الإتقان في علوم القرآن

EL-İTKÂN FÎ ULÛMİ'L KUR'AN

KUR'AN İLİMLERİ ANSİKLOPEDİSİ

hikmet
neşriyat
a.ş.

بسم الله الرحمن الرحيم

Hikmet Neşriyat: 8

Dizgi: Letterphot Electronic
Baskı: ÜÇ ER OFSET
İSTANBUL — 1987

الإتقان في علوم القرآن

للحافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطي

EL-İTKAN FÎ ULÛMİ'L KUR'AN

KUR'AN İLİMLERİ ANSİKLOPEDİSİ

1.CİLT

İMAM CELALEDDİN ES-SUYUTİ

TERCÜME EDENLER:

Doç. Dr. Sâkıp YILDIZ
Bursa İlahiyat Fakültesi
Öğreiim Üyesi

Dr. Hüseyin Avni ÇELİK
Erzurum İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

hikmet neşriyat a.ş.
Klodfarer Caddesi No: 16/4 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: 526 49 56

TAKDİM

Kur'an-ı Kerim hakkında bütün bilgilerin hazinesi durumundaki bu eserin, Müslüman Türk milletine kazandırılmasını **Hikmet Neşriyat A.Ş.**'ne nasip eden Allah Teâlâ'ya hamd ve şükrümüz sonsuzdur. Salât ve selâm, Resûlüllah'a, Âli'ne, Ashabı'na ve kıyamete kadar onlara tabi olanlara olsun.

Beş yüz yıl kadar önce büyük âlim **Suyutî** tarafından Arapça olarak kaleme alınan **el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an** yüzyıllar boyu İslâm'a hizmet vermiş; Türkçe'ye ise, ancak bu gün çevrilebilmiştir.

Eserin orijinali iki kitaptır. Arapça nüshaları, iki kitap birleştirilip tek cilt halinde basılmıştır. Biz, Türkçesini, orijinaline uygun olarak iki cilt yaptık.

Eser, Kur'an-ı Kerim'le ilgili bütün bilgileri ansiklopedik tarzda okuyucuya sunduğu için Türkçesine **Kur'an İlimleri Ansiklopedisi** demeyi uygun bulduk.

Bu kitap esas itibariyle ilmi bir tefsir usûlü olmakla birlikte, her Müslümanın Kur'an ve Kur'an tefsiri hakkında faydalanabileceği kaynak bir eserdir. Kütüphanesinde Kur'an tefsiri bulunduran Müslüman'a hatırlatmak isteriz ki, tefsirlerde bir arada bulamıyacağı yüzlerce önemli konuyu **Kur'an İlimleri Ansiklopedisi**'nde bulacaktır. Bu konuda okuyucuyu aydınlatabilmek amacıyla, kitapta cevaplarını en mükemmel şekilde bulabileceği yüzlerce mukadder sorudan bazı örnekler verelim:

Kur'an'ın indiriliş şekli nasıldı? Vahiy nedir, nasıldır? Kur'an niçin uzun yıllar parça parça indirilmiştir? Hangi âyetler hangi olaylarla bağlantılı olarak inmiştir, olayların mahiyetleri nelerdir? Âyetlerin iniş sebeplerinden çıkarılacak hikmetler ve alınacak ibretler nelerdir? Hangi âyetler Mekke'de, hangileri Medine'de inmiştir? Hangi âyetler seferde, hangileri gündüz, hangileri gece inmiştir; bu muhtelif iniş şekilleriyle sebeplerinin hikmetleri nelerdir? İlk inen âyetler hangileridir? Bunların ilk âyet olmalarındaki sırlar nelerdir? Kur'an niçin sûrelere ayrılmıştır? Sûreler kaç kısımdır? Kur'an âyetlerinin gerçek sayısı kaçtır?

Kur'an nasıl okunur? Kaç türlü kıraat vardır? Kur'an'ı ilk ezberleyenler ve rivayet edenler kimlerdir? Kimler Kur'an öğretmekle meşhur olmuştur? Kur'an'ın kıraatında âlî ve nâzil senetler nelerdir? Kıraatlardan Mütevatir, Meşhur, Âhad,

Şâz, Mevzu ve Mudrec nedir? Yedi harf nedir, yedi kıraat imamı kimlerdir? Kıraat ihtilafları fıkhî ihtilaflara nasıl sebep olabiliyor? Kur'an'ı geçim vasıtası yapmanın hükmü nedir? Müteşabih ve Muhkem âyetlerin mânası nedir? Bu âyetlerle ilgili meseleler nelerdir? Âyetlerde nâsih-mensuh ne demektir? Kur'an'da hakikat ve mecaz nedir? İcaz ve itnab Kur'an'ın nerelerinde vaki olmuştur? Kur'an'da kimlerin isim, lakap veya künyeleri geçmektedir? Müphem âyetler hangileridir? Haklarında âyet nâzil olan kişiler kimlerdir? Bu âyetler hangi sebeplerden ötürü nâzil olmuştur? Kur'an'ın tümünü ilgilendiren kaç hadis vardır? Müfessirde aranan şartlar ve uyması gereken esaslar nelerdir? Kaç türlü tefsir vardır? v.b...

Okuyucunun, bu ve benzeri bütün mukadder soruların cevaplarını **Kur'an İlimleri Ansiklopedisi**'nde misalleriyle birlikte bulacağına tekrar işaret etmek isteriz.

Mütercimler **el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an**'ın tercümesini yaparken büyük bir titizlik gösterdiler. Kitabın Arapça-Türkçe dizgileri «Letterphot» foto-dizgi makinamızda dizilen ilk kitap oldu. Müessesemiz eseri okuyucuya en mükemmel şekilde sunabilmek için mevcut imkânlarının hiçbirini esirgemedi. Buna rağmen, bizlerin de naçiz birer kul olduğumuz unutulmamalıdır. Bilmeyerek yapılmış hatalar varsa, Hak Taâlâ'dan bağışlanmasını niyaz ederiz. Diğer taraftan okuyucularımız tesbit ettikleri hataları bize bildirmek lütfunda bulunurlarsa, hem bizim minnettarlığımızı kazanmış, hem de eserin ikinci baskısının hatasız çıkmasına vesile olmuş olacaklardır.

Başta sayın mütercimler olmak üzere eserin hazırlanmasında emeği geçen tüm elemanlarımıza teşekkürü borç biliriz. Allah Taâlâ'nın, bu eseri İslâma faydalı kılacağına bütün samimiyetimizle inanıyoruz.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Hikmet Neşriyat A.Ş.

ÖNSÖZ

Tercemesini sunduğumuz **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an** adlı eser hakkında bilgi vermeden önce müellifin hayatını umumi hatlarıyla sunmayı, ilim tarihi içindeki yerini gösterebilmek gayesiyle faydalı buluyoruz.

Müellifimiz, (849 H./1445 M.) yılında Kuzey Mısır'da bulunan Asyût (Suyût) kasabasında dünyaya gelmiştir. O sıralarda Mısır ve havalisi Memlukların idaresi altında idi. Sultanlar da dahil, saray ve ordunun ileri gelenleri ve bir kısım ulema, umumiyetle Türk soyuna mensup kimselerdi. Bazı muteber kaynaklar ve muasır müelliflerin ifadesine göre [1] Suyûtî, anne tarafından Türk asıllı olup, ilim ehli bir aileye mensuptu. Babası Kemaluddîn Ebu Bekr, Şafiî fakihlerindendi. Küçük yaşta (muhtemelen beş yaşlarında) babasını kaybederek yetim kalan Suyûtî, akrabalarının yardım ve himayesinde büyüyerek tahsiline devam etti. Zamanın eğitim sistemine uyarak, henüz yedi yaşında iken, hafızlığını tamamladı, sahip olduğu üstün zekâ ve kabiliyeti ile, lüzumlu bütün bilgileri öğrendi. Hayatı hakkında geniş bilgiyi Husnu'l-Muhadara adlı eserinde bulmak mümkündür. [2]

Suyûtî'nin gençlik yıllarında Mısır ve çevresi, ilmî faaliyetler bakımından oldukça hareketli bir yapıya sahipti. Genç Suyûtî, bu ilmî çevreden yeterince istifade etmesini bilmiş, yetkili ilim erbabınca verilen derslere devam ederek dinî ilimlerde, lüzumlu bütün bilgilere sahip olmuştur. Bugyetu'l-Vu'ât adlı eserinden öğrendiğimize göre, [3] kendisinden en çok istifade ettiği hocaları arasında: Şihabuddin eş-Şarimsahî (?), Alemuddin el-Bulkînî (868/1463), Şerafuddin el-Munavî (871/ 1466), Takıyuddin eş-Şumunnî (872/1468), Muhyiddin Kâfiyeci (879/1474), Seyfuddin el-Hanefî (?), Siracuddin el-Bulkîni (805/1403), Muhammed b. İbrahim

1- Sehâvî: ed-Dav'u'l-Lâmi, IV, 65.
2- a. g. e. I, 188-195.
3- a. g. e. naşirin önsözü, 10-12.

eş-Şirvânî (?), İzzuddin el-Kinanî (876/1471), Şemsuddin Muhammed es-Sahâvî (902/1496), Celaluddîn el-Mahallî (864/1459) gibi âlimleri zikredebiliriz.

Tahsil hayatını devrin ileri gelen hocaları yanında tamamlayan Suyûtî, 17 yaşında iken (866/1462) Arapça okutmak üzere aldığı icazetle, ilk olarak ders vermeye başlamıştır. Vaktini en iyi şekilde değerlendirmesini bilen müellif, bir yandan dersleriyle meşgul olurken, bir yandan da yazı hayatına başlamış, «Şerhu'l-İsti aze ve'l-Besmele» adlı ilk eserini kaleme almıştır. İlmi şahsiyetini geliştirmede büyük payı olan tertipli çalışma azmi, son derece disiplinli yetişmesini sağlamış, vaktini boşa harcamadan, İslâmî ilimlerin hemen her dalında geniş bilgi sahibi olmuş, bu bilgisini yazıya dökerek yüzlerce eser maydana getirmiştir.

Suyûtî; sahip olduğu üstün zekâ, araştırma kabiliyeti ve öğrenme azmi sayesinde çok sayıda eser tetkikinde bulunmuş, her okuduğu eserden lüzumlu notlar almak suretiyle geniş bilgiler elde etmiş, bitmek bilmeyen azim ve gayreti sonucu, başta Arap dili ve edebiyatı olmak üzere; tefsir, hadis, fıkıh ve tarih dalında, temel kaynak niteliğini taşıyan, birbirinden değerli eserler yazmıştır.

Müellifimizin ilmî sahada gösterdiği üstün başarısı, Mısır'ın önde gelen medreselerinden (Üniversitelerinden) olan Şeyhûniyye ve Baybarsiyye'de tedriste bulunmasını sağlamış, verdiği dersler, yetiştirdiği talebelerle ilmî kabiliyetini bu medreselerde göstererek, ulema arasında mümtaz bir mevkiye kavuşmuştur. Kaynakların verdiği bilgiye göre bu faaliyeti 40 yaşına kadar sürmüş, devlet erkânıyla devam eden münasebetlerini, araya giren bazı soğukluklar sebebiyle kesmiş, iki büyük medresede okuttuğu hadis ve fıkıh derslerini bırakmış, Nil nehri üzerinde bulunan Ravza'daki evine çekilmiş, bundan sonraki hayatını, ibadetle ve eser telifine ayırmıştır.

Hayatının en olgun devresini sükunet içinde yaşayan müellifimiz, vefatına kadar devam eden yirmi senelik ömrünü, ismini ebediyete intikal ettirecek önemli eserlerin telifiyle geçirdi. İnsanlardan uzak, kitaplarla başbaşa yaşadığı inziva hayatı, manevi yönde kendisine pek çok gelişmeler kazandırdı. Allah kelamını, Resûlüllah'ın hadislerini mükemmelen bilmesi, İslâm'ın altın çağı olan Sahabe devri ile müteakip devrin bütün ilmine ve ehline vakıf olması, gerçek imanın meyvesi olan takvayı yaşamasını sağladı. İlmî şahsiyetinden aldığı güçle, imanını kemale erdirme şerefine ulaştı. İlim ve iman, Suyûtî'nin en kuvvetli güç kaynağı oldu. Güvenilir bazı kaynakların ifadesine göre, sayıları 600'e ulaşan eserleri, bu gücün verdi-

ği tükenmez bir hızla yazıldı. Kerametleri, keşifleri, tayy-i zaman ve mekana nail olması, ulaştığı manevî hayatın birer meyvesiydi. Suyûtî'nin yaşadığı bu manevi hayat olmasaydı yüzlerce cildi tutan bu kadar eserin yazılması kanaatımızca mümkün olmaz, bir insanın normal şartlarda bu başarıya ulaşması düşünülemezdi. İlimle ameli birleştirerek yaşadığı feyizli hayatı, 60 yaşlarına geldiği sırada, düçar olduğu hastalık sebebiyle çökmeğe başladı. Kısa süren hastalık devresinden sonra, (911/1505) senesi 19 Cemaziyelevvel Cuma sabahı vefat ederek, [1] Kahire yakınlarındaki Babu'l-Karâfe mezarlığına defnedildi. Vefat haberi Şam'a ulaştığında, Ümeyye Camiinde gaib namazı kılındı. [2] Cenab-ı Hak, rahmetini üzerinden esirgemesin, kıyamete kadar nur içinde yatsın. Âmin.

İslâm uleması içinde nadir görülen, çok sayıda eser sahibi müellifler arasında yer alan Suyûtî'nin, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, 600 e yakın eseri bulunmaktadır. Sayıları üzerinde, henüz ciddi bir araştırma yapılmış değildir. Bu rakam, muasır ulemadan olan İbnu İyas'ın verdiği rakamdır. [3] Hamid Vehbi, Meşahir-i İslâm'ında, [4] 548 eserin listesini vermektedir. Bu iki müellifin verdiği rakamlar, günümüze kadar henüz çürütülememiştir. İbnu İmâd'ın verdiği bilgiye göre, her gün üç defter dolusu yazı yazan Suyûtî için, [5] bu rakamlarda mübalağa aramak güçtür. Bu bakımdan verdiği eser sayısıyla Suyûtî'yi, İslâm aleminde ilk sırayı alan nadir ve velûd müellifler arasında saymak gerekir.

Suyûtî eserlerini; Kur'an İlimleri, Hadis, Fıkıh, Muhtelif Meseleler, Dil ve Edebiyat ile Usul, Beyan ve Tasavvuf olmak üzere, altı kısma ayırmıştır. Buna ayrıca, Tarih ve Adab gibi iki kısım daha ilave edilmiştir. [6] Günümüz ilim çevrelerinde çokça istifade edilen eserlerini, ayrı ayrı tahlil ve tetkik etmekten ziyade, tercememize konu olan **el-İtkan** üzerinde durmak istiyoruz.

Kur'an ilimleri, özellikle tefsir ilmiyle yakından ilgilenen, Kur'an'ı, ilahî kelam olma dışında, ihtiva ettiği çeşitli yönleriyle öğrenmek isteyen herkesin zevkle okuyacağı, **el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an** Suyûtî'nin bu sahada kaleme aldığı değerli bir eseridir. Eser, yazıldığı asırdan itibaren günümüze kadar, İslâm âleminin her

---

1- İbnu'l-İmad: Şezerâtu'z-Zeheb, VIII, 555; İslâm Ansiklopedisi, X, 260.
2- Gazzî: el-Kevâkibu's-Sâira, I, 231.
3- Bedâi'u'z-Zuhur, IV, 83.
4- a.g.e., 1436-1454.
5- Şezerâtu'z-Zeheb, VIII, 53.
6- Geniş bilgi için bkz. İslâm Ansiklopedisi, X, 260 ve devamı.

köşesinde okutulagelmiş, bu sahada bilgi edinmek isteyenlerin vazgeçilmez bir kaynağı olmuştur. Eser bu özelliğini, bundan böyle de devam ettireceği inancındayız. Bu inanç bizi, eserin dilimize kazandırılmasına sevketti.

Matbu nüshaları arasından ikisini, tercememize esas aldık. Asıl kaynağımız, Mustafa el-Babî el-Halebî tarafından 1951 de Mısır'da neşredilen üçüncü baskısı oldu. Bu baskının yanında, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim'in tahkikiyle 1967 yılında Mısır'da, Matbaatu'l-Meşhedi Huseyni'nin neşrettiği iki ciltlik kitaptan da faydalandık.

Tercemede asıl gayemiz, eseri dilimize aktarmaktır. Bu bakımdan eserde yer alan, Kur'an ilimlerinden yerleşmiş teknik terim ve başlıklar aynen korunmuştur. Ayrıca âyetteki bazı kelimelere şahid olarak getirilen Arapça beyitler de şahid olma özelliğini koruması ve konunun daha iyi anlaşılması için, dilimize aktarılmaya çalışılmıştır.

Suyûtî'nin hemen her bahiste, işlediği konuya delil olarak getirdiği âyetler, Arapça metniyle olduğu gibi alınmıştır. Âyetler, İtkan'da çoğu zaman Arapça metne uygun, anlatılmak istenen maksada işaret edecek kadar birkaç kelimeyle alındığı için mealleri de o kadarıyla verilmiş; bazen de âyetler tamamlanmış, böylece okuyucuya kolaylık sağlama amacı güdülmüştür.

Arapça cümle yapısı ile Türkçe cümle yapısı arasında mevcut farklılığı gidermek üzere, Türk dilinin cümle yapısına daha çok önem verilmiş, kapalı ifadelerle karşılaşıldığında, metne bağlı kalmadan mefhum mânaya yönelerek, tercemenin akıcılığı göz önünde tutulmuştur. Müellifin işlediği bahisler arasında yer alan, «faide», «kaide», «tenbih», «fer» veya «fasıl» gibi kelimeler kaldırılmış, bunların yerine, verilen bilgiye başlık olacak ifadeler ilave edilmiş, aynı bahiste yer alan değişik mevzular birer başlıkla ayrılmış, aranan konuların kolaylıkla bulunması sağlanmıştır.

Müellifin istifade ettiği kaynaklardan aldığı nakil ve rivayetlerin tahkik ve tenkidine gidilmemiş, İtkan metni aynen kabul edilerek, başlıbaşına bir çalışma ve inceleme konusu olan bu husus, hedeflerimiz dışında tutulmuştur.

Eserin mukaddimesinde belirttiği gibi müellifimiz, sayıları yüz elliyi bulan, farklı kaynaktan istifade etmiştir. Bunların bir kısmı çokca bilinen eserler arasında yer alsa bile, bir kısmı ender bulunan yazma halindeki eserlerdir. İtkan, her birinde mevcut şahıs ve eser adlarına genişçe yer vermiştir. Bu yönüyle de ayrı bir de-

ğer taşımaktadır.

Tercemede kullanılan dilin, kökleşmiş terim ve kelimelere sahip Kur'an ilimlerinde yazılmış klasik bir eserin ilmî yapısına uygun bir dil olmasına dikkat edilmiştir. Eserde kullanılan, Kur'an ilimlerine ait, bir nevi teknik tabir haline gelmiş kelimelerin şekil değiştirerek bozulması düşünülmemiştir. Muhtevası itibariyle eser, özel bir ilim dalını ilgilendiren, daha ziyade tefsir, hadis, fıkıh, kıraat, sarf-nahiv, dil ve edebiyat gibi farklı konularda ön bilgilere sahip olan, bunlar hakkında bilgi edinmek üzere, yakın ilgi duyan kimeselere hitap eden bir eserdir. Günümüzdeki modern ilimlerde sıkça görüldüğü gibi, Kur'an ilimlerine dair eserlerin de kendine has dili ve kelimeleri vardır. Bunların tahrif edilmeden korunmasında, gelecek nesillere aynen aktarılmasında büyük faydalar bulunmaktadır. Millî ve dinî kültürlerde dil, geçmişi geleceğe bağlayan, bir milletin tarihinde çok önemli yeri olan, asırlık bir köprü gibidir. Bunun şuurunda olan milletler, geçmişin kültüründen kopmamak, gelecek nesilleri bu şuurda yetiştirmek üzere, dillerini değişen modalar olmaktan kurtarmışlar, en ciddi kuruluşlarla kuvvetlendirmeyi, millî bünyelerinin kaçınılmaz temelleri olarak kabul etmişlerdir. Tercemede bu önemli nokta daima göz önünde tutularak, eserin ele aldığı konuların ciddiyetine uygun kelimeler kullanılmıştır. Ne İtkan'ın ilmî özelliği dışına çıkılmış, ne de, çok eski terkip ve kelimelere yer verilerek, Türkçe'nin kendine has akıcılığı ve güzelliği bozulmak istenmiştir. İlmî eserlere yakışan bir dile bağlı kalınarak, orta yol seçilmiştir.

Bilindiği gibi İtkan dokuzuncu hicri asrın sonlarında yazılan, muhteva bakımından oldukça zengin bilgilere sahip bir eserdir. Tertib ve tanzimi, zamanın alışılagelmiş usulune göre yazılmış, uslûbu yönüyle de bu usule bağlı kalmıştır. Müellif Kur'an ilimlerini, uzunluk veya kısalığına dikkat etmeden, seksen ana başlık altında toplamış, bazı başlıklarda teferruata giderek, bölümler arasındaki denge unsurunu düşünmemiştir. Bu özellikleri yanında İtkan, büyük ölçüde nakillere dayanan, konuyla ilgili bilgileri bir arada toplayan, lüzumlu ve yeterli bilgiler vererek münakaşa ve tenkidini yapan, sahasında kendini kabul ettiren bir eserdir. Mukaddimesinde belirttiğine göre Suyûtî, talebeliği sırasında böyle bir eserin zaruretine inanmış, küçük yaşlardan itibaren kendini bu yönde hazırlamıştı. Karşılaştığı ilk eser, Celaluddin el-Bulkinî'nin «Mevakıu'l-Ulum min Mevakiu'n-Nucûm» adlı eseri olmuştur. Eseri dikkatle tetkik eden Suyûtî, «et-Tahbîr fî Ulûmi't-Tefsir» adını verdiği kitabıyla, bu sahada ilk çalışmasını ortaya koymuştur. Aradan kısa bir za-

man geçince, Bedruddin ez-Zerkeşî'nin el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an adlı eserini görmüş, eseri iyice tetkik etme fırsatını bulan Suyûtî, düşüncelerini şu kelimelerle açıklamıştır: «Burhan'ı iyice tetkik etmekle sevincim arttı, Allah'a şükrüm çoğaldı, içimde canlanan azmim güçlendi. Böylece, tasarladığım kitabı dört elle yazmaya başladım. Bir çok lüzumlu bilgi ve konuları kitabıma yerleştirdim. Bölümlerini, Burhan'ın bölümlerinden daha uygun bir halde sıraladım, bazılarını birleştirdim, açıklığa kavuşması gerekenleri de açıkladım.»

Görüldüğü gibi Suyûtî'nin ana kaynağı Zerkeşî'nin Burhan'ı olmuş, İtkan'ını adı geçen eserin temelleri üzerine oturtmuştur. Müellifin açıkça dile getirdiği bu hususu, İtkan'ın değişik konularında görmek mümkündür.

Suyûtî ele aldığı bölümlere, umumiyetle o sahada yazılan müstakil eserleri zikrederek başlar. Yaptığı tanzime göre, konu ile ilgili ana başlıklar açmadan, kaynaklardan sağladığı bilgileri belli bir sıra dahilinde verir, naklettiği bilgilerin, gerekirse münakaşasına girer, görüşlerini, müellif ve eser adını vererek istifade ettiği kaynaklarla kuvvetlendirir. Bazı konuları işlerken teferruata girdiği halde, bazı konuları da son derece kısa işler. Bunun yanında, üzerinde durduğu bazı zayıf rivayetleri, zayıflığına işaret ederek alır. Bu gibi rivayetler, İtkan'ın bütünü göz önüne alındığında, son derece az kalır. Çoğu sözlerini kaynaklara dayanarak verdiği halde, قيل **denilir ki** şeklindeki ifadelerle de nakillerde bulunur.

Bütün bunlara rağmen İtkan, Kur'an ilimleri ve Tefsir usulünü derli-toplu ele alan, her bahiste lüzumlu bilgiler veren, bu sahaya ilgi duyanlara büyük ölçüde yardımcı olan, bu özelliklerinden dolayı, günümüze kadar ilmî değerini koruyan bir eserdir.

Sunduğumuz bu tercemenin, eksiksiz ve mükemmel olduğu iddiasında değiliz. Her eserde; sevilen, beğenilen, takdir edilen yönler kadar, gözden kaçan hatalar ve eksiklikler yüzünden, tenkide açık yönler de bulunur. Yeter ki bu tenkitler, samimi ve yapıcı olsun, daha güzele, daha iyiye yönelebilmek için teşvik edici özelliğini kaybetmesin. Yapılan her çalışma, verilen her eser, köklü bir gayeye dayanır. İtkan'ın tercemesini sunmadaki gayemiz, her şeyden önce Allah Taâlâ'nın rızasını kazanmak, beş asırdır ilmi değerini koruyan İtkan'ı anlamada, ilgi duyan her seviyedeki insanımıza hizmette bulunmaktır. Bu hizmeti bir ölçüde de olsa yerine getirebilmişsek, kendimizi bahtiyar sayarız.

Kur'an ve Tefsir ilimlerinin önemli bir halkasını teşkil eden bu eserin neşrini kabullenen, yayıncılık alanında, memleketimize değerli eserler kazandıran **Hikmet Neşriyat A.Ş.'ne** şükranlarımızı sunmayı, kaçınılmaz bir borç biliriz.

Erzurum, 14.1.1983

Doç. Dr. Sâkıb YILDIZ   Dr. Hüseyin Avni ÇELİK

TEŞEKKÜR

Bu eserin hazırlanmasında emeği geçen herkese ve
özellikle; Titiz bir çalışma ile tercümesini gerçekleştiren

Doç. Dr. SAKIP YILDIZ
ve
Dr. HÜSEYİN AVNİ ÇELİK'e
Fotodizgi sistemi ile kitabın Türkçe ve Arapça dizgisini
yapan
HASAN ALİOĞLU
ve
MUSTAFA DÜZCAN'a,
Dizgi kontrol ve denetimini yapan
Dr. HAMZA PEKTAŞ'a,
film montaj çalışmalarında yardımlarını esirgemeyen
EKREM KIZILTAŞ
ve
OSMAN DEMİRTEPE'ye,
son kontrollerini yaparak baskıya hazır hale getiren
ÖMER KAYAN
ve
ALİ ARGI'ya
eserin baskısı için her türlü yardım ve kolaylığı
esirgemeyen ve baskısını gerçekleştiren
ÜÇ-ER OFSET MATBAASI sahibi
İBRAHİM ARLI
ve MATBAA PERSONELİ'ne
teşekkürü borç biliriz.

HİKMET NEŞRİYAT A.Ş.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKKÎ VE MEDENÎ ÂYETLER

1- Mekkî ve Medenî Âyetleri Bilmenin Faydaları:

Bu konu ile ilgili eser verenler olmuştur. Mekkî ve İzzuddîrînî bunlardandır.

Mekkî-Medenî âyetleri bilmenin faydası, önceden veya sonradan inen âyetleri öğrenmektir. Böylece, sonradan inen âyetin nâsih, bazılarına görede muhassis âyet olduğu anlaşılır.

Ebû'l-Kâsım el-Hasan b. Muhammed b. Habîbi'n-Nîsâbûrî, «K i t a b u' t-T e n b î h a l â F a d l i U l û m i' l-K u r' â n» adlı eserinde şöyle der: «Kur-an ilimlerinin en şereflisi; nüzûl sebeplerini, yerlerinin, Mekke ve Medine'de nâzil olanların tertibini, Mekke'de nâzil olup hükmü Medenî olanları. Medine'de nâzil olup hükmü Mekkî olanları, Medine'liler hakkında Mekke'de nâzil olanları, Mekke'liler hakkında Medine'de nâzil olanları, Mekke'de nâzil olup Medine'de nâzil olanlara benzeyenleri, Medine'de nâzil olup Mekke'de nâzil olanlara benzeyenleri, Cuhfe'de, Beytu'l-Makdis'de, Tâif'de, Hudeybiye'de nâzil olanları, gece ve gündüz nâzil olanları, melekler refakatinde veya yalnız iken nâzil olanları, Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetleri, Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetleri, Mekke'den Medine'ye nakledilenleri, Medine'den Mekke'ye nakledilenleri, Medine'den Habeşistan'a nakledilen âyetleri, mucmel, mufasser ve Mekkî veya Medenî oluşunda ihtilaf edilen âyetleri, öğrenmektir. Bu yirmibeş özelliği bilmeyen, bunları birbirinden ayıramayan kimsenin, Kur'an-ı Kerîm hakkında söz söylemesi helâl olmaz.»

Bu özellikler hakkında geniş bilgi vererek bir kısmını ayrı, bir kısmını da iç içe katarak işleyeceğimi söylemiştim.

İbnu'l-Arabî «e n-N â s i h v e'l - M e n s û h» adlı kitabında şöyle der: «Kur'ân-ı Kerîm genel olarak anladığımıza göre; âyetlerin bir kısmı Medine'de, bir kısmı yolculuk anında, bir kısmı ikâmet yerinde, bir kısmı gece, bir kısmı gündüz, bir kısmı gökte, bir kısmı yerde, bir kısmı gökle yer arasında, bir kısmı da mağarada inmiştir.»

İbnu Nakîb, Tefsirinin mukaddimesinde, konu ile ilgili şu bilgiyi verir:

«Kur'ân-ı Kerim'in sûreleri dört kısma ayrılır. Mekkî-Medenî, bir kısmı Mekkî bir kısmı Medenî, ne Mekkî ne de Medenî olan sûreler».

Mekkî ve Medenî sûrelerle ilgili olarak ulemâ üç görüş ileri sürmüştür:

1- Bunların en meşhuru; Mekke'de veya Medine'de, Mekke'nin fethi veya Veda Haccı senesinde, yahut gazvelerden birinde olsun, hicretten önce inenler Mekkî, hicretten sonra inenler de Medenî'dir.

Osman b. Saîdi'r-Râzi, Yahya b. Sellâm'a dayanarak şu rivayette bulunur. Mekke'de Resûlullah (s.a.v.) henüz Medine'ye varmadan yolda inen âyetler Mekki, Medine'ye vardıktan sonra Resûlullah'a, gazveleri esnasında inen âyetler Medenîdir.

Bu, ıstılah olarak, hicret yolculuğunda inen âyetleri Mekke'de inen âyetlere katma hükmünü sağlayan güzel bir delildir.

2- Hicretten sonra olsa bile Mekke'de inen âyetler Mekkî, Medine'de inen âyetler Medenî'dir. Buna göre gazveler esnasında inen âyetler, ne Mekki, ne de Medenidir.

Taberâni «S ü n e n-i K e b i r»inde, Velîd b. Müslim tariki ile Ufeyr b. Mi'dan, Selim b. Âmir ve Ebû Umâme'den rivayet ettiğine göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: «Kur'an; Mekke, Medine ve Şam'da (el-Velîd'in ifadesine göre Beytü'l-Makdis'de) olmak üzere, üç yerde inmiştir.» İmaduddîn b. Kesir, Şam'dan kastedilen yerin Tebük olduğunu söylemenin daha iyi olacağını ifade eder.

Buna ilâveten; Mina, Arafat ve Hudeybiye'de inen âyetler Mekkî âyetlere, Bedir, Uhud ve Sal'a'da inen âyetler, Medenî âyetlere dahil olduğunu söylemek isterim.

3- Mekkelilere hitaben inen âyetlere Mekki, Medinelilere hitaben inen âyetlere de Medenî âyetler denir. İbnu Mesud'un biraz sonra gelecek sözü buna hamledilir.

Kadı Ebû Bekir «e l-İ h t i s â r» adlı kitabında şöyle der: «Mekkî ve Medenî âyetleri bilmek, Ashab-ı Kiram ve Tâbiûn'un sözlerine dayanır. Bu konuda Resûlullah (s.a.v.)'dan her hangi bir bilgi gelmemiştir. Çünkü O'na bu görev verilmemiştir. Her ne kadar nâsih ve mensûh âyetlerin tarihini bilmek bazı ilim ehline gerekli ise de, Allah (c.c.) Mekki veya Medenî âyetleri bilmeyi, ümmetin hepsine yüklememiştir. Bu konu, Resûlullah (s.a.v.)dan bir nas olmaksızın bilinir.»

Buharî, İbnu Mesûd'dan rivayetle şu sözünü nakleder: «Allah'a yemin ederim ki, Kur'an'da hangi âyetin, kimin hakkında ve nerede indiğini bütünüyle bilirim.»

Eyyûb'un dediğine göre: Bir kimse Kur'an âyetlerinden biri hakkında İkri-

me'ye sordu. İkrime, Sela dağını işaret ederek «Şu dağda nâzil oldu» cevabını verdi. Bu rivayeti Ebû Nuaym, «H ı l y e» adlı eserinde zikreder.

Âyetlerin Mekkî veya Medenî olmalarına dair İbnu Abbas'dan olduğu kadar, başkalarından da rivayetler mevcuttur. Bunlardan elde ettiklerimi zikrederek, hakkında ihtilaf edilen âyetleri de belirteceğim.

2- Mekke ve Medine'de Nâzil Olan Âyetler:

İbnu Sa'd «T a b a k â t'»ında şöyle der: «Ebû Selemeti'l-Hadramî, İbnu Abbas'dan işitmiş, Ebû Seleme'den de Kudâme b. Musa rivayet etmiş, bundan da Vakıdî bize haber verdiğine göre İbnu Abbas şöyle demiştir: Ubeyy b. Ka-b'a, Medine'de nâzil olan âyetleri sordum. Kur'an'ın 27. sûresi burada, diğerleri de Mekke'de nâzil oldu, cevabını verdi».

«Ebû Ca'fer'in-Nahhâs, «e n-N â s i h v e'l-M e n s û h» adlı kitabında şöyle der: «Bana, Yemût b. Muzarrâ, ona Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistani, ona Ebû Ubeyde Ma'mer İbni'l-Musennâ, ona da Yunus b. Habîb rivayet etmiştir. o da Ebu Amr b. Alâ'dan şöyle dediğini işitmiştir. Mücahid'den, Mekkî ve Medenî âyetleri birbirinden ayırma hususunu sordum. Oda; İbnu Abbas'a sormuştum, cevaben En'am sûresinin tamamı bir defada Mekke'de nâzil oldu, ancak ... قل تعالوا (151-152-153.) ile başlayan üç âyetin, Medine'de indiğini söylemişti. Bundan önceki sûreler Medenîdir. A'raf, Yûnus, Hûd, Yusuf, Ra'd, İbrahim, Hicr, sonundan üç âyet hariç Nahl sûresi, Mekke'de nâzil olmuştur. Fakat bu üç âyet, Uhud gazvesinden dönerken, Mekke ile Medine arasında inmiştir.

«Benî İsrâil (İsrâ), Kehf, Meryem, Enbiyâ هذان خصمان ile başlayan üç âyetin tamamı hariç (Hac sûresi, 19-21. âyetler) Hac sûreleri, Mekke'de nâzil olmuştur. Ancak Hac sûresindeki bu üç âyet, Medine'de inmiştir».

«Mü'minûn, Furkân, sonundan beş âyet hariç Şuarâ sûreleri Mekke'de, son beş âyet ise [1] Medine'de nâzil olmuştur. Şuarâ sûresinin son dört âyeti, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm sûreleri ile Lokman sûresinin 27. âyetinden itibaren üç âyeti hariç, Secde sûresinin 32. âyetinden itibaren üç âyeti hariç, Sebe', Fatır, Yâsin, Sâffât, Sad sûreleri ile Zumer sûresinin 39. âyetten itibaren üç âyetin tamamı hariç, birbirine takip eden 7 Hâmîm, Kâf, Zâriât, Tûr, Necm, Kamer, Rahmân, Vâkıa, Saff, sonundan bazı âyetler hariç Teğâbûn sûresi, Mülk, Hâkka, Meâric, Nûr, Cin, 73 ve 74. âyetleri hariç Müzemmil sûresi, Zilzâl Nasr, İhlâs, Muavvizeteyn sûreleri hariç Müddesir sûresinden Kur'anın sonuna

1- Suyûtî burada, her ne kadar beş âyet demişse de, والشعراء يتبعهم الغاون «**Şairlere -gelince- onlara da azgınlar uyar.**» (Şuarâ, 224.) den itibaren dört âyettir.

kadar devam eden sûreler, Medenî sûrelerdir. Aynı şekilde Enfal, Berâe (Tevbe), Nûr, Ahzâb, Muhammed, Feth, Hucurât ve Hadîd'den itibaren Tahrim sûresine kadar gelen sûreler, Medîne'de nâzil olmuştur.»

İbnu Sa'd bu rivayetin tamamını, bu şekilde nakletmiştir. Senedi sağlam, râvilerin hepsi, meşhur Arap ulemasından sika kimselerdir.

Beyhakî, «D e l â i l u' n-N u b u v v e» adlı eserinde şu rivayeti nakleder: «Bize Ebû Abdillah el-Hâfız, ona Ebû Muhammed b. Zeyyâdi'l-Adl, ona Muhammed b. İshak, ona Yakub b. İbrahim ed-Devrakî, ona Ahmer b. Nasr b. Mâlik el-Huzâ'î, ona Ali b. Husayn b. Vâkıd, o da babasından, babası da Yezîd'en-Nahvî'den, oda İkrime ve Husayn b. Ebi'l-Hasen'den şöyle rivayet etmişlerdir: Şu sûreleri Allah Teâlâ Mekke'de indirmiştir. Bunlar: Alak, Nûr, Müzzemmil, Müddessir, Tebbet, Tekvir, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirah, Asr, Âdiyat, Kevser, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak ve Nas, İhlas, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâri'a, Kıyame, Hümeze, Mürselât, Beled, Kâf, Târık, Kamer Sâd, Cin, Yâsîn, Furkân, Melâike, Tâhâ, Vâkıa, Şuâra, Neml, Kasas, İsrâ Hûd, Yusuf, Hicr, En'âm, Sâffât, Lokman, Sebe', Zumer, Mü'min, Duhâ, Fussilet, Şûra, Zuhruf, Câsiye, Ahkaf, Zâriyat, Gâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrahim, Enbiya, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe', Naziât, İnşikâk, Fâtır, Rûm ve Ankebût sûreleridir.»

«Medine'de nâzil olan sûreler şunlardır: Mutaffifîn, Bakara, Âl-i İmran, Enfal, Ahzab, Maide, Mumtehine, Nisa, Zilzâl, Hadîd, Muhammed, Ra'd, Rahman, Talâk, Beyyine, Haşr, Nasr, Nûr, Hâc, Munafikûn, Mucâdile, Hucurât, Tahrîm, Sâf, Cuma, Tegâbûn, Feth ve Tevbe.»

Beyhakî şunu da ilâve eder.

«Bu rivayette; Mekke'de nâzil olan Fatiha, A'raf, Meryem sûreleri yoktur.»

Gene Beyhakî şu rivayeti nakleder:

«Bize Ali b. Ahmed b. Abdan, ona Ahmed b. Ubeydi's-Saffâr, ona Muhammed b. Fadl, ona İsmail b. Abdillah b. Zurârati'r-Rakıy, ona Abdülaziz b. Abdurrahman el-Kureşî, ona Husayf, ona Mücahid, ona da İbnu Abbas rivayet etmiştir. İbnu Abbas şöyle der: Allahu Teâlâ Resûlüne Kur'an'dan ilk indirdiği sûre; Alâk sûresidir.»

Beyhakî, İbnu Abbas'dan gelen bu rivayetin mânasını açıklar, Mekke'de nâzil olduğunu ifade ettiği ilk rivayetinde olmayan sûreleri, ilâve eder. İbnu Abbas'dan gelen bu rivayeti mürsel sahih olarak Mukâtil ve diğer müfessirlerin tefsirlerinden şahit getirir.

İbnu Durays «F e d â i l u' l- K u r' a n» adlı eserinde şu rivayeti nakleder.

«Bize; Muhammed b. Abdillah b. Ebî Ca'feri'r-Razî, ona Amr b. Harun, ona Osman b. Ata el-Horasanî, ona babası, o da İbnu Abbas'dan duyduğuna göre

İbnu Abbas şöyle demiştir: Sûre başları Mekke'de nâzil olduğunda Mekke'de yazılırdı. Sonra da bu sûrelerle ilgili âyetleri Allah Teâla dilediği zaman indirirdi. Kur'andan ilk inen, Alâk sûresidir. Sonra sıra ile, Müzemmil, Müddessir, Tebbet, Tekvîr, A'la, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirah, Asr, Adiyat, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fil, Felâk, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâri'a, Kıyame, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, A'râf, Yâsîn, Furkân, Melâike, Meryem, Tâhâ, Vâkıâ, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yunus, Hûd, Yûsuf, Hicr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe', Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkaf, Zâriat, Gaşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrahim, Enbiya, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe', İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn sûreleri inmiştir.»

«Medine'de inen sûreler de şunlardır: Bakara, Enfâl, Âli İmrân, Ahzab, Mümtehine, Nisa, Zilzâl, Hadîd, Kıtal, Ra'd, Rahmân, Dehr, Talâk, Beyyine, Haşr, Nasr, Nûr, Hâc, Münâfikûn, Mücadele, Hucurât, Tahrîm, Cum'a, Teğâbun, Sâf, Feth, Maide ve Tevbe.»

Ebû ubeyde, «F e d â î l u' l - K u r' â n» adlı eserinde şu rivayeti nakleder.

«Bize; Abdullah b. Sâlih ve Muaviye b. Sâlih, onlara da Ali b. Ebî Talha rivayet etmiştir. Ali b. Ebî Talha şöyle der: Bakara, Âli İmrân, Nisa, Maide, Enfâl, Tevbe, Hâc, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Feth, Hadîd, Mücadile, Haşr, Mümtehine, Sâf, Teğâbûn, Talâk, Tahrîm, Fecr, Leyl, Kadr, Beyyine, Zilzâl, Nasr sûreleri Medine'de, diğerleri de Mekke'de inmiştir.»

Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî, şu rivayeti nakleder:

«Bize; İsmail b. İshâk el-Kâdî, ona Haccâc b. Minhâl, ona Abdurrezzak b. Hemmâm, o da Katâde'den rivayet etmiştir. Katâde şöyle der: Bakara, Âli İmrân, Nisâ, Maide, Tevbe, Ra'd, Nahl, Hâc, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Feth, Hucurât, Hadîd, Rahmân, Mücadele, Haşr, Mümtehine, Sâf, Cum'a, Münafikûn, Tegabûn, Talâk, Tahrîm'in ilk dokuz âyeti, Zilzâl, Nasr sûreleri Medine'de, diğer sûreler de Mekke'de nâzil olmuştur.»

Ebû'l-Hasan b. el-Hassâr, «K i t â b u' n-N â s i h v e' l-M e n s û h» adlı eserinde: 20 sûrenin ittifakla, 12 sûrenin de ihtilafla Medine'de, geri kalanlarının da ittifakle Mekke'de nâzil olduğunu söyler, bunları aşağıdaki beyitlerde dile getirir:

يا سائلى عن كتاب الله مجتهدا   وعن ترتب ما يتلى من السور
وكيف جاء بها المختار من مضر   صلى الاله على المختار من مضر
و ما تقدم منها قبل هجرته   وماتأخر فى بدو و فى حضر
ليعلم النسخ والتخصيص مجتهدٌ   يؤيد الحكم بالتاريخ
تعارض النقل فى أم الكتاب وقد   تولت الحجر تنبيها لمعتبر
ام القرآن و فى ام القرى نزلت   ماكان للخمس قبل الحمد من اثر
وبعد هجرة خير الناس قد نزلت   عشرون من سور القرآن فى عشر
فأربع من طوال السبع أولها   وخامس الخمس فى الانفال ذى العبر
و توبة الله ان عدت فسادسة   وسورة النور والاحزاب ذا الذكر
و سورة لنبى الله محكمة   والفتح والحجرات الغرّ فى غرر
ثم الحديد و يتلوها مجادلة   والحشر ثم امتحان الله للبشر
و سورة فضح الله النفاق بها   و سورة الجمع تذكارا لمدكر
و للطلاق و للتحريم حكمها   والنصر والفتح تنبيها على العمر
هذا الذى اتفقت فيه الرواة له   وقد تعارضت الأخبار فى أخر
فالرعد مختلف فيها متى نزلت   وأكثر الناس قالوا الرعد كالقمر
ومثلها سورة الرحمن شاهدها   مما تضمن قول الجن فى الخبر
وسورة للحواريين قد علمت   ثم التغابن و التطفيف ذو النذر
وليلة القدر قد خصت بملتنا   ولم يكن بعدها الزلزال فاعتبر
وقل هو الله من أوصاف خالقنا   و عوذتان ترد البأس بالقدر
وذا الذى اختلفت فيه الرواةُ له   و ربما استثنيت آى من السور
و ما سوى ذاك مكى تنزله   فلاتكن من خلاف الناس فى حصر
فليس كل خلاف جاء معتبرا   الا خلاف له حظ من النظر

Şiirin Tercemesi

1- Ey bana, Allah'ın Kitabını ve okunan surelerin iniş sıralarını soran çalışkan!

2- Beni Mudar kabilesinden seçilen Peygamber, bu sûreleri bize ne şekilde sunmuştur? Ona selât ve selam olsun.

3- Hicretten evvel ve hicretten sonra ister seferde olsun, ister hazerde, nazil olan sureleri bana soran kimse!

4- (Soruluyor ki) şerî hükümleri tarih ve ictihadla ispatlayan müçtehit neshi ile tashihi öğrensin.

5- Fatiha hakkındaki rivayetler çelişmektedir. (Yani Mekke'de mi nazil olmuş, Medine'de mi diye ihtilaf olunmuştur. Fakat ittifakla Mekke'de nazil olan) Hicr sûresi (seksen yedinci âyeti hariç, Fatiha ile Mekke'de nazil olduğudur.) Düşünen insana ders vermektir.

6- Kur'anın anası olan Fatiha, şehirlerin anası sayılan Mekke'de nazil olmuştur. Çünkü Fatiha'dan önce beş (vakıt namaz)dan eser bile yoktu. (Na-

mazlarsa Mekke'de nazil olmuştur.)

7- Hz. Peygamberin hicretinden sonra otuz sure nazil olmuştur.

8- Dört tanesi, yedi uzun surenin ilk dördüdür. Beşincisi ibretler taşıyan Enfâl suresidir.

9- Sayılırsa Tevbe suresi altıncı olur. Şöhretli Nur ve Ahzab sureleridir.

10- Nesholunmamış Muhammed suresi, Fetih ve şanlı Hucurat sureleri başda yer almaktadır.

11- Sonra Hadid suresi, ondan sonra da Mücadele suresi gelir. Haşr suresinden sonra Mümtehine gelir.

12- Münafıklığın rüsvay edilmesine vesile olan sure (Münafikun suresi) Allah'ı anmak için yapılan toplantı suresi (Cuma suresi)

13- Boşamanın ve bir şeyi haram kılmanın ayrı ayrı hükümleri var, (Talak, Tahrim suresi) Peygamberin eceline işaret eden Zafer (Nasr suresi) ve Fetih suresi.

14- Buraya kadar ravileri ittifak halinde olan surelerdir. (Yani geçenler ittifakla Medine'de nazil olan surelerdir.) Geriye kalanlar ise rivayetler muhteliftir.

15- Ra'd suresinin nüzulu hakkında ihtilaf vardır. Ekseriyete göre Ra'd suresi, Kamer suresi gibidir. (Mekke'de nazil olmuştur.)

16- Rahman suresi de Kamer suresi gibidir. (Mekke'de nazil olmuştur), bunun isbatı cinlerin sözünü ihtiva eden hadistir. (1)

17- Havariler suresi olarak bilinen sure (Saf suresi), sonra Tegâbun, bir de tehdidler taşıyan Tatfif suresi.

18- Müslümanlara tahsis edilen Kadir gecesi (Kadir suresi), لم يكن (Beyyine) ondan sonra Zilzal suresi

19- Hâlikımızın vasıflarından olan قل هو الله احد suresi, Allah'ın takdiriyle şiddet ve sıkıntıları kaldıran, Felak ve Nas sureleri.

20- Bunlar hakkında ravilerin ihtilafa düştükleri surelerdir. Bazan bir takım âyetler surelerden istisna edilmiştir. Mesela, Medine'de nazil olan bir surenin bazı âyetleri Mekke'de nazil olmuştur.

21- Bu otuz surenin dışında kalanlar ise Mekke inişlidir. Sen bir takım insanların muhalefetinden dolayı canını sıkma.

22- Her ortaya çıkan muhalefet değerli değildir. Ancak dikkate değer bulunan tenkid değerlidir.

---

(1)- İmam Tirmizi'nin rivayetine göre Hz. Peygamber, Rahman suresini baştan sonuna kadar Sahabeye okumuş, onlar ses çıkarmayınca, Hz. Peygamber: "Ben sizi niçin böyle suskun görüyorum; sureyi cinlere okuduğumda onlar, sizden daha iyi karşılık veriyordu. Ben her فبأي آلاء ربكما تكذبان yı okuduğumda onlar, "Ey Rabbimiz! Biz Senin hiçbir nimetini yalanlamıyoruz, Sana hamd olsun" diyorlardı. Cinlerin bu hadisesi Mekke'de vukubulmuştur.)

3- Sûrelerin Mekkî-Medenî Oluşundaki İhtilâf.

Fâtiha Sûresi:

Çoğu alimler, bu sûrenin Mekkî olduğunu kabul eder. Hatta ileride seferî ve hazarî bahşinde görüleceği üzere, Fâtiha'nın ilk inen sûre olduğu ileri sürülür. Buna delil olarak Hicr sûresinin (87.) âyeti olan ولقدآتيناكسبعامنالمثاني «**Andolsunki sana ikişerlerden yedi verdik..**» âyeti misal getirilir. Resûlullah (s.a.v.) bu âyeti, Buhârî'nin ifadesine göre, Fâtiha sûresi olarak tefsir etmiştir.

Hicr Sûresi:

İttifakla Mekkî'dir. Cenab-ı Hak Resûlüne, bu sûrede Fâtihayı zikretmesi, Fâtiha'nın bu sûreden önce indiğini gösterir. Çünkü, henüz indirmediği bir âyetten söz etmesi mümkün değildir. Ayrıca namazın Mekke'de farz olduğunda da ihtilaf yoktur. Öyle ki, İslâmda Fâtihasız namaz kılındığı görülmemiştir. Bunu, İbnu Atiyye ve başkaları söylemişlerdir.

Vâhidî ve Sa'lebî, Alâ' İbnu'l-Museyyeb'den, o Fadl b. Amr'dan, o da Aliyy İbnu Ebî Tâlib'den rivayet ettiğine göre şöyle demiştir: «Fâtiha sûresi Mekke'de nâzil olmuştur.»

Mücâhid'in, bu sûrenin Medine'de indiğine dair sözü, şöhret bulmuştur. Bu konudaki rivayeti, Firyâbî tefsirinde, Ebû Ubeyd, Sahih bir senedle «F e d â i l u' l-K u r' â n»ında nakleder. Buna karşılık Husayn b. Fadl, Mücahid'in bu sözünü, doğru kabul etmez. Çünkü ekseri ulemâ, sûrenin Mekke'de nâzil olduğu görüşündedir

İbnu Atiyye bu konudaki sözü, Zührî, Atâ, Sevâdetu'bnu Ziyâd ve Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr'den nakletmiştir.

Ebû Hureyre'den sağlam bir senedle gelen sözü Taberânî «E v s a t»ında naklederek: Bize Ubeyd b. Ganem, ona Ebû Bekr b. Ebû Şeybe, ona Ebû'l Ahvas, ona Mansûr, ona Mücahid, o da Ebû Hureyre'den şöyle rivayet ettiğini belirtir. Ebû Hureyre şöyle demiştir: «Fâtiha sûresi nâzil olduğunda şeytan kendini yere vurdu. Fâtiha Medine'de nâzil oldu.» Son cümlenin, Mücahid tarafından ilâve edilme ihtimali mevcuttur.

Bazılarına göre bu sûre, üstün şerefi ve değeri bakımından, bir kere Mekke'de, bir kere Medine'de olmak üzere iki defa inmiştir. Bu konuda bir dördüncü görüş vardır: Sûre'nin yarısı Mekke'de, gerisi Medine'de nâzil olmuştur. Bunu Ebû'l-Leys es-Semerkandî nakletmiştir.

Nisâ Sûresi

Nahhâs, Nisâ sûresinin 58. âyetinin ... انالله يأمركم Kâbenin anahta-

rı hakkında ittifakla Mekke'de nâzil olduğunu ileri sürerek sûrenin, Mekke'de nâzil olması gerektiğine inanır. Nahhâs'ın bu sözü, gerçeğe uymamaktadır. Çünkü, âyetlerinin büyük bir kısmı Medîne'de inen uzun bir sûrenin, bir veya birkaç âyetinin Mekke'de inmesi, onun Mekkî olmasını gerektirmez. Özellikle en çok tercih edilen görüşe göre hicretten sonra inen sûreler, Medenî'dir. Sûredeki âyetlerin sebebi nüzulünü araştıran kimse, bunun böyle olmadığını, aynı zamanda Buhârî'nin Hz. Aişe'den rivâyet ettiği şu sözün de, bunu reddettiğini gösterecektir. Hz. Aişe şöyle demiştir: «Bakara ve Nisâ sûreleri, Resûlullahla evlendikten sonra nâzil olmuştur.» Resûlullahın Hz. Aişe ile evlenmesi ittifakla hicretten sonradır.

Bir rivâyete göre, hicret esnasında nâzil olduğu da söylenir.

Yûnus Sûresi

Meşhur kavle göre, Mekke'de nâzil olmuştur. İbnu Abbas'dan bu konuda iki rivâyet vardır. Yukarıda geçen rivâyetlerin birinde; sûrenin Mekkî olduğu söylenmişti. Diğerinde ise İbnu Merdeveyh, Avfî, İbnu Cureyc, Atâ, Hasif, Mücahid ve İbnu Zübeyr, Osman b. Atâ babası tarikiyle İbnu Abbas'dan bu sûrenin Medenî olduğunu rivâyet etmişlerdir.

Dahhâk tarikiyle İbnu Ebî Hâtim'in İbnu Abbas'dan rivayeti, meşhur olanı kuvvetlendirmektedir. Buna göre İbnu Abbas şöyle der: «Hz. Peygamber elçi olarak gönderildiğinde Arablardan elçiliğini kabul etmeyenler; Allah, kendisine insanlardan bir elçi seçmeyecek kadar yücedir, demişlerdi. Bunun üzerine Allah, Yûnus sûresinin 2. âyetini اكان للناس عجبا indirdi.»

Ra'd Sûresi

Mücahid tariki ile İbnu Abbas'dan ve Ali b. Ebî Talha'dan gelen önceki rivayetlere göre bu sûre, Mekkî'dir. Diğer rivayetlere göre de Medenî'dir.

Ayrıca İbnu Merdeveyh, Avfî tariki ile İbnu Abbas'dan, İbnu Cüreyc Osman b. Atâ tariki ile İbnu Abbas'dan, Mücahid, İbnu Zubeyr tariki ile, İbnu Abbas'dan Medenî olduğuna dair rivayette bulunmuşlardır.

Ebu'ş-Şeyh, Katâde'den, benzerini rivayet etmiştir.

Sûrenin Mekkî olduğu hükmü, Saîd b. Cübeyr'den rivayet edilmiştir.

Saîd b. Mensûr «S ü n e n» inde şu rivayeti nakleder:

Bize Ebû Avâne, ona da Ebû Bişr rivayet ettiğine göre şöyle demiştir. Saîd b. Cübeyr'e Allahu Teâlâ'nın Ra'd sûresi 43. âyetindeki «men»in Abdullah b. Selâm olup olmadığını sorduğumda: «Nasıl olur, bu sûre Mekkî'dir» demiştir.

Öte yandan Taberâni ve diğerlerinin Enes'den yaptıkları rivayet, sûrenin Medenî olduğunu teyid etmektedir. Enes Ra'd sûresinin 8-13. âyetlerinin, Er-

bed b. Kays ve Amir b. Tufeyl'in Resûlullahı görmek üzere Medine'ye geldikleri sırada cereyan eden hadise üzerine nâzil olduğunu söyler.

Bu sûrenin Mekkî ya da Medenî oluşundaki ihtilafı kaldırmak için, bazı âyetleri hariç, sürenin Mekkî olduğunu söylemek yeterlidir.

Hâc sûresi

İbnu Abbas'dan Mücahid tariki ile önceden geçen rivayete göre bazı âyetleri hariç, süre Mekkî'dir. Diğer rivayetlere göre de Medenî'dir.

İbnu Merdeveyh, İbnu Abbas'dan Avfi tariki ile, İbnu Cüreyc ve Osman, Atâ tariki ile İbnu Abbas'dan, İbnu Zübeyr'den Mücahid tariki ile yaptığı rivayete göre sûre Medenî'dir.

İbnu'l-Feres «A h k â m u' l-K u r' a n» ında, «aynı sûrenin 19. âyetinden sonrakiler hariç Mekkî olduğu veya 10. âyet hariç Mekkî olduğu, veya 52-55. âyetler hariç Mekkî olduğuna dair bir sözü nakleder.

Katâde ve diğerleri, sûrenin bütünüyle Medenî olduğu sözünü söyler. Dahhâk ve başkaları da bu söze katılırlar.

Cumhur ulemaya göre bu sûre, Mekkî ve Medenî olmak üzere karışıktır.

İbnu'l-Feres'in cumhura dayadığı deliller; «E s b â b u' n-N u z û l» adlı kitabımızda belirttiğimiz gibi bu sûrenin pek çok âyetinin Medine'den nâzil olduğunu desteklemektedir.

Furkân Sûresi

İbnu'l-Feres'ın ifadesine göre, sûrenin Mekkî olduğunu, Dahhâk ise Medenî olduğunu söyler.

Yasîn Sûresi

Ebû Süleyman ed-Dımeşki'nin meşhur olmadığını ifade ettiği bir rivayetine göre sûre, Medenî'dir.

Sâd Sûresi

Ca'berî cumhurun Mekkî olduğuna dair icma ı hilafına, sûrenin Medenî olduğunu belirten bir söz nakleder.

Muhammed Sûresi

Nesefî, sûrenin Mekkî olduğunu ifade eden garib bir nakilde bulunur.

Hucurât Sûresi

Şaz bir söze göre, bu sûre Mekkî'dir.

Rahmân Sûresi

Cumhur, sûrenin Mekkî olduğu görüşündedir. Doğru olanı da budur. Bunu; Tirmizî ve Hâkim'in Câbir'den rivâyet ettikleri şu söz doğrular: «Resûlullah (s.a.v), Ashâbına, Rahmân sûresini sonuna kadar okuduktan sonra şöyle dedi: «Neden sessiz duruyorsunuz? Bu sûreyi cinlere okuduğumda sizden daha iyi cevap verdiler, sizin gibi susmadılar. Onlara **Allahın hangi nimetini yalanlıyorsunuz,** meâlindeki âyetini her okuyuşumda, 'Ey Rabbimiz, nimetlerinden hiç birini inkâr etmiyor, ancak Sana hamdediyoruz' cevabını verdiler»

Hâkim, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre, rivâyetin sahih olduğunu söyler.

Cin kıssası, Mekke'de vukûbulmuştur. Bunu teyid eden daha açık delil ise, kuvvetli bir sened ile Ahmed b. Hanbel'in «M u s n e d»inde Hz. Ebû Bekir-in kızı Esmâ'dan gelen rivâyettir. Esmâ: «Resûlullah bir köşede namaz kılarken kendisine Hicr sûresinin 94. âyeti nâzil olmadan önce **'Allah'ın hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz'** meâlindeki âyeti okuduğunu işittim,» demiştir. Esmâ'nın bu sözü, Rahmân sûresinin, Hicr sûresinden önce indiğini gösterir.

Hadîd Sûresi

İbnu'l-Feres'in ifadesine göre, cumhur, sûrenin Medenî olduğu görüşündedir. Diğerleri de Mekkî olduğunu söyler. Sûrenin ilk âyetleri Mekkî âyetlere benzemekle birlikte, içinde Medenî âyetler olduğunda ihtilaf yoktur.

İbnu'l-Feres'in bu görüşüne katılırım.

Bezzâr «M ü s n e d»inde, Hz. Ömer'den gelen şu rivâyeti nakleder. «Hz. Ömer, Müslüman olmadan önce kız kardeşinin evine uğradığında, Hadîd sûresinin ilk âyetlerini ihtiva eden bir sahife görür, hayretinden hemen alıp okur. Okuduğu bu âyetler, Müslüman olmasına vesile olur.»

Hâkim ve diğerlerinin rivâyet ettiklerine göre İbnu Mesud şöyle der: Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile Ehlikitab'ı ağır şekilde suçlayan sûrenin: **Onlar, daha evvel kendilerine Kitâb verilip de üzerlerinden uzun zaman geçmiş kalbleri kararanlar gibi olmasınlar..** meâlindeki 16. âyetin inişi arasında, sadece dört sene geçmişti.

Saf Sûresi

Muhtar kavle göre sûre Medenî'dir. İbnu'l-Feres bu kavli cumhura nisbet eder. Kendi tercihi de bu olmuştur. Buna, Hâkim'in ve diğerlerinin Abdullah b. Selâm'dan rivayet ettikleri nakil, delâlet eder. Abdullah b. Selâm şöyle der: «Ashabdan bir toplulukla beraber oturup fikir teatisinde bulunduk. Şöyle dü-

şündük: Allah'ın sevdiği en iyi ameli bilseydik onu mutlaka yapardık. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak: **«Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allahı tesbih eder. O gerçekten azîz ve hakîmdir. Ey iman edenler, yapamayacağınız şeyleri niçin söylersiniz.»** meâlindeki ilk iki âyetini indirmiştir. Abdullah b. Selâm: «Resulullah (s.a.v.) bize bu sûrenin tamamını okudu» diye ilâve eder.

Cum'a Sûresi

Sahih kavle göre Medenî'dir. Buhari Ebû Hureyre'den şöyle rivayet eder: «Biz Resûlullah (s.a.v.) birlikte oturuken Cenâb-ı Hak O'na Cum'a sûresinin ilk âyetlerinden olan وآخرين منهم لما يلحقوا بهم **«Henüz onlara katılmamış olan diğer insanlar da...»** ayetini indirince, onlar kimdir ya Resûlallah diye sordum» şeklindeki hadisini buyurdular. Bilindiği gibi Ebû Hureyre, hicretten sonra Medîne'de Müslüman olmuştu. Sûrenin 6. âyeti olan قل ياايها الذين هادوا **«De ki: Ey Yahudi olanlar...»** hitabı, Medine'de yaşayan Yahudilere idi.

Sûrenin sonu da, sahih hadislerde ifade edildiği gibi ticaret kervanı geldiğinde, kendilerine hitab edildiğini duyunca kaçanlar hakkında inmiştir. Böylece, sûrenin bütünüyle Medine'de nâzil olduğu anlaşılır.

Tegâbûn Sûresi

Sûrenin bütünüyle Medenî olduğu söylendiği gibi, son âyetleri hariç, Mekkî olduğu da söylenir.

Mülk Sûresi

Sûrenin Medenî olduğuna dair garip bir rivayet vardır.

Dehr (İnsan) sûresi

Sûrenin bütünüyle Medenî olduğu söylendiği gibi, ولا تطع منهم آثما او كفورا **«...ve onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre itaat etme.»** 24. âyeti hariç, Mekke'de indiği de söylenir.

Mutaffifîn Sûresi

İbnu'l-Feres içinde efsanelerin geçmesi sebebiyle sûrenin Mekke'de nâzil olduğunu, ölçü-tartıda en hileli davranan insanların da Medîne'liler olduğu yolundaki ifadeye dayanarak Medîne'de nâzil olduğunu belirten iki görüşü nakleder.

Sûrenin, ölçü ve tartıdaki hileyi ifade eden ilk âyetleri hariç, Mekke'de nâzil olduğu söylenir.

Bazıları da sûrenin, Mekke ile Medine arasında indiğini söyler.

Bu görüşlerin yanında şunuda belirtmek isterim. Neseî ve diğer muhaddisler, sahih senedle rivayet ettiklerine göre İbnu Abbas şöyle demiştir: «Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye gelince ahalinin, ölçü-tartıdaki hileleri yüzünden çok kötü davrananlar olduğunu gördü, Cenâb-ı Hak bunun üzerine Mutaffifîn sûresini indirdi.» Sûrenin nüzûlünden sonra hemen, ölçü-tartıdaki hileyi bıraktılar.

A'lâ Sûresi

Cumhura göre bu sûre Mekkî'dir. İbnu'l-Feres: «Ramazan bayramı ile bu ayda verilen fitrenin bu sûrede geçtiğinden dolayı, Medine'de nâzil olduğu» yolundaki rivayeti nakleder.

İbnu'l-Feres'in sûrenin Medenî olduğuna dair bu naklini, Buhârî'nin Berâ b. Âzib'den yaptığı şu rivayeti doğrulamadığını belirtmek isterim. Berâ şöyle demiştir: «Resûlun ashabından bize ilk gelen; Mus'ab b. Umeyr ile İbnu Ummi Mektûm'dur. Bu ikisi bize Kur'an okurken, Ammâr, Bilâl, Sa'd, sonra yirmi kişiyle birlikte Ömer b. Hattâb, daha sonra da Resûlullah (s.a.v.) geldiler. Şimdiye kadar Medinelilerin bu derece sevindiğini görmemiştim. Resûlullah'ın gelişi üzerine, aynı sûreyi kendilerine okudum.»

Fecr Sûresi

İbnu'l-Feres'in rivayetine göree bu sûre hakkında iki görüş vardır. İbnu'l-Feres, Ebû Hayyân'a dayanarak sûrenin cumhura göre Mekkî olduğunu ifade eder.

Beled Sûresi

İbnu'l-Feres bu sûrede de iki görüş olduğunu söyler. Sûredeki ..بهذا البلد âyeti, sûrenin Medenî olduğu sözünü reddeder.

Leyl Sûresi

Meşhur kavle göre sûre Mekkî'dir. «E s b â b u' n - N u z û l» adlı eserimizde naklettiğimiz gibi, sûrenin sebeb-i nüzûlünde geçen hurma bahçesi rivayetinden dolayı, Medenî olduğu da söylenir.

Bir görüşe göre de, sûrede Mekkî ve Medenî âyetler olduğu ileri sürülür.

Kadr Sûresi

Sûre hakkında iki görüş vardır. Çoğunluk, Mekkî olduğu görüşündedir. Medenî olduğuna delil ise; Hasan b. Ali'den Tirmizi ve Hakim'in rivayet ettikleri şu sözdür: «Nebî (s.a.v.) Benî Umeyyeyi minberde işaret edince, bu hal kötülenmesine sebeb oldu. Bunun üzerine Kevser sûresi ile Kadr sûresi indi.»

Mezzî, bu hadisin «münker» olduğunu belirtir.

Kıyame sûresi

İbnu'l-Feres, meşhur kavle göre sûrenin Mekkî olduğunu söyler. Buna karşı Ahmed b. Hanbel'in Ebû Habbeti'l-Bedrî'den rivayet ettiği nakli belirtmek isterim. Ebû Habbeti'l-Bedrî şöyle der: «Resûlullah Cebrâil bana gelerek: Ya Resûlallah, Rabbin sana bu âyeti Ubeyy'e okumanı emretti..' dedi.» İbnu Kesîr buna dayanarak sûrenin Medenî olduğunu kesinlikle ifade eder.

Zilzâl Sûresi

Bu sûre hakkında da iki görüş vardır. Medenî olduğuna delil, Ebû Saîdi'l-Hudrî'den İbnu Hatim'in şu rivayetidir: «**Kim zerre kadar hayır işlerse onu görecektir,** mealindeki âyet inince Resûlullaha: Ben yaptığım hayırları görür gibi oluyorum..» dedim.

Ebû Saîdi'l-Hudrî bu sırada Medine'de idi, buraya Uhud savaşından sonra gelmişti.

Âdiyat Sûresi

Bu sûre hakkında da iki görüş vardır. Medenî olduğuna delil, Hâkim ve diğerlerinin İbnu Abbas'dan yaptıkları şu rivâyettir. İbnu Abbas: «Resûlullah (s.a.v) bir yere suvârilerden müteşekkil bir bölük gönderdi. Aradan bir ay geçmesine rağmen onlardan bir haber gelmedi. Bunun üzerine Âdiyat sûresi nâzil oldu..» dedi.

Tekâsur Sûresi

Meşhur olan kavle göre Mekkî'dir. İbnu Bureyde'den naklen İbnu Ebî Hâtim'in naklettiği görüşe göre sûre Medenî'dir, Muhtar olan da budur. İbnu Bureyde şöyle der: «Bu sûre birbirlerine karşı öğünen Ensardan iki kabîle hakkında inmiştir.»

Katâde'den gelen bir rivâyete göre de Yahûdiler hakkında nâzil olmuştur.

Buhârînin bir rivâyetine göre Ubeyy b. Ka'b şöyle demiştir: «Tekâsur sûresi nâzil olana kadar; 'insanoğlunun altından bir vâdisi olsa..' hadisini Kur'ân-dan sanıyorduk.»

Tirmizî'nin bir rivâyetine göre Hz. Ali şöyle buyurmuştur: «Kabir azabı ile ilgili âyet nâzil oluncaya kadar, kabir azabının olup olmadığında şübhe ederdik.»

Yahûdilik kıssası hakkında Buhârî'de mevcut hadise göre, kabir azabın-

dan ancak Medîne'de söz edilir olmuştur.

Mâûn Sûresi

İbnu'l-Feres'in ifadesine göre bu sûre hakkında iki görüş vardır.

Kevser Sûresi

Gerçek olan, sûrenin Medenî oluşudur. Nevevî Müslim şerhinde, Müslim'in Enes b. Mâlik'den rivâyet ettiği şu hadise dayanarak bu görüşü tercih eder. Enes şöyle demiştir: «Resûlullah (s.a.v.) yanımızda bulunduğu bir sırada bir müddet uyuklamıştı, uyanınca tebessüm ederek başını kaldırdı: Az önce bana bir sûre indirildi, dedi; besmele çekerek Kevser sûresini sonuna kadar okudu...»

İhlâs Sûresi

Sebeb-i nüzûlünde birbirine zıd iki hadiseden dolayı sûre hakkındaki iki görüş vardır. Bazı ulema iki kere indiğini ileri sürerek birbirine zıd olan iki görüşü uzlaştırmışlardır.

«E s b â b u ' n - N u z û l» adlı eserimde beyan ettiğim gibi, sûrenin Medenî olduğunu tercih etmek bana daha uygun geldi.

Muavvizeteyn Sûreleri

Muhtar olan kavle göre her iki sûre de Medenî'dir. Çünkü bunlar Beyhakînin «D e l â î l» adlı eserinde zikrettiği gibi Lebîd b. A'sam'ın Resûlullah'a sihir yapması hakkında nâzil olmuştur.

4- Âyetlerinin Bir Kısmı Mekke'de Bir Kısmı Medine'de Nazil Olan Sûreler

Beyhakî «D e l â i l u' n-N u b u v v e» adlı eserinde, Mekke'de nâzil olan bazı sûrelerin âyetleri, Medine'de tamamlanmış, sonradan bunlar ilgili sûrelere ilâve edilmiştir.

İbnu'l-Hassâr: «Mekke'de ve Medine'de nâzil olan sûrelerin bazı âyetleri müstesna edilmiştir, şu kadar var ki bazıları bu âyetleri istisna ederken nakli bırakarak ictihada dayanmışlardır» der.

İbnu Hacer ise Buhari Şerhinde şunu söyler: «Bazı ulema, Mekkî sûrelerde bulunan Medenî âyetleri, özellikle belirtmeye özen verirler. Fakat bunun aksi de mevcuttur. Buna göre sûrenin bazı âyetleri Mekke'de nâzil olduğu halde geri kalan kısmı Medine'de tamamlanabilir. Fakat bu şekildeki nüzûlün çok

az olduğunu gördüm.»

Bu iki çeşit istisnadan elde ettiğim bilgileri, birinci görüşe dayanarak genişçe dile getirmeyi, yukarıda geçen İbnu'l-Hassâr'ın sözünü esas alarak, yapılan istisna için ileri sürülen delillere işaret etmeyi, uygun buldum. Bu konuda ileri sürülen delillerin tamamını, «E s b â b u' n - N ü z û l» adlı kitabımızda genişçe ele aldığımızdan, burada kısaca bahsettik.

Fâtiha Sûresi

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, sûrenin yarısı Medine'de nâzil olmuştur. Zâhir olan bunun sûrenin ikinci yarısı olduğudur. Fakat buna da açık bir delil yoktur.

Bakara Sûresi

Sûrenin فاعفوا واصفحوا **«...affedin hoşgörün...»** (109.) ve ليس عليك هداهم **«(Ey Muhammed) onları yola getirmek sana düşmez...»** (272.) âyetleri istisna edilmiştir.

En'am Sûresi

İbnu'l-Hassâr: «Bu sûreden 9 âyet istisna edilmiştir, sûrenin bir defada nâzil olduğu bilindiğinden, bu nakil doğru olmaz,» der. İfade edeyim ki bu nakil doğrudur. Çünkü İbnu Abbas'dan rivâyet edildiğine göre o, sûrenin قل تعالوا den itibaren (151-153) üç âyetinin istisna olduğunu söyler. Geri kalanlardan وما قدروا الله حق قدره **«Allah'ı onun şanına yaraşır şekilde tanıyamadılar...»** (91.) âyeti, İbnu Ebî Hatim'in rivayetine göre Mâlik b. Sayf, ومن اظلم ممن افترى على الله كذبا **«Allah'a yalan uyduran, ya da O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim olur.»** (Enâm, 21-22.) âyetleri Müseyleme hakkında inmiştir. الذين آتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون ابنائهم **«Kendilerine kitap verdiklerimiz, oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar.»** (20.) ve والذين آتيناهم الكتاب يعلمون انه منزل من ربك **«Kendilerine kitap verdiklerimiz O (Kur'anın) gerçekten Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler.»** (114.) âyetleri de müstesna olan âyetlerdir, demiştir. Ebu'ş-Şeyh'in naklettiğine göre Kelbi şöyle der: «Allah beşere hiçbir şey indirmedi diyen bir Yahudi hakkında, Medine'de nâzil olan iki âyet hariç, En'âm sûresinin tamamı, Mekke'de nâzil olmuştur.» Firyâbî; bize Süfyan, ona Leys, ona da Bişr rivayet ettiğine göre Bişr'in şöyle dediğini nakleder: قل تعالوا اتل **«De ki 'Gelin okuyayım...»** ile başlayan iki âyet (151-152) müstesna Enâm sûresinin tamamı Mekke'de nâzil olmuştur.»

A'raf Sûresi

Ebû'ş-Şeyh İbnu Hayyân'ın rivayetine göre Katâde şöyle der: واسألهم عن القرية التى كانت حاضرة البحر **«Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir –halkının– durumunu sor...»** (163.) âyeti hariç, sûrenin tamamı Mekkî'dir.» Diğerleri ise bu âyetten واذأخذ ربك **«Rabbin...almış...»** (173.) âyetine kadarki âyetler Medenî, geri kalan kısmı da Mekkî'dir,» der.

Enfâl Sûresi

Bu sûreden واذيمكر بك الذين كفروا **«İnkar edenler ...sana tuzak kuruyorlardı...»** (30.) âyeti istisna edilmiştir. Mukâtil bunun, Mekke'de nâzil olduğunu söyler. «E s b â b u' n - N ü z û l» adlı kitabımızda zikrettiğimiz gibi, İbnu Abbas'ın, bu âyetin Medine'de nâzil olduğunu söylediğine bakılırsa, Mekke'de indiği sözü kabul edilmez. Bazıları, sûrenin ياأيها النبى حسبك الله **«Ey Peygamber, Allah sana ve sana tabi olan müminlere yeter.»** (64.) âyetini istisna etmiştir. İbnu Arabî ve diğerleri, bu görüşü doğrular. Bezzâr'ın İbnu Abbas'dan yaptığı rivayete göre yukarıdaki âyetin, Hz. Ömer'in Müslüman olmasından sonra indiğine dair sözünün, bunu doğruladığını belirtmek isterim.

Tevbe Sûresi

İbnu'l-Feres, لقد جاءكم رسول من انفسكم **«Andolsun, içinizden size öyle bir Peygamber geldi ki...»** den itibaren iki âyetin (128-129) dışında, sûrenin Medenî olduğunu söyler. Ben, bu sözü garip karşılarım. Adı geçen iki âyetin, Kur'anda son inen âyetlerden olduğu söylendiği halde, bu nasıl olur? Bazıları, aynı sûrenin, Resûlullah (s.a.v.) Ebû Tâlib'e: «Yasaklanmadığım müddetçe senin için istiğfar dilerim» sözü üzerine inen ماكان للنبى **«Peygmebere yaraşmaz...»** (113.) âyetini sûreden istisna kılarlar.

Yûnus Sûresi

İbnu'l-Feres ile «C e m â l u' l - K u r r â» adlı eserinde Sehâvî'nin naklettiklerine göre sûrenin فان كنت فى شك مما انزلنا اليك **«Eğer sana indirdiğimizden kuşkuda isen...»** ile başlayan (94-95.) âyetleri, Yahudiler hakkında indiği söylenen ومنهم من يؤمن به **«Onlardan kimi ona –içinden– inanır...»** (40.) âyeti hariç Mekkî veya sûre başından 40. âyete kadar Mekkî, diğer âyetler de Medenî olduğu belirtilmiştir.

Hûd Sûresi

فلعلك تارك **«Belki sen....terk edeceksin...»** (12.) افمن كان على بينة من ربه **«Hiç böyleleri, şu kimse gibi olur mu ki o, Rabbinden bir delil üzere bulunmakta-**

dır.» (17.) ve واقم الصلاة طرفي النهار **«Gündüzün iki tarafında... namaz kıl...»** (114.) âyetleri hariç, sûre Mekkî'dir. Sûrenin (114.) âyeti, Ebû'l-Yusr hakkında Medine'de nâzil olduğu, değişik tarikle gelen sahih rivayetlerle sabittir.

Yûsuf Sûresi

Ebû Hayyan'ın ifadesine göre sûrenin ilk üç âyeti Medenî, geri kalan â-yetleri de Mekki'dir. Bu söz, dikkate alınmayacak kadar asılsızdır.

Ra'd Süresi

Ebu'ş-Şeyh'in Katade'den rivayetine göre sûrenin ولا يزال الذين كفروا تصيبهم بما صنعوا قارعة **«Yaptıkları yüzünden inkar edenlerin başlarına ani bir bela gelecek...bu böyle sürüp gidecek...»** (31.) âyeti hariç, Medeni'dir. Bir kavle göre de Mekkî'dir. الله يعلم **«Allah bilir»** ile başlayıp شديد المحال **«Allah pek kuvvetli...»** ile biten (8-13.) âyetler ise, önceden geçtiği gibi Medenî'dir. İbnu Merdeveyh Cundeb'in şu sözünü nakleder: Abdullah b. Selam Mescid-i Haram'a geldi, iki kanadını tutarak şöyle dedi: ومن عنده علم الكتاب **«...yanında –ilahî– kitabın bilgisi bulunanların...»** (43.) âyetinin kimler hakkında nâzil olduğunu biliyor musunuz? diye sorduğunda: Evet, biliyoruz, dediler.

İbrahim Sûresi

Ebu'ş-Şeyh'in Katade'den rivayetine göre الم تر الى الذين بدلوا نعمة الله كفرا **«Baksana şunlara Allah'ın nimetini nankörlüğe çevirdiler...»** den itibaren و بئس القرار **«...ne kötü bir duraktır o!»** da biten (28-29.) âyetler hariç sûre Mekkî'dir.

Hicr Sûresi

Bazıları, ولقد آتيناك سبعا من المثاني **«Andolsun, sana ikişerlerden yedi...verdik.»** (87.) âyeti dışında, sûrenin Mekkî olduğunu söyler. Şunu ilave ederim ki, Tirmizî ve diğer muhaddisînin rivayetine göre namazda saf bağlama hakkında nâzil olan, sûrenin ولقد علمنا المستقدمين منكم **«Andolsun, sizden önce geçenleri de bildik...»** (24.) âyeti de hariç tutulmalıdır.

Nahl Sûresi

Önceden geçtiği gibi İbnu Abbas, sûrenin son âyeti müstesna, Mekkî olduğunu söylemiştir. Buna, seferî bahsinde ayrıca temas edilecektir. Ebû'ş-Şeyh'in Şa'biden rivayetine göre وان عاقبتم **«Eğer bir topluma azab edecekseniz...»** âyetiyle başlayan, (126-128.) âyetleri hariç, sûrenin tamamı Mekkî'dir. Katade'den rivayet olunduğuna göre والذين هاجروا من بعد ما ظلموا **«Kendilerine**

zulüm edildikten sonra Allah uğrunda göç edenleri...» (41.) âyetinden itibaren sûrenin sonuna kadar Medenî, bu âyetten öncekiler ise Mekkî'dir.

Câbir b. Zeyd'den rivayet edildiğine göre, sûrenin baştan 40 âyeti Mekke'de, bundan sonrakiler de Medine'de nâzil olmuştur. Bunu Ahmed b. Hanbel-in Osman b. Ebi'l-As'dan ان الله يامر بالعدل و الاحسان **«Allah adaleti, ihsanı... emreder.»** (90.) âyetin nuzûlü hakkındaki rivayeti reddeder. Bu konu, Sûrelerin Tertibi bahsinde ayrıca ele alıncaktır.

İsrâ Sûresi

Buharî'nin İbnu Mesud'dan rivayetine göre, Yahudilerin ruh hakkındaki sorusuna cevap olarak inen يسالونك عن الروح **«Sana ruhtan sorarlar...»** (85.) âyeti hariç, sûrenin tamamı Mekkî'dir. Esbabu'n-Nuzûl adlı eserde rivayet ettiğimiz gibi, و ان كادوا ليفتنونك **«Az daha onlar seni,... fitneye düşüreceklerdi.»** (73.) âyetten, ان الباطل كان زهوقا **«...zaten batıl yok olmağa mahkumdur.» (81.) âyete kadar ve** قل لئن اجتمعت **«De ki: 'Eğer toplansalar...»** (88.) âyet, و ما جعلنا الرؤيا **«...rüyayı... yaptık...»** (60.) âyet ile ان الذين اوتوا العلم **«..kendilerine bilgi verilenlere..»** (107.) âyeti de Medenî'dir.

Kehf Sûresi

Baştan 8 âyet ile و اصبر نفسك **«Nefsini beraber tut.»** âyeti, bir de ان الذين آمنوا **«İman edenler...»** ile başlayan (30.) âyetten sonuna kadar olan âyetler hariç, sûre Mekkîdir

Meryem Sûresi

Secde âyeti (58.) âyet ile و ان منكم الا واردها **«İçinizden oraya girmeyecek kimse yok...»** (71.) âyeti hariç, sûre Mekkîdir.

Tâhâ Sûresi

فاصبر على ما يقولون **«Onların dediklerine sabret...»** (130.)âyeti hariç, sûre Mekkîdir. Bezzâr ve Ebû Ya'la'nın rivayet ettiklerine göre Ebu Râfi şöyle der: «Resûlüllah, kendisine gelen bir misafirine ikramda bulunmak istedi ve beni, Recep ayında ödemek üzere bir miktar borç para vermesi için Yahudilerden birine gönderdi. Yahudi: 'Hayır, bir rehin almadıkça vermem' dedi. Geri dönerek Resûlüllah'a, Yahudinin bu sözünü naklettim. Bunun üzerine Resûlüllah: 'Ben, yerin ve göğün emini değil miyim? buyurdu. Henüz yanından ayrılmamıştım ki surenin و رزق ربك خير و ابقى **«Rabb'inin rızkı daha hayırlı ve daha süreklidir..»** (131.) âyeti nazil oldu. Bu âyetin de hariç tutulması gerekir.

Enbiyâ Sûresi

افلايرو نانأتيالارض **«Bizim yere gelip... görmüyorlar mı?...»** (44.) âyeti hariç, sûrenin tamamı Mekkîdir.

Hac Sûresi

Sûreden hâriç tutulan Medenî âyetler, daha önce geçmişti.

Mu'minûn Sûresi

حتىاذااخذنامترفيهمبالعذاب **«Nihayet varlıklılarını azab ile yakaladığımız zaman...»** (64.) âyetinden مبلسون (77.) âyetine kadar olanlar Medenî, sûrenin diğer kısmı Mekkîdir.

Furkân Sûresi

و الذينلايدعونمعاللهالهاآخر **«Ve onlar ki Allah ile bebarber başka tanrıya yalvarmazlar...»** (68.) âyetinden itibaren رحيما (70.) âyetine kadar ki âyetler hariç, sûre Mekkîdir.

Şuarâ Sûresi

İbnu Abbas, önceden ifade edildiği gibi, الشعراء (224.) âyetinden sonuna kadar olan âyetler hariç, sûrenin Mekkî olduğunu söyler. İbnu'l-Feres'innaklettiğine göre başkaları buna أولميكنلهمآيةأنيعلمهعلماءبنياسرائيل **«İsrail oğulları bilginlerinin onu bilmesi de onlar için bir delil değil mi?»** (197.) âyetini de ilâve ederler.

Kasas Sûresi

الذينآتيناهمالكتاب **«...kendilerine kitap verdiklerimiz...»** (52.) âyetinden itibaren الجاهلين (56.) âyetine kadar Medenî, diğerleri Mekkîdir. Taberânî, İbnu Abbas'dan rivâyet ettiğine göre, bu âyetlerle ileride gelecek olan Hadîd sûresinin son âyetleri, Uhud harbine katılan Necâşî'nin askerleri hakkında nâzil olmuştur. İleride tekrar geleceği gibi انالذىفرضعليكالقرآن **«Kur'anı sana farz kılan...»** (85.) âyeti de Medenîdir.

Ankebût Sûresi

Âyetlerin sebeb-i nüzûlünde, İbnu Cerîr et-Taberî'nin rivayet ettiği gibi, ilk üç âyet hâriç, sûre Mekkîdir. İbnu Ebî Hâtim'in âyetin sebeb-i nüzûlünde rivayet ettiği gibi,و كأينمندابة **«Nice canlı var ki...»** (60.) âyetinin de buna ilave edildiğini belirtmek isterim.

Lokman Sûresi

İbnu Abbas, bu sûrenin ولو ان مافى الارض من شجرة **«Yer yüzünde bulunan ağaçlar...»** (27.) âyeti ile başlayan üç âyetin Medenî olduğunu söyler.

Secde Sûresi

İbnu Abbas, önceden de geçtiği gibi, أفمن كان مؤمنا كمن كان فاسقا **«Hiç inanan kimse fasık gibi olur mu?»** ile başlayan (18-20) üç âyetin, Medenî olduğunu söyler. Başkaları buna تتجافى جنوبهم **«Yanları yataklarından uzaklaşır...»** (16.) âyetini de ilâve eder. Bezzâr'ın Bilâl'i Habeşî'den yaptığı şu rivayet, bunu destekler. Bilâl şöyle der: «Mescid-i Haram'da otururken, Ashabdan bazılarının akşam namazından sonra yatsıya kadar namaz kıldıklarını görürdüm. Bunun üzerine, adı geçen âyet nâzil olmuştur.»

Sebe' Sûresi

Sûrenin ويرى الذين اوتوا العلم **«Kendilerine bilgi verilenler ...görürler.»** (6.) âyeti hariç, Mekke'de nâzil olmuştur. Tirmizi'nin Fervetu'bnu Museyki'l-Muradî-den rivayet ettiğine göre Ferve Resûlullaha gelerek şöyle demiştir: «Ya Resûlallah, kavmimden İslâm'a yüz çevirenlerle savaşayım mı?» şeklinde başlayan hadisteki bu soru, Sebe' hakkında sorulmuştur.

İbnu'l-Hassar: «Bu da kıssanın Medine'de cereyan ettiğini gösterir. Çünkü Ferve'nin Medine'ye hicreti, hicretin 9. yılında Sakîf kabilesinin Müslüman olmasından sonra gerçekleşmiştir» der. Ayrıca buna, hadisde geçen 'unzile' sözünün Medine'ye hicret etmeden önce inen âyetleri hikâye etmiş olabildiğini, ilâve eder.

Yâsin Sûresi

Sûrenin انا نحن نحيى الموتى **«Biziz biz ki ölüleri diriltiriz...»** (12.) âyeti, Tirmizi ve Hâkim'in, Ebû Saîd'den yaptığı rivayete dayanılarak, müstesna kılınmıştır. Ebû Saîd şöyle der: «Benû Seleme, Medine'nin uzak bir semtinde otururdu. Mescid-i Nebevî'nin yakınına taşınmak istediklerinde bu âyet nâzil olmuştu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) onlara: **'Bıraktığınız, ayak izleri adedince sevap yazılacaktır demiş'** onlar da taşınmaktan vaz geçmişlerdir»

Bazıları, münafıklar hakkında nâzil olduğu söylenen واذا قيل لهم انفقوا مما رزقكم الله **«Onlara: 'Allah'ın size verdiği rızıktan –Allah için– verin.»** (47.) âyetin de Medine'de nâzil olduğunu ifade ederler.

Zümer Sûresi

İbnu Abbas'dan rivayet edildiğine göre قل ياعبادى **«–Tarafımdan– De ki:**

'Ey kullarım...» ile başlayan (53-55.) âyetler müstesna, sûre Mekkî'dir. Taberânî, bir başka tarikle İbnu Abbas'dan rivayet ettiğine göree âyet, Hz. Hamza'yı öldüren Vahşî hakkında inmiştir. Sehâvî'nin «C e m â l ü' l - K u r r â» da belirttiğine göre bazıları buna, قل يا عبادي الذين امنوا اتقوا ربكم **«(Tarafımdan) de ki: Ey Mü'min kullarım, Rabbinizden korkun...»** (10.) âyetini de ilâve etmişlerdir. İbnu'l-Cezerî de bazılarının الله نزل احسن الحديث **«Allah sözün en güzelini ..indirdi.»** (23.) âyetini de ilâve ettiklerini nakleder.

Gâfir (Mü'min) Sûresi

ان الذين يجادلون **«...tartışanlar...»** (35.) âyetiyle başlayıp لايعلمون (58.) âyetine kadar devam eden âyetler, Medine'de nâzil olmuştur. «E s b a b u' n-N ü z û l» adlı eserimde açıkladığım üzere bu âyetler, İbnu Ebî Hatim'in Ebû'l-Âli'ye ve başkalarından rivayet ettiğine göre, Yahudilerin Deccâl'ı dile getimmeleri üzerine nâzil olmuştur.

Şûrâ Sûresi

ام يقولون افترى على الله كذبا **«Yoksa: 'Allaha yalan uydurdu' mu diyorlar?»** ile başlayıp بصير de biten (24-26.) âyetler hariç, sûre Mekkîdir. Bu üç âyetin sebeb-i nüzûlünde, Taberânî ve Hâkim'in rivayetlerine dayanarak ensâr hakkında nâzil olduğunu söylemek isterim.

ولو بسط (27.) âyeti de Ashâb-ı Suffa hakkında nâzil olmuştur. İbnu'l-Feres'in rivaytine göre والذين اذا اصابهم البغي هم ينتصرون **«Bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman kendilerini savunurlar.»** den itibaren من سبيل e kadarki (39-41.) âyetler, Mekkî âyetlerden hariç tutulmuştur.

Zuhruf Sûresi

Sûrenin واسئل من ارسلنا من قبلك من رسلنا اجعلنا من دون الرحمن الهة يعبدون **«Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor: Rahmandan başka tapılacak tanrılar yapmış mıyız?»** (45.) âyeti istisna kılınmıştır. Bunun Medine veya Resûlullah'ın mi'râc'ı sırasında, semâda nâzil olduğu söylenir.

Câsiye Sûresi

Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â» da sûrenin قل للذين امنوا **«Müminlere söyle...»** (14.) âyetinin müstesna kılındığını nakleder.

Ahkâf Sûresi

Sûrenin قل ارايتم ان كان من عند الله **«De ki: Hiç düşündünüz mü: Eğer bu Kur-an Allah katından ise...»**(10.) âyeti müstesna kılınmıştır. Taberanî'nin sahih se-

nedle Avf b. Mâliki'l-Eşca'î'den rivayetine göre bu âyet, Abdullah b. Selâm'ın Medine'de Müslüman oluşu sırasında inmiştir.

Bu konuda başka tarikler de vardır. Fakat Mesrûk'dan İbnu Ebî Hâtim'in rivayetine göre bu âyet, Mekke'de nâzil olmuştur. Abdullah b. Selâm'ın Müslüman oluşu Medîne'dedir. Halbuki İbnu Selâm Mekke'de iken, Resûlullah ile aralarında husûmet vardı.

Şa'bî'den rivayet edildiğine göre âyet, Mekke'de nâzil olmuştur, Abdullah hakkında değildir. Sehâvî «C e m a l u' l - K u r r â» da belirttiğine göre و وصينا الانسان **«Biz insana tavsiye ettik...»** den itibaren (15-18.) âyetler ile فاصبر كما صبر اولوا العزم **«O halde sen de, peygamberlerden azim –ve irade– sahiplerinin sabrettikleri gibi sabret...»** (35.) âyeti, Medîne'de nâzil olmuştur.

Kâf Sûresi

Sûrenin ولقد خلقنا السموات **«Andolsun ki biz gökleri yarattık...»** (38.) âyeti istisna kılınmış, gerisi Mekke'de nâzil olmuştur. Hâkim ve diğer muhaddislerin rivayetine göre âyet, Yahudiler hakkında nâzil olmuştur.

Necm Sûresi

الذين يجتنبون كبائر الاثم **«Onlar ki günahın büyüğünden... kaçınırlar..»** (32.) âyetten ابقى (52.) âyetine kadar istisna kılınmıştır. افرايت الذى تولى **«Gördün mü şu adamı aldırış etmedi.»** (33.) âyetinden itibaren dokuz âyetin istisna kılındığı da söylenir.

Kamer Sûresi

Sûrenin سيهزم الجمع **«O topluluk bozulacak...»** (45.) âyeti istisna kılınmıştır. Kitabımızın 12. Bölümünde görüleceği gibi, bu rivayet merdûddur. Sûrenin sondan iki âyetinin istisna kılındığı da söylenir.

Rahmân Sûresi

«C e m â l u' l - K u r r â» da belirtildiğine göre يسأله (29.) âyeti istisna kılınmıştır.

Vakıa Sûresi

Müslim'in rivayetine göre ثلة من الاولين وثلة من الاخرين **«–Defteri sağ tarafından verilen bu sağcıların– birçoğu önceki –ümmet–lerdendir. Birçoğu da sonrakilerden.»** (39-40.) âyetleri ile فلا أقسم بمواقع النجوم **«Yıldızların yerlerine yemin olsun ki.»** den itibaren يكذبون âyetine kadarki (75-82.) âyetler müstes-

na, sûre tamamıyla Mekkîdir.

Hâdîd Sûresi

Sûrenin Mekkî olduğunu söyleyen kavle göre, son âyet Medenîdir.

Mücadele Sûresi

İbnu'l-Feres'in ifadesine göre مايكون من نجوى ثلاثة الاهو رابعهم **«...üç kişi gizli konuşsa mutlaka dördüncüleri O –Allah–'dur...»** (7.) âyeti müstesna, sûre Mekkîdir.

Teğâbûn Sûresi

Sebeb-i Nüzûlü hakkında Tirmizi ve Hakim'in rivayetlerine göre sûrenin sonu hâriç, geri kalan kısmı Mekkîdir.

Tahrîm Sûresi

Katâde'nin önceden geçen rivayetine göre sûrenin ilk dokuz âyeti Medenî, geri kalanı ise Mekkîdir.

Mülk Sûresi

Saîd b. Cübeyr Tefsir'inde Dahhâk tariki ile İbnu Abbas'dan rivayeti ettiğine göre Mülk sûresi; üç âyeti hariç, Mekkeliler hakkında nâzil olmuştur, der.

Nûn Sûresi

Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â» da belirttiğine göre انابلوناهم **«Biz bunlara da bela verdik...»** dan itibaren يعلمون (17-33.) âyetleri ile فاصبر den itibaren الصالحين kadarki (48-50.) âyetler Medenîdir.

Müzzemmil Sûresi

İsbahânî'nin rivayetine göre فاصبر على مايقولون **«Onların dediklerine sabret...»** ile başlayan (10-11.) âyetler istisnadır. İbnu'l-Feres'in rivayetine göre, son âyet müstesnadır. Fakat Hakim'in Hz.Âişe'den rivayeti, İbnu'l-Feres'in bu sözünü geçersiz kılar. Hz. Âişe: Bu âyetin, İslâm'ın zuhurunda beş vakit namaz farz kılınmadan önce, gece ibadeti emredildiğinde, surenin ilk âyetlerinden bir sene sonra nazil olduğunu söyler.

Dehr Sûresi

فاصبر لحكم ربّك **«O halde Rabbinin hükmüne sabret...»** (24.) âyeti müstesna, sûre Mekkîdir.

Mürselât Sûresi

İbnu'l-Feres ve başkalarının rivayetine göre واذاقيل لهم اركعوا **«Onlara secde edin dendiğinde...»** (48.) âyeti hariç sûre Mekkîdir.

Mutaffifîn Sûresi

Sûrenin ilk altı âyeti hariç Mekkî olduğu söylenir.

Beled Sûresi

Sûrenin ilk dört âyet hariç Medenî olduğu söylenir.

Leyl Sûresi

Sûrenin ilk âyetleri hariç Mekkî olduğu söylenir.

Mâûn Sûresi

Sûrenin ilk üç âyeti Mekke'de diğerleri de Medine'de nâzil olduğu söylenir.

5– Mekkî ve Medenî Âyetlerin Özellikleri

Hâkim Müstedrek'inde, Beyhakî «D e l â i l u' n - N u b u v v e» sinde, Bezzâr «M ü s n e d» inde A'meş tarikiyle İbrâhim'den, İbrâhim Alkame'den, Alkame de Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet ettiklerine göre: ... ياايها الذين آمنوا **«Ey mü'minler...»** hitabı bulunan âyetler Medîne'de, ... ياايها الناس **«Ey insanlar...»** hitabı bulunan âyetler de Mekke'de nâzil olmuştur» Bunu, Ebû Ubeyd de Alkame'den mürsel olarak «F e d â i l u' l - K u r' â n» ında riyvayet eder.

Meymûn b. Mihrân'dan rivayet edildiğine göre ..ياايها الناس **«Ey İnsanlar..»** veya ...يابنى آدم **«Ey Adem oğulları...»** hitabı bulunan âyetler Mekkî, ياايها الذين آمنوا... **«Ey mü'minler...»** hitabı bulunanlar da Medenî'dir.

İbnu Atıyye, İbnu'l-Feres ve diğerleri: ...ياايها الذين آمنوا hitabı bulunan âyetlerin Medenî olduğu doğrudur. Fakat ...ياايها الناس hitabı bulunan âyetler Mekkî olduğu gibi, Bazen de Medenî olabilirler» demişlerdir.

İbnu'l-Hassâr: «Nasih ve mensûhla uğraşanlar bu hadise önem vermiş, zayıf olmasına rağmen itimad etmişlerdir. Oysa ulemâ, Nisâ sûresinin ilk âyeti ياايها الناس ibaresiyle başladığı halde sûrenin Medenî, içinde ياايها الذين آمنوا اركعوا واسجدوا **«Ey mü'minler ruku edin, secde edin...»** hitabı olmasına rağmen Hac sûresinin Mekkî olduğunda ittifak etmişlerdir» der.

Bazı ulemâ da «Her ne kadar bu söz genel olarak söylenmişse de, üzerinde durmağa değer bir sözdür. Çünkü Bakara sûresi Medenî olmasına rağ-

men onda يا ايها الناس اعبدوا ربكم الذى خلقكم والذين من قبلكم «**Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin...**» (21.) âyet ile يا ايها الناس كلوا مما فى الارض حلالا طيبا «**Ey insanlar, yeryüzünde bulunan helal ve temiz şeylerden yiyin..**» (168.) hitabını taşıyan âyetler vardır. Nisâ sûresi Medenîdir ama, ilk âyeti ياايهاالناس hitabıyla başlamaktadır» demişlerdir.

Ebû Tâlibi'l-Mekkî ise: «Bu görüş çoğu kez böyle ise de, genel bir hüküm değildir. Çünkü, Mekki sûrelerin pek çoğunda ياايهاالذين آمنوا hitabını taşıyan âyetler mecuttur» demektedir.

Bir diğeri ise: «En uygun olanı, bu hitab veya cümlelerde kastedilenler Mekkeliler ise Mekkî, Medineliler ise Medenî olduğuna hamledilmektedir.» demiştir.

Fahruddin er-Râzî, Tefsîr'inde naklettiğine göre Kâdî şöyle demiştır: «Bu konudaki rivayet nakle dayanıyorsa, kabul edilir. Ama bu, Medine'deki Müslümanların Mekke'dekilerden daha fazla olmaları sebebine dayatılıyorsa, zayıftır. Zira, Mü'minlere, cinslerine, isimlerine ve sıfatlarına göre hitab etmek câiz olduğu gibi, Müm'min olmayanların da ibbadetle emrolunmaları câizdir. Nitekim Mü'minlere ibadete devam etmeleri, ibadetlerini arttırmaları emrolunmuştur.»

Beyhakî «D e l â i l» inde Yûnus b. Bekîr tarikiyle Hişâm b. Urve'den, o-da babasından rivayet ettiğine göre: İçinde geçmiş ümmetlerin ve kavimlerin adı geçtiği sûreler Mekke'de, farzları ihtiva eden sûrelerin de Medine'de nâzil olduğunu, söyler.

Caberî şöyle der: «Sûrelerin Mekkî veya Medenî olduğunu bilmek için semâî ve kıyasî olmak üzere, iki yol vardır. Bunlardan, iki yerden birinde indiği bize ulaşmışsa semaîdir. İçinde yalnız ياايهاالناس veya كلا veya Zehrâveyn sûreleri ile Ra'd hâriç, başında el-hurûfu'l-mukattaa bulunan Bakara hariç içinde Hz. Âdem ve İbliîs kıssası bulunan sûreler, Mekkî'dir. İçinde, peygamberlerin ve geçmiş milletlerin kıssası bulunan sûreler de Mekkî'dir. Gene içinde farz ve cezaların bulunduğu sûreler, Medenî'dir.»

Ebû Tâlibi'l-Mekkî; içinde münafıkların adı geçtiği sûreleri Medenî kabul eder. Başkaları bundan, Ankebût sûresini hariç tutar.

Huzelî «e l - K â m i l» inde: «İçinde secde âyeti bulunan sûrelerin Mekkî olduğunu» söyler.

ed-Dîrînî, şiirinin bir beytinde şöyle demiştir:

وما نزلت كلا بيثرب فاعلمن ولم تأت فى القرآن فى نصفه الاعلى

«İyi bil ki, Medine'de 'kella' ile başlayan âyet inmemiştir. Kur'anın büyük bölümünde 'kella' gelmemiştir.» demiştir.

Bunun hikmeti şudur: Kur'an'ın son yarısı Mekke'de nâzil olmuştur Buradakilerin çoğu zâlim kişiler olduğundan, onları tehdid etmek, onları zorlamak,

yaptıklarını kınamak için كلا ifadesi tekrar edilmiştir. İlk yarısı ise bunun hilafınadır. Bu kısımda, Yahudiler hakkında inen âyetlerde كلا nın kullanılmasına gerek yoktu. Çünkü Yahudiler, güçsüz ve zayıf kişilerdi. Bunu Ammânî zikretmiştir.

6- Konu İle İlgili Faydalı Bilgiler

Taberâni, İbnu Mes'ud'un şu sözünü rivayet eder: «Mufassal süreler, Mekke'de nâzil oldu. Bir müddet bu âyetleri okuduk, bunlardan başka nâzil olmadı.»

Mekkı-Medenî ile Mekkî-Medenî olduğunda ihtilaf edilen sûreler, bunların nüzûlündeki tertib, Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetler, Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetlerle ilgili görüşler, İbnu Habib'in yukarıda naklettiğimiz sözünden anlaşılmaktadır.

Bu bölümle ilgili diğer görüşleri, misalleriyle birlikte belirtmeğe çalışalım.

Mekke'de inen, hükmü Medenî olana misâl: يا ايها الناس انا خلقناكم من ذكر و انثى **«Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık...»** (Hucurât,13.) âyetidir. Bu âyet, Mekke fethinde nâzil olmasına rağmen, Medenîdir. Çünkü, hicretten sonra nâzil olmuştur.

اليوم اكملت لكم دينكم **«...Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim...»** (Mâide,3.) âyeti de aynen önceki misal gibidir. ان الله يأمركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها **«Allah size emanetlei ehline vermenizi...emreder...»** (Nisâ,58.) ayetinin, buna benzer âyetlerden olduğunu belirtmek isterim.

Mümtehine sûresi Medine'de nazil olduğu halde, hükmü Mekkî olan sûrelerdendir. Sûre, Mekkeli'lere hitaben Medine'de nâzil olmuştur.

Nahl sûresinin و الذين هاجروا **«...hicret edenleri...»** (41.) âyeti, Mekkelilere hitaben Medine'de nâzil olmuştur.

Tevbe sûresinin ilk âyeti, Mekkeli müşriklere hitaben Medine'de nâzil olmuştur.

Mekkî sûrelerdeki âyetlere benzeyen, Medenî âyetlere misal, Necm sûresinin الذين يجتنبون كبائر الاثم والفواحش **«Onlar ki günahın büyüklerinden ve çirkin işlerden kaçınırlar...»** (32.) âyetidir. Çünkü fuhşiyet, hakkında cezayı gerektiren, kebâir ise, sonucu cehenneme sürükleyen günahlardandır. Lemem olan günahlar da, iki günah şekli arasında sayılan günahlardır. Mekke'de, ceza veya benzerini getirecek hüküm yoktu.

Medenî sûrelerde Mekkî âyetlere benzeyen âyetlere misal, Âdiyat sûresinin ilk âyeti ile Enfal sûresinin و اذ قالوا اللهم ان كان هذا هوا لحق **«Ve: 'Allahım, eğer bu, senin yanından gelmiş bir gerçekse...»** (32.) âyetidir.

İnzâli, Mekke'den Medine'ye nakledilen sûrelere misal, Yûsuf ve İhlâs sûreleridir. Buna, Buhârî'nin yukarıda geçen hadîsinde görüldüğü gibi, A'lâ sûresini de ilâve edebiliriz.

İnzâli, Medine'den Mekke'ye nakledilen âyetlere misal: Bakara sûresinin يسئلونك عن الشهر الحرام قتال فيه **«Sana haram ayından, onda savaştan soruyorlar.»** (217.) âyeti ile الذين ياكلون الربا لا يقومون الا كما يقوم الذى يتخبطه الشيطان **«Faiz yiyenler ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar...»** (275.) âyeti, Tevbe sûresinin ilk âyetleri ile براءة من الله ورسوله **«Allah ve Resulünden bir uyarıdır...»** Nisâ sûresinin ان الذين توفيهم الملائكة ظالمى انفسهم **«Melekler, kendilerine yazık eden kimselere...»** (97.) âyetidir.

İnzâli Habeşistan'a nakledilen âyetler; قل يا اهل الكتاب تعالوا الى كلمة سواء بيننا وبينكم **«De ki: 'Ey kitap ehli, sizinle bizim aramızda müsavi olan bir söze gelin...»** (Âli İmrân 64.) âyetinden itibaren inen âyetlerdir. Bunların inzâlini, Rûma hamletmek daha doğrudur. Meryem sûresinin nüzûlünü de Habeşistan'a nakletmek gerekir, çünkü Ahmed b. Hanbel «M ü s n e d» inde rivayet ettiği gibi, Cafer b. Ebî Tâlib bu sûreyi Necâşi'ye okumuştu.

Cuhfe'de, Taif'de, Beytu'l-Makdis'de ve Hudeybiye'de indirilen âyetler ise, bundan sonraki bölümde ele alınacaktır. Ayrıca; Mina'da, Arafat'ta, Asfân-da, Tebûk'de, Bedir'de, Uhud'da, Hirâ'da ve Hamrâu'l-Esed'de inen âyetler de bunlara ilâve edilecektir.

II. B Ö L Ü M

HAZARÎ VE SEFERÎ ÂYETLER

Hazarî âyetler çoktur. Seferî âyetlere dair misaller de mevcuttur.Araştırma sonunda şunların seferî âyetler olduğunu tesbit ettim. Bakara sûresinin واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى **«Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin.»** (125.) âyeti, Veda Haccı sırasında Mekke'de nazil olmuştur.

İbnu Ebî Hâtim ve İbnu Merdeveyh, Câbir'in şöyle dediğini rivâyet ederler: «Resûllah (s.a.v.) Kâbe'yi tavaf ederken Hz. Ömer ona: Bu, atamız Halil İbrâhim'in makâmı değil midir diye sorunca Resûlullah; evet cevabını verdi. Öyleyse onu namazgâh edinmemiz uygun olmaz mı? demesi üzerine, bu âyet nâzil oldu.»

İbnu Merdeveyh Amr b. Meymûn tariki ile Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: «Hz. Ömer , İbrahim aleyhisselâm'ın makamı yanından geçerken; Ya Resûlallah, Rabbimizin Halili, İbrahim aleyhisselâm'ın makamında namaz kılmamız yerinde olmaz mı? Resûlullah niye olmasın deyince, öyleyse onu namazgâh edinelim. Hz. Ömer'in sözü biter bitmez bu âyet nâzil oldu.»

İbnu'l-Hassâr; «Bu âyet ya kaza umresi, ya Mekke'nin fethi, ya da Veda Haccında nâzil olmuştur» der.

Bakara sûresinin وليس البر بان تأتوا البيوت من ظهورها **«...evlere arkalarından girmek doğru değildir...»** (189.) âyeti de seferde nâzil olmuştur. İbnu Cerîr'in Zührî'den rivayetine göre bu âyet Hudeybiye umresinde nâzil olmuştur. Suddî-nin rivâyetine göre Veda Haccında, nâzil olmuştur.

Bakara sûresinin واتموا الحج والعمرة لله **«...Allah için haccı ve umreyi tamamlayın...»** (196.) âyeti de seferde nâzil olmuştur.

İbnu Ebî Hâtim, Safvân b. Umeyye'den naklettiği bir rivayete göre: Resûlullaha za'feran sürünmüş cübbeli bir kimse gelir ve şöyle der: Umrem hakkında ne buyurursun? Akabinde bu âyet nâzil olur. Resûlullah: Umre hakkında soru soran nerededir diye araştırır. Bulduğunda: Üzerindekileri çıkar, sonra yıkan diye emreder.

Bakara sûresinin aynı فمن كان منكم مريضا **«...içinizden hasta olan...»** (196.)

âyeti de Hudeybiye'de seferde nâzil olmuştur.

Ahmed b. Hanbel âyetin, Ka'b b. Ucre hakkında nâzil olduğunu rivayet ederken, Vâhidi âyetin sebeb-i nüzülünü İbnu Abbas'dan nakletmiştir.

Bakara sûresinin آمن الرسول **«Resul iman etti...»** (285.) âyeti de seferde nâzil olmuştur. Âyetin Mekke fethinde nâzil olduğu söylenmişse de, buna dair bir delile rastlayamadım.

Bakara sûresinin واتقوا يوما ترجعون فيه **«Şu günden sakının ki o gün Allah'a döndürüleceksiniz...»** (281.) âyetide seferi âyetlerdendir. Beyhakî'nin «D e l â i l» inde rivayet ettiği üzere Veda Haccı sırasında Mina'da nâzil olmuştur.

Âli İmrân sûresinin الذين استجابوا لله والرسول **«...Allah ve Resulünün çağırısına uydular...»** (172.) âyeti de seferî âyetlerdendir. Taberâni, sahih bir senedle İbnu Abbas'dan rivayet ettiğine göre âyet, Hamrâu'l-Esed mevkiinde nâzil olmuştur.

Nisa sûresinin teyemmümle ilgili (43.) âyeti de seferde nâzil olmuştur. İbnu Merdeveyh'in Esla' b. Şureyk'den rivayetine göre âyet; Resûlullah'ın (s.a.v.) gazvelerinden birinde nâzil olmuştur.

Nisa sûresinin ان الله يأمركم أن تؤدوا الامانات الى اهلها **«Allah size emanetleri ehline vermenizi...emreder...»** (58.) âyeti de seferidir.

Mekke fethinde Kâbe dahilinde nâzil olduğunu İbnu Cureyc'den rivayetle Suneyd Tefsir'inde, İbnu Merdeveyh'den İbnu Abbas'dan nakletmişlerdir.

Nisa sûresinin واذا كنت فيهم فاقمت لهم الصلاة **«Sende içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın vakit...»** (102.) âyeti de seferi âyetlerdendir.

Âyet, Ahmed b. Hanbelin Ebû Ayyâş'iz-Zerkî'den rivayetine göre, öğle ile ikindi arasında Asfân mevkiinde nâzil olmuştur.

Nisa sûresinin يستفتونك قل الله يفتيكم في الكلالة **«Senden fetva istiyorlar. De ki: Allah size babasız ve çocuksuz kişinin mirası hakkındaki hükmünü şöyle açıklıyor...»** (176.) âyeti de seferi âyetlerdendir. Âyet, Bezzâr'ın Huzeyfeden rivayetine göre Resûlullah'ın bir seferinde nazil olmuştur.

Maide sûresinin evveli de seferi âyetlerdendir.

Beyhakî'nin «Ş u a b u' l - İ m â n» adlı eserinde Esmâ bint-i Yezid'den rivayet ettiğine göre bu âyetler, Mine'de nâzil olmuştur. Beyhakî «D e l â i l u' n - N u b u v v e» adlı eserinde ise, Ummu Amr ve amcasından rivâyet ettiğine göre âyet Resûlullahın bir seferinde nâzil olmuştur.

Ebû Ubeyd'in Muhammed b. Kâb'den rivayetine göre Maide sûresinin Veda Haccı sırasında, Mekke ile Medine arasında indiğini nakleder.

Maide sûresinin اليوم اكملت لكم دينكم **«...Bugün sizin dininizi kemale erdirdim...»** (3.) âyeti de seferi âyetlerdendir.

Sahih-i Buhari'de rivayet edildiğine göre âyet, Veda Haccı sırasında cuma akşamı nâzil olmuştur. Bu hadisin çeşitli tariki vardır.

İbnu Merdeveyh'in Ebû Saîdi'l-Hudrî'den naklettiğine göre âyet, Ğadirhum gününde inmiştir. İbnu Merdeveyh hadisin benzerini Ebû Hureyre'den de rivayet eder. Bu iki rivayette, Resûlullah (s.a.v.) Veda Haccı dönüşü Zilhiccenin 18. gününde indiği söylenirse de, her ikisi de doğru değildir.

Maide sûresinin teyemmümle ilgili 6. âyeti de seferi ayettir.

Buhari'de Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre, Müslümanlar Medine yoluna girdikleri sırada, Beydâ'da nâzil olmuştur. Hadisin başka metninde Beydâ yahut Zâtu'l-Ceyş isimleri geçmektedir.

İbnu Abdi'l-Berr «T e m h î d» adlı eserinde, bu âyetin Benî Mustalik gazvesin de inmiş olabileceğini söyler. Aynı ifadeyi «İ s t i z k â r» adlı eserinde kesinlikle tekrarlamıştır. Fakat bunu, İbnu Sa'd ve İbnu Hibban, daha önce zikretmişlerdir.

Beni Mustalık gazvesi, Mureysî gazvesidir. Son asır uleması, bu iddianın doğru olamayacağını, çünkü Mureysî denilen yer, Mekke cihetindeki Kadîd ile sahil şehirleri arasına düşmektedir. Oysa bu kıssa Hz. Aişe'nin Beydâ ya da Zâtu'l-Ceyş, sözüne göre Hayber tarafında vukubulmuştur. Beydâ ya da Zâtu'l-Ceyş, Medine ile Hayber arasındadır. Nitekim Nevevî'nin kesin görüşü de budur. Buna karşılık İbnu't-Tin, Beydânın Zu'l-Huleyfe olduğunu kesinlikle belirtir.

Aynı konuda Ebû Ubeydi'l-Bekrî, Beydâ'nın Mekke yolu üzerindeki Zu'l-Huleyfe karşısında bulunan Şeraf denilen yer adı olduğunu, Zâtu'l-Ceyş'in ise Medine'ye bir konak beride bulunduğunu söyler.

Maide sûresinin ياأيها الذين آمنوا اذكروا نعمة الله عليكم اذ هم قوم **«Ey mü'minler Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti de...»** (11.) âyetide seferi âyetlerdendir.

İbnu Cerîr'in Katâde'den rivayetine göre âyet, Resûlullah (s.a.v.) yedinci gazvesi sırasında Batnu'n-Nahle mevkiinde iken Benû Sa'lebe ve Benû Muharib O'nu öldürmek istediklerinde nâzil olmuş, durumu Allah Teâla bu âyetle kendisine bildirmiştir.

Maide Sûresi'nin "**Allah seni insanlardan korur...**" **(67.) âyeti de seferîdir. İbn-u Hibban'ın Sahih**'inde, Ebu Hureyre'den rivayetine göre ayet, Rasulullah'ın bir seferinde nâzil olmuştur. İbn-u Ebî Hâtim ve İbn-u Merdeveyh, Câbir'den rivayet ettiklerine göre âyet, Benû Enmâr gazvesinde, Batnunahle'nin tarafına düşen Zâtürrika'da nâzil olmuştur.

Enfâl sûresinin ilk âyetleri de seferî ayetlerdendir.

Ahmed b. Hanbel'in Said b. Ebî Vakkas'dan rivayetine göre âyet, Bedir gazvesi sonunda nâzil olmuştur. Bu sûrenin اذتستغيثون ربكم **«Siz Rabbinizden yardım istiyordunuz...»** (9.) âyeti de seferde nâzil olmuştur.

Tevbe sûresinin والذين يكنزون الذهب والفضة **«Altını ve gümüşü yığıp...»** (35.) âyeti, seferde nâzil olmuştur. Ahmed b. Hanbel'in Sevbân'dan rivayet ettiğine göre âyet, Resûlullah (s.a.v.)'ın seferlerinden birinde nâzil olmuştur. Bu sûrenin لو كان عرضا قريبا **«Geçici bir dünya menfaatı...»** (42.) âyetinden sonrakiler, seferîdir. İbnu Cerîr'in İbnu Abbâs'dan rivayetine göre âyetler, Tebûk gazvesinde nâzil olmuştur.

Tevbe sûresinin ولئن سئلتهم ليقولن انما كنا نخوض ونلعب **«Eğer onlara sorsan: 'Biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk' derler...»** (65.) âyeti, seferî âyetlerdendir. İbnu Ebî Hâtim'in İbnu Ömer'den rivayetine göre âyet, Tebûk gazvesinde nâzil olmuştur.

Tevbe sûresinin ماكان للنبي والذين آمنوا **«...ne peygambere, ne de mü'minlere yaraşan bir işdir...»** (113.) âyeti de seferî âyettir. Taberânî ve İbnu Merdeveyh, İbnu Abbâs'dan rivayet ettiklerine göre âyet, Resûlullah (s.a.v) Umre yapmak üzere yola çıktığında Asfân sırtlarından inerek annesinin kabrini ziyaret etti, kendisine isitiğfar dileğinde nazil oldu.

Nahl sûresinin son âyeti de seferde nâzil olmuştur. Beyhakî ve Bezzarın Ebû Hüreyre'den rivayet ettiklerine göre âyet, Resûlullah (s.a.v) şehid düşen Hamza'nın başucunda dururken Uhud'da nâzil olmuştur. Tirmizî ve Hâkim'in Ubeyy b. Ka'b'dan rivâyetlerine göre de Mekke fethi sırasında inmiştir.

İsrâ sûresinin وان كادوا ليستفزونك من الارض ليخرجوك منها **«Neredeyse seni yurdundan çıkarmak için tedirgin edeceklerdi...»** (76.) âyeti, seferî âyetlerdendir. Beyhakî «D e l â i l» inde zikrettiği gibi Ebû'ş-Şeyh de, Şehr b. Hûşeb tarikiyle Abdurrahmân b. Ganem'den rivayet ettiklerine göre âyet, Tebûk gazvesinde nâzil olmuştur.

Hac sûresinin ilk âyeti de seferîdir. Tirmizî ve Hâkim'in İmran b. Husayndan rivayet ettiklerine göre âyet, Resûlullah'ın bir seferinde nâzil olmuştur.İbnu Merdeveyh'in Kelbî tarikiyle Ebû Sâlih ve İbnu Abbâsd'an rivayet ettiğine göre, âyet Resûlullah (s.a.v.) Benû Mustalik yolunda iken inmiştir.

Hac sûresinin هذان خصمان **«İşte şunlar...iki taraf...»** (19.) âyeti de seferde nâzil olmuştur. Kadı Celâluddin el-Bulkaynî âyetin, Bedir gazvesinde, âyetteki هذان lafzının da işaret ettiği gibi, karşılıklı iki grubun çarpışması esnasında nâzil olabileceğini ileri sürer.

Hac sûresinin اذن للذين يقاتلون **«Kendileriyle savaşılan -mü'min-lere,**

savaşma- izni verildi...» (39.) âyeti de seferî âyetlerdendir.

Tirmizi'nin İbnu Abbâs'dan rivayetine göre âyet, Resûlun Mekke'den hicreti sırasnda Hz. Ebû Bekr'in: «Nebîlerini Mekke'den kovdular, Allah onları helak etsin» sözü üzerine nâzil olmuştur. İbnu'l-Hassâr, bu hadisten faydalanarak bazıları âyetin, hicret esnasında nâzil olduğu kanaatine vardıklarını söyler.

Furkân sûresinin الم تر الى ربك كيف مد الظل **«Görmedin mi Rabbın gölgeyi nasıl uzattı...»** (45.) âyeti de seferî âyetlerdendir. İbnu habib bu âyetin Tâif'de nâzil olduğunu söyler. Ancak İbnu Habib'in bu sözünü destekleyen bir senede rastlayamadım.

Kasas sûresinin ان الذى فرض عليك القرآن **«Kur'an'ı sana farz kılan...»** (85.) âyeti de seferi âyetlerdendir. İbnu Ebi Hâtim'in Dahhâk'dan rivayetine göre Hicret esnasında Cuhfe'de nâzil olmuştur.

Rûm sûresinin ilk âyetleri seferidir. Tirmizinin Ebû Saîdi'l-Hudrî'den rivayet ettiğine göre Bedir muharebesine katılan Müslümanlar, Bizans (Rûm)ın İran'a galib geldiğini duyunca şaşırmışlardı. Bunun üzerine sürenin ilk dört âyeti nâzil olmuştur. Tirmizi, âyette غلبت kelimesindeki غ harfinin meftuh okunduğunu, bu rivayetin sonunda ilâve eder.

Zuhruf sûresinin و أسأل من ارسلنا قبلك من رسلنا **«Senden önce gönderdiğimiz elçilerden sor...»** (45.) âyeti, seferî âyetlerdendir. İbnu Habîb bu âyetin İsrâ gecesi Beytu'l-Makdis'de indiğini söyler.

Muhammed sûresinin وكاين من قرية هى اشد قوة من قريتك التى اخرجتك **«Seni çıkaran şehirden daha kuvvetli nice şehir-ler- var ki...»** (13.) âyeti, seferî âyetlerdendir.

Sehâvi, «C e m â l u' l - K u r r â» adlı eserinde ifade ettiğine göre; Resûlullah (s.a.v.) Mekke'den ayrılıp Medine'ye hicret edeceği sırada durup Mekke'ye baktı. Kendini tutamayarak ağlayınca bu âyet nâzil oldu.

Fatiha sûresi bütünüyle seferidir.

Hâkim ve diğerleri, Misver b. Mahreme ile Mervân b. Hakem'den rivayet ettiklerine göre sûre, baştan sona kadar Hudeybiye musalahası sırasında, Mekke ile Medine arasında nâzil olmuştur. Ayrıca Hâkim «M ü s t e d r e k» inde Mecma' b. Câriye'den rivayetle sûrenin ilk âyetleri Kurâi'l-Ğamîm adlı yerde nâzil olduğunu nakleder.

Hucurat sûresinin ياايها الناس انا خلقناكم من ذكر و انثى **«Ey insanlar muhakkak sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık...»** (13.) âyeti seferidir.

Vâhidî'nin İbnu Ebî Muleyke'den rivayet ettiğine göre bu âyetin Hz. Bilâl, Mekke fethi günü Kâbe'ye çıkıp ezan okuduğu sırada, bazılarının: Bu siyahî köle Kâbe'ye çıkıp ezan okuyor demeleri üzerine nâzil olduğunu nakleder.

Kamer sûresinin سيهزم الجمع **«Yakında o topluluk dağılacak...»** (45.) â-

yeti, seferi âyetlerdendir.

İbnu'l-Feres'in rivayetine göre bu âyet, Bedır savaşında nâzil olmuştur. Ancak, 12. bölümde görüleceği üzere bu rivayet merdûddur. Fakat İbnu Abbasdan yapılan bir rivayetin bunu teyit ettiğini gördüm.

Vâkıa süresinin ثلة من الاولين **«Öncekilerden büyük bir kütle...»** 13.) ve أفبهذا الحديث انتم مدهنون **«Şimdi siz, bu sözümü küçümsüyorsunuz?** (81.) âyetleri, seferde nâzil olmuştur. Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye hicret ederken nâzil olmuştur. Ancak, bunu teyit edecek bir senede rastlayamadım.

Gene aynı sûrenin وتجعلون رزقكم انكم تكذبون **«Rızkınızı yalanlamazdan ibaret mi kalıyorsunuz.»** (82.) âyeti de seferidir.

İbnu Ebî Hâtim, Yakûb tarikiyle Mücâhid'den, o da Ebû Hazre'den rivayet ettiğine göre şöyle der: Bu âyet, Tebûk gazvesi sırasında Ensardan bir kimse hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki, Resûlullah ve beraberindekiler Hicr denilen mevkiye geldiğinde Ashâbına buradan su almamalarını emreder. Başka bir yere geldiklerinde, susuz kaldıklarını Resûlullah'a bildirirler Bunun üzerine Resûlullah dua'da bulunur. Allah, üzerlerine bulut göndererek, susuzluklarını giderecek şekilde yağmur yağdırır. Bu olayı gözetleyen münafıklardan biri, bu yağmur, yağmur yıldızının kaymasıyla yağdı, şeklinde konuşunca âyet nâzil oldu.

Mümtehine sûresinin يا ايها الذين امنوا اذا جاءكم المؤمنات مهاجرات فامتحنوهن **«Ey mü'minler, mü'min kadınlar göç ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin...»** (10.) âyeti de seferde nâzil olmuştur. İbnu Cerîr et-Taberî'nin Zührî'den rivayet ettiğine göre âyet, Hudeybiye sırtlarının alt kısmında nâzil olmuştur.

Münafikûn sûresi bütünüyle seferidir.

Tirmizi Zeyd b. Erkam'dan rivayet ettiğine göre de, Benî Mustalik gazvesinde nâzil olmuştur. İbnu İshak ve diğerleri de bu görüştedir.

Mürselât sûresi bütünüyle seferidir. Buhari ve Müslim, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet ederler: «Resûlullah'la (s.a.v.) beraber Mine mağarasında iken bu sûre nâzil oldu.»

Mutaffifin sûresinin tamamı veya bir kısmı seferidir. Nesefî ve diğer muhaddislerin rivayetine göre hicret kasdiyle yola çıkıldığında, henüz Medine'ye varılmadan nâzil olmuştur.

Sahihayn'ın rivayetin göre, Alâk sûresinin ilk âyetleri Hira mağarasında nâzil olmuştur.

Kevser sûresi de seferidir. İbnu Cerîr, Said b. Cübeyr'den naklen, sûrenin Hudeybiye musalahası sırasında nâzil olduğunu rivayet ederse de bunda kesinlik yoktur.

Nasr sûresi de seferidir.

Bezzâr ve Beyhâkî İbnu Ömer'in şöyle dediğini naklederler: Bu sûre Kurban günleri içinde nâzil olmuş, Resûlullah son günlerini yaşadığını anlamıştı. Bundan dolayı Kusva' adlı devesini istemiş, yola koyulmuştur. Veda Haccı hutbesini verdiği yere gelince, devesi üzerinde son meşhur hitabını yapmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNDÜZ VE GECE İNEN ÂYETLER

Gündüz inen âyetler için pek çok misal vardır. İbnu Habîb: «Kur'an'ın ço-ğu gün düz inmiştir» der.

Gece inen âyetleri araştırdım, şu misalleri buldum.

Kıblenin tahvili hususunda nâzil olan Bakara sûresinin (144.) âyeti Sahi-hayn'ın İbnu Ömer'den rivayetine göre, geceleyin nâzil olmuştur. İbnu Ömer şöyle der: «Müslümanlar sabah namazında Kubâ mescidinde iken biri onlara gelerek: Bu gece Resûlullah'a bir âyet nâzil oldu, kıbleye dönmesi emredildi.» Müslim'in Enes'den rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) Beytu'l-Makdise yönel-miş halde namaz kılarken قدنرى تقلب وجهك في السما. «**Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu görüyoruz..**» (Bakara, 144.) âyeti nâzil olmuş, Benû Seleme kabilesinden biri onlara giderek, sabah namazının ikinci rükûunda ye-tişmiş: «Bilesiniz ki, kıbleniz Kâbe'ye çevrilmiştir» şeklinde haber vermiştir. Bu-nun üzerine namazdakiler yönlerini kıbleye çevirmişlerdir.

Fakat Sahihayn'ın Berâ'dan rivayetlerine göre Resûlullah (s.a.v.) 16 ve-ya 17 ay Beytu'l-Makdise doğru namaz kılmıştı. Bu süre içinde bütün arzusu Kâbe'ye doğru yönelmekti. Kâbe'ye doğru ilk kıldığı namaz, yanında bir cema-at olduğu halde, ikindi namazı idi. Cemaattan biri ayrılarak Kubâ mescidine geldi. Onlara rukûda iken yetişti ve şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim ki Resû-lullah'la beraber Kâbe'ye doğru namaz kıldım. Onlar da namazı bozmadan Kâ-be'ye yöneldiler.»

Bu rivayetten de anlaşıldığı üzere âyet, gündüzün öğle ile ikindi arasında nâzil olmuştur.

Kadı Celâluddîn'e göre; ileri sürülen delillerin gereği olarak âyet, gece nâzil olmuştur. Çünkü Kubâ mescidinde vuku bulan kıblenin tahvili, sabah na-mazında gerçekleşmiştir. Kubâ mescidi ise Medine'ye yakın bir yerdedir. Re-sûlullah (s.a.v.) ikindi vakti inen bir âyeti ertesi günün sabahına kadar haber vermemesi, gerçeğe uygun değildir.

İbnu Hacer bu âyetin, gündüz nâzil olduğu ihtimalinin daha kuvvetli oldu-ğunu belirtir.

İbnu Ömer'in rivayet ettiği hadise şu karşılık verilebilir: Âyetin nüzul haberi Medine'de oturan Benû Hârise'ye ikindi vakti, Medine dışındaki Kubâlı Benû Amr b. Avf kabilesine de sabah namazı vaktinde ulaşmıştır. İbnu Ömer'in rivayetinde geçen «bu gece nâzil oldu» ifadesi, bir önceki günün bir kısmını içine alan geceden mecazdır.

Şurasını açıklamak isterim ki; bu sözü, Nesâî'nin Ebû Said b. Muallâ'dan yaptığı rivayet doğrular. Ebû Said şöyle der: «Bir gün Resûlullah (s.a.v.) minberde iken yanından geçiyorduk. Yeni bir durum olduğunu hissedince oturdum; Resûlullah'ın (s.a.v.), kıblenin tahvilini bildiren âyeti okuduğunu duydum. Sonra minberden indi, öğle namazını kıldı.

Âli İmrân sûresinin son âyetleri de geceleyin inmiştir.

İbnu Hıbbân «S a h i h» inde, İbnu Munzir, İbnu Merdeveyh ve «K i t a b u' t - T e f e k k ü r» sahibi İbnu Ebi'd-Dünya Hz. Âişe'den şöyle rivayet ederler: «Sabah ezanını okumak üzere Hz. Bilâl Resûlullah'a gelir. Ağladığını görünce 'Neden ağlıyorsunuz' diye sorar. Resûlullah cevaben: 'Niye ağlamayayım? bu gece bana **gerçekten göklerin ve yerin yaratılışında akıl sahipleri için birçok delil vardır,** meâlindeki âyetler nâzil oldu, bunları okuyup da düşünmeyenlere yazıklar olsun' der.»

Maide sûresinin والله يعصمك من الناس **«Allah seni insanlardan korur...»** (67.) âyeti geceleyin inmiştir.

Tirmizî ve Hâkim, Hz. Âişe'den şöyle rivayet ederler: Resûlullah (s.a.v.) bu âyet ininceye kadar ashâbı tarafından korunurdu. İndikten sonra hâne-i saâdetinden başını çıkarıp şöyle seslenmiştir: «Ey nâs dağılınız. Allahu Teâla beni koruyacağına dair vaadde bulundu.»

Taberâni, İsmet b. Mâlik el-Hutamî'nin şu sözünü rivayet eder: «Bu âyet nâzil olana kadar, Resûlullahı (s.a.v.) geceleri biz korurduk. Âyetin nüzûlünden sonra, bu vazifemiz sona erdi.»

En'âm sûresi bütünüyle geceleyin nâzil olmuştur.

Taberâni, «F e d â i l» adlı eserinde Ebû Ubeyd, İbnu Abbas'ın şu kavlini rivayet ederler: «En'âmsûresi bütünüyle geceleyin Mekke'de yetmiş bin meleğin tesbih sesleri arasında nâzil olmuştur.»

Tevbe sûresinin الذين خلفوا **«...geri kalanlar...»** (118.) âyeti, geceleyin nâzil olmuştur.

Buhari ve Müslim, Ka'b b. Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir. «Cenâb-ı Hak tevbelerimizi gecenin son üçte birinde kabul etti.»

Meryem sûresi de geceleyin nâzil olmuştur. Taberâni, Ebû Meryem el-Gassânî'nin şöyle dediğini rivayet eder: «Resûlullah'a geldim, bu gece bir kızım dünyaya geldi diye haber verince Resûlullah: 'Bu gece bana Meryem sûresi

nâzil oldu, kızına Meryem adını ver, buyurdu.

Hac sûresinin ilk âyetleri de geceleyin nâzil olmuştur.

Bunu, İbnu Habib ve «K i t a b u n - N a s i h v e' l - M e n s u h»unda Muhammed b. Berekâti's-Saîdî zikretmişlerdir. Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â» da bunu desteklemiştir. İbnu Merdeveyh'in İmrân b. Husayn'dan şu rivayeti buna delil teşkil etmektedir. Bu âyet Resûlullah'ın bir gazvesinde geceleyin sahabenin bir kısmına uyku basınca dağılmalarından sonra nâzil oldu. Resûlullah yüksek sesle, inen bu âyeti onlara duyurdu.

Ahzâb sûresinin, kadınların örtüleriyle çıkma iznini veren âyeti de, geceleyin inmiştir. Kadî Celâluddin, bunun يا ايها النبى قل لأزواجك وبناتك ونساء المؤمنين **«Ey peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin hanımlarına söyle...»** (59.) âyet olmasının daha doğru olacağını belirtir.

Buhari, Hz. Aişe'den naklettiği bir rivayete göre; ezvacı mutahhare'den Sevde, örtü âyeti indikten sonra bir iş için evinden çıkmıştı. İri yapılı bir kadın olduğundan, herkesce tanınıyordu. Hz. Ömer yolda onunla karşılaşınca: «Ya Sevde, Allaha yemin ederim ki bu halinle gözümüzden kaçmıyor, herkesce tanınıyorsun; dışarı nasıl çıkman gerekeceğini biraz düşün,» dedi. Bunun üzerine Sevde: «Hemen Resûlullaha (s.a.v.) döndüm, elinde küçük bir et parçası olduğu halde akşam yemeğini yerken yanına geldim, ve: Ya Resûlallah, bazı ihtiyaçlarımı görmek üzere dışarı çıkmıştım. Ömer bana şöyle dedi, şeklinde konuştu. Onun bu müracaatı üzerine, elindeki eti henüz bırakmadan, âyet nâzil oldu ve: Allah size ihtiyaçlarınızı görmek için dışarı çıkmanıza izin verdi, buyurarak endişesini izâle etti.

Kadı Celâluddin der ki: Bu âyetin gece indiğini söylemiştik. Çünkü kadınlar, Buhari'nin ifk ile ilgili Hz. Âişe'den naklettiği rivayette olduğu gibi ancak geceleri ihtiyaçları için çıkarlardı.

Zuhruf sûresinin واسئل من ارسلنا من قبلك من رسلنا **«Senden önce gönderdiğimiz elçilerimizden sor...»** (45.) âyeti, geceleyin nâzil olmuştur. İbnu Habib'e göre bu âyet, İsrâ gecesi nâzil olmuştur.

Fetih sûresinin de ilk âyetleri, gece nâzil olmuştur.

Buharî, Hz. Ömer'den rivayet ettiğine göre: Resûlullah (s.a.v.) Fetih sûresinin ilk âyetlerini okuyarak: «Bu gece bana bir sûre nâzil oldu ki benim için her şeyden daha sevimlidir» buyurdu ve انا فتحنا لك فتحا مبينا **«Ey Muhammed biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik...»** (Fetih, 1.) âyetini okudu.

Münafikûn sûresi, Tirmizi'nin Zeyd b. Erkam'dan rivayet ettiğine göre, geceleyin nâzil olmuştur.

Mürselât sûresi de geceleyin nâzil olmuştur.

Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â» da İbnu Mes'ud'dan naklettiği bir riva-

yete göre sûre, karanlık bir gecede Hira'da inmiştir. Bu rivayet sıhhatı olmayan bir rivayettir.

İsmailî «S a h i h»inde Buhari'den naklettiği bir rivayette gördüğüme göre, bu sûrenin Arefe gecesi Mina mağarasında indiğini söyler. Bu rivayet Buharî ile Müslim'de, arefe gecesi sözü olmaksızın, nakledilmektedir. Arefe gecesinden maksat, Zilhiccenin dokuzuncu gecesidir. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) Mina'da bu gece kalmıştı.

Muavvizeteyn sûreleri de geceleyin nâzil olmuştur.

İbnu Eşte «K i t a b u' l - M e s â h i f» inde şöyle der: Bize, Muhammed b. Ya'kûb ona Ebû Davûd, ona Osman b. Ebî Şeybe, ona Cerîr, ona Kays ve ona da Ukbe b. Âmiri'l-Cuhenî rivayet ettiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur. «Bu gece bana, misli görülmeyen âyetler nâzil olmuştur. Bu âyetler de, Felak ve Nâs sûrelerinin âyetleridir.»

1- Gece İle Gündüz Arasında Seher Vaktinde İnen Âyetler

Maide sûresinin teyemmümle ilgili ياايهاايهاالذين آمنو ااذاقمتم الى الصلاة «**Ey müminler namaza kalkmayı dilediğinizde...**» (6.) âyeti bunlardandır.

Buhârî'nin Âişe'den rivayetine göre; sabah namazı vaktinde Resûlullah kalkıp su aradı; bulamayınca bu âyet nâzil oldu.

Âli İmrân sûresinin ليس للك من الامر شيئ «**Sana o işte hiçbir şey düşmez...**» (128.) âyeti de bu vakitte nâzil olmuştur.

Buhârî'nin rivayetine göre âyet, Resûlullah sabah namazının son rekâtında iken Ebû Sufyân ve avanesine beddua etmek istediği sırada nâzil olmuştur.

Burada şunu hatırlatmak isterim: Hâkim'in «T a r i h»inde rivayet ettiği üzere Cabir'in merfu olarak rivayet ettiği: «Rüyanın en doğru olanı, gündüz görülen rüyadır. Çünkü Allahu Teâlâ vahyı bana gündüz indirdi,» mealideki hadîsine ne dersin diye sorulursa, hadisin munker olduğunu, onunla delil getirilemeceğini söylerim.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAZIN VE KIŞIN İNEN ÂYETLER

Bu konu ile ilgili olarak Vâhidî şunları söyler:

«Allahu Teâlâ, babasız ve çocuksuz kimse (kelâle) hakkında iki âyet inzâl kılmıştır. Birisi kışın inmiştir, bu da Nisâ sûresinin 12. âyeti; diğeri de yazın inmiştir, bu da aynı sûrenin son âyetidir.»

Müslim, «S a h i h»inde Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah'a (s.a.v.) kelâle hakkında çok soru sordum. Hiçbir konuda bu kadar sert cevap vermemişti. Öyle ki parmaklarıyla göğsümü iterek; ey Ömer! Nisâ sûresinin sonundaki yazın inen âyet sana yetmiyor mu? buyurdu.

Hâkim «M ü s t e d r e k»inde Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini rivâyet eder: «Bir kimse Resûlullah'a kelâlenin ne olduğunu sordu. Cevaben ona: Yazın inen يستفتونك قل الله يفتيكم في الكلالة **«Senden fetva istiyorlar. De ki: 'Allah size babasız ve çocuksuz kişinin mirası hakkında hükmünü şöyle açıklıyor...»** (Nisa, 176.) âyetini duymadın mı?» dedi. Daha önce söylediğimiz gibi bu âyet, Vedâ haccı sırasında nâzil olmuştur.

Mâide sûresinin ilk âyeti ile اليوم اكملت لكم دينكم **«...Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim...»** (3.) ayeti, Bakara sûresinin واتقوا يوما ترجعون **«Şu günden sakının ki o gün –hepiniz– Allah'a döndürüleceksiniz...»** (281.) âyeti ile (282.) deyn âyeti ve Nasr sûresi, Vedâ haccı sırasında yazın inen âyetlerden sayılır.

Şiddetli sıcaklara tesadüf eden Tebûk gazvesi sırasında inen âyetler de, yazın inen âyetlerdendir.

Beyhakî «D e l â i l»inde İbnu İshak tarikıyle, Âsım b. Ömer b. Katâde, o da Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir. Resûlullah (s.a.v.) gazvelerine, herhangi bir şekilde hazırlık yapmadan çıkmıyordu. Fakat Tebûk gazvesine çıktığında, muhariblere; Rûm'a (Benî Asfar'a) karşı savaşmak istediğini bildirir. Tebûk gazvesi sıkıntılı, şiddetli sıcaklara ve kıtlığın hüküm sürdüğü günlere tesadüf etmişti. Rasûlullah (s.a.v.) savaş hazırlıkları içindeyken Cedd b. Kays'a: Benî Asfar kadınları arasında câriyelerin var mı? diye sorar. Kays'ın: Kabîlem de bunu iyi bilir ki benden fazla kadınları seven kimse yoktur.

Şayet Benî Asfar kabîlesi kadınlarıyla karşılaşırsam, rahat bırakmıyacaklarından korkarım. Bu bakımdan beni bağışlayın, demesi üzerine Tevbe sûresinin ومنهم من يقول ائذن لي ولا تفتني **«İçlerinden öylesi var ki: 'Bana izin ver, beni fitneye düşürme' der...»** (49.) âyeti nâzil oldu. Münâfıklardan birinin: Bu sıcakta savaşa çıkmayın» demesi uzerine de Tevbe sûresinin قل نار جهنم اشد حرا **«...Deki: Cehennem ateşi daha sıcaktır...»** (81.)âyeti nâzil oldu.

Kışın İnen Âyetlerden Birkaç Örnek de Şunlardır:

Nûr sûresinin ان الذين جاؤ بالافك **«O yalan haberi getirip –ortaya– atanlar...»** (11.) âyetden ورزق كريم **«...ve cömertce bir rızık vardır...»** (26.) âyete kadar olanları kışın inmiştir. Ahzâb sûresinin Hendek gazvesi sırasında inen âyetleri de bu cümledendir. Bu gazve soğuk günlerde cereyan etmiştir.

Huzeyfe rivayet ettiği bir hadisde şöyle der; on iki kişi hariç, Ahzâb gecesi askerin büyük kısmı, Resûlullah'ın çevresinden uzaklaşmıştı. Resûlullah (s.a.v.) bana gelerek: Kalk, Ahzâb askerini topla gel, deyince; ya Resûlallah, seni hak olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki sizden utanmasaydım, soğuktan kalkıp gidecek halim yoktu, cevabını verir. Akabinde Ahzâb sûresinin ياايها الذين آمنو الذكر و انعمة الله عليكم **«Ey mü'minler Allah'ın size olan nimetini hatırlayın...»** (9.) âyeti nâzil olur. Huzeyfe'den gelen bu rivayeti Beyhakî «D e l â i l»inde nakleder.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YATAKTA VE UYKUDA İNEN ÂYETLER

Yatakta inen âyetlere misal: Mâide sûresinin والله يعصمك من الناس **«..Allah seni insanlardan koruyacak..»** (67.) âyeti ile Tevbe sûresinin وعلى الثلاثة الذين خلفوا **«Ve savaştan geri kalan üç kişinin..»** ile başlayan (118-120) üç âyetidir. Buhâri'nin rivayetine göre bu âyetler, Resûlüllah Ummu Seleme'nin evinde iken gecenin son üçte birinde nâzil olmuştur. Ancak bu rivayetle, Resûlullah'ın (s.a.v.) Hz. Âişe hakkında: «Bana Âişe dışında hiçbir zevcemin yatağında vahiy gelmemiştir.» sözünü uzlaştırmak güç görünmektedir.

Kadı Celâluddin bu güçlüğü şöyle telife çalışır. Belki Hz. Âişe yanında iken gelen vahiy, Ummu Seleme'nin yanında iken gelen vahiyden öncedir.

Bundan daha iyi cevap bulmakla, bu güçlükten kurtulduğumu söyleyebilirim: Ebû Ya'la «M ü s n e d»inde Hz. Âişe'nin hadisini rivayet eder. Bu hadisin metninde geçen «Zevceleri yanında iken kendisine vahy geldiği zaman zevceleri onu yanlız bırakırlardı. Benim yanımda iken vahy geldiğinde yanlarından ayrılmazdım.» ifadesi ile açıkça görüldüğü gibi, iki hadis arasındaki güçlük giderilmiştir.

Uykuda İken İnen Âyetler

Buna misal Kevser sûresidir. Müslim, Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: «Resûlullah'la (s.a.v.) beraber olduğumuz sırada, bir ara uykuya dalmıştı. Sonra tebessüm ederek uyandı. Başını kaldırınca: Seni tebessüm ettiren nedir? diye sorduk. Cevaben: Az önce bana bir sûre nâzil oldu, diyerek besmele ile birlikte Kevser sûresini okudu.»

İmam-ı Râfiî «E m â l i»sinde şöyle der: «Onlar bu sûrenin uyku hâlinde indiğini anlamış; Resûlüllah'a uyku hâlinde iken vahiy gelmezdi. Çünkü peygamberlerin rüyası bir vahiydir, demişlerdir.»

Bu söz gerçekten doğrudur. Fakat en doğrusu, Kur'ân'ı Kerîm bütünüyle uyanık halde nâzil olmuştur, denmesidir. Aslında uyanık iken inen kevser

sûresi, ya uykuda iken hatırına gelmiş, ya da sûrede geçen Havz-i Kevser kendisine arz olunmuş, uyanınca yanındakilere okumuş, tefsir etmiştir.

Râfiî ayrıca şunu ilave eder: Bazı rivayetlerde vârid olduğuna göre bu sûre nâzil olduğunda, Resûlullah vahyin tesirinden baygınlık haline girmişti. Çünkü vahiy gelince Resûlullah bu gibi hallerle çok karşılaşırdı. Buna da vahiy nöbeti adı verilirdi.

Şunu ifade edelim ki; Râfiî'nin bu sözü son derece makuldür. Zaten bu ifadeyi görmeden önce aynı şeyi ben de düşünmüştüm. İkinci te'vîl birinciden daha doğrudur. Çünkü bana az önce indi sözü, sûrenin daha önceden indiğini değil; aksine vahiy esnasında Resûlullah'ın daima karşılaştığı baygınlık halinde indiğini gösterir. Ulemanın ifadesine göre Peygamberimiz vahiy esnasında, dünya hayatının tabii halinden uzak tutulurdu.

ALTINCI BÖLÜM

YERDE VE GÖKTE İNEN ÂYETLER

İbnu Arabî'nin daha önceki sözünde görüldüğü gibi Kur'ân'ın bazı â-yetleri ya gökte, ya yerde, ya ikisi arasında, ya da mağarada yer altında nâzil olmuştur.

İbnu Arabî şöyle der: Bize Ebû Bekri'l-Fihri, ona et-Temimi ona da müfessir Hibetullah haber vermiştir. Hibetullah'ın rivayetine göre altı âyet hariç Kur'anın Tamamı Mekke ile Medîne arasında nâzil olmuştur. Bu altı âyet ne yerde ne de gökte inmiştir. Bunlar Sâffât sûresinin وما منا الا له مقام معلوم **«Bizim i-içimizden herkesin belli bir makamı var...»** ile başlayan (164-166) âyetleri, Zuhruf sûresinin واسأل من ارسلنا من قبلك من رسلنا **«Senden önceki gönderdiğimiz elçilerimizden sor...»** (45.) âyeti ile Bakara sûresinin son iki âyetleridir. Bu iki âyet mirac gecesi nâzil olmuştur.

İbnu Arabî burada şu sözleri ilâve eder: Hibetullah belki, ne yerde ne de gökte sözünden, yerle gök arasındaki fezayı kastetmiş olabilir. Mağarada, yerin altında inen âyetler ise, Buhârî'nin İbnu Mesud'dan rivayetine göre, Mürselât sûresidir.

Şunu ifade etmek iserim ki, Bakaranın son iki âyeti hariç, diğerleri hakkında herhangi bir delile rastlayamadım. Müslim'in İbnu Mesûd'dan «İsrâ gecesi Reûlullah (s.a.v.) Sidretü'l-Münteha'ya varınca mealinde» rivayet ettiği hadis, bu iki âyetin mağarada nâzil olduğuna delil olabilir.

Bu hadisde Resûlullah'a üç şey verildiği ifade edilir. Birincisi; beş vakit namaz, ikincisi, Bakara sûresinin son âyetleri, üçüncüsü, ümmetinden Allah'a şirk koşmayanların bağışlanacağıdır.

Hüzelî «K â m i l»inde: Bakaranın son iki âyeti Kâbe Kavseyn'de nâzil olmuştur, der.

YEDİNCİ BÖLÜM

İLK NÂZİL OLAN ÂYETLER

Kur'anda ilk nâzil olan âyetler hakkında şu görüşler ileri sürülür. Birincisi: Alak sûresinin اقرا باسم ربك الذى خلق **«Yaratan Rabbinin adıyla oku!.»** (1.) âyeti ile başlayan âyetlerdir. Sahih olan da budur. Buhârî, Müslim ve diğer muhaddislerin rivayetine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: «Resûlullah'a (s.a.v.) ilk vahiy, sadık bir rüya şeklinde gelmişti. Gördüğü rüyalar, sabahın aydınlığı gibi açıktı. Sonra bu şekildeki rüyalar O'na, yalnız kalma sevgisini verdi. Bu yüzden sık sık Hira mağarasına çekilir, belli saatlerde gecelerini ibadetle geçirirdi. Bunun için, yanına yiyeceğini alır daha fazla ibadet eder, bittiğinde Hatice'ye dönüp yiyeceğini alarak, tekrar Hira'ya giderdi. Resûlullah'ın bu durumu, kendisine Hak gelinceye kadar Hira mağarasında devam etti. Melek (Cebrail) O'na gelerek: Oku, dedi. Resûlullah: Okuma bilmiyorum, cevabını verdi. Melek beni kuvvetlice sıktı, sonra bıraktı. Bana tekrar: Oku, dedi. Tekrar kuvvetlice sıktı, sonra bıraktı. Bana yine: Oku, dedi. Üçüncü defa kuvvetlice sıktı, sonra bıraktı ve **«Yaratan Rabb'ın adıyla oku!»** diye başlayan âyetleri okudu. Resûlullah, bütün vücudu titrer durumda, bu âyetlerle döndü.

Hâkim «M ü s t e d r e k»inde, Beyhakî «D e l â i l»inde Hz. Âişe'nin şu sözünü sahih olarak rivayet ederler: «Kur'anın ilk nâzil olan sûresi, Alak sûresidir.» Taberânî «M ü s n e d - i K e b î r»inde sahih senedle, Ebu Recâ el-Utaridî'nin şöyle dediğini rivayet eder: «Ebû Mûsa bizi halka halinde oturtarak Kur'an'dan âyetler okurdu. Sırtında iki beyaz elbisesi vardı. Alâk sûresini okurken bu sûre, Hz. Muhammed'e inen ilk sûredir, derdi.»

Saîd ibnu Mansûr «S ü n e n»inde Sufyân'dan, o da Amr b. Dînar'dan, o da Ubeyd b. Ume yr'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: «Cebrail aleyhisselâm Peygamberimize gelerek: **Oku,** dedi. Resûlullah, **okuyamıyorum, yemin ederim okuma bilmem,** dedi. Bunun üzerine Cebrâil, Alak sûresinin ilk âyetlerini okudu. Resûlullah bunların ilk indirilen âyetler olduğuna işaret buyurdu»

Ebû Ubeyd «F e d â i l»inde şu nakilde bulunur: Biz, Abdurrahman'dan, o Sufyan'dan, o İbnu Ebî Necîh'den, o da Mücahid'den şu rivayeti nakletti: Kur'an'ın ilk nâzil olan sûreleri, Alak ve Nûn sûreleridir.»

İbnu Eşte «e l - M e s â h i f» inde Ubeyy İbnu Umeyr'in şu rivayetini nakleder: «Cebrâil (a.s.) mûtad şekilde Resûlullah'a geldi ve **oku,** dedi. Resûlullah, **ben okuma bilmem,** cevabını verince, Alak sûresinin ilk âyetleri nâzil oldu. Onlar da, gökten inen ilk sûrenin bu sûre olduğunu anladılar.»

İbnu Eşte ayrıca Zührî'den şu rivayeti nakleder: «Resûlullah Hira mağarasında iken Cebrâil, üzerinde Alak sûresinin ilk beş âyeti yazılı bir atlasla geldi.»

İkincisi; Müddessir sûresidir. Buhârî ve Müslim Ebû Seleme b. Abdirrahman'ın şu kavlini naklederler: «Câbir b. Abdillah'a, Müddessir'den önce Kur'andan hangi sûre nâzil oldu? diye sordum. Müddessir, cevabını verdi. Ben de; Alak sûresi değil miydi? deyince. Ben size, Resûlullah'ın bu konuda bize söylediklerini nakledeyim, dedi. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Sonra, vâdiye doğru yol aldım. Etrafıma bakındım. Bir ara yüzümü göğe çevirdim. O anda Cebrâil'i gördüm, hemen titremeğe başladım. Acele eve, Haticenin yanına gelerek beni örtmesini söyledim. O sırada Cenâb-ı Hak Müddesir sûresini inzal buyurdu.»

Bu hadisten şu manaları çıkarmak mümkündür:

a- Soru, sûrenin tam olarak inişiyle ilgilidir. Alak sûresinin nüzûlü tamamlanmadan Müddessir sûresinin bütünüyle indiği bir gerçektir, Çünkü önce nâzil olan onun ilk âyetleridir. Bunu aynı zamanda Sahihaynın Ebû Seleme tarikiyle Câbir'den yaptığı nakil teyid eder. Câbir şöyle demiştir: «Resûlullah'ın (s.a.v.), vahyin bir ara kesilmesinden söz ederken şöyle dediğini duydum: Bir ara yürürken gök tarafından bir ses işittim. Başımı kaldırdım. Hira mağarasında bana gelen o meleği yerle gök arasında bir kürside otururken gördüm. Hemen eve döndüm. Beni örtün, beni örtün dedim. Örtünmüş vaziyette iken Allah Müddessir sûresini inzal buyurdu.» Resûlullah'ın (s.a.v.) «Hira mağarasında bana gelen melek» sözü, Müddessir sûresinin Alak sûresinden sonra indiğini gösterir.

b- Câbir'in «önce»likten kasdı, mutlak öncelik değil, vahyin fetretinden sonraya ait olan önceliktir.

c- Öncelikten kasıt, inzar zamiri ile ilgili, önceliktir. Bazıları bunu şöyle ifade eder: Nübüvvetiyle ilgili olarak inen ilk âyet, Alak sûresinin oku emrini taşıyan âyetleridir.

d- Nüzul önceliğinden kasıt, daha önce vukubulan bir sebepten ötürü ilk nâzil olmasıdır. Müddessir sûresi, bürünme ve korku sebebiyle, Alak sûresi ise daha önceki bir sebebe dayanmadan nâzil olmuştur. Bu, İbnu Hacerin ifadesidir.

e- Câbir bunu kendi ictihadıyla çıkarmıştır. Çünkü rivayetler arasında buna raslanmamaktadır. Hz. Âişe'nin rivayeti bundan öncedir. Bu da Kirmânî'nin

sözüdür.

Bu mânaların en uygunu, birinci ve sonuncusudur.

Üçüncüsü; Fatiha sûresidir.

Keşşâf'da ifade edildiğine göre, İbnu Abbas ve Mücahid ilk inen sûrenin Alak sûresi olduğunu ifade etmişlerdir. Müfessirlerin bir çoğu ilk inen sûrenin Fatiha sûresi olduğunu savunmuşlardır. İbnu Hacer, çoğu ulemanın birinci görüşte olduğunu söyler. İlk inen sûre sözünü, ekser müfessire nisbet edenler, birinci görüşü söyleyenlere nazaran, sayıca pek çok değildir. Bunun delili, Beyhakî «D e l â i l»inde, Vâhidî «E s b â b u' n- N ü z û l»ünde Yûnus b. Bekîr tarikiyla Yûnus ibnu Amr'dan, o babasından, o da Ebû Meysere Amr b. Şurahbil'den naklen şunu rivayet ederler:

Resûlullah (s.a.v.), zevcesi Hatice'ye şöyle dedi: Yalnız başıma kaldığımda bir ses işittim. Vallahi, bunun ciddi bir durum olmasından korktum. Hatice; Allah korusun, Allah sana böyle bir şey yapmaz. Yemin ederim ki sen, emâneti sahibine verirsin, yakınları ziyaret eder, gönüllerini alırsın, doğru söylersin, dedi. Hz. Ebû Bekr gelince Hatice, Resûlullah'ın sözlerini kendisine anlatarak beraberce Varaka'ya gitmelerini söyledi. İkisi de evden ayrılıp Varaka'ya olayı anlattılar. Resûlullah (s.a.v.) şunu ilave etti: Yalnız başıma kalınca arkamdan; ya Muhammed, ya Muhammed, diye seslenen bir ses işitir, sonra ufka doğru kaçardım. Varaka: Melek sana tekrar gelirse bir daha böyle kaçma, ne dediğini iyice dinle. Sonra bana gel, dediklerini anlat, diye ilave etti. Resûlullah (s.a.v.) yalnız kaldığı bir sırada Cebrâil ona, kendisiyle birlikte Besmele çekerek Fatiha sûresini okumasını söyledi.» Bu hadis murseldir, ravileri sikadır.

Beyhakî: «Resûlullah Fatiha sûresini şayet ezberden okumuşsa, bunun Alak ve Müddessir sûrelerinin nüzûlünden sonra nâzil olduğuna haber verme ihtimali mevcuttur,» der.

Dördüncüsü; Besmele'dir.

İbnu Nakîb, tefsirinin mukaddimesinde bunu, zâid bir söz olarak ifade eder. Vâhidî; İkrime ve Hasen'in şöyle dediklerini nakleder: «Kur'anın ilk inen ayeti, Besmele'dir, ilk sûresi de Alak sûresidir.»

İbnu Cerir ve diğerleri Dahhak tarikiyle İbnu Abbas'ın: Cebrâil'in Hz. Peygambere ilk gelişinde yâ Muhammed, önce Eûzü billahi mine'ş-şeytani'r-racîm, sonra da Bismi'l-lâhi'r-rahmâni'r-rahîm, de sözünü nakleder.

Bana göre bu, ayrı inen kelâm değildir. Çünkü Besmele, sûre ile inmesi zaruri olan bir sözdür, kesinlikle ilk inen âyettir. İlk inen âyetle ilgili diğer hadis de, Buhârî ve Müslim'in Hz. Âişe'den rivayet ettikleri şu hadistir. Hz. Âişe şöyle der: «Kur'andan ilk inen, içinde cennet ve cehennemin zikredildiği kısa sûrelerdir. İslâm'a girenler çoğaldıkça, helâl ve haramla ilgili âyetler inmiştir.» Bu ha-

dis, ilk inen sûrenin Alak sûresi olduğu konusunda bir zorluk çıkarmaktadır. Çünkü Alak sûresinde cennet ve cehennem zikredilmemektedir. Buna şöyle cevap verilebilir: Hadisin ilk kelimelerinde geçen «evvel» kelimesinden önce «min» takdir edilmektedir. Böylece mâna ilk «ilk inen sûrelerden biridir» olur, bundan kasıt da Müddessir sûresidir. Çünkü sûre, sonunda cennet ve cehennem zikri bulunan, fetret-i vahiyden sonra inen ilk sûredir. Bu sûrenin sonu, Alak sûresinin geri kalan âyetlerinden önce nâzil olması muhtemeldir.

1– Mekke'de ve Medine'de İlk İnen Sûreler

Vâhidî, Huseyn ibnu Vâkıd tarikiyle şöyle dediğini rivayet eder: «Aliyy'ubnu'l-Huseyn'in şöyle dediğini işittim: Mekke'de ilk inen sûre, Alak sûresi, son inen de Mü'minûn sûresidir. Son inen sûrenin Ankebût olduğu da söylenir. Medine'de ilk inen sûrenin Mutaffifîn, son inen de Tevbe sûresidir. Resûlullah (s.a.v.)in Mekke'de ilk ilân ettiği sûre, Necm sûresidir.»

İbnu Hacer'in «B u h â r i Ş e r h i»inde şöyle bir ifade vardır: Medine'de inen ilk sûre, ittifakla Bakara sûresidir. Yukarıda zikredilen Aliyy'ub-nu Hüseyn-in sözüne bakılacak olursa «ittifakla iddiası», münakaşa götüren bir sözdür.

Nesefî, tefsirinde Vâkidî'den yaptığı bir rivayette Medine'de ilk inen sûrenin, Kadr sûresi olduğunu söyler.

Ebû Bekr ibnu'l-Hâris ibni Ebyad, meşhur cüzünde şöyle der: Bize Ebû'l-Abbas Ubeydullah b. Muhammed b. A'yuni'l-Bağdâdî, ona Hassan b. İbrahim el-Kirmânî, ona Umeyyetu'l-Esdî, ona da Câbir ibnu zeyd haber vererek şöyle demiştir: «Mekke'de Kur'an'dan sıra ile; Alak, Nûn, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Fâtiha, Tebbet, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhan, İnşirah, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâ sür, Mâun, Kâfirûn, Fil, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadir, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Beled, Târik, Kamer, Sâd, A'raf, Cin, Yâsîn, Furkân, Melâike, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hicr, En'am, Sâffât, Lokmân, Sebe', Zümer, Mü'min, Fussilet, Zuhruf, Duhan, Câsiye, Ahkâf, Zâriât, Gâşiye, Kehf, Şûrâ, Secde, Enbiyâ, Nahl sûresinin ilk 40 âyeti; geri kalan, Nûh, Tûr, Mü'minûn, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe', Nâziât, Fâtır, inşikak, Rûm, Ankebûd ve Mutaffifîn sûreleri inmiştir.»

«Medine'de nâzil olan sûrelerse şunlardır: Bakara, Âli İmran, Enfal, Ahzâb, Mâide, Mümtehine, Nasr, Nûr, Hacc, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrim, Cumua, Teğâbun, Sâff, Feth, Tevbe ve geri kalan sûreler.»

Bu rivayetle ilgili olarak şunu söylemek isterim; bu sıralama, garîbdir. Böyle bir tertib hakkında, düşünmek gerekir. Câbir b. Zeyd, tâbiûn ulemasın-

dandır.

el-Burhân, sûrelerin tertibi konusunda Ca'berî'nin «T a k r i b u' l - M e' m û l f i T e r t i b' n - N ü z û l» başlıklı kasidesine dayanır.

مكيها ست و ثمانون اعتلت   نظمت على وفق النزول لمن تلا
اقرا و نــون مـزمل مــدثر   والحمد تبت كورت الا على علا
ليل و فجر و الضحى شرح   وعصر العاديات وكوثر الهاكم تلا
ارايت قل بالفيل مع فلق كذا   ناس و قـل هو نجمـها عـبس جالا
قدر و شمس والبروج و تينها   لئيلاف قـارعة قــيـامة اقــبلا
و يل لكل المرسلات و ق مع   بلد وطارقــها مع اقتربت كــلا
ص و اعراف و جن ثم يس   و فرقـــان و فـــاطر اعتلا
كاف وطــه ثلــة الشـــعرا   ونمل قص الاسرا يونس هود ولا
قــل يــوسف حـــجر وانعام   وذبح ثم لقمــان سبا زمــر جــلا
معغافر مع فصلت معزخرف   و دخــان جــاثية و احقــاف تلا
ذرو و غاشية و كهف ثم شو   ری والخليل الانبيـا نحل حلا
ومضـاجـع نـور وطور والفلا   ح الملك واعية و سال و عم لا
غرق معانفطرت وكدح ثمرو   م العنكبــوت و طففت فــكملا
و بطيبة عشرون ثم ثمان ال   طولى و عمــران و انفال جــلا
الاحزاب مائدة امتحان والنسا   مع زلزلت ثــم الحديــد تــاملا
ومحمد والرعد والرحمان الانسـ   ان الطلاق و لم يكن حشر ملا
نصر و نوح ثم حج والمنا   فق مع مجـادلة و حجرات و لا
تحريمها مع جمعة و تغــابن   صف و فتح تــوبة خــتمت اولا
اما الذى قــد جائنا سفــريه   عــرفى اكملت لــكم قــد كملا
لــكن اذا قمتــم فحبشى بدا   واسال من ارسلنا الشــامى قبــلا
ان الذى فرض انتمى جحيفيها   و هو الذى كــف الحديبى انجلا

2- Belirli Konularda İnen İlk Âyetler

Savaş hakkında ilk inen âyetler:

Hâkim «M u s t e d r e k»inde İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: «Savaş hakkında ilk nâzil olan âyet, Hac sûresinin اذن للذين يقاتلون بأنهم ظلموا **«Kendileriyle savaşılan mü'minlere –savaşma– izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir...»** (39.) âyetidir.

İbnu Cerîr, Ebû'l-Âliye'nin şöyle dediğini nakleder: «Savaş hakkında Medine'de ilk inen âyet, Bakara sûresinin و قاتلوا فى سبيل الله الذين يقاتلونكم **«Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın...»** (190.) âyetidir. Hâkim, «e l - İ k l î l» adlı eserinde savaş hakkında ilk nâzil olan âyetin, Tevbe sûresinin ان الله اشترى من المؤمنين انفسهم... بان لهم الجنة **«Allah, mü'minlerden canlarını... cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır...»** (111.) âyeti olduğunu söyler. İbnu Cerîr'in Dahhak'tan rivayetine göre, öldürme hakkında ilk inen âyet, İsrâ sûresinin و من قتل مظلوما **«...kim zulmen öldürülürse...»** (33.) âyetidir.

İçki hakkında ilk inen âyet: يسألونك عن الخمر **«Sana şaraptan... soruyorlar...»** (Bakara, 219.) âyetidir.

Tayâlisî «M u s n e d»inde İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: «İçki hakkında üç âyet nâzil olmuştur. İlki, Bakara sûresinin (219.) âyeti olan يسألونك عن الخمر **«Sana şaraptan soruyorlar...»** âyetidir. İçki yasaklandığında şöyle dediler: Yâ Resûlallah, bize müsaade et, Allahu Taâlâ'nın dediği gibi ondan istifade edelim. Bu istek karşısında Resûlullah sustu. Sonra Nisâ sûresinin لاتقربوا الصلاة وانتم سكارى **«Sarhoşken namaza yaklaşmayın...»** (43.) âyeti nâzil oldu. Bu âyetten sonra da: Yâ Resûlallah, onu namaz vakitlerine yakın bir sırada içmeyiz, dediler. Resûlullah yine cevapsız bıraktı. Bunun üzerine Mâide sûresinin ياايها الذين آمنوا انما الخمر... رجس **«Ey mü'minler, şarap... birer pisliktir.** (90.) âyeti nâzil oldu. İçki böylece yasaklandı»

Mekke'de, yiyecekler hakkında inen ilk âyet, قل لااجد فى مااوحى **«Bana vahyolunanlar arasında bulamıyorum...»** (Enâm, 145.), sonra Nahl sûresinin فكلوا مما رزقكم الله حلالا طيبا **«Allah'ın size verdiği rızıktan helal ve temiz olarak yiyin...»** (114.) âyetleridir. Medine'de ise, Bakara sûresinin انما حرم عليكم الميتة **«Allah size leş...haram kıldı...»** (173.) âyeti ile Mâide sûresinin حرمت عليكم الميتة **«leş size haram kılındı...»** (3.) âyetidir. Bu rivayeti, İbnu'l-Hassârnakleder.

Buhârî, İbnu Mes'ud'dan şöyle rivayet eder: «İçinde secde âyeti bulunan ilk sûre, Necm sûresidir.»

Firyâbî, Varakâ tarikıyle İbnu Ebî Necih'in Mücahid'den Tevbe sûresinin لقد نصركم الله فى مواطن كثيرة **«Andolsun Allah size birçok yerlerde ... yardım etmişti...»** (25.) âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder: «Buâyet, Tevbe sûresin-

den inen ilk âyettir.» İkinci bir rivayetinde ise, Ebû'd-Duhâ'dan Mesrûk, Saîd ve İsrâil şu sözü nakleder: «Tevbe sûresinden ilk nâzil olan, انفروا خفافا وثقالا وجاهدوا **«Gerek ağır gerek hafif olarak savaşa çıkın...»** (41.) âyetidir. Sonra ilk âyetleri daha sonra da son âyetleri nâzil oldu.»

İbnu Eşte, «K i t â b u' l - M e s â h i f» adlı eserinde, Ebû Mâlik'in şöyle dediğini nakleder: «Tevbe sûresinin ilk inen âyeti, 41. âyetidir. Birkaç sene sonra da sûrenin 40 a kadar ulaşan ilk âyetleri nâzil olmuştur. Bu âyetle ilgili olarak Dâvud tarikiyle Âmir'den yaptığı bir rivayette ise, Tebûk gazvesinde Tevbe sûresinden ilk inen âyet, 41. âyettir.»

Süfyan ve başkalarının tarikıyle Habib İbnu Ebî Amra'dan Saîd İbnu Cubeyr'in şöyle dediğini nakleder: «Âli İmran sûresinden nâzil olan ilk âyet, هذا بيان للناس **«Bu insanlara bir açıklama...»** (138.) âyetidir. Sûrenin diğer âyetleri, Uhud gazvesinde nâzil olmuştur.»

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN SON NÂZİL OLAN ÂYETLERİ

Bu konuda farklı rivayetler vardır. Buhârî ve Müslim Berâ İbnu Âzıb'in şöyle dediğini rivayet ederler: «Son inen âyet, Nisâ sûresinin يستفتونك قل الله **«Senden fetva istiyorlar. De ki: Allah..»** (176.) âyeti, son inen sûre ise Tevbe sûresidir.

Buhârî, İbnu Abbas'dan son inen âyetin «r i b a» âyeti olduğunu nakleder. Beyhakî Hz. Ömer'den benzeri bir rivayette bulunur. Bu âyet, Bakara sûresinin ياايها الذين آمنو اتقو الله **«Ey iman edenler, Allah'dan korkun...»** (278.) âyetidir. Ahmed b. Hanbel ve İbnu Mâce'nin Hz. Ömer'den rivayetlerine göre son nâzil olan âyet, riba âyetidir.

İbnu Merdeveyh, Ebû Saidi'l-Hudrî'nin şu rivayetini nakleder: Hz. Ömer bize hitaben, Kur'anın son inen âyeti riba âyetidir, demişti.

Nesei, İkrime tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'andan son inen âyet, Bakara sûresinin واتقوا يوما ترجعون فيه ... **«Şu günden sakının ki, o gün -hepiniz- Allah'a döndürüleceksiniz...»** (281.) âyetidir.İbnu Merdeveyh, Saîd b. Cubeyr tarikiyle İbnu Abbas'dan «son inen âyet» lafzıyla buna benzer bir rivayette bulunmuştur. İbnu Cerîr, Avfî ve Dahhâk tarikiyle İbnu Abbas'dan aynı mealde bir rivayet nakleder.

Firyâbî, «T e f s î r»inde İbnu Sâlih, Kelbî ve Süfyan'ın rivayetine göre, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: «Son inen âyet, Bakara sûresinin واتقوا يوما ترجعون فيه ... **«Şu günden sakının ki o gün -hepiniz- Allah'a döndürüleceksiniz...»** (281.) âyetidir. Bu âyet nâzil olduktan 81 gün sonra, Resûlullah (s.a.v.) vefat etmiştir.»

İbnu Ebî Hâtim, Saîd ibnu Cubeyr'in şöyle dediğini nakleder: Kur'an'ın son inen âyeti, Bakara sûresinin 281. âyetidir. Bu âyetin nüzûlünden itibaren Resûlullah (s.a.v.) 9 gece yaşamıştır, rabîu'l-evvelin ikinci günü Pazartesi vefat etmiştir.

İbnu Cerîr, İbnu Cureyc'den aynı rivayette bulunur.

İbnu Ebî Hâtim, Atıyye tarikiyle Saîd b. Cubeyr'in son inen âyetin Bakara sûresi, 281. âyetidir, sözünü nakleder.

Ebû Ubeyd «F e d â i l» adlı eserinde İbnu Şihâb'ın: «Arşa inen son âyet, riba ve borçlanma ile ilgili âyetler olduğu» sözünü nakleder.

İbnu Cerîr'in, İbnu Şihab tarikiyle Said b. Museyyeb'den rivayet ettiğine göre, zaman bakımından Arşa inen son âyetin borçlanma âyeti olduğunu nakleder. Bu, isnadı sahih, mursel bir hadisdir.

Bana göre, ribâ âyeti hakkındaki bu rivayetlerle borçlanma âyeti arasında herhangi bir aykırılık yoktur. Gerçek olan şudur ki; bu âyetler Mushaftaki tertibinde olduğu gibi bir defada inmiştir, hepsi aynı kıssada birleşmektedir. Bu rivayetlerden her biri, adıgeçen âyetlerden bazılarının, son inen âyet olduğunu bildirir, bu da doğrudur.

Berâ'ın sözüne göre son inen âyet, farzlarla ilgili, Nisa sûresinin يستفتونك **«Senden fetva istiyorlar...»** (176.) âyetidir.

İbnu Hacer, «B u h â r î Ş e r h»inde bu konuda şunları söyler: «Ribâ âyeti hakkkındaki iki ayrı görüşü birleştirme yolu, Bakara sûresinin 281. âyeti olan bu âyetin, riba hakkında inen âyetlerin sonuncusu olmasıdır. Çünkü bu âyet, kendisinden önceki âyetlere atfedilmiştir.»

Bu rivayetlerle Berâ'ın sözünü birleştirme yolu, her iki âyetin beraberce nâzil olmasıdır. Böylece, diğerlerine nazaran bu iki âyetin, son inen âyetler olduğu görüşüne uygun düşer. Nisa sûresindeki âyetlerin son inen âyet olması, Bakara sûresindeki âyetin aksine mirasla mukayyed olması ihtimali vardır. Bunun aksi de ihtimal dahilindedir. Bakara âyetinde nüzûlün hitamını gerektiren, vefat manasına işaretten dolayı birincisi, tercihe daha şayandır.

Hâkim «M u s t e d r e k»inde Ubeyyu'bnu Ka'b'ın şöyle dediğini rivayet eder: «Kur'an'ın son inen âyeti, Tevbe sûresinin لقدجاءكم رسول من انفسكم **«Andolsun, içinizden öyle bir peygamber geldi ki..»** ile başlayan son iki âyetidir.

Abdullah b. Ahmed «Z e v â i d u' l - M u s n e d»inde ve İbnu Merdeveyh eserinde, Ubeyyu'bnu Ka'b'dan şu rivayeti nakleder: «Hz. Ebû Bekr'in hilâfeti zamanında Kur'an'ı cem ederek Mushaf haline getirenler, Tevbe sûresinin ثم انصرفوا صرف الله قلوبهم **«sonra sıvışıyorlar..Allah onların kalplerini (imandan) çevirmiştir.»**(127.) âyetine geldiklerinde bunun, Kur'an'ın son inen âyet olduğunu zannetmişlerdi. Ubeyyu'bnu Ka'b onlara; bu âyetin son inen âyet olmadığını söyleyerek, Resûlullah (s.a.v.) bu âyetten sonra bana aynı sûrenin لقدجاءكم رسول من انفسكم **«Andolsun, içinizden size öyle bir peygamber geldi ki»** (128-129.) âyetlerini de okudu, Kur'an'ın son inen âyeti bunlardır, dedi. Sonra da ilk okuduğu âyet olan Enbiyâ sûresinin وما ارسلنا من قبلك من رسول الا نوحى اليه **«Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona ... diye vahyetmiş olmayalım.»** (25.) âyeti ile sözünü tamamladı.

İbnu Merdeveyh gene Ubeyy'den şunu rivayet eder: «Cenâb-ı Hak Kur' an'ın son âyeti olarak, Tevbe sûresinin son iki âyetini indirmiştir. «İbnu'l-Enbârî aynı rivayeti zaman bakımından semaya en yakın olan âyet» lafzı ile nakleder. Ebû'ş-Şeyh Tefsir'inde Aliyyu'bnu Zeyd tarikiyle Yûsufu'l-Mekkî'den İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: «Son inen âyet, Tevbe sûresinin son iki âyetidir.» Müslim, İbnu Abbas'ın şu sözünü rivayet eder: Son inen sûre Nasr sûresidir.

Tirmizî ve Hâkim, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini naklederler: «Son inen sûre Mâide sûresidir. Bu sûrede helal gördüklerinizi, helal kabul ediniz.»

Gene Tirmizî ve Hâkim, Abdullah b. Amr'ın şu sözünü naklederler: «Son inen sûre, Mâide ile Feth, yani Nasr sûreleridir.» Hz. Osman'ın meşhur bir hadisinde, Kur'an'ın son inen sûresinin, Tevbe sûresi olduğu ifade edilir.

Beyhakî: «Şayet doğruysa, bu rivayetler arasındaki farkları kaldırmanın tek yolu, herkes soruyu bildiği ile cevaplandırmış olmasıdır,» der.

Kadı Ebû Bekr «e l - İ n t i s a r» adlı kitabında: «Bu rivayetlerin hiç biri merfu değildir. Herkes kendi içtihadı ve zann-ı gâlibi ile konuşmuştur. Belki de bunlar, vefat ettiği gün; ya da hastalanmadan az önce Resûlullah'dan (s.a.v.) duydukları son sözden haber vermişlerdir. Bir kısmı da bizzat Resûlullah'(s.a.v.) dan duymamış, fakat sonradan işitmiş olabilirler. Resûlullahın en son okuduğu bu âyetin, diğer âyetlerle birlikte inmesi, bununla beraber inen âyetlerin diğerlerinin yazılmasından sonra yazılması, bunun da âyetlerin tertibinde son indiği zannedilmesi muhtemeldir,» der.

Bu konuda yapılan garib rivayetlerden biri de, İbnu Cerîr'in Muaviye b. Ebî Süfyan'dan naklettiği şu rivayettir. Muâviye Kehf sûresinin فمن كان يرجو القا ربّه **«...Kim Rabbı'na kavuşmayı ümid ediyorsa...»**(110.) âyetini okudu ve Kur'anın son inen âyeti budur, dedi. İbnu Kesîr: Bu nakil, müşkildir. Belki bu sözle Muâviye, bu âyetten sonra kendisini neshedecek veya hükmünü değiştirecek bir âyetin inmediğini, bilakis bu âyetin sabit ve muhkem âyetlerden olduğunu kasdetmektedir, der.

Şunu ilave etmek isterim ki, buna benzer bir rivayeti de Buhârî ve diğerleri İbnu Abbas'dan şöyle naklederler: «Nisâ sûresinin ومن يقتل مؤمنا متعمدا فجزاؤه جهنم **«Kim bir Mü'mini kasden öldürürse onun cezası cehennemdir.»** (93.) âyeti, Kur'an'ın son inen âyetidir. Bunu hiçbir âyet neshetmemiştir.»

Ahmed b. Hanbel ve Neseî de İbnu Abbas'ın: Bu son inen âyettir, bunu hiçbir âyet neshetmemiştir, dediğini naklederler.

İbnu Merdeveyh, Mücahid tariki ile Ummu Seleme'nin şöyle dediğini riyet eder: Son inen âyet, Ali İmrân sûresinin فاستجاب لهم ربهم **Rableri onlara karşılık verdi...»**(195.) âyetidir. Bu da Ummu Seleme'nin şu sözüne

dayanır: «Ya Resûlallah, Allah âyetlerinde erkekleri zikrederken, kadınları niye zikretmiyor? deyince Nisâ sûresinin ولاتتمنوا مافضل الله به بعضكم على بعض «Allah'ın **sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin...»** (32.) âyeti, sonra da Ahzâb sûresinin ان المسلمين و المسلمات «**Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar...»** (35.) âyeti nâzil olmuştur. Bu âyet, nüzûl bakımından ya üç âyetin sonuncusu,ya da özellikle erkekler hakkında inen âyetten sonra inen âyettir.

İbnu Cerir, Hz. Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.): Yalnız Allah'a ihlâsla bağlanmak, yalnız O'na ibadet etmek, kendisine şirk koşmadan namazını kılan, zekâtını verenler, dünyadan Allah kendilerinden razı olarak ayrılmış olurlar, buyuruyor. Enes bunu Kitabullah'ın son inen âyetlerinden olan Tevbe sûresinin فان تابوا و اقاموا الصلاة و اتوا الزكاة «**...Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar ve zekatı verirlerse...»** (5.) âyeti doğrular der. Derim ki, Enes bundan en son inen âyeti kasdeder.

İmâmu'l-Harameyn «B u r h â n»ında, En'am sûresinin قل لا اجد فيما اوحى الى محرما على طاعم «**De ki: Bana vahyolunan da (bu haram dediklerinizi) yiyen bir kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum..»** (145.) âyetini Kur'an'ın son inen âyet olduğuna işaret eder.

İbnu'l-Hassar bu sûrenin, ittifakla Mekkî olduğunu, bu âyetin sûrenin nüzûlünden daha sonra indiğine dair bir nakil bulunmadığını, bilakis bu âyetin Mekke'deki müşriklerin karşı çıkmaları ve husûmetleri hakkında indiğini, ifade eder.

Önceden geçtiği gibi, müşkil olan bir diğer âyet, Mâide sûresinin اليوم اكملت لكم دينكم «**...bugün dininizi tamamladım....»** (3.) âyetidir. Bu âyet Veda Haccı arafesinde nâzil olmuştur. Âyetin mânasından anlaşıldığına göre, daha önce inen bütün hüküm ve farzlar tamamlanmış olmaktadır. Bunu, bir kısım ulema açıkca belirtir. Bu ulemadan biri olan Suddî şöyle der: Bu âyetten sonra helâl ve haramla ilgili ahkam inmemiştir. Bununla beraber ribâ, borçlanma ve kelâle âyetlerinin, bu âyetten sonra indiğine dair rivâyetler vardır. İbnu Cerir bu müşkili açarak şöyle demiştir: En doğru olan Allah Taâla'nın Müslümanlara Mekke'de tam imkân sağlaması, müşrikleri buradan çıkarması aralarında müşrikler olmadığı için serbestçe hac farîzasını sağlaması ile dinlerini tamamlamıştır, şeklinde te'vil etmektir. Sonra bunu, İbnu Ebî Talha tarikiyla İbnu Abbas'dan rivayet ettiği şu sözle kuvvetlendirir: Müşrikler ve Müslümanlar beraberce haccederlerdi. Tevbe sûresi nâzil olunca müşriklerin Kâ'beye girmeleri yasaklanmış, Müslümanlar tek başına hacc etmişlerdi. Bu da, Mâide sûresinin 3. âyetinde ifade edilen «nimetin tamamlanmasıdır.»

DOKUZUNCU BÖLÜM

ESBABU'N-NÜZÛL

Bu konuda başta Buhârî'nin hocası Aliyyu'bnu'l-Medenî olmak üzere bazı ulema, eser vermişlerdir. Aralarında en meşhuru, teferruatlı olması bakımından Vâhidi'nin kitabıdır. Ca'berî, herhangi bir ilavede bulunmadan senedlerini hazfederek bu eseri ihtisar etmiştir. Şeyhulislâm Ebû'l-Fadl b. Hacer de aynı konuda bir eser yazmış, ancak vefatı dolayısıyla müsvedde halinde kalmıştır. Bu yüzden tamamını elde edemedik. Ben de sebeb-i nüzûl hakkında zengin muhtevalı, özlü aynı konuda benzeri telif edilememiş bir kitab yazdım; adına «Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl» koydum.

Kur'an'ın Nüzûl Şekli

Ca'berî: Kur'an'nın nüzûlü ikiye ayrılır. Bir kısmı herhangi bir sebebe dayanmaksızın kendiliğinden; diğeri ise bir olay veya bir soru akabinde inmiş olmasıdır. Bu sonuncusu da kendi arasında bazı konulara ayrılır.

Bazıları konuyu, tarihi seyir içinde cereyan etmesinden dolayı faydasız olduğuna inanırlar. Bu düşünce hataladır. Bilakis faydaları pek çoktur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a- Hükmün teşriine götüren sebebler bilinir.

b- Hüküm çıkarmada sebebin husûsiliğini gözönünde tutanlara göre, kendisi ile hüküm tahsis olunur.

c- Âyetin lafzı genel olabilir, bazı deliller bunu tahsis eder. Şayet sebeb bilinirse, âyetin zahiri manası dışında tahsis ortaya çıkar. Âyetin genel manasına sebebin girmesi, kesinlik kazandırır. Bunun içtihadla çıkartılması, Kadı Ebû Bekr'in «et-Takrîb» adlı eserinde icmaya dayanarak belirttiği gibi, memnûdur. Bunu şâz kabul edene iltifat edilmez, aksi takdirde cevaz verilmiş olur.

d- Âyetin manası daha iyi kavranır. Zorluklar ortadan kalkar. Vâhidî: «Âyetin nüzûlü ve kıssasına vâkıf olmadan tefsirini yapmak mümkün değildir» der. İbnu Dakîki'l-id ise: Nüzûl sebebinin bilinmesi, Kur'an'nın manasını anlamada en kuvvetli yoldur, der. İbnu Teymiyye de: Sebeb-i nüzûlün bilinmesi, âyeti anla-

mada yardımcı olur. Çünki sebebin bilinmesi, müsebbebin bilinmesini sağlar, der.

Mervân İbnu Hakem لاتحسبن الذين يفرحون بما اتوا **«O ettiklerine sevinen, yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin, -onacaklarını- sanma!»** (Âli İmrân 188.) âyetinin mânasını kavramada güçlük çekerdi. Şayet, kendisine verilenle sevinen, yapmadığı bir şeyle övülmesini isteyen herkes azab görürse, hepimiz azab görürüz şeklinde mâna verir. Fakat İbnu Abbas âyetin ehli kitap hakkında nâzil olduğunu, Resûlullah (s.a.v.) kendilerinden bir konuda bilgi almak istediğinde bildiklerini O'ndan gizledikleri, yanıltıcı bilgiye başvurdukları verdikleri cevabın soruya uygun olduğunu gösterdikleri, bununla Resûlullah'dan iltifat bekledikleri şeklinde açıklama getirince, Mervan'ın karşılaştığı zorluk çözülmüş oldu. Bu rivayeti, Buhâri ve Müslim naklederler.

Osman ibnu Maz'un ve Amr ibnu Ma'dîkereb'in şöyle dedikleri rivayet edilir: ليس على الذين امنوا وعملوا الصالحات جناح فيما طعموا **«İnanıp iyi iş yapanlara... önce yediklerinden ötürü bir günah yoktur...»** (Mâide, 93.) âyetine göre, içki mübahtır. Eğer bunlar, âyetin sebeb-i nüzûlünü bilselerdi böyle konuşmazlardı. İçki haram edilince bazıları: Allah yolunda savaşıp ölenler, haram edilen içkiyi içerlerdi. Bunların durumu ne olacaktır? demişlerdi. Âyet, bunun üzerine nâzil olmuştur. Bunu, Ahmed b. Hanbel, Nesei ve diğerleri rivayet etmiştir.

والى يئسن من المحيض من نسائكم ان ارتبتم فعدتهن ثلاثة اشهر ..... **«Âdetten kesilen kadınlarınızın -bekleme sürelerin den- şüphe ederseniz-bilin ki- onların bekleme süreleri üç aydır...»** (Talak, 4.) âyeti de buna ayrı bir misaldir. Ayette geçen şart edatı, bazı fukahayı müşkil duruma sokmuştur. Şöyle ki, Zâhiriye uleması: Ay hâli görmeyen, hayızdan kesilmiş yaşlı kadınlar için iddet yoktur, demişlerdir. Halbuki bunu âyetin sebeb-i nüzûlü açıklamıştır. Bakara sûresinin kadınların iddetleri hakkındaki âyeti inince, bazı ulema küçük ve ileri yaştaki kadınların iddeti zikredilmeden kaldı, dediler. Bu âyet bu sözlere açıklama getirmek üzere nâzil olmuştur. Bunu Hâkim, Ubeyy'den rivayet etmiştir. Böylece âyet, iddetle ilgili olarak hükümleri bilinmiyen kadınlara hitap etmiş; acaba diğerleri gibi olanlar da Bakara sûresinde zikri geçen kadınlar gibi iddete tabi tutulacaklar mıdır, yoksa tutulmayacaklar mıdır? şeklindeki endişeyi kaldırmıştır. Âyetteki, henüz âdetini görmemiş bulunanların iddeti nasıl olacak diye müşkille karşılaştığınızda, işte onlar hakkındaki hüküm budur, demektir.

Gene bir misal de: فاينما تولوا فثم وجه الله **«...Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü -zatı- oradadır...»** (Bakara, 115.) âyetidir. Lafzın ifadesine göre: Namaz kılan kişinin seferde olsun, hazerde olsun, kıbleye dönme mecburiyeti olmadığını kabul edecek olursak, icmâın hilafına hareket etmiş oluruz. Bu âyetin nüzûl sebebi bilinince bunun, seferde kılınan nâfile namazı, ya da ictihadla namaz kı-

lan hakkında olduğu, bu konudaki değişik rivayetlere rağmen, hata ettiği anlaşılır.

Konu ile ilgili başka bir misal de: ان الصفا و المروة من شعائر الله **(Safa ile Merve Allah'ın nişanlarındandır..)** (Bakara, 158) âyetidir. Âyetin zâhiri mânası, sa'yin farz olmasını gerektirmez. Bazıları buna dayanarak, sa'yin farz olmadığı görüşünü ileri sürmüşlerdir. Hz. Âişe, âyeti bu şekilde anlayan Urve'ye sebeb-i nüzûlünü hatırlatarak cevap vermiştir. Gerçekte Sahabe-i Kiram sa'yin cahiliye adetlerinden olduğunu kabul ederek günaha girdiklerini sanmışlardı. Âyet bunun üzerine nâzil olmuştu.

Şu misal de, sebeb-i nüzûl bilinince, hasr tevehhümünün kalktığını gösterir. Şâfiî hazretleri: قل لا اجد فيما اوحى الى محرما **(De ki: Bana vahyolunanda... haram edilmiş bir şey bulamıyorum...)** (En'am, 145) âyetine şu mânayı vermiştir: Kâfirler, Allah'ın haram kıldıklarını helâl, helâl kıldıklarını haram kabul ederek Allah'ın koyduğu sınırları aşmışlardı. Âyet, iddialarının zıddına nâzilolmuştur. Çünkü Allah, şöyle demek istemiştir: Helâl, ancak haram kıldıklarınız;haram ise, helâl kıldıklarınızdır. Bu tıpkı; bugün tatlı yeme, diyen kişiye karşı,bugün tatlıdan başka bir şey yemem, demek gibidir. Âyetteki gaye, Allah'ın emrine karşı geldiklerini göstermektir; nefiy değildir, hakikatı belirtmektir. Allahu Taâlâ sanki şöyle buyurmuştur: Sizin helâl kıldığınız ölü eti, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar dışında haram yoktur. Cenâbı Hak bu âyetiyle sayılanların dışında her şeyin helâl olduğunu kasdetmiyor. Çünkü maksat, helâl olanların değil, harâmın isbat edilmesidir.

İmâm-ı Harameyn: Bu cevap gayet güzel bir cevaptır. Eğer Şâfiî bu açıklamayı getirmeseydi, İmam Mâlik'in haram kılınan şeyleri, âyette zikredildiği gibi hasretmesine, muhalefet edemiyecektik, der.

Bu konuda son misalimiz de; âyetin kimin hakkında indiğini bilmek, mübhemi belirlemekle ilgilidir. Mervân Hz. Âişe'nin kendisine, sebebi nüzülünü açıklayıncaya kadar أف لكما **(...yazıklar olsun size...)** (Ahkaf, 17.) âyetinin ebeveynine karşı gelen Abdurrahman b. Ebî Bekr hakkında nâzil olduğunu zannediyordu.

2- Sebebi Nüzûlde Lafzın Umumî Oluşu

Usûl ulemâsı âyetlerde önemli olan, lafzın umûmiliği mi, yoksa sebebin hususiliği midir konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bize göre en doğru olan, lafzın umumiliğidir. Çünkü bir çok âyetler belli sebepler için inmiştir. Halbuki usûl uleması nüzûl sebepleri dışına çıkarak, âyetlerin umûmi mana ifade ettiklerinde ittifak etmişlerdir. Meselâ: Zihar âyeti Seleme b. Sahr; lian âyeti Hilâl b. Umey-

ye, kazif âyeti Hz. Âişe'ye iftira edenler hakkında nâzil olmuştur, sonra umuma teşmil edilmiştir. Lafzın umumiliğini dikkate almayanlar, bu ve benzeri âyetler bir başka delilden dolayı hususilikten çıkıp, umumi mânaya hamledilmişlerdir, derler. Nitekim bazı âyetler hakkında bir delil bulunmasından dolayı, iniş sebeblerine ittifakla bağlı kalmışlardır. Zemahşerî, Hümeze sûresinde birinci âyetin sebeb-i nüzûlünü verdikten sonra: «Âyette belirtilen o çirkin işi işleyen herkese şâmil olduğudur. Ta'riz yoluyla hükmünü icra ettiği için sebebin hususi, cezanın ise umûmî olması câizdir,» demiştir.

Bu konuda şunu ilave ederim: Lafzın umûmî mânada olmasının delillerinden biri, sahâbe ve diğerlerinin bazı olaylarda hususi sebeblere mebni inen âyetleri umumi mânada delil olarak kullandıkları görülmüştür. İbnu Cerîr: Muhammed b. Ebî Ma'şer'den, o da Ebû Ma'şer Necîh'den rivayet ettiğine göre; Ebû Ma'şer'in-Necîh: Saîd el-Makburî ile Muhammed b. Ka'bi'l-Kurazî konuşurken Saîd'in: Allah'ın indirdiği bazı Kitab'larda; Allah'ın öyle kulları vardır ki, dilleri baldan daha tatlı, kalpleri sabır otundan daha acı, giydikleri elbise koyun tüyünden daha yumuşaktır. Bunlar dünyayı âhirete tercih etmişlerdir, dediğini duydum diye ilave eder. Bunun üzerine Muhammed b. Ka'b: Bu söz Kur'an-ı Kerim'de: ومن الناس من يعجبك قوله فى الحياة الدنيا **(İnsanlardan öylesi var ki, dünya hayatına dair sözü, hoşuna gider...)** (Bakara, 204.) âyetinde mevcuttur, demiştir. Saîd bu âyetin kimin hakkında nâzil olduğunu biliyor musun diye sorduğunda Muhammed b. Ka'b; âyet bir kimse hakkında nâzil oldu, sonra mânası umuma teşmil edildi, demiştir.

İbnu Abbas: لاتحسبن الذين يفرحون بما اتوا **(O ettiklerine sevinenlerin -onacaklarını sanma..)** Âl-i İmran, 188.) âyetinin umûmiliğini dikkate almadan,ehl-i kitabın bir kıssası hakkında inmiş olmasından dolayı âyetin mânasını hasretmiştir, diye sorarsan buna şu cevabı veririm: Bu âyetin iniş sebebinden daha umumi olduğunu İbnu Abbas biliyordu; fakat o, lafızla muradın hususi olduğunu açıklamıştır. Bunun bir benzeri Resûlullah'ın ولم يلبسوا ايمانهم بظلم **(...imanlarına zulmü (şirki) karıştırmayanlar...)** (En'am, 82.) âyetinde geçen «Zulüm» kelimesini ان الشرك لظلم عظيم **(...çünkü şirk, büyük bir zulümdür...)** (Lokman, 13.) âyetini dikkate alarak «Şirk»le tefsir etmesidir. Halbuki Ashâbı Kiram zulmü mutlak mânada kabul ederek bu âyeti umumi mânada almışlardı.

İbnu Abbas'dan, umuma itibar ettiğine dair öncekinden farklı bir rivayet vardır. Bu rivayetinde o, hırsızlık yapan bir kadın hakkında nâzil olan Mâide sûresinin 38. âyetini umumi mânada almıştır. İbnu Ebî Hâtim, Aliyy'ubnu Huseynden, o Muhammed b. Ebî Hammad'dan, o Ebû Sumeyle b. Abdilmu'min'den, o da Necdetu'l-Hanefî'den şunu rivayet etmiştir: İbnu Abbas'dan والسارق والسارقة فاقطعوا ايديهما **(Hırsızlık eden erkek ve kadının .... ellerini kesin...)** (Mâide, 38.)

âyeti hususi mıdır, yoksa umumi mânada mıdır? diye sormuştum. Bana cevap olarak umumidir, demişti.

İbnu Teymiyye bu konuda şu açıklamada bulunur: Tâbir olarak çoğunlukla kullanılan söz: هذه الاية نزلت فى كذا «Bu âyet şu konuda indi.» şeklinde ifade edilir. Buna misal; Sâbit b. Kays'ın zevcesi hakkında nâzil olan zıhar âyeti; Câbir b. Abdullah hakkında nâzil olan kelâle âyeti; Beni Kurayza ve Nadir hakkında nâzil olan: وان احكم **(Aralarında... hükmet...)** (Mâide, 49.)âyetidir.

Bu tabirin bir benzeri de, Mekke'deki müşrikler, yahut Yahudi ve Hıristiyanlar veya Mü'minlerden bir kısmı hakkında kullanılmak üzere: «انه نزل فى قوم من المشركين بمكة او فى قوم من اليهود والنصارى او قوم من المؤمنين «**Bu hüküm, Mekke müşriklerinden bir grup hakkında inmiştir, veya Yahudi ve Hıristiyanlardan bir grup hakkında, veya Mü'minlerden bir cemaat hakkında inmiştir.**» tabirini getirmeleridir. Bu ifadeyi kullananlar âyetteki hükmün sadece bunlara ait olduğunu kastetmezler. Çünkü bunu kesinlikle ne bir Müslüman, ne aklı başında olan bir kimse söyler.

Ulema her ne kadar belirli sebeb için inen âyetin umumiliği hakkında, nüzûl sebebine tahsis edilip edilmeyeceğini tartışmışlarsa da , hiçbiri Kur'an ve Sünnet'in umumiliği belirli kişiye tahsis edilir, dememişlerdir. Bu konuda söylenebilecek tek söz, âyetin şahsın kişiliğine ait olması, benzerlerine teşmil edilmesidir. Âyetteki umumilik, lafza göre değildir. Belirli bir sebebi olan âyet, emir veya nehiy ifade ediyorsa bu, hakkında âyet inen kişi ile onun durumunda olan kişileri içine alır. Şayet, âyetin medih veya zemme işaret eden yönü varsa, bu da hakkında âyet inen kişi ile, onun durumunda olan kişileri içine alır.

3- Tahsisi Mânada İnen Âyetler

Buraya kadar, lafzında umumilik taşıyan âyetlerle ilgili meseleler hakkında bilgi verdik. Ancak, lafzında umumilik olmayıp belirli bir konuda inen âyetler, kesinlikle indiği kimseye tahsis edilir. Mesela; . وسيجنبها الاتقى الذى يؤتى ماله يتزكى **(Ondan uzak tutulur; en çok korunan. O ki malını vererek arınır.)**(Leyl, 17. ve 18.) âyetleri icmâen Ebûbekr'is-Sıddîk hakkında inmiştir. Fahruddin Râzi bu âyetle, ان اكرمكم عند الله اتقاكم **(...Allah'a göre sizin en değerliniz en çok korunanızdır...)** (Hucurât, 13.) âyetine dayanarak, Hz. Ebûbekr'in Resûlullah-dan (s.a.v.) sonra, insanların faziletlisi olduğunu ileri sürer.

Hz. Ebûbekr hakkında inen bu âyetin umumi mânada olduğunu zanneden bazı ulema, bu husustaki genel kaideye uyarak, Hz. Ebûbekr gibi amel eden herkese bunu teşmil etmekle, vehme düşmüşlerdir. Bu, doğru değildir. Çünkü bu âyette umumilik siğası yoktur. Lâm-ı ta'rifin umumiliği ancak, ismi-i

mevsul veya cemi sigasında ma'rife olursa gerçekleşir. Bazıları buna, buradaki belirlilik vasfı (ahd) bulunmaksızın, müfred olmasını da ilave ederler. Leyl sûresinin 17. âyetindeki «el-etkâ» kelimesinde mevcut lâm-ı ta'rif, ism-i mevsul değildir. Çünkü ismi mevsul mânasında olan elif lâm'a ism-i tafdil, icmâen sıla cümlesi olamaz. el-Etkâ kelimesi cemi değil, müfrettir. Bu kelimenin bir başkasından temyizi, müşareketin kaldırılması bakımından ism-i tafdîl sigasıyle gelmesi, özellikle ahd'in mevcut olduğunu gösterir. Böylece âyetteki umumilik iddiası kalkar, âyetin Hz. Ebûbekr hakkında nâzil olduğu kesinlik kazanır.

4- Sebebin Hususi Lafzın Umumiliği

Daha önce söylediğimiz gibi, sebebin hususilik şekli, lafzın umumiliğine kesinlikle dahildir. Bazı âyetler, belli sebeplere bağlı olarak iner. Bu âyetler, Kur'an'ın nazmına ve siyakın güzelliğine uyarak, umumi mânaya kesinlikle dahil olması bakımından, sebebin şekline yakın olur. Nitekim, es-Subkî bunu sebebe bağlı olanlarla, bunun dışında kalanlar arasında bir derece kabul eder. Bunun misali; الم تر الى الذين اوتوا نصيبا من الكتاب يؤمنون بالجبت والطاغوت **(Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? (Baksana onlar) gayb habercilerine ve Tâgûtî düzenlere inanırlar..)** (Nisa, 51.) âyetidir. Bu âyet, Yahudi ulemasından Ka'b b. Eşref ve benzerlerine işaret etmektedir. Bunlar Mekke'ye gelirlerken Bedir'de katlolunan müşrik ölülerini görmüşler; bunun üzerine öc almak ve Resûlullah'a karşı savaş açmak için müşrikleri harbe kışkırtmışlardı. Müşrikler, Yahudi heyetine: Muhammed ve Ashabı mı doğru yoldadır, yoksa biz mi? diye bir soru sordular. Yahudiler, kitaplarında Hz. Peygambere ait vasıfları çok iyi bilirlerdi. Hem bu bilgilerini saklamayacaklarına dair kendilerinden kesin söz de alınmıştı. Buna rağmen müşriklere şöyle cevab verdiler: Doğru olan sizin yolunuzdur.

Kitaplarında geçen Hz. Peygamber hakkındaki bu haber, uhdelerinde bir emanetti. Peygambere (s.a.v.) karşı hasetlerinden ötürü kâfirlere, doğru yolda olan sizlersiniz, demekle, verdikleri sözü yerine getirmemişlerdir. Yukarıda misal olarak verilen Nisa sûresinin 51. âyeti emir ifade eden vaîd sözü karşılığında Kitab'larında vasfedildiği gibi, Resûlullah'ın sıfatını beyan eden emanetin edasını da ihtiva eder.

Bu da emaneti eda bakımından aynı sûrenin ان الله يأمركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها **(Allah size emanetleri ehline vermenizi emreder...)** (58.) âyetiyle münasip düşmektedir. Bu âyet, her emaneti içine alan umumi mânadadır. Önceki âyet ise, belirli bir emanet için hususi mânadadır. İşte bu emanet yukarıda zikredildiği gibi, Resûlullah'ın sıfatıdır. Burada umumi olan ikinci âyet, hususi mâ-

nada olan birinci âyetten Mushaf'taki sırası bakımından sonra gelmektedir. Fakat nüzûl bakımından, biri diğerinden daha sonra inmiştir. İki âyet arasındaki münasebet, hususi olanın umumi olana, dahil olmasını gerektirir. Bu yüzden İbnu Arabî, Tefsir'inde: Âyetin işaret etmek istediği mâna, ehli kitabın, Peygamber'in sıfatını gizlemeleri, müşrikler daha doğru yoldadır, demelerinin, bir hıyanetlik olduğunu haber vermesidir. Böylece söz, bütün emanetlerin zikrine müncer olmuştur, der.

Bazı ulema şöyle demiştir: Her iki âyetin nüzülü arasında altı senelik bir zaman geçtiği vârid olmamıştır. Çünkü zaman, âyetler arasındaki münasebetler için değil, sebebi nüzûl için şarttır. Münasebetten kasıt, âyetin uygun olan yerine konmasıdır. Halbuki âyetler belli sebeblere göre iner. Resûlullah (s.a.v.) de bunları, Allah'ın kendisine bildirdiği belli yerlere konmasını emrederdi

Vâhidî «E s b â b u' n - N u z û l»ünde şöyle der: Âyetlerin sebebi nüzûlü hakkında söylenecek söz; ancak duymaya ve rivayete dayanırsa doğrudur. Bu da vahye şahid olan, sebebleri bilen, bu ilme ehil olandan duymak ve nakletmekle gerçekleşir. Muhammed b. Sîrîn: Ubeyde'ye bir âyetin sebebi nüzûlünden sordum. Bana: Allah'dan kork, gerçeği söyle. Âyetlerin kimin hakkında indiğini bilenler kalmadı, demiştir.

Bir başkası da şöyle der: Âyetin sebebini bilmek, Ashâb-ı Kirama ait bir durumdur. Onlar bunu, cereyan eden olaylarla bilirlerdi. Hatta, bazıları bilmiyorsa: Bu âyet şu hususta indiğini sanırım, derlerdi. Nitekim Kütübü Sitte imamları, Abdullah b. Zübeyr'in şöyle dediğini nakletmişlerdir: Zübeyr, ensardan biri ile taşlı bir arazide bulunan su kanalı hakkında aralarında anlaşmazlık çıkınca, Resûlullah'a müracaat ederler. Resûlullah onlara: Ya Zübeyr, önce sula, sonra da suyu komşuna salıver, buyurdu. Bunun üzerine Ensârî: Ya Resûlallah, bu öncelik onun, sizin halanızın oğlu olmasından mı ileri geliyor, deyince Resûlullah'ın rengi değişti. Zübeyr: فلا وربك لا يؤمنون حتى يحكموك فيما شجر بينهم **(Hayır, Rabbın hakkı için onlar aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapmadıkça... îman etmiş olamazlar.)** (Nisa, 65.) âyetinin bu olay üzerine indiğini sanırım, demiştir.

Hâkim, «U l û m i' l - H a d i s»inde: Kur'anın nüzûlüne şahit olan bir sahabî, şu âyet şu konuda nâzil oldu, derse onun bu sözü «musned» hadis olarak kabul edilir, der. İbnu Salah ve diğer muhaddisîn bu yoldan hareket ederek, Müslim'in Câbir'den rivayet ettiği şu haberi örnek gösterirler: Yahudiler erkek karısına arkadan yaklaşırsa, doğacak çocuk şaşı olur, derlerdi. Bunun üzerine: نساؤكم حرث لكم **(Kadınlarınız, ekin tarlanızdır...)** (Bakara, 223.) âyeti nâzil olmuştur.

İbnu Teymiyye: هذه الآية نزلت فى كذا **«Bu âyet şu konuda indi.» sözüyle,**

bazen âyetin sebebi nüzûlü, sebeb yoksa bu âyetin mânasına dahil olan tefsiri kastedilir. Bu aynen, bu âyetten şu kastedilir, sözü gibidir. Ulema Sahabe'nin: نزلت هذه الآية في كذا **«Bu âyet şu konuda nâzil oldu,»** sözüyle ilgili olarak bunun, gerçekten sebeb-i nuzûlü zikredilen gibi «musned» hadis yerine geçer mi, yoksa musned hadîs olmayan tefsirî bir mâna mıdır, diye ithitilaf etmiştir. Buhârî, Sahâbe kavlinini musned kabul eder. Diğerleri, Buhari'nin bu görüşüne katılmazlar. Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinin Musnedi gibi, çoğu Müsnedler, bu ıstılâhı benimsemişlerdir. Şu kadar var ki, olayın akabinde, âyetin nâzil olduğu bir sebeb zikredilirse, bütün hadîs uleması bunu, Musnedlerine almışlardır.

Zerkeşî «e l - B u r h â n»ında şöyle der: Sahabe ve Tâbiûn âdetlerinde görüldüğü gibi aralarından biri: ... نزلت هذه الآية «şu âyet bu konuda inmiştir» dediğinde, bu sözüyle âyetin sebeb-i nuzûlünü değil, ihtiva ettiği hükmü kastederler. Bu da, vâki olanı nakletmek değil, hükmün doğruluğunu, âyetle delillendirmektedir.

Burada şu hususu ilave etmek isterim: Âyetin olayın vukû bulduğu sırada inmediği, esbab-ı nüzûl kitaplarında mevcut ise, Vâhidî'nin Fil sûresine, nüzûl sebebi olarak Habeş ordusunun Kabe'ye hücumunu göstermesi, gerçeğe aykırı düşer. Çünkü bu olay, hiçbir şekilde, sûrenin nüzûlüne sebeb değildir; aksine o, Nûh, Âd, Semûd kavimlelri ile Kabe'nin bina edilişi gibi, geçmiş olayların naklidir. Keza; واتخذ الله ابراهيم خليلا **«...Allah İbrahim'i (a.s)ı dost edindi.»** (Nisa, 125.) âyetinde, Allahu Taâlânın Hz. İbrahim'i dost edinmesi, açıkça görüldüğü gibi, bu âyetin nüzûlüne sebeb değildir.

Tenbih

Şurası da gözden kaçmamalıdır ki yukarıda geçen Sahâbî sözünün «musned» kabul edildiği gibi, Tâbiûn sözü de merfû rivayet kabul edilmektedir. Ancak bu haber «mursel» haberdir. Şayet sened sahih olur, haber Mucâhid İkrime ve Saîd b. Cubeyr gibi müfessirler tarafından nakledilir, ya da diğer bir mursel haberle desteklenirse, kabul edilir.

5- Sebebi Nüzûlü Birden Fazla Olan Âyetlerde Takip Edilecek Usul

Müfessirler çoğu zaman, bir âyetin nüzûlü için birden fazla sebeb zikrederler. Buna güvenmenin şekli, mevcut ibareye bakmaktır.

a- Şayet bir müfessir sebeb-i nüzûlü نزلت في كذا **«şu konuda indi»** ibaresiyle, diğeri de başka bir şey ilave ederek aynı ibareyi kullanırsa, yukarıda

geçtiği bundan, âyetin nüzûl sebebi değil, tefsiri murad edilir. İleride 78. Bölüm'de görüleceği gibi, âyetin lafzı nüzûl sebebi ile tefsirini içine alıyorsa, iki müfessirin sözü arasında çelişki yoktur.

b- Şayet müfessirlerden biri: نزلت فى «şu konuda nâzil oldu» der, diğeri de onun ileri sürdüğü sebebin aksine açık bir sebeb ileri sürerse, itimada şayan olan bu ikincisidir; diğerinin sözü ise istinbattır. Bunun bir örneğini Buhâri, İbnu Ömer'den rivayet etmiş (Bakara, 223.): ... نساؤكم حرث لكم âyetini kadınlara arkadan yaklaşma konusunda nâzil oldu, demiştir. Yukarıda geçtiği gibi Câbir, bunun hilâfına, âyetin nüzûl sebebini açıkça belirtmişti. İtimada şayan olan Câbir'in rivayetidir. Çünkü O'nun rivayeti nakil, İbnu Ömer'inki ise istinbattır. İbnu Abbas, İbnu Ömer'in sözünde şüpheye düşmüş, Ebû Dâvud ve Hâkim'in rivayetleri gibi Câbir'in haberine benzer bir rivayette bulunmuştur.

c- Şayet müfessirlerden biri bir sebeb, diğeri başka bir sebeb zikreder; birinin isnadı sahih diğerinin isnadı sahih olmazsa, sahih senedli olana itibar edilir. Bunun misali, Buhârî ve Müslim ile diğerlerinin Cundeb'den yaptıkları rivayettir. Resûlullah (s.a.v.) rahatsızlığından ötürü bir veya iki gece ibadete kalkamayınca, bir kadın gelerek: Ya Muhammed, galiba şeytanın seni reddetti, dedi. Bunun üzerine: و الضحى و الليل اذا سجى ما ودعك ربك و ما قلى **«Kuşluk vaktine andolsun, durgunlaştığı zaman geceye andolsun ki, Rabbın seni bırakmadı ve sana darılmadı.»** (Duhâ, 1-3) âyetleri nâzil oldu.

Taberânî ve İbnu Ebî Şeybe, Hafs b. Meysere'den, o annesinden, annesi de annesinden rivayet ettiğine göre kadın, Resûlullah'ın (s.a.v.) hizmetinde idi. Resûlullah'ın evine bir köpek yavrusu girmiş, divanın altına sığınıp orada ölmüştü. Bu arada, ardı ardına dört gün Resûlullah'a vahiy gelmedi. Resûlullah Havle'ye: Evimde ne var ki, Cebrâil bana gelmez oldu? diye sorunca kadın, kendi kendine: Acaba evi derleyip toplayıp süpürsem mi? diye sordu. Süpürge ile divanın altını temizlerken ölü yavruyu çıkarttı. O sırada Resûlullah titreyerek geldi; vahy inerken O'nu titreme alırdı. Duhâ suresinin ilk beş âyeti nâzil oldu.

İbnu Hacer «B u h â r î Ş e r h»inde: Cebrâil aleyhisselâm'ınköpek yavrusu sebebiyle gecikmesi olayı meşhurdur. Fakat, bunu âyette nüzûl sebebi olarak göstermek garibdir. İsnadında bilinmiyen raviler vardır. İtimada şayan olan, Buharî metnindeki geçen şeklidir.

Bununla ilgili diğer bir misal de, İbnu Cerir ve İbnu Ebî Hâtim'in Ali b. Ebı Talha tarikıyle İbnu Abbas'dan yaptıkları şu rivayetleri: Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye hicret ettiğinde Cenâb-ı Hak O'na Beytu'l-Makdis'i kıble edinmesini emretti. Bunu duyan Yahudiler sevindiler. Resûlullah on ayı aşan bir zaman ibadetlerinde Beytu'l-Makdis'e yöneldi. Ancak içinden Hz. İbrahim'in kıblesini istiyor, gözlerini göğe dikerek Allah'a duada bulunuyordu. Bu duası sonunda

Allahu Teâla: فولوا وجوهكم **«...yüzünüzü o yana çevirin ki...»** (Bakara, 150.) âyetini inzal buyurdu. Yahudiler âyetin nüzûlünü duyunca endişelendiler: Onlar, yöneldikleri kıblelerini niye değiştirdiler? deyince, Allahu Taâla aynı sûrenin وللهالمشرق والمغرب فاينما تولوا فثم وجه الله **«Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır.»**(Bakara, 115.) âyetini indirdi.

Hâkim ve diğerleri, İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet ederler: Bakara sûresinin 115. âyeti nâfile namazlarında bindiğin vasıta hangi yöne yönelmişse o tarafa doğru namaz kılman için inmiştir.

Tirmizi, Âmir b. Rabîa'dan rivayet ederek, zayıflıkla nitelediği bir hadisinde şöyle der: Karanlık bir gecede yolculuk yapıyorduk. Kıblenin ne tarafta olduğunu bilemeyince, her birimiz bulunduğu yönde namazını kılmıştı. Sabah olunca bunu Resûlullah'a anlattık. Âyet bunun üzerine nâzil oldu.

Dârekutnî, hadisin benzerini zayıf bir senedle Câbir'den rivayet etmiştir.

İbnu Cerîr, Mücahid'in şöyle dediğini rivet eder:

(Mu'min, 60.) âyeti nâzil olunca, nereye dönerek dua edelim, dediler. Âyet bunun üzerine nâzil oldu. Bu haber mürseldir.

İbnu Cerîr Katâde'den yaptığı bir diğer rivayette şöyle dediğini nakleder: Resûlullah (s.a.v.) bir din kardeşiniz vefat etmiştir, onun için namaz kılınız, dedi. O zat, kıbleye doğru namaz kılmazdı, cevabını verdiklerinde bu âyet nâzil oldu. Bu haber mu'daldır, gerçekten garibdir.

İşte görüldüğü gibi, bir âyet hakkında beş farklı sebeb ileri sürülmüştür. Bunların en zayıf olanı mu'dal olması bakımından sonuncusudur. Mürsel olduğu için, sondan ikincisi ravilerinin zayıflığından dolayı üçüncüsüdür. İkinci rivayet sahihtir. Fakat sebebi açıklanmadan: «Şu konuda indirildi» ifadesini kullanmıştır. Birinci rivayetin isnadı sahih olduğu gibi, âyetin nüzûl sebebini açıkça belirttiği için itimada şayandır.

Bir başka misal de şudur:

İbnu Merdeveyh, İbnu Ebî Hatim ve ibnu İshak tarikıyle Muhammed b. Ebî Muhammed, o İkrime ve Saîd'den, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Umeyye b. Halef, Ebû Cehl b. Hişam ve bazı Kureyşliler Resûlullah'a gelerek şöyle dediler: Ya Muhammed, gel sen bizim ilahlarımıza müsamaha göster, senin dinine girelim, dediler. Nebi (s.a.v.) kavminin Müslüman olmasını candan istediğinden kendilerine yumuşak davrandı. Allahu Taâla bunun üzerine وان كادوا ليفتنونك عن الذي **«Az daha onlar seni, sana vahyetttiğimizden ayırarak ...fitneye düşüreceklerdi.»** (İsrâ, 73.) ve müteakip âyetlerini indirdi.

İbnu Merdeveyh, Avfî tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder; Sakîf kabilesi Nebî'ye (s.a.v.): İlahlarımızın hidayet bulması için, bize bir sene bir müddet ver. Eğer ilahlarımıza verilen hidayeti elde edersek onu korur,

sonra Müslüman oluruz, dediler. Resûlullah onlara istedikleri müddeti vermeye meyledince, İsrâ sûresinin yukarıdaki âyetleri nâzil oldu. Bu rivayete göre, âyetlerin Medine'de nâzil olması gerekir; İsnadı da zayıftır. Birinci rivayete bakılırsa Mekke'de inmesi gerekir; isnadı ise hasendir. İsnadı hasen olan bu rivayet, Ebû'ş-Şeyh'in Saîd b. Cubeyr'den yaptığı bir rivayetle, sahih derecesine yükselmiştir. Böyle olması itimada şayandır.

d- Âyette birden fazla nüzul sebebi zikredildiğinde dikkate alınan bir diğer husus şudur: Şayet her iki sened sıhhat bakımından eşit olursa, iki seneden birinin ravisi olayı bizzat görmüş veya tercihi gerektiren bir yönü varsa, bu tercih edilir. Buna misal; Buhârî'nin İbnu Mesud'dan yaptığı şu rivayettir: Resûlullah'la beraber elinde hurma dalı olduğu halde Medine'de yürürken, birkaç Yahudinin bulunduğu bir yerden geçiyorduk. Aralarından biri Nebi'ye (s.a.v.): Bize rûhun ne olduğunu söyle, dediler. Resûlullah bir saat kadar bekledikten sonra, başını kaldırdı. O'na vahiy geleceğini anladım. Vahiy gelince ruh hakkında inen: قل الروح من امر ربى وما اوتيتم من العلم الا قليلا «**Sana ruhtan sorarlar. De ki: 'Ruh, Rabbi'min emrindendir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir.** (İsrâ, 85.) âyetini okudu.

Tirmizî, İbnu Abbas'dan sahih olarak yaptığı bir rivayette, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini naklederler; Kureyşliler, Yahudilere: Bize bir şey söyleyin ki bunu Muhammed'e (s.a.v.) soralım, dediler. Onlar da rûhun ne olduğunu sorun, karşılığını verdiler. Soruyu sorduklarında rûh âyeti nâzil oldu. Bu rivayet, âyetin Mekke'de nâzil olmasını gerektirir. Halbuki birinci rivayet, bunun hilafınadır. Buhârî'nin rivayeti, diğerlerinden daha sahih olması, İbnu Mesud'un olayı bizzat yaşamasından dolayı, birinci rivayet diğerlerine tercih edilir.

e- Âyetin yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi olaylar sırasında zaman bakımından uzaklığı bilinmemesi halinde, mezkur iki veya daha fazla sebebden dolayı inmiş olması mümkündür. Nüzûl sebebi, buna hamledilir.

Buna misal; Buhârî'nin İkrime tarikıyle İbnu Abbas'dan yaptığı şu rivayettir: Hilâl b. Umeyye, Resûl'ün (s.a.v.) yanında zevcesini, Şureyk b. Sehmâ ile zinada bulunmakla suçladı. Resûlullah: Ya isbat edersin, ya da iftira (kazif) cezasını yersin, buyurunca şöyle dedi: Ya Resûlallah, birimiz zevcesini bir başka erkekle görürse, buna delil mi arayacak? diye sormuştu. Bunun üzerine والذين يرمون ازواجهم «**eşlerine zina suçu atanlar..**» âyetinden ان كان من الصادقين «**..eğer kocası doğrulardan ise...**» âyetine kadarki âyetleri nazil oldu (Nur, 6-9)

Buhari ve Müslim, Sehl b. Sa'd'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Uveymir, Asım b. Adiyy'e geldi ve şöyle dedi; Resûlullah'a sor bakalım, bir erkek başka bir erkeği zevcesiyle birlikte görüp öldürürse, öldüren katledilir mi, yoksa ne yapılır? dedi. Asım, soruyu sorunca Resûlullah soru sahibini kınadı. Asım bunu,

Uveymir'e bildirdi. Uveymir; yemin ederim bizzat gidip Resûlullah'a kendim soracağım, diyerek ayrıldı. Resûlullah'a geldiğinde kendisine: Senin ve ailen hakkında âyet nâzil oldu, buyurdu.

Bu iki rivayetin arası şöyle cemedilir. Olay ilk önce Hilâl'in başına gelmiştir. Uveymir'in Resûlullah'a gidip konuşması da, aynı zamana tesadüf eder. Bu yüzden âyet, her ikisi hakkında nâzil olmuştur. Nevevi, bu görüşü benimser. Ondan önce Hatîbu'l-Bağdadî de aynı görüşü benimsemiş, belki de her iki Sahabenin karşılaştığı olay, aynı anda olmuştur, demiştir.

Bezzar, Huzeyfe'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.) Ebû Bekr'e: Ummi Rûman'ın yanında bir başka erkek görecek olsaydın, ona ne yapardın? diye sormuş, cevaben: Ona kötülük düşünürüm, demişti. Aynı soruyu Hz. Ömer'e yöneltince: Allah bu kadar aciz olana lanet etsin. Çünkü o, gerçekten habistir, cevabını almıştır. Âyet, bundan dolayı nâzil olmuştur.

İbnu Hacer: Sebeblerin sayıca artmasında, bir beis yoktur, der.

f- Şayet iki senedi uzlaştırmak mümkün olmazsa, nüzûlün tekrarına hamledilir. Bunun misali; Buhârî ve Müslim'in, Museyyeb'den yaptıkları şu rivayettir. Museyyeb şöyle der: Ebû Talib, ölüm halindeyken Resûlullah ziyaretine gitmişti. Ebû Talib'in yanında Ebû Cehil, Abdullah b. Ebî Umeyye bulunuyordu. Resûlullah amcasına: Amcacığım, «LÂ İLÂHE İLLALLAH» de ki, bunu Allah katında senin için bir delil yapayım, der. Bu sözü işiten Ebû Cehil ve Abdullah: Ya Ebâ Talib, Abdulmuttalibin dininden yüz mü çevireceksin, dediler. Bu sözü ona, Abdulmuttalib'in dinindenim, deyinceye kadar tekrarladılar. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v.): Yasaklanmadığım müddetçe senin için istiğfarda bulunacağım, dedi. Bunun üzerine: ما كان للنبى و الذين آمنوا ان يستغفروا للمشركين **«Akraba bile olsalar...müşrikler için mağfiret dilemek; ne Peygamberin ne de Müminlerin yapacağı iş değildir.»** (Tevbe, 113.) âyeti nâzil oldu.

Tirmizî, hasen bir senedle Hz. Ali'den şöyle dediğini rivayet eder: Bir kimsenin müşrik olan ebeveyni için istiğfarda bulunduğunu işittim. Ona: Müşrik olan ebeveynine istiğfarda mı bulunuyorsun? diye sorduğumda cevaben: Hz. İbrahim müşrik olan babasına istiğfar etmemiş miydi? der. Bu sözü Resülullaha nakledince, âyet nâzil oldu.

Hakim ve diğerleri, İbnu Mes'ud'un şöyle dediğini rivayet ederler. Resûlullah bir gün kabristana uğramıştı. Kabirlerden birinin yanında oturdu. Uzun bir duadan sonra ağladı. Yanında oturduğum kabir, annemin kabridir. Ona dua etmek için Rabbimden izin istedim, fakat Rabbim izin vermedi, deyince: ماكان للنبى و الذين آمنوا ان يستغفروا للمشركين **«..müşrikler için mağfiret dilemek, ne peygamberin ne de müminlerin yapacağı bir iş değildir..»** (Tevbe, 113.) âyeti nazil

oldu. Bu zikredilen hadisler arasını, âyetin nüzûlunu gerektiren olayın tekerrür etmesiyle uzlaştırabiliriz.

Bu konudaki başka bir misal de, Beyhakî ve Bezzar'ın Ebû Hüreyre'den rivayet ettikleri şu hadisdir: Resûlullah (s.a.v.) işkence yapılarak şehid edilen Hz.Hamza'nın başucunda durdu, senin yerine onlardan yetmiş kişiye işkence yaparak intikamını alacağım, buyurunca Cebrâil Nahl sûresinin و ان عاقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به **«Eğer bir topluluğa azab edecekseniz, size yapılan azabın eşiyle azabedin...»** son üç âyetiyle indi.

Tirmizî ve Hâkim, Ubeyy'ubnu Ka'b'ın şöyle dediğini rivayat ederler: Uhud savaşında Ensâr'dan 64, Muhâcirinden Hz. Hamza dahil, 6 kişi işkence ile öldürülünce Ensar; Elimize bir gün fırsat geçerse, onların hepsini ok yağmuruna tutacağız, demişlerdi. Mekke'nin fethi günü gelince Allahu Taâla, Tevbe sûresinin âyetlerini indirdi.

Buradan anlaşılıyor ki âyetlerin nüzûlü, Mekke fethinde gerçekleşmiştir. Halbuki, bir önceki hadisde âyetin Uhud'da nâzil olduğu söylenmiştir. İbnu'l-Hassar: Âyetler, hicretten önce Mekke'de, Nahl suresiyle birlikte inmiştir. Allahu Taâlâ kullarına hatırlatma bakımından, âyetleri ikinci defa Uhud'da, son olarak Mekke fethinde indirmiştir. İbnu Kesîr, rûh âyetini de bu kabilden saymıştır, der.

6- Nüzül Sebeblerinde Kullanılan Tabirler

Bazan iki rivayetten birinde: فتلا **(okudu)** sözü bulunabilir. Bu durumda ravi, âyetin indiğini kastederek: فنزل **(nâzil oldu)** tabirini kullanır. Bunun misali; Tirmizî'nin sahih senedle İbnu Abbas'dan rivayet ettiği şu haberdir: İbnu Abbas şöyle der: Bir Yahudi Hz. Peygamber'e gelerek; Allah gökleri şöyle, yeryüzünü şöyle, dağları şöyle, diğer mahlukatı da şöyle yaratsaydı ne olurdu? Buna ne dersin Ya Ebâ'l-Kâsım? diye sordu. Bunun üzerine وماقدروا الله حق قدره **«Allah'ı gereği gibi takdir edemediler.»** (En'am, 91.) âyeti nâzil oldu. Buhari'deki hadis: Resûlullah okudu, lafzı ile zikredilmektedir. Doğru olan da budur, çünkü âyet Mekki'dir.

Buna bir diğer misal, Buhari'nin Enes'den rivayetidir. Enes şöyle der: Abdullah b. Selâm , Resûlullah'ın (s.a.v.) geldiğini duyunca yanına koşar ve: Sana peygamberden başkasının bilemiyeceği üç soru sormak istiyorum, der. Bunlar; kıyametin ilk âlameti nedir? Cennet ehlinin yiyeceği ilk yemek hangisidir? Doğan çocuk annesine mi, yoksa babasına mı çeker? sorularıdır. Resûlullah; Bunları bana Cebrâil az önce haber verdi, deyince Abdullah: Gerçekten Cebrâil mi haber verdi, diye sorar. Resûlullah: Evet, buyurur. Abdullah: Cebrâil

Yahudilerin düşmanı bir melektir, deyince Resûlullah: من كان عدو الجبريل **«...senin kalbine Kur'an'ı indirdiği için, kim Cebrail'e düşman olursa...»** (Bakara, 97.) âyetini okudu.

İbnu Hacer, «B u h â r î Ş e r h»inde bu hadisle ilgili şu açıklamayı getirir: Hadisin mânasına bakılırsa Resûlullah âyeti, Yahudinin sözüne cevap olarak okumuştur. Bu da, âyetin o anda nâzil olmadığını gösterir. Doğru olan da budur. Âyetin, Abdullah b. Selâm'ın kıssası dışında bir kıssadan dolayı indiği de söylenebilir.

7- Birden Fazla Âyetin Bir Sebebi Olması

Önceden geçenlerin aksine, müteaddit âyetlerin nüzûlüne tek bir sebeb zikredilebilir. Bunda bir zorluk yoktur. Çünkü bir olayda, değişik sûrelerden çeşitli âyetler iner. Bunun misali; Tirmizi ve Hâkim'in Ummu Seleme'den yaptıkları şu rivayettir. Ummu Seleme: Ya Resûlallah, hicretle ilgili olarak Allahu Taâlâ'nın kadınlardan söz ettiğini hiç duymadım, diye yakınmıştı. Bunun üzerine فاستجاب لهم ربهم انى لااضيع عمل عامل **«Rab'leri onlara karşılık verdi: 'Ben, hiçbir çalışanın işini zayi etmiyeceğim...»** (Âli İmran,195.) âyeti nâzil oldu.

Hâkim, Ummu Seleme'den yaptığı bir başka rivayettinde Ummu Selemenin şöyle dediğini nakleder: Ya Resûlallah, erkeklerden söz ediyorsunda kadınları hiç katmıyorsun? diye sormuştu. Bunun üzerine: ان المسلمين و المسلمات **«Müslüman erkek ve kadınlar...**(Ahzab, 35.) âyeti ile: انى لااضيع عمل عامل منكم من ذكر او انثى **«...'Ben, sizden erkek kadın, hiçbir çalışanın işini zayi etmiyeceğim...»** (Âli İmrân, 195) âyetleri nâzil oldu.

Gene Hâkim, Ummu Seleme'den yaptığı bir rivayette Ummu Seleme'nin şöyle dediğini nakleder: Erkekler savaşıyor da, kadınlar niye savaşmasınlar? Halbuki mîrasın yarısı bizimdir, deyince: و لاتتمنوا مافضل الله به بعضكم على بعض **«Allah'ın, sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin...»** (Nisa, 32.) âyeti ile: ان المسلمين و المسلمات **«Müslüman erkek ve kadınlar.»** (Ahzab, 35.) âyeti nâzil olmuştur.

Buna bir başka misal de, Buhari'nin Zeyd b. Sabit'ten rivayet ettiği şu hadisdir: Resûlullah (s.a.v.) Zeyd'e لايستوى القاعدون من المؤمنين و المجاهدون فى سبيل الله **«Mü'minlerden yerlerinde oturanlar ile mallarıyla canlarıyla cihad edenler bir olmaz...»** (Nisa, 95.) âyetini yazdırıyordu. Bu sırada âmâ olan İbnu Ümmî Mektûm çıkageldi ve şöyle dedi: Ya Resûlallah, cihada gücüm yetseydi gerçekten cihad etmek isterdim. Bunun üzerine غير اولى الضرر **«özürsüz olarak..»** (Nisa, 95.) âyetin bu kısmı nazil oldu.

İbnu Ebî Hâtim, Zeyd b. Sâbit'ten şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah-ın (s.a.v.) vahiy katipliğini yapıyordum. Kalemi kulağımın üzerine koyduğum sırada Resûlullah kıtal'le emrolundu. Bunun üzerine inen âyetin mânasını düşünmeye başladı. O sırada bir âma çıkageldi; âyeti duyunca: Ya Resûlallah, ben âmayım, savaşa nasıl katılabilirim? dedi. Bu söz üzerine: ليس على الضعفاء ولا على المرضى ولا على الذين لايجدون ما ينفقون **«Zayıflara, hastalara, harcayacak birşey bulamayanlara...bir günah yoktur...»** (Tevbe, 91.) âyeti nâzil oldu.

Bir misal de, İbnu Cerîr'in İbnu Abbas'tan yaptığı rivayetidir. İbnu Abbas şöyle der: Resûlullah bir evin gölgesinde otururken şöyle dedi: «Biraz sonra yanınıza şeytanca bakan biri gelecek, der demez mavi gözlü bir kimse çıkageldi. Resûlullah onu yanına çağırdı; sen ve arkadaşların beni niye kötülüyorsunuz? diye sordu. Gelen kişi koşarak geri döndü, arkadaşlarını alıp geldi. Hep birden yemin ederek: «Biz seni asla kötülemedik,» dediler. Resûlullah da onları bağışladı ve: يحلفون بالله ما قالوا **«Söylemediler diye Allah'a yemin ediyorlar...»** (Tevbe, 74.) âyeti nâzil oluu. Hâkim ve Ahmed b. Hanbel aynı ibareyle haberi naklederek sonuna يوم يبعثهم الله جميعا فيحلفون له كما يحلفون لكم **«Allah onların hepsini dirilttiği gün, dünyada size yemin ettikleri gibi ona da yemin edecekler..»** (Mücadele, 18.) âyetini ilave etmişlerdir.

Nüzûl sebebleri hakkında size yaptığımız açıklamaları bütünüyle anlayarak iyi değerlendirin. Çünkü ben bunları, ulemanın eserlerini ve çeşitli sözlerini araştırmak suretiyle fikrimi kullanarak ortaya koydum. Verdiğim bu bilgilerde, beni geçen olmamıştır.

ONUNCU BÖLÜM

BAZI SAHABELERİN SÖZLERİNE UYGUN İNEN ÂYETLER

Bu konu aslında, Esbâb-ı Nüzûlün bir devamıdır. Nakledeceğimiz rivayetlerin esasını, Hz. Ömer'in sözlerine uygun inen âyetler teşkil edecektir. Bu konuda müstakil eser yazanlar da vardır.

Tirmizî, İbnu Ömer'den şunu rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.) Allahu Taâla hakikatı Ömer'in diline ve kalbine uygun olarak indirdi, demişti. İbnu Ömer de: Kur'an'dan inen âyetler, Sahabe'nin sözlerinden çok, Hz. Ömer'in sözlerine benzer bir şekilde inmiştir, demişti.

İbnu Merdeveyh, Mühcâhid'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an' ın âyetleri, Hz. Ömer'in görüşüne uygun olarak inerdi.

Buhârî ve diğer muhaddisler, Enes'in şöyle dediğini rivayet edeler; Hz. Ömer: Şu üç sözüm, Rabbimin âyetlerine uygun düştü, dedi. Ya Resûlallah, Hz. İbrahım'ın makamını kıble edinseydik, demiştim. واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى âyeti **«...siz de İbrahim'in makamından bir namazgah yeri edinin..»** (Bakara, 125.) nâzil oldu. Zevcelerinin yanına iyi veya kötü huylu herkes girip çıkıyor. Onların örtünmelerini emretsen daha iyi olmaz mı? demiştim. Hicap (örtünme) âyeti nâzil oldu. Zevceleri birbirine kıskanarak, Resûlü gücendirmişlerdi. Onlara: Umarım ki Rabbi ona sizleri boşadıktan sonra, yerinize sizden daha hayırlı zevceler verir, demiştim. Sözümün aynısı, ayet olarak nâzil oldu. عسى ربه ان طلقكن ان يبدله ازواجا خيرا منكن مسلمات مؤمنات قانتات تائبات عابدات سائحات ثيبات وابكارا (Tahrim, 5.)

Müslim, İbnu Ömer ve Hz. Ömer'den şunu rivayet eder; Hz. Ömer, şu üç şeyde sözlerim, Rabbimin kelamına uygun düştü. Bunlar: Hicab âyeti, Bedir esirleri ve Hz. İbrahim'in makamıdır.

İbnu Ebî Hâtim, Enes'den Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder; şu dört hususta sözlerim, Rabbimin âyetlerine uygun düştü veya Rabbim sözlerimle âyet indirdi: ولقد خلقنا الانسان من سلالة من طين **«Andolsun biz insanı çamurdan, bir süzmeden yarattık.»** (Mu'minûn, 12.) âyeti nâzil olunca; yaratıcıların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir, demiştim. Bu sözüm üzerine فتبارك الله احسن الخالقين **«...yaratanların en güzeli Allah, ne yücedir...»** (Mu'minûn, 14.) âyeti nâzil oldu.

Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan rivayet edildiğine göre, bir Yahudi Hz. Ömer'le karşılaştığında şöyle dedi: Dostunuz Muhammed'in (s.a.v) sözünü ettiği Cebrail bizim düşmanımızdır. Hz. Ömer de: من كان عدوا لله وملائكته ورسله وجبريل وميكال فان الله عدو للكافرين **«Kim Allah'a, meleklerine, elçilerine, Cebraile, Mikail'e düşman olursa, Allah da kafirlerin düşmanıdır»** demişti. Âyet, Hz. Ömer'in sözüne uygun olarak nâzil oldu. (Bakara, 98.)

Suneyd, «T e f s i r»inde Said b. Cubeyr'den şu rivayette bulunur. Sa'd b. Muaz, Hz. Âişe hakkında söylenenleri duyunca: سبحانك هذا بهتان عظيم **«Allah'ım, Seni tenzih ederim. Bu, büyük bir bühtandır»**, demişti. bu söz aynen, âyet olarak nâzil oldu (Nur, 16).

İbnu Ehi Mimi «F e v â i d» adlı eserinde, Said b. Müseyyeb'den şöyle dediğini rivayet eder: Ashabdan Zeyd b. Harise ile Ebû Eyyûbi'l-Ensarî, buna benzer bir söz duyduklarında: سبحانك هذا بهتان عظيم **«Allah'ım, Seni tenzih ederim, bu büyük bir bühtandır,»** derlerdi. Bu sözleri, âyet olarak nâzil oldu.

İbnu Ebi hatim, İkrime'nin şöyle dediğini rivayet eder: Kadınlar Uhud muharebesi ile ilgili haberler alamayınca, yola çıkmışlardı. Bu sırada, iki Sahabi ile karşılaştılar. Kadınlardan biri: Resûlullah'dan bir haberiniz var mı? diye sordu. Sahabî, Resûlullah hayattadır, cevabını verince: Ne diyelim, Allah kullarından dilediğini şehid eder, şeklinde konuştu. ويتخذ منكم شهداء. **«..Sizden şehidler edinsin diye...»** (Âl-i İmrân, 140.) âyeti de kadının bu sözüyle nâzil oldu.

İbnu Sa'd, «T a b a k â t»ında; bize Vâkidî, ona İbrahim b. Muhammed b. Şurahbîli'l-Abderî, ona da babası haber verdi. Babası şöyle demişti: Mus'ab ibnu Umeyr, Uhud savaşında sancak taşıyordu. Sağ eli kesilince sancağı sol eliyle tutarak şöyle dedi: وما محمد الا رسول قد خلت من قبله الرسل افان مات او قتل انقلبتم على اعقابكم **«Muhammed, Resûlden başka bir şey değildir. Ondan önce nice Peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi O, ölür veya öldürülürse, gerisin geriye kaçacak mısınız?»** Sonra da sol eli kesildi. Sancağa kapanarak dirsekleriyle bağrına bastı, sözlerini aynen tekrarladı, sonra şehid edildi, sancak da yere düştü. Muhammed b. Şurahbil, Mus'ab'ın sözüne uygun düşen: وما محمد الا رسول **«Muhammed, sadece bir elçidir..»** (Âl-i İmran, 144.) âyeti, olay anında değil, sonradan nâzil olmuştur, der.

Resûlullah, Cebrail ve Meleklerin Sözleri Üzerine İnen Âyetler

Bunlara yakın olarak Kur'an'ı Kerim'de Allah'ın lisanı dışında, Resûlün Cebrail'in ve Meleklerin sözleri de gelmiştir. Fakat bu sözlerin onlara izafe edilmesi açık değildir, şifahi olarak duyulmamıştır. Meselâ En'am sûresinin

قدجائكم بصائر من ربكم «**Doğrusu size Rabbinizden basiretler geldi..**» (104.) âyeti, Resûlüllah'ın وماانا عليكم بحفيظ «**Ben sizin üzerinize bekçi değilim.**» En'am sûresinin أفغير الله ابتغى حكما «**..ben O'ndan başka bir hakem mi arayayım?...**» (114.) âyeti de Resûlüllah'ın lisanı üzere nâzil olmuştur. Meryem sûresinin وما نتنزل الا بامر ربك «**Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz..**» (64.) âyeti, Cebrail'in lisanı üzere nâzil olmuştur. Sâffât sûresinin وما منا الا له مقام معلوم - و انا لنحن الصافون - و انا لنحن المسبحون «**Bizim içimizde herkesin belli bir makamı vardır. Biziz o çok saf saf dizilenler biz. Biziz o tesbih edenler biz.**» (164-166) âyetleri de meleklerin lisanı üzere nâzil olmuştur.

Fatiha sûresinin اياك نعبدو اياك نستعين «**Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz.**» âyeti, bazı kulların lisanı üzere inmiştir. Ancak burada قولوا «söyleyiniz» sözünü takdir etmek mümkündür. Aynı şekilde, yukarıda geçen ilk iki âyette de قل «söyle» sözünü takdir etmek mümkündür. Üçüncü ve dördüncü misali teşkil eden âyetler ise, böyle bir takdirde bulunmak imkansızdır.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

NÜZÛLÜ TEKRAR EDEN ÂYETLER

Mütekaddimûn ve müteahhirûndan bir grup ulema, Kur'an'ın bazı âyetlerinin tekrar ettiğini belirtirler. İbnu'l-Hassar: Bir âyetin nüzûlü hatırlatma ve öğüt verme bakımından tekrar indirildiğini, söyler. Nahl sûresinin son âyetleri ile Rûm sûresinin ilk âyetlerini buna misal gösterir. İbnu Kesîr, rûh âyetini de bu kabilden sayar. Fâtiha sûresinin de bu kabilden olduğu söylenir. Bazıları da: ماكان للنبي والذين آمنوا **«Ne Peygamberin ne de Mü'minlerin işi değildir...»** (Tevbe, 113.) âyetini, nüzûlü tekrar eden âyetlerden olduğunu söylerler.

Zerkeşî «e l - B u r h â n»ında: Bir âyet; mânasının yüceliği, nüzûlüne sebeb olan olay ve unutulma korkusundan dolayı iki kere inebilir, der. Buna misal olarak rûh âyeti ile: اقم الصلاة طرفى النهار **«Günün iki tarafında namaz kıl.»** (Hûd, 114.) âyetini gösterir. Zerkeşî şöyle der: İsrâ ve Hûd sûreleri, Mekkî'dir. Bunların iniş sebebleri, Medine'de nâzil olduklarını gösterir. Bu bakımdan bazıları konuya açıklık getirmede güçlük hissetmişlerdir.

Halbuki burada bir güçlük yoktur. Çünkü sûre, birbiri ardınca iki kere inmiştir. Aynı durum ihlâs sûresinde de mevcuttur. İhlâs sûresi Mekke'de müşriklerin sözlerine cevap olarak Medine'de de, ehl-i kitaba cevap olarak inmiştir. Aynı şekilde: ماكان للنبي والذين آمنوا **«Ne Peygamberin ne de Mü'minlerin işi değildir...»** (Tevbe, 113.) âyetinin de nüzûlü tekrar etmiştir. Bütün bunlardaki hikmet; âyetin nüzûlünü gerektirecek bir soru ya da bir olayın sebeb olmasıdır. Halbuki daha önce âyet inmiş, aynı ifade ile bu âyet onlara, âyeti ve ihtiva ettiği mânayı hatırlatmak üzere, tekrar Resûlullah'a (s.a.v.) vahyedilmiştir.

İki veya daha fazla vecihle okunan kıraatlar de, bu konuya dahil edilebilir. Buna Müslim'in Ubeyy'ubnu Ka'b'dan rivayet ettiği şu hadis delil teşkil eder. Resûlullah: Rabbim bana Kur'an'ı bir harf üzere okumamı emretti. Ümmetime kolaylık göster, diye müracaatta bulundum. Sonradan iki harf üzere okumamı emretti. Gene; ümmetime kolaylık göster, diye müracaatta bulundum. Bundan sonra; yedi harf üzere okumamı emretti. Bu hadis; Kur'an'ın bir defada inmediği, bir biri ardınca nüzûlünün tekrar ettiğini gösterir.

Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â» adlı eserinde: Fatiha sûresinin iki kere

indiğini söyledikten sonra şöyle der; şayet sûrenin ikinci defa inişindeki fayda nedir? diye sorulursa, şöyle cevap veririm: İlkönce bir üzere inmiş, ikinci inişiyle صراط - سراط ، مالك - ملك ve benzeri vecihlerinin tamamlanmış olması caizidir.

Bazı ulema, Kur'an âyetlerinin fazla nüzûlü olduğunu kabul etmek istemezler. «e l - K e f î l b i M e â n i' t - T e n z î l» adlı kitabda aynen şu görüşe rastladım. Müellif bu eserinde, olmuş bir işin yeniden olmasında fayda bulunmadığını belirtir. Önceden zikredilen faydalarından dolayı, bu görüşe katılamayız. «e l K e f i l» sahibinin: Şayet böyle olsaydı Mekke'de inen her âyetin, tekrar Medine'de inmesi gerekirdi. Çünkü Cebrail (a.s), her sene inen âyetleri Resûlullah'a arzederdi, ifadesinde geçen «gerekirdi» sözü, merduddur. Müellif gene: İnzalin tekrarında fayda yoktur, Cebrail (a.s), Resûlullah'a daha önce indirmediği âyetleri okurdu, ifadesinde geçen «daha önce indirmediği» sözü de merdûddur. e l - K e f î l sahibi şunu da ilave eder: Ayetlerin iki defa indiğini ileri sürenler, ikinci defa inişinden belki şunu kastederler. Kıblenin değişmesi gerçekleşince Cebrail (a.s.) Rasûlullah'a gelerek, Mekke'de olduğu gibi Fatiha'nın, namazın rüknünden olduğunu haber verdi. Rasûlullah bunu, surenin yeniden nazil olduğu şeklinde anladı. Ayrıca Cebrail'in Mekke'de okumadığı bir kıraatını Rasûl'e Medine'de okuyunca, Rasûlü Ekrem Fatiha'nın yeniden nazil olduğunu sandı.

ON İKİNCİ BÖLÜM

HÜKMÜ NÜZÛLÜNDEN, NÜZÛLÜ HÜKMÜNDEN SONRAYA KALAN ÂYETLER

Zerkeşî «e l - B u r h a n»ında: Bazen âyet önce iner, hükmü sonraya kalır, der. A'lâ sûresinin: قدافلح من تزكى وذكر اسم ربه فصلى **«Doğrusu mutluluğa ermiştir arınan. Rabbının adını anıp namaz kılan.»** (14-15.) âyetlerini buna misal gösterir.

Beyhakî ve diğerleri, İbnu Ömer'den rivayetle bu iki âyetin zekât farîzası hakkında nâzil olduğunu söylerler. Bezzâr, benzer bir rivayeti, merfû olarak nakleder. Bazıları, böyle bir te'vile niçin gidildiğini anlayamadık; çünkü sûre Mekkî'dir, Mekke'de ne bayram namazı, ne zekat ne de oruç vardı, derler. Beğavî buna cevap vererek; âyetin önce inmesi, hükmünün sonraya kalmasının câiz olduğunu söyler. Nitekim: لااقسم بهذا البلد وانت حل بهذا البلد **«Yoo andiçerim bu şehre ki, sen içinde oturmaktasın...» (Beled, 1-2)** âyeti buna misaldir. Bu sûre Mekkî'dir. Şehrin helâl kılınması, Mekke fethinden sonra gerçekleşmiştir. Hatta Resûlullah bunu: Gündüzün bir vaktinde bana helâl kılındı. şeklinde açıklamıştır.

سيهزم الجمع ويولون الدبر **«O topluluk bozulacak ve geriye dönüp kaçacaklar.»** (Kamer,45.) âyeti Mekke'de nâzil olmuştur. Âyetteki «el-cem'u» kelimesinden neyin kastedildiğini, Ömer İbnu Hattab merak etmişti. Hz. Ömer bu merakını şöyle açıklar: Bedir muharebesinde Kureyş kabilesi yenilgiye uğramıştı. Bu sırada elimdeki kılıçla bıraktıkları izleri göstererek Resûlullah'ın (s.a.v.) yüzüne baktım. Peygamberimiz: Topluluk hezimete uğrayacak, gerisin geri kaçacaklar, şeklinde cevap verdi. Bu olay Bedir'de cereyan etmişti. Teberânî bunu, «e l - E v s a t» adlı eserinde rivayet eder.

جند ما هنالك مهزوم من الاحزاب **«Kabilelerden meydana gelmiş, orada bozguna uğratılmağa mahkum bir ordudur.** (Sâd, 11.) âyeti, bu kabildendir. Katâde: Resûlullah (s.a.v.) Mekke'de iken Cenâb-ı Hak ona, müşriklerin bir kısmının mağlub olacağına söz vermişti. Bu âyette vaad edilen yenilgiyi, daha sonra Bedir savaşında tecelli etmiştir. Bunu ibnu Ebî Hâtim rivayet eder.

Buna benzer bir diğer âyet de: قل جاء الحق وما يبدئ الباطل وما يعيد **«De ki:**

Hak geldi. Artık batıl ne bir şey ortaya çıkarabilir, ne de geri getirebilir. (Sebe, 49.) âyetidir.

İbnu Ebî Hâtim, İbnu Mesud'un: قل جاء الحق (İsrâ, 81.) âyetinde şöyle dediğini rivayet eder: Hak kelimesinden murâd kılıçtır. Halbuki âyet kıtalin farzından önce Mekke'de nâzil olmuştu. İbnu Mesud'un tefsiri Buhârî ve Müslim'in yine İbnu Mesud 'dan yaptıkları şu rivayeti teyit eder. İbnu Mesud şöyle der: Resûlullah (s.a.v.) Kabe'nin çevresinde 360 put olduğu halde, fetih günü Mekke'ye girdi. Elindeki değnekle, onları vurup kırıyor ve: قل جاء الحق و زهق الباطل ان الباطل كان زهوقا **«De ki: Hak geldi, batıl gitti; zaten batıl yok olmağa mahkumdur.»** (İsrâ,81.) âyeti ile وما يبدئ الباطل وما يعيد **«...batıl ne bir şey ortaya çıkarabilir, ne de geri getirebilir...»** (Sebe, 49.) âyetini okuyordu.

İbnu'l-Hassâr şöyle der: Cenâb-ı Hak, Mekkî sûrelerde bazen açık, bazen ima yoluyla zekâtı çokça zikretmiştir. Bununla Allah, Resûlüne namaz zekat vesair vecibeleri farz kılıncaya kadar, vaadini yerine getireceğini, dini ayakta tutacağını açıkça bildirmiştir. Zekat, ittifakla Medine'de alınmaya başlanmıştır. İbnu'l-Hassâr: وآتوا حقه يوم حصاده **«...hasat günü hakkını verin..»** (En'am, 141.) ve واقيموا الصلاة وآتوا الزكاة **«..Namazı kılın, zekatı verin..»** (Müzzemmil, 20.) âyetini bu kabilden sayar. وآخرون يقاتلون في سبيل الله **«...ve Allah yolunda savaşan başka insanlar...»** (Müzzemmil, 20.) âyeti (aynı âyetin diğer bir cümlesi) de aynı kabildendir. ومن احسن قولا ممن دعا الى الله وعمل صالحا **«Allah'a çağıran, iyi iş yapan ve 'Ben Müslümanlardanım' diyenden daha güzel sözlü kim olabilir?** (Fussilet, 33.) âyeti de buna misaldir. Bu son âyetin müezzinler hakkında indiğini Hz. Âişe, İbnu Ömer, İkrime ve Sahâbe'den bir cemaat rivayet ederler. Halbuki âyet Mekkî'dir. Ezan ancak, Medîne'de okunmuştur.

Hükmü nüzûlünden önce olan âyetlere misal, abdest âyetidir. Buhârî, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet eder: Medine'ye yaklaştığımız bir sırada gerdanlığımı çölde düşürmüşüm. Resûlullah (s.a.v.) devesinden inip bir yerde konakladı, ayaklarını uzatıp başını kucağıma koyarak uyudu. Bu sırada Hz. Ebû Bekr çıkagelip bana şiddetli bir tokat attı. Bir gerdanlık için bu kadar insanı yolundan alıkoyup hapsettin, dedi. Resûlullah uyandı. Sabah namazı vakti girince su aradı; bulamayınca: يا ايها الذين آمنوا اذا قمتم الى الصلاة **«Ey iman edenler, namaza kalktığınız zaman..»** (Mâide, 6.) âyeti bütünüyle nâzil oldu. Âyet, icmaen Medenî'dir. Abdest, namazla birlikte Mekke'de farz olmuştu.

İbnu Abdi'l-Berr: Savaşa katılan herkesce malumdur ki, Resûlullah namaz farz olduktan sonra abdest almadan namaz kılmamıştır. Bunun aksini câhil ve inatçı olan iddia edebilir. Daha önce fiilen yapıldığı halde, abdest âyetinin sonradan inmesi, farziyetinin âyetin nüzûlüyle desteklenmesidir, der. Başkaları da âyetin abdestle ilgili kısmının namazın farziyeti ile birlikte önceden teyem-

mümün zikredildiği diğer kısmının da sonradan inmesi muhtemeldir, derler. Derim ki, bunu icma reddeder. Çünkü âyet Medine'de nâzil olmuştur.

Buna bir başka misal, Cuma âyetidir. Bu âyet Medine'de nâzil olmuştur. Cuma namazı ise Mekke'de farz kılınmıştır.

İbnu'l-Feres: Cuma namazı kesinlikle Mekke'de kılınmadı. Bunu, İbnu Mace'nin Abdurrahman b. Ka'b. b. Mâlik'den rivayet ettiği şu sözü reddeder: Gözünü kaybettikten sonra, babamın rehberliğini yapıyordum. Onunla beraber Cuma namazına gitmiştim. Ezanı duyunca Ebû Umame Es'ad b. Zurâre için istiğfara başladı. Ona: Babacığım, her cuma ezanını işittiğinde, Es'ad b. Zurâre-ye dua ettiğini görüyorum, bunun sebebi nedir? diye sordum. Babam: Oğlum, Resûlullah (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye hicret etmeden önce bize ilk cuma namazını kıldıran o olmuştu. Onun için hatırlayıp kendisine duada bulunuyorum, cevabını verdi.

Bir diğer misal: انما الصدقات للفقراء. **«Sadakalar mutlaka fakirlere... mahsustur.»** (Tevbe, 60.) âyetidir. Bu âyet hicretin 9. yılında nâzil olmuştur. Oysa zekât, hicretin ilk yıllarında bu âyet inmeden önce farz kılınmıştı. İbnu'l-Hassâr: Zekatın sarf mahalleri, bu konuda âyet inmemiş olmasına rağmen daha önceden biliniyordu. Nitekim âyet nâzil olmadığı halde, abdest almak biliniyordu. Uygulanan bu hüküm, âyet nâzil olunca kuvvetlendirilmiş oldu, der.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÂYETLERİ AYRI AYRI VE BÜTÜN OLARAK İNEN SÛRELER

Kur'an-ı Kerim'in pek çok âyeti, ayrı ayrı inmiştir. Kısa sûrelerde bunun misali, Alâk sûresi ile Taberânî'nin rivayet ettiği bir hadis'e göre, Duha sûresinin ilk beş âyetidir.

Bütün olarak inen kısa sûrelere misal, Fatiha, İhlâs, Kevser, Tebbet, Kıyame, Nasr, Felak, Nâs - ki bunlar beraber inmiştir - sûreleridir.

Uzun (tıval) sûrelerden misal, Mürselat sûresidir. Hakim, «M ü s t e d r e k»inde, İbnu Mesud'dan şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) ile birlikte bir mağarada iken Mürselât sûresi nâzil oldu. Bu sûreyi kendi ağızlarından öğrendim. Sûreyi okurken dili kuruduğu için فباى حديث بعده يؤمنون **«Onlar bundan sonra hangi söze inanacaklar»** (âyet, 50) âyetiyle mi, yoksa واذا قيل لهم اركعوا لا يركعون **«Onlara rüku edin dendiği zaman rüku etmezler.»** (48.) âyetiyle mi tamamladığını bilemiyorum.

Taberânî'nin önceki hadisinde zikredildiği gibi, Saff sûresi de bunlardandır. En'am sûresi de bu kabildendir. Ebû Ubeyd ve Taberânî, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Enam sûresi, 70.000 melek refakatinde Mekke' de, bir gecede nâzil olmuştur.

Taberânî - metruk addedilen - Yusûf b. Atıyyeti,s- Safar, İbnu avn, Nâfi ve İbnu Ömer'den gelen bir tarikle İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v); En'am sûresi bana, bir bütün olarak indi. 70.000 melek, sûrenin nüzûlünde hazır bulundu, demiştir.

Beyhakî «Ş u a b»ında içinde bilinmeyen ravilerin bulunduğu bir senedle, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Enam suresi hariç, Kur'an, beşer âyet halinde nazil olmuştur. Enam suresi, 1.000 melek refakatinde bir defada inmiş, Resûlüllah'a inene kadar her semada, 70 melek refakat etmiştir.

Ebû'ş-Şeyh, merfu olarak Ubeyy'ubnu Ka'b'dan rivayet ettiğine göre Resûlullah şöyle buyurur: En'am sûresi bana, bütün olarak, 70.000 melek refakatinde nâzil oldu.

Mücahid'in şöyle dediği rivayet edildi: En'am sûresi, bir defada, 500 melek refakatında nâzil oldu.

Atâ'nın şöyle dediği rivayet edildi: En'am sûresi bir defada, 70.000 Melek refakatinde nazil oldu.

Bütün bu rivayetler, birbirini desteklemektedir.

İbnu Salâh **el-Fetva** adlı eserinde: Sûrenin bir defada indiğini gösteren hadîsi, Ubeyy İbnu Ka'b tarîki ile rivayet ettik. İsnadında zayıflık vardır, bu yönde bir sahihlik bulamadık. Buna muhalif başka hadiseler de rivayet edilmiştir. Bir defada inmediği aksine bazı ayetlerinin Medine'de nâzil olduğu rivayet edilir. Sûrenin; üç, altı veya daha fazla sayıda indiği konusunda, ülema arasında intilaf mevcuttur, der

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MELEKLERİN REFAKATİNDE VE MÜNFERİD İNEN ÂYETLER

İbnu Habîb ve ona uyarak İbnu Nakîb de şöyle der: Kur'an'da meleklerin refakatinde inen sûre, En'am sûresidir. Bu sûrenin inişinde 70.000 melek hazır bulunmuştur. Fâtiha sûresi, 80.000, Âyete'l-Kürsî 30.000, Yâsin sûresi 30.000 واسئل من ارسلنا من قبلك من رسلنا **«Senden önce gönderdiğimiz elçilerden sor...»** (Zuhruf, 45.) âyeti 20.000 melek refakatinde inmiştir. Kur'an' ın geri kalan kısmını Cebrâil (a.s) münferiden indirmiştir.

Burada şunu ilave etmek isterim: En'âm sûresinin bütün olarak indiği hakkındaki hadisin, değişik tarikle rivayet edildiğini belirtmiştik. Bununla ilgili diğer tarikler de şunlardır: Beyhakî «Ş u a b»ında, Taberânî de eserinde zayıf bir senedle Enes b. Mâlik'den merfû olarak şunu rivayet ederler: En'âm sûresi doğu ve batıdan gökyüzünü dolduran, yükselen tesbih ve takdis sesleriyle yeryüzünü titreten bir grup melek refakatinde, inmiştir.

Hâkim ve Beyhakî Câbir'in şöyle dediğini rivayet ederler: En'âm sûresi nâzil olunca Resûlullah (s.a.v.) tesbih ederek şöyle dedi: Bu sûreyi ufku kaplayan bir grup melek indirdi.

Hâkim, Müslim'in şartına göre, hadisin sahih olduğunu söyler. Fakat Zehebî, bu hadisde inkıta vardır; mevzu olduğunu zannederim, şeklinde ilavede bulunur.

Fâtiha, Yâsîn ve واسئل من ارسلنا **«...elçilerden sor...»** (Zuhruf, 45.) âyeti hakkında hiçbir hadis veya habere rastlayamadım. Âyete'l-Kürsî hakkında rivayetler mevcuttur. Bakara sûresinin bütün âyetleri hakkında Ahmed b. Hanbel «M ü s n e d»inde Ma'kal b. Yesâr'dan şu rivayeti verir: Resûlullah (s.a.v.) Bakara sûresi Kur'an'ın en yüce sûresi ve doruğudur. Sûrenin her âyeti, 80 melek refakatinde inmiştir. الله لا اله الا هو الحى القيوم **«Allah, ki O'ndan başka tanrı yoktur, daima diri ve yaratıklarını koruyup yöneticidir..»** âyeti arşın altından çıkmış, bu sûreye eklenmiştir, buyurmuştur.

Said b. Mansûr «e s - S ü n e n»inde Dahhak b. Müzâhim'in şöyle dediğini rivayet eder: Cebrâil (a.s) Bakara sûresinin son âyetlerini sayısı belirsiz

meleklerle birlikte indirmiştır

Melekler refakatinde inen sûrelerden bir diğeri de Kehf sûresidir. İbnu'-d-Durays «F e d â i l» adlı eserinde: Bize Yezîd b. Abdulaziz et-Tayâlisî, ona İsmail b. Ayyâş, ona da İsmail b. Râfi rivayet etmiştir. İsmail b. Râfi şöyle demiştir: Size yüceliği gökle yer arasını kaplayan, 70.000 meleğin refakatinde i-nen sûreyi söyliyeyim mi? Bu sûre Kehf sûresidir.

Yukarıdan beri zikredilen rivayetlerle, İbnu Ebî Hâtim'in sahih bir senedle Saîd b. Cübeyr'den yaptığı şu rivayet arasındaki farka, dikkat edilmelidir. Cebrâil (a.s) Resûlullah'a her inişinde beraberinde mutlaka dört koruyucu melek bulunurdu. İbnu Cerîr, Dahhak'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah'amelek gönderildiğinde, şeytanın melek sûretine girmesini önlemek üzere, etrafını çeviren melekler gönderilmiştir.

Arşın Hazinesinden Nâzil Olan Âyetler

İbnu'd-Durays: Bize Mahmud b. Gaylan, o Yezîd b. Hârun'dan, o Velid-den, -yani İbnu Cemîl- o Kasım'dan, o da Ebu Umâme'den rivayetle Ebu U-mâme'nin şöyle dediğini naklederler: Dört âyet, arşın hazinesinden nâzil oldu. Buradan bunlardan başka bir şey inmedi. Fâtiha, Âyete'l-Kürsî, Bakara sûresinin son âyetleri ve Kevser sûresi.

Bu konuyla ilgili olarak şu açıklamada bulunmak isterim: Beyhakî «Ş u a-b»ında, Enes'den merfûan rivayet ettiği bir hadisde Resûlullah, Fâtiha sûresi hakkında şöyle der: Allahu Taâlâ'nın bana verdiği nimetlerden biri de Fâtiha sûresini indirmesidir. Bu sûre arşın hazinelerinden biridir.

Hâkim Ma'kal b. Yesâr'dan merfû olarak şu rivayette bulunur: Fâtiha ve Bakara sûresinin son âyetleri, arşın altından verilmiştir.

İbnu Râhaveyh «M ü s n e d»inde Hz. Ali'den şu rivayette bulunur: Hz. Ali'ye Fâtiha sûresinden sorulunca şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v.) bize Fâtiha sûresinin arşın altındanki hazineden nazil olduğunu bildirdi.

Bakara'nın son âyetleri hakkında şu rivayetler vardır: Dârımî, «M ü s-n e d»inde Eyfail-Kelâî'nin şöyle dediğini rivayet eder. Bir kimse Resûlullah'a: Ya Resûlallah, Kur'an'ın hangi âyeti, senin ve ümmetin payına düşmesini isterdin? diye sordu. Resûlullah Bakara sûresinin son âyetleridir; çünkü bu âyetler Allah'ın arşı altındaki rahmet hazinesinden nâzil olmuştur, cevabını verdi.

Ahmed b. Hanbel ve diğerleri, Ukbetu'bnu Âmir'den merfûan şu hadisi rivayet ederler: Şu iki âyeti okuyunuz. Çünkü Rabbim bunları bana arşın altından verdi. Huzeyfe Resûlullah'dan şu hadisi rivayet eder: Bakara sûresinin son âyetleri bana arşın altından verildi. Allah bunu benden önce hiçbir peygabere

vermemişti. Ebû Zer de, Resûlullah'dan aynı mealdeki şu hadisi rivayet eder: Bakara sûresinin son âyetleri bana, arşın altındaki hazineden verildi. Bunlar, benden önce hiçbir peygambere verilmemişti. Bu hadis, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbnu Mesud ve diğerlerinden değişik tariklerle rivayet edilmiştir. Âyete'l-Kürsî ile ilgili hususlar, Ma'kil b. Yesar'ın rivayet ettiği hadisde, önceden geçmişti.

İbnu Merdeveyh, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder. Resûlullah Âyete'l-Kürsiyi okuduğunda tebessüm eder ve şöyle derdi: Bu âyet, arşın altındaki Rahman hazinesinden gelmiştir.

Ebû Ubeyd, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Âyete'l-Kürsî, Peygamberimize arşın altındaki hazineden verilmiştir. Halbuki bu âyet, Peygamberimizden önce hiçbir nebiye verilmemişti.

Kevser sûresiyle ilgili hiçbir hadise rastlayamadım. Ebû Umame'nin bu konudaki sözü, merfu hadis hükmündedir. Bunu, Ebû'ş-Şeyh b. Hayyan, Deylemî ve başkaları, Muhammed b. Abdilmelik ed-Dakikî tarikıyle Zeyd b. Harundan, bir önceki isnadla, Ebû Umame'den merfu olarak rivayet etmişlerdir.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

BAZI PEYGAMBERLERE İNEN ÂYETLERLE SADECE RESÛLULLAH'A İNDİRİLEN ÂYETLER

Önceki bahiste geçen hadislerde görüldüğü gibi, Fâtiha sûresi Âyete'l-Kürsî ve Bakara sûresinin son âyetleri daha önce hiçbir peygambere inmemiş, sadece Peygamberimize inmiştir.

Müslim İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunur. Cebrâil (a.s) Resûlullah'a (s.a.v.) gelerek: Seni daha önce hiçbir peygambere verilmeyen iki nûr ile müjdelerim. Bunlar; Fâtiha sûresi ile Bakara sûrsinin son âyetleridir, demiştir.

Taberânî Ukbetu'bnu Âmir'in şöyle dediğini rivayet eder. Bakara sûresi nin son iki âyeti olan آمن الرسول yü devamlı okuyunuz. Çünkü Allah, bu iki âyeti sadece Hz. Muhammed'e (s.a.v.) verdi.

Ebû Ubeyd, «F e d â i l» adlı eserinde Ubeyy b. Ka'b'ın şöyle dediğini nakleder: Hz. Muhammed'e Hz. Mûsa'ya verilmeyen dört âyet verilmiştir. Hz. Mûsa'ya verilen bir âyet de Hz. Muhammed'e verilmemiştir. Hz. Muhammed'e verilen âyetler: لله مافى السموات و مافى الارض **«Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır...»** ile başlayan Bakara sûresinin son üç âyeti ile Âyete'l-Kürsî'dir. Hz. Mûsa'ya gönderilen âyetler ise: اللهم لاتولج الشيطان فى قلوبنا وخلصنا منه من اجل أن لك الملكوت والابد والسلطان والملك والحمد والارض والسما، الدهر الداهر ابدا أبدا آمين **«İlahî; şeytanın kalblerimize yol bulmasına fırsat verme, bizi onun şerrinden koru; çünkü evren, ebedilik, otorite, güç, hamd, yer, gök, herşeyi ezip geçen zaman sonsuza değin senindir. Amin, amin...»** âyetleridir.

Beyhakî «Ş u a b»ında İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Yedi uzun sûreden Hz. Mûsa'ya verilen ikisi dışında hiçbiri, Hz. Muhammed'den başkasına verilmemiştir.

Taberânî, İbnu Abbas'dan merfû olarak şu rivayette bulunur: Ümmetime musîbet anında hiçbir ümmete verilmeyen: انا لله وانا اليه راجعون **«...Muhakkak biz Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz...»** (Bakara, 156.) âyeti verilmiştir.

Daha önce bazı peygamberlere de inen âyetlere misal, Hâkim'in İbnu Abbas'dan yaptığı şu rivayettir. İbnu Abbas şöyle demiştir: A'lâ sûresi nâzil olduğunda Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: A'lâ sûresinin tamamı, Hz. İbrahim ve

Mûsa'nın Suhuf'unda mevcuttu. Necm sûresinin 1-56. âyetleri de aynı şekilde Hz. İbrahim'in Suhuf'unda mevcuttu.

Saîd b. Mansur, Hâlid b. Abdillah tarikıyle Atâ b. Sâib, İkrime ve İbnu Abbas'dan rivayet ederek, İbnu Abbas'ın şu sözünü nakleder: Bu sûre (Necm) Hz. İbrahim ve Mûsa'nın Suhuf'unda mevcuttu. İbnu Ebî Hâtim bunu Hz. İbrahim ve Mûsa'nın Suhuf'undan neshedilmiştir, lafzıyla rivayet eder.

Suddî'nin şöyle dediği rivayet edilir: Bu sûre, Resûlullah'a (s.a.v.) indiği şekliyle Hz. İbrahim ve Hz. Mûsa'ın Suhuf'unda da mevcuttu. Firyâbî: Sufyan babasından, o da İkrime'den rivayetle şöyle der: ان هذا لفى الصحف الاولى **«Bu elbette ilk sahifelerde de vardır.»** (A'la, 18.) âyetinden, Necm sûresinin 1-56. âyetleri kasdedilmektedir.

Hâkim, Kasım tarikıyle Ebû Umâme'nin şöyle dediğini rivayet eder; Allahu Taâlâ, Resûlüne (s.a.v.) indirdiği: التائبون العابدون **«Tevbe edenler, ibadet edenler...»** (Tevbe, 112.), قدافلح **«Mü'minler felaha ulaştı.»** dan فيها خالدون **«Orada ebedî kalacaklardır...»** na kadar (Mu'minûn, 1-11.), ان المسلمين والمسلمات **«Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar...»** (Ahzab,35.), الذين هم على صلاتهم دائمون **«Onlar namazlarına müdavimdirler.»** den قائمون na kadarki (Meâric, 23-33.) âyetlerini, daha önce Hz. İbrâhim'e de indirmişti. Bu âyetlerde ifade edilen hususları ancak, Hz. İbrahim (a.s) ve Hz. Muhammed (s.a.v.) yerine getirmişlerdir.

Buharî, Abdullah b. Amr b. Âs'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlün (s.a.v.) Kur'an-ı Kerimde mevcut bazı sıfatlarını belirten: ياايها النبى انا ارسلناك شاهدا ومبشرا ونذيرا **«Ey nebi, seni elbette, şahit, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik...»** (Ahzab, 45.) âyeti, Tevrat'ta: وحرز اللاميين **«Ümmileri koruyan»** ilavesiyle mevcuttur.

İbnu Durays ve diğerleri, Ubeyy'ubnu Ka'b'ın şöyle dediğini naklederler: Tevrat; الحمدلله الذى خلق السموات والارض وجعل الظلمات والنور ثم الذين كفروا بربهم يعدلون **«Hamdolsun o Allah'a ki gökleri ve yeri yarattı, karanlığı ve aydınlığı varetti. Yine de kafirler, Rabblerine (başkalarını) denk tutuyorlar.»** (En'âm, 1.) âyetiyle başlamış, الحمدلله الذى لم يتخذ ولدا **«Çocuk edinmeyen.. Allah'a hamdolsun..»** (İsrâ, 111.) âyetiyle bitmiştir.

Ubeyy'ubnu Ka'b'dan rivayet edildiğine göre: Tevrat'ın ilk âyetleri En'âm sûresinin ilk âyeti ile başlar, Hûd sûresinin: فاعبده وتوكل عليه وماربك بغافل عما تعملون **«O'na kulluk et ve O'na dayan. Rabb 'in sizin yaptıklarınızdan gafil değildir.»**(123.) âyetiyle biter.

Ubeyy'ubnu Ka'b'dan yapılan bir başka rivayette şöyle dediği nakledilir: Tevrat'ta ilk inen âyetler, En'âm sûresinin قل تعالوا اتل ما حرم ربكم عليكم **«De ki: 'Gelin, Rabbinizin size (neleri) haram kıldığını okuyayım...»** (151.) âyetinden

itibaren on âyetidir.

Ebu Ubeyd, Ka'b'ın şu sözünü nakleder: Tevrat'tan inen ilk on âyet, Enâm sûresinin: قل تعالوا اتل ما حرم ربكم عليكم **«De ki: 'Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım...»** (151.) âyetinden itibaren gelen âyetlerdir. Bazıları, bu âyetler Allahu Taâlâ'nın Tevrat'ta Hz. Mûsa'ya indirdiği on âyeti ihtiva etmektedir. İlk farz kılınan hükümler; Allah'ı tevhid etmek olmuş, şirk, yalan yere yemin, ana-babaya isyan, adam öldürmek, zina, hırsızlık, yalan yere şahitlik, başkasının elindekine göz dikmek, cumartesi gününü kutsallaştırmak gibi hususlar da yasaklanmıştır.

Darekutnî, Büreyde'den şu rivayette bulunur: Resûlullah (s.a.v.); sana Hz. Süleyman hariç, benden başka hiçbir peygambere inmeyen bir âyeti bildireyim. O: بسم الله الرحمن الرحيم **«Rahman ve Rahim olan Allahın adıyla»**dir.

Beyhaki, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: İnsanlar, Hz. Süleyman'dan başka, Hz. Peygamberden önce hiçbir peygambere indirilmeyen bir âyetten habersizdirler. O âyet, بسم الله الرحمن الرحيم dir.

Hâkim, İbnu Meysere'den yaptığı rivayette: Cumua sûresinin ilk âyeti olan; يسبح لله ما فى السموات و ما فى الأرض الملك القدوس **«Göklerde ve yerde olanların hepsi padişah, mukaddes, aziz, hakim olan Allah'ı tesbih etmektedir.»** âyeti yedi yüz kere Tevratta geçmektedir.

Bu konuya İbnu Ebi Hatim'in Muhammed b. Ka'bi'l-Kurazi'den rivayet ettiği şu söz de delil olur. Kurazi şöyle demiştir: Yusuf aleyhisselama gösterilen delil, Kur'an'ın üç âyetinde mevcuttur. Bunlar; و ان عليكم لحافظين كراما كاتبين يعلمون ما تفعلون **«Oysa üzerinizde koruyucu (yaptıklarınızı zaptedici melek)ler vardır; şerefli kâtipler, her yaptığınızı bilirler.»** (İnfitar, 10-12.) âyetleri, و ما تكون فى شأن و ما تتلوا **«..Ne işte bulunsan, Kur'andan ne okusan..»** (Yûnus, 61.) âyeti, أفمن هو قائم على كل نفس بما كسبت **«Her nefsin kazandığını görüp gözetene (ortak koşulur) mu?..»** (Ra'd, 33.) âyetidir. Bazıları buna: و لا تقربوا الزنا **«..zinaya yaklaşmayın..»** (İsrâ, 32.) âyetini de ilave ederler.

İbnu Ebi Hâtim ayrıca İbnu Abbas'dan: لو لا ان راى برهان ربه **«..eğer Rabbinin doğruyu gösteren delilini görmeseydi..»** (Yûsuf, 24.) âyetiyle ilgili şu sözünü rivayet eder: Hz. Yusuf, odanın duvarında kendisine gösterilen, kendisini ondan meneden bir delili, Allah'ın kitabında gördü.

ON ALTINCI BÖLÜM

KUR'AN'IN İNDİRİLİŞ ŞEKLİ

Bu konuda bazı meseleler vardır:

A- Birincisi:

Allah taâlâ Kur'an-ı kerim-i ilk olarak Ramazan ayında indirdiğini شهر رمضان الذى انزل فيه القرآن **«Kur'an Ramazan ayında indirilmiştir.»** (Bakara, 185.) âyetiyle, Kadir gecesinde indirdiğini de انا انزلناه فى ليلة القدر **«Biz Kur'an'ı Kadir gecesinde indirmişizdir.»** (Kadr, 1.) âyetiyle bildirmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in Levhi Mahfuz'dan indiriliş şekli üzerinde ittifak edilmemiş, bu konuda üç görüş ileri sürülmüştür.

a- Kur'an-ı Kerim, Kadir gecesinde bir defada dünya semasına inmiş, Resûlullah'ın peygamberlikle görevlendirilmesinden sonra, Mekke'de ikamet ettiği süre hakkındaki ihtilafa göre, yirmi, yirmi üç veya yirmi beş sene boyunca peyderpey inmeğe devam etmiştir.

Hâkim, Beyhakî ve diğerleri Mansûr tarikıyle Saîd b. Cubeyr'den İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Kur'an-ı Kerim Kadir gecesinde, yıldızların bulunduğu yer olan dünya semasına bir bütün olarak indirildi. Sonra Allahu Taâlâ bunu Resûlüne parçalar halinde oradan inzal buyurdu.

Hâkim, Beyhakî ve Neseî, Davud b. Ebî Hind Tarikıyle İkrime'den, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Kur'an-ı Kerim önce bir bütün olarak, Kadir gecesinde dünya semasına, bundan sonra yirmi sene boyunca parça parça inzali tamamlanmıştır. İbnu Abbas bu sözünden sonra ولا يأتونك بمثل الا جئناك بالحق واحسن تفسيرا **«Onların getirdiği her misale karşı mutlaka biz sana gerçeği ve güzel açıklamayı getiririz.»** (Furkan, 23.), وقرآنا فرقناه لتقرأه على الناس على مكث ونزلناه تنزيلا **«Onu bir Kur'an olarak ayırdık ki onu insanlara dura dura okuyasın. Onu peyderpey indirdik.»** (İsrâ, 106.) âyetlerini okumuştur.

İbnu Ebî Hâtim aynı rivayeti verir; sonunda fazladan şu ibareyi ilave eder: Müşrikler yeni bir şey çıkardıklarında Allah onlara cevap vermiştir.

Hâkim ve İbnu Ebî Şeybe, Hassan'ubnu Hureys tarikıyle Saîd b. Cubeyr-

den İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Kur'an-ı Kerim, bütünüyle Levh-i Mahfuz'dan dünya semasındaki Beytu'l-İzze'ye indi, Cebrail (a.s) buradan, peyderpey Resûlullah'a indirdi. Bu hadisin senedi bütünüyle sahihtir.

Taberânî başka bir tarikle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an-ı Kerim ramazan ayının Kadir gecesinde bir defada dünya semasına indirildi. Hadisin isnadında beis yoktur.

Taberânî ve Bezzar bir başka tarikle yine İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunurlar: Kur'an-ı Kerim, dünya semasından Beytu'l-İzze'ye bir defada indirilmiş, Cebrâil (a.s) kulların soruları ve yaptıklarına cevap olarak Resûlullaha peyderpey indirmiştir.

İbnu Ebî Şeybe, «F e d â i l u' l - K u r' a n» adlı eserinde, İbnu Abbas' dan bir başka tarikle şu rivayeti nakleder: Kur'an-ı Kerim, Kadir gecesinde bir defada Cebrâil (a.s) verildi. O bunu Beytu'l-İzze'ye koydu. Sonra da parça parça indirdi.

«e l - E s m â u v e ' s - S ı f a t» adlı eserinde İbnu Merdeveyh ve Beyhakî, Suddî tarikıyle Muhammed'den, o İbnu Ebî'l-Mucâlid'den, o Mukassem'den, o da İbnu Abbas'dan şöyle rivayet eder: Atiyyetu'bnu'l-Esved, İbnu Abbas'a sordu: شهر رمضان الذى انزل فيه القرآن **«Kur'an Ramazan ayında indirilmiştir...»** âyetleri hakkında içimde bir şüphe doğdu. Halbuki Kur'an-ı Kerim şevval, zilka'de, zilhicce, muharrem, sefer ve rebiulevvel aylarında da inmemiş miydi? İbnu Abbas buna şu cevabı verdi: Kur'an-ı Kerim ramazan ayının Kadir gecesinde bir defada indirildi. Sonra da değişik ay ve günlerde yıldızların bulunduğu mevkiye parça parça; münasib bir şekilde indirlidi. Ebû Şâme: İbarede geçen «rasalen» kelimesini «rifkan» (münasip bir şekilde), «mevakiu'n-nucum»u da yıldızların kayışı şeklinde açıklar. Cümleden şu mânayı kasdeder: Peyderpey, birbiri ardına, teenî ve rifkle indirdi.

b- Kur'an-ı Kerim dünya semasına yirmi, yirmi üç veya yirmi beşinci gecelere tekabül eden Kadir gecesinde indi. Her Kadir gecesinde Allahu Taâlâ bütün sene boyunca takdir ettiği miktarı indirdi. Bundan sonra da peyderpey inmesi bütün sene devam etti. Bu sözü Fahreddin Râzî, bir konu halinde zikrerek şöyle demiştir: Kur'an-ı Kerim her Kadir gecesinden, diğer bir Kadir gecesine kadar insanların ihtiyaçlarına göre Levh-i Mahfûz'dan dünya semasına indirilmiştir. Razî bu ihtimali söylemekle beraber, evlâ olanın bu mu, yoksa birincisi mi olduğunda kesin bir karar verememiştir. İbnu Kesîr ise Râzi'nin ileri sürdüğü bu ihtimali, Kurtubî, Mukâtil b. Hayyan'dan nakletmektedir. İcmâ ise; Kur' an'ın Levh-i Mahfûz'dan bir defada dünya göğündeki Beyti İzzeye indiği şeklindedir.

Ben de şunu söylemek isterim: Mukatil'ul-Halimî ve Maverdi'nin görüşünde olanlara, İbnu Şihab'ın: Arştan en son inen âyet, deyn âyetidir sözü, uygun düşmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in inzâli Kadir gecesinde başlamıştır. Bundan sonra muhtelif zamanlarda inmiştir. Bu görüşü, Şa'bî ileri sürer.

İbnu Hacer Buhârî şerhinde: Sahih ve mutemed olanın birinci görüş olduğunu belirterek şöyle der: Mâverdî dördüncü bir görüş ileri sürer: «Kur'an-ı Kerim, Levh-i Mahfûz'dan bir defada inmiş, Hafaza melekleri bunu yirmi gecede kısım kısım Cebrâil (a.s)a indirmiş; Cebrâil de yirmi senede Resûlullah'a indirmiştir.» Mâverdî'nin bu rivayeti garibdir. Bunlar arasında güvenilir olanı şudur: Cebrâil (a.s) bütün sene boyunca inen âyetleri her senenin Ramazan ayında Resûlullah'a arz etmesidir.

Ebû Şâme: Gerçekte bu görüşü ileri süren, birinci ve ikinci görüşleri, birleştirmek istemiştir.

Bu konuda şunu ilave etmek isterim: Mâverdî'nin ileri sürdüğü bu görüşü İbnu Ebî Hâtim, Dahhâk tarikıyle İbnu Abbas'dan şöyle rivayet etmiştir: Kur'an-ı Kerim, Levh-i Mahfûz'dan bir defada dünya semasındaki Kirâmen Kâtibin meleklerine inmiştir. Melekler bunu yirmi gecede Cebrâil'e kısım kısım indirmişlerdir. Cebrâil (a.s) de bunu yirmi senede Resûlullah'a bölüm bölüm ulaştırmıştır.

2- Kur'an'ın dünya semasına indirilişindeki hikmet

Denilebilir ki Kur'an-ı Kerim'in bir defada dünya semasına indirilişindeki hikmet, Kur'an'ın ve Resûlün yüceliğini ifade etmektir. Bu yücelik en şerefli ümmete gönderilmiş son peygambere indirilen Kur'an-ı Kerim'in, semavî kitapların sonuncusu olduğunu, yedi kat göğün sakinlerine duyurmakla gerçekleşir. Diğer bir hikmeti de; Kur'an-ı Kerim'in önce dünya semasına inişi, O'nu insanlara yaklaştırmaktır. Şayet hikmeti, ilâhî Kur'an'ı, vuku bulan olaylara göre peyderpey kendilerine indirilmesini gerçekleştirmeseydi, daha önce inen semavî kitaplar gibi, yeryüzüne bir defada, bütün olarak inerdi. Fakat Allahu Taâlâ diğer semavî kitablar arasında bir fark gözetmiş, O'na önce bir bütün halinde sonra da parça parça indirilme gibi iki ayrı özellik vermiştir. Bu aynı zamanda, Resûlullah'ın (s.a.v.) diğer peygamberlere nazaran yüce şerefini de göstermektedir. Bunu, «e l - M u r ş i d u' l - V e c i z) adlı eserinde Ebû Şâme zikretmiştir.

Hâkimu't-Tirmizî bu konuda şunu söyler: Kur'an-ı Kerim bir bütün olarak insanlara tevdi edilmek üzere dünya semasına indirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in kendilerine Resûlullah aracılığı ile ulaşması, onlar için büyük bir şeref olmuştur. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) insanlara bir rahmet olarak gönderilmiştir. Sema kapılarının açılmasıyle gelmiştir. Kur'an'ı Kerim dünya semasında Beytu'l-İzze'ye

ye konulmakla dünya semasına girmiş, nübüvvet de Hz. Muhammed'in kalbine konulmuştur. Bu yüzden Cebrail (a.s) önce risalet, sonra da vahyile gelmiştir Allahu Taâlâ, İslâm ümmetinin nasibi olan bu rahmeti kendilerine tevdi etmeyi murad eylemiştir.

Sehavi «C e m â l u' l - K u r r â» adlı eserinde şöyle der: Kur'an-ı Kerimin bir defada dünya semasına indirilişi, insanın melekler katındaki şânının yüceliğini ve değerini göstermek, Allahu Taâlâ'nın kendilerine verdiği önemi ve rahmetini, bildirmek içindir. Bu gaye ile, En'am sûresinin indirilişinde yetmiş bin meleği görevlendirmiştir. Cenâb-ı Hak ayrıca aynı gaye ile Kur'an-ı Kerim'i Kiramen Katibine yazdırma, istinsah ettirme ve kendilerine okuma görevini, Cebrâil'e (a.s) vermiştir. Kur'an'ın dünya semasına bir defada inişinde, Resûlüllah (s.a.v.) ile kendisine bütün olarak Kitap inmesi bakımından Hz. Mûsa arasında bir eşitlik, Hz. Muhammed'e kolayca ezberlemesi için Kur'an'ın kısım kısım indirilmesinde bir üstünlük vardır.

Ebû Şâme şöyle der: Şayet sorarsan: انا انزلناه فى ليلة القدر **«Biz Kur'an'ı Kadir gecesinde indirdik.»** âyeti Kur'an'ın bir bütün olarak inen âyetlerinden midir? Şayet böyle değilse, bütün olarak inen nedir?

Bunu iki yönden mütala edebilirim.

1- Bu âyetin mânası, Kur'an'ın Kadir gecesinde indirilmesine hükmettik, bunu böylece ezelde kararlaştırıp takdir ettik, demektir.

2- Âyette indirme fiili, mâzi fiille ifade edilmiştir. Mânası, istikbale matufdur. Böyle olunca âyetin mânası: Biz azimüşşân Kur'an-ı Kadir gecesinde bir defada indireceğiz, demektir.

İkincisi:

Ebû Şâme ayrıca şöyle der: Zâhir olan, Hz. Peygambere nübüvvet verilmeden önce Kur'an'ın dünya semasına bir bütün olarak inmesidir. Nübüvvetten sonra olması da muhtemeldir.

Bence zahir olan ikincisidir. İbnu Abbas'dan yukarıda verdiğimiz rivayetler bunu açıkça göstermektedir.

İbnu Hacer «B u h â r î Ş e r h»inde şöyle der: Ahmed b. Hanbel, «Ş u a b u' l İ m a n» adlı eserinde Beyhakî, Vâsıletu'bnu Eska'dan rivayet ettiklerine göre Resûlüllah şöyle buyurur: Tevrat, Ramazan ayının altıncı gününde, İncil on üçüncü gününde, Zebûr on sekizinci gününde, Kur'an da yirmi dördüncü gününde indirilmiştir. Bir başka rivayette ise Hz. İbrahim'in Suhuf'u Ramazan ayının ilk gecesinde indirilmiştir.

Buhâri bu hadisin انا انزلناه فى ليلة القدر **«Biz Kur'an'ı Kadir gecesinde indirdik.»** ve شهر رمضان الذى انزل فيه القرآن **«Kur'an Ramazan ayında indirilmiştir..»**

âyetlerinde mutabık olduğunu söyler, o senedeki Kadir gecesinin yirmi dördüncü gece olduğu, yirmi dördüncü gecede ilk nâzil olan اقرا باسم ربك الذى خلق «**Yaratan Rabbinin adıyla oku.**» âyetinin yeryüzüne indirildiği muhtemeldir,der.

İbnu Hacer'in bu sözüne karşılık şöyle derim: Fakat bu, Resûlullah'a (s.a.v.) rebiulevvel ayında nübüvvet verildiği konusundaki, meşhur rivayetlere pek uymamaktadır. Buna şöyle cevap verilebilir: Resûlullah'a (s.a.v.) nübüvvet ilk defa rüya yoluyla doğduğu ayda verilmiştir. Üzerinden altı ay geçtikten sonra, yakaza (uyanıklık) halinde iken kendisine vahyedilmiştir. Bunu Beyhakî ve diğerleri rivayet eder.

Evet, İbnu Ebî Şeybe'nin «F e d â i l u'l - K u r ' a n» adlı eserinde İbnu Kilâbe'den: Bütün semâvî kitaplar, Ramazan ayının yirmi dördüncü günü indirilmiştir, şeklindeki rivayeti ile yukarıda geçen hadis arasında bir müşkil bulunmaktadır.

Üçüncüsü:

Ebu Şâme ayrıca: Şayet Kur'an'ın parça parça inmesindeki sır nedir, diğer semâvî kitaplar gibi bir defada inseydi? denilecek olursa, bu sorunun cevabını Allahu Taâlâ وقال الذين كفروا لولا نزل عليه القرآن جملة واحدة «**İnkar edenler: 'Kur'an, ona bir defada indirlmeli değil miydi' dediler...**» (Furkan, 32.) âyetiyle verdiğini söyleriz.

Kâfirler bununla, Resûlullah'dan önceki peygamberlere indirildiği gibi, Kur'an'ın da aynen indirilmesini kastederler. Allahu Taâlâ onlara: كذلك لنثبت به فؤادك «**Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için..**» (Furkan, 32.) âyetiyle cevap verir. Âyetin mânası, Kur'an-ı peyderpey indirmekle âyetlerimizi kalbine iyice yerleştirdik, demektir. Çünkü vahyin, her olayın ardından tekrarlanması, kalbe yerleşmesi, kendisine vahiy gönderilene daha çok önem verilmesi bakımından, daha kuvvetlidir. Bu da Cebrâil'in Peygambere çokça inmesini, kendisine verilen sözle (ahidle) birlikte Allah tarafından tevdi edilen risaletin yenilenmesini gerektirir. Bu devamlı yenileme durumu, Resûlullah'a ifadelerin veremiyeceği mutluluğu ve sevinci sağlamıştır. Bu yüzden her Ramazan ayında Cebrâile mülâkî olması, O'nu çokça sevindirmiştir.

«Bununla kalbini sağlamlaştırırız» âyetinin mânası, onu sana ezberlettiririz, demektir. Zira Resûlullah ümmî idi, okuma yazma bilmiyordu. Bu yüzden diğer peygaberlerin hilâfına, kolayca ezber sağlamak için âyetler, peyderpey indirilmiştir. Aslında diğer peygamberler okur yazar idiler; kendilerine nâzil olan âyetleri bütün olarak ezberlemeleri mümkündü.

İbnu Fûrek: Tevrat, okur-yazar olan Hz. Mûsa'ya verildiği için, bir defada yazılı olarak inmiştir. Allahu Taâlâ Kur'an-ı ümmî bir nebiye yazılı bir metin ha-

linde indirmediğinden peyderpey indirilmiştir, denildiğini ifade eder.

Bazı ulema da şöyle der: Kur'an-ı Kerim, içinde nâsih ve mensûh âyetler bulunduğundan bir defada nâzil olmamıştır. Bu da O'nun peyderpey inmesiyle gerçekleşir. Çünkü âyetlerin bazıları sorulan sorulara cevap vermek, bazıları da söylenen sözün, ya da yapılan bir işin doğru olmadığını bildirmek için nâzil olmuştur. Bu görüş, İbnu Abbas'ın önceki rivayetlerinde ifade edildiği gibi Cebrâil (a.s) Kur'anı kulların sözlerine ve yaptıklarına cevap olarak indirmiş ve İbnu Abbas ولايأتونك بمثل الاجئناك بالحق **«Onların sana getirdiği her misale karşı mutlaka biz sana, gerçeği ve güzel açıklamayı getiririz.»** (Furkan, 33.) âyetini bununla tefsir etmiştir. Bunu İbnu Ebi Hâtim İbnu Abbas'dan nakletmiştir.

Hulasa bu âyet, Kur'an-ı Kerim'in peyderpey indirilmesinde iki hikmet bulunduğunu göstermektedir.

3- Kur'an-ı Kerim'in Peyderpey Nüzûlü

Kur'an-ı Kerim dışındaki semavî kitapları, bir defada indiğini söyleyenlerin yukarıda geçen sözleri, ulema arasında meşhur olmuş, hatta neredeyse icma haline gelmiştir. Zamanımız ileri gelenlerinden bazıları bunu inkar etmiş, bu konuda delil olmadığını, doğru olanın onların da Kur'an gibi peyderpey indiğidir, demişlerdir.

Bana göre doğru olan, birinci görüştür. Bunun doğruluğuna delil, Furkan sûresinin 33. âyetidir.

İbnu Ebi Hâtim, Said b. Cubeyr'den İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder; Yahudiler: «Ey Ebâ'l-Kâsım, Tevrat Hz. Mûsa'ya indirildiği gibi, Kur'an da keşke bir defada indirilseydi, deyince âyet nâzil omuştur.

İbnu Ebi Hâtim bu rivayeti başka bir tarikle: «Müşrikler şöyle dediler» şeklinde rivayet etmiştir. Buna benzer bir rivayeti de Katâde ve Suddî'den rivayet etmiştır.

Şayet, Kur'an'da bunu açıkça ifade eden bir delil yoktur, o sadece kâfirlerin söylediği sözün takdirine dayanmaktadır, diye sorulsa, buna şu cevabı veririm: Cenâb-ı Hakkın bu husustaki soruları cevapsız bırakması ve peyderpey iniş hikmetini beyan etmekle yetinmesi, bunun doğruluğuna delildir. Şayet bütün semâvî kitaplar parça parça inseydi; onlara **«önceki peygamberlere indirilen kitaplardaki Allah'ın sünneti buydu»** tarzındaki cevabı daha uygun o-olurdu. Nitekim, Cenab-ı Hak onların مال هذا الرسول ياكل الطعام ويمشى فى الاسواق **«Bu nasıl Resûl? yemek yiyor, sokaklarda dolaşıyor»** (Furkan, 7.) âyetindeki sözlerine karşı وما ارسلنا قبلك من المرسلين الا انهم لياكلون الطعام ويمشون فى الاسواق **«Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerin hepsi de mutlaka yemek yerler, çarşıda yürürlerdi.»** (Furkan, 20.) âyetiyle cevap vermiştir. Onların ابعث الله بشرا رسولا

«Allah bir beşeri Resûl olarak mı görderdi.» (İsrâ, 94.) âyetindeki sözlerine karşı da: وما أرسلنا من قبلك إلا رجالا نوحي إليهم **«Biz, senden önce de şehirler hal kından kendilerine vahyettiğimiz erkekleri...** » (Yusuf, 109.) ayetiyle cevap vermiştir. Gene onların: «Kadınlardan başka düşüncesi olmayan biri nasıl Resul olur» demeleri üzerine ولقد أرسلنا رسلا من قبلك وجعلنا لهم أزواجا وذرية **«Biz senden önce peygamberler gönderdik, onlara da zevceler, evlatlar verdik»** (Ra'd, 38.) âyetiyle cevap vermiştir.

Buna diğer bir misal de, Tûr dağında Hz. Mûsa'ya Tevrat'ı indirdiğinde: فخذ ما آتيتك وكن من الشاكرين وكتبنا له في الألواح من كل شيء موعظة وتفصيلا لكل شيء فخذها بقوة **«...sana verdiğimizi al ve şükredenlerden ol' Öğüte ve herşeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini Musa için levhalara yazdık: Bunları kuvvetle tut...»** (A'raf, 144-145.), وألقى الألواح (A'raf, 150.) **«Tevrat'ın tatbikini tehir etti.»** ولما سكت عن موسى الغضب أخذ الألواح وفي نسختها هدى ورحمة للذين هم لربهم يرهبون (A'raf, 154.), **«Musa (a.s) (kavmini tevhid çizgisine getirip) öfkesi yatışınca levhaları (Tevrat'ı) tatbike koydu. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için yol gösterme ve rahmet vardı.»** وإذ نتقنا الجبل فوقهم كأنه ظلة وظنوا أنه واقع بهم **«Bir zamanda üzerlerine dağı, bir gölge gibi kaldırmıştık, üstlerine düşecek sanmışlardı: 'Size verdiğim (Kitab)ı kuvvetle tutun ve içinde olanı hatırlay(ıp yap)ın ki korunasınız.»** (A'raf, 171.) Bu âyetlerin hepsi, Tevrat'ın bir bütün olarak indiğini gösterir.

İbnu Ebî Hâtim, Saîd b. Cubeyr tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Mûsa'ya Tevrat, zümrütten yedi levha halinde verildi. Bunlarda, herşeyin beyanı ve öğüt vardı. Hz. Mûsa bu levhalarla dönünce, İsrail oğullarını buzağı heykeline ibadet ederken gördü. Elindeki Tevrat levhalarını yere atınca parçalandılar. Cenab-ı Hak bunlardan altısını kendine çekti, bir tanesini Hz. Mûsa'da bıraktı.

İbnu Ebî Hâitim'in, Cafer b. Muhammed tarikıyle, babasından ve dedesinden merfûan rivayet ettiğine göre, dedesi şöyle demiştir: Hz. Mûsa'ya indirilen levhalar cennetin ortasından alınmıştır. Birinin uzunluğu on iki arşındır.

Neseî ve diğerleri İbnu Abbas'ın nutûk hadisinde şöyle dediğini rivayet ederler: Öfkesi dindiğinde Hz. Mûsa levhaları (Tevrat)ı tatbike koydu. Kavmine Allah'ın kendilerine tebliğ etmesini istediği vazifeleri emretti. Bu vazifeler onlara ağır gelince, kabul etmemede direndiler. Allah dağı üzerlerine bir gölgelik gibi salınca, yıkılacağı ve altında kalacaklarından korktular, bu yüzden Tevrat'ı kabul etmek zorunda kaldılar.

İbnu Ebî Hâtim, Sâbit b. Haccac'ın şöyle dediğini rivayet eder: Tevrat onlara bir defada inince gözleri korkmuş, Cenab-ı Hak dağı üzerlerinde gölgeleyinceye kadar O'nu almamakta direndiler. Fakat dağın bu halini görünce almak zorunda kaldılar.

Bu rivayetler, Tevrat'ın bir defada indirildiğini açıkça göstermekdir. Ayrıca son rivayetten, Kur'an-ı Kerim'in parça parça indirilmesi husunda, bir başka

hikmet çıkarılmaktadır. Bu hikmet, bir defada indirilmesinin aksine, tedricen inmesinin daha kolay kabul edilmesidir. Kur'an-ı Kerim'de mevcut olan farz ve yasakların çokluğu sebebiyle insanların birçoğu, Kur'anı kabulden kaçınacaktı.

Buhârî'nin Hz. Âişe'den yaptığı şu rivayet, bunu açıkça göstermektedir: Kur'an'ın ilk inen âyeti, içinde cennet ve cehennemin zikri geçen kısa sûrelerdir. İslâm'a girenler çoğalınca helâl ve haramla ilgili âyetler indi. Eğer ilk inen âyet «içki içmeyin,» âyeti olsaydı, «biz asla içkiyi bırakmayız» derlerdi. Şayet «zina etmeyin,» dense idi, «biz zinayı katiyyen terketmeyiz» derlerdi.

Sonra bu hikmeti Mekkî'nin, «N â s i h ve M e n s u h» adlı eserinde açıkladığını gördüm.

4– Âyetlerin Belli Sayılarla Nüzûlü

Sahih ve zayıf hadislerde ifade edildiği gibi Kur'an-ı Kerim, ihtiyaca göre beşer, onar, daha fazla, veya daha az âyetler halinde nâzil oldu. İfk hadisesinde on âyet ile, Mu'minûn sûresinden ilk on âyetin müştereken indiği doğrudur. Âyetin bir cümlesi olan غير اولى الضرر **«...özürsüz olanlar...»** (Nisa, 95.) âyeti tek başına indiği ve وان خفتم عيلة **«...yoksulluğa düşmekten korkarsanız...»** (Tevbe, 28.) âyetinin evveli nâzil olduktan sonra indiği doğrudur. Biz bu konuyu, «e s b a b u' n - N ü z u l» adlı eserimizde ele almıştık.

İbnu Eşte «K i t a b u' n - M e s â h i f»inde İkrime'nin بمواقع النجوم **«..yıldızların yerleri..»** (Vakıa, 75.) kelimesi hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Allah Kur'an-ı Kerim-i; üçer, dörder ve beşer âyet olarak peyderpey indirmiştir.

Nekzâvî «e l - V a k f» adlı eserinde şöyle der: Kur'an-ı Kerim bir, iki, üç, dört ve daha fazla âyetler hâlinde tedrîcen inmiştir.

İbnu Asâkir, Ebû Nudre'nin şöyle dediğini rivayet eder: Ebû Saîd'l-Hudrî: Kur'an-ı bize sabahleyin beş, akşamleyin yine beş âyet olarak öğretir, Cebrâil-in Kur'an-ı beşer âyet halinde indirdiğini söylerdi.

Beyhakî «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde Ebû Halde tarikıyle Ömer-in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an-ı beşer âyet, beşer âyet öğrenin. Çünkü Cebrâil Peygamber'e (s.a.v.) Kur'an-ı Kerim-i beşer beşer indirmişti. Zayıf bir kavıle göre Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: En'am suresi dışında Kur'an-ı Kerim, beşer âyet halinde indirilmiştir. Kur'an'ı beşer âyet halinde ezberleyen o'nu unutmaz.

Şayet doğru ise bu sözün mânası şudur: Cebrâil Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ezberlemesi için önce bu kısmı, sonra geri kalan kısmı indirmesi, Kur-an'ın özellikle bu miktarla indirildiğini göstermez. Bunu, Beyhakî'nin Halid b. Dînar'dan yaptığı şu rivayet açıklar; Halid b. Dînar şöyle demiştir: Ebû'l -Âliye bize Kur'anı beşer âyet, beşer âyet öğrenin, çünkü Peygamber (s.a.v.) o'nu

Cebrâil'den beşer beşer alıyordu.

5- Kur'an'ın İndiriliş Şekli ve Vahiy

Isfahânî, tefsirinin mukaddimesinde: Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat Allah kelamının münzel (indirilmiş) olduğunda ittifak ettikleri halde, inzâlin mânasında ayrı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı buna kıraatın izharı derken, bir kısmı da Allahu Taâlâ kelamını semada Cibrîl'e yüce bir makamda ilham etti, o'na kıraatini öğretti. Cebrâil de bunu yeryüzüne indirdi, mânasında almışlardır.

Tenzilde iki yol vardır:

a- Resûlullah beşer suretinden çıkıp melek suretine girerek, vahyi Cebrâil'den almıştır.

b- Melek, beşer suretine girerek vahyi Resûlullah'a bu şekilde getirmiştir.

Tîbî şöyle der: Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygambere nüzûlü belki, Cebrâil'in vahyi ruhanî olarak alması veya Levh-i Mahfûz'da ezberlemesi suretiyle olmuştur. Bu son şekilde aldığı vahyi Resûle getirmiş, aynen o'na ilka etmiştir.

«H a v â ş i' l - K e ş ş â f» adlı tefsirinde Kutbu'r-Razi şöyle der: İnzâlin lüğat mânası; sığınmak, bir şeyi yukardan aşağı doğru harekete geçirmektir. Bu iki mâna, İlâhi Kelam'da geçerli değildir; mecazî mânada kullanmışlardır. Allah'ın Zâtıyla kâim bir mâna olduğunu ileri sürenlere göre Kur'an'ın inzâli, bu mânayı ifade eden kelime ve harfleri yaratmak suretiyle, Levh-i Mahfûz'da tesbit edilmesidir. Kur'an'ın lafız olarak indiğini söyleyenlere göre de, Levh-i Mahfûz'da sadece tesbit edilmiş olmasıdır. Bu mâna uygundur; çünkü vahiy, ifade edilen iki lügat mânasından alınmıştır. İnzâlinden kasıt, Levh-i Mahfûz'da tesbit edildikten sonra, dünya semasında tesbit edilmiştir. Bu ikinci mânaya uygun düşmektedir. Elçilere kitap indirilmesinden kasıt, meleğin Allah'tan rûhanî bir şekilde alması, ya da Levh-i Mahfûz'da olduğu gibi ezberlemesi sonucu, bu kitabları elçilere ilka etmesidir.

Başkaları da, Resûlullah'a indirilen vahiy hakkında üç görüş olduğunu ifade eder:

a- Vahiy, lafız ve mânadan müteşşekkildir. Cebrâil (a.s) Kur'an-ı Kerim'i Levh-i Mahfûzdaki Kur'an harflerinin her biri Kaf dağı büyüklüğündedir; her harfin çeşitli mânaları vardır, bunları ancak Allah Taâlâ bilir, demiştir.

b- Cebrâil (a.s) sadece mânaları indirir, Resûlullah bu mânaları kavrar, onları Arapça olarak ifade eder. Bu görüşü savunan, (Şuarâ, 194.) âyetinin mealine dayanır.

c- Cebrâile (a.s) yalnız mâna ilka edildi. O, bu mânaları Arapça olarak ifadede bulundu; sema ehli de bunu Arap diliyle okudu. Sonra Cebrâil bunları,

olduğu gibi indirdi.

Beyhaki, انا انزلناه في ليلة القدر **«Biz o (Kur'an)ı Kadir gecesinde indirdik.»** âyetinin tefsirinde şöyle der: Biz Cebrâil'e vahyi okuduk, mânasını ona kavrattık, öğrettiğimiz şekilde vahyi indirdik. Bu durumda melek semadan yeryüzüne nakletmekle görevlendirildi.

Ebû Şâme bu konuda şöyle der: Bu mâna Kur'an'a izafe edilen bütün inzâl lafızlarında umumidir. Ya da Kur'an'ın kıdemine ve onun Allah'ın zâtı ile kaim bir sıfat olduğuna inanan ehli sünnetin, muhtaç olduğu her hangi bir âyetine izafe edilmesidir.

Derim ki; Taberânî'nin Nevvas b. Sem'an'dan merfu olarak rivayet ettiği şu söz, Cebrâil'in vahyi Allahu Taâlâ'dan işiterek aldığını doğrular; Allahu Taâlâ vahyi göndermeğe başladığında, Allah korkusundan gökyüzü şiddetle sarsılır. Sema ehli bunu duyunca korkuyla secdeye kapanırlar. Aralarından ilk başını kaldıran Cebrâil (a.s) olur. O'na hemen indirmek istediği vahyi bildirir. Cebrâil de bunu meleklere ulaştırır. Uğradığı her semada bulunanlar ona: Rabbimiz ne dedi? diye sorarlar. Cebrâil de; hakkı söyledi cevabını verir ve hemen onu emrolunduğu yere ulaştırır.

İbnu Merdeveyh, İbnu mesud'dan merfu olarak şu rivayette bulunur: «Allahu Taâlâ vahyi göndermeğe başladığında sema ehli, kayalardan akan su şarıltısına benzer bir ses işitir; irkilerek bunun kıyamet alameti olduğunu sanırlar.» Hadisin metni Buhârî'de mevcuttur.

Ali b. Sehli'n-Nisabûrî tefsirinde, ulemanın şu sözünü nakleder: Kur'an-ı Kerim Kadir gecesinde levh-i Mahfûz'dan Beytu'l-İzze'ye toptan nâzil oldu. Cebrâil bunu ezberledi, Allah kelamının heybetinden sema ehli baygın düştü; Cebrâil kendilerine uğradığında ayıldılar, Rabbimiz ne buyurdu, dediler. Onlar da: Hakkı yani Kur'anı indirdi, dediler. Bu olay حتى اذا فزع عن قلوبهم **«...Nihayet onların kalblerinden korku giderilince...»** (Sebe, 23.) âyetinin mânasıdır. Cebrâil vahyi Beytu'l-İzze'ye getirerek kiramen kâtibîne yazdırdı. Bu da بايدى سفرة كرام بررة **«(Vahiy getiren) elçilerin ellerinde. Değerli, çok iyi (elçilerin ellerin de)** (Abese, 15,16.) âyetlerinde ifade edilmiştir.

Cuveynî şöyle der: Nâzil olan Allah kelamı iki kısımdır. **Birincisi:** Allah Cebrâil'i Resûlü'ne göndererek; Allah şöyle şöyle yapmanı emrediyor, der. Cebrâil de Allah'ın dediğini kavrar. Bunun üzerine Peygambere gelir, Rabbinin söylediklerini ona iletir.

Yalnız, Cebrâil'in getirdiği bu ibare, Allah'tan aldığı ibarenin aynısı değildir. Nitekim bir hükümdar elçisine: «Falancaya git, hükümdar sana, hizmette gayret göster, ordunu savaş için topla,» dese; elçi de bunu: «Hükümdar sana şöyle diyor: Hizmetini aksatma, askerin dağılmasına meydan verme, onları sa-

vaşa teşvik et» şeklinde ifade etse, elçi vazifesini yerine getirmekte kusur etti, yalan söyledi, denemez.

İkincisi: Allahu Taâlâ Cebrâil'e: Bu kitabı Peygambere oku, diye emreder. Cebrâil de herhangi bir değişiklik yapmadan Allah kelamını olduğu gibi indirir. Bu da tıpkı hükümdarın elçisine yazılı bir mektup vererek bunu falana oku, diye emretmesi, elçinin bunu ne bir kelime, ne bir harfini değiştirmeden o-okuması gibidir.

Ben Kur'an'ın bu ikinci kısımda ifade edilidiği gibi nâzil olduğuna kaniim. Birinci kısımın ifadesi, sünnetin ifadesidir. Nitekim, Cebrâil Kur'anı indirdiği gibi sünneti de indirmiştir. İşte buna dayanarak, hadisleri mâna olarak rivayet etmek, caizdir. Çünkü Cebrâil onu mâna ile indirmişdir. Allah'tan aynen aldığı kıraati, mâna ile nakletmek caiz değildir; çünkü Cebrâil bunu lafzı ile getirmiş; kendisine mâna ile vahyetme müsaadesi verilmemiştir. Bunun sırrı; lafzıyla ibadet edilmesi, başkalarının âciz düşürülmesidir. Hiçbir kimse, bu ifadenin yerini tutacak bir söz getiremez. Çünkü Allah kelamının her hafinde, çeşitli nânalar vardır. O'nu kelimelerin çokluğu ifade edemez. Hiçbir kimse onun yerine, ihtiva ettiği mânaya denk olacak bir ifadede bulunmağa, gücü yetmez.

Ayrıca ümmete kolaylık olması için vahiy, iki kısımda nâzil olmuştur. Birinci kısımda vahyolunduğu gibi lafziyle rivayet etmeleridir. Şayet vahyin bütünü lafzıyla rivayet edilmiş olsaydı, ümmete bir zorluk olurdu. Yahud bütünü mâna ile rivayet edilmiş olsaydı tahrif ve tebdile uğramasından emin olunamazdı.

Açıkladığım bu ince mânayı iyice düşün. Selefin, Cüveynî'nin bu sözünü desteklediğini anlarsın.

İbnu Ebî Hâtim, Ukayl tarikıyle Zuhrî'den şöyle rivayet eder: Zühri'ye vahiy hakkında sorulduğunda şöyle demişti: Vahiy Allahu Taâlâ'nın peygamberlerden birine vahyettiği, onu kalbine iyice yerleştirdiği, peygamberin onu okuyup yazdığı, Allah kelamıdır. Ayrıca; hiçbir kimseye söylemediği ve yazmadığı, yazılmasını emretmediği; fakat insanlara sözle söylediği, Allah'ın, peygamberine insanlara açıklamasını ve tebliğ etmesini emrettiği kelâma da vahiy denilir.

6- Vahyin Geliş Şekilleri

Ulema, vahyin geliş şekilleri ile ilgili şu görüşleri ileri sürer:

a- Buhârî'de ifade edildiği gibi Cebrâil Peygambere (s.a.v.) zil sesi gibi bir ses çıkarak gelirdi. Ahmed b. Hanbel «M u s n e d»inde Abdullah b. Ömerden şu rivayette bulunur; Resûlullah'a: Ya Resûlallah, vahyin geleceğini önceden hissediyor musun? diye sordum. Resûlullah da: «Bir takım sesler duyuyorum, o anda sukut edip dinliyorum. Vahyin her geli şinde, ruhumun kabzedile-

ceğini sanıyorum,» cevabını verir. Hattabî, bu sesten murad, işittiği uyarı sesidir, kendisini vahye hazırlayıncaya kadar devam ettiğini söyler. Bu sesin Cebrâil'in kanatlarını çırpmasından doğan ses olduğu söylenir. Bu sesin vahiyden önce gelmesinin hikmeti, dikkati vahye çekmektir. Böylece vahyin dışında her hangi bir şeye yer verilmemiş olur. Buhârî'de ifade edildiğine göre bu hal, vahyin geliş hallerinin en zorudur. Cebrâil'in (a.s) bu şekilde ancak, tehdid ve vaîd âyetlerini indirirken geldiği söylenir.

b- Vahyin Resûlullah'ın ruhuna üfürülmesidir. Resûlullah (s.a.v.) «Ruhu'l-Kudüs ruhuma üfledi» demekle bunu açıklamıştır. Bu rivayeti Hâkim nakletmiştir. Vahyin bu şekli, birinci hale uyar veya meleğin iki keyfiyetinden birinde gelmesiyle ruhuna üfler.

c- İnsan şeklinde gelmesi ve onunla konuşmasıdır. Buhârî'de rivayet edildiği üzere Resûlullah şöyle buyurur: «Bazan melek bana insan şeklinde görünür, benimle konuşur, dediğini kavrarım.» Ebû Avâne «S a h i h»inde bu ibareye: «Bu şekil, bana en kolay gelenidir,» cümlesini ilave eder.

d- Meleğin uykuda gelmesidir. Daha önce geçtiği gibi bazı ulema, Kevser sûresini bu kabilden saymıştır.

e- Allah'ın kendisine İsrâ gecesinde olduğu gibi uyanık halde iken, veya Muâz'ın rivayet ettiği hadisde olduğu gibi uykuda iken, konuşmadır. Resûlullah: «Rabbim rüyamda bana geldi, melekler topluluğu hangi konuda birbirine hasım kesiliyor?..» şeklinde devam eden sözü söyledi.

Bildiğim kadarıyla Kur'an'da bu kabilden bir âyet nâzil olmamıştır. Önceden de ifade ettiğimiz gibi Bakara sûresinin son âyetleri ile İnşirah sûresinin bazı âyetlerini, bu kabilden saymak mümkündür.

İbnu Ebî Hâtim, Adiyyu'bnu Sâbit'in şöyle dediğini rivayet eder; Resûlullah (s.a.v.): Rabbime bir mesele sordum. Onu sormamış olmamı isterdim. Şöyle dedim: Ey Rabbim, İbrahim'i kendine dost edindin, Mûsa ile açıkça konuştun, Allahu Taâlâ şu karşılığı verdi: Ey Muhammed, seni yetim olarak buldum, merhamet edip barındırmadım mı? (Çocukluğunda) kaybolmuş iken, yolunu doğrultmadım mı? Fakir iken zenginleştirmedim mi? Yükünü üzerinden atmadım mı? Şanını yüceltmedim mi? Adın, her zaman adımla beraber anılmadı mı?»

7– Resûlullah'ın Nübüvveti ve Melekler

İmam-ı Ahmed «T a r i h»inde Davut b. Ebî Hind tarikıyle Şa'bî'nin şöyle dediğini rivayet eder: Kırk yaşında iken Resûlullah'a nübüvvet verildi. İsrâfil, nübüvvetinden itibaren onunla oldu; ona kelime ve eşyayı öğretti. Bu sıra ona, kendi diliyle vahiy nâzil olmadı. Aradan üç sene geçince, Cebrâil nübüvvetiyle

ilgilendi; yirmi sene boyunca Resûlullah'ın diliyle (Arap dili ile) Kur'an'ı indirdi

İbnu Asâkir: İsrafil'in Resûlullah'a yakın olmasının hikmeti, kendisinin mahlukatın helak olacağı ve kıyametin kopacağını haber veren Sûr'u üflemekle görevlendirilmesidir. Çünkü Resûlullahın nübüvveti, kıyametin yaklaşması ve vahyin sona ermesinin belirtisidir. Nitekim, yeryüzünü dürüp kaplayacak Reyafil'e Zu'l-Karneyn, cehennemin bekçisi Mâlik'e Halid b. Sinan verilmişti der. [1]

İbnu Ebî Hâtim, İbnu Sâbit'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an-ı Kerim de, kıyamete kadar vuku bulacak herşey mevcuttur.

Bunları yürütme görevi üç meleğe verilmiştir. Semavî kitapları ve vahyi peygamberlere indirme, savaşlarda yardımı ulaştırma, Allah bir milleti helak etmek istediğinde helak etme görevi Cebrâil'e verilmiştir. Yağmur yağdırma ve nebatatı bitirme görevi Mikâil'e, ruhları kazetme görevi de Azrâil'e verilmiştir. Kıyamet gününde bunlar icra ettikleriyle Kur'an'da mevcut olanları karşılaştıracaklar, bunların birbirlerine denk olduğunu göreceklerdir.

İbnu Ebî Hâtim, Atâ b. Sâib'den şöyle dediğini rivayet eder: ilk hesaba çekilen, Cebrâil'dir. Çünkü o, Allah'ın elçilerine gönderdiği sorumlu melektir.

Hâkim ve Beyhakî, Zeyd b. Sâbit'ten şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlullah: Kur'an عذرا اونذرا **«Özür, yahut uyarmak için.»** (Mürselât, 6.), الصدفين **«iki dağ»** (Kehf, 96.), الاله الخلق والأمر **«...iyi bilin ki yaratma da, emr de onundur..»** (A'raf, 54.) âyetlerinin kelimelerindeki heybetiyle, tefhimle indirmiştir, der.

Bunu İbnu'l-Enbârî, «K i t a b u' l - V a k f» adlı eserinde bu hadisin sadece: «Kur'an-ı Kerim tefhimle indirildi» cümlesinin merfu olduğu, âyetlerden verilen örneklerin, bu hadis'in ravilerinden olan Ammar b. Abdulmelik tarafından ilave edildiğini belirtir. İbnu Ebî Hâtim, Sufyanu's Sevrî'nin şöyle dediğini nakleder: Her vahiy Arap diliyle inmiş, her peygamber bunu kendi diline çevirmiştir. İbnu Sa'd, Hz. Âişe'den şöyle dediğini nakleder: Resûlullah'a vahiy nâzil olduğunda başını hurma dalıyle örter, yüzünün rengi değişir, vucudunda bir soğukluk hisseder, inci taneleri gibi ter dökerdi.

8- Kur'an'ın Nâzil Olduğu Yedi Harf

Sahabenin büyük çoğunluğundan rivayet edilen bir hadisde «Kur'an yedi harf üzere inmiştir,» buyurulur. Bu sahabe şunlardır: Ubeyyu'bnu Ka'b, Enes, Huzeyfetu'bnu'l-Yemân, Zeyd b. Erkam, Semuretu'bnu Cundeb, Süleyman b.

(1) İbnu Asakir'in bu sözünü, Kitab ve Sünnet'e uyarak delillendirmek oldukça güçtür; zayıf bir rivayet olduğu ihtimalini taşımaktadır.

Surad, İbnu Abbas, İbnu Mesud, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affan, Ömer b. Hattab, Amr b. Ebî Seleme, Amr b. el-As, Muaz b. Cebel, Hişam b. Hakim, Ebu Bekra, Ebu Cehennem, Ebu Said'il-Hudrî, Ebu Talhâ el-Ensarî, Ebû Hüreyre, Ummu Eyyub. Bunlar 21 sahabidir. Ebu Ubeyd, bu hadisin mütevatir olduğunu kaydeder.

Ebû Ya'lâ «M u s n e d»inde, Hz. Osman'ın minberde şöyle dediğini rivayet eder: Allah aşkına, içinizde Resûlullah'ın şöyle dediğini duyan var mıdır?: «Gerçekte Kur'an Yedi harf üzere nâzil olmuştur. Bunlardan her biri, şifalı ve yeterlidir.» Duyan kimse ayağa kalkınca, sayılamayacak derecede cemaat da ayağa kalkıp, bu hadise şahit oldular. Hz. Osman da bunun üzerine: Ben de onlarla beraber şahidim, dedi.

9- Kur'an'ın Yedi Harf Üzere İndiğine Dair Değişik Rivayetler.

Bu rivayetlerden ihtiyaç duyulanı, sıralamağa çalışacağım. Bu hadisin mânası üzerinde ihtilaf edilerek kırka yakın görüş ileri sürülmüştür.

a- Bu, mânası idrak edilemeyen bir müşkildir. Çünkü harfin mânası lugatta, alfabedeki harflere uygun düştüğü gibi, kelime ve cihet mânasına da uygun düşmektedir. Bu; İbnu Sa'dan en-Nahvî'nin sözüdür.

b- Yediden maksat; gerçek yedi sayısı değil, kolaylık, ruhsat ve genişliktir. Yedi kelimesi, tek şeylerde çokluğu ifade için, kullanılır. Nitekim yetmiş sayısı yüzlüklerde kullanılır. Bununla belirli bir sayı kasdedilmez. Bu görüşü, Kadı İyad ve ona uyanlar benimsemiştir.

Bunu, Buharî ve Müslim'de İbnu Abbas'dan rivayet edilen hadis, reddetmektedir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Cebrail bana Kur'an'ı, bir harf üzere okuttu. Ondan, bunu artırmasını istedim. Yedi harfe kadar artırmağa devam etti.

Müslim'de Ubeyyu'bnu Ka'b'dan rivayet ettiği hadisde Resûlullah şöyle buyurmuştur: Rabbim bana Cebrail'i Kur'an'ı bir harf üzere okumam için gönderdi. Ümmetime kolaylık göster diye müracaat ettim. İki harf üzere okumam müsaade edildi. Ümmetime kolaylık göster diye Cebraile tekrar müracaat ettim. Bu sefer de, yedi harf üzere okumam müsaade edildi.

Gene Ubeyy'den Nesei'de şöyle rivayet edilmiştir: Cebrail sağ ve Mikail (a.s) da sol tarafıma oturarak, Cebrail bana: Kur'an'ı bir harf üzere oku, deyince Mikâil ona, bunu artır, diye müracaatta bulundu. Mikail'in bu isteği, yedi harfe ulaşıncaya kadar devam etti.

Müslim'de Ebu Bekre'den rivayet edilen hadis şöyledir: Mikail'e baktı, sukut etti. Sayının burada sona erdiğini anladım.

Bu da, gerçek sayının kasdedildiği, bu sayıya münhasır olduğunu gösterir.

c- Yedi harften murat, yedi kıraattır. Kur'an'ı Kerim'de yedi vecih üzere عبد الطاغوت **«..tagûta taraftarlık edenler..»** (Mâide, 60.) âyet فلاتقل لهما اف **«..sakın onlara 'öf' bile deme..»** (İsra, 23.) âyeti gibi, pek az kelime bulunduğu ileri sürülerek, itiraz vaki olmuştur.

Bu itiraza şu cevabı veririm: Yedi harften murat, her kelimenin bir, iki, üç veya yediye varan okunuş şeklidir.

d- Buna göre, yediden fazla vecih ile kıraatı yapılan kelimeler hakkında bir zorluk ortaya çıkmaktadır.

e- Yedi harften murat, okunuş şekilleriyle değişiklik meydana getiren vecihlerdir. Bunu İbnu Kuteybe ileri sürer ve şöyle der: Bunların birincisi: ولا يضار كاتب **«..Yazana da, şahide de asla zarar verilmesin..»** (Bakara, 282.) âyetinde olduğu gibi harekesi değişip, mâna ve şekli aynı kalandır. Çünkü bu âyette يضار lafzındaki muzariat harfi mensub veya merfu okunduğu takdirde mâna ve şekil değişmemektedir. İkincisi; kelimenin mâzi ve talep sigasıyle gelerek bilfiil değişmesidir. Bu باعد ve بَاعِدْ kıraatında görülür. (Sebe, 19.) âyeti. Üçüncüsü; ننشزها ve ننشرها (Bakara, 259.) âyetinde olduğu gibi lafzıyle değişmesidir. Dördüncüsü; طلح منضود **«Meyveleri tıklım tıklım muz ağaç(lar)ı** ve طلع (Vakıa, 29.) âyetinde olduğu gibi, mahreci yakın olan harfin değişmesidir. Beşincisi; وجاءت سكرة الموت **«Ölüm sarhoşluğu geldi.»** (Kaf, 19.) âyetinin سكرة الحق بالموت âyetinde olduğu gibi takdim-tehir ile değişmesidir. Altıncısı; ماخلق الذكر والانثى **«Erkeği ve dişiyi yaradana andolsun ki..»** (Leyl, 3.) âyetinin الذكر والانثى şeklinde olduğu gibi ziyade veya noksanlıkla değişmesidir. Yedincisi; كالعهن المنفوش **«..yayılmış pervaneler gibi..»** (Karia,5.) âyetinde olduğu gibi, كالصوف المنفوش bir kelimenin diğer bir kelime yerine gelerek değişmesidir.

Kâsım b. Sâbit bir ilave yaparak, bu hususta ruhsat vardır, der. Çünkü o sıralarda çoğu Sahabe, okuma-yazma bilmiyordu, bildikleri sadece harfler ile mahreçleri idi.

Kâsım b. Sâbit'in bu sözü, İbnu Kuteybe'nin sözünü zayıflatacak derecede değildir. Çünkü İbnu Kuteybe'nin söylediği hususların, ittifakla sabit olma ihtimali mevcuttur. Zira, araştırmalar sonunda buna muttali olmuştur.

f- Ebû'l-Fadli'r-Râzî, «e l - L e v â i h» adlı eserinde şöyle der: İhtilaf halinde söz, şu yedi vecih dışına çıkmaz: Birincisi; İsimlerde müfret, tesniye, cemi, müzekker, ve müennes olma yönünden ihtilaf.

İkincisi; fiillerin, mâzi, muzarî ve emir sigalarında çekimi bakımından vuku bulan ihtilaftır. Üçüncüsü; irab vecihlerinde vuku bulan ihtilaftır. Dördüncüsü; noksanlık ve ziyadelik bakımından vuku bulan ihtilaftır. Beşincisi; takdim-tehirdeki ihtilaftır. Altıncısı; ibdal hususundaki ihtilaftır. Yedincisi; kelimelerdeki fetha, imâle, inceltme, dolgun okuma (tefhim), idgam, izhar ve benzeri okunuşlardaki

ihtilaflar.

g- Bazıları, yedi harften murad, idğam, izhar, tefhim, inceltme (terkîk), imâle, işbâ, med, kasr, teşdid, tahfif, telyîn, tahkik gibi hususların okunuştaki ifade şeklidir, der.

h- İbnu Cezerî; kıraatların sahih, şâzz, zayıf ve munkerini araştırdım, yedi vecihten fazla olduğuna raslayamadım. Bu vecihler; mâna ve yazılış şeklinde bir değişiklik olmaksızın (Nisa, 37.) بالبُخل بالبَخل kelimesinde olduğu gibi dört, şekilde okunup iki vecih sayılan harekelerde, ya فتلقى آدم من ربه كلمات **«Adem, Rabbinden bir takım kelimeler aldı.»** (Bakara, 37.) âyetinde olduğu gibi yalnız mânada, ya تبلوا (Yûnus, 30.) âyetinde تتلوا şeklinde okunduğu gibi, صراط سراط misalinde olduğu gibi, yazılışın değişip, mânanın değişmediği harflerde, ya da واسعوا ، وامضوا (Hicr, 65.) âyetinde olduğu gibi hem mânada hem yazılı şeklinde, ya da ويقتلون فيقتلون (Tevbe, 111.) âyetinde, ya da وصى، اوصى (Bakara, 132.) âyetinde olduğu gibi ziyade ve noksanlıkta ortaya çıkan vecihlerdir. İhtilaf, bu yedi hususu aşmamaktadır. İzhar, idğam, revm, işmam, tahfif, teshil, nakil, ve ibdal gibi ihtilaflar, lafız ve mânada vuku bulan ihtilaflar değildir. Çünkü, bu çeşitli sıfatlar eda ile ilgilidir, onu bir lafız olmaktan çıkarmaz.

Takdim ve tehirde, cumhurun kıraatine misal: وكذلك يطبع الله على كل قلب متكبر جبار **«...İşte Allah, her kibirli zorbanın kalbini böyle mühürler.»** (Gafir, 35.) âyetidir. İbnu Mesud bunu على قلب كل متكبر şeklinde okumuştur.

ı- Yedi harften murad, muhtelif kelimelerle bir mâna ifade eden yedi vecihtir. Mesela; اقبل، تعال، هلم، عجل، اسرع bu kabildendir. Bunu; Sufyan b. Uyeyne, İbnu Cerir, İbnu Vehb ve diğerleri benimsemişlerdir. İbnu Abdi'l-Berr, bu görüşü bir çok ulemanın da kabul ettiğini ileri sürmektedir. Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin Ebû Bekre'den yaptığı şu rivayet buna işaret etmektedir. Cebrail: Ya Muhammed, Kur'an'ı bir harf üzere oku, deyince Mikâil (a.s) yedi harfe ulaşıncaya kadar bunu arttır diye teklifte bulundu. Bunların her biri, azab âyetini rahmet âyetiyle, rahmeti azab âyetiyle karıştırmadığın sürece, kâfi ve yeterlidir, diyerek عجل، اسرع، اذهب، هلم، اقبل، تعال gibi kelimeleri misal vermiştir. Bu lafız Ahmed b. Hanbel'in rivayetidir, isnadı ceyyiddidir. Ahmed b. Hanbel ve Taberânî benzeri rivayeti İbnu Mesud'dan da nakletmiştir. Ebû Davud Ubeyy-den yaptığı rivayette: «Derim ki; azab âyetini rahmet, rahmet âyetini azab âyetiyle karıştırmadıkça سميعا عليما yerine عزيزا حكيما okuyabilirsin.»

Ahmed b. Hanbel Ebû Hüreyre'den şu rivayeti yapmıştır: «Kur'an yedi harf üzerine inmiştir. عليما حكيما yerine غفورا رحيما okuyabilirsin. Ayrıca Hz. Ömer'den şu rivayette bulunmuştur: «Mağfiret âyeti yerine azab âyetini, azab âyeti yerine mağfiret âyetini okumadıkça, Kur'an'ın bütün kıraatı, doğrudur.» Bütün bu isnadlar ceyyiddir.

İbnu Abdi'l-Berr şöyle der: Bu hadiste Resûlullah, Kur'an'ın nâzil olduğu harflerle darb-i mesel kasdetmiştir. Bunlar, mefhumları aynı, lafızları ayrı olan mânalardır. Bunlarda birbirine zıt bir mâna olmadığı gibi, bir kıraatın mânası diğer kıraatın mânasına muhalif değildir. Azabın hilafı olan rahmet, rahmetin hilafı olan azap gibi, birbirine zıt ve birbirini nefyeden kelimeler, bunun dışındadır. Ubeyyu'bnu Ka'b كلما اضاء لهم مشوا فيه «..önlerini aydınlattı mı o(nun ışığı)nda yürürler...» (Bakara, 20.) âyetini . مرّوا فيه . سعوا فيه şeklinde, İbnu Mesud da للذين آمنوا انظرونا «..Mü'minlere derler ki: (Ne olur) bize bakın...» (Hadid, 13.) âyetini امهلونا اخرونا şeklinde okumuşlardır.

Tahâvî bu konuda şunu ilave eder: «Ashab-ı Kiram'ın okuma-yazması olmadığı için, bir çoğunun tek lafızla okuması ve bunları iyice ezberlemesi zor olduğundan, yedi harfle okuma müsaadesi verilmiştir. Sonradan mazeretin kalkması, yazma ve ezberleme işinin kolaylaşmasıyle, verilen müsaade geçersiz kılınmıştır. İbnu Abdi'l-Berr, Bakillânî ve diğerleri aynı görüşü savunmuşlardır, der.

Ebû Ubeyd «F e d â i l u' l - K u r' a n»ında, Avnu'bnu Abdillah tarikıyle şu rivayeti nakleder: İbnu Mesud, bir adam ان شجرة الزقوم طعام الاثيم «Zakkum ağacı günahkârların yemeğidir.» (Duhan, 43.) âyetini okurken, o kimse اثيم yerine اليتيم kelimesini söylüyordu. İbnu Mesud bunu tekrarlatınca yine dili dönmedi, bu sefer de طعام الفاجر diyebilir misin, diye sorduğunda, evet cevabını aldı ve aynen söyledi.

k- Yedi harften murat, yedi lügattır. Ebû Ubeyd, Sa'lebî-l-Ezherî ve diğerleri bu görüştedirler. Bunu İbnu Atıyye tercih etmiş, Beyhakî «Ş u a b»ında doğrulamıştır: Arap lehçelerinin yedi'den fazla olduğu yolunda itiraz vaki olmuştur. Bunlarla lehçelerin en fasihi kasdedilidiği cevabı verilmiştir.

Ebû Sâlih tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kur'an yedi lehçe üzerine nâzil olmuştur. Bunlardan beşi, Havazin kabilesinden olan Sa'd b. Bekr, Cuşem b. Bekr, Nasr b. Muâviye ve Sakif'in lehçeleridir. Bunların hepsi Havazin'dendir. Kendilerine yukarı Havazinliler denilir. Bu yüzden Ebû Amri'bni'l-Alâ; Arabın en fasih konuşanı yukarı Havazinliler ile aşağı Temim, yani Benû Dârim kabilesi mensuplarıdır, demiştir.

Ebû Ubeyd, İbnu Abbas'dan yaptığı diğer bir rivayette İbnu Abbas şöyle demiştir: Kur'an, Kureyş ve Huzeyl lehçeleri üzerine inmiştir. Kendisine bu nasıl olur, diye sorulduğunda: Bunlar birbirine komşulardır, lehçeleri birbirine kolay gelirdi, demiştir.

Ebû Hâtimi's-Sicistânî: Kur'an'ın Kureyş, Huzeyl, Temim, Ezdî, Rabîa, Hevâzin ve Sa'd b. Bekr lehçeleri üzerine inmiştir, der. İbnu Kuteybe bunu kabul etmez ve Kur'an'ın sadece Kureyş lehçesiyle indiğini söyler, bunu وما ارسلنا من

رسول الا بلسان قومه (İbrahim, 4.) âyetiyle delillendirir. Ebû Aliyyi'l-Ehvâzî de bu görüşü doğrulamıştır.

Ebû Ubeyd şu görüşü ileri sürer: Yedi harften murat, her kelimenin yedi lehçe üzerine okunması demek değildir. Aksine yedi lehçe, kabilelere göre dağılmıştır. Bazıları Kureyş, bazıları Huzeyl, bazıları Havâzin, bazıları da Yemen veya diğer lehçelerdir. Bazı lehçeler, diğerlerinden daha şanslı ve daha çok paya sahiptir.

Denilir ki Kur'an-ı Kerim özellikle Mudar lehçesiyle nâzil olmuştur. Bu söz Hz. Ömer'in; Kur'an-ı Kerim Mudar lehçesiyle nâzil oldu, sözüne dayanmaktadır. Hatta bazıları, Kur'an'ın bu lehçe ile indiğini, kesinlikle ifade etmişlerdir. Bu görüş, İbnu Abdi'l-Berr'in, yedi lehçe Mudar'a bağlı kabilelere aittir, sözüne dayanmaktadır. Bunlar: Huzeyl, Kinâne, Kays, Dabbe, Teymu'r-Ribâb, Esed b. Huzeyme ve Kureyş'tir. Hepsi de Mudar'a bağlı kabilelerdir, yedi lehçeyi ihtiva etmektedirler.

Ebû Şâme bazı ulemanın şöyle dediğini nakleder: Kur'an önce Kureyş ve civarında yaşayan fasih Arapların lehçeleriyle inmiş, sonra da diğer Araplara, i'rab ve kelimelerdeki farklılıklara göre kendi lehçeleriyle okumalarına müsaade edilmiştir. Onlardan hiçbiri zorluk olacağı düşüncesiyle, kendi lehçelerini bırakarak bir başka lehçeye uymaya icbar edilmemiştir. Böylece Kur'an âyetlerini kolaylıkla anlamaları sağlanmış, aralarında bir hamiyyet teessüs etmiştir.

Bazı ulema bu husustaki müsahamayı; her kelimeyi herkes istediği şekilde kendi lehçesindeki eş anlamlı kelimeye nakletmesi mânasına gelmemiş, aksine bizzat Resûlüllah'tan duymaları nazarı dikkate alınmıştır, diye ilavede bulunmuştur.

Bu görüş, bazılarını müşkül duruma sokmuştur. Çünkü buna göre Cebrail (a.s)in bir kelimeyi, yedi kere tekrarlaması gerekir.

Buna şu cevabı vermek isterim: Cebrail'in bir lafzı yedi kere tekrar etmesi, ancak yedi harfin bir kelimede bulunması halinde gerekirdi. Oysa biz daha önce, Cebrail'in Kur'an'ı her arz edişinde bir lehçeyle okuduğunu, bunu yediye tamamladığını söylemiştik. Bu söz reddedilmiştir, çünkü Ömer b. Hattab ile Hişâm b. Hakîm Kureyşli oldukları halde, kıraatleri değişik olmuştur. Hz. Ömer'in, Hişâm'ın kullandığı lehçeyi reddetmesi mümkün değildir. Bu da yedi harften maksadın yedi lehçe olmadığını ortaya koymaktadır.

I- Yedi harten murat, yedi sınıftır. Önceden naklettiğimiz hadisler bunu reddeder. Bu görüşü savunanlar, yediyi tayin etmede ihtilafa düşmüşlerdir. Bunların; emir, nehiy, helâl, haram, muhkem, müteşabih ve emsal oldukları söylenmiştir. Hâkim ve Beyhakî'nin İbnu Mesud'dan rivayet ettikleri bir hadisi delil

olarak ileri sürmüşlerdir. İbnu Mesud Resûlullah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: «İlk kitablar bir tek (sema) kapıdan ve bir tek lehçe üzerine inmişti. Kur'an ise yedi sema kapısından ve yedi harf üzere inmiştir. Bunlar; emir, nehiy, helal, haram, muhkem, müteşabih ve emsaldir.»

Buna, bazı ulema şu cevabı vermiştir: Hadis'lerde zikri geçen yedi harften murad, yedi sınıf değildir. Çünkü bu hadislerin siyakı, onları bu görüşe hamletmenin mümkün olmadığını gösterir. Bilakis bu hadisler, kolaylık bakımından bir kelimenin iki, üç ve yedi vecihe kadar okunabileceğini açıkça göstermektedir. Çünkü bir şey, bir âyette hem helal, hem haram olamaz.

Buhârî şöyle der: İbnu Mesud'un rivayet ettiği bu hadisteki yedi harften murad, Kur'an-ı Kerim'in nâzil olduğu nevilerdir. Önceki hadislerde ise, Kur'an-ın okunduğu lehçeler murad edilmektedir. Başkaları da şöyle demiştir: Yedi harfi bu şekil tevil edenin tevili fasittir, doğru değildir. Çünkü bu harflerden birinin haram, diğerlerinin helal, birinin helal, diğerlerinin haram olması mümkün olmadığı gibi, Kur'an'ın bütünüyle helal, ya da bütünüyle haram olarak okunması, veya bütünüyle darb-ı mesel (emsal) olması da caiz değildir.

İbnu Atiyye ise, bu sözün zayıf olduğunu ileri sürer. Çünkü Kur'an'ın kıraatında tanınan serbestliğe dair icma, helalın haram, haramın helal yapılması, âyetlerde geçen mânalardan birinin değiştirilmesi vakı olmamıştır.

Mâverdi de, bu sözün hatalı olduğunu söyler. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) lehçelerden herhangi biriyle okunması ve harflerden herhangi birinin diğeri ile değiştirilmesinin caiz olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca İslâm uleması, emsal âyetinin ahkâm âyetiyle değiştirilmesinin haram olduğuna ittifak etmişlerdir.

Ebû Aliyyi'l-Ehvâzî ve Ebû'l-Alâ el-Hemedânî şöyle demişlerdir: Resûlullah'ın hadisinde geçen «emir ve nehiy» ve emsali hususların her biri müstakil birer ifadedir, yani Kur'an nehyedicidir. Resûlullah bununla, yedi harfin tefsirini murad etmişlerdir. Bu husus, yedi sayısınıdaki ittifakı şüpheli duruma sokar. Hadisin bazı tariklerinde, zecr ve emr kelimelerinin mansup olarak gelmesi, bunu doğrulamaktadır. Bu şu demektir: Kur'an yedi kapıdan bu sıfatla inmiştir.

Ebû Şâme de: Bu şekildeki bir tefsir, lehçeler için değil, kelamın bölümleri için olmaması ihtimalini taşır. Buradaki yedi kapıdan murad, kelamın yedi kısım olmasıdır. Yani Cenâb-ı Hak Kur'an'ı kelamın bu kısımlarında indirmiştir, diğer semavî kitablar gibi o'nu, bir sınıfa hasretmemiştir, der.

m- Yedi harften murad; mutlak-mukayyed, umum ve husus, nass ve müevvel, nasih-mensuh, mucmel-mufesser, istisnâ ve kısımlarıdır, denilmiştir. Şeydele bunu fukahadan nakletmiştir.

n- Yedi harften murad; hazif ve sıla, takdim ve tehir, istiâre, tekrar ve

kinaye, hakikat ve mecaz, mücmel ve müfesser, zahir ve garibdir. Bunu da lugatçılardan nakletmiştir.

o- Yedi harften murad müzekker-müennes, şart ve ceza, tasrif ve irab, aksam ve cevabları, cem' ve ifrad, tasgîr ve ta'zim ile edatların muhtelif olmasıdır, denilmiştir. Bunu da nahivcilerden nakletmiştir.

p- Yedi harften murad; muamelattan yedi nevi denilmiştir. Bunlar; zühd, yakin ve cezmle birlikte kanaat, haya ve keremle birlikte hizmet, fakirlik ve mücahede ile birlikte fütüvvet, korku ve ümidle birlikte murakabe, rıza ve şükürle istiğfar, tazarru, muhasebe ve muhabbetle birlikte sabr, müşahede ile birlikte şevk'dir. Bunları da ehli tasavvuftan nakletmişlerdir.

r- Bu harflerden murad; yedi ilimdir. İlm-i inşa ve icad, ilm-i tevhid ve tenzih, ilm-i sıfatu'z-Zat, ilm-i sıfatu'l-fi'l, ilmi avf ve azab, ilm-i haşr, ve hisab ve ilm-i nübüvet bunlardandır.

İbnu Hacer, Kurtubî'nin İbnu Hibban'dan şu rivayette bulunduğunu söyler: Yedi harfin mânası hakkında 35 ayrı görüş ileri sürülmüştür. Kurtubî bunlardan sadece beşini zikretmiştir; İbnu Hibban'ın bu rivayetini, bulunması muhtemel olan kitaplarda araştırdım, fakat rastlayamadım, demiştir.

İbnu Nakib bunu, tefsir mukaddemesinde, Şerefu'l-Muzeniyyi'l-Mursî tarikıyle rivayet ettiğini söylemek isterim. Mursî, İbnu Hibban'ın şöyle dediğini söyler: Ulema, yedi harfin mânası hakkında 35 görüş ileri sürmüştür.

1- Ulema'dan bir kısmı yedi harften murad; emir, nehiy, haram, muhkem müteşabih ve emsaldir, demiştir.

2- Helal, haram, emir, nehiy, zecir, gelecekten haber ve emsal.

3- Vaad, vaîd, helal, haram, mevâiz, emsal ve ihticac.

4- Emir, nehiy, beşaret, nezaret, ahbar ve emsal.

5- Muhkem, mütşabih, nâsih, mensuh, husus, umum, ve kasas.

6- Emir, zecir, terğib, cedel, kasas, ve mesel.

7- Emir, nehiy, had, alem, sır, zâhir, ve bâtın.

8- Nâsih, mensuh, vaad, vaîd, rağm, tedib ve inzar.

9- Helal, haram, iftitah, ahbar, fedâil ve ukubât.

10- Emir, zecir, emsal, haber, itab, vaaz ve kasas.

11- Helal, haram, emsal, mensuh, kasas ve mubah.

12- Zâhir, bâtın, farz, mendub, husus, umum ve emsal.

13- Emir, nehiy, vaad, vaîd, mubah, irşad ve ibret.

14- Mukaddem, muahhar, farzlar, cezalar, mevize, müteşabih ve emsal.

15- Müfesser, mücmel, hükmedilmiş, mendup, kesinlik ve emsal.

16- Kesin emir, kesin mendub, kesin nehiy, nehyedilen, ahbar ve mubahlar.

17- Farzın emri, kesin nehiy mendubun emri, mürşidin nehyi, vaad, vaîd ve kasas.

18- Kelamın dışına çıkmadığı yedi cihet; kendisiyle hususilik murad edilen umumi lafız, kendisiyle umumilik murad edilen hususi lafız, tevilinden tenzîli mustağni olan lafız, mânasını ancak ulemanın anladığı lafız, mânasını ancak derin bilgisi olanların (rasihûn) anladığı lafız.

19- Rubûbiyeti izhar, vahdaniyeti isbat, ulûhiyeti tazim, Allah'a kulluk etmek, şirkten kaçınmak, sevaba teşvik, ikabdan sakınmak.

20- Beşi Hevazin, ikisi diğer Arablara ait olan yedi lehçe.

21- Bütün Arablarca kullanılan yedi lehçe; bunlardan her biri kabilenin şöhretine göre dağılmıştır.

22- Dördü; Sa'd b. Bekr, Cuşem b. Bekr, Nasr b. Muâviye gibi Hevazin kabilesinin ileri gelenlerine ait dört, Kereyş'e ait üç lehçeden ibaret olan yedi lehçe.

23- Kureyş, Yemen, Curhüm, Hevâzin, Kudaa, Temim ve Tayy lehçelerinden olan yedi lehçe.

24- Ka'b b. Amr ile Ka'b b. Luey lehçeleri; bu iki kabile yedi lehçe kullanır.

25- Aynı mânayı taşıyan Arab bölgelerinin kullandığı muhtelif lehçeler; bu kelimeler: تعال ، هات ، هلم kelimeleridir.

26- Sahabe'den; Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbnu Mesud, İbnu Abbas ve Ubeyy b. Ka'b'a ait yedi kıraat.

27- Hemz, imâle, feth, kesre, tefhim, med ve kasr.

28- Tasrif, masdarlar, arûz, garib, seci', herbiri aynı mânada kullanılan muhtelif lafızlar.

29- Lafzında değişiklik olsa bile mânası değişmeyen, yedi şekilde irab edilen bir kelime.

30- Arab dilini meydana getiren elif, ba, cim, dal, ra, sin, ve ayın gibi yedi ana harf.

31- Gafûr, rahîm, semi, basîr, alîm ve hikîm gibi Allah'a ait yedi isim.

32- Zâtî sıfatlar hakkındaki âyet, tefsiri başka bir âyette olan âyet, tefsiri sünneti nebeviyyeden âyet, resûl ve nebilerin kıssaları hakkındaki âyet, eşyayı yaratma hakkındaki âyet, cenneti vasfeden âyet, cehennemi vasfeden âyet.

33- Yaratmanın vasfı hakkındaki âyet, vahdaniyetin isbatı hakkındaki âyet, Allah'ın sıfatlarını isbat hakkındaki âyet, resûllerinin isbatı hakkındaki âyet, kitablarının isbatı hakkındaki âyet, İslâm'ın isbatı hakkındaki âyet, küfrü ne[illegible] hakkındaki âyet.

34- Keyfiyet olmaksızın Allah'ın zâtî sıfatlariyle ilgili yedi cihet.

35- Allah'a iman, şirkten sakınma, emirlerin ifası, zecrden kaçınmak, imanda sebat etmek, Allah'ın haram kıldıklarını haram etmek, Resûlullah'a itaatte bulunmak.

İbnu Hibban; bu otuz beş görüş, Kur'an'ın yedi harf üzere indirildiği mânasında dilcilerin ve ilim ehlinin ortaya koyduğu görüştür. Bunlar, birbirine benzeyen görüşlerdir. Herbiri isabetli olabileceği gibi olmayabilir de, der.

Mursi ise; bu görüşlerin çoğu, birbirinin aynıdır. Bunların neye dayandığını, kimden nakledildiğini, her birinin neden yedi harfi tahsis ettiğini, bir türlü anlayamadım. Oysa bütün bunlar, Kur'an'da mevcuttur. Tahsisin mânasını da bir türlü kavrayamadım. Bunarda öyle ifadeler var ki, mânalarını gerçekten anlayamadım. Ayrıca bunların çoğu Buhârî'de geçen Hz. Ömer'le Hişam b. Hakîm'in hadisine ters düşmektedir. Hz. Ömer'le Hişam, okudukları âyetlerin ne tefsirinde, ne de hükmünde ihtilaf etmişlerdir. Onların ihtilafı, sadece harflerin kıratlerindedir. Avamın bir çoğu yedi harften, yedi kıraat kasdedildiğini sanmıştır. Bu, bağışlanmayacak bir cehâlettir, der.

10- Hz. Osman Mushafı ve Yedi Harf

Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflar, yedi harfin hepsini içine alıp almadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Fukaha, kurra, mutekellimin ve diğerlerinden bir grub ulema, bu inançdadırlar. Bunlardan birinin naklini ihmal etmeyi caiz görmezler. Çünkü Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushafların, Hz. Ebûbekr tarafından yazdırılan mushaftan nakledildiği, diğer mushafların terkedildiği hususunda ittifak etmişlerdir.

Selef ve halefden bir grup ulema ile Müslümanların ileri gelenleri, Hz. Osman'ın mushafı yedi harfin yalnız yazılışlarına şamil olduğu, araza-i ahireda meydana gelen şekiline aynen uyduğu, bundan bir harfin bile terkedilmediği görüşündedirler.

İbnu'l-Cezerî; doğru olan görüş budur, der.

Birinci görüşe şu açıklamayı getirebiliriz. Bunu İbnu Cerir şöyle ifada eder: Yedi harf üzere kıraat bütün Müslümanlara vacib değildir. Bu sadece bir cevaz, kendilerini kendilerine verilen bir ruhsattır. Sahabei Kiram, Müslümanların Kur'an'ı kıraate, bir lehçe üzerinde birleşemedikleri takdirde ihitilafa düşüp bölüneceklerini görünce umumi bir toplantı yaptılar. Onlar dalaletten uzak kimselerdi. Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushafta yapılması gereken terkedilmemiş, haram bir iş işlenmemiştir. Şübhesiz, arza-i âhirada Kur'an'ın bazı âyetleri neshedilmiş ve değiştirmiştir. işte bundan dolayı Sahabe-i Kiram; istinsah heyetinin incelemesi sonunda, arza-i âhirada Kur'an'dan olduğu kesinleşen âyet-

leri yazdıkları, bunun dışındakileri terkettikleri hususunda ittifak etmişlerdir.

İbnu Eşte «M e s â h i f», İbnu Ebî Şeybe «F e d â i l» adlı eserinde İbnu Sirin tarıkiyle Ubeydetu's-Selmânî'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Bugün Müslümanların okuduğu kıraat, Resûlüllah'ın vefat yılında Cebrail (a.s) kendisine arz ettiği kıraattır.

İbnu Eşte «M e s a h i f» adlı eserinde, İbnu Sîrin'den şöyle dediğini rivayet eder: Cebrail (a.s) her sene Ramazan ayında bir kere o sene içinde inen âyetleri Resûlullah'a (s.a.v.) arz ederdi. Resûlüllah'ın vefat senesinde bu arza, iki kere yapılmıştır. Okuduğumuz kıraatın, arza-i âhira'da tesbit edildiğini rivayet etmişlerdir

Beğavî, «Ş e r h u' s - S u n n e» adlı eserinde şöyle der: Denilir ki Zeyd b. Sabit, Kur'an'dan neshedilen ve aynen bırakılan âyetlerin beyan edildiği, arza-i âhirada bulunmuştur. Zeyd bunları yazmış ve Resulüllah'a aynen okumuştur. Bu yüzden Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer, Kur'an'ın cem'i konusunda Zeyd b. Sâbit'e itimad etmiş, Hz. Osman da mushafın istinsah vazifesini ona tevdi etmişti.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN VE SÛRELERİN İSİMLERİ

Câhiz şöyle der: Cenâb-ı Hak Kitab'ına Arapların kullandığı ifadelere, manzumelerine icmâli ad vermelerinin hilafına ad vermiştir. Arablar «divan» adını vermelerine karşılık Cenâb-ı Hak Mushaf'ın bütününe Kur'an, kasideye karşılık sûre, beyt adına karşılık âyet, kafiye adına karşılık da, fâsıla adını vermiştir.

Şeyzele adıyla tanınan Ebû'l-Maâli Uzeyzî b. Abdi'l-Melik, «K i t a b u' l-B u r h â n»ında şöyle der: Allahu Taâlâ Kur'an'ına elli beş isim vermiştir. Bunlar:

1- 2 : حم والكتاب المبين (Duhân, 1-2.) âyetlerindeki gibi Kitab ve Mübin,
«Hâmim. Apaçık Kitaba andolsun ki..»

3- 4: انه لقرآن كريم (Vâkıa, 77.) âyetindeki gibi Kur'an ve Kerim.
«O, elbette şerefli bir Kur'an'dır.»

5- : حتى يسمع كلام الله (Tevbe, 6.) âyetindeki gibi Kelâm.
«...Allah'ın sözünü işitsin....»

6- : وانزلنا اليكم نورا مبينا (Nisa, 174.) âyetindeki gibi Nûr.
«...ve size apaçık bir nur indirdik.»

7- 8: هدى ورحمة للمؤمنين (Yûnus, 57.) âyetindeki gibi Hidayet ve Rahmet.
«...ve Müminlere bir yol gösterici ve rahmet gelmiştir.»

9- : نزل الفرقان على عبده (Furkan, 1.) âyetindeki gibi Furkân.
«...kulu (Muhammed)e Furkanı indiren....»

10- : وننزل من القرآن ما هو شفاء (İsra, 82.) âyetindeki gibi Şifâ.
«Biz Kur'an'la, Müminlere şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz...»

11- : قد جاءتكم موعظة من ربكم (Yûnus, 57.) âyetindeki gibi Mev'ize.
«...size Rabbinizden bir öğüt....gelmiştir.»

12-13: وهذا ذكر مبارك انزلناه (Enbiya, 50.) âyetindeki gibi Zikir ve Mübarek
«İşte bu (Kur'an) da bizim indirdiğimiz feyz kaynağı bir kitabtır...»

14- : وانه في ام الكتاب لدينا لعلي (Zuhruf, 4.) âyetindeki gibi 'Aliyy.
«O, katımızda bulunan ana Kitab'dadır. Şanı yücedir...»

15- : حكمة بالغة (Kamer, 5.) âyetindeki gibi Hikmet.

«Bunlar üstün bir hikmettir...»

16- : تلك آيات الكتاب الحكيم (Yûnus, 2.) âyetindeki gibi Hakim,

«...İşte bunlar, hikmetli Kitab'ın âyetleridir.»

17- : مصدقا لما بين يديه من الكتاب و مهيمنا عليه (Mâide, 48.) âyetindeki gibi Muheymin,

«...önceki kitapları doğrulayıcı ve onları kollayıp koruyucu olarak..»

18- : و اعتصموا بحبل الله (Âli İmran, 103.) âyetindeki gibi Habl,

«Topluca Allah'ın ipine yapışın...»

19- : و ان هذا صراطي مستقيما (En'am, 153.) âyetindeki gibi Siratu müstakim,

«İşte benim doğru yolum bu,...»

20- : قيما لينذر (Kehf, 3.) âyetindeki gibi Kayyîm,

«Dosdoğru...uyarsın...»

21-22: انه لقول فصل (Târık, 113.) âyetindeki gibi Kavl ve fasl,

«O, elbette ayırdedici bir sözdür.»

23- : عم يتساءلون عن النبإ العظيم (Nebe, 1-2.) âyetindeki gibi en-Nebeu'l-Azim,

«Birbirine hangi şeyden soruyorlar.»

24-26: الله نزل احسن الحديث كتابا... (Zümer, 23.) âyetindeki gibi Ahsenu'l-Hadis,

«Allah, sözün en güzelini, birbirine benzer...indirdi...»

27- : و انه لتنزيل رب العالمين (Şuara, 192.) âyetindeki gibi Tenzil,

«Muhakkak ki o, âlemlerin Rabbinin indirmesidir.»

28- : و كذلك اوحينا اليك روحا من امرنا (Şûra, 52.) âyetindeki gibi Ruh,

«İşte sana da böyle emrimizden bir ruh vahyettik..»

29- : انما انذركم بالوحي (Enbiya, 45.) âyetindeki gibi Vahy,

«Ben ancak sizi vahy ile uyarıyorum...»

30- : قرآنا عربيا (Yûsuf, 2.) âyetindeki gibi Arabiyyun

«Arapça bir Kur'an...»

31- : هذا بصائر (A'raf, 203.) âyetindeki gibi Besâir,

«Bu (Kur'an), Rabbinizden gelen basiretlerdir...»

32- : هذا بيان للناس (Âli İmran, 138.) âyetindeki gibi Beyan,

«Bu (Kur'an) insanlara bir açıklama...»

33- : من بعد ما جاءك من العلم (Bakara, 145.) âyetindeki gibi İlim,

«Sana gelen ilimden sonra...»

34- : ان هذا لهو القصص الحق (Âli İmran, 62.) âyetindeki gibi Hakk,

«İşte (İsa hakkındaki) gerçek kıssa budur...»

35- : ان هذا القرآن يهدي (İsra, 9.) âyetindeki gibi Hâdî,

«Gerçekten bu Kur'an en doğru yola iletir...»

36- : قرآنا عجبا (Cin, 1.) âyetindeki gibi Aceb,

«...harikulade güzel bir Kur'an»

37- : و انه لتذكرة (Hâkka, 48.) âyetindeki gibi Tezkira,

«O (Kur'an) bir...öğüttür.»

38–: استمسك بالعروة الوثقى (Bakara, 256.) âyetindeki gibi el-Urvetu'l-Vuska,

«...sağlam bir kulpa yapışmış olur...»

39–: والذى جاء بالصدق (Zümer, 33.) âyetindeki gibi Sıdk,

«Doğruyu getirene...»

40–: وتمت كلمة ربك صدقا وعدلا (En'am, 115.) âyetindeki gibi 'Adl,

«Rabbinin sözü hem doğrulukça, hem adaletçe tamamlanmıştır..»

41 : ذلك امر الله انزله اليكم (Talak, 5.) âyetindeki gibi Emr,

«Bu Allah'ın indirdiği buyruğudur...»

42 : سمعنا مناديا ينادى للايمان (Ali İmran, 193.) âyetindeki gibi Münadi,

«...'Rabbinize inanın diye imana çağıran bir davetçi işittik...»

43–: هدى وبشرى (Bakara, 97.) âyetindeki gibi Buşra,

«...yol gösterici ve müjdeci olarak...»

44–: بل هو قرآن مجيد (Burûc, 21.) âyetindeki gibi Mecîd,

«Hayır, o, şerefli bir Kur'an'dır.»

45–: ولقد كتبنا فى الزبور (Enbiya, 105.) âyetindeki gibi Zebûr,

«...Zebur'da...yazmıştık...»

46-47: كتاب فصلت آياته قرآنا عربيا بشيرا ونذيرا (Fussilet, 3-4.) Beşir ve Nezir,

«...Ayetleri açıklanmış, Arapça olarak okunan bir kitaptır...»

48–: وانه لكتاب عزيز (Fussilet, 41.) âyetindeki gibi Azîz,

«Halbuki o, öyle eşsiz bir Kitab'dır ki..»

49–: هذا بلاغ للناس (İbrahim, 52.) âyetindeki gibi Belâg,

«Bu (Kur'an) insanlara bir tebliğdir.»

50 : احسن القصص (Yûsuf, 3.) âyetindeki gibi Kıssa'dır.

«...kıssaların en güzelini...»

Bir âyette Kuran'ın dört ismini beraberce verir فى صحف مكرمة مرفوعة مطهرة (Abese, 13-14.) âyetler. Bunlar: Suhuf, Mukerreme, Merfûa, Mutahhera-dir.

Allah'ın Kur'an'a Kitab ismi vermesi; en beliğ bir şekilde çeşitli ilimleri, kıssaları ve ahbârı bir araya toplamasındandır. Kitap kelimesi lugatta, cem' demektir. Hak'kı bâtıldan ayırdığı için de Mubîn denilmiştir.

Kur'an kelimesi hakkında çeşitli görüşler vardır. Bir kısım ulema Allah'ın Kelamına has, muştak olmayan özel bir isimdir, hemzesizdir, demişlerdir. Bunu İbnu Kesîr hemzesiz okumuştur, rivayet de Şafiî'den yapılmıştır.

Beyhakî, Hatib ve başkaları Şafiî'nin قرات yu hemzeli, القرآن nı hemzesiz okuduğunu القرآن kelimesinin isim olup قراءة den alınmadığı ve hemzesiz olduğunu, Tevrat ve İncil gibi Allahın kitabına ait bir isimdir, dediğini rivayet e-

derler.

Aralarında Eşari de olmak üzere bir grup ulema şöyle demiştir: Kur'an kelimesi, قرن kökünden müştaktır. Bir şey diğerine katıldığında, قرنت الشئ بالشئ denir. Süreler, âyetler ve harfler bir araya toplandığı için Kur'an adı verilmiştir.

Ferra şöyle der: Kur'an kelimesi القرائن den müştaktır. Çünkü Kur'an âyetleri birbirini tasdik eder, birbirine benzer. İşte bu قرائن yakınlıktır. Bu iki kavle göre Kur'an kelimesi, hemzesizdir, nun harfi kelimenin aslındandır.

Zeccac, bu sözün yanlış olduğunu söyler. Doğru olan; Kur'an kelimesindeki hemzenin kelimedeki ağırlığı hafifletmek ve harekesini kendinden önceki harfe nakletmek için hazfedilmesidir, der.

Kur'an kelimesinin hemzeli olduğunu söyleyenler arasında görüş farkı vardır. Aralarında Lihyani'nin de bulunduğu bir grup رجحان ve غفران gibi قرات kelimesinden müştak bir masdardır. Yapılan bir işe masdar ile isim verildiği gibi, okunan kitab olması bakımından Kur'an'a bu ad verimiştir.

Aralarında Zeccac'ın da bulunduğu ulema, Kur'an kelimesinin, cem' mânasına gelen القر kelimesinden muştak, فعلان vezninde bir sıfat olduğunu söylemişlerdir. قرات الماء في الحوض suyu havuzda topladım, cümlesindeki قرات kelimesi جمعت mânasınadır, bir araya toplamak demektir.

Ebû Ubeyde Kur'an'a, sûreleri bir arada topladığı için, bu ad verilmiştir, der. Râgıb; ne bir arada toplanan her şeye, ne de bir arada cem' edilen her söze Kur'an denir; Kur'an'a bu adın verilmesi, daha önce indirilen semavî kitabların semeresini bir arada toplamasındandır, der. Bütün ilim nevilerini bir arada topladığı için Kur'an adını aldığı da söylenir.

Kurtubî şöyle bir söz nakleder: Kur'an'a bu adın verilmesi, okuyanın onu ağızıyla telaffuz ve beyan etmesidir. Bu, Arapların şu sözünden alınmıştır: ماقرات الناقة سلاقط (Deve hiç hamile kalmadı) yani; yavrusunu hiç dışarı atmadı şeklindedir. Bu cümledeki قرا kelimesinin ifade ettiği mânaya dayanmak Kur-an da okuyanın ağızla telaffuz ederek dışarı attığı (ifade ettiği) söz olması bakımından bu adı almıştır.Bana göre bu meselede en doğru olan Şafiî'nin sözüdür.

Kur'an'a Kelam denilmesi, onu tesir mânasında olan bu kelimeden müştak olmasındandır. Çünkü Kur'an'ı Kerim dinleyenin zihnine tesir ederek kendisine yeni bir fayda sağlar.

Kur'an'a nûr denilmesi, kendisiyle helal ve haramın kapalı taraflarının anlaşılmasıdır.

Kur'an'a Hidayet denilmesi, kendisinde hakikatı göstermesi özelliğinin bulunmasıdır. Bu mubalağa olarak masdarın ismi fâil yerine kullanılmasındandır.

Furkan adı ise, hak ile bâtılı ayırmasından dolayıdır. İbnu Ebî Hâtim'in riyetine göre Mucahid bunu tercih etmiştir.

Kur'an'a Şifa adı verilmesi, insanı; küfür, cehalet, kin gibi kalbi ve bedeni marazlardan şifaya kavuşturmasındandır.

Zikr adı verilmesi, kendisinde geçmiş milletlerin başından geçen olaylar ve öğütler bulunmasından dolayıdır. .. وانه لذكر لك ولقومك **«Doğrusu bu Kur'an sana ve ümmetine bir öğüttür..»** (Zuhruf, 44.) âyetinde olduğu gibi şeref mânasına gelmektedir, çünkü Kur'an kendi dilleriyle inmiştir.

Kur'an'a Hikmet denilmesi; her şeyin yerli yerine konması bakımından, muteber bir kanun üzere inmiş olması veya pek çok hikmetleri ihtiva etmesindendir.

Hakîm denilmesi; âyetlerin nazmındaki düzgünlük ve mânalarındaki üstünlüğün sağlamlığı ile; tebdil, tahrif, ihtilaf ve zıdlığa meydan vermemesindendir.

Muheymin denilmesi; Kur'an'ın bütün geçmiş milletlere ve kitaplara şâhid olmasıdır.

Kur'an'a Habl denilmesi; ona sarılanın cennete ya da hidayete ulaşmasıdır. Habl aynı zamanda sebeb demektir.

Sırat-ı Mustakim denilmesi; onun eğriliği olmayan, cennete götüren dosdoğru bir yol olmasından dolayıdır.

Mesânî denilmesi; kendisinde geçmiş milletlere ait kıssaların açıklanması yönüyledir. Bu aynı zamanda, kendinden önceki kitabları övmesi mânasınadır. Kendisinde kıssalar ve öğütlerin tekrar edilmesi mânasının bulunduğu da, söylenir. Ayrıca, önce mâna sonra da hem mâna lafızla inmesinden dolayı, Mesânî denilmiştir. Kirmânî «e l - A c â i b v e 'l - G a r â i b» adlı eserinde naklettiği gibi ان هذا لفى الصحف الاولى **«Bu (hüküm), elbette ilk sahifelerde de vardır.»** (A'lâ, 18.) âyetine dayanmaktadır.

Müteşâbih denilmesi ise; güzellik ve doğrulukta birbirine benzemesinden dir.

Kur'an'a Rûh denilmesi; kendisiyle kalp ve nefislerin canlanmasıdır.

Şerefinden dolayı da Mecid adı verilmiştir.

Muarazada bulunmak isteyenlere karşı galib gelmesinden dolayı da Azîz adı verilmiştir.

Kendisiyle insanlara emrolundukları ve yasaklandıkları şeyleri tebliğ veya kendisinde belağatın bulunması, başkasına ihityaç duyulmaması bakımından Kur'an'a Belâğ adı verilmiştir.

es-Silefî bazı eserlerinde şöyle demiştir: Ebû'l-Kerem en-Nahvî Ebû'l-Kasım et-Tennûhî, o da Ebû'l-Hasen er-Rûmî'nin şöyle dediğini işitmiştir; Rummâni'ye: Her kitabın bir tercemesi vardır. Allah'ın Kitabının tercemesi nedir? diye sorulduğunda: هذا بلاغ للناس ولينذروا به **«Bu (Kur'an), insanlara bir tebliğdir. İnsanlar bununla uyarılsınlar...»** (İbrahim, 52.) âyetiyle cevap vermiştir.

Ebû Şâme ve diğerleri ..... ورزق ربك خير «...Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha süreklidir.» (Taha, 131.) âyetinde رزق kelimesinden Kur'an kasdedildiğini söylemiştir.

1- Kur'an'a Mushaf Adının Verilişi:

Muzafferi, «T a r i h»inde şunu nakleder: Bir kısmı ona, İncil adını vermişlerse de, bu isim onlara hoş gelmemiştir. Bir kısmı da Sifr adını verelim demişler, fakat Yahudilikle ilgili bir terim olduğundan bunu da beğenmemişlerdir. Bunun üzerine İbnu Mesud; Habeşistanda bir kitap gördüm ona Mushaf adını vermişlerdi, deyince Kur'an için ad olarak bunu seçmişlerdir

Derim ki: İbnu Eşte «K i t â b u' l - M e s â h i f» adlı eserinde, Mûsab b. Ukbe tarikiyle İbnu Şihâb'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an-ı Kerim-i cemettiklerinde kâğıda yazmışlardı. Hz. Ebû Bekr Kur'an'a bir isim arayın, deyince bazıları; es-Sifr, bazıları da el-Mushaf adını teklif ettiler. Çünkü Habeşliler Kur'an'a Mushaf adını vermişlerdi. Kur'an'ı ilk cemeden ve ona Mushaf adını veren Hz. Ebû Bekr'dir. İbnu Eşte İbnu Bureyde'den, başka bir tarikle bundan sonraki bölümde gelecek, aynı mealde bir rivayette bulunmuştur.

İbnu Durays ve başkaları Ka'b'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Tevratta; «Ya Muhammed, Ben sana kör gözleri, sağır kulakları, kapalı kalpleri açacak yeni bir tevrat indireceğim» ibaresi mevcuttur.

İbnu Ebî Hâtim Katâde'nin şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Musa Tevrat levhalarını eline alınca: Ya Rabbi, bu levhalarda incilleri kalplerinde olan bir ümmetin var olduğunu gördüm, bana ümmet kıl, diye niyazda bulundu. Rabbi ona: Bu Ahmed'in ümmetidir, cevabını verdi.

Bu iki rivayette görüldüğü gibi Kur'an'ı Kerim'e Tevrat ve incil adları verilmiştir. Bununla beraber, bugün kur'an'a bu adın verilmesi caiz değildir. Bu tıpkı وإذ آتينا موسى الكتاب والفرقان «...Musa'ya Kitap ve Furkan'ı vermiştik...» (Bakara, 53.) âyetinde olduğu gibi Tevrat'a Furkan, Resûlullah'ın (s.a.v.) «Davud (a.s) bana Kur'an'ı hafifletti» sözünde olduğu gibi Zebûr'a Kur'an denmesine benzer.

2- Sûrelerin İsimleri:

Kutebî şöyle der: Sûre kelimesi, hemzeli veya hemzesizdir. Kelimeyi hemzeli okuyan افضلت من السؤر (İçtiğim suyun birazını bıraktım) mânasına gelen اسارت fiilinden türediğini kabul eder. السؤر kelimesi, içilen sudan kapta kalan artık mânasınadır. Aynı şekilde sûre de, Kur'an'dan bir parça gibidir. Sûre kelimesini hemzesiz okuyanlar, bunu aynı mânada kullanmış, ancak kolaylık olsun diye kaldırmışlardır. Bazıları sûreyi binanın katlarına benzetmişler, yani bi-

nanın bir parçası veya üstüste gelen bir katı kabul etmişlerdir.

Kelimenin, şehrin sûru mânasına geldiği söylenir. Bu tıpkı evlerin sûrla bir arada toplandığı gibi, Kur'an sûresi de, âyetlerini bir arada toplayıp kuşatması demektir. Bunun aynı zamanda bileği kuşattığı için bilezik mânasına gelen السوار kelimesinden alındığı söylenmiştir.

Allah Kelamı olduğu için yücelik, yükseklik mânasına kullanılmıştır, çünkü sûrenin bir mânası da yüksek mevkidir. Şâir Nâbiğa'nın şu beyti, kelimenin bu mânaya geldiğini göstermektedir:

الم تر ان الله اعطاك سورة ترى كل ملك حولها يتذبذب

Görmedin mi, Allah sana bir saltanat vermiş ki bütün krallar ona boyun eğerler.

Sûre, üstüste koymak suretiyle yükselmek mânasına gelen السور kelimesinden geldiği söylenir. Çünkü âyetler birbirine eklenerek bir araya getirilmiştir. اذتسوروا المحراب **«...Hani odasının duvarına tırmanmışlardı.»** (Sâd, 21.) âyeti bu mânaya bir delildir.

Ca'berî şöyle der: Sûre; başlangıcı ve sonu olan, en az üç âyetten meydana gelen Kur'an bölümlerinden biridir.

Bazıları da sûreyi tevkifî olarak terceme edilmiş bir parça olduğunu söylerler. Bu da Resûlullah (s.a.v.) tarafından tevkifî olarak özel bir isimle adlandırılması demektir.

Sûrelerin isimleri, Hadis ve haberlerden anlaşıldığı üzere, tevkîfî olarak tesbit edilmiştir. Sözü uzatma korkum olmasaydı, bunu genişçe açıklardım.

Sûre isimlerinin tevkifî olduğunu göseteren İbnu Ebi Hâtim'in İkrime'den yaptığı şu rivayettir; İkrime: Müşrikler Bakara sûresi, Ankebût sûresi diyerek alay ederlerdi. Bunu üzerine انا كفيناك المستهزءين **«O alay edenlere karşı biz sana yeteriz.»** (Hicr, 95.) âyeti nazil oldu, der.

Şu sûre, bu sûre denilmesini, bazı ulema hoş karşılamamıştır. Bunu Taberanî ve Beyhakî'nin Enes'den merfu olarak rivayet ettikleri şu ifade desteklemektedir. Bakara sûresi, Ali İmran sûresi, Nisa sûresi şeklinde Kur'an'ın bütün sûrelerini adlarıyla söylemeyin. Fakat, içinde Bakara'nın Ali İmran'ın zikredildiği sûre deyin, bütün sûreleri bu şekilde adlandırın. Bu rivayetin isnadı zayıftır; Hatta İbnu'l-Cevzî bunun mevzu olduğunu iddia etmiştir.

Beyhakî: Bu rivayetin İbnu Ömer'den Mevkuf olarak nakledildiği bilinmektedir derse de, ayni metni sahih senedle İbnu Ömer'den rivayet etmiştir. Resûlullah (s.a.v.) Bakara sûresi de dahil, diğer sûreleri adlarıyla söylediği sahih olarak bilinmektedir.

Buhârî, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Bakara sûresinin indirildiği makam budur. Bu yüzden cumhur-u ulema yukarıki görüşe karşı çıkmıştır.

3- Birden Fazla Adı Olan Sûreler:

Kur'an sûrelerinin çoğunlukla tek, bazılarının da iki veya ikiden çok adı vardır. Birden fazla adı olan sûrelerden biri, Fatiha sûresidir.

Bu sûrenin yirmiden fazla adı olduğuna rasladım. Bu, sûrenin şerefini belirtir.

Birincisi: Fatihatu'l-Kitab'dır. İbnu Cerîr, İbnu Ebî Zi'b ve Makburî Ebû Hureyre tarikıyle Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini rivayet ederler Bu sûrenin adı Ummu'l-Kur'an, Fatihatu'l-Kitab, es-Sebu'l-Mesânî'dir. Mushaf yazılırken ve namazda kıraata onunla başlandığı için bu ad verilmiştir. Çünkü Fatiha, ilk inen sûredir. Fatihanın Levh-i Mahfuz'da yazılan ilk sûre olduğu da söylenir. Mursî, bu söz naklî delile muhtaçtır, der. Hamd, her kelamın ve her kitabın başlangıcı olduğu için bu adı aldığı söylenir. Bunu Mursî nakleder ve her kitabasûrenin tamamı ile değil; sadece hamd ile başlandığı, zahirde muradın herhangi bir kitab olmayıp bundan Kur'an kasdedildiğini ifade ederek şöyle der: Bu sûreye verilen adlardan biri de, Fatihatu'l-Kur'an'dır. Bu yüzden Kitab'la aynı şey olduğu anlaşılır.

İkincisi: Mursî'nin rivayet ettiği gibi sûrenin adı, Fatihatu'l-Kur'an'dır.

Üçüncüsü ve dördüncüsü: Ummu 'l-Kitab ve Ummu'l-Kur'an'dır. İbnu Sîrîn, Ummu'l-Kitab, el-Hasen de Ummu'l-Kur'an adını hoş karşılamazlar. Bakıyyu'bnu Mahled her iki görüşe katılır. Çünkü Ummu'l-Kitab, Levh-i Mahfuz'dur. Bunu şu âyetler doğrulamaktadır: وعنده ام الكتاب **«...(Bütün) kitap(ların) anası,** (Ra'd, 39.) âyet, وانه في ام الكتاب **«O, katımızda bulunan ana kitaptadır.»** (Zuhruf, 4.) âyet, آيات محكمات هن ام الكتاب (Âli İmran, 7.) âyet.

Mursî bu konuda sahih olmayan şu hadisin rivayet edildiğini söyler: Hiç biriniz, Ummu'l-Kitab demesin, Fatihatu'l-Kitab desin.

Derim ki: Bu rivayet hadis kitablarında yoktur. Mursî bunu karıştırmasın. İbnu'd-Durays bunu aynı lafızla İbnu Sirîn'den rivayet etmiştir. Mursî bunu karıştırmıştır. Halbuki diğer sahih hadislerde bu şekilde adlandırılmadığı sabittir Dârekutnî sahih senedle Ebû Hureyre'den şu merfu hadisi nakleder: Fatiha sûresini okuduğunuzda besmele okuyun. Çünkü o, Ummu'l-Kur'an, Ummu'l-Kitab ve es-Seb'u'l-Mesânî'dir.

Sûreye niçin bu ad verildiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Mushaflara Fatiha ile başlandığı ve namazda zamm-ı sûreden önce kıraat edildiği için bu ad verildiği söylenir. Bunu Ebû Ubeyde «M e c â z u' l - K u r a n»ında, Buhârî de «S a h i h»inde nakleder. Ummu'l-Kitab denilmeyip Fatihatu'l-Kitab denilmesinin uygun olup olmayacağı konusunda, bir müşkil ortaya çıkmaktadır. Buna, çocuğun hayatına annelerin başlangıç olmaları açısından, cevap verilir.

Mâverdî şöyle der: Fatiha'nın diğer sûreler'den önce gelmesi, ötekilerin kendisine tâbi olmasından dolayı bu ad verilmiştir. Çünkü Fatiha, diğer sûrelerin önüne geçmiştir, hatta savaşta sancaktara öne geçtiği, ordu da kendisine uyduğu için umm (öncü) adı verilmiştir. İnsanın geçmiş ömrüne aynı ad verilir. Her şeyin aslına umm denildiğinden, Mekke'ye de diğer şehirlere nazaran Ummu'l-Kurâ denilmişti.

Yetmiş üçüncü bölümde görüleceği gibi Fatiha sûresi Kur'an'ın bütün gayelerini ve sahip olduğu ilim ve hikmetleri ihtiva ettiği için, Kur'an'ın aslıdır.

Bir kabile reisine ummu'l-kavm denildiği gibi, sûrelerin en faziletlisi olması bakımından da Fatiha'ya bu ad verilmiştir.

Fatihaya hürmet bütün Kur'an'a hürmet gibidir. Askerin gölgesinde toplandığı sancağa umm dendiği gibi, iman ehlinin sığındığı Fatiha sûresine de umm denilir. Fatiha, muhkem bir sûredir. Bütün muhkemat ummu'l-Kitab'dır.

Beşincisi: el-Kur'anu'l-Azîm'dir. Ahmed b. Hanbel, Ebû Hureyre'den Resûlullah'ın Ummu'l-Kur'an hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Fatiha sûresi; Ummu'l-Kur'an'dır, es-Seb'u'l-Mesânî'dir, el-Kur'anu'l-Azîm'dir. Bu adla adlandırılması, Kur'an'da mevcut olan mânaları içine almasındandır.

Altıncısı: es-Seb'u'l-Mesânî'dir. Bu da yukarıdaki hadiste ve diğer hadislerde geçmektedir. Yedi denilmesi, yedi âyet olmasındandır. Bunu Darakutnî Hz. Ali'den rivayet etmiştir. Kendisinde yedi edeb, her âyette bir edeb olduğu söylenirse de bu, gerçek olmaktan uzaktır. الثا ، والجيم ، والخا، والزا، والشين ، والظا، والفا، gibi yedi harfin kaldırılmasından bu adı aldığı söylenir. Mursî, bu sözün bir önceki sözden daha zayıf olduğunu ifade ederek şöyle demiştir: Bir şey, kendisinde olmayan şey ile değil, kendisinde bulunanla isimlendirilir.

el-Mesânî adını alması, içinde Allah'a senâ bulunduğundan الثنا، kelimesinden müştak olması ihtimalindendir. Allahu Taâlâ onu bu ümmete mahsus kıldığından الثنا، kelimesinden müştak olması muhtemeldir. الثنية kelimesinden müştak olması da muhtemeldir. Her rekatta kendisiyle senâda bulunulduğu için bu adı aldığı söylenir. İbnu Cerîr'in senedi hasen ile Hz. Ömer'den yaptığı şu rivayet bu sözü destekler. Hz. Ömer şöyle demiştir: es-Seb'u'l-Mesânî, Fatihatu'l-Kitab'dır, her rekatta onunla senâ edilir. Başka bir sûre ile senâ kılındığı için bu adı almıştır, denilir. İki seferde indiği, senâ ve dua olmak üzere iki kısma ayrıldığı için bu ad verilidiği söylenmiştir. Kul, ondan bir âyet okuduğunda Allahu Taâlâ yaptığı işten haber vererek kendisini övdüğünden sûreye, hadisde geçtiği üzere bu ada verilmiştir. Nazmındaki fesahat, mânasındaki belağat bir araya toplanmasından, es-Seb'u'l-Mesani adı verilmiştir. Bunlardan başka ihtimaller de vardır, denilir.

Yedincisi: Vâfiye'dir. Bu adı ona, Sufyanu'bnu Uyeyne vermiştir. Kur'andaki mânaları karşıladığından, Zamahşerî «K e ş ş â f»ında ona bu adı vermiştir. Sa'lebî; ikiye bölünmeyi kabul etmediği için bu adın verildiğini söyler. Kur-an'dan her sûrenin ikiye bölünerek, yarısı bir rekatta diğer yarısı diğer rekatta okunması caizdir. Oysa Fatiha sûresi, ikiye bölünemez. Mursî; Allah'a ait olanla kula ait olanı bir araya toplamış olduğundan, bu ad verilmiştir, der.

Sekizincisi: Kenzdir. Ummu'l-Kur'an adında açıklandığı üzere Zemahşerî tarafından «K e ş ş â f»da bu ad verilmiştir. On dördüncü bölümde geçen Enes hadisinde ifade edildiği gibi, sûreye bu ad verilmiştir.

Dokuzuncusu: Kâfiye'dir. Bu sûre namazda tek başına kâfidir. Diğer sûreler bunun yerini tutmaz.

Onuncusu: el-Esâs'dır. Çünkü Fatiha, Kur'an'ın aslı ve ilk sûresidir.

On birincisi: Nûr'dur.

On iki ve on üçüncüsü: Hamd ve Şükür sûresidir.

On dördüncüsü ve on beşincisi: Sûretu'l-Hamdi'l-Ûlâ ve Sûretu'l-Hamdi'l-Kısarî'dir.

On altı, on yedi ve on sekizincisi: er-Rukye, eş-Şifâ, eş-Şâfiye'dir. Bunlar, Havâssu'l-Kur'an bölümündeki hadislerde görülecektir.

On dokuzuncusu: «Namazın sıhhatı kendisine dayandığından Sûretu's-Salât adı verilmiştir.

Yirmincisi: «Namazı Kendimle kulum arasında ikiye böldüm» hadisinde geçtiği gibi Salât, bu sûrenin isimlerinden biridir. Mursî; Fatiha sûresi, namazda tamamlayıcı olmasından, bir şeye kendisi için lüzumlu olan ile ad verilmesi bakımından, Salât adını almıştır, der.

Yirmi birincisi: İçinde اهدنا sözünde dua bulunduğundan Sûretu'd-Duadır.

Yirmi ikincisi: Fahruddîn Râzî'nin zikrettiği gibi Sûretu's-Su âl'dır.

Yirmi üçüncüsü: Sûretu Ta'lîmi'l-Mesel'dir. Mursî; içinde isteme âdabı vardır, çünkü istekte bulunmadan önce, sena ile başlanmıştır, der

Yirmi dördüncüsü: Sûretu'l-Munacaattır. Çünkü kul, bu sûrede geçen اياك نعبدو اياك نستعين **«(Ya Rabbi), ancak sana kulluk eder, ancak senden yardım isteriz...»** âyetiyle Rabbine münacaatta bulunur.

Yirmi beşincisi: Sûretu't-Tefvîz'dir. Çünkü اياك نستعين âyetinde sığınma ifadesi mevcuttur.

Fatiha sûresinden toplayabildiklerim bunlardır. Bundan önce hiçbir kitab-

da bunlar toplanmamıştır.

Birden fazla ismi olan sûreler de şunlardır:

Bakara sûresi: Hâlid b. Ma'dan bu sûreye Fustâtu'l-Kur'an adını vermiş-Firdevs'in «M u s n e d»inde merfu bir hadisde bu isim zikredilmiştir. Bu adı alması sûrenin azameti ve diğer sûrelerde bulunmayan hükümleri bir arada toplamasındandır. Hâkim «M u s t e d r e k»inde geçen bir hadisde bu sûre sinâmu'l-Kur'an adiyle zikredilmiştir. Her şeyin sinam'ı, o şeyin âlası mânasındadır.

Âli İmran: Said b. Mansûr «S u n e n»inde Ebû Attaf'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Tevrat'ta Âli İmran'ın ismi Tayyibe'dir. Sahih-i Müslim'de Bakara sûresiyle birlikte adı, Zahrâveyn'dir.

Mâide: Bu sûreye aynı zamanda, Ukud ve Munkıze adı verilir. İbnu'l-Feres; bu sûreye, okuyanı azab meleklerinden koruduğu için, Munkıze adı verilmiştir, der.

Enfal: Ebû'ş-Şeyh, Said b. Cubeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: İbnu Abbas'a Enfal sûresinden söz edince bana bu sûrenin Bedir sûresi olduğunu söyledi.

Berâe: İçinde لقد تاب الله على النبى **«Andolsun Allah, peygaberi...affetti...»** âyeti bulunduğu için Tevbe sûresi de denir. Diğer bir adı da Fâdıha'dir. Buhârî, Said b. Cubeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: İbnu Abbas'a Tevbe sûresinden söz edince: Evet, Tevbe sûresidir, dedi. Fâdıha adını da ilave etti. Sûrede arka arkaya devam eden ومنهم من sözleri hepimizi içine alacağından korktuk. Ebû'ş-Şeyh, İkrime'nin şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ömer; Berâe sûresinin nüzûlü henüz tamamlanmamıştı ki, hepimiz hakkında, mutlaka bir şey inceğini sanmıştık.

Fâdıha sûresi denildiği gibi Azab sûresi de denilmişti. Hâkim «M u s t e d r e k»inde Huzeyfe'nin: Tevbe sûresi dediğiniz sûre, Azab sûresidir, dediğini rivayet eder. Ebû',ş-Şeyh, Said b. Cubeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: Ömer b. Hattab'ın yanında Berâe sûresi zikredildiğinde bazıları Tevbe sûresi olduğunu söylemişlerdi. Bunun üzerine sûreye Azab sûresi demek daha yakındır, sûre neredeyse suçsuz kimse bırakmıyor, herkesin suçunu ortaya koyuyordu.

Sûreye el-Mukaşkişe adı da verilmiştir. Ebû'ş-Şeyh, Zeyd b. Eslem'in şöyle dediğini rivayet eder: Bir kimse İbnu Ömer'e Tevbe sûresinden söz edince bunlann hangisi Tevbe sûresidir? diye sormuştu. Berâe sûresi cevabını alınca İbnu Ömer: İnsanların fiillerini ortaya koyan bu sûreye el-Mukaşkışa adını vermemiş miydik, şeklinde mukabelede bulundu. Mukaşkışa, nifaktan kurtulmak demektir.

Sûreye, Münekkire adı da verilmiştir. Ebû'ş-Şeyh, Ubeyd b. Umeyr'in

şöyle dediğini rivayet eder: Berâe sûresine el-münekkır sûresi de denirdi, çünkü bu sûre müşriklerin kalplerinde olanları dışa vurmuştu.

Sûreye, el-Bahûs adı da verilmiştir. Hâkim, Mikdad'dan kendisine şöyle denildiğini rivayet eder: Bu sene savaşa katılmasan ne olurdu?. O da: Bize Bahûs sûresi yani Berâe nâzil oldu cevabını verdi.

Hâfire sûresi de denilmiştir: Münafıkların kalplerindekini açığa çıkardığı için İbnu'l-Feres sûreye bu adın verildiğini zikreder.

Musire sûresi de deniliyordu. Çünkü bu sûre, münafıkların ayıplarını ortaya koymuş, gizli işlerinden de haber vermiştir.

İbnu'l-Feres sûreye Muba'sira adının da verildiğini söyler. Zannederim bu isim, Münekkira kelimesinin bozulmuş şeklidir. Bu isim de doğru ise sûreye verilen ad sayısı ona ulaşmaktadır. Sehâvî'nin «C e m â l u' l - K u r r â» adlı eserinde münafıkların sırlarını açığa vurduğu için Muba'sira adını yazıdığını gördüm. Aynı eserde ayrıca, Muhziye, Munekkile, Muşerride ve Mudemdime adlarını da zikretmiştir.

Nahl: Katâde, bu sûreye Niam sûresi de denildiğini söyler. Bunu, İbnu Ebi Hatım rivayet etmiştir. İbnu'l-Feres ise, sûreye bu adın verilmesi, bunda Allah'ın kullarına olan nimetlerini birbiri ardına sıralamasındandır, der.

İsra: Bu sûreye Subhâne ve Beni İsrâil de denilmiştir.

Kehf: Ashab-ı Kehf sûresi de denilmiştir. İbnu Merdeveyh'in rivayet ettiği hadisde böyle geçmektedir. Beyhakî, İbnu Abbas'dan merfu olarak rivayet ettiğine göre bu sûre Tevratta el-Hâile adıyle geçmektedir. Çünkü sûre, okuyucusu ile cehennem arasında bir perde teşkil eder. Beyhakî, hadisin münker olduğunu söyler.

Tâhâ: Sehâvi «C e m â l u ' l K u r r â» adlı eserinde bu sûreye aynı zamanda Kelîm sûresi de denildiğini zikreder.

Şuarâ: İmam-ı Mâlik Tefsir'inde bu sûreye Câmia sûresi denildiğini zikreder

Neml: Bu sûreye, Süleyman sûresi de denilir.

Secde: Bu sûreye, Medâci' sûresi de denilir.

Fatır: Bu sûreye, Melâike sûresi de denilir.

Yâsîn: Resûlullah (s.a.v.) sûreye Kalbu'l-Kur'an adını vermiştir. Bunu, Tirmizî Enes'den rivayet etmiştir. Beyhakî Hz. Ebû Bekr'den merfu olarak şu sözü nakleder: Yâsin sûresi Tevratta Muimme adıyle geçer, çünkü okuyan hem dünya hem de âhiret saadetine erer. Okuyandan her türlü kütülüğü uzaklaştırdığı ve her ihtiyacını karşıladığı için sûreye, Dâfia Kâdıye adı verilmiştir. Beyhaki bu hadisi de münker kabul eder.

Zümer: Sûreye, Guraf sûresi de denilir.

Gâfir: Sûreye Tavl sûresi, وقال رجل مؤمن من آل فرعون يكتم ايمانه **«Firavun ailesinden imanını gizleyen bir adam şöyle dedi...»** (Mü'min, 28.) âyetinden dolayı da Mü'min sûresi denilmiştir.

Fussilet: Secde ve Mesâbih sûresi de denilmiştir.

Câsiye: Kirmânî «A c â i b» adlı eserinde sûreye Şeria ve Dehr adının verildiğini ifade eder.

Muhammed: Sûreye, Kitab sûresi de denilir.

Kâf: Sûreye, Bâsikât sûresi de denilir.

İkterabet: Sûreye, Kamer sûresi denilir. Beyhakî, İbnu Abbas'dan Tevratta bu sûreye Mukayyıda sûresi denildiğini rivayet eder. Çünkü, yüzlerin karardığı günde, bu sûreyi okuyanın yüzü ağarır. Beyhakî bu hadisi de munker hadistir, demiştir.

Rahman: Beyhakî'nin Hz. Ali'den merfuan rivayet ettiği hadisde, bu sûreye, Arûsu'l-Kur'an adı verilmiştir.

Mucâdele: Ubeyy b. Ka'b'ın «M u s h a f»ında bu sûreye, Zihar sûresi denilmiştir.

Haşr: Buhârî, Said b. Cubeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: İbnu Abbas-ın yanında Haşr sûresinden söz etmiştim. Bu sûreye Benî Nadîr de, diye söyledi. İbnu Hacer; Kıyamet günü akla gelmemesi için İbnu Abbas bu sûrenin Haşr sûresi denilmesini hoş karşılamamıştır. Buradaki Haşr'dan murad, Benu Nadîrin yurdlarından çıkarılmasıdır

Mumtehine: İbnu Hacer, «hâ»nın fethası ile Mumtehene şeklinde ad verilmesinin meşhur olduğunu, «hâ»nın kesresi ile Mumtehine şeklinde de okunduğunu söyler. Birinci şekle göre sûre, hakkında indiği kadının sıfatıdır. İkinci şekle göre ise, Berâe sûresine Fatiha denildiği gibi, sûrenin sıfatıdır. Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â»sında sûreye, İmtihan ve el-Mer'a sûresi adı verildiğini söylemektedir.

Saff: Sûreye aynı zamanda Havâriyyûn sûresi de denilir.

Talâk: Sûreye İbnu Mesud, en-Nisâu'l-Kusrâ adını vermiştir. Bu rivayeti Buhârî ve diğerleri nakletmişlerdir. Dâvûdî bunu hoş karşılamamış, el-Kusrâ kelimesinin duyulmadığını, Kur'an'da hiçbir sûreye ne Kusrâ ne de Sugra denildiğini görmediğini söyler. İbnu Hacer ise; Dâvûdî'nin bu sözü , senedsiz olarak sâbit hadisleri reddetmektedir. Kısar ve Tıval kelimeleri nisbî kelimelerdir. Buhârî; Zeyd b. Sâbit'ten bir rivayetinde «iki uzun sûreden biri» demiş, bundan A'raf sûresini kastetmiştir.

Tahrîm: Bu sûreye, Muteharrim, Lime Tuharrim sûresi denilmiştir.

Tebâreke: Sûreye, Mülk sûresi adı verilir. Hâkim ve diğerleri İbnu Mes-

ud'un şöyle dediğini rivayet ederler: Bu sûre Tevratta Mülk sûresi olarak geçmektedir. Kabir azabını engellediğinden sûreye, Mânia sûresi denilmiştir. Tirmizî İbnu Abbas'dan sûrenin adı, Mânia'dır, kabir azabından kurtardığı için, Munciye de denilmiştir, şeklinde rivayet eder.

Ubeyd'in «M u s n e d»inde geçen bir hadisde sûreye Munciye, adı verildiği gibi, kıyamet gününde sûreyi okuyanı, Rabbi katında sûrenin bu kimseyi savunacağından Mucâdele adı da verilmiştir. İbnu Asakir «T a r i h»inde Enesden rivayet ettiği bir hadisde Resûlullah'ın bu sûreye Munciye adı verdiğini söyler. Taberânî İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah zamanında bu sûreye Mânia sûresi derdik. Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â»da sûreye Vâkia ve Mânia adı verildiğini kaydeder.

Seele: Sûreye, Meâric ve el-Vâki' sûresi de denilir.

Amme: Sûreye, Nebe', Tesâul ve Mu'sırat sûresi de denilir.

Lem Yekun: Sûreye, Ubeyy b. Ka'b'ın Mushafında Sûretu Ehli'l-Kitab adı verilmiştir. Sehâvi «C e m â l u' l - K u r r â»da; Beyyine Kıyâme, Beriyye ve İnfikak sûresi de denildiğini nakleder.

Eraeyte: Sûreye Din ve Mâûn sûresi de denilir

Kâfirûn: İbnu Ebî Hâtim Zurâretu'bnu Evfâ'dan yaptığı bir rivayete göre sûreye. Mukaşkaş adı verilmiştir. Sahâvî «C e m â l u' l - K u r r â»da sûreye aynı zamanda, İbâde sûresi de denildiğini söyler.

Nasr: Sûreye Resûlullah (s.a.v.)in vefatına îma ettiği için Tevdi' sûresi de denilmiştir.

Tebbet: Sûreye, sûretu'l-Mesed adı da verilmiştir.

İhlas: Dinin esasını meydana getiren Allah'ın vahdâniyetini içine aldığından sûreye el-Esas sûresi denilmiştir.

Felak ve Nâs: Vav'ın kesriyle bu iki sûreye Muavvizeteyn adı verilir. Muşakkiteyn de denilir.

4- Sûre İsimlerinin Tevkifiliği:

Zerkeşî «B u r h â n» adlı eserinde şöyle der: «Sûrelere verilen değişik isimler tevkifî mi, yoksa münasebetlerden dolayı mı ortaya çıktığı konusunu araştırmak gerekir. Şayet ikincisi doğru ise, saha ile ilgili bilgiye sahip olan kimseler, sûreye uygun düşecek bütün mânalardan değişik isimler bulup çıkaracaktır ki, bu da gerçek olmaktan uzaktır.»

Her sûreye ait olan adların iyice incelenmesi gerekir. Şübhesiz ki Arablar, verdikleri bir çok isimlerde ya nadir olanı veya o ismi tahsis eden sıfat ve huy gibi yönlerden garib olanı, veya bu adı vermekle daha muhkem, daha çok zikredilen veya idrake yakın olanı almaya, dikkat etmişlerdir. Bu yüzden yaz-

dıklarını ve uzun kasidelerini, bunlarda geçen en meşhur kelime ile adlandırırlar. Kur'an sûrelerine verilen isimler de bu şekilde cereyan etmiştir. Mesela; Bakara sûresine bu adın verilmesi, sûrede zikredilen bakara kıssasının zikredilmesi, ve bu kıssada önceki bir hikmetin bulunmasıdır. Nisa sûresine bu adın verilmesi, bu sûrede kadınlarla ilgili bir çok hükümlerin geçmesidir. En'am sûresine bu adın verilmesi, sûrede en'am hakkında geniş bilgi bulunmasıdır. Enam kelimesi her ne kadar diğer sûrelerde geçmiş ise de, bu sûredeki من الانعام حمولة وفرشا **«Hayvanlardan da (çeşit çeşit yarattı) kimi yük taşır, kimi de kesilir...»** (142-144.) âyetlerde daha geniş tafsilatlı bir şekilde dile getirilmiştir. Nitekim Nisa kelimesi, çeşitli sûrelerde geçmiş olmasına rağmen, kadınlar hakkındaki hükümlerin genişliği; kadın kelimesinin tekrarı bakımından bu sûredeki kadar fazla değildir. Mâide kelimesinin zikri ancak bu sûrede geçtiğinden sûre kendine ait olan bu adla adlandırılmıştır.

Şayet; Hûd sûresinde Nûh, Sâlih, İbrahim, Lût, Şuayb ve Musa'nın adları geçtiği halde, sûrede Nûh'un (a.s) kıssası daha geniş ve daha uzun zikredildiği halde, neden Hûd adı verilmiştir denilirse, şu cevap verilir: Bu peygambere ait kıssalar; A'raf, Hûd ve Şuarâ sûrelerinde diğer sûrelerinkinden daha geniş bir şekilde tekrarlanmış, fakat bu üç sûrede Hûd ismi en çok bu sûrede geçmiştir. Hûd sûresinde Hûd kelimesi dört yerde tekrarlanmış ve bu tekrar, sûreye bu adın verilmesini kuvvetlendirmiştir.»

Şayet aynı sûrede Nûh'un adı altı yerde geçmektedir, denilirse, buna cevap olarak; Nûh (a.s) ve kavmi ile olan kıssasına, başlı başına bir sûre tahsis edilmiş, bu sûrede bir başka kıssa yer almamıştır. Sadece kendi kıssası geçtiği sûreye kendi adını vermek, kendisiyle birlikte diğer peygamberlerin kıssası geçen sûreye bu adı vermekten daha evlâdır, denilir.»

Ben de derim ki, bu konuda şoyle bir soru sorabilirsin: Bir çok sûreler; Nûh, Hûd, İbrahim, Yûnus, Âli İmran, Neml, Yûsuf, Muhammed, Meryem, Lokman sûreleri gibi, içinde isimleri geçen peygamberlerin kıssaları ile adlandırılmıştır. Bazı kavimlerin kıssaları da böyledir. Bunlar; Beni İsrail, Ashab-ı Kehf, Hicr, Melâike, Cin, Munafikûn, Mutaffifin sûreleridir. Bütün bunlara rağmen, Kur'an'da pek çok zikredildiği halde Musa adı, hiç bir sûreye verilmemiştir. Hatta bazıları; neredeyse Kur'an'ın bütünü Musa'dan söz etmektedir, demiştir. Tâhâ, Kasas ve A'râf sûrelerinde Musa'nın kıssası, diğer sûrelere nazaran daha geniş zikredildiği için, kendi adını alması daha evlâ idi. Âdem'in (a.s) kıssası da bu kabildendir. İsmi değişik sûrelerde geçmiş olmasına rağmen, hiç bir sûreye adı verilmemiştir, el-İnsan sûresiyle iktifa edilmiştir. Keza Zebih kıssası (İbrahim'in (a.s) oğlunu kurban edişi), kıssaların en ibretlisi olduğu halde Sâffât sûresine bu ad verilmemiştir. Da-

vud'un (a.s.) kıssası Sâd sûresinde geçtiği halde, sûreye bu ad verilmemiştir. Sehâvî «C e m â l u ' l - K u r r â»sında Tâhâ sûresine sûretu'l-Kelim, Huzeli de «K â m i l»inde buna Musa sûresi adını verdiklerini, Sâd sûresine de Dâvûd sûresi dediğini görmeme rağmen, sûrelere verilen isimlerin hikmeti üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü bunlar, hadislere dayanan kuvvetli delillere muhtaçtır.

Bir sûreye birden fazla ad verildiği gibi, bir çok sûreye de bir ad verilmiştir. Nitekim el-Hurûfu'l-Mukattaa'nın sûreye ad olduğunu kabul eden kavle göre, Elif Lâm Mîm ve Elif Lâm Râ gibi kelimelerle sûrelere ad verilmiştir.

5- Sûre İsimlerinin İ'rabı

Ebû Hayyan «Ş e r h u' t - T e s h i l» adlı eserinde şöyle der: قل اوحى **«De ki: 'Bana vahyolunuyor...»**ve اتى امر الله **«Allah'ın emri geldi...»** gibi hikaye cümleleriyle veya kendisinde zamir bulunmayan fiil ile başlayan sûrelerin i'rabı evvelinde vasıl hemzesi bulunanlar müstesna, gayrı munsarıfların i'rabı gibi yapılır. Vasıl hemzesinin elifi, vakıf halinde hemze-i katı'olur. Tâ'sı da hâ'ya kalbedilir, hâ'sı vakıf şeklinde olduğu gibi hâ olarak yazılır. Bu durumda şöyle dersin: قرات اقتربة، vakıf halinde ise, قرات اقتربه Mureb olması ise, bir isme dönüşmesindendir. İsimler de, mebnî olduğunu gerektiren bir durum bulunmadıkça mu'rebdir. Vasıl hemzesinin katı' hemzesine dönüşmesi, vasıl hemzesinin sadece belirli isimlerde bulunması kıyas kabul etmemesidir. Kelimenin sonundaki tâ'nın hâ'ya kalbedilmesi, isimlerdeki müennes tâ'sı hükmünde olmasındandır. Hâ şeklinde yazılması ise, yazının umumiyetle vakıf haline bağlı olmasındandır.

Bir isim ile adlandırılan sûrelerin i'rabı alfabe harflerinden yanlız biriyle olur; sûre kelimesi kendisine izafe edilirse, İbnu Asfûr'a göre bunun i'rabı yoktur. Şevlebîn'e göre, vakıf ve mu'reb olmak üzere iki vecih caizdir. Birinci veche göre bu isim hikaye ile edilir, çünkü el-Hurûfu'l-Mukattaa, oldukları gibi mahkidir. İkinci veche göre ise alfabe harflerine verilen bir isimdir. Harflerin, müzekker kabul edilmelerine göre munsarıf, müennes kabul edilmelerine göre de gayrı munsarıf olmaları caizdir. Şâyet sûre kelimesi bu harfe lafzen ve takdiren izafe edilmezse, vakıf yapılabildiği gibi munsarıf olsun, gayri munsarıf olsun, i-rab-ı yapılabilir. Hece harfleri bir harften fazla olur, Tâsîn ve Hâmîm gibi yabancı isimlere eşit olursa, sûre kelimesi kendisine izafe edilsin veya edilmesin, mahkî olarak kullanıldığı gibi, Kâbil ve Hâbil'e eşitliğinden dolayı gayr-ı munsarif olarak i'rab edilebilir. Şayet eşitlik bulunmazsa, Tâsîn mîm gibi terkibi mümkünse, sûre kelimesi de kendisine izafe edilirse mahkî olur, nun'un fethi ile Hadramevt gibi mürekkeb olarak i'rabı yapılır veya müzekkerlik ve müennesliğini dikkate almak suretiyle, munsarıf ve gayrı munsarıf olarak, kendisinden

Allah sivri sineği ve onun üstününü misal vermekten çekinmez..» (Bakara, 26.) âyetiyle karşılaştırıldığında bir müşkül ortaya çıkar. Halbuki Resulullah (s.a.v.) adı geçen ayetteki sivrisinek ve onun üstündeki haşaratla darbı mesele muhalefet ederek daha aşağısı ile misal getirmiş ve şöyle demiştir. «Şayet dünya, Allah katında bir sivrisinek kanadı kadar değer taşımış olsaydı; kafire bundan bir yudum su dahi vermezdi»

Bazıları âyette geçen فمافوقها kelimesinin «aşağılık» mânasında kullanıldığını söylerler. Bazıları «aşağılık» vasfını دون ile ifade ederler. Böylece, müşkil gibi görünen mesele çözülmüş olur.

Hece harfleri dışında bir isimle isimlendirilen sûreler, el- Enfal, el-En'am, el-A'raf gibi elif-lamlı olarak gelirlerse mecrûr olurlar. Şayet elif-lâm, gelmez sûre kelimesi kendisine izafe edilmezse, قرأت هود ونوح هذه هود ve ونوح وهذه نوح misallerinde olduğu gibi gayrı munsarıfdırlar. Şayet sûre kelimesi izafe edilirse, eski hali üzere kalırlar. Ayrıca kendisinde gayrı munsarıflığı gerektiren bir durum varsa, قرأت سورة يونس misalinde olduğu gibi yine gayrı munsarıf olur, aksi halde سورة هود ve سورة نوح misalinde olduğu gibi munsarıf olur.

6– Kur'an'ın Diğer İsimleri:

Kur'an dört kısma ayrılmış, her kısma ayrı bir ad verilmiştir. Ahmed b. Hanbel ve diğerleri Vâsile b. Esk'dan rivayet ettiklerine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: «Bana, Tevrat yerine es-Seb'u'l-Tıval, Zebur yerine el-Miûn, İncil yerine el-Mesânî verildi, el-Mufassal ile üstün kılındım.»

Buna dair geniş bilgi, bir sonraki bölümde verilcektir.

Sehavî «C m â l u' l - K u r r â»da bazı selefin, şöyle dediğini nakleder: Kur'an-ı Kerim'de; Medâyîn,Besâtîn, Makâsîr, Arâis, Deyâbic ve Riyâd vardır. Meyâdini. Elif Lâm Mîm ile, Besâtîn'i Elif Lâm Râ ile, Mekâsîr'i Hâmidât ile, Arâis'i sebbaha ile, Deyyabic'i Ali Imran ile, Riyad'ı mufassal ile başlayan sûrelerdir. Diğerleri de Kur'an-ı; Tavâsîm, Tavâsîn, Âli Hâ Mîm ve Havâmîm dörde bölünmüşlerdir.

Buna şunları da ilave ederim: Hakîm, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Havamîm, Kur'an'ın dîbâcıdır. Sehavî ise; Kavâiru'l-Kur'an, eûzu besmele ile okunup kendisiyle sığınılan âyetlerdir. Âyetlere bu adın verilmesi, Âyete'l-Kursî ve Muavvizeteyn gibi şeytanı ürkütüp uzaklaştıran âyetler olmasıdır. Ahmed b.Hanbel «M u s n e d»inde Muaz b. Enes'den merfu olarak yaptığı bir rivayette İzz âyetinin الحمد لله الذى لم يتخذ ولدا **«Çocuk edinmeyen,... Allah'a hamdolsun...»** (İsra, 111.) âyeti olduğunu söylemektedir.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN CEMİ VE TERTİBİ

Deyrâkûlî «F e v â i d»inde şu rivayeti nakleder: Bize İbrahim b. Beşşar, o Sufyan b. Uyeyne'den, o Zuhrî'den, o da Zeyd b. Sâbit'ten şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.) irtihal ettiğinde, Kur'an bir kitabda toplanmamıştı.

Hattâbî şöyle der: Resûlullah Kur'an-ı bazı ahkam veya tilavetini neshedecek âyetlerin inmesini beklediği için Mushaf halinde toplamamıştı. Kur'an'ın inişi, Resûlullah'ın vefatıyla son bulunca Cenab-ı Hak, hulefa-i Raşidine Kur'ın-ın cem'ini ilham etmiş, bu ümmette Kur'an-ı bizzat koruyacağına dair vaadini yerine getirmiştir. Kur'an-ı bir arada toplama işi önce Hz. Ömer'in teşvikiyle Hz. Ebû Bekr'le başlamıştır. Müslim'in Ebû Saîd'l-Hudrî'den rivayet ettiği; Resûlullah'ın : «Benden Kur'an'dan başka bir şey yazmayın» emri, bu teşebbüse zıt değildir. Çünkü Resûlullah'ın bu emri, belirli bir gaye ve belirli bir yazıya bağlıydı. Kur'an'ın nâzil olan bütün âyetleri Resûlullah'ın sağlığında yazılmış, fakat ne bir arada toplanmış, ne de sûreleri tertib edilmişti.

Kur'an'ın bir arada toplanması, üç merhalede gerçekleşmiştir. Hâkim «M u s t e d r e k»inde: Kur'an-ı Kerim, üç merhalede toplanmıştır, der.

Birincisi: Resûlullah'ın bizzat hayatta iken yapılan cem'dir. Hâkim, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun bir senedle Zeyd b. Sâbit'in şöyle dediğini rivayet eder: Biz Resûlullah'ın yanında Kur'an'ı deri parçaları üzerinde topluyorduk. Beyhakî; bu hadiste kasdedilen hususun, değişik zamanlarda inen âyetlerin, ait oldukları sûrelere yerleştirilmesi, Resûlullah'ın emriyle ait oldukları sûrelerde toplanmasıdır, der.

İkincisi: Hz. Ebû Bekr'in hilâfeti sırasında yapılan cem'dir. Buhârî «S a h i h»inde Zeyd b. Sâbit'in şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ebûbekr Yemâme muharebesinde şehîd edilenler hakkında konuşmak üzere, beni yanına çağırttı. Ömer b. Hattab da Hz. Ebûbekr'le beraberdi. Hz. Ebûbekr: Ömer bana geldi, bu muharebede çok sayıda Kurrâ'nın şehid edildiğini, diğer muharebelerde de Kurrâ'nın şehid olabileceği endişesini taşıdığını, böylece Kur'an'ın büyük bir kısmının kaybolacağını, bunu engellmek için Kur'an'ın bir kitab halinde toplanmasını emretmemi uygun bulduğunu belirtti. Bu sözü üzerine Ömer'e; Resûlül-

lah'ın yapmadığı bir işi nasıl teklif edersin? dedim. Ömer de: Allah'a yemin ederim, bu hayırlı bir iştir, diye teklifini tekrarladı. Cenab-ı Hak bu hayırlı işe kalbimi ısındırana kadar, Ömer ısrarla bana müracaata devam etti. Ömer'in uygun bulduğu hayırlı işe, ben de inandım. Hz. Ebubekr Zeyd b. Sâbit'e dönüp şöyle dedi: Sen akıllı bir gençsin, şimdiye kadar yanlış bir iş yapmakla seni itham edemeyiz. Sen Resülullah'ın (s.a.v.) vahiy kâtibi idin. Dağınık Kur'an âyetlerini araştır, Kur'an'ı bir arada topla.

Hz. Ebû Bekr'in bu sözü üzerine Zeyd: Allah'a yemin ederim, bana bir dağın naklini teklif etselerdi, bu bana Ebubekr'in Kur'an'ı cem' etme emrinden daha ağır gelmezdi, dedi. Hz. Ebû Bekr ve Ömer'e dönerek: Resûlullah'ın yapmadığı bir işi, sizler nasıl yaparsınız, diye konuştu. Hz. Ebubekr: Bu iş vallahi hayırlıdır, diye tekrar edince, Ebubekr ve Ömer'in kalbini aydınlatan Allah, kalbimi ısındırana kadar Ebubekr bana müracaata devam etti. Bundan sonra Kuran âyetlerini araştırmağa koyuldum. Onları kemik parçaları, hurma dalları ve hafızların hıfzından istifade ederek bir araya topladım. Tevbe sûresinin لقدجاء كم رسول **«Andolsun size bir Resûl geldi...»** den başlayarak son iki âyetini, sadece Ebû Huzeyme'l-Ensârîde buldum. Bir kitab halinde toplanan Mushaf, vefatına kadar Hz. Ebû Bekr'de kaldı, sonra Hz. Ömer'e intikal etti, sonra da kızı Hafsa'ya emanet edildi.»

İbnu Ebî Dâvud «M e s â h i f» adlı eserinde Abdu Hayr'dan hasen bir senedle şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ali'nin şöyle dediğini işittim: Kur'an'a hizmette en büyük sevaba nâil olan Hz. Ebubekr'dir. Allah, Ebubekr'den razı olsun. Allah'ın Kitab'ını ilk toplayan o'dur.

Fakat Ebû Dâvud, İbnu Sîrîn'in şöyle dediğini rivayet eder; Hz. Ali: Resûlullah vefat edince, cuma namazları hariç, Kur'an'ı cem' edinceye kadar cübbemi üzerime alıp dışarı çıkmamaya ahdettim; böylece Kur'an'ı bir arada topladım, demiştir.

İbnu Hacer: Bu hadis munkatı olduğu için zayıftır, doğru olduğu kabul edilse bile, Hz. Ali'nin cem' etmesinden maksat, Kur'an'ı bütün olarak ezberlemesidir, der. Ebû Dâvud'un Abduhayr'dan yaptığı önceki rivayetin, daha doğru ve itimada şayan olduğunu da ilave eder.

Buna şunu da ilave ederim: İbnu Durays «F e d â i l»inde başka bir tarikle şöyle der: Bize Bişr b. Musa, ona Hevzetu'bnu Halife, ona Avn, ona Muhammed b. Sîrîn, o da İkrime'nin şöyle dediğini nakleder: Hz. Ebubekr'e beyat ettikten sonra Hz. Ali evine çekildi. Hz. Ebû Bekr'e Ali sana beyatten hoşlanmadı, denilince Ali'yi yanına çağırttı ve bana beyatten memmun değilmişsin diye sordu.
Ali de: Hayır, Alllah'a yemin ederim böyle bir şey yok, cevabını verdi. Hz. Ebu-

bekr: Peki, seni evine kapanmaya sevkeden nedir? diye sor unca, Hz. Ali; Allah'ın kitabına ilaveler yapıldığını gördüm; kendi kendime düşündüm, namaz vakitleri hariç, Kur'an'ı cem' edinceye kadar cübbemi giyip dışarı çıkmamaya karar verdim. Hz. Ali'ye: Ne güzel düşünmüşsün dedi. Muhammedb. Sîrîn İkrimeye: Onlar Kur'an'ı indiği gibi âyet sırasına göre cem' etmişlerdir. Şayet ins ve cin bir araya gelip Kur'ana'ı bu şekilde cem' etmeğe çalışsalardı, bunu başaramazlardı, demiştir.

İbnu Eşte «M e s â h i f» adlı eserinde İbnu Sîrîn'den başka bir tarikle şöyle rivayet eder: Hz. Ali Mushafına nâsih ve mensuh âyetleri de yazdı. İbnu Sîrîn, Hz. Ali'nin cem' ettiği bu Mushafı görmek istedim, bu maksatla Medine'ye yazdım, fakat bu Mushafı elde edemedim, der.

İbnu Ebî Dâvud, Hasanu'l-Basrî tarikıyle şu rivayette bulunur: Hz. Ömer Kur'an'dan bir âyeti sorduğunda, kendisine bu âyetin Yemâme'de şehid düşen falancada olduğu söylendi. Ömer, Allah rahmet eylesin dedi; Kur'an'ın cem' edilmesini emretti. Kur'an'ın cem' edilmesini emretti. Kur'an'ı Mushaf halinde ilk cem' eden de o oldu. Bu rivayetin isnadı munkatı'dır. Kur'an'ı Mushaf halinde ilk cem' edenden murad, onun cem'ine işaret demektir.

Derim ki: Kur'an'ı ilk cem' edenle ilgili garib rivayetlerden biri de İbnu Eşte'nin «K i t a b u' l - M e s â h i f»inde Kuhmus tarikıyle İbnu Bureyde'den yaptığı şu rivayettir: Kur'an'ı Mushaf halinde ilk cem' eden Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim'dir. Sâlim, Kur'an'ı cem' edinceye kadar giyip dışarı çıkmamağa yemin etti ve bunu tamamladı. Sonra, bu Mushafa ne ad vereceklerini aralarında istişare ettiler. Bazıları Sifr adını koyalım dediler. Sâlim, bu Yahudiler'in kullandığı bir isimdir deyince, Sifr adını hoş karşılamadılar. Habeşistanda buna benzer kitablara Mushaf denildiğini duydum, diye hatırlatınca, cem' edilen kitaba Mushaf adını vermekte ittifak ettiler.

Bu rivayetin de isnadı munkatı'dır. Sâlim'in yaptığı bu cem' Hz. Ebubekr-in emriyle, Kur'an'ı toplayanlardan biri olmasına hamledilebilir.

İbnu Ebî Dâvud, Yahya b. Abdirrahman b. Hâtıb tarikıyle şöyle dediğini rivayet eder; Hz. Ömer: Kimde Resûlullah'tan yazdığı Kur'an âyetlerinden metinler varsa getirsin, çağrısında bulundu. Sahâbe bunları deri, kemik ve hurma dalları üzerine yazıyordu. Hz. Ömer iki şâhid getirmedikçe kimseden, hiç bir şey kabul etmiyordu.

Bu da gösteriyor ki Zeyd b. Sâbit, âyetler ezberinde olmasına rağmen, onları işiterek öğrenenin şahadeti olmadıkça sadece âyetlerin yazılı olmasıyle yetinmiyordu. Onun bu davranışı, ne kadar ihtiyatlı olduğunu gösterir.

İbnu Ebî Dâvud, Hişam b. Urve tarikıyle babasından şu rivayette bulunur: Hz. Ebubekr, Ömer ve Zeyd'e şöyle demişti: Mescidin kapısında oturun; iki şa-

hidle Allah'ın Kitab'ından size âyetler getiren olursa, onu hemen yazın. Hadis munkatı olmakla beraber, ravileri sikadır.

İbnu Hacer: Bu rivayette geçen iki şahidden murad belki, getirilen âyetin yazılı metni ile ezberden bilinmesidir, der.

Sehâvi «C e m â l u' l - K u r r â» adlı eserinde: İki şahidden murad, o iki şahidin, getirilen âyetin Resûlullah'ın huzurunda yazıldığına dair şahadette bulunmaları, veya bunun, Kur'an'ın nâzil olduğu vecihlerden biri olduğuna şahadette bulunmalarıdır, der.

Ebû Şâme: Kur'an'ı cem' edenlerin gayesi, sadece ezberden değil, bizzat Resûlullah'ın huzurunda yazılanın aynısının yazılmasıdır. Bundan dolayıdır ki Zeyd b. Sâbit, Tevbe sûresinin son âyetlerini yazılı olarak Huzeyme'den başka bir kimsede bulamadım, demiştir. Çünkü Zeyd, âyetin yazılı metni olmaksızın, sadece ezberle yetinmezdi, der.

Buna şunu ilave etmek isterim: Yahut iki şahidden murad, On Altıncı Bölümün sonunda geçtiği üzere iki şahidin, Resûlullah'ın vefat senesinde vuku bulan arza'da kabul edilen âyetlerden olduğuna dair şehadet etmeleridir.

İbnu Eşte «M u s h a f» adlı eserinde, Leys b. Sa'd'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'ı ilk cem' eden Hz. Ebubekr, yazan da Zeyd'dir. Sahâbe, Zeyd b. Sâbit'e âyetleri getirir, âdil iki şahid olmadıkça hiçbir âyeti kabul etmezdi. Tevbe sûresinin son iki âyeti ancak Huzeymetu'bnu Sâbit'te olduğu için yanındakilere bu âyeti yazınız, çünkü Resûlullah Huzeyme'nin şehadetini iki kişinin şahadetine denk tutmuştu, demiş ve âyet yazılmıştı. Hz. Ömer, Recm âyetini Zeyd'e getirdiği halde, ikinci bir şahidi olmadığından, Zeyd bu âyeti yazmamıştır.

Hârisu'l-Muhâsibî «K i t a b u F e h m i' s - S u n e n» adlı eserinde: Kur'an' ın yazılışı, sonradan yapılan bir iş değildir. Resûlullah sağlığında inen vahyi katiblere yazdırıyordu. Fakat yazılan bu âyetler deri, kemik parçaları ve hurma dalları üzerinde dağınık bir şekilde bulunuyordu. Hz. Ebubekr dağınık olan bu âyetlerin bir arada toplanarak yazılmasını emretmişti. Hz. Ebubekr'in bu gayreti, Resûlullah'ın evinde bulunan, üzerinde âyetler yazılı olan bir takım evrakın konması için, bir kimse tarafından toplanıp tomar halinde bağlanması gibidir, der.

Muhâsibî devamla, bez parçaları üzerine yazanlar ile ezberleyenlerin sadıklığı nasıl bilinir diye sorulsa, şöyle cevap verilir: Onlar mucize ve nazmı maruf olan bir kelamı tesbit ediyorlar, yirmi küsür sene boyunca yazdıkları âyetlerin tilavetini Resûlullah'tan alıyorlardı. Kur'an'dan olmayan âyetleri bildiklerinden emindiler. Korktukları husus, yazılı malzemelerdeki bir âyetin kaybolması idi.

Zeyd b. Sabit'in hadisinde geçtiği gibi o ayetleri hurma dalları yontul-

muş taşlardan, bir rivayete göre kağıt veya bez parçalarından, bir rivayete göre deri parçalarından, bir rivayete göre kürek kemiklerinden, bir rivayete göre de tahta parçalarından bir araya getirerek toplamıştı. Usub, asîb'in çoğuludur, hurma dalına verilen addır. Arablar dış kabuğunu soyar, geniş tarafına yazı yazarlardı. Lihaf, Lahfe'nin çoğuludur, yontulmuş ince taş demektir. Hattâbî bunun taşların düzgün yüzü olduğunu söyler. Rukâ' kelimesi, Ruk'a kelimesinin çoğuludur, ince deri veya kağıt parçasıdır, kuruduğu zaman üzerinde yazı yazarlardı. Ektâf kelimesi ketif kelimesinin çoğuludur, düzgün tahta parçası demektir.

İbnu Veheb «M u v a t t a»ında Mâlik'ten İbnu Şihab'dan, Sâlim b. Abdillah b. Ömer'den şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ebubekr Kur'an'ı kağıtlar üzerinde toplamıştı. Bu konuda Zeyd b. Sâbit'in görüşünü sordu ise de Zeyd kabule yanaşmadı, Hz. Ömer'den yardımcı olmasını istedi. Bunun üzerine Hz. Ebubekr'in teklifini kabul etti.

Musa b. Ukbe «M e ğ a z î»sinde İbnu Şihab'ın şöyle dediğini nakleder. Müslümanlar Yemâme muharebesinde kayıp verince, Hz. Ebubekr bundan son derece korktu, Kur'an'dan bir kısmının zâil olacağı endişesine kapıldı. Sahabe, ellerinde bulunan âyetleri getirdi. Böylece Hz. Ebû Bekr zamanında kağıt parçaları üzerinde toplandı. Hz. Ebubekr Kur'an'ı sahifelerde ilk toplayan kişi oldu.

İbnu Hacer: Ammâratu'bnu Gazziyye, Zeyd b. Sâbit'in şöyle dediğini rivavet eder: Hz. Ebubekr bana âyetleri deri ve hurma dalları üzerine yazmamı emretti. Hz. Ebubekr vefat edince Hz. Ömer onu bir kitabda toplamamı istedi, yazdığım Mushafı yanında alıkoydu, şeklindeki rivayetin ilkini doğru bulur. Çünkü nâzil olan âyetler Hz. Ebubekr zamanında toplanmadan önce, deri ve hurma dalları üzerine yazılmıştır. Sahih haberlerin işaret ettiği gibi Hz. Ebubekr devrinde sahifelerde toplanmıştı, der.

Üçüncüsü: Hâkim «M ü s t e d r e k»inde ifade ettiği gibi, Hz. Osman zamanında sûrelerin tertibi safhasıdır.

Buhârî, Enes b. Mâlik'den şöyle rivayet eder: Huzeyfe b. Yemân Şam ve Iraklı askarlerle Azerbeycan ve Ermenistan seferinde savaştıktan sonra, Hz. Osman'a gelmişti. İki belde askerlerinin Kur'an kıraatındaki ihtilafları Huzeyfe'yi korkutmuştu. Hz. Osman'a şöyle dedi: Yahudi ve Hiristiyanların düştüğü ihtilafa düşmeden önce, Müslümanları bu ihtilaftan kurtar. Hz. Osman bu söz üzerine, Hafsa'ya birini göndererek; «Elindeki Mushafı bize yollasın onu çoğaltalım, sonra kendisine iade ederiz,» dedi. Hafsa elindeki Mushafı Hz. Osman'a gönderdi. Hz. Osman; Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zubeyr, Saîd b. Âs, Abdurrahman b. Hâris b. Hişam'ı heyet halinde görevlendirdi. Onlar da bunu birkaç nüsha

halinde istinsah ederek çoğalttılar. Hz. Osman, üç Kureyşli'ye hitab ederek sizler ve Zeyd b. Sâbit, Kur'an'dan bir âyet hakkında ihtilaf ederseniz onu, Kureyş Lehçesiyle yazın. Çünkü Kur'an onların lehçesiyle inmiştir, dedi. Bu dört kişilik heyet, denileni aynen uyguladılar. Kur'an'ı bu şekilde Mushaf üzerine istinsah ettiler. Hz. Osman Hafsa'dan istediği nüshayı kendisine gönderdi. İstinsah edilen nüshaları da çeşitli beldelere yolladı. Bu nüshalar dışındaki mevcut sahife ve Mushafların yakılmasını emretti. Zeyd b. Sâbit: Resûlullah (s.a.v.)dan okuduğunu duyduğum Ahzab sûresinin bir âyetini, istinsahımız esnasında göremedim. Âyeti araştırdık sonunda onu Huzeyme b. Sâbit'l-Ensârî'nin yanında bulduk. Bu âyet من المؤمنين رجال صدقوا ما عاهدوا الله **«Müminlerden öyle erkekler var ki, Allah'a verdikleri sözde durdular...»** adı geçen sûrenin 23. âyetidir. Onu, istinsah ettiğimiz Mushaftaki iligili sûreye ilave ettik, der.

İbnu Hacer; bu istinsah, hicrî 25. senesinde vaki olmuştur. Zamanımızda bazı kimseler bunu bilmediklerinden, hiç bir sened zikretmeksizin, bu istinsahın takriben hicrî 30. yılda yapıldığını iddia etmişlerdir, der.

İbnu Eşte, Eyyub tarikıyle Ebû Kılabe'den şöyle dediğini rivayet eder: Beni Âmir kabilesinden Enes b. Mâlik bana şöyle demişti: Hz. Osman'ın zamanında Kur'an kıraatı üzerinde, talebelerle hocaları birbiriyle tartışacak kadar ihtilaf etmişlerdi. Bu haber Osman b. Affân'a ulaşınca: Huzurumda Kur'an'ı yalanlıyor, okunuşunu tahrif mi ediyorsunuz! Kim bana uymazsa, şiddetle yalanlamış, tahrifte ileri gitmiş olur. Ey Muhammed Ashab-ı, bir araya gelin, hepinizin iştirak edeceği bir ana nüsha yazın, dedi. Bu söz üzerine toplandılar, Kur'an'ı istinsah ettiler. Bir âyet hakkında münakaşa edip ihtilafa düştüklerinde: Bu âyeti, Resûlullah (s.a.v.) falancaya okutmuştu derler, Medine'ye üç fersah uzakta bulunan o kimseye birini gönderirlerdi. Giden kimse ona falanca âyeti Resûlullah sana nasıl öğretmişti diye sorar, o da şöyle şöyle öğretmişti deyince önceden bıraktıkları boşluğa duydukarını aynen yazarlardı.

İbnu Ebî Dâvud, Muhammed b. Sirîn tarikıyle Kesîr b. Eflah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Osman Mushafların istinsahını kararlaştırınca, Kureyş ve Ensâr'dan on iki kişiyi topladı. Onlar Hz. Ömer'in evinde bulunan nüshayı almak üzere gönderildiler, nüshayı alıp döndüler. Hz. Osman, karşılaşacakları müşkili çözmeğe söz vermişti. Onlar aralarında bir âyet hakkında münakaşa ettiklerinde, onu sona bırakırlardı.

İbnu Ebî Dâvud sahih bir senedle Suved b. Gafale'nin şöyle dediğini rivayet eder; Hz. Ali: Osman hakkında hayırdan başka bir şey söylemeyin. Allaha yemin ederim ki o, Mushafların teksirini, hepimizin gözü önünde yaptı. Hatta bazı yerlerde «Bu kıraat hakkında ne dersiniz,» diye sordu. Duyduğuma göre bazıları, benim kıraatım seninkinden daha hayırlıdır, diye konuşmuşlar. Bu gibi

iddialar, neredeyse küfre kadar gidecekti.» demiştir. Biz, bunu nasıl buluyorsun diye Hz. Ali'ye sorduğumuzda: İhtilaf ve tefrika olamaması için, Müslümanların bir tek Mushaf üzerinde birleşmelerini uygun görürüm, cevabını vermiştir. Biz de, ne isabetli bir görüş dedik.

İbnu't-Tîn ve bazıları şöyle der: Hz. Ebû Bekr ile Hz. Osman'ın hizmeti arasındaki fark; Hz. Ebubekr'in Kur'an'ı cem'i, hafızların birer birer ölümüyle Kur-an'dan bazı âyetlerin kaybolacağı korkusuna dayanmaktadır. Çünkü Kur'an âyetleri, bir kitabda toplanmış değildi. Hz. Ebubekr âyetleri Peygamber Efendimizden öğrendikleri şekilde, âyet ve süreleri düzenli olarak Mushafta toplamıştır. Hz. Osman ise; kıraat vecihleri çoğalınca, lehçelerin çeşitli oluşundan dolayı, herkes Kur'an'ı kendi lehçesiyle okumuş, du da birbirlerini hata ile suçlamaya sebeb olmuştur. Bu durumu gören Hz. Osman, kıraatlardaki farklılığın daha da artacağından korkmuş, mevcut sahifeleri sûrelere göre tertib ederek, bir Mushaf halinde teksir ettirmiş, Kur'an'ın Kureyş Lehçesi üzerinde toplamış tır. Her ne kadar zorluk ve sıkıntıyı kaldırmak için başlangıçta Kur'an'ın diğer lehçelerle okunması müsaade edilmiş ise de, Hz. Osman buna ihtiyaç kalmadığını görmüş, bir tek lehçe ile yetinmiştir.

Ebû Bekr'l-Bâkillânî «e l - İ h t i s â r» adlı eserinde şöyle der: Hz. Osman, Hz. Ebubekr'in yaptığı gibi Kur'an'ı iki kapak arasında toplama gayesini gütmemiştir. O, daha sonraki nesillerin şüphe ve fesada düşmemeleri için, Peygamber Efendimizden öğrenilen kıraatları bir araya toplamayı, diğerlerini ortadan kaldırmayı, içinde âyet ve sûrelerin takdim-tehiri ve tevili bulunmayan, tenzil ile sabit olmuş, tilaveti mensuh olmamış, belirli, sağlam bir hatla yazılmış olan vahyi, bir Mushaf haline getirmeyi hedef almıştır.

Hârisu'l-Muhâsibî ise şöyle der: Müslümanlar arasında meşhur olan fikir, Kur'an'ı cem' edenin Hz. Osman olduğudur. Halbuki durum böyle değil dir. Hz. Osman sadece Irak ve Şam ehliyle ortaya çıkan kıraat harfleri hakkındaki ihtilafın fitneye sebeb olacağından korkması üzerine, Muhâcir ve Ensâr'dan buna şahid olanlarla kendisi arasında mutabakat sağlamak kasdıyla Müslümanları bir kıraat üzere toplamıştır. Fakat Hz. Osman'dan önce Mushaflar, Kur'an'ın indiği yedi harf üzere muhtelif kıraat şekilleriyle okunuyordu. Halbuki Kur'an'ı bütünüyle cem' eden Ebubekri's-Sıddîk'tır. Bu yüzden Hz. Ali: Şayet bu hizmet bana verilseydi, Hz. Osman'ın yaptığı gibi yapardım, demiştir.

1- Teksir Edilen Nüshaların Adedi

Hz Osman'ın beldelere gönderdiği Mushafların sayısı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Meşhur olan, gönderilen Mushaf adedinin beş olduğudur.

İbnu Ebî Dâvud, Hamzetu'z-Zeyyâd tarikıyle yaptığı bir rivayette, Hz. Os-

man beldelere dört nüsha Mushaf göndermişitr, der. İbnu Ebî Dâvud, Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin şöyle dediğini duydum der: Yedi Mushaf nüshası yazılmış biri Mekke'ye, biri Şam'a, biri Yemen'e, biri Bahreyn'e, biri Basra'ya, biri de Kûfe'ye gönderilmiş, yedincisi Medine'de alıkonmuştur.

2- Âyetlerin Tertibi

İcma' ve naslara göre âyetlerin tertibi, tevkifidir. Bunda en ufak bir şübhe yoktur. Bu konuda icma olduğunu Zerkeşî «e l - B u r h â n»ında, Ebû Caferi'z-Zubeyr «M u n â s e b â t» adlı eserinde nakletmişlerdir. «M u n â s e b â t» adlı eserdeki ibare: Âyetlerin sûrelerdeki tertibi, Müslümanlar arasında hiçbir ihtilaf olmaksızın Resûlullah'ın emri ve tasvibi ile gerçekleştirilmiştir, şeklindedir. Bu hususta ulemanın görüşleri ileride gelecektir.

Konu ile ilgili varid olan naslar şunlardır:

Zeyd b. Sâbit yukarıda geçen hadisinde şöyle demişti: Biz, Resûlullah'ın yanında, Kur'an'ı deri parçaları üzerine yazıyorduk.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, Tirmizi, Nesei, İbnu Hibban ve Hâkim, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Ben Hz. Osman'a Enfal sûresi, Mesânî'den, Berâe sûresi de miûn'den olduğu halde aralarına «Bismillahirrahmanirrahim» koymadan bu iki sûreyi birleştirmenize ve yedi uzun sûre arasına koymanıza sebeb nedir, diye sordum. Hz. Osman: Sûreler Resûlullah'a (s.a.v.) âyetler halinde iniyordu. Kendisine bir âyet nâzil olduğunda vahiy kâtiblerinden birini çağırır, bu âyetleri içinde şu şu âyetler zikredilen sûreye koyun derdi. Enfal sûresi, Medine'de nâzil olan ilk sûrelerdendi. Berâe sûresi ise son nâzil olan sûrelerdendi. Bu sûre, içinde zikredilen kıssalar bakımından Enfal sûresine benziyordu. Bunun o sûrenin devamı olduğunu sanmıştım. Resûlullah (s.a.v.) bize, bu sûrenin ondan olup olmadığını açıklamadan vefat etti. Bu yüzden, her iki sûreyi birleştirdim ve aralarına besmeleyi koymadım, onu yedi uzun sûre arasına aldım, demiştir.

Ahmed b. Hanbel, hasen senedle Osman b. Ebi'l-Âs'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah'ın yanında otururken gözlerini bir noktaya dikip yöneltti; sonra şöyle dedi: Cebrâil geldi, bana şu âyeti ان الله يأمر بالعدل **«Allah adaleti emreder...»** (Nahl, 90.) âyeti şu sûredeki yerine koymamı emretti.

Buhârî İbnu'z-Zubeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: İbnu'z-Zubeyr Hz. Osman'a والذين يتوفون منكم ويذرون ازواجا **«İçinizden ölenlerin geriye bıraktıkları** (Bakara, 234.) âyeti, başka bir ayetle neshedilmiştir. Onu niye yazıyor ve yerine koyuyorsun, diye sordu. Hz. Osman da: Ey kardeşimin oğlu, Kur'an'dan hiçbir âyeti yerinden değiştiremem, cevabını vermiştir.

Müslim, Hz. Ömer'den yaptığı rivayette Hz. Ömer şöyle der: Resûlulla-

ha, kelâle'den sorduğum kadar, başka hiç bir şeyi çokça sormadım. Öyle ki eliyle göğüsüme vurarak: Nisa sûresinin sonundaki sayfa sana kafidir, cevabını verdi.

Bakara sûresinin son âyetleri ile ilgili hadisler de âyetlerin tertibini desteklemektedir.

Müslim, Ebû'd-Derdâ'dan merfuan şöyle rivayet etmiştir: Kehf sûresinin ilk on âyetini ezberleyen, deccâlın şerrinden korunur. Diğer bir ifadesinde ise: Kehf sûresinin son âyetlerini okuyan, deccâlın şerrinden korunur, der.

Çeşitli sûrelerin kıraatına dair Resûlullah'dan (s.a.v.) sabit olan deliller şunlardır: Bakara, Âli İmran ve Nisa sûreleri hakkında Huzeyfe hadisi, A'raf sûresinin kıraatı hakkında Sahihi Buhârî hadisi, Buhârî'nin rivayetine göre Resûlüllah A'raf sûresini akşam vakti, Neseî'nin rivayetine göre de Mu'minûn sûresini sabah vakti okumuş, Hz. Musa ve Hârun'un adı geçince kendisine öksürük arız olmuş, başını yere eğmiştir. Taberânî'nin rivayetine göre Rûm sûresini sabah vakti, Buhârî ve Müslim'in rivayetine göre Secde ve Dehr sûrelerini cuma sabahı, Müslim'in rivayetine göre Kâf sûresini hutbede, «M ü s t e d r e k» ve diğerlerinin rivayetine göre Rahman sûresini cinlere, Buhârî'nin rivayetine göre Necm sûresini Mekke'de kâfirlere karşı okumuş, sûre bitince secdeye kapanmıştır.

Müslim'in rivayetine göre Kamer sûresini, Kâf sûresiyle birlikte bayram ve cumalarda, Müslim'in rivayetine göre Münafikûn sûresini cuma namazında «M u s t e d r e k»in Abdullah b. Selâm'dan yaptığı rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) Sâf sûresini nüzûlünden sonra, sonuna kadar okumuştu.

Resûlullah'ın, âyetleri yüzden az olan (el-Mufassal) çeşitli sûreleri Sahâbe'nin büyük çoğunluğuna okuması, bu sûrelerdeki âyetlerin tevkifî olarak tertib edildiğini gösterir. Sahâbe'nin Resûlullah'tan duyduğu gibi âyetleri tertib etmesi, tevâtür derecesine ulaşmıştır.

İbnu Ebî Dâvud'un «M e s â h i f» adlı eserinde Muhammed b. İshak tarikıyle Yahya b. Abbad b. Abdillah b. Zubeyr, o da babasından rivayet ettiği şu hadis, tertibin tevkifî olduğunu gösteren rivayetlerle uyuşmamaktadır. Zübeyr babasının şöyle dediğini rivayet eder: Hâris b. Huzeyme Tevbe sûresinin son iki âyetini Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki heyete getirmiş, bu iki âyeti Resûlullah'tan duyduğuma ve iyice kavradığıma şahadet ederim, demiştir. Hz. Ömer de Huzeyme'yi desteklemiş, sözünü ben de doğrularım cevabını vermiş, eğer bunlar üç âyet olsaydı başlı başına bir sûre yapardım. Kur'an'dan son inen sûreyi bulun, sonuna ekleyin, demiştir.

İbnu Hacer: Bu rivayet gösteriyorki Sahâbe-i Kiram ictihadlarına dayanarak sûreleri tertib etmişlerdir. Bu konudaki diğer deliller, onların bu işi ancak,

Resûlullah'dan tevkifî olarak yaptıklarına işaret etmektedir, der.

Ben şunu ilave etmek isterim: Gene İbnu Ebi Dâvud'un Ebû'l-Âliye tarikıyle Ubeyy b. Ka'b'dan yaptığı şu rivayet, daha önceki rivayetine muarızdır. Ubeyy b. Ka'b: Kur'an'ın cem'i sırasında Tevbe sûresindeki ثم انصرفوا صرف الله قلوبهم بانهم قوم لا يفقهون «...sonra sıvışırlar. **Anlamaz bir topluluk oldukları için Allah onların kalblerini imandan çevirmiştir.**» (âyet 127.) âyetine geldiklerinde, sûrenin bittiğini sanmışlardı. Resûlüllah bana bu âyetten sonra لقد جاءكم رسول «**Andolsun size bir peygamber geldi ki...**» (âyet128, 129) âyetlerini sûrenin sonuna kadar okutmuştu, demiştir.

Mekkî ve diğerleri: Âyetlerin sûrelerde tertibi, Resûlullah'ın emriyledir. Tevbe sûresinin başında böyle bir emir vermediği için sûre besmelesiz bırakılmıştır, demiştir.

Bâkıllânî «e l - İ n t i s â r» adlı eserinde: Âyetlerin tertibi, uyulması gereken vacib ve lüzümlu bir hükümdür. Çünkü Cebrail (a.s) «Falan âyeti falan yere koyun» diye emrettiğini söyler.

Bâkıllânî ayrıca şunu da ilave eder: Görüşümüz şudur ki Allah'ın indirdiği, yazıyla tesbitini emrettiği, nüzûlünden sonra tilavetini kaldırmadığı ve neshetmediği Kur'an'ın tamamı, Hz. Osman'ın Mushafında yer alan iki kapak arasındaki Kur'an'ın aynısıdır. Ondan ne bir şey eksiltilmiş, ne de ona bir ilave yapılmıştır. Kur'an'ın âyetleri, sûrelerdeki tertibiyle sabittir. Ne önce inen âyetler sona, ne de son inen âyetler öne alınmıştır. Sahâbe-i Kiram her sûreye ait olan âyetlerin tertib ve yerlerini kıraat ve tilavetinde olduğu gibi, Resûlullah'tan öğrenmiş ve ona göre tesbit etmişlerdir. Sûrelerin tertibini bizzat Resûlullah'ın yapmış olması mümkün olduğu gibi, bu işi ele almadan kendisinden sonra Sahâbeye bırakması da mümkündür. Bu ikinci ifade akla daha yakındır.

İbnu Veheb'den şöyle dediği rivayet edilir: Mâlik'den duyduğuma göre Kur'an, Resûlullah'tan işitildiği gibi aynen tertib edilmiştir.

Beğavî «Ş e r h u ' s - S u n n e» adlı eserinde şöyle der: Sahâbe-i Kiram, Allah'ın Resûlüne indirdiği Kur'an'ı ona herhangi bir ilave veya eksiltmede bulunmadan, Hafızların savaşlarda şehid olmasıyla bazı âyetlerinin kaybolacağı endişesinden hareket ederek iki kapak arasında toplamışlardır. Tertibinde takdim-tehir yapmadan Resûlullah'tan duydukları gibi Kur'an'ı yazmışlar ve tertib etmişlerdir. Resûlullah inen âyetleri okur, Cebrail (a.s) kendisine bildirildiği şekilde âyetleri tertibini ona öğretir, her âyetin nüzûlünü müteakip hengi sûrede, nereye konulacağını bildirirdi. İşte elimizde mevcut alan Mushaflar da buna uyularak tertip edilmiştir Sahâbe'nin gayreti, Kur'an'ın tertibinde değil, bir arada toplanmasında olmuştur. Çünkü Kur'an Levh-i Mahfuzda bu tertib üzere yazılmış, Allah onu dünya semasına bütün olarak indimiş, sonra da ihtiyaca göre in-

zal buyurmuştur. Kur'an'ın nüzûlündeki tertibi, tilâvetteki tertibinden farklıdır. vahye dayanır. Çünkü Resûlullah (s.a.v.): Şu âyeti şuraya koyunuz, diye emretmişti. Resûlullah'ın tilaveti, Mushafa bu şekilde vazedilmesine Sahâbe'nin icmaı, bu tertibin mütevatir nakille kesinlik kazandığını gösterir.

3- Sûrelerin Tertibi

Sûrelerin tertibi konusunda, bu işin tevkifî mi yoksa Sahâbe'nin ictihadı ile mi olmuştur, şeklinde ihtilaf edilmiştir. Ulemanın çoğu Sahâbe'nin ictihadı ile olduğu kanaatındadır. İmam-ı Mâlik ve Kadı Ebû Bekri'l-Bâkıllânî bunlardandır.

İbnu Fâris şöyle der: Kur'an, iki şekilde toplanmıştır. Birincisi; yedi uzun sûrenin takdimi, âyetleri yüzden çok olan sûrelerin bunu takibi şeklinde olmuştur. Sahâbe'nin yaptığı hizmet, bu idi. İkincisi; âyetlerin sûrelerde tertip edilmesidir. Bu tertib, delillerin işaret ettiği gibi, Cebrâilin (a.s) Allah'tan aldığı emirle Resûlullahın bizzat yürüttüğü tevkifî bir iştir. Bu hususta sûrelerin tertibinde selef Mushaflarının değişik olduğu görülür. Bazıları sûreleri, nüzûlüne göre tertib etmiştir. Hz. Ali'nin Mushaf'ı buna misaldir. Bu Mushaf, Alak sûresi ile başlamış, Müddessir, Nûn, Müzzemmil, Tebbet ve Tekvîr sûreleriyle devam etmiştir. Mekkî ve Medenî sûreler, sonuna kadar böylece sıralanmıştı. İbnu Mes-ud'un Mushafı Bakara sûresiyle başlıyor, Nisâ ve Âli İmran sûreleri ile devam ediyordu ki bu ter tibde şiddetli ihtilaf mevcuttur. Ubeyy ve diğer Sahâbe Mushaflarının durumu da, aynen böyle idi.

İbnu Eşte «K i t a b u' l - M e s â h i f» adlı eserinde İsmail b. Ayyaş tarikıyle Hibbân b. Yahya'dan o da Ebû Mu hammedi'l-Kuraşî'den rivayet ederek şöyle dediğini nakleder: Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit ve arkadaşlarına uzun sûreleri arka arkaya sıralamalarını emretti. Enfal ve Tevbe sûreleri yedi uzun sûre arkasına alındı, araları besmele ile ayrılmadı.

Birinci görüşü aralarında Ebû Bekr'l-Bâkillânî'nin de bulunduğu bir grub ulema benimsemiştir.

Ebû Bekr'l-Enbârî şöyle der: Kur'an-ı Kerim önce, bütün olarak dünya semasına, sonra da yirmi küsür senede parça parça indiril di. Her sûre cereyan eden bir olay, âyette soru sorana cevab olmak üzere inerdi. Cebrail de, âyet ve sûresinin yerini bilirdi. Sûrelerin yerini birbiri ardına sıralanması, âyet ve harflerin sıralanması gibi olurdu. Bunların hepsi, Resûlullah tarafından yapılırdı. Bir sûreyi öne alan veya geriye bırakan, Kur'an'ın tanzimini bozmuş olur.

Kirmânî «e l - B u r h â n»ında şöyle der: Sûrelerin bu şekilde tertibi, Cenâb-ı Hak tarafından yapılan Levh-i Mahfûz'daki tertibi üzeredir. Resûlullah (s.a.v.) her sene, o sene boyunca inmiş olan âyetleri Cebraile arz ederdi. Vefatı senesinde bu arz, iki kere vuku bulmuştur. En son inen âyet واتقوايوما

ترجعون فيه الى الله **«Şu günden sakının ki o gün Allah'a döndürüleceksiniz...»** (Bakara, 281.) âyetin, Riba ile deyn âyetleri arasına konulmasını Cebrail emretmişti.

Tîbî şöyle der: Kur'an-ı Kerim, önce bir bütün halinde Levh-i Mahfûz'dan dünya semasına, sonra da kulların ihtiyacına göre peyderpey indirilmiştir. Sonra da Levh-i Mahfûz'da olan şekliyle Mushaflarda toplanmış ve tanzim edilmiştir.

Zerkeşi «el-Burhân»ında şöyle der: İki grub arasındaki bu ihtilaf, şeklidir. Çünkü ikinci görüşü savunanlar, esbâb-ı nüzûl ve âyetlerin yerlerini bilmekle, bunun kendilerine ışık tuttuğunu söylerler. Bu yüzden İmam-ı Mâlik; sûrelerin tertibi, Sahâbe'nin ictihadıyla olduğunu söylemesine rağmen, Sahâbe Kur'an'ı ancak Peygamberden duydukları gibi tertib etmişlerdir, der. Aralarındaki ihtilaf sûrelerin tevkifî olması, Resûlullah'ın sözüne mi veya fiiline mi dayandığı konusundadır. Bu ise onların görüş bildirmesine yol açmıştır. Ebû Cafer b. Zübeyr, bu konuda görüş ileri sürenlerin ilkidir.

Beyhakî «Medhal» adlı eserinde şöyle der: Resûlullah'ın sağlığında Kur'an-ı Kerim, sûre ve âyetleriyle, yukarıda geçen Hz. Osman'ın hadisine göre, Enfal ve Tevbe sûreleri hariç, bu tertib üzere idi.

İbnu Atıyye; yedi uzun sûre, Hâ Mîm'ler ve âyetleri yüzden az olan sûreler gibi Kur'an'ın birçok sûresi, Resûlullah hayatta iken tertib edilmiş, geri kalanların tertibi ise, Sahâbe-i Kiram'a bırakılmıştır görüşünü benimser.

Ebû Ca'feri'z-Zubeyr şöyle der: Konu ile ilgili hadisler, İbnu Atıyye'nin ifade ettiklerinden daha fazla olduğunu gösterir. Bunlardan pek azında ihtilaf edilmesi mümkündür. Müslim'in rivayet ettiği: Resûlullah'ın Zahraveyn'i (Bakara ve Âli İmran'ı) okuyunuz sözü, Saîd b. Hâlid'in: Resûlullah (s.a.v.) yedi uzun sûreyi bir rekatta okudu şeklindeki, İbnu Ebî Şeybe'nin «Musannef» adlı eserinde rivayet ettiği hadisi bunlardandır. İbnu Ebî Şeybe'nin rivayet ettiği başka bir hadisde: Resûlüllah mufassal sûreleri bir rekatta okurdu, denilmektedir.

Buhârî, İbnu Mesud'dan yaptığı bir rivayette: İsra, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiya sûreleri Kur'an'da önceden ve peşpeşe inen sûreler olduğunu söyler, Buhârî bunları, Mushafta tertib edildiği üzere sıralamıştır.

Buhârî'nin rivayetine göre Resûlüllah, her gece yatağa yatarken avuçlarını biraraya getirir, onlara üfler, sonra da İhlâs ve Muavvizeteyeni okurdu.

Ebû Ca'feri'n-Nahhas, muhtar olan görüşün şu olduğunu söyler: Vâsile hadisinde ifade edildiği gibi sûrelerin bu şekilde tertibi, Resûlüllah tarafından yapılmıştır. Vâsile'nin rivayet ettiği bu hadisde Resûlüllah şöyle buyurmuştur: «Bana Tevrat yerine, yedi uzun sûre verildi...»

Bu hadis, âyet ve sûrelerin tertibini bizzat Resûlullah'tan olduğunu göstermektedir. Resûlün irtihalinden beri âyet ve sûreler bir Mushafta toplanmıştır

Çünkü, Kur'an'ın telifi hususunda bu hadis, Resûlullah'ın sözüyle sabittir.

İbnu'l-Hassar şöyle der: sürelerin tertibi, âyetlerin yerlerine konması, doğrudan doğruya vahiyle gerçekleşmiştir.

İbnu Hacer de şöyle der: Sûrelerin bazıları veya büyük kısmının tertibi, tevkifî olmaktan uzak değildir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvud'un Evs b. Ebî Evs Huzyfeti's-Sekafî'den rivayet ettiklerine göre sûrelerin tertibi tevkifîdir. Huzeyfe's-Sekafî şöyle der: «Sakif kabilesinden Müslüman olan bir grubla beraberdim.» Bu rivayette Resûlullah bize şöyle dedi, ibaresi geçmektedir. «Kur'andan bana bir hizib geldi.» bunu bitirene kadar çıkmak istemedim. Huzurundan ayrıldıktan sonra Ashâb'ına: Kur'an'ı nasıl hiziblere bölüyorsunuz? diye sorduk. Onlar da bize: Üç, beş, yedi, dokuz, on bir, on üç sûre şeklinde Kâf sûresinden itibaren kur'an'ın sonuna kadar da bir hizib olarak böldük dediler.

Bu ifadeden sonra İbnu Hacer: Bu da gösterir ki Mushaf'ın bugünkü şekli üzere tertibi, Resûlullah'ın zamanında yapılan tertibin aynıdır. Diğer hizibler hariç sadece kısa sûrelerin bir hizıb halinde o sırada tertib edilmesi, ihtimal dahilindedir, der.

Bu izahlara şunu ilave etmek isterim: Hâ Mîm ve Tâ Sîn'lerin ardarda tertib edilmesi, Sebbeha ile başlayan sûrelerin ardarda tertib edilmeyişi, aksine aralarının fasılalı oluşu, Şuarâ ve Kasas sûreleri arasına, bu ikisinden daha kısa olmasına rağmen Neml sûresinin girmesi, tertibin tevkifî olduğuna bir delildir. Şayet sûrelerin tertibi ictihad yoluyla olsaydı; Sebbeha ile başlayan sûrelerin ardarda gelmesi, Neml sûresinin de Kasas 'dan sonra gelmesi gerekirdi. Bu konuda tatmin edici görüş, Beyhakî'nin görüşüdür. Beyhakî, Tevbe ve Enfal sûreleri hariç, diğer sûrelerin tertibi, tevkifî olduğu kanaatındadır. Sûrelerin bu şekilde tertibine, Resûlullah'ın (s.a.v.) sûreleri ardarda okuduğuna delil getirilmesi gerekmez, bu durumda Resûlullah'ın İsra sûresinin Âli İmran'dan önce okuduğunu gösteren bir hadis varid olmamıştır. Çünkü Kur'an okumada, sûreleri ardarda takib etmek vacib değildir. Resûlullah'ın böyle yapması belki, sûreleri birbiri ardına getirmeden okumanın caiz olduğunu göstermek içindir.

İbnu Eşte, «K i t a b u' l - M e s â h i f»inde İbnu Veheb tarikıyle Süleyman b. Bilâl'in şöyle dediğini rivayet eder: Râbiâ'nın Bakara ve Âli İmran sûreleri Medine'de, bunlardan seksen küsür sûre de Mekke'de indiği halde Bakara ve Âli İmran sûreleri Kur'an'ın tertibinde niye başa alındı diye işittim. O da şu cevabı verdi: Bu iki sûre, Kur'an'ın tertibinde başa alınmıştır. Çünkü Kur'an'ın tertibi, Resûlullah'ın ve kendisiyle beraber olan Sahâbe'nin bilgisi, bu konuda aralarında ittifak hasıl olması neticesinde bu tertib gerçekleşmiş, hakkında soru sorulacak bir şüphe kalmamıştır.

4- Sûrelerin Âyet Sayısına Göre Taksimi

Yedi uzun sûre; Bakara ile başlayıp Tevbe sûresi ile son bulur. Bir kısım ulema, bu görüştedir. Fakat Hâkim, Nesei ve başkaları, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Yedi uzun sûre; Bakara, Âli İmran, Nisa, Mâide, En'am ve A'raf sûreleridir. İbnu Abbas'ın ravisi yedinciyi zikretti ama, onu unutmuşum, der. İbnu Ebî Hâtim ve bir başkası, Mucâhid ve Saîd b. Cubeyr'den yaptıkları sahih rivayette, yedinci sûrenin, Yûnus sûresi olduğu söylenir. İbnu Abbas'ın buna benzer rivayeti birinci bölümde geçmişti. Hâkim'in rivayetine göre de, yedinci sûre Kehf sûresidir.

Miûn; âyetleri yüzden fazla veya buna yakın olan sûrelere verilen addır. Çünkü bu sûrelerin her birinin âyet sayısı, ya yüzden fazla veya ona yakındır.

Mesânî; Miûnu takib eden sûrelerdir. Çünkü Mesânî, Miûn'dan sonra ikinci sırayı almaktadır, yani Miûn ilk sırayı, Mesânî de ikinci sıradaki sûrelerdir. Ferra bu konuda şöyle der: Mesânî, âyetleri yüzden az olan sûrelerdir. Çünkü bunlarla, Tıval ve Miûn'dan daha çok senada bulunulur. Nekzâvî'nin dediğine göre bu sûrelerde ibret ve hayr ifade eden âyetler, ikişer kere zikredilmiştir.

Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â» adlı eserinde bunlar: İçlerinde kıssaların iki kere tekrar edildiği sûrelerdir. Bu da, yukarı da geçtiği gibi, Kur'an'ın tamamına ve Fatiha sûresinde de verilmiştir, der.

Mufassal; Mesânî'den sonra gelen kısa sûrelerdir. Bu adla adlandırılması sûreler arasına fâsıla olarak besmelenin çok girmesindendir. İçinde, mensuh âyetlerin azlığından dolayı da mufassal adı verilmiştir. Bu yüzden, kendilerine muhkem adı da verilmiştir. Nitekim Buhârî, Saîd b. Cubeyr'in: Mufassal dediğiniz sûreler, muhkem sûrelerdir. Şüphesiz bunların sonuncusu Nâs sûresidir, dediğini rivayet etmektedir.

Mufassal sûrelerin, hangi sûre ile başladığı konusunda 12 görüş vardır:

a- Az önce geçen Evs'in hadisine göre Kâf,

b- Nevevî'nin sahih kabul ettiği bir rivayete göre, Hucurât,

c- Mâverdî'den, çoğunluğun desteklediği bir rivayete göre, Kıtal (Muhammed),

d- Kadı Iyad'ın dediğine göre, Câsiye,

e- Sâffât,

f- Sâf,

g- Mülk, İbnu Ebî's-Sayfî'l-Yemenî «T e n b i h» adlı esere yazdığı «N u k e t»inde, Sâffât, Sâf ve Mülk sûrelerini zikreder.

h- Kemâl ez-Zummârî'nin «Ş e r h u' t - T e n k i h»inde belirttiğine göre Fetih,

ı- İbnu's-Seyyid, «M u v a t t a» üzerine yazdığı «E m â l i»sinde ifade

ettiğine göre Rahmân,

i- İnsan,

k- İbnu'l-Firkâh'ın Merzûkî'ye yazdığı ta'lika'da ifade ettiğine gore Sebbeha,

l- Hattâbiye göre Duha sûresidir.

Bunlara mufassal denilmesi, okuyanın sûreler arasını tekbirle ayrımasındandır. Ragıb'ın «M u f r e d â t»ındaki ifadesine göre mufassal, Kur'an'ın son yedi sûresidir.

Mufassal; tıval evsat ve kısar diye üçe ayrılır. İbnu Muan; tıval'i Nebe' sûresi, evsat'ı Nebe'den Duha'ya Duha'dan son sûreye kadar da kısar sûrelerdir. Bu taksim, ileri sürülen görüşler içinde akla en yatkın olanıdır.

5- Mufassal Sûrelerin Diğer Adları:

İbnu Ebî Dâvud «K i t a b u' l - M e s â h i f»inde Nâfi' tarikıyle İbnu Ömer'den şunu rivayet eder: İbnu Ömer'in yanında mufassaldan söz edilince: Kur'an âyetleri, mufassal değildir. Fakat, kısa sûreler, küçük sûreler deyiniz, diye cevap verdi. İbnu Ömer'in bu sözü, sûrelere kısa ve küçük sûre denilmesinin caiz olduğuna delil gösterilmiştir. Aralarında Ebû'l-Âliye'nin bulunduğu bir kısım ulema, bunu hoş karşılamamışlardır. İbnu Dâvud'un zikrettiğine göre diğerleri bunu yerinde bulmuşlardır. İbnu Sîrîn ve Ebû'l-Âliye'den rivayet edildiğine göre; bunlara hafif sûre, demeyin. Çünkü Allahu Taâlâ: «Biz sana ağır bir söz indireceğiz» (Müzzemmil,5.) âyet, buyurmuştur. Bundan dolayı kolay sûreler deyiniz, demiştir

6- Ubeyyu'bnu Ka'b ve İbnu Mesud Mushaflarının Tertibi:

İbnu Eşte «K i t a b u' l - M e s â h i f»inde şöyle der: Bize, Muhammed b. Ya'kub, ona Ebû Dâvud, ona da Ebû Ca'feri'l-Kûfî rivayet etmiştir. Ebû Ca-feri'l-Kûfî: Ubeyyu'bnu Ka'b'ın Mushafı şu şekilde tertip edilmiştir, der: Fatiha, Bakara, Nisa, Âli İmran, En'am, A'raf, Mâide, Yûnus, Enfal, Tevbe, Hûd, Meryem, Şuarâ, Hac, Yûsuf, Kehf, Nahl, Ahzab, Benî İsrâil, Zumer, Tâhâ, Enbiya, Nûr, Mu'minûn, Sebe', Ankebût, Mu'min, Ra'd, Kasas, Neml, Sâffât, Sâd, Yâsîn, Hicr, Şuarâ, Rûm, Hadîd, Fetih, Kital (Muhammed), Zıhar (Mucadele), Mülk, Secde, Nûh, Ahkâf, Kâf, Rahman, Vâkia, Cinn, Necm, Meâric, Muzzemmil, Muddessir, Kamer (İkterabe), Duhân, Lukman, Câsiye, Tûr, Zâriyât, Nûn, Hâkka, Haşr, Mumtehine, Murselât, Nebe, Kıyâme, Tekvir, Talak, Nâziat, Teğabun, Abese, Mutaffifûn, İnşikak, Tîn, Alak, Hucurât, Munâfikûn, Cumua, Tahrim, Fecr, Beled, Leyl, İfitar, Şems, Târık, A'lâ, Gaşiye, Sâf, Beyyine, Duha, İnşirah, Kâria, Tekâsür, Asr, Hala', Hafd, Humeze, Zilzâl, Âdiyât, Fîl, Kureyş, Mâ'ûn, Kevser,

Kadr, Kâfirûn, Nasr, Tebbet, İhlâs, Felak ve Nâs. (109 sûre)

İbnu Eşte şöyle der: Bize, Ebû'l-Hasen b. Hâfî rivayet etti, Ebû Câfer b. Muhammed b. Amr b.Musa onlara rivayet ederek şöyle dedi: Bize, Muhammed b. İsmâil b. Sâlim, ona Aliyyu'bnu Mihrânî't-Tâî, ona Cerîr b. Abdi'l-Hamid rivayet ederek şöyle dedi: Abdullah İbnu Mesud'un mushafı, şu şekilde tertip edilmiştir:

Tıval: Bakara, Nisa, Âli İmran, A'raf, En'am, Mâide ve Yûnus.

Miûn: Tevbe, Nahl, Hûd, Yûsuf, Kehf, Beni İsrâil (İsra), Enbiya, Tâhâ, Mu' minûn, Şuarâ, Sâffât.

Mesânî: Ahzab, Hacc, Kasas, Neml, Nûr, Enfal, Meryem, Ankebût, Rûm, Yâsîn, Furkan, Hicr, Ra'd, Sebe, Melâike, İbrahim, Sâd, Vellezîne Keferû (Muhammmed), Lokman, Zumer, Mu'min, Zuhruf, Secde, Şûrâ, Ahkaf, Câsiye, Duhan, Fetih, haşr, Tenzilu's-Secde, Talak, Nûn, Kalem, Hucurât, Mülk, Tegâbun, Munafikûn, Cumua, Sâff, Cinn, Nûh, Mucadele, Mumtehine, Tahrim.

Mufassal: Rahman, Necm, Tûr, Zâriyât, Kamer, Vâkia, Nâziat, Mearic, Muddessir, Muzzemmil, Mutaffifîn, Abese, Dehr, Murselât, Kıyâme, Nebe, Tekvir, İnfitar, Gaşiye, A'lâ, Leyl, Fecr, Burûc, İnşikak, Alak, Beled, Duhâ, Târık, Âdiyat, Mâ'ûn, Kâria, Beyyine, Şems, Tîn, Humeze, Fîl, Kureyş, Tekâsur., Kadr, Zilzâl, Asr, Nasr, Kevser, Kâfirûn, Tebbet, İhlâs, İnşirâh. (109 sûre)

Bu Mushafda; Fatiha, Felak ve Nâs sûreleri yoktur.

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

KUR'AN'IN SÛRE, ÂYET, KELİME VE HARFLERİNİN SAYISI

Sûrelerin adedi kendilerine itimat edilen ulemanın icmaına göre 114 dür. Enfal ve Tevbe sûrelerini bir sûre kabul etmekle, 113 sûre olduğu söylenir. Ebû'ş-Şeyh, Ebû Ravk'ın şöyle dediğini rivayet eder: Enfal ve Tevbe sûreleri, ayrı iki sûre mi, yoksa bir sûre midir? diye sordum. Bunlar iki ayrı sûredir, cevabını verdi. İbnu Ebî Hâtim, Sufyan tarikıyle Mucahid'den Ebû Ravk'ın sözüne benzer bir rivayeti nakletmiştir.

İbnu Eşte, İbnu Luheya'nın şöyle dediğini rivayet eder: Tevbe sûresi, Enfal sûresinin devamı sayıldığından, Tevbe sûresinin başına, Besmele konulmamıştır. Bunların şüphesi, her iki sûrenin birbirine benzemesi, aralarında Besmele bulunmayışıdır. Resûlullah'ın her iki sûreye Besmele çekmesi bu şübheyi kaldırır.

«e l - İ k n â» adlı eserin müellifi, İbnu Mesud'un Mushafında Tevbe sûresinin evvelinde Besmelenin yazılı olduğunu, fakat bunun dikkate alınmayacağını, söyler.

Kuşeyrî; Tevbe sûresinin evvelinde Besmelenin bulunmayışı en doğrusudur. Çünkü Cebrail (a.s) bu sûreyi indirdiğinde, Besmelesiz indirmiştir, der.

Hâkim «M u s t e d r e k»inde İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Ebû Tâlib'e; Tevbe sûresinin başına niye Besmele konulmamıştır? diye sordum. O da: Besmele bir emandır, Müslümanların kılıçla kazandığı zafer sonunda bu sûre nâzil olmuştur, cevabını verdi.

İmam-ı Mâlik; sûrenin baş tarafı sâkıt olunca, bununla birlikte Besmele de sâkıt olmuştur. Çünkü, Tevbe sûresinin âyet sayısı, Bakara sûresinin âyetlerine eşit olduğu sâbittir, demiştir.

İbnu Mesud'un Mushafında 112 sûre vardır, Felak ve Nâs sûrelerini Mushafına almamıştır. Ubeyyu'bnu Ka'b'ın Mushafında 116 sûre vardır. Çünkü Mushafının sonuna Hafd ve Hala' SÛRELERİNİ ilave etmiştir.

Ebû Ubeyd, İbnu Sîrîn'den şu rivayette bulunur: Ubeyyu'bnu Ka'b Mushafına Fatiha, Felak ve Nâs, Allahumme innâ nesteinuke ve Allahumme iyyâke

na'budu'yu yazmıştır. Halbuki İbnu Mesud, bunları Mushafına almamıştır. Hz. Osman ise bunlardan Fatiha, Felak ve Nâs sûrelerini resmi Mushafa dercetmiştir.

Taberânî, «e d - D u â» babında Abbâd b. Ya'kûbi'l-Esedî tarikıyle Yahya b. Ya'le'l-Eslemî'den, o İbnu Lehia'dan, o Ebû Hureyre'den, o da Abdullah b. Zurayri'l-Gâfikî'nin şöyle dediğini nakleder: Abdulmelik b. Mervan bana; Seni Ebû Tûrab'ın sevgisine sevkeden şey, koyu bir bedevî olmandır, ben bunu iyi bilirim, dedi. Ben de; Allah'a yemin ederim, anan baban henüz evlenmeden önce, Kur'an'ı cem' etmiştim. Ali b. Ebû Tâlib bana, Kur'an'dan iki sûre öğretmişti. Ona da bu sözleri öğreten Resûlullah (s.a.v.) idi. Bu iki sûreyi ne sen, ne de baban bilirsiniz, cevabını verdim.

(Bu sûrelerden biri Hala' sûresidir)

اللهم انا نستعينك و نستغفرك و نستهديك و نؤمن بك و نتوب اليك و نتوكل عليك و نثنى عليك الخير
نشكرك و لا نكفرك و نخلع و نترك من يفجرك

Mânası: «Allahım! Biz ancak Senden yardım, Senden magfiret diler, Senden hidayet isteriz. Seni tasdik eder, sana tevbe eder, Sana itimat eyleriz. Seni bütün hayır ile senada, zikirde bulunur, nimetlerini itiraf ile Sana şükür, ederiz. Seni inkar etmeyiz, Sana isyan edip duranları alaşağı edip terkederiz, kendilerinden rabıtamızı keseriz.»

(Diğeri de Hafd sûresidir)

اللهم اياك نعبد و لك نصلى و نسجد و اليك نسعى و نحفد نرجو رحمتك و نخشى عذابك ان عذابك
بالكفار ملحق. **«Ya ilahî! Biz ancak Sana ibadet eder, Senin manevi kurbiyetine nailiyet için çalışır, koşarız; Senin rahmetini umar, azabından da korkarız, şübhe yok ki Senin azabın kâfirlere erişir.»**

Beyhakî, Sufyanu's-Sevri tarikıyle, İbnu Cureyc, Ata ve Ubeyd b. Umeyr'den şöyle rivayet eder: Ömer b. Hattab rukûdan kalkınca Kunut duasını okur ve şöyle derdi:

بسم الله الرحمن الرحيم اللهم انا نستعينك و نستغفرك و نثنى عليك و لا نكفرك و نخلع و نترك من
يفجرك اللهم اياك نعبد و لك نصلى و نسجد و اليك نسعى و نحفد نرجو رحمتك و نخشى نقمتك
ان عذابك بالكفار ملحق

İbnu Curayc: Besmele'nin okunmasındaki hikmet, bunların, bazı Sâhabe Mushaf'larında iki sûre olarak geçmesidir, der.

Muhammed b. Nasri'l-Mervezi «K i t â b u' s- S a l â t» babında Ubeyyubnu Ka'b'dan şu rivayette bulunur: Ubeyyu'bnu Ka'b, bu iki sûre ile Kunut'ta bulunurdu. Mushafına yazdığı bu iki sûreyi beraberce okurdu.

İbnu Durays şöyle der: Bize Ahmed b. Cemîl'l-Mervezî, o Abdullah b. Mubârek, o Eclâh, o Abdullah b. Abdurrahman, o da babasından rivayet ederek, babasının şöyle dediğini nakleder: İbnu Abbas'ın Mushafında, Ubeyy'ubnu

Ka'b ve Ebû Mûsâ'l-Eşarî'nin Kunut dualarının kıraatı aynen yazılıdır:

بسم الله الرحمن الرحيم اللهم انا نستعينك و نستغفرك و نثنى عليك الخير و لا نكفرك و نخلع و نترك من يفجرك . اللهم اياك نعبد و لك نصلى و نسجد و اليك نسعى و نحفد نرجو رحمتك و نخشى عذابك ان عذابك بالكفار ملحق

Taberânî, sahih bir senedle Ebû İshâk'ın şöyle dediğini rivayet eder: Umeyyetu'bnu Abdillah b. Hâlid b. Useyd, Horasan'da bize imam oldu ve namazda bu iki sûreyi okudu.

Beyhakî ve Ebû Dâvud, Hâlid b. Ebî İmran'dan şöyle rivayet ederler: Cebrail (a.s), Peygamber Efendimiz namazda iken: ليس لك من الامر شئ **«Sana o işten hiçbir şey düşmez...»** (Âli İmran, 128.) âyetiyle birlikte bunları da indirdi. Resûlullah bu sırada, Mudar kabilesine bedduada bulunuyordu.

Ubeyyu'bnu Ka'b'ın Mushafında 116 sûre olduğunu, bir kısım ulema nakleder. Fakat doğru olan, 115 sûredir. Bu Mushafta Fil ve Kureyş sûreleri, bir sûre olarak geçmiştir. Bunu Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â»sında Ca'ferus-Sadık ve Ebû Nehik'den rivayet etmiştir.

Bu rivayet hakkında şunu ilave etmek isterdim: Bunu, Hâkim ve Taberânin Hz. Âişe'den rivayet ettikleri bir hadis reddeder. Resûlullah (s.a.v.): Allahu Taâlâ Kurayş'i yedi şeyle üstün kılmıştır...ila. Hadis metninde aynı zamanda: Allahu Taâlâ Kurayş hakkında bir sûre indirdi ki bu sûrede, onlardan başkasını zikretmemiştir, ibaresi geçmektedir.

Huzelî «e l - K â m i l» adlı eserinde, bazı ulemadan rivayetle şöyle der: Duha, inşirah sûreleri bir sûredir. Bunu Fahruddin Râzi tefsirinde, Tavus ve Ömer b. Abdulaziz'den de rivayet etmiştir.

1- Kur'an'ın Sûrelere Aynlışındaki Hikmet:

Denilir ki, Kur'an'ın sûrelere ayrılışındaki hikmet, sûrenin tek başına bir mucize, Allah'ın âyetlerinden bir âyet olduğunu tahkiki, her sûresinin mustakil bir yönünün işaretidir. Mesela: Yûsuf sûresi bu adı, kendi kıssasından, tevbe sûresi de münafık ların durumu ve sırlarından almıştır. Sûreler; uzun, orta ve kısa olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Sûrenin uzunluğu, i'câzın şartından olmadığını belirtmek içindir. Mesela; Kevser sûresi üç âyet olmasına rağmen, Bakara sûresi kadar mu'cizdir.

Sonra bunun diğer açık bir hikmeti de, Cenab-ı Hak'kın Kitabını kulların kolayca ezberlemesini sağlamak, kısa sûrelerden başlayarak uzun sûrelere doğru çocukların tedrici olarak öğrenmelerini kolaylaştırmaktır.

Zerkeşi «e l - B u r h â n»ında şöyle der: Önceki semavi Kitapların da böyle olması gerekmez miydi? diye sorarsan, iki yönden böyle olmadığını cevaplamak isterim. Birincisi: Bu Kitaplar, nazım ve tertib bakımından mu'ciz de-

ğillerdir. Diğeri ise; Bunların ezeberlenmeleri kolay kılınmıştır. Fakat, Zemahşerî «K e ş ş â f»ında bu görüşe karşı çıkarak şöyle der: Kur'an'ın sûreler halinde bölünüşü ve ayrılışında pek çok faydalar vardır. Cenâb-ı Hak, Tevrat, İncil ve Zebûr'u bu şekilde indirmiştir. Diğer enbiyaya vahyettiği «Sahife»ler de sûreler halinde idi. Kitab yazan her müellif, kitabını bablara ayırır, her babda geçen önemli olayı dikkate alarak, ona bir başlık koyar. Bir kitabı bölüm ve fasıllara ayırmak, onu bir tek bab altında toplamaktan daya iyi ve faydalıdır. Okuyucu, bir sûreyi veya kitabdan bir bölümü bitirip diğerine geçince, kendisine daha çok canlılık verir ve ona iştiyakı daha da artar. Halbuki, kitabı ara vermeden bütünüyle okusaydı, durum böyle olmazdı. Bir yolcunun durumu da buna benzer. Bir mil veya bir fersah yürüyünce istirahat ederse, bu ona nefes aldırır, bundan sonra devam edeceği yolculukta daha canlı ve hareketli olur. İşte bundan dolayı, Kur'an-ı Kerim, cüzlere ve hiziblere ayrılmıştır. Hafız, bir sûreyi iyice ezberleyince, Allah'ın Kitab'ından müstakil bir bölümü kedine mal ettiğine inanır, ezberledikleri gözünde büyük gözükür. Enes'in rivayet ettiği hadis de bu kabildendir: Bir kimse Bakara ve Âli İmran sûrelerini okuyunca, aramızda saygı duyardı. Bu yüzden namazda bir sûrenin bütünüyle okunuşu, daha efdal sayılır. Kur'an'ın sûrelere ayrılışı, birbirine benzeyen âyetlerin ardarda gelişi, birinin diğerine mütenasip düşmesindendir. Kur'an'ın bu şekilde taksim edilmesi, mâna ve nazmı kolaylaştırır. Bunlar dışında, daha pek çok faydalar vardır.

Diğer semâvî Kitabların sûreler halinde taksimiyle ilgili Zemahşerinin zikrettiği hususlar, doğru ve sıhhatlıdir.

İbnu Ebî Hâtim, Katâde'nin şöyle dediğini rivayet eder: Zebûr'un 150 sûre olduğunu, hepsinin vaaz ve nasihatten ibaret olduğunu, içinde helal-haram, feraiz ve cezaların bulunmadığını, aramızda konuşurduk. İncil'de, Sûretu'l-Emsâl adında bir sûre bulunduğunu söylemiştir.

2- Kur'an Âyetlerinin Sayısı

Kurrâ'dan bir kısım ulema, bu konuda müstakil eserler yazmıştır. Ca'berî; âyetin tarifini şöyle yapar: Âyet, başlangıcı ve sonu belli, bir sûrede dercedilmiş, takdirî de olsa cümlelerden mürekkep olan Kur'an'ın bir cüzüdür. Âyet kelimesinin aslı, alâmet demektir. Bakara sûresinin ان آية ملكه **«...Onun hükümranlığının alameti...»** (248.) âyeti buna örnektir. Çünkü bu âyet, Allah'ın fadl u keremine ve sadakatine bir âlamettir. Yahut âyet kelimesi, cemaat mânasınadır, çünkü âyet bir kelimeler manzumesidir.

Bir başkası âyeti şöyle tarif eder: Önceki ve sonrakilerden ayrı, Kur'andan bir cümledir. Ayrıca, sûrelerdeki âyetlerden biri olduğu da söylenir. Bu şekilde adlandırılması, ona getirenin sıdkına, onu karşı çıkanın aczine bir alamet

olmasındandır. Önceki âyetle sonraki âyetten ayrıldığına alâmet olan cümlelerdir, şeklinde ayrı bir tarif yapılır.

Vâhidî; ulemamızdan bazıları bu tarife göre, âyetlerin bugünkü şekli tevkifî olmasaydı daha az kelimeli söze, âyet adı verilmesinin caiz olmayacağını söylemişlerdir, der.

Ebû Amri'd-Dânî; مدهامتان **«Yemyeşildirler»** (Rahman, 64.) âyeti dışında tek kelimeli bir âyetin var olduğunu bilmiyorum, demiştir. Bir başkası, aksine Kur'an'da; Necm, Duhâ, Asr gibi tek kelimeli âyetlerin var olduğunu söyler. Bunları âyet sayanlara göre fevâtihu's-suver de ayrı birer âyettir.

Bazıları şöyle der: Sahih olan, âyetin sûrelerde olduğu gibi vahiy yoluyla, tevkîfî olarak bilinmesidir. Âyet, inkıtaı tevkîfî olarak bilinen, Kur'an harflerinden meydana gelen bir cümledir. Yani, kendisinden sonra gelen âyetin başlangıcından, kendisinden önce gelen âyetin sonundan ayrılan, kendi halinde müstakil olan kelamdır. Bu tarifle sûre, âyet için yapılan tarif dışında tutulmuştur.

Zemahşerî; Âyetlerin tesbiti, tevkîfî bir ilme dayanır, kıyasa mahal yoktur. Bu yüzden, vahiyle belirlendiği üzere Elif Lâm Mîm ve Elif Lâm Mîm Sâd'ı birer âyet saymışlar, Elif Lâm Râ ve Elif Lâm Mîm Râ'yı âyet saymamışlardır. Keza, bulundukları sûrelerde Hâ Mîm'leri, Tâhâ ve Yâsîn'i âyet kabul etmişler, Tâ Sîn'i ise âyet kabul etmemişlerdir, der.

Buna şu açıklamayı getirmek isterim: Ahmed b. Hanbel «M u s n e d»inde Âsim b. Ebî'n-Necûd tarikıyle Zirr'in, İbnu Mes'ud'dan yaptığı şu rivayeti, âyetin tesbitinin, tevkîfî olduğunu gösterir. İbnu Mesud şöyle der: Resûlullah (s.a.v.) bana selâ sîn'den olan Hâ Mîm'lerden bir sûre, yani Ahkâf'ı okutmuştu. Eğer bir sûre 30 âyetten fazla ise, selâsîn denilir, demişti.

İbnu'l-Arabî şöyle der: Resûlullah Fatiha sûresinin yedi, Mülk sûresinin otuz âyet olduğunu söylemiştir. Resûlullah'ın Âl-i İmran sûresinin sonundan on âyet okuduğu ve bunları belirlediği vakidir. İbnu'l-Arabî Kur'an âyetlerini saymak Kur'an'ın zor konularından biridir. Çünkü âyetler; uzun kısa olduğu gibi, mânası bir âyette tamamlanan, söz bitimine kadar devam eden, kelamın içinde bulunan âyetler şeklindedir.

Başkaları şöyle der: Selefin, âyetlerin adedi hakkındaki ihtilaf sebebi, Resûlullah'ın Tevkîfî olarak âyet başlarında durmasıdır. Âyetin yeri öğrenilince, tamamlanırdı. Bu anda âyeti dinleyen, onun fâsıla olmadığını zannederdi.

İbnu'd-Durays, Osman b. Ata tarikı ile babasından, o da İbnu Abbas'dan şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'ın tamamı, 6616 âyettir. Harflerin tamamı ise 323.671 dir.

Ebû Amri'd-Dânî şöyle der: Kur'an âyetlerinin 6.000 olduğunda ittifak etmişlerdir. İhtilaf 6.000 nin üstündeki sayıdadır. Bazıları bu sayıya ilavede bu-

lunmaz, bazıları 204 ilave eder. 214, 219, 225, 236 âyet ilave edildiği de söylenir.

Bu hususta şunu söylemek isterim: Deylemî, «M u s n e d u' l - F i r d e v s» adlı eserinde, Feydu'bnu Vesîk tarikıyle Furat b. Süleyman, o Meymûn b. Mehrân o da İbnu Abbas'dan merfûan şu rivayette bulunur: Cennetin dereceleri, Kur'an âyetlerinin sayısı kadardır. Her âyet, bir derecedir. Âyetlerin sayısı, 6216 dır. Her iki derece arasında, yerle gök arası kadar mesafe vardır. İbnu Ma'în, Feydu'bnu Vesîk hakkında, o pis bir yalancıdır, der.

Beyhakî «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde, Hz. Âişe'den merfûan şu hadisi rivayet eder: Cennet derecelerinin sayısı, Kur'an âyetlerinin sayısı kadardır. Kur'an ehlinden biri cennete girdıginde, üstünde derece olmayan bir mevkiye sahip olur. Hâkim bu rivayetin isnadı sahih olmakla birlikte şazdır, der. Acurrî, «H a m e l e t u' l - K u r' a n» adlı eserinde, yine Hz. Âişe'den mevkuf olarak başka bir tarikle bu hadisi rivayet eder.

Ebû Abdillah el-Mevsılî, «Z â t u ' r - R e ş a d» adlı kasidesinin şerhinde âyetlerin adedi hakkında şöyle der: Medine, Mekke, Şam, Basra ve Kûfe ehli âyetlerin sayısı hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Medinelilere göre, iki farklı sayı vardır. Birincisi; Ebû Ca'fer Yezid b. Ka'ka'a ve Şeybe b. Nassâh'ın kabul ettikleri sayı, diğeri de; İsmail b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Ensarî'nin kabul ettiği sayıdır. Mekkelilere göre âyetlerin sayısı, Abdullah b. Kesîr'in Mucâhidden, onun İbnu Abbas'dan onun da Ubeyyu'bnu Ka'b'dan rivayet ettikleri sayıdır.

Şamlılara göre âyetlerin sayısı ise, Hârûn b. Mûsa'l-Ahfeş ve başkalarının Abdullah b. Zekvan, Ahmed b. Yezid'il-Hulvani ve başkaları, Hişam b. Ammâr'dan rivayet ettikleri sayıdır. İbnu Zekvan ve Hişâm'ın Eyyub b. Temimi'l-Kârî, Yahyâ b. Hârisi'z-Zimmârî'den şöyle dediğini rivayet ederler: Şeyhlerimizin Sahâbeden bize rivayet ettiklerine göre bu sayı, Şam ehlinin kabul etiği sayıdır. Bu rivayeti bize Abdullah b. Âmiri'l-Yahsûbî ve başkaları, Ebû'd-Derdadan nakletmişlerdir.

Basra ehline göre âyetlerin sayısı, Âsım b. el-Cuhterî'ye dayanmaktadır.

Kûfe ehline göre âyetlerin sayısı, Hamzetu'bnu Habîbi'z-Ziyâd ile Ebû'l-Haseni'l-Kisâî ve halef b. Hişâm'a izafe edilir. Hamze şöyle der: Bu sayıyı bize, İbnu Ebî Leyla, o Ebî Abdirrahman es-Sulemî, o da Ali b. Ebî Tâlib'den rivayet etmiştir.

3- Sûrelerin Kısımları

Mevsılî şöyle der: Kur'an sûreleri üç kısımdır. Birinci kısım, icmâlî ve tafsilî yönden üzerinde ihtilaf edilmeyenler. İkinci kısım, sadece tafsilî yönden ihti-

laf edilenler. Üçüncü kısım hem tafsîlî, hem de icmâlî yönden ihtilaf edilenlerdir.

a- İcmâlî ve tafsîlî yönden ihtilaf edilmeyen sûreler, 40 tanedir. Bunlar: Yûsuf 111, Hicr 99, Nahl 128, Furkan 77, Ahzâb 73, Fetih 29, Hucurât ve Tegâbun 18, Kâf 45, Zâriyât 60, Kamer 55, Haşr 24, Mumtehine 13, Saff 14, Cumua, Munafikûn, Duhâ, ve Âdiyât 11, Tahrîm 12, Nûn 52,Dehr 31, Murselât 50, Tekvîr 29, İnfitar ve Sebbeha 19, Mutaffifîn 36, Burûc 22, Gâşiye 26, Beled 20, Leyl 21, İnşirah, Tîn, Tekâsur 8, Humeze 9, Fîl, Felak ve Tebbet 5, Kâfirûn 6, Kevser ve Nasr sûreleri de 3 âyettir.

b- Sadece tafsîlî yönden ihtilaf edilen sûreler, 4 sûredir. Bunlar; Kasas sûresi 88 âyettir. Kûfeliler; Tâ Sîn'i bir âyet, başkaları ise bunun yerine aynı sûrenin: امةمن الناس يسقون **«...birçok insanların, (hayvanlarını) suladıklarını...»** (23.) âyetini bir âyet saymışlardır. Ankebût sûresi 69 âyettir. Kûfeliler; Elif Lâm Mîm'i bir âyet kabul ederken, Basralılar bunun yerine aynı sûrenin مخلصين له الدين **«Kanun koyma hakkını Allah'a vererek...»** (65.) âyetini bir âyet saymışlardır. Şamlılar ise, و تقطعون السبيل **«...yol kesiyorsunuz...»** (29.) âyeti bir âyet saymışlardır. Cin sûresi, 28 âyettir. Mekkî, sûrelerin لن يجيرنى من الله احد **«...beni Allah'ın azabından kim kurtarabilir?»** (22.) âyetinin ilk yarısını bir âyet sayarken diğerleri, bunun yerine ikinci yarıyı: و لن اجد من دونه ملتحدا **«...ve ondan başka sığınacak kimse de bulamam.»** bir âyet sayarlar. Asr sûresi 3 âyettir. Medenî, sûrenin 3. âyetinin devamı olan: و تو اصوا بالحق **«..hakkı tavsiye edenler..»** den itibaren و العصر yi hariç tutarak, bir âyet saymıştır. Diğerleri ise sadece و العصر yi âyet kabul etmişlerdir.

c- Hem tafsîlî hem de icmâlî yönden ihtilaf edilen sûreler, 70 tanedir.

Cumhûra göre Fatiha sûresi 7 âyettir. Kûfî ve Mekkî; âyet saymayıp Besmeleyi âyet kabul etmişlerdir. Bunların dışındakiler de, aksini savunmuşlardır. Hasenu'l-Basrî, her ikisini de âyet kabul ederek sûrenin âyet sayısını 8 kabul etmiştir. Bazıları, bunları âyet kabul etmemiş, Fatihanın altı âyet olduğunu söylemiştir. Diğer bazıları da bu ikisiyle birlikte: اياك نعبد yü de âyet kabul ederek sayıyı dokuza çıkarmışlardır. Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, Tirmizî, İbnu Huzeyme, Hâkim, Dârekutnî ve başkalarının Ummu Seleme'den yapmış oldukları şu rivayet, birinci görüşü kuvvetlendirir. Ummu Seleme şöyle der: Resûlullah (s.a.v.) Fatiha'yı şöyle okurdu: بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم مالك يوم الدين اياك نعبد و اياك نستعين اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين.

«Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, âlemlerin Rabbı Allah'a hamdolsun. (O), Rahmandır, Rahimdir. Din günün sahibidir. Ancak Sana kulluk eder, ancak Senden yardım isteriz! Bizi doğru yola ilet. Nimet verdiğin kimselerin yoluna. Kendilerine gazabedilmiş olanların ve sapmış olanların

yoluna değil (ya Rabbi)!» Resûlullah (s.a.v.) sûreyi âyet âyet bölmüş, Bedevîlerin saydığı gibi âyetlerini saymış, besmele'yi de bir âyet olarak kabul etmiş, عليهم den itibaren âyet saymamıştır.

Dârekutnî, sahih bir senedle Abdu Hayr'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ali'ye sebu'l-mesânî'den soruldu, ... الحمد لله رب العالمين diye Fatihayı okudu. Kendisine; senin okuduğun altı âyet oldu, denilince: Besmele de bir âyettir, cevabını verdi.

Bakara	sûresi	285	âyettir.	286 ve 287 âyet olduğu da söylenir.
Âli İmrân	»	200	»	Bir rivayete göre bir âyet hariçtir.
Nisâ	»	175	»	176 ve 177 âyet olduğu da söylenir.
Maide	»	120	»	122 ve 123 âyet olduğu da söylenir.
En'am	»	175	»	176 ve 177 âyet olduğu da söylenir.
A'raf	»	205	»	206 âyet olduğuda söylenir.
Enfâl	»	75	»	76 ve 77 âyet olduğu da söylenir.
Tevbe	»	130	»	Bir âyet eksiği ile de söylenir.
Yûnus	»	111	»	Bir âyet eksiği ile de söylenmiştir.
Hûd	»	121	»	122 ve 123 âyet olduğu da söylenmiştir.
Ra'd	»	43	»	44 ve 47 âyet olduğu da söylenmiştir.
İbrâhim	»	51	»	52, 54 ve 55 âyet olduğu da söylenmiştir.
İsrâ	»	110	»	111 âyet olduğu da söylenmiştir.
Kehf	»	105	»	106, 110 ve 111 âyet olduğu da söylenir.
Meryem	»	99	»	98 âyet olduğu da söylenir.
Tâhâ	»	132	»	134, 135 ve 140 âyet olduğu da söylenir.
Enbiya	»	111	»	112 âyet olduğu da söylenir.
Hac.	»	74	»	75, 76 ve 78 âyet olduğu da söylenir.
Muminûn	»	118	»	119 âyet olduğu da söylenir.
Nûr	»	62	»	64 âyet olduğu da söylenir.
Şuarâ	»	226	»	227 âyet olduğu da söylenir.
Neml	»	92	»	94 ve 95 âyet oduğu da söylenir.
Rûm	»	60	»	Bir âyet eksiği ile de söylenir.
Lokmân	»	33	»	34 âyet olduğu da söylenir.
Secde	»	30	»	Bir eksiği ile de söylenir.
Sebe'	»	54	»	55 âyet olduğu da söylenir.
Fâtır	»	46	»	45 âyet olduğu da söylenir.
Yâsin	»	83	»	82 âyet olduğu da söylenir.
Sâffât	»	181	»	182 âyet olduğu da söylenir.
Sâd	»	85	»	86 ve 88 âyet olduğu da söylenir.
Zumer	»	72	»	73 ve 75 âyet olduğu da söylenir.

Gafir	»	82	»	84, 85 ve 86 âyet olduğu da söylenir.
Fussilet	»	52	»	53 ve 54 âyet olduğu da söylenir.
Şûra	»	50	»	53 âyet olduğu da söylenir.
Zuhruf	»	89	»	88 âyet olduğu da söylenir.
Duhân	»	56	»	57 ve 59 âyet olduğu da söylenir.
Câsiye	»	36	»	37 âyet olduğu da söylenir.
Ahkâf	»	34	»	35 âyet olduğu da söylenir.
Muhammed	»	40	»	Bir veya iki âyet eksiği ile de söylenir.
Tûr	»	47	»	48 ve 49 âyet olduğu da söylenir.
Necm	»	61	»	62 âyet olduğu da söylenir.
Rahmân	»	77	»	76 ve 78 âyet olduğu da söylenir.
Vâkıa	»	99	»	97 ve 96 âyet olduğu da söylenir.
Hadîd	»	38	»	39 âyet olduğu da söylenir.
Mücâdele	»	22	»	21 âyet olduğu da söylenir.
Talâk	»	11	»	12 âyet olduğu da söylenir.
Mülk	»	30	»	قالوا بلى قد جاءنا نذير

âyetini bir âyet saymakla 31 âyet olduğu söylenir. Mevsılî, sûrenin 30 olduğu doğrudur, der. İbnu Şenbûz; bu sûrenin âyetleri ile ilgili hadislerden ötürü, bunun hilafına kimsenin söz söyleme hakkı yoktur, der.

Ahmed b. Hanbel ve diğer Sunen sâhipleri - ki Tirmizî bunu hasen kabul etmiştir - Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini rivayet ederler: Kur'an'da 30 âyetlik bir sûre vardır. Bağışlanıncaya kadar okuyana Şefaatçı olur. Bu sûre, Mülk sûresidir. Taberânî sahih bir senedle Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.) Kur'an'da 30 âyetlik bir sûre vardır, okuyanı cennete girene kadar müdafaa eder. Bu da Mülk sûresidir, der.

Hâkka	sûresi	51	âyettir	52 âyet olduğu da söylenir.
Meâric	»	44	»	43 âyet olduğu da söylenir.
Nûh	»	30	»	Bir veya iki âyet eksik olduğu da söylenir.
Muzzemmil	»	20	»	Bir veya iki âyet eksik olduğu da söylenir.
Muddessir	»	55	»	56 âyet olduğu da söylenir.
Kıyâme	»	40	»	39 âyet olduğu da söylenir.
Nebe'	»	40	»	41 âyet olduğu da söylenir.
Nâziât	«	45	»	46 âyet olduğu da söylenir.
Abese	»	40	»	41 ve 42 âyet olduğu da söylenir.
İnşikak	»	23	»	24 ve 25 âyet olduğu da söylenir.
Târık	»	17	»	16 âyet olduğu da söylenir.

Fecr	»	30	»	1, 2 ve 3 âyet eksik olduğu da söylenir.
Şems	»	15	»	16 âyet olduğu da söylenir.
Alak	»	20	»	19 âyet olduğu da söylenir.
Kadr	»	5	»	6 âyet oduğu da sölenir.
Beyyine	»	8	»	9 âyet oduğu da söylenir.
Zilzâl	»	8	»	9 âyet olduğu da söylenir.
Kâria	»	8	»	10 veya 11 âyet olduğu da söylenir.
Mâûn	»	7	»	6 âyet olduğu da söylenir.
İhlâs	»	4	»	5 âyet olduğu da söylinir.
Nâs	»	7	»	6 âyet olduğu da söylenir.

4- Besmele ve Hurûfu Mukatta'nın Âyet Olarak Sayılıp Sayılamayacağı

Besmele, sûre ile birlikte, yedi harften bazısıyle inmiştir, onu sûreden bir âyet saymıştır. Bir harf dışında okuyanlara göre Besmele, sûreden sayılmaz.

Kûfeliler; Elif Lâm Mim, Elif Lâm Mîm Sâd, Tâhâ, Kâf Hâ Yâ Ayn Sâd, Tâ Sîn Mîm, Yâsîn, Hâ Mîm'i bir âyet, Hâ Mîm Ayn Sîn Kâf'ı iki âyet saymışlardır. Hûrufu mukatta'yı âyet sayanlar; Elif Lâm Râ, Elif Lâm Mîm Râ, Tâ Sîn, Sâd, Kâf, Nûn'u sûreden bir âyet olmadığı üzerinde icma' etmişlerdir. Onlardan bazıları görüşlerini, bir rivayetle delillendirmiş, menkul sözlere uymuşlardır. Bu konu, kıyas kabul etmeyen bir konudur. Bazıları ise; Sâd, Nûn ve Kâf harflerini sûreden bir âyet saymadıklarını ifade etmişlerdir. Çünkü bunlar, birer harftir. Tâ Sîn'i de âyet saymışlardır. Çünkü Mîm'in hazfedilmesi ile, benzerlerine muhalif düşmüştür. Ayrıca bu, Kâbil gibi müfred bir kelimeye benzer. Yâsîn her ne kadar Tâ Sîn vezninde gelmişse de, evvelinde Yâ bulunduğu için çoğul kelimeye benzemiştir. Çünkü evveli Yâ olan müfred kelime yoktur. Elif Lâm Mîm'in aksine, Elif Lâm Râ'yı sûreden bir âyet saymamışlardır. Çünkü bu, Elif Lâm Râdan, âyetin faslına çok benzer. Bunun içindir ki: ياايها المدثر «**Ey elbisesine bürünen,**» i, kendisinden sonraki âyetin fâsılasına benzemesinden dolayı ittifakla âyet saymışlardır. Halbuki: ياايها المزمل in «**Ey örtüsüne bürünen,**» bir âyet olduğunda ihtilaf etmişlerdir.

Mevsılî; Müddessir sûresinin 21. âyetinden olan ثم نظر yı, bir âyet saymışlardır, Kur'an'da bundan daha kısa bir âyet yoktur, fakat benzerleri; والفجر والضحى، عـ gibi kelimelerdir, der.

Aliyyu'bnu Muhammedi'l-Fali, birbirine yakın kelimeler hakkında yazdığı manzumesine; Fatiha, Maun, Rahman, Enfal, Yusuf, Kehf ve Enbiya sûreleri gi-

gibi âyetlerinin sayıları hakkında ittifak edilen sûreleri, buna dercetmiştir. Bu konu, daha önceki bahiste geçmiştir.

5- Âyetlerin Sayı ve Fasılaları ile İlgili Fıkhî Hükümler

Fıkhî hükümler, âyetlerin, sayı ve fasılalarının bilinmesine dayanır. Fatihayı ezberden bilmeyenin Fatiha yerine yedi âyet okuması gerekir. Hutbede asıl olan, bir âyetin tamamını okumaktır. Âyet uzun değilse, yarısının okunması yeterli değildir. Cumhura göre, âyet uzun olsa bile, âyetin yarısını okumak yeterli değildir. Burada üzerinde önemle durulması gereken mesele, sonu olup olmadığı hususunda ihtilaf edilen bir âyetin hutbede okunması yeterli midir, değil midir? meselesidir. Ben bu hususta bir görüş belirtene rastlamadım.

Namazda okunan sûrenin veya onun yerine geçen âyetlerin dikkate alınması gerekir. Sahih bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) sabah namazında 60 ila 100 arasında âyet okumuşlardır.

Geceyi ihyâ etmek için okunacak âyet sayısının dikkate alınmasıdır. Bazı hadislerde vârid olduğuna göre: On âyet okuyan gafillerden sayılmaz. Bir gecede elli âyet okuyan, hafızlar cümlesinde sayılır. Yüz âyet okuyan, müttakilerden sayılır. İki yüz âyet okuyan, kurtulmuşlardan sayılır. 300 âyet okuyan bir kimseye, bir kıntar mükâfât yazılır. 500, 700 ve 1.000 âyet okuyanın sevabı, ona göre büyüktür... Bu hadisleri Darimî, Müsnedinde, ayrı ayrı rivayet etmiştir.

Yakında geleceği gibi, âyetler üzerinde durmanın dikkate alınması da, fıkhî hükümlerdendir.

Huzelî «e l - K â m i l»inde şöyle der: Bazıları, âyetlerin sayısı ve bundaki faydaları idrak edememişlerdir. Hatta Za'ferinî; âyetlerin sayısını bilmek, bir ilim değildir. Bu sadece, bazı kimselerin kendilerin tanıtmak için ilgilendikleri bir meşgaledir, der. Bu görüş doğru değildir. Aksine vakf'ın bilinmesi gibi faydaları vardır. Çünkü âyetin yarısını okumakla, namazını sahih olmayacağına dair icmâ vaki olmuştur.

Ulemanın bir kısmı, namazda bir âyet okumanın yeterli olduğunu bir kısmı en az üç âyet, diğer bir kısmı ise mutlaka yedi âyet okumanın gerekli olduğunu söylemişlerdir. Kur'an'ın i'cazı, en az bir âyetle ortaya çıkar. Bu hususta, adedi bilmenin büyük bir faydası vardır.

Fatiha sûresi ile ilgili hadisler gibi, bazı âyetler hakkında zikredilen hadis ve haberler, sayılamayacak kadar çoktur. Bakara sûresinin ilk dört âyeti, Âyetel kürsi ve Bakara sûresi son iki âyet ile şu iki âyetteki ism-i A'zam hadisi bunlardandır: والهكم اله واحد لا اله الا هو الرحمن الرحيم **«Tanrınız bir tek Tanrıdır, O'ndan başka (gerçek) tanrı yoktur, O Rahman'dır Rahim'dir.»** (Bakara, 163. âyeti) الم الله لا اله الا هو الحى القيوم **«Elif lâm mîm. Allah ki, O'ndan başka (gerçek)**

tanrı yoktur, daima diri ve (yaratıklarını) koruyup yöneticidir. (Âli İmrân, 1-2.) âyetler.

Buhâri, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayette onun şöyle dediğini rivayet eder: Arabın cehaletini öğrenmen seni sevindirecekse: قدخسر الذين قتلوا اولادهم **«..çocuklarını öldürenler.. (doğru yoldan) saptılar...»** (En'am, 140.) âyetini مهتدين ne kadar oku.

Ebu Ya'lâ «M u s n e d»inde, Misver b. Mahreme'nin şöyle dediğini rivayet eder: Misver, Abdurrahman b. Avf'a: Dayı, bize Uhuh'da başınızdan geçenleri anlatır mısın? diye sorar. Abdurrahman: Al-i İmrân sûresinin و اذغدوت من اهلك تبوئ المؤمنين مقاعدللقتال **«Hani sen, erkenden ailenden ayrılmıştın, (Uhud'da) Müminleri savaş üslerine yerleştiriyordun...»** (121.) âyetinden sonrakileri okursan, kıssamızı anlarsın, cevabını verir.

6- Kur'an Kelimelerinin Sayısı

Kur'anın kelimelerini 77.934 olarak saymışlardır. 77.437, 77.277 ve daha başka rakamlar da söylenmiştir. Kelimelerin sayısı hakkındaki ihtilafın sebebi, kelimenin; hakikat, mecaz, lafız ve yazı şeklinden ileri gelmiştir. Bunların herbirini dikkate almak, caizdir. Bu hususta ihtilaf eden ulemanın her biri, bunlardan her birini dikkate almıştır.

7- Kur'an Harflerinin Sayısı

Kur'an harflerinin sayısı hakkında İbnu Abbas'dan yapılan bir rivayet, önceden geçmişti. Bu meselede başka görüşler de mevcuttur. Kur'an harflerini kesin bir sayıya bağlamada gösterilecek gayret, faydası olmayan bir meşgaleden öteye geçmez. İbnu'l-Cevzî «F u n u n u' l - E f n â n» adlı eserinde meseleyi etraflıca ele almış; yarım, üçlü, onlu harfleri sayarak bu konuda geniş bilgi vermiştır. Isteyen bu esere müracaat edebilir. Biz kitabımızda, mühim meseleleri inceledik. Böyle lüzumsuz meselelere yer vermedik.

Sehâvî şöyle der: Kur'an kelimelerini ve harflerini saymada bir fayda olacağını sanmıyorum. Bunda bir fayda varsa ancak, içinde ve noksanlık bulunması mümkün olan kitabda olur. Halbuki Kur'an böyle bir şüpheden tamamen uzaktır.

Harflerin değeri hakkında varid olan hadisler arasında, Tirmizî'nin İbnu Mesud'dan merfûan rivayet ettiği şu hadisi sayabiliriz: Allah'ın Kitab'ından bir harf okuyana her harfe karşılık on sevap değerinde bir sevap vardır. الم in bir harf olduğunu söylemem, fakat الف bir harftir, لام bir harftir, ميم bir harftir, derim.

Taberânî, Ömer b. Hattab'dan merfûan şöyle rivayet etmiştir: Kur'an

1.027.000 harftir. Kim onu sabır ve metânetle okurusa, her harfi karşılığında, kendisine hûrilerden bir zevce verilir. Bu hadisin ravileri, Taberânî'nin hocası Muhammed b. Ubeyd b. Âdem b. Ebî Iyâs hariç, hepsi sikadır. Zehebî, bu hadisle ilgili olarak Ebî Iyâs hakkında tenkitte bulunmuştur. Hz. Ömer'in ifade ettiği bu sayı, Kur'an'da hattı neshedilen âyetlere hamlolunur. Zira, mevcut Mushaflardaki harf sayısı, bu rakama ulaşmamaktadır.

8- Kur'an'da Mevcut Yarımlar

Bazı kurra şöyle der: Kur'an'ı Kerimdeki yarımlar, değişik açıdan incelenebilir. Harf olarak yarısı, Kehf sûresinde geçen نكرا (74. âyetindeki) kelimesinin ن harfi birinci yarısı, ك harfi de ikinci yarısıdır. Kelimelerdeki yarı ise, Hac sûresinin الجلود (20. âyetindeki) kelimesi birinci yarı, ولهم مقامع (21. âyetindeki) kelimesi de ikinci yarıdır. Âyetlerdeki yarı, Şuarâ sûresinin يافكون kelimesi birinci yarı, فالقى السحرة (45-46. âyetler ise) ikinci yarıdır.

Sûre sayısının yarısı ise, Hadîd sûresinin sonu birinci yarı, Mücâdele sûresi de ikinci yarıdır.

Harflerde yarı, نكرا kelimesindeki كin olduğunu söylendiği gibi, وليطف (Kehf, 19.) kelimesindeki ف nin, (Kur'an'ın) yarısı olduğu da söylenir.

YİRMİNCİ BÖLÜM

KUR'ANI İLK EZBERLEYENLER VE RİVAYET EDENLER

Buhârî Abdullah b. Amr b. Âs'ın, şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.) Kur'an'ı şu dört kişiden alınız dediğini duydum. Bunlar; Abdullah b. Mesud, Sâlim, Muâz ve Ubeyyu'bnu Ka'b'dır. Bu hadisdeki «alınız» ifadesi, onlardan öğreniniz, demektir. Bu dört zevattan ilk ikisi Muhâcirûndan, diğer ikisi de Ensar'dandır. Sâlim, Ebû Huzeyfe'nin kölesi, Ma'kal'in oğludur. Muâz ise, Cebelenin oğludur. Kirmânî; Resûlullah bununla, kendisinden sonraki Kur'an talimini yaptıracak olanları kasdetmiştir, der. Yani, bu dört Sahâbî, Kur'an taliminde hizmeti geçen kişiler olarak tanındılar.

Onların Kur'an taliminde tek kişi oldukları, tenkit edil di. Halbuki Kur'an kıraatında mahir olan kurrâ sayısı, Resûlullah'ın vefatından sonra kat kat artmıştı. Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim, Yemâme vakasında katledilmişti. Muaz b. Cebel, Hz. Ömer'in, Ubeyy ve İbnu Mesud, Hz. Osmanın hilafeti sırasında vefat etmişlerdi. Zeyd b. Sâbit ise uzun müddet yaşamış, kıraat hususundaki riyaset kendisine kalmıştı. Zeyd b. Sâbit, Kur'an'ın cem'i ile emrolunduğunda, kıraat ilmini bu üç kişiden aldığı anlaşılıyor. Bu sırada, Kur'an'ın ezberlenmesinde, onların dışında başkalarının bulunamayacağı düşünülemez. Bilakis Sahâbe'den bir grup, onların ezberlediğinden daha fazlasını ezberlemişlerdi. Bi'ri Mâune faciasında şehid düşen Sahâbilere kurra denildiğini, sayılarının yetmiş olduğu, Buhârî'nin «S a h i h»inde zikredilmiştir.

Yine Buhârî, Katade'den şöyle rivayet eder: Enes b. Mâlik'e; Resûlullah devrinde, Kur'an'ı kimler ezberlemişti? diye sordum. O da: Hepsi Ensârdan olmak üzere, dört kişidir. Bunlar; Ubeyyu'bnu Ka'b, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd'dir, dedi. Bunun üzerine, Ebû Zeyd kimdir, diye sorunca: Amcalarımdan birdir, cevabını verdi.

Buhârî, Zeyd b. Sâbit tarikıyle Enes'den şu rivayeti nakleder: Enes, şöyle demiştir: Resûlullah vefat ettiğinde Kur'anı şu dört kişinin dışında, kimse hıfzetmemişti. Bunlar; Ebû'd-Derdâ, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyddir.

Bu rivayet, Katade'nin rivayetine iki yönden muhaliftir. Birincisi, Kur'an'ı

hıfzedenlerin, ancak bu dört kişi olduğu açıkça sınırlanmıştır. İkincisi de, Ubeyyu'bnu Ka'b yerine, Ebu'd-Derdâ zikredilmiştir. Bazı ulema, bu dört kişiyle sınırlamayı, kabul etmemişlerdir.

Mâzirî şöyle der: Enes'in rivayetinde geçen «Kur'anı onlardan başkası hıfzetmedi» sözü, gerçekten böyle olmasını gerektirmez. Enes bu sözünü, kendilerinden başka Kur'anı ezberleyen kimselerin bulunduğunu bilmediğinden söylemiş olabilir. Sahabe sayısının çokluğuna, çeşitli beldelere dağılmış olmalarına rağmen Kur'anın ezberlenmesi, bu dört kişiyle sınırlanması nasıl mümkün olur? Bu ancak Enes'in, değişik beldelerde olan Sahabenin her biriyle, tek tek görüşerek, kendisine Resûlullah (s.a.v.) zamanında, Kur'anın hıfzını tamamlayamadığını söylemesi ile mümkündür. Bu da son derece zor, alışılagelen adetin dışındadır. Kur'anın hıfzı işini bu dört kişiyle sınırlaması, kendi bilgisine dayanıyorsa, bunun gerçekle bağdaşması mümkün değildir.

Enes'in bu sözünü bazı mülhidler istismar etmişlerse de, bu sözde onlara delil olacak bir durum yoktur. Sözü, zahirine hamletmeyi kabul edemeyiz. Kabul etsek bile, gerçeğin böyle olduğunu nereden öğrenmişlerdir? Öğrendiklerini kabul edelim, fakat büyük çoğunluğun Kur'an'ın tamamını ezberlemiş olması, diğer bir çoğunluğun bütünüyle ezberlemediğini gerektirmez. Ayrıca her ferdin, Kur'an'ın tamamını ezberlemesi, tevatürün şartından değildir. Bilâkis her fert, ayrı ayrı yerlerden olsa bile, Kur'an'ın tamamını ezberlemişlerse, tevâtür şartı kâfi gelir.

Kurtubî şöyle der: Yemâme vak'asında, kurra'dan yetmiş kişi şehîd edilmişti. Resulullah (s.a.v.) zamanında da, Bi'r-i Maûne vak'asında aynı sayıda kurrâ şehid edilmişti. Enes'in bu dört kişiyi tahsis etmesi, başkalarına nazaran bunlara daha bağlı olması veya, aklına bunlardan başkasının gelmemesidir.

Kadı Ebû Bekri'l-Bâkıllânî şöyle der: Enes'in hadis'i çeşitli yönlerden cecevaplanabilir:

1- Bu dört kişiden başka, Kur'anı hıfzedenlerin olmadığını gerektiren bir mana yoktur.

2- Kur'an'ın nazil olduğu kıraat ve diğer vecihlerin hepsini, ancak bunların ezberlediği kastedilmektedir.

3- Kur'an'ı, tilâvetinden sonra nesh edilenle edilmeyeni, ancak bunlar ezberlemişlerdi.

4- Bu dört Sahabî, diğer Sahabeye nazaran Kur'anın tamamını vasıtasız olarak bizzat Resulullah'ın (s.a.v.) fem-i saadetinden almış olmaları kastedilmektedir. Bazı Sahabenin, Kur'an'ı dolaylı yoldan almış olmaları ihtimal dahilindedir.

5- Bu dört sahabi, Kur'an'ı öğrenmek ve öğretmekle meşgul oldukların-

dan, bu özellikleriyle şöhret bulmuşlardır. Bunların bu özelliklerini bilenler, diğer Sahabenin aynı özelliklere sahip olduklarını fark edememişlerdir. Böylece, Kur-an'ı ezberleyenlerin bu dört kişiye münhasır kalması, o kimsenin bilgisine dayanmaktadır ki durum, tamamen bunun tersinedir.

6- Kur'an'ın cem'inden maksat, Kur'an'ın yazılışıdır. Bu hal, diğerlerinin Kur'an'ı ezberden cem' etmelerine engel değildir. Fakat bu dört Sahabî Kur'anı hem yazıya, hem de ezbere dayanarak cem' etmişlerdir.

7- Resûlullah (s.a.v.) zamanında bunların dışında Kur'an'ın hıfzını tamamlama mânasında onu cem' edenin var olduğunu, kimse beyan etmemiştir. Çünkü bunlardan her biri Kur'an'ı, Resûlullah'ın vefatından hemen önce inen son âyetle, hıfzını tamamlamışlardır. Belki bu son ve benzeri âyetler indiğinde, daha önce Kur'an'ın tamamını ezberleyenlerden ancak bu dördü vardı. Her ne kadar son âyetin inişi sırasında, Kur'an'ı bütünüyle hıfzetmemiş kimseler bulunmuş olsa bile, bunlar gibi Kur'an'ı ezberleyenlerden değildi.

8- Kur'an'ın cem'inden maksat, Kur'an'ın emrine uymak ve gerektiği şekliyle amel etmektir. Ahmed b. Hanbel «e z - Z u h d» adlı eserinde, Ebu'z-Zahiriyye tarikıyle şu rivayette bulunmuştur: Bir adam Ebû'd-Derdâ'ya gelerek: Oğlum Kur'an'ı ezberledi, dedi. Ebû'd-Derdâ bu söz üzerine; «Allahım, bizi bağışla... Kur'an'ı ancak, onu işitip itaat edenler ezberlemiştir» diye niyazda bulundu.

İbnu Hacer şöyle der: İleri sürülen bu ihtimallerin çoğunda, özellikle sonuncusunda, zorlama vardır. Aklıma bir başka ihtimal de geldi. Bu ihtimal, Kur-an'ın ezberlenmesi, Evs kabilesi dışında, sadece Hazrec kabilesine ait olduğu kastedilmektedir. Bu işin iki kabile dışında, Muhacirûndan da olabileceğini gösterir. Çünkü Enes bu sözü, Evs ile Hazrec kabilesi arasında bir iftihar vesilesi yapmıştır. Nitekim bunu İbnu Cerîr, Said b. Ebî Arûbe tarikıyle Katade ve Enes-den yaptığı rivayette Enes'in şöyle dediğini nakleder: Evs ve Hazrec kabileleri, tefahura kapıldılar. Bunlardan Evsliler; aramızda övündüğümüz, şu dört kişidir, dediler. Arşı titreten Sa'd b. Muaz, şehadeti iki şahit yerini tutan Huzeyme b. Sâbit, cenazesini meleklerin yıkadığı Hanzaletu'bnu Ebî Âmir, şiddetli rüzgarın kendisini koruduğu Âsım b. Ebî Sâbittir. Hazrecliler bizim de iftihar edeceğimiz dört kişi vardır. Bunlar; başkalarının yapmadığı, Kur'an'ın hıfzını yapanlar, diyerek adlarını saydılar.

İbnu Hacer bu konudaki diğer bir görüşü, şöyle beyan eder: Bir çok hadisten anlaşıldığı üzere, Hz. Ebubekr Kur'an'ı Resûlullah'ın (s.a.v.) hayatında ezberlemişti. Buhârî'nin ifadesine göre Hz. Ebubekr, evinin avlusunda inşa ettirdiği mescid'de Kur'an okurdu. Bu kıraatı, o zamana kadar inen âyetlerle sınırlı kalıyordu. Hz. Ebubekr'in Kur'an'ı bizzat Resûlullah'dan telakki etmesi, her ikisi Mekke'de iken aklının devamlı onda olması, her ikisinin de birbirlerinden

çoğu zaman ayrılmaması, şüphe götürmeyen bir gerçektir. Öyle ki Hz. Âişe, Resûlullah'ın sabah akşam kendilerine uğradığını, söyler. Resûlullah'ın: Müslümanlara Allah'ın Kitab'ını en iyi okuyan, imamet eder sözü, Hz. Ebubekr hakkında gerçekleşmiştir. Çünkü Resûlullah (s.a.v) hastalandığında onu, Muhacirûn ve Ensâr'a imamı tayin etmişti. Bu da Hz. Ebû Bekr'in Kur'an'ı diğer Sahâbeden daha iyi okuduğunu gösterir. İbnu Kesîr, buna benzer bir rivayeti, İbnu Hacerden önce nakletmişti.

Burada şunu ilave etmek isterim: İbnu Eşte «K i t a b u' l - M e s â h i f» inde Muhammed b. Sîrin'den sahih bir senedle şunu rivayet eder: Hz. Ebû Bekr, Kur'an'ı cem' etmeden vefat etmiştir. Hz. Ömer, Kur'an'ı cem' etmeden şehid edildi. İbnu Eşte bunun izahını yaparken «Kur'an'ı cem' etmedi» sözünü bazılarının şöyle açıkladığını söyler; yani Kur'an'ı bütünüyle ezberden okumadı, mânasına almışlardır.

İbnu Hacer şöyle der: Ali b. Ebî Tâlib'den rivayet edildiğine göre Hz. Ali, Resûlullah'ın vefatı akabinde, Kur'an'ı nüzûl sırasına göre cem' etmiştir. Bu rivayeti İbnu Ebî Dâvud nakleder.

Nesei, sahih bir senedle Abdullah b. Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'anı cem' ettim, onu her gece okudum. Bu haber Resûlullah'a ulaşınca: Onu her ayda bir kere hatmet... buyurdular.

1– Resulullah'ın Sağlığında Kur'an'ı Ezberleyenler:

İbnu Ebî Dâvud, Muhammed b. Ka'bi'l-Kurazî'den hasen bir senedle şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'ı Resûlullah zamanında, Ensâr'dan beş kişi ezberledi. Bunlar; Muâz b. Cebel, Ubâdetu'bnu Sâmit, Ubeyyu'bnu Ka'b, Ebu'd-Derdâ, Ebû Eyyubi'l-Ensârî'dir.

Beyhakî «M e d h a l» adlı eserinde İbnu Sirin'in şöyle dediğini nakleder: Kur'an'ı Resûlullah zamanında, haklarında ihtilaf edilmeyen şu dört kişi hıfzetmiştir. Bunlar; Muâz b. Cebel, Ubeyyu'bnu Ka'b, Zeyd ve Ebû Zeyd'dir. Buradaki üç kişiden ikisi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bunlar; Ebû'd-Derdâ ve Hz. Osman'dır. Bunların, Hz. Osman ve Temîmu'd-Dârî olduğu da söylenir.

Beyhakî ve Ebû Dâvud, Şa'bî'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlullah (s.a.v.) zamanında Kur'an'ı altı kişi hıfzetmiştir. Bunlar; Ubeyy, Zeyd, Muâz, Ebû'd-Derdâ, Sa'd b. Ubeyd, Ebû Zeyd ve Mucemmi' b. Câriye'dir. Mucemmi' iki veya üç sûre hariç, Kur'an'ın tamamını Resûlullah'dan almıştır.

Ebû Ubeyd, «K i t a b u' l - K ı r a a t»ında şöyle der: Resûlullah'ın Ashab'ından olan kurrâ şunlardır: Muhacirûndan; dört halife, Talha, Sa'd, İbnu Mesud, Huzeyfe, Sâlim, Ebû Hureyre, Abdullah b. Sâib, Abadile adı verilen dört Abdullah, Hz. Âişe, Hz. Hafsa ve Hz. Ummu Seleme'dir. Ensâr'dan ise; Ubâde-

b. Sâmit, künyesi Ebu Halime olan Muaz, Mucemmi' b. Câriye, Fudaletu'bnu Ubeyd ile Mesleme b. Muhalled'dir. Bunlardan bazıları, ezberlerini, Resulullah-ın vefatından sonra tamamladıklarını açıklamıştır. Ancak Enes'in hadisinde bu isimler belirtilmemiştir. İbnu Ebî Dâvud, Temimu'd-Dârî ve Ukbetu'bnu Âmir'i bunlardan saymıştır. Ebû Âmir'd-Dânî'nin ifadesine göre, Ebû Mûsa'l-Eşarî de Kur'an'ı hıfzedenlerdendir.

Enes'in ifadesinde geçen Ebû Zeyd'in, Beni Amr b. Avn'dan, Sa'd b. U-beyd b. Nu'man olduğu söylenir. Buradaki Sa'd b. Ubeyd, Evs kabilesinden, E-nes ise Hazrec kabilesindendir. Halbulki Enes, onu amcalarından biri olduğunu söylemişti. Bu görüş, makbul değildir. Ayrıca Şa'bî, Ebû Zeyd ve Sa'd b. U-beyd'i, önceden geçtiği gibi Kur'an'ı ezberleyenler arasında saymıştır. Böylece Ebû Zeyd'in, Sa'd, b. Ubeyd olmadığı anlaşılır.

Ebû Ahmedi'l-Askerî şöyle der: Kur'an'ı Evs kabilesinden Sa'd b. Ubeyd dışında, kimse ezberlemedi. İbnu Hâbib, «e l - M u h a b b i r» adlı eserinde: Sa'd b. Ubeyd'in Resûlullah zamanında Kur'an'ı ezberleyenlerden biri olduğunu söyler.

İbnu Hacer ise: İbnu Ebî Dâvud, Kays b. Ebî Sa'saî'nin, Kur'an'ı ezberle-yenlerler arasında bulunduğunu zikreder. Kays, Hazreclidir. Ebû Zeyd künyesi ile anılır, belki Ebû Zeyd budur, dediğini nakleder. Ayrıca, Sad b. Munzir b. Evs b. Zuheyr'i de zikreder. Bu kimse de Harzrec'lidir. Fakat, Ebû Zeyd kün-yesiyle tanındığına dair bir açıklama bulamadım, diye ilave eder.

İbnu Hacer ayrıca: İbnu Ebî Davud'a bu müşkili kaldıracak bir rivayet buldum. Buhari'nin şartlarına uygun, Sümâme'ye isnaden Ebu Davud, Enes'den şunu rivayet eder: Kur'an'ı cemeden Ebu Zeyd'in adı, Kaysu'bnu's-Seken'dir. Bu kimse, amcalarımdan biri olan Adiyyu'bnu Neccâr kabilesindendir. Vefatın-da, bir verese bırakmadı, vârisleri biz olduk.

İbnu Ebî Davud, Enesu'bnu hâlidi'l-Ensârî'nin şöyle dediğini nakleder: E-bu Zeyd, adiyyu'bnu Neccâr Kabilesinden Kays b. Seken b. Ze'verâ'dır. Resu-lullah (s.a.v.) dan hemen sonra vefat etmiş, ilmini beraberinde götürmüş, kendi-sinden istifade edilememiştir. Akabe ve Bedir ehlindendir. İsmi, Sâbit'tir, Evs, ve Muâz olduğuna dair rivayetler vardır.

Kur'an'ı ezberleyenler arasında, Şimdiye kadar isminden söz edilmeyen, Sahabi kadınlardan birini tesbit ettim. İbnu Sa'd, «T a b a k a t»ında şu rivayet-te bulunur: Bize Fadlu'bnu Dukeyn, ona Velid b. Abdillah b. Cemi' rivayet etti. Velid de, ninem bana Abdullah b. Hâris kızı Ummu Varaka'dan şöyle nakletti, der: Resulullah (s.a.v.) Ummu Varaka'yı ziyaret eder, ona **şehide** diye hitabda bulunurdu. Bu kadın, Kur'an'ı ezberlemişti. Resulullah Bedir savaşına hazırlık yaparken, kadın, Efendimize şöyle dedi: Ya Resulullah, sizinle beraber savaşa

katılmama izin verir misiniz? Yaralıları tedavi eder, hastalarınıza bakarım.. Belki Allah bana şehidlik rütbesi verir. Bunun üzerine Resulıah: Allah sana şehidlik rütbesini bahşetmiştir, cevabını verdi.

Resulullah (s.a.v.) ona, kendi ev halkının başında kalmasını tavsiye etti. Kadının bir müezzini vardı. Ev işlerini yürütmekle vazifelendirdiği kölesi ve cariyesi ona, hıyanette bulundular. Hz. Ömer: Allah'ın Resûlü'nün dediği çıktı. Resullah, haydi gidelim, şehideyi ziyaret edelim, derdi.

2- Kur'an Öğretmekle Meşhur Olanlar

Sahabe-i Kirâmdan Kur'an'ı öğretmekle meşhur olanlar, şu yedi kişidir: Hz.Osman, Hz. Ali, Ubeyyu'bnu Ka'b, Zeyd b. Sâbit, İbnu Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ, ve Ebu Musâ'l-Eş'arî. Zehebî, «T a b a k â t u' l - K u r r â»sında böyle zikreder.

Sahabeden bir cemaat, kıraati Ubeyy'den almıştır. Bunlardan bazıları: Ebu Hureyre, İbnu Abbas, Abdullah b. Sâib'dir. İbnu Abbas ayrıca Zeyd'den de okumuştur. Tabiündan bir çoğu da, kıraatı bunlardan almışlardır.

Bunlardan Medine'de bulunanlar; İbnu Müseyyeb, Urve, Salim, Ömer b. Abdulaziz, Yesâr b. Süleyman ve Atâ, Muazu'l-Kârî adıyla meşhur olan Muaz b. Haris, Abdurrahman b. Hurmuzi'l-A'rac, İbnu Şihab ez-Zühri, Müslim b. Cundeb ve Zeyd b. Eslem'dir.

Mekke'de bulunanlar; Ubeyd b. Umeyr, Atâ b. Ebî Rebâh, Tâvus, Mücahid, İkrime, İbnu Ebi Muleyke'dir.

Kufe'de bulunanlar; Alkame, Evsed, Mesrûk, Ubeyde, Amr b. Şurahbil Hâris b. Kays, Rabi' b. Husaym, Amr b. Meymûn, Ebû Abdirrahman es-Sulemî, Zerr b. Hubeyş, Ubeyd b. Nudayle, Said b. Cübeyr, Nehâi ve Şa'bî'dir.

Basra'da bulunanlar; Ebu'l-Âliye, Ebu Reca', Nasr b Âsım, Yahya b. Yamer, Hasen, İbnu Sirîn ve Katâde'dir

Şam'da bulunanlar; Hz. Osman'ın yakın arkadaşı Muğiretu'bnu Ebi Şihabi'l-Mahzûmî ile Ebu'd-Derda'nın yakın arkadaşı Halife b. Sa'd'dır.

Sonra bazı kimseler, kendilerini tamamen bu konuya verdiler, büyük bir titizlikle kıraatları tesbitte, itina gösterdiler. Hatta bunlar, kendilerine uyulan, uzaklardan kendilerine gelinen birer İmam durumuna yükseldiler. Bu imamlardan Medine'de bulunanlar Ebu Ca'fer Yezîd b. Ka'ka', Şeybe b. Nesâh ve Nâfi' b. Ebi Nuaym'dır. Mekke'de olanlar; Yahya b. Vessab, Âsım b. Ebi'n-Necûd, Süleyman el-A'meş, Hamze ve Kisâî'dir. Basra'da olanlar; Abdullah b. Ebî İshâk, İsâ b. Ömer, Ebu Amr b. el-Alâ, Asım el Cuhderi ve Ya'kubu'l-Hadremî'dir. Şam' dakiler; Abdullah b. Âmir, Atıyye b. Kasi'l-Kilâbî, İsmail b. Abdillah b. el-Muhacir Yahya b. Haris'l-Zemmârî ve Şurayh b. Yezîdi'l-Hadramî'dir.

Bunlardan yedisi, kıraat imamı olarak şöhret buldular.

Nâfi'; aralarında Ebu Ca'fer'in de bulunduğu tabiundan 70 kişiden,

İbnu Kesîr; Abdullah b. Sâibi's-Sahabi'den,

Ebu Amr; tâbiun'dan,

İbnu Âmir; Ebu'd-Derdâ ve Hz. Osman'ın arkadaşlarından,

Âsım; tâbiun'dan

Hamza; Âsım, A'meş, Sebiî, Mansûr b. Mu'temir ve başkalarından,

Kisâî; Hamza ve Ebu Bekr b. Ayyâş'dan kıraat almışlardır.

Bundan sonra, kıraatlar çeşitli bölgelere yayıldı, değişik tarikler ortaya çıktı. Yedi tarikten her birinin iki ravisi şöhret buldu.

Nâfi'nin raviler; Kâlûn ve Verş.

İbnu Kesir'in raviler; Kunbul ve Bezzî. Bunlar İbnu Kesir'in ashabından rivayet etmişlerdir.

Ebu Amr'ın ravileri; Dûrî ve Sûsî. Bunlar, Yezid yoluyla Ebû Amr'dan rivayet etmişlerdir

İbnu Âmir'in ravileri; Hişam ve İbnu Zekvân'dır. Bunlar Ebu Amr'ın ashabından rivayet etmişlerdir.

Âsım'ın ravileri; Ebu Bekr b. Ayyâş ve Hafs'dır.

Hamza'nın ravileri; Halef ve Hallâd'dır. Bunlar, Selim'den rivayet etmişlerdir.

Kisâî'nin ravileri; Dûrî ve Ebu'l-Hâris'dir.

Daha sonra cehalet yayılınca, doğru ile yanlış birbirine karıştı. İşin ciddiyetini idrak eden imamlar, son derece sıkı bir çalışmaya girdiler, harfleri ve kıraatları topladılar, rivayet ve kıraat vecihlerini seçtiler, kıraatları; sahih, meşhur ve şaz olarak birbirinden ayırıp bir usûle bağladılar, her biri hakkında kaideler koydular.

Kıraatla ilgili ilk eser yazan, Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam'dır. Sonra; Ahmed b. Cubeyri'l-Kufî, Kâlûn'un ravisi İsmail b. İshak, Ebu Ca'fer b. Cerîr et-Taberî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. ed-Decuvanî ve Ebu Bekr b. Mucahid, bu konuda eser verdiler. Bundan sonra her asırda, bu ilmin çeşitli yönlerinde derli-toplu, müstakil, özlü ve geniş eserler ortaya çıktı. Öyle ki, kıraat imamları sayılamayacak derecede çoğaldı.

Ebu Abdillah ez-Zehebî ile Ebu'l-Hayr b. el-Cezerî, kurrâ ile ligili Tabakat kitaplarını yazdılar.

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

KIRAATTA ÂLİ VE NÂZİL SENEDLER

Âli isnadı bilmak, sünnettir. Çünkü o, Allah'a kurbiyettir. Hadis uleması, bunu beş kısma ayırmıştır. Bunları, aşağıdaki şekilde sıralamayı uygun buldum.

1– Sayı bakımından sağlam senedle Resulullah'a (s.a.v.) dayanan rivayettir. Bu, âli senedin en efdali ve en değerlisidir. Günümüzde, şeyhler için geçerli olan en âli isnad, on dört raviden ibaret olan isnaddır. Bu isnad, İbnu Zekvan'ın rivayetiyle, İbnu Âmir'in kıraatına dayanır. Diğer âli isnad on beş raviden ibaret olan isnaddır. Bu da, Hafs'ın Âsım'dan, Ruveys'in Ya'kub'dan naklettiği kıraatla başlar.

2– Muhaddislere göre âli isnad, rivayeti; A'meş, Huşeym, İbnu Cureyc, Evzai ve Malik gibi hadis imamlarından birine dayamaktır. Kıraatta bunun benzeri, rivayeti, yedi kıraat imamından birine dayamaktır. Günümüzde, kıraat imamları için geçerli olan âli isnad, kıraatı muttasıl bir senedle, on iki ravi ile Nâfi'e, on iki ravi ile de Âmir'e dayamaktır.

3– Muhaddislere göre âli isnad, Kütüb-i Sitte'den birinin rivayetine nisbetledir. Meselâ; ravi bir hadisi Kütüb-i Sitte'nin birinden rivayet etse, rivayet ettiği bu hadisi bir başka tarikten de rivayette bulunsa, ikinci rivayete göre birinci rivayet, nâzil isnad olur. Burada bunun benzeri, Teysir ve Şâtıbiyye gibi kıraatta meşhur olan kitablardan bazısına nisbetle yapılan isnad, âli isnaddır. Bu durumda âli isnadın; muvafakat, ebdâl, musavât ve musafahat gibi nevileri ortaya çıkar.

M u v â f a k â t: Âli isnadda muvafakat şudur; Bir tarikin, kıraatta meşhur kitab sahiplerinden biriyle, şeyhinde toplanmasıdır. Şayet ravi, rivayetini şeyhinin tarikine göre yaparsa, isnad âli olduğu kadar, olmayabilir de. Kıraat ilminde bunun misali; İbnu Kesir'in kıraatı, Bezzî'nin rivayeti, Ebu Rabia'dan İbnu Benân'ın tariki, İbnu'l-Cezerî'nin de bunları, Ebu Mansûr Muhammedu'bnu Abdilmelik b. Hayrûn'un «K i t â b u' l - M i f t â h»ı ile Ebu'l-Kerem eş-Şehrezûrî-nin «K i t â b u' l - M i s b â h»ından naklıdır. Bütün bu zikredilenler kıraatı, Abdu's-Seyyid b. Attab'dan almışlardır. Cezerî'nin bu kıraatı iki tarikten biriyle yapmasına, hadis ulemasının istılahında, muvafakat adı verilir.

E b d â l: Âli isnadda ebdâl; ravinin, başlangıçtan itibaren devam eden şeyhinde birleşmesidir. Böyle bir rivayette isnad, âli olduğu kadar, olmayabilir. Bunun misali; Ebu Amr'ın kıraatı, Dûrî'nin rivayeti, Ebu Ze'râ'dan Mucahid'in tariki. İbnu'l-Cezerî'nin de bunları «K i t â b u' l - T e y s i r»inde naklidir. Bu kıraatı ed-Dânî, Ebu'l-Kasım Abdülaziz b. Ca'ri'l-Bağdâdî ile İbnu Mucahid'den Ebu Tahir tariki ile almıştır. İbnu'l-Cezerî ayrıca bunu, «K i t a b u' l - M i s b a h» dan da nakletmiştir. «M i s b â h» sahibi Ebu'l-Kerem bu kıraatı, Ebu'l-Kasım Yahya'bnu Ahmed es-Sîbî, Ebu'l-Hasan el-Hammâmî ile Ebu Tahir'den almıştır. İbnu'l-Cezerî'nin bu rivayeti«K i t â b u' l - M i s b â h» yoluyla almasına, bedel denilir. Burada bedel, ed-Dânî'nin yerine, şeyhinin şeyhinden rivayettir.

M u s â v â t: Âli isnadda musâvât; ravi ile Resulullah (s.a.v.), sahabî veya bunların dışında kitap sahiplerinden birinin şeyhine isnad edildiği gibi, kitap sahiplerinden biri ile Resulullah'a, sahabiye veya bunların dışında sayıları zikredilenlere isnad edilmesidir.

M u s â f a h a: Âli isnadda musâfaha; bir ravinin isnadda, sayıca diğerinden bir fazla olmasıdır. Bu ravi sanki, bu kitab sahibiyle karşılaşmış, onunla musafaha etmiş, bizzat kendisinden almış gibidir. Bunun misali; Nâfi'nin kıratıdır. Bu kıraatı Şâtıbî; Ebu Abdillah Muhammedu'bnu Ali en-Nifferî, Ebu Abdillah-İbnu Gulemi'l-Feres, Süleyman b. Necâh, ve başkaları, Ebu Amri'd-Dânî, Ebu'l-Feth Fârisu'bnu Ahmed, Abdulbâki İbnu'l-Hasan, İbrahimu'bnu Ömere'l-Mukrî, Ebu'l-Huseyni'bnu Bûyân, Ebu Bekri'bnu'l-Eş'as, Ebu Neşit adıyla tanınan Ebu Ca'fer er-Rabe'î, Kâlûn ve Nâfi'den rivayet etmiştir.

İbnu'l-Cezerî de bunu; Ebu Muhammedi'bnu'l-Bağdâdî ve başkaları es-Saiğ, Kemâlu'bnu Fâris, Ebu'l-Yumnî'l-Kindî, Ebu'l-Kasım Hibetullah b. Ahmed el-Harîrî, Ebu Bekri'l-Hayyât, el-Feradî ve İbnu Bûyân'dan rivayet etmiştir. İbnu'l-Cezerî'ye göre bu, musavattır. Çünkü kendisi ile İbnu Bûyân arasında yedi ravi vardır. Şâtıbî ile kendisi arasındaki aded, aynıdır. Bu rivayeti İbnu'l-Cezerîden yapan kimse, Şatıbî ile musafahat etmiş gibidir.

Ehli hadise göre yapılan bu taksim, ehli kurranın isnad durumlarını, kıraat, rivayet, tarik ve vecih gibi kısımlara ayırarak yaptığı taksime benzeyen bir taksimdir. Eğer ihtilaf; yedi, on veya diğer kıraat imamlarından birine ait olur, rivayet ve tarikler bunun üzerinde birleşirlerse, buna kıraat denir. Eğer ihtilaf, bir imamdan rivayet eden raviye göre ise bu, rivayettir. Eğer ihtilaf, bu raviden sonra gelenlere ait ise bu, tarik'dir. Bunlardan hiçbiri bulunmayıp kıraat, tamamen kâriin ihtiyarına kalmışsa, bu da vecih'dir.

4- Şeyhin vefatı, aynı şeyden kıraat alan akranından önce olması, âli isnadın kısımlarındandır. Mesela; Tacu'bnu Mektûm'dan alınan kıraat, Ebu'l-Meâli İbnu'l-Lebbân'dan alınan kıraattan daha âli'dir. İbnu'l-Lebbân'dan alınan kıraat

-Ebu Hayyan'dan alınan kıraatta müşterek olsalar bile- el-Burhanu'ş-Şamî'den alınan kıraattan daha âlidir. Çünkü ikinciye nazaran birincinin, üçüncüye nazaran ikincinin vefatı, daha öncedir.

5- İsnadın âli olması, başka bir husus dikkate almakla değil, şeyhin vefatı veya zamanı dikkate almaksızın, diğer bir şeyhin vefatına göredir. Bazı muhaddisler; bir isnadın âli olabilmesi için, şeyhin ölümünden elli sene geçmesini şart koşmuşlardır. İbnu Mendeh bu süreyi otuz sene olarak tahdid etmiştir. Buna göre 863 senesinden itibaren İbnu'l-Cezerî'nin ashabından alınan kıraat, âli isnad olur. Çünkü İbnu'l-Cezerî'nin vefatından itibaren otuz sene geçmiş olur.

Yukarıdan beri naklettiğim hususları, usul-i hadis kitablarından topladım. Bunları kıraat kaideleri ile kıyasladım ki, benden önce bunu kimse yapmamıştı. Ben bu konuda. Allaha hamd ü senada bulunurum.

Âli isnadı ve kısımlarını anladıysan, nâzil isnadı da anlamış sayılırsın. Çünkü nâzil isnad, âli isnadın zıddıdır. Nâzil isnadın zemmi, ravilerinin daha bilgin daha hâfız, daha dikkatli, daha yüce, daha meşhur ve daha mutteki olmaması bakımındandır. Şayet böyle olsaydı, senedler arasında mezmum ve mefdul diye bir ayırım olmazdı.

YİRMİ İKİ, YİRMİ ÜÇ, YİRMİ DÖRT, YİRMİ BEŞ, YİRMİ ALTI VE YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜMLER

MÜTEVATİR, MEŞHUR, ÂHAD, ŞAZ, MEVDÛ VE MUDREC KIRAATLER

Kadı Celâluddin el-Bulkinî şöyle der: Kıraat; mütevatir, âhad ve şaz olmak üzere üç kısma ayrılır:

a- Mütevatir kıraatlar: Yedi meşhur kıraattır;

b- Âhad kıraatlar: On kıraatı tamamlayan, üç kıraattır. Sahâbenin kıraatı, bu nevi kıraattandır;

c- Şâz kıraatlar: A'meş, Yahya b. Vesseb, İbnu Cureyc ve diğer zevat gibi, tâbiûn kıraatlarıdır.

Yakında zikredeceğimiz gibi bu ifadede, üzerinde durulması gereken bazı noktalar vardır. Bu konuda en iyi fikir beyan eden zamanın şeyhulkurrası, şeyhimizin şeyhi, Ebü'l-Hayr b. Cezerî'dır. Şeyh «e n - N e ş r» adlı kitabının evvelinde şöyle der: Bir yönüyle de olsa, Arab diline ihtimali de olsa Hz. Osman'ın istinsah ettiği Mushaflardan birine uygun düşen, senedi sahih olan her kıraat reddi caiz, inkarı mümkün olmayan sahih kıraattır. Ayrıca bu kıraat, Kur-an'ın nâzil olduğu yedi harfe dayanır. İster yedi, ister on, ister kıraatı makbul diğer imamlardan nakledilmiş olsun, Müslümanların buna uymaları vacibdir. Bu üç esastan biri bozulursa bu kıraata, ister yedi imam, isterse bunlardan daha büyükleri olsun zayıf, şaz veya bâtıl kıraat adı verilir. Selef ve haleften muhakkik imamlara göre, sahih olan kavil budur. Bunu; ed-Dânî, Mekkî, el-Mehdevî ve Ebû Şâme ifade etmişlerdir. Bu, aralarından hiç birinin aksini iddia etmediği selef mezhebidir.

Ebû Şâme; «e l - M u r ş i d u' l - V e c i z» adlı eserinde şöyle der: Yedi imamdan birine isnad edilen, sahih adı verilen, bu şekliyle nâzil olduğu söylenen her kıraata, bütünüyle bağlanmak gerekmez. Ancak sahih kıraatta aranan şartların bulunması, bu hükmün dışındadır. Bu takdirde bir kıraat imamı ne başkasından münferiden nakledebilir, ne de onlardan yaptığı bir nakli kendine tahsis edebilir. Şayet kıraat, bunların dışındaki kurradan nakledilirse bu nakil, kıraatın sıhhatını bozmaz. Çünkü bu konuda esas olan kıraatın kendisine isnad edilen imam değil, bu vasıfların bir araya gelerek gerçekleşmesidir. Zira, yedi

ve diğer kıraat imamına nisbet edilen kıraat, üzerinde ittifak edilen ve şâz olan kısımlara ayrılır. Ancak şu kadar var ki, bu yedi imamdan yapılan nakil, sahip oldukları şöhret ve kıraatlarında icmâya dayalı sıhhatın çokluğu sebebiyle, diğerlerinden yapılan nakle göre güven vericidir.

İbnu'l-Cezerî: Sahih kıraatın şartları içinde saydığımız «bir yönüyle de olsa Arab diline uygunluğu» sözünden kastımız, nahvin vecihlerinden biridir. Bu vecih ister en fasih, ister fasih olsun, ister üzerinde icmâ edilmiş, ister kıraatı şöhret bulmuş imamlarca sahih senedle rivayet edilmiş, ister kıraata ters düşmemek kaydıyla ihtilaf edilmiş olsun, nahiv vecihlerinden bir vecih kastedilir. Sahih senedle rivayet edilen ve şöhret bulan kıraat, nahiv kaidelerinden istisna edilmiştir. Çünkü kıraatta asıl olan, en kuvvetli rüknünü teşkil eden budur. Nice kıraatları, nahivcilerden bazıları veya bir çoğu kabul etmemiştir, fakat bunlar dikkate alınmamıştır. Mesela: بارئكم kelimesini بارئكم (Bakara, 54.), يأمركم kelimesini يأمركم (Bakara, 67.) şeklinde sükun ile, Câsiye, 14. âyetini ليجزى قوما şeklinde nasb ile, قتل اولادهم شركائهم **«Yine ortakları, müşriklerden çoğuna evlatlarını öldürmeyi...»** (En'am, 137.) âyetini قتل اولادهم شركائهم **«Ortaklarının müşriklere çocuklarını öldürtmeleri süslü (güzel bir şeymiş gibi) gösterildi.»** şeklinde iki muzaf arasının fasledilerek okunması, nahivcilerin ihtilâfına birer misaldir, der.

ed-Dânî şöyle der: Kıraat imamları, Kur'an harflerinin hiç birini Arab diline, sarf-nahiv kaidelerine bağlı kalarak okumamışlardır; aksine rivayette en sağlam, hadisde sahih kaidelere uymuşlardır. Kıraat, rivayetle sabit olmuşsa bunu, ne sarf-nahiv kaideleri, ne de lügatın meşhur yönü reddedebilir. Çünkü kıraat, uyulması gereken bir sünnettir. İmam Mushafa muhalefet caiz olmadığı gibi, lügatte kolay veya daha açık olsa bile, meşhur kıraata muhalefet caiz değildir.

İbnu'l-Cezerî: Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflardan birine uygunluğundan kastımız, Mushafların bazısında sabit olan kıraattır. Mesala İbnu Âmir; و قالو اتخذالله ولدا **«Allah çocuk edindi, dediler..»** (Bakara, 116.) âyetinde «vav»ı kaldırmış, و الزبر و الكتاب **«...hikmetli sahifeler, ...Kitap...»** (Âli İmran, 184.) âyetinde ise, her iki kelimeye «be» harf-i cerri ilavesiyle و بالزبر و بالكتاب şeklinde okumuştur. Çünkü bu kıraat Şam Mushaf'ında sabittir. İbnu Kesir de تجرى تحتها الانهار **«...çevresinden ırmaklar akar..»** (Tevbe, 100.) âyetine «min» ilave ederek okumuştur. Çünkü bu kıraat da Mekke Mushafında sabittir. Şayet Osmanî Mashaflarda sabit değilse kıraat, üzerinde ittifak edilen hatta muhalefetinden dolayı şazdır. «İhitimal de olsa» sözünden kastımız, ملك يوم الدين **«Din gününün sahibi»** âyetindeki gibi takdirî de olsa Osmanî Mushaflara uygun düşmesidir. Çünkü bütün Osmanî Mushaflarda مالك kelimesi elifsiz olarak ملك şeklinde yazılmıştır. Elifin hazfiyle okunan kıraat Mushafın yazılış şekline uygun-

dur. Elifle okunan kıraat ise, ملك الملك «..mülkün sahibi...» (Âli İmran, 26.) âyetinde yazıldığı gibi, Kur'an hattında kısaltma maksadıyla hazfedildiği için, takdiren uygundur.

1– Kıraat İhtilafları

Kıraat ihtilafları bazen يعلمون،تعلمون نغفر لكم،يغفر لكم، gibi misallerde görüldüğü üzere, Kur'an hattına tahkikan uygundur. Arab yazısında nokta ve harekelerin konulması veya kaldırılması, Sahâbenin hece ilmindeki üstünlüğü, buna bağlı diğer ilimlerin tahkikindeki keskin anlayışa delalet eder. es-Sırat kelimesinde görüldüğü gibi Sahâbe, «sin»den bedel olarak kelimeyi **sad** la yazmışlar, aslında mevcut olan Kur'an hattına bir bakıma muhalif olsa bile, «sad» kıraatının «sin» kıraatına uygunluğundan dolayı, kelimenin aslında olan «sin» yerine «sad»ı kullanmışlardır. Böylece her iki harf, birbirine denk düşmüştür. Çünkü işmam kıraatı, buna muhtemeldir. Şayet «sad» harfi, aslında olduğu gibi «sin» ile yazılsaydı kıraattaki bu özellik kaybolur, «sin» dışındaki kıraat hem hatta, hem de kelimenin aslına muhalif sayılırdı. Bu yüzden A'raf sûresi 69. âyetindeki بصطة kelimesinde ihtilaf edildiği halde, Bakara sûresi 247. âyetindeki بسطة keimesinde ihtilaf edilmemiştir. Çünkü Bakara sûresindeki harf «sin»le A'raf sûresindeki ise, «sad»la yazılmıştır. A'raf sûresindeki harfin «sad»la yazılmasına dair vaki olan ihtilaf, harfin idğam, ibdal, isbat ve hazf bakımından sarih, hatta muhalif olması sebebiyledir. Şayet kıraat sabit ve meşhur olursa bu ihtilaf ihtilaf sayılmaz. Bundan dolayı kıraat ehli, ziyade «ye»lerin tesbitini Kehf 70. âyetindeki فلاتسئلنى «...**bana soru sorma.**» kelimesinden «ye»nin; Munafikûn, 10. âyetindeki اكن من الصالحين «..**salihlerden olsaydım..**» de اكون «vav»ın; Tekvir, 24. âyetin بضنين kelimesindeki «zâ»nın بظنين hazfini merdûd, hatta muhalif saymamışlardır. Bu kelimelerdeki ihtilaf, bağışlanacak cinstendir. Zira bunlar, birbirine yakın ve aynı mânayı taşıyan kelimelerdir. Bunlar; kıraatın sıhhatına, şöhretine ve hüsn-i kabulüne mâni değillerdir. Halbuki, kelime ziyadeliği ve noksanlığı, takdim ve tehir, mâna taşıyan harflerden bir harf bile olsa, bunun hilafınadır. Çünkü, bu harflerin hükmü, bir kelime hükmündedir, Kur'ân hat'tına muhalefetleri uygun değildir. Kur'an hattına uyma ve muhalif olma gerçeğindeki ayırıcı unsur, budur.

«Senedi sahih olan» sözümüzle, bu kıraatı, âdil ve sika ravinin, kendisi gibi bir raviden rivayet zincirinin sonuna kadar rivayet etmesini kastediyoruz. Bununla beraber bu kıraat, bu ilmin uleması nezdinde meşhur ve hatadan uzak kabul edilir veya bazılarına göre de şâz kıraat olur. Müteahhirûndan bazıları, bu rükünde sahih senedle yetinmeyip, tevâtürü şart koşmuşlar, Kur'ân'ın ancak tevatürle sabit olacağını söylemişlerdir. Âhad tarikle yapılan bir rivayet ile,

Kur'an âyeti tesbit edilemez. Bu, gayet açık bir husustur. Tevâtür sabit olunca, diğer iki rükne ihtiyaç kalmaz. İhtilaf konusu olan harflerden biri, Resulullah'dan (s.a.v.) mütevatiren sabit olursa, kabulü vacip olur, hatta uygun düşsün ve düşmesin, Kur'ân'dan sayılması kesinlik kazanır. Şayet ihtilaf edilen harflerden hir birinde tevâtürü şart koşsaydık, yedi kıraatta sabit olan ihtilaf harflerinden pek çoğunun kabul edilmemesi gerekirdi.

Ebu Şame: Müteahhirûn ve bunlara uyan kurradan bir cemaat arasında şuyû bulan kanaat, yedi kıraatın tamamıyle mütevatir olduğudur. Yani kendilerinden kıraat rivayet edilen yedi kıraat imamının her biri, ayrı ayrı mütevatir hükmündedir, der.

Bazı kıraat uleması Bunların kesinlikle Allahu Tealâ tarafından indirildiğini kabul etmek, vâcibdir. Biz, buna aynen katılırız. Ancak, kendilerinden yapılan nakilde tariklerin birleşmesini, her imamın birbirini nakzetmeksizin ittifak halinde olmalarını şart koşarız. Bazı kıraatlarda tevatür gerçekleşmezse, en azından bu şartların gerçekleşmesi gerekir, derler.

Ca'berî şunu ilâve eder: Şart, birdir. Bu da naklin sıhhatidir. Diğer iki şart da buna bağlıdır. Ravilerin durumunu bilen, Arapçaya hakimiyeti olan, hat ilminde mahareti bulunan kimseden, bu şüphe kalkmış olur.

Mekkî şöyle der Kur'ân'ın kıraatı hakkında yapılan rivayetler üç kısımdır.

a– Kur'ân, yapılan rivayet üzere okunur. Buna karşı gelen, küfre sapmış olur. Bu da kıraatın sika raviler tarafından nakledilmesi, Arap dili kaidelerine ve Mushaf hat'tına uyması mümkündür.

b– Nakli, âhad yolla sahih olan, Arap dili kaidelerine uygun düşen, lafzı, Kur'an hat'tına muhalif olandır. Bu nakil kabul edilir, ancak şu iki sebebten dolayı okunmaz. Birincisi; üzerinde icmâ vâki olan kıraata muhaliftir. İkincisi; icmâ ile değil, haber-i âhadla alınmış olmasıdır. Bu rivayet, Kur'ân sayılmaz. Buna karşı gelen, küfre sapmaz. İnkâr etmesi ise ne kötü şeydir!

c– Nakli sika olduğu halde, Arap dili kaidelerine uygun olmayan veya hat'tı, Kur'ân hat'tına uygun düşse bile nakli, sika olmayan rivayet, kabul olunmaz.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Birinci kısmın nakli; ملك ، مالك ، يخدعون يخادعون gibi pek çoktur. İkinci kısmın misali; İbnu Mes'ud'un ve diğerlerinin kıraatıdır. İbnu Mes'ûd وخلق الذكر والانثى (Leyl, 3.) âyetini والذكر والانثى şeklinde, İbnu Abbas da; وكان وراءهم ملك يأخذ كل سفينة غصبا (Kehf, 79.) âyetini وكان امامهم ملك يأخذ كل سفينة صالحة şeklinde okumuştur. Ulema bu kıratta ihtilaf etmiş, birçoğu buna engel olmuştur. Çünkü bu kıraat, naklen sabit ise de, tevâtür derecesine ulaşmamıştır. Arza-i ahira ve Sahabenin Hz. Osman Mushaf'ına dayanarak icmâı ile mensûhtur.

Sika olmayan ravilerin naklettiği rivayetlerin misali, şâz kitaplarında, genellikle isnadı zayıf olan nakillerde pek çoktur. Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî'nin topladığı, Ebu'l-Kasım el-Huzelî'nin naklettiği, Ebu Hanife'ye nisbet edilen kıraat, bu nevi kıraattır. Mesela; انما يخشى الله من عباده العلماء (Fatır, 28.) âyetinin kıraatında meftuh okunan الله kelimesini, الله şeklindeki merfû, العلماء kelimesini العلماء şeklinde mensup olarak okumuştur. Darekutnî ve bir cemaatın yazdığına göre, böyle bir kitabın varlığı uydurmadır, aslı yoktur.

Üçüncü kısmın, sika ravilerin naklettiği, fakat Arap dili kaidelerine uymayan misal, yok denecek kadar azdır. Bazıları, Hârice'nin Nâfi'den معايش kelimesinin hemzeli olarak naklini, bu kabilden saymıştır.

Bir de merdûd olan dördüncü bir kısım vardır. O da; Arap dili kaidelerine Kur'an'ın hat'tına uygun olduğu halde, hiç nakli yapılmayandır. Bu kıraatın reddi hak, yasaklanması kesin, okuyanın günahı büyüktür. Ebu Bekr b. Miksem'in, buna cevaz verdiği zikrolunur. Miksem'in bu cevazı üzerine ulema meclisi toplanmış, bu kıraatı ittifakla menetmişlerdir. Bu yüzden aslı olmayan, kıraatın edasında kendisine itimad edilecek bir rüknü bulunmayan mutlak kıyasla, kıraat yasaklanmıştır.

Mutlak kıyas bir esesa dayansa bile, hüküm aynıdır. Kabul edildiği takdirde kıraatta, mutlak kıyasa yer verilmiş olur. Bu قال رجلان nin قال رب ye kıyas edilerek yapılan idgam gibidir. Bu ve benzerleri, nassa ve asla muhalif değildir. Misali çok az olmasına rağmen bu kıraat, icmaen reddolunmamıştır.

2– Kıraat Nevileri

İbnu'l-Cezerî'nin, bu konuda cidden değerli bilgiler verdiğini belirtmek isterim. Elde ettiğim mâlumata göre o, kıraatları nevilere ayırmıştır:

a– Mütevatir: Bu kıraat, rivayet senedinin sonuna kadar ulaşan, yalan üzere ittifak etmeleri mümkün olmayan ravilerden, kalabalık bir cemaatın naklettiği kıraattır. Kıraatların büyük çoğunluğunu, mütevatir kıraat teşkil etmektedir.

b– Meşhur: Bu kıraat, senedi sahih olan, mütevatir derecesine ulaşmayan, Arab dili kaidelerine ve hattına uygun düşen, kurrâ nezdinde meşhur olan, galat ve şaz kıraatlardan sayılmayan kıraattır. İbnu'l-Cezerî'nin zikrettiğine göre bununla Kur'an okunabilir. Ebû Şâme'nin yukarıda geçen sözü, bunu ifade etmektedir. Yedi kıraat imamından değişik tariklarla yapılan kıraat, buna misaldir. Bazı raviler, bunların bir kısmından rivayet etmişlerdir. Bunun, mütevatir kıraatta olduğu gibi, bazı kıraat kitablarında çeşitli harflere yayıldığına dair misalleri pek çoktur. Meşhur kıraatlar hakkında yazılan en önemli kitaplar; ed-Dânî'nin «e t-t e y s î r»i, eş-Şâtibî'nin «K a s î d e»si, İbnu'l-Cezerî'nin «E v 'ı y e t u' n - N e ş r f î K ı r a a t' l - A ş r»ı ile «T a k r î b u' n - N e ş r»idir.

c– Âhad: Bu kıraat, senedi sahih olan, Kur'an hattına veya Arab dıline muhalif düşen, meşhur kıraat derecesine ulaşamayan kıraattır. Âhad kıraatla, kıraat caiz değildir. Tirmizi «C â m i u' l - K e b i r», Hâkim «M u s t e d r e k» inde bu konuda müstakil bab açmışlar, senedi sahih pek çok nakiller yapmışlardır. Hâkim, Âsım el-Cuhteri tarikıyle Ebû Bekra'dan Resûlullah'ın (s.a.v.) Rahman sûresi 76. âyetini şöyle okuduğunu rivayet eder: متكئين على رفارف خضر وعباقرى حسان Ebû Hureyre'den yapılan rivayette, Resûlullah Secde sûresinin 17. âyetini şöyle okumuştur: افلا تعلم نفس ما اخفى لهم من قرات اعين İbnu Abbasdan yapılan rivayette, Resûlullah Tevbe sûresinin 128. âyetini şöyle okumuştur: لقد جائكم رسول من انفسكم (انفسكم) kelimesindeki «fe»yi üstün okumuştur. Hz. Âişe'den yapılan rivayette Resûlullah (s.a.v.) Vâkıa sûresi 89. âyetini فروح şeklinde «ra»nın zammıyle okumuştur.

4– Şâz: Bu kıraat, senedi sahih olmayan rivayettir. Bu konuda bazı kitablar yazılmıştır. ملك يوم الدين âyetinde ملك kelimesi, mazi sigası ile ملك şeklinde, يوم kelimesi mensub olarak يوم şeklinde اياك نعبد âyeti de meçhul sigasıyle اياك نعبد şeklinde okunmuştur.

5– Mevzû': Bu da Huzâî'nin kıraaatları gibi, uydurma kıraattır.

Bana göre, hadis nevilerinden Mudrec'e benzeyen, altıncı bir kısmı daha vardır. Bu kıraat, tefsir olarak ilave edilen, kıraattır. Buna dair misaller şunlardır:

Said b. Mansûr'un rivayetine göre Sa'd b. Ebî Vakkas, Nisâ sûresinin 12. âyetine من ام ibaresini ilave ederek وله اخ او اخت من ام şeklinde okumuştur.

Buhari'nin rivayetine göre İbnu Abbas, Bakara 198. âyetine فى مواسم الحج ibaresini ilave ederek ليس عليكم جناح ان تبتغوا فضلا من ربكم فى مواسم الحج şeklinde okumuştur.

İbnu'z-Zubeyr, Âli İmrân, 104. âyetine ويستعينون بالله على ما اصابهم ibaresini ilave ederek ولتكن منكم امة يدعون الى الخير ويأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر ويستعينون بالله على ما اصابهم şeklinde okumuştur.

Said b. Mansur'un rivayetine göre Hz. Ömer; Bunun, kıraat mı, tefsir mi olduğunu bilmiyorum, demiştir. İbnu'l-Enbârî ise, bu, kesinlikle kıraat değil, âyete tefsir olarak yapılan bir ilavedir, der.

el-Hasan'dan rivayet edildiğine göre; Meryem suresinin 71. âyetine الورود الدخول ibaresini ilave ederek: وان منكم الا واردها، الورود الدخول şeklinde okumuştur. İbnu'l-Enbârî, الورود الدخول sözünü el-Hasan'ın الورود kelimesinin manasını açıklamak için yaptığı tefsirdir, der. Bazı raviler bu kelimeyi Kur'andan saymakla hata etmişlerdir.

İbnu'l-Cezerî ifadesinin sonunda şöyle der: Kur'an metnine ilavede bulunanlar, kıraata ilave ettikleri tefsîrî kelimeleri, izah ve beyan olmak üzere getirmişlerdir. Çünkü bunlar Kur'an'ı, Resulullah (s.a.v.) dan öğrendiklerinden, âyetin

gerçek metnini biliyorlardı. Herhangi bir karışıklık olmayacağından, emindiler. Muhtemeldir ki bunlardan bazıları, tefsîri kelimeleri, ayetle birlikte yazmışlardı.

Bazı sahabenin, kıraatın mânâ ile okunmasına cevaz verdiğini söyleyenler, yalan söylemiştir.

Biraz önce ifade ettiğim Mudrec kıraat bahsini ilerde açıklayacağım.

3- Mütevatir Kıraatların Şartları

Kur'an'ı Kerim'in, âyet ve kelimeleri ile mütevatir olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Âyetlerin yerleri ve tertibi de Ehl-i Sünnet ulemasına göre tevatürle sabittir. Kur'ân-ı Kerim gibi ilahi bir Kitab'ın tafsilinde âdet, kesinlikle tevatürü gerektirir. Bu ise, İslâmiyetin aslı ve sırat-ı mustakîm olan bu mûciz Kitab'ın, cümle ve tafsilatındaki nakil imkânlarının mevcut olmasından ileri gelmektedir. Tevatür olmadan âhâdî yolla nakledilen rivayetler, kesinlikle Kur'an'dan değildir. Usûl ulemasının çoğu, âyetlerin tesbitinde, tevatürü şart koşmuşlardır. Bu şart, âyetlerin yerleri ve tertibinde aranmamış, daha ziyade âhâdî nakillere dayanılmıştır. Şafii Hazretlerinin Besmele'yi, her sûrenin başlangıcına yerleştirmesi, bunu göstermektedir.

Kur'ân'ın bütününde tevatürü gerektiren yukarıdaki delille, bu görüş reddedilmiştir. Çünkü böyle bir şart bulunmasa idi, Kur'ân'da mükerrer olan birçok âyetlerin kaldırılması, Kur'an'dan olmayan birçok âyetlerin de ilavesi caiz olurdu. Şayet biz, âyetlerin yerlerini belirtmede tevatürü şart koşmasaydık, فبأى الآء ربكما تكذبان **«Rabbınızın hangi nimetini yalanlıyorsunuz.»** âyeti gibi, Kur'ân'da vâki olan tekerrürlerin çoğunun tevatüre dayanması gerekmezdi. Şayet âyetler yerlerine göre mütevatir olarak tesbit edilmese idi, bunların âhâdî yolla yerlerine konulması caiz olurdu.

Kâdı Ebu Bekr «e l - İ n t i s â r» adlı eserinde şöyle der: Bazı fukaha ve mütekellimîn, Kur'an'ın, teferruata dalmadan, âhâdî haberle ilmen değil, hükmen tesbitini kabul ederlerse de, ehli hak bunu hoş karşılamamış, bundan kaçınmışlardır.

Mütekellimîn'den bazı ulema şöyle demiştir: Resulullah (s.a.v.) ın okuduğu sabit olamasa bile Arap dili kaidelerine uygun düştüğü takdirde kıraatın, vecihlerin ve harflerin tesbitinde, içtihad ve re'yin kullanılması mümkündür. Ehli hak bunu kabul etmemişler, bu iddiada olanları da hatalı bulmuşlardır.

4- Besmele'nin, Mütevatiren Âyet Olup Olmadığı

Besmele'nin Kur'an'dan olmadığını söyleyenlerden Mâliki Mezhebi taraftarları ile diğerleri, görüşlerini bu esasa dayarlar, Besmele'nin sûrelerin evvelinde gelmesinin tevatüren sabit olmadığı, mütevatir olmayanın da Kur'an'dan olamayacağı inancındadırlar.

Besmele'nın mütevatiren Kur'andan olmadığı görüşüne katılmıyoruz. Zira bazılarına göre mütevatir olan, diğerlerine göre olmayabilir. Besmele'nin sahabe be Mushaf'larında mevcut olması, tevatürüne yeterli bir delildir. Sûrelerin isimleri «âmin» ve hizibler gibi Kur'an'dan olmayanların Mushaf'ta yazılmasını men etmelerine rağmen, kendilerinden sonra yazılan Mushaf'larda Besmele'nin mevcudiyeti, bunu gösterir. Şayet Besmele Kur'andan olmasaydı, surelerin evvelinde yazılmasını caiz görmezlerdi; çünkü Besmele, Kur'an'dan olmadığı halde, sûrelerin evvelinde yazılmış olsaydı, bunun Kur'an'dan olduğu sanılırdı. Böylece Müslümanlar aldatılmış, Kur'an'dan olmayan bir şeyin Kur'an'dan olduğunu inanmaya sevkedilmiş olurlardı. Böyle bir yanlışlığın Sahabe hakkında düşünülmesi, mümkün değildir.

Besmele, belki sûreler arasını ayırmak için konulmuştur denilirse, bunun da bir aldatma olduğu söylenebilir. Sadece sûreler arasını ayırmak için buna tevessül edilmesi de caiz değildir. Eğer böyle olsa idi, Tevbe suresi ile Enfal arasında Besmele konulması gerekirdi.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Davud, Hakim ve diğer muhaddislerin Ummu Seleme'den yaptığı şu rivayet, Besmele'nin Kur'an'dan bir âyet olduğunu göstermektedir. Resûlullah (s.a.v.) Fatiha sûresini okurken بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله **«Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, âlemlerin Rabbine hamdolsun.»** رب العالمين diye Besmele ile birlikte okur, غير المغضوب عليهم i müstakil bir âyet saymadığı halde, Besmeleyi bir âyet sayardı.

İbnu Huzeyme ve «e l - M a' r i f e» adlı eserinde Beyhakî, sahih bir senedle, Saîd b. Cubeyr tarikı ile İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Şeytanı insanlara boyun eğdiren, Kur'an'ın en büyük âyeti, Besmele'dir.

Beyhakî, «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde, İbnu Merdeveyh hasen bir senedle, Mucâhid tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Acaba insanlar, Hz. Süleyman hariç, Rasûlullah'dan başka hir bir peygambere nâzil olmayan, Allah'ın Kitab'ındaki bir âyetten haberdar mıdırlar?

Dârekutnî ve Taberânî, zayıf bir senedle Bureyde'den şöyle rivayet ederler: Resûlullah; Süleyman'dan sonra benim dışımda bir peygambere nâzil olmayan bir âyetten haber vermedikçe, mescidden âyrılmayacağım demiş ve Bureyde'ye; namaza durduğunda Kur'an'dan ne ile başlarsın, diye sorduğunda Besmele ile başlarım, cevabını vermiştir. Resûlullah da işte doğrusu budur, doğru olanı yapmışsın, diye mukabelede bulunmuştur.

Ebû Dâvud, Hâkim, Beyhakî ve Bezzar, Saîd b. Cubeyr tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Resûlullah, Besmele nâzil olmadan sûrelerin nasıl aynlacağını bilmiyordu. Bezzar bu metne şunu ilave eder: بسمله nazil olunca Resûlullah, sûrenin bittiğini, diğer bir sûrenin başlayacağını anlardı.

Hâkim, başka bir tarikla Said b. Cubeyr'den İbnu Abbas'ın şu sözünü nakleder: Müslümanlar, Besmele nâzil olmadan sûrenin bittiğini anlayamıyordu. Besmele nâzil olunca, sürenin bittiğini anlamış oldular. Bu rivayetin isnadı, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygundur.

Yine Hâkim başka bir tarikle, Saîd b. Cubeyr'den İbnu Abbas'ın şu sözünu nakleder: Cebrail (a.s) Resûlullah'a geldiğinde Besmele'yi okuyunca, yeni bir sûre nâzil olacağını anlardı. Bu rivayetin isnadı sahihtir.

Beyhakî «Ş u a b u' l - İ m a n»ında İbnu Mesud'un şu sözünü nakleder: Besmele nâzil olmadan önce, iki sûre arasını ayırmayı bilmiyorduk.

Ebû Şâme şöyle der: Besmele'nin iki sûre arasını ayırmak için okunuşu, Resûlullah'ın Kur'an'ı Cebrail'e (a.s) arzı sırasında olması muhtemeldir. Zira Resûlullah, Cebrail kendisine Besmele'yi okumasını emredinceye kadar, okumakta olduğu sûrenin arzına devam ederdi. Böylece o, sûrenin bittiğini anlardı. Resûlullah, Besmele'nin bütün sûrelerin evvelinde bir âyet olduğuna işaret etmek için, «nâzil oldu» ifadesini kullanmıştır. Bundan, sûrenin bütün âyetleri bittikten sonra, Besmele'nin nâzil olma ihtimali anlaşılır. Sûrenin âyetleri tamamlanınca, Cebrail aleyhisselam Besmele ile iner, sûreyi tekrar okumasını ister. Böylece Resûlullah sûrenin son bulduğunu, buna başka bir âyetin ilave edilmeyeceğini anlardı.

İbnu Huzeyme ve Beyhakî, sahih bir senedle İbnu Abbas'ın şu sözünü nakleder: Seb'ul'l-Mesânî, Fatiha sûresidir. Yedincisi nerede diye sorunca, Besmele, cevabını verir.

Dârekutnî, sahih bir senedle Hz. Ali'den şu rivayette bulunur: Hz. Ali'ye, Seb'u'l-Mesânî'nin ne olduğu sorulduğunda, Fatiha sûresidir, cevabını verir. kendisine; bu sûre altı âyet değil midir? diye sorulduğunda, Besmele'nin bir âyet olduğunu ifade eder.

Dârakutnî, Ebû Nuaym ve Hâkim «T a r i h» adlı eserinde, zayıf bir senedle Nâfi'den, İbnu Ömer'in şu sözünü naklederler: Resûlullah; Cebrail bana vahiy getirince ilk sözü Besmele olurdu, demiştir.

Bir başka tarikle Vâhidî, Nâfi'den İbnu Ömer'in şu sözünü nakleder: Besmele her sûrenin evvelinde nâzil olurdu. Beyhakî üçüncü bir tarikle Nafi'den İbnu Ömer'in şu sözünü nakleder: İbnu Ömer Besmele'yi namazda yeni bir sûre başladığında okur, Mushaf'ta yazılı olması, ancak okunması içindir, derlerdi.

Dârekutnî, sahih senedle Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini nakleder: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Fatiha sûresini okurken, Besmele'yi de okuyunuz; çünkü Fatiha ummu'l-kitab ve seb'u'l-mesânî'dir. Besmele de onun âyetlerinden biridir.

Müslim, Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah bir gün

aramızda iken, hafif bir uykuya daldı. Sonra tebessüm ederek uyanıp başını kaldırdı. Bana biraz önce bir sûre nâzil oldu, diyerek Besmele ile birlikte Kevser sûresini okudu.

Bu hadisler; Besmele'nin her sûrenin evvelinde, Kur'an'dan bir âyet olduğunu, tevatür-i mânevî ile gösterir.

5– Fatiha ve Muavvizeteyn Sûreleri Hakkında Görüşler

Bu konuda karşılaşılan güçlüklerden biri, Fahruddin Râzî'nin ifade ettiği şu husustur; bazı eski kitablarda, İbnu Mesud'un Fatiha ve Muavvizeteyn sûrelerinin Kur'an'dan olmadığı sözü nakledilir. Bu, çözülmesi oldukça güç bir konudur. Şayet biz, Kur'an'ın Sahâbe devrinde, mütevatir nakille tesbit edildiğini söyleyecek olursak, Besmele'nin Kur'an'dan bir âyet sayıldığı kesinleşir. Bunu inkar eden küfre sapar. Şayet Kur'an'ın Sahabe devrinde mütevatiren tesbit edilmediğini söyleyecek olursak, aslında Kur'an'ın mütevatir olmaması gerekir. Şu halde İbnu Mesud'dan yapılan bu nakil, büyük ihtimalle asılsızdır. Bu açıklama ile güçlük, ortadan kalkmış olur.

Kadı Ebû Bekr de şöyle demiştir: İbnu Mesud'un Fatiha ve Muavvizeteyn'in Kur'an'dan olmadığı, kendisinden böyle bir şey duyulduğu şeklindeki sözü, doğru değildir. Bu sûreleri Mushaf'ından silmesi ve çıkarması, bunların Kur'an'dan oluşlarını inkar ettiğinden değil, bunların Kur'an'a yazılmalarını kabul etmemesidir. Çünkü İbnu Mesud'a göre uyulması gereken yol, Mushaf'a ancak, Resûlullah'ın yazılmasını emrettiği şeyleri yazmaktır. İbnu Mesud bu sûreleri, Resûlullah'ın yazdırdığını görmediği gibi, yazılmasını emrettiğini de duymamıştır.

Nevevî «Ş e r h u' l - M u h e z z e b»inde şöyle der: Muavvizeteyen ve Fatiha'nın Kur'an'dan olduğuna dair, Müslümanların icmaı vardır. Bunu inkar eden kâfir olur. İbnu Mesud'dan yapılan rivayet doğru değildir, uydurmadır.

İbnu Hazm «e l - M u h a l l â» adlı eserinde şöyle der: Bu ifade İbnu Mesud aleyhine bir yalan ve uydurmadır. Zirri'in, İbnu Mesud'dan yaptığı rivayete dayanan Âsım'ın Kıraatı, İbnu Mesud'dan yapılan sahih rivayettir. Âsım'ın kıraatında, Fatiha ve Muavvizeteyn sûreleri mevcuttur.

İbnu Hacer «Ş e r h u' l - B u h â r î»sinde şöyle der: İbnu Mesud'un bu sûreleri Mushaf'ına yazmaması doğrudur. Ahmed b. Hanbel ve İbnu Hibban'ın İbnu Mesud'dan yaptıkları rivayete göre, Muavvizeteyen sûrelerini Mushaf'ına yazmamıştı.

«Z i y â d e t u' l - M u s n e d» adlı eserinde Abdullah b. Ahmed, Taberânî ve İbnu Merdeveyh, Ameş tarikıyle Ebû İshak'dan, Abdurrahman b. Yezid en-Nehaî'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Abdullah b. Mesud, Muavvize-

teyn'i Mushaf'ından silmiş, bunların Kur'an'dan olmadığını söylemiştir.

Bezzar ve Taberânî, İbnu Mesud'dan başka bir tarikle şöyle rivayet ederler: İbnu Mesud, Muavvizeteyn'i Mushafından silmiş, Resûlullah; bunlarla dua edilmesini emretti, demiştir. Bu yüzden İbnu Mesud bunları Kur'an metni içinde okumazdı. Bu rivayetin isnadı, sahihtir.

Bezzar; İbnu Mes'ud'un bu sözüne hiç bir Sahabe uymamıştır. Çünkü Resulullah'ın (s.a.v.), bu sureleri namazda okuduğu doğrudur, demiştir.

İbnu hacer ise şu görüşü ilave eder: Bunun- İbnu Mes'ud aleyhine uydurulmuş bir yalan olduğunu söyleyenin sözü, merdûddur. Zira, senedsiz olarak sahih rivayetleri yalanlamak, kabul edilemez. Bilakis yapılan rivayetler sahihtir. Te'vili ise ihtimale dayanır, Kadı Ebu Bekr ve diğerleri, yukarıda geçtiği gibi, İbnu Mes'ud'un bunları Mushaf'ına yazmayı kabul etmediği şeklinde, te'vil etmişlerdir. Bu, güzel bir te'vildir. Ancak, zikrettiğim sarih rivayette geçen İbnu Mes'ud'un: Bunlar Kur'an'dan değildir, sözü, bu te'vili reddeder. Bu cümledeki «Kur'an» kelimesinin Mushaf'a hamli, mümkündür. Böylece mezkûr te'vil tamam olur. Fakat yukarıda zikredilen tariklerin seyrini iyice düşünen, böyle bir te'vilin uzak olduğunu anlar.

İbnu's-Sabbâğ; İbnu Mes'ud'a göre bu iki surenin Kur'an'da yazılışı, önceleri kesinlik kazanmamıştı. Fakat sonradan, yazılmalarında ittifak hâsıl olmuştur, demiştir. Hülâsa bu iki sure, İbnu Mes'ud zamanında gene de mütevatirdiler. Fakat İbnu Mes'ud'a göre bunlar, mütevatir sayılmıyordu.

İbnu Kuteybe, «Müşkilu'l-Kur'an» adlı eserinde şöyle der: İbnu Mes'ud, Muavvizeteyn'in Kur'an'dan olmadığını zannediyordu. Zira o, Resulullah(s.a.v.) ın bu iki sure ile Hz. Hasan ve Hüseyin'e, İns ü cinn'in şerrinden korunmaları için dua ettiğini biliyordu. Bu bakımdan zannını değiştirmedi. Bu meselede, İbnu Mes'ud'un zannında isabetli, Muhacirun ve Ensarın hatalı olduğunu söyleyemeyiz. Mushaf'ın, Fâtiha suresini almayışı, maâzallah onun, Kur'an'dan olmadığı zannından değildir. Fakat o, Kur'an'ın Mushaf haline getirilmesini sadece şek, nisyan, ziyade ve noksanlık korkusundan ileri geldiğine inanıyordu. Sûrenin kısa olması, her Müslümanın onu mecburen öğrenmesi bakımından Fatiha sûresinde bu endişelerin bulunmadığını görmüş, onu Mushaf'ına almamıştır.

Yukarıda On Dokuzuncu Bölümün başında İbnu Mesud'un Mushafına Fatiha'yı almadığını ifade eden, Ebû Ubeyd'in sahih senedle naklettiği rivayet geçmişti.

6- Kıraatların Mütevatir Oluşu

Zerkeşî «e l - B u r h â n» adlı eserinde şöyle der: Kur'an ve kıraatlar, birbirinden farklı iki hakikattır. Kur'an, beyan ve i'caz için Resûlullah'a (s.a.v) in-

dirilen vahiydir. Kıraatlar ise, mezkur vahyin lafzı, harfleri, tahfif ve teşdid yönünden keyfiyeti üzerindeki ihtilaftır. Cumhura göre yedi kıraat mütevatir, meşhur olduğu da zayıf bir rivayete göre söylenir.

Gerçek şudur ki ; yedi kıraat, yedi imamdan mütevatirdir. Bunların Resulullah'dan (s.a.v.) mütevatiren geldiği konusunda bazı görüşler ileri sürülebilir. Yedi kıraat imamının kıraatının Resullah'a isnadı, kıraat kitablarında mevcuttur. Bunların nakli, ahadîdir.

Bu konudaki görüşlere ileride yer vereceğiz. Yukarıda geçtiği gibi Ebû Şame, kurra tarafından üzerinde ihtilaf edilen lafızları, istısna etmiştir. İbnu'l-Hacib istisnayı; med, imâle ve hemzenin tahkiki gibi kıraatın edasında yapmıştır. Bazıları da; med ve imâlenin aslı, gerçekte mütevatirdir, fakat keyfiyetinde ihtilaf edildiğinden takdiri mütevatir değildir, demişlerdir. Zerkeşi de bu görüşe katılarak, hemzenin tahkik nevileri bütünüyle mütevatirdir, der.

İbnu'l-Cezeri; «Bu konuda kimsenin, İbnu'l-Hacib'i geçtiğini duymadık. Kadı Ebu Bekr ve arkadaşları gibi usul uleması, bütün bunları tevatüren sabit kabul eder. Doğru olan da budur. Çünkü lafız, tevatüren sabit olursa, edası da tevatüren sabit olur. Edasız lafız tasavvur etmek mümkün değildir, bunun sıhhatı ancak eda ile gerçekleşir, der.

7- Yedi Harf ve Kıraat İmamı

Ebu Şame şöyle der: Bazı ulema hadisde geçen yedi harften, bugün mevcut olan yedi kıraatın kastedildiğini zannetmişlerdir. Bu, ehli ilmin icmaına muhaliftir. Bazı cahillerin zannından öteye geçmemektedir.

Ebu'l-Abbas b. Ammar şöyle der: Yedi rakamı üzerinde duran bazı kimseler, gereksiz nakillerde bulunmuştur. Bu mesele ibhamiyeti sebebiyle yeterli bilgisi olmayan kimselere, bu kıraatın hadisde zikredilen yedi harfe tekabül edip etmemesi yönüyle zorluk çıkarmıştır. Meseleye çözüm arayanlar şüpheyi kaldırmak için, hadisdeki bu rakamı, keşke yediden az veya çok tutsalardı da, her kıraat imamına sadece iki ravi tayin etselerdi, görüşündedirler. Bu tayin; daha meşhur, daha sahih, daha açık bir kıraat olsa bile, üçüncü bir ravinin yaptığı rivayetin iptaline sebep olmuştur. Bu meseleyi kavramayanlar daha da ileri giderek, üçüncü rivayet imamını hatalı bulur veya tekfir ederler.

Ebu Bekr b. Arabî şöyle der: Bu yedi kıraat, başka kıraatlara cevaz verdirmeyecek şekilde, sadece yedi imama münhasır değildir. Ebu Cafer, Şeybe, Ameş ve benzeri kurranın kıraatı, onlar kadar veya onlardan üstün olabilir. Mekkî, Ebu'l-Alâ el-Hemedani başta olmak üzere, pek çok kurra aynı görüştedirler.

Ebu Hayyan ise bu konuda şöyle der İbnu Mucahid'in kitabı ile onu takip edenlerin kitaplarında, meşhur kıraatlardan pek azı zikredilmiştir. İşte Ebu Amr b. Alâ, ondan on yedi ravi, rivayet etmekle şöhret buldu der ve isimlerini sıralar. İbnu Mucahid'in kitabında, kıraat imamı olarak el-Yezidi tayin edilmiştir. Bundan rivayet eden on ravi şöhret bulmasına rağmen, es-Susi ve ed-Durî gibi başkalarına göre farklı bir meziyeti bulunmayanlar, Yezidi'ye nasıl ravi tayin edebilirler? Çünkü, Yezidi'den rivayet eden bu on kişi, kıraatı aynı hocadan almışlar, aynı ciddiyeti göstermişler, aynı kıraatı okumuşlardır. Bütün bunlara, bilgi eksikliği dışında başka bir sebep bulamıyorum.

Mekkî şöyle der: Nafî ve Âsım kıraatını, hadisde geçen yedi harften olduğunu zannedenler, büyük bir hataya düşmüşlerdir. Yedi kıraatın, yedi harfe bağlanması, bunların dışında diğer kıraat imamlarından sabit olan, mushaf hattına uygun düşen kıraatın kabul edilmemesi, bu kıraatın Kur'andan sayılmamasını gerektirir. Bu ise, büyük bir hatadır. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, Ebu Hatim es-Sicistani, Ebu Cafer et-Taberî ve İsmail el-Kadi gibi mütekaddimun kıraat imamlarından kıraatı tasnif edenler, bu yedi imamın çok üstünde kurra zikretmişlerdir. İkincisi hicrî asrın başında, Basra'da Müslümanlar Ebu Amr ve Yakub'un kıraatına, Kufe'de Hamza ve Âsım'ın kıraatına, Şam'da İbnu Amir'in kıratına uymuşlar, hicrî üçüncü asrın başlarına kadar bunu devam ettirmişlerdir. Üçüncü hicrî asrın başında Mucahid, Kisai'nin ismini alıp, Yakub'unkini kaldırmıştır.

Kurra arasında bu yedi imamdan daha değerli, sayıca onlardan daha çok kurra bulunmasına rağmen, yedi imamla sınırlamanın sebebi, imamlardan rivayet edenlerin, gerçekten çok olmasındandır. Kıraatlara olan ihtimam azalınca, Mushaf hattına uygun düşen, hıfzı ve öğrenilmesi kolay olan kıraatlarla yetindiler, Müslümanlar, sika ve sağlamlığı ile şöhret bulan, kıraat talimine uzun süre hizmet eden, kendisinden kıraat öğrenmede ittifak edileni seçtiler, her şehirde bir imam kabul ettiler. Bunanla beraber, yedi imam dışındaki Yakub, Ebu Cafer, Şeybe ve diğer kurra gibi kurranın, kıraat ve naklini terketmediler.

İbnu Mucahid'den önce İbnu Cubeyr el-Mekki kıraatla alakalı bir eser yazmış, her şehirden bir imam seçerek kıraatları, beşde toplamıştır. Kıraat imamlarının sayısını beşde tutması, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Musahafları beş ayrı şehre göndermesine dayanmaktadır.

Hz. Osman'ın yedi şehre Mushaf gönderdiği söylenir. Beş şehre ilaveten Yemen ve Bahreyn'e de birer Mushaf göndermiştir. Bu iki Mushaf'ın gönderildiğine dair bir haber duyulmadığından, İbnu Mucahid ve diğerleri, Mushaf'ların adedine uyarak, Yemen ve Bahreyn Mushafları yerine iki okuyucu (kari') yerleştirdiler. Bunlarla yedi adedi tamamlanmış oldu. Bu rakamın, hadisde varid o-

lan rakama benzer olması, bu meselenin aslını bilmeyen ve zekasını yeterince kullanamayanları, yedi harfle yedi kıraat kastedildiği zannına sevketmiştir. Kıraat meselesinde asıl olan, duyulan kıraattaki senedin sahih olması, Arap dili kaidelerine ve Mushaf hattına uygun düşmesidir. Senedleri yönüyle kıraatların en sahihi, Nafi ve Âsım'ın kıraatları, en fasihi de Ebu Amr ve Kisâî'nin kıraatlarıdır.

Karrâb, «e ş - Ş â f i» adlı eserinde şöyle der: Kurranın yedi kıraat imamına bağlanıp diğerlerini dikkate almamak, ne sünnete, ne de sahabe ve tabiun kavline dayanır. Kıraatların yedide toplanması, bazı muteahhirûnun ortaya koyduğu bir iştir. Bu sayı, kurra arasında yayıldı ve ziyadenin caiz olmayacağı vehmini uyandırdı. Sayının yedide kalacağına dair, kimse kesin bir ifadede bulunmadı.

Kevâşî bu konuda şunu ilave eder: Yedi meşhur kıraat dışındaki kıraatlar hattına uyan her kıraat, nassa dayalı yedi kıraattır. Bu üç şarttan biri eksikse, bu kıraat, şâz kıraattır.

Kıraat imamları, «e t - T e y s i r ve e ş - Ş a t ı b i y y e» de olduğu gibi meşhur kıraatların sınırlandığını zannedenlere, şiddetle karşı koymuşlardır. Bunu en son açıklıyan, Takıyuddîn es-Subkî'dir. «Ş e r h u' l - M i n h â c» adlı eserinde şöyle der: Sahabe-i Kiram, namazda ve namaz dışında yedi kıraatla okumayı caiz gördükleri halde, şâz kıraatla caiz görmemişlerdir. Bu ifade, yedi meşhur kıraat dışındaki kıraatlann, şâz kıraatlar olduğu vehmini ortaya koymuştur. Beğavî, meşhur yedi kıraatla birlikte, Yakub ve Ebu Cafer'in kıraatıyla okunabileceği hususunda, ittifak olduğunu nakletmiştir. doğru olan da budur.

Kevâşi bu kondu şunu ilave eder: Yedi meşhur kıraat dışındaki kıraatlar ikiye ayrılır. Biri; Mushaf hattına muhalif olandır. Bu kıraat ne namaz içinde, ne de namaz dışında okunur. Diğeri de, Mushaf hattına muhalif olmayan, okunması şöhret bulmayan kıraattır. Bu kıraat, garib bir tarikle rivayet edilmiştir, bir değeri yoktur. Bu çeşit kıraatla okumak da caiz değildir. Önceki ve sonraki kıraat imamlarından meşhur olup, Mushaf hattına uyan kıratla okumak caizdir. Yakub ve diğerlerinin kıraatı, bu kabildendir. Beğâvî, bu konuda itimada şayan olan, kıraat imamıdır. Çünkü hem kurra, hem fakih ve hem de birçok ilimleri kendinde toplayan bir alimdir. Yedi kıraatın şâzlarındaki tafsilat, aynen böyledir. Zira bunlar arasında, pek çok şâz kıraat vardır.

«M e n' u l - M e v â n i» adlı eserinde oğlu, şöyle der: C e m' u l - C e v a m i'»de yedi kıraatın mütevatir kıraat olduğunu söylemiştik. Sonra şâz ve sahihler hakkında da on kıraatın dışındakiler, demiştik. On kıraatın mütevatir olduğunu da söylemiştik. Yedi kıraatın tevatüründe ihtilaf olmadığından, icma mevkiinde önce onu zikrettik. Sonra buna, ihtilaflı kıraatları atfettik. Yedi kıraat üzerine ilave edilen üç kıraatın mütevatir olmadığını söylemek, son derece

yersizdir. Bu üç kıraat, Mushaf hattına muhalif değilken, dinde sözü muteber olan bir kimsenin buna dair söz söylemesi, doğru değildir. Babamın, bu üç kıraatı men eden bazı kudâta şiddetle karşı çıktığına şahit oldum. Bazı ashabımız, babamdan yedi kıraatı okutmak üzere izin istediler, o da; on kıraatla okutmana da müsaade ederim, cevabını verdi.

Kevâşî'nin oğlu «M e n u' l - M e v â n i»de şöyle der: İbnu'l- C e z e r î» nin sorduğu bir suale cevap şöyledir: Şâtibî'nin üzerinde durduğu yedi kıraat ile; Ebû Ca'fer, Yakub ve Halef'in okuduğu üç kıraat, dinde kesinlikle bilinen mütevatír kıraattır. On imamdan her birinin infirad ettiği kıraat, dinde zaruri olarak bilinen, Resûlullah'a (s.a.v.) nâzil olan kıraattır. Cahilden başka kimse, bu kıraatların herhangi bir yönü hakkında tenkitte bulunamaz.

8– Kıraat İhtilafının Sebeb Olduğu Fıkhî İhtilaflar

Kıraat ihtilafları, fıkhî ihtilafları da ortaya çıkarır. Bundan dolayı fukaha, kadına dokunmakla abdestin bozulup bozulmayacağına dair ihtilafı لمستم ve لامستم (Nisâ, 43. âyet) kıraatındaki ihtilafa dayamışlardır. Gene, ay halinden yeni çıkan bir kadınla, yıkanmadan önce temasın caiz olup olmadığına dair ihtilafı da Bakara sûresi, 222. âyetindeki يطهرون kelimesinin kıraat ihtilafına dayarlar. Fukaha bu âyet hakkında, iki kıraatla okunduğu takdirde, garib bir ihtilaf naklederler.

Ebû'l-Leys es-Semerkandî, «e l - B u s t â n» adlı kitabında bu âyetle ilgili iki görüş nakleder. Bunlardan biri şudur: Cenab-ı Hak, iki farklı kıraatı beraberce indirmiştir. Diğeri ise, Cenabı Hak, âyeti bir kıraatla indirmiş, ancak bunu iki kıraatla okumamıza izin vermiştir. Sonra da orta yolu seçmiştir. Bu da şayet bir kıraatın tesiri diğerine muhalif düşerse, ikisini de beraber okur, böylece iki kıraat حتى يطهرن de olduğu gibi, iki âyet yerine geçer. البيوت ve البيوت (Bakara, 189.) âyetinde olduğu gibi, bu iki kelimenin tefsiri bir mânada olursa, yalnız biriyle okur, her kabilenin alıştığı lehçeye göre iki kıraatla okumaya cevaz verir. Şayet bu iki kıraattan biriyle okurken hangisini seçeyim derseniz, Kureyş lehçesinde olanı okumanızı söyleriz.

Muteahhirûndan bazı ulema; kıraat ihtilaflarında ve nevilerinde faydalar olduğunu söyler. Bunlardan bazıları şunlardır: Ümmet-i Müslimine kolaylık ve hafiflik sağlamak, kitapları yalnız bir vecih üzere inen diğer ümmetlere karşı, kendilerinin şeref ve faziletini göstermektir.

Ayrıca, kıraatları öğrenmede büyük gayret sarfettiklerinden, medlerin miktarı, imalelerinin farklılığına varıncaya kadar, kelime kelime kavradıklarıdan, sonra da bunların mânaları üzerinde durup, her kelimenin ifadesinden hikmet ve ve hüküm çıkardıklarından tevcih, ta'til ve tercih yönünü ortaya koymadaki dik-

katlerinden dolayı, sevabın büyük olmasıdır.

Bu faydalardan diğeri de, Allah'ın Kur'ana koyduğu sırrı açıklamak, farklı kıraatlara rağmen Kur'an'ı tebdil ve ihtilafdan korumaktır.

Ayrıca, vecizliği sebebiyle i'cazındaki mübalağadır. Öyle ki, kıraatların çeşitliliği, âyetlerin çeşitliğidir. Şâyet her kelimenin ifade ettiği mâna başlı başına bir âyet olsaydı, Kur'an'ın ne kadar uzayacağı açıkça görülürdü. İşte bu yüzden, Maide sûresinin 6. âyetinde bulunan وارجلكم kelimesi, وارجلكم ve وارجلكم şeklinde okunması ile, ayakların yıkanması ve mesh üzerine meshedilmesi, menzilesindedir. Halbuki kelime, aynı kelimedir. Fakat bu iki ayrı hüküm, âyetteki irâbın ihtilafına dayanmaktadır.

Bir başka faydası ise, bazı kıraatların diğer kıraatta mücmel olan manayı beyan etmesidir. Şedde ile يطهرن kıraatı, şeddesiz kıraatın manasını açıklamaktadır. فامضوا الى ذكر الله kıraatı, Cumua sûresi 9. âyetindeki فاسعوا kelimesinden süratli yürümenin değil, tabii yürümenin kastedildiğini beyan eder.

Ebû Ubeyde «F e d â i l u' l - K u r a n» adlı kitabında şöyle der: Şaz kıraattan maksat, Hz. Âişe ve Hafsa'nın صلاة الوسطى yerine صلاة العصر şeklindeki kıraatı, İbnu Mesud'un فاقطعوا ايديهما şeklindeki kıraatı, Cabir'in فان الله من بعد اكراههن غفور رحيم (Nûr, 33.) âyetine اكراههن den sonra لهن ilavesiyle okuduğu kıraatı gibi meşhur kıraatı, tefsir ve mânasını açıklamaktır. İlave edilen bu ve benzeri kelimeler, bazı âyetleri tefsir için getirilmiştir. Buna benzer ilaveler, Tabiundan rivayet edil miş ve iyi karşılanmıştır. Tabiundan yapılan rivayetler iyi karşılanırken, Sahabenin büyüklerinden rivayet edilenler, nasıl iyi karşılanmasın? Bu ilave kıraatlar tefsirden daha öte, daha kuvvetli, âyetin sahih tefsirini ortaya çıkarmada daha sıhhatlidir.

«E s r â r u' t - T e n z i l» adlı kitabımda, meşhur kıraatlar üzerine ziyade mâna getiren her kıraatı beyan ederek, önem verdim.

9- Şaz Kıraatların Fıkhî Değeri

Şaz kıraatla amel etme hususunda farklı görüşler mevcuttur. İmamu'l-Haremeyn, «e l - B u r h â n» adlı eserinde, Şafii mezhebine göre bu kıraatla amelin caiz olmadığını nakleder. Ebû Nasri'l-Kuşayri, bu konuda Şafii mezhebine uyar. İbnu'l-Hacib ise, aksini savunur. Çünkü o, şaz kıraatın sağlamlığını tesbit etmeden, Kur'an'dan olduğunu nakleder. Kadi Ebû't-Tayyib ve Huseyn, er-Rummânî, er-Râfii, şaz kıraatı âhâd haber derecesinde tutarak, kendisiyle amelin caiz olduğunu zikrederler. İbnu's-Subkî, «C e m u' l - C e v â m i» ve «Ş e r h u' l - M u h t a s a r»ında bunu doğrular. Ashab-ı kiram, İbnu Mesu'dun kıraatını, hırsızın sağ elini kesmede delil olarak kullanmışlardır. Ebû Hanife de aynen bu görüştedir. Hanefiyye, Mâide sûresinin 89. âyetindeki فصيام ثلاثة ايام

den sonra İbnu Mes'ud'un متتابعات ilave kıraatını, yemin keffaretinde orucun arka arkaya tutulmasının vucubiyetine delil getirmişlerdir. İleride geleceği üzere neshi sabit olduğu için Şâfii uleması, bunu delil kabul etmemişlerdir.

10– Kıraatların Tevcihi

Bu bahis, kıraat ilminin mühim konularındandır. Kıraat imamları, buna gereken önemi vermişler. Ebu Ali el-Farisi'nin «e l - H u c c e», Mekki'nin «e l-K e ş f», Mehdî'nin «e l - H i d â y e», İbnu'l-Cinnî'nin «e l - M u h t e s i b f î T e v c î h i' ş - Ş e v â z» gibi müstakil kitablar yazmışlardır.

Kevâşî şöyle der: Şâz kıraatların faydası, hakkında delil aranan kıraata, delil veya tercih sebebi olmasıdır. Ancak şurası bilinmelidir ki, bazan iki kıraattan biri diğerine tercih edilirken, tercih olunan kıraat, düşürülecek dereceye vardırılır. Bu, kabul edilemeyecek bir husustur. Çünkü iki kıraat da mütevatirdir.

Ebu Ömer ez-Zahid, «K i t a b u' l - Y e v â k i t»inde, Saleb'in şöyle dediğini nakleder: Bir âyetin kıraatında iki değişik irab olursa, birini diğerine tercih etmem. Şayet bu, Arapların lisanına intikal etmişse en kuvvetli olanı seçerim.

Ebu Cafer en-Nahhâs şöyle der: İki kıraat sahih olduğunda, kurranın yapacağı en doğru hareket,iki kıraattan birinin en doğru olduğunun söylenmemesidir. Çünkü, heriki kıraat Resulullah'dan varid olmuştur. Bu tercihi yapan, günahkâr olur. Ashabın ileri gelenleri, böyle bir tercihe karşı çıkmışlardır.

Ebu Şame şöyle der: Müellifler, مالك ve ملك kıraatı arasındaki tercihde ileri gittiler. Hatta bazıları, diğer kıraat şeklini reddedecek dereceye vardılar. İki kıraatın Resulullah'dan sabit olduğu bilindikten sonra, birinin reddedilmesi makul olamaz. Bazıları da, şâz kıraatların tevcihini, meşhur kıraatların tevcihinden daha kuvvetlidir, derler.

Nehâî; Sahabe-i kiram, Abdullah b. Mes'ud, Salim, Ubeyy ve Zeyd'in kıraatı denilmesini yerinde görmezlerdi. Bunun yerine, falan şu vecihle, falanca şu vecihle okurdu, denildiğini söyler. Nevevî ise, falancanın kıraatı demekte, bir mahzur olmadığını söyler.

YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

el-VAKF ve'l-İBTİDA

Ebu Caferi'n-Nehhâs, İbnu'l-Enbarî, Zeccâc, ed-Dânî, el-Ummânî, Secâvendî gibi bir çok kıraat alimleri, bu konuda müstakil eser yazmışlardır. Kıraat ilminin bu değerli dalı, kıraatın nasıl edâ edileceğini belirten bir daldır.

Vakf ve İbtidâ konusu, Nahhâs'ın şu rivayetine dayanır. Nahhâs şöyle demiştir: Bize, Muhammed b. Caferi'l-Enbârî, Hilâl b. Alâ b. Ubeyy ve Abdullah b. Amr ez-Zurakî, o Zeyd b. Ebî Enîse, o da Kasım b. Avf el-Bekrî'den rivayetle, Abdullah b. Ömer'den şöyle dediğini söyler: Kur'an'ın nüzûlünden önce, bir müddet, içimizde imanın varlığını duyarak yaşadık. Resulullah (s.a.v.) vahiy başlayınca helâl ve haramı, sizin bugün Kur'anı öğrendiğiniz gibi, üzerinde vakf edilmesi gereken yerleri öğrenmiştik. Günümüzde bazı kimselere, imandan önce Kur'an'ın verildiğini, emir ve yasaklarından haberi olmadan, üzerinde vakf edilmesi gereken yerleri bilmeden, başından sonuna okuduklarını gördük.

Nahhâs; bu hadis, onların Kur'anı öğrendikleri kadar, vakf yerlerini de öğrendiklerini gösterir, der. İbnu Ömer'in: Bir müddet yaşadık ifadesi, sahabenin icmaına delâlet eder. Bu rivayeti, Beyhâki «e s - S u n e n»inde nakletmiştir.

Hz. Ali; ورتل القرآن ترتيلا **«..ve ağır ağır Kur'an oku.»** (Müzzemmil, 4.) âyetinde geçen tertîl kelimesi, harflerin tecvîdi ve vakf yerlerinin bilinmesidir, der. İbnu'l-Enbârî ise; Kur'anı en iyi şekilde okumak, ondaki vakf ve ibtidayı bilmektir, der. İbnu'n-Nekzavî de; Vakf ilmi kıraat ilminin önemli bir dalıdır. Çünkü Kur'anın mânasını anlamak, ondan şerî deliller çıkarmak ancak, vakf ve ibtidayı bilmekle gerçekleşir, der.

İbnu'l-Cezerî «e n - N e ş r» adlı kitabında şöyle der: Okuyanın, sûreyi veya sûrenin bir kısmını bir nefeste okuması mümkün olmayınca, vasl halinde iki kelime arasında nefes almak caiz olmayınca, nefes olmak ve dinlenmek, nefes aldıktan sonra uygun bir yerden başlamak için durulacak yerin (yani vakfın) seçilmesi gerekir. Vakf için seçilen kelime, âyetin mânasını bozmamalıdır. Bu dikkatli kıraat, Kur'anın icazını ortaya çıkarır, kıraattan maksat yerine gelmiş olur. Bu yüzden kıraat imamları, vakf ve ibtidanın öğretilmesi ve bilinmesine teşvik etmişlerdir. Hz. Ali'nin sözü, bu ilmin vucûbuna bir delildir. İbnu

Ömer'in sözü de, vakf ve ibtidanın öğrenilmesinde, Sahabenin icmaı olduğuna dair bir delildir. Bize göre vakf ve ibtidanın öğrenilmesi, sahih, hatta mütevatirdir. Tabiünun ileri gelenlerinden, Ebu Cafer Yezid b. el-Ka'ka', yakın dostu İmam-ı Nâfi, Ebu Amr, Yakub, Âsım ve diğer kıraat imamları, selefi salihin, buna önem vermişlerdir. Onların bu konudaki sözleri maruf, kitaplarındaki ifadeleri meşhurdur. Bu yüzden halefin bir çoğu, icazet veren bir kıraat imamının, vakf ve ibtidayı bilmeyene, icazet vermemesini şart koşmuşlardır.

Şa'bî şöyle der: كل من عليها فان **«-Yer- üzerinde bulunan herşey yok olacaktır. Yalnız Rabbinin celal ve ikram sahibi yüzü (zatı) baki kalacaktır.»** (Rahman, 26.) âyetini okurken sekte yapmadan و يبقى وجه ربك ذو الجلال و الاكرام âyetine geçersin. Bunu, İbnu Ebi Hatim rivayet etmiştir.

1– Vakfın Nevileri

Kıraat imamları, vakf ve ibtidanın nevilerine ıstılahî isimler vermiş, farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

İbnu'l-Enbâri: Vakf; tâm, hasen ve kabih olmak üzeri üç kısımdır, der.

Vakfı Tâm: Üzerinde durulan, kendisiyle ilgisi bulunmayan bir sonraki kelimeyle başlanması gereken vakfdır.

و اولئك هم المفلحون **«...İşte onlar felaha ermişlerdir.»** (Bakara, 5.) âyeti ile ام لم تنذرهم لا يؤمنون **«..uyarmasan da onlar için birdir; onlar inanmazlar.»** (Bakara, 6.) âyeti buna misaldir.

Vakfı Hasen: Üzerinde durulması uygun olan, kendisinden sonraki kelime ile başlanması doğru olmayan vakftır. الحمد لله üzerinde durulması, bundan sonra gelen رب العالمين ile ibtida edilmesi, doğru değildir. Çünkü رب kelimesi, لله kelimesinin sıfatıdır.

Vakfı Kabîh: Tâm ve hasen olmayan vakftır. بسم الله ibaresinde بسم üzerinde durmak, buna misaldir.

İbnu'l-Enbari şu açıklamayı getirir: Muzafun ileyh olmadan muzaf, sıfat olmadan mevsûf, merfû olmadan ref eden veya aksi, mensûb olmadan nasb eden veya aksi, te'kid olmadan müekkid, matufun aleyh olmadan matuf, mubdelin minh olmadan bedel, ismi olmadan; كان ، ظن ، ان ve benzerleri, haberi olmadan, bunların isimleri, istisna olmadan müstesna minh, ismî veya harfî olsun, sıla olmadan mevsûl, masdarı olmadan fiil, müteallıkı olmadan harfi cer ve cezası olmadan şart üzerinde durmakla, vakfı tâm olmaz.

Başkaları da vakfı dört kısma ayırırlar. Bunlar: Muhtar olan tâm, caiz olan kâfi, mefhum olan hasen, metruk olan kabihdir.

Tâm: Kendisinden sonraki kelimeyle ilgili olmayan, üzerinde durulması ve kendisinden sonraki kelimeyle başlanması uygun olan vakftır. Tâm vakf,

واولئك هم المفلحون «...ve onlar felaha erenlerdir.» âyetinde olduğu gibi, çoğu zaman âyetlerin başında bulunur. و جعلوا اعزة اهلها اذلة «...halkın şereflilerini zelil ederler..» (Neml, 34.) âyetinde olduğu gibi bazen de âyet arasında bulunur. أذلة kelimesinde vakf, tâmdır. Çünkü Belkıs'ın sözü,. burada bitmektedir. Cenab-ı Hak sonra و كذلك يفعلون demiştir. (Neml, 34.) âyet.

لقد أضلني عن الذكر بعد اذ جاءني «(O) beni, bana gelen Kitaptan saptırdı...» (Furkân,29.) âyetinde جاءني de vakfı tâmdır. Zalim Ubeyy b. Halef'in sözü burada bitmiştir. Cenab-ı Hak sonra: و كان الشيطان للانسان خذولا «..zaten şeytan, insanı (uçuruma sürükleyip) yapayalnız ve yardımcısız bırakır.» buyurmuştur.

Vakf bazan da âyetten sonra olur: مصبحين و بالليل (Saffât, 137-138.) âyetinde و بالليل kelimesinde vakf tâmdır. Çünkü önceki kelimenin manasına matuftur, yani; sabah-akşam demektir.

يتكئون و زخرفا «...yaslanacakları koltuklar...ve (nice) süs (ler verdik).» (Zuhruf, 34-35.) âyetleri de bunun gibidir. Âyetin ibtidası يتكئون و زخرفا dir. Makabline matuf olduğu için و زخرفا kelimesinde vakfı tâm vardır.

Her kıssanın sonu ve öncesi, her surenin sonu, nida edatının öncesi, emir fiili, kasem harfi ve lâm'ı, cevabı öne geçmeyen şart, ماكان ، ذلك ، و كان الله ve لولا dan önceki kelimede durmak, vakfı tâmdır. Bunların önünde kasem, kavl ve kavil manasında olan kelimeler geçmedikçe vakf, tâm olurlar.

Kâfî: Lafızda munkatı', manada müteallık olan vakfdır. Bunun üzerinde vakf uygun düştüğü gibi, kendisinden sonraki kelime ile ibtida da uygundur. حرمت عليكم امهاتكم «Size (şunlarla evlenmeniz) haram kılındı: analarınız..» (Nisa, 23.) âyetinin bitiminde vakf edilir. Bundan sonraki kelime ile de ibtida yapılır. Önlerine kavil veya kasem geçmedikce, her âyette; lâm-ı ta'lîl, lâkin mânasına gelen الا , şedde ile kesreli ان , istifham, بل ,muhaffef بئس ، نعم ، الا ، سين ، سوف ve كيلا den önceki kelimede yapılan vakf da bu kabildendir.

Hasen: Üzerinde vakfı uygun olan, kendisinden sonraki kelime ile başlaması uygun olmayan vakfdır. الحمد لله رب العالمين «Hamd âlemlerin Rabbinedir.» buna misaldir.

Kabîh: Kendisinden ne olduğu anlaşılmayan vakfdır. Meselâ: الحمد gibi. Bundan daha kabîhi لقد كفر الذين قالوا «Andolsun, şöyle diyenler kafir olmuşlardır...» diye durup ان الله هو المسيح «Allah, Meryem oğlu Mesih-tir...» (Maide, 17.) âyetiyle başlamaktır. Çünkü bu ibtida ile mânanın anlaşılsısı imkânsızdır. Bunu bilerek okuyan, manasını bu şekilde kasteden, kâfir olur. فبهت الذى كفروا لله «....inkâr eden adam şaşırıp kaldı....» (Bakara, 258.) âyeti ile فلها النصف و لأبويه (Nisa, 11.) âyeti buna misaldir. Bundan daha kötüsü, müsbet olmayan menfi kelâm üzerinde yapılan vakfdır. لا اله الا الله **«Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur.»** âyeti ile وما ارسلناك الا مبشرا ونذيرا

«..Seni de bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.» (İsrâ, 105.) âyeti buna misaldir. Nefes almak için durma mecburiyeti olursa caizdir. Sonra, bir önceki kelime ile başlayıp devam etmesinde, beis yoktur.

Secavendî, vakfı; lâzım, mutlak, caiz, mucevvezun li vechin ve murahhasun darûratan olmak üzere, beşe ayırır.

1- Lâzım: Her iki âyeti birleştirmekle kastedilen mânayı değiştiren vakfdır. وماهم بمؤمنين **«...oysa inanmamışlardır.»** (Bakara, 8.) âyetinde vakf gereklidir. Şayet, يخادعون الله ye vasl edilirse bu cümlenin بمؤمنين kelimesine sıfat olma vehmi ortaya çıkar. Böyle olunca münafıklar, aldatıcı olmaktan uzak tutulur, halis iman sahibi kişiler durumuna gelirler.
Bu aynen; o aldatıcı mü'min değildir, sözüne benzer. لاذلول تثير الارض **«henüz boyunduruk altına alınmamış... yeri süremez...»** (Bakara, 71.) âyeti de böyledir. Çünkü, تثير fiili, ذلول kelimesinin sıfatıdır, bu itibarla o da menfidir. Yani toprağı süren zelil değildir. Bakara 9. âyetinden maksat, imanı nefyettikten sonra aldatmayı isbat etmektir.

سبحانه ان يكون له ولد **«Haşa O, çocuk sahibi olmaktan yücedir.** (Nisa, 171.) âyeti, له ما في السموات وما في الارض **«göklerde ve yerde olanların hepsi onundur.»** âyetiyle birleştirilirse, bunun ولد kelimesinin sıfatı oldluğu vehmi doğar. Menfi olanın, göklerde olan her şeyin O'na ait olma vasfiyle, mevsûf olan veled anlaşılır. Halbuki burada gaye, mutlak mânada veled'in nefyidir.

2- Mutlak: Kendisiyle başlanılan isim gibi, kendisinden sonraki ile ibtidası uygun olan vakfdır. الله يجتبى (Şûrâ, 13.) âyeti buna misaldir. يعبدوننى لا يشركون بى شيئا **«...Onlar hep bana kulluk ederler ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar.»** (Nür, 55.) âyeti, سيقول السفهاء (Bakara, 142.) âyeti, سيجعل الله بعد عسر يسرا **«...Allah, bir güçlükten sonra (er geç) bir kolaylık yaratacaktır.»** (Talâk, 7.) âyeti gibi fiille başlayan âyetler, وعد الله (Nisâ, 122.), سنة الله (Ahzâb, 38.) âyetlerinde olduğu gibi mahzuf fiilin mefulü, من يشاالله يضلله **«...Allah dilediği kimseyi şaşırtır...»**(En'am, 39.) âyetındeki şart, اتريدون ان تهدوا **«...doğru yola iletmek mi istiyorsunuz?.»** (Nisa, 88.) تريدون عرض الدنيا **«...siz, geçici dünya malını istiyorsunuz..»** (Enfal, 67.) âyetlerinde takdiri bile olsa istifham, ما كان لهم الخيرة **«...seçim, onlara ait değildir...»** (Kasas, 68.), ان يريدون الا فرارا **«...Sadece kaçmak istiyorlardı.»** (Ahzab, 13.) âyetlerindeki nefiy, bu kabildendir. Şu var ki bütün bunlar, makûlu'l-kavl olmayacaktır.

3- Caiz: İki tarafın müsbet olması bakımından, kendinde vasl ve fasl caiz olan vakıftır. وماانزل من قبلك **«...ve senden önce indirilene...»** (Bakara, 4.) âyeti buna misaldir. Çünkü atıf vav'ı mefûlün fiilden önce gelmesi faslı gerektirir. Buradaki takdir, ويوقنون بالاخرة **...ahirete kesin olarak inanırlar...** Şeklindedir.

4- **el-Mucevvez li vechin:** Buna misal; اولئك الذين اشتروا الحياة الدنيا بالاخرة

«İşte onlar, âhireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir...» (Bakara, 86.) âyetidir. Çünkü فلايخفف عنهم العذاب **«Onlardan azab hafifletilmez.»** âyetinde fa, sebeb ve cezayı gerektirir; bu da vasl edilmesine sebeb olur. Fiilin yeni cümle durumunda olması, fasl için bir vecih teşkil etmektedir.

5- el- Murahhasu darûreten; önceki âyetle sonraki âyet arasındaki münasebeti kesin olan vakıftır. Fakat nefesin kesilmesi ve kelâmın uzunluğu sebebiyle, ruhsat verilir. Geriye dönerek, vasl edilmesi gerekmez. Çünkü sonra gelen cümlenin mânası açıktır. والسماء بناء **«..göğü de bina..»** (Bakara, 22.) âyeti, buna misaldir. Çünkü âyetin devamı olan وانزل fiili, âyetin siyakına giren ayrılmaz bir parçasıdır. Bu fiilin fâili, müstetir zamir olarak makabline dönmektedir. Bununla beraber cümlenin mânası kaybolmamıştır.

Ayrıca; vakf caiz olmayan yerler ise, cezasız şart, habersiz mübteda üzerine vakıftır. Bazıları da Kur'an'daki vakf'ın, sekiz çeşit olduğunu söylerler. Bunlar; tam ve benzeri, nâkıs ve benzeri, hasen ve benzeri, kabih ve benzeridir.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Kurra'nın çoğu vakf'ın kısımlarını belirli kaidelerle sınırlamışlardır. Vakf'ın taksiminde söyleyebileceğim en uygun yol, onun ihtiyarî ve ıztırarî olarak ikiye ayrılmasıdır. Çünkü kelam, ya tam'dır, ya da değildir. Şayet tam ise, vakf ihtiyarîdir. Kelamın tam olması, kendinden sonraki ifadeye ne lafzan, ne de mânen bağlı olmamasıdır. İşte bu, tam adı verilen vakftır. Kelamın mutlak mânada tam olması sebebiyle vakf yapılır, kendisinden sonraki ile ibtida edilir. Cezeri buna misal olarak yukarıda geçen vakf-ı tamdaki âyeti getirmiştir. Vakf, bir tefsire, i'raba ve kıraata göre tam olur, diğerine göre de olmayabilir. ومايعلم تاويله الاالله **«...Onun tevilini Allah'tan başka kimse bilemez..»** (Ali İmran, 7.) âyeti, kendisinden sonra gelen yeni bir kelam ise tamdır, şayet atfedilmişse tam değildir. Fevatihussuver, kendisi mübteda, haberi mahzuf veya aksi olursa الم هذه veya هذه الم şekli ortaya çıkar, veya mukadder قل fiiline meful olursa, bunlarda yapılan vakf, tam olur. Şayet kendileri mübteda, sonraki de haber olursa vakf, tam değildir. مثابة للناس **«İnsanlara toplantı ve güven yeri.»** (Bakara, 125.) âyetindeki vakf, واتخذوا hanın kesriyle okunan kıraat üzere tamdır. Fetha ile okunan kıraat üzere ise, vakf-ı kâfi'dir. الى صراط العزيز الحميد **«...Güçlü ve övgüye layık (Allah)ın yoluna...»** (İbrahim,1.) âyetindeki حميد kelimesini merfu okuyan kıraata göre vakf-ı tam, meksür okuyan kıraata göre de vakfı hasendir. Vakfı tam bazen tercihe tabi tutulur. مالك يوم الدين اياك نعبدو اياك نستعين **«Din gününün sahibidir. (Ya Rabbi) yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden yardım dileriz.»** (1/4-5.) âyetlerindeki vakfın ikisi de tamdır. Ancak birinci âyetteki vakfın tam oluşu, ikincisinden daha kuvvetlidir. Çünkü birincinin aksine ikincisi, hitabda kendisinden sonra gelene ortak olmuştur. Hitabda müşterek olan bu vakf, bazı kurranın

şibh-i tam adını verdikleri, tamdır.

Maksud olan mânayı açıklamak için tekidi uygun olan tam, Secavendinin lazım adını verdiği tam'dır. Şayet kelam, kendisinden sonra gelene bağlı ise bu bağlılık ya sadece mâna bakımındandır, buna kelamın kendisinden onra gelene muhtaç olmaması, kendinden sonra gelenin de bu kelama muhtaç olmamasından dolayı, vakfı kâfî adı verilmiştir. Şu âyetler buna misaldir: ومما رزقناهم ينفقون **«...kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar.»** (Bakara, 3.), وما انزل من قبلك **«Senden önce indirilene...»** (Bakara, 4.), على هدى من ربهم **«..Rablerinden** bir hidayet üzeredirler...» (Bakara, 5.), veya vakf-ı tam'da olduğu gibi, vakf-ı kâfi de tercihe tabi tutulur. فى قلوبهم مرض **«...kalbelerinde hastalık olanlar...»** âyetindeki vakf kâfi'dir. فزادهم الله مرضا **«...Allah onların hastalığını artırdı...»** âyetinde ise, kâfilik bundan بما كانوا يكذبون **«Yalan söylemelerinden ötürü...»** âyetinde ise, her iki âyetten de daha kuvvetlidir.

Vakf, bir tefsir, i'rab ve kıraata göre kâfi olurken, diğerine göre kâfi olmayabilir. يعلمون الناس السحر **«...insanlara büyü öğretiyorlar...»** (Bakara, 102.) âyetindeki vakf, kendisinden sonra gelen «mâ» harfi menfi kabul edilirse, kâfidir. Şayet «mâ» harfi mevsule kabul edilirse, vakf-ı hasen olur. وبالآخرة هم يوقنون **«...ahirete de kesin olarak inanırlar...»** (Bakara, 4.) âyetindeki vakf, şayet kendisinden sonra gelen kelime mübteda على هدى de haber olursa, vakfı kâfi olur. الذين يؤمنون بالغيب **«Onlar ki gaybe inanırlar...»** âyeti veya والذين يؤمنون بما انزل **«ve onlar sana indirilene inanırlar...»** âyetine haber olursa, vakfı hasen olur. ونحن له مخلصون **«..biz ona gönülden bağlananlarız...»** âyeti, ام تقولون şeklinde hitab siğası ile okunursa, vakfı kafi olur, gayb sigası ile okunursa, vakfı hasen olur. يحاسبكم به الله **«...Allah sizi onunla hesaba çeker...»** (Bakara, 284.) âyeti, فيغفر ve يعذب şeklinde merfu okunursa, vakf-ı kâfi, meczum okunurlarsa, hasen olur.

Şayet kelam, kendisinden sonra gelene lafız bakımından bağlı olursa, buna hasen adı verilir. Çünkü bu bizatihi hasendir. Lafzi bağlılığından dolayı kendisinden sonraki ile başlamaksızın, üzerine vakf caizdir. Ancak âyet başları bundan müstesnadır. Aşağıda gelecek olan Ummu Seleme hadisinde, Resûlullah'dan rivayet edildiği üzere, kıraat ehlinin bir çoğu, âyet başlarında vakf etmeye cevaz vermişlerdir.

Vakf, bir takdire göre hasen, diğerine göre kafi, bir diğerine göre de tam olabilir. هدى للمتقين **«...muttekilere yol göstericidir.»** âyeti, kendisinden sonra gelene mevsuf olursa, hasendir. هدى للمتقين âyeti, kendisinden sonraki âyetten ayrılmak kaydıyla mukadder mübtedanın haberi veya mukadder fiilin mefulu yapılırsa kafi olur. Şayet kendisi mübteda, اولئك haberi olursa, tam olur. Şayet kelam tam olmazsa, vakf ıztıraridir. Bu vakfa kabih adı verilir. Nefes kesilmesi

ve benzeri zaruretler olmadıkça, faydası bulunmadığından veya mânası bozulduğundan, kasten vakf etmek caiz değildir. صراط الذين misalinde olduğu gibi. Bu vakfdaki kabihlik, birbirinden farklı olur. فلها النصف ولابويه (Nisa, 11.) âyeti, ebeveynin kızla birlikte, mirasın yarısına ortak olmayı akla getirdiğinden, vakf kabih olur. ان الله لا يستحيى **«Allah çekinmez ki...»** (Bakara, 26.), فويل للمصلين **«Veyl olsun şu namaz kılana ki...»** (Mâûn, 4.), لاتقربو الصلاة **«Namaza yaklaşmayın...»** (Nisa, 43.) âyetlerindeki vakf, bir önceki âyetteki vakf'dan daha kabihtir. İhtiyari ve ıztırari vakf'ın hükmü budur.

2- İBTİDA

İbtida ancak, ihtiyari olur. Çünkü vakf'daki zaruret bunda yoktur. İbtida ancak, mânanın müstakil olması, maksadın yerine gelmesi ile caizdir. Bu da vakf gibi, dört kısma ayrılar. Bunlar; vakfın tam olup olmaması, mânanın bozulması ve muhal olması bakımından tamam, kifaye, hasen ve kabih gibi farklı kısımlardır. و من الناس (Bakara, 8.) âyeti üzerine vakf, buna misaldir. Âyetteki الناس kelimesinde ibtida yapılırsa, bu ibtida kabih olur. امنا kelimesinde ibtida, tâmdır. Şayet من يقول kelâmında vakf edilirse, يقول ile ibtida, من ile ibtidadan daha hasendir. ختم الله âyetinde vakf, kabihtir. الله kelimesiyle ibtida, daha kabihdir. ختم kelimesi ile ibtida, kâfidir. المسيح ابن الله **«...Mesih Allah'ın oğlu...»**, عزير ابن الله **«..Üzeyr Allah'ın oğlu...»** (Tevbe, 30.) âyetlerinde, vakf, kabihtir. ابن kelimesiyle ibtida daha kabih, عزير ve المسيح ile ibtida daha çok kabihtir. وما وعدنا الله (Ahzab, 12.) âyetinde, şayet zaruri olarak vakf edilirse, الله kelimesiyle ibtida kabihtir. وعدنا ile ibtida, daha kabih, ما ile ibtida ise öncekiler den daha kabihtir. Vakf, bazan hasen, bununla ibtida ise kabih olur. يخرجون الرسول واياكم **«...Resûlü ve sizi (yurdunuzdan sürüp) çıkardıkları...»** (Mümtehine, 1.) âyetinde vakf hasendir, mâna bozulduğundan dolayı اياكم kelilmesiyle ibtida ise kabihtir, Çünkü Allah'a imandan men edilmiş olur. Vakf bazen kabih, bununla ibtida ise, tam aksine olur. من بعثنا من مرقدنا هذا **«..yattığımız yerden bizi kim kaldırdı...»** (Yasin, 52.) âyetinde هذا ile vakf, mübteda ve haberi birbirinden ayırdığı, هذا nın المرقد kelimesine ait olduğunu akla getirdiği için, kabihtir. هذا kelimesiyle ibtida ise, yeni bir cümle başı olduğu için, kâfi veya tâmdır.

3- Vakf ve İbtida Hakkında Lüzumlu Açıklamalar

a- Muzafun ileyh olmadan muzaf üzerine vakf caiz değildir sözü, geçerli değildir. Bu konuda İbnul-Cezerî şöyle der: Bununla kastettikleri edâi cevazdır. Böyle bir cevaz, kıraatta iyi, tilavette sadedir. Bununla ne haramı, nede mekruhu kasdetmişlerdir. Allah korusun, bununla Kur'an'ın tahrifi, Allah'ın murad ettiği mânanın aksi kasdedilmişse, kastedenin günahkâr olması şöyle dursun, doğ-

rudan doğruya kâfir olması gerekir.

b- İbnu'l-Cezerî şöyle der: Bazı irabcıların yanlış irabda ısrar etmeleri, bazı kurranın da bunu kabullenmeleri, bazı ehli hevanın bunu te'vile yanaşmaları, vakfın veya ibtidanın yapılmasını gerektirmez. Aksine, tam olan mânayı, uygun olan vakfı araştırmak gerekir. وارحمنا انت **«..bize acı, Sen...»** ile vakf, nida mânasında مولانا فانصرنا **«..bizim mevlamızsın, bize yardım eyle.»** (Bakara, 286.) âyetiyle ibtida, ثم جاؤك يحلفون **«..hemen sana geldiler de: 'Biz sadece...istedik...Allah'a yemin ederler.»** ile vakf, بالله ان اردنا (Nisa, 62.) âyetiyle ibtida, يابني لاتشرك **«..ey oğulcuğum (Allah'a) ortak koşma..»** ile vakf, بالله ان الشرك **«Allaha, çünkü şirk..»** (Lokman, 13.) âyetiyle kasem mânasında olmak üzere ibtida, وماتشاؤن الا ان يشاء الله **«Allah dilemedikçe siz bir şey dileyemezsiniz.»** ile vakf, الله رب العالمين **«..alemlerin Rabbı olan Allah...** (Tekvir, 29.) âyetiyle ibtida, فلاجناح ile vakf, عليه أن يطوف (Bakara, 158.) âyetiyle ibtida, buna misaldir. Bütün bunlar; gerçekten uzaklaşmak, şaşkınlık ve kelimeleri yerlerinden değiştirmektir.

c- Fasılaların ve kıssaların uzunluğunda, mutarıza cümle ve buna benzerlerde, kıraatların cem'i durumunda, kıraatın tahkik ve tenzilinde, vakf ve ibtida bağışlanır. Bunların dışındaki hallerde, bağışlanmaz. Zikredilen bazı sebeplerden dolayı, vakf ve ibtidaya cevaz verilebilir, bunların dışındakilere ise cevaz verilmez. Bu, Secavendi'nin el-murahhasu darûraten adını verdiği ve والسماء بناء. **«..göğü de bina yaptı...»** (Bakara, 22.) âyetini misal olarak getirdiği, vakıftır.

İbnu'l-Cezeri şöyle der: Fasıla ve kıssalara en uygun misal; قبل المشرق والمغرب **«...doğu ve batı tarafına..»** (Bakara, 177.) واقام الصلاة واتى الزكاة **«..namaz kıldı, zekat verdi..»** والموفون بعهدهم اذا عاهدوا **«Andlaşma yaptıkları zaman andlaşmalarını yerine getirirler...»** gibi aynı âyetteki vakf ve ibtida ile قدأفلح المؤمنون **«Felaha ulaştı o Müminler.»** dan itibaren kıssanın sonuna kadar devam eden âyetlerdeki vakf ve ibtidadır.

Farabî, «e l - M u s t e v f â f i' n - N a h v» adlı eserinde şöyle der: Vakfı tâm imkânı varken, âyetlerde vakfı nâkıs yapılmasını, nahivciler kerih görmüşlerdir. Şayet kelâm uzun olur, vakfı tâm yapma imkânı bulunmazsa, vakfı nâkıs yapılması uygun olur. Şayet, Cin sûresinin 19. âyetinin başı olan ان maddesi meksûr okunursa, قل أوحى Cin ile başlayıp فلاتدعوا مع الله أحدا (Cin, 18) **«...Allah ile beraber bir başkasına dua etmeyin.»** ile son bulan âyetler, buna misal olur, Şayet ان maddesi mensub olarak okunursa, كادوا يكونون عليه لبدا **«...Muhammed'e(a.s.) karşı birbirleriyle kenetlendiler.»** (Cin, 19.) ya kadar olan âyetler, buna misal olur.

Bazı durumlarda nakıs vakf, hasen olur. Beyan çeşitlerinden biri olması, bundandır. ولم يجعل له عوجا **«..ve ona hiçbir eğrilik koymadı.»** (Kehf, 1.) âyeti,

buna bir misaldir. Çünkü عوجا kelimesindeki vakf, قيما kelimesininin kendisinden ayrı olduğunu, takdim niyetinde bir hal kabul edildiğini beyan eder. بنات الاخت **«..kardeş kızları...»** (Nisa, 23.) âyeti de buna misaldir. Çünkü nesəb yönünden tahrim ile, sonradan arız olan tahrimi, birbirinden ayırmıştır. Kelamın vakf'a mebni olması da bundandır. Buna misal: ياليتنى لم اوت كتابيه ولم ادر ما حسابيه **«'Keşke bana kitabım verilmeseydi, şu hesabımı, hiç görmemiş olsaydım.'»** (el-Hâkka, 25-26.) âyetleridir.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Yukarıda zikredilen vakf, bağışlandığı gibi şayet cümleler arasında lafzî bağ mevcut değilse, kısa âyetlerde bu vakf, bağışlanmaz ve güzel olmaz. ولقد آتينا موسى الكتاب **«Andolsun, Musa'ya Kitabı verdik.»** (Bakara, 87.) âyetinin بالرسل ile القدس kelimelerindeki vakf'a yakınlığı dolayısıyla, buna misaldir. Keza, vakıfda uygunluk dikkate alınır. Bundan dolayı vakfedilen kelime, vakf-ı tam'ın bulunduğu ve kendisinden sonra gelen kelime ile ilgisinin kesildiği benzeri kelimeye bağlanır. Bu da, o kelimeye uygunluğundandır. لها ما كسبت **«...Onların kazandıkları kendilerinin...»** âyetinin ولكم ما كسبتم **«sizin kazandıklarınız da sizin...»** âyetine (Bakara, 134.), فمن تعجل فى يومين فلا اثم عليه **«..Kim hemen iki gün içinde dönerse ona günah yoktur.** âyetinin ومن تأخر فلا اثم عليه **«Kim geri kalırsa korunduğu takdirde ona günah yoktur**(Bakara, 203. âyetine, يولج الليل فى النهار **«(Allah) geceyi gündüzün içine sokar,»** âyetinin ويولج النهار فى الليل **«...gündüzü de gecenin içine sokar...»** (Fâtır, 13.) âyetine, من عمل صالحا فلنفسه **«..Kim iyi iş yaparsa faydası kendisinedir..»** âyetinin ومن اساء فعليها **«... kim kötülük yaparsa zararı kendisinedir.»** (Fussilet, 46.) âyetine uygunluğu. buna misaldir.

d- Bazı kurra, bir harf üzerinde vakfı caiz görürken, diğerleri bir başka harf üzerinde caiz görürler. Böylece her iki vakf arasındaki tezatta, murakabe ortaya çıkar. Bunlardan biri üzerinde vakf yapılınca, diğerinden kaçınılır. Mesela; لاريب (Bakara, 2.) âyetinde vakf eden, aynı âyette bulunan فيه üzerinde vakfı caiz görmez. فيه üzerinde vakf eden de لاريب üzerinde vakfı caiz görmez. ولا يأب كاتب **«...Yazıcı yazmaktan kaçınmasın...»** âyetindeki vakf ile كما علمه الله **«..Allah'ın ona öğrettiği gibi...»** (Bakara, 282.) âyetindeki vakfarasında, وما يعلم تأويله الا الله **«...Oysa onun tevilini Allah'tan başka kimse bilmez...»** âyetindeki vakf ile والراسخون فى العلم **«..ilimde ileri gidenler...»** (Âli İmrân, 7.) âyetindeki vakf arasında murakabe vardır. İbnu'l-Cezeri; Vakfı murakabeyi ilk koyan, Ebu'l-Fadl er-Razi'dir. Râzi bunu, aruzda terim olarak kullanılan «murakabe» den almıştır, der.

e- İbnu Mucahid şöyle der: Vakf-ı tâmmı ancak kıraat ve tefsir ilmini bilen, âyetler arasında fikir birliğini birbirinden ayıran, Kur'an'ın nazil olduğu lehçeleri bilen nahivciler yapabilir. Bazıları buna fıkıh ilmini de ilave ederler. İşte bu yüz-

den tevbe etse bile, kazf edenin şahadetini kabul etmeyen fukaha ولاتقبلوا لهم شهادة أبدا «..ve artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin...» (Nur, 4.) âyetinde vakf etmişlerdir. Nekzavî, «K i t a b u' l - V a k f» adlı eserinde bunu şöyle açıklar: Her kurrâ'nın, fıkıh ilminde meşhur olan bazı mezhep imamlarının görüşlerini bilmesi zaruridir. Bu bilgi, vakf ve ibtidanın tesbitine yardımcı olur. Çünkü Kur'an'da, bazı mezheplere göre vakfı gereken, diğerlerine göre menedilen âyetler mevcuttur.

Kurranın nahiv ilmi ve bununla ilgili bazı takdirlerde bulunma ihtiyacı, ملة أبيكم ابراهيم «**Babanız İbrahim'in dini.**» (Hac, 78.) âyetinde geçen ملة kelimesini igra üzere masub olarak okuyanın mâ kablinde vakf etmesi, şayet mâ kabli ile amel ettirirse vakf etmesi gibi durumlar, bu ihtiyaçtan doğmuştur. Kıraat ilmine ihtiyacı da bir kıraata göre vakf, tâm olurken, diğer kıraata göre olmamasındandır. Tefsir ilmine ihtiyacı da şundan gelmektedir. Şayet okuyucu فانها محرمة عليهم اربعين سنة «**...Orası anlara kırk yıl yasaklandı...**» (Maide,26.) âyetindeki سنة kelimesinde vakf ederse, mâna, onlara haramın bu müddet içinde olduğu anlaşılır. Şayet عليهم üzerinde vakf ederse, âyetin mânası, onlara ebediyen haram olduğu şekline yönelir. Oysa kaybolma olayı, kırk senedir. Bu bilgi, tefsir ilmine vakıf olmakla kazanılır. Daha önce geçtiği gibi vakf, bir tefsir ve bir iraba göre tâm olurken, diğer tefsir ve iraba göre tâm olmamaktadır.

Mânaya ihtiyacı ise, zaruridir. Çünkü kelâmın sonunu bilmek, ancak mânayı bilmekle mümkündür. ولايحزنك قولهم ان العزة لله «**O(inanmayan)ların sözü seni üzmesin, çünkü üstünlük tamamen Allah'ındır.**» (Yunus, 65.) âyetinde العزة kelimesi, onların sözü değil, yeni bir cümle olması, فلايصلون اليكما بآياتنا «**..âyetlerimiz sayesinde onlar size asla erişemiyecekler..**» (Kasas, 35.) âyetindeki بآياتنا kelimesinde vakf وانتما kelimesinde ibtida yapılması, buna misaldir. Şeyh İzzuddîn bu konuda şu açıklamada bulunur: اليكما kelimesinde vakf etmek dahi iyi olur. Çünkü galibiyetin âyetlere izafe edilmesi, onlara ulaşamama izafesinden evlâdır. Zira âyetlerden murad, Hz. Musa'nın asası ve onun sıfatlarıdır. Sihirbazlar, bu âsâ ile mağlup oldular. Firavun onları mağlubiyetten kurtaramadı.

ولقدهمت به «**Andolsun kadın onu arzu etmişti...**» (Yusuf, 24.) âyetindeki vakf, وهم بها «**o da onu arzu ederdi.**» âyetindeki ibtida eğer Rabbının burhanını görmeseydı, Yusuf aleyhisselâm o kadına azmetmişti manasında olmak üzere, bu kabildendir. Burada, لولا nın cevabı takaddüm etmiş, böylece azmetme fiili ortadan kalkmış olur. İşte bu konuda, mânayı bilmenin büyük rolü olduğu açıkça görülmektedir.

f– İbnu Burhân en-Nahvî, Ebu Hanife'nin talebesi Ebu Yusuf'tan rivayet ettiğine göre Kur'anda mevcut vakfın; tâm, nâkıs, hasen ve kabih şeklinde ad-

landırılmasını, bid'ad kabul eder. Bu gibi vakf şekillerinde ısrar eden, bid'atcıdır. Çünkü Kur'an, mûciz bir kelâmdır, tek lafız gibidir. Tamamı olsun, bir kısmı olsun, hepsi Kur'andır. Hepsi; tâm-hasen olduğu gibi, bir kısmı da tâm-hasendir, der.

g– Kıraat imamlarının vakf ve ibtida hakkında, farklı görüşleri vardır. Meselâ Nafi, mâna yönünden uygunluğa ri ayet ederken, İbnu Kesir ve Hamza, nefesin bitimine riayet eder. Ancak İbnu Kesir; وما يعلم تأويله الا الله **«..Oysa onun tevilini Allah'tan başkası bilmez...»** (Âli İmran, 7.), وما يشعركم **«..hem bilir misiniz..»** (En'âm, 109.), انما يعلمه بشر **«'Ona bir insan öğretiyor...»** (Nahl, 103.) âyetlerini istisna kılar, bunlardaki vakfı bilerek icra eder. Âsım ve Kisâî, kelâmın tamam olmasına, Ebu Amr da âyetlerin başlarına riayet eder, bu bana daha uygundur, der. Bazıları da, âyetlerin sonunda yapılan vakfın, sünnet olduğunu söyler.

Beyhaki, «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde: Efdal olan, sonraki âyetle ilgisi olsa bile, Resulullah (s.a.v.) irşadı ve sünnetine uyularak âyetin bitiminde yapılan vakftır, der. Ebu Davud ve diğer Sunen sahipleri, Ummu Seleme'den şöyle rivayet ederler: Resulullah (s.a.v.) Kur'anı Kerim'i okurken kıraatını âyet âyet yapar بسم الله الرحمن الرحيم **«Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla»** der, durur. الحمد لله رب العالمين **«Alemlerin Rabbine hamdolsun.»** der, durur. الرحمن الرحيم **«Rahman ve Rahim»** der, dururdu.

h– Mütekaddimûn kurrâsı vakfı, kat'ı ve sekteyi, müteradif kelimeler olarak kabul eder, bunlann genellikle, vakftan ibaret olduğunu söylerler. Müteahhirûn kurrâası ise, bu ibareleri birbirinden ayırarak, şu tarifi getirirler:

Kat'ı: Kıraatı birden kesmektir. Bu aynen, kıraatın nihayet bulması gibidir. Bu şekilde okuyan, kıraatı bırakıp onun dışında başka bir şeye intikal eden kimse gibidir. Bu vakftan sonra kıraata, yeni bir kıraat gibi Euzu Besmele ile başlanır. Bu ancak, âyetlerin bitiminde mümkün olur. Çünkü âyetlerin sonu, başlıbaşına bir duraktır. Said b. Mansûr «S u n e n»inde şöyle rivayet eder: Bize, Ebu'l-Ahvas, ona Ebu Sinan, ona da İbnu Ebi Huzeyl rivayet ederek şöyle demiştir. Âyetin bir kısmını okuyup, diğer kısmını bırakmayı kerih görürlerdi. Bu rivayetin isnadı sahihtir. Abdullah b. Ebi'l-Huzeyl tabiunun büyüklerindendir. Onun «görürlerdi» sözü, böyle bir kıraatı kerih görenlerin, Sahabei Kiram olduğuna delâlet eder.

Vakf: Uzaklaşma maksadı gütmeden, kıraatı devam ettirme niyeti ile, kelimede normal olarak nefes alıncaya kadar sesi kesmektir. Bu, âyet sonlarında ve ortalarında olur. Fakat, kel'me ortasında ve yazılışı bakımından, bitişik kelimede olmaz.

Sekte: Nefes almaksızın, vakfta durulan zamandan az bir zaman, sesi

kısmaktır. Sektenin edâsında, kıraat imamlarının farklı görüşlere sahip olması, sektenin uzunluğu veya kısalığındadır. Hamza'ya göre, hemzeden önceki sâkin harf üzerindeki sekte, az sektedir. Eşnânî, buna kısa sekte adını verir. Kisâî buna, işbâ etmeksizin hafifce yapılan sekte, İbnu Galbûn, az vakfe, Mekkî ise hafif vakfe, İbnu Şurayh ise vakfecik, Kuteybe ise nefes kesilmeden sekte, ed-Danî de, kesintisi olmaksızın lâtif bir sektedir, demişlerdir. Caberî de sekteyi, nefes verme zamanından daha kısa bir zaman için sesin kesilmesidir, çünkü uzatılırsa vakf olur, der. İbnu'l-Cezerî ise şunu ilave eder: Doğru olan, sekte miktarının duyma ve nakle dayanmasıdır. Sekte ancak, bizatihi maksut olan mana için yapılan rivayetin, sıhhati ile caiz olur. Zayıf bir rivayete göre sekte, beyan kastı ile vasl halinde mutlak olarak âyetlerin sonlarında caizdir. Bazı kurrâ sekteyi, bu konuda varid olan hadise hamletmişlerdir.

4- Bazı Edatlarda Yapılan Vakf

a- Kur'an'da geçen bütün الذى ve الذين kelimelerinde sıfat olarak kendisinden önceki kelimeye vaslı, haber olmak üzere de kat'ı, caizdir. Ancak yedi yerde bunların mübteda olmaları kesindir:

الذين آتيناهم الكتاب يتلونه Bakara, 121. âyet

«Kendilerine verdiğimiz kitabı, gereğince okuyanlar varya...»

الذين آتيناهم الكتاب يعرفونه » 146. »

«Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar..»

الذين يأكلون الربا » 275. »

«Faiz yiyenler...»

الذين آمنوا وهاجروا Tevbe 20. »

"İnanan, hicret edenler..."

الذين يحشرون Furkan 34. »

"...toplanacak olanlar..."

الذين يحملون العرش Gafir 7. »

«Arşı taşıyanlar...»

Zemahşerî, «K e ş ş a f»ında ifade ettiği üzere الذى يوسوس **«vesvese veren.»** (Nâs, 5.) âyetinde, şayet sıfat olarak değil, katı' kabul edilirse, okuyucunun mevsuf üzerinde vakfetmesi ile ibtida etmesi caizdir, demiştir.

Rummanî; şayet sıfat tah sis ifade ediyorsa, mevsuf üzerinde vakf yapılmaz. Şayet medih ifade ediyorsa vakf caizdir. Çünkü medihte sıfatın âmili, mevsufun âmilinden farklıdır, der.

b- Şayet munkatı' ise, müstesnasız, müstesna minh üzerine vakfda, değişik görüşler vardır. Buna mutlak olarak cevaz verilir. Çünkü bu, kendisine delalet ettiği için haberi mahzuf mübteda mânasınadır.

Makabline lafzen muhtaç olmasından dolayı, mutlak olarak men edilir. Çünkü, الا ve benzerlerinin istimali ancak, lafzan ve mânen makabline bağlı olarak yapılır. Zira makabli, mâna bakımından sözü tamamlayıcı durumdadır. Meselâ; مافى الدار أحد **Evde kimse yok** sözü, الا حمار sözünü mâna bakımından tamamlayıcıdır. Şayet الا الحمار **eşekten başka** sözü tek başına söylenecek olursa hata olur.

c– Şayet haber açıkça zikredilirse, cümle müstakil olacağı, makablinden müstağni bulunacağından, tafsil caizdir. Aksi halde, mâna bakımından makabline muhtaç olacağından, caiz değildir. Bunu, İbnu Hacib «E m â l î» adlı eserinde zikreder. Gene İbnu Hacib'in muhakkıkinden naklettiğine göre nida cümlesinde vakf, caizdir. Çünkü bu cümle müstakildir. Sonra gelen cümle, her ne kadar birinci cümleye bağlı olsa bile, o da müstakildir.

d– Cüveynî Tefsirinde belirttiği gibi, Kur'an'da mevcut her kavil, sonra gelen kavli hikaye ettiğinden, üzerinde vakf caiz değildir, der.

e– Kur'an'da otuz üç yerde كلا lafzı mevcuttur. Bunlardan yedisi ittifakla men etmek içindir. Üzerinde vakf yapılır. Bunlar, şu âyetlerdir:

عهدا كلا **«..bir ahit mi (aldı). Hayır,....»** Meryem süresi, 78-79. âyetler.

عزا كلا **«..destek (olsun). Hayır,..»** Meryem sûresi, 81-82. âyetler.

فاخاف أن يقتلون قال كلا **«..öldürmelerinden korkuyorum..Hayır, dedi.»** Şuarâ sûresi, 14-15. âyetler.

انا لمدركون قال كلا **«İşte yakalandık (dediler). Hayır, dedi..»** Şuarâ sûresi, 61-62. âyetler.

شركاء. كلا **«..Ortaklarınızı (gösterin). Hayır..»** Sebe sûresi, 27. âyet.

ان ازيد كلا **«..artırmamı (ister). Hayır..»** Müddessir sûresi, 15-16. âyetler.

أين المفر كلا **«..kaçış nereye! Hayır..»** Kıyâme sûresi, 10-11. âyetler.

Bunlar dışında kalanlardan bir kısmı, kesinlikle «hakkan» mânasınadır. Bunlar üzerinde vakf yapılmaz. Bir kısmı da hem men etmek, hem de hakkan mânasında olması muhtemeldir. Bu kısımda iki vecih vardır. Mekkî, bunları dörde ayırır.

Birincisi: Men mânasında vakfı uygun olandır. Muhtar sayılan da budur. Hakka mânasında olanla, ibtida caizdir. Bu da Kur'an'da on bir yerde mevcuttur. İkisi Meryem sûresinde, ikisi Müminun ve Sebe, ikisi Mearic sûresinde, ikisi Müddessir sûresinde: ان أزيد كلا **«..artırmamı (ister). Hayır..»** (15-16.) âyetler, منشرة كلا **«..sahifeler açılmasını (ister). Hayır..»** (52-53.) âyetler, اساطير الاولين كلا **«..Eskilerin masalları (der). Hayır..»** (Mutaffifin, 13-14.) âyetler, أهانني كلا **«..Rabbim beni küçük düşürdü (der). Hayır..»** (Fecr, 16-17.) âyetler, ماله اخلده كلا **«..malını ebedi (sanır). Hayır..»** (Hümeze, 3-4.) âyetlerindendir.

İkincisi: Üzerinde vakf uygun olup kendisiyle ibtida caiz olmayandır. Bunun misali; Şuarâ suresinin فأخاف أن يقتلون قال كلا **«...Öldürmelerinden korkuyorum..Hayır..»** (14-15.) âyetleri ile, انا لمدركون قال كلا **«..İşte yakalandık (dediler). Hayır,..»** (61-62.) âyetleridir.

Üçüncüsü: Üzerinde ne vakf, ne de ibtida uygun olmayandır. Bilakis, öncesi ve sonrası ile birleştirilmesi gerekir. Bu ثم كلا سيعلمون **«Hayır, yakında bilecekler.»** (Nebe', 4.) âyeti ile ثم كلا سوف تعلمون **«Hayır, yakında bileceksiniz.»** (Tekâsür, 3.) âyetlerindeki örneklerdir.

Dördüncüsü: Üzerisinde vakf uygun olmayan, fakat kendisi ile ibtida yapılabilendir. Bu da geri kalan, on sekiz yerdedir.

f- بلى kelimesi, Kur'an'da yirmi iki yerde geçer, üç kısma ayrılır:

Birincisi: Mâba'di, (kendinden sonraki) makabline (kendinden öncekine) bağlı olduğundan icmaen üzerinde vakf caiz değildir. Bunlar, Kur'an'ın yedi yerinde mevcuttur.

بلى وربنا **«..Evet, Rabbımız (hakkı için) gerçektir...»** En'am sûresi, 30. âyet. قالوا بلى وعدا عليه حقا **«...Hayır, onun gerçek olarak üzerine aldığı bir vaittir...»** Nahl sûresi, 38. âyet. قل بلى وربي لتأتينكم عالم الغيب **«...Hayır, gaybı bilen Rabbin hakkı için o, mutlaka size gelecektir..»** Sebe sûresi, 3. âyet. بلى قد جاءتك **«Evet ya, sana âyetlerim geldi..»** Zümer sûresi, 59. âyet. بلى وربنا **«Evet, Rabbimiz hakkı için..derler.»** Ahkaf sûresi, 34. âyet. قل بلى وربي **«...De ki: Hayır, Rabbim hakkı için...»** Tegâbun sûresi, 7. âyet. بلى قادرين **«Evet, gücümüz yeter..»** Kıyame sûresi, 4. âyet.

İkincisi: İçinde ihtilaf bulunanlardır. Muhtar olan, vakfın yapılmamasıdır. Bu çeşitten olan بلى kelimesi Kur'an'da beş yerde vardır: بلى ولكن ليطمئن قلبي **«Hayır, fakat kalbim kuvvet bulsun diye..»** Bakara, 260. âyette, بلى ولكن حقت **«evet, ama azap sözü hak oldu.»** Zümer sûresi, 71. âyette, بلى ورسلنا **«Hayır, elçilerimiz de.»** Zuhruf sûresi, 80. âyette, قالوا بلى **«..derler ki evet ama..»** Hadid sûresi, 14. âyette, قالوا بلى قد جاءنا Mülk sûresi, 9. âyetinde.

Üçüncüsü: Muhtar olan بلى kelimesinde vakfın yapılmasıdır. Bu da geri kalan on âyettedir.

نعم kelimesi, Kur'an'da dört yerde mevcuttur: قالوا نعم فأذن مؤذن **«...Evet, dediler, bir ünleyici ünledi...»** Araf suresi 44. âyette. Muhtar olan نعم kelimesinde vakf yapılmasıdır. Çünkü, cehennem ehlinin sözü olmadığından mâba'di, (kendinden sonraki) makabline (kendinden öncekine) bağlı değildir. قال نعم وانكم اذا لمن المقربين **«Evet dedi, hem o takdirde siz (bana) yakınlardan olacaksınız.»** Şuarâ, 42. âyet. قل نعم وأنتم داخرون **«De ki: Evet, hem de hor ve hakir olarak.»** Sâffât, 18. âyetinde. Burada kavle bağlı olması, mâbadinin mâkabliyle ilgisi bulunmasından dolayı, üzerinde vakf yapılmaması muhtardır. İbnu Cezeri, «e n -

N e ş r» adlı eserinde: Üzerinde vakf caiz olan her âyette, kendisinden sonra gelen kelime ile ibtidaya da cevaz verildiğini ifade eder.

5- Kelime Sonlarındaki Vakfın Keyfiyeti

Arap kelâmında vakfın çeşitli yönleri vardır: Kıraat imamlarınca bunlardan kullanılanlar, dokuz tanedir. Bu vecihler: Sukûn, revm, İşmâm, İbdâl, Nakl, İdgam, Hazf, İsbat ve İlhaktır.

Sukûn: Vasl hâlinde harekeli kelimeler üzerinde yapılan vakftır. Çünkü vakfın mânası, ibtidanın zıddı olan terk ve katı'dır. Sâkinle ibtida mümkün olmadığı gibi, hareke üzerinde vakf da mümkün değildir. Pek çok kurrânın kabul ettiği de budur.

Revm: Kurrâya göre, harekenin bir kısmını telaffuz etmektir. Bazı kurrâ da, büyük kısmı gidecek şekilde harekede sesin azaltılmasıdır, derler. İbnu'l-Cezerî; Her iki söz de aynıdır. Bu, meftûh hariç merfû, meczûm, mazmûm ve maksûra mahsustur. Çünkü fetha hafiftir. Bir kısmı telaffuz edilince, diğer kısmı kendiliğinden telaffuz edilir, telaffuzda bölünme olmaz der.

İşmâm: Ses çıkarmadan, harekenin özelliğine işaret etmektir. Harekenin şekline göre, dudağın şekil almasıdır da denilir. Her ikisi de aynıdır. İşmâm ancak, ister i'rab harekesi olsun, ister lâzım mebnî harekesi olsun, zammeye mahsustur. Fakat, mebnîlik ârızî olursa, zamme okuyanlara göre, cemi' mimi ve müenneslik he'sinde ne revm, ne de işmâm yapılır.

İbnu'l-Cezerî: Yazıda tê ile olanın hilâfına, müenneslik hê'si üzerinde yapılan vakfın, hê ile vakf yapıldığı kaydını koyar. Revm ve işmâmla yapılan vakf, Ebu Amr ve Kûfe kurrâsı nezdinde nassan variddir. Diğer kurrâdan bu konuda bir bilgi mevcut değildir. Kıraatı eda üzerine yapanlar da kıraatlarında bunu benimsemişlerdir. Bunun faydası; üzerinde vakf edilen bu harekenin nasıl okunduğunu dinleyen ve görene göstermek için, vakf edilen harfin vaslında sabit olan harekeyi belirtmektir.

İbdal: Tenvinli mensub isimlerde olur. Bu isimlerde tenvin yerine elif üzerinde vakfedilir. اذن kelimesindeki vakf, böyledir. «Te» harfiyle müfret müennes olan isimlerdeki vakf «te» harfi yerine, «he» harfi üzerindeki vakftır. Hareke veya eliften sonra, sonu hemzeli olan kelimelerde Hamza'ya göre vakf, makablinin cinsinden harfi medde ibdal etmek suretiyle yapılır. Şayet kelimenin sonu elif ise, hazfi caiz olur. و من السماء . ومنها.. يبدأ . نبئ . اقرأ . و يشاء . من شاطئ . وان امرؤ buna misaldir.

Nakl: Sakinden sonra, kelimenin sonunda mevcut hemzelerde yapılır. Hamza'ya göre, hemzenin harekesini sakine nakletmekle, vakfedilir. Önce, nakledilen hareke ile harekelenir, sonra hazfedilir. İsterse sakin ve sahih. Bu-

nun misali; بين المرء و زوجه ، بين المرء وقلبه ، لكل باب منهم جزء ، ينظر المرء ، مل ، دف ، يخرج الخبء ifadelerinde görülür. Bu örneklerin sekizincisi yoktur. İsterse sakin kelimenin aslından olan vav veya ya ile olsun, isterse bu iki harf-i med olsunlar. يضيئ ، لتنوء ، أن تبوء ، وجيء ، المسيء ، و ما عملت من سوء misallerinde görüldüğü gibi. Veya harfi lin olsunlar: مثل السوء ، قوم سوء ، شيء misallerinde görülduğu gibi

İdgâm: Zıyade yê veya vavdan sonra hemze ile biten kelimelerde yapılır. Hamza'ya göre, hemzeyi makablindeki harfin cinsi ile ibdal ettikten sonra, idgamla vakf yapılır. Bunun misali; النسيئ (النسيّ)، بريئ (بريّ)، قروء (قروّ) kelimelerinde görülür.

Hazif: Vasl halinde sabit, vakf halinde hazfedenlere göre ziyade ye harflerinde yapılır. Ziyade olan ye'ler (ki bunlar yazılmayan ye'lerdir), 121 tanedir. Bunlardan otuz beşi âyetler arasında, geri kalanlar ise âyetlerin son kelimelerindedir. Nâfi, Ebu Amr, Hamza, Kisâî ve Ebu Cafer vakf hariç, vasl halinde bunları sabit kılarlar. İbnu Kesir ve Yakub, her iki halde sabit kabul ederler. İbnu Âmir, Âsım ve Halef de, her iki durumda bunları hazfederler. Bazı imamların, bu harflerin bazısında tesbit edilen esaslardan ayrıldıkları olur.

İsbât: Vakf halinde sâbit kılanlara göre, vasl halinde mahzuf ye'lerdir. باق ve وال ، هاد ، واق ، buna misladir.

İlhak: عم، فيم، بم، لم، مم gibi kelimelerde ilhak edenlere göre, kelimenin sonlarına ilave edilen sekte hê'leri, هن ، مثلهن gibi cemi müennes olan nûn-i müşeddede, المفلحون ، الذين ، العالمين gibi meftûh nunlar, على ، والاتعلوا ، لدى خلقت بيدى gibi mebnî müşeddedelerdir.

Kıraat imamları; vakf, ibdâl, isbât, hazif, vasl, ve katı'larda Osmanî Mushaf'ın yazılışına uymanın lüzumunda ittifak etmişlerdir. Ancak; tê ile yazılıp hê ile yapılan vakf, yukarıda geçtiği üzere hê'nin ilhakı, yazıda yer almayan kelimelerde yê'nin isbatı, ويمح الله الباطل ، سندع الزبانية ، يوم يدع الداع ويدع الانسان âyetlerinde vâvın isbâtı, أيه الثقلان ، أيه الساحر ، أيه المؤمنون âyetlerinde elifin isbatı belirli kelimelerde, aralarında ihtilaf vaki olmuştur.

وكأين kelimesinde, fiilen yapıldığı üzere nûn hazfedilir. Çünkü Ebu Amr bu kelimede yê üzerinde vakf eder. İsrâ suresinde أياما da vasl, Nisa, Kehf, Furkan ve Mearic surelerinde imâle, ويكأن ، والايبدوا ve ويكأنه kelimelerinde katı' ile okumuştur. Bazı kurrâ da bunların hepsinde, Mushaf'ın hattına bağlı kalmışlardır.

YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM

LAFZAN MEVSÛL, MÂNEN MEFSÛL

Bu konu, müstakil eserler yazmağa değer bir konudur. Vakf konusunun büyük bir bölümünü teşkil eder. Bu yüzden konuyu, vakfın hemen arkasından ele aldım. Pek çok müşkilin açıklanması ve çözümü, buna dayanır. Şu iki âyet, buna misaldir: هو الذي خلقكم من نفس واحدة وجعل منها زوجها ليسكن اليها **«Odur ki sizi bir tek nefisten yarattı, gönlünüz ısınsın diye ondan eşini var etti.»** den جعلا له شركاء فيما آتاهما فتعالى الله عما يشركون **«Ona ortaklar koşmağa başladılar. Allah ise onların ortak koştukları şeylerden yücedir.»** e kadarki âyetler.

Mealinden anlaşıldığına göre bu âyet, Hz. Âdem ve Havva kıssası ile ilgilidir. Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, hasen; Hâkim, Semure'den merfuân; Hasanu'l-Basri tariki ile sahih olarak yaptıkları rivayet ile, İbnu Ebi Hatim'in İbnu Abbas'tan sahih senedle yaptığı rivayet, bunu açıklamaktadır.

Fakat âyetin sonunda, şirkin Hz. Âdem ve Havva'ya nisbet edilmesi bakımından, bir müşkil ortaya çıkmaktadır. Halbuki Hz. Âdem, bir peygamberdir. Bütün peygamberler nübüvvetten önce ve sonra icmaen, şirkten masumdurlar. Bu müşkil bazı ulemayı, âyetin Hz. Âdem ve Havva dışında bir karı-kocaya hamletmelerine götürmüş, dolayısıyle hadisin ta'lili ve hukmünün inkânına yol açmıştır. Bu konuda uzun bir araştırma yaptıktan sonra, İbnu Ebi Hatim'in şu rivayetine rastladım. İbnu Ebi Hatim. Bize Ahmed b. Osman b. Hakim, o Ahmed b. Mufaddal, o Esbât, o da Suddî'den فتعالى الله عما يشركون **«..Allah ise onların ortak koştukları şeylerden yücedir.»** (Araf, 190.) âyetinde şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu âyet, Âdem aleyhisselam ile ilgili âyetten ayrı, Arapların ilahlarına mahsus bir âyettir.

Abdurrezzâk b. Hammâm şöyle der: Bize İbnu Uyeyne rivayet ederek, Sadakat'ubnu Abdillah b. Kesir el-Mekki'nin, Suddî'den şöyle naklettiğini duydum. Suddî şöyle demiştir. Bu, hem mevsûl, hem de mefsûl âyetlerdendir.

İbnu Ebi Hatim: Bize Aliyyu'bnu'l-Hüseyin, o Muhammed b. Ebi Hammâd, o Mihrân, o Sufyan, o Suddi, o da Ebu Mâlik'den şöyle dediğini rivayet eder: Bu âyet, mefsûldür. Evlâd hususunda Hz. Âdem ve Havva'nın Allah'a itaatlarını gösterir. فتعالى الله عما يشركون âyeti ise, Resulullah'ın kavmine hitabıdır. Bu rivaye-

ti duyunca, içimdeki düğüm çözüldü ve bu zorluk üzerimden kalktı. Hz. Adem ve Havva'nın kıssası فيما آتاهما âyetinde sona erdiği, vuzûha kavuştu. Âyetin bundan sonraki kısmının da Araplara ve onların puta tapmalarınaait olduğu ortaya çıktı. Zamirin tesniye sigasından cemi sigasına dönmesi, bunu açıklar. Şayet bir tek kıssa olsaydı, Araf suresinin şu 189-190. âyetlerinde olduğu gibi: دعوا الله ربهما لئن آتيتنا صالحا لنكونن من الشاكرين فلما آتاهما صالحا جعلا له شركاء فيما آتاهما **«Rableri Allah'a dua ettiler: Eğer bize iyi, güzel bir çocuk verirsen elbette şükredenlerden olacağız, dediler. Fakat Allah onlara iyi, güzel bir çocuk verince, Allah'ın kendilerine verdiği şeyde O'na ortak koşmağa başladılar.»** derdi.

Keza bundan sonraki أيشركون ما لا يخلق شيئا **«Hiçbir şey yaratmayan, kendileri yaratılan şeyleri (Allah'a) ortak mı koşuyorlar?»** (Araf, 191.) âyetinin tamamında geçen bütün zamirler, tesniye sigasında olurdu. Bu gibi zorluklardan kurtulma ve uzaklaşma yolları, Kur'an'ın kendi uslûbunda mevcuttur. وما يعلم تأويله الا الله والراسخون في العلم **«..Oysa onun tevilini Allah'dan başkası bilmez, ilimde ileri gidenler...»** (Âl-i İmran, 7.) âyeti, bu konuda bir başka misaldir. الراسخون kelimesinden önceki vâv vasl harfi olursa, «ilimde rusûh sahibi olanlar te'vilini bilir..» mânası çıkar. Eğer fasl harfi olursa, durum aksine olur. İbnu Ebi Hatim, Ebu Şa'sa ve Ebu Nuheyk'in şöyle dediklerini rivayet ederler: Siz bu âyeti vaslediyorsunuz. Halbuki bu, münkatıdır, Âyetin, müteşabih âyetlere uyanları zemmetmesi ve onları eğrilikle nitelemesi bunu teyid eder. وإذا ضربتم في الأرض فليس عليكم جناح أن تقصروا من الصلاة إن خفتم أن يفتنكم الذين كفروا **«Yeryüzünde sefere çıktığınızda inkar edenlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur...»** (Nisa, 101.) âyeti de bu konuda başka bir misaldir. Âyetin zahiri, namazın kısaltılmasının korkuya bağlı olduğunu, güven içinde iken kısaltılmamasını gerektirir. Hz. Âişe dahil olmak üzere, âyetin zahirine dayanarak bir grup ulema, bu kanaatta olduğunu ifade etmişlerdir. Âyetin sebebi nüzulü bunun hem mevsûl hem de mefsûl âyetlerden olduğunu gösterir. İbnu Cafer Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Beni Neccar'dan bir cemaat Resulullah'a (s.a.v.) gelerek şöyle dediler: Ya Resulallah, biz çokça sefere çıkıyoruz. Namazı nasıl kılalım? Bunun üzerine Cenabı Hak: وإذا ضربتم في الأرض فليس عليكم جناح أن تقصروا من الصلاة **«Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.»** âyetini indirdi. Sonra vahiy kesildi. Aradan bir sene geçince Resulullah (s.a.v) bir savaşa çıktı. Savaş esnasında öğle namazına durunca, müşrikler; Muhammed ve Ashabı size, kendilerini arkadan vurmanız için imkân verdiler. Üzerlerine neden yürümezsiniz? dediler. Aralarından biri: Onların bir o kadarı daha arkalarında hazır beklemektedir, deyince, iki namaz arasında: إن خفتم أن يفتنكم الذين كفروا **«Kafirlerin size kötülük yapmasından... korkarsanız...»** âyeti, عذابا مهينا ye ka-

dar nâzil oldu. Böylece korku namazı tayin edildi. Bu hadisden anlaşıldığı üzere âyetteki ان خفتم sözü, namazı kısaltmak için değil, kendisinden sonra gelen korku namazı için şarttır. İbnu Cerir; şayet âyette اذا kelimesi olmasaydı bu tefsir, âyetin güzel bir tefsiri olurdu, der.

İbnu'l-Feres; vav harfinin zaid kabul etmek kaydıyle, اذا ile birlikte bu tefsirin doğru olduğunu, söyler.

Ben derim ki; âyette iki şart ان ve اذا bir araya gelmiştir. En doğrusu, ziyadeliğine cevaz verenlerin sözüne dayanarak اذا yı zaid kabul etmektir.

İbnu'l-Cevzi, tefsirinde şöyle der: Arablar bir kelimenin yanına birbirine yakınlığı olmadığı halde sanki onunla aynı mânadaymış gibi, diğer bir kelimeyi de getirirler. يريد ان يخرجكم من ارضكم فماذا تامرون **«'Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor, ne buyurursunuz.'»** (Araf, 110.) âyetindeki söz, bir topluluğun sözüdür. Aynı âyette ise Firavn'un, فماذا تامرون **«...ne buyurursunuz.»** ifadesi geçmektedir.

أنا راودته عن نفسه وانه لمن الصادقين **«..Ben onun nefsinden murat almak istedim. O tamamen doğrulardandır.»** (Yusuf, 51-52.) âyetlerinden, Aziz'in karısının sözü sona ermiştir. Yusuf aleyhisselâm da ذلك ليعلم أنى لم أخنه بالغيب **«..bu, benim hainlik etmediğimin bilinmesidir...»** diye cevapta bulunmuştur.

Buna bir başka misal de: ان الملوك اذا دخلوا قرية أفسدوها وجعلوا أعزة أهلها اذلة **«...Hükümdarlar bir ülkeye girdiler mi, orayı bozarlar, halkının şereflilerini zelil ederler..»**(Neml, 34.) âyetidir. Saba Melikesinin sözü burada sona eriyor. Allah'da: وكذلك يفعلون **«(Evet) öyle yaparlar.)** buyuruyor.

Bir diğer misal de: من بعثنا من مرقدنا **«...bizi yattığımız yerden kim kaldırdı.»** (Yasin, 52.) âyetidir. Bu âyetle küffâr'ın sözü son bulur. Melekler: هذا ما وعد الرحمن **«...İşte Rahman'ın vaadettiği şey budur.»** diye cevap verirler.

İbnu Ebi Hatim; Bu âyet hakkında Katade'nin şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da bir âyet vardır ki, evveli dalalet ehli, sonu da hidayet ehlinin diliyle nazil olmuştur. Dalâlet ehlinin sözü يا ويلنا من بعثنا من مرقدنا **«..Vay bize, bizi yattığımız yerden kim kaldırdı?..»** âyetidir. Yeniden dirildiklerinde hidayet ehlinin sözü de: هذا ما وعد الرحمن وصدق المرسلون **«..İşte Rahman'ın vaadettiği şey budur. Demek peygamberler doğru söylemiş!.»** âyetidir.

Yine İbnu Ebi Hatim; وما يشعركم انها اذا جاءت لا يؤمنون **«..Hem bilir misiniz o (mucize) gelmiş olsa da onlar yine inanmazlar.»** (Enâm, 109.) âyetinde Mucahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Âyet gelse bile, onların iman edeceklerini nereden biliyorsunuz? Bu durumlarına karşılık Cenab-ı Hak: انها اذا جاءت لا يؤمنون **«..O(mucize) gelmiş olsa da onlar yine inanmazlar.»** âyetiyle durumlarını bildirmiştir.

OTUZUNCU BÖLÜM

İMÂLE, FETH ve İKİSİ ARASINDAKİ KIRAAT

İbnu'l-Kâsıh gibi kıraat alimlerinden bazıları, bu konuda müstakil eserler yazmışlardır. İbnu'l-Kâsıh, «K u r r a t u' l - A y n f î' l - F e t h i v e' l - İ m â l e ve B e y n e' l - L a f z a y n» adında bir eser telif etmiştir.

ed-Dani şöyle der: Fetha ve imale, Kur'anın kendi dilleriyle nazil olduğu, fasih konuşan Arapların kullandığı, yaygın olan meşhur üç lügattır. Fetha; hicaz kurrâsının, imale de Necid'li Temim, Esed ve Kays kabileleri kurrâsının lügatıdır. Fetha ve imalinin aslı, Huzeyfe'den merfuân nakledilen şu hadise dayanmaktadır: Kur'anı, Arabın ses ve sedasına uyarak okuyunuz. Sakın, fâsık ve Ehl-i Kitaptan olanların sesleriyle okumayınız. Şüphe yok ki imale, yedi harf ve Arabın ses ve sadasındandır.

İbnu Ebi Şeybe, «T a r i h u' l - K u r r â» adlı eserende Ebu Âsımu'd-Darir el-Kûfî ve Muhammed b. Abdillah tarikiyle Âsım, Zerru'bnu Hubeyş'in şöyle dediğini rivayet eder: Sahebeden biri Abdullah b. Mesûd'a Tâhâ'yı okudu. Hâ harfini kesra ile telaffuz etmedi. Bunun üzerine İbnu Mesûd; Tâ ve Hâ harflerinin kesresiyle Tîhî şeklinde kıraat etti. Sahabi tekrar Tâhâ şeklinde okudu. İbnu Mesûd'da kıraatını aynen tekrarladı, sonra şöyle dedi: Yemin ederim, Resulullah (s.a.v.) bana aynen böyle kıraat ettirdi.

İbnu'l-Cezerî, bu hadisin garib olduğunu, ancak bu şekliyle bilindiğini, sâlih bir kimse olmakla beraber kitablarının zayi oluduğunu, hadisleri hafızasından rivayet ettiğini, bu sebeple rivayetinin zayıf olduğunu ifade eder.

İbnu Ebi Şeybe şöyle der: Vakı' ve A'meş, İbrahim'in şöyle dediğini rivayet ederler: Fâsih Arap kurrâsı, elif ve yâ harflerini kıraatta eşit tutarlar, yani, elif ve yê harflerinden tefhîm ve imale anlaşılır.

Bir önceki hadisi İbnu Merdeveyh Tefsirinde rivayet ederek, sonuna: Cebrail bunu böylece indirdi, cümlesini ilave ettiğini, belirtmek isterim.

«C e m â l u' l - K u r r â»da, Safvân b. Assâl, يايحيى kelimesinde, Resulullah'ın bu kelimeyi imale ile okuduğunu rivayet eder. Bu kıraatından sonra Resulullah'a: Kureyş lehçesinde olmadığı halde, niye imale ediyorsun, diye sorulur. Reslullah cevaben: Bu, dayılarım Benî Sa'd'ın kıraatıdır, buyurur.

İbnu Eşte, Ebu Hatim'in şöyle dediğini rivyet eder: Kûfeliler imâlede, Mushaftaki yê harfinin elif harfi yerine yazıldığını ileri sürerek, delil getirirler. Yazılışa bağlı kalırlar. Yê harfine yakın okuyuşu belirtmek için, imale ederler.

İmâle; çoğunlukla fethadan kesreye, eliften yê'ye doğru sesin yönlendirilmesidir. Gerçek imâle budur. Buna bazan, izcâ', bath ve kesre denilir. Her ikisi de kıraatta caizdir. Şedîd, halis taklîb'den ve mübalağaları işba'dan kaçınmaktır. Mutavassıd ise, mutavassıt fetha ile şiddetli imâle arasıdır.

ed-Dani şöyle der: Ulema, bunlardan hangisinin daha güzel ve daha evlâ olduğu hususunda, farklı görüşlere sahiptir. Ben, beyne beyne olanı mutavassıt imâleyi tercih ederim. Çünkü bununla, imâlenin gayesi hasıl olur. Bu da elifin asılda yê oluduğunu bildirmek, bir başka yerde bunun yê'ye inkılâb ettiğini veya kendisine yakın olan kesreye veya yê'ye benzediğini belirtmektir. Fetha ise okuyucunun harfi telaffuz ederken ağzını açmasıdır. Buna tefhim denilir. Şedîd ve mutavassıt olmak üzere ikiye ayrılır. Şedîd; okuyanın o harfi okurken ağzını sonuna kadar açmasıdır. Kur'an kıraatında bu caiz değildir. Hatta, Arap lehçelerinde de yoktur. Mutavassıt; şeddetli fetha ile mutavassıt imâle arasıdır. ed-Dani, kurrâdan fetha ile okuyanların kullandığı kıraatın, bu olduğunu söyler.

Kurrâ, imâlenin, fethanın bir nevi olup olmadığı veya her ikisinin başlıbaşına birer asıl olup olmadığı konusunda, ihtilaf etmiştir. Birinciye göre imâle, bir sebebe bağlı olarak yapılır. Bu sebep kalktığı takdirde, fetha gerekli olur. Sebep bulununca da, fetha ve imâle caiz olur. İmâle edilen her kelimenin, Araplardan mutlaka fetha ile okuyanı bulunur. Buna göre fethanın asıl olduğu, imâlenin de onun fer'i olduğu ortaya çıkar.

1- İmâlenin Sebepleri

İmâle, beş yönde mütâlaa edilir: Sebebi, vecihleri, faydası, imâle eden ve imâle edilen.

Kurrâ, imâlede sebeplerin on olduğunu söyler. İbnu'l-Cezerî şöyle der: İmâle iki şeye dayanır. Birincisi kesre, ikincisi yê'dir. Her biri, imâle yapılan harften önce ve sonra olduğu gibi, imâle mahallinde takdiri de olur. Kesre ve yê, bazan ne lafızda mevcut olur, ne de imâle mahalline takdir edilir. Fakat bunlar, kelimenin bazı değişik hallerinde ortaya çıkarlar. Elif veya fetha, imâle edilen başka bir elif veya fethadan dolayı, imâle adı verilir. Elif bazan da imâle edilen elife benzediğinden dolayı, imâle edilir.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Çokça kullanma sebebi ile harfle isim arasını ayırmak için, imâle yapılır. Böylece sebepler on ikiye ulaşır. Önceki kesreden dolayı yapılan imâlenin şartı, kendisiyle elif arasına fasıla olarak bir harfin girmesidir. كتاب ve حساب gibi. Bu fasıla, elifin varlığı ile artaya çıkar. İmale yapılmış fet-

hanın, kendisiyle kesre veya iki harf arasında, fasılası yoktur. Bu iki harften birincisi انسان kelimesi gibi sakin veya ikisi de meftuhtur, diğeri de gizliliğinden dolayı hê harfidir. İmâle harfinden önce gelen yê ise, الحياة ve الأيامى kelimelerinde olduğu gibi ya elife bitişiktir veya يدها kelimesinde olduğu gibi biri hê ها olmak üzere iki harf ile fasl edilmiştir. İmâle harfinden sonra gelen kesrenin عابد kelimesinde olduğu gibi lâzım, عن الناس ve فى النار kelimelerinde olduğu gibi, ârızi olması müsavidir. İmâle harfinden sonra gelen yê harfi, بايع kelimesinde olduğu gibidir. Mukadder kesre ise, خاف kelimesinde olduğu gibidir. Zira bunun aslı خوف dir. Mukadder yê de; الهدى، يخشى ، أبى ve الثرى kelimelerinde olduğu gibidir. Çünkü bunların her birindeki elif, yêden münkaliptir. Çünkü bunlarda yê harfi müteharrik (harekeli), makabli (kendinden önceki) meftuhtur. Kelimenin bazı hallerinde arız olan kesre; طاب ، جاء ، شاء ve زاد kelimelerinde olduğu gibidir. Çünkü bunlara, müteharrik merfû zamir bitiştiğinde, fail fiili (üç harfli kök fiilin birinci harfi) meksür olur. تلا ve غزا misallerinde olduğu gibi, ârız olan yê harfinde böyledir. Çünkü bunların elifleri vav'dan münkaliptir. Bu kelimelerde imale yapılması vav'ın تلى ve غزى de olduğu gibi ye harfine kalbolunmasındandır. İmâleden dolayı yapılan imâle, Kisâi'nin yaptığı gibi; اناالله misalinde görülen nûndan sonraki elifin imâlesidir. Çünkü الله kelimesinde elif, imâle içindir. Kendisinden sonra imâle harfi bulunmadığından اناالیه kelimesinde imâle yapmamış, bunu الضحى ، القرى ، وضحاها ، وتلاها kelimelerine uyarak imâle yapmıştır. Benzerlikten dolayı imâle الحسنى kelimesindeki gibi müenneslik elifi الهدى kelimesine benzerliklerinden dolayı موسى ve عيسى kelimelerinin elifidir. Çokça kullanılışından dolayı imâle, «M e n h e c» adlı eserde zikredildiği üzere, her üç durumda الناس kelimesinin imâlesi gibidir. İsimle harfi birbirinden ayırmak için yapılan imâle, Sibeveyh'in dediği gibi, fevatih'in imâlesidir. Çünkü mu'cem harflerde با ve تا nın imâlesi yapılır. Zira bunlar, isimdir. لا ve ما gibi harf değillerdir.

2- İmâlenin Vecihleri

İmâle vecihlerinden dördü, yukarıdaki sebeplerle ilgilidir. Aslı, münasebet ve iş'ar olmak üzere, ikidir. Münasebet; bir kısımdan ibarettir. Bu da, lafızda mevcut olan sebepten dolayı veya bir başka imaleden dolayı yapılan imaledir. Kurra bununla, imale edilen harfin telaffuzuna yakınlığı dolayısıyla bir önceki harfin aynı tarzda ve aynı şekilde teleffuz edilmesini kastetmiştir. İş'ar; üç kısımdır. Harfin aslını iş'ar, bazı yerlerde kelimeye sonradan arız olduğunu iş'ar edene benzeyen iş'ardır.

3- İmalenin Faydası

İmâlenin faydası, lafızda kolaylıktır. Çünkü dil, fetha ile yükselir, imale ile alçalır. Alçalma dile, yükselmeden daha hafif gelir. İmale eden de, bu yüzden i-

male yapmıştır. İmale yapmayıp feth ile okuyanlar, feth'in daha metin veya asıl olduğunu dikkate almışlardır. İbnu Kesir hariç, on kıraat imamı, imale yapmıştır. İbnu Kesir, Kur'an'ın hiçbir yerinde imale yapmamıştır.

İmale edilen yerlerin tamamını öğrenmek için, kıraat kitablarına ve imâle hakkında yazılmış eserlere müracaat edilir. Biz burada belirli kaidelere bağlı olanları zikredeceğiz.

4- Bazı Kurrânın Yaptığı İmâleler

Hamza, Kisaî ve Halef, Kur'an'da mevcut yê harflerinden munkalib olan her elifi, imâle ederler. الفتى ، الهوى ، الهدى، مثوى ، الزنى ، أتى ، أبى ، سعى ، يخشى ، يرضى ، واجتبى ، واشترى ، مأوى ، أدنى ، ازكى ، العمى ، gibi isim veya fiil olsun, bu kelimelerde imâle yaparlar.

القربى ، الانثى ، الدنيا ، احدى ، ذكرى ، سيما ، ضيزى ، موتى ، مرضى التقوى gibi فعلى ve فعلى vezninde her te'nis elifini imale ederler. Buna عيسى ، موسى ve يحيى kelimelerinde ilâve ederler. Zamme veya fetha ile فعالى vezninde olan سكارى gibi; نصارى ،يتامى ، اسارى ، كسالى ve الأيامى kelimelerinde de imâle ederler.

Mushafta yê ile yazılan; بلى ve ، متى ، ياأسفى ، ياويلتى ، ياحسرتى istifham için olan أنى gibi kelimeleri de imâle ederler. Bunlardan; الى، حتى ، مازكى لدى على kelimelerini istisna ederler. Hiçbir durumda, bunlarda imâle yapmazlar.

Aynı şekilde evveli meksûr veya mazmûm olan vâvî kelimeleri de imâle ederler. Bunlar; nasıl olursa olsun الربا , nasıl gelirse gelsin العلى ، القوى ve الضحى kelimeleridir.

Birbirine uygun olan onbir surenin âyet başlarını da imâle ederler. Bu sureler; Tâhâ, Necm, Mearic, Kıyâme, Nâziat, Abese, A'lâ, Şems, Leyl, Duhâ, ve Alâk sureleridir. Bu sureler üzerinde Ebu Amr ve Verş onlara uymuşlardır.

Hangi vezinde olursa olsun, râ'dan sonra elif gelen her kelimede Ebu Amr, imâle yapmıştır. Bunlardan bazıları; أراه ، اشترى ، ذكرى ، بشرى ، ترى ، اسرى ، اسارى ،النصارى ، القرى ve سكارى kelimeleridir. Nasıl gelirse gelsin, فعلى vezninde ki eliflerde de imâle yapmışlardır.

Ebu Amr ve Kisâî, kendi sinden sonra, sonda bulunan râ'dan önceki her elifi, imâle ederler. Bunlar; النهار ، الغفار ، القهار ، النار ، الدار ، وحمار ، اشعارها ، الديار ، الابكار ، بقطار ، ابصارها ، اوبارها kelimeleridir. Bunların elifleri ister aslî, ister zaid olsun, müsavidir.

Hamza, aynel fiili (üç harfli kök fiilin ortadaki harfi) elif olan mazi fiilde imâle yapar. Bunlar; ضاق ، طاب ، زاغ ، خاف ، ران ، خاب ، جاء ، شاء ، زاد ، حاق fiilleridir. Bunlar ne şekilde olursa olsun, nasıl gelirse gelsin, değişmez.

Kisaî, on beş harften sonra gelen, makablinde mutlak vakf bulunan te'nis

tâ'sında imâle eder. Bu harfler şu cümlede toplanır; (فجنت زينب لنوذ شمس) «خليفة» ve رأفة fe-ye, وليجة ve لجة kelimeleri cime, ثلاثة ve خبيثة kelimeleri se' ye, بغتة ve الميتة kelimeleri te'ye, بارزة ve اعزة kelimeleri ze'ye, خشية ve شيبة kelimeleri yê'ye, سنة ve جنة kelimeleri nûn'a, حبة ve توبة kelimeleri be'ye, ليلة ve ثلة kelimeleri lâm'a, لذة ve الموقوذة kelimeleri zâ'ya, قسوة ve المروة kelimeleri vâv'a, بلدة ve عدة kelimeleri dâl'a, فاحشة ve عيشة kelimeleri şîn'e, نعمة ve رحمة kelimeleri mim'e, الخامسة ve خمسة kelimeleri de sin'e misaldir.

Kisâî, on harften sonra, mutlak olarak fetha okunduğunu söyler. Bunlar; جاع ve isti'lâ harfleri olan قظ خص ضغط ile, geri kalan الهز ifade edilen dört harftir. Bu harflerden önce sakin ye veya bitişik kesre veya imâle edilen sakinden ayrı bulunursa imâle edilir, aksi takdirde fetha okunur.

Geride, belirli bir kaideye bağlı bulunmayan, üzerinde ihtilâf edilen, tafsile luzumu olan bir kısım harfler kalmıştır. Daha geniş bilgi, bu konuda yazılmış kitaplarda mevcuttur.

Hamza, Kisâî, Halef, Ebu Amr, İbnu Âmir, Ebu Bekr, beş surenin evvelindeki الر larda imâle yaparlar. Verş de, beyne beyne imâlede bulunur.

Ebu Amr, Kisâî ve Ebu Bekr Âsım, Meryem ve Tâhâ surelerinin başlangıcındaki hâ'de imâle yaparlar. Hamza ve Halef, Tâhâ'nın hâ'sında imâle etmişlerdir. Ebu Amr hariç, الر larda imâle edenler, Meryem suresinin evvelindeki yê-yi imâle etmişlerdir. Hamza, Kisâî, Halef ve Ebu Bekr يس kelimesinde de imâle etmişlerdir. Bu dördü, Tâhâ'nın, Tâsînmîm'in , Tâsîn'in tâ'larında ve yedi surenin başı olan Hâmîm'lerin hâ'sında imâle etmişlerdir. Hâ'nın imâlesinde İbnu Zekvan, onlara uymuştur.

5- İmâlenin Kerih Görüldüğü Yerler

Bazı ulema; Kur'an, tefhîm için inmiştir, hadisinden dolayı imâleyi kerih görmüşlerdir. Bunlara, şu yönlerde cevap verilir:

1- Kur'an önce, böyle nazil oldu. Fakat sonradan imâleye ruhsat verildi.

2- Hadisin mânası, kurrânın kıraatı üzere okumaktır. İmâle yapılırken ses, kadın sesi gibi inceltilmez.

3- Hadisin mânası, Kur'an'ın müşriklere karşı şiddet ve ağır ifade kullanmasıdır. «C e m â l u' l - K u r r â»da müellif şöyle der: Bu söz, hadisi tefsir etmekten uzaktır. Çünkü Kur'an aynı zamanda, rahmet ve merhamet üzere de inmiştir.

4- Hadisin mânası; tazim ve tebcildir. Yani onu tazim ve tebcil ediniz, demektir. Böylece; Kur'an'ın tazim ve tebciline teşvik etmiştir.

5- Tefhim'den murad; kelimenin ortasını, sükun hariç, ihtilâf edilen yerlerde, zamme ve kesra ile harekelemektir. Çünkü bu, kelime yapısına en yakın ve en uygun düşmektir.

ed-Dani şöyle der: Bu hadis, İbnu Abbas tarafından böyle tefsir edilmiştir. Bize İbnu Hakan, Ahmed b. Muhammed, Ali b, Abdilaziz, ona da Kasım rivayet etmiştir. Kasım, Kisâî'den, Selmân ve Zuhrî'den, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini duydum demiştir: Kur'an; الجمعة ve benzeri ağır kelimelerle, teskil ve tefhim üzere nazil oldu. ed-Dani sonra, Hakim'in Zeyd b. Sabit'ten merfuan rivayet ettiği şu hadisi zikreder: Kur'an, tefhimle nazil oldu. Bu hadisin ravilerinden biri olan Muhammed b. Mukatil, Ammar'ın: عذرا او نذرا (Mürselât, 6.) âyeti ile عشرة kelimesi hariç, bütün kelimeleri tefhim ederler. Onlar, عشرة kelimesinin şin harfini sakin kılarlar. Necid ehli bu harf hariç, kelâmda tefhim yapmazlar. onlar, عشرة kelimesindek şin harfini esre okurlar. ed-Dani; Bu izahın hadisin tefsirine daha uygun olduğunu ifade eder.

OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM

İDGÂM, İZHÂR, İHFÂ ve İKLÂB

Bu konuda kurrâdan bazı ulema, müstakil eserler yazmışlardır.

İdgâm: Aynı cinsten yan yana gelen iki harften birincisinin ikinciye katılarak, birinci harfin yerine şedde konan bir lafızdır. İdgâm; kebir ve sağir olmak üzere ikiye ayrılır.

İdgam-ı Kebir: İki harften birincisi, ister misli, ister cinsi, isterse mütekarib olsun, harekeli olandır. Ona bu adın verilmesi çokça bulunuşundandır. Öyle ki hareke, sükundan daha çok kullanılır. İdgamdan önce harekeli harfin sakin kılınmasında tesiri olduğundan, bu ad verildiği söylenir. Ayrıca, kendisinde zorluk bulunduğu, misli, cinsi ve mütekarib nevilerine şamil olduğundan dolayı, bu ad verilmediği söylenir. İdgama bu adı veren, on kıraat imamından en meşhuru, Ebu Amir'bni'l-Alâ'dır. On kıraat imamı dışında; Hasenu'l-Basri, Ameş, İbnu Muhaysın tarafından da, idgama bu nisbet yapılmıştır.

İdgamdan maksat, kelimede hafiflik sağlamaktır. Kıraat hakkında eser yazanların çoğu, bu konuya hiç de yer vermemişlerdir. Meselâ; Ebu Ubeyd kitabında, İbnu Mucahid «M u s e b b i a»sında, Mekki «T e b s ı r a»sında, Talemneki «R a v d a»sında, İbnu Sufyan «H a d i y e»sinde, İbnu Şurayh «K â f i y e»sinde, Mehdevî «H i d a y e»sinde idgamdan hiç söz etmemişlerdir.

Takribu'n-Neş adlı eserde şöyle ifade edilir: iki mütemasilden kastımız, mahreç ve sıfatta birbirine yakın olan harflerdir. Mütecanisten kastımız, mahreci birbirine uygun, sıfatı değişik olan harflerdir. Mütekarib ise, mahrec veya sıfatı birbirine yakın olan harflerdir.

İdgam-ı misleyn yapılan harfler on yedidir. Bunlar; ل ، م ، ن ، و ، ه ، ى ب ، ت ، ث ، ح ، ر ، س ، ع ، غ ، ف ، ق ، ك Buna misal şu cümlelerdir: لاقبللهم . الكتاببالحق . الموتتحبسونهما . حيثثقفتموهم . النكاححتى. شهررمضان الناسسكارى . يشفععنده . يبتغغيرالاسلام . اختلففيه . افاققال . انككنت . الرحيممالك . نحننسبح . فهووليهم . فيههدى . ياتىيوم . dir.

İdğamın Şartları

a- İki harfin yazıda birleşmesidir. أنانذير misalinde, idgam yapılmaz, çünkü misleyn arasına elif girmiştir.

b- İki kelimeden müteşekkil olmasıdır. Şayet bir kelimede birleşirlerse, Bakara sûresindeki مناسككم, Müddessir sûresindeki ماسلككم hariç, idgam yapılmaz.

c- Bu iki harften birincisi, mütekellimin veya hitab zamiri olan tê harfi olmamalıdır. كنت ترابا ،أفأنت تسمع misallerinde geçen misleyn de idğam edilmez.

d- Birinci harf şeddeli olmamalıdır. ربما، مس سقر misallerinde idgam edilmez.

e- Birinci harf tenvinli olmamalıdır. سميع عليم، غفور رحيم misallerinde idgam yapılmaz.

İdgamı mütecaniseyn ve mütekaribeyn, on altı harfle yapılır. Bunların hepsi; رض سنشد حجتك بذل قثم terkibinde toplanmıştır.

Bu nevi idğamın şartı

a- Birincisinin şeddeli olmamasıdır. أشد ذكرا misalindeki gibi.

b- Tenvinli olmayacaktır. فى ظلمات ثلاث misalinde olduğu gibi.

c- Mütekellimin ve muhatab zamiri olan tê harfi olmayacaktır. خلقت طينا misalinde olduğu gibi. Be ve mim harfine, sadece يعذب من يشاء. misalinde idgam edilir.

Te ت harfi, on harfle idğam edilir. Bunlar: البينات ثم misalindeki ث harfi, الصالحات جنات misalinde ج harfi,السيئات ذلك misalinde ذ harfi, الجنة زمرا misalinde ز harfi, الصالحات سندخلهم misalinde س harfi, fethanın hafifliğinden ve cezimden dolayı ولم يؤت سعة misalinde, idgam yapılmaz.بأربعة شهداء misalinde ش harfi, والملائكة صفا misalinde ص harfi, والعاديات ضبحا misalinde ض harfi, اقم الصلاة طرفى النهار misalinde ط harfi, الملائكة ظالمى cümlesinde ظ harfidir.

ث harfi, beş harfle idgam edilir. Bunlar: حيث تؤمرون misalinde ت harfi, الحرث ذلك misalinde ذ harfi, وورث سليمان misalinde س harfi, حيث شئتما misalinde ش harfi, حديث ضيف misalinde ض harfidir.

ج harfi, iki harfle idgam edilir. Bunlar: أخرج شطأه misalinde ش harfi, ذى المعارج تعرج misalinde ت harfidir.

ح harfi, زحزح عن النار misalinde olduğu gibi yalnız ع harfine idgam edilir.

د harfi, on harfle idgam edilir. Bunlar: المساجد تلك misalinde ت harfi, بعد توكيدها misalinde ت harfi, يريد ثواب misalinde ث harfi داود جالوت misalinde ج harfi, القلائد ذلك misalinde ذ harfi, يكاد زيتها misalinde ز harfi الاصفاد سرابيلهم misalinde س harfi, وشهد شاهد misalinde ش harfi, نفقد صواع misalinde ص harfi, من بعد ضراء misalinde ض harfi, يريد ظلما misalinde ظ harfleridir. Teca-

nüsün kuvvetinden dolayı ت harfi hariç, sakinden sonraki meftuh harfte idgam yapılmaz.

ذ harfi, فاتخذسبيله misalinde olduğu gibi س harfinde, مااتخذصاحبة misalinde olduğu gibi ص harfinde, ر harfi ise, والنهار لآيات ، هن اطهر لكم ، المصير لايكلف misallerinde oduğu gibi ل harfinde idgam edilir. Şayet harf meftuh, makabili sükun olursa, والحمير لتركبوها misalinde olduğu gibi, idğam edilmez.

س harfi, واذاالنفوس زوجت misalinde olduğu gibi ز harfine, الرأس شيبا misalinde olduğu gibi ش harfine idgam edilir.

ش harfi, sadece ذى العرش سبيلا misalinde olduğu gibi س harfine, لبعض شأنهم misalinde olduğu gibi ض harfine idğam edilir.

Makabli müteharrik olduğu zaman ق harfi, ينفق كيف يشاء، misalinde olduğu gibi, ك harfine idgam edilir. Aynı şekilde ك harfiyle bir kelimede bulunup, kendisinden sonra م gelirse, خلقكم misalinde olduğu gibi idgam yapılır.

Makabli müteharrik olduğu zaman ك harfi, نقدس لك قال misalinde olduğu gibi ق harfine idgam edilir. Şayet sakin olursa, وتركوك قائما misalinde olduğu gibi idgam edilmez.

Makabli müteharrik olduğunda ل harfi, رسل ربك misalinde olduğu gibi, ر harfinde, kendisi mazmum veya meksur olduğu halde, makabli sakin olduğunda الى سبيل ربك ، لقول رسول misallerinde olduğu gibi ر harfine idgam edilir. Ancak meftuh olurlsa فيقول رب misalinde olduğu gibi idgam edilmez. ل harfi ise, hangi şekilde olursa olsun, قال رب ، وقال رجلان misallerindeki gibi, idgam edilir.

م harfi, ب harfiyle yan yana gelir, mâkabli müteharrik olursa, مريم بهتانا، يحكم بينهم ، اعلم بالشاكرين misallerinde olduğu gibi, gunne ile ihfa edilir. Bu, «e t - T e r c e m e» adlı eserde geçen ihfa nevilerinden biridir. İbnu'l-Cezerei bunun, idgam nevilerinden biri olduğunu zikretmiş, mütekaddimündan bazıları da ona uymuştur. İbnu'l-Cezerî «e n - N e ş r» adlı eserinde, bunun doğru olmadığını, şayet makabli sakin ise, ابراهيم بنيه misalinde olduğu gibi, izhar edilir, demiştir.

ن harfi, mâkabli müteharrik olursa; لن نؤمن لك ، تاذن ربك misallerindeki gibi, ر ve ل harfine idgam edilir. Şayet sakin ise, her iki harfte de izhar yapılır. ان تكون لهم ، يخافون ربهم misalleri buna delildir. نحن kelimesinin ن harfi, نحن له ve ومانحن لك misalinde olduğu gibi idgam edilir. Çünkü ن harfinin sıkca tekrarlanması, harekesinin lüzümsuz olması, dile ağırlık getirmektedir.

Burada iki önemli hususu belirtmek isterim:

a- Ebû Amr,Hamza ve Yakub'un müştereken kabul ettikleri belirli hafler hakkındaki geniş bilgiyi İbnu'l-Cezerî; «e n - N e ş r» ve «e t - T a k r î b» adlı iki kitabında vermiştir.

b- On kıraat imamı; مالك لاتامنا على يوسف (Yûsuf, 11 .) âyetinin idgamında ittifak, fakat telafuzunda ihtilaf etmişlerdir. Ebû Cafer, işmamsız ve revm'siz sa-

dece idğam etmiştir. Diğerleri ise, revm ve işmamla okumuşlardır.

Ebû Amr'a Göre Bazı Sûrelerdeki İdgam Sayısı

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Ebû Amr'ın misleyn ve mütekaribeyn'den yaptığı idgam harflerinin sayısı, sûreleri birbine vasl ettiği takdirde, Kadr sûresinin sonu, Beyyine sûresinin bağlandığından, 1304 harftir. Besmele çekip sûrenin sonunu Besmele ile birleştirdiği takdirde, Ra'd sûresinin sonu İbrahim sûresinin evveline, İbrahim sûresinin sonu Hicr sûresinin evveline bağlandığından 1305 harftir. Şayet sekte ile fasle eder, Besmele çekmezse, 1303 harftir.

İdgamu's-Sağîr

Idgam-ı sağir: ilk harfi sakin olan idgamdır. Vacib, mümteni' ve caiz olmak üzere üçe ayrılır. Kurrâ genellikle «ihtilaf» adı altında yazdıkları kitablarında bunlardan sadece caizi zikrederler. Çünkü ihtilaf ettikleri, sadece bu üç neviden biri olan, caizdir. Bu da iki kısımdır;

a- Bir kelimenin bir harfini, değişik kelimelerin müteaaddid harflerine idğamdır. Bunlar; قد ،اذ, müenneslik ت si, هل ve بل harflerine münhasırdır.

اذ in altı harf ile idgam ve ızharında ihtilaf edilmiştir. اذتبرا misalinde ت ،اذجعل misalinde ج ،اذدخلت misalinde د harfi, اذزاغت misalinde ز ،اذسمعتموه misalinde س ،اذصرفنا misalinde ص harfidir.

قد: in sekiz harf ile idgam yapılıp yapılmayacağında ihtilaf edilmiştir. Bu harfler, لقدجاءكم misalinde ج ،ولقدذرأنا misalinde ذ ،ولقدزينا misalinde ز ،قدسألها misalinde س ،قدشغفها misalinde ش ،ولقدصرفنا misalinde ص ،فقدضلوا misalinde ض ve فقدظلم misalinde ظ harfleridir.

Müenneslik ت sinin altı harf ile idgam yapılıp yapılmayacağı, ihtilaf edilmiştir. Bunlar, بعدتثمود misalinde ث ،نضجتجلودهم misalinde ج ، خبتزدناهم misalinde ز ، انبتتسبعسنابل misalinde س ،لهدمتصوامع misalinde ص ،كانتظالمة misalinde ظ harfleridir.

هل ve بل harflerinin لا mı, sekiz kelimede لا ile idgam yapılıp yapılmayacağı ihtilaf edilmiştir. Bunların beş tanesi بل e aittir: بلزين misalinde ز ،بلسولت misalinde س ، بلضلوا misalinde ض ،بلطبع misalinde ط ،بلظننتم misalinde ظ harfleri buna misaldir. Bunlardan هل e ait olanlar ise; هلثوب misalinde ث harfidir. بل ve هل harfleri بلتأتيهم ، هلنحن ،بلنتبع ،هلتنقمون misallerinde görüldüğü gibi, ت ve ن harflerinde müşterektirler.

b- Mahreçleri yakın olan harflerin idgamıdır. Bunlar üzerinde ihtilaf edilen 17 harftir.

1- اويغلبفسوف ، وانتعجبفعجب ، اذهبفمن ، فاولئك ومنلميتب misallerinde birbirine yakın düşen ب ve ف harfleridir.

2- Bakara suresindeki; يعذب من يشاء،
3- Hûd suresindeki; اركب معنا
4- Sebe' suresindeki; نخسف بهم
5- يغفر لكم ve واصبر لحكم ربك misallerinde, sakin ر nin لام'a idgamı.
6- من يفعل ذلك misalinde olduğu gibi, nasıl vaki olursa olsun, sakin لام ın ذ ye idgamı.
7- يلهث ذلك misalinde olduğu gibi, ث nin ذ e idgamı.
8- من يرد ثواب misalinde olduğu gibi, nasıl vaki olursa olsun, د ın ت ya idgamı.
9- اتخذتم aynı lafızdan gelen misallerde olduğu gibi ذ ın ت ye idgamı.
10- Tâhâ suresinin; فنبذتها misalinde olduğu gibi ذ ın ت ye idgamı.
11- Ayrıca, Gâfir ve Duhan surelerindeki عذت بربى misalindeki ذ ın ت ye idgamı.
12- Nasıl gelirse gelsin; لبثتم ve لبثت misalinde ث nin ت ye idgamı.
13- Âraf ve Zuhruf surelerindeki اورثتموها misalinde ث nin ت ye idgamı.
14- كهيعص ذكر misalinde د ın ذ ye idgamı.
15- يس والقرآن misalinde ن un و a idgamı.
16- ن والقلم misalinde ن un و a idgamı.
17- Şuarâ ve Kasas sûrelerindeki طسم misalinde ن un م e idgamı bunlardandır.

Yanyana gelen iki harfin birincisi sakin, mütemâsileyn veya mütecaniseyn olursa, lügat ve kıraat bakımından birincisinin ikinciye idgamı vacip olur. Mütemâsileyne misal: اضرب بعصاك، ربحت تجارتهم، يوجهه، عن نفس، يدرككم، وهم من وقد دخلوا، اذهب وقل لهم âyetleridir. Mütecaniseyne misal: بل ران، اذظلمتم، وقد تبين . قالت طائفة . قل رب ، هل رأيتم، قالوا وهم âyetleridir. الذى يوسوس، misallerinde olduğu gibi mütemâsileyn; harfi med veya فاصفح عنهم misalinde olduğu gib, mütecaniseynin ilk harfi, boğaz harflerinden olmayacaktır.

Bazı kurrâ, Kur'an'da idgamı kerih görürler. Hamza ise bunu sadece namazda kerih görür. Böylece idgamı kabul eden, Kur'an'ın tamamında ve sadece namazda kerih görenler olmak üzere üç ayrı görüş ortaya çıktığını öğrenmiş olduk.

Yukarıda geçen iki kısıma, bazısında ihtilaf edilen üçüncü bir kısım ilave edilir. Bu da sakin nun ile tenvinin hükümleridir. İzhar, idgam, iklâb ve ihfâ olmak üzere, bu kısmın dört hükmü vardır;

İzhar: Bütün kurrâya göre همزة . ه . ع . ح . غ ve خ den müteşkkil, boğaz harfleri olan altı harftir. عذاب عظيم . من عمل . انعمت . ينأون، من آمن . فانهار جرف هار . من خير . المنخنقة . اليه غيره . من غل . من هاد . فسينغضون، من حكيم حميد قوم خصمون ve وانحر . âyetleri buna misaldir.

Bazı kurrâ; خ ve غ harflerinde ihfâ yaparlar.

İdgam: Altı harfte yapılır. لام ve ر harfleri olmak üzere bunlardan ikisi gunnesiz idgamdır. رزقا ثمرة ، فان لم تفعلوا ، من ربهم هدى للمتقين âyetleri buna misaldir. Geri kalan dört harf de gunnelidir. Bunlar; ن ، م ، ى ve و dır. مثلا ما ، من مال ، حطة نغفر ve عن نفس ، من يقول ، رعد وبرق ، من وال ، وبرق يجعلون âyetleri misaldir.

İklâb: Sadece ب harfinde olur. ن ve tenvin ب ye bitiştiğinde م kalbedilerek gunne ile ihfa yapılır. انبئهم، من بعدهم، صم بكم âyetleri buna misaldir.

İhfâ: Geri kalan harflerde olur. Bunlar; ، ج ، د ، ذ ، ز ، س ، ش ، ص ، ض، ط، ظ، ف، ق ت، ث، ve ك olmak üzere 15 harftir. كنتم ، انذرتهم ، كاسادهاقا خلقاجديدا ، وان جعل، انجيتنا ، قولاثقيلا ، من ثمرة ، والانثى ، جنات تجرى ، من باب من سو،، الانسان، صعيدازلقا، من زوال ، تنزيل ، وكيلاذرية ، من ذهب ، ان دعوا ، اندادا من ضل ، منضود ، جمالت صفر ، ان صدوكم ، الانصار ، غفور شكور، انشا،، رجلاسلما انشره ، فانطلق ، ظلاظليلا ، من ظهير ، ينظرون ، صعيداطيبا ، من طين ، المقنطرة سميع قريب ve من قرار، انقلبوا، خالدافيها، من فضله، وكلاضربنا kelimelerinde ihfa gibi... İhfâ; gunnenin varlığı ile beraber şeddeden uzak, izhar ile idgam arasında bir haldir.

OTUZ İKİNCİ BÖLÜM

MED ve KASR

Bu konuda kurrâdan bazıları, müstakil eser kaleme almıştır. Said b. Mansur'un «e s - S u n e n»inde rivayet ettiği şu nakil, med hususunda bir esastır. Bize, Şihab b. Hıraş, ona Mesûd b. Yezidi'l-Kindî rivayet ederek şöyle demiştir: İbnu Mes'ûd, birine Kur'an kıraatı öğretirken انما الصدقات للفقراء والمساكين **«..Sadakalar (zekatlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere..»** (Tevbe, 60.) âyetini med yapmadan okumuştu. İbnu Mes'ûd ona; Resulullah (s.a.v.) bu âyeti bana böyle öğretmemişti, deyince o kimse: Ya Ebâ Abdirrahman, öyleyse nasıl okutmuştu? diye sordu. İbnu Mesûd انما الصدقات للفقراء والمساكين âyetindeki kelimeleri med yaparak okumuştu, cevabını verdi.

Bu hadis, med hususunda hüccet ve nassdır. Senedindeki raviler sikadır. Taberâni aynı hadisi «S u n e n - i K e b i r»inde zikretmiştir.

Med: Medd-i tabii üzerine, med harflerinden birini fazlaca uzatmaktır. Med, harfi meddin dışında yapılamaz.

Kasr: Uzatmanın terki, meddi tabiinin kendi haline bırakılmasıdır. Harfi med, üçtür; Elif, makabli (kendinden önceki harf) mazmum ve sakin vav, makabli meksur ve sakin ye'dir.

Sebebi med, lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır. Lafzî olan, ya hemze, ya da sükundur. Hemze, hem harfi medden önce, hem de sonra gelir. Harfi medden sonra gelene misal: آدم، رأى، ايمان، خاطئين، اوتوا ve الموؤدة kelimeleridir. Harfi medden önce gelen hemze, aynı kelimede olursa, meddi muttasıl olur. Buna misal: اولئك، شاءالله، السوأى، من سوء، ve يضىء kelimeleridir.

Harfi med kelimenin sonunda, hemze de diğer kelimenin başında olursa, medd-i munfasıl olur. Buna misal: قالوا امنا ، ياأيها ، بما انزل ، فى انفسكم، امره الى الله ve به الا الفاسقين kelimeleridir.

Med, hemzeden ötürü yapılır. Çünkü harfi med gizlidir. Hemzenin telaffuzunda zorluk vardır. Bu yüzden, telaffuzda kolaylık sağlamak için med harfi uzatılır.

Sükun, ya lazım olur, bu da her iki halde değişmez. اتحاجونى، الم، دابة الضالين kelimeleri buna misaldir. Veya ânzi olur. Bu da, vakf ve benzeri durum-

larda ortaya çıkar. Vakf halinde; العباد ، يوقنون ، الرحيم ، نستعين ، الحساب id-gam halinde ise; ويقول ربنا ، وقال لهم ، فيه هدى kelimeleri buna misaldir.

Med, iki sakini birleştirmek için sükundan dolayı da yapılır. Bu durumda med, hareke yerine geçer.

Kurrâ, her ne kadar uzatma miktarında ihtilaf etmişlerse de, meddi muttasıl ile sükuni lâzım olan med de. ittifak etmişlerdir. Munfasıl ve sükuni ârız ile yapılan meddin uzatılması ve kısaltılması hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Meddi muttasılın, her hangi bir aşırılığa gitmeden usulüne uygun bir miktar uzatılmasında, çoğunluk ittifak etmişlerdir. Diğer bir kısım kurrâ, meddi munfasılda oluduğu gibi meddi muttasılın da değişik durumları olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hamza ve Verş, meddi muttasılı uzun, Âsım daha az, İbnu Âmir, Kisâî ve Halef daha az, Ebu Amr ve diğerleri daha az uzatmışlardır. Bazı kurrâ da yalnız iki mertebe kabul etmişlerdir. Uzatanlar, zikredilen kurrâdır. Orta yolu tutanlar da diğerleridir.

Sükunu lâzıma, hareke karşılığında olması bakımından, meddu'l-adl adı da verilir. İfrata kaçmaksızın usûlune uygun bir miktar uzatılmasında çoğunluk ittifak etmiştir. Bazıları da farklı uzatmaların yapılacağı kanaatındadır.

Meddi munfasıla aynı zamanda, iki kelimeyi birbirinden ayırması sebebiyle meddu'l-bast, iki kelimenin bir kelime sayılması, bir harfin diğer harf, yani, bir kelimenin diğeri ile meddedilmesi bakımından da, meddu'l-i'tibâr adı verilmiştir.

Meddi caiz, uzatılması ve kısaltılmasında ihtilaf vaki olduğundan, bu adı almıştır. Meddi caizin uzatılma miktarında zabtı mümkün olmayan bir ihtilafa götürecek değişik ibâreler mevcuttur.

Netice olarak, meddin yedi mertebesi vardır:

a- Kasr: Meddi ârızın hazfi, bir ziyade yapmaksızın harfi meddin kendi hali üzere bırakılmasıdır. Bu özellikle, Ebu Cafer, İbnu Kesir, Ebu Amr ve cumhura göre, meddi munfasılda geçerlidir.

b- Kasrın biraz üstünde, iki elif miktarı uzatılmasıdır. Ebu Amr'a göre bu miktar, bir buçuk eliftir, bazı kurrâ da buna katılır. «e t - T a y s i r» sahibi Ebu Amri'd-Dani'ye göre, meddi muttasıl ve munfasılda, hüküm aynıdır.

c- Bir önceki medden, az fazlasıdır. Bu med, bütün kurrâ nezdinde mutavassıt meddir, üç elif miktarı takdir edilmiştir. İki buçuk elif, makabli birbuçuk elif olmak kaydiyle iki elif miktarı uzatıldığı da söylenir. ed-Dani'ye göre bu med şekli, İbnu Amir ile Kisâî'ye aittir.

d- Bir öncekinden biraz daha uzundur, dört elif miktarı okunduğu da söylenir. ed-Dani'ye göre, her iki halde de bu kıraat, Âsım'ındır.

e- Bir öncekinden biraz daha uzundur, beş elif miktarı takdir olunur.

Dört buçuk ve dört elif miktarı okunuşu ise, ihtilaflıdır. ed-Dânî'ye göre, Hamza ve Verş böyle okumuştur.

f- Bir öncekinden biraz daha uzundur. Huzeli bu medde, beş elif miktarı takdir etmiştir, ancak beşinci elifi, dört elif miktarı kadar saymıştır. Huzeli Hamza'nın bu görüşte olduğunu zikreder.

g- Sonuncu med şekli ise ifrattır. Huzelî bunu, altı elif miktarı takdir etmiş, bunu, Verş'in okuduğunu söylemiştir. İbnu'l-Cezeri ise, elif miktarlarının takdirindeki bu ihtilaf, lafzidir. Çünkü ed-dünya kelimesindeki med mertebesi, kasrdır. Bunun üzerine en ufak bir ziyade yapılırsa, iki elif miktarı olur. Keza, meddin son haddine varıncaya kadar durum böyledir.

Sükuni ârızda bütün kurrâ; med, tavassut ve kasr olmak üzere üç vecihten birini caiz görmüştür. Bu vecihler, muhayyerdir. Meddin manevi sebebi, nefiy halinde mübalağada bulunmaktır. Bu, kurrâ nazarında lafzî sebepten daha zayıf olsa bile, Araplara göre, maksud olan kuvvetli bir sebeptir. . لا اله الا الله لا الاله الا هو ve لا الاله الا أنت misallerinde olduğu gibi tazim için yapılan med, bu kabildendir.

Meddi munfasılda, bu mânada kasr yapanlar buna, meddu'l-mubalağa denilmesi; Allahtan başka herkesten ilahlığı nefyetmede mübalağa kastedilmesidir, derler. Bu, Araplarca kabul edilmiş, yaygın bir metottur. Çünkü bu «med»; dua, yardım dileme ve bir şeyi nefyetmede, mübalağayı göstermek için yapılır Araplar, bu sebeplerle ilgisi olmayan diğer ifadelerde de med yaparlar, der. İbnu'l-Cezerî de: Hamza'dan nakledildiğine göre nefiy için yapılan meddulmübalağa tebrie için kullanılan لا dır. Bunun misali; لا مرد له لا ريب فيه لا شية فيها ve لا جرم de görülür. Hamza bu meselede, sebebin zayıflığından dolayı işba' de-recesine ulaşmayan vasatı takdir etmiş, İbnu'l-Kassa'da, bunu kabul etmiştir, der.

Lafzî ve manevî sebepler bazan bir araya gelebilir. لا اثم عليه.لا اكراه فى الدين لا الاله الا الله misallerinde olduğu gibi. Hamza'ya göre, hemzeden dolayı aslına uyarak, meddi işba' yapılır. Zayıf terkedilir, kuvvetliye göre amel edilerek, medd-i manevi ilga edilir.

1- Med ve Kasrın Caiz Olduğu Yerler

Sebebi med değişirse, aslı dikkate alarak med, lafzı dikkate alarak kasr, caiz olur. Sebep, ister hemze, isken sükun, ister ikisi, ister ibdâl veya hazf hali olsun, med ve kasr yapılabilir. Bunun dışındakilerde eseri değiştiğinden, med yapılması evlâdır. Kâlûn ve Bezzî'nin kıraatına göre: هؤلاء ان كنتم (Bakara, 31.) âyeti, buna misaldir. Şayet bu eser kaybolursa kasr yapılması, Ebu Amr'ın kıraatına göre evlâdır.

Kuvvetli ve zayıf iki sebebi med bir araya gelince, icmaen zayıf olan atı-

lır, kuvvetli olanla amel edilir. Bunda, şu neviler ortaya çıkar: Biri, sebebi meddin lafzî ve manevî içtimaı, diğeri de جاؤ آباهم ve رأى ايديهم misalleridir. Şayet Verş'in kıraatıyla okunursa, bunlarda ne kasr, ne de tavassut yapılır. İki sebepten en kuvvetlisi ile amel edilerek işba'a gidilir. Bu, kendisinden sonra gelen hemze sebebiyle yapılan meddir. Şayet; جاؤا ve رأى üzerinde durulursa, hemzenin harfi med üzerinde takaddüm etmesi, kendisinden sonra gelen hemzenin kalkması sebebiyle, üç vecih caiz olur.

2- Meddin Çeşitleri

Ebu Bekr Almed b. Hüseyin b. Mihrân en-Nisaburî şöyle der: Kur'anda mevcut medler, on çeşittir. Bunlar:

a- Meddu'l-Hacz; أألقى الذكر عليه، أأنذرتهم، أأنت قلت للناس «'O ihtar (Kuran, başka kimse kalmadı da) aramızdan ona mı indirildi.» ve أإذا متنا misallerindeki medlerdir. Bu misallerde, iki hemze arasına, hafifletmek için haciz konmuştur. Çünkü Araplar, iki hemzenin bir araya gelmesini ağır kabul eder, icmaen tam elif takdir ederler. Böylece, hacz meydana gelir.

b- Meddu'l-Adl; Kendisinden önce, med ve lîn harfleri bulunan her şeddeli harfte yapılan meddir. الضالين kelimesi buna misaldir. Çünkü şedde, hareke yerine geçer. Sakin iki haciz de, hareke rölünü oynar.

c- Meddu't-Temkin: أولئك ، الملائكة ve شعائر kelimelerindeki meddir. Bu misallerdeki medler, kendilerinden sonra hemze gelen medlerdir. Bu med, hemzenin tahkiki ve mahrecine uygun telaffuzun sağlanması için getirilmiştir.

d-Meddu'l-Bast: Meddu'l-Bast'a aynı zamanda, meddul'l-fasl adı da verilir. بما انزل ibaresi, buna misaldir. Buradaki med iki kelime arasını yayar, iki muttasıl kelime arasını ayırır.

e- Meddu'r-Revm, هاأنتم misalindeki meddir. Araplar انتم kelimesindeki hemzeyi revm edip, ne açıkça telaffuz eder, ne de terkederler. Fakat yumuşatarak okurlar, hemzenin varlığına işaret ederler. Bu kıraat, هاأنتم kelimesindeki hemzeyi okuyanların kıraatıdır. Yapılan meddin miktarı bir buçuk elif miktardır.

f- Meddu'l-Fark: آلآن kelimesindeki meddir. İstifham ile haber arasını ayırmıştır. Yapılan med, icmaen tam bir elif miktarıdır. Şayet, med elifi arasında şeddeli harf bulunursa, hemzeyi okuyabilmek için, başka bir elif ilave edilir.

g- Meddu'l-Binye: .ماء، دعاء ، .نداء ve .زكرياء misallerindeki meddir. Çünkü isim, kendisiyle maksur elifi ayırmak için med üzere mebni kılınmıştır.

h- Meddu'l-Mubalağa: لااله الا الله misalindeki meddir.

ı- Meddu'l-Bedel: آخر ،آدم ve آمن misallerindeki hemzeden bedel yapılan meddir. Miktarı icmaen, tam bir eliftir.

i– Meddu'l-Asl: حاء ve شاء gibi memdûd fiillerdeki meddir. Bu med ile Meddu'l-Binye arasındaki fark şudur: Meddu'l-Binye, kendisiyle maksûr arasını ayırmak için, med üzerine bina edilen isimlerdir. Meddu'l-Asl ise, bir mâna meydana getirmek maksadiyle, fiillerin kökünde yapılan meddir.

OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HEMZENİN TAHFİFİ

Bu konuda yazılmış müstakil eserler mevcuttur.

Hemze, telaffuz yönünden harflerin en ağırı, mahreç yönüyle en derini olduğundan, Araplar, onu kolayca telaffuz edebilmek için, çeşitli tahfif nevilerine ayırmışlardır. Hemzeyi tahfif ederek telaffuz edenlerin çoğu, Kureyş ve Hicaz ehlidir. Bu yüzden, ekseriyetle hemzenin tahfifi, İbnu Fuleyh'den rivayetle İbnu Kesir, Verş'den rivayetle Nafi ve Ebu Amr gibi kıraat imamlarının tarikiyle yapılmıştır. Ebu Amr'ın kıraatı, Hicaz ehlinin kıraatına dayanır. İbnu Adiyy, Musa b. Ubeyde tarikiyle Nafi'nin İbnu Ömer'den naklen, İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah (s.a.v.), Hz. Ebubekr, Hz. Ömer ve diğer iki halife, hemzeyi telaffuz etmezlerdi. Hemzenin telaffuzu, bunlardan sonra ortaya çıkan bir bid'attır

Ebu Şame: Bu hadis delil olarak kullanılamaz. Çünkü Musa b. Ubeydetir-Rabezi, muhaddisler nezdinde zayıf addolunur, der.

Buna şu cevabı vermek isterim: Hakim'in «M u s t e d r e k»inde Himrân b. A'yen tarikiyle Ebu'l-Esvedi'd-Dueli'nin Ebu Zerr'den yaptığı rivayet de bunu teyid eder. Bu rivayette Ebu Zerr şöyle demiştir: Bir bedevi Resulullah'a (s.a.v.) gelerek: يانبي الله şeklinde hitap edince Peygamberimiz; لست بنبي الله diye cevap verdi, kendisinin نبي الله olduğunu belirtti. Zehebî bu hadisin «munker» olduğunu, Himrân'ın, rafiziliği sebebiyle sika olmadığını söyler.

Hemze ile ilgili hükümler, sayılamayacak kadar çoktur, yazıldığı takdirde bir cilde ulaşabilir. Biz burada bunları, dört nevide belirtmeğe çalışacağız:

a- Hemzenin harekisini, kendisinden önceki sakin harfe neklederek hemzenin sakıt olması. قدافلح buna misaldir. Hemzenin harekesi د harfine verilmiş, bu harf fetha ile okunmuştur. Verş tariki ile Nafi'nin kıraatı böyledir. Bu kıraat, sahih harfteki sükunun sonda olması, hemzenin kelime başında bulunması kaydı ile yapılır. Verş'den rivayetle Yakub'un talebeleri, كتابيه اني ظننت (Hakkâ, 19-20.) âyetini istisna etmişler, ها yı sakin, hemzeyi telaffuz ederek okumuşlardır. Diğer kurrâ ise, Kur'anın bütününde bunun aksini uygulamışlardır.

b- İbdâl: Sakin hemzeyi makablindeki hareke cinsinden harfi medde ibdâl

edilmesidir. وأمر اهلك بالصلاة **«Ehline namazı emret...»** (Tâhâ, 132.) âyetinde olduğu gibi fethadan sonra elife, يؤمنون de olduğu gibi zammeden sonra ،جيت kelimesinde olduğu gibi kesreden sonra ي ya ibdâli, buna misaldir. Bu kıraatı Ebu Amr uygulamıştır. Ebu Amr'a göre hemze, ister başta, ister ortada, ister sonda bulunsun, sükunu cezm halinde olmadıkça ibdâl edilir. Buna misal; نبأها ve ارجئه kelimeleridir. Veya hemzenin terki telaffuzda ağırlık getirmedikçe -ki misali Ahzab sûresindeki تؤوى اليك âyetidir veya iltibas vaki olmadıkça -ki misali Meryem sûresindeki رئيا âyetidir- yine ibdâl edilir. Eğer hemze harekeli olursa, hemzenin tahkikinde ihtilaf bulunmaz. يؤده kelimesi bunun misalidir.

c- Hemze ile harekesi arasındaki teshil. İki hemze fethada birleşirse, ikinci hemzede teshîl yapılır. Mekke ve Medine kurrâsı ile Ebu Amr ve Hişam, bu görüştedirler. Verş, hemzeyi elife ibdâl eder. İbnu Kesir, hemzeden önce elif koymaz. Kâlûn, Hişâm ve Ebu Amr, hemzeyi dahil ederler. Yedi imamdan diğerleri, hemzeyi okurlar. Eğer her iki hemze, fetha ve kesrede farklı olursa, Mekke-Medine kurrâsı ile Ebu Amr, ikinci hemzeyi teshil ederler. Kâlûn ve Ebu Amr hemzeden önce elif getirirler, diğerleri ise hemzeyi okurlar. Eğer her iki hemze fetha ve zammede farklı olursa; قل أؤنبئكم ،القى. ve أنزل عليه الذكر. **«'O ihtar (Kur'an, başka kimse kalmamış da) aramızdan ona mı indilidi'..»** (Sad, 8.) misallerinde olduğu gibi her üç kurrâ, sadece bunlarda teshîl yapar, Kâlûn elifi dahil eder, diğerleri ise aynen okurlar. ed-Dani, ikinci hemzenin vav şeklinde yazılarak, Sahabenin teshîle gittiklerini söyler.

d- Nakil olmaksızın iskât. Ebu Amr, böyle kıraat eder. Eğer iki hemze harekede ittifak eder, iki ayrı kelimede olursa, kesrede ittifak etmeleri halinde -هؤلاء ان كنتم misalinde olduğu gibi- Verş ve Kunbul, ikinci hemzeyi sakin ي gibi kabul ederler. Ebu Amr, hemzeyi ıskat eder. Diğer kurrâ da aynen okurlar. Şayet iki hemze fethada ittifak ederse -جاء أجلهم misalinde olduğu gibi- Ebu Amr sadece bu misalde hemzeyi ıskat eder, Kâlûn ve Bezzî hemzeyi, mazmum vav gibi kabul ederler. Diğer iki imam ise, ikinci hemzeyi sakin vav gibi sayarlar. Geri kalanları da aynen okurlar.

Kurrâ, sakıt hemzenin birincisi veya ikincisi mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Birincisi hemzenin ıskatını Ebu Amr, ikincisini de nahivcilerden Halil kabul etmiştir. Bu ihtilafın med konusunda sağladığı fayda şu olmuştur: Eğer sakıt olan birinci hemze ise, bu meddi munfasıldır, ikincisi ise, meddi muttasıldır.

OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'IN EZBERLENMESİ VE ÖĞRETİLMESİ

Kur'an'ı Kerim'in ezberlenmesi, Müslümanlara farzı kifayedir. Bunu Curcani «e ş - Ş i f â» adlı eserinde ifade ettiği gibi, Abbâdî ve diğerleri de işaret etmişlerdir. Cuveynî şöyle der: Bundan kastedilen, Kur'an'ın intikalinde tevatürü sağlayacak sayının bozulmaması, tebdil ve tahrife yol açılmamasıdır. Müslümanlardan bir cemaat bu sayıyı korursa, diğerlerinden farziyet düşer. Aksi halde, hepsi günahkâr olur. Kur'an'ı Kerim'in öğretilmesi de farzı kifayedir. Bu, ibadetlerin en efdalidir. Buhari'deki bir hadisde: En hayırlınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerdir, buyurulmuştur.

Muhaddislere göre Kur'an'ın öğretilmesi, hocanın ağzından duymak, ve ona dinletmek, başkasının kıraatını onun yanında dinlemek, münavelede bulunmak, icazet almak, karşılıklı yazmak, vasiyet etmek, i'lamda bulunmak ve yüzünden okumaktır. İlk ikisi dışında, burada fazla bilgi vermeden, geri kalanları ileride ele alacağız.

Kıraatı şeyhe dinletmek adeti, selef ve halefin takip ettiği eski bir usûldür. Kıraatı şeyhden dinlemek ise, üzerinde durulmağa değer bir husustur. Çünkü Sahabe-i Kiram Kur'an'ı Resûlullah'dan (s.a.v) bizzat almışlardır. Fakat kurra'dan hiçbiri, kıraatı Resûlullah'dan almamıştır. Almayışının sebebi de açıktır. Zira burada kastedilen husus, kıraatın eda keyfiyetidir. Hadis rivayetinin aksine, şeyhi dinleyen herkes, şeyhden aldığı gibi kıraatı eda etme gücüne sahip değildir. Hadis naklinde aranan husus, mâna veya lafızdır. Kur'an kıraatının edasında muteber olan ise, harflerin telaffuzudur. Bu konuda Sahabe-i Kiramın fesahatı, Arap diline olan hakimiyetleri, Kur'an'ın kendi lügatları ile nazil olması, Resûlullah'dan duydukları gibi kıraatı eda etmede onları kudretli kılmıştır.

Şeyhe kıraatın arzedilmesi, Resûlullah'ın her sene Ramazan ayında Kur'an'ı Cebrail'e arzetmesine dayanır. Rivayet edildiğine göre, kıraat imamı Şeyh Şemsuddin b. Cezerî Kahire'ye geldiğinde, kıraat öğrenmek isteyenler çevresini sarmış, hepsi ile ayrı ayrı uğraşacak vakit bulamadığından, onlara bir âyet okumuş, hep bir ağızdan okunan âyeti tekrar etmişlerdi. Fakat İbnu'l-Cezerî öğrettiği kıraatı ile yetinmiyor, aynı zamanda dinliyordu.

Şayet kıraat öğrenenlerin durumu şeyhce biliniyorsa, şeyhin birden fazla talebeyi dinlemesi caizdir. Şeyh Alemuddin es-Sehavi, Kur'an'ın muhtelif yerlerinden olmak üzere, kıraat talimi yapan iki-üç talebeyi, aynı anda dinliyor, her birine yaptıkları hatayı söylüyordu. Şeyhin, istinsah veya kitap okuma gibi başka işlerle meşgul iken, kıraat dinlemesi caizdir. Kıraatın ezberden okunması şart değildir, yüzünden okunması yeterlidir.

1- Kıraatın Keyfiyeti

Kıraatın keyfiyeti üçtür.

a- Tahkik: Meddi gereği gibi çekmek, hemzeyi aynen telaffuz etmek, harekeyi eksiksiz yapmak, ızhar ve şeddeleri belirtmek gibi hususlarda, her harfin hakkını vermektir. Ayrıca, harfleri kendi mahreçleri ile okumak sekte, tertil ve teennî ile harfleri birbirinden ayırmak, kasr ve ihtilas yapmamak, harekeli harfi sakin okumamak ve idgam etmeksizin vakf caiz olan yerleri göz önünde bulundurmaktır, Kıraatta tahkik, dili alıştırmak ve telaffuzu düzeltmek için yapılır. Harekeden harfler meydana getirmek, râ harfini tekrarlamak, sükunu harekelemek, gunnede mübalağa maksadiyle nunları uzatmak suretiyle ifrata gitmeden talebelere kıraat öğretilmesi, müstehapdır. Bu arada, gunnede mübalağa yaptığını duyan kimseye Hamza'nın; Beyazının üstünde beyaz, kıvırcığın üstünde kıvırcık olmadığı gibi, kıraatın üstünde kıraat olmadığını bilmez misin, şeklindeki sözünü bir ölçü almak gerekir.

Ayrıca, tertîl iddiasında bulunarak نستعين kelimesindeki tâ harfinde vakf etmek gibi, kelimenin harflerini birbirinden ayırmaktan sakınmalıdır. Bu çeşit kıraat, Hamza ve Verş'in kıraatıdır. Bu konuda ed-Dani «K i t a b u' t-T e c v i d» adlı eserinde Ubeyy b. Ka'b'dan rivayet edilen bir hadiste: Resulullah'a (s.a.v.) Kur'an'ı tahkik usûlu ile okuduğunu belirtir. Bu rivayet, isnadı sağlam garib bir rivayettir.

b- Hadr: Hâ harfinin fethası, dal harfinin sükunu ile yapılır. Hadr; kıraatın, idrâç, sürat ve tahfifidir. Bunlar; kasr, teskin, ihtilas, bedel, büyük idğam, hemzenin tahfifi ve benzerleriyle yapılır. Ayrıca bunlarda med harflerini kısaltmaksızın, harekelerin çoğunu yok etmeksizin, gunne sesini kaybetmeksizin, kıraatı sahih olmaktan çıkaracak derecede ifrata gitmeksizin, irabın yerine getirilmesi, kelime ve harflerin hakkıyla korunması nususuna riayet etmekle, rivayetin sahih olması şartı aranır. Bu nevi kıraat, İbnu Kesir ve Ebu Cafer ile meddi munfasılı kasr eden Ebu Amr ve Yakub gibi kıraat imamlarının mezhebidir.

c- Tedvîr: Tahkik ve hadr kıraatı arasında, orta bir kıraattır. Tedvir şeklindeki kıraat, meddi munfasılın uzatılmasını kabul eden imamların kıraatıdır. Bunlar dışındaki kurra, bu kıraatta işba' yapmazlar. Kıraatta edaya uyanların

çoğuna göre, muhtar olan da budur.

İlerde bahsi gelecek olan tertil ile tahkik arasındaki farkı, bazı kıraat imamları şöyle ifade etmiştir: Tahkik; kıraat'a yeni başlayanı olgunlaştırma, öğretme ve alıştırma gayesini güder. Tertîl ise; kıraatta tedbirli olma, düşünme ve hüküm çıkarmadır. Her tahkik tertildir, fakat her tertîl tahkik değildir.

2- Tecvidu'l Kur'an

Kıraat ilminde önemli konulardan biri, Kur'an'ın tecvididir. Bu konuda müstakil eser tasnif eden ed-Dani ve diğerleri gibi müellifler bulunmaktadır. ed-Dani'nin rivayet ettiğine göre İbnu Mesûd şöyle der: Kur'an'ı tecvidle okuyunuz.

Kurrâ şöyle der: Tecvid, kıraatın süsüdür. Bu da, harflerin hakkını vermek, tertibe riayet etmek, harfi aslına ve mahrecine göre okumak, ifrat ve tefrite gitmeksizin, harfin telaffuzunu bütün yönleriyle eda etmektir. Bu mânaya işaret ederek Resulullah (s.a.v.) şöyle demiştir: Kur'an'ı nazil olduğu gibi okumak isteyen, İbnu Ummi Abd'in yani İbnu Mesûd'un kıraatı gibi okusun. İbnu Mesûd'a Kur'an'ın tecvidinde, büyük bir kabiliyet verilmişti. Şüphesiz ki Sahabe-i Kiram, Kur'an'ın mânasını anlayarak, hükümlerini yerine getirerek, ibadet ettikleri gibi Peygamber'in huzurunda, kıraat ilmini alan imamların kıraatı üzere, Kur'an'ın kelime ve harflerini telaffuzda, en sahih olanı yapmayı, ibadet telakki ederlerdi. Kıraat alimleri tecvidsiz kıraatı, lâhin sayarlar. Lahni, gizli ve açık olmak üzere ikiye ayırırlar. Kıraatta lahn, kelimelere, sonradan ârız olan telaffuz bozukluğudur. Ancak açıkça yapılan lahn, kıraatı zahiren ihlaldir. Açık lahni, kıraat imamları ve diğer ulema, müştereken bilirler. Bu lahn, irabda yapılan bir hatadır. Gizli lahn ise, yalnız kıraat imamları, kelimeleri de eda imamlarının ağzından öğrenen imamlar bilirler.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Dili olugunlaştırma, güzel okuyanın ağzından duyulan kelimelerin tekrarı bakımından tecvidde en üst dereceye ulaşıldığını, zannetmiyorum. Bunun kaidesi; vakf, imâle ve idgamın keyfiyetine, hemzeli okuma, terkîk ve tefhîmin ahkâmı ile harflerin mahrecine bağlıdır. Bunlardan ilk dördü, önceden geçmişti.

Terkîk: Müstakil olan harfi ince okumaktır. Bunların tefhimi caiz değildir. Ancak lafzatullah'daki lâmın tefhimi, fetha veya zammeden sonra icmaen, bir rivayette de ıtbak harflerinden sonra ince okunur, ancak mazmum veya meftuh olan râ, mutlak olarak, veya bazı ahvalde sakin olan «ra», tefhim edilir (kalın okunur). Harekesi üstte olan harflerin hepsi, istisnasız olarak kalın okunur.

3- Mehâricu'l-Huruf

Kurra ve Halil gibi ilk nahivcilere göre harflerin mahrecleri on yedidir. Her iki ayrı cemaatten çoğunun görüşüne göre bu aded, on altıdır. Bunlar; med ve lin harflerinin mahrecini bu adedden çıkarmış ve elifin mahrecini, boğazın en üst noktası, vav ile yê'nın mahrecini de müteharrik mahrecden saymışlardır. Bazıları da bu sayının nün, lâm ve râ'nın mahrecini bir mahrec sayarak, on dört mahrec olduğunu söylemişlerdir.

İbnu'l-Hâcib: Bütün bunların takribî olduğunu, aksi takdirde her harfin müstakil bir mahreci bulunması gerektiğini belirtir.

Kurra; harfin mahrecini araştırarak tayin etmek, vasl hemzesini telaffuz etmek, kendisinden sonra sakin veya şeddeli harf getirmekle olur, demişlerdir. Harfin özelliğini dikkate alma bakımından bu tarif, daha açıktır.

Birinci mahrec; elif ve aynı cinsten olan harekeden sonra gelen, sakin vav ve yê'nin mahreci olan, boğazın alt boşluğudur.

İkincisi; hemze ve ه nın mahreci olan, boğazın alt boşluğudur.

Üçüncüsü; ayn ve ح nın mahreci olan, boğazın ortasıdır.

Dördüncüsü; غ ve خ nın mahreci olan, ağızın en yakın kısmıdır.

Beşincisi; ق ın, damağın üst kısmı ile boğazı takip eden, dilin en son kısmıdır.

Altıncısı; كin, damağı takip eden ق mahrecinin biraz altına dayanan mahrecidir.

Yedincisi; ج ، ش ve ي harflerinin, damağın ortası ile dilin ortasına gelen mahrecdir.

Sekizincisi; ض harfinin, dilin ilk yanından başlayarak sol azı dişlerine doğru gelen mahrecidir. Sağ azı dişleri olduğu da söylenir.

Dokuzuncusu; ل harfinin, dil ucundan geriye çıkan, dille damağın üst kısmına gelen mahrecidir.

Onuncusu; ن harfinin, ل harfine göre biraz daha aşağıdan, dilin ucundan itibaren çıkarılan mahrecidir.

On birincisi; ن un mahrecinden çıkan, fakat dilin sırtına daha çok binen ر nın mahrecidir;

On ikincisi; ط ، د ve ت nin, dilin ucundan damağa doğru yükselen mahrecidir.

On üçüncüsü; ıslık şeklinde çıkan س ، ص ve ز harferinin, dil ucu ön diş diblerinin biraz üstünde olan, mahrecidir.

On dördüncüsü; ث ، ظ ve ذ haflerinin, dil ucu ile ön diş diplerinin üst tarafında olan, mahrecidir.

On beşincisi: ف harfinin alt dudak boşluğu ile ön dişlerin ucu tarafında o-

lan mahrecidir.

On altıncısı; uzatılmayan vav ile م ve ب harflerinin iki dudak arasında bulunan mahrecidir.

On yedincisi; idgamda gunne, ن veya sakin م harflerinin, genizden çıkan mahrecidir.

İbnu'l-Cezerî, «e n - N e ş r» adlı eserinde şöyle der: Hemze ve ه leri; mahrec, fetha ve kesre bakımından müşterektirler. Hemze, cehr ve şiddette, diğerlerinden ayrılır. Keza; ع ve ح harfleri, aynı hususta müşterektirler. Yalnız ح harfi, gizli ses ve tam rehavette, diğerinden ayrılır. غ ve خ harfleri; mahrec, rehavet, isti'la ve fetha bakımından müşterektirler. غ harfi cehr'de, diğerinden ayrılır. ى ، ش ، ج mahrec, fetha ve kesre bakımından müşterektirler. ج harfi şiddette, diğerlerinden ayrılıp rehavette يا ile müşterek olur. ض ve ظ cehr, rehavet, istila ve itbak sıfatında müşterektirler, mahrecde ayrılırlar. ض harfi, uzatma yönüyle infirad eder. د ، ط ve ت harfleri mahrec ve şiddet yönünden müşterektirler, ط harfi; ıtbak, isti'la yönüyle diğerlerinden ayrılır, cehrd'e د harfi ile birleşir. ت harfi, gizli seste diğerlerinden ayrılır, fetha ve kesrede د harfi ile birleşir. ظ ، ذ ve ث harfleri, mahrec ve rehavette birleşirler. ظ harfi, istilâ ve ıtbakda diğerlerinden ayrılır, fetha ve kesrede ذ ile birleşir. ز ، ص ve س ; mahrec, rehavet ve ıslık şeklinde çıkan sesde müşterektirler. ز; cehr yönüyle diğerlerinden ayrılır, fetha ve kesrede س harfiyle birleşir.

Okuyucu (kâri'), her harfi başlıbaşına telaffuz etmeyi ve hakkını vermeyi başardığında, terkib halinde de aynı şekilde başarmağa çalışmalıdır. Harf, münferid olmadıkça; mütecanis, mütekarib, kaviyy, zayıf, mufahham ve murakkak olarak birbirine mücavirliği yönüyle, terkib haline gelmiştir. Kuvvetli olan zayıfı cezbeder, mufahham olan murakkak olana galip gelmesiyle telaffuzu gerçekten zorlaşır. Bu zorluk ancak, sıkı bir tatbikatla giderilir. Kelimeleri terkib halinde iken en güzel bir şekilde telaffuz etmekle, gerçek bir tecvid ortaya çıkar.

Şeyh Alemuddîn'in tecvid hakkındaki kasidesini aynen aşağıda veriyoruz:

لاتحسب التجويد مدامفرطا — او مد مالا مد فيه لوان
أو أن تشدد بعد مد همزة — او ان تلوك الحرف كالسكران
أو أن تفوه بهمزة متهوّعا — فيفر سامعها من الغثيان
للحرف ميزان فلاتك طاغيا — فيه ولاتك مخسر الميزان
فاذا همزت فجيئ به متلطفا — من غير مابهر وغير توان
وامدد حروف المد عند مسكن — أو همزة حسنا أخا احسان

4- Kıraatta Teganni

Sehavi, «C e m a l u' l - K u r r â» adlı eserinde şöyle der: Bazı kimseler Kur'an'ı okumada tegannide bulunarak, bid'ata sapmışlardır. Kur'an'da ilk teganni yapılan âyet; أماالسفينةفكانت لمساكين يعملون فى البحر «'O **(yaraladığım) gemi, denizde çalışan yoksullarındı...»** (Kehf, 79.) âyeti olmuştur. Bu teganniyi şairin:

أماالقطاة فانى سوف أنعتها　　نعتايوافق عندى بعض ما فيها

Bağırtlak kuşuna gelince, onu bildiğim bazı özellikleriyle öyle öveceğim ki... beytine dayanarak almışlardır.

Resulullah (s.a.v.) bu kimseler hakkında şöyle demiştir: 'Onlar, gönüllerini kaptırmış, kendilerini beğenmiş kimselerdir'. Böyle kimselerin bidatta bulundukları şeyin adına, ter'id derler. Ter'id; soğuktan veya elemden titrer gibi, sesin titretilmesidir. Bid'atta bulundukları diğer şeye de terkis adını verdiler. Terkis; sakin üzerindeki sükunu acele ile yapıp hemen harekeye geçmektir. Bu kıraat şekli, çok süratli veya hızlı koşma şekli gibidir. Diğer bir bid'at şekline de tatrîb adı verilir. Tatrîb; Kur'an okunurken, terennüm ve tegannide bulunarak med gerekmiyen yerde med yapmak, med yapılacak yerde fazlaca uzatmaktır. Diğer bir bid'at şekli de tahzindir. Tahzin; huzu ve huşu içinde, ağlarcasına, hüzünlü bir şekilde yapılan kıraattır. Kıraattaki bid'atlardan bir diğer nevi de, biraraya toplanıp Kur'an'ı bir ağızdan, tek sesle okuyanların kıraatıdır. Bunlar; mesela, أفلاتعقلون âyetindeki elif'i hazfederek أفل şeklinde, قالوا آمنا âyetinde قال آمنا şeklinde vav'ı hazfederek okurlar. Bağlı oldukları kıraat şeklinin doğruluğunu göstermek için, med yapılmayacak yerde med yaparlar. Böyle bir kıraat şekline de tahrif adını vermek gerekir.

5- Kıraatın Ferden ve Toplu Halde Alınması

Selef kurrasının uyguladığı usul, her hatmin bir rivayetle okunmasıdır. Kurra, bir rivayeti diğerine karıştırmazlar. Bu durum, hicrî beşinci asra kadar devam etmiştir. Bundan sonra, bir hatimde kıraatların cemi usulü ortaya çıkmış ve bu şekilde devam etmiştir. Bu usulü ancak, kıraatı münferiden okuyan, kıraat şekillerini çok iyi bilen, her kıraat imamının kıraatını müstakil bir hatimde tamamlayan kimselere müsaade ederlerdi. Hatta bir imamın iki ravisi bulunuyorsa, her râvi için bir hatim yaparlar. sonra da kıraatı cemederlerdi.

Bu usulü bazı kurra kolaylaştırmış, Nafi' ve Hamza hariç, bir hatimde kırat-ı seb'adan her imam için bir kıraatı müsaade etmişlerdir. Çünkü Nafi' ve Hamza, bir hatimde Kâlûn'un kıraatına, sonra Verş'in, sonra Halef'in, sonra da Hallâd'ın kıraatına uymuşlardır. Bunlar yapılmadıkça, bir hatimde kıraatların cem'i, kimseye müsaade edilmemiştir. Evet, müteber bir şeyhin kıraatını cem

ve ifrad üzere okuyan, kendisine icazet verilen, kıraatta ehil görülen bir kimse, bir hatimde kıraatları cemetmek istese, kendisine bir hatmi tek kıraatla tamamlama mecburiyetini yüklemezlerdi. Çünkü bu kimsenin kıraattaki vukufunu ve ciddiyetini biliyorlardı.

Kurra, kıraatları cemetmede iki yol takip etmişlerdir.

Birincisi: Harfle cem'dir. Bu da şöyle olur: Kari, kıraata başlar. İhtilâflı bir kelime ile karşılaştığında, her kıraata göre bu kelimeyi tekrarlar, sonra üzerinde vakf uygun düşüyorsa vakfeder, aksi halde vakf yerine kadar diğer bir vecihle devam eder. Şayet ihtilaf, medd-i munfasıl gibi iki ayrı kelime ile ilgili ise, ikinci kelimede vakfeder, değişik kıraatları tamamladıktan sonra, mabadine geçer. Bu şekildeki cem, Mısır kurrasının uyguladığı kıraattır. Bu, kıraatları bir araya getirmede en sağlam, kıraatı okuyana en hafif gelen yoldur. Fakat bu usül; kıraatın inceliğini, tilavetin güzelliğini kaybettirir.

İkincisi: Vakf'la cem'dir. Bu da şöyle olur: Öncelik tanıdığı kıraatla başlar, vakf yerine kadar devam eder. Sonra döner, aynı vakf yerine kadar diğer imamın kıraatını okur. Sonra tekrar dönerek, sırasiyle aynı şekilde kıraatları tamamlar. Bu usûl, Şam kurrasının usûlüdür. Akılda tutmak ve ezberlemek yönünden en şiddetli, zaman bakımından en uzun, derece bakımından en mükemmel bir usûldür. Kurradan bazıları, bir âyette değişik kıratları böyle cem ederlerdi. Ebû'l-Hasen Kaycâtî, «K a s i d e»sinin şerhinde; kıraatları cem edenin şartı, yedidir. Bunlar beş maddede toplanır, der.

a- Husnü'l-Vakf,

b- Husnü'l-İbtida,

c- Husnü'l-Eda,

d- Ademu't-Terkib: Bir kâri, kıraata başladığında bir kıraatı tamamlamadıkça diğer bir kıraata geçmez. Böyle yaparsa şeyhi buna eliyle işaret ederek müsaade etmez. İşareti anlamayacak olursa şeyh, neden geçiş yaptın diye sorar. Şayet bunu da anlamazsa, hatırlayıncaya kadar bekler; hatırlayamadığı takdirde, okuyana hatırlatır.

e- Rivayeti't-Tertib: Kıraat kitaplarında, başlanılan sıraya uymaktır. Meselâ; İbnu Kesir'den önce Nafi kıraatı, Verş'den önce Kâlûn kıraatı ile başlanır.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Doğru olan şudur; bu tertibe uymak şart değil, müstehapdır. Bilakis kendilerinden ders aldığımız üstadlar, bir kurrânın takdimine aynen uyanı, mahir sayarlardı. Bazıları ise kıraatın cem'inde tenasübe riayet ederlerdi. Kasrla başlanır, sırasiyle üst derecelere çıkılırdı. İşba'la başlanır, sırasiyle kasra kadar aşağı inilirdi. Bu ancak, hafızası kuvvetli, kıraatta mahir bir şeyhle yürütülür. Bu vasıfta olmayan bir şeyhle, ancak tek tertibe riayet edilir.

İbnu'l-Cezerî şunu da ilave eder: Kıraatları cem eden kimsenin usûl ve

furû yönünden harflerdeki ihtilafa dikkat etmesi gerekir. İhtilafı birleştirme imkanını elde ederse, bir vecihle yetinir. Şayet ihtilafın birleştirilmesi mümkün değilse bunda, göz önünde tutulacak hususlar vardır. Şayet ihtilafı bir veya iki. veya daha fazla kelime ile karıştırmaksızın ve terkib yapmaksızın, makabline atfı mümkünse, atıfta bulunur. Atfı uygun değilse, ihmal, terkib ve dahil olan kıraatı iade etmeksizin, bütün vecihleri tamamlayıncaya kadar, başladığı yere döner. Bunlardan birincisi memnu, ikincisi mekruh, üçüncüsü de kusurludur.

Kıraatın birleştirilmesi, bir kıraatın diğerine karıştırılması konusu, geniş bir şekilde, bundan sonraki bahiste ele alınacaktır.

Kıraat; rivayet, turuk ve vecihlerden herhangi birini, bir kıraat sahibi ne terkedebilir, ne de ihlalde bulunabililr. Terki halinde, vecihler hariç, rivayetin ikmaline halel gelir. Çünkü vecihlerde, seçme hakkı vardır. Bu rivayette vecih- sh. 103
lerden hangisi seçilirse, yeterlidir.

Kıraatın alınışındaki miktar da, İslâm'ın ilk asrında kim olursa olsun, on âyeti aşmazdı. Bunlardan sonra gelenler, kıraatı alış kuvvetine göre rivayette bulundular.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Kıraatın müfred olarak alınışında kabul edilen usûl, yüz yirmi kısımdan birinin, cem'inde de iki yüz kırk kısımdan birinin alınmasıdır. Diğerleri buna, bir sınır koymamışlardır. Sehâvi'nin kabul ettiği usûl budur.

Bu bahsi mümkün mertebe hülasa ederek, kıraat imamlarının farklı sözlerini bir araya getirerek tertib ettim. Bu bahis, muhaddisin hadis ilminde benzerine nasıl muhtaç ise, karie de o derece lüzumlu bir bahistir.

6- Kıraatın Rivayet Şekli

İbnu Hayr; Hiç bir kimsenin, icazetli olsa bile, bir rivayet silsilesine sahip olmadıkça, Resulullah (s.a.v.) dan hadis nakledemiyeceği hususunda, icma olduğunu iddia eder. Kur'an'ın kıraat hükmü de, böyle olmaz mı? Bir kimsenin, bir âyeti nakletmesi veya bir şeyhten almadığı bir kıraatı rivayet etmesi, acaba mümkün müdür? Bu konuda herhangi bir nakle raslamadım. Kur'an lafzının edasındaki ihtiyatın, hadis lafzındaki ihtiyattan daha mühim olduğu bir gerçektir.

Buna rağmen, Kur'an lafzının edasında böyle bir şart koşulmayıp da hadis rivayetinde koşulmasında, bir hikmet vardır. Bu hikmet, hadis metnine, kendinden olmayan kelimelerin ilave korkusu, veya söylemediği halde sözün, Resûlullah'a isnad edilmesindedir. Halbuki Kur'an-ı Kerim mahfuzdur. Cebrail'den telakki edilmiştir. Mütevatir ve müyesser bir kelamdır. Bu izah, akla en yakın olandır.

7- Kıraatı Öğretme ve Okutma

Kıraatı öğretme ve okutmada, bir şeyhten icazet almak şart değildir. Kendinde bu ehliyeti gören herkesin icazet almasa bile, kıraat öğretmesi caizdir. Selef-i salihin ve daha sonraki ulemanın usulü bu idi. Nitekim, her ilimde uygulanan da bu olmuştur.

İcazetin şart olduğuna inanan vehim sahiplerinin hilafına, kıraatın öğretilmesi ve fetva verilmesinde ulema, icazeti sadece ıstılah olarak benimsemişlerdir. Çünkü, çoğu zaman bir şahsın ehliyeti, yeterli bilgisi olmayan, bir ilmi yeni öğrenmeye başlayanlar tarafından ölçülemez. Bundan dolayı, kıraata başlamadan önce icazet yerine ehliyet aramak, şart koşulmuştur. Verilen icazet aynen, ehliyeti kabul edilen kimseye, şeyhın şahadeti gibidir.

8- Kıraatta İcazet ve Ücret Alma

Çoğu meşayıh-i kurra, mukabilinde mal olmadıkça icazet vermemeyi adet haline getirmişlerdir. Bu, icmaen caiz değildir. Aksine, ehliyetli gördüğü kimseye icazet vermesi gerekir. Ehliyeti olmayana icazet vermesi haramdır. Mal karşılığında icazet verilemez. Şeyhin icazete karşılık mal veya ücret alması da caiz değildir. «F e t â v â' s - S a d r» adlı eserde zikredildiğine göre, şâfii ulemasından Mevhûbu'l-Cezerî'ye: İcazetine karşılık, bir talebeden ücret isteyen bir şeyhi, talebesinin mahkemeye verip icazet vermesini icbar etmesi caiz midir? diye sorulur. Bu soruya şu fetva ile cevap verir: Şeyh icazet verme mecburiyetinde olmadığı gibi, mukabilinde ücret de alamaz.

Bir başka soruda ise: Şeyh, bir kimseye kıraat okutmak üzere icazet verse, sonra o kimsenin kendisinde borcu olmadığı ortaya çıksa, Şeyh kusur yapmış olmasından korksa, icazeti geri alabilir mi? diye sorulur. Bu soruya şu fetva ile cevap verir: Borçlu olmamasından dolayı icazet iptal edilemez.

Öğretme kaşılığında ücret almak caizdir. Buhârî'de mevcut bir hadisde: Karşılığında ücret almağa en çok hak ettiğiniz şey, Allah'ın kitabıdır, denilir. Öğretme karşılığında bir ücret tayin etmenin caiz olmadığı da söylenir. Halîmî, bu görüştedir. Ebû Hanife, Ebû Dâvud'un Ubâdetu'bnu Sâmit'ten rivayet ettiği hadise dayanarak: Kur'an ta'limine karşılık, kesinlikle ücret alınamayacağı görüşündedir. Bu hadisde ifade edildiği üzere, Ubadetu'bnu Sâmit, ehl-i suffadan birine Kur'an-ı öğretir. O kimse Ubade'ye bir ok hediye eder. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) Ubade'ye: Şayet aldığın okun kızgın bir halka olarak boynuna takılması seni memnun edecekse, onu kabul et, buyurur.

Kur'an talimine karşılık ücrete cevaz verenler, bu hadisin isnadında bazı şüpheler bunuduğunu ileri sürerler. Çünkü Ubade, Kur'an'ı öğretmekle teberruda bulunmuş, herhangi bir şey istememişti. Sonra, talimine karşılık kendisine

hediye verilmişti. Bu bakımdan, hediye alması caiz olmadı. Talimden önce, icazet almak üzere akitte bulunmak bunun hilafınadır.

Ebu'l-Leys es-Semerkandî, «B u s t â n u' l - Â r i f î n» adlı eserinde talimi üçe ayırır.

a– Ücret almadan Allah rızası için öğretmek,

b– Ücret karşılığında öğretmek,

c– Herhangi bir karşılık şartı koşmadan öğretmek. Şayet bir hediye verilirse hediyeyi kabul etmek.

Birincisi: Sevapla mükafatlandırılır. Peygamberlerin yaptığını yapmış olur. İkincisi; ihtilaflıdır, fakat tercihe şâyan olan, cevaz verilmesidir. Üçüncüsü ise, icmaen caizdir. Çünkü Resulullah (s.a.v.) Müslümanların muallimi idi, verilen hediyeyi kabul ederdi.

9– Kıraat Öğrenmede Bazı Esaslar

İbnu Bathan, kendisinden kıraat okuyan talebenin, düzelttiği hatasını bir kenara yazar. Talebesi, hatmi tamamlayıp icazet talebinde bulunduğundaönceki hatalarını sorar, şayet bilecek olursa icazetini verir, aksi halde yeniden hatim yaptırırdı.

Kıraat ilmini iyice öğrenmek, tecvid kaidelerini bellemek isteyen bir kimse, kıraatla ilgili bir kitabı bütünüyle ezberlemeli, kıraat ihtilaflarını kavramalı ve caiz ihtilafla vacib ihtilafı birbirinden ayırabilmelidir.

İbnu's-Salah, «F e t a v â» adlı kitabında şöyle der: Kur'an kıraatı, Allah'ın insana ikram ettiği bir nimettir. Rivayet edildiğine göre, meleklere bu nimet verilmemiştir. Bu bakımdan onlar Kur'an'ı insanlardan dinlemeğe oldukça haristirler.

OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM

KUR'AN TİLÂVETİNİN ÂDABI

Bu konuda bazı ulema, müstakil eserler yazmıştır. Bunlardan biri olan Nevevî; «e t - T ı b y a n, Ş e r h u' l - M u h e z z e b, e l - E z k â r» adlı eserlerinde, tilavet adabından bir kısmını zikretmiştir. Ben burada, bunları özetlemekle birlikte, bazı ilavelerde bulunarak kolayca istifade edilmesi için, ayrı meseleler halinde ele alacağım.

1- Kur'an Okumanın Fazileti

Kur'an'ı sıkca okumak ve tilavetinde bulunmak, müstehaptır. Allahu Teala, devamlı surette Kur'an okuyanları överek, şöyle buyurur: يتلون آيات الله آناء الليل **«..gece saatlerinde...Allah'ın âyetlerini okuyarak...»** (Âl-i İmran, 113. âyet.)

Buhari ve Müslim, İbnu Ömer'den şu hadisi rivayet ederler: Hased, yalnız iki şeyde yapılır. Biri, Allah'ın kendisine Kur'an okuma nimetini verip, gece gündüz onu tilavet edene yapılan hasettir. (Diğeri de, Allah'ın kendisine mal verip, bun gece-gündüz Allah yolunda harcayan kimsedir.) [1] Tirmizi, İbnu Mesud'dan şu rivayette bulunur: Allah'ın Kitab'ından bir harf okuyana, bir sevap verilir. Bu bir sevap, on sevap değerindedir. Gene Tirmizi, Ebu Said'den yaptığı bir başka rivayette, Resulallah (s.a.v.) şöyle buyurur: Allahu Teâlâ şöyle der: Kur'an okuma ve Beni zikretmekden dolayı Ben'den istekte bulunamayana, istekte bulunanların en iyisini veririm. Allah kelâmının diğer kelama olan fazileti, Allah'ın diğer mahlukata olan fazileti gibidir.

Müslim, Ebu Umame'den şu hadisi nakleder: Kur'an okuyunuz, çünkü o, kıyamet günü kendisini okuyanlara şefaatçı olacaktır. Beyhaki, Hz. Âişe'den şu hadisi nakleder: İçinde Kur'an okunan evler, sema ehline, tıpkı yıldızların dünya ehline göründüğü gibi görünür. Müslim, Hz. Enes'den şu hadisi rivayet eder: Evlerinizi, namaz ve Kur'an kıraatı ile nurlandırınız. Gene Müslim, Numan b. Beşir'den şu hadisi rivayet eder: Ümmetin en faziletli ibadeti, Kur'an kıraatıdır. Müslim, Semuretu'bnu Cundeb'den şu hadisi rivayet eder: Her davet eden,

---

1- Müellifimizin, metne almadığı hadisin ikinci kısmını biz ilave ettik. (mütercimler)

verdiği ziyafete gelinmesini ister. Allah'ın ziyafeti ise Kur'an'dır. Bu ziyafeti kaçırmayınız. Müslim, Ubeydetu'l-Mekki'den merfû ve mevkûf olarak şu hadisi rivayet eder: Ey Kur'an ehlı, Kur'an'ı bir kenarda terketmeyin. Onu, hakkıyla tilavet ederek, gece-gündüz okuyun, yayın. Felah bulmanız için, içindekileri hayatınıza uygulayın.

Selefi salihinin Kur'an okuma miktarında bazı adetleri vardı. Kur'an'ın çokça okunmasında, en çok varid olan şunlardır: Dördu gündüz, dördü gece olmak üzere bir günde sekiz hatim, dört hatim, üç hatim, iki hatim, ve bir hatim yapanlar bulunurdu.

Hz.Aişe, bunu kınamıştır. İbnu Ebi Davud, Müslim b. Mihrak'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Aişe'ye Kur'an'ı, bir gecede iki ve üç kere hatmedenler olduğu söylenince şöyle dedi: Bir gecede bu kadar hatmedip etmemeleri önemli değildir. Bir geceyi bütünüyle, Resulullah'ın yanında ibadetle geçirdim. O, Bakara, Âl-i İmran ve Nisa sûrelerini okur, müjdeleyici olan her âyette durur, dua ve niyazda bulunur, azab ihtive eden korkutucu âyetlerden sonra durur, duada bulunur ve mağfiret dilerdi.

Kur'an'ın hatminde ayrıca, iki gece veya üç gecede bir hatim yapanlar da olmuştur. Makbul olanı da budur.

Bazı kimseler, Kur'an'ın bundan daha az bir zamanda hatmedilmesini kerih görmüşlerdir. Bunu, Ebu Davud ve Tirmizi'nin Abdullah b. Ömer'den merfuan rivayet ettikleri şu hadise dayarlar: Kur'an'ı üç günden az bir zamanda okuyan, mânasını kavrayamaz. İbnu Ebi Davud ve Said b. Mansur, İbnu Mesûd'dan merfuan şu rivayette bulunmuşlardır: Kur'an'ı üç günden az bir zamanda hatmetmeyiniz.

Ebu Ubeyd'in rivayet ettiğine göre Muaz b. Cebel, Kur'an'ın üç günden az bir zamanda hatmini kerih görürdü.

Ahmed b. Hanbel ve Ebu Ubeyd, Said b. Münzir'in şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah'a (s.a.v.): Kur'an'ı üç gecede hatmetsem, olur mu? derdim. O' da yapabiliyorsan evet, şeklinde cevap verdi.

Kur'an'ın hatminde ayrıca; dört, beş, altı ve yedi gecede bir hatim yapanlar olmuştur. Bu en normal ve en güzel olanıdır. Sahabe-i Kiram ve daha sonrakilerin bir çoğu, bu şekilde hatmederlerdi.

Buhari ve Müslim, Abdullah b. Amr'dan şöyle dediğini rivayet ederler: Resulullah (s.a.v.) bir gün bana, Kur'an'ı bir ayda hatmet, dedi. Kendisine, daha az zamanda hatmedebilirim deyince: Öyleyse on günde bir hatmet, buyurdu. Tekrar daha az bir zamanda hatmedebilirim, deyince; o halde, yedi günde bir hatmet. Bundan daha aza indirme, cevabında bulundu.

Ebu Ubeyd ve diğer ulema, Vasi' b. Hibban tarikıyle, bundan başka riva-

yeti olmayan Kays b. Ebi Sa'sa'a'dan şöyle dediğini rivayet ederler: Vası' Resulullah (s.a.v.)'a Kur'an'ı ne kadar zamanda hatmedeyim, diye sordu. Resulullah (s.a.v.) de on beş günde bir, cevabını verdi. Bundan daha az bir zamanda hatmedebilirim, deyince; öyleyse, bir haftada hatmet, buyurdu.

Kur'an'ı; sekiz gün, on gün, bir ay veya iki ayda hatmedenler vardır. İbnu Ebi Davud, Mekhûl'ün şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah'ın Ashabından güçlü olanların bazıları, Kur'an'ı bir haftada, bazıları bir ayda, bazıları iki ayda, bazıları da daha uzun bir zamanda hatmederlerdi.

Ebu'l-Leys Semerkandî, «e l - B u s t â n» adlı eserde: Her Kur'an okuyanın, en azından senede iki kere hatmetmesi gerekir, der.

Hasan b. Ziyad, Ebu Hanife'nin şu sözünü nakleder: Kur'an'ı Kerimin senede iki kere hatmeden, hakkını vermiş olur. Çünkü Resulullah (s.a.v.) vefatı senesinde Kur'an'ı, Cebrail (a.s.)a iki kere arzetmişti.

Diğerleri şöyle der: Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiğine göre, bir özür olmadan, kırk günden fazla hatmi tehir etmek, mekruhtur. Çünkü Abdullah b. Ömer, Nebi'ye (s.a.v.): Kur'an'ı ne kader zamanda hatmedelim, diye sorduğunda: Kırk günde bir hatmedin, cevabını vermiştir. Bunu, Ebu Davud rivayet etmiştir.

Nevevi «e l - E z k â r» adlı eserinde şöyle der: Muhtar olan, hatim müddetinin şahıslara göre değişmesidir. Kur'an'ı okurken, âyetlerindeki hikmet ve bilgiler üzerinde ince düşünceye dalan kimse, okuduğunu iyice anlayacak kadar âyetle iktifa etmelidir. Aynı şekilde, ilim yaymakla uğraşan veya devlet kademelerinde vazife yapan, önemli içtimai ve dini işlerle uğraşanlar, vazifelerine mani olmayacak ölçüde Kur'an okumaları gerekir. Şayet Kur'an okuyanlar bu gibi kimselerden değilse, kıraatta usandırıcı ve bıktırıcı dereceye varmadan, mümkün olduğu kadar tilâveti çoğaltmalıdır.

2- Kur'an Okumayı İhmal Etmenin Cezası

Kur'an'ı ezberledikten sonra unutmak, büyük günahlardandır. Bunu Nevevi, Ebu Davud ve diger muhaddislerin şu hadisine dayanarak «e r - R a v d a» adlı eserinde şöyle açıklar: Ümmetimin günahları bana arzolunduğunda Kur-an'dan bir sûreyi veya âyeti ezberleyip unutan kimsenin günahı kadar büyük günah görmedim. Aynı zamanda şu hadisi de rivayet eder: Kur'an'ı okuyan, sonra da unutan kimse, kıyamet gününde Allah'a eli kesik olarak kavuşur. Buhari ve Müslim'in rivayet ettikleri bir hadisde de: Kur'an'ı devamlı okuyunuz. Allah'a yemin ederim ki Kur'an'ı unutmak, bağlı deveyi kaçırmaktan daha şiddetlidir.

3- Kur'an'ın Abdestsiz Okunup Okunmayacağı

Kur'an okumak için abdest almak müstehabdır. Çünkü kıraat, en faziletli zikirdir. Nebi (s.a.v.), hadisde sabit olduğu üzere, abdestsiz zikirde bulunmayı kerih görürdü.

İmamu'l-Harameyn şöyle demiştir: Abdestsiz Kur'an okumak, mekruh değildir. Nebi'den sahih olarak rivayet edildiğine göre Resülüllah, abdestsiz de Kur'an okurdu.

Nevevi «Ş e r h u' l - M u h e z z e b»inde şöyle der: Kur'an okuyan bir kimse yellenme ihtiyacı duysa, yellenme bitene kadar kıraatı bıraksın. Cünüb ve hayız halinde olanların, Kur'an okumaları haramdır. Fakat, Mushafa bakmaları ve kıraatı kalpden geçirmeleri caizdir. Ağzı pis olanların, Kur'an okumaları mekruhtur. Pis elle Mushafa dokunmak, haram olduğu gibi, bunun da haram olduğu söylenir.

4- Kur'an Okunabilecek Yerler

Kur'anın temiz bir yerde okunması sünnettir. En faziletli yer, mescittir. Bazıları Kur'anın, hamamda ve yolda okunmasını kerih görürler. Nevevi, mezhebimize göre bu iki yerdeki kıraat, kerih değildir, der. Şa'bi'nin; pis yerlerde çalışan değirmende tilavetin mekruh olduğu şeklindeki rivayetini nakleder, mezhebimize uygun olan da budur, der.

5- Kur'an Okumanın Adabı

Tilavet esnasında başını öne eğerek, sükun ve vakarla, huşu içinde, kıbleye dönerek oturmak, müstehabdır.

6- Kur'an Okumadan Önce Misvaklanmak

Temizlik ve tazim gayesiyle, tilavetten ön ce misvaklanmak, sünnettir. İbnu Mace, Hz. Ali'den mevkufen, Bezzar da yine Hz. Ali'den merfuan, sağlam bir senedle, şu hadisi rivayet eder: Ağzınız, Kur'anın yoludur. Onu misvakla temizleyiniz.

Kıraatı kesip, vakit geçirmeden tekrar döndüğünde nasıl Eûzü Besmele çekmek müstehab ise, misvak kullanmak da müstehabdır, derim.

7- Kıraattan Önce Eûzü Besmele Çekmek

Kıraattan önce Eûzü Besmele çekmek, sünnettir. Kur'an-ı Kerim'de: فاذا قرأت القران فاستعذ بالله من الشيطان الرجيم **«Kur'an okuyacağın zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.»** (Nahl, 98. âyet) buyrulur. Yani kıraatını murad ettiğin zaman, demektir. Bazıları da âyetteki ifadeyi dikkate alarak, tilâvetten sonra

Eûzü Besmele çekileceği kanaatındadırlar. Bazıları ise; âyetteki açık emre dayanarak, Eûzu'nün vacib olduğu kanaatındadırlar.

Nevevi şöyle der: Tilavette bulunan kimse, karşılaştıklarına selam verir. Kıraatına devam edecek olursa, yeniden Eûzu çekmesi iyi olur. Muhtar olan Eûzu: أعوذ بالله من الشيطان الرجيم **Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım.** demektir. Seleften bazıları bu ibareye; السميع العليم kelimelerini de ilave ederler.

Hamza'dan şöyle nakledilir: Eûzu yerine; نستعيذ، استعذت، أستعيذ kelimeleri kullanılabilir. Kur'an lafazına uygunluğundan dolayı hanefiyye'den «H i d a y e» sahibi, bu kelimeleri tercih eder.

Humeyd b. Kays : اعوذ بالله القادر من الشيطان الغادر diye,

Acımasız olan Şeytan'dan, gücü herşeye yeten Allah'a sığınırım.

Ebu's-Semâl : «اعوذ بالله القوى من الشيطان الغوى

Azgın Şeytan'dan, güçlü olan Allah'a sığınırım.

Bazıları : «اعوذ بالله العظيم من الشيطان الرجيم

Kovulmuş Şeytan'dan, Yüce Allah'a sığınırım.

Diğer bazıları da: اعوذ بالله من الشيطان الرجيم انه هو السميع العليم

Kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığınırım. O çok iyi işiten, herşeyi bilendir. Şeklinde okumuşlardır. Bu konuda başka lafızlar da vardır.

el-Hulvani, «C a m i'» adlı eserinde: Eûzu'de belirli bir şekil yoktur. İsteyen mevcut ifadeye ilave eder, isteyen de kısaltabilir, der.

İbnu'l-Cezerî, «e n - N e ş r» adlı eserinde: Kıraat imamlarına göre muhtar olan, Eûzu'nun cehren okunmasıdır, der. Mutlak olarak serbest bırakıldığı da söylenir. Bu, Fatiha dışındaki sûrelerde olur. Bütün sûrelerde Eûzu'nun cehren okunması, serbest bırakılmıştır. Ebu Şame, bunu belli şartlara bağlamıştır. Bu şart, yanındakinin, okunanı duymasıdır. Eûzu'yu cehren okumak, telbiye ve bayram tekbirlerindeki cehr gibi, kıraatın şiarını ızhar etmektir. Cehren okumanın faydalarından biri, dinleyenin başlangıçta susması, ondan hiç bir kelimeyi kaçırmamasıdır. Şayet Eûzu gizli okunursa, dinleyen kimse âyetlerin bir kısmını kaçırdıktan sonra, okunanı ancak takip edebilir. İşte, namazla, namaz dışındaki kıraat arasındaki fark budur.

Eûzu'nun gizli okunmasındaki murad ne olduğu hususunda müteahhirûn, farklı görüşlere sahiptirler. Cumhur; bundan muradın gizlilik olduğu, ancak, Eûzu'nun telaffuzu ve okuyanın bunu işitmesi gerektiği inancındadırlar. Eûzu'yu telaffuz etmeden, içinden geçirerek gizlenebileceği de söylenir.

İbnu'l-Cezerî; eğer bir kimse kıraatı keser, selâm almakla bile olsa araya başka bir kelâm sokarsa, Eûzu'yu iade eder. Ilave ettiği kelâm kıratla ilgili ise, Eûzu'yu tekrar etmez. Cemaat halinde söylense bile, Eûzu çekmek, sünneti kifâye mi, yoksa sünneti ayn mıdır? Cemaattan birinin Eûzu çekmesi, yemekten

önceki Besmele gibi kafi midir? Bu hususta açık bir delile rastlayamadım. Doğru olan, herkesin Eûzü çekmesidir. Çünkü Eûzu çekmekten maksat, tilavette bulunanın, şeytanın şerrinden korunması ve Allah'a sığınmasıdır. Bu yüzden birinin Eûzu çekmesi, diğeri için kâfi değildir, der.

8- Sûrelerin Evvelinde Besmele Çekmek

Berae suresi hariç, her surenin evvelinde Besmele çekilmelidir. Ulemanın ekserisi, Besmelenin bir âyet olduğunu kabul eder. Şayet Besmeleyi terkedecek olursa, ekseriyetin kanaatına göre, hatmin bir kısmını terketmiş sayılır. Şayet Besmele'yi sûre içinde hatırlayıp okursa, müstehap olur. Şafii, Abbâdinin rivayetini buna delil gösterir.

إليه يرد علم الساعة «**Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi ona aittir...**» (Fussilet, 47.), وهو الذى أنشأ جنات «**Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri...yaratan hep O'dur..**» (Enam, 141.) âyetleriyle kıraata başlama durumunda; âyetlerdeki zamirlerin (هو ve إليه) istiaze (Eûzu) deki şeytan lafzına gönderilme (dönme) ihtimalinden dolayı bu âyetlerin başında, Eûzu'den sonra, te'kid ve mânanın karışmaması için Besmele okunması gerekir.

İbnu'l-Cezeri: Berâe suresindeki âyetlerin başlangıcında Besmele çekileceği hususuna pek az kimse temas etmiştir. Ebu'l-Hasan es-Sehâvi, Berâe suresinin ortasında Besmele çekileceğini, açıkça beyan etmiştir. Caberi ise bu görüşe katılmamıştır.

9- Kur'an Okurken Niyet Etmek

Diğer ibadetlerde olduğu gibi, Kur'an okumak için niyet gerekmez. Ancak, namazın dışında Kur'an okuma nezrinde bulunan bir kimse, bir zaman tayın etmişse, farz veya nezir niyyeti gerekir. Şayet niyyeti terkederse nezir, yerini bulmaz. Bunu, el-Kâmuli, «e l - C e v a h i r» adlı eserinde nakleder.

10- Kur'an'ın Tertîl Üzere Okunması

Kur'an kıraatında tertil sünnettir. Cenabı Hak: ورتل القرآن ترتيلا «**..ağır ağır Kur'an oku.**» buyurmuştur. Ebu Davud ve bazı muhaddisler, Ummu Selemeden rivayet ettiklerine göre, Resulün kıraatını vasıflandırırken şöyle demiştir: Resulün kıraatı, harfleri tek tek okumasıdır.

Buhari'nin Enes'den rivayetine göre, Enes'e Resulullah'ın kıraatı sorulduğunda şöyle demiştir. Resulullah (s.a.v.) her harfi uzatarak okur. بسم الله الرحمن الرحيم «**Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla** derken de الرحمن الرحيم ve الله sıfatlarını uzatırdı.

Buhari ve Müslim'in, İbnu Mesûd'dan rivayet ettiklerine göre bir sahabi

İbnu Mesûd'a şöyle dedi: Mufassal sureleri, bir rekatta okurum. Bunun üzerine İbnu Mesûd: Şiir okur gibi okuyorsun. Öyle insanlar var ki, okudukları Kur'an içlerine nüfûz etmez. Kıraat kalbe yerleşirse, o zaman fayda sağlar, buyuru.

el-Acurri, «Hameletu'l-Kur'an» adlı eserinde İbnu Mesûd'un şu sözünü nakleder: Kur'an'ı okurken, çürük hurma gibi dağıtıp açmayın. Şiir okur gibi okumayın. İbret verici âyetlerde durun. Kalpleri onunla harekete geçirin. Gayeniz, süreyi bitirmek olmasın. Acurri, İbnu Ömer'in şu hadisini merfuan rivayet eder: Ahirette Kur'an okuyana; Oku, derecelere yüksel, dünyada tertîl ettiğin gibi tane tane oku. Çünkü senin mevkiin, okuduğun âyetin sonundadır, denilir.

Nevevi, «Şerhu'l-Muhezzeb»inde: Kur'an'ı aşırı derecede hızlı okumanın kerahatinde ittifak edildiğini, söyler. Tertille okunan bir cüz, aynı müddet içinde tertilsiz okunan iki cüzden daha efdaldir, der. Tertil üzere okumanın müstehab olması, âyetlerin manasını iyice kavramak içindir. Çünkü bu şekil kıraat, Kur'an'ın yüceliğine ve şânına daha uygun, kalbe tesir yönünden daha kuvvetlidir. Bu bakımdan, mânasını anlamayan Araplar dışındaki kimselere, müstehabdır.

«en-Neşr» adlı eserde şöyle denir: Kur'an'ı tertil üzere az okumak mı, yoksa süratle okuyup çok okumak mı daha efdaldir, şeklinde ihtilaf edilmiştir. Şafii ulemasından bazıları, isabetli görüş ileri sürerek şöyle demişlerdir. Tertil üzere yapılan kıraatın sevabı, değer bakımından daha yücedir. Süratle yapılan çokça kıraatın sayı bakımından sevabı daha çoktur. Çünkü okunan her harfin, on sevabı vardır.

Zerkeşi, «el-Burhan»ında şöyle der: Tertil üzere okumanın kemali, kelimelerin hakkını vermek, harflerini tane tane okumak, harfleri birbirine katmamaktır. Bunlar, tertilde en az uyulması gereken hususlardır. En mükemmel olanı da, tertilin mertebelerine göre okumaktır. Bir kimse, Kur'an'ı istemeyerek okursa, istemeyerek telaffuz eder. Ta'zim duygusu içinde okursa, tazimle telaffuz eder.

11- Kur'an'ı Düşünerek Okumanın Fazileti

Kur'an'ı düşünerek ve anlayarak okumak sünnettir. Kıraatın en önemli ve en çok arzulanan gayesi budur. Böyle bir kıraattan dolayı, insanın içi ferahlar, kalbi nurlanır. Cenabı Hak, Kur'an'ı Kerimde: افلايتدبرون القران **«Kur'an'ı düşünmüyorlar mı?**(Nisa, 82.) ayeti ile كتاب انزلناه اليك مبارك ليدبروا اياته **«(Bu Kur'an), çok mubarek bir Kitabdır. Onu sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler»** (Sad, 29.) buyurur. Bu âyetlerde ifade edilen tedebburdan maksat, okunan kelamın mânasını iyice düşünerek, kalbi uyanık tutmaktır. Bu durumda insan, her

âyetin mânasın bilir, emir ve nehiyler üzerinde düşünür, bunların gerçek olduğnua inanır. Şayet geçmişte kusur işlemişse, özür dileyerek bağışlanmasını ister. Rahmet âyetine rastladığında sevinir ve istekde bulunur. Azab âyetine rastladığında Allah'a sığınır. Tenzih âyetine rasladığında, Allah'a tenzih ve tazimde bulunur. Dua âyetine rastladığında, tazarru ve talebde bulunur.

Müslim, Huzeyfe'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bir gece Resûlullah'la (s.a.v) beraber namaz kılmıştım. Namazda, önce Bakara, sonra Nisa, sonra da Âli İmran sûrelerini acele etmeden okudu. Tesbih âyeti geçtiğinde tesbih etti. İstek âyeti geçtiğinde istekte bulundu. Allah'a sığınmayı gerektiren bir âyet geçtiğinde, Allah'a sığındı.

Ebû Dâvud, Nesei ve diğer hadis uleması, Avf b. Mâlik'in şöyle dediğini rivayet ederler: Bir gece Resûlullah'la beraber namaz kıldım. Namaza başlayınca Bakara sûresini okudu. Her rahmet âyeti geçtiğinde durdu, niyazda bulundu. Her azab âyeti geçtiğinde, yine durarak Allah'a sığındı.

Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin rivayet ettikleri bir hadisde: Resûlullah her kim Tîn sûresini okuyup bitirdiğinde: بلى و أنا على ذلك من الشاهدين (Evet, ben buna şahit olanlardanım) desin. Kıyame suresini okuyan da: أليس ذلك بقادر على أن يحيى الموتى **«Bunları yapan Allah'ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi? (Elbette yeter.)** âyetine gelince **evet,** desin. Murselat sûresini okuyan ise; فبأى حديث بعده يؤمنون **«Onlar bundan sonra hangi söze inanacaklar.»** âyetine gelince: أمنا بالله (Allah-a inandık) desin, buyururlar.

Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvud, İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunmuşlardır: Resûlullah; سبح اسم ربك الأعلى «**Rabbinin yüce adını tesbih et.** âyetini okurken سبحان ربى الأعلى **Yüce Rabbimi noksanlıklardan tenzih ederim.** derdi.

Tirmizî ve Hâkim, Cabir'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlullah (s.v.) Ashabın huzurunda Rahman sûresini baştan sona okudu. Ashabdan hiç bir ses çıkmayınca Resûlullah: Bu sûreyi cinlere okuduğumda, sizden daha iyi mukabelede bulunmuşlardı. فبأى آلاء ربكما تكذبان **«Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz.»** âyetleri geldikçe: و لا بشيئ من نعمك ربنا نكذبك فلك الحمد **İlahî, Senin hiçbir nimetini yalanlamayız, hamd Sanadır.»** demişlerdi.

İbnu Merdeveyh, Deylemî, İbnu Ebî'd-Dünya ve diğerleri, dua hakkına cidden zayıf bir senetle, Cabir'den şu rivayeti yaparlar: Resulu Ekrem (s.a.v.) و اذا سألك عبادى عنى فانى قريب **«Kullarım, sana benden sorar(lar)sa (söyle): Ben (onlara) yakınım...»** (Bakara, 186.) âyetini okuyunca şöyle dua ederdi:

اللهم أمرت بالدعاء و تكفلت بالاجابة لبيك اللهم لبيك لبيك لا شريك لك لبيك ان الحمد و النعمة لك و الملك لا شريك لك اشهد انك فرد أحد صمد لم تلد و لم تولد و لم يكن لك كفوا أحد. و أشهد ان وعدك حق و لقاءك حق و الجنة حق و النار حق و الساعة آتية لا ريب فيها و أنك تبعث من فى القبور.

İlâhî, icabeti tekeffül ederek, duayı emrettin, ya Rabbi, ben Senin emir ve fermanına her zaman itaat ederim. Senin şerikin yoktur. Davetine samimi-

yet ve sadakatle icabet ederim. Hamd de, nimet de, mülk de Senindir. Senin ortağın yoktur. Ben şehadet ederim ki Sen ferdsin, birsin, kimseye muhtaç değilsin, doğurmadın, doğmadın, hiçbir şey senin dengin değildir. Yine şehadet ederim ki vaadin haktır, Sana kavuşmak haktır, cennet, cehennem hepsi haktır. Kıyametin kopmasında hiçbir şüphe yoktur. Sen kabirlerdekini diriltirsin.

Ebu Davud ve diğerleri, Vail b. Hucr'den şu rivayette bulunmuşlardır: Resulullah (s.a.v.) ولاالضالين deyince, امين dediğini işittim. Taberâni bu hadisi, başka bir lafızla, Resulullah'ın üç kere امين dediğini rivayet eder. Beyhaki, başka bir lafızla: رب اغفر لى امين dediğini rivayet eder.

Ebu Ubeyd, Ebu Meysere'den şu rivayette bulunur: Cebrail (a.s.) Bakara suresinin hitamında Resulullah'a (s.a.v.) امين demesini telkin etti. Ebu Ubeyd, Muaz b. Cebel'den yaptığı diğer bir rivayette ise Resulullah: Bakara suresini bitirince her defasında امين derdi.

Nevevî: وقالت اليهود عزير ابن الله **«Yahudiler: 'Uzeyr, Allah'ın oğludur.' dediler.** (Tevbe, 30.) ve وقالت اليهود يد الله مغلولة **«Yahudiler: 'Allahın eli bağlıdır (Allah cimridir).' dediler.** (Mâide, 64.) gibi âyetler okunduğunda sesin azaltılması, kıraat adabındandır. Nehâî, her zaman buna uyardı, der.

12- Kıraat Esnasında Âyetlerin Tekrarı

Kıraat esnasında âyetleri tekrar etmede bir beis yoktur. Nesâî ve diğer hadis uleması, Ebu Zer'den şu rivayette bulunurlar; Resulullah (s.a.v.): ان تعذبهم فانهم عبادك **«Eğer onlara azabedersen, onlar senin kullarındır (dilediğini yaparsın).** (Maide, 118.) âyetini sabaha kadar tekrarlardı.

13- Kur'an Okunurken Ağlamanın Fazileti

Kur'an kıraatı esnasında ağlamak, müstehabtır. Ağlayamayanın, ağlamaklı olması, hüzün ve huşu içinde bulunması müstehaptır. ويخرون للاذقان يبكون **«Ağlayarak çeneleri üzerine kapanırlar.»** (İsra, 109.) âyeti ile Allahu Tealâ, bu gibi kimselerin vasıflarını açıkça belirtmiştir.

Buhari ve Müslim'de, İbnu Mesûd'un Resulullah'a Kur'an okuyuşu ile ilgili hadisde Kur'an'ı dinlerken Resulullah'ın «Gözleri yaşarırdı» ibaresi bulunmaktadır.

Beyhaki, «Ş u a b u' l - İ m a n»ında, Said b. Malik'den merfuan şu hadisi rivayet eder: Bu Kur'an, hüzün ve kederle indi. Okuduğunuz zamanda, göz yayı akıtın. Eğer ağalayamazsanız, ağlamaya çalışın.

Abdulmelik b. Umeyr'den mursel olarak yapılan bır rivayette Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur. Size bir sure okuyacağım, kim içten ağlarsa, ona

cennet vardır. Şayet ağlayamazsanız, ağlamağa çalışın. Ebu Yalâ, «M u s n e d»indeki bir hadisde: Kur'anı hüzünlü bir sesle okuyun. Çünkü o, hüzün içinde nazil oldu, şeklinde rivayette bulunur Taberani ise şöyle der: Kıraatı en iyi okuyan, Kur'an okuduğu zaman hüzünlenendir.

Nevevî, «Ş e r h u' l - M u h e z z e b»inde şöyle der: Kendini ağlama derecesine getirmenin yolu; tehdid, şiddetli azab, ahid ve vaadleri ifade eden âyetlerde mânayı kavramak, sonra da işlediği hata ve kusurları düşünmektir. Şayet hatırladığı kusurlardan hüzün duymuyor, içten ağlayamıyorsa, bu duyguyu kaybettiğine ağlasın. Çünkü böyle bir duygudan mahrum kalmak, bir musibettir.

14– Kıraatta Ses Güzelliğinin Önemi

Güzel Sesle Kur'an okumak ve kıraatı süslemek, İbnu Hibban ve diğerlerinin rivayet ettiği şu hadise göre sünnettir: Kur'an'ı seslerinizle süsleyiniz. Dârımî'nin rivayetinde mevcut ibarede ise: Kur'an'ı seslerinizle güzelleştirin. Çünkü güzel ses, Kur'an'ın güzelliğini artırır, denilmektedir.

Bezzâr ve diğerleri, şu hadisi rivayet ederler: Güzel ses, Kur'an'ın süsüdür. Bu konuda pek çok sahih hadis mevcuttur. Şayet okuyanın sesi güzel değilse, haddi aşmayacak şekilde, yapabildiği kadar güzel okumaya gayret etmelidir.

Kıraatta lahn yapma hususunda muhtelif görüşler vardır. Şafiî «e l-M u h t a s a r» adlı eserinde, Kıraatta lahn yapmakta beis olmadığını söyler. Rebiu'l-Cizî'nin rivayetine göre, kıraatta lahn yapmak mekruhtur.

İmamu'r-Rafiî şöyle der: Cumhur, bu iki görüşü aynen kabul etmez. Bilakis; medde ve harflerin işbaında, fethada elif, zammede vav, kesrada ye varcasına fazla uzatmamak, lüzumsuz yere idgam etmemek kaydı ile lahni caiz görür. Aksi halde, mekruh sayarlar.

İmamu'r-Rafiî, «Z e v a i d u' r - R a v d a» adlı eserinde şöyle der: Zikredildiği vecih üzere, ifrat derecesine varmak, haramdır. Bu şekilde okuyan günahkar olduğu gibi, dinleyen de günahkar olur. Çünkü Kur'an'ı okuyan, tilavet adabından uzaklaşmış olur. Şafiî, lahnın mekruh olmasını bu açıdan ele almıştır.

Bu konuda şu hadisi ben de zikretmek isterim: Kur'an'ı, Arapların sesi ve lahni gibi okuyun, iki ehli kitabın ve fasıkların lahnından sakının. Öyle bir nesil gelecek ki onlar, Kur'an'ı şarkıcı ve rahipler gibi bağırarak, sesi dalgalandırarak okuyacaklardır. Fakat okudukları, boğazlarından aşağı geçmeyecek, sadece kendilerini dinleyenlerin kalpleri ile bizzat kendileri zevk alacaklardır. Bu hadisi Taberani ve Beyhaki rivayet etmişlerdir.

Nevevî, sahih bir hadise göre Kur'an'ı, güzel sesli birinin okumasını istemek, onu can kulağı ile dinlmek müstehaptır. Kur'an'ın bir ağızdan, toplu olarak okunmasında ve cüz olarak taksim edilmesinde, bölümler halinde okunmasında, bir beis yoktur, der.

15- Kur'an'ın Tefhimle Okunması

Hakim'in rivayet ettiği şu hadise göre kıraatta tefhim, müstehaptır: Kuran, tefhimle nâzil olmuştur. Halimî şöyle der; Bu hadisin mânası, kıraatı erkek sesine yakışır eda ile okumak, kadın sesi gibi inceltmemektir. Bazı kurranın seçtiği imale, bu tür kerahet içine girmez. Kur'an tefhim üzere inmiş olabilir. Bununla beraber uygun olan yerde imale yapılmasına ruhsat verilmiştir.

16- Kur'an'ın Sesli Veya Sessiz Okunması

Kur'an'ı sesli okumanın müstehab olduğunu gerektiren hadisler mevcut olduğu gibi, sessiz de okumanın müstehab olduğunu gerektiren hadisler mevcuttur. Cehren (sesli) okumağa işaret eden hadis, Buharî ve Müslimi'in rivayet ettikleri şu hadistir: Allahu Taâla Kur'an-ı Resülüne güzel sesle, cehren okumasına izin verdiği kadar, hiç bir şeye izin vermemiştir. Alçak sesle okumağa işaret eden hadis de Ebû Dâvud, Tirmizî ve Neseî'nin rivayet ettikleri şu hadistir: Kur'an-ı cehren okuyan tıpkı sadakayı açıktan veren, sessiz okuyan ise sadakayı gizli veren gibidir.

Nevevî şöyle der: Bu iki hadis arasındaki farkı izale etmek gerekirse, namaz kılan veya uyuyanları rahatsız etme ve riya korkusu mevcut ise, sessiz okumak, sesli okumaktan daha efdaldir. Bu sebepler mevcut değilse, sesli okumak daha efdaldir. Çünkü Kur'an; umumiyetle cehren okunur, faydası dinleyenlere geçer, okuyanın kalbini uyanık tutar, dikkatini bir yere toplar, uykusunu dağıtır ve canlılığını artırır. Ebû Dâvud'un, sahih bir senedle Ebû Said'den rivayet ettiği şu hadis, iki hadis arasında yapılan telifi destekler: Resûlullah (s.a) mescid-i nebevide itikâfa girmişti. İtikâfta olan Sahabenin, Kur'an-ı sesli olarak okuduklarını işitince, perdeyi aralayıp: Ey benim ashabım! Hepiniz Rabbınıza münacaattasınız. Birbirinizi rahatsız etmeyiniz, Kur'an okurken sesinizi yükseltmeyiniz, buyurdu.

Bazıları da: Yerine göre cehren, yerine göre sessiz okumanın müstehab olduğunu söyler. Sessiz okuyan okumaktan usanır, cehren okumakla ünsiyeti artar. Cehren okuyan zamanla yorulur, sessiz okumakla kendini dinlendirir, der.

17- Kur'an-ı Yüzünden veya Ezberden Okumanın Fazileti

Kur'an-ı yüzünden okumak, ezbere okumaktan daha faziletlidir. Çünkü

âyetlere bakarak okumak, makbul bir ibadettir.

Nevevi şöyle der: Ashabımız ve selefin söylediği de budur. Bu hususta ihtilafın mevcudiyetine rastlamadım. Her ne kadar şahıslara göre farklılık olduğu söylense bile, yüzünden veya ezbere okunduğunda huşu ve tedebburu eşit durumda olanın, yüzünden okuması tercih edilir. Ezberden okuduğu takdirde huşu duyuyorsa, ezberden okur. Fakat yüzünden okuması, huşu ve tedebburunu artırıyorsa, bu şekildeki kıraatı daha iyi olur.

Mushaf'ı yüzünden okumanın faziletini gösteren hadislerden biri Taberani ve Beyhaki'nin Evsu's-Sakafi'den merfuan rivayet ettikleri şu hadistir: Ezberden okuyan kimsenin sevabı bin derece iken, yuzunden okuyanın sevabı, bunun iki katıdır. Ebû Ubeyd, sahih senedle şu rivayeti yapar: Kur'an-ı ezeberden okuma yerine yüzünden okumanın fazileti, nafile ibadetler yanında farzın fazileti gibidir. Beyhaki, İbnu Mes'ud'dan merfuan şöyle rivayet eder: Allah ve Resûlünün sevgisi ile mesrur olmak isteyen, Mushafı yüzünden okusun. Beyhaki, bu rivayetin «münker» olduğunu söyler. Beyhaki yine İbnu Mesud'dan hasen bir senedle merfuan şöyle rivayet eder: Mushafı daima yüzünden okuyunuz.

Zerkeşi «e l - B u r h â n»ında, Nevevi'den bir nakilde bulunur, buna «Mushafı ezberden okumak mutlak olarak efdaldir, sözünü ilave eder. İbnu Abdisselâm'ın ihtiyarı da budur. Çünkü yuzünden okumakla hâsıl olmayan tedebbur, ezbere okumakla hasıl olur.

18– Kıraat Esnasında Şaşıranı Hatırlatma ve Harflerin Tercihi

Nevevî «e t - T ı b y â n»ında şöyle der: Kur'anı tilavet eden kimse, okuduğu yerde bocalar, bir sonraki âyeti hatırlayamayıp başkasına sorarsa, İbnu Mesud, Nehaî ve Beşir b. Ebi Mesud'dan rivayet edilen şu âdaba uyması gerekir. Bu zatlar şöyle demişlerdir: Biriniz, hatırlayamadığı bir âyeti sorduğunda, bundan önceki âyeti okuyup sus sun. Şöyle değil miydi, demesin. Böyle bir, söz sorulan kimsenin zihnini karıştırır.

İbnu Mücahid şöyle der: Bir kimse, harfin ت veya ى olduğunda şüpheye düşerse onu ى olarak okusun. Çünkü Kur'an, müzekkerdir. Eğer bir harfin hemzeli veya hemzesiz olduğunda şüphe ederse, hemzeyi terketsin. Şayet bir harfin, hemze-i vasl veya kat' olduğunda şüphe ederse, harfi, hemze-i vasl olarak okusun. Şayet bir harfin memdûd veya meksûr olduğunda şüphe ederse, fetha ile okusun. Çünkü meftûh hareke ile okumak, bir kelimede lahinsiz kıraat olur, kesre ile okunursa, bazı kelimelerde de lahinli kıraat olur.

Buna, şu görüşü ilave etmek isterim. Abdurrezzak, İbnu Mesûd'un şöyle dediğini rivayet eder: Bir kelimedeki harfin ى veya ت olduğunda tereddüt e-

ederseniz onu, ى ile okuyunuz. Kur'an kelimelerini, daima müzekker yapın. Sa' leb, bu sözden şunu anlamıştır: Kelimenin müzekker ve müennes olması ihtimal dahilinde ise, onu müzekker kabul etmek daha iyi olur. Bu söze şu cevap verilir: Kur'an'da çokça zikredilmesi sebebiyle, gayrı hakiki müennes yerine, müzekkeri getirmek memnûdur. Buna şu âyetler misal gösterilebilir: النار وعدها الله **«..Ateş! Allah, onu kafirlere vaadetmiştir..»** (Hac, 72.) قالت لهم رسلهم **«Peygamberleri onlara dediler ki..»** (İbrahim, 11.) التفت الساق بالساق **«Ve bacak bacağa dolaşır.»** (Kıyame, 29.)

Gayri hakiki müennesi murad etmek memnü ise, müennesi hakikiyi getirmek daha yerinde olur. Dediler ki: Bir kelimede müzekkerlik ve müenneslik ihtimali bulunur, fakat müzekkerlik galip gelirse, müzekker saymak doğru olmaz. و النخل باسقات **«Birbirine girmiş hurma ağaçları.»** (Kaf, 10.), أعجاز نخل خاوية **«..yere serilmiş (içi boş) hurma kütükleri gibi.»** (Hakka,7.) âyetlerinde olduğu gibi. Bu âyetlerde görüldüğü üzere, müzekkerliği caiz olmakla beraber, kelimeler, müennes olarak gelmiştir. Şu âyetler de, kelimenin müzekker olarak gelebileceğini gösterir: أعجاز نخل منقعر **«..köklerinden sökülmüş hurma kütükleri.»** (Kamer, 20.) من الشجر الأخضر **«...yeşil ağaçtan..»** (Yasin, 80.)

Bazıları şöyle der: (ذكروا القرآن) sözü, yalnış anlaşılmıştır. Bu sözden maksat; «öğüt ve duayı hatırlatınız» dır. Âyette; فذكر بالقرآن **«..Kur'an ile öğüt ver..»** (Kaf, 45.) geçmektedir. Ancak şu kadar var ki, ذكروا القرآن sözünde harfi cer, hazfedilmiştir. Asıl söylenmek istenen: ذكروا الناس بالقرآن (İnsanlara Kur'an'ı hatırlatınız) ifadesidir. Bu da, unutmamaları için onları, Kur'an'ı ezberlemeğe teşvik ediniz, demektir.

İbnu Mesûd'dan yapılan rivayetin ilk cümlesi, böyle bir te'vile uygun düşmediğini söylemek isterim.

Vahidi şöyle der: En doğrusu, Sa'leb'in görüşüdür. Şayet kelimede, müzekkerlik ve müenneslik ihtimali bulunur, müzekkerlik de Kur'an hattına muhalif olmazsa, şu âyette görüldüğü gibi müzekker yapılır: و لا يقبل منها شفاعة **«..kimseden şefaat da kabul edilmez...»** (Bakara, 48.) Hamza ve Kisâi gibi Küfe kurrâsından olan İbnu Mesûd'un talebeleri, bu kanaatta olmuşlar, bu kabil kelimeleri, müzekker olarak okumuşlardır. Onların; يوم تشهد عليهم السنتهم **«O gün ki dilleri...şahitlik edecektir.»** (Nur, 24.) âyetini يشهد diye okumaları, buna bir delildir. Fakat böyle bir kıraat, müennes gayr-ı hakikı kelimelerde geçerlidir.

19- Kıraat Esnasında Yapılması Uygun Olmayan Şeyler

Başkalarıyla konuşmak için kıraatı kesmek mekruhtur. Halimi: Başka bir kelamı, Allah'ın kelamına tercih etmek doğru olmaz, der. Beyhaki, Buhari'deki bir hadisle bunu teyid eder. İbnu Ömer Kur'an okurken, bitirinceye kadar ko-

nuşmazdı.

Kur'an okunurken gülmek, lüzumsuz şeylerle uğraşmak ve dikkat çekici şeylere bakmak da mekruhtur.

20- Kur'an Ancak Nazil Olduğu Dille Okunur

Arabın dilini iyi bilsin veya bilmesin, namazda olsun veya olmasın Arapça dışındaki bir dille Kur'an okumak, asla caiz değildir. Ebu Hanife'ye göre, mutlak olarak caizdir. Fakat Pezdevî şerhinde ifade edildiğine göre Ebu Hanife bu kararından dönmüştür. Arapça dışındaki herhangi bir dille okumanın yasaklanması, Kur'an'da mevcut olan i'cazın kaybolmasıdır.

Sofi ulemasından olan Kaffâl şöyle demiştir: Kur'an'ın Farsça ile okunması düşünülemez. Kendisine: Şu halde Farsça konuşan kimse Kur'an'ı tefsir edemez denildiğinde; Tefsir böyle değildir, çünkü tefsir eden kimse, Allahın, âyetlerinde murad ettiği bazı hususları ifade edebilir, bazılarında aciz kalır. Fakat Kur'an'ı Farsça okuyacak olursa, Allahın muradını ayniyle ifade etmesi imkansızdır. Çünkü terceme bir kelimeyi, yerini tutacak başka bir kelimeyle degiştirmektir. Bu da imkansızdır. Oysa tefsir böyle değildir.

21- Kur'an'ın Şâz Kıraatla Okunması

Şâz kıraatla okumak, caiz değildir. İbnu Abdi'l-Berr'in naklettiğine göre, bu konuda icma' vardır. Fakat Mevhubu'l-Cezerî, namazın dışında, hadisin mâna ile rivayetine kıyasla, bunun caiz olduğunu zikreder.

22- Kur'an'ı Tertibi Üzere Okumak

Kıraatta evlâ olan, Mushafı tertibi üzere okumaktır. Nesâî, «Ş e r h u' l-M u h e z z e b»inde: Kur'an'ın tertibinde bir hikmet vardır. Cuma gününün sabah namazında Secde süresi ile İnsan sûresi ve benzerlerinin okunuşu gibi, sünneti Nebeviyye ile tayin edilenler hariç, bu tertib terkedilmez. sûrelerin bölünmesi veya Kur'an'ın tersinden okunması, caizdir. Böyle yapıldığı takdirde, efdal olan, terkedilmiş olur. Fakat sûreyi sonundan başlayıp başa doğru okumak, ittifakla menedilmiştir. Aksi halde Kur'an'ın icaz değeri düşer, tertibindeki hikmet zail olur.

Bu konuda, Taberani'nin İbnu Mesûd'dan sağlam bir senedle rivayet ettiği bir nakli olduğunu belirtmek isterim: Bu rivayete göre İbnu Mesûd'a, başı bükük olarak Kur'an okuyanın durumu sorulduğunda; onun kalbi de büküktür, cevabını vermiştir.

Sûrelerin birbirine katılmasını, Halimî; tilavet adabının terki olarak kabul eder. Bu görüşünü, Ebu Ubeyd'in, Said b. Museyyeb'den rivayet ettiği şu hadi-

se dayar: Resulullah (s.a.v.) bir gün Bilal'e uğrar. Onun değişik surelerden ayetler okuduğunu görerek şöyle der: Ya Bilal, yanına geldiğimde, senin değişik sûrelerden âyetler okuduğunu gördüm. Bilal ise: Güzeli güzelle karıştırdım, cevabını verince, Resulullah: Sûreyi olduğu gibi oku, der veya buna benzer bir ifade kullanır. Bu hadis, Mürsel-Sahih hadisdir. Ebu Davud bu hadisi son ifade hariç, Ebu Hüreyre'den rivayet etmektedir.

Ebu Ubeyd bu hadisi, Gafre'nin kölesi Ömer'den, başka bir ifade ile şöyle rivayet eder; Nebi (s.a.v.) Bilâl'e: Bir sûreyi okurken diğerine geçme, buyurdu.

Ebu Ubeyd Muaz'dan yaptığı rivayete göre İbnu Avf'ın şöyle dediğini nakleder: İbnu Sirin'e, bir sûreden iki âyet okuduktan sonra, diğer sûreye geçen bir kimsenin durumunu sordum. Sizden biriniz, farkına varmadan böylesine büyük günah işlemekten sakınsın, buyurdu.

Ebû Ubeyd, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Bir sûrenin kıraatına başlayıp başka bir sûreye geçmek istersen, ihlas sûresine geç. Eğer İhlasla başlamış isen, bitirmeden diğer sûreye geçme.

Ebû Ubeyd, İbnu Ebi'l-Hüzeyl'in şöyle dediğini rivayet eder: Sahabe-i Kiram, sûrelerden bazı âyetler okuyup diğerlerini bırakmayı kerih görmüşlerdir.

Ebû Ubeyd: Bize göre de, Resûlullah'ın Bilal'i uyardığı, İbnu Sîrin'in kerih gördüğü gibi, muhtelif sûrelerden âyetler okumak, mekruhtur, der.

İbnu Mesud'dan rivayet edilen hadisin gerçek yönü bence, tamamlanmak kasdıyle bir sûreye başlayan bir kimsenin, daha sonra bir sûreye geçmeyi uygun bulmasıdır. Fakat âyetten âyete geçmek niyetiyle kıraata başlayan kimse, âyetlerin tertib sırasını terketmiş olur. Bunu ancak, bu konuda bilgisi olmayanlar yapar. Şayet Allah dileseydi, Kur'an'ı bu şekilde indirirdi.

Kadı Ebûbekr: Her sûreden birer âyet okumanın caiz olmadığına da icma olduğunu nakleder.

Beyhakî şöyle der: Bu konuda en makul söz şudur: Sûrelerin bu şekildeki tertibi Cebrail vasıtasıyla Resûlullah'tan alınmıştır. Tilavette bulunanın, menkul tertibe göre okuması, evladır. İbnu Sirin de: Allahu Taalânın sûreleri tertib edişi, sizin tertibinizden daha hayırlıdır, der.

23- Bir Kıraattan Başka Bir Kıraat Şekline Geçilmesi

Halimî şöyle der: Kur'an'ın bütününü de aynı kıraatla tamamlaması için kâri'in kurranın tesbit ettiği kıraat şeklini uygulaması sünnettir. İbnu Salah ve Nevevî de: «Kurradan birinin kıraatı ile başlandığında mâna bakımından âyetler birbirine bağlı olduğu sürece, bu kıraat üzere devam edilmesi gerekir. Bu bağlılık kesildiğinde bir başka kıraata geçebilir. Evla olan, kıraatı bırakıncaya kadar

başladığı kıraatı sürdürmesidir» derler.

Bunıların dışındakiler, bir başka kıraata geçmesini mutlak olarak menetmişlerdir.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: «Bu hususta söylenecek en doğru söz, iki kıraattan biri, diğerine bağlı ise onları birbirinden ayırmak tahrimen men edilmiştir. Bu aynen: فتلقى آدم من ربه كلمات **«Adem Rabbinden birtakım kelimeler aldı...»** (Bakara, 37.) âyetinde آدم ve كلمات kelimelerini merfu veya mensub olarak okuyanın آدم kelimesini, İbnu Kesir dışında başka bir kıraata dayanarak merfu كلمات kelimesini, İbnu Kesir'in kıraatına dayanarak merfu okuması gibidir. Arap dili ve gramerine uygun düşmeyen her kıraat, bu kabildendir. Eğer iki kıraat birbirine bağlı değilse, rivayet makamı ile tilavet makamı arasında ayırım yapılır. Eğer kıraat, rivayet üzere okunuyorsa, rivayette yalan ve karışıklık olması ihtimalinden dolayı, haramdır. Eğer kıraat, tilavet üzere okunuyorsa, caizdir.

24- Kur'an Okunurken Dinlemek, Sünnettir.

Kur'an okunurken konuşmayı ve lüzumsuz işleri terkedip huşu ile dinlemek, sünnettir. وإذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا لعلكم ترحمون **«Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size rahmet edilsin»** (Araf, 204) buyurulmuştur.

25- Secde Âyeti Okunduğunda Secde Edilmesi

Secde âyeti okunduğunda secde yapılması sünnettir. Kur'an'ı Kerimde A'raf, Ra'd, Nahl, İsrâ, Meryem, Hac, Furkan, Neml, Secde, Sâd, Fussilet, Necm, İnşikak ve A'la surelerinde on dört yerde secde âyeti vardır. Sâd suresindeki secde âyeti için secde etmek müstahapdır. Çünkü bu secde, diğerleri derecesinde değildir. Bazıları, Hicr suresinin son âyetinin secdeye dahil olduğunu söylerler. İbnu'l-Feres bunu, «A h k â m» adlı eserinde nakleder.

26- En Uygun Kıraat Vakitleri

Nevevî şöyle der: Kıraat için uygun vakitler vardır. Bunların efdaliyet bakımından sıraları şöyledir. Namazda kıraat, geceleyin kıraat, gecenin ikinci yarısında kıraat, akşamla yatsı arasındaki kıraat, kıraat için en uygun vakitlerdir. Gündüzün efdal olan vakit, sabah vaktidir. Gece ve gündüzün çeşitli vakitlerinde bu mânada kıraat, mekruh değildir. İbnu Ebi Davud'un Muaz b. Rufaa ve Şeyhlerinden rivayet ettiği: İkindi vaktinden sonra kıraat kerihtir, bu vakit Yahudilerin tedris vaktidir sözü, asılsız ve makbul olmayan bir sözdür.

Kur'an okumak için en uygun gün; arefe, cuma, pazartesi, perşembe, Ramazanın son on günü, zilhiccenin ilk günüdür. Ay olarak, ramazan ayıdır.

Kur'an'a başlamak için cuma gecesi, hatım için de perşembe gecesi seçilir. İbnu Ebi Davud, Osman b. Affan'dan yaptığı rivayette, Osman (r.a.) böyle yaptığını nakleder.

Efdal olan, hatmi günün ilk saatlerinde veya gecenin ilk saatlerinde yapmaktır. Darimî hasen senedle, Sa'd b. Ebi Vakkas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'ın hatmi gecenin ilk saatlerine tesadüf ederse, melekler sabaha kadar hatim sahibine duada bulunurlar. Eğer günün ilk saatlerine tesadüf ederse, akşama kadar duada bulunurlar.

Gazâli «İ h y a»sında: Günün ilk saatlerinde yapılan hatim, sabah namazının iki rekatlık farzında tamamlanır. Gecenin ilk saatlerinde yapılan hatim de, akşam namazının iki rekat sünnetinde tamamlanır, der.

İbnu'l-Mubarek: Kışın, gecenin ilk saatlerinde, yazın gündüzün ilk saatlerinde hatim yapmak müstehaptır, der.

27- Hatmin Adabı

Hatim günü oruç tutmak sünnettir. İbnu Ebi Davud, tabiundan bir cemaattan rivayet ettiğine göre hatimde, aile efradı ve yakınları hazır bulunmalıdır. Taberani Enes'den rivayet ettiğine göre, Enes, Kur'an'ı hatmederken aile efradını toplar, beraberce dua ederlerdi.

İbnu Ebi Davud, Hakim b. Uteybe'nin şöyle dediğini rivayet eder: Mucahid bir gün beni çağırttı, yanında İbnu Ebi Umame vardı. İkisi de bana: Kur'an'ı hatmetmek istedik, seni bunun için çağırdık, dediler. Hatimden sonra yapılan dua müstecaptır.

İbnu Ebi Davud, Mucahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'ın hatmi sırasında bir araya toplanılırdı. Bu arada Allahın rahmeti inerdi.

28- Hatim Esnasında Tekbir Getirmek

Duha suresinden itibaren Kur'an'ın sonuna kadar her sure arasında tekbir getirmek müstehapdır. Bu adet, Mekke'lilerin adetidir. Beyhaki ve İbnu Huzeyme, İbnu Ebi Bezzi tarikiyle İkrime b. Süleyman'ın şöyle dediğini rivayet ederler: İsmail b. Abdillah el-Mekkî'den Kur'an'ı öğreniyordum. Duha suresine gelince, sonuna kadar tekbir getirmemi söyledi. Abdullah b. Kesir ve Mücahid-in huzurunda okuduğum zaman, onlar da bana, aynı şeyi emrettiler.

Mücahid, İbnu Abbas huzurunda Kur'an okuduğunda aynı şekilde emrettiği gibi, Ubeyyu'bnu Ka'b da İbnu Abbas'a aynı şekilde emretmiştir. Bu rivayeti, mevkuf olarak tahric (tesbit) ettik. Beyhaki aynı rivayeti, bir başka tarikle İbnu Ebi Bezzi'den merfuan tahric etmiştir. Hakim, «M u s t e d r e k»inde, aynı rivayeti merfuan tahric etmiştir. Bu hadis, Bezzi'den değişik tarikle de riva-

yet edilmiştir.

Musa b. Harun, Bezzi'nin şöyle dediğini nakleder: Bana, Muhammed b. İdrıs eş-Şafi şöyle dedi: Şayet tekbiri terkedersen, Peygamber'in sünnetinden birini kaybetmiş olursun. İmadu'd-Din b. Kesir: Şafi'i bu sözünü, hadisle tasrıh etmesi gerekirdi, diye mukabelede bulunmuştur.

Ebu'l-Alâ el-Hemedânî Bezzî'den şöyle rivayet eder: Bu konuda esas olan şudur. Nebi (s.a.v.)e bir ara vahiy gelmez olunca müşrikler, Rabbi Muhammed'i terketti demişlerdi. Bunun üzerine Duhâ suresi nazil oldu ve Resulullah hemen tekbir getirdi. İbnu Kesir: Bu rivayetin, sahih veya zayıf bir senedle nakledildiği belirmemiştir, der.

Halimi; Tekbir getirmenin hikmeti; Kur'an hatmini, Ramazan orucuna benzetmektedir. Oruç bitiminde tekbir getirildiği gibi, hatim yaparken de her surede tekbir getirilir. Bunun şekli, her sureden sonra durup Allahu ekber diyerek tekbir getirmektir.

Şafii ulemasından Süleymu'r-Razi, «T e f s i r»inde şöyle der: Her surenin bitiminde tekbir getirilir. Okunan surenin sonu, tekbirle birleştirilmez, ikisi arasında biraz durulur. Kurrâdan tekbir getirmeyenlerin delili, tekbirin Kur'an'dan olduğu vehmine sebep olmasından dolayıdır.

İbnu'l-Cezerî, «e n - N e ş r» adlı eserinde şöyle der: Tekbirin hangi sureden başlanacağı hakkında Kurrâ, farklı görüşlere sahiptir. Ancak ilk tekbir, Duha suresinin başında mı, yoksa bitiminde mi, son tekbir Nâs suresinin başında mı, yoksa bitiminde mi; tekbir biten sure ile mi başlayacak yoksa başlayacak sure ile mi birleşecek, yoksa her iki sureden ayrı olarak mı getirilecektir? Bu ihtilafın hepsi, bir esasta toplanır. Bu da: tekbirin, surenin başında veya sonunda getirilmesi, meselesidir.

Tekbir metni olarak şunlar söylenir: Allahu Ekber Lâ İlâhe İllallahu vallahu Ekber. الله اكبر لا اله الا الله والله اكبر **Allah'ın kanunu, kulların kanunlarından üstündür. Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur. Allah'ın hükmü, hükümlerin en doğrusudur.** Namaz içinde ve dışındaki tekbirler arasında, bir fark yoktur. Bunu, Sehavî ve Ebu Şame açıklamışlardır.

29- Hatim Duasının Adabı

Hatim bitiminde dua etmek, sünnettir. Taberani ve bazıları İrbad b. Sariye'den merfuan şu hadisi rivayet ederler: Kur'an'ı hatmedenin duası, kabul olunur.

Beyhaki «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde Enes'den merfu olarak şu hadisi rivayet eder: **Kur'an'ı hatmeden, Rabbine hamdeden, Resulullah'a salavat getiren, Rabbine istiğfarda bulunan, hayırlı bir istekte bulunmuş olur.**

Tirmizi ve diğerlerinin rivayet ettiği şu hadise göre bir hatmin peşinden diğer birine başlamak, sünnettir. Hadis metni şöyledir: **Allaha yapılan amellerin en sevimlisi, Kur'an'ı baştan sona kadar okuyup bitirince, hemen yenisine başlamaktır.**

Darimî, hasen bir senedle İbnu Abbas ve Ubeyyu'bnu Ka'b'dan şöyle rivayet eder: Resûlü Ekrem hatminde, Nâs sûresini bitirince, duasına Fatiha ile başlar, Bakara sûresinin واولئك هم المفلحون **«İşte onlardır felaha kavuşanlar.»** âyetine kadar okur, sonra hatim duasını yaparak bitirirdi.

İmam Ahmed'den rivayet edildiğine göre; hatim esnasında İhlas sûresinin tekrarı menedilmiştir, fakat Müslümanlar bunun aksini yaparlar. Bazıları, üç defa tekrar edilmesindeki hikmeti, İhlas sûresinin Kur'an'ın üçte birine muadil olduğunu söyleyen hadise bağlarlar. Böylece üç kere okununca Kur'an hatmedilmiş olur. Şayet, iki hatim yerine geçmesi için İhlas sûresinin dört kere okunması gerekir denilirse, cevaben şöyle deriz. Bundaki gaye, ister hatim sırasında okuduğu İhlas olsun, ister İhlas'ın tekrarıyla hasıl olan sevabdan olsun, hatmin yakîn üzere hasıl olmasıdır.

Ben de derim ki: Bunun aslı, hatim esnasında yapılan hatayı giderme ümidine dayanır. Halimî'nin, hatim yapılırken getirilen tekbirleri, Ramazan bitimindeki tekbirlere kıyası gibi, İhlas suresinin tekrarı, Ramazan akabinde tutulan altı günlük Şevval orucuyla kıyaslanmalıdır.

30- Kur'an'ı Geçim Vasıtası Yapmanın Kerahati

Kur'an'ı geçim için kazanç vesilesi yapmak mekruhtur. Âcurrî, İmran b. Hüseyin'den merfu olarak yaptığı rivayette şöyle der: Kur'an okuyan, karşılığını Allah'dan istesin. Çünkü öyle bir kavim gelecek ki okudukları Kur'an karşılığını, insanlardan isteyecektir.

Buhari «T a r i h u' l - K e b i r» adlı eserinde sahih bir senedle şu hadisi rivayet eder: **Zalim bir hükümdarın yanında mevki elde etmek için Kur'an okuyan kimse, okuduğu her harf karşılığında on defa lânete uğrar.**

Şu ayeti unuttum demek mekruhtur. Bunun yerine unutturuldum demelidir. Buhari ve Müslim'de varid olan hadisle, unuttum demek yasaklanmıştır.

Şafii dışındaki üç mezhep imamına göre, meyyit için okunan Kur'an'ın sevabı, sahibine ulaşacaktır. Şu âyete göre, Şafi mezhebi buna muhaliftir. وان ليس للانسان الا ما سعى **«İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur.»** (Necm, 39.) âyet.

31- İktibas ve Benzerleri

İktibas; âyetin tamamını almadan, Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor deme-

den, âyetin bir kısmını nazım veya nesirde kullanmaktır. Şayet tamamı alınacak olursa, iktibas olmaz. Maliki mezhebine göre Kur'an'dan iktibas yapmanın haram olduğu, yapana karşı şiddetle nefret duyulduğu, meşhurdur. Asırlarında iktibas yaygın olduğu, önceki ve sonraki şairlerce kullanıldığı halde mezhebimiz ulemasından mütekaddimin ile müteahhirin, bu konu ile ilgilenmemişlerdir. Zamanımız ulemasından bazıları, iktibas konusu ile ilgilenmişlerdir. İzzu'd-Din b. Abdisselâm'a bunun hükmü sorulduğunda, cevaz vermiş delil olarak Resulullah'ın namaz içinde ve dışında وجهت وجهي sözü ile: اللهم فالق الاصباح و جاعل الليل سكنا و الشمس و القمر حسبانا اقض عني الدين و اغنني من الفقر **Ey karanlığı yarıp, aydınlığı çıkaran, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı, zamanın bilinmesi için bir hesap ölçüsü yapan Allah'ım, borçlarımı ödemeyi kolaylaştır, beni fakirlikten kurtar.** sözünü kullanmıştır.

Hz. Ebubekir sözleri arasında, و سيعلم الذين ظلموا اي منقلب ينقلبون «..**Zulmedenler, yakında nasıl bir inkilaba uğrayıp devrileceklerini bileceklerdir.** (Şuara, 227.) âyetini, iktibasen kullanmıştır. Ayrıca İbnu Ömer sözünün sonunda لقد كان لكم في رسول الله اسوة حسنة «**Andolsun Allah'ın Resûlü sizin en güzel örneğinizdir.**» (Ahzab, 21.) âyetini iktibas ederek kullanırdı.

Bütün bunlar; vaaz, sena, dua ve nesirde, iktibasın caiz olduğunu gösterir. Şiirde caiz olduğunu gösteren bir mevcut değildir. Bu ikisi arasında fark vardır. Maliki mezhebi ulemasından Kadi Ebu Bekr'e göre, şiirde iktibas mekruh, nesirde ise caizdir.

Kadı İyad bile, «e ş - Ş i f a» adlı eserinin mukaddimesinde, âyetlerle iktibasda bulunmuştur.

«M u h t a s a r u' r - R a v d a» müellifi, Şeref İsmail b. Mukri el-Yemenî, «Ş e r h u B e d i a»sında: Hutbede, vaazda, şiirde bile olsa Resulun âl ve ashabının methinde âyetlerden iktibas mekruhtur, bunların dışında ise merduddur, der.

İbnu Hucce, «B e d i a» şerhinde iktibası; makbul, mübah ve merdud olmak üzere üç kısma ayırır. **Birincisi;** hutbede, vaazda ve anlaşmalarda yapılan iktibasdır. **İkincisi;** gazelde, mektuplarda, ve kıssalarda yapılan iktibasdır. **Üçüncüsü;** ise ikiye ayrılır:

a) Allah'a ait sözü, kendi sözü gibi kullanmasıdır. Allah'ın âyetini kendine mal edenlerden Allah'a sığınırız. Rivayete göre: Mervan oğullarından birisine, bir valisi hakkında şikayet ulaşmış; o da cevabında: ان الينا ايابهم ثم ان علينا حسابهم «Muhakkak dönüşleri bizedir. Sonra onların hesabını görmek bize düşer.» âyetini kendine mal ederek kullanmıştır.

b) Âyeti, gayri ciddi ifadelerde kullanmaktır. Bundan da Allah'a sığınırız. Bunun misali şairin şu beytinde açıkça görülür:

اوحى الى عشاقه طرفه هيهات هيهات لما توعدون
وردفه ينطق من خلفه لمثل هذا فليعمل العاملون

Bu taksim, yerinde bir taksimdir, Buna aynen katılırım.

Tacuddin es-Subkî, «T a b a k a t» adlı eserinde sofî ulemasından ileri gelenlerinden Ebû Mansûr Abdilkebir b. Tahir et-Temimî el-Bağdadî'den söz ederken onun şu şiirini nakleder:

يامن عدى ثم اعتدى ثم اقترف ثم انتهى ثم ارعوى ثم اعترف
أبشر بقول الله فى آياته ان ينتهوا يغفر لهم ما قد سلف

Ve şöyle der: Ebu Mansur şiirinde böyle bir takım iktibasda bulunması, faydadan uzak değildir. Çünkü Ebu Mansur, değerli bir alimdir. Pek çok kimseler iktibas yapmaktan men edilmiştir. Hatta bazı ulema, iktibasın caiz olmadığı kanaatına varmıştır.

İktibası ancak, her konuda şiir yazan, kelimeleri sorumsuzca kullanan şairler yapar, denilir. Halbuki üstad Ebu Mansur, din alimlerindendir, şiirde iktibas yapmıştır. Üstad Ebu Kasım b. Asakir bu iki beytin ona ait olduğunu söyler.

Kullandığı âyetin, Allah'ın sözü olduğunu tasrih ettiği için bu iki beyitte iktibas olmadığını belirtmek isterim. İfade ettiğimiz gibi, buna iktibas denemez.

Kardeşi Şeyh Bahauddîn «Arûsu'l-Efrah» adlı eserinde şöyle der: Takva, bütün bunlardan sakınmaya, Allah ve Resulünün sözünü, bu gibi şeylerden tenzihi gerektirir.

Aralarında Ebu'l-Kasım er-Rafii'nin de bulunduğu birçok değerli ulemanın iktabasda bulunduğunu gördüm. Rafii, «E m â l î»sinde şu beyitlere yer vermiş, bir kısım ulema da bunları nakletmişlerdir.

الملك لله الذى عنت الوجوه له و ذلت عنده الارباب
متفرد بالملك و السلطان قد خسر الذين تجاذبوه و خابوا
دعهم و زعم الملك يوم غرورهم فسيعلمون غدا من الكذاب

Beyhaki «Ş u a b u'l - İ m a n» adlı eserinde, şeyhi Ebu Abdirrahman es-Sulemi'nin şöyle dediğini nakleder: Ahmed b. Muhammed b. Yezid şu beyitlerini bize okudu:

سل الله من فضله و اتقه فان التقى خير ما تكتسب
و من يتق الله يصنع له ويرزقه من حيث لايحتسب

İktibas iki türlü yapılır:

Birincisi: Kur'an âyetlerini mutlak olarak kullanmaktır. Nevevî; «T ı b-y a n» adlı eserinde, İbnu Ebi Davud'un iktibas konusunda ittifak bulunduğu sözünü nakleder. en-Nehâî'nin dünyevî meselelerinde âyetin te'vil edilmesini, kerih gördüğünü belirtir.

Nevevî, Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ömer Mekkede bir akşam namazı kılarken, والتين والزيتون وطور سينين «Tine, Zeytine ve Tura andolsun (Tin, 1-2.) suresini okumaya başladı, وهذاالبلدالأمين «ve bu güvenilir şehre andolsun ki,» âyetine gelince sesini yükseltti. Nevevî, Hukeym b. Sa'd-dan şöyle rivayet eder: Muhakkeme kabilesinden biri, Hz. Ali'ye geldi, o sırada Hz. Ali sabah namazı kılıyordu Kendisine; لئن اشركت ليحبطن عملك «Eğer şirk koşarsan amelin boşa gider» mealindeki Zümer suresinin 65. âyetini okudu. Hz. Ali namazda kendisine فاصبر ان وعدالله حق ولايستخفنك الذين لايوقنون «Sabret, Allah'ın vaadi haktır. İnanmayanlar seni gevşekliğe sevketmesin.» (Rum, 60.) âyetiyle cevap verdi. Bazıları da şöyle dedi: Kur'an'dan darbı mesel getirmenin mekruh olduğu söylenir. Bunu, şafii ulemasından Beğavî'nin talebesi, İmadu'l-Beyhaki tasrih etmiştir. Bu haberi, «F e v a i d u' r - R i h l e» adlı eserinde es-Salâh nakleder.

İkincisi: Şiirde ve başka yerde Kur'an âyetlerinin tevcihidir. Böyle bir iktibas, şüphesiz caizdir. Şerif Takıyyuddîn Huseynî'den, nazmettiği şu beyitler:

مجاز حقيقتها فاعبروا ولاتعمروا هوّنوها تهن
وما حسن بيت له زخرف تراه اذا زلزلت لم يكن

Dünyanın hakikatı, mahiyeti mecazidir, geçicidir. Dünyayı geçin, imar etmeyin, ona hakaret gözüyle bakın ki hakir olsun, hor olsun.

En son depremde yok olacak süslü bir evin güzelliği ne kıymet ifade eder? Hiç!

Rivayet ettiğimizde, bu şiirinde Kur'an kelimelerini kullandığı için haram işlemiş olduğundan korkuya kapıldı. Şeyhulislam Takiyuddîn b. Dakîk'a gelerek bu meseleyi açtı, yazdığı iki beyti kendisine okudu. Kendisine şöyle dedi: Devam et, okuduğun ne kadar tatlı. Bunun üzerine: Efendim, maksadımı ifade ettim, beklediğim fetvayı verdin, şeklinde memnuniyetini belirtti.

Zerkeşî «B u r h a n»ında şöyle der: Kur'an'daki bazı benzetmelerin gayesi dışında kullanılması, caiz değildir. Bu yüzden Hariri'nin şu sözü hoş karşılanmamıştır:

فأدخلني بيتاأخرج من التابوت وأوهى من بيت العنكبوت

Allah'ın Kur'an'da altı şekilde te'kid ettiği şu ayetten وان أوهن البيوت لبيت العنكبوت «evlerin en çürüğü örümcek evidir..» (Ankebut, 41.) daha beliğ şekilde mana ifade eden bir cümle var mıdır? Allah Teâlâ bu âyette önce tekid edatı olan انّ yi getirmiş, وهن kelimesini ismi tafdil sigasıyla kullanmış, bu kelimeyi çoğul bir kelimeye izafe etmiş, çoğul kelimeyi لام ile muarref kılmış, انّ nin haberini tekid لام'ı ile kuvvetlendirmiştir.

Fakat Ankebut suresinin bu âyeti ان الله لايستحيي أن يضرب مثلا ما بعوضة فما فوقها

Allah sivri sineği ve onun üstününü misal vermekten çekinmez..» (Bakara, 26.) âyetiyle karşılaştırıldığında bir müşkül ortaya çıkar. Halbuki Resulullah (s.a.) adı geçen ayetteki sivri sinek ve onun üstündeki haşaratla darb-ı mesele muhalefet ederek daha aşağısı ile misal getirmiş ve şöyle demiştir. «Şayet dünya, Allah katında bir sivri sinek kanadı kadar değer taşımış olsaydı; Allah, kâfire bundan bir yudum su dahi vermezdi»

Bazıları âyette geçen فمافوقها kelimesinin «aşağılık» mânasında kullanıldığını söylerler. Bazıları «aşağılık» vasfını دون ile ifade ederler. Böylece, müşkil gibi görünen mesele çözülmüş olur.

OTUZ ALTINCI BÖLÜM

GARİBU'L-KUR'AN

Bu konuda, sayılamayacak kadar müstakil eser verenler vardır. Ebu Ubeyde, Ebu Ömeri'z-Zahid ve İbnu Dureyd, bunlardandır. Eserlerden en meşhur olanı, Uzeyzi'nin kitabıdır; telifini on beş senenede bitirmiştir. Eseri, şeyhi Ebu Bekr İbnu'l-Enbari ile birlikte kaleme almıştır.

Garibu'l-Kur'an konusunda yazılmış eserlerin en güzeli, Ragıb'ın «M ü f r e d a t» adlı eseridir. Bu sahada Ebu Hayyan'ın iki ciltlik muhtasar bir telifi vardır.

İbnu's-Salah şöyle der: Tefsir kitablarında قال اهل المعانى **Ehli meâni dedi ki..** İbaresini görürsen bundan; Zeccac, Ferra, Ahfeş ve İbnu'l-Enbari gibi alimlerin Meâni'l-Kur'an konusunda yazdıkları eserler anlaşılır.

Garibu'l-Kur'an konusu, tefsirde büyük bir önem taşır. Beyhaki, Ebu Hureyre'dan merfu olarak şu hadisi rivayet eder: Kur'an'ı iyice anlayınız, gariblerini öğrenmeye çalışınız. Aynı hadisi Beyhaki; Hz. Ömer ve İbnu Mesud'dan mevkufen rivayet etmiştir.

Beyhaki, İbnu Ömer'den merfuan şu hadisi rivayet eder: Kur'an'ı okuyup mânasını anlayan kimseye, her harf için yirmi sevap yazılır. Anlamadan okuyana da, bir harfe karşılık on sevap yazılır. Bu hadisteki اعرب fiilinin mânası, kuran kelimelerinde mevcut olan mânayı kavramaktır; yoksa, nahiv ıstılahında kullanılan irab mânasına değildir. bunun zıddı, lahn'dır. Çünkü kıraatı kavramadan okumak, kıraat değildir, üstelik böyle bir kıraatın sevabı da yoktur.

Bu konuda uğraşanlar, ilgili kitablara müracaat ederek, emin olmalıdırlar, zan ile hareket etmemelidirler. İşte Sahabei Kiramın tutumu...Onlar gerçek Arab, fasih lügat sahibi oldukları halde, Kur'an kendilerine, kendi dilleriyle nazil olmuş, buna rağmen onlar, mânasını bilmedikleri kelimeleri sorup araştırmadan bir şey söylemezlerdi.

Ebu Ubeyd, «F e d a i l u' l K u r'an»ında, İbrahim et-Teymi'den şöyle rivayet eder: Hz. Ebubekr'e وفاكهة وابا **«Meyveler ve çayırlar.»** (Abese, 31.) âyetinin mânası sorulduğunda şöyle demiştir; eğer ben, Allah'ın Kitab'ında mânasını bilmediğim bir kelime hakkında konuşursam, hangi gök beni gölgelendi-

rir, hangi yer beni üzerinde barındırır. Ebu Ubeyed, Enes'ten yaptığı bir rivayette şöyle der: Ömer b. Hattab minberde; وفاكهةوابا âyetini okumuş, الفاكهة'nin meyve olduğunu biliyoruz, ama الأب'in mânası nedir? diye sormuş, sonra hatırlayarak kendi kendine ey Ömer, bu yerden biten bir ot çeşididir, demiş.

Gene Ebu Ubeyd, Mucahid tarikiyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: فاطر السموات «**gökleri yoktan vareden..**» âyetinin mânasını bilmiyordum. Bir kuyuya sahip çıkmak isteyen iki bedevi, davacı olarak bana geldiklerinde biri انافطرتها (kuyuyu ben kazdım) dedi. Bununla, kuyuyu başlatan benim, demek istedi. Bunun üzerine âyetin mânasını anladım.

Ibnu Cerir, Said b. Cubeyr'den yaptığı bir rivayette, kendisine وحنانامن لدنا وزكاة «**Katımızdan bir rahmet, (bir acıma duygusu) ve temizlik de (verdik..)**» (Meryem, 13.) âyetinin mânası sorulduğunda: Bunu İbnu Abbas'a sordum. Bu hususta bir şey söylemedi, cevabını verdi.

İbnu Cerir, İkrime tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Yemin ederim حنانا kelimesinin ne mânaya geldiğini bilmiyorum.

Firyabi şöyle der: Bize İsrail, ona Simak b. Harb, ona İkrime, o da ibnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: حنانا «**rahmet**» (Meryem, 13.), اواه «**çok içli**» (Tevbe, 114.), ve الرقيم «**Rakim sahibleri**» (Kehf, 9.) âyetlerindeki bu kelimeler hariç, bütün Kur'an'ın mânasını bilirim.

İbnu Ebi Hatim, Katade'den İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: ربناافتح بيننا وبين قومنا بالحق «**..Rabbimiz, bizimle kavmimiz arasın(daki iş)i gerçekle açıklığa çıkar.**» (Araf, 89.) âyetinin mânasını, Zi Yezen'in kızı تعال أخاصمك **(gel, seninle hesaplaşalım.)** sözünü söyleyinceye kadar, bilmiyordum. Yine İbnu Ebi Hatim, Mucahid tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: الغسلين kelimesinin mânasını bilmiyordum. Fakat, الزقوم mânasında olduğunu tahmin ediyorum.

1- Surelerdeki Garib Kelimelerin Mânaları

Müfessirlerin Şartları bahsinde görüleceği gibi Garibu'l-Kur'an konusu, her müfessirin bilmesi gereken bir konudur. Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Garibu'l-Kur'an'da söz sahibi olmak isteyen; lügat ilmini, isimler, fiiller ve harfler yönüyle bilmesi lazımdır. Harflerin sayıca az olması bakımından nahivciler mânalarını, eserlerinde belirtmişlerdir. Bu konudaki bilgiler, kitablarından alınabilir. Fakat, isim ve fiiller hakkındaki bilgi, lügat kitablarından, özellikle ibnu's-Sîde'nin kitabından alınabilir.

Ezheri'nin «e t - T e h z i b»i , Cevheri'nin «e s - S a h a h»ı, Farabi'nin «e l - B â r i»i, Sagani'nin «M e c m e u' l - B a h r e y n»i bu konuda yazılmış eserlerdendir.

Fiiller hakkında yazılan başlıca eserler; İbnu Kûtiye, İbnu Zarif ve es-Serakusti'nin eserleridir. Bunların en derli toplusu, İbnu Katta'ın bu konuda yazdığı eseridir.

2- İbnu Ebi Talha Tarikına Göre Sûrelerdeki Garib Kelimeler

Bu konuda müracaat edilebilcek en değerli kaynak, İbnu Abbas ve talebelirinden nakledilen rivayetlerdir. Zira onlardan, sabit ve sahih senedlerle Kur'an'ın garib kelimelerini tefsir eden rivayetler varid olmuştur. Burada İbnu Abbas'dan, özellikle İbnu Ebi Talha tarikı ile gelen bazı rivayetleri sıralamak isterim. Bu tarik, İbnu Abbas'dan yapılan rivayetlerin en sağlam olanıdır. Buhâri «es-Sahih»inde, sırası ile her sûrede, bu tarikı seçmiştir.

Bakara Sûresi

(3. âyetteki) يؤمنون «..inanıp..» kelimesini يصدقون **tasdik ederler** kelimesiyle,

(15. âyetteki) يعمهون **«bocalayıp dururlar» kelimesini** يتمادون **devam ederler** kelimesiyle,

(25. âyetteki) مطهرة **«tertemiz eşler»** kelimesini من القذر والأذى **pislik ve ezadan** kelimesiyle,

(45. âyetteki) الخاشعين **«saygı gösterenler»** kelimesini المصدقين بانزل الله **Allah'ın indirdiğini tasdik edenler** kelimesiyle,

(49. âyetteki) وفى ذلكم بلاء **«bunda sizin için imtihan..»** kelimesini نعمة **nimet** kelimesiyle,

(61. âyetteki) وفومها **«sarmısağından»** kelimesini الحنطة **buğday** kelimesiyle,

(78. âyetteki) الأماني **«kuruntular»** kelimesini أحاديث **sözler** kelimesiyle,

(88. âyetteki) قلوبنا غلف **«kalplerimiz perdelidir»** kelimesini فى غطاء **perdelenmiş** kelimesiyle,

(106. âyetteki) ماننسخ **«yürürlükten kaldırmayız»** kelimesini نبدل **değiştirmeyiz** kelimesiyle,

(106. âyetteki) أوننسها **«unutturmayız»** kelimesini نتركها فلانبدلها **onu terketmeyiz, değiştirmeyiz** kelimesiyle,

(125. âyetteki) مثابة **«toplantı yeri»** kelimesini يثوبون اليه ثم يرجعون **gidip geldikleri yer** kelimesiyle,

(135. âyetteki) حنيفا **«dosdoğru»** kelimesini حاجا **muvahhid** kelimesiyle,

(144. âyetteki) شطره **«tarafına»** kelimesini نحوه **yönüne** kelimesiyle,

(158. âyetteki) فلاجناح **«günah yoktur»** kelimesini فلاحرج **sıkıntı yoktur** kelimesiyle,

(208. âyetteki) خطوات الشيطان **«şeytanın adımlarını»** kelimesini عمله **işleri** kelimesiyle,

(173. âyetteki) اهل به لغير الله **«Allah'dan başkası adına kesilen»** kelimesini ذبح للطواغيط **ilahlık taslayanlar adına kesilmiş** kelimesiyle,

(177. âyetteki) و ابن السبيل **«yolda kalmışlara»** kelimesini الضيف الذى ينزل بالمسلمين **Müslümanlara gelen müsafir** kelimesiyle,

(180. âyetteki) ان ترك خيرا **«bir hayır bırakacaksa»** kelimesini مالا **mal** kelimesiyle,

(182. âyetteki) جنفا **«günah»** kelimesini اثما **günah** kelimesiyle,

(187. âyetteki) حدود الله **«Allah'ın sınırları»** kelimesini طاعة الله **Allah'a itaat** kelimesiyle,

(193. âyetteki) حتى لاتكون فتنة **«şirkin kökü kesilinceye kadar»** kelimesini شرك **ortak koşmak** kelimesiyle,

(197. âyetteki) فمن فرض **«kim (haccı) farzederse»** kelimesini أحرم **ihrama girerse** kelimesiyle,

(219. âyetteki) قل العفو **«De ki: İhtiyacınızdan fazlasını»** kelimesini مالا يتبين فى اموالكم **mallarınızdaki ihtiyaç fazlasını** kelimesiyle,

(220. âyetteki) لأعنتكم **«sizi zora sokardı»** kelimesini لاحرجكم و ضيق عليكم **sizi sıkıntıya ve darlığa sokardı** kelimesiyle,

(236. âyetteki) مالم تمسوهن او تفرضوا **«henüz dokunmadan yahut mehir kesmeden»** kelimesini المس **cima** الفريضة **mehir** kelimesiyle,

(248. âyetteki) فيه سكينة **«içinde bir ferahlık»** kelimesini رحمة **rahmet** kelimesiyle,

(255. âyetteki) سنة **«uyuklama»** kelimesini نعاس **uyuklama** kelimesiyle,

(255. âyetteki) و لايؤده **«kendine ağır gelmez»** kelimesini يثقل عليه **kendisine ağır gelmez** kelimesiyle,

(264. âyetteki) كمثل صفوان **«kayaya benzer ki»** kelimesini حجر صلد ليس عليه شى. **yalçın kaya** kelimesiyle,

Âli İmran Sûresi

(55. âyetteki) انى متوفيك **«seni öldüreceğim»** kelimesini انى مميتك **canını alacağım** kelimesiyle,

(146. âyetteki) ربيون **«erenler»** kelimesini جموع **topluluklar** kelimesiyle

Nisâ Sûresi

(2. âyetteki) انه كان حوبا كبيرا **«bu büyük bir günahtır»** kelimesini اثما عظيما **büyük günah** kelimesiyle,

(4. âyetteki) نحلة **«mehirlerini»** kelimesini مهرا **mehir** kelimesiyle,

(6. âyetteki) وابتلو اليتامى **«yetimleri deneyin»** kelimesini اختبروا **deneyin** kelimesiyle,

(6. âyetteki) آنستم **«görürseniz»** kelimesini عرفتم **bilirseniz** kelimesiyle,

(6. âyetteki) رشدا **«olgunluk»** kelimesini صلاحا **olgunluk** kelimesiyle,

(12. âyetteki) كلالة **«evladı ve ebeveyni olmayan»** kelimesini من لم يترك والدولا ولدا **babası ve oğlu olmayan** kelimesiyle,

(19. âyetteki) ولا تعضلوهن **«onları sıkıştırmayın»** kelimesini تقهروهن **onları üzmeyin** kelimesiyle,

(24. âyetteki) والمحصنات **«evli kadınlar»** kelimesini كل ذات زوج **evli kadınlar** kelimesiyle,

(25. âyetteki) طولا **«bolluğa»** kelimesini سعة **genişlik** kelimesiyle,

(25. âyetteki) محصنات **«hür ve iffetli olup her türlü zinadan beri olanlar»** kelimesini غير مسافحات . عفائف غير زوان فى السر و العلانية **iffetli, gizli ve açık zinada bulunmayan** kelimesiyle,

(25. âyetteki) ولا متخذات أخدان **«gizli dost tutmamaları»** kelimesini أخلاء **dost edinmeyen** kelimesiyle,

(25. âyetteki) فاذا احصن **«evlendikten sonra»** kelimesini تزوجن **evlendiklerinde** kelimesiyle,

(25. âyetteki) العنت **«sıkıntıya»** kelimesini الزنا **zina** kelimesiyle,

(33. âyetteki) موالى **«akraba»** kelimesini عصبة **yakın hısımlar** kelimesiyle,

(34. âyetteki) قوّامون **«yöneticidirler»** kelimesini امراء **âmir durumunda olanlar** kelimesiyle,

(34. âyetteki) قانتات **«itaatkârlar»** kelimesini مطيعات **itaatta bulunanlar** kelimesiyle,

(36. âyetteki) والجار ذى القربى **«yakın komşuya»** kelimesini الذى بينك وبينه قرابة **aranızda akrabalık bağı bulunan kimse** kelimesiyle,

(36. âyetteki) والجار الجنب **«uzak komşuya»** kelimesini الذى ليس بينك وبينه قرابة **aranızda akrabalık bulunmayan kimse** kelimesiyle,

(36. âyetteki) والصاحب بالجنب **«yanında bulunan arkadaşa»** kelimesini الرفيق **arkadaş, dost** kelimesiyle,

(49. âyetteki) فتيلا **«kıl kadar»** kelimesini الذى فى شق الذى فى بطن النواة **çekirdek içindeki ince zar** kelimesiyle,

(51. âyetteki) الجبت **«batıla»** kelimesini الشرك **şirk** kelimesiyle,

(53. âyetteki) نقيرا **«çekirdek zarı»** kelimesini النقطة التى فى ظهر النواة **çekirdekteki öz** kelimsiyle,

(59. âyetteki) واولى الأمر **«emir sahibleri»** kelimesini اهل الفقه والدين **fıkıh ve din âlimleri** kelimesiyle,

(71.âyetteki) ثبات **«bölük bölük»** kelimesini عصباسرايا متفرقين **ayrı ayrı**

küçük küçük grublar halinde kelimesiyle,

(85. âyetteki) مقيتا **«her şeyi gözetip karşılığını veren»** kelimesini حفيظا **koruyucu** kelimesiyle,

(88. âyetteki) اركسهم **«baş aşağı etmiştir»** kelimesini اوقعهم **onları tepetaklak düşürdü** kelimesiyle,

(90. âyetteki) حصرت صدورهم **«yürekleri sıkılarak»** kelimesini ضاقت **zor geldi** kelimesiyle,

(95. âyetteki) اولى الضرر **«özürlüler»** kelimesini العذر **özür** kelimesiyle,

(100. âyetteki) مراغما **«gidecek çok yer»** kelimesini التحول من الارض الى الارض **bir yerden başka bir yere göçmek** kelimesiyle,

(100. âyetteki) سعة **«bolluk»** kelimesini الرزق **rızık** kelimesiyle,

(103. âyetteki) موقوتا **«vakitleri belli»** kelimesini مفروضا **vakitleri belli farz** kelimesiyle,

(104. âyetteki) تألمون **«acı duyuyorsanız»** kelimesini توجعون **acı duyarsınız** kelimesiyle,

(119. âyetteki) خلق الله **«Allah'ın yarattığını»** kelimesini دين الله **Allah'ın dini** kelimesiyle,

(128. âyetteki) نشوزا **«geçimsizlik»** kelimesini بغضا **buğuz** kelimesiyle,

(129. âyetteki) كالمعلقة **«kocasızmış gibi»** kelimesini لاهى ايم ولاهى ذات زوج **ne dul, ne de evli** kelimesiyle,

(135. âyetteki) وان تلووا **«eğip bükersiniz»** kelimesini السنتكم بالشهادة او تعرضوا عنها **dilinizi eğip büküp şehadet etmeniz veya kaçınmanız** kelimesiyle,

(156. âyetteki) وقولهم على مريم بهتانا عظيما **«Meryem'e büyük bir iftira attılar»** kelimesini يعنى رموها بالزنا **zina ile itham ettiler** kelimesiyle,

Mâide Sûresi

(1. âyetteki) أوفوا بالعقود **«akidleri yerine getirin»** kelimesini ما احل وما حرم وما فرض وما حد فى القرآن كله **Kur'an'da, helal, haram, farz ve ceza kılınan şeyler** kelimesiyle,

(2. âyetteki) شنآن **«kin»** kelimesini عداوة **düşmanlık** kelimesiyle,

(2. âyetteki) البر **«iyilik»** kelimesini ما امرت به **emrolunduğun şey** التقوى **yasaklandığın şey** kelimesiyle,

(3. âyetteki) المنخنقة **«boğulmuş»** kelimesini التى تخنق فتموت **boğularak öldürülmüş** kelimesiyle,

(3. âyetteki) والموقوذة **«vurulmuş»** kelimesini التى تضرب بالخشب فتموت **sopayla vurularak öldürülmüş** kelimesiyle,

(3. âyetteki) والمتردية **«yukarıdan düşmüş»** kelimesini التى تتردى من الجبل **«yüksekten atılarak öldürülmüş»** kelimesiyle,

(3. âyetteki) النطيحة **«boynuzlanmış** kelimesini الشاة التى تنطح الشاة **«boynuzlanarak öldürülmüş»** kelimesiyle,

(3. âyetteki) و ما اكل السبع **«canavar parçalayarak ölmüş»** kelimesini ما اخذ **yakaladığı** kelimesiyle,

(3. âyetteki) الاماذكيتم **«henüz canları çıkmadan kesmeniz hariç»** kelimesini ذبحتم و بهروح **canlı olarak kestiğiniz** kelimesiyle,

(3. âyetteki) بالأزلام **«fal oku»** kelimesini القداح **fal oku** kelimesiyle,

(3. âyetteki) غير متجانف **«günaha istekle yönelmeden»** kelimesini متعمد لاثم **günah işlemeden** kelimesiyle,

(4. âyetteki) من الجوارح **«avcı hayvanları»** kelimesini الكلاب و الفهود و الصقور و اشباهها **köpek, kaplan, yırtıcı kuşlar ve benzerleri** kelimesiyle,

(4. âyetteki) مكلبين **yetiştirdiğiniz** kelimesini ضوارى **terbiye edilmiş** kelimesiyle,

(5. âyetteki) و طعام الذين أوتو الكتاب **«Ehli Kitab'ın yemeği** kelimesini ذبائحهم **kestikleri hayvanlar,** kelimesiyle,

(25. âyetteki) فافرق **«ayır»** kelimesini فافصل **ayır** kelimesiyle,

(41. âyetteki) و من يرد الله فتنته **«Allah birini şaşırtmak isterse»** kelimesini ضلالته **dalâletini** kelimesiyle,

(48. âyetteki) و مهيمنا عليه **«öncekileri doğrulayan»** kelimesini أمينا . القرآن أمين على كل كتاب قبله **güvenilir, Kur'an, kendinden önce inen bütün kitapları doğrular** kelimesiyle,

(48. âyetteki) شرعة و منهاجا **«bir şeriat ve yol»** kelimesini سبيلا و سنة **yol ve sünnet** kelimesiyle,

(54. âyetteki) أذلة على المؤمنين **«Müminlere karşı alçak gönüllü»** kelimesini رحماء **merhametli** kelilmesiyle,

(64. âyetteki) مغلولة **«bağlı»** kelimesini يعنون : بخيل أمسك ما . تعالى الله عن ذلك عنده **şunu kasdediyorlar; cimridir, elindekini esirgedi şeklinde düşünürler. Halbuki Allah bundan münezzehtir.** kelimesiyle,

(103. âyetteki) بحيرة kelimesi, deve demektir. Cahiliyye devrinde Arablar âdetleri üzere beş doğum yapan devenin beşinci yavrusu erkek olursa bunu keserler, etinden sadece erkekler yer, eğer doğan beşinci yavru dişi ise, kulaklarını kesip bırakırlardı.

السائبة es-Sâibe; Arabların ilahlarına ayırdıkları bazı hayvanlardır. Bu hayvanlara ne binerler, ne sütünü sağarlar, ne yünününden istifade ederler, ne de yük taşımak için kullanılırdı.

الوصيلة el-Vesîle; koyundur Yedi doğum yapan koyunun yedinci kuzusu ölü olarak doğmuşsa kadın ve erekek müştereken etinden yerlerdi. Eğer bir batında dişi-erkek kuzu doğmuşsa, ikisini de kesmezler, dişi yavru erkek kardeşine hayat verdi, etini bize haram etti derlerdi.

الحام el-hâm ise; devenin erkeğidir. Kendi sulbünden doğan yavruya, bu babasının sulbünü korudu, derler, sırtına yük vurmazlar, tüyünü kesmezler, sahibine ait olmasa bile, istediği yerde otlamasına, istediği havuzdan su içmesine mani olmazlardı.

En'am Sûresi

(6. âyetteki) مدرارا **«bol bol»** kelimesini يتبع بعضها بعضا **şarıl şarıl, bol bol** kelimesiyle,

(26. âyetteki) وينأون **«uzak dururlar»** kelimesini يتباعدون **uzaklaşırlar** kelimesiyle,

(44. âyetteki) نسوا **«unutunca»** kelimesini تركوا **terkedince** kelimesiyle,

(44. âyetteki) مبلسون **«umutlarını yitirdiler»** kelimesini آيسون **ümitsizliğe düştüler** kelimesiyle,

(46. âyetteki) يصدفون **«yüz çeviriyorlar»** kelimesini يعدلون **uzaklaştılar** kelimesiyle,

(52. âyetteki) يدعون **yalvaranlar** kelimesini يعبدون **ibadet edenler** kelimesiyle,

(60. âyetteki) جرحتم **«ne iş yaptığınızı»** kelimesiyle كسبتم من الاثم **günah işlediğinizi** kelimesiyle,

(61. âyetteki) لايفرطون **geri kalmazlar** kelimesini لايضيعون **kaybetmezler** kelimesiyle,

(65. âyetteki) شيعا **«grup grup»** kelimesiyle أهواء مختلفة **çeşitli görüşler** kelimesiyle,

(67. âyetteki) لكل نبإ مستقر **«her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır.** kelimesini حقيقة **hakikat** kelimesiyle,

(70. âyetteki) أن تبسل **«teslim edilmeye görsün»** kelimesini تفضح **kusurları açığa vurur** kelimesiyle,

(93. âyetteki) باسطوا ايديهم **«melekler de ellerini uzatmış»** kelimesini البسط : الضرب **yere vurmak** kelimesiyle

(96. ayetteki) فالق الاصباح **«karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran»** kelimesini ضوء الشمس بالنهار و ضوء القمر بالليل **gündüz güneşin ışığı, gece ayın ziyası** kelimesiyle,

(96. âyetteki) حسبانا **«hesap (ölçüsü)»** kelimesini عدد الأيام و الشهور و السنين **günlerin, ayların, senelerin sayısı** kelimesiyle,

(99. âyetteki) قنوان دانية **«sarkan salkım»** kelimesini قصار النخل اللاصقة عروقها بالأرض **köklere kadar uzanan hurma salkımları** kelimesiyle,

(100. âyetteki) وخرقوا له **«uydurdular»** kelimesini تخرصوا **uydurdular**

kelimesiyle,

(111. âyetteki) قبلا **«karşılarına»** kelimesini, معاينة **tayin etmek** kelimesiyle,

(122. âyetteki) ميتا فاحييناه **«ölü iken kendisini dirilttiğimiz»** kelimesini, ضالا فهديناه **sapıtmış iken doğru yola ilettik** kelimesiyle,

(135. âyetteki) على مكانتكم **«gücünüz yettiğince»** kelimesini, ناحيتكم **mevkiinizce** kelimesiyle,

(138. âyetteki) و حرث حجر **«dokunulmaz ekinler»** kelimesini, حرام **haram** kelimesiyle,

(142. âyetteki) حمولة **«yük hayvanı»** kelimesini, الابل و الخيل و البغال و الحمير و كل شىء يحمل عليه **üzerinde yük taşınılan deve, at, katır, merkep gibi hayvanlar** kelimesiyle,

(142. âyetteki) و فرشا **«kesim hayvanı»** kelimesini, الغنم **koyun** kelimesiyle,

(145. âyetteki) مسفوحا **«akıtılmış»** kelimesini, مهراقا **akıtılan kan** kelimesiyle,

(146. âyetteki) ما حملت ظهورهما **«sırtlarının taşıdığı»** kelimesini, ما علق بها من الشحم **ete yapışan iç yağı** kelimesiyle,

(146. âyetteki) الحوايا **«bağırsaklarının»** kelimesini, المعبر **bağırsağa yapışan iç yağı** kelimesiyle,

(151. âyetteki) من املاق **«fakirlik korkusuyla»** kelimesini, الفقر **fakirlikten** kelimesiyle,

(156. âyetteki) عن دراستهم **«onların okunmasından»** kelimesini, تلاوتهم **onların tilaveti** kelimesiyle,

(157. âyetteki) و صدف عنها **«yüz çeviren»** kelimesini, أعرض **uzaklaştı, yüz çevirdi** kelimesiyle,

A'raf Sûresi

(18. âyetteki) مذؤما **«yerilmiş»** kelimesini, ملوما **kınanmış** kelimesiyle,

(26. âyetteki) ريشا **«süslenecek elbise»** kelimesini, مالا **mal** kelimesiyle,

(54. âyetteki) حثيثا **«kovalayan»** kelimesini, سريعا **süratle** kelimesiyle,

(71. âyetteki) رجس **«azab»** kelimesini, سخط **öfke,** kelimesiyle,

(86. âyetteki) بكل صراط **«her yolun başına»** kelimesini, الصراط **yol** kelimesiyle,

(89. âyetteki) ربنا افتح **«Rabbimiz aç(ığa çıkar)** kelimesini, اقض **hükmet** kelimesiyle,

(93. âyetteki) آسى **«acırım»** kelimesini, أحزن **üzülürüm** kelimesiyle,

(95. âyetteki) حتى عفوا **«çoğaldılar»** kelimesini, كثروا **çoğaldılar** kelimesiyle,

(127. âyetteki) ويذرك وآلهتك **«seni ve tanrılarını terkedip»** kelimesini, يترك عبادتك **senin egemenliğinden çıkarlar** kelimesiyle,

(133. âyetteki) الطوفان **«tufan»** kelimesini, المطر **yağmur** kelimesiyle,

(139. âyetteki) متبّر **«yıkılmıştır»** kelimesiyle, خسران **hüsran** kelimesiyle,

(150. âyetteki) أسفا **«üzgün»** kelimesini, الحزين : الأسف **üzüntülü** kelimesiyle,

(155. âyetteki) ان هي الا فتنتك **«bu Senin imtihanından başka bir şey değildir.** kelimesini, ان هو الا عذابك **o, azabından başka bir şey değildir.** kelimesiyle,

(157. âyetteki) وعزروه **«destekleyerek ona saygı gösteren»** kelimesini حموه ووقروه **onu koruyup, saygı gösterdiler** kelimesiyle,

(179. âyetteki) ذرأنا **«yarattık»** kelimesini, خلقنا **yarattık** kelimesiyle,

(160. âyetteki) فانبجست **«fışkırdı»** kelimesini انفجرت **fışkırdı** kelimesiyle,

(171. âyetteki) واذ نتقنا الجبل **«dağı kaldırmıştık»** kelimesini رفعناه **yükselttik** kelimesiyle,

(187. âyetteki) كأنك حفي عنها **«sanki sen, onu biliyormuşsun»** kelimesini, لطيف بها **onu biliyormuşcasına** kelimesiyle,

(201. âyetteki) مسهم طائف **«bir vesvese dokunduğu zaman»** kelimesini, اللمة : الطائف **dokunma** kelimesiyle,

(203. âyetteki) لولا اجتبيتها **«bunu da toplasaydın ya»** kelimesini, لولا احدثتها لولا تلقتها فانشأتها **kendin uyduruversen, kendin düşünüp kendin meydana getirseydin ya!** kelimesiyle,

Enfâl Sûresi

(12. âyetteki) كل بنان **«her parmak»** kelimesini, البنان : الأطراف **parmak uçları** kelimesiyle,

(19. âyetteki) جائكم الفتح **«size fetih geldi»** kelimesini, الفتح **kurtuluş, imdat** kelimesiyle,

(30. âyetteki) ليثبتوك **«seni tutup bağlamaları»** kelimesini, ليوثقوك **seni hapsetmek için** kelimesiyle,

(41. âyetteki) يوم الفرقان **«ayrılma gününde»** kelimesini, يوم بدر، فرق الله فيه بين الحق والباطل **Bedir günü, Allah'ın hakla batılı ayırdığı gün** kelimesiyle,

(57. âyetteki) فشرد بهم من خلفهم **«arkalarında bulunan kimseleri dağıt»** kelimesini, نكل بهم من بعدهم **arkalarında bulunanları cezalandır** kelimesiyle,

(72. âyetteki) من ولايتهم **«onların velayetinden»** kelimesini, ميراثهم **mirasları** kelimesiyle,

Tevbe Sûresi

(30. âyetteki) يضاهئون **«benzetiyorlar»** kelimesini يشبهون **benzetiyorlar**

(61. âyetteki) وما يعزب **«kaçmaz»** kelimesini, يغيب **gözden kaçmaz** kelimesiyle,

Hûd Sûresi

(5. âyetteki) يثنون **«bükerler»** kelimesini, يكنون **gizlerler** kelimesiyle,

(5. âyetteki) حين يستغشون ثيابهم **«örtülerine büründükleri zaman»** kelimesini, يغطون رؤسهم **başlarını kapattıklarında** kelimesiyle,

(22. âyetteki) لاجرم **«elbette»** kelimesini, بلى **evet** kelimesiyle,

(23. âyetteki) اخبتوا **«gönülden boyun eğenler»** kelimesini, خافوا **korktular** kelimesiyle,

(40. âyetteki) فار التنور **«tandır kaynayınca»** kelimesini, نبع **kaynadı, fışkırdı** kelimesiyle,

(44. âyetteki) اقلعي **«suyunu yut»** kelimesini, اسكني **sakin ol** kelimesiyle,

(68. âyetteki) كأن لم يغنوا **«sanki orada hiç şenlik kurmamışlardı»** kelimesini يعيشوا **yaşaralar** kelimesiyle,

(69. âyetteki) حنيذ **«kızarmış»** kelimesini نضيج **kebap olmuş** kelimesiyle

(77. âyetteki) سيئ بهم **«onlar yüzünden kaygılandı»** kelimesini, ساء ظنا بقومه **o, kavminden kaygılandı** kelimesiyle,

(77. âyetteki) وضاق بهم ذرعا **«onlar sebebi ile göğüsü daraldı»** kelimesini, بأضيافه **m isafirleri sebebiyle darlandı** kelimesiyle,

(77. âyetteki) عصيب **«çetin»** kelimesini, شديد **şiddetli** kelimesiyle,

(78. âyetteki) يهرعون اليه **«ona koşarak geldiler»** kelimesini, يسرعون **koşarak** kelimesiyle,

(81. âyetteki) بقطع **«kısmı»** kelimesini سواد **gecenin bir kısmı** kelimesiyle,

(83. âyetteki) مسومة **«işaretlenmiş»** kelimesini, معلمة **işaretlenmiş** kelimesiyle,

(93. âyetteki) على مكانتكم **«olduğunuz yerde»** kelimesini, ناحيتكم **olduğunuz yerde** kelimesiyle,

(102.âyetteki) ان اخذه اليم **«çünkü Onun yakalaması can yakıcıdır»** kelisini موجع **dayanılmaz** kelimesiyle,

(106. âyetteki) زفير **«soluk alması»** kelimesini, صوت شديد **feryad** kelimesiyle,

(106. âyetteki) وشهيق **«soluk vermesi»** kelimesini, صوت ضعيف **inilti** kelimesiyle,

(108. âyetteki) غير مجذوذ **«kesintisiz»** kelimesini, غير منقطع **kesintisiz** kelimesiyle,

(113. âyetteki) ولاتركنوا **«sakın en ufak bir meyil duymayın»** kelimesini, تدهنوا **onlara meyletmeyin** kelimesiyle,

kelimesiyle,

(36. âyetteki) كافة **«topyekûn»** kelimesini, جميعا **hepsi** kelimesiyle,

(37. âyetteki) ليواطئوا **«çiğnemek için»** kelimesini, يشبهوا **benzetmek için** kelimesiyle,

(49. âyetteki) ولاتفتنى **«beni fitneye düşürme»** kelimesini ولاتحرجنى **beni zor duruma düşürme** kelimesiyle,

(52. âyetteki) احدى الحسنيين **«iki güzellikten biri»** kelimesini, فتح او شهادة **fetih veya şehadet** kelimesiyle,

(57. âyetteki) أو مغارات **«mağaralar»** kelimesini, الغيران فى الجبل **dağlarki kovuklar** kelimesiyle,

(57. âyetteki) مدّخلا **«gidilecek bir..»** kelimesini السرب **yol** kelimesiyle,

(61. âyetteki) هو اذن **«o, bir kulaktır»** kelimesini, يسمع من كل احد **herkesin sözünü dinleyen** kelimesiyle,

(73. âyetteki) واغلظ عليهم **«onlara sert davran»** kelimesini, إذهب الرفق عنهم **onlara acıma** kelimesiyle,

(99. âyetteki) وصلوات الرسول **«Resûlün duası»** kelimesini, صلوات الرسول : استغفاره **Resûlullah'ın istigfarı** kelimesiyle,

(110. âyetteki) ريبة فى قلوبهم **«yüreklerinde bir kuşku var»** kelimesini, شك **şek** kelimesiyle,

(110. âyetteki) الاتقطع قلوبهم **«ta kalbleri parçalanıncaya dek»** kelimesini يعنى الموت **ölüm** kelimesiyle,

(114. âyetteki) لأواه **«içli»** kelimesini, الأوّاه: المؤمن التواب **tevbekar Mümin** kelimesiyle,

(122. âyetteki) منهم طائفة **«her topluluktan bir grup»** kelimesini, عصبة **grup** kelimesiyle,

Yûnus Sûresi

(2. âyetteki) أن لهم قدم صدق **«kendileri için bir doğruluk kademesi olduğunu»** kelimesini سبق لهم السعادة فى الذكر الاول **önceden kendilerine mutluluk verilenler** kelimesiyle,

(16. âyetteki) ولاادراكم **«size hiç bildirmezdi»** kelimesini, أعلمكم **size bildiremezdi** kelimesiyle,

(27. âyetteki) ترهقهم **«onları kaplar»** kelimesini, تغشاهم **onları kaplar** kelimesiyle,

(27. âyetteki) من عاصم **«hiçbir kurtarıcı»** kelimesini, مانع **engel** kelimesiyle

(61. âyetteki) اذتفيضون فيه **«içine daldığınız an»** kelimesini, اذتفعلون **yaparken** kelimesiyle,

Yûsuf Sûresi

(30. âyetteki) شغفها **«bağrını yakmış»** kelimesini, غلبها **ona galebe çaldı** kelimesiyle,

(31. âyetteki) متكأ **«dayanacak yastıklar»** kelimesini, مجلسا **dayanılacak yerler** kelimesiyle,

(31. âyetteki) أكبرنه **«onu büyülttüler»** kelimesini, أعظمنه **ona hayran kaldılar** kelimesiyle,

(32. âyetteki) فاستعصم **«o iffetinden ötürü (beni) reddetti** kelimesini, امتنع **sakındı** kelimesiyle,

(45. âyetteki) بعدأمة **«uzun bir müddet sonra»** kelimesini, حين **bir müddet** kelimesiyle,

(48. âyetteki) مماتحصنون **«sakladığınız»** kelimesiyle, تخزنون **stok ettiğiniz** kelimesiyle,

(49. âyetteki) يعصرون **«sıkacaklar»** kelimesini, الأعناب والدهن **üzüm ve yağ** kelimesiyle,

(51. âyetteki) حصحص **«hak yerini buldu»** kelimesini, تبين **ortaya çıktı** kelimesiyle,

(72. âyetteki) زعيم **«kefil»** kelimesini, كفيل **kefil** kelimesiyle,

(95. âyetteki) فى ضلالك القديم **«hâlâ eski şaşkınlığın içindesin»** kelimesini, خطئك **hatandasın** kelimesiyle,

Ra'd Sûresi

(4. âyetteki) صنوان **«çatallı»** kelimesini, مجتمع **bir arada toplanmış** kelimesiyle,

(7. âyetteki) لكل قوم هاد **«her kavmin bir yol göstericisi vardır»** kelimesini داع **davetçisi** kelimesiyle,

(11. âyetteki) معقبات **«izleyenler»** kelimesini, الملائكة يحفظونه باذنه **Allah'ın emriyle onu koruyan melekler** kelimesiyle,

(17. âyetteki) بقدرها **«kendi ölçüsünce»** kelimesini, على قدر طاقتها **gücü yettiğince** kelimesiyle,

(25. âyetteki) ولهم سوء الدار **«(dünya) yurdun(un) kötü sonucu onlaradır.** kelimesini سوء العاقبة **kötü akibet** kelimesiyle,

(29. âyetteki) طوبى لهم **«mutluluk onların»** kelimesini, فرح وقرة عين **sevinç ve neşe** kelimesiyle,

(31. âyetteki) افلم ييأس **«anlamadılar mı»** kelimesini, يعلم **bilmediler mi** kelimesiyle,

İbrahim Sûresi

(43. âyetteki) مهطعين **«koşarlar»** kelimesini, ناظرين **bakarlar** kelimesiyle,

(49. âyetteki) فى الأصفاد **«zincirlere»** kelimesini, فى وثاق **zincirlere** kelimesiyle,

(50. âyetteki) من قطران **«katrandan»** kelimesini, النحاس المذاب **eritilmiş bakır** kelimesiyle,

Hicr Sûresi

(2. âyetteki) ربما يود الذين كفروا **«bir zaman gelir ki kâfirler ...diye arzu ederler.»** kelimesini, يتمنى **temenni eder** kelimesiyle,

(2. âyetteki) مسلمين **«Müslümanlar»** kelimesini, موحدين **muvahhitler** kelimesiyle,

(10. âyetteki) فى شيع الأولين **«evvelkilerin kolları içinde»** kelimesini, أمم **milletler** kelimesiyle,

(19. âyetteki) من كل شىء موزون **«tartılı şeyler»** kelimesini, معلوم **bilinen** kelimesiyle,

(26. âyetteki) من حمإ مسنون **«değişmiş cıvık balçıktan»** kelimesini, طين رطب **rutubetli toprak** kelimesiyle,

(39. âyetteki) اغويتنى **«beni azdırmandan ötürü»** kelimesini, أضللتنى **beni saptırmandan ötürü** kelimesiyle,

(94. âyetteki) فاصدع بما تؤمر **«o halde emrolunduğun şeyi açıkça söyle»** kelimesini, فامضه **onu yerine getir** kelimesiyle,

Nahl Sûresi

(2. âyetteki) بالرّوح **«Ruh ile»** kelimesini, بالوحى **vahy ile** kelimesiyle,

(5. âyetteki) فيها دفء **«ısınmanızı»** kelimesini, الثياب **elbiseler** kelimesiyle,

(9. âyetteki) ومنها جائر **«ama ondan sapanlar da var»** kelimesini, الأهواء المختلفة **değişik görüşler** kelimesiyle,

(10. âyetteki) تسيمون **«otlattığınız»** kelimesini, ترعون **otlatırsınız** kelimesiyle,

(14. âyetteki) مواخر **«yara yara»** kelimesini, جوارى **dalgaları yararak** kelimesiyle,

(27. âyetteki) تشاقون فيهم **«hakkımda düşmanlık ettiğiniz»** kelimesini, تخالفون **karşı korsunuz** kelimesiyle,

(48. âyetteki) يتفيأ **«sürünerek»** kelimesini تميل **meylederek** kelimesiyle,

(72. âyetteki) حفدة **«torunlar»** kelimesini, الأصهار **kadın tarafından akraba** kelimesiyle,

(90. âyetteki) عن الفحشاء **«fahşadan»** kelimesini, الزنا **zina** kelimesiyle,

(90. âyetteki) يعظكم **«öğüt verir»** kelimesini, يوصيكم **size tavsiyede bu-bulunur** kelimesiyle,

(92. âyetteki) هى أربى **«daha çok»** kelimesini, اكثر **daha çok** kelimesiyle,

İsrâ Sûresi

(4. âyetteki) وقضينا **«hüküm verdik»** kelimesini, أعلمنا **«bildirdik»** kelimesiyle,

(5. âyetteki) فجاسوا **«girdiler»** kelimesini, فمشوا **yürüdüler** kelimesiyle,

(8. âyetteki) حصيرا **«kuşatıcı (bir zindan)»** kelimesini, سجنا **zindan** kelimesiyle,

(12. âyetteki) فصلناه **«Biz onu açıkça anlattık»** kelimesiyle, بيناه **biz onu açıkladık** kelimesiyle,

(16. âyetteki) أمرنا مترفيها **«varlıklılarına emrederiz»** kelimesini, سلطنا شرارها **en kötülerini musallat ettik** kelimesiyle,

(16. âyetteki) دمرنا **«darmadağın ederiz»** kelimesini, أهلكنا **helak ederiz** kelimesiyle,

(23. âyetteki) وقضى ربك **«Rabbin emretti»** kelimesini, أمر **emretti** kelimesiyle,

(36. âyetteki) ولاتقف **«ardına düşme»** kelimesini, ولاتقل **söyleme** kelimesiyle,

(49. âyetteki) رفاتا **«ufalanıp toprak olduktan»** kelimesini, غبارا **toz** kelimesiyle,

(51. âyetteki) فسينغضون اليك رؤسهم **«sana alaylı alaylı başlarını sallayacaklar»** kelimesini, يهزون **sallarlar** kelimesiyle,

(52. âyetteki) بحمده **«hamdederek»** kelimesini, بأمره **onun emriyle** kelimesiyle,

(62. âyetteki) لأحتنكن **«peşimden sürükleyeceğim»** kelimesini, لأستولين **peşimden sürükleyeceğim** kelimesiyle,

(66. âyetteki) يزجى **«yürütür»** kelimesini, يجرى **sevkeder** kelimesiyle,

(69. âyetteki) قاصفا **«kırıp geçiren»** kelimesini, عاصفا **fırtına** kelimesiyle,

(69. âyetteki) تبيعا **«peşini takip eden»** kelimesini, نصيرا **yardımcı** kelimesiyle,

(81. âyetteki) زهوقا **«yok olmağa mahkumdurlar»** kelimesini, ذاهبا **gidici** kelimesiyle,

(83. âyetteki) يؤسا **«umutsuzluğa düşer»** kelimesini, قنوطا **umut keserek** kelimesiyle,

(84. âyetteki) شاكلته **«haline uygun»** kelimesini, ناحيته **görüşüne uygun** kelimesiyle,

(92. âyetteki) كسفا **«parçalar»** kelimesini, قطعا **parçalar halinde** kelimesiyle,

(102. âyetteki) مثبورا **«mahvolmuş»** kelimesini, ملعونا **lanetlenmiş** kelimesiyle,

(106. âyetteki) فرقناه **«ayırdık»** kelimesini, فصلناه **Biz onu ayırdık** kelimesiyle,

Kehf Sûresi

(1. âyetteki) عوجا **«hiçbir eğrilik»** kelimesini ملتبسا **karışık** kelimesiyle,

(2. âyetteki) قيّما **«dosdoğru»** kelimesini, عدلا **dosdoğru** kelimesiyle,

(9. âyetteki) والرقيم **«Rakîm»** kelimesini, الكتاب **Kitap** kelimesiyle,

(17. âyetteki) تزاور **«eğiliyor»** kelimesini, تميل **meyleder** kelimesiyle,

(17. âyetteki) تقرضهم **«makaslayıp geçiyor»** kelimesini, تذرهم **(güneş) onları terkediyor,** kelimesiyle,

(18. âyetteki) بالوصيد **«girişte»** kelimesini, بالفناء **mağaranın girişinde** kelimesiyle,

(28. âyetteki) لاتعدعيناك **«gözlerin başka tarafa sapmasın»** kelimesini, لاتتعداهم الى غيره **gözlerin onlardan ayrılmasın** kelimesiyle,

(29. âyetteki) كالمهل **«erimiş maden»** kelimesini, عكر الزيت **zeytin yağı tortusu** kelimesiyle,

(46. âyetteki) الباقيات الصالحات **«baki kalacak olan güzel iştir.** kelimesini ذكر الله **Allah'ı anmak** kelimesiyle,

(52. âyetteki) موبقا **«tehlikeli bir uçurum»** kelimesini, مهلكا **helak yeri** kelimesiyle,

(58. âyetteki) موئلا **«sığınacak yer»** kelimesini, ملجأ **sığınacak yer** kelimesiyle,

(60. âyetteki) حقبا **«uzun bir zaman»** kelimesini, دهرا **uzun zaman** kelimesiyle,

(84. âyetteki) من كل شيء سببا **«her şeyden bir sebeb»** kelimesini, علما **bilgi** kelimesiyle,

(86. âyetteki) فى عين حمئة **«kara balçıklı bir gözede»** kelimesini, حارة **kaynar, sıcak** kelimesiyle,

(96. âyetteki) زبر الحديد **«demir kütleleri»** kelimesini, قطع الحديد **demir parçaları** kelimesiyle,

(96. âyetteki) بين الصدفين **«iki dağın arasını»** kelimesini, الجبلين **iki dağ** kelimesiyle,

Meryem Sûresi

(10 ve 17. âyetteki) سويا **eksiksiz** kelimesini, من غير خرس **dili tutulmadan** kelimesiyle,

(13. âyetteki) حنانا من لدنا **«katımızdan bir rahmet»** kelimesini, رحمة من عندنا **tarafımızdan bir rahmet** kelimesiyle,

(24. âyetteki) سريا **«büyük bir lider»** kelimesini, هو عيسى **İsa (a.s)** kelimesiyle,

(32. âyetteki) جبارا شقيا **«baş kaldıran bir zorba»** kelimesini, عصيا **isyankâr** kelimesiyle,

(46. âyetteki) واهجرني **«benden ayrıl»** kelimesini, واجتنبني **benden uzak dur** kelimesiyle,

(47. âyetteki) بي حفيا **«bana çok lûtufkârdır»** kelimesini لطيفا **lütûfkârdır** kelimesiyle,

(50. âyetteki) لسان صدق عليا **«değerli bir doğruluk dili»** kelimesini, الثناء الحسن **güzel övgü** kelimesiyle,

(59. âyetteki) غيا **«azgınlıklarının cezasına»** kelimesini, خسرانا **hüsran** kelimesiyle,

(62. âyetteki) لغوا **«boş söz»** kelimesini, باطلا **batıl** kelimesiyle,

(74. âyetteki) أثاثا **«eşyaca»** kelimesini, مالا **mal varlığı** kelimesiyle,

(82. âyetteki) ضدا **«düşman»** kelimesini, عدوا **düşman** kelimesiyle,

(83. âyetteki) تؤزهم ازا **«onları (günaha) sürüklüyorlar»** kelimesini, تغويهم اغواء **onları baştan çıkararırlar** kelimesiyle,

(84. âyetteki) نعد لهم عدا **«Biz onlar için saydıkça sayıyoruz»** kelimesini, أنفاسهم التي يتنفسون في الدنيا **dünyada alıp verdikleri nefesleri** kelimesiyle,

(86. âyetteki) وردا **«susuz olarak»** kelimesini, عطاشا **susuz olarak** kelimesiyle,

(87. âyetteki) عهدا **«söz alarak»** kelimesini, شهادة ان لا اله الا الله **Allah'tan başka (gerçek) ilah olmadığına şehadet etmek** kelimesiyle,

(89. âyetteki) ادا **«pek kötü bir cüret»** kelimesini, عظيما **çirkin** kelimesiyle,

(90. âyetteki) هدا **«yıkılıp»** kelimesini, هدما **çökmüş** kelimesiyle,

(98. âyetteki) ركزا **«gizli bir ses»** kelimesini, صوتا **ses** kelimesiyle,

Tâhâ Sûresi

(12. âyetteki) بالواد المقدس **«kutsal vadi»** kelimesini, المبارك واسمه طوى **mubarek bir vadi; Tuvâ vadisi** kelimesiyle,

(15. âyetteki) أكاد اخفيها **«nerede ise onu gizliyeceğim»** kelimesini, لا اظهر عليها احدا غيرى **kendimden başkasına onu muttali kılmam** kelimesiyle,

(21. âyetteki) سيرتها **«durumuna»** kelimesini حالتها **durumuna** kelimesiyle,

(40. âyetteki) و فتناك فتونا **«iyi bir imtihana çekmiştik»** kelimesini, اختبر ناك اختبارا **seni bir iyice denemiştik** kelimesiyle,

(42. âyetteki) ولاتنيا **«gevşeklik etmeyin»** kelimesini, لاتبطئا **gevşek davranmayın** kelimesiyle,

(50. âyetteki) اعطى كل شىء خلقه **«her şeye yaratılışını (varlığını) veren»** kelimesini, خلق لكل شىء زوجة. ثم هداه لمنكحه و مطعمه و مشربه **herşeye bir eş yarattı, sonra onu, çiftleşme, yeme-içme ve yaşama yoluna yöneltti** kelimesiyle,

(52. âyetteki) لايضل **«şaşmaz»** kelimesini لايخطى **yanılmaz** kelimesiyle

(55. âyetteki) تارة **«bir kez daha»** kelimesini, مرة **bir kere** kelimesiyle,

(61. âyetteki) فيسحتكم **«kökünüzü keser»** kelimesini, فيهلككم **sizi mahveder** kelimesiyle,

(80. âyetteki) و السلوى **«bıldırcın»** kelimesini, طائر شبيه بالسمانى **bıldırcına benzeyen bir kuş** kelimesiyle,

(81. âyetteki) ولاتطغوا **«taşkınlık etmeyin»** kelimesini, لاتظلموا **zulmetmeyin** kelimesiyle,

(81. âyetteki) فقدهوى **«artık o, (ateşe) düşmüştür»** kelimesini, شقى **bedbaht olmuştur** kelimesiyle,

(87. âyetteki) بملكنا **«kendi başımıza»** kelimesini, بأمرنا **kendi başımıza** kelimesiyle,

(97. âyetteki) ظلت عليه عاكفا **«durup taptığın»** kelimesini, أقمت **üzerine devam ettiğin** kelimesiyle,

(97. âyetteki) لننسفنه فى اليم **«ufalayıp denize savuracağız»** kelimesini, لنذرينه فى البحر **biz onu denize savuracağız** kelimesiyle,

(101. âyetteki) ساء **«ne kötü»** kelimesini, بئس **ne kötü** kelimesiyle,

(103. âyetteki) يتخافتون **«gizli gizli konuşurlar»** kelimesini, يتساررون **fısıldaşırlar** kelimesiyle,

(106. âyetteki) قاعا **«dümdüz»** kelimesini, مستويا **aynı seviyede, düzgün** kelimesiyle,

(106. âyetteki) صفصفا **«boş»** kelimesini, لانبات فيها **kıraç toprak** kelimesiyle,

(107. âyetteki) عوجا **«tümsek»** kelimesini, واديا **çukur** kelimesiyle,

(107.âyetteki) أمتا **«tümsek»** kelimesini, رابية **dağ** kelimesiyle,

(108. âyetteki) وخشعت الاصوات **«sesler kısılmıştır»** kelimesini, سكنت **ses seda yok** kelimesiyle,

(108. âyetteki) همسا **«fısıltı»** kelimesini, الصوت الخفى **fısıltı** kelimesiyle,

(111. âyetteki) وعنت الوجوه **«bütün yüzler...boyun eğmiştir»** kelimesini, ذلت **boyun eğmiştir** kelimesiyle,

(112. âyetteki) فلايخاف ظلما **«zulme uğramaktan korkmaz»** kelimesini, ان يظلم **zulme uğramaktan** kelimesiyle,

Enbiya Sûresi

(33. âyetteki) فلك **«bir yörünge»** kelimesini دوران **yörünge** kelimesiyle,

(33. âyetteki) يسبحون **«yüzmeketedirler»** kelimesini, يجرون **yüzerler** kelimesiyle,

(44. âyetteki) ننقصها من اطرافها **«bizim, yeri uçlarından eksilttiğimizi»** kelimesini, ننقص أهلها و بركتها **çoluk çocuğundan eksiltiriz** kelimesiyle,

(58. âyetteki) جذاذا **«param parça»** kelimesini حطاما **un ufak** kelimesiyle,

(87. âyetteki) فظن أن لن نقدر عليه **«kendisini daraltmayacağımızı sanmıştı.»** kelimesini, أن لن يأخذه العذاب الذى اصابه **kendisine bir azab ulaşmayacağını** kelimesiyle,

(96. âyetteki) من كل حدب **«her tepeden»** kelimesini, شرف **şeref** kelimesiyle,

(96. âyetteki) ينسلون **«saldırırlar»** kelimesini, يقبلون **akın ederler,** kelimesiyle,

(98. âyetteki) حصب جهنم **«cehennem odunu»** kelimesini, شجر **odun** kelimesiyle,

(104. âyetteki) كطى السجل للكتب **«kitapların sahifesini dürer gibi düreriz** kelimesini, كطى الصحيفة على الكتاب **kitap sahifesini dürer gibi** kelimesiyle,

Hac Sûresi

(5. âyetteki) بهيج **«güzel»** kelimesini, حسن **güzel** kelimesiyle,

(9. âyetteki) ثانى عطفه **«yan çizer»** kelimesini, مستكبرا فى نفسه **kendini beğenerek** kelimesiyle,

(24. âyetteki) وهدوا **«iletilmişlerdir»** kelimesini, ألهموا **ilham olundular** kelimesiyle,

(29. âyetteki) تفثهم **«kirlerini»** kelimesini, وضع احرامهم من حلق الرأس و لبس الثياب و قص الاظفار و نحو ذلك **başı tıraş etmek, elbiselerini giymek, tırnaklarını kesmek ve benzeri şeyleri yapmak suretiyle** kelimesiyle,

(34. âyetteki) منسكا **«kurban kesmek»** kelimesini عيدا **bayram** kelimesiyle,

(36. âyetteki) القانع **«istemeyen fakir»** kelimesini, المتعفف **yüz suyu dökmeyen fakir** kelimesiyle,

(36. âyetteki) المعتر **«dilenci»** kelimesini, السائل **dilenci** kelimesiyle,

(52. âyetteki) اذاتمنى **«arzu ettiğinde»** kelimesini, حدث **konuştuğunda** kelimesiyle,

(52. âyetteki) فى امنيته **«arzusu içine»** kelimesini, فى حديثه **sözü arasına** kelimesiyle,

(72. âyetteki) يسطون **«saldıracaklar»** kelimesini, يبطشون **saldıracaklar** kelimesiyle,

Mü'minûn Sûresi

(2. âyetteki) خاشعون «**saygılıdırlar**» kelimesini, خائفونساكنون **korkarlar, çekinirler** kelimesiyle,

(20. âyetteki) تنبتبالدهن «**yağlı olarak biten**» kelimesini, هوالزيت **sıvı yağ** kelimesiyle,

(36. âyetteki) هيهاتهيهات «**heyhat..ne kadar uzak**» kelimesini, بعيدبعيد **ne kadar uzak...ne kadar** kelimesiyle,

(44. âyetteki) تترا «**birbiri ardına**» kelimesini, يتبعبعضهابعضا **birbirini takip edeler** kelimesiyle,

(60. âyetteki) وقلوبهموجلة «**kalbleri korku ile ürpererek**» kelimesini, خائفين **endişe duyarak** kelimesiyle,

(64. âyetteki) يجأرون «**feryada başlarlar**» kelimesini, يستغيثون **yardım beklerler** kelimesiyle,

(66. âyetteki) تنكصون «**sırt çevirirler**» kelimesini, تدبرون **sırt çevirirler** kelimesiyle,

(67. âyetteki) سامراتهجرون «**geceleyin saçmalıyordunuz**» kelimesini, تسمرونحولالبيتوتقولونهجرا **Beytin etrafında toplanıp konuşuyor, sonra da çekin gidin diyorsunuz** kelimesiyle,

74. âyetteki) عنالصراطلناكبون «**yoldan sapıyorlar**» kelimesini, عنالحق يعدلون **hak yoldan uzaklaşırlar** kelimesiyle,

(89. âyetteki) تسحرون «**büyüleniyorsunuz**» kelimesini, تكذبون **aldanıyorsunuz** kelimesiyle,

(104. âyetteki) كالحون «**dişleri sırıtır**» kelimesini, عابسون **dişleri sırıtır** kelimesiyle,

Nûr Sûresi

(4. âyetteki) يرمونالمحصنات «**namuslu ve hür kadınlara iftira edenler**» kelimesini, الحرائر **hür kadınlar** kelimesiyle,

(21. âyetteki) مازكىمنكم «**asla temizlenemezdi**» kelimesini, مااهتدى **hidayete eremezdi** kelimesiyle,

(22. âyetteki) ولايأتل «**yemin etmesin**» kelimesini, لايقسم **yemin etmesin** kelimesiyle,

(25. âyetteki) دينهم «**cezalarını**» kelimesini, حسابهم **hesapları** kelimesiyle,

(27. ») تستأنسوا «**izin alıp**» kelimesini, تستأذنوا **izin isteyip** kelimesiyle,

(31. âyetteki) ولايبدينزينتهنالابعولتهن «**süslerini kimseye göstermesinler yalnız kocalarına**» kelimesini لاتبدىخلاخيلهاومعضديهاونحرهاوشعرهاالالزوجها **kocası dışındakilere saçını, gerdanını açmasın, kısa kollu, elbise giymesin,**

kelimesiyle,

(31. âyetteki) غيراولى الاربة **«kadına ihtiyacı bulunmayan»** kelimesini, المغفل الذى لايشتهى النسا. **kadına ilgi duymayan** kelimesiyle,

(33. âyetteki) ان علمتم فيهم خيرا **«eğer kendilerinden bir iyilik görürseniz** kelimesini, ان علمتم لهم حيلة **onlara bir çare düşünürseniz** kelimesiyle,

(33. âyetteki) و آتوهم من مال الله **«Allah'ın malından onlara verin** kelimesini, ضعوا عنهم من مكاتبتهم **mükatebelik borcunu ödemede kolaylık gösterin** kelimesiyle,

(33. âyetteki) فتياتكم **«cariyeleriniz»** kelimesini, إمائكم **cariyeleriniz** kelimesiyle,

(33. âyetteki) البغاء **«fuhşa»** kelimesini, الزنا **zina** kelimesiyle,

(35. âyetteki) نور السموات **«göklerin nuru»** kelimesini, هادى السموات **gökleri aydınlatan** kelimesiyle,

(35. âyetteki) مثل نوره **«O'nun nuru»** kelimesini, هداه فى قلب المؤمن **Müminin kalbindeki hidayeti** kelimesiyle,

(35. âyetteki) كمشكات **«penceresiz bir oyuğa benzer»** kelimesini, موضع الفتيلة **kandil** kelimesiyle,

(36. âyetteki) فى بيوت **«evlerdedir»** kelimesiyle, المساجد **mescidler** kelimesiyle,

(36. âyetteki) أن ترفع **«onların yüce tanılmasına»** kelimesini, تكرم **değer verilmesine** kelimesiyle,

(36. âyetteki) و يذكر فيها اسمه **«içlerinde adının anılmasına izin vermiştir»** kelimesini, يتلى فيها كتابه **içinde Allah'ın Kitab'ı okunur** kelimesiyle,

(36. âyetteki) يسبح **«O'nu tesbih eder»** kelimesini, يصلى **namaz kılar** kelimesiyle,

(36. âyetteki) بالغدو **«sabah»** kelimesini, صلاة الغداة **kuşluk namazı** kelimesiyle,

(36. âyettekki) و الآصال **«akşam»** kelimesini, صلاة العصر **ikindi namazı** kelimesiyle,

(39. âyetteki) بقيعة **«düz arazi»** kelimesini, أرض مستوية **düz arazi** kelimesiyle,

(61. âyetteki) التحية **«kutlu»** kelimesini, التحية : السلام **selâm** kelimesiyle,

Furkan Sûresi

(13. âyetteki) ثبورا **«ölümü»** kelimesini, ويلا **vay başımıza gelenlere** kelimesiyle,

(18. âyetteki) بورا **«helaki hakeden»** kelimesini, هلكى **helak olmuş** kelimesiyle,

(23. âyetteki) هباءمنثورا **«saçılmış toz zerreleri»** kelimesini, الماءالمهراق **serpilmiş su** kelimesiyle,

(45. âyetteki) ساكنا **«durgun»** kelimesini, دائما **sürekli** kelimesiyle,

(46. âyetteki) قبضايسيرا **«azar azar»** kelimesini, يسيرا **kolayca** kelimesiyle,

(62. âyetteki) جعل الليل والنهار خلفة **«gece ile gündüzü birbirini izler yaptı** kelimesini, من فاته شيء من الليل أن يعمله أدركه بالنهار **kişinin geceden kalanı gündüz, gündüzden kalanı gece tamamlaması** kelimesiyle,

(63. âyetteki) عبادالرحمن **«Rahman'ın kulları»** kelimesini, المؤمنون **Müminler** kelimesiyle,

(63. âyetteki) هونا **« mütevazi olarak»** kelimesini, بالطاعةوالعفاف والتواضع **taat, iffet ve tevazu** kelimesiyle,

(77. âyetteki) لولادعاؤكم **«duanız olmadıktan sonra»** kelimesini, ايمانكم **imanınız** kelimesiyle,

Şuarâ Sûresi

(63. âyetteki) كالطود **«dağ gibi»** kelimesini, كالجبال **dağ gibi** kelimesiyle,

(94. âyetteki) فكبكبوا **«tepetaklak atıldılar»** kelimesini, جمعوا **toplatıldılar** kelimesiyle,

(128. âyetteki) ريع **«yüksek yer»** kelimesini, شرف **şeref** kelimesiyle,

(129. âyetteki) لعلكم **«..belki siz..»** kelimesini, كأنكم **sanki siz** kelimesiyle,

(137. âyetteki) خلق الأولين **«evvelkilerin ahlakı»** kelimesini, دين الأولين **öncekilerin tutumu** kelimesiyle,

(148. âyetteki) هضيم **«yumuşak»** kelimesini, معشبة **etrafı yeşillik** kelimesiyle,

(149. âyetteki) فارهين **«keyfi yerinde»** kelimesini حاذقين **usta** kelimesiyle,

(176. âyetteki) الأيكة **«Eyke»** kelimesini, الغيضة **sık ormanlık** kelimesiyle,

(184. âyetteki) و الجبلة **«nesilleri»** kelimesini, الخلق **insanları** kelimesiyle,

(225. âyetteki) في كل واديهيمون **«..onlar her vadide şaşkın şaşkın dolaşıyorlar** kelimesini, في كل لغو يخوضون **her türlü boş söze dalarlar** kelimesiyle,

Neml Sûresi

(8. âyetteki) بورك **«..mubarek kılındı..»** kelimesini, قدس **kutsal kılındı** kelimesiyle,

(19. âyetteki) أوزعني **«gönlüme ilham eyle»** kelimesini, اجعلني **beni kıl** kelimesiyle,

(25. âyetteki) يخرج الخبء **«..gizleneni açığa çıkarır..»** kelimesini, يعلم كل خفية في السماء و الأرض **yerde ve gökteki her gizli şeyi bilir** kelimesiyle,

(47. âyetteki) طائركم **«uğursuzluğunuz»** kelimesini, مصائبكم **musibetleriniz** kelimesiyle,

(66. âyetteki) بل ادّارك علمهم **«onların bilgileri erişmemiştir»** kelimesini, غاب علمهم **bilgileri kaybolmuştur** kelimesiyle,

(72. âyetteki) ردف **«ardınıza takılmıştır»** kelimesini, قرب **yaklaştı** kelimesiyle,

(83. âyetteki) يوزعون **«sevkedilirler»** kelimesini, يدفعون **sürülürler** kelimesiyle,

(87. âyetteki) داخرين **«boyun bükerek»** kelimesini, صاغرين **boyun eğerek** kelimesiyle,

(88. âyetteki) جامدة **«donmuş sanırsın»** kelimesini, قائمة **yerinde sabit** kelimesiyle,

(88. âyetteki) أتقن **«gayet iyi yaptı»** kelimesini, أحكم **mükemmel yaptı** kelimesiyle,

Kasas Sûresi

(29. âyetteki) جذوة **«ateş koru»** kelimesini, شهاب **kor** kelimesiyle,

(71. âyetteki) سرمدا **«sürekli»** kelimesini, دائما **devamlı** kelimesiyle,

(76. âyetteki) لتنوء **«ağır geliyordu»** kelimesini, لتثقل **ağır geliyordu** kelimesiyle,

Ankebût Sûresi

(17.âyetteki) وتخلقون **«uyduruyorsunuz»** kelimesini, تصنعون **yapıyorsunuz** kelimesiyle,

(17. âyetteki) افكا **«yalan»** kelimesini, كذبا **yalan** kelimesiyle,

Rum Sûresi

(3. âyetteki) أدنى الأرض **«en yakın bir yerde»** kelimesini, طرف الشام **Şamın bir bucağı** kelimesiyle,

(27. âyetteki) وهو اهون عليه **«bu O'na daha kolaydır»** kelimesini, أيسر **daha kolay** kelimesiyle,

(43. âyetteki) يصّدّعون **«bölük bölük ayrıldılar»** kelimesini, يتفرقون **dağılırlar** kelimesiyle,

Lokman Sûresi

(18. âyetteki) ولاتصعر خدك للناس **«insanlardan (kibirlenip) yüz çevirme»** kelimesini, لاتتكبر فتحقر عباد الله وتعرض عنهم بوجهك اذا كلموك **kendini beğenip Allahın kullarını küçümseme, seninle konuştukları vakit onlardan yüz çevirme**

(33. âyetteki) الغرور **şeytan** kelimesini, الشيطان **şeytan** kelimesiyle,

Secde Sûresi

(14. âyetteki) انانسيناكم **«Biz de sizi unuttuk»** kelimesini, تركناكم **sizi terkettik** kelimesiyle,

(21. âyetteki) من العذاب الادنى **«yakın azabı da»** kelimesini, مصائب الدنيا و اسقامها و بلاؤها **dünya musibetleri, dertleri, belaları** kelimesiyle,

Ahzab Sûresi

(19. âyetteki) سلقوكم **«sizi incitirler»** kelimesini, استقبلوكم **sizi karşılarlar** kelimesiyle,

(51. âyetteki) ترجى **«dilediğini geri bırakırsın»** kelimesini, تؤخر **geri bırakırsın** kelimesiyle,

(60. âyetteki) لنغرينك بهم **«seni onlara musallat ederiz»** kelimesini لنسلطنك عليهم **seni onlara musallat kılarız** kelimesiyle,

(72. âyetteki) الأمانة **«emaneti»** kelimesini, الفرائض **farzlar** kelimesiyle,

(72. âyetteki) جهولا **«çok cahil»** kelimesini, غر بأمر الله **Allah'ın emirlerine önem vermeyen** kelimesiyle,

Sebe Sûresi

(14. âyetteki) الادابة الأرض **«ağaç kurdu»** kelimesini, الأرضة **ağaç kurdu** kelimesiyle,

(14. âyetteki) منسأته **«değneğini»** kelimesini, عصاه **asasını** kelimesiyle,

(16. âyetteki) سيل العرم **«Arim selini»** kelimesini, الشديد **şiddetli** kelimesiyle,

(16. âyetteki) خمط **«buruk yemişli»** kelimesini, الأراك **ekşi erik** kelimesiyle,

(23. âyetteki) حتى اذا فزع **«korku giderilince»** kelimesi, جلى **giderilince** kelimesiyle,

(26. âyetteki) الفتاح العليم **«en âdil hüküm veren, (her şeyi hakkıyle) bilen O'dur** kelimesini, القاضى **hükmedici** kelimesiyle,

(51. âyetteki) فلافوت **«kaçamak yoktur»** kelimesini, فلانجاة **kurtuluş yoktur** kelimesiyle,

(52. âyetteki) وانى لهم التناوش **«almak, nasıl mümkün olsun»** kelimesini, فكيف لهم بالرد **onların (dünyaya) döndürülmeleri mümkün mü** kelimesiyle,

Fâtır Sûresi

(10. âyetteki) الكلم الطيب **«kelimei tevhid»** kelimesi, ذكر الله **Allah'ı anmak** kelimesiyle,

(10. âyetteki) والعمل الصالح **«salih ameller»** kelimesini, أداء الفرائض **farzları yerine getirme** kelimesiyle,

(13. âyetteki) من قطمير **«çekirdek kabuğu»** kelimesini, الجلد الذى يكون على ظهر النواة **çekirdek zarı** kelimesiyle,

(35. âyetteki) فيها لغوب **«usanç»** kelimesini, اعياء **usanç** kelimesiyle,

Yâsin Sûresi

(31. âyetteki) ياحسرة **«yazıklar olsun»** kelimesini, ويل **yazıklar olsun** kelimesiyle,

(39. âyetteki) كالعرجون القديم **«eski urcun haline»** kelimesini, أصل العذق العتيق **eski hurma dalı** kelimesiyle,

(41. âyetteki) المشحون **«dolu»** kelimesini الممتلئ **yüklü, dolu** kelimesiyle,

(51. âyetteki) من الأجداث **«kabirlerinden»** kelimesini, القبور: الأجداث **kabirler** kelimesiyle,

(55. âyetteki) فاكهون **«zevk ve eğlence içindeler»** kelimesini فرحون **sevinçli** kelimesiyle,

Sâffât Sûresi

(23. âyetteki) فاهدوهم **«götürün»** kelimesini, وجهوهم **onlara yön göster** kelimesiyle,

(47. âyetteki) لافيها غول **«sersemletme»** kelimesini, صداع **baş ağrısı** kelimesiyle,

(49. âyetteki) بيض مكنون **«saklı yumurta»** kelimesini, اللؤلؤ المكنون **saklı inci** kelimesiyle,

(55. âyetteki) سواء الجحيم **«cehennemin ortasında»** kelimesini, وسط الجحيم **cehennemin ortası** kelimesiyle,

(69. âyetteki) ألفوا آباءهم **«babalarını buldular»** kelimesini, وجدوا **buldular** kelimesiyle,

(78. âyetteki) وتركنا عليه فى الآخرين **«sonra gelenler arasında ona (iyi bir ün) bıraktık** kelimesini, لسان صدق للأنبياء كلّهم **bütün peygamlere hayırla yad edilmeyi bahşettik** kelimesiyle,

(83. âyetteki) من شيعته **«soyundan»** kelimesini, أهل دينه **din kardeşi** kelimesiyle,

(102. âyetteki) بلغ معه السعى **«iş yapacak çağa erişince»** kelimesini, العمل **amel** kelimesiyle,

(103. âyetteki) تلّه للجبين **«alnı üzere yıktı»** kelimesini, صرعه **yere yatırdı** kelimesiyle,

(145. âyetteki) فنبذناه **«onu attık»** kelimesini, ألقيناه **onu attık** kelimesiyle,

(145. âyetteki) بالعراء **«ıssız yere»** kelimesini, بالساحل **sahile** kelimesiyle,

(162. âyetteki) بفاتنين **«yoldan çıkaramazsınız»** kelimesini, مضلين **saptıramazsınız** kelimesiyle,

Sâd Sûresi

(3. âyetteki) ولات حين مناص **«artık kurtuluş zamanı değildi.»** kelimesini, ليس حين فرار **kurtuluş zamanı değildi** kelimesiyle,

(7. âyetteki) اختلاق **«uydurma»** kelimesini, تخريص **bidat** kelimesiyle,

(10. âyetteki) فليرتقوا في الأسباب **«öyleyse sebebler içinde yükselsinler** kelimesini, السماء **gök** kelimesiyle,

(15. âyetteki) من فواق **«geri dönmesi yok (rahat ve huzur yok)»** kelimesini, ترداد **dönüş yok** kelimesiyle,

(16. âyetteki) عجل لنا قطنا **«bizim (azabdan) payımızı çabuk ver** kelimesini العذاب **azab** kelimesiyle,

(33. âyetteki) فطفق مسحا **«okşamaya başladı»** kelimesini, جعل يمسح **silmeye, okşamaya başladı** kelimesiyle,

(34. âyetteki) جسدا **«bir cesed»** kelimesini, شيطانا **şeytan** kelimesiyle,

(36. âyetteki) رخاء حيث أصاب **«o'nun istediği yere yumuşak yumaşak..»** kelimesini, مطيعة له حيث أراد **kenidsine istediği gibi itaat eden** kelimesiyle,

(44. âyetteki) ضغثا **«demet»** kelimesini, حزمة **demet** kelimesiyle,

(45. âyetteki) أولي الأيدي **«kuvvetli»** kelimesini, القوة **kuvvet** kelimesiyle,

(45. âyetteki) والأبصار **«basiretli»** kelimesini, الفقه في الدين **dinde derin bilgi** kelimesiyle,

(52. âyetteki) قاصرات الطرف **«bakışlarını yalnız «kocalarına» diken»** kelimesini, عن غير أزواجهن **kocalarının dışındakilere bakmazlar** kelimesiyle,

(52. âyetteki) أتراب **«yaşıt dilberler»** kelimesini, مستويات **yaşıt kızlar** kelimesiyle,

(57. âyetteki) غساق **«irin»** kelimesini, الزمهرير **çok soğuk** kelimesiyle,

(58. âyetteki) أزواج **«çeşit çeşit (azablar) var»** kelimesini, ألوان من العذاب **azab çeşitleri** kelimesiyle,

Zümer Sûresi

(5. âyetteki) يكور الليل **«geceyi doluyor»** kelimesini, يحمل **yükler** kelimesiyle,

(56. âyetteki) لمن الساخرين **«hakikaten ben alay edenlerdendim»** kelimesini المخوفين **korkutan, alay edenlerden** kelimesiyle,

(58. âyetteki) من المحسنين **«güzel hareket edenlerden»** kelimesini, المهتدين **hidayete erenlerden** kelimesiyle,

Gâfir Sûresi

(3. âyetteki) ذى الطول **«lutuf sahibi»** kelimesini, السعة والغنى **bolluk ve zenginlik** kelimesiyle,

(31. âyetteki) مثل دأب قوم نوح **«Nuh kavminin durumu gibi»** kelimesini, حال **durum** kelimesiyle,

(37. âyetteki) فى تباب **«boşa çıkmak»** kelimesini, خسران **husran** kelimesiyle,

(60. âyetteki) أدعونى **«Bana dua edin»** kelimesini, وحدونى **Beni tevhid ediniz** kelimesiyle,

Fussilet Sûresi

(17. âyetteki) فهديناهم **«onlara yol gösterdik»** kelimesini, بينالهم **onlara açıkladık** kelimesiyle,

Şûra Sûresi

(33. âyetteki) رواكد **«durakalır»** kelimesini, وقوفا **durgun** kelimesiyle,

(34. âyetteki) أو يوبقهن **«gemileri helâk eder»** kelimesini, يهلكهن **gemileri batırır** kelimesiyle,

Zuhruf Sûresi

(13. âyetteki) وماكناله مقرنين **«yoksa Biz bunu (hizmetinize) yanaştırmazdık** kelimesini, مطيعين **istifadenize sunmazdık** kelimesiyle,

(33. âyetteki) معارج **«merdiveler (asansörler)»** kelimesini, الدرج **asansörler** kelimesiyle,

(35. âyetteki) وزخرفا **«ve nice süsler»** kelimesini الذهب **altın** kelimesiyle,

(44. âyetteki) وانه لذكر **«o (yol) bir şereftir»** kelimesini, شرف **şeref** kelimesiyle,

(70. âyetteki) تحبرون **«sevindirileceksiniz»** kelimesini, تكرمون **izzet ü ikram göreceksiniz** kelimesiyle,

Duhân Sûresi

(24. âyetteki) واترك البحر رهوا **«denizi açık bırak»** kelimesini, سمتا **yol** kelimesiyle,

Câsiye Sûresi

(23. âyetteki) أضله الله على علم **«Allah'ın bir bilgiye göre saptırdığı** kelimesini, فى سابق علمه **ezeli ilminde** kelimesiyle,

Ahkaf Sûresi

(26. âyetteki) فيماان مكناكم فيه **«size vermediğimiz nimeti»** kelimesini, لم نمكنكم فيه **size vermediğimiz nimeti** kelimesiyle,

Muhammed Sûresi

(15. âyetteki) من ماء غير آسن **«tadı değişmeyen»** kelimesini, متغير **değişmeyen** kelimesiyle,

Hucurât Sûresi

(1. âyetteki) لاتقدموا بين يدى الله ورسوله **«Allah ve Resûlünün huzurunda öne geçmeyin** kelimesini, لاتقولوا خلاف الكتاب والسنة **Kitap ve sünnetin hilafına söz söylemeyin** kelimesiyle,

(12. âyetteki) ولاتجسسوا **«birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın** kelimesini, هو ان تتبع عورات المؤمن **Müslümanların ayıplarını araştırmak** kelimesiyle,

Kâf Sûresi

(1. âyetteki) المجيد **«şerefli»** kelimesini, الكريم **değerli** kelimesiyle,

(5. âyetteki) مريج **«çalkantılı»** kelimesini, مختلف **değişik** kelimesiyle,

(10. âyetteki) والنخل باسقات **«birbirine girmiş** kelimesini, طوال **salkım saçak** kelimesiyle,

(15. âyetteki) فى لبس **«kuşku içinde»** kelimesini, شك **şek, şübhe** kelimesiyle,

(16. âyetteki) من حبل الوريد **«şah damarından»** kelimesini, الوريد : عرق العنق **şah damarı** kelimesiyle,

Zâriyat Sûresi

(10. âyetteki) قتل الخرصون **« o (çeşitli sösleri) atan yalancılar kahrolsun** kelimesini, يعنى المرتابون **şüpheciler** kelimesiyle,

(11. âyetteki) فى غمرة ساهون **«onlar, aptallık içinde (ne dediklerini) bilmezler** kelimesini, فى ضلالتهم يتمادون **sapıklıklarını sürdürdüler** kelimesiyle,

(13. âyetteki) يفتنون **«yakılacaklardır»** kelimesini, يعذبون **azab görürler** kelimesiyle,

(17. âyetteki) مايهجعون **«pek az uyurlar»** kelimesini, ينامون **uyurlar** kelimesiyle,

(29. âyetteki) فى صرة **«çığlık»** kelimesini صيحة **çığlık** kelimesiyle,

(29. âyetteki) فصكت وجهها **«yüzüne vurarak»** kelimesini, لطمت **yüzüne vurarak** kelimesiyle,

(39. âyetteki) فتولى بركنه **«erkaniyle birlikte»** kelimesini, بقومه **adamlaryla** kelimesiyle,

(47. âyetteki) بنيناها بأيد **«göğü kendi elimizle (gücümüzle) yaptık»** kelimesini, بقوة **kudretle** kelimesiyle,

(58. âyetteki) ذو القوة المتين **«sağlam kuvvet sahibi»** kelimesini, الشديد **çok güçlü** kelimesiyle,

(59. âyetteki) ذنوبا **«payı»** kelimesini, دلوا **nasibi** kelimesiyle,

Tûr Sûresi

(6. âyetteki) و البحر المسجور **«kaynatılmış denize»** kelimesini, المجوس **kabarmış** kelimesiyle,

(9. âyetteki) يوم تمور **«o gün çalkalanır»** kelimesini, تحرك **çalkalanır** kelimesiyle,

(13. âyetteki) يوم يدعون **«o gün ..kakılırlar»** kelimesini, يدفعون **kakılırlar** kelimesiyle,

(18. âyetteki) فاكهين **«sefa sürerler»** kelimesini, معجبين **hoşlarına gider** kelimesiyle,

(21. âyetteki) و ما التناهم **«onlardan eksiltmemişizdir»** kelimesini, مانقصناهم **onlardan eksiltmemişizdir** kelimesiyle,

(23. âyetteki) و لاتأثيم **«günaha sokma»** kelimesini كذب **yalan** kelimesiyle,

(30. âyetteki) ريب المنون **«zamanın felâketlerine»** kelimesini, المنون: الموت **ölüm** kelimesiyle,

(37. âyetteki) المسيطرون **«saldırganlar»** kelimesini, المسلطون **saldırganlar** kelimesiyle,

Necm Sûresi

(6. âyetteki) ذو مرة **«üstün akıl sahibi»** kelimesini, منظر حسن **güzel görünüşlü** kelimesiyle,

(48. âyetteki) أغنى و أقنى **«zengin eden O'dur, sermaye verip memnun eden O»** kelimesini, أعطى و ارضى **verip memnun etti** kelimesiyle,

(57. âyetteki) الآزفة **«yaklaşıcı»** kelimesini, من أسماء يوم القيامة **kıyametin isimlerinden biri** kelimesiyle,

(61. âyetteki) سامدون **«baş kaldırıyorsunuz»** kelimesini, لاهون **oralı olmuyorsunuz** kelimesiyle,

Rahman Sûresi

(6. âyetteki) و النجم و الشجر **«bitkiler ve ağaçlar»** kelimesini, النجم : ما ينبسط على الأرض ، و الشجر : ماينبت على ساق **Necm: Yeryüzüne yayılan ot, şecer: gövdesi olan ağaç** kelimesiyle,

(10. âyetteki) للأنام **«halk için»** kelimesini, الخلق **halk** kelimesiyle,

(12. âyetteki) ذو العصف **«yapraklı»** kelimesini, التبن **saman** kelimesiyle,

(12. âyetteki) والريحان **«hoş kokulu»** kelimesini, خضرة الزرع **ekinin yeşilliği** kelimesiyle,

(13. âyetteki) فبأى آلاء ربكما **«Rabbinizin hangi nimetini»** kelimesini, بأى نعمة الله **Allah'ın hangi nimetini** kelimesiyle,

(15. âyetteki) من مارج **«yalın ateşten»** kelimesini, خالص النار **saf ateşten** kelimesiyle,

(19. âyetteki) مرج **«salıverdi»** kelimesini, أرسل **gönderdi** kelimesiyle,

(20. âyetteki) برزخ **«bir engel vardı»** kelimesini, حاجز **bir engel** kelimesiyle,

(27. âyetteki) ذو الجلال **«Celâl sahibi»** kelimesini, ذو العظمة والكبرياء **büyüklük ve ululuk sahibi** kelimesiyle,

(31. âyetteki) سنفرغ لكم **«sizin için de boş vaktimiz olacak (hesabınızı göreceğiz!)** kelimesini, هذا وعيد من الله لعباده وليس بالله شغل **bu, Allah'ın kullarına bir tehdidir. Yoksa Allah için bir meşguliye t düşünülemez** kelimesiyle,

(33. âyetteki) لاتنفذون **«geçebilirsiniz»** kelimesini, لاتخرجون من سلطانى **denetimimden çıkamazsınız** kelimesiyle,

(35. âyetteki) شواظ **«yalın ateş»** kelimesini, لهب النار **yalın ateş** kelimesiyle,

(35. âyetteki) ونحاس **«kıpkızıl bir duman»** kelimesini, دخان النار **ateş dumanı** kelimesiyle,

(54. âyetteki) وجنى الجنتين **«iki cennetin devşirmesi»** kelimesini, ثمار **meyve** kelimesiyle,

(56. âyetteki) لم يطمثهن **«onlara dokunmamış»** kelimesini, يدن منهن **onlara yaklaşılmadı** kelimesiyle,

(66. âyetteki) نضاختان **«fışkıran iki kaynak»** kelimesiyle, فائضتان **feveran eden** kelimesiyle,

(76. âyetteki) رفرف خضر **«yeşil koltuklar»** kelimesini, المجالس **oturma yerleri** kelimesiyle,

Vâkıa Sûresi

(45. âyetteki) مترفين **«varlık içinde şımarmış»** kelimesini, منعمين **nimet içinde yüzenler** kelimesiyle,

(73. âyetteki) للمقوين **«gelip geçenlere»** kelimesini, للمسافرين **yolculara** kelimesiyle,

(86. âyetteki) غير مدينين **«ceza görmeyecekseniz»** kelimesini غير محاسبين **hesaba çekilmeyecekseniz** kelimesiyle,

(89. âyetteki) فروح **«rahatlık»** kelimesini, راحة **rahatlık** kelimesiyle,

Hadîd Sûresi

(22. âyetteki) من قبل أن نبرأها **«biz onu yaratmadan»** kelimesini, نخلقها **onu yaratırız** kelimesiyle,

Mümtehine Sûresi

(5. âyetteki) لاتجعلنا فتنة للذين كفروا **«bizi o küfredenlere fitne (mevzu) yapma»** kelimesini, لاتسلط علينا فيفتنونا **onların bize saldırmasına fırsat verme; yoksa bizi işkencelere uğratırlar** kelimesiyle,

(12. âyetteki) ولايأتين ببهتان يفترينه **«bir iftira uydurup getirmemeleri»** kelimesini, ولايلحقن بأزواجهن غير أولادهم **başkalarının çocuklarını, kocalarınkine katmazlar** kelimesine,

Münafikûn Sûresi

(4. âyetteki) قاتلهم الله **«Allah onların belâlarını versin»** kelimesini, : لعنهم وكل شىء فى القرآن قتل فهو لعن **Kur'an'daki her** قتل **Allah lânet etsin mânasınadır** kelimesiyle,

(10. âyetteki) وأنفقوا **«(Allah için) harcayın»** kelimesini, تصدقوا **tasadduk ediniz** kelimesiyle,

Talâk Sûresi

(2. âyetteki) ومن يتق الله يجعل له مخرجا **«kim Allah'tan korkarsa (Allah) ona işinde bir kolaylık verir»** kelimesini, ينجيه من كل كرب فى الدنيا والآخرة **dünya ve ahirette her türlü belâlardan korur** kelimesiyle,

(8. âyetteki) عتت **«baş kaldırdı»** kelimesini, عصت **baş kaldırdı** kelimesiyle,

Mülk Sûresi

(8. âyetteki) تميز **«öfkeden çatlayacak»** kelimesini, تتفرق **öfkeden çıldıracak** kelimesiyle,

(11. âyetteki) فسحقا **«uzak olsunlar»** kelimesini, بعدا **uzak olsun** kelimesiyle,

Kalem Sûresi

(9. âyetteki) لو تدهن فيدهنون **«sen yumuşak davransan da onlar da sana yumuşak davransınlar»** kelimesini, لو ترخص لهم فيرخصون **sen onlara kolaylık göstersen de onlar da bu ruhsatı kullansalar** kelimesiyle,

(13. âyetteki) زنيم **«kötülükle damgalı»** kelimesini, ظلوم **çok zalim** kelimesiyle,

(28. âyetteki) قال اوسطهم **«aklı başında olanları dedi»** kelimesini, أعدلهم **onların en adili** kelimesiyle,

(42. âyetteki) يوم يكشف عن ساق **«bacaktan açıldığı (işlerin güçleştiği) gün»** kelimesini, هو الأمر الشديد المفظع من الهول يوم القيامة **kıyametin dehşetinden can boğaza gelmek** kelimesiyle,

(48. âyetteki) و هو مكظوم **«o, sıkıntıdan yutkunarak»** kelimesini مغموم **kederli** kelimesiyle,

(49. âyetteki) مذموم **«yerilerek»** kelimesini, ملوم **kınanmış** kelimesiyle.

(51. âyetteki) ليزلقونك **«seni gözleriyle devireceklerdi»** kelimesini, ينفذونك **seni gözleriyle devireceklerdi** kelimesiyle,

Hâkka Sûresi

(11. âyetteki) لمّا طغى الما. **«sular kabarınca»** kelimesini, طغى: كثر **taştı, çoğaldı** kelimesiyle,

(12. âyetteki) أذن واعية **«belleyen kulak»** kelimesini, واعية: حافظة **anlayışlı** kelimesiyle,

(20. âyetteki) انى ظننت **«ben sezmiştim»** kelimesini, أيقنت **yakinen inanmıştım** kelimesiyle,

(36. âyetteki) من غسلين **«irinden»** kelimesini, صديد **irin** kelimesiyle,

(37. âyetteki) الخاطئون **«suçlular»** kelimesini, اهل النار **cehennemlikler** kelimesiyle,

Meâric Sûresi

(3. âyetteki) ذى المعارج **«yükselme derecelerinin sahibi»** kelimesini, العلو و الفواضل **yücelik ve faziletler**

Nûh Sûresi

(20. âyetteki) سبلا **«yollarda»** kelimesini, طرقا **yollar** kelimesiyle,

(20. âyetteki) فجاجا **«geniş geniş»** kelimesini, مختلف **muhtelif** kelimesiyle

Cin Sûresi

(3. âyetteki) جد ربنا **«Rabbimizin şanı yücedir»** kelimesini, فعله و أمره و قدرته **işi, emri, gücü** kelimesiyle,

(13. âyetteki) فلا يخاف بخسا **«hakkının eksik verilmesinden korkmaz»** kelimesini, نقصانا من حسناته **sevabından herhangi bir eksiklik** kelimesiyle,

(13. âyetteki) و لا رهقا **«ne de zillete düşmekten»** kelimesini زيادة فى سيئاته **günahlarında ziyadelik** kelimesiyle,

Müzzemmil Sûresi

(14. âyetteki) كثيبامهيلا **«dağılan kum yığınları»** kelimesini, الرمل السائل **akıp giden kum yığınları** kelimesiyle,

(16. âyetteki) وبيلا **«ağır»** kelimesini, شديدا **şiddetli** kelimesiyle,

Müddessir Sûresi

(9. âyetteki) يوم عسير **«o gün çetin bir gündür»** kelimesini, شديد **şiddetli** kelimesiyle,

(29. âyetteki) لواحة للبشر **«durmadan derileri kavurur»** kelimesini, مغيرة **değiştiren** kelimesiyle,

Kıyâme Sûresi

(18. âyetteki) فاذاقرأناه **«Kur'an'ı okuduğumuz zaman»** kelimesini, بيناه **onu açıkladık** kelimesiyle,

(18. âyetteki) فاتبع قرآنه **«onun okunuşunu takip et»** kelimesini, اعمل به **onunla amel et** kelimesiyle,

(29. âyetteki) والتفت الساق **«bacak bacağa dolaşır»** kelimesini, آخر يوم القيامة من أيام الدنيا وأول يوم من أيام الآخرة فتلتقى الشدة بالشدة **dünya günlerinin sonuyla, âhiret günün başlangıcında bütün sıkıntılar bir araya gelir** kelimesiyle,

(36. âyetteki) سدى **«başı boş»** kelimesini, هملا **başı boş** kelimesiyle,

İnsan Sûresi

(2. âyetteki) أمشاج **«karışık bir nutfe»** kelimesini, مختلفة الألوان **değişik renkler** kelimesiyle,

(7. âyetteki) مستطيرا **«şerri yaygın»** kelimesini, فاشيا **yaygın** kelimesiyle,

(10. âyetteki) عبوسا **«suratsız»** kelimesini, ضيقا **çok dar** kelimesiyile,

(10. âyetteki) قمطريرا **«katı»** kelimesini, طويلا **çok uzun** kelimesiyle,

Mürselât Sûresi

(25. âyetteki) كفاتا **«toplanma yeri»** kelimesiyle, الكفات : الموضع الذى يكفت فيه شى.أى يضم **kifat: Toplanma yeri** kelimesiyle,

(27. âyetteki) رواسى **«dağlar»** kelimesini, جبالا **dağlar** kelimesiyle,

(27. âyetteki) شامخات **«yüksek»** kelimesini, مشرفات **yüce** kelimesiyle,

(27. âyetteki) ماء فراتا **«tatlı su»** kelimesini, عذبا **tatlı** kelimesiyle,

Nebe' Sûresi

(13. âyetteki) سراجا وهاجا **«parıl parıl parlayan bir lamba»** kelimesini, مضيئا **parlayan** kelimesiyle,

(14. âyetteki) من المعصرات **«sıkışan bulutlardan»** kelimesini, السحاب **bulutlar** kelimesiyle,

(14. âyetteki) ثجاجا **«şarıl şarıl»** kelimesini, منصبا **dökülen** kelimesiyle,

(16. âyetteki) الفافا **«sarmaş dolaş»** kelimesini, مجتمعة **toplu olarak** kelimesiyle,

(26. âyetteki) جزاء وفاقا **«denk bir ceza»** kelimesini, وفقا اعمالهم **amellerine uygun** kelimesiyle,

(31. âyetteki) مفازا **«kurtuluş yeri»** kelimesini, متنزها **gezinti yeri** kelimesiyle,

(33. âyetteki) كواعب **«göğüsleri tomurcuklanmış kızlar»** kelimesini, نواهد **kabarmış göğüs** kelimesiyle,

(38. âyetteki) يقوم الروح **«Ruh durur»** kelimesini, ملك من أعظم الملائكة خلقا **yaratılış bakımından meleklerin en büyüğü** kelimesiyle,

(38. âyetteki) وقال صوابا **«doğru söyler»** kelimesini, لا اله الا الله **Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur** kelimesiyle,

Nâziât Sûresi

(7. âyetteki) الرادفة **«başka bir sarsıntı»** kelimesini, النفخة الثانية **ikinci nefha** kelimesiyle,

(8. âyetteki) واجفة **«(korkudan) oynar** kelimesini, خائفة **korkar** kelimesiyle,

(10. âyetteki) في الحافرة **«tekrar hayata»** kelimesini, الحياة **hayat** kelimesiyle,

(28. âyetteki) سمكها **«boyunu yükseltti»** kelimesini, بناها **onu bina etti** kelimesiyle,

(28. âyetteki) وأغطش **«kararttı»** kelimesini, أظلم **siyaha büründürdü** kelimesiyle,

Abese Sûresi

(15. âyetteki) سفرة **«elçiler»** kelimesini, كتبة **kâtipler** kelimesiyle,

(28. âyetteki) قضبا **«yoncalar»** kelimesini, القت **yonca** kelimesiyle,

(31. âyetteki) وفاكهة **«meyve»** kelimesini, ثمار.. **taze meyve** kelimesiyle,

(38. âyetteki) وجوه مسفرة **«yüzler var ki parıl parıl»** kelimesini, مشرقة **aydınlık** kelimesiyle,

Tekvîr Sûresi

(1. âyetteki) كورت **«güneş dürüldüğü»** kelimesini, أظلمت **karartıldığı** kelimesiyle,

(2. âyetteki) انكدرت **«yıldızlar kararıp döküldüğü»** kelimesini, تغيرت **işi bittiği zaman** kelimesiyle,

(17. âyetteki) اذاعسعس **«kararmaya yüz tutan»** kelimesini, أدبر **geri gelen** kelimesiyle,

İnfitar Sûresi

(3. âyetteki) فجرت **«denizler akıtıldığı»** kelimesini, بعضهافى بعض **karalan kapladığı** kelimesiyle,

(4. âyetteki) بعثرت **«kabirlerin içi dışına getirildiği»** kelimesini, بحثرت **kabirdekiler kalktığı** kelimesiyle,

Mutaffifîn Sûresi

(18. âyetteki) لفى علّيين **«illiyyindedir»** kelimesini, الجنة **cennettedir** kelimesiyle,

İnşikak Sûresi

(14. âyetteki) لن يحور **«o, hiç dönmeyeceğini»** kelimesini, لن يبعث **tekrar dirilmeyeceğini** kelimesiyle,

(23. âyetteki) بما يوعون **«içlerinde gizlediklerini»** kelimesini, يسرون **gizlediklerini** kelimesiyle,

Burûc Sûresi

(14. âyetteki) الودود **«seven»** kelimesini, الحبيب **dost** kelimesiyle,

Târık Sûresi

(13. âyetteki) لقول فصل **«ayırdedici bir sözdür»** kelimesini, حق **gerçek** kelimesiyle,

(14. âyetteki) بالهزل **«boş söz»** kelimesini, باطل **batıl** kelimesiyle,

A'lâ Sûresi

(5. âyetteki) غثاء **«kupkuru»** kelimesini, هشيما **kuruyup dağılmış** kelimesiyle,

(5. âyetteki) احوى **«simsiyah»** kelimesini, أسود **kapkara** kelimesiyle,

(14. âyetteki) من تزكى **«şirkten arınan»** kelimesini, من الشرك **şirkten arınan** kelimesiyle,

(15. âyetteki) وذكر اسم ربه **«Rabbinin adını anan»** kelimesini, وحد الله **Allahı birleyen** kelimesiyle,

(15. âyetteki) فصلى **«namaz kılan»** kelimesini, الصلوات الخمس **beş vakit namaz** kelimesiyle,

Gâşiye Sûresi

(1. âyetteki) الغاشية «**sarıp kaplayacak olan**» kelimesini, الطّامة . الصّاخة. الحاقّة . القارعة من اسماء يوم القيامة **büyük felâket, çarpınca kulakları sağır eden o gürültü, gerçekleşen, yürekleri hoplatan hadise; bunlar kıyamet gününün adlanndandır** kelimesiyle,

(6. âyetteki) من ضريع «**kuru diken**» kelimesini, شجر ذو شوك **dikenli ağaç** kelimesiyle,

(15. âyetteki) ونمارق «**yastıklar**» kelimesini, المرافق **yastıklar** kelimesiyle,

(22. âyetteki) بمصيطر «**saldırgan**» kelimesini, بجبار **zorba** kelimesiyle,

Fecr Sûresi

(14. âyetteki) لبالمرصاد «**elbette gözetleme yerindedir**» kelimesini, يسمع ويرى **işitir ve görür** kelimesiyle,

(20. âyetteki) جما «**pek çok**» kelimesini, شديدا **şiddetli** kelimesiyle,

(23. âyetteki) وأنى له الذكرى «**ama artık anlamanın kendisine ne faydası var**» kelimesini, كيف له **ona ne faydası var** kelimesiyle,

Beled Sûresi

(10. âyetteki) النجدين «**hayır ve şer yolunu**» kelimesini, الضلالة والهدى **dalelet ve hidayet** kelimesiyle,

Şems Sûresi

(6. âyetteki) طحاها «**onu yuvarlayıp döşeyene**» kelimesini, قسمها **şekillendirene** kelimesiyle,

(8. âyetteki) فجورها وتقواها **isyanını ve itaatini** kelimesini, بيّن الخير والشر **hayır ve şerri gösterdi** kelimesiyle,

(15. âyetteki) ولايخاف عقباها «**Allah verdiği cezanın sonucundan çekinmez (korkmaz)**» kelimesini, لايخاف من احد عاقبة **neticede kimseden korkusu olmayan** kelimesiyle,

Duhâ Sûresi

(2. âyetteki) اذا سجى «**örttüğü zaman**» kelimesini, ذهب **gittiği zaman** kelimesiyle,

(3. âyetteki) ماودعك ربك وماقلى «**Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı**» kelimesini, ماتركك وأبغضك **seni ne terketti, ne de darıldı** kelimesiyle,

İnşirah Sûresi

(7. âyetteki) فانصب «**uğraş**» kelimesini, فى الدعاء **Rabbine ibadette** keli-

mesiyle,

Kureyş Sûresi

(2. âyetteki) ايلافهم **«Kureyş'in (güvenini sağlayıp) onları alıştırdığı için»** kelimesini, لزومهم **yapageldikleri** kelimesiyle,

Kevser Sûresi

(3. âyetteki) شانئك **«sana buğzeden kişi»** kelimesini, عدوك **düşmanın** kelimesiyle,

İhlâs Sûresi

(2. âyetteki) الصمد **«Allah Sameddir»** kelimesini, السيدالذى كمل فى سوددە **hiç kimseye muhtac olmayan** kelimesiyle,

Felak Sûresi

(1. âyetteki) الفلق **«sabahın»** kelimesini, الخلق **mahlukat** kelimesiyle,

Bunlar, İbnu Abbas'ın sözleridir. Bunu İbnu Cerir ve İbnu Ebi Hâtim tefsirlerinde ayrı ayrı yerlerde rivayet etmişlerdir. Garibu'l-Kur'an'ı bütünüyle içine almasa bile, faydalı olan büyük kısmını sıralamışlardır, ben bunları bir arada topladım.

Aşağıdaki kelimeler, İbnu Cerir ve İbnu Ebi Hâtim'in rivayetlerinde mevcut değildir, bunları Dahhak'ın sözlerini ihtiva eden nüshadan aldım. Bu nüshada İbnu Ebi Hâtim'in rivayet senedi şöyledir: Bize Ebu Zur'a, Muncab İbnu'l-Haris rivayet etmiştir. İbnu Cerir'in rivayeti ise şöyledir: Ben Muncab'dan rivayet ettim, o Bişr b. Ammar'a, o Ebu Ravk, o Dahhak'dan, o da İbnu Abbas'ın bu kelimeleri şöyle açıkladığını rivayet etmiştir:

3- İbnu Ebi Hâtim Tarikine Göre Sûrelerdeki Garib Kelimeler

Fatiha Sûresi

(2. âyetteki) الحمدلله **«Allah'a hamdolsun»** kelimesini, الشكرلله **Allah'a şükürler olsun** kelimesiyle,

(2. âyetteki) رب العالمين **«âlemlerin Rabbi»** kelimesini, الخلق **bütün mahlukat** kelimesiyle,

Bakara Sûresi

(2. âyetteki) للمتقين **«muttekîlere»** kelimesini, المؤمنين الذين يتقون الشرك و يعملون بطاعتى **şirkten sakınıp Allah'a itaat eden Müminler** kelimesiyle,

(3. âyetteki) ويقيمون الصلاة **«namazlarını kılarlar»** kelimesini, اتمام الركوع

والسجود والتلاوة والخشوع والاقبال عليها **Namazı; ruku, sucud, tilavet ve huşu ile tamamlamak** kelimesiyle,

(10. âyetteki) مرض **«hastalık»** kelimesini, نفاق **nifak** kelimesiyle,

(10. âyetteki) عذاب اليم **«acı bir azab»** kelimesini, نكال موجع **can yakıcı bir azab** kelimesiyle,

(10. âyetteki) يكذبون **«yalan söylemelerinden»** kelimesini, يبدلون يحرفون **tebdil ve tahrif etmelerinden** kelimesiyle,

(13. âyetteki) السفهاء **«beyinsizler»** kelimesini, الجهال **cahiller** kelimesiyle,

(15. âyetteki) طغيانهم **«taşkınlıkları içinde»** kelimesini, كفرهم **inkarları** kelimelesiyle,

(19. âyetteki) كصيب **«yağmur»** kelimesini, المطر **yağmur** kelimesiyle,

(22. âyetteki) أندادا **«eşler»** kelimesini, أشباها **benzerler** kelimesiyle,

(30. âyetteki) ونقدس لك **«Seni takdis ediyoruz»** kelimesini, : التقديس التطهير **temizleme** kelimesiyle,

(35. âyetteki) رغدا **«bol bol»** kelimesini, سعة المعيشة **bolluk, müreffeh** kelimesiyle,

(42. âyetteki) ولاتلبسوا **«karıştırmayın»** kelimesini, تخلطوا **karıştırmayın** kelimesiyle,

(57. âyetteki) أنفسهم يظلمون **«kendi kendilerine zulmediyorlardı»** kelimesini يضرون **zarar verirler** kelimesiyle,

(58. âyetteki) وقولوا حطة **«hitta (ya Rabbi , bizi affet) deyin** kelimesini, قولوا هذا الأمر حق كما قيل لكم **size denildiği gibi bu gerçektir, deyiniz** kelimesiyle,

(63. âyetteki) ألطور **«Tur dağı»** kelimesini, ماأنبت من الجبال **bitki ve ağaç örtüsüyle kaplı dağ** kelimesiyle,

(65. âyetteki) خاسئين **«aşağılık»** kelimesini, ذليلين **zillete düşenler** kelimesiyle,

(66. âyetteki) نكالا **«ibret»** kelimesini, عقوبة **ceza olarak** kelimesiyle,

(66. âyetteki) لمابين يديها **«öndekilere»** kelimesini, من قبلهم **kendilerinden öncekilere** kelimesiyle,

(66. âyetteki) ماخلفها **«ardından geleceklere»** kelimesini, الذين بقوا معهم **kendileriyle beraber kalanlar** kelimesiyle,

(66. âyetteki) وموعظة **«bir öğüt»** kelimesini, تذكرة **bir öğüt** kelimesiyle,

(76. âyetteki) بمافتح الله عليكم **«Allah'ın size açtığı»** kelimesini, بماأكرمبه **Allahın size ikram ettikleriyle** kelimesiyle,

(87. âyetteki) بروح القدس **«Ruhu'l-Kudüs ile»** kelimesini, الاسم الذى كان عيسى يحيى به الموتى **Hz. İsa'nın ölüleri dirilttiği isim** kelimesiyle,

(116. âyetteki) قانتون **«boyun eğmiştir»** kelimesini, مطيعون **itaat edenler**

kelimesiyle,

(127. âyetteki) القواعد **«temellerini»** kelimesini, أساس البيت **binanın temeli** kelimesiyle,

(138. âyetteki) صبغة الله **«Allah'ın boyası»** kelimesini, دين الله **Allah'ın dini** kelimesiyle,

(139. âyetteki) أتحاجننا **«bizimle tartışıyor musunuz»** kelimesini أتخاصمننا **bize hasım mı kesiliyorsunuz** kelimesiyle,

(162. âyetteki) ولاهم ينظرون **«ne onlar (ın yüzlerin)e bakılır»** kelimesini, يؤخرون **bekletilirler** kelimesiyle,

(204. âyetteki) ألد الخصام **«hasımların en yamanıdır»** kelimesini, شديد الخصومة **düşmanlığı şiddetli** kelimesiyle,

(208. âyetteki) فى السلم **«İslâma»** kelimesini فى الطاعة **itaatta** kelimesiyle,

(208. âyetteki) كافة **«hepiniz»** kelimesini, جميعا **toptan** kelimesiyle,

Âli İmrân Sûresi

(11. âyetteki) كدأب **«durumu gibi»** kelimesini, كصنع **yapması gibi** kelimesiyle,

(18. âyetteki) بالقسط **«adaletle»** kelimesini, بالعدل **adaletle** kelimesiyle,

(49. âyetteki) الأكمه **«körü»** kelimesini, الذى يولد وهو أعمى **ama olarak dünyaya gelen** kelimesiyle,

(79. âyetteki) ربّانيين **«Rabbin samimi kulları»** kelimesini, علماء فقهاء **ulema ve fukaha** kelimesiyle,

(139. âyetteki) ولاتهنوا **«gevşemeyin»** kelimesini, ولاتضعفوا **gücünüzü yitirmeyin** kelimesiyle,

Nisâ Sûresi

(46. âyetteki) واسمع غير مسمع **«işit, işitmez olası»** kelimesini, يقولون : اسمع لا سمعت **dinle, iyi haber işitmez olasıca** kelimesiyle,

(46. âyetteki) ليّا بألسنتهم **«dillerini eğip bükerek»** kelimesini تحريفا بالكذب **yalan söylemek suretiyle** kelimesiyle,

(117. âyetteki) الاانا ثا **«birtakım dişiler»** kelimesini, موتى **zayıflar, güçsüzler** kelimesiyle,

Mâide Sûresi

(12. âyetteki) وعزرتموهم **«onlara yardım ederseniz»** kelimesini, وعزرتموهم **onlara destek olursanız** kelimesiyle,

(80. âyetteki) لبئس ماقدمت لهم أنفسهم **«gerçekten nefislerinin kendileri için yapıp gönderdiği ne kötüdür»** kelimesini, أمرتهم **nefislerinin kendilerine**

emrettikleri kelimesiyle,

En'am Sûresi

(**23. âyetteki)** ثم لم تكن فتنتهم **«çarelerinin kalmadığı (gün)»** kelimesini, حجتهم **çareleri** kelimesiyle

(134. âyetteki) وما أنتم بمعجزين **«siz onun önüne geçemezsiniz»** kelimesini بمسابقين **önüne geçemezsiniz** kelimesiyle,

A'raf Sûresi

(64. âyetteki) قوما عمين **«basireti körleşmiş bir millet»** kelimesini, كفارا **kâfir** kelimesiyle,

(69. âyetteki) بصطة **«üstün»** kelimesini, شدة **şiddet** kelimesiyle,

(85. âyetteki) ولا تبخسوا **«eksik vermeyin»** kelimesini, لا تظلموا **haksızlık etmeyin** kelimesiyle,

(133. âyetteki) القمل **«haşerat»** kelimesini, الجراد الذى ليس له أجنحة **kanadsız çekirge** kelimesiyle,

(137. âyetteki) يعرشون **«yükseltmekte oldukları sarayları»** kelimesini, يبنون **yaptıkları binalar** kelimesiyle,

(139. âyetteki) متبر **«yıkılmıştır»** kelimesini, هالك **helâk olan** kelimesiyle,

(145. âyetteki) فخذها بقوة **«bunları kuvvetle tut»** kelimesini, بجد و حزم **samimiyet ve ciddiyetle** kelimesiyle,

(157. âyetteki) اصرهم **«ağırlıkları»** kelimesini, عهدهم و مواثيقهم **verdikleri söz** kelimesiyle,

(187. âyetteki) مرساها **«gelip çatması»** kelimesini, منتهاها **sonun gelmesi** kelimesiyle,

(199. âyetteki) خذ العفو **«affı (kolaylık yolunu) tut»** kelimesini, أنفق الفضل **bağışlayıcı ol** kelimesiyle,

(199. âyetteki) وأمر بالعرف **«iyiliği emret»** kelimesini, بالمعروف **doğruyu** kelimesiyle,

Enfâl Sûresi

(2. âyetteki) وجلت قلوبهم **«yürekleri ürperir»** kelimesini, فرقت **korkar** kelimesiyle,

(22. âyetteki) البكم **«dilsizler»** kelimesini, الخرس **dilsizler** kelimesiyle,

(29. âyetteki) فرقانا **«iyi ile kötüyü ayırdedecek bir anlayış (basiret)»** kelimesini, نصرا **yardımcı olarak** kelimesiyle,

(42. âyetteki) بالعدوة الدنيا **«vadinin yakın kenarı»** kelimesini, شاطىء الوادى **vadinin kenarı** kelimesiyle,

Tevbe Sûresi

(8. âyetteki) إلاّ ولا ذمة **«and ve andlaşma»** kelimesini, الإلّ: العهد، والذمة: العهد **kelimesini,** الإلّ **ahd** الذمة **emân** kelimesiyle,

(30. âyetteki) انى يؤفكون **«nasıl da çevriliyorlar»** kelimesini, كيف يكذبون **nasıl yalan söylüyorlar** kelimesiyle,

(36. âyetteki) ذلك الدين القيم **«işte doğru din budur»** kelimesini, القضاء **hüküm** kelimesiyle,

(42. âyetteki) عرضا قريبا **«geçici dünya malı»** kelimesini, غنيمة **ganimet** kelimesiyle,

(42. âyetteki) الشقة **«güç aşılacak mesafe»** kelimesini, المسير **mesafe** kelimesiyle,

(46. âyetteki) فثبطهم **«onları durdurdu»** kelimesini, حبسهم **onları alıkoydu** kelimesiyle,

(57. âyetteki) ملجأ **«sığınılacak yer»** kelimesini, الحرز فى الجبل **dağdaki sığınak** kelimesiyle,

(57. âyetteki) أو مغارات **«yahut mağaralar»** kelimesini, الأسراب فى الارض المخيفة **uçurumlardaki mağara barınakları** kelimesiyle,

(57. âyetteki) أو مدخلا **«ya da sokulacak bir delik»** kelimesini, المأوى **sığınak** kelimesiyle,

(60. âyetteki) و العاملين عليها **«zekat toplayan memurlar»** kelimesini, السعاة **zekat memurları** kelimesiyle,

(67. âyetteki) نسوا الله **«Allah'ı unuttular»** kelimesini, تركوا اطاعة الله **Allah'a itaatı terkettiler** kelimesiyle,

(67. âyetteki) فنسيهم **«O da onları unuttu»** kelimesini تركهم من ثوابه وكرامته **sevap ve kereminden onları mahrum etti** kelimesiyle,

(69. âyetteki) بخلاقهم **«kendi paylarına düşenle»** kelimesini, بدينهم **dinleriyle** kelimesiyle,

(90. âyetteki) المعذرون **«özür bahane edenler»** kelimesini, اهل العذر **özür bahane edenler** kelimesiyle,

(120. âyetteki) مخمصة **«bir açlık»** kelimesini, مجاعة **açlık** kelimesiyle,

(123. âyetteki) غلظة **«sertlik»** kelimesini, شدة **sertlik** kelimesiyle,

(126. âyetteki) يفتنون **«sınanıyorlar»** kelimesini, يبتلون **imtihan edilirler** kelimesiyle,

(128. âyetteki) عزيز **«ağır gelir»** kelimesini, شديد **şiddetli** kelimesiyle,

(128. âyetteki) ماعنتّم **«sıkıntıya uğramanız»** kelimesini, ماشق عليكم **sıkıntıya uğramanız** kelimesiyle,

Yûnus Sûresi

(71. **âyetteki) ثم اقضوا الى «hükmünüzü bana uygulayın»** kelimesini, **انهضوا الى bana elinizden geleni yapın** kelimesiyle,

(71. âyetteki) **ولاتنظرون «bana hiç mühlet de vermeyin»** kelimesini, **تؤخرون elinizden geleni ardınıza koymayın** kelimesiyle,

(33. âyetteki) **حقت «gerçekleşmiş oldu»** kelimesini **سبقت gerçekleşmiş oldu** kelimesiyle,

Hûd Sûresi

(**6. âyetteki) ويعلم مستقرها «Allah onun durduğu yeri bilir»** kelimesini, **يأتيها رزقها حيث كانت nerede olursa olsun rızkı ona gelir** kelimesiyle,

(75. âyetteki) **منيب «Allah'a yönelen»** kelimesini, **المقبل الى طاعة الله Allah-ın itaatına yönelen** kelimesiyle,

(81. âyetteki) **ولايلتفت «geri kalmasın»** kelimesini **يتخلف geri kalmasın** kelimesiyle,

(85. âyetteki) **ولاتعثوا «fenalık etmeyin»** kelimesini **لاتسعوا ifsada koşmayın** kelimesiyle,

Yûsuf Sûresi

(23. âyetteki) **هيت لك «haydi gelsene»** kelimesini, (ابن عباس) **تهيأت لك** (كان يقرؤها مهموزة) **sana hazırlandım** (İbnu Abbas bunu hemzeli okumuştur) ke-kelimesiyle,

(31. âyetteki) **واعتدت «hazırladı»** kelimesini, **هيأت hazırladı** kelimesiyle,

(100. âyetteki) **على العرش «tahtına»** kelimesini, **السرير makamına** kelimesiyle,

(108. âyetteki) **هذه سبيلي «işte benim ilkem budur»** kelimesini, **دعوتي davetimin özü** kelimesiyle,

Ra'd Sûresi

(**6. âyetteki) المثلات «benzerleri»** kelimesini, **ما أصاب القرون الماضية من العذاب evvelki ümmetlerin başlarına gelen azab** kelimesiyle,

(9. âyetteki) **الغيب والشهادة «gizliyi ve aşikarı»** kelimesini, **السر والعلانية gizli ve açık** kelimesiyle,

(13. âyetteki) **شديد المحال «pek kuvvetli»** kelimesini, **شديد المكر والعداوة düşmanlarını ve hilecileri yakalaması pek yaman** kelimesiyle,

Nahl Sûresi

(**47. âyetteki) على تخوف «bir korku üzerinde»** kelimesini, **نقص من اعمالهم amellerindeki eksiklik** kelimesiyle,

(68. âyetteki) واوحى ربك الى النحل **«Rabbin bal arısına (şöyle) vahyetti** kelimesini, الهمها **ona ilham etti** kelimesiyle,

İsrâ Sûresi

(72. âyetteki) وأضل سبيلا **«yolu daha sapıktır»** kelimesini, أبعد حجة **hiç delili olmayan** kelimesiyle,

(92. âyetteki) قبيلا **«karşımıza»** kelimesini, عيانا **apaçık** kelimesiyle,

(110. âyetteki) وابتغ بين ذلك سبيلا **«bu ikisinin arasında bir yol tut»** kelimesini, اطلب بين الاعلان والجهر و بين التخافت والخفض طريقا لا جهرا شديدا ولا خفضا لا يسمع اذنك **namazda ne herkesin duyacağı şekilde, ne de kulağın işitmeyecek kadar sessiz okuma, bu ikisinin arasında bir yol takip et** kelimesiyle,

Meryem Sûresi

(25. âyetteki) رطبا جنيا **«olmuş taze hurma»** kelimesini, طريا **taze** kelimesiyle,

Tâhâ Sûresi

(45. âyetteki) أن يفرط **«taşkınlık etmesinden»** kelimesini, يعجل **acele davranmasından** kelimesiyle,

(45. âyetteki) يطغى **«iyice azmasından»** kelimesini, يعتدى **haddi aşmasından** kelimesiyle,

(119. âyetteki) لاتظمأ **«susamıyacaksın»** kelimesini, لاتعطش **susamıyacaksın** kelimesiyle,

(119. âyetteki) ولاتضحى **«kuşluk vakti güneşi(nin ısısı)ndan etkilenmiyeceksin** kelimesini, لايصيبك حر **güneş altında kalmaycaksın** kelimesiyle,

Müminûn Sûresi

(50. âyetteki) الى ربوة **«tepeye»** kelimesini, المكان المرتفع **yüksekce yer** kelimesiyle,

(50. âyetteki) ذات قرار **«oturmaya elverişli»** kelimesini, خصب **münbit** kelimesiyle,

(50. âyetteki) ومعين **«çeşmeli»** kelimesini, ماء طاهر **temiz su** kelimesiyle,

(52. âyetteki) أمتكم **«ümmetiniz»** kelimesini, دينكم **dininiz** kelimesiyle,

Furkân Sûresi

(1. âyetteki) تبارك **«hayır ve bereketi çoktur»** kelimesini, تفاعل من البركة **bereketi bol** kelimesiyle,

Şuarâ Sûresi

(102. âyetteki) كَرَّة **«bir kere daha»** kelimesini, رجعة **bir kere daha** kelimesiyle,

Neml Sûresi

(52. âyetteki) خاوية **«çökmüş»** kelimesini, سقطأعلاهاعلىأسفلها **tepe taklak düştü** kelimesiyle,

(89. âyetteki) فلهخير **«ona daha hayırlısı var»** kelimesini, ثواب **sevap** kelimesiyle,

Rûm Sûresi

(12. âyetteki) يبلس **«umutsuzluk içinde susarlar»** kelimesini, ييأس **üzüntü içindedirler** kelimesiyle,

Fâtır Sûresi

(27. âyetteki) جدد **«yollar»** kelimesini, طرائق **yollar** kelimesiyle,

Sâffât Sûresi

(23. âyetteki) الىصراطالجحيم **«cehennemin yoluna** kelimesini, طريق النار **cehennemin yolu** kelimesiyle,

(24. âyetteki) وقفوهم **«durdurun onları»** kelimesini, احبسوهم **bekletin onları** kelimesiyle,

(24. âyetteki) إنهممسئولون **«çünkü onlar sorguya çekilecekler»** kelimesini محاسبون **hesap verecekler** kelimesiyle,

(25. âyetteki) مالكملاتناصرون **«size ne oldu ki birbirinize yardım etmiyorsunuz»** kelimesini, تمانعون **birbirinizi kurtarmıyorsunuz** kelimesiyle,

(26. âyetteki) مستسلمون **«teslim olmuşlardır»** kelimesini, مستنجدون **kıstınlmışlardır** kelimesiyle,

(142. âyetteki) وهومليم **«(kendisini) kınayarak»** kelimesini, مسيىء.مذنب **hataya düşmüş** kelimesiyle,

Fussilet Sûresi

(3. âyetteki) فصّلت **«açıklanmış»** kelimesini, بينت **beyan olunmuş** kelimesiyle,

(26. âyetteki) والغوافيه **«onun hakkında gürültü edin»** kelimesini, عيبوه **onu hafife alın** kelimesiyle,

Kamer Sûresi

(8. âyetteki) مهطعين «**boyunlarını çağırana doğru uzatmış koşarlarken** kelimesini, مقبلين **yönelenler** kelimesiyle,

Vâkı'a Sûresi

(5. âyetteki) بست «**serpildiği**» kelimesini فتت **parçalandığı** kelimesiyle,

(19. âyetteki) ولاينزفون «**ne de akılları giderilir**» kelimesini, ولايقيئون كما يقيئ صاحب خمر الدنيا **dünyada içki içenlerde olduğu gibi bunlarda kusma olmaz** kelimesiyle,

(46. âyetteki) الحنث العظيم «**en büyük günah**» kelimesini, الشرك **şirk** kelimesiyle,

Haşr Sûresi

(23. âyetteki) المهيمن «**gözetip koruyan**» kelimesini, الشاهد **her an gözeten** kelimesiyle,

(23. âyetteki) العزيز «**üstün, galip**» kelimesini, المقتدر على مايشا، **istediğini yapabilen** kelimesiyle,

(24. âyetteki) الحكيم «**herşeyi hikmeti uyarınca yapandır**» kelimesini, المحكم لما أراد **herşeyi yerli yerince yapan** kelimesiyle,

Munâfikûn Sûresi

(4. âyetteki) خشب مسندة «**bostan korkuluğu**» kelimesini, نخل **hurma kütüğü** kelimesiyle,

Mülk Sûresi

(3. âyetteki) من فطور «**bozukluk**» kelimesini, تشقق **yarılma** kelimesiyle,

(4. âyetteki) وهو حسير «**ümidini kesmiş bir halde**» kelimesini, كليل ضعيف **narin, zayıf** kelimesiyle,

Nûh Sûresi

(13. âyetteki) لاترجون لله وقارا «**Allah için saygı (göstermek) istemiyorsunuz** kelimesini, لاتخافون له عظمة **büyüklük taslayarak Ondan korkmuyorsunuz** kelimesiyle,

Cin Sûresi

(3. âyetteki) جدّ ربنا «**Rabbimizin şanı**» kelimesini, عظمته **Rabbimizin büyüklüğü** kelimesiyle,

Müddessir Sûresi

(47. âyetteki) أتانااليقين **«ölüm bize gelip çattı»** kelimesini, الموت **ölüm** kelimesiyle,

Kıyame Sûresi

(33. âyetteki) يتمطى **«çalım satarak»** kelimesini, يختال **kasıla kasıla** kelimesiyle,

Nebe' Sûresi

(33. âyetteki) أترابا **«yaşıt kızlar»** kelimesini, فى سن واحد ثلاث و ثلاثين سنة **hepsi otuzunda** kelimesiyle,

Nâziât Sûresi

(42. âyetteki) مرساها **«gelip çatması»** kelimesini, منتهاها **son noktası** kelimesiyle,

Abese Sûresi

(32. âyetteki) متاعالكم **«sizin geçiminiz için»** kelimesini, منفعة **menfaatınız için** kelimesiyle,

İnşikak Sûresi

(25. âyetteki) غير ممنون **«bitmez tükenmez»** kelimesini, منقوص **tükenmez** kelimesiyle,

4- Garip ve Müşkil Kelimelerin Tefsirinde Arab Şiirinin Önemi

Ebu Bekri'l-Enbâri şöyle der: Sahabe ve tabiun, Kur'an'ın garip ve müşkil kelimelerini tefsir ederken, genellikle Arab şiirinden istifade ederlerdi. Bu gerçeği bilmeyen bir grub ulema, nahivcilerin bu konudaki tutumuna karşı çıkarak: 'Bunu uyguladığınız takdirde şiiri, Kur'an'ın bir aslı yapmış olursunuz. Şiir, âyet ve hadisle zemmedildiği halde, Kur'andaki garip kelimelerin tefsirinde şahid olarak bunu kullanmak nasıl caiz olur?

Onların, **şiiri Kur'an'a asıl ittihaz ettiğimiz** şeklindeki iddiaları doğru değildir. Bilakis gayemiz, Kur'an'da mevcut olan garip kelimeleri şiirle açıklamaktır. Zira Cenâbı Hak: اناانزلناه قرآناعربيا **«Biz, onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik..»** (Yusuf, 2.) âyeti ile, بلسان عربى مبين **«...apaçık Arapça bir dildir.»** (Nahl, 103.) âyetini inzal buyurmuştur.

İbnu Abbas şöyle der: Şiir, Arab'ın divanıdır. Allah'ın Arabça indirdiği Kur' an'dan bir kelimenin mânasını anlayamazsak, divanına müracaat eder, bu keli-

menin mânasını öğreniriz.

Ebu Bekri'l-Enbâri, İkrime tarikıyle, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bana Kur'an'ın gariblerinden soracak olursanız, şiire müracaat edin derim. Çünkü şiir, Arab'ın divanıdır.

Ebu Ubeyd, «F e d â i l» adlı eserinde şöyle der: Bize Huşeym, o Husayn b. Abdurrahman'dan, o Abdullah b. Abdurrahman b. Utbe'den, o da İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunur: Kur'an'dan bir kelime sorulduğunda İbnu Abbas, şiirden örnek getirirdi. Yani, kelimenin mânasını şiirle şahit getirerek açıklardı.

Burada şunu belirtmek isterim: Biz, bu konuda İbnu Abbas'dan çokça rivayette bulunduk. Kendisinden en çok nakilde bulunduğumuz eser, Nâfi' b. Ezrak'ın «M e s â i l» adlı eseridir. İbnu'l-Enbâri, bunların bir kısmını «K i t â b u'l-V a k f»da, Taberani de «M u' c e m u' l - K e b i r»inde zikretmişlerdir. Faydalı olur ümidiyle tamamını burada serdetmeyi uygun buldum.

Bana, Ebu Abdillah Muhammed b. Ali es-Sâlihi kendisinden okurken, o Ebu İshak et-Tenûhi, o Kasım b. Asâkir, ona Ebu Nasr Muhammed b. Abdillah eş-Şirazi, ona Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Es'ad el-Irakî, ona Ebu Ali Muhammed b. Saîd b. Nebhâhi'l-Kâtip, ona Ebu Ali b. Şâzan, ona İbnu'l-Tastî adıyla tanınan Ebu'l-Huseyn Abdussamed b. Ali b. Muhammed b. Mukerrem, ona Ebu Sehl es-Sırrî b. Sehl el-Cundyesabûrî, ona Yahya b. Ebî Ubeyde Bahr b. Ferrûh el-Mekkî, ona Sa'd b. Ebî Saîd, ona İsa b. De'b, ona Humeydu'l-Arac ve Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed, o da babasından yaptığı rivayette, babası şöyle demiştir:

Abdullah b. Abbas, Kâbe'nin avlusunda otururken, bazı kimseler etrafını çevirmiş, kendisinden bazı âyetlerin tefsirini soruyorlardı. Bunun üzerine Nâfi' b. Ezrak, Necdet b. Uveymir'e dönerek: Haydi kalk, bilgisi olmadan âyetleri tefsire cüret eden şu kimsenin yanına gidelim, der. Beraberce yanına giderler ve kendisine şöyle derler: Sana, Allah'ın Kitab'ından bazı âyetlerin mânalarını sormak istiyoruz. Bize bunların tefsirini yap ve Arap şiirinden uygun düşenleri şahid olarak getir. Çünkü Allahu Taâlâ Kur'an'ı açık bir Arapça ile indirmiştir, dediler. Bunun üzerine İbnu Abbas; aklınıza geleni sorun, karşılığında bulundu.

Nâfi' İbnu Abbas'a عن اليمين وعن الشمال عزين **«sağdan, soldan ayrı ayrı gruplar halinde»** Meâric, 37.) âyetini bana tefsir edermisin, diye sorar. İbnu Abbas, العزون **arkadaş grupları,** cevabını verince, Arablar bunu bu mânada kullanır mı? diye sorar. İbnu Abbas; evet kullanır, Ubeyd b. el-Abras'ın şu beytini duymadın mı? der:

فجاؤا يهرعون اليه حتى   يكونوا حول منبره عزينا

Koşarak ona gelip minberinin etrafında bir grup oluşturdular.

Nâfi, aşağıdaki âyetlerde geçen kelimeler hakında İbnu Abbas'a şu soruları yöneltir:

Nâfi: وابتغوا اليه الوسيلة **«ona (yaklaşmağa) yol arayın»** (Mâide, 35.) âyetindeki الوسيلة ne demektir?

İbnu Abbas: الوسيلة **ihtiyaç, sebeb, çare** demektir.

Nâfi : Araplar kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Antere'nin şu şiirini duymadın mı?

ان الرجال لهم اليك وسيلة ان يأخدوك تكحلي وتخضبي

Nâfi : شرعة ومنهاجا **«...şeriat ve yol..»** (Mâide, 48.) âyetindeki kelimeleri açıklar mısın?

İbnu Abbas: الشرعة **din,** المنهاج **da yol** demektir.

Nâfi : Araplar kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Ebu Sufyan b. Hâris b. Abdulmuttalib'in şu beytini duymadın mı? لقد نطق المأمون بالصدق والهدى و بين للاسلام دينا و منهاجا

Yemin olsun ki Muhammed (s.a.) doğruluk ve adalet üzere konuşup, İslamın kanun ve yolunu (ilkesini) açıkladı.

Nâfi : اذا اثمر و ينعه **«..Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman»** (Enam, 99.) âyetindeki ينعه kelimesini açıklar mısın?

İbnu Abbas: ينعه **; meyvenin olgunlaşması ve ermesidir.**

Nâfi : Arablar kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

اذا امشت وسط الناس تأودت كما اهتز غصن ناعم النبت يانع

Sevgili, kadınlar arasında yürürken olgun meyveli ağaç dallarının hareketi gibi, ağır ağır, salınarak yürür.

Nâfi : وريشا **«...süs elbisesi...»** (A'raf, 26.) âyetindeki bu kelimeyi açıklar mısın?

İbnu Abbas: الريش **mal** demektir.

Nâfi : Arablar kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

فرشنى بخير طالما قدبريتنى و خير الموالى من يريش و لا يبرى

Bana hayırlı mallar vermekle ihsanda bulun, benden ihsanını kesmen çok uzadı. Dostların en hayırlısı ihsanı sürekli olandır; esirgeyen değil.

Nâfi : لقد خلقنا الانسان فى كبد **«Biz insanı zorluklara dayanıklı yarattık.»** (Beled, 4.) âyetindeki كبد kelimesini açıklar mısınız?

İbnu Abbas: كبد **; itidal ve istikamet** demektir.

Nâfi : Araplar kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Lebid b. Rabia'nın şu beytini duymadın mı?

ياعين هلا بكيت أربد اذ قمنا و قام الخصوم فى كبد

Ey gözüm (sevgilim), biz itidalimizi muhafaza ederek, düşmanlarımızla karşılaştığımızda, sen İrbed'e ağlamalı değil miydin?.

Nâfi : يكاد سنا برقه «..**şimşeğin parıltısı neredeyse..**» (Nur, 43.) âyetindeki سنا ne demektir?

İbnu Abbas: سنا, ışık demektir.

Nâfi :Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Ebu Süfyan b. Hâris'in şu beytini duymadın mı?

يدعو الى الحق لايبغى به بدلا يجلو بضوء سناه داجى الظلم

Peygamber, karşılık beklemeksizin (insanları) İslam'a çağırıyor. Getirdiği ışığın (dinin) nuruyla, karanlıkları aydınlatıyor.

Nâfi : و حفدة «..**torunlar..**» (Nahl, 72.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: حفدة ; **oğlunun oğlu** demektir. Bu da yardımcılar mânasınadır.

Nâfi : Arablar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

حفد الولائد حولهنّ و أسلمت بأكفهن أزمّة الأجمال

Torunlar, ninelerinin etrafında koşuşarak develerin yularını onların ellerine verdiler.

Nâfi : و حنانا من لدنا «**Katımızdan bir şefkat...**» (Meryem, 13.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **tarafımızdan bir şefkat** demektir.

Nâfi : Arablar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Tarfetu'bnu'l-Abd'ın şu beytini duymadın mı?

أبامنذر أفنيت فاستبق بعضنا حنانيك بعض الشرّ أهون من بعض

Ey Eba Münzir, bizi mahvettin, acı bize; senin bir kısım şerleri bağışlaman, diğerlerinden daha kolaydır.

Nâfi : أفلم ييأس الذين آمنوا «...**inanlar hâla anlamadılar mı?...**» (Ra'd, 31.) âyetindeki ييأس ne demektir?

İbnu Abbas: Beni Mâlik dilinde **bilmiyor mu?** demektir.

Nâfi : Arablar, bunu bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Mâlik b. Avf'ın şu beytini duymadın mı?

لقد يئس الأقوام أنى أنا ابنه ان كنت عن ارض العشير ة نائيا

Yemin olsun ki, kendilerinden uzakta bulunsam da, kavmim benim kendi çocukları olduğumu biliyorlar.

Nâfi : مثبورا «..**mahvolmuş..**» (İsrâ, 102.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **lânete uğramış, hayırdan mahrum olmuş,**

demektir.

Nâfi : Arablar, bunu bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Abdullah b. Zeb'arî'nin şu beytini duymadın mı?

اذأتاني الشيطان في سنة النوم ومن مال ميله مثبورا

Şeytan bana uyku halinde geldi. Kim şeytanın yolunu izlerse hayırdan mahrum olur.

Nâfi : فأجاءها المخاض **«..doğum sancısı onu getirdi..»** (Meryem, 23.) âyetindeki أجاءها ne demektir?

İbnu Abbas: أجاءها nin mânası **sığınmaya zorladı,** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Hassan b. Sâbit'in şu beytini duymadın mı?

اذ شددنا شدة صادقة فاجأناكم الى سفح الجبل

Biz şiddetli bir saldırı düzenlersek, sizi mağara kovuklarına sığınmaya mecbur bırakırız.

Nâfi : نديًا **«..meclisi..»** (Meryem, 73.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **toplantı yeri** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

يومان يوم مقامات واندية ويوم سير الى الأعداء تأويب

Günler iki türlüdür; biri iyş ü işret günü ise, öbürü düşmana haddini bildirme günüdür.

Nâfi : أثاثا ورئيا **«...eşyaca ve gösterişce»** (Meryem, 74.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الأثاث kelimesi **eşya,** الرئ ise **içecek maddesi** demektir.

Nâfi : Arablar, bunu bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

كان على الحمول غداة ولوا من الرئي الكريم من الأثاث

Bineklerinin üzerinde eşyanın değerlisi olan su ve ev eşyasıyle döndüler.

Nâfi : فيذرها قاعا صفصفا **«Yerlerini boş, dümdüz bırakacaktır»** (Tâhâ, 106.) âyetindeki kelimelerin mânası ne demektir?

İbnu Abbas: القاع ; **düz ve kaygan yer,** الصفصف **ise tesviye edilmiş yer** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

بملمومة شهباء لو قذفوا بها شماريخ من رضوى اذن عاد صفصفا

O beyazımsı yalçın kara kayaları, Radva tepesine indirirlerse orası dümdüz olur.

Nâfi : وانك لاتظمأ فيها ولا تضحى «..ne susarsın, ne de güneşin sıcağından etkilenirsin..» (Tâhâ, 119.) âyetindeki تظمأ و تضحى kelimeleri hangi mânadadır?

İbnu Abbas: تظمأ و تضحى, **güneşin sıcağından etkilenmezsin,** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

رأت رجلا أما اذا الشمس عارضت فيضحى و أمّا بالعشى فيخصر

Kadın, güneşin karşısında çalışıp ter döken, akşam olunca da yatıp istirahat eden bir adam buldu..

Nâfi : له خوار «..**böğürmesi olan..**» (A'raf, 148.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: له خوار, **onun böğürmesi de vardır,** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

كان بنى معاوية بن بكر الى الاسلام صائحة تخور

Bekr oğlu Muavıye oğulları Müslümanlara karşı homurdanmaya başladılar.

Nâfi : ولا تنيا فى ذكرى «..**beni anmakta gevşeklik etmeyin.**» (Tâhâ, 42.) âyetindeki تنيا nin mânası nedir?

İbnu Abbas: تنيا, **ikiniz de emirlerimde gevşek davranmayın** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

انى وجدك ما ونيت ولم أزل أبغى الفكاك له بكل سبيل

O seni nerede buldu, ben hiç gevşeklik göstermeden onu kurtarmanın yollarını aradım.

Nâfi : القانع والمعتر «..**isteyene de, istemeyene de verin..**» (Hac, 36.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: القانع, **kendisine verilenle yetinen,** المعتر **ise, kapı kapı dolaşıp dilenendir.**

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

على مكثريهم حق معتر بابهم و عند المقلين السماحة و البذل

Onların zenginleri üzerinde kapılarını çalanlarının hakları vardır, fakirleri ise tok gözlü ve cömerttir.

Nâfi : و قصر مشيد «..**sağlam köşk..**» (Hac, 45.) âyetindeki مشيد in mânası nedir?

İbnu Abbas: مشيد in mânası, kerpiç ve harçla sağlamlaştırılmış demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Adiyyu'bnu Zeyd'in şu beytini duymadın mı?

شادهمرمر او جلله كلسا فللطير فى ذراه وكور

Binayı mermerle sağlamlaştırıp tuğlayla ile çatısını kapattı. Damında da kuşların yuvası var.

Nâfi : شواظ «..**yalın ateş..**» (Rahmân, 35.) kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: شواظ, kor halindeki ateş parçası demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Lebidu'bnu Rabia'nın şu beytini duymadın mı?

يظل يشب كيرا بعد كير و ينفخ دائبا لهب الشواظ

Körüğü çektikçe çekiyor, böylece körük sürekli yalın ateş saçıyordu.

Nâfi : قدافلح المؤمنون «**Müminler felah ve saadete erdiler.** (Müminûn, 1.) âyetindeki افلح nın mânası nedir?

İbnu Abbas: افلح, kurtuldular, mesut oldular demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Lebidu'bnu Rabia'nın şu beytini duymadın mı?

فاعقلى ان كنت لمّا تعقلى و لقد افلح من كان عقل

Eğer hâlâ aklını başına almamışsan, aklını başına al; yemin olsun ki aklını başına alan mesud olmuş, kurtulmuştur.

Nâfi : يؤيد بنصره من يشاء «..**Allah dilediğini yardımıyla destekler..**» (Âl-i İmrân, 13.) âyetindeki يؤيد nün mânası nedir?

İbnu Abbas: يؤيد destek olur, destekler demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Hassân b. Sâbit'in şu beytini duymadın mı?

برجال لستمو أمثالهم أيدوا جبريل نصرا فنزل

Bir takım kahraman insanlar ki, siz asla onların dengi olamazsınız; onlar Cibril-i Emin'in inmesiyle desteklendiler.

Nâfi : و نحاس «..**kıpkızıl bir duman..**» (Rahmân, 35.) kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: نحاس ın mânası, alevsiz duman demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şairin şu beytini duymadın mı?

يضيئ كضوء سراج السليط لم يجعل الله فيه نحاسا

Allah, içine kıpkızıl bir duman koymadığı halde, o petrol lambası gibi ışık saçıyordu.

Nâfi : أمشاج «..**karışık..**» (İnsan, 2.) kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: أمشاج, rahimde kadın ve erkek menisinin karışmasıdır.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

كأن الريش و الفوقين منه خلال النصل خالطه مشيج

Nâfi : وفومها «..sarmısağından..» (Bakara, 61.) kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Kelimenin mânası, buğday demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Ebu Mihceni's-Sekafi'nin şu beytini duymadın mı?

قدكنت احسبنى كأغنى واحد قدم المدينة عن زراعة فوم

Ben kendimi buğday ziraatıyle meşgul olmamdan dolayı Mendine'ye yerleşmiş çok zengin birisi gibi sanıyordum.

Nâfi : وأنتم سامدون **«..Siz boş şeylerle oyalanıp duruyorsunuz..»** (Necm, 61.) âyetindeki سامدون nun mânası nedir?

İbnu Abbas: السمود, eğlence ve boş şeyler demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Huzeylete bintu Bekr'in şu beytini duymadın mı?

ليت عادا قبلوا الحق ولم يبدوا اجحودا

قيل فقم فانظر اليهم ثم دع عنك السمودا

Ne olurdu! Ad kavmi hakkı kabul etselerdi; inkar yoluna sapmasalardı.

Dendi ki kalk onların akibetlerine bak; sonra da bu oyalanmayı bırak.

Nâfi : لافيها غول **«Onda ne sersemletme var..»** (Sâffât, 47.) âyetindeki غول un mânası nedir?

İbnu Abbas: غول un mânası, dünyadaki içki gibi kötü ve çirkin olmayan içki demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, İmru'l-Kays'ın şu beytini duymadın mı?

ربّ كأس شربت لاغول فيها وسقيت النديم منها مزاجا

Aklı başdan götürmeyen nice kadehler içtim ve ondan yoldaşlarıma da sundum.

Nâfi : والقمر اذا اتسق **«Dolunay şeklini alan aya ki.»** (İnşikak, 18.) âyetteki اتسق nın mânası nedir?

İbnu Abbas: اتسق demek, bir arada toplanmak demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Tarafatu'bnu-Abd'in şu beytini duymadın mı?

ان لنا قلائص نقانقا مستوسقات لم يجدن سائقا

Bizim, sürücüleri olmasa da bir araya toplanan deve kuşlarımız var.

Nâfi : هم فيها خالدون **«..onlar orada ebedi kalacaklardır.»** (Bakara, 39.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Oradan asla çıkamayacaklar, ebedi kalacaklar, demektir.

Nâfi : Araplar bunu, bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Adiyyu'bnu Zeyd'in şu beytini duymadın mı?

فهل من خالدامًا هلكنا و هل بالموت للناس عار!

Eğer biz ölürsek, (başkaları) ölümsüz mü kalacak. Ölüm isanlara ar mı olur!

Nâfi : و جفان كالجواب **«havuzlar kadar (geniş) leğenler»** (Sebe, 13.) âyetindeki kelimenin mânası ne dedir?

İbnu Abbas: كالحياض , **havuzlar kadar** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Tarafatu'bnu'l-Abd'ın şu beytini duymadın mı?

كالجوابى لا تنى مترعة بقرى الأضياف أو للمحتضر

Havuzlar kadar büyük olan kazanlar misafirler ve köylerden gelen için dolup taşmaktadır.

Nâfi : فيطمع الذى فى قلبه مرض **«...kalbinde hastalık bulunan kimse tamah etmesin..»** (Ahzâb, 32.) âyetindeki مرض ın mânası nedir?

İbnu Abbas: الفجور و الزنا , **kötü huylar ve zina** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

حافظ للفرج راض بالتقى ليس ممن قلبه فيه مرض

Namusunu koru, takvaya yönel; bütün bunlar kalbinde hastalık olmayanların işidir.

Nâfi : من طين لازب **«..yapışkan bir çamurdan...»** (Sâffât, 11.) âyetindeki لازب in mânası nedir?

İbnu Abbas: لازب in mânası, **yapışkan** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Nâbiga'nın şu beytini duymadın mı?

فلا يحسبون الخير لا شر بعده و لا يحسبون الشر ضربة لازب

Onlara bir iyilik gelirse şımarmazlar; kötülük de dokunursa, onu yapışkan (sürekli) kabul edip ümitsizliğe düşmezler; (yani hep itidal üzere bulunurlar.)

Nâfi : أندادا **«..eşler..»** (Bakara, 22.) âyetindeki انداد nin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **denk ve benzeri** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Lebid b. Rabia'nın şu beytini duymadın mı?

أحمد الله فلا ندله بيده الخير ما شاء فعل

Eşi benzeri olmayan Allah'a hamdederim. Bütün hayırlar elindedir, ancak O'nun dediği olur.

Nâfi : لشوبا من حميم **«..kaynar su karıştırılmış bir içkileri var.»** (Sâffât, 67.) âyetindeki شوبا in mânası nedir?

İbnu Abbas: شوبا , **sıcak su ve irin karıştırılmış,** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Ebu's-Salt'ın şu beytini duymadın mı?

تلك المكارم لا قعبان من لبن شيبا بماء فعادا بعد أبوالا

Bu iyilikler, şereflerdir; yoksa su karıştırıldıktan sonra sidiğe dönüşen iki kadeh süt gibi değildir. (Yani bu iyilikler sahte değildir.)

Nâfi : عجل لنا قطنا «..**bizim (azabdan) payımızı çabuk ver..**» (Sâd, 16.) âyetindeki قطنا nın mânası nedir?

İbnu Abbas: القط nun mânası, **ceza** demektir.

Nâfi : Araplar, bu kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, A'şâ'nın şu beytini duymadın mı?

ولا الملك النعمان يوم لقيته بنعمته يعطى القطوط ويطلق

Kral Numan, kendisiyle karşılaştığım gün ne kimseyi cezalandırıyor, ne de kimseye ihsanda bulunuyordu.

Nâfi : من حمإ مسنون «..**işlenebilen kuru balçıktan..**» (Hicr, 26.) âyetindeki حمإ مسنون ün mânası nedir?

İbnu Abbas: حمإ **balçık,** المسنون **şekil verilmiş** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Hamzetu'bnu Abdilmuttalib'in şu beytini duymadın mı?

أغرّ كأن البدر سنّة وجهه جلا الغيم عنه ضوءه فتبدّدا

Peygamberin yüzünün şekli, sanki bulutları ışığıyla dağıtıp parçalayan ay parçası!

Nâfi : البائس الفقير «..**sıkıntı içinde bulunan fakirlere...**» (Hac, 28.) âyetindeki البائس in mânası nedir?

İbnu Abbas: البائس الفقير **maddi sıkıntı içinde bulunan kimse** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

يغشاهم البائس المدقع والضيف وجار مجاور جنب

Yoksullar, misafirler, kapı komşuları evlerinden hiç eksik olmaz.

Nâfi : ماء غدقا «..**bol su..**» (Cin, 16.) âyetindeki غدقا kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: غدقا **bol su** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

تدنى كراديس ملتفا حدائقها كالنبت جادت بها أنهارها غدقا

Suyu bol nehirlerin suladığı bitki gibi, sarmaş dolaş olan dallarını sarkıtmış.

Nâfi : بشهاب قبس «..**ateş koru..**» (Neml, 7.) âyetindeki قبس kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: بشهاب قبس kelimesi, **parlak bir ateş koru,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Tarafatu'bnu'l-Abd'in şu beytini duymadın mı?

همم عراني فبت أدفعه دون سهادي كشعلة القبس

Kor parçası gibi beni rahatsız eden uykusuzluğuma rağmen, artan hastalığımı yenmeye çalıştım.

Nâfi : عذاب أليم **«..can yakıcı bir azab»** (Bakara, 10.) âyetindeki أليم kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: أليم in mânası **acıklı** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

نام من كان خليا من ألم و بقيت الليل طولا لم أنم

Derdi tasası olmayan uyudu; ben ise bütün gece boyunca kıvranıp durdum.

Nâfi : و قفينا على آثارهم **«Onların ardından ...gönderdik..»** (Mâide, 46.) âyetindeki قفينا nın mânası nedir?

İbnu Abbas: قفينا nın mânası, **enbiyanın izince gönderdik,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Adiyyu'bnu Zeyd'in şu beytini duymadın mı?

يوم قفت عيرهم من عيرنا و احتمال الحى فى الصبح فلق

Sabah aydınlığında kabile yüklerini yükleyip, onların kafilesi de bizim kafilenin izince yürüdüğü gün..

Nâfi : اذا تردى **«..(çukura) düştüğü zaman..»** (Leyl, 11.) âyetindeki تردى kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: تردى , **öldüğü zaman ateşe atılmak,** demektir.

Nâfi : Arablar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Adiyyu'bnu Zeyd'in şu beytini duymadın mı?

خطفته منية فتردى و هو فى الملك يأمل التعميرا

Ölüm onu kapıp ateşe atmak üzere o ise hâla mal mülk peşinde koşuyor.

Nâfi : فى جنات و نهر **«..cennetlerde, ırmaklar(ın kenarların)da...»** (Kamer, 54.) âyetindeki نهر kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: نهر , **bolluk** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Lebidu'bnu Rabi'nın şu beytini duymadın mı?

ملكت بها كفى فانهرت فتقها يرى قائم من دونها ما وراءها

Nâfi : و ضعها للانام **«Allah yeri halk için yarattı.»** (Rahmân, 10.) âyetindeki الأنام ın mânası nedir?

İbnu Abbas: الانام , **insanlar, halk** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Lebidu'bnu Rabia'nın şu beytini duymadın mı?

فان تسألينا مم نحن فاننا عصافير من هذا الأنام المسحر

Sen bizim kim olduğumuzu soracak olursan, (bilki) biz bu gelişip güçlenmekte olan milletin önderleriyiz.

Nâfi : أن لن يحور **«O, hiç (Rabbine) dönmeyeceğini..»** (İnşikak, 14.) âyetindeki يحور kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Habeş lügatında mânası, **hiç dönmeyecek** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâir Lebid'in şu beytini duymadın mı?

وما المرء الا كالشهاب وضوءه يحور رمادا اذ هو ساطع

İnsanoğlu, parladıktan sonra küle dönüşen ateşe ve ışığına benzer; ölümlüdür.

Nâfi : ذلك أدنى أن لا تعولوا **«..adaletten ayrılmamanız için en uygun olanı budur.»** (Nisâ, 3.) âyetindeki أدنى أن لا تعولوا kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: أدنى أن لا تعولوا **adaletten sapmamanız için en uygun olanıdır,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

انّا تبعنا رسول الله واطرحوا قول النبى وعالوا فى الموازين

Biz Allah'ın elçisinin peşinden gittik; onlar ise peygamberin sözünü atıp çeşitli yollara saptılar.

Nâfi : وهو مليم **«..kınayarak...»** (Sâffât, 142.) âyetindeki مليم kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: مليم **hata işleyen** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Umeyyetu'bnu's-Salt'ın şu beytini duymadın mı?

برىء من الآفات ليس لها بأهل ولكنّ المسيء هو المليم

O kötülüklerden uzaktır, dengi yoktur; rezil olan ise, o alçağın kendisidir.

Nâfi : اذ تحسونهم باذنه **«Kendi izniyle onları öldürdüğünüz sürece..»** (Âl-i İmran, 152.) âyetindeki تحسّ kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: تحسونهم **, onları ödürürsünüz** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

ومنا الذى لاقى بسيف محمد فحسّ به الأعداء عرض العساكر

Bizden kimimiz Muhammed'in kılıcı ile karşılaştı da; O askerin karşısında kılıcı ile düşmanlarını öldürdü.

Nâfi : ما ألفينا **«..bulduğumuz..»** (Bakara, 170.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: ألفينا **bulduk** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Nâbiga beni Zübyan'ın şu beytini duymadın mı?

فحسّبوه فالفوه كما زعمت تسعاو تسعين لم تنقص و لم تزد

Senin söylediğin gibi ne bir eksik, ne de bir fazla tamı tamına doksan dokuz olarak hesab ettiler; hesap ettikleri gibi de buldular.

Nâfi : جنفا **«..hata..»** (Bakara, 182.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: جنفا **, vasiyyette haksızlık yapmaktır,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Adiyyu'bnu Zeyd'in şu beytini duymadın mı?

أمّك يانعمان في أخواتها تأتين ماتأتينه جنفا

Ey Numan, senin anan kız kardeşleri gibi haksızlık eden bir kadındır.

Nâfi : بالبأساء و الضراء **«..darlık ve sıkıntı ile..»** (En'am, 42.) âyetindeki kelimelerin mânası nedir?

İbnu Abbas: البأساء **, darlık** و الضراء **, sıkıntı** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeleri bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Zeydu'bnu Amr'ın şu beytini duymadın mı?

ان الاله عزيز و اسع حكم بكفه الضراء و البأساء و النعم

Şüphesiz ki (gerçek) ilâh güçlü ve hükmü herşeyi kaplamıştır; iyilikler de kötülükler de kendi elindedir. (Yani dilediğini yapar.)

Nâfi : الا رمزا **«..alâmet..»** (Âli İmran, 41.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: رمزا kelimesi **elle, başla işaret** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

مافي السماء من الرحمن مرتمز الاّ اليه و مافي الأرض من وزر

Göklerdeki herşey Rahman'ın varlığına işaret eder; yeryüzünde de Ondan başka sığınılacak hiçbir şey yoktur.

Nâfi : فقد فاز **«..işte o kurtuluşa ermiştir..»** (Âl-i İmran, 185.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: فاز **, mesut oldu ve kurtuldu** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Abdullah b. Ravaha'nın şu beytini duymadın mı?

و عسى ان أفوز ثمت القى حجة أتقي بها الفتانا

Fitnecilere delillerle karşı koyup, oradan kurtulacağımı umarım.

Nâfi : سواء بيننا و بينكم **«..hem bizce, hem sizce makbul olan..»** (Âl-i İmran, 64.) âyetindeki سواء kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: سواء **, makbul olan** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

تلاقينا فقاضيناسوا ء ولكن جر عن حال بحال

Kendisiyle karşılaşıp, eşit olarak mahkemeleştik; ancak o halden hale geçti (bu duruma razı olmadı.)

Nâfi : الفلك المشحون «..dolu gemi..» (Şuarâ, 119.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **dolu, yüklü gemiler** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Abîdu'bnu'l-Abras'ın şu beytini duymadın mı?

شحنا أرضهم بالخيل حتى تركناهم أذل من الصراط

Onların memleketlerine atlarımızı doldurup çiğnedik, öyleki yurtlarını yoldan daha aşağı bir duruma düşürdük. (Yani onları egemenliğimiz altına aldık.)

Nâfi : زنيم «..soysuz..» (Kalem, 13.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası **zina çocuğu,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Hatimu't-Temimî'nin şu beytini duymadın mı?

زنيم تداعته الرجال زيادة كما زيد فى عرض الأديم الأكارع

Nâfi : طرائق قددا «..o çeşitli yollara..» (Cin, 11.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası; **değişik yollar,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

ولقد قلت وزيد حاسر يوم ولت خيل زيد قددا

Yemin olsun ki, Zeyd'in süvarileri perişan bir vaziyette yollara dökülüp dağıldıkları gün, kendisi üzgün bir halde iken ona şöyle dedim..

Nâfi : برب الفلق «..sabahın Rabbına..» (Felak, 1.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: فلق kelimesinin mânası, **şafağın sökmesidir.**

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Zuheyru'bnu Ebi Sülma'nın şu beytini duymadın mı?

الفارج الهم مسدولا عساكره كما يفرج غم الظلمة الفلق

Bu zat, ordusu her tarafa yayılmış (istila etmiş) olan gam ve kederi dağıtan bir kimsedir. Tıpkı sabahın, karanlığın kederini dağıttığı gibi.

Nâfi : خلاق «..nasibleri..» (Bakara, 102.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: خلاق , **nasib** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Umeyyetu'bnu Ebi's-Salt'ın şu beytini duymadın mı?

يدعون بالويل فيها لاخلاق لهم الاسرابيل من قطر و اغلال

Onlar orada veyli (ölümü) çağırırlar; halbuki onlara bukau ve katrandan yapılmış elbiselerden başka bir nasip yoktur.

Nâfi كل له قانتون «..**hepsi Ona boyun eğerler..**» (Bakara, 116.) âyetindeki قانتون kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bu kelimenin mânası, **içtenlikle kabul edenler** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Adiyyu'bnu Zeyd'in şu beytini duymadın mı?

قانتا لله يرجو عفوه يوم لا يكفر عبد ما ادخر

Allah'ın affını umarak, O'na boyun eğdi. Kıyamet günü kulun bu yaptıkları zayi edilmeyecektir.

Nâfi : جد ربنا «..**Rabbimizin şanı yücedir.**» (Cin, 3.) âyetindeki جد kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **Rabbimizin büyüklüğü,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Umeyyetu'bnu Ebi's-Salt'ın şu beytini duymadın mı?

لك الحمد و النعما و الملك ربنا فلا شيء أعلى منك جدا و أمجد

İlâhi, hamd yalnız Sana'dır, nimetler ve otorite (yönetim) senindir. Senden daha yüce ve üstün bir şey düşünülemez.

Nâfi : حميم آن «..**kaynar su..**» (Rahmân, 44.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: حميم آن kelimesinin mânası, **pişen ve sıcaklığı kalmayan** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Nâbiga'nın şu beytini duymadın mı?

و يخضب لحية غدرت و خانت بأحمر من نجيع الجوف آن

Gadir ve hiyanette bulunan bir sakalı insanın midesinden gelen kandan daha kırmızı bir kına boyamıştır.

Nâfi : سلقوكم بألسنة حداد «..**sizi sivri dilleriyle incitirler..**» (Ahzab, 19.) âyetindeki سلقوكم kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: سلقوكم , **sizi dilleriyle incitirler,** demektir.

Nâfi : Arablar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

فيهم الخصب و السماحة و النجدة فيهم و الخاطب المسلاق

Bolluk, bereket, yiğitlik onlardadır; ateşli hatipler de gene onlardan çıkar.

Nâfi : و أكدى «..**elinde sıkı sıkı tuttu.**» (Necm, 34.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Kelimenin mânası; **yaptığı iyiliği kesmek,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

وأعطى قليلا ثم أكدى بمنه ومن ينشر المعروف فى الناس يحمد

Azıcık verdi, sonra ihsanını kesdi; vermedi. Kim insanlar arasında iyiliği yayarsa o övülmeye layık bir kimsedir.

Nâfi : لاوزر **«sığınacak yer»** (Kıyame, 11.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: لاوزر kelimesinin mânası, **sığınak yok,** demektir.

Nâfi : Arablar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Amru'bnu Kelsûm'un şu beytini duymadın mı?

لعمرك ما ان له صخرة لعمرك ما ان له من وزر

Yemin olsun ki onun yeryüzünde dikili bir taşı bile yok. Emin ol ki onun sığınacak bir barınağı da yok.

Nâfi : قضى نحبه **«..verdiği sözü yerine getirdi..»** (Ahzâb, 23.) âyetindeki نحبه kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: النحب**, takdir edilen ecel,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Lebudu'bnu Rabia'nın şu beytini duymadın mı?

ألا تسألان المرء ماذا يحاول أنحب فيقضى أم ضلال وباطل

Kişiye sormaz mısınız, kesinleşmiş bir ölüme mi, yoksa boş hayeller peşinde mi koşmaya çalışıyor.

Nâfi : ذو مرة **«üstün akla sahib»** (Necm, 6.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **Allah'ın emrini yerine getirmede şiddet gösteren,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Nâbiga'nın şu beytini duymadın mı?

وهناقوى ذى مرّة حازم

Burada güçlü kuvvetli, acımasız, kararlı biri var.

Nâfi : المعصرات **«..sıkışan bulutlardan..»** (Nebe, 14.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bu kelimenin mânası, **iki bulutun temasıyla meydana gelen yağmur,** demektir.

Nâfi : Arablar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Nâbiga'nın şu beytini duymadın mı?

تجر بها الأرواح من بين شمأل وبين صباها المعصرات الدوامس

Rüzgalar, yağmur yüklü bulutları doğu ile kuzey arasında dolaştınyorlar

Nâfi : سنشد عضدك «..**seni destekleyeceğiz..**» (Kasas, 35.) âyetindeki عضد kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: عضد kelimesi, **yardımcı,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Nâbiga'nın şu beytini duymadın mı?

فى ذمة من أبى قابوس منقذة   للخائفين من ليست له عضد

O, yardımcısı olmayanları ve korkuya düşenleri kurtaran Ebu Kabus'un himayesindedir.

Nâfi : فى الغابرين «..**geride kalanlar arasında..**» (Şuarâ, 171.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الغابرين , **geride kalanlar,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Abîdu'bnu'l-Ebras'ın şu beytini duymadın mı?

ذهبوا وخلفنى المخلف فيهم   فكأننى فى الغابرين غريب

Onlar gittiler, aralarından biri beni geri bıraktı. Ben sanki geri kalanlar arasında bir yabancı gibiydim.

Nâfi : فلا تأس «..**üzülme..**» (Mâide, 26.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: فلا تأس , kelimesinin mânası, **üzülme,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, İmru'l-Kays'ın şu beytini duymadın mı?

وقوفا بها صحبى على مطيهم   يقولون لا تهلك أسى وتجمل

Arkadaşlarım orada binek hayvanlarını başımın ucunda durdurarak şöyle diyorlardı: Yahu üzülüp kederlenerek kendini yiyip bitirme; sabırlı olmaya çalış.

Nâfi : يصدفون «..**yüz çevirirler..**» (En'am, 46.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الصدف , **haktan yüz çevirmek,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Ebu Sufyan'ın şu beytini duymadın mı?

عجبت لحلم الله عنا وقد بدا   له صدفنا عن كل حق منزل

İlahi gerçeklerden yüz çevirmemiz kendisine açık olmasına rağmen, Allahın bize hilmiyle muamele etmesine şaştım!

Nâfi : أن تبسل «..**helake uğramasın diye..**»(En'am, 70.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: أن تبسل **mahvolmak,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Zuheyr'in şu beytini duymadın mı?

وفارقتك برهن لا فكاك له   يوم الوداع فقلبى مبسل غلقا

Veda gününde kendisinden ayrılık mümkün olmayan bir rehin mukabili senden ayrıldım. Kalbim ise hıçkırığa boğulmuş (hapsolmuş)tu.

Nâfi : فلما افلت «..o da batınca..» (Enam, 78.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: أفلت , **güneş battı** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Ka'bu'bnu Malik'in şu beytini duymadın mı?

فتغير القمر المنير لفقده و الشمس قد كسفت و كادت تأفل

Onun yokluğundan dolayı nur saçan ay değişti; güneş de tutuldu, neredeyse batıp kaybolacak!

Nâfi : كالصريم **«..simsiyah.»** âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الصريم , **mahvolan,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

غدوت عليه غدوة فوجدته قعودا لديه بالصريم عواذله

Sabahleyin yanına uğradığımda hasımları etrafını çevirmiş, kendisini mahvetmek isterlerken buldum.

Nâfi : تفتأ **«..devam ede ede..»** (Yûsuf, 85.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: تفتأ , **devam ediyorsun,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

لعمرك ما تفتأ تذكر خالدا و قد غاله ما غال من قبل تبّعا

Emin ol ki, sen durmadan Halid'i hatırlayıp anmaktasın; halbuki bundan önce Tubba'i helak eden sebeb onu da helak etmiştir.

Nâfi : خشية املاق **«..fakirlik korkusuyla..»** (İsrâ, 31.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: خشية املاق **fakirlik korkusu,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadınız mı?

و انى على الاملاق يا قوم ماجد أعد لأضيافى الشواء المضهبا

Ey kavmim, ben açlığa uğrayanlara karşı lutufkarım; müsafirlerime kızarmış kebab ikram ederim.

Nâfi : حدائق **«..bahçeler..»** (Neml, 60.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: حدائق , **bahçeler,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadınız mı?

بلاد سقاها الله اما سهولها   فقضب و در مغدق و حدائق

Burası, Allah'ın bereketli kıldığı bir ülkedir; buranın ovaları ağaçlı, (hayvanları) bol sütlü, bahçeleri ise yemyeşildir.

Nâfi : مقيتا **«..gözetip karşılığını verir..»** (Nisâ, 85.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: مقيتا **, güçlü, kuvvetli,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Uhayhatu'l-Ensârî'nin şu beytini duymadın mı?

و ذي ضغن كففت النفس عنه   و كنت على مساءته مقيتا

Ben şerir kişinin yaptıklarına karşılık vermedim; ama isteseydim ona haddini bildirmek elimden gelirdi.

Nâfi : و لا يئوده **«Bakara, 255.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?**

İbnu Abbas: و لا يئوده **, O'na ağır gelmez,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadınız mı?

يعطي المئين و لا يئوده حملها   محض الضرائب ماجد الأخلاق

O iki yüzlükleri verir (ihsanı boldur), bu ona pek ağır gelmez; çünkü o, seciyesi temiz, ahlakı düzgün bir kimsedir.

Nâfi : سريا **«..lider, önder..»** (Meryem, 24.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: سريا **, küçük nehir,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadınız mı?

سهل الخليقة ماجد ذو نائل   مثل السري تمده الأنهار

O, yumuşak huylu, erdemli, emeline ulaşmış bir kimsedir; tıpkı büyük nehirlerin beslediği ırmak gibidir.

Nâfi : كأسا دهاقا **«dolu kadehler»** (Nebe, 34.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: دهاقا **, dopdolu,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu sözünü duymadın mı?

أتانا عامر يرجو قرانا   فأترعنا له كأسا دهاقا

Amr ziyafetimizi umarak bize geldi. Biz den kendisine dolu kadehler sunduk.

Nâfi : لكنود **«..çok nankör..»** (Âdiyât, 6.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: لكنود **, Allah'ın verdiği nimetleri tek başına yiyip, başka-**

larına ikram etmeyen, kölesini aç bırakan kişinin, kendine verilen nimete karşı nankörlük etmesidir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânalarda kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet; şâirin şu beytini duymadın mı?

شكرت له يوم العكاظ نواله ولم أك للمعروف ثم كنود

Ukaz gününde yaptığı ihsana karşı kendisine teşekkür ettim; orada bana yapılan iyiliği karşı nankörlük etmedim.

Nâfi : فسينغضون اليك رؤسهم **«..sana alaylı alaylı başlarını sallayacaklar..»** (İsrâ, 51.) âyetindeki ينغضون kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: ينغضون kelimesinin mânası, **alaylı alaylı baş sallarlar** demektir. Şâirin şu beytini duymadın mı?

أتنغض لى يوم الفخار وقد ترى خيولا عليها كالأسود ضواريا

Övünç gününde peşlerinde siyah av köpekleri olan süvarileri görmene rağmen, hâla benimle eğleniyor musun!

Nâfi : يهرعون **«Kavmi koşarak ona geldiler..»** (Hûd, 78.) âyetindeki bu fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: يهرعون **, öfke ile üzerine giderler,** demektir. Şâirin şu sözünü duymadın mı?

أتونا يهرعون وهم أسارى نسوقهم على رغم الأنوف

Esirler bize öfkeli öfkeli gelince, kendilerini burunlarının üzerine sürte sürte sevkettik.

Nâfi : بئس الرفد المرفود **«..verilen bu vergi ne kötü bir vergidir.»** (Hûd, 99.) âyetinin mânası nedir.

İbnu Abbas: Bunun mânası; **ardarda lanette bulunmak ne kötü oldu** demektir. Şâirin şu beytini duymadın mı?

لاتقذفنى بركن لاكفاءله وان تأثفك الاعداء بالرفد

Beni böyle eşi benzeri bulunmayan bir iftira ile yıpratma; düşmanlar seni büyük bir kalabalıkla buna zorlasalar da.

Nâfi : غير تتبيب **«..ziyanlarını artırmaktan başka..»** (Hûd, 101.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: تتبيب ; **zarar, hasar** demeketir. Bişr b. Ebi Hâziminin şu beytini duymadınız mı?

هم جدعوا الأنوف فأوعبوها وهم تركوا بنى سعد تبابا

Onlar, çok burunları koparıp kestiler; onlar, Sa'doğullarına zarar verip ocaklarını söndürdüler.

Nâfi : فأسر باهلك بقطع من الليل **«..geceleyin birara, âilenle beraber yola çık..»** (Hûd, 81.) âyetindeki قطع kelimesnin mânası nedir?

İbnu Abbas: قطع **; seher vakti, gecenin son kısmı,** demektir. Mâlik b.

Kinâne, kelimeyi bir beytinde şöyle kullanır:

ونائحة تقوم بقطع ليل على رجل أصابته شعوب

Ağlayıcı kadın, ölen adamın başı ucunda seher vakti ona ağıt yakıyordu.

Nâfi : هيت لك «..**hadi gelsene..**» (Yûsuf, 23.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: هيت لك kelimesi, **senin için herşeye hazırım,** demektir. Uhayhatu'l-Ensârî'nin şu beytini duymadın mı?

به أحمي المضاف إذا دعاني اذا قيل للابطال هيتا

Ziyafet vermeye çağrıldığım zaman hiç teredüd etmeden koşarım; tıpkı yiğitlere haydin er meyadanına denildiği gibi..

Nâfi : يوم عصيب «..**çetin bir gün..**» (Hûd, 77.) âyetindeki عصيب kemesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: عصيب ; **şiddetli,** demektir. Şâirin şu beytini duymadın mı?

هم ضربوا قوانس خيل حجر بجنب الرده في يوم عصيب

Amansız günde kargılarının uçlarıyla kısrakların başlarına vuruyorlardı.

Nâfi : مؤصدة «..**kapatılıp kilitlenecektir..**» (Hümeze, 8.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: مؤصدة ; **kapatılmış,** demektir. Şâirin şu beytini duymadınız mı?

تحن الى اجبال مكة ناقتي ومن دوننا أبواب صنعاء مؤصدة

Devem, Mekke dağlarına doğru inleyerek yol alırken San'a şehrinin kapalı kapıları aşağılarımızda kalmıştı.

Nâfi : لايسأمون «..**hiç usanmazlar..**» (Fussilet, 38.) âyetindeki bu fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: لايسأمون, **bıkmazlar, usanmazlar** demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

من الخوف لاذو سأمة من عبادة ولاهو من طول التعبد يجهد

Rabbisinden korktuğundan dolayı, ibadetten usandığından değil; o uzun boylu ibadet etmekten usanmaz.

Nâfi : طير أبابيل «..**sürü sürü kuşlar.**» (Fil, 3.) âyetinin mânası nedir.

İbnu Abbas: Bunun mânası; **taşı gagalarıyla ve ayaklarıyla taşıyıp, durmadan başları üzerine bırakan kuşlar** demektir. Şairin bu mânada kullandığı şu beyti duymadın mı?

وبالفوارس من ورقاء قد علموا أحلاس خيل على جرد أبابيل

Gri elbiseli süvariler anladılar ki, atlarının palanları, Ebabil kuşları tarafından gagalanmış.

Nâfi : ثقفتموهم «..**onları yakalarsanız..**» (Bakara, 191.) âyetindeki bu fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: ثقفتموهم «**onları bulduğunuzda**» demektir. Hassan'ın şu beytini duymadın mı?

فامّا تثقفن بنو لؤى　　جذيمة ان قتلهم دواء

Lueyoğulları, Cuzeyme'ye yetişip işlerini bitirdiler; çünkü onların ölümü şifadır.

Nâfi : فاثرن به نقعا «**Ayaklarıyla toz koparanlara..**» (Âdiyât, 4.) âyetindeki النقع nın mânası nedir?

İbnu Abbas: النقع, atın ayağından yükselen taş-toprak demektir. Hassan b. Sabit'in şu beytini duymadın mı?

عدمنا خيلنا ان لم تروها　　تثير النقع موعدها كداء

Keda tepesindeki yerlerinde kıvılcımlar saçan atlarımızı siz görmeseniz de biz feda etmişizdir.

Nâfi : فى سواء الجحيم «**cehennemin ortasında.**» (Sâffât, 55.) âyetindeki سواء in mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, cehennemin ortasında demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

رماها بسهم فاستوى فى سوائها　　وكان قبولا للهوى ذى الطوارق

Adam kadının kalbinin ortasına isabet eden bir ok fırlattı; okun kalbe isabet etmesi, bir takım musibetleri beraberinde getiren aşkın kabulü mânasına geliyordu.

Nâfi : سدر مخضود «**Dikensiz kirazlar.**» (Vâkıa, 28.) âyetindeki keli menin mânası nedir?

İbnu Abbas: سدر مخضود, dikensiz demektir. Umeyyetu'bnu Ebi's-Salt'ın şu beytini duymadın mı?

ان الحدائق فى الجنان ظليلة　　فيها الكواعب سدرها مخضود

Cennetin gölgeleri uzun, kızları nazenin, ağaçları dikensizdir.

Nâfi : طلعها هضيم «**güzel tomurcuklu..**» (Şuarâ, 148.) âyetnideki هضيم in mânası nedir?

İbnu Abbas: طلعها هضيم, dopdolu demektir. İmru'l-Kays'ın şu beytini duymadın mı?

دارٌ لبيضاء العوارض طفلة　　مهضومة الكشحين ريّا المعصم

Bu ev, bilekleri dolgun, beli ince, ön dişleri beyaz genç bir kızın evidir.

Nâfi : قولا سديدا «**..doğru söz..**» (Ahzâb, 70.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: قولا سديدا; doğru, gerçek söz demektir. Hamze'nin şu beytini duymadın mı?

أمين على ما استودع الله قلبه　　فان قال قولا كان فيه مسددا

Muhammed (a.s.) Allah'ın kendine tevdi ettiği emanete karşı emindir. Konuştu-

ğunda hep doğru konuşur.

Nâfi : الاّ ولا ذمّة «..ne and ne de andlaşma..» (Tevbe, 8.) âyetindeki kelimelerin mânası nedir?

İbnu Abbas: الاّ; yakınlık, الذمّة de verilen söz demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

جزى الله الاّ كان بيني و بينهم جزاء ظلوم لا يؤخر عاجلا

Allah, aramızdaki yakınlık sebebiyle, tezinden zalimlere verdiği ceza ile onları cazalandırsın.

Nâfi : خامدين «..sönüp gittiler..» (Enbiyâ, 15.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: خامدين; ölüler demektir. Lebid'in şu beytini duymadın mı?

حلوا ثيابهم على عوراتهم فهم بأفنية البيوت خمود

Elbiseleriyle üstleri örtülmüş; onlar evlerinin bahçelerindeki ölülerdir.

Nâfi : زبر الحديد «..demir kütleleri..» (Kehf, 96.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: زبر الحديد; demir parçaları demektir. Ka'b b. Malik'in şu beytini duymadın mı?

تلظى عليهم حين أن شد حميها بزبر الحديد و الحجارة ساجر

Ateşi tutuşturan, onların üzerine ateşin hararetini artırdıkça demir parçaları ve taşlar kor haline geldi.

Nâfi : فسحقا «..uzak olsunlar..» (Mülk, 11.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: سحقا; uzaklık, derinlik demektir. Hassan'ın şu beytini duymadın mı?

ألا من مبلغ عني أبيّا فقد ألقيت في سحق السعير

Benim tarafımdan Ubey'ye, sen cehennemin derinliklerini (dibini) boylamış bir adamsın diye kim söyleyecek.

Nâfi : الا في غرور «..aldanma içindedirler.» (Mülk, 20.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: الغرور; batıl demektir. Hassan'ın şu beytini duymadın mı?

تمنتك الأماني من بعيد و قول الكفر يرجع في غرور

Kuruntular seni uzaklara sürükledi. İnkarcılığın sonu hüsrana uğramaktır.

Nâfi : وحصورا «..nefsine hakim..» (Âli İmrân, 39.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: حصورا kelimesi, kadına yaklaşmayan demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

و حصور عن الخنا يأمر الناس بفعل الخيرات و التشمير

O fuhşiyattan uzaktır; insanlara iyiliği, iyi işlerde yarışmayı emr ve tavsiye eder.

Nâfi : عبوسا قمطريرا «..suratsız, çok katı..» (İnsan, 10.) âyetinin mânası ne demektir?

İbnu Abbas: Âyetin mânası; şiddetli acıdan dolayı rengi değişen demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

ولا يوم الحساب وكان يوما عبوسا فى الشدائد قمطريرا

Yüzlerin suratsızlaştığı, acı içinde kıvrandığı hesap günü de değil.

Nâfi : يوم يكشف عن ساق «..işlerin güçleştiği gün..» (Kalem, 42.) âyetindeki ساق ın mânası nedir?

İbnu Abbas: عن ساق; ahiretin şiddetinden demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

قد قامت بنا الحرب عن ساق

Başımıza deşetli bir harp koptu.

Nâfi : ايابهم «..dönüşleri..» (Gâşiye, 25.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: ايابهم; dönüş demektir. Ubeydu'bnu'l-Ebras'ın şu beytini duymadın mı?

وكل ذى غيبة يؤوب وغائب الموت لا يؤوب

Her kaybolan bir gün dönebilir; ancak ölümle kaybolan bir daha geri dönmez.

Nâfi : حوبا «günah» (Nisa, 2.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: حوبا; Habeş lügatında günah demektir. A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

فانى وما كلفتمونى من امركم ليعلم من امسى أعق وأحوبا

Nâfi : العنت «..günah..» (Nisâ, 25.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: العنت; günah demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

رأيتك تبتغى عنتى وتسعى مع الساعى علىّ بغير دخل

Görüyorum ki sen şuursuzca, aleyhimde fesatçılık yapanlarla beraber işbirliği yaparak bana günah isnad etmeye çalışıyorsun.

Nâfi : فتيلا «..kıl kadar..» (Nisâ, 49.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: فتيلا; çekirdek zarı kadar, demektir. Nâbiga'nın şu beytini duymadın mı?

يجمع الجيش ذا الألوف ويغزوا ثم لا يرزأ الأعادى فتيلا

Ordu savaşıp milyarları yığıyor, sonra da düşmanlarına çekirdek zarı kadar bile bir şey bırakmıyor.

Nâfi : من قطمير «..çekirdek kabuğu..» (Fâtır, 13.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: من قطمير; çekirdeğin üzerinde bulunan beyaz zar, demektir. Şair Umeyyetu'bnu's-Salt'ın şu beytini duymadın mı?

لم انل منهم فسيطاو لا زبدا و لا فوفة و لا قطميرا

Onlardan ne kıl kadar, ne çekirdek zan kadar, ne bundan az ne de bundan çok bir iyilik görmedim.

Nâfi : أركسهم «..Allah onları baş aşağı etmiştir..» (Nisâ, 88.) âyetindeki bu fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: أركسهم; onları hapsetti demektir. Umeyye'nin şu beytini duymadın mı?

اركسوا فى جهنم انهم كانوا عتاة يقولون كذبا و زورا

Onlar yalan ve iftirayı âdet hâline getirmiş zorba insanlar olmaları sebebiyle cehenneme hapsolunacaklardır.

Nâfi : أمرنا مترفيها «..onun varlıklılarına yola gelmelerini emrederiz..» (İsrâ, 16.) âyetindeki fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: أمرنا ; musallat ettik demektir. Lebid'in şu beytini duymadın mı?

ان يغبطوا ييسروا و ان أمروا يوما يصيروا للهلك و الفقد

İyi davranırlarsa işleri kolaylaşır, (şayet azarlarsa başlarına bela) musallat olur da helake uğrayıp yokolur giderler.

Nâfi : ان يفتنكم الذين كفروا «..inkar edenlerin size bir kötülük yapmalarından..» (Nisâ, 101.) âyetindeki يفتن fiilinin mânası nedir?

İbnu Abbas: يفتن; Hevazin lügatında, sizi zorla işkence ve dalalete sürükler demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

كل امرئ من عباد الله مضطهد ببطن مكة مقهور و مفتون

Mekke bölgesinde oturan herkes eziyetlere, işkence ve musibetlere uğramışlar...

Nâfi : كأن لم يغنوا «..sanki yurtlarında hiç oturmamış gibi..» (Araf, 92.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, güya hiç yaşamamışlar demektir. Lebid'in şu beytini duymadın mı?

و غنيت سبتا قبل مجرى داحس لو كان للنفس اللجوج خلود

Dâhis adlı atın koşusundan önce (Dâhis harbinden önce) nice yıllar yaşadım; keşki sonsuza dek yaşama arzusunda olan nefis için ölümsüzlük olaydı.

Nâfi : عذاب الهون «alçaklık azabıyla..» (Enam, 93.) âyetindeki الهون nun mânası ne demektir?

İbnu Abbas: الهون; utanç verici azab demektir. Şairin şu beytini duymadın

اناوجدنابلادالله واسعة تنجى من الذل والمخزاة والهون

Biz yeryüzünü, insanı utanç verici, kederlendirici şeylerden uzak tutacak kadar geniş bulduk.

Nâfi : و لايظلمون نقيرا «..**zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar..**» (Nisâ, 124.) âyetindeki نقير in mânası nedir?

İbnu Abbas: النقير; çekirdeğin özü kadar, demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

وليس الناس بعدك فى نقير وليسوا غير أصداء وهام

Senden sonra halk çekirdek zarına bile (hiçbir şeye) sahip olamadılar, onlar senden sonra üzüntü ve kederden başka bir şeyle karşılaşmadılar.

Nâfi : لافارض «..**ne yaşlı..**» (Bakara, 68.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: لافارض; ne çok yaşlı demektir. Alkame'nin şu beytini duymadın mı?

لعمرك لقد اعطيت ضيفك فارضا يساق اليه مايقوم على رجل

Emin ol ki müsafirine verdiğin inek yaşlı, ayakta durmağa mecali yok ki adamın peşi sıra gidebilsin.

Nâfi : الخيط الأبيض من الخيط الأسود «..**beyaz iplik siyah iplikten ayırdedilinceye kadar..**» (Bakara, 187.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, gecenin karanlığından gündüzün aydınlığı, tan yerinin ağarması demektir. Umeyye'nin şu beytini duymadın mı?

الخيط الأبيض ضوء الصبح منفلق والخيط الأسود لون الليل مكموم

Beyaz iplik; sabah aydınlığı demektir ki o da ağarmaktadır, siyah iplik ise; gecenin karanlığıdır ki o da kararmaktadır.

Nâfi : بئس ما اشتروا به أنفسهم «..**vicdanlarını sattıkları şey ne kötüdür..**» (Bakara, 102.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası; basit bir dünya menfeatı için ahiretteki nasiplerini sattılar demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

يعطى بها ثمنا فيمنعها ويقول صاحبها ألا تشرى

Ona aldığı şeyin bedelini verip sonra verdiğini geri alıp sahibine onu yok fiyatına satmaz mısın, diyor.

Nâfi : حسبانا من السماء «..**gökten yıldırımlar..**» (Kehf, 40.) âyetindeki حسبانا nin mânası nedir?

İbnu Abbas: حسبان; gökten inen ateş demektir. Hassan'ın şu beytini duymadın mı?

بقية معشر صبت عليهم شآبيب من الحسبان شهب

Topluluğun geride kalanları üzerine gökten ateş parçaları yağdı.

Nâfi : وعنت الوجوه «**Bütün yüzler...boyun eğmiştir..**» (Tâhâ, 111.)

âyetindeki عنت fiilinin mânası nedir?

İbnu Abbas: عنت; teslim oldu, boyun eğdi demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

ليبك عليك كل عان بكربة   و آل قصي من مقل و ذي وفر

Her zorluğa boyun eğenle (duçar olanla), Kusay âilesinden her fakir ve zengin sana ağlasınlar.

Nâfi : معيشة ضنكا **«..dar bir geçim..»** (Tâhâ, 124.) âyetindeki ضنكا in mânası nedir?

İbnu Abbas: ضنكا; şiddetli darlık, sıkıntı demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

و الخيل قد لحقت بها في مأزق   ضنك نواحيه شديد المقدم

Süvarilere dar bir boğazda yetiştim. (Bakdım ki) oranın çevresini pek yaman savaşçılar sarmış.

Nâfi : من كل فج عميق **«..uzak yollardan..»** (Hac, 27.) âyetindeki فج in mânası nedir?

İbnu Abbas: فج; yol demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

و حاز و االعيال و سدوا الفجاج   بأجساد عادلها ايدان

Çoluk çocuklarını korudular, geçitleri yardımcıları dönen cesetlerle doldurdular.

Nâfi : ذات الحبك **«..yolları bulunan..»** (Zâriyât, 7.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası; hâreli yollar, güzel huy ve ahlak demektir. Zuheyr b. Ebi Sülame'nin şu beytini duymadın mı?

هم يضربون حبيك البيض اذ لحقوا   لا ينكصون اذا استلحموا و حموا

Sevdiğine yetişdikleri yerde parlak kılıçlarıyla vuruyorlar; onlar, düşmanı kuşatıp saldırdıklarında geri dünüp kaçmazlar.

Nâfi : حرضا **«..hasta..»** (Yûsuf, 85.) âyetindeki bu kelimenin mâna, sı nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, şiddetli ağrılarla öldürücü hastalık demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

أمن ذكر ليلى أن نأت غربتها   كأنك حم للأطباء محرض

Leyla'yı hatırladığından mı, biz ondan uzaklaşınca onulmaz bir hastalığa yakalanmışcasına doktorluk bir hasta olup çıkıyorsun.

Nâfi : يدع اليتيم **«..öksüzü iter kakar..»** (Mâûn, 2.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, yetimin hakkını vermez, demektir. Ebu Talib-in şu beytini duymadın mı?

يقسم حقا لليتيم و لم يكن   يدع لدى أيسارهن الأصاغر

Nâfi : السماء منفطر به **«Gök (bile) onun dehşetinden yarılır..»** (Müzzemmil, 18.) âyetindeki منفطر un mânası nedir?

İbnu Abbas: منفطر; kıyamet gününün korkusundan ürken demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

طباهن حتى أعرض الليل دونها تفاطير وسمي رواء خدودها

Karanlık basıncaya kadar develeri sürüp götürdü. Develerin yanında yağmurun suladığı, çiçekleri parlak yeşillikler vardı.

Nâfi : فهم يوزعون **«..hepsi bir arada düzenli olarak sevkediliyordu..»** (Neml, 17.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, kuşlar yuvalarına dönene kadar hep birden bekletilirler, demektir. Şarin şu beytini duymadın mı?

وزعت رعيلها بأقب نهد اذا ما القوم شدوا بعد خمس

Beşte birden sonra halk sertlik gösterince; doru atlar üzerindeki öncüler bekletildi.

Nâfi : كلما خبت **«..ateş her dindikçe..»** (İsrâ, 97.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: خبت; yanıp sönen demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

وتخبو النار عن آذانهم وأضرمها اذا ابتدر سعيرا

Ateşten onların kulakları (vücutları) sükunet buluyor. Ateşin en kızgın hali, ona doğru koştukları tutuşma zamanıdır.

Nâfi : كالمهل **«..erimiş maden gibi..»** (Kehf, 29.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, zeytin yağı tortusu gibi demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

تبارى بها العيس السموم كأنها تبطنت الأقراب من عرق مهلا

Süratli deve onunla yarıştı; yarışma sonunda sanki kapları zeytinyağı tortusu gibi terle doldurmuş gibi oldu. (Yani deve kan ter içinde kalmıştı.)

Nâfi : اخذا وبيلا **«..ağır bir yakalayışı..»** Müzzemmil 16.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, kurtuluşu mümkün olmayan şiddet demektir Şarin şu beytini duymuş muydun?

وخزى الحياة وخزى الممات وكلا أراه طعاما وبيلا

Dünya ve ahiret bahtsızlığı; bunların her ikisini de kurtuluş çaresi olmayan şeyler olarak görüyorum.

Nâfi : فنقبوا فى البلاد **«..korkmalarından ötürü kaçtılar..»** (Kâf, 36.) âyetindeki fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: نقبوا; Yemen lügatında kaçtılar demektir. Adiyyu'bnu Zeyd'in şu beytini duymadın mı?

نقبوا في البلاد من حذر الموت وجالوا في الأرض أي مجال

Ölüm korkusundan ülkelere kaçışıp, yeryüzünde serseriyane dolaştılar.

Nâfi : الاهمسا «..fısıltıdan başka..» (Tâhâ, 108.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الهمس; hafifce adım atmak, gizli konuşmak demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

فباتوا يدلجون وبات يسري بصير بالدجا هاد هموس

Gece gittiler, o da gece gitti; bilir ki gece yolcuğu sakindir.

Nâfi : مقمحون «..**burunları havadadır, hakkı göremezler..**» (Yâsin, 8.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: القمح; boyunu ve başını yukarıda tutmak demektir. Şairin (Bişr b. Ebi Hâzim) şu beytini duymuş muydun ?

ونحن على جوانبها قعود نغض الطرف كالابل القماح

Biz onun etrafında, suyu içmeyen deve gibi, hiçbir şeye iltifat etmeden oturmaktayız.

Nâfi : في أمر مريج «..**kararsızlık içindedir.**» (Kaf, 5.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: مريج; boş demektir. Şairin şu beytini duymuş muydun?

فراغت فابتدرت بها حشاها فخرّ كأنه خوط مريج

Korktu; onunla karnını doldurdu; derken içi boş bir kütük gibi yıkılıp gitti.

Nâfi : حتما مقضيا «..**kesinleşmiş bir hükümdür.**» (Meryem, 71.) âyetindeki الحتم nin mânası nedir?

İbnu Abbas: الحتم; vacip demektir. Umeyye'nin şu beytini duymuş muydun?

عبادك يخطئون وأنت رب بكفيك المنايا والحتوم

Sen kullarının Rabbı iken, onlar hata üstüne hata işliyorlar. Halbuki ölüm ve hüküm Senin elinde. (Onlara istediğini yapabilirsin.)

Nâfi : وأكواب «..**kadehler..**» (Zuhruf, 71.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: اكواب; kulpu olmayan testiler demektir. Huzeli'nin şu beytini duymuş muydun?

فلم ينطق الديك حتى ملأت كئوب الدنان له فاستدار

Küpler dolup taşıncaya kadar horoz ötemedi.

Nâfi : ولاهم عنها ينزفون «..**ne de sarhoş olurlar.**» (Sâffât, 47.) âyetteki ينزفون nun mânası nedir?

İbnu Abbas: ولاهم عنها ينزفون; başları da dönmez, demektir. Abdullah b. Ravaha'nın şu beytini duymadın mı?

ثم لاينزفون عنها ولكن يذهب الهمّ عنهم والغليل

Orada içkiden dolayı sarhoş olmazlar, içki onların sadece üzüntülerini, kederlerini ve susuzluklarını giderir.

Nâfi : كان غراما **«..azabı süreklidir..»** (Furkân, 65.) âyetindeki غراما in mânası nedir?

İbnu Abbas: غراما; alacaklının borçluyu takip ettiği gibi sürekli takip, demektir. Bişr b. Ebi Hazm'in şu beytini duymuş muydun?

ويوم النسار ويوم الجفا وكان عذابا وكان غراما

Bir gün kartallar günü, bir gün kuzular günüdür. O gün ise azab ve takip edilme günüdür. (Yani, ne üzüntü devamlıdır, ne de sevinç..)

Nâfi : الترائب **«..kaburga kemikleri..»** (Târık, 7.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الترائب; kadının gerdanlık taktığı yer, sine demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

والزعفران على ترائبها شرقا به اللبات والنحر

Sevgilinin göğüsündeki mücevherler, sinesini parıldatıp aydınlatmaktadır.

Nâfi : وكنتم قوما بورا **«..helaki hak etmiş bir topluluk oldunuz..»** (Feth, 12.) âyetindeki بور un mânası nedir?

İbnu Abbas: بور; Yemenli Uman kabilesinin lügatında, helak olmuş demektir. Şarin şu beytini duymadın mı?

فلاتكفروا ما قد صنعنا اليكمو وكافوا به فالكفر بور لصانعه

Size yeterli derecede yaptığımız ihsana karşı nankörlük etmeyin; çünkü nankörlük sahibini helak eder.

Nâfi : نفشت **«..davarlarının yayıldığı..»** (Enbiyâ, 78.) âyetindeki bu fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: النفش; geceleyin hayvan gütmek demektir. Lebidin şu beytini duymuş muydun?

بدلن بعد النفش الوجيفا وبعد طول الجرّة الصريفا

Develer bir süre otladıktan sonra yürüyüşlerini değiştirdiler; epey yol aldıktan sonra da dişlerinin seslerini değiştirdiler (geviş getirmelerini değiştirdiler.)

Nâfi : الدّ الخصام **«..hasımların en yamanıdır.»** (Bakara, 204.) âyetindeki mâna nedir?

İbnu Abbas: الخصام; batılda ısrar etmek demektir. Muhalhal'in şu beytini duymuş muydun?

ان تحت الأحجار حزما وجودا وخصيما ألد ذا مغلاق

Hiç şüphesiz, akıllarda (kalplerde) kinler, cömertlikler ve saklı yaman düşmanlıklar gizlenmiştir.

Nâfi : بعجل حنيذ «..kızarmış buzağı..» (Hûd, 69.) âyetindeki حنيذ-in mânası nedir?

İbnu Abbas: حنيذ; taş üzerinde kızartılmış, demektir. Şairin şu beytini duymuş muydun?

لهم راح و نار السمك فيهم   و شاويهم اذا شاؤا حنيذا

Onların içkileri var, ateşleri hazır; diledikleri zaman kızarmış buzağı kebablarıdır.

Nâfi : من الأجداث «..kabirlerinden..» (Yâsin, 51.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الأجداث; kabirler demektir. İbnu Ravaha'nın şu beytini duymuş muydun?

حينا يقولون اذمرّ و اعلى جدثي   أرشده يارب من عان و قد رشدا

Bir zaman gelir ki kabrimin başına uğradıklarında şöyle derler: Ya Rabbi, onu rahata kavuştur. Kim yardımda bulunursa, o doğru yolu bulmuştur.

Nâfi : هلوعا «..hırslı..» (Meâric, 19.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: هلوعا; sıkıntılı ve sabrı kıt demektir. Bişr b. Ebi Hazim'in şu beytini duymadın mı?

لا مانعا لليتيم نحلته   و لا مكبا لخلقه هلعا

Yetimin hakkını yemez, Allahın kullarına karşı sabırsızlık gösterip onları küçümsemez.

Nâfi : و لات حين مناص «..artık kurtuluş zamanı değildi..» (Sâd, 3.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, kaçma zamanı değildir, demektir. A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

تذكرت ليلى حين لات تذكر   و قد بنت منها و المناص بعيد

Leyla'dan ayrılmana rağmen hep onu hatırlıyorsun; ayrılık zamanı epey uzadı.

Nâfi : و دسر «..çiviler..» (Kamer, 13.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: دسر; gemiye çakılan çivi demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

سفينة نوتي قد احكم صنعها   منحتة الألواح منسوجة الدسر

Bize verilen gemi gayet sağlam yapılmış; malzemesi kereste, dokuması (birbirine tutturulması) ise çivi iledir.

Nâfi : ركزا «..gizli bir sesini..» (Meryem, 98.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الركز; duygu demektir. Şairin şu beytini biliyor musuydun?

وقد توجس ركزاً مقفرٌ ندسٌ بنبأة الصوت مافى سمعه كذب

İşitmesinde yalan olmayan, ses dinleme konusunda da mahir bir avcı gizli bir sesin farkına varmıştır.

Nâfi : باسرة **«..asık..»** (Kıyâme, 24.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: باسرة; yüzdeki burukluk, asıklık demektir. Ubeydetu'bnu Ebras'ın şu beytini duymadın mı?

صبحنا تميما غداة النسار شهباء ملمومة باسرة

Yalçın kayalar üzerindeki asık suratlı kartallar gibi sabahladık.

Nâfi : ضيزى **«..insafsızca..»** (Necm, 22.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: ضيزا; insafsızca, haksız olarak demektir. İmru'l-Kays'ın şu beytini duymadın mı?

ضازت بنو أسد بحكمهم اذ يعدلون الرأس بالذنب

Esedoğulları, eşraf tabakasıyla düşük seviyedekileri denk tutmak suretiyle haksızlığa düştüler.

Nâfi : لم يتسنه **«..bozulmamış..»** (Bakara, 259.) âyetindeki bu fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, yıllar onu değiştirmedi, demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

طاب منه الطعم والريح معا لن تراه متغيرا من اسن

Onun hem tadı, hem kokusu güzeldir. Sen yılların geçmesiyle onda bir değişme, bozulma göremezsin.

Nâfi : ختار **«..hain nankörler..»** (Lokmân, 32.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası; gaddar, zalim demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

لقد علمت واستيقنت ذات نفسها بألا تخاف الدهر صرمى ولا ختري

Kendisi kesinlikle bildi ve anladı ki, zaman benim hile ve zulmümden korkmaz.

Nâfi : عين القطر **«..erimiş bakırı kaynağından..»** (Sebe, 12.) âyetindeki القطر ın mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası; bakır demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

فألقى فى مراجل من حديد قدور القطر ليس من البراة

Demir kazanlara konuldu, bakır kazanlar meydanda yok.

Nâfi : أكل خمط **«..buruk yemişli..»** (Sebe, 16.) âyetindeki خمط ın mânası nedir?

İbnu Abbas: خمط ekşi, kekre demektir. Şairin şu beytini biliyor muydun?

وما مغزل فرد تراعى بعينها   أغن غضيض الطرف من خلل الخمط

Nâfi : اشمأزت «..kaçınır..» (Zümer, 45.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası kaçındı, döndü demektir. Amru'bnu Kelsum-un şu beytini duymuş muydun?

اذا عض الثقاف بها اشمأزت   وولته عشوزنة زبونا

Kargı doğrultanın, vınlayarak fırlattığı kargılar, geri tepip atanı yaraladığında..

Nâfi : جدد «..yollar..» (Fâtır, 27.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: جدد; yollar demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

قد غادر النسع فى صفحاتها جدد   كأنها لاحب على أكم

Sevgililer tarafından terkedilen yurtlardaki belli belirsiz izler (yollar), tıpkı kollardaki bozulmuş dövmelerdir.

Nâfi : أغنى وأقنى «**Zengin eden ve sermaye veren O'dur.**» (Necm, 48.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, fakirken zengin olmak, zenginken kanaat etmek, demektir. Antere'nin şu beytini duymadın mı?

فاقنى حياءك لا ابالك واعلمى   أنى امرؤ سأموت ان لم اقتل

Allah senin diriliğini artırsın, iyiliğini versin, şunu bil ki, ben öldürülmesem bile, nihayet ölüm döşeğinde can vereceğim.

Nâfi : لايلتكم «**..sizden hiçbir şey eksiltmez..**» (Hucurât, 14.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Beni Abbas lügatında bunun mânası, sizden bir şey eksiltmez, demektir. Hatietu'l-Besi'nin şu beytini duymadın mı?

أبلغ سراة بنى سعد مغلغلة   جهد الرسالة لا ألتا ولا كذبا

Sa'doğullarının büyükleri, elçilik görevini samimiyetle, eksiksiz, yalansız yerine getirdiler.

Nâfi : وابا «**..çayırlar..**» (Abese, 31.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: ابا; mera demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

ترى به الأب واليقطين مختلطا   على الشريعة يجرى تحتها الغرب

Orada meraları ve bahçeleri (hayvanlar ile insanların yiyeceklerini) suya giden yol üzerinde karışık olarak görmektesin.

Nâfi : لاتواعدوهن سرا «**..gizli (buluşmaya) sözleşmeyin..**» (Bakara, 235.) âyetindeki سرا ne demektir?

İbnu Abbas: سرا; cima demektir. İmriu'l-Kays'ın şu beytini duymadın mı?

ألا زعمت بسباسة اليوم أننى كبرت وألا يحسن السر امثالى

Nâfi : فيه تسيمون «..otlattığınız..» (Nahl, 10.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası otlatır, güdersiniz demektir. A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

ومشى القوم بالعماد الى الدر جاءاعيا المسيم أين المساق

Halk, önderleriyle işlerine gittiler. Yorgun çoban gelip nereye diye seslendi

Nâfi . لاترجون لله وقارا «..Allah için saygı (göstermek) istemiyorsunuz.» (Nûh, 13.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **büyüklenmenizden dolayı Allah'dan korkmazsınız** demektir. Ebu Zeyb'in şu beytini duymuş muydun?

اذا لسعته النحل لم يرج لسعها وحالفها فى بيت نوب عوامل

Kendisini arı soktuğunda arının sokmasından korkmaz; işçi arıların kovanlarında onunla anlaşma yapar.

Nâfi : المتربة «..**hiçbir şeyi olmayan yetimi..**» (Beled, 16.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: المتربة; muhtaç, yoksul demektir. Şairin şu beytini duymadın mı.

تربت يداك ثم قلّ نوالها وترفعت عنك السماء سجالها

Gök sana yağmurunu göndermediğinden, onun nevalesi azaldı; Allah sana yardım etsin.

Nâfi : مهطعين «**(O gün) başlarını dikerek koşarlar..**» (İbrahim, 43.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: مهطعين; bilerek boyun eğenler demektir. Tubba'ın şu beytini duymuş muydun?

تعبدنى نمر بن سعد وقد درى ونمر بن سعد لى مدين ومهطع

Sa'doğlu Nemr, bana itaat etmesini bilmiştir. Nemr, bana borçlu ve boynu büküktür.

Nâfi : هل تعلم له سميا «**Hiç O'nun adıyla anılan birini biliyor musun?**» (Meryem, 65.) âyetindeki سميا nin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, çocuk demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

أمّا السمىّ فأنت منه مكثر والمال فيه تغتدى وتروح

Çok evlada sahipsin, mal bakımından da müreffeh bir hayat yaşıyorsun (çok zenginsin).

Nâfi : يصهر «**..eritiyor..**» (Hac, 20.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: يصهر; eritilir, demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

سخنت صهارته فظل عثاله   فى سيطل كفيت به يتردد

Madenin dolup boşalan potasında sürekli olarak eriyikleri kaynamaktadır.

Nâfi : لتنوء بالعصبة «**..güçlü bir topluluğa ağır geliyordu..**» (Kasas, 76.) âyetindeki تنوء nin mânası nedir?

İbnu Abbas: تنوء; ağır gelir demektir. İmriu'l-Kays'ın şu beytini duymadın mı?

تمشى فتثقلها عجيزتها   مشى الضعيف ينوء بالوسق

Yükü ağır gelen zayıf kimsenin yürüyüşü gibi, kadın iki büklüm olarak yürüyor.

Nâfi : كلّ بنان «**..boyunların(ın)..**» (Enfâl, 12.) âyetindeki بنان nın mânası nedir?

İbnu Abbas: بنان; parmak uçları demektir. Antere'nın şu beytini duymadın mı?

فنعم فوارس الهيجاء قومى   اذا علقوا الأسنة بالبنان

Eller (parmaklar) kılıçlara sarıldığında harbin çetin süvarileri olan kavmim ne yamandır!

Nâfi : اعصار «**..kasırga..**» (Bakara, 266.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, şiddetli rüzgar demektir. Şairin şu beyitini duymadın mı?

فله فى آثارهن خوان   وحفيف كأنه اعصار

Kadınların onun hakkındaki hile ve düzenleri (tuzakları) kasırga gibidir.

Nâfi : مراغما «**..gidecek yer..**» (Nisâ, 100.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Hüzeyl lügatında bunun m

İbnu Abbas: غير ممنون; noksan olmayan, eksiksiz demektir. Züheyr'in şu beytini duymadın mı?

فضل الجواد على الخيل البطاء فلا يعطى بذلك ممنونا ولا نزقا

Hafif olmayan, eksiksiz (süratli) koşamayan hantal atlardan, koşu atları üstündür.

Nâfi : جابوا الصخر «..kayaları oyan Semud..» (Fecr, 9.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, dağdaki kayaları oyarak kendilerine ev edindiler demektir. Umeyye'nin şu beytini duymadın mı?

وشق أبصارنا كيما نعيش بها وجاب للسمع أصماخا وآذانا

Allahu Taâlâ, geçimimizi sağlayabilmemiz için gözlerimizi yaratmış, kulak yolumuzu oymuş, dış çevresini şekillendirmiş.

Nâfi : حبا جما «..pek çok sevmek..» (Fecr, 20.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, aşırı, çok demektir. Umeyye'nin şu beytini duymadın mı?

ان تغفر اللهم تغفر جمّا وأيّ عبد لك لا ألمّا

Ya Rabbi, affettiğin zaman toptan affet, hangi kulun hata etmemiştir ki..

Nâfi : غاسق «..karanlık..» (Felak, 3.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: غاسق; **karanlık** demektir. Züheyr'in şu beytini duymadın mı?

ظلت تجوب يداها وهى لاهية حتى اذا جنح الاظلام والغسق

Karanlıklar basıncaya kadar.....

Nâfi : فى قلوبهم مرض **«Onların kalplerinde hastalık vardır..»** (Bakara, 10.) âyetindeki المرض nun mânası nedir?

İbnu Abbas: المرض; nifak demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

أجلّ أقواما حياء وقد أرى صدورهم تغلى علىّ مراضها

İnsanlara güzel davranmaya çalışıyorum; fakat esefle görüyorum ki onlar bana karşı kalblerinde nifak ve kin besliyorlar.

Nâfi : يعمهون «..bocalayıp duruyorlar..» (Bakara, 15.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: يعمهون; gülüp oynayıp başıboş dolaşırlar, demektir. A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

أرانى قد عمهت وشاب رأسى وهذا اللعب شين بالكبير

Saçlarımın ağarmasına rağmen gülüp oynayıp, günümü gün etmekte olduğumu görmekteyim; bu tür davranışlar yaşlı insanlara yakışır mı?

Nâfi : الى بارئكم «..yaratıcınız..» (Bakara, 54.) âyetindeki بارئ nün mânası nedir?

İbnu Abbas: بارئ; yaratanınız demektir. Tubba'ın şu beytini duymadın mı?

شهدت على أحمد أنه   رسول من الله بارئ النسم

· Ben şehadet ederim ki Ahmed, mahlukatı yaratan Allah'ın elçisidir.

Nâfi : لاريب فيه **«..kendisinde hiç şüphe yoktur..»** (Bakara, 2.) âtinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, içinde hiçbir şüphe yoktur, demektir. İbnu Zebra'nın şu beytini duymadın mı?

ليس فى الحق يا أمامة ريب   انما الريب مايقوله الكذوب

Ey Umame, Hakda şüphe olmaz; şüphe ancak yalancıların sözlerinde olur.

Nâfi : ختم الله على قلوبهم **«..Allah onların kalblerini mühürlemiştir.»** (Bakara, 7.) âyetindeki ختم nin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, Allah kalplerini mühürledi demektir. A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

و صهباء طاف يهوديها   فأبرزها وعليها ختم

Bir Yahudi şarap fıçısının etrafında döndü, sonra üzerinde mührü olan bu fıçıyı meydana çıkardı.

Nâfi : صفوان **«..yalçın kaya..»** (Bakara, 264.) âyetindeki صفوان kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bu kelimenin mânası, düzgün, kaypak taş demektir. Eves b. Hacer'in şu beytini duymadın mı?

على ظهر صفوان كأن متونه   عللن بدهن يزلق المتنزلا

Düz (yalçın) kayalar üzerinde; sankı bu kayaların sırtı yağlanarak kaygan hâle gelmiş.

Nâfi : فيها صر **«..onda dondurucu..»** (Âli İmrân, 117.) âyetindeki صر un mânası nedir?

İbnu Abbas: صرّ; soğuk demektir. Nâbiga'nın şu beytini duymadın mı?

لايبرمون اذا ما الأرض جللها   صرّ الشتاء من الامحال كالأدم

Yemeğin katığı olduğu gibi, kışın katığı olan soğuk, yeryüzünü tamamen kapladığı zaman ümitlerini kesmezler.

Nâfi : تبوئ المؤمنين مقاعد للقتال **«..Müminleri savaş üslerine yerleştiriyordun.»** (Âli İmrân, 121.) âyetindeki تبوئ nün mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, Müminleri yerleştirirsin demektir. A'şa'nın şu beytini biliyor muydun?

و مابوأ الرحمن بيتك منزلا   بأجياد غربى الصفا والمحرم

Rahman Taâlâ, senin evini safa ile haremin batısının en güzel yerine yerleştirmiş

Nâfi : ربيون «..erenler..» (Âl-i İmrân, 146.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: ربّيون : **büyük topluluk** demektir. Hassan'ın şu beytini duymadın mı?

واذامعشر تجافوا عن القصد حملنا عليهم ربيّا

Şayet bir toplum doğru yoldan saparsa, üzerlerine büyük bir cemaat sevkederiz.

Nâfi : مخمصة «..açlıktan..» (Mâide, 3.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: مخمصة : **açlık** demektir. A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

تبيتون فى المشتا ملاى بطونكم وجاراتكم سغب يبتن خمائصا

Siz, kışın karnınız tok keyifli keyifli gecelerken, komşularınız açlıktan ızdırap içinde gecelerler.

Nâfi : وليقترفوا ماهم مقترفون «..**işledikleri suçu işlemeye devam etsinler..**» (Enam, 113.) âyetindeki ليقترف ne demektir?

İbnu Abbas: ليقترف : **kazanacaklarını kazansınlar,** demektir. Lebid'in şu beytini duymadın mı?

وانى لآت ما أتيت واننى لما اقترفت نفسى علىّ لراهب

Ben elde ettiğimle geliyorum; ben nefsimin bana kazandırmaya çalıştığı şeylerden uzağım.

Nâfi b. Ezrak'ın soruları bunlardır. Bunlar arasından on küsur meşhur soruyu almadım. Bazı âlimler, muhtelif senetlerle ayrı ayrı İbnu Abbas'dan rivayet etmişlerdir.

Ebu Bekri'l-Enbari «K i t a b u' l - V a k f v e' l - İ b t i d a» adlı eserinde bunlardan bir kısımını rivayet etmiştir: Bunlar «kef» harfiyle işaretlenmiştir. İbnul Enbari şöyle rivayet etmiştir: Bize Bişr b. Enes, o da bize Muhammed b. Ali b. Hasen b. Şekik, o da bize Ebu Salih Hudye b. Mucahid, o da bize Mücahid b. Şuca, bize Muhammed b. Ziyad Yeşkuri, o da Meymun b. Mihran'dan rivayet etmiştir. Meymun b. Mihran şöyle demiştir: Nâfi b. Ezrak Mescide girdi ve bunları sordu.

Taberani «M u c e m u' l - K e b i r»inde bunlardan bir kısmını nakletmiştir. Bunlar «tı» harfiyle işaretlenmiştir. Bu rivayeti, Cuveybir tarikı ile Dahhak b. Muzahim'den yapmış, Dahhak şöyle demiştir: Nâfi b. Ezrak çıktı...ve şunları sordu, şeklinde nakletmiştir.

OTUZ YEDİNCİ BÖLÜM

HİCAZ LÜGATI DIŞINDAKİ KELİMELERLE NAZİL OLAN ÂYETLER

Bu konudaki ihtilaf, On Altıncı Bahiste zikredilmişti. Burada, bunlardan bazı misaller vereceğiz. Bu bahisle ilgili müstakil bir eser yazıldığını gördüm.

Ebu Ubeyd, İkrime tarikıyle وانتم سامدون **«siz işi eğlenceye alıyorsunuz»** (Necm, 61.) âyetinde İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: السمد Yemen lügatında **şarkı söyleyip eğlenenler** demektir.

İbnu Ebi Hâtim, İkrime'den yaptığı bir rivayette bu kelimenin Himyeri lügatından olduğunu söyler.

Ebu Ubeyd, Hasenu'l-Basri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Biz, Yemenli biriyle karşılaşıncaya kadar, الأرائك kelimesinin mânasını bilmiyorduk. O bize الأريكة nün, kendi dillerinde **gelin odası** anlamına geldiğini, içinde divan bulunduğunu söyleyince, kelimeyi öğrenmiş olduk.

Ebu Ubeyd Dahhak'tan yaptığı rivayette; ولو القى معاذيره **«Bir takım özür-ortaya atsalar da..»** (Kıyame, 15.) âyetindeki معاذير kelimesinin Yemen lügatında **perde** mânasına geldiğini nakleder. İbnu Ebi Hâtim, وزر (Kıyame, 11.) âyetinde, Dahhak'ın bu kelimeye Yemen lügatında **sığınak** dendiğini rivayet eder.

İbnu Ebi Hâtim وزوجناهم بحور عين **«iri gözlü hurilerle de evlendirmişizdir.»** (Duhan, 54.) âyetinin mânasında İkrime'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bu kelime Yemen lügatındandır. Çünkü Yemenliler: زوجنا فلانا بفلانة **Biz falan erkeği falan kadınla evlendirdik,** derler. Ragıb «M ü f r e d â t» adlı eserinde: Örfte زوجته امرأة denildiği gibi, Kur'an'da زوجناهم حورا şeklinde ifade edilmemiştir. Çünkü Kur'an, aramızda cari olan nikahla ilgili ifade şekli kullanmamıştır, der.

İbnu Ebi Hâtim; لو أردنا أن نتخذ لهوا **«Eğer bir eğlence edinmek isteseydik..»** (Enbiya, 17.) âyetindeki **lehven** kelimesi hakkında el-Hasen'in şöyle dediğini rivayet eder: **el-Lehv** Yemen dilinde **kadın** demektir.

İbnu Ebi Hâtim; ونادى نوح ابنه **«..Nuh oğluna seslendi..»** (Hûd, 42.) âyetindeki ابن kelimesi hakkında Muhammed b. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bu kelime, Tayy lügatında, **karısının oğlu** demektir.

ونادى ابنها şeklinde bir kıraat olduğunu da belirtmek isterim.

İbnu Ebi Hâtim, أعصر خمرا **«şarap sıktığımı görüyorum»** (Yûsuf, 36.) âye-

tindeki خمرا kelimesi hakkında Dahhak'dan şu rivayette bulunur: Bu kelime, Umman dilinde üzüm demektir, üzüme hamr derlerdi.

İbnu Ebi Hâtim; أتدعون بعلا «Ba'l'e yalvarıp..» (Sâffât, 125.) âyetindeki بعل kelimesi hakkında İbnu Abbas'dan şöyle rivayet eder: Bu kelime, Yemen dilinde Rab demektir. Katade'den bir rivayete göre de Ezd Şenûe dilinde bu kelime, aynı mânada kullanılmıştır.

Ebu Bekri'l-Enbârî, «K i t a b u' l - V a k f» adlı eserinde İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: الوزر kelimesi Hüzeyl dilinde, oğlunun oğlu demektir. Aynı eserde, İbnu'l-Kelbî'nin المرجان kelimesini, Yemen dilinde, küçük inci mânasında kullanıldığını belirtir.

Ebu Bekri'l-Enbârî, «K i t a b u' r - R e d a l â m e n H â l e f e M u s h a f i O s m a n» adlı eserinde Mücahid'in الصواع kelimesinin Himyer dilinde, su kabı mânasına geldiği sözünü nakleder.

Aynı kitabda; ... ييأس الذين آمنوا «inanlar hâlâ anlamadılar mı ki..» (Ra'd, 31.) âyetinde ييأس fiilinde, Ebu Sâlih'den yaptığı rivayette bu kelimeye Hevazin dilinde **bilmediler mi** mânası verildiğini nakleder. Ferrâ, Kelbî'den yaptığı bir rivayette, bu kelimenin Neha dilinde mevcut olduğunu söyler.

Nâfi b. Ezrak'ın İbnu Abbas'a sorduğu bir soruda ان يفتنكم (Nisâ, 101.) âyetindeki kelimeye İbnu Abbas, Hevazin dilinde **sizi sapıtan,** بورا (Furkân, 18.) kelimesine Umman dilinde **helak olan,** فنقبوا (Kaf, 36.) kelimesine Yemen dilinde **kaçtılar,** لايلتكم (Hucurât, 14.) kelimesine, Beni Abbas dilinde **eksiltmez,** مراغما (Nisâ, 100.) kelimesine de Hüzeyl dilinde **genişlik** mânasında olduğunu. söyler.

Said b. Masur, «e s - S ü n e n» adlı eserinde Amr b. Şurahbil'in سيل العرم (Sebe, 16.) kelimesinin Yemen dilinde, su arığının iki yanı, mânasına geldiği sözünü nakleder.

Cuveybir «T e f s i r»inde, İbnu Abbas'ın فى الكتاب مسطورا (İsrâ, 58.) âyetinde geçen مسطور kelimesinin Himyer dilinde **yazılmış** mânasında kullanıldığı şeklindeki ifadesini nakleder. Çünkü Himyeriler kitab'a, **ustur** derlerdi.

Ebu'l-Kâsım, Kur'an'da mevcut Hicaz dili dışındaki kelimelerle ilgili telif ettiği kitabında şöyle der:

Kinane Dilindeki Kelimeler

الجهال (السفهاء.) «..beyinsizlerin..» (Bakara, 13); **cahil**

صاغرين (خاسئين) «..aşağılık..» (Bakara, 65.); **hor ve zelil**

تلقاء. (شطره) «..o yöne..» (Bakara, 144.); **yönü, tarafı**

لانصيب (لاخلاق) «..bir payı yok..» (Âli İmrân, 77.); **nasipsiz**

أحرارا (وجعلكم ملوكا) «..sizi krallar yaptı..» (Mâide, 20.); **hür kimseler**

(قبيلا) عيانا «karşımıza» (İsrâ, 92); **açıkça**
(ماانتم بمعجزين) سابقين «önüne geçemezsiniz» (Enam, 134); **ileri geçenler**
(يعزب) يغيب «..kaçamaz..» (Yûnus, 61); **kaybolur**
(ولاتركنوا) ولاتميلوا «en ufak bir meyil duymayın»; (Hûd, 113); **meyletmeyin**
(فى فجوة) ناحية «geniş bir açıklık içindedirler» (Kehf, 17); **geniş yer**
(موئلا) ملجأ «sığınılacak bir yer» (Kehf, 58); **sığınak**
(مبلسون) آيسون «bütün umutlarını yitirdiler» (Enam, 44); **ümitleri kırılmış**
(دحورا) طردا «kovulmuşlar» (Sâffât, 9); **kovularak**
(الخرّاصون) الكذابون «yalancılar» (Zâriyât, 10); **yalancılar**
(اسفارا) كتبا «kitaplar» (Cuma, 5); **kitaplar**
(اقتت) جمعت «getirildiği» (Mürselât, 11); toplandı
(كنود) كفور للنعم «pek nankör» (Âdiyât, 6); **nimeti inkar eden**

Huzeyl Dilindeki Kelimeler

(والرجز) العذاب «kötü şeyler» (Müddessir, 5); **azap**
(شروا) باعوا «sattıkları» (Bakara, 102); **sattıkları**
(عزموا الطلاق) حققوا «boşanmaya kararlı iseler» (Bakara, 227); **kararlı iseler**
(صلدا) نقيّا «cascavlak» (Bakara, 264); **temiz**
(آناء الليل) ساعاته «gece saatleri» (Tâhâ, 130); **gece saatleri**
(من فورهم) وجههم «hemen» (Âli İmrân, 125); **taraflarından**
(مدرارا) متتابعا «bol yağmur» (Enam, 6); **ardı ardına**
(فرقانا) مخرجا «eğriyi doğrudan ayıran» (Enfal, 29); **kurtuluş yolu**
(حرض) حض «coştur» (Enfâl, 65); **teşvik et**
(عيلة) فاقة «fakirlikten» (Tevbe, 28); **fakirlik**
(وليجة) بطانة «sırdaş» (Tevbe, 16); **yoldaş**
(انفروا) اغزوا «savaşa çıkın» (Tevbe, 41); **savaşın**
(السائحون) الصائمون «Allah için seyahat edenler» (Tevbe, 112); **oruçlular**
(العنت) الاثم «günah» (Nisâ, 25); **günah**
(ببدنك) بدرعك «cesedini» (Yûnus, 92); **zırhını**
(غمة) شبهة «tasa» (Yûnus, 71); **kuşku**
(لدلوك الشمس) زوالها «güneşin... yönelmesinden» (İsrâ, 78); **güneşin batışı**
(شاكلته) ناحيته «yaradılışına göre» (İsrâ, 84); **kendine göre**
(ملتحدا) ملجأ «taş atar gibi» (Kehf, 27); **zannederek**
(رجما) ظنّا «sığınılacak yer» (Kehf, 22); **sığınak**
(يرجوا) يخاف «umar» (Kehf, 110); **korkar**
(هضما) نقصا «hakkının yeneceğinden» (Tâhâ, 112); **eksik, noksan**
هامدة : مغبرة «kupkuru» (Hac, 5); **susuz, kuru**
(واقصد فى مشيك) اسرع «yürüyüşünde tabii ol» (Lukman, 19); **daha hızlı**

(الأجداث) القبور «**kabirler**» (Yâsin, 51); **kabirler**
(ثاقب) مضيء «**delici**» (Sâffât, 10); **ışık verici**
(بالهم) حالهم «**durumlarını**» (Kıtal, 2); **halleri**
(يهجعون) ينامون «**uyuyanlar**» (Zâriyât, 17); **uyurlar**
(ذنوبا) عذابا «**azab**» (Zâriyât, 59); **azab**
(دسر) المسامير «**mıhla çakılmış**» (Kamer, 13); **çiviler**
(من تفاوت) عيب «**düzensizlik**» (Mülk, 3); **ayıp, kusur**
(ارجاءها) نواحيها «**çevresinde**» (Hâkka, 17); **çevresi**
(اطوارا) الوانا «**merhalelerden**» (Nuh, 14); **renkler**
(بردا) نوما «**serinlik**» (Nebe, 24); **uyku**
(واجفة) خائفة «**titrer**» (Nâziât, 8); **korkarak**
(مسغبة) مجاعة «**açlık**» (Beled, 14); **açlık**
(المبذرين) المسرفين «**saçıp savuranlar**» (İsrâ, 27); **müsrifler**

Himyer Dilindeki Kelimeler

(وأن تفشلا) لاتجبنا «**..takım bozulmak üzere**» (Âl-i İmrân, 122); **korkmayınız**
(عثر) اطّلع «**ortaya çıkarsa**» (Mâide, 107); **bilgi edindi**
(فى سفاهة) جنون «**beyinsiz**» (A'raf, 66); **delilik**
(فزيّلنا) فميزنا «**ayırırız**» (Yûnus, 28); **ayırdık**
(مرجوّا) حقيرا «**iyilik beklenir bir kimse idin**» (Hûd, 62); **değersiz**
(السقاية) الاناء «**su kabını**» (Yûsuf, 70); **kap**
(مسنون) منتن «**işlenebilen**» (Hicr, 26); **bozulmuş**
(بامامهم) كتاب «**önderleriyle**» (İsrâ, 71); **kitap**
(فسينغضون) يحركون «**alayla başlarını sallayarak**» (İsrâ, 51); **sallarlar**
(حسبانا) بردا «**bir felaket**» (Kehf, 40); **soğuk**
(من الكبر عتيا) نحولا «**son derece kocamışken**» (Meryem, 8); **yaşlı**
(مآرب) حاجات «**daha bir çok işlerde**» (Tâhâ, 18); **ihtiyaçlarda**
(خرجا) جعلا «**vergi**» (Kehf, 94); **vergi**
(غراما) بلاء «**sürekli**» (Furkân, 65); **bela**
(صرح) البيت «**köşk**» (Neml, 44); **ev**
(أنكر الأصوات) اقبحها «**seslerin en çirkini**» (Lokman, 19); **çirkin ses**
(يتركم) ينقصكم «**sizden eksiltmez**» (Muhammed, 35); **sizden eksiltmez**
(مدينين) محاسبين «**hesap veremeyeceksiniz**» (Vâkıa, 86); **hesap verenler**
(رابية) شديدة «**arttıkça artan**» (Hâkka, 10); **şiddetli**
(وبيلا) شديدا «**çok ağır bir şekilde**» (Müzzemmil, 16); **şiddet**

Cürhüm Dilindeki Kelimeler

(فباؤا) استوجبوا «**uğradılar**» (Bakara, 90); **lâyık oldular**

(شقاق) ضلال «mal» (Bakara, 137) **dalâlet**
(خيرا) مالا «mal» (Bakara, 180); **mal**
(كداب) كاشباء «tutumu» (Âl-i İmrân, 11); **benzeri**
(انتعدلوا) تميلوا «adil hareket etmeye» (Nisâ, 129); **meylederler**
(لم يغنوا) لم يتمتع «hiç yaşamamışlar» (A'raf, 92); **faydalanmadılar**
(فشرّد) نكّل «darmadağın et» (Enfâl, 57); **cezalandır**
(اراذلنا) سفلتنا «ayak takımımız» (Hûd, 27); **sefihlerimiz**
(عصيب) شديد «çetin» (Hûd, 77); **şiddetli**
(لفيفا) جميعا «bir araya» (İsrâ, 104); **hepsi, toptan**
(محسورا) منقطعا «açıkta kalırsın» (İsrâ, 29); **ortada kalırsın**
(حدب) جانب «her dere ve tepeden» (Enbiya, 96); **yön, taraf**
(من خلاله) السحاب «onların arasından» (Nur, 43); **bulut**
(الودق) المطر «yağmur» (Nur, 43); **yağmur**
(شرذمة) عصابة «döküntü» (Şuarâ, 54); **küçük grup**
(ريع) طريق «her yüksek tepeye» (Şuarâ, 128); **yol**
(ينسلون) يخرجون «boşanırlar» (Enbiya, 96); **çıkarlar**
(شوبا) مزجا «katılmış içki» (Sâffât, 67); **karışık**
(الحبك) الطرائق «yörüngeler» (Zâriyât, 7); **yollar**
(بسور) الحائط «bir sûr» (Hadîd, 13); **duvar**

Ezdşenûe Dilindeki Kelimeler

(لاشية) لاوضح «alacasız» (Bakara, 71); **kapalı tarafı yok**
(فلاتعضلوهن) الحبس «engel olmayın» (Bakara, 232); **hapsetmek**
(امّة) سنين «nice zaman» (Yûsuf, 45); **seneler**
(اصحاب الرّس) البئر «Res'lileri» (Furkân, 38); **kuyu**
(كاظمين) مكروبين «...yutkunacakları» (Mümin, 18); **musibete uğrayanlar**
(غسلين) الحار الذى تناهاحرّه «kanlı irin» (Hâkka, 36); **son derece sıcak**
(لوّاحة) حرّاقة «devamlı kavurur» (Müddessir, 29); **yakıcı**

Muzhic Dilindeki Kelimeler

(رفث) جماع «kadına yaklaşmak» Bakara, 197); **cima**
(مقيتا) مقتدرا «her şeyi görüp gözeten» (Nisâ, 85); **güçlü**
(بظاهر من القول) بكذب «kuru sözlere» (Ra'd, 33); **yalan**
(بالوصيد) الفناء «giriş» (Kehf, 18); **avlu**
(حقبا) دهرا «yıllarca» (Kehf, 60); **zaman**
(الخرطوم) الأنف «burnunu» (Kalem, 16); **burun**

Haş'am Dilindeki Kelimeler

(تسيمون) ترعون «..otlatırsınız..» **(Nahl, 10); güdersiniz**
(مريج) منتشر «..kararsızlık..» (Kaf, 5); **yayılmış**
(صغت) مالت «..kaymış olan..» (Tahrim, 4); **meyletti**
(هلوعا) ضجورا «..huysuz..» (Meâric, 19); **öfkeli**
(شططا) كذبا «..saçma..» (Kehf, 14); **yalan**

Kaysu Ğaylân Dilindeki Kelimeler

(نحلة) فريضة «..cömertçe..» (Nisa, 4); **farîza, vecibe**
(حرجا) ضيّقا «..sıkıntı..» (Nisa, 65); **darlık**
(لخاسرون) مضيّعون «..kaybedersiniz..» (Araf, 90); **kaybedenler**
(تفندون) تستهزئون «..ne olur bana bunak demeyin..» (Yûsuf, 94); **alay edersiniz**
(صياصيهم) حصونهم «..kaleleri..» (Ahzâb, 26); **kaleleri**
(تحبرون) تنعمون «..ağırlanmış olarak..» (Zuhruf, 70); **nimetlenirsiniz**
(رجيم) ملعون «..kovulmuş..» (Hicr, 17); **melun**
(يلتكم) ينقصكم «..sizden eksiltmez..» (Hucurât, 14); **sizden eksiltir**

Sa'du'l-Aşîra Dilindeki Kelimeler

(حفدة) اختان «..torunlar..» (Nahl, 72); **damatlar**
(كلّ) عيال «..yüktür..» (Nahl, 76); **evlatlar**

Kinde Dilindeki Kelimeler

(فجاجا) طرقا «..geniş yollar..» (Enbiya, 31); **yollar**
(بسّت) فتّتت «..ufalandıkça..» (Vâkı'a, 5); **parçalandı**
(فلاتبتئس) تحزن «..üzülme..» (Hud, 36); üzülme

Uzra Dilindeki Kelimeler

(اخسئوا) اخزوا «..kesin sesinizi..» (Müminun, 108); **utanın**

Hadramevt Dilindeki Kelimeler

(ربّيّون) رجال «..mücahidler..» (Âl-i İmrân, 146); **erkekler, adamlar**
(دمرنا) اهلكنا «..mahvettik..» (Araf, 137); **helak ettik**
(لغوب) اعياء. «..usanç..» (Fâtır, 35); **yorgunluk, usanç**
(منسأته) عصاه «..değneği..» (Sebe, 14); **asası**

Ğassân Dilindeki Kelimeler

(طفقا) عمدا «..koyuldular..» (Araf, 22); **kastettiler**
(بئيس) شديد «..şiddetli..» (Araf, 165); **şiddetli**

سيئ بهم «..onun fenasına gitti..» (Hûd, 77); **Onlardan hoşlanmadı** كرههم

Muzeyne Dilindeki Kelimeler

(لاتغلوا) «..taşkınlık etmeyin..» (Nisa, 171); **artırmayın** تزيدوا

Lahm Dilindeki Kelimeler

(املاق) «..açlık..» (Enam, 151); **açlık** جوع

(ولتعلن) «..serkeşlik yapacaksınız..» (İsrâ, 4) **galip geleceksiniz** ولتقهرن

Cuzzâm Dilindeki Kelimeler

(فجاسوا خلال الديار) «..her köşeyi kontrollerine alacaklar..» (İsrâ, 5); **sokaklara dağıldılar** تخلّلوا الازقّة

Benu Hanife Dilindeki Kelimeler

(العقود) «..akidleri..» (Mâide, 1); **antlaşmalar** العهود

(الجَناح) «..kanat..» (İsrâ, 24); **el** اليد

(الرهب) «..korku..» (Kasas, 32); **şiddetli korku** الفزع

Yemâme Dilindeki Kelimeler

(حصرت) «..bıkarak..» (Nisa, 90); **dar geldi** ضاقت

Sebe Dilindeki Kelimeler

(تميلوا ميلا عظيما) «..sizin büyük bir sapıklığa girmenizi..» (Nisa, 27); **açık bir hata işlemenizi** تخطئوا خطأ بيّنا

(تبّرنا) «..kırıp geçirdik..» (Furkân, 39); **helak ettik** اهلكنا

Suleym Dilindeki Kelimeler

(نكص) «..geri dönüp..» (Enfâl, 48); **döndü** رجع

Umare Dilindeki Kelimeler

(الصّاعقة) «..yıldırım..» (Bakara, 55); **ölüm** الموت

Huzaa Dilindeki Kelimeler

(أفيضوا)«akın edin» (Bakara, 199); **yürüyünüz, cima** انفروا،والافضاح،الجماع

Umân Dilindeki Kelimeler

(خبالا) «..şer ve fesat..» (Âl-i İmrân, 118); **azgınlık** غيّا

(نفقا) «..tünel..» (Enam, 35); **yol** سربا

أصاب (حيث) «..istediği yere..» (Sâd, 36); **istediği yere**

Temim Dilindeki Kelimeler

نسيان (أمد) «..gaye..» (Âl-i İmrân, 30); **unutma**

حسدا (بغيا) «..ihtiras yüzünden..» (Bakara, 213); **haset**

Enmâr Dilindeki Kelimeler

عمله (طائره) «..amelini..» (İsrâ, 13); **yaptığı işini, amelini**

أظلم (أغطش) «..kararttı..» (Nâziât, 29); **karanlık çöktü.**

Eş'arlılar Dilindeki Kelimeler

لأستأصلنّ (لأحتنكنّ) «..andolsun...buyruğum altına alacağım..» (İsrâ, 62); **kökünü keseceğim.**

مرّة (تارة) «..tekrar..» (Tâhâ, 55); **bir kere**

مالت ونفرت (اشمأزّت) «..nefretle çarpar..» (Zümer, 45); **tiksinip kaçınmak**

Evs Dilindeki Kelimeler

النخل (اللينة) «..hurma..» (Haşr, 5); **hurma**

Hazrec Dilindeki Kelimeler

يذهبوا (ينفضوا) «..dağılıp gitsinler..» (Münfikûn, 7); **gitsinler**

Medyen Dilindeki Kelimeler

فاقض (فافرق) «..ayır..» (Mâide, 25); **hükmet**

Ebu'l-Kasım, hülasa olarak bunları zikretmiştir.

Ebu Bekir el-Vâsıtî «el-İrşâd Fi'l-Kıra'âti'l-'aşr» adlı eserinde, Kur'an'da mevcut olan lehçe sayısının elli olduğunu söyler ve şunları sıralar:

Kureyş, Huzeyl, Kinâne, Haş'am, Hazrec, Eş'ar, Numir, Kays, 'Aylân, Curhum, el-Yemen, Ezdeşenûe, Kinde, Temîm, Himyer, Medyen, Lahm, Sa'du'l 'Aşîra, Hadramevt, Sedûs, Amâlika, Enmâr, Gassân, Mezhac, Huza'a, Evs, Muzeyne, Sakîf, Cuzzâm, Belîyy, 'Uzrâ, Hevâzin, Nemir ve Yemâme.

Arap olmayan lehçler de şunlardır:

Furs, Rûm, Nebat, Habeşe, Berber, Suryan, 'İbrâniye, Kıbt.

Ebu Bekr el-Vâsitî, bu lehçelerin pek çoğuna, Ebu'l-Kasım'ın verdiği misallerden, misal getirmiş ve şunları ilave etmiştir:

Beliyy Dilindeki Kelimeler

العذاب (الرّجز) **«..azabı..»** (A'raf, 134); **azap**

Sakîf Dilindeki Kelimeler

نخسة (طائف من الشيطان) **«..şeytan tarafından bir vesvese..»** (A'raf, 201); **şeytan çarpması**

Sa'lebe Dilindeki Kelimeler

الرّمال (بالأحقاف) **«..Ahkaf bölgesindeki..»** (Ahkâf, 21); **kumlar**

İbnu'l-Cevzî «F u n û n u' l - E f n â n» adlı eserinde, Kur'an-ı Kerim'de şu lehçelerin de mevcut olduğunu zikreder:

Hemezân Dilindeki Kelimeler

الرّزق (الرّيحان) **«..hoşluk..»** (Vâkıa, 89); **rızık**
بيض (عين) **«..iri gözlü..»** (Duhân, 54); **beyaz**
الطّنافس (العبقريّ) **«..hârikulade işlemeli..»** (Rahmân, 76); **hasır**

Nasr bin Muâviye Dilindeki Kelimeler

الغدّار (الختّار) **«..hain..»** (Lokman, 32); **gaddâr**

Âmir bin Sa'sa'a Dilindeki Kelimeler

الخدم (الحفدة) **«..torunlar..»** (Nahl, 72); **hizmetçiler**

Sakîf Dilindeki Kelimeler

الميل (العول) **«..sapmanız..»** (Nisa, 3); **meyil**

Akke Dilindeki Kelimeler

القرن (الصّور) **«..sur'a..»** (Enam, 73); **boynuz**

İbnu Abdi'l-Ber, «e t - T e m h î d» adlı eserinde şöyle der: Şayet Kur'an-ı Kerim Kureyş Diliyle indi diyen olursa, bana göre bunun mânası, Kur'an'ın çoğu bu Dille inmiştir, demektir. Hemze ve benzeri harfleri açıktan okuma bakımından bütün kıraatlerde Kureyş Dili dışında kelimeler mevcuttur. Zira Kureyşliler hemzeyi açıktan okumazlar.

Şeyh Cemaleddin b. Mâlik şöyle der: Cenâb-ı Hak pek azı hariç Kur'an-ı Kerim'i Hicaz Diliyle indirmiştir. Çünkü Kur'an-ı Kerim ويشاقق الله **«..Allah'a karşı koymalarından...»** (Enfâl, 13) ve من يرتد منكم عن دينه **«..sizden kim dininden**

dönerse..» (Mâide, 54.) âyetlerinde idgam edildiği gibi Temim Dilinde nâzil olmuştur. Çünkü cezmedilen kelimeler Temim Dilinde bulunur. Bu bakımdan Temim Diliyle olan kelimeler azdır. Cezmedilen kelimeleri çözmek Hicaz Dilin mahsustur. Bu bakımdan çokça kullanılmıştır. Buna misal وليملل **«..yazdırsın..»** (Bakara, 282.), يحببكم الله **«..Allah da sizi sevsin..»** (Âl-i İmrân, 31.), اشدد به ازرى **«..beni onunla destekle..»** (Tâhâ, 31.) ve ومن يحلل عليه غضبى **«..gazabımı hakeden..»** (Tâhâ, 81.) âyetleridir.

Şeyh Cemâluddin: Bütün Kurrâ الا اتباع الظن **«..bu husustaki bilgileri zandan ibarettir..»** (Nisa, 157.) âyetinde geçen (اتباع) kelimesini mensub okumada ittifak etmişlerdir. Çünkü Hicaz Dilinde munkati müstesna, mensub okunmuştur. Nitekim, ماهذا بشرا (Yûsuf, 31.) âyetinde (بشر) kelimesinin mensub okunmasında ittifak etmişlerdir.

Zemahşeri قل لا يعلم من فى السموات و الأرض الغيب الا الله **«De ki: Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı (görünmeyeni, Allah'ın gizli ilmini) bilemez..»** (Neml, 65.) âyetinde geçen istisnanın Beni Temim Diline uygun olarak munkatı olduğu görüşündedir.

Vasıtı şöyle der: Üç kelime dışında Kur'an'da Kureyş lehçesiyle hiçbir garip kelime mevcut değildir. Çünkü Kureyş kelamı kolay, yumuşak ve açıktır. Diger Arap lehçeleri ise kaba ve gariptir. Kur'an'da sadece üç garip kelime vardır. Bunlar; **kafa sallama** mânasına gelen فسينغضون (İsrâ, 51.), **güçlü** mânasına gelen مقيتا (Nisa, 85.), **onların cemiyetini dağıt** mânasına gelen فشرد بهم (Enfâl, 57.) âyetlerindeki kelimelerdir.

OTUZ SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUR'ANDA ARAP LÜGATI DIŞINDAKİ KELİMELERLE NAZİL OLAN ÂYETLER

Bu konuda bir kitap yazdım, «el-Muhezzeb fî mâ Vaka'a fi'l-Kur'ani mine'l-Mu'arreb» adını verdim. Kitabımın önemli bahislerinden bazılarını, burada zikredeceğim.

Ulemâ, Kur'an'da Arap luğatı dışında kelimeler bulunup bulunmadığı konusunda, farklı görüşlere sahiptir. Aralarında; Şafii, İbnu Cerir, Ebu Ubeyde, Kadi Ebu Bekr ve İbnu Faris olmak üzere birçok ulema; قرآنا عربيّا **'... Arapça Kur'an ...'** (Yusuf, 2.), ولو جعلناه قرآنا أعجميّا لقالوا لولا فصلت آياته ءأعجمىّ وعربى **«Eğer biz onu yabancı -dilden- bir Kur'an yapsaydık muhakkak ki, Âyetleri açıklanmalı değil miydi? Araba mensup, Arapça olmayan -bir Kur'an- mı?' diyeceklerdi ...»** (Fussilet, 44.) âyetlerine dayanarak, Kur'an'da yabancı asıllı kelimelerin bulunmadığı görüşündedirler. Şafii, aksi görüşte olanlara, şiddetle karşı çıkmıştır.

Ebu Ubeyde şöyle der: Kur'an'ı Kerim; açık bir dille, Arapça olarak nazil olmuştur. O'nda, Arapça olmayan kelimelerin varlığını kabul edenler, ağır bir iddiada bulunurlar. Şu kelime Nebat dilinden gelmedir gibi görüş ileri sürenler daha da ileri gitmiş olurlar.

İbnu Faris şöyle der: Şayet Kur'an'da Arapça dışında kelimeler bulunsaydı Arapların, bunların benzerlerini bulmaktan aciz kaldıkları, dolayısiyle bilmedikleri lügatları kullandıkları şüphesi doğardı.

İbnu Cerir şöyle der: Kur'an'da; Farsça, Habeşce, Nebatca ve benzeri dillerden alınan kelimelerin tefsirine dair İbnu Abbas ve diğer Sahabeden varid olduğuna göre bu kelimeler, esasen Arap diline yerleşmiş, Araplar, İran'lılar ve Habeş'liler arasında müşterek kelimeler olmuştur.

Diğerleri şöyle der: Kur'an'ın kendi dilleriyle nazil olduğu halis Araplar, seyahatlarında diğer dillerden muhtelif kelimeler almış, bunların bazı harflerini çıkartmak suretiyle kelime yapısını değiştirmiş, sonra da şiirlerinde ve konuşma dillerinde kullanmışlardır. Hatta bu kelimeler, fasih Arapçadan sayılmış ve dilde yerleşmiştir. İşte bu bakımdan başka dillerden gelen kelimeler, Kur'an'da

yer almıştır.

Başkaları da şöyle der: Bu kelimeler, gerçek Arapçadır. Fakat Arap dili son derece geniş olduğundan bunlar, birçok Sahabenin gözünden kaçmış olabilir. Nitekim İbnu Abbas فاطر ve فاتح kelimelerinin mânasını kavrayamamıştır. «e r - R i s a l e» adlı eserinde Şafi, bir dili bütünüyle ancak peygamberler bilir, demiştir.

Ebu'l-Meâli Uzeyzî b. Abdilmelik şöyle der: Bu kelimelerin Arap dilinde mevcut olması, dilin genişliğine ve kelime yönünden zenginliğine bağlıdır. Esasen Arapçda mevcut olan bu kelimelerin diğer dillere mensup olanlarca eskidenberi kullanılmış olmaları da mümkündür.

Kur'an'da yabancı asıllı kelimelerin bulunduğu görüşünde olanlar; قرآنا عربيا «.. Arapça Kur'an ...» (Yusuf, 2.) âyetini, nasıl Farsça kasidede bir tek Arapça kelimenin bulunması, kasideyi Farsça olmaktan çıkarmıyorsa, Arapça olmayan bazı kelimelerin Kur'an'da bulunması, Kur'an'ı Arapça olmaktan çıkarmayacağı şeklinde te'vile çalışmışlardır.

أأعجمي وعربي (Fussilet, 44.) âyetine ise; siyaktan anlaşıldığına göre «kelâm a'cemî, muhatap Arap mıdır?» manasını vermişler, nahivcilerin İbrahim kelimesindeki gayri munsarıflık illetini, alemlik ve ucmelikte kabul etmelerini, kendilerine delil olarak kullanmışlardır.

İleri sürülen bu delil, kabul edilmemiştir. Çünkü alem olan özel isimler, ihtilaf konusu değildir. Alem olan isimler dışında söylenecek söz, Kur'an'da alem isimlerin mevcudiyeti kabul edildiğine göre, cins isimlerin de mevcudiyetine hiç bir engel yoktur, şeklindedir. Bana göre Kur'an'da muarreb kelimelerin bulunduğunu gösteren en kuvvetli delil, İbnu Cerir'in sahih bir senedle, tabiunun ileri gelenlerinden biri olan Ebu Meysere'den yaptığı şu rivayettir. Ebu Meysere şöyle demiştir: Kur'an'da her dilden kelimeler mevcuttur. Bu rivayetin benzerleri, Said b Cubeyr ile Vehb b. Munebbih'den de yapılmıştır.

Bu da gösterir ki, Kur'an'da bu gibi kelimelerin kullanılmasındaki hikmet, önceki ve sonraki kavimlerin ilimlerini, her konudaki bilgiyi ihtiva etmesidir. Kur'an'ın her şeyi ihata etmesi bakımından, değişik dil ve lügatlara yer vermesi de zaruri idi. Bu yüzden Arapların çokça kullandığı, kulağa hoş gelen ve dile hafif düşen her lügattan kelimeler, Kur'an diline girmiştir. İbnu'n-Nakib'in bu hususu açıklayarak şöyle dediğini gördüm: Kur'an'ın diğer semavi kitaplara nazaran özelliklerinden biri de, bu kitaplarda, kendilerine nazil olduğu kavmin dili dışında yabancı kelimelerin bulunmaması, Kur'an'da ise bütün Arap lehçelerine ait kelimeler bulunduğu gibi Arapça olmayan Rum, Acem ve Habeş gibi dillerden de pek çok kelime ihtiva etmesidir. وما أرسلنا من رسول الا بلسان قومه «**Hiç bir peygamberi kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik ki ...**» (İbrahim, 4.)

âyetinden anlaşıldığına göre Cenabı Hak, her kavme, kendi dilini konuşan bir elçi göndermiştir. Halbuki Resulullah (s.a.v.) bütün ümmetlere Peygamber olarak gönderilmiştir. Bu yüzden, kendisine indirilen Kitab'da, kavminin dili asıl olmakla beraber, her kavmin dilinden kelimeler bulunmaktadır.

Cuveynî'nin, Kur'an'daki muarreb kelimelerin mevcudiyetine dair, başka bir fayda zikrettiğini gördüm. Cuveynî şöyle der: استبرق **«... astarı atlas...»** kelimesi Arapça değildir. Arapça olmayan bir kelime, fesahat ve belâğat bakımından, Arapça kelimeler seviyesinde olamaz, denilirse, şu cevabı veririz: Dünyanın bütün fasih dilcileri bir araya toplansalar, Kur'an'da geçen bu gibi kelimeleri kaldırıp yerlerine, fesahatta aynı değerde kelimeler koymaya çalışsalar, bu konuda aciz olduklarını anlarlar. Zira Allahu Taâlâ, kullarını tâate teşvik ettiğinde şayet onlara güzel bir mükâfat vaadinde bulunmazsa, şiddetli azabla korkutmazsa, bu teşvikinde bir hikmet bulunmaz.

Fesahat bakımından vaad ve vaîd, gereklidir. Allah'ın vereceği mükâfata, akıllılar rağbet eder. Bu da; temiz bir mekân, iştah açıcı yiyecek, doyum olmayan içecek, değerli bir giyecek, en güzelinden bir eş ile kişilerin zevklerine göre değişen hususlara bağlıdır. Şu halde temiz yerlerin zikri ve bunun mükafat olarak vaadedilmesi, her fasih olanın yapması gereken husustur. Şayet bu gibi vadde bulunulmazsa, ibadetle emrolunan kimse, ibadeti karşılığında sadece yeme-içme ile vaadolunduğu takdirde, hapiste veya kötü bir yerde, bu yeyip içme bana lezzet vermez der. İşte bu yüzden Allahu Taâlâ, cennet ve ondaki güzel yerlerden söz etmiştir. Bunun yanısıra, giyeceklerin en değerli olanını zikretmesi de gerekiyordu. Dünyadaki elbiselerin en değerlisi ipektir. Fakat altın, değerine rağmen elbise yapımında kullanılmaz. İpekten yapılmamış bir elbisenin, ölçü ve tartıda bir değeri yoktur. Bazan yükte hafif olan, ağır olandan daha değerlidir. İpek giyecekler ise, ağırlığı kadar değer taşır. Bu yüzden fasih olan kimsenin vaadettiği şeyde, tartı ve pahanın en yüksek olanını zikretmesi, teşvik ve duada kusur etmemesi gerekir.

Yapılması zaruri olan bu husus ya sarih bir ifade ile zikredilir, ya da kapalı olarak. Şüphesiz sarih bir kelimeyle ifade etmek, daha veciz ve daha zahiridir. Meselâ fasih oln bir kimse استبرق kelimesini kaldırıp, yerine başka bir kelime koyacak olursa, aynısını bulması imkânsızdır. Çünkü, bu kelimenin yerini tutacak kelime, ya tek, ya da birkaç kelimeden müteşekkil olacaktır. Aslen Arap olan bile, bunun yerini tutacak, tek kelime bulamaz. Zira Araplar, daha önce bilmedikleri ipek elbise giymesini, İran'lılardan öğrenmişler dir. Kalın dokunmuş ipek kumaş manasına gelen استبرق kelimesinin yerini tutan bir kelime, Arap dilinde mevcut değildir. Araplar, Acemlerden duydukları bu kelimeyi dillerine almışlar, ipeğin kendilerinde az bulunması ve bu kelimeyi nadiren kullanma-

ları sebebiyle, karşılığında yeni bir kelime arama lüzumu hissetmemişlerdir.

Şayet bu kelimenin karşılığı, iki veya daha fazla kelime ile ifade edilecek olursa, belâğat esasları ihlâl edilmiş olur. Bir tek kelime ile ifadesi mümkün olan bir mânayı, iki kelime ile ifade etmek sözü uzatmak demektir. Buradan da anlaşılıyor ki, fasih dile sahip herkes, استبرق «atlas astar» kelimesinin karşılığını bulamayacağından, aynen kullanma mecburiyetindedir. Benzeri bulunmayan fasih kelimeden daha beliğ olan bir kelime düşünülebilir mi?

Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm, fukahanın Kur'anda muarreb kelimelerin varlığını kabul ettiklerine, dilcilerin de buna karşı çıktıklarına dair görüşlerini açıkladıktan sonra, kendi görüşünü şöyle ifade eder: Bana göre doğru olan, iki görüşü de beraberce kabul etmektir. Şöyle ki; fukahanın dediği gibi Kur'an'daki bu kelimelerin aslı, başka dillerden gelmiş olmasına rağmen, Araplar bu kelimeleri kullanmış, kendi kelime kalıplarına çevirerek Arapçlaştırmışlar, böylece Arapça bir kelime haline getirmişlerdir. Bu kelimeler Arap diline yerleştiğinden Kur'an'ı Kerim de, aynı kelimeleri kullanmıştır. Kur'an'daki bu kelimelerin Arapça olduğunu söyleyenlerin sözü nasıl doğru ise, Arapça değildir diyenlerin sözü de o derece doğrudur. Cevâlikî İbnu'l-Cevzî ve bazı ulema, bu görüşü benimsemişlerdir.

Alfabetik sıraya göre Kur'an'ı Kerimde mevcut olan bu kelimeler şunlardır:

اباريق: Seâlibî «F ı k h u' l - L u g a» adlı eserinde bu kelimenin Farsça, Cevalikî kökünden muarrab olduğunu **«su yolu»** veya «suyu kolayca boşaltmak» mânasına geldiğini ifade ederler.

أبّ: Şeyzele'nin naklettiğine göre Mağrib dilinde bu kelime **«ot»** mânasındadır.

ابلعى: İbnu Ebî Hâtim, ياارض ابلعي ماءك mânası: **«Ey yer, suyunu çek.»** (Hûd, 44.) âyetinde, Vehb b. Munebbih'den rivayet ettiğine göre bu kelime, Habeşcedeki ازدريه kökünden gelmektedir. Ebû'ş-Şeyh, Cafer b. Muhammed tarikıyle babasından naklettiğine göre bu kelime Hind dilinde اشربى **«suyu iç»** mânasındadır.

اخلد: Vasıtî «e l - i r ş a d» adlı eserinde göre bu kelime İbranî dilinde ركن mânasında **«Toprağa bağlandı»** demektir.

ارائك: İbnu'l-Cevzı «**Funûn'ul - Efnan**» adlı eserinde, Habeş dilinde bu kelimenin **«sevinç, sürur»** manasına geldiğini söyler.

آزر: Bu kelimeyi muarreb sayanın sözüne göre, ..e Hz. İbrahim'in babasının adı, ne de bir putun adıdır. İbnu Ebî Hâtim, Mu'temir b. Süleyman'ın babası: واذقال ابراهيم لأبيه آزر (En'âm, 74.) âyetindeki bu kelimeyi merfû okuduğunu ve şöyle dediğini nakleder; Duyduğuma göre bu kelimenin mânası **«topal»** demek-

tir, Hz. İbrahim'in babasına söylediği en ağır bir kelimedir. Bazıları da kendi dillerinde bu kelimenin **«ey hata eden»** mânasına geldiğini söylerler.

أسباط: Ebu'l-Leys, Tefsirinde ifade ettiği üzere bu kelime başka dillerde Arapçadaki قبائل (kabileler) kelimesi gibidir.

استبرق: İbnu Ebi Hatim'in Dahhak'dan rivayetine göre bu kelime Acem dilinde **«ipekten dokunmuş kalın kumaş»** manasına gelir.

أسفار: Vasıtî «e l - İ r ş â d» adlı eserinde belirttiği gibi bu kelime Süryani dilinde **«kitaplar»** demektir. İbnu Ebi Hatim'in Dahhak'tan rivayet ettiğine göre Nebat dilinde bu kelime, aynı manada kullanılmaktadır.

اصرى: Ebu'l-Kasım «L u g a t u' l - K u r' a n» adlı eserinde, kelimenin **«verdiğim söz»** manasına geldiğini belirtir.

اكواب: İbnu'l-Cevzî bu kelimenin Nebat dilinde **«bardaklar»** mânasına geldiğini söyler. İbnu Cerîr'in Dahhâk'dan rivayetine göre bu kelime **«kulpu bulunmayan testi»** demektir.

آل: İbnu Cinnî'nin ifadesine göre bu kelime Nebat dilinde Allah'ın adıdır.

أليم: İbnu'l-Cevzî'nin belirttiğine göre bu kelimenin manası Zenci dilinde **«incitici»** demektir. Şeyzele de aynı kelimenin İbrani dilinden geldiğini söyler.

اناه: Şeyzele'nin zikrettiğine göre bu kelime Mağrib dilinde **«bir şeyin ermesi ve pişmesi»** demektir. Ebu'l-Kasım bu kelimenin Berberî dilinden geldiğini حميم آن (Rahman, 44.) âyetinde **«sıcaklığın son derecesi»** mânasında من عين آنية (Gaşiye, 5.) âyetinde ise **«sıcaklık»** mânasında kullanıldığını söyler.

اواه: Ebu'ş-Şeyh b. Hıbbân, İkrime tarikiyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Bu kelime Habeş dilinde **«kavrayan, anlayan, inanan»** demektir. İbnu Ebi Hatim benzer rivayeti, Mucahid ve İkrime'den yapmıştır. Amr b. Şurahbilden yaptığı bir rivayette ise bu kelimenin Habeş dilinde **merhametli** mânasına geldiğini söyler. Vasıtî ise kelimenin İbrani dilinde **«dua»** manasında olduğunu söyler.

اواب: İbnu Ebi Hatim, Amr b. Şurahbil'den yaptığı rivayette bu kelimenin Habeş dilinde **«tesbih eden»** mânasına geldiğini söyler. İbnu Cerîr, Şurahbil'den yaptığı bir rivayette أوّبى معه (Sebe', 10.) âyetinin tefsirinde bu kelimeye Habeş dilinde **«tesbih et»** mânasının verildiğini söyler.

الملة الآخرة: Şeyzele bunun **«başka millet»** mânasına geldiğini söyler. Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında Kıbtî dilinde bu kelimenin **«başka»** mânasına geldiğini çünkü Kıbtîler الآخرة kelimesini الأولى، الأولى kelimesini de الاخرة şeklinde kullandığını söyler.

بطائنها: Zerkeşî'nin belirttiğine göre Şeyzele بطائنها من استبرق (Rahman, 54.) âyetinde bu kelimenin Kıbtî dilinde «dış görünüşü» mânasına geldiğini söyler.

بعير: Firyabi'nin Mucahid'den rivayet ettiğine göre كيل بعير (Yusuf, 65.) â-

yetini **«bir merkep yükü»** şeklinde mâna vermiştir. Mukatil'den yaptığı bir rivayette, Mukatil bu kelimenin İbrani dilinde **«sırtına yük yüklenen her hayvan»** mânasına geldiğini söyler

بيع: Cevalikî «K ı t a b u' l - M u a r r e b» adlı eserinde bu kelimenin **«biat ve kilise»** mânasına geldiğini söyler. Bazı ulema, biat ve kilise kelimelerinin de Farsça' dan Arapça'ya geçmiş kelimeler olduğunu söylerler.

التنور: Cevalikî bu kelimenin Farsça'dan muarreb olduğunu zikreder.

تتبيرا: İbnu Ebi Hatim, Said b. Cübeyr'den وليتبروا ماعلوا تتبيرا **«ve mahvettikçe etsinler diye»** (İsrâ, 7.) âyetindeki bu kelimenin Nebat dilinde **«helak»** mânasında olan تبره kökünden geldiğini söyler.

تحت: Ebu'l-Kasım «L u g a t u' l - K u r' a n» adlı eserinde فناداها من تحتها (Meryem, 24.) âyetindeki bu kelimenin Nebat dilinde **«karın»** mânasına geldiğini zikreder Kirmani «el-Acaib» adlı eserinde, bir tarihçiden benzerini nakleder

الجبت: İbnu Ebi Hatim, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bu kelime Habeş dilinde **«Şeytana»** verilen addır. Abd b. Humeyd'in İkrime'den yaptığı bir rivayette de bu kelime, Habeş dilinde **«şeytan»** demektir. İbnu Cerir, Saîd b. Cubeyr'den rivayet ederek kelimenin Habeş dilinde **«sihir yapan sihirbaz»** mânasına geldiğini söyler.

جهنم: Kelimenin Arabça olmadığı, Farsça veya İbranî dilinden geldiği, aslının كهنام olduğu söylenir.

حرم: İbnu Ebî Hâtim, İkrime'den yaptığı bir rivayette bu kelimenin Habeş dilinde «vacib oldu, gerekti» mânasına geldiğini söyler.

حصب: İbnu Ebî Hâtim, İbnu Abbas'dan yaptığı bir rivayette حصب جهنم (Enbiya, 98.) âyetindeki bu kelimeye Zenci dilinde **«cehennem odunu»** şeklinde mâna verir.

حطة: Bu kelimenin Arabça olmadığı, **«doğru söyleyin»**mânasına geldiği ifade edilir.

حواريون: İbnu Ebî Hâtim, Dahhak'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bu kelime Nebat dilinde **«yıkayıcılar»** demektir. Aslı هواري dir.

حوب: Nafi b. Ezrak'ın İbnu Abbas'a sorduğu sorular arasında geçmişti. Mânası Habeş dilinde **«günah»** demektir.

دارست (1) : Mânası Yahudi dilinde **«okudun»** demektir.

دينار: Cevalikî ve diğer ulemanın belirttiğine göre bu kelime Farsçadır.

راعنا: Ebû Naim «D e l â i l u 'n - N u b ü v v e» adlı eserinde İbnu Abbas' dan naklettiğine göre bu kelime Yahudi lisanında **«sövmek»** tir.

ربانيون: Cevalikî ve Ebû Ubeyde'nin belirttiklerine göre Araplar bu keli-

1- Mushaf-ı Osmanî'deki hattı درست şeklindedir. Suyûti kelimeyi bu şekliyle, İbnu Kesir ve Ebû Amr'ın kıraatına dayanarak almıştır. Bkz. ed-Dâni, et-Teysir fî Kıraâti's-Seb', 105.

meyi bilmiyorlardı. Bunu ancak fukaha ve ilim erbabı bilir ve kullanırdı. Ebû Ubeyd: Öyle zannediyorum ki bu kelime Arapça değildir, İbranî veya Süryânî dilinden gelmiştir derken, Ebû'l-Kâsım da Süryanî bir kelime olduğunu belirtir.

ربيّون: Lugatçı Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdan «K i t â b u' z - Z î n e» adlı eserinde bu kelimenin Süryanî dilinden geldiğini söyler.

الرّحمن: Muberred ve Sa'lebî, kelimenin İbranî dilinden geldiğini, aslının الرخمن şeklinde noktalı خ ile yazıldığını söyler.

الرس: Kirmânî «e l - A c â i b» adlı eserinde kelimenin **«kuyu»** mânasında Acem dilinden alınmış bir kelime olduğunu söyler.

الرقيم: Şâzeli'nin ifadesine göre bu kelime Rumcada **«tahta parçası, levha»** demektir. Ebû'l-Kasım **«üzerinde yazı bulunan levha»** olduğunu, Vâsıtî de **«üzerinde divit bulunan levha»** olduğunu söyler.

رمزا: İbnu'l-Cevzî «F ü n u n u' l - E f n â n» adlı kitabında bu kelimeyi muarreb kabul eder. Vasıtî ise İbrani dilinde **«dudağın kımıldaması»** mânasında olduğunu söyler.

رهوا: Ebu'l-Kasım واترك البحر رهوا **«Denizi durgun ve açık bırak...»**(Duhan, 24.) âyetindeki bu kelimenin Nabat dilinde **«sakin ve durgun», Vasıtî ise Süryani dilinde «sakin»** mânasına geldiğini söyler.

الروم: Cevalikî, insanların bir nesline verilen, Arapça olmayan bir kelimedir, der.

زنجبيل: Cevâlikî ve Sealibi, bunun Farsça bir kelime olduğunu söylerler.

السّجلّ: İbnu Merdeveyh, Ebu'l-Cevzâ tarkiyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Bu kelime Habeş dilinde **«adam»** demektir. İbnu'l-Cinnî «e l-M u h t e s e b f î İ' r a b i' ş - Ş e v v a z » adlı eserinde **«kitab»** mânasına geldiğini, bazı ulema da Farsçadan muarreb olduğunu söyler.

سجّيل: Firyabi'nin Mucahid'den rivayetine göre kelimenin mânası Farsçada **«önceleri çamur, sonradan taş olan madde»** demektir.

سجّين: Ebu Hatim «K i t a b u' z - Z i n e» adlı eserinde bu kelimenin Arapça olmadığını söyler.

سرادق: Cevalikî; bu kelime Farsçadan muarrebtir. Aslı سرادر dir. **«dehliz»** mânasına gelir, der. Diğerleri de; Farsçada سرادر kelimesinden geldiğini **«evi çevreleyen duvar»** mânası taşıdığını söyler.

سرى: İbnu Ebi Hatim, Mucahid'den (Meryem, 24.) âyetindeki سريّا kelimesinin Süryani dilindeki **«nehir»** mânasına geldiğini söyler. Said b. Cubeyr, kelimenin Nabat dilinden, Şeyzele de Yunancadan geldiğini söylerler.

سفرة: İbnu Ebi Hatim, İbnu Cureyc tarikiyle İbnu Abbas'dan بأيدى سفرة (Abese, 15.) âyetindeki bu kelimenin Nabat dilinde **«kurrâ»** mânasına geldiğini nakleder.

سفرة: Cevalikî, kelimenin Arapça olmadığını söyler.

سجدا: Vasıtî ادخلوا الباب سجدا «... **kapısından hepiniz secde edici olarak girin** ...» (Araf, 161.) âyetindeki bu kelimelerin Süryani dilinde «**boyun eğmek**» mânasına geldiğini söyler.

سكر: İbnu Merdeveyh, Avfî tarikiyle İbnu Abbas'dan rivayet ettiğine göre bu kelime Habeş dilinde «**sirke**» demektir.

سلسبيل: Cevalikî kelimenin Arapça olmadığını söyler.

سنا: İbnu Hacer bu kelimeyi bir şiirinde kullanır. Diğer ulemanın bu kelimeyi kullandığını görmedim.

سندس: Cevalikî bu kelimenin Farsçada «**ince atlas**» mânasına geldiğini, Ebu'l-Leys ise; Lugatçılar ve müfessirler bu kelimenin ittifakla muarreb olduğunu söylediklerini nakleder. Şeyzele ise kelimenin Hind dilinden geldiğini söyler.

سيدها: Vasıtî والفيا سيدها لدى الباب «... **kapının yanında kocasına rastgeldi** ...» (Yusuf, 25.) âyetindeki bu kelimenin Kıbti lisanında «**kocası**» mânasına geldiğini, Ebu Amr ise Arapçada böyle bir kelime tanımadığını söyler.

سينين: İbnu Ebi Hatim ve İbnu Cerîr, İkrime'den yaptıkları rivayette kelimenin Habeş dilinde «**güzel**» mânasına geldiğini söylerler.

سيناء: İbnu Ebi Hatim, Dahhâk'dan yaptığı rivayette kelimenin Nabat dilinde «**güzel**» mânasına geldiğini söyler.

شطر: Cevalikî; bazı lugatçıların ifadesine göre bu kelimenin Süryani asıllı olduğunu söyler.

الصراط: Nakkâş ve İbnu Cevzî'nin belirttiklerine göre bu kelime, Rumcada «**yol**» mânasına gelir. Böyle bir ifadeyi Ebi Hatim'in «e z - Z i n e» adlı kitabında da gördüm.

صرهن: İbnu Cerîr (Bakara, 260.) âyetindeki bu kelime hakkında İbnu Abbas'dan yaptığı rivayete göre Nabat dilinde «**parçala**» mânasına geldiğini söyler. İbnu Cerîr, benzer rivayeti Dahhâk'dan da yapmıştır. İbnu Munzir, Vehb. b. Munebbih'den yaptığı rivayette, Kur'an'da bütün dillerden kelimelerin bulunduğunu söyler. Kendisine, Rumcadan bir kelime var mıdır denildiğinde; «**onları parça parça kes**» mânasında فصرهن kelimesinin Rumca olduğu cevabını verir.

صلوات: Cevalikî bu kelimenin İbrani dilinde «**Yahudi kiliseleri**» mânasına geldiğini, aslı صلوتا olduğunu söyler. İbnu Ebi Hatim, Dahhâk'dan, benzeri bir rivayette bulunmuştur.

طه: Hakim «M u s t e d r e k»inde İkrime tarikiyle İbnu Abbas'ın bu kelime hakkında, Habeş dilinde «**Ya Muhammed**» mânasına geldiğini rivayet eder. İbnu Ebi Hatim, Said b. Cubeyr tarikiyle İbnu Abbas'ın bu kelimenin Nabat dilinden geldiği sözünü nakleder. Said b. Cubeyr'den yaptığı diğer rivayette ise bu

kelimenin Nebat dilinde **«ey adam»** mânasına İkrime'den yaptığı bir rivayette ise kelimenin, aynı mânada fakat, Habeş dilinden geldiğini söyler.

الطّاغوت: Habeş dilinde **«kâhin»** demektir.

طفقا: Şeyzele'nin ifadesine göre bu kelime Rumca'da **«bir şeye yönelmek, kasdetmek»** mânasınadır.

طوبى: İbnu Ebi Hatim, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayete göre bu kelime Habeş dilinde **«cennet»** demektir. Ebu'ş-Şeyh, Said b. Cubeyr'den yaptığı rivayette kelimenin Hind dilinde bulunduğunu söyler.

طور: Firyabi, Mucahid'den yaptığı rivayette bu kelimenin Süryani dilinde **«dağ»** mânasına geldiğini, İbnu Ebi Hatim'in Dahhak'dan yaptığı rivayette ise Nebat dilinden alındığını söyler. Ayrıca İbrani dilinde **«adam, erkek»** mânasına geldiği söylenir.

عبّدت: Ebu'l-Kasım وتلك نعمة تمنها علىّ ان عبدت بنى اسرائيل«... **'İsrail oğullarını köleleştirmen karşısında, o başıma kaktığın da bir nimet midir'? dedi»**(Şuarâ, 22.) âyetindeki bu kelimenin Nebat dilinde **«öldürücü»** mânasına geldiğini söyler.

عدن: İbnu Cerîr, İbnu Abbas'ın Ka'b'a جنات عدن (Tevbe, 72.) âyetini sorduğunda bu kelimenin Süryani dilinde **«bağ-bahçe»** mânasına geldiğini, Cuveybir Tefsirinde ise bu kelimenin Rumca olduğunu söyler.

العرم: İbnu Ebi Hatim, Mucahid'in bu kelimeyi Habeş dilinde **«içinde suyun biriktirildiği sonra da akıtıldığı set (baraj)»** mânasına geldiğini söyler.

غساق: Cevalikî ve Vasıtî'nin ifadesine göre bu kelime Türkçe'de **«kirli soğuk su»** demektir. İbnu Cerîr'in, Abdullah b. Bureyde'den rivayetine göre Tahâri dilinde bu kelime **«kirli»** demektir.

غيض: Ebu'l-Kasım bu kelimenin Habeş dilinde **«eksildi»** mânasına geldiğini söyler.

فردوس: İbnu Ebi Hatim, Mucahid'den yaptığı rivayette bu kelime Rumcada **«bahçe»** demektir. Suddî'den yaptığı rivayete göre Nebat dilinde bu kelime **«bağ»** demektir. Aslı فرداسا dir.

فوم: Vasıtî, bu kelimenin İbrani dilinde **«buğday»** mânasına geldiğini söyler.

قراطيس: Cevalikî bu kelimenin Arapça olmadığı söylenir, der.

قسط: İbnu Ebi Hatim, Mucahid'den yaptığı rivayette bu kelimenin Rumcada **«adalet»** mânasına geldiğini söyler.

قسطاس: Firyâbi, Mucahid'den gelen bir rivayette bu kelimenin Rumcada **«adalet»** mânasına geldiğini söyler. İbnu Ebi Hatim ise Said b. Cubeyr'den yaptığı bir rivayette kelimenin Rumcada **«ölçü, mizan»** mânasına geldiğini söyler.

قسورة: İbnu Cerîr, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayette bu kelimenin Habeş

dilinde **«aslan»** mânasına geldiğini söyler.

قطنا: Ebu'l-Kasım bu kelimenin Nebat dilinde **«kitabımız»** mânasına geldiğini söyler.

قفل: Cevalikî'nin bazı ulemadan naklettiğine göre bu kelime, Farsça'dan muarrebtir.

قمّل: Vasıtî'nin dediğine göre bu kelime İbrani ve Süryanicede **«çekirge türünden bir böcek»** mânasınadır. Ebu Amr ise, Arap dilinin hiçbir lehçesinde böyle bir kelime duymadım, Farsçadan muarreb olabilir, der.

قنطار: Sealibî «F ı k h u' l - L u g a» adlı eserinde bu kelimenin Rumcada **«on iki bin ûkiye (okka)»** olduğunu el-Halil'in ifadesine göre bu kelime Süryani dilinde **«bir öküz derisi dolusu altın veya gümüş»** mânasına geldiğini söyler. Bazı ulema da bu kelimenin Berberî dilinde **«bir miskal»** olduğunu söyler. İbnu Kuteybe şöyle der: İfrıkıyye dilinde bu kelime **«sekiz bin miskal»** dir.

القيّوم: Vasıtî bu kelimenin Süryani dilinde **«uyumayan»** mânasına geldiğini söyler.

كافور: Cevalikî ve diğer ulema, kelimenin Farsçadan muarreb olduğunu söyler.

كفّر: İbnu'l-Cezerî, bu kelimenin Nebat dilinde **«bizden kaldır, sil»** mânasına geldiğini söyler. İbnu Ebi Hatim, Ebu İmran el-Cevnî'den و كفّر عنا سياتنا **«..Rabbimiz, günahlarımızı bağışla..»** (Âli İmrân, 193.) âyetindeki bu kelimenin Süryani dilinden geldiğini söyler.

كفلين: İbnu Ebi Hatim, Ebu Musa'l-Eş'arî'den yaptığı bir rivayette bu kelimenin Habeş dilinde **«iki kat»** mânasına geldiğini söyler.

كنز: Cevalikî bu kelimenin Farsçadan muarreb olduğunu zikreder.

كوّرت: İbnu Cerîr, Said b. Cubeyr'den yaptığı bir rivayette bu kelimenin Farsçadan geldiği **«battı, kayboldu»** mânasında kullanıldığını söyler.

لينة: Vasıtî «e l - İ r ş â d»ında bu kelimenin **«hurma ağacı»** mânasına geldiği, Kelbî de, sadece Medine Yahudilerinin dilinde kullanıldığını söyler.

متكا: İbnu Ebi Hatim, Selemetu'bnu Temmâm eş-Şakrî'den yaptığı bir rivayette bu kalimenin Habeş dilinde **«dayanmak»** mânasına geldiğini söyler.

مجوس: Cevalikî bu kelimenin Arapça olmadığını zikreder.

مرجان: Cevalikî, bazı lugat ulemasından naklettiğine göre kelimenin Arapça olmadığını söyler.

مسك: Sealibî, kelimenin Farsçadan geldiğini söyler.

مشكاة: İbnu Ebi Hatim, Mucahid'den rivayetle kelimenin Habeş dilinde **«fener»** mânasına geldiğini söyler.

مقاليد: Firyabî, Mucahid'den yaptığı rivayette kelimenin Farsça da **«anahtarlar»** mânasına geldiğini söyler. İbnu Durayd ve Cevalikî الاقليد ve المقليد keli-

melerinin **anahtar** mânasında, Farsça'dan muarreb olduğunu söylerler.

مرقوم: Vasıtî كتاب مرقوم **«yazılmış bir kitap»** (Mutaffifîn, 9.) âyetindeki bu kelimenin İbrani dilinde **«yazılmış»** mânasına kullanıldığını söyler.

مزجاة: Vasıtî bu kelimenin Acem, bir rivayette de Kıbt dilinde **az** mânasında kullanıldığını söyler.

ملكوت : İbnu Ebî Hâtim ملكوت (Enam, 75.) âyetindeki bu kelime hakkında İkrime'den yaptığı bir rivayette bunun **melek** mânasına geldiğini, fakat Nebat dilinde ملكوتا şeklinde kullanıldığını söyler. Ebû'ş-Şeyh bunu İbnu Abbasdan rivayet etmiştir. Vâsıtî «e l- İ r ş â d» adlı eserinde kelimenin Nebat dilinde **melek** mânasına geldiğini belirtmiştir.

مناص : Ebû'l-Kâsım kelimenin Nebat dilinde **firar** mânasına geldiğini söyler.

منسأة:İbnu Cerir, Suddi'den yaptığı rivayette kelimenin Habeş dilinde **asa** mânasında kullanıldığını söyler.

منفطر : İbnu Cerir, İbnu Abbas'dan yaptığı bir rivayette السّماء منفطر (Müzzemmil, 18.) âyetindeki bu kelimenin Habeş dilinde **dolu** mânasına geldiğini söyler.

مهل : Şeyzele'nin ifade ettiğine göre bu kelime Mağrib dilinde **zeytinyağı tortusu** mânasına geldiğini, Ebû'l-Kâsım ise kelimenin aynı mânada Berber dilinden alındığını söyler.

ناشئة : Hâkim «M ü s t e d r e k»inde İbnu Mesud'dan naklettiği bir rivayette bu kelimenin Habeş dilinde **geceleyin yapılan ibadet** mânasına geldiğini söyler. Beyhakî benzeri rivayeti İbnu Abbas'dan nakleder.

ن : Kirmânî «e l - A c â i b» adlı eserinde Dahhak'tan yaptığı rivayete göre bu kelimenin Farçadan geldiği, aslının انون olduğu, **dilediğini yap** mânasını taşıdığını söyler.

هدنا : Şeyzele ve başkalarının ifadesine göre bu kelimenin **tevbe ettik** mânasında İbrânî dilinden alındığı söylenir.

هود : Cevalikî bu kelimenin **Yehûd** mânasına geldiğini, Arapça dışında bir kelime olduğunu söyler.

هون : İbnu Ebî Hâtim, Meymun b. Mihrân'dan (Furkan, 63.) يمشون على الأرض هونا âyetinde yaptığı bir rivayette bu kelimenin Süryanî dilinde **olgun, hikmetli kimseler** mânasına geldiğini söyler. Ebû İmrân el-Cevnî'den yaptığı bir rivayette de kelimenin İbrânî dilinden geldiğini nakleder.

هيت لك:İbnu Ebî Hâtim, İbnu Abbas'dan yaptığı bir rivayette bu kelimenin Kıbtî dilinde **haydi gel** mânasına geldiğini, İbnu Cerir'in el-Hasen'den yaptığı rivayete göre de Süryânî dilinde aynı mânada kullanıldığını söyler. Ebû'ş-Şeyh'in İkrime'den rivayetine göre bu kelime Hûran dilinden alınmıştır. Ebû Zeydi'l-En-

sarî kelimenin İbrânî dilinden geldiğini aslının هيلج olduğunu **ona gel** mânası taşıdığını söyler.

وراء : Şeyzele ve Ebû'l-Kâsım'ın naklettiğine göre kelimenin Nebat dilinde **ön** mânasına geldiği söylenir. Cevalikî bu kelimenin Arapça olmadığını zikreder.

وردة : Cevâlikî bu kelimenin Arapça olmadığını söyler.

وزر : Ebû'l-Kâsım, kelimenin Nebat dilinde **ip ve sığınak** mânasına geldiğini söyler.

ياقوت : Cevâlikî, Seâlibî ve diğerleri kelimenin Farsça olduğunu zikrederler.

يحور : İbnu Ebî Hâtim, Dâvud b. Hind'den yaptığı bir rivayette انّه ظنّ ان لن يحور (İnşikak, 14.) âyetindeki bu kelimenin Habeş dilinde **geri döner** mânasına geldiğini söyler. İbnu Ebî Hâtim, benzer rivayeti İkrime'den de nakleder. Bu rivayet Nâfi b. Ezrak'ın İbnu Abbas'a sorduğu sorular arasında geçmişti.

يس : İbnu Merdeveyh, İbnu Abbas'dan yaptığı bir rivayette يس nin Habeş dilinde **ey insan,** İbnu Ebî Hâtim'in de Said b. Cubeyr'den yaptığı rivayete göre de bu kelimenin Habeş dilinde **ey adam** mânasına geldiğini söyler.

يصدون : İbnu'l-Cevzî, mânasının Habeş dilinde **alayla gülerler** olduğunu söyler.

يصهر : Bu kelimenin Mağrib dilinde **pişti, olgunlaştı** mânasına geldiği söylenir. Şeyzele bu kelimenin Kıbtî dilinden geldiğini nakleder.

اليمّ : İbnu Kuteybe, kelimenin Süryani dilinde **deniz** mânasına geldiğini, İbnu Cevzî bunun, İbrani dilinden, Şeyzele ise Kıbtî dilinden alındığını söyler.

اليهود : Cevalikî, kelimenin Arapça olmadığını, Yehûz b. Yakub'a mensup olanlara verilen bir ad olduğunu, Arapçaya ze yerine de harfi ile geçtiğini söyler.

Benim, senelerce süren uzun araştırmalarımdan sonra Kur'andaki muarreb kelimeler hakkında derlediklerim bunlardır. Benden önce hiçbir kitapta bu kelimeleri derleyen olmamıştır.

Buna rağmen Tacuddîn b. Subkî bu kelimelerden yirmi yedi tanesini yazdığı bir şiirinde zikretmiş, Ebu'l-Fadl b. Hacer yazdığı bir manzumede bunlara yirmi dört kelime ilave etmiş, ben de geri kalan altmış küsür kelimeyi, her ikisinin zikrettiği kelimelere ilave ettim. Böylece tamamı yüz kelimeyi geçmiştir.

Tacuddîn b. Subkî'nin nazmettiği beytler şunlardır:

السلسبيل و طه كورت بيع ‏ روم وطوبى وسجيل وكافور
والزنجبيل ومشكاة سرادق مع ‏ استبرق صلوات سندس طور
كذا قراطيس ربّانيّهم و غسّا ‏ ق ودينار والقسطاس مشهور
كذا قسورة و اليمّ ناشئة ‏ ويؤتكفلين مذكور ومسطور

لـه مقالـيـد فردوس بعد كذا   فيما حكى ابن دريد منه تنور

Bu konuda İbnu Hacer'in nazmettiği beyitler de şunlardır:

وزدت حرم ومهل والسّجلّ كذا   السّرىّ والابّ ثمّ الجبت مذكور
و قطّنا و اناه ثمّ متّكنا   دارست يصهر منه فهومصهور
وهيت والسّكر الأوّاه مع حصب   واوّبى معه والطاغوت مسطور
صرهنّ اصرى وغيض الماء مع وزر   ثمّ الرقيم مناص والسنا النور

Bu konuda benim nazmettiğim beyitler ise şunlardır:

وزدت يس والرحمن مع ملكو   ت ثمّ سينين شطرالبيت مشهور
ثمّ الصراط ودرّىّ يحور ومر   جان ويمّ مع القنطار مذكور
وراعنا طفقا هدنا ابلعى وورا،   و الأرآئك و الأكواب مأثور
هود وقسط كفّر رمزه سقر   هون يصدون والمنسأة مسطور
شهر مجوس واقفال يهود حوا   ريّون كنز وسجّين وتتبير
بعير آزر حوب وردة عرم   الّ ومن تحتها عبدّت والصّور
ولينة فومها رهو وأخلد مز   جاة و سيّدها القيّوم موفور
وقمّل ثمّ أسفار عنى كتبا   و سجّدا ثمّ ربيّون تكثير
وحطّة وطوى والرّس نون كذا   عدن ومنفطر الأسباط مذكور
مسك أباريق ياقوت رووافها   مافات من عدد الألفاظ محصور
وبعضهم عد الاولى مع بطائنها   و الآخرة لمعانى الضّدّ مقصور

OTUZ DOKUZUNCU BÖLÜM

EL VUCÜH VE'N - NEZAİR

Bu konuda önceki ulema'dan Mukatil b. Süleyman, sonraları da İbnu'l-Cevzi, İbnu'd-Damğanî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Abdussamed el-Mısrî, İbnu Faris ve başkaları müstakil eser yazmışlardır.

Vücuh; değişik mânalarda kullanılan tek kelimeye verilen addır. Ümmet kelimesi buna misaldlir. Bu konuda müstakil bir kitap yazdım. «M u' t e r a k u' l - E k r â n F î M ü ş t a r a k i' l - K u r' a n» adını verdim.

Nezâir; Birbirine benzeyen kelimeler demektir. Nezâirin kelimelerde, vücuhun, mânada kullanıldığı söylenir. Bu görüş zayıf kabul edilmiştir. Şayet bu tarif kabul edilseydi aynı mânadaki kelimeler, tek kelime kabul edilmiş olurdu. Halbuki bu görüşte olanlar kitaplarında ayrı bir nevi olarak değerlendirmişlerdir.

Bazı ulema da bunu, Kur'an'ın mucize olduğuna işaret eden nevilerden biri saymıştır. Öyle ki Kur'an'da bir kelime, yirmi mânaya geldiği gibi, daha az veya daha çok mânaya da gelmekte, beşer kelamında ise böylesine mâna zenginliği bulunmamaktadır.

Mukatil, yazdığı kitabın başlangıcında şu merfu hadisi zikreder لايكون الرجل فقيها كلّ الفقه حتى يرى للقرآن وجوها كثيرة **«Bir kimse Kur'an'daki bütün vecihleri bilmedikçe, gerçek mânada fakih olamaz.»** Bu rivayeti, İbnu's-Sa'd ve diğerleri, Ebu'd-Derda'dan mevkufen şu lafızla nakletmişlerdir. لايفقه الرجل كل الفقه bir kimse gerçek mânada Kur'an'ı anlayamaz. Bazıları bu hadisi şöyle açıklamışlardır: Kur'an'ı tam mânasiyle anlamak isteyen kimse, önce bir kelimenin değişik mânalar taşıdığını bilmesi, aralarında bir tezat olmadıkça bunlardan birini seçmesidir. Diğerleri de şöyle açıklar: Kelimenin zahiri tefsirine bağlı kalmaksızın, batınî mânalardan birini kullanmaktır.

İbnu Asakir «T e v a r i h u' d - D i m a ş k» adlı eserinde, Hammad b. Zeyd tarikiyle Eyyub'dan, o Ebu Kilâbe'den o da Ebu'd-Derda'dan şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'daki bütün vecihleri bilmedikçe Kur'an'ı tam mânasıyla anlamazsınız. Hammad Eyyub'a: «Kur'an'daki bütün vecihleri bilmedikçe» sözünden ne anlarsın? Acaba bu, vecihleri gördükten sonra mânasına yönelmek

midir? diye sorduğunda, Eyyub: Evet bu demektir, cevabını verir.

İbnu Sa'd, İkrime tarikiyle İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunur: Ali b. Ebi Tâlib, İbnu Abbas'ı Haricilere gönderirken şu tavsiyede bulundu: «Onlara git kendileriyle münakaşada bulunurken sakın Kur'an'ı onlara karşı delil olarak kullanma; çünkü Kur'an'ın âyetlerinde çeşitli vecihler vardır. Buna karşılık münakaşada hadisi nebeviden delil getirebilirsin.»

İbnu Sa'd bir başka rivayette İbnu Abbas'ın Hz. Ali'ye şöyle dediğini rivayet eder: «Ya Emira'l-Mü'minîn, ben Allah'ın Kitabını onlardan daha iyi bilirim, çünkü Kur'an'ın nüzûlüne bizler şahid olduk, deyince, Hz. Ali: «Doğru söylüyorsun, Kur'anda muhtelif vecihler vardır, sen bir vecih ileri sürerken onlar da diğerlerini ileri sürerler. Fakat sen gene sünnetle mukabelede bulun; çünkü onlar hadisde aynı şeyi yapamıyacaklardır.» Bu konuşmadan sonra İbnu Abbas Haricilere gitti, yaptığı münakaşada hadislerden delil getirdi, Hariciler İbnu Abbas'ın karşısında delilsiz kaldılar.

Bu konuda en önemli misaller şunlardır

الهدى : Kelimesinin Kur'anda Değişik Mânalarda Kullanılışına

Dair Misaller:

اهدنا الصراط المستقيم **«Bizi doğru yolda sebat ettir.»** (Fatiha, 6.) âyette **sebat** mânasında,

اولئك على هدى من ربهم **«Onlar, Rablerinden (gelen) açıklık (hidayet) üzerindedirler.»** (Bakara, 5.) âyette **beyan** mânasında,

ان الهدى هدى الله **«Şüphesiz din (doğru yol) Allahın dini (yolu) dur..»** (Âli İmran, 73.) âyetinde **din** mânasında,

و يزيد الله الذين اهتدوا هدى **«Allah hidayet edenlerin feyzini artırır.» (Meryem, 76.) âyetinde feyz** mânasında,

و جعلناهم أئمة يهدون بأمرنا **«Onları emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık..» (Enbiya, 73.) âyetinde önder** mânasında

و لكل قوم هاد **«..her toplumun bir yol göstericisi vardır.» (Ra'd, 7.) âyetinde önder** mânasında

فاما يأتينكم منى هدى **«..Benden size bir hidayet (ci rehber) gelir de..» (Bakara, 38.) âyette elçi ve kitaplar** mânasında

و بالنجم هم يهتدون **«..onlar yıldız (lar) la da yol bulurlar.» (Nahl, 16.) âyetinde ulaşırlar** mânasında

ان الذين يكتمون ما انزلنا من البينات و الهدى **«İndirdiğimiz açık delilleri ve sünneti saklayanlar yok mu..»** (Bakara, 159.) **sünnet** mânasında

و لقد جاءهم من ربهم الهدى **«andolsun onlara Rablerinden bir (hidayet) Kur-an gelmiştir.»** (Necm, 23.) âyetinde **Kur'an** mânasında

ولقد آتينا موسى الهدى «**Andolsun ki biz Musa'ya hidayeti (Tevratı) verdik.**» (Gâfir, 53.) âyetinde **Tevrat** mânasında,

وأولئك هم المهتدون «**...ve onlar doğru yola erenlerin ta kendileridir.**» (Bakara, 157.) âyetinde **hakka rücû** mânasında,

لايهدى القوم الظالمين «**...Allah kâfirler gürûhunu muvaffak etmez.)** (Bakara, 258.) âyette **muvaffak kılmak** mânasına,

ان نتبع الهدى معك «**Biz, eğer senin maiyetinde tevhid (doğru yol)unu tutup sana uyarsak..**» (Kasas, 57.) âyetinde **tevhîd** mânasına,

وانّا على آثارهم مهتدون «**...biz de hakikaten onların izlerine uymuşlarız..)** (Zuhruf, 22.) âyetinde **uymak** mânasında,

فبهديهم اقتده «**...Onların gittiği doğru yolu tutup ona uy..)** (Enâm, 90.) âyetinde **yol** mânasına,

وأنّ الله لايهدى كيد الخائنين «**..Muhakkak Allah hainleri hilesinde muvaffak etmez.**» (Yusuf, 52.) âyette **ıslah** mânasına,

أعطى كلّ شيئ خلقه ثمّ هدى «**Her şeye hilkatını veren, sonra da doğru yolu gösterendir...**» (Tâhâ, 50.) âyetinde **yol göstermek** mânasında,

انّا هدنا اليك «**Biz (tevbe ederek) sana döndük)** (Araf, 156.) âyette **tevbe** mânasında,

قال عسى ربى أن يهدينى سواء السبيل «**..umarım Rabbim beni doğru yola irşad eder, dedi.**» (Kasas, 22.) âyetinde **irşad** mânasında kullanılmıştır.

السوء : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

يسومونكم سوء العذاب «**...Onlar ki size azabın şiddetlisini uyguluyorlardı.)** (Araf, 141.) âyetinde **şiddet** mânasında,

ماكان أبوك امرأ سوء «**...Senin baban zâni bir adam değildi..)** (Meryem, 28.) âyetinde, **zani** mânasına,

ماجزاء من أراد بأهلك سوءا «**Zevcene kötülük etmek isteyenin cezası..)** (Yusuf, 25.) âyetinde **zina** mânasında,

ولا تمسّوها بسوء «**..Ona fenalıkla dokunmayın..)** (Araf, 73.) âyetinede **kesmek** mânasında,

بيضاء من غير سوء «**Afetsiz bembeyaz olarak..)** (Kasas, 32.) âyetinde **alaca hastalığı** mânasında,

انّ الخزى اليوم والسّوء على الكافرين «**Bugün, hakikat rüsvaylık, zillet ve azab kafirlerin üstünedir.**» (Nahl, 27.) âyette **azab** mânasında,

ماكنّا نعمل من سوء «**..Biz hiç bir şirk koşmazdık..**» (Nahl, 28.) âyetinde **şirk** mânasında,

ويبسطوا اليكم ايديهم والسنتهم بالسوء «**..size ellerini dillerini şiddetle uzatırlar.**»

(Mümtehine, 2.) âyette **şiddet** mânasına,

للذين يعملون السوء بجهالة **«günahı ancak cehalet sebebiyle yapacakların»** (Nisa, 17.) âyette **günah** mânasında,

و لهم سوء الدار **«..yer yüzünü fesada verenler..)** (Ra'd, 25.) âyette **kötülük** mânasında,

و ما مسني السوء **«..Bana kötülük dokunmazdı..»** (Araf, 188.) âyette **zarar** mânasında,

و يكشف السوء **«..Fenalığı gideren..»** (Neml 62.) âyette **zarar** mânasında,

لم يمسسهم سوء **«..kendilerine hezimet dokunmadı.»** (Âli İmrân, 174.) âyetinde **savaş ve hezimet** mânasında kullanılmıştır.

الصلاة : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

يقيمون الصلاة **«..Namazı dosdoğru kılarlar..)** (Bakara, 3.) âyetinde **beş vakit namaz** mânasında,

تحبسونهما من بعد الصلاة **«namazdan sonra alıkoyarsınız da..»** (Mâide, 106.) âyette **ikindi namazı** mânasına,

اذا نودي للصلاة **«..namaza çağrıldığınızda...»** (Cuma, 9.) âyette **cuma namazı** mânasına,

و لا تصل على أحد منهم **«..onların hiç birinin namazına durma..»** (Tevbe, 84.) âyetinde **cenaze namazı** mânasına,

و صل عليهم **«..onlara dua et...»** (Tevbe, 103.) âyetinde **dua** mânasında,

أصلاتك تأمرك **«..Dinin mi emrediyor..»** (Hûd, 87.) âyetinde **Din** mânasında,

و لا تجهر بصلاتك **«..kıraatında pek bağırma...»** (İsra, 110.) âyette **kıraat** mânasında,

ان الله و ملائكته يصلون على النبي **«..şüphesiz ki Allah ve melekleri o Peygambere çok salât ederler..»** (Ahzâb, 56.) âyetinde **rahmet ve istiğfar** mânasında,

لا تقربوا الصلاة و انتم سكارى **«sarhoş iken namaza yaklaşmayın..)** (Nisa, 43.) âyetinde **namaz kılınan yerler** mânasında,

و صلوات و مساجد يذكر فيها اسم الله **«..Allahın adı zikredilen ve namaz kılınan mescidler..»** (Hac, 40.) âyetinde **namaz kılınan yerler mânasında,**

الرحمة : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

يختص برحمته من يشاء. **«..O, kimi dilerse İslam diniyle, ona imtiyaz verir..»** (Âli İmrân, 74.) âyette **İslâm** mânasında,

و آتاني رحمة من عنده **«O, bana kendi katından bir rahmet vermiş de»** (Hûd, 28.) âyette **imân** mânasında,

ففى رحمة الله هم فيها خالدون **«Allah'ın cenneti içindedirler. Onlar bunun içerisinde ebedî kalacaklardır.»** (Âli İmrân, 107.) âyette **cennet** mânasına,

و هو الذى يرسل الرياح بشرا بين يدى رحمته **«O, yağmurunun önünde rüzgarı müjdeci olarak gönderendir..»** (Araf, 57.) âyette **yağmur** mânasına

و لو لا فضل الله عليكم و رحمته **«Ya üzerinizde Allahın fazl-ı rahmeti olmasaydı...»** (Nur, 10.) âyetinde **nimet** mânasında,

أم عندهم خزائن رحمة ربك العزيز الوهاب **«Onların nezdinde o yegane galip, ihsan eden Rabbinin rahmet hazineleri mi var?»** (Sâd, 9.) âyetinde **nübüvvet** mânasında,

اهم يقسمون رحمة ربك **«Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar?...»** (Zuhruf, 32.) âyette **nübüvvet** mânasına,

قل لو انتم تملكون خزائن رحمة ربى **(De ki: «Rabbimin rahmet hazinelerine siz malik olsaydınız...»** (İsra, 100.) âyette **rızık** mânasında,

قل من ذا الذى يعصمكم من الله ان اراد بكم سوءا او اراد بكم رحمة **(De ki: «Size bir kötülük istese, veya size rahmet dilese sizi Allah'tan kim korur?» (Allah'ın azabından sizi kim kurtarır, onun rahmetine kim engel olur.** (Ahzab, 17.) âyette **yardım ve zafer** mânasında,

او اراد نى برحمة **«..yahut bana bir zafer vermeyi dilerse..»** (Zumer, 38.) âyette **yardım ve zafer** mânasında,

محمد رسول الله و الذين معه اشداء على الكفار رحماء بينهم **«Muhammed Allah'ın Resûlüdür. Onun beraberinde bulunanlar, kâfirlere karşı sert; birbirlerine karşı merhametlidirler.»** (Fetih, 29.) âyetinde **sevgi** mânasına.

و جعلنا فى قلوب الذين اتبعوه رأفة و رحمة **«..Kendisine tabi olanların yüreklerine bir şefkat ve merhamet koyduk..»** (Hadid, 27.) âyetinde **sevgi** mânasına,

ذلك تخفيف من ربكم و رحمة **«..Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve bolluktur.»** (Bakara, 178.) âyetinde **bolluk** mânasına,

كتب على نفسه الرحمة **«..O, bağışlamayı kendi üzerine yazmıştır..»** (Enâm, 12.) âyetinde **mağfiret** mânasına,

لا عاصم اليوم من أمر الله إلا من رحم **«...Bugün Allahın esirgediği hariç, O'nun hükmünden koruyacak hiçbir şey yoktur..»** (Hûd, 43.) âyetinde **korumak** mânasına,

الفتنة : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

حتى لا تكون فتنة **«..yeryüzünde şirk kalmayıncaya kadar..)** (Enfâl, 39.) âyetinde **şirk** mânasında,

و الفتنة أشد من القتل **«..Allah'a ortak koşmak, katlden daha şiddetlidir..»** (Bakara, 191.) âyette **şirk** mânasına,

فى قلوبهم زيغ فيتبعون ماتشابه منه ابتغاء الفتنة و ابتغاء تأويله **«..Kalplerinde eğrilik bulunanlar sırf saptırmak ve onun te'viline yeltenmek için onun müteşabih olanına tabi olurlar..»** (Âli İmrân, 7.) âyette **saptırma** mânasına,

أن يفتنكم الذين كفروا **«eğer kafirlerin sizi öldürmesinden..»** (Nisa, 101.) âyetinde **öldürme** mânasında,

و احذرهم أن يفتنوك عن بعض ما أنزل الله إليك **«..Allahın sana indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın...»** (Maide, 49.) âyetinde **şaşırtma** mânasına,

و من يرد الله فتنته **«..Allah, kimin sapıklığını irade ederse..»** (Maide, 41.) âyette **sapıklık** mânasına,

ثم لم تكن فتنتهم الا ان قالوا و الله ربنا ما كنا مشركين **«Sonra onların: 'Rabbımız Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlardan değildik.' demelerinden başka özürleri kalmadığı (gün).** (Enâm, 23.) âyetinde **özür** mânasına,

ان هى الا فتنتك **«..zaten o da senin imtahanından başka bir şey değildir..»** (Araf, 155.) âyette **imtihan** mânasına,

الا فى الفتنة سقطوا **«..iyi bilin ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir.»** (Tevbe, 49.) âyetinde **günah** mânasında,

يفتنون فى كل عام مرة او مرتين **«..onlar her yıl ya bir kere, ya iki kere (çeşitli belalarla) sınanıyorlar..»** (Tevbe, 126.) âyetinde **hastalık** mânasında,

ربنا لا تجعلنا فتنة للقوم الظالمين **«..Ey Rabbimiz, bizi zalimlere tecrübe (konusu) yapma..»** (Yunus, 85.) âyetinde **tecrübe** mânasında,

فليحذر الذين يخالفون عن امره أن تصيبهم فتنة **«..Peygamberin emrine aykırı davrananlar, kendilerine bir belanın çarpmasından sakınsınlar.»**(Nûr, 63.) âyette **ceza** mânasında,

و لقد فتنا الذين من قبلهم **«Andolsun biz onlardan evvelkileri de imtihan etmişizdir..»** (Ankebut, 3.) âyetinde **denemek** mânasına,

فاذا اوذى فى الله جعل فتنة الناس كعذاب الله **«..eziyete (düçar) edildiği zaman insanların (kendi hakkındaki) fitnesini Allah'ın azabı imiş gibi tanır.»**(Ankebut, 10.) âyetinde **azab** mânasında,

يوم هم على النار يفتنون **«(O gün) kendilerinin ateş üzerinde azaba uğratılacakları gündür.»** (Zâriyât, 13.) âyetinde **yakmak** mânasındadır.

بأيكم المفتون **«Delilik hanginizde imiş?»** (Kalem, 6.) âyette **delilik** mânasına,

الرّوح : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

القيها الى مريم و روح منه **«..ki onu Meryeme bırakmıştır. O Allah tarafından (gelen) bir ruhtur (emirdir)..»** (Nisâ, 171.) âyette **emir** mânasına,

ينزّل الملائكة بالرّوح من امره على من يشاء «**O, kendi emriyle kullarından kimi dilerse ona (Peygamberine) vahiy ile melekleri indirir...**» (Nahl, 2.) âyetinde **vahiy** mânasında,

و كذلك أوحينا اليك روحا من أمرنا «**..İşte biz sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik...**» (Şurâ, 52.) âyetinde **Kur'an** mânasında,

و أيّدناه بروح القدس «**..Onu Ruhu'l-kuds ile destekledik...**» (Bakara, 87.) âyetinde **rahmet** mânasına,

فروح و ريحان و جنّت نعيم «**Artık rahatlık güzel rızık ve Naîm cenneti (onundur).**» (Vakıâ, 89.) âyetinde **hayat** mânasına,

نزل به الرّوح الأمين «**Onu kalbine ruhu'l-emin indirmiştir.**» (Şuarâ, 193.) âyetinde **Cibrîl** mânasında,

فأرسلنا اليها روحنا «**..Biz de ruhumuzu (Cebrâil'i) ona gönderdik..**» (Meryem, 17.) âyetinde **Cibrîl** mânasında,

يوم يقوم الرّوح و الملئكة صفا «**O gün ruh ve melekler saf saf dururlar...**» (Nebe, 39.) âyette **büyük melek** mânasına,

تنزّل الملائكة و الرّوح فيها باذن ربّهم من كل امر «**Onda melekler ve ruh, Rablerinin izniyle,herbir iş için iner de iner...**» (Kadr, 4.) âyette **melekler ordusu** mânasına,

و يسألونك عن الروح قل الروح من امر ربى «**Sana ruhtan sorarlar. De ki: 'Ruh Rabbimin emrindendir..**» (İsra, 85.) âyetinde **beden ruhu** mânasına,

القضاء : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

فاذا قضيتم مناسككم فاذكروا الله كذكركم آباءكم او اشدّ ذكرا «**Hac ibadetlerini bitirince (cahiliyetde) atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın...**» (Bakara, 200.) âyetinde **tamamlamak** mânasına,

اذا قضى أمرا فانما يقول له كن فيكون «**..O, bir şeye hükmetti mi ona ancak 'ol' der, o da oluverir.**» (Bakara, 117.) âyetinde **bir iş** mânasına,

من المؤمنين رجال صدقوا ما عاهدوا الله عليه فمنهم من قضى نحبه «**Mü'minler içinde nice erler var ki, Allah'a verdikleri sözde dururlar, onların kimi adağını yerine getirdi.**» (Ahzab, 23.) âyette **ecel** mânasında,

لقضى الامر بينى و بينكم «**iş sizinle benim aramda bitirilmiş olurdu..**» (Enâm, 58.) âyette **ayırmak** mânasında,

و لكن ليقضى الله أمرا كان مفعولا «**..fakat Allah, zaten yapılması kararlaştırılan bir işi yerine getirmek için..**» (Enfâl, 42.) âyette **hükmetmiş olmak** mânasına,

لقضى اليهم أجلهم «**..Allah da onlara (şerri) acele verseydi...**» (Yunus, 11.) âyette **helak** mânasında,

قضى الأمر الذى فيه تستفتيان «**..sorduğunuz iş (bu şekilde) kesinleşmiştir.**»

(Yusuf, 41.) âyetinde **vucubiyyet mânasına,**

الا حاجة فى نفس يعقوب قضاها «..**yalnız Yakub, içindeki bir dileği açığa vurmuştu.**» (Yusuf, 68.) âyetinde **gerçekleştirmek** mânasına,

و قضينا الى بنى اسرائيل فى الكتاب «**Kitab'da İsrail oğullarına şu hükmü bildirdik..**» (İsra, 4.) âyetinde **bildirmek** mânasına,

و قضى ربك الا تعبدوا الا اياه «**Rabbin, yalnız kendisine tapmanızı ve ana babaya iyilik etmenizi emretti...**» (İsra, 23.) âyetinde **vasiyyet** mânasına,

فو كزه موسى فقضى عليه «..**Musa onu öldürdü..**» (Kasas, 15.) âyetinde **ölüm** mânasına,

فلما قضينا عليه الموت «**(Süleyman'ın) ölümüne hükmettiğimiz zaman...**» (Sebe, 14.) âyetinde **hükmetmek** mânasına,

فقضاهن سبع سموات فى يومين «**Böylece onları iki günde yedi gök yaptı..**» (Fussilet, 12.) âyetinde **yaratmak** mânasına,

كلا لما يقض ما امره « **Hayır, (insan, Allah'ın) emrettiğini yapmadı.** (Abese, 23.) âyetinde **iş, yani gerçekten yapmadı** mânasına kullanılmıştır.

اذ قضينا الى موسى الامر «..**Musa ile o işi ahitleştiğimiz vakit..» (Kasas, 44.) âyette ahid** mânasında,

الذكر : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

فاذكروا الله كذكركم آباءكم او اشد ذكرا «..**atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın..**» (Bakara, 200.) âyette **dil ile zikir** mânasına,

ذكروا الله فاستغفروا لذنوبهم «..**Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler..**» (Âli İmrân, 135.) âyette **kalb ile zikir** mânasında,

و اذكروا ما فيه «..**içinde olanı hatırlayın ki..**» (Bakara, 63.) âyette **ezberlemek** mânasına,

فاذكرونى اذكركم «**Öyle ise beni anın ki ben de sizi anayım..**» (Bakara, 152.) âyette **taat ve mükafat** mânasında,

فاذا امنتم فاذكروا الله «..**Güvene kavuştuğunuzda Allah'ı anın...**» (Bakara, 239.) âyette **beş vakit** namaz mâ nasında,

و ذكر فان الذكرى تنفع المؤمنين «**Ama yine de hatırlat, çünkü hatırlatmak Mü'minlere fayda verir.**» (Zariyat, 55.) âyette **öğüt** mânasında,

فلما نسوا ما ذكروا به «**Ne zaman ki onlar, kendilerine hatırlatılanı unuttular...**» (Araf, 165.) âyetinde **öğüt** mânasına,

او عجبتم ان جاءكم ذكر من ربكم «**Rabbinizden bir zikir gelmesine şaştınız mı?**» (Araf 63.) âyette **beyan** mânasında,

اذكرنى عند ربك «..**Beni efendin (kralın) yanında an...**» (Yusuf, 42.) âyetinde **söyle** mânasına,

مایاتیهم من ذکر من ربهم **«Kendilerine Rabblerinden gelen zikri..»** (Enbiya, 2.) âyetinde **Kur'an** mânasına,

و من اعرض عن ذکری **«Ama kim benim zikrimden yüz çevirirse.»** (Tâhâ, 124.) âyetinde **Kur'an** mânasına,

فاسالو اهل الذکر **«..Tevrat ehlinden sorun...»** (Nahl, 43.) âyette **Tevrat** mânasına

قال ساتلو اعلیکم منه ذکرا **«De ki: size ondan bir haber okuyacağım..»** (Kehf, 83.) âyette **haber** mânasına,

و انه لذکر لك ولقومك **«O (yol) sana ve kavmine bir şereftir...»** (Zuhruf, 44.) âyette **şeref** mânasına,

اهذا الذی یذکر آلهتکم **«..Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mu?»** (Enbiya, 36.) âyetinde **ayıplama** mânasında,

و لقد کتبنا فی الزبور من بعد الذکر ان الارض یرثها عبادی الصالحون **«Andolsun Tevrat-tan sonra Zebur'da da 'Arza mutlaka iyi kullarım varis olacak diye' yazmış-tık.»** (Enbiya, 105.) âyetinde **Levhi mahfuz** mânasına,

لقد کان لکم فی رسول الله اسوة حسنة لمن کان یرجو الله و الیوم الاخر و ذکر الله کثیرا **«Andol-sun Allah'ın elçisinde sizin için Allah'ı ve ahireti arzu eden ve Allah'ı çok a-nan kimseler için (uyulacak) en güzel bir örnek vardır.»** (Ahzâb, 21.) âyette **senâ** mânasında,

فالتالیات ذکرا **«Zikir okuyanlara.»** (Saffât, 3.) âyetinde **zikir** mânasına,

و لذکر الله اکبر **«..Allah'ı zikretmek elbette en büyük (bir ibadetdir.)** (Ankebût, 45.) âyetinde **namaz** mânasına,

فاسعوا الی ذکر الله **«..cuma namazına koşun..»** (Cum'a, 9.) âyette **cuma na-mazı** mânasında,

فقال انی احببت حب الخیر عن ذکر ربی **«Süleyman: 'Doğrusu ben bu iyi malla-rı, Rabbimi anmayı sağladıkları için severim' demişti..»** (Sâd, 32.) âyetinde, **ikindi namazı** mânasına,

الدعا. : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

و لاتدع من دون الله مالاینفعك و لایضرك **«..Allah'dan başkasına, sana ne fayde, ne de zarar vermeyecek olan şeylere yalvarma!..»** (Yunus, 106.) âyette **iba-det** mânasında,

و ادعوا شهداءکم من دون الله **«..Allah'dan başka şahitlerinizi çağırın..»** (Bakara, 23.) âyette **yardım istemek** mânasında,

و قال ربکم ادعونی استجب لکم **«Rabbınız buyurdu ki; 'Bana dua edin, duanızı kabul edeyim'...»** (Gâfir, 60.) âyetinde **istemek** mânasına,

دعواهم فیها سبحانك اللهم **«Onların orada duası: Allahım sen her türlü eksik-**

likten uzaksın'...» (Yunus, 10.) âyetinde **söz** mânasına.

يوم يدعوكم فتستجيبون بحمده **«Sizi çağırdığı gün O'na hemdederek çağrısına uyarsınız.»** (İsra, 52.) âyette **nida, seslenme** mânasına,

لاتجعلوا دعاء الرسول بينكم كدعاء بعضكم بعضا **«Peygamberin çağırmasını, aranızda herhangi birinizin diğerini çağırması gibi tutmayın..»** (Nur, 63.) âyette **ad verme** mânasında,

الاحصان : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

و الذين يرمون المحصنات ثم لم يأتوا باربعة شهداء فاجلدوهم **«Namuslu kadınlara zina suçu atıp da sonra (bu suçlarını isbat için) dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun...»** (Nur, 4.) âyette **iffet** mânasında,

فاذا احصن فان اتين بفاحشة.. **«..evlendikden sonra bir fuhuş yaparlarsa..»** (Nisa, 25.) âyette **evlenme** mânasında, فعليهن نصف ما على المحصنات من العذاب **«Onlara, hür kadınlara yapılan cezanın yarısını uygulayın.»**(Nisâ, 25.) âyette **hürriyet** mânasında kullanılmıştır.

1– İstisnaları Bulunan Vücuhla İlgili Bazı Kelimeler

İbnu Faris, «K i t a b u' l - E f r â d» adlı eserinde şöyle der: فلما آسفونا (Zuhruf, 55.) âyetinde **bizi öfkelendirdiler** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün الاسف kelimeleri **hüzün** mânası ifade eder. ولو كنتم فى بروج مشيدة (Nisa, 78.) âyetinde **geniş surla çevrilmiş saraylar** mânasına gelen hariç, Kur-an'da mevcut bütün البروج kelimeleri **yıldızlar** mânasındadır.

ظهر الفساد فى البر و البحر «**...karada ve denizde fesad çıktı...»** (Rûm, 41.) âyetinde **toprak parçası, meskûn yerler** mânasına gelen bu iki kelime hariç, Kur'an'da mevcut bütün البر ve البحر kelimeleri **kuru toprak ve su** mânasınadır.

و شروه بثمن بخس دراهم معدودة **«Nihayet onu (Mısır'a varınca) haram paraya sattılar...»** (Yusuf, 20.) âyetinde **haram** mânasına gelen hariç, Kur'an'daki bütün بخس kelimeleri, **eksiklik** mânasındadır.

أتدعون بعلا **«Ba'l'a yalvarıp...»** (Saffât, 125. âyetinde **put** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün البعل kelimeleri **zevc** mânasındadır.

و نحشرهم يوم القيمة على وجوههم عميا و بكما و صما **«...kıyamet günü onları, yüzükoyun, kör, dilsiz ve sağır bir halde süreriz...»** (İsra, 97.) âyeti hariç, Kur-an'da mevcut bütün البكم kelimeleri, **imanı telaffuz etmeyen** mânasınadır.

و احدهما أبكم لا يقدر على شئ (Nahl, 76.) âyetindeki أبكم kelimesi, **mutlak kelâma kadir olmayan** mânasındadır. **Yani hiç konuşamayan** demektir.

و ترى كل امة جاثية (Casiye, 28.) âyetinde **diz çökerek oturmuşlar** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün جثيا kelimeleri **hepsi** mânasınadır.

1- İstisnaları Bulunan Vücuhla İlgili Bazı Kelimeler

İbnu Faris, «K i t a b u' l - E f r â d» adlı eserinde şöyle der: فلمّاآسفونا (Zuhruf, 55.) âyetinde **bizi öfkelendirdiler** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün الأسف kelimeleri **hüzün** mânası ifade eder.

ولو كنتم فى بروج مشيّدة (Nisa, 78.) âyetinde **geniş surla çevrilmiş saraylar** mânasına gelen hariç, Kuran'da mevcut bütün البروج kelimeleri **yıldızlar** mânasındadır.

ظهر الفساد فى البر و البحر «**...karada ve denizde fesad çıktı...**» (Rûm, 41.) âyetinde **toprak parçası, meskûn yerler** mânasına gelen bu iki kelime hariç, Kur'an'da mevcut bütün البر ve البحر kelimeleri **kuru toprak ve su** mânasınadır.

و شروه بثمن بخس دراهم معدودة «**Nihayet onu (Mısır'a varınca) haram bir parayla sattılar..**» (Yusuf, 20.) âyetinde **haram** mânasına gelen hariç, Kur'anda bütün بخس kelimeleri, **eksiklik** mânasındadır.

أتدعون بعلا «**Ba'l'a yalvarıp...**» (Saffât, 125. âyetinde **put** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün البعل kelimeleri **zevc** mânasındadır.

و نحشرهم يوم القيمة على وجوههم عميا و بكما و صمّا «**...kıyamet günü onları, yüzükoyun, kör, dilsiz ve sağır bir halde süreriz...**» (İsra, 97.) âyeti hariç, Kur'an da mevcut bütün البكم kelmeleri, **imanı telaffuz etmeyen** mânasınadır. احدهما أبكم لايقدر على شئ «**...birisi dilsizdir hiçbir şey yapamaz..**» (Nahl, 76.) âyetindeki أبكم kelimesi, **mutlak kelâma kadir olmayan** mânasındadır. **Yani hiç konuşamayan** demektir.

و ترى كلّ أمّة جاثية «**Her ümmeti diz çökerek toplanmış görürsün...**» (Casiye, 28.) âyetinde **diz çökerek oturmuşlar** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün جثيا kelimeleri **hepsi** mânasınadır.

و يرسل عليها حسبانا من السماء. «**...ve O (senin bağı)nın üzerine de gökten yıldırımlar gönderir de...**» (Kehf, 40.) âyetinde, **azab** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün حسبان kelimeleri **aded** mânasındadır.

ليجعل الله ذلك حسرة فى قلوبهم «**Allah onların bu sözlerini kalplerine bir hüzün olarak koyacaktır.**» (Âli İmrân, 156.) âyetinde **hüzün** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer حسرة kelimeleri, **pişmanlık** mânasındadır.

فساهم فكان من المدحضين «**Kur'a çekti yenilenlerden oldu.**» (Saffât, 141.) âyetinde **mağluplardan mânasına** gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer الدحض kelimeleri **bâtıl** mânasındadır.

و الرّجز فاهجر «**Pislikten kaçın.**» (Müddessir, 5.) âyetinde **put** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün الرّجز kelimeleri **azap** mânasındadır.

ريب المنون (Tûr, 30.) âyetinde, **zamanın felâketleri** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer ريب kelimeleri **şek, şüphe** mânasındadır.

لأرجمنّك (Meryem, 46.) âyetinde **sana küfrederim** mânasına gelen ile

رجما بالغيب (Kehf, 22.) âyetindeki **zan** mânasına gelen iki kelime hariç, Kur'an'da mevcut diğer الرجم kelimeleri, **katletmek, öldürmek** mânasındadır.

وانهم ليقولون منكرا من القول وزورا «**...Muhakkak ki onlar çirkin ve yalan söz söylüyorlar..**» (Mücadele, 2.) âyetinde **şirke saplanmadan yalan söyleme** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer زور kelimeleri, **şirke saplanarak yalan söyleme** mânasındadır.

وحنانا من لدنا وزكاة «**Ayrıca Biz ona yumuşak kalplilik ve safiyetverdik...**» (Meryem, 13.) âyetinde, **temizlik** mânasına gelen hariç, Kur'an'daki diğer زكاة kelimeleri, **mal** mânasındadır.

واذ زاغت الابصار «**...o zaman gözler ümitsizlikten kaymış...**» (Ahzab, 10.) âyetinde **belirli yöne baktı** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer الزيغ kelimeleri **meyletmek** mânasınadır.

سخريا (Zuhruf, 32.) âyetinde **hizmetine ve emrine verme** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer سخر kelimeleri **alay etme** mânasındadır.

التابوت فيه سكينة من ربكم «**..Onun içinde Rabbinizden bir sekîne.**» (Bakara, 248.) âyetinde **iki kanatlı bir yaratık** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer سكينة kelimeleri **güven** mânasındadır.

فى ضلال وسعر «**...'O takdirde biz apaçık bir sapıklık ve çılgınlık içine düşmüş oluruz' dediler.**» (Kamer, 24.) âyetinde **çılgınlık** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer سعر kelimeleri, **cehennem ve yakacağı** mânasındadır.

واذا خلوا الى شياطينهم «**...Fakat arkadaşlarıyla (yandaşlarıyla) yalnız kaldıkları zaman..**» (Bakara, 14.) âyetinde **arkadaş, yandaş** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün شيطان kelimeleri **İblis ve yolunda gidenler** mânasındadır.

وادعوا شهداءكم من دون الله «**...Allah'tan başka bütün yardımcılarınızı da çağırın...**» (Bakara, 23.) âyetinde, **yardımcı** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün شهيد kelimeleri **şehid edilenler ve yapılan bir işe şahid olan** mânasınadır.

وما جعلنا اصحاب النار الا ملائكة «**Biz cehennemin bekçilerini hep melekler yaptık.**» (Müddessir, 31.) âyetinde **bekçi** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün أصحاب النّار kelimeleri **cehennemlikler** mânasındadır.

وصلوات ومساجد «**...manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler...**»(Hac, 40.) âyetinde **mekânlar (havralar)** mânasına gelen hariç, Kur'an'daki bütün صلاة kelimeleri **ibadet ve rahmet** mânasındadır.

ونحشرهم يوم القيامة على وجوههم عميا وبكما وصمّا «**...Kıyamet günü onları, yüzükoyun, kör, dilsiz ve sağır bir halde toplayacağız...**» (İsra, 97.) âyetinde **kör, dilsiz ve sağır** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün صمّ kelimeleri **imana, özellikle Kur'an'a kulak vermeyen** mânasındadır.

وليشهد عذابهما طائفة من المؤمنين «...**Müminlerden bir grup da onlara yapılan azaba 'atılan dayağa' şahit olsun.»** (Nur, 2.) âyetinde **dayak atma mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut bütün** عذاب kelimeleri **azab** mânasınadır.

كلّ له قانتون (Bakara, 116.) âyetinde **yaklaşanlar** mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut bütün قنوت kelimeleri **taât** mânasınadır.

فأراد ربّك أن يبلغا أشدّهما ويستخرجا كنزهما (Kehf, 82.) âyetinde **ilim sahifesi** mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut bütün كنز kelimeleri **mal, define** mânasınadır.

مثل نوره كمشكوة فيها مصباح «..**O'nun nuru, içinde lamba bulunan, penceresiz bir oyuğa benzer.»** (Nur, 35.) âyetinde **kandil** mânasına gelen hariç Kur-an'daki diğer iki مصباح kelimesi **yıldız** mânasınadır.

وابتلوا اليتامى حتى اذا بلغوا النّكاح «**Nikah çağına varıncaya kadar öksüzleri denevin..» (Nisa, 6.) âyetinde evlenme çağı** mânasına gelen hariç, Kur'anda m bütün نكاح kelimeleri, **evlenme** mânasındadır.

فعميت عليهم الانبا (Kasas, 66.) âyetinde, **deliller** mânasına gelen الانبا ha- r'anda mevcut bütün نبا kelimeleri **haber** mânasındadır.

ولمّا ورد ماء مدين وجد عليه امة من الناس يسقون «**Medyen suyuna varınca o 'kuyu'nun başında birçok insanların, 'hayvanlarını' suladıklarını gördü...»**(Kasas, 23.) âyetinde, **üzerine yürüdü fakat içeri girmedi** mânasına gelen hariç,Kur-anda mevcut bütün ورد kelimeleri **içeri girme** mânasındadır.

لايكلّف الله نفسا الاّ ما آتاها (Talak, 7.) âyetinde, **nafaka** mânasına gelen hariç لايكلّف الله نفسا الاّ وسعها (Bakara, 286.) âyetindeki نفس kelimesi **amel** mânasınadır.

أفلم ييأس الذين آمنوا ان لو يشاء الله لهدى الناس جميعا «..**İnananlar hâlâ anlamadılar mı ki, Allah dileseydi bütün insanları doğru yola iletirdi?...»** (Ra'd, 31.) âyetinde **bilmek** mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut bütün ييأس kelimeleri **ümit kesme** mânasındadır.

ان كاد ليضلنا عن آلهتنا لولا أن صبرنا عليها «**Eğer biz onlara'inanmakta' ısrar etmeseydik, neredeyse bizi tanrılarımızdan saptıracaktı.»**(Furkan, 42.) âyeti ile وانطلق الملأ منهم ان امشوا واصبروا على آلهتكم «**Onların elebaşılarından bir gürûh 'birbirine' : Yürüyün, mabudlarınıza 'ibadette' sebat edin...»**(Sâd, 6.) âyetinde **direnin** mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut صبر kelimeleri **övülmüş** mânasındadır.

İbnu Faris'in zikrettikleri bunlardır.

Bu konuda bazı ulema şu kelimeleri de zikreder:

انى نذرت للرحمن صوما «..**Ben Rahman için (susma) orucu adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım, de.»** (Meryem, 26.) âyetinde, **konuşmamak, susmak** mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut bütün صوم kelimeleri **ibadet kasdıyle tutulan oruç** mânasındadır.

و جعل الظلمات و النور **«..karanlıkları ve aydınlığı var etti..»** (Enâm, 1.) âyetinde **gecenin karanlığı, gündüzün aydınlığı** mânasına gelen kelimeler hariç, Kur'anda mevcut bütün ظلمات ve نور kelimeleri **küfür ve iman** mânasındadır.

فآتوا الذين ذهبت أزواجهم مثل ما انفقوا **«...eşleri giden 'Müminlere', harcadıklarının mislini verin...»** (Mümtehine, 11.) âyetinde **mehir** mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut bütün انفاق kelimeleri **sadaka** mânasındadır.

Bu konda ed-Dânî şu kelimeleri zikreder:

(ظ) ile كهشيم المحتظر (Kamer, 31.) âyetinde **men etmek** mânasına gelen الاحتظار hariç, Kur'anda mevcut bütün ض ile gelen الحضور kelimeleri, **müşahade** mânasındadır.

İbnu Hâleveyh şöyle der :

Kur'anda قبل mânasına gelen بعد kelimesi sadece و لقد كتبنا فى الزبور من بعد الذكر ان الارض يرثها عبادى الصالحون **«Andolsun Tevrattan sonra Zebur'da da: 'yer yüzüne mutlaka iyi kullarım varis olacak 'bu yer onların eline geçecek' diye yazmıştık.»** (Enbiya, 105.) âyetinde بعد kelimesidir.

Moğoltay, Kitabu'l - Meysir adlı eserinde şöyle der:

Biz قبل mânasına gelen بعد kelimesinin başka misalini و الأرض بعد ذلك دحاها **«Bundan sonra yeryüzünü düzgün bir şekle koydu.»** (Naziât, 30.) âyetinde gördük

Ebû Musa da, «K i t a b u' l - M u ğ î s» adlı eserinde Moğoltay'ın bu sözüne katılarak şöyle der: Allahu Taâlâ yeri iki günde yarattı sonra semaya yöneldi. Bu durumda yerin yaratılışı, semanın yaratılışından önce olmuştur.

Resulüllah, Sahabe ve tabiun'un, bu neviden sözlere temas ettiklerini söylemek isterim.

Ahmed b. Hanbel «M u s n e d»inde, İbnu Ebî Hatim ve diğer muhaddıs ler Derrâc tarikiyle Ebu Heysem'in Ebu Saidi'l-Hudrî'den yapılan şu rivayeti naklederler; Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Kur'anda mevcut bütün القنوت kelimeleri, **taat** mânasındadır. Bu rivayetin senedi, sağlamdır. İbnu Hibban bunu sahih kabul eder.

İbnu Ebi Hâtim İkrime tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da mevcut bütün اليم kelilmeri, **can yakıcı** mânasınadır.

İbnu Ebi Hâtim, Ali b. Ebi Talha tarikıyle yaptığı bir rivayette İbnu Abbas' ın şu şözünü nakleder: Kur'an'da mevcut bütün قتل kelimeleri **lanet** mânasınadır.

Dahhak tarikiyle İbnu Abbas'ın yaptığı bir rivayette: Kur'anda mevcut bütün الرّجز kelimelerinin **azab** mânasına geldiğini söyler.

Firyâbî şöyle der; Bize Kays, o Ammâr ed-Duhnî, o Saîd b. Cubeyr, o da İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Kur'anda mevcut bütün تسبيح kelimeleri **namaz,** bütün سلطان kelimeleri de **hüccet** mânasındadır.

İbnu Ebî Hâtim; İkrime tarikiyle İbnu Abbas'dan şu rivayeti nakleder: Kur-anda mevcut bütün الدّين kelimeleri **hesap** mânasınadır.

İbnu'l-Enbârî «K i t a b u' l - V a k f v e' l - İ b t i d â» adlı kitabında Suddî tarikıyle Ebu Mâlik'ten İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Kur'an'daki bütün ريب kelimeleri, **şek (şüphe)** mânasındadır. Ancak أم يقولون شاعر نتربص به ريب المنون **«Yoksa, onlar (senin hakkında): 'Bir şairdir, zamanın felâketlerine çarpılmasını gözetliyoruz' mu diyorlar?»** (Tûr, 30.) âyetinde, **zamanın felâketleri** mânasında kullanılır.

İbnu Ebî Hâtim ve diğer muhaddisler Ubeyyub'nu Kâb'ın şöyle dediğini naklederler: Kur'anda mevcut bütün الرّياح kelimeleri **rahmet,** الريح kelimeleri ise **azab** mânasındadır.

Dahhâk'dan yaptığı bir rivayette ise şunu nakleder: Kur'anda Allah'ın zikrettiği bütün كأس kelimeleri **şarap** mânasındadır. Yine Dahhâk'dan yaptığı bir rivayete göre: Kur'anda mevcut bütün فاطر kelimeleri, **hâlik** mânasınadır. Said b. Cubeyr'den yaptığı bir rivayete göre, Kur'andaki bütün افك kelimeleri **yalan, iftira** mânasındadır.

Ebu Aliye'den yaptığı bir rivayete göre; Kur'anda mevcut الأمر بالمعروف kelimeleri **İslâmı tebliğ,** النهى عن المنكر kelimeleri de **küfürden sakındırma** mânasına geldiğini söyler.

Ebu Aliye'den yaptığı bir diğer rivayete göre, قل للمؤمنين يغضّوا من أبصارهم و يحفظوا فروجهم **«Müminlere söyle: 'Gözlerini harama bakmaktan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar..» (Nur, 30.) âyetindeki, Kimsenin görmemesi gereken** mânasına gelen يحفظوا فروجهم cümlesi hariç, Kur'anda diğer yerlerde **fercin muhafazası** şeklinde geçen bütün âyetlerde bu ifade **zina** mânasındadır.

Mucahid'den yaptığı rivayete göre, Kur'anda mevcut her ان الانسان كفور ifadesinden kâfirler anlaşılır.

Ömer b. Abdülaziz'den yaptığı rivayete göre: Kur'anda mevcut bütün خلود kelmeleri **tevbesi olmayan günahkâr** mânasındadır.

Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'den yaptığı rivayete göre: Kur'anda mevcut bütün Allah'a izafe edilen يقدر kelimeleri **azaltır, daraltır** mânasındadır. Yine Abdurrahman'dan yaptığı rivayete göre: Kur'anda mevcut bütün التزكى kelimeleri **İslam** mânasındadır.

Ebu Mâlik'ten yaptığı rivayete göre, فمن ابتغى وراء ذلك (Müminûn, 7.) âyeti

ile واحل لكم ما وراء ذلكم (Nisâ, 24.) âyetinde geçen **istisna** mânasına gelen وراء kelimeleri hariç, Kur'an'da mevcut diğer وراء kelimeleri **ön** mânasınadır.

Ebu Bekr b. Ayyâş'dan yaptığı rivayete göre, Kur'anda mevcut كسفا kelimesi **azab** كسفا kelimeleri de **bulut** mânasındadır.

İkrime'den yaptığı bir rivayete göre, Allah'ın yaptığı her işte السّنة kelimesi, kulların yaptığı her işte ise, السّنة kelimesi kullanılır.

İbnu Cerîr, Ebu Ravk'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'anda mevcut her جعل kelimesi **yarattı** mânasındadır.

Mucahid'den yaptığı rivayete göre, Kur'anda geçen المباشرة kelimesi **cima** mânasındadır.

İbnu Cerîr, İbnu Zeyd'den yaptığı rivayete göre, Kur'anda mevcut فاسق kelimeleri, bazıları müstesna, **yalancı** mânasındadır.

İbnu'l-Munzir, Suddî'den yaptığı rivayete göre, Kur'anda mevcut حنيفا مسلما ile حنفاء kelimeleri **hüccâc** mânasındadır.

Said b. Cubeyr'den yaptığı bir rivayete göre: Kur'anda geçen العفو kelimesi üç ayrı mânaya gelmektedir. Birinci mâna, **günahları bağışlamak.** İkinci mâna و يسألونك ماذا ينفقون قل العفو **«..Ve yine Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar, De ki; af (yani ihtiyaçlarınızdan fazlasını veya helâl ve güzel olan şeyleri verin)..»** (Bakara, 219.) âyetinde olduğu gibi **nafaka vermek**. Üçüncü mâna, الا ان يعفون أو يعفو الذى بيده عقدة النكاح **«Ancak kadınların haklarından vazgeçmesi veya nikâh akdi elinde bulunan erkeğin lütufkâr davranması müstesnadır...»** (Bakara, 237.) âyetinde olduğu gibi **insanlar arasında iyilik yapmak** mânasındadır.

Buhari'nin Sufyan b. Uyeyne'den rivayetine göre, Allah'ın Kur'anda **zikrettiği** المطر kelimesi **azab** mânasınadır. Araplar bu kelimeye karşılık الغيث kelimesini kullanırlar. ان كان بكم اذى من مطر **«...eğer yağmur size bir eziyet verirse...»** (Nisa, 102.) âyetinde geçen مطر kelimesini bu mânadan istisna ederim. Çünkü bu âyetteki mânası, kesinlikle **yağmur** mânasındadır.

Ebu Ubeyde; bu kelimenin **azab** mânasına geldiğinde أمطرت **rahmet** mânasına geldiğinde مطرت şeklinde geçtiğini söyler.

2- Âyetlerdeki Vücuhla İlgili Bazı Özellikler

Ebu'ş-Şeyh, Dahhâk'dan yaptığı rivayette İbnu Abbas bana şöyle dedi, der: Bilesin ki Kur'anda geçen و مالهم من ولىّ و لا نصير âyetlerinden müşrikler kastolunur. Müminlerin ise, yardımcıları ve şefaatçileri çoktur.

Said b. Mansur'un Mucahid'den yaptığı rivayete göre; Kur'anda geçen her طعام kelimesi **yarım ölçek** mânasındadır.

İbnu Ebî Hâtim, Vehb b. Munebbih'den yaptığı rivayete göre, Kur'anda

والذين هم على صلاتهم يحافظون **«Namazlarını korurlar.»** (Mearic, 34.) ve حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى وقوموا لله قانتين **«Namazları ve orta namazı koruyun, gönülden bağlılık ve saygı ile Allah'ın huzuruna durun.»** (Bakara, 238.) şeklinde geçen âyetlerdeki mâna, **namaz vakitlerinin geçirilmemesidir.**

Sufyan b. Uyeyne'den yaptığı rivayete göre, ومايدرك şeklindeki âyetlerin mânası, **sorulan şeyden haber verilmiyeceği,** وماأدراك şeklindeki âyetlerin mânası da, **sorulan şey ne olduğu açıklanacaktır,** demektir.

Yine Sufyân'dan yaptığı rivayete göre, Kur'anda geçen مكر kelimesi **amel** mânasındadır.

Mucahid'den yaptığı rivayete göre, Kur'anda geçen قتل ve لعن kelimeleri ile, kâfirler kastedilmiştir.

Râğıb «M ü f r e d a t»ında şöyle der: Denilir ki; Allahu Tealâ Kur'anda وماأدراك yi zikrettiği zaman, bunu açıklar, ومايدريك yi zikrettiğinde ise, bir açıklama getirmez.

وماأدراك ماسجين **«-Siccîn-in ne olduğunu nereden bileceksin?»** (Mutaffifîn, 8.) ile, وماأدراك ماعليون **«-İlliyyîn-in ne olduğunu nereden bileceksin?»** (Mutaffifîn, 19.) âyetlerinde سجين ve عليين kelimelerini açıklamadan كتاب kelimesini açıklamıştır. İki âyetin bu şekilde nâzil olmasında, ince bir nükte mevcuttur, fakat Râğıb bunu açıklamamıştır.

Bu konu ile ilgili bazı hususlar bundan sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

KIRKINCI BÖLÜM

MÜFESSİRİN MUHTAÇ OLDUĞU HARF, İSİM, FİİL ve ZARF OLARAK KULLANILAN EDATLARIN MÂNALARI

Aralarındaki farklar bakımından bu konunun iyice öğrenilmesi, zaruridir. Çünkü cümlenin mânası ve bundan çıkarılacak hüküm, edatlara göre değişmektedir.

Meselâ; وانااوایاکم لعلی هدی فی ضلال مبین «...**O halde ya biz veya siz (ikimizden biri) doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindeyiz.**» (Sebe, 23.) âyetinde على edatı, هدى nin önünde, فى edatı ضلال in önüne getirilmiştir. Çünkü hidayette olanın mevkii yücedir, her yöne istediği şekilde bakabilir. Dalette olan kimse ise, sanki karanlıklara dalmış, nereye döneceğini bilmediğinden şaşkınlıklar içindedir.

Meselâ şu âyette birkaç cümle birbirine atfedilmiştir. فابعثوا احدکم بورقکم هذه الى المدينة فلينظر ايها ازكى طعاما فليأتكم برزق منه وليتلطف ولا يشعرن بكم احدا. «...'**birinizi şu gümüş para ile şehre gönderin baksın, hangi yiyecek daha temiz ise ondan size bir azık getirsin, fakat çok dikkatli davransın, fakat sizi birisine sezdirmesin.**» (Kehf, 19.) İlk cümlelerin atfı ف ile, sonuncusu da cümledeki bağın kesildiğinden و ile yapılmıştır. Çünkü, yiyeceği getirmenin seçmekle, seçmenin yiyecek satılan yere gitmekle, yiyecek almak için dolaşırken mağarada kalma müddeti konusunda münakaşa etmemekle, bu hususu Allah'ın ilmine bırakmakla alâkalı olduğu halde, dikkatli davranmanın yiyeceği getirmekle her hangi bir alâkası yoktur.

انما الصدقات للفقراء والمساكين والعاملين عليها والمؤلفة قلوبهم وفى الرقاب والغارمين وفى سبيل الله وابن السبيل فريضة من الله والله عليم حكيم. «**Zekâtı Allah'dan bir farz olarak fakirlere, yoksullara, zekâtı toplayan memurlara kalbleri (İslâm)a ısındırılmak istenenlere, kölelere, borçlulara, Allah yolunda cihad edenlere ve yolda kalmışlara verilir. Şüphesiz Allah, 'Alimdir, Hakimdir' her şeyi çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.**» (Tevbe, 60.) âyeti de buna misaldir. Bu âyette zekât verilecek gruplardan ilk dördü için ل, son dördü için de فى edatı kullanılmıştır. Bunun sebebi, فى edatı ile zikredilenlerin zekât almada, ل edatı

ile zikredilenlerden daha lâyık olmasıdır. Çünkü فى edatında, bir şeyi içine alma mânası vardır. Bunu kullanmakla Allahu Taâlâ bu kimselerin, bir şeyin kaba konularak korunduğu gibi, kendilerine zekât verilmekle haklarının korunacağına işaret etmiştir.

el-Farisi şöyle der: Allahu Taâlâ bu âyette وللرقاب şeklini kullanmadan وفى الرقاب demiştir. Çünkü köle, mülk edinme hakkına sahip değildir. İbnu Abbas: Allaha hamdolsun ki الذين هم عن صلاتهم ساهون **«ki onlar kıldıkları namazlarından yanılmaktadırlar»** (Maun, 5.) âyetinde عن edatını kullanmış da فى adatını kullanmamıştır, der.

Buna benzer misaller ileride gelecektir. Bunlar, alfabetik sıraya göre verilecektir. Bu konuda mütekaddimînden Herevî «e l - E z h i y e», müteahhirînden İbnu Ummî Kasım, «C e n e' d - D â n î f î H u r u f i' l - M e â n î» adlı eserleri tasnif etmişlerdir.

1- Hemze Harfi

Bu harf, iki şekilde kullanılır.

Birincisi: istifhamı belirtir. Cümledeki gerçek vazifesi, bilgi istemektir. Bu yüzden çeşitli özellikleri vardır.

a- Elli Altıncı Bölümde anlatılacağı gibi, hazfi caizdir.

b- Bir şeyin tasavvur ve tasdikini istemek için kullanılır. Aynı mânada olan هل edatı, sadece tasdik, diğer istifham edatları da sadece tasavvur içindir.

c- Hemze müsbet cümlelere dahil olur. اكان للناس عجبا **«İnsanları (hakkın ukubiyetiyle) korkut...»** (Yunus, 2.), قل آلذكرين حرم **«...de ki iki erkeği mi haram etti...»** (Enâm, 143.) âyetleri buna misaldir. Aynı zamanda menfi cümlelere de dahil olur. الم نشرح لك صدرك **«Biz senin göğsünü açmadık mı?»** (İnşirah, 1.) âyeti buna misaldir. Bu durumda iki ayrı mânaya gelir. Birisi önceki misallerde görüldüğü ve الم تر الى ربك كيف مد الظل **«Görmedin mi Rabbin gölgeyi nasıl uzattı?...»** (Furkan, 45.) âyetinde olduğu gibi, hatırlatma ve uyarma maksadiyle, diğeri de: الم تر الى الذين خرجوا من ديارهم وهم الوف حذر الموت فقال لهم الله موتوا ثم احياهم **«Şu binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara 'ölün' dedi ve sonra da kendilerini diriltti...»** (Bakara, 243.) âyetinde olduğu gibi, önemli bir konuda taaccüp maksadı ile kullanılır. Her iki durumda da الم نهلك الاولين **«Biz öncekileri helâk etmedik mi?»** (Mürselât, 16.) âyetinde olduğu gibi, ihtar mânası ifade eder.

d- اوكلما عاهدوا عهدا نبذه فريق منهم **«Onlar her ne zaman bir ahitte bulunmuşlarsa içlerinden bir kısmı onu bozmamış mıdır?...»** (Bakara, 100.), اوامن أهل القرى ان ياتيهم بأسنا ضحى وهم يلعبون **«Ya da o ülkelerin halkı kendilerini kuşluk**

vakti eğlenirlerken, azabımızın onlara gelmeyeceğinden emin midirler?) (Araf, 98.), اثمّ اذا ما وقع امنتم به **«Azab başınıza geldikten sonra mı ona inanacaksınız...»** (Yunus, 51.). âyetlerinde olduğu gib, atıf edatından önce gelir. Diğer edatlar ise, atıf harfinden sonra gelir. Nitekim فكيف تتّقون **«...nasıl kurtulacaksınız?..»** (Müzzemmil, 17.) فأين تذهبون **«O halde nereye gidiyorsunuz?..»** (Tekvir, 26.) فانّى تؤفكون **«...o halde nasıl çevriliyorsunuz?»** (Enâm, 95.) فأى الفريقين احق بالامن **«..Bu iki topluluktan hangisi emniyet içinde olmaya daha lâyıktır...»** **(Enâm, 81.),** فهل يُهلَكُ الاّ القوم الفاسقون **«..Dinden ayrılan bir topluluktan başka kim helâk edilir?»**(Ahkâf, 35.) فما لكم فى المنافقين فئتين **«Size ne oldu ki münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?...»** (Nisa, 88.) âyetlerinde olduğu gibi, mâtuf cümlelerde uygulanan kıyas budur.

e– Hemze ile yapılan istifham, soranın düşüncesinde sorulan konu hakkında müsbet bir duygu uyandırır. هل edatı, bunun aksinedir. Çünkü bu edat, soru soran kimsede ne müsbet, ne de menfi bir duygu uyandırır. Bunu, Ebu Hayyân nakletmiştir.

f– Hemze, diğerlerinin hilafına: افان مت فهم الخالدون **«...şimdi sen ölürsen (sanki) onlar ebedi mi kalacaklar.»** (Enbiya, 34.), افان مات او قتل انقلبتم على اعقابكم **«..şimdi o ölür veya öldürülürse siz ökçelerinizin üzerinde geriye mi döneceksiniz?»** (Âl-i İmrân, 144.) âyetlerinde olduğu gibi, şart edatından önce gelir.

Hemze bazan gerçek istifhamlıktan çıkar, Elli Yedinci Bölümde anlatılacağı gibi, başka mânalara da gelir.

رايت fiilinden önce gelince, fiilin mânası **gözle görmek ve akılla idrak etmek** mânasından çıkar, **bana haber ver** mânasına gelir. Hemze bazan ها ya ibdal edilir. هاتنم (Âli İmrân, 119.) âyetinde olduğu gibi, Kunbul'un kıraatı üzere, kasr'la okunur. Hemze bazan da kasem cümlesinde kullanılır. ولانكتم شهادة الله (Maide, 106.) âyetinde شهادة tenvinle, آلله kelimesinin de med'le okunması, bu kabildendir.

İkincisi: Hemze, yakın olan bir şeyi çağırmada kullanılan nida harfidir. Ferrâ; م harfinin tahfifi ile okunan kıraata göre امن هو قانت آناء الليل (Zumer, 9.) âyetini, bu kabilden saymıştır. Böylece mâna **«ey bu sıfatların sahibi kimse»** demek olur.

İbnu Hişam şöyle der: Kur'anda يا nın dışında nida harfinin bulunmadığı iddiası kabul edilemez. Bunu, nidanın mecazî mânada kullanılmadığı gerçeği doğrular. Zira Cenabı Hak, bir şeyin mahiyetini öğrenmek maksadiyle soru sormaz. Ayrıca, nidanın çokça hazfedildiği de söylenemez. Yukarıdaki âyete hemzeyi istifham kabul edene göre, امن هو قانت خير ام هذا الكافر takdîri, قل تمتّع بكفرك قليلا (Zumer, 9.) âyetinde muhatab olan kâfire aittir. Bu ifade de, hemze ve haberin yerini tutan iki kelime hazfedilmiştir.

2- أحد Kelimesi

Ebu Hâtim, «K i t a b u' z - Z î n e» adlı eserinde şöyle der: Bu kelime واحد kelimesinden daha mükemmel olan bir isimdir. Dildeki kullanış şekline dikkat edilecek olursa **falancanın yerini, biri dolduramaz** ifadesinde الواحد kelimesi kullanıldığından, bu kimsenin yerini, iki veya ikiden fazla kimseler doldurabilir, mânası çıkar. Halbuki, أحد kelimesi kullanılarak **kimse onun yerini dolduramaz** şeklinde ifade edilirse, bu iki kelimenin kullanılışındaki mâna farklılığı, kendiliğinden görülür.

أحد kelimesinde, واحد kelimesinde olmayan bazı özellikler mevcuttur. ليس فى الدار واحد **evde bir kimse yoktur** ifadesindeki واحد kelimesinden; hayvanlar, kuşlar, yırtıcı hayvanlar ve insanlar akla gelebilir. Böylece hem insanları, hem de diğer mahlûkatı içine alan bir mâna taşır. Halbuki ليس فى الدار احد **evde hiçbir kimse yoktur** ifadesi, bunun tam tersidir. Çünkü احد kelimesi, sadece insan için kullanılan bir kelimedir.

Arap dilinde احد kelimesi, الاوّل **ilk** ve واحد **bir** mânasına da gelebilir. Müsbet cümlede olduğu kadar, menfi cümlelerde de kullanılır. Meselâ قل هو الله احد **«De ki: O Allah birdir.»** (İhlâs, 1.) âyetinde أحد kelimesi **bir** mânasındadır. فابعثوا احدكم بورقكم هذه الى المدينة **«..birinizi şu gümüşle şehre gönderin..»** (Kefh, 19.) âyetinde ise الاوّل mânasındadır. Bu iki âyet dışında, sadece nefiy mânasında da kullanılır. ماجائنى من احد **bana hiç bir kimse gelmedi** cümlesi buna misal olduğu gibi, ايحسب ان لن يقدر عليه احد **«İnsan, hiç kimsenin kendisine güç yetiremiyeceğini mi sanıyor?»** (Beled, 5.), ان لم يره احد **«Kimse kendisini görmedi mi sanıyor?»** (Beled, 7.) فما منكم من احد عنه حاجزين **«Sizden hiç kimse buna engel olamazdı.»** (Hakka, 47.) ولا تصلّ على احد منهم مات ابدا **«onlardan ölen hiçbirine namaz kılma...»** (Tevbe, 84.) âyetleri de buna misaldir.

واحد kelimesi ise, mutlak olarak hem menfi, hem müsbet cümlelerde kullanılır. احد kelimesi, müzekker ve müennes olarak müştereken kullanılır. لستنّ كاحد من النسا. **«..siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz..»** (Ahzab, 32.) âyeti buna misaldir. واحد kelimesi ise bu özelliği taşımaz. Mesela: كواحد من النسا. denilmez, aksine كواحدة من النسا. denilir. احد kelimesi, hem müfred, hem cemi olarak kullanılır.

Bu konuda şunu ilave etmek isterim: فما منكم من احد عنه حاجزين **«Sizden hiç kimse buna engel olamazdı.»** (Hâkka, 47.) âyetinde Cenab-ı Hak واحد yerine, احد kelimesini kullanmıştır. احد kelimesi, kendi lafzından gelen cemi' kelimelere sahibtir. الاحدون ve الآحد buna misaldir. واحد kelimesinin ise, kendi lafzından cemisi yoktur. واحدون denmez, bunun yerine اثنان ve ثلاثة denilir.

احد kelimesi واحد kelimesinin aksine çarpmada, toplamada, bölmede ve hesapla ilgili herhangi bir işlemde kullanılmaz.

İbnu Hişam'ın özetle naklettiğimiz sözleri bunlardır. İfadelerinden anlaşıldığına göre, bu iki kelime arasında yedi ayrı fark bulunmaktadır.

Bârizî «E s r â r u' t- T e n z î l» adlı eserinde, İhlas sûresini tefsir ederken şöyle der: Arab dilinde الاحد kelimesi nefiy edatından sonra, واحد kelimesi de müsbet cümlede kullanıldığı meşhur olduğu halde, bu sûrede احد kelimesi de müsbet cümlede nasıl kullanılmıştır? denilecek olursa, şu cevabı veririz: Ebû Ubeyde; iki kelimenin aynı mânada olduğu görüşündedir. Buna göre احد kelimesi, çoğunlukla menfi cümlelerde kullanılmış olsa bile, ikisi arasında bir fark yoktur. İhlas sûresinde, fasılalardan dolayı, احد kelimesi, müsbet cümlede kullanılmıştır.

Ragıb «M ü f r e d â t u' l - K u r' a n» adlı eserinde şöyle der: احد kelimesi, yalnız menfi ve yalnız müsbet cümlede olmak üzere iki şekilde kullanılır. Menfilik, insan cinsinin umumiliğini ifade eder, az veya çokluğu içine alır. Bu yüzden مامن احد فاضلين demek caiz olur. فما منكم من احد عنه حاجزين **«Sizden hiç kimse buna engel olamazdı.»** (Hâkka, 47.) âyeti, bu kabildendir. Müsbetlik üçe ayrılır. Birincisi: Sayılarda احد عشر ve احد وعشرون misallerinde olduğu gibi, onluklarla beraber kullanılır. İkincisi: الاول mânasında sayıya muzaf olarak kullanılır. اما احدكما فيسقى ربه خمرا **«..biriniz yine efendisine şarap sunacak..»** (Yûsuf, 41.) âyeti buna misaldir. Üçüncüsü: Mutlak vasıf olarak sadece Allah'ın vasfında kullanılır. قل هو الله احد **«De ki: O Allah birdir.)** buna misaldir. Aslı وحد dir, ancak bu şekli, Allah'ın vasfı dışında kullanılır.

3- اذ Kelimesi

اذ kelimesi, iki şekilde kullanılır;

a- Ekseriyetle geçmiş zaman için kullanılan bir isimdir. Fakat çoğu ulema الا تنصروه فقد نصره الله اذ اخرجه الذين كفروا **«Eğer siz o (elçimiz Muhammed)e yardım etmezseniz, iyi bilin ki, Allah ona yardım etmişti..»** (Tevbe, 40.) âyetinde olduğu gibi sadece zarf, بعد اذ هديتنا **«...bizi doğru yola ilettikten sonra..»** (Âli İmrân, 8.), يومئذ تحدث اخبارها **«İşte o gün (yer) haberlerini söyler.»** (Zilzâl, 4.), وانتم حينئذ تنظرون **«ki o zaman siz (o can çekişen kimseye) bakar durursunuz.»** (Vakıa, 84.) âyetlerinde olduğu gibi, kendisine zarf izafe edilerek kullanıldığını da söyler.

Bazıları da واذكروا اذ كنتم قليلا فكثركم **«...düşününüz, siz az idiniz Allah sizi çoğalttı..»** (Araf, 86.) âyetinde olduğu gibi mefulu bih olduğunu söyler. Keza Kur'anda her kıssanın evvelinde geçen اذ kelimeleri, اذكر takdiriyle mefulun bih makamındadır. Bir de mefulden bedel olarak gelir. واذكر فى الكتاب مريم اذ انتبذت من اهلها.. **«Kitapta Meryem'i de an. Bir zaman o ailesinden ayrılıp..»** (Meryem, 16.) âyetinde اذ kelimesi, meful olan Meryem kelimesinden, bedel-i iştimaldir.

Bu aynen: يسالونك عن الشهر الحرام قتال فيه **«Ey Muhammed, sana mukaddes olan haram ayda savaş etmekten soruyorlar..»** (Bakara, 217.) âyetindeki bedel-i iştimâl gibidir. يا قوم اذكروا نعمة الله عليكم اذ جعل فيكم انبياء، **«Ey kavmim, Allah'ın size olan nimetini hatırlayın, zira (O) aranızda peygamberler var etti..»** (Mâide, 20.) âyetinde bedel-i kül mine'l-kül olarak gelmiştir. Yani **zikredilen nimeti hatırlayın** demektir. Cumhûr, Âraf suresinin 86. âyetindeki اذ kelimesini, mahzûf bir mefule zarf olarak kabul eder. Bu da: واذكروا نعمة الله عليكم اذ كنتم قليلا demektir. Meryem suresinin 16. âyetinde ise, mahzûf mefule muzaf olan kelimeye zarf kabul eder. Bu da واذكر قصة مريم **«Meryem kıssasını an..»** demektir. واذكروا نعمة الله عليكم اذ كنتم اعداء، **«Allah'ın size olan nimeti hatırlayın, hani siz birbirinize düşman idiniz..»** (Âl-i İmrân, 103.) âyetinde bu hususun açıkça belirtilmesi, bunu teyid eder.

Zemahşeri, Âl-i İmrân suresinin 164. âyetinde لقد منّ الله على المؤمنين اذ بعث şeklindeki kıraata dayanarak, bu âyette geçen اذ kelimesinin mübteda olduğunu söyler. Bunu منه اذ بعث şeklinde takdir eder ki bu durumda اذ, mahallen merfudur. Nitekim اخطب ما يكون الامير اذا كان قائما **liderin en etkili konuşma şekli, ayaktaki konuşmasıdır,** cümlesindeki اذا zarfı da mübtedadır, mahallen merfudur. Böylece bu âyetin takdiri لقد منّ الله على المؤمنين وقت بعثه **«Allah Taâlâ Peygamberini gönderdiği zaman Müminlere ihsanda bulunmuş oldu.»** şeklinde olur. İbnu Hişam bu âyet hakkında böyle bir ifadede bulunanı görmedik, der.

Çoğu âlimler, اذا kelimesinin, mazi mânasından çıkıp istikbal ifade ettiğini söylerler. يومئذ تحدث اخبارها **«İşte o gün (yer) haberlerini söyler.»** (Zilzâl, 4.) âyeti buna misaldir. Oysa cumhur, bu görüşü reddeder, âyeti ونفخ في الصور âyetinde olduğu gib, istikbalde vukûu vacib olanın, geçmişi ifade eden mâzi sigasında kullanıldığını kabul eder. Aralarında İbnu Mâlik olmak üzere اذ kelimesinin istikbal mânasına kullanıldığını kabul edenler فسوف يعلمون. اذ الاغلال في اعناقهم والسلاسل يسحبون **«...Yakında bileceklerdir. Boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde sürükleneceklerdir.»** (Gâfir, 70-71.) âyetlerini, delil getirirler. Çünkü âyette يعلمون fiilinin başına, istikbâle delalet eden سوف geldiğinden, lafzan ve mânen istikbale delalet eder. يعلمون fiili اذا kelimesinin âmili durumunda olduğuna göre اذ kelimesi burada اذا mânası taşıması gerekir.

Bazı ulema, اذ kelimesinin ولا تعملون من عمل الا كنا عليكم شهودا اذ تفيضون فيه **«siz ne iş yapsanız mutlaka biz, içine daldığınız an üzerinizde şahidiz..»**(Yunus, 61.) âyetinde olduğu gibi, hal olarak geldiğini zikreder. Âyetteki takdir: حين تفيضون فيه şeklindedir.

İbnu Ebi Hâtim, Süddi tarikıyle Ebu Mâlik'in şöyle dediğini zikreder: Kur-an'da elifin kesresiyle gelen إن harfi, **henüz vukubulmadı,** اذ harfi de **vukubuldu** mânasındadır.

b- اذ harfi: ولن ينفعكم اليوم اذ ظلمتم انكم فى العذاب مشتركون «..(böyle temenni etmeniz), bugün size bir fayda sağlamaz; çünkü zulmettiniz, siz azap (çekme)de ortaksınız.» (Zuhruf, 39.) âyetinde olduğu gibi, sebep bildirir. Bu durumda âyetin takdiri, ولن ينفعكم اليوم اشتراككم فى العذاب لاجل ظلمكم dir. اذ harfi, lâm-ı tâlil menzilesinde bir harf midir veya vakit mânasında kullanılan bir zarf mıdır? Sebeb mânası, lafızdan ziyade kelâmın yapısından mı gelmektedir? Bu konuda iki görüş mevcuttur. Sibeveyh sebebin, kelâmın yapısından geldiği görüşündedir. Diğerleri ise, âyetin tefsirindeki zorluktur. Çünkü, zaman bakımından değişik olduklarından اذ kelimesi اليوم kelimesi yerini tutmadığı gibi, âyette geçen ينفع fiiline de zarf olamaz. Zira bu fiil, iki ayrı zarfa birden amel edemez. Ayrıca âyetteki مشتركون kelimesine de zarf olamaz. Çünkü انّ ve benzerlerine haber olan kelimenin ma'mülü اذ harfinden önce gelemez. Sılanın ma'mülü, mevsûle tekaddüm etmez. Zira azabda müşterek olmaları, zulmü işledikleri zamanda değil, âhiretteki hesaptan sonraki zamandadır.

اذ harfinin sebeb bildirme mânasına geldiğini gösteren diğer âyetler de şunlardır: واذلم يهتدوا به فسيقولون هذا افك قديم «..fakat onlar, onunla hidayete erişemediklerinden: Bu eski bir yalandır, diyecekler.» (Ahkâf, 11.) واذاعتزلتموهم ومايعبدون الاالله فأووا الى الكهف «İçlerinden biri: 'Mademki siz onlardan ve Allahdan başka taptıkları şeylerden ayrıldınız, o halde mağaraya sığının ki..» (Kehf, 16.). Cumhur, Zuhruf suresinin 39. âyetindeki اذ kelimesiyle ilgili tefsiri kabul etmeyip takdirin بعداذظلمتم şeklinde olacağı görüşündedir.

İbnu Cinnî şöyle der: Ebu Âli'ye: ولن ينفعكم اليوم «...bugün size bir fayda sağlamaz..» âyetinin tefsiri hakkında defalarca müracatta bulunup اذ kelimesinin اليوم kelimesi yerinde kullanılıp kullanılmayacağını sordum. Kendisinden şu cevabı aldım: Dünya ile âhiret birbirine bağlıdır, Allah'ın hükmünde her ikisi de eşittir. اليوم kelimesi, geçmiş zamanı gösterir.

c- Ebu Ubeyde'ye göre اذ harfi, ziyade olmak üzere, tekid ifade eder. Buna, İbnu Kuteybe de katılır. Delil olarak واذقال ربك للملائكة «Bir zamanlar Rabbin meleklere...» (Bakara, 30.) âyetini gösterirler.

d- قد harfi gibi, tahkîk ifade eder. Yukarıda geçen âyet, buna misaldir. Suheylî, بعداذانتم مسلمون «...siz Müslüman olduktan sonra...» (Âli İmrân, 80.) âyetini, ayrı bir misal olarak ileri sürmüştür. İbnu Hişam, bu iki görüşün yerinde olmadığını söyler.

اذ Harfinin Bazı Özellikleri

اذ harfi, isim veya fiil cümlelerine muzaf olur. واذكروا اذانتم قليل «Düşünün ki siz bir zaman azdınız..» (Enfal, 26.) âyeti, isim cümlesine misaldir. Fiil cümlesine muzaf olduğunda fiil, ya واذقال ربك للملائكة «Bir zamanlar Rabbin meleklere..» (Bakara, 30.), واذابتلى ابراهيم ربه «Rabbin bir zamanlar İbrahim'i..»

(Bakara, 124.) âyetlerinde olduğu gibi, lafzan ve mânen mâzi, olur, veya واذتقول للذى أنعم الله عليه **«Allah'ın kendisine nimet verdiği kimseye şöyle diyordun..»** (Ahzab, 37.) âyetinde olduğu gibi mânen mâzi, lafzan muzari, الاتنصروه فقدنصره الله اذاخرجه الذين كفروا ثانى اثنين اذهما فى الغار اذيقول لصاحبه لاتحزن ان الله معنا **«Eğer siz o (elçimiz Muhammed'e) yardım etmezseniz iyi bilin ki Allah ona yardım etmişti. Hani yalnız iki kişiden biri olduğu halde inkâr edenler, kendisini Mekke'den çıkardıkları sırada ikisi mağarada iken arkadaşına diyordu ki..»** (Tevbe, 40.) âyetinde ise, her üç özellik bir arada bulunur.

Bilindiği için, cümle bazen hazfedilir, yerine tenvin getirilir, sakinin bir araya gelmesinden dolayı اذ harfinin ذ si, kesre ile harekelenir. يومئذيفرح المؤمنون **«..o gün Müminler sevinirler..»** (Rum, 4.) ile وانتم حينئذ تنظرون **«ki o zaman siz (o can çekişen kimseye) bakar durursunuz.»** Vakıa, 84.) âyetleri buna misaldir.

Ahfeş'e göre, cümlesi hazfolunan اذ, cümleye ihtiyacı kalmadığından murabdır. اذ harfinin aldığı kesre, irabıdır. Çünkü اليوم ve الحين kelimeleri, اذ harfine muzaftır. Ahfeş'in bu görüşü, kelimenin iki harf üzerine kuruluşu, muzafolacağı cümleye sılası hazfedilen mevsûf gibi, mânen muhtaç oluşu sebebiyle, geçerli kabul edilmemiştir.

4- اذا Edatı

Bu edatın iki özelliği vardır.

a- Ansızın mânasında, sadece isim cümlelerinin başında gelir. Cevaba ihtiyaç duymaz, ibtidai kelâm olarak cümlede yer almaz. Mânası istikbale değil, hâle delalet eder. فالقاها فاذا هى حية تسعى **«(Musa) attı, bir de ne görsün. O, koşan kocaman bir yılan!»** (Tâhâ, 20.), فلما انجاهم اذاهم يبغون فى الارض بغير الحق **«Ama (Allah) onları kurtarınca hemen yeryüzünde haksız yere taşkınlık yaparlar..»** (Yunus, 23.) واذا اذقنا الناس رحمة من بعد ضراء مستهم اذالهم مكر فى آياتنا **«Kendilerine dokunan bir darlıktan sonra insanlara bir rahmet (sağlık ve bolluk zevkini) tattırdığımız zaman bakarsın ki, yine âyetlerimiz hakkında bir tuzak düşünürler..»** (Yunus, 21.) âyetleri buna misaldir. İbnu'l-Hacib şöyle der اذ edatındaki **ansızın** mânası, bir şeyin, senin hareketinle, aynı zamanda vukû bulmasıdır. خرجت فاذا الاسد بالباب **evden çıkarken bir de ne göreyim, kapıda aslan!!..** cümlesinin mânası, evden çıkacağım yerde veya sırada, aslanın kapıda bulunması, aslanın çıkacağım yerde bulunması, çıkışıma tam tesadüf etmesidir. Çünkü aslanla karşılaştığı zaman dışında bu yer, bana ait olan bir yerdir. Karşılaşma hâli ne kadar birbirine yakın olursa, ansızın karşılaşma durumu da o kadar kuvvetli olur.

Bu mânada kullanılan اذا edatı hakkında ihtilaf mevcuttur. Ahfeş'e göre

bu mânadaki اذا, harftir. İbnu Mâlik de, bunu tercih eder. Muberred'e göre, zarf-ı mekândır. Zemahşerî'nin tercihi de budur. Zemhşerî'ye göre اذا edatının â, mili mufacee lafzından müştâk, mukadder bir fiildir. Takdiri; ثم اذا دعاكم فاجأتم الخروج فى ذلك الوقت dir. Bu husus Zemahşerî dışında, başkalarından duyulmamıştır. İbnu Hişam, nahviyyûna göre bu edatı nesbeden, cümlede mevcut olan haber veya mukadder âmildir, Kur'anda اذا edatının âmili, daima açık haber olarak gelmiştir, der.

b- اذا edatı, ansızın mânası dışında başka mânalara da gelebilir. Umumiyetle, şart mânasını içine alarak, istikbal için zarf edatı şeklinde kullanılır, sadece fiil cümlelerinin başına gelir, cevab cümlesine muhtaç olur, ansızın mânasına gelen اذا edatının aksine, cümlenin başında bulunur. Kendisinden sonra gelen fiil اذا جاء نصر الله **«Allahın yardımı geldiği zaman»** (Nasr, 1) âyetinde olduğu gibi, ya açıkca zikredilir veya اذا السماء انشقت **«Gök yarıldığı zaman»** (İnşikak, 1.) âyetinde olduğu gibi, takdir edilir. Cevap cümlesi: فاذا جاء امر الله قضى بالحق **«..Allah'ın emri geldiği zaman hak yerine getirilir..»** (Gafir, 78.) âyetindeki gibi ya fiil cümlesi, فاذا نقر فى الناقور فذلك يومئذ يوم عسير **«O sura üflenildiği zaman işte o gün çetin bir gündür.»** (Müddessir, 8-9.), فاذا نفخ فى الصور فلا أنساب بينهم يومئذ ولا يتساءلون **«Sur'a üfürüldüğü zaman, artık o gün aralarında soylar yoktur ve (birbirlerine soylarını) soramazlar.»** (Mü'minûn, 101.) âyetlerinde olduğu gibi ya, başında ف harfi bulunan isim cümlesi, فسبح بحمد ربك وكن من الساجدين **«Sen Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol.»** (Hicr, 98.) âyetinde olduğu gibi, ya da talep ifade eden fiil cümlesi: اذا دعاكم دعوة من الأرض اذا أنتم تخرجون **«...sonra sizi yerden bir tek davetle çağırdığı zaman bir de bakarsın ki (diriltilmiş olarak yerden) çıkarılıyorsunuz.»** (Rum, 25.), فاذا أصاب به من يشاء من عباده اذا هم يستبشرون **«...derken onu kullarından dilediğine uğratınca hemen sevinirler.»** (Rum, 48.) âyetlerinde olduğu gibi, ya da başına **ansızın** mânasına gelen اذا edatının bulunduğu isim cümlesi olur.

Hazfin çeşitleri bahsinde görüleceği gibi, اذا nın cevabı bazan makablinin (kendinden öncekinin) veya siyak-sibakın delaletiyle mukadder olur.

Ahfeş'e göre اذا kelimesi, حتى اذا جاؤها **«..oraya geldikleri zaman.»** (Zümer, 71.) âyetinde olduğu gibi zarf mânasında değildir. Çünkü âyetteki اذا، حتى ile mecrurdur. İbnu Cinnî, خافضة رافعة **«O alçaltıcı yükselticidir.»** (Vakıa, 3.) âyeti, اذا وقعت الواقعة **«Olacak vakıa olduğu zaman.»** (Vakıa, 1.) âyetini mansub okuyana göre, birinci اذا mübteda, ikincisi de haberidir. Mansub okunan âyet de hâl makamındadır. Aynı şekilde: ليس لوقعتها كاذبة **«Onun oluşunu yalanlıyacak kimse çıkmaz.»** (Vâkıa, 2.) âyetinde geçen ليس ve iki mamulü, hal makamında olur, der. Buna göre âyetin mânası: **Kıyamet, bir kavmi alçaltarak, diğerini de yükselterek koptu, bu yeryüzünün sarsıldığı vakittir,** şeklinde olur.

Cumhur-i ulema, اذا nın, zarfiyet mânası dışında kullanılışını kabul etmemiş. Zümer suresinin 71. âyetinde geçen حتى kelimesini ameli olmaksızın, cümlenin tamamına dahil olan ibtida harfi olduğunu, Vakıa sûresinin 4. âyetinde geçen اذا nın, birinci âyetteki اذا dan bedel yapıldığını, birinci اذا nın, zarf olup cevabının, mânası anlaşıldığından, mahzuf olduğunu söylemiştir.. Âyetlerin mâna bakımından birbirine bağlı olarak devam edişi, cevabın yerinde hazfedildiğini gösterir. İkinci اذا dan sonra hazfedilen cümlenin takdiri انقسمتم أقساما وكنتم أزواجا ثلاثة **üç kısma ayrılarak bölündünüz,** şeklinde olur.

والليل اذا يغشى **«Örttüğü zaman geceye andolsun.»** (Leyl, 1.) âyetinde olduğu gibi, اذا edatı, bazan istikbal mânasından çıkar, hâl mânasını alır. Bu âyetteki **bürüyüp örtünme** durumu gece ile alâkalıdır. والنهار اذا تجلى **«Ortaya çıkıp göründüğü zaman gündüze andolsun.»** (Leyl, 2.), والنجم اذا هوى **«İnmekte olan yıldıza andolsun ki.»** (Necm, 1.) âyetleri de bu kabildendir.

Bazan da, واذا رأوا تجارة أو لهوا **«Bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman...»** Cuma, 11.) âyetinde olduğu gibi mazi mânası alır. Çünkü bu âyet, Ashabın kervanı görüp mescidden dağılmalarından sonra nazil olmuştur. ولا على الذين اذا ما أتوك لتحملهم قلت لا أجد ما أحملكم عليه... **«Kendilerini (binek sağlayıp) bindirmen için sana geldikleri zaman sen; 'sizi bindirecek bir şey bulamıyorum' deyince...»** (Tevbe, 92.) حتى اذا بلغ مطلع الشمس **«Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca...»** (Kehf, 90.) حتى اذا ساوى بين الصدفين قال انفخوا **«...iki dağın arasını (demir kütükleriyle doldurup dağlarla) aynı seviyeye getirince 'üfleyin' dedi...»** (Kehf, 96.) âyetleri de buna misaldir. واذا ما غضبوا هم يغفرون **«...kızdıkları zaman onlar affederler.»** (Şûrâ, 37.) الذين اذا اصابهم البغي هم ينتصرون **«Bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman (kahramanca birbirlerine yardım ederek) kendilerini savunurlar.»** (Şûrâ, 39.) âyetlerinde olduğu gibi اذا edatı, bazan şart edatı olmaktan çıkar. Bu iki âyetteki اذا , kendisinden sonraki mübtedanın haberine zarftır. Şayet şart mânasına gelse, cevabı da isim cümlesi olsaydı, bu cümlenin ف harfiyle başlaması gerekirdi. Bazı ulemanın ف harfı takdiridir sözü, merdûddur. Zira ف harfinin hazfi sadece zaruret halinde yapılır. Bazılarının Şûrâ suresinin 37. âyetindeki هم zamirinin mübteda olmayıp te'kid için geldiği veya zamirden sonra gelen cümlenin şarta cevap olduğu sözünü kabul etmek, mümkün değildir. Bazı ulemanın, şartın cevabı, kendisinden sonra gelen cümlenin delaletiyle mahzuftur sözü de, makbul değildir. Çünkü, zaruret olmaksızın, bir zorlama mevcuttur.

اذا Edatının Bazı Özellikleri

a- Nahviyyûna göre اذا edatını nasbeden amil, şart cümlesidir. Cumhura göre de اذا edatını nasbeden, fiil veya fiile benzeyen cümle şeklinde gelen ce-

vaptır.

b– اذا edatı, muzari fiilde olduğu gibi, mâzi, hâl ve istikbal ifade eden durumlarda, istimrâr için kullanılır. و اذا لقوا الذين آمنوا قالوا آمنّا – و اذا خلوا الى شياطينهم قالوا انّا معكم انّما نحن مستهزؤن **«İnanmış olanlara rastladıkları zaman: 'İnandık' derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman: 'Biz sizinle beraberiz, sadece (onlarla) alay ediyoruz' derler.»** (Bakara, 14.) âyeti, buna misaldir. Yani onlar daima bu haldedir, demektir. و اذا قاموا الى الصلاة قاموا كسالى **«Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar...»** (Nisa, 142.) âyeti de bu kabildendir.

c– İbnu Hişam, «M u ğ n i' l - L e b i b» adlı eserinde اذما edatını zikrettiği halde, اذاما edatını zikretmemiştir. Behauddîn es-Subkî ise «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde, şart edatlarını sıralarken اذاما edatına yer vermiştir. اذما edatı Kur'anda mevcut değildir. Sibeveyh'e göre اذما, harftir. Muberred ve diğer ulema, اذما nın, zarf olarak kaldığını söyler, اذاما edatı ise, و اذاما غضبوا (Şûrâ, 37.) ile اذاما اتوك لتحملهم **«..Bindirmen için sana geldiklerinde...»** (Tevbe, 92.) âyetlerinde görüldüğü gibi Kur'anda mevcuttur. Zarf mânasını koruduğu veya harf olduğunu söyleyene rastlamadım. اذما hakkında söylenenlerin, اذاما hakkında da söylenmesi muhtemel olduğu gibi, zarf olarak kalmasının kesinliği de muhtemeldir. اذما nın aksine اذاما, terkip halinde bulunamaz.

d– اذا edatı, ان edatının aksine, kesinlik, zan ve vukûu çokça olan cümlelerde bulunma özelliğine sahiptir. Çünkü ان edatı, şüphe, vehim ve vukûu nadir olan cümlelerde bulunur. Bu yüzden Allahu Tealâ: اذا قمتم الى الصلاة فاغسلوا buyurmuş, sonra da و ان كنتم جنبا فاطهروا (Maide, 6.) demiştir. Âyetin abdestle ilgili bölümünde, tekrarı ve sebeplerin çokluğundan اذا edatını, abdestsizliğe nazaran cünublüğün nadiren vukû bulması sebebiyle cünüblükle ilgili bölümünde ان edatını getirmiştir. فاذا جاءتهم الحسنة قالوا لنا هذه و ان تصبهم سيئة يطيروا **«Onlara bir iyilik geldiği zaman: 'Bu bizimdir' derler. Kendilerine bir kötülük ulaşırsa...»** (Araf, 131.) و اذا اذقنا الناس رحمة فرحوا بها و ان تصبهم سيئة بما قدمت أيديهم اذا هم يقنطون **«Biz insanlara bir rahmet tattırdığımız zaman onunla sevinirler. Elleriyle yapıp öne sürdüklerinden dolayı onlara bir kötülük erişince de derhal umutsuzluğa düşerler.** (Rum, 36.) âyetlerinde, اذا edatı حسنة kelimesiyle birlikte gelmiştir. Çünkü Allah'ın kullarına olan nimetleri pek çok ve kesindir. ان edatı da سيئة kelimesiyle birlikte gelmiştir. Çünkü kötülüğün vukûu nadir ve şüphelidir. Evet, bu kaideye göre şu âyetlerin izahı güçtür. و لئن متّم (Âli İmrân, 158.) ile افان مات (Âli İmrân, 144.) âyetlerinde ölümün vukuu muhakkak olmasına rağmen, ان edatı ile gelmiştir. و اذا مسّ الناس ضرّ دعوا ربهم منيبين اليه ثم اذا اذاقهم منه رحمة اذا فريق منهم بربهم يشركون **«İnsanlara bir zarar dokundu mu Rablerine yönelerek Ona yalvarırlar. Sonra (Rableri) onlara kendinden bir rahmet tattırınca, bir de bakarsın ki bir grup, Rablerine ortaklar koşmaya başlar.»** (Rûm, 33.) âyetinde ise her iki ifadede de

اذا edatı gelmiştir. Zemahşerî birincileri şöyle cevaplandırır: Ölümün ne zaman geleceği belli olmadığı için, vukûu kesin olmayan mesabesinde tutulmuştur. Sekkâkî, Rûm suresinin 33. âyeti olan ikinci misale şu açıklamayı getirmiştir: Cenabı Hak bu âyette azarlama ve ders verme gayesini güttüğünden, onları korkutmak ve azabın kendilerine muhakkak dokunacağını haber vermek için اذا edatını kullanmıştır. Azlık, المس lafzı ile ضر kelimesinin nekre oluşundan çıkarılmıştır. واذا انعمنا على الانسان اعرض و نأى بجانبه واذا مسّه.. «**İnsana bir nimet verdik mi yüz çevirir; yan çizer...**» (Fussilet, 51.) âyetindeki müşkil, şöyle açıklanmıştır. مسّه fiilindeki ه zamiri, mutlak insana değil, böbürlenip yüz çeviren insana aittir. Burada اذا lafzı, böbürlenip yüz çeviren kimsenin yaptığı kötülüğü karşılığında cezalandırılmasının kesin olduğunu tenbih için gelmiştir.

Huveyyî şöyle der: Kanaatımca اذا edatının kesinlik ve şüphe ifade eden cümlelerin başına gelmesi, caizdir. Çünkü, اذا , zarf ve şart edatıdır. Şart edatı olması bakımından şüphe ifade eden cümlelerin başına, zarf olması bakımından da diğer zarflarda olduğu gibi, kesinlik ifade eden cümlelerin başına gelir.

e- Umumilik ifade etme bakımından اذا ile ان arasında fark vardır. İbnu Usfur şöyle der: اذا قام زيد قام عمرو **Zeyd kalkınca Amr da kalkar** dediğin zaman, Zeyd'in her kalkışında Amr'ın da kalkacağı anlaşılır. Doğru olan da budur. اذا ile yapılan şart menfi olursa, cezası vaki olur. ان edatında ise, varlığından ümit kesilinceye kadar, ceza vaki olmaz. اذا nın cezası ise, şartını takip eder, ne önce, ne de sonra gelir. ان ise, bunun aksinedir. اذا edatı, dahil olduğu kelimeyi cezmetmez, çünkü sadece şart edatı değildir.

اذا edatı bazan, ziyade olarak bulunur. اذا السماء انشقّت «**Gök yarıldığı zaman**» (İnşikak, 1.) âyetindeki اذا edatı ziyade olduğundan اقتربت الساعة (Kamer, 1.) âyetindeki gibi انشقّت السماء. şeklinde anlaşılır.

5- اذاً Edatı

Sibeveyh şöyle der: Bu edat cümlede, cevap ve ceza ifade eder. Şelûbîn'de: Bu edatın her zaman, cevap ve ceza mânası taşıdığını söyler. el-Farisî ise: Ekseriyetle bu mânada kullanıldığını, açık veya mukadder ان veya لو e cevap olarak geldiğini belirtir. el-Ferrâ da: Bu edattan sonra ل gelir. Açık olmasa bile, kendinden önce mukadder لو bulunursa cevap mânasında olduğunu, söyler. Buna: اذاً لذهب كل اله بما خلق «**...o takdirde her tanrı yarattığını (alıp) götürürdü...**» (Mü'minun, 91.) âyetini misal olarak getirir.

اذا edatı, muzari fiili nasbeden bir harftir. Bu fiili nasbetmesi, fiilin önünde bulunması, fiilin istikbal mânasını ifade etmesi, fiilde arasına kasem veya nefiy edatı olan لا dışında, her hangi bir kelime girmemesiyle mümkün olur.

Nahivciler şöyle der: Bu edat و veya ف harflerinden sonra gelirse iki

vecih caiz olur. Buna: وإذا لا يلبثون خلافك إلا قليلا «...o takdirde kendileri de senin ardından pek az (bir süre) kalabilirler.» (İsra, 76.) ile فإذا لا يؤتون الناس نقيرا «..eğer öyle olsaydı insanlara bir çekirdek parçası bile vermezlerdi.» (Nisa, 53.) âyetleri misaldir. Bu iki âyetteki muzari fiiller, şâz olarak mansub okunmuştur.

İbnu Hişam da şöyle der: Gerçek şudur ki, şart ve ceza cümlesi kendisinden önce gelir ve atfedilir, bu atıf şart cümlesinin cevabına yapılırsa, fiil meczûm olur, araya girmiş olmasından dolayı da اذا nin ameli ortadan kalkar. Yahut, şart ve ceza cümlelerine atfedilirse, fiilin merfû ve mensüb olması caiz olur. Aynı şekilde, haberi merfû fiil olan müpteda bu edattan önce gelir fiil cümlesine atfedilirse, fiil merfû olur. Yahut, haberi isim cümlesi olan mübteda önce gelirse, bu durumda her iki vecih de caiz olur.

Bazı nahivciler bu edatı ikiye ayırırlar:

a- İki cümle arasındaki mâna irtibatını sağlamak için, sebep ve şart ifade etmesidir. Meselâ; yarın ziyaretine geleceğim, sözüne karşılık اذا اكرمك **o halde size ikramda bulunurum** denilir. Bu cümledeki اذا , fiilin önüne gelerek istikbal mânasında olan muzariyi mansub kılmıştır.

b- Önceki cümleye bağlı bir cevabı te'kid eder veya o anda vukû bulan bir müsebbibi gösterir. Bu durumda اذا edatı, amel etmez. Çünkü tekid durumunda olan kelimeler, amel etme gücüne sahip değildir, ancak âmil durumunda olanlar amel eder. ان تاتنى اذا آتيك ile والله اذا لافعلن cümleleri, buna misaldir. Görüldüğü gibi bu cümlelerdeki اذا edatı kaldırıldığı takdirde, her iki cümle arasındaki bağ kolaylıkla anlaşılır.

Te'kid durumunda olan (اذا) : اذا انا اكرمك misalinde olduğu gibi isim cümlesine dahil olur, cümle ortasına veya sonuna gelmesi caizdir. Buna: ولئن اتبعت اهواءهم من بعد ما جاءك من العلم انك اذا لمن الظالمين «...Sana gelen ilimden sonra onların keyiflerine uyarsan, o takdirde sen, mutlaka zalimlerden olursun.» (Bakara, 145.) âyeti misaldir. Âyetteki اذا edatı, önceki cümleye bağlı olarak cevap cümlesini te'kid eder.

اذا Edatı İle İlgili İki Açıklama

a- Hocamız Kâfiyeci'nin şu âyet hakkında şöyle dediğini işittim. ولئن اطعتم بشرا مثلكم انكم اذا لخاسرون «**Eğer sizin gibi bir insana uyarsanız o takdirde siz, mutlaka ziyana uğrayanlarsınız demektir.**» (Mü'minun, 34.). Âyetteki اذا kelimesi, bildiğimiz nasb edatı değil, şart edatı olan اذا dir. Kendisine muzaf olan cümle hazfedilmiş, يومئذ kelimesinde olduğu gibi, yerine tenvin getirilmiştir. Bana göre en iyi açıklama şekli budur. Zannederim ki hocamızdan önce böyle bir açıklamada bulunan olmamıştır. el-Burhan'da gördüğüm bir ibarede i-

se Zerkeşî; اذا nin bu iki mânasını zikrettikten sonra şöyle der: Müteahhirin ulemasından bazıları, bu iki mânaya bir üçüncüsünü ilave eder. Bu da geçmiş zaman zarfı olan اذا ile, kendisinden sonra açıkça, veya mukadder olarak gelen cümleden meydana gelmiştir. Fakat bu cümle, ifadede hafiflik sağlamak için hazfedilmiş, حينئذ kelimesinde olduğu gibi, yerine tenvin gelmiştir. Bu mânada kullanılan اذا, muzari fiili nasbetmez. Çünkü nasbeden اذا, muzari fiiline mahsustur, ancak bu fiilde amel eder. Cümleden ivaz olarak tenvin alan اذا ise, mazi fiile dahil olduğu gibi, اذا لآتيناهم **«O zaman elbette kendilerine...»** (Nisa, 67.) اذا لأمسكتم **«..o zaman sarfetmekle..»** (İsra, 100.) اذا لأذقناك **«..o zaman sana tattırırdık..»** (İsra, 75.) âyetleri buna misal teşkil etmektedir. İsme de dahil olabilir. وانكم اذا لمن المقربين **«..hem o takdirde siz (bana) yakın olacaksınız.»** (Şuara,42.) âyeti buna misaldir. Zerkeşî; Bu mânayı, nahiv uleması zikretmemiştir, fakat, اذا hakkında söylediklerine kıyasla çıkarılmıştır, der.

Ebu Hayyân, «e t - T e z k i r a» adlı eserinde şöyle der: Alemuddîn Kumnî'nin bana anlattığına göre Kâdî Takıyuddîn b. Zerrîn'nin اذا edatındaki tenvin mahzuf cümleden ivazdır, şeklindeki sözü, bir nahiv âliminin sözü değildir.

Huveyyî de şöyle der: Öyle zannediyorum ki اذا اكرمك اناآتيك ifadesi, اذا اتيتني اكرمك **'bana gelirsen sana ikramda bulunurum'** mânasında olmak üzere, اكرم fiili merfû okunmuştur. Böylece اتيتني fiili hazfedilmiş, cümleden bedel olarak yerine tenvin getirilmişir. İki sakin bir araya geldiğinden elif düşmüştür. Bu durumdaki fiilin اذا ile mensub olduğu konusunda nahiv ulemasının ittifak etmiş olması mümkündür. Çünkü nahviyyün bu edatın fiili nasbeden harf olduğu görüşündedir. Bu görüş, zarf-ı zaman mânasına gelen اذا murâd edilir ve hazfedilen cümleden ivaz olarak tenvîn getirilirse اذا den sonra fiilin merfû olmasını engellemez, mânasındadır. Nitekim bazı nahiv uleması من kelimesi şart mânasında ise, kendisinden sonra gelene muzari fiilini cezmettiği ismi mevsûl mânasında olursa, fiilin merfû okunduğunu söyler.

Bu ulema, şeyhimiz Kâfiyeci'nin sözünden farklı bir görüş getirmemişler, üstelik aralarında, nahivde şöhrete ulaşmış ve sözüne güvenilir biri de mevcut değildir. Evet, bazı nahivciler nasbeden اذا nin aslı isimdir görüşündedirler. اذا اكرمك cümlesinin takdiri, اذا جئتني اكرمك şeklindedir. Bu cümle hazfedilmiş, bunun yerine اذا tenvin almış, gizli bir ان getirilmiştir. Diğer bazıları ise bunun, اذا ve ان den mürekkep bir harf olduğunu söylemişlerdir. Bu iki görüşü «e l - M u ğ n î» adlı eserinde İbnu Hişam zikretmiştir.

b– Cumhura göre اذا, nun harfinden bedel olan elif üzerine vakf edilir. Kurrânın icmâı da budur. Aralarında Muberred ve Mâzenî'nin de bulunduğu bir grup ulema, Kur'an'ı Kerim dışında لن ve ان edatlarında olduğu gibi, nûn üzerine

vakfedilebileceğini caiz görürler. Bu edatın yazılış şekli, üzerinde nasıl vakfedileceğine dair ihtilafa dayanır. Birinciye göre Mushaflarda yazıldığı gibi اذا şeklinde eliflidir, ikinciye göre de اذن şeklinde «nun» iledir.

Buna şu ilavede bulunmak isterim: Kur'an'da اذا üzerinde vakfedileceği, elif ile yazılacağına dair icmaın varlığı, bu edatın tenvinli bir isim olduğu, sonunda «nun» bulunan bir harf olmadığına bir delildir. Özellikle bu edatın, Kur'anda muzari fiili nasbettiğine dair misali yoktur. Doğru olan; şeyhimiz Kâfiyeci'nin benimsediği ve kendisinden nakledenlerin kabul ettiği gibi, kendisinde bu mânanın mevcut olmasıdır.

6- اُفّ Kelimesi

Nefret ve öfke anında kullanılan bir kelimedir.

Ebu'l-Bekâ, فلاتقل لهما اف (İsra, 23.) âyetindeki bu kelimeyi iki türlü açıklamıştır:

a- Emir ifade eden isim fiildir. Mânası; **yeter, bırak** demektir.

b- Mazi ifade eden isim fiildir. Mânası; **bıktım, usandım,** demektir.

Bir üçüncü açıklama da şudur: Muzari ifade eden, isim fiildir. Mânası; **size kızıyorum, öfkeleniyorum,** demektir.

Enbiya suresindeki افّ لكم 67. âyeti Ebu'l-Bekâ, İsrâ sûresinde geçen kelimeyle aynı tutar, mâna yönünden müsavi olduklarını, aralarında fark bulunmadığını belirtir.

Uzeyzî «G a r î b» adlı eserinde bu kelimeyi; **size yazıklar olsun,** mânasında kullanır. «S a h a h» adlı eserin müellifi bu kelimeyi **pis** şeklinde tefsir eder. «e l - İ r t i s â f» adlı eserde bu kelime **öfkeleniyorum** şeklinde açıklanır. Vasıtî «e l - B a s i t» adlı eserinde bu kelimeyi **öfkelenmek** mânasında kullanır. Öfke ve öfkelendim mânasına geldiği de söylenir. Bu kelimenin ayrıca otuz dokuz mânaya geldiği de ifade edilir.

Kıraatı seb'ada افّ kelimesi, tenvinsiz olarak افِّ şeklinde kesre ile, kesre ile tenvinli olarak افٍّ şeklinde, tenvinsiz olarak fetha ile افَّ şekillerinde okunur. Şâz kıraatlarda ise tenvinli ve tenvinsiz olarak افُّ şeklinde, zamme ile, bir de افْ şeklinde, şeddesiz okunmuştur.

İbnu Ebî Hatim, Mucahid'den yaptığı rivayette; فلاتقل لهما افّ «**...onlara 'üf' bile deme...**» (İsra, 23.) âyetindeki bu kelimeyi Mucahid: **onlara pis demeyin'** şeklinde tefsir ettiğini söyler. Ebu Mâlik'den yaptığı rivayette ise bu kelimenin, adi bir söz mânasına geldiğini nakleder.

7- أل Kelimesi

Bu kelime üç ayrı mânada kullanılır.

a- الذى ve benzerleri mânasına gelen ismi-i mevsûldür, ism-i fail ve ism-i mef'ullere dahil olur. انّ المسلمين والمسلمات **«Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar...»** (Ahzâb, 35.), التائبون العابدون **«...tevbe eden ve ibadet edenler...»** (Tevbe, 112.) âyetleri buna misaldir. Bu durumda harf-i tarif veya harf olarak mevsûl olduğu söylenir.

b- Harf-i tariftir. Ahdiyye ve cinsiyye olmak üzere iki nev'e ayrılır. Bunlar da kendi arasında üç kısma bölünür.

Ahdiyye: Ya bitiştiği kelime aynı ifadede önceden zikredilmiştir; كما ارسلنا الى فرعون رسولا فعصى فرعون الرّسول **«..nasıl ki Firavun'a da bir elçi göndermiştik. Firavun, elçiye karşı geldi..»** (Müzemmil, 15-16.), فيها مصباح المصباح فى زجاجة الزجاجة كأنّها كوكب **«..içinde lamba bulunan penceresiz bir oyuğa benzer. Lamba, cam içerisindedir...»** (Nur, 35.) âyetleri buna misaldir. Bunun kaidesi; bitiştiği kelime ile birlikte zamirin, bu kelime yerine kullanılabilmesidir. Yahut, zihni ahid olmasıdır. اذهما فى الغار **«..mağarada oldukları sırada..»** (Tevbe, 40.) ile اذ يبايعونك تحت الشّجرة **«..ağacın altında sana beyat ediyorlardı..»** (Feth, 18.) âyetleri buna misaldir. Veya, bilinen belli ahid olmasıdır. اليوم اكملت لكم دينكم **«..bugün sizin dininizi kemâle erdirdim (tamamladım)..»** (Maide, 3.) ile اليوم أحلّ لكم الطيّبات **«Bugün size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı..»** (Maide, 5.) âyetleri buna misaldir.

İbnu Usfûr: İsm-i işaretten, nidada kullanılan أى den, ansızın mânasında kullanılan اذا dan, الآن mânasındaki ism-i zamandan sonra gelen أل takısı da, aynen böyledir, der.

Cinsiyye: Ya cinsin bütün fertlerine şâmildir. Bu da hakikat olarak **bütün, hepsi** mânasına gelir. وخلق الانسان ضعيفا **«..insan zayıf yaratılmıştır.»** (Nisa, 28.) ve عالم الغيب والشّهادة **«..(O) gizliyi ve âşikâreyi bilendir..»** (Ra'd, 9.) âyetleri buna misaldir. Bu mânaya geldiğini gösteren delil, cins mânasına gelen isimden istisnanın yapılabilmesidir. انّ الانسان لفى خسر . الاّ الذين آمنوا **«İnsan ziyan içindedir. Ancak inananlar...»** (Asr, 2-3.) âyetleri buna misaldir. Veya bu ismin cemi olarak vasıflanmasıdır. او الطفل الذين لم يظهروا **«..ve çocuklara ki onlar muzahir değillerdir...»** (Nur, 31.) âyeti buna misaldir. Ya da fertlerin özelliklerine şâmil olmasıdır. Bu da, mecaz olarak **bütün, hepsi** mânasına gelir. ذالك الكتاب **«İşte o kitap...»**(Bakara, 2.) âyeti buna misaldir. Yani; hidayette mükemmel, bütün semavi Kitap'ların özelliklerini ve vasıflarını bir araya toplayan Kitap demektir. Veya, bir şeyin mahiyeti, hakikatı ve cinsini tarif için kullanılır. Bu da ne hakikat, ne de mecaz olarak cinsin fertlerinden biri diğeri yerine kaim olabilir. وجعلنا من الماء كلّ

شَيءٍ حيٍّ «..her canlıyı sudan yarattık..» (Enbiya, 30.) ve اولئك الذين آتيناهم الكتاب والحكم والنبوة «İşte, onlar kendilerine kitap, hüküm ve nübüvvet verdiğimiz.» (Enâm, 89.) âyetleri buna misaldir. Denilir ki, başına lâm-ı tarif gelen cins isim, varlığı zihinde tutulmak kaydiyle, hakikatı ifade eder. Nekre olarak gelen cins isim, ise, bir kayıt şartı olmadan, hakikatı mutlak olarak ifade eder.

c– Zaid olarak gelmesidir. Bu da, lâzım ve gayri lâzım olarak iki nevidir. Lâzım olan, ism-i mevsûllerdeki ال takısıdır. Bir kavle göre, ism-i mevsûlleri belirleyen sıla cümlesidir. Ayrıca اللات ve العزّى kelimelerinde olduğu gibi, bir mânadan başka bir mânaya nakil için veya Kâbe'ye karşılık البيت Tîbâ şehrine karşılık المدينة, süreyya yıldızına karşılık النجم denildiği gibi, şöhreti galip gelen isimlere bitişen lâm-ı târiftir. Esasen bu takı, ahd içindir.

İbnu Ebî Hâtim, Mucahid'den yaptığı rivayette والنجم اذا هوى «İnmekte olan yıldıza andolsun ki..» (Necm, 1.) âyetindeki النجم kelimesini, süreyya yıldızı olarak tefsir etmiştir.

Gayri lâzım, duruma göre vaki olan ال takısıdır. Bazı kurrânın: ليخرجنّ الاعزّ منها الاذلّ «...daha üstün olan daha alçak olanı...» (Münafikun, 8.) âyetindeki يخرج fiilinin muzariat harfi fetha ile okumaları, buna misaldir. Âyetteki الأذلّ kelimesi, ذليلا şeklinde nekredir. Çünkü durum, bu kelimenin nekre olmasını gerektirir. ancak bu kıraat, fesih değildir. Doğru olan, muzafı hazfedilmiş, muzafun ileyh olarak kabul etmektir. Yani, خروج الأذلّ şeklinde takdir edilmesidir. Nitekim Zemahşerî, aynı takdiri yapmıştır.

Allah ismindeki ال hakkında ihtilaf edilmiştir. Sibeveyh: Aslı اله olmak üzere, mahzûf hemzenin yerine geldiğini, buna ال dahil olduğunu, hemzenin harekesi lâma verilip, sonra da idgam edildiğini söyler. el-Farisi de bu görüşe katılır, الله kelimesindeki hemzenin, hemze-i katı' olması ve kelimenin bir parçası haline gelmesi, bunun bir delilidir, der. Diğer ulema; tefhîm ve ta'zim maksadı ile marifelik için getirilen ziyade bir harf olduğunu, اله kelimesinin aslı ولاه olduğunu söyler. Bir kısım ulema da bunun, marifelik için değil, mevcudiyeti zaruri olan bir ziyade olduğunu belirtir.

Bazı ulemaya göre الله kelimesinin aslı, ها harfidir. Buna, mülkiyet lâmı ilave edilerek له olmuş, ta'zim için de ال ilave edilmiştir. Bununla الله isminin yüceliğini te'kid etmişlerdir. el-Halil ve bazı ulema ال takısının, الله kelimesinin aslında mevcud olduğu, hiçbir kelimeden türemediği, bunun Allah'a mahsus bir alem olduğunu söyler.

Kûfe ve bazı Basra uleması ile müteahhirinden biri çoğu ال takısının, muzafun ileyh durumunda olan zamirin yerine geldiğini söyler, buna فانّ الجنّة هى المأوى «(Onun için) gidilecek yer cennettir.» (Naziat, 41.) âyetini delil gösterirler. Bu görüşe katılmayanlar ise, zamiri tekrar ederler. Zemahşeri de bunun,

zamirin dışında isimlerin yerine geleceğini kabul eder. Delil olarak da; وعلّم آدم الاسماء كلّها **«Adem'e isimlerin hepsini öğretti..»** (Bakara, 31.) âyetini gösterir. Çünkü âyetteki الاسماء, aslında اسماء المسمّيات dır.

8- ألا Kelimesi

Hemzenin fethası, lâmın tahfifi ile okunan bu kelime, Kur'an'da bir kaç mânada kullanılmıştır:

a- Bu kelime, tenbih için kullanılır. Kendinden sonraki ifadenin tahkikini gösterir. Zemahşerî: Bu yüzden, kendisinden sonraki, kasem mânasında olabilecek kelimelerle başlayan cümleler gelir, isim cümlesine olduğu kadar, fiil cümlesine de dahil olur, der. ألاانّهم هم السّفها. **«..iyi bilin ki asıl sefihler kendileridir..»** (Bakara, 13.) ve ألايوم يأتيهم ليس مصروفا عنهم **«..iyi bilin ki o (azab) başlarına geldiği gün..»** (Hûd, 8.) âyetleri buna misaldir.

İbnu'l-Hişâm, «M u ğ n î' l - L e b î b» adlı eserinde: Bu kelimeyi irab edenler, bunun istifham harfi olduğunu söyler, irabdaki yerini belirtmelerine rağmen, mânasını ihmal ederler. Bu kelimenin tahkik ifade etmesi, hemze ve lâmın terkibinden doğmuştur. Çünkü istifham hemzesi, nefiy edatına dahil olunca, tahkik ifade eder. اليس ذلك بقادر **«Şimdi bunların gücü yetmez..»** (Kıyame, 40.) âyeti buna misaldir.

b ve c- Bir şeyi talep etmek mânasına tehdîd ve arz için kullanılır. Birincisi **ısrarla** talep, ikincisi de **yumuşak bir eda ile** talep mânası taşır. Bu iki mânadaki ألا, fiil cümlelerinde kullanılır. الاتقاتلون قوما نكثوا **«(Savaşa başlamış) kavimle savaşmayacak mısınız..»** (Tevbe, 13.), قوم فرعون الايتقون **«(git) «..Firavn' ın kavmine.. korunmuyorlar mı (azabımız)dan»** (Şuarâ, 11.) قال الاتاكلون **«..yemez misiniz? (dedi)»** (Zariyât, 27.) ve الاتحبون ان يغفر الله لكم **«Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz?..»** (Nur, 22.) âyetleri buna misaldir.

9- ألّا Kelimesi

Hemzenin fethası ve lâmın şeddesi ile okunan bu kelime, bir şeyi ısrarla talep etme mânasına gelen bir harftir. Bildiğim kadarıyla Kur'an'da bu mânada mevcut değildir. Ancak ألّا يسجدوا لله **«...Allah'a secde etmeleri gerekmez miydi?...»** (Neml, 25.) âyetindeki ألا harfini bu mânada kabul etmemiz mümkündür. Fakat ألّا تعلوا علىّ واتونى مسلمين **«Bana karşı büyüklük taslamayın ve bana teslim olarak girin (diye yazıyor.)»** (Neml, 31.) âyetindeki ألا böyle değildir. Bu kelime, nevasıbtan olan ان ile nefy edatı olan لا dan veya tefsir için kullanılan ان ile nehiy edatı olan لا dan mürekkep bir kelimedir.

10- إلاَّ Kelimesi

Hemzenin kesresi, lâmın şeddesiyle okunan bu kelime, birkaç mânaya gelir.

a- İstisnâ-i muttasıl mânasına gelir; فشربوا منه إلا قليل **«içlerinden pek azı hariç ondan içtiler.»** (Bakara, 249.) ve مافعلوه إلا قليل **«..içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı..»** (Nisa, 66.) âyetleri buna misaldir. Veya, istisnâ-i munkatı' mânasına gelir; قل ما أسألكم عليه من اجر إلا من شاء أن يتخذ الى ربه سبيلا **«'Buna karşı sizden bir ücret değil, Rabbine doğru bir yol tutmak isteyen kimseler istiyorum' de.** (Furkan, 57.) âyeti ile و ما لأحد عنده من نعمة تجزى الا ابتغاء وجه ربه الاعلى **«O, yaptığı iyiliği birinden karşılık görmek için değil, ancak yüce Rabbinin hoşnudluğuna ermek için verir.»** (Leyl, 19-20.) âyetleri buna misaldir.

b- غير mânasına gelir. Bunun bütün özelliklerini alır, kendisinden sonra gelen kelime, nekre olarak cemi veya benzeri olur. Kendisinden sonra gelen kelimenin irabı, غير kelimesiyle yapılan irab gibidir. لو كان فيهما آلهة الا الله لفسدتا **«Eğer (yerde ve gökte) Allah'dan başka tanrılar olsaydı ikisi de bozulup gitmişti..»** (Enbiya, 22.) âyeti buna misaldir. Bu âyette, istisna caiz değildir. Çünkü آلهة kelimesi, müsbet mânada nekre olan cemidir, kelimede umumilik mânası yoktur, dolayısiyle kendisinden istisna mümkün değildir. Şayet istisna olsaydı, âyetin mânası: **'Eğer yerde ve göklerde ilâhlar olsaydı, Allah onlar arasında bulunmasaydı, yerle gök fesada uğrardı'** şeklinde olurdu. Mefhum olarak âyetin mânasını böyle düşünmek, yanlıştır.

c- Cümleleri birbirine bağlayan atıf vâvı gibi, atıf harfidir. Bunu Ahfeş, Ferrâ ve Ebu Ubeyde zikretmiş, لئلا يكون للناس عليكم حجة الا الذين ظلموا منهم **«..insanların aleyhinizde (kullanabilecekleri) bir delil(leri) olmasın. Yalnız haksızlık edenler başka»** (Bakara, 150.) . لا يخاف لدى المرسلون الا من ظلم ثم بدل حسنا بعد سوء **«..korkma, çünkü ben (evet) benim huzurumda Peygamberler korkmaz. Ancak zulmeden, sonra yaptığı kötülüğün yerine iyilik yapan olursa..»** (Neml, 10-11.) âyetlerini buna misal getirmişlerdir. Yani, birinci âyetteki takdir: ولا الذين ظلموا منهم **«..yalnız haksızlık edenler başka.»** ikinci âyetteki takdir ise الا من ظلم **«..ancak kim zulmederse..»** şeklindedir. Cumhur bu iki âyeti, istisnâ-i munkatı' olarak mâna vermişlerdir.

d- Bazı ulemanın zikrettiğine göre, بل mânasına gelir. وما انزلنا عليك القرآن لتشقى الا تذكرة **«Biz bu Kur'anı sana güçlük çekesin diye indirmedik, Ancak bir öğüt..»** (Tâhâ, 2-3.) âyetleri buna misaldir, yani بل تذكرة demektir.

e- İbnu Saiğ'in belirttiğine göre, bedel mânasına gelir. آلهة الا الله **«Allah-dan başka ilahlar...»** (Enbiya, 22.) âyetini buna misal getirir. Yani, بدل الله **'Allah'a karşılık'** veya عوض الله **'Allah yerine'** demektir. Bu açıklama ile istisnada,

mefhum bakımından إلا ile vasıflandırmada zorluk ortadan kalkmış olur. İbnu Malik; إلا تنصروه فقد نصره الله «Eğer siz yardım etmezseniz, iyi bilin ki Allah ona yardım etmiştir...» (Tevbe, 40.) âyetindeki إلا yı istisnanın kısımlarından saymakla, hataya düşmüştür. Aksine bu kelime, şart edatı olan إن ile nefiy edatı olan لا nın gerektirdiği mâna, kendisinden sonra geleni, önce gelenin hükmünden çıkarmaktır. Şayet; جائني القوم الا زيدا **Zeyd'den başka herkes geldi.** dersen, Zeydin gelenler içinde olmadığını belirtmiş olursun, şayet; ماجائني الا زيد **Bana Zeyd'den başka hiç kimse gelmedi.** dersen, Zeydin geldiğini belirtmiş olursun. Şayet; ماجائني زيد الا راكبا **'Zeyd bana binekle geldi.'** dersen, koşarak veya yürüyerek gelmediğini, özellikle binmiş olarak geldiğini belirtmiş olursun.

11- الآن Kelimesi

Şimdiki zamanı gösteren bir isimdir. Mecazen mazinin dışında da kullanılabilir. Bazı ulema; bu kelimenin iki zaman için bir sınır, yani mazi ile müstakbel için bir zarftır; birinden diğerine geçiş zamanı olarak kullanılır, der.

İbnu Malik de şöyle der: Bu kelime, inşâ fiiliyle başlayan ifadenin tamamı veya bir kısmının vakti gibi, o anın bütününü içine alan bir vakti gösterir. الآن خفف الله عنكم «**Şimdi Allah sizden (yükü) hafifletti..**» (Enfâl, 66.) âyeti ile فمن يستمع الان يجد له شهابا رصدا «**...artık kim de dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev parçası bulur.**» (Cin, 9.) âyetini buna misal getirerek, kelimenin genellikle zarfiyet ifade ettiği, fakat her zaman bu mânaya gelmediğini söyler. Kelimedeki ال hakkında, belli bir zamanı tarif veya gerekli olan ziyade mânasında olduğu söylenir.

12- الى Kelimesi

Bu kelime, harfi cerdir. Çeşitli mânalar taşır. Bunlardan en meşhuru, ثم أتموا الصيام الى الليل.. «**..sonra ta gece oluncaya kadar orucu tamamlayın..**» (Bakara, 187.) âyetinde olduğu gibi, zaman bakımından bir şeyin son bulduğunu veya الى المسجد الاقصى «**..Mescidi Aksa'ya..**» (İsra, 1.) âyetinde olduğu gibi, mekân bakımından bir şeyin sona erdiğini gösterir. Bu iki mâna dışında: **Bu iş, sana bağlıdır,** demek olan والأمر اليك فانظري ماذا تأمرين «**..ben, siz olmadıkça hiç bir şeyi (kendi başıma) kesip atamam.**» (Neml, 33.) âyetinde olduğu gibi, ayrı bir mânası vardır. Ulemanın çoğu, sadece bu mânaları zikretmişlerdir.

İbnu Malik ve diğerleri, Küfe ulemasına uyarak, buna başka mânalar da ilave etmişlerdir. Maiyye mânası, bunlardan biridir. Lehte ve aleyte olan bir hükmün veya ilgili bir hususun, diğer bir hükme katılması, maiyye mânasıdır. من انصاري الى الله «**..Allah yolunda kim bana yardımcı olur..**» (Âli İmrân, 52.), وايديكم الى المرافق «**..dirseklere kadar ellerinizi..**» (Mâide, 6.) ولاتأكلوا أموالهم

«..onların mallarını sizin mallarınıza katarak yemeyin..» (Nisa, 2.) âyetleri buna misaldir.

Radiyy şöyle der: Gerçek şudur ki, bu harfi cer, **intihâ** mânasına gelir. Buna göre âyetler; **elleri dirseklere kadar yıkayınız** ve **onların mallarını, mallarınıza katarak yemeyiniz** mânasına gelir. Başkaları da; buna benzer durumlarda, âmil takdir edilerek tevil cihetine gidilmiş, الى harfi cerri, aslı üzere bırakılmıştır. Buna göre birinci âyetin mânası; **Allah yolunda bana kim yardım edebilir** şeklinde olur, demişlerdir.

الى harfi cerri, فى harfi cerri gibi zarfiyet mânasındadır. ليجمعنكم الى يوم القيامة **«..sizi mutlaka kıyamet gününde bir araya toplayacaktır..»** (Nisa, 87.) âyeti buna misaldir. Buradaki الى، فى mânasındadır. فقل هل لك الى أن تزكى **«De ki: '(nasıl), arınmaya gönlün var mı?'»** (Nâziat, 18.) âyetindeki الى أن ise, فى أن mânasındadır.

الى harfi cerri ل harfi cerri mânasındadır. Yukarıda intihâ için getirilen و الأمر اليك **«..söz hakkı sizin..»** âyeti, و الأمر لك «..**söz sizin..**» mânasındadır.

الى harfi cerri, beyân mânasına gelir. İbnu Malik; bunun, faili beyan ettiğini söyler. Bu durumda mecrûru, taaccüb fiilinden veya ismi tafdilden, sevgi veya buğz ifade eden kelimelerdir. قال رب السجن أحب الى مما يدعوننى اليه **«(Yusuf), Rabbim, dedi bana göre zindan bunlann beni davet ettiği şeyden iyidir..»** (Yusuf, 33.) âyeti, buna misaldir.

الى harfi cerri, ziyade olarak te'kid mânasına gelir. فاجعل أفئدة من الناس تهوى اليهم **«..artık sen de insanlardan bir takım gönülleri onları sever (onlara) koşar (yap)..»** (İbrahim, 37.) âyeti buna misaldir. Ferrâ'ya göre تهوى fiilindeki واو ın kurrâdan bazıları تميل mânasında olduğunu söylemiştir.

İbnu Usfûr, İbnu Enbârî'nin «Ş e r h u E b y â t i' l - İ d â h» adlı eserinden naklen şöyle der: الى harfi cerri, isim olarak kullanılır. غدوت من عليه **'Sabahleyin ondan ayrıldım.'** denildiği gibi, انصرفت من اليك **'Senden ayrıldım'** da denilebilir. وهزى اليك بجذع النخلة تساقط عليك رطبا جنيا **«Hurma dalını sana doğru silkele, üzerine taze, olmuş hurma dökülsün.»** (Meryem, 25.) âyetini buna misal göstermiştir. Bu açıklama ile Ebu Hayyân'ın belirttiği zorluk, ortadan kalkmış olur. Bu zorluk, fiil, doğrudan doğruya veya harfi ile bitişen zamire müteaddi olduğunda, muttasılı ref eder şeklindeki meşhûr kaideye dayanır. Bu iki hal, ظن bâbı dışında, aynı mânada kullanılır.

13- اللهم Kelimesi

Meşhur olan kavle göre, bu kelimenin mânası; **Ya Allah'dır.** Nida ya'sı hazfedilmiş, yerine kelime sonundaki şeddeli mim harfi getirilmiştir. Aslı; يا الله امنا بخير **Ey Allah'ımız, bizi emniyete ulaştır,** ve حيهلا terkiplerinde olduğu gibi

terkib-i mezcî yapıldığı söylenir.

Ebu Racâii'l-Utâridî şöyle der: Buradaki mim harfi, Allah'ın isimlerinden yetmişini içine alır. İbnu Zafer şöyle der: Denilir ki, bu kelime Allah'ın ism-i âzamıdır. Lafzatullah'ın «Allah'»a, kelimede mevcut mim'in de doksan dokuz ismine delâlet ettiği ileri sürülür. Bu yüzden Hasanu'l-Basrî; «Allahumme» kelimesi, bütün duaları cemeder, demiştir. Nadr b. Şumeyl; Allahumme, diyen kimse, Allahu Taâlâ'ya bütün isimleriyle dua etmiş olur, der.

14- أم Kelimesi

Bu kelime, atıf harfidir. İki nevidir. Bu iki neviden biri, muttasıldır. Bu da ikiye ayrılır:

a- Eşitlik ifade eden hemzenin, kendinden önce gelmesidir. سواء عليهم أأنذرتهم أم لم تنذرهم **«Onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir..»** (Bakara, 6.) âyeti ile سواء علينا أجزعنا أم صبرنا **«..Artık biz sızlansak da, sabretsek de birdir.»** (İbrahim, 21.), سواء عليهم استغفرت لهم أم لم تستغفر لهم **«onlara mağfiret dilesen de, dilemesen de onlar için birdir..»** (Münâfikun, 6.) âyetleri buna misaldir.

b- Kendisinden önce hemze gelir. Hemze ve أم harfleriyle bir hususun tayini istenir. قل آلذكرين حرم أم الأنثيين **«..De ki: (Allah), iki erkeği mi haram etti, iki dişiyi mi..»** (Enam, 144.) âyeti buna misaldir.

Bu iki kısma da, muttasıl denilir. Çünkü أم harfinden önce ve sonra gelen kelimeler, birbirinden ayrı olmaz. Buna aynı zamanda, birinci kısımda eşitlik, ikinci kısımda da istifham olması bakımından hemzeye muâdeletinden dolayı, muâdile adı verilir.

Bu iki kısım da kendi arasında dörde ayrılır:

a ve b- Eşitlik hemzesinden sonra gelen أم harfine cevap gerekmez. Çünkü eşitlik hemzesiyle geldiğinde, istifham mânası taşımaz. Sonra gelen kelam da haber olduğundan, tasdik ve tekzibe müsaittir. İstifham hemzesiyle geldiğinde durum, böyle değildir. Çünkü buradaki istifham, gerçek mânasındadır.

c ve d- Eşitlik hemzesinden sonra gelen أم harfi ancak, iki cümle arasına girer. Bu kelime ile birlikte iki cümle, ancak iki müfret şeklinde tevil edilir. Bu iki cümle, birbirinden farklı olarak fiil veya isim cümlesi olabilir. سواء عليكم أدعوتموهم أم أنتم صامتون **«..Ha onları çağırmışsınız, ha susmuşsunuz, sizin için birdir.»** (Araf, 193.) âyeti buna misaldir. İstifham أم i ise, çoğunlukla iki müfret kelime arasında bulunur. أأنتم أشد خلقا أم السماء بنيها **«Yaradılışça siz mi daha çetinsiniz, yoksa gök mü (Allah) onu yaptı.»** (Nâziât, 27.) âyeti buna misaldir. Bazen de, müfrede tevil edilmeksizin iki cümle arasında bulunur.

Diğer ikinci nevi de, munkatı'dır; bu da üç kısımdır:

a– Haberin kendisinden önce gelmesidir. تنزيل الكتاب لاريب فيه من رب العالمين أم يقولون افتراه **«Şüphe yok ki, bu Kitabın indirilişi, alemlerin Rabbı tarafındandır. Yoksa onu uydurdu mu sanıyorlar?..»** (Secde, 2-3.) âyetleri buna misaldir.

b– İstifham mânasında olmayan hemzenin, kendisinden önce gelmesidir. ألهم أرجل يمشون بها أم لهم أيد يبطشون بها **«Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacak elleri mi var?..»** (Araf, 195.) âyeti buna misaldir. Âyetteki hemze, hemze-i inkârîdir, nefiy ifade eder, kendisinden sonra muttasıl olan ام harfi gelmez.

c– Kendisinden önce, hemze dışında, başka bir istifham harfinin gelmesidir. قل هل يستوى الأعمى والبصير أم هل تستوى الظلمات والنور **«..De ki, körle gören, yahut karanlıkla nur bir olur mu?..»** (Rad, 16.) âyeti buna misaldir.

Hemzeden ayrılmayan munkatı أم in mânası, **ıdrab'**dır. Bu kelime bazan, sadece istifham ifade eder, bazan da istifham mânasıyla birlikte, inkâr ifade eder. Birinciye misâl; أم هل تستوى الظلمات والنور **«..yoksa karanlıkla nur bir olur mu?..»** âyetidir. Çünkü iki istifham, ardarda gelmez. İkinciye misal; أم له البنات ولكم البنون **«Yoksa kızlar ona, oğullar size mi?»** (Tur, 39.) âyetidir. Takdiri; بل له البنات şeklindedir. Şayet burada, sadece idrab mânasında kullanılmış olsaydı, muhal olan bir şeyin var olması gerekirdi.

أم kelimesinin bunlardan başka, iki ayrı özelliği de vardır;

a– ام kelimesi, aynı anda hem muttasıl, hem de munkatı olması muhtemeldir. قل أتخذتم عند الله عهدا فلن يخلف الله عهده أم تقولون على الله ما لا تعلمون **«..De ki; Allah'dan (bu hususta) bir söz mü aldınız?-şayet öyle ise Allah verdiği sözden dönmez-yoksa Allah hakkında bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz..»** (Bakara, 80.) âyeti buna misaldir. Zemahşerî şöyle der: أم kelimesi, iki şeyden birinin meydana gelişi bilindiği için, takrîr olmak üzere bunlardan hangisidir, mânasına muadil olduğu gibi munkatı mânasında da olabilir.

b– Ebu Zeyd'in belirttiğine göre أم kelimesi, zaid olarak da gelir. أفلا تبصرون أم أنا خير من هذا الذى هو مهين **«..'görmüyor musunuz' yahut ben, zavallı ve neredeyse konuşamayan bu kimseden daha üstün değilmiyim.»** (Zuhruf, 51-52.) âyetlerini buna misal getirerek أفلا تبصرون أنا خير **görmüyor musunuz ben üstünüm** şeklinde takdirini yapar.

15– أمّا Kelimesi

Hemzenin fethası, mim'in şeddesiyle okunan bu kelime; şart, tafsil ve tekid harfi olarak kullanılır. Şart harfi olması, kendisinden sonra ف nin zaruri olarak gelmesidir. فأما الذين آمنوا فيعلمون أنه الحق من ربهم وأما الذين كفروا فيقولون ماذا أراد الله بهذا مثلا **«...İman edenler onun Rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler.**

onlar (kafirler) ise 'Allah bu misalle ne demek istedi' derler..» (Bakara, 26.) âyeti buna misaldir. فاماالذين اسودت وجوههم اكفرتم بعدايمانكم **«Yüzleri kararanlara, inanmanızdan sonra inkâr ettiniz ha!..»** (Âl-i İmrân, 106.) âyetine فيقال لهم sözü takdir edilir. Makulü'l-kavlin delaletinden dolayı takdiri olan bu kavil ف ile birlikte hazfedilmiştir. واماالذين كفروا افلم تكن اياتي تتلى عليكم **«Ama inkâr edenlere gelince (onlara şöyle denir) 'Âyetlerim size okunurdu (değil mi?)..»** (Câsiye, 31.) âyeti de bu kabildendir.

Tafsil harfi olması, yukarıda geçtiği gibi, امّا kelimesinin en çok kullanılan şeklidir. امّاالسفينة فكانت لمساكين يعملون في البحر **«O gemi denizde çalışan yoksullarındı...»** (Kehf, 79.), وامّاالغلام **«O çocuğa gelince...»** (Kehf, 80.) وامّاالجدار **«O duvar ise..»** (Kehf, 82.) âyetleri buna misaldir. Bunlardan biri diğerinin yerini tuttuğunda, tekrarından kaçınıldığı da olur. Bunu, hazfin nevileri konusunda ele alacağız.

Te'kid harfi olması konsunda Zemahşerî şöyle der: Bir cümlede امّا nın faydası, o cümleye te'kid kazandırmasıdır. زيد ذاهب **Zeyd gidiyor** cümlesinde te'kid kastediliyor kesinlikle gittiği ifade edilmek isteniyorsa, gitmede kararlı ve azimli ise, امّا زيد فذاهب **Zeyd'e gelince mutlaka gidecek.** cümlesiyle ifade edilir. Bu yüzden Sibeveyh bu cümlenin tefsirinde مهمايكن من شيئ فزيد ذاهب **Her şeye rağmen Zeyd mutlaka gidecek** ibaresin kullanmıştır.

ما ile ف arası, ya yukarıdaki âyetleri gibi mübteda ile, ya امّافي الدار فزيد cümlesinde olduğu gibi haber ile, ya فامّاان كان من المقربين فروح **«(Ölen kişi Allah'a) yaklaştırılanlardan ise..»** (Vakıa, 88-89.) âyetlerinde olduğu gibi şart cümlesiyle, ya فامّااليتيم فلاتقهر **«Öyle ise sakın öksüzü ezme.»** (Duhâ, 9.) âyetinde olduğu gibi cevap cümlesiyle mensûb olan bir isim ile, ya da ثمود kelimesini mansûb okuyan kıraata göre وامّاثمود فهديناهم **«Semud (kavmine) gelince onlara yol gösterdik..»** (Fussilet, 17.) âyetinde olduğu gibi ف harfinden sonrakini tefsir eden mahzuf âmilin mamulü olan isim ile ayrılır. امّاذاكنتم تعملون **«..yoksa ne yaptınız?»** (Neml, 84.) âyetindeki امّا kelimesi, yukarıdakilerden farklıdır. Çünkü âyetteki bu kelime, munkatı mânasındaki ام ile, istifham mânasında olan ما dan meydana gelmiştir.

16- إمّا **Kelimesi**

Hemzenin kesresi, mim'in şeddesi ile okunan bu kelimenin birkaç mânası vardır. وآخرون مرجون لامر الله امّا يعذبهم واما يتوب عليهم **«Başka bir takımları da var ki Allah'ın emrine bırakılmışlardır. (Allah) ya onlara azap eder, ya da onları affeder..»** (Tevbe, 106.) âyetinde olduğu gibi, müphemlik ifade eder. إما ان تعذب واما ان تتخذ فيهم حسنا **«..ya azap edersin ya kendilerine güzel davranırsın..»** (Kehf, 86.), امّاان تلقى وامّا..... أوّل من القى **«..'ya sen at, yahut önce atan**

biz olalım..» (Tâhâ, 65.), فإمّا منّا بعد وإمّا فداء **«..ya lütfen bırakır yahut karşılığında fidye alırsınız...»** (Muhammed, 4.) âyetlerinde olduğu gibi, muhayyerlik ifade eder. إمّا شاكرا وإمّا كفورا **«..ya şükredici veya nankör olur..»** (İnsan, 3.) âyetinde olduğu gibi, mufassallık ifade eder.

إمّا kelimesinin üç ayrı özelliğini gösteren bu misallerden birincisindeki إمّا da, kesinlikle atıf mânası yoktur. Ancak ikinci إمّا da, ihtilaf edilmiştir. Ulemanın çoğu, bunun da atıf mânası taşıdığı görüşündedir. Aralarında İbnu Malik'in bulunduğu bir kısım ulemâ, beraberinde devamlı olarak atıf vav'ı geldiğinden, buna karşı çıkmışlardır. İbnu Usfûr'un iddiasına göre, bu konuda icmâ vardır, atıf harfiyle beraber geldiğinden ulema bunu atıf konusu içinde mütaala etmiştir, der. Bazı ulema da اما nın, bir ismi diğerine, atıf vav'ı da اما yı diğer اما ya atfettiği görüşündedir ki bu görüş, kabule şayan değildir.

Bu harfin taşıdığı mânaları أو harfinin de taşıdığını ilerde göreceğiz. Ancak أو ile اما arasındaki fark; اما cümlede hangi gaye ile kullanılmış ise cümle bu gaye üzerinde kurulur, bu yüzden اما tekrar eder. Fakat أو bundan farklıdır. أو ile başlayan cümle kesinlik ifade eder, sonra da mübhemlik gibi haller arız olur. Bu yüzden tekrarı gerekmez. فامّا ترينّ من البشر أحدا (Meryem, 26.) âyetindeki اما kelimesi, yukarıdakilerden farklıdır. Çünkü âyetteki bu kelime, şart mânasında olan ان ile ziyade olan ما dan meydana gelmiştir.

17 – إن Kelimesi

Hemzenin kesresi, nun'un sükunü ile okunan bu kelime, çeşitli mânalara gelir.

a– Şu âyetlerde olduğu gibi, şart ifade eder. ان ينتهوا يغفر لهم ما قد سلف **«..Eğer vazgeçerlerse, geçmişteki (günahları) kendilerine bağışlanır..»** (Enfal, 38.), و ان يعودوا فقد مضت سنت الاولين **«..yok yine dönerlerse, öncekilerin kanunu geçmiştir.»** (Enfâl, 38.). لم harfiyle bitiştiği zaman cezm, ان harfiyle değil, لم harfiyle yapılır. فان لم تفعلوا **«Yok eğer yapamadınızsa...»** (Bakara, 24.) âyeti buna misaldir. Yahut لا harfiyle bitiştiği zaman cezm, لا ile değil ان harfiyle yapılır. والا تغفر لى **«..eğer beni bağışlamazsan..»** (Hud, 47.), الا تنصروه **«...eğer ona yardım etmezseniz..»** (Tevbe, 40.) âyetleri buna misaldir. Bunlar arasındaki fark, لم âmildir, mamulüyle birlikte gelir, aralarına herhangi bir kelime girmez. ان kelimesinde ise, kendisiyle mamulü arasına, fiilin mamulü girebilir. لا kelimesi, nefiy لا sı olursa cezmetmez, cümledeki amel, ان harfine izafe edilir.

b– Bu kelime nefiy mânası ifade eder, isim ve fiil cümlelerinin başına gelir. ان الكافرون الا فى غرور **«..Kafirler derin bir gaflet ve aldanma içindedirler.»** (Mülk, 20.), ان أمّهاتهم الّا الّئى ولدنهم **«onların anaları, ancak kendilerini doğuranlardır.»** (Mücâdele, 2.), ان اردنا الا الحسنى **«iyilikten başka bir niyetimiz yoktu»**

(Tevbe, 107.) ان يدعون من دونه الا اناثا **«Onu bırakıp bir takım dişilerden başkasına çağırmıyorlar..»** (Nisa, 117.) âyetleri buna misaldir. Bu misallerde görüldüğü gibi ان den sonra ancak, istisna edatı olan الا veye mim'in şeddesi ile لمّا gelir. Mim'i şeddeli okuyan kıraata göre; ان كل نفس لمّا عليها حافظ **«Hiç bir can yoktur ki, başında bir koruyucu (gözetleyen) olmasın.»** (Tarık, 4.) âyeti buna misaldir. ان عندكم من سلطان بهذا **«..bu hususda hiç bir deliliniz yok..»** (Yunus, 68.), و ان أدرى لعله فتنة لكم و متاع الى حين **«Bilmem, belki de o (azabın ertelenmesi) sizi denemek ve bir süreye kadar yaşatmak içindir.»** (Enbiya, 111.) âyetleri, ان den sonra her zaman istisna edatının gelmeyeceğine bir delildir.

ان den sonra her zaman nefiy لا sının gelmediğini ان كنّا فاعلين **«..yapacak olsaydık, böyle yapardık.»** (Enbiya, 17.), قل ان كان للرحمن ولد فانا اول العابدين **«Ey Peygamberim, sana 'Allah'ın bir oğlu var' derlerse, 'onu inkâr edenlerin ilki benim' de.»** [1] (Zuhruf, 81.) âyetleri gösterir. Bu durumda; و لقد مكناهم فيما ان مكناكم فيه **«Onlara, size vermediğimiz servet ve kuvveti vermiştik...»** (Ahkâf, 26.) âyetlerinde biraz düşünmek gerekir, Âyetin takdiri; فى الذى ما مكناكم فيه **«Size vermediğimiz kuvveti.»** şeklindedir. Âyetteki, ان nin zaid olduğu söylenir. Birinci görüşü; مكناهم فى الأرض ما لم نمكن لكم **«..hem onlara yeryüzünde size vermediğimiz şeyleri vermiştik..»** (Enâm, 6.) âyeti teyid eder. ما nın tekrarından ve cümlenin ağırlığından kaçınmak için âyetteki ما nın yerine ان kelimesinin nefiy mânasında kullanılması, Garîbu'l-Kur'an Bahsinde geçen İbnu Ebi Talha tariki ile İbnu Abbas'dan yapılan bir rivayete dayanmaktadır. و لئن زالتا ان أمسكهما من أحد من بعده **«..andolsun, zeval bulsalar, kendisinden sonra artık onları kimse tutamaz..»** (Fatır, 41.) âyetinde şart ve nefiy mânası, bir arada gelmiştir.

Nefiy edatı isim cümlesinin başına geldiğinde, cumhura göre ان amel etmez. Kisâî ve Muberred, bunun ليس gibi amel ettiğine inanırlar. Said b. Cubeyr'in kıraatına göre okunan şu âyet; ان الذين تدعون من دون الله عبادا أمثالكم **«Allah'tan başka çağırdıklarınız (dua edip yalvardıklarınız) da sizin gibi kullardır.»** (Araf, 194.) âyetini buna misal getirirler. İbnu Ebi Hatim, Mucahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'anda mevcut bütün ان harfleri, inkâr mânasındadır.

c– ان şeddeden tahfif edilmiş olarak, muhaffefe şeklinde gelir. İsim ve fiil cümlelerine dahil olur. İsim cümlesinin başına geldiğinde, umumilik ifade etmez. وزخرفا وان كل ذلك لما متاع الحياة الدنيا **«ve (nice) süsler verdik. Bütün bunlar, sadece (geçici) dünya metaından ibarettir..»** (Zuhruf, 35.), و ان كل لما جميع لدينا محضرون **«Ancak hepsi toplandığı zaman huzurumuza getirileceklerdir.»** (Yâsîn, 32.), Hafs ve İbnu Kesir kıraatına göre ان هذان لساحران **«..bunlar iki büyücüden başka bir şey değil..»** (Tâhâ, 63.) âyetleri buna misaldir.

---

(1) Bu âyetin meâli merhum Mahir İz'in «Yılların İzi» adlı kitabından nakledilmiştir. sh. 395, İstanbul: 1975

Bazan da amel eder. Mekke ve Medine kurrâsının kıraatına göre, وان كلا لما ليوفينهم ربك اعمالهم **«Şüphesiz ki Rabbın, hepsinin işlerini(n karşılığını) tam verecektir..»** (Hud, 111.) âyeti buna misaldir.

ان kelimesi, fiil cümlesinin başına geldiğinde, fiil çoğunlukla nevasıb fiillerinden, mazi sigasiyle gelir. وانها لكبيرة الا على الخاشعين **«şüphesiz bu saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir.»** (Bakara, 45.) وان كادوا ليفتنونك عن الذى أوحينا اليك **«Az daha onlar seni, sana vahyettiğimizden ayıracak..»** (İsrâ, 73.) âyetleri buna misaldir. وان يكاد الذين كفروا ليزلقونك بابصارهم لما سمعوا الذكر **«O inkar edenler, zikri (Kur'anı) işittikleri zaman neredeyse seni gözleriyle devireceklerdi.»** (Kalem, 51.) ve وان نظنك لمن الكاذبين **«'biz seni mutlaka yalancılardan sanıyoruz'»** (Şuarâ, 186.) âyetlerinde olduğu gibi, bazan da muzari sigasıyle gelir. Cümlede ان bulunur. Kendisinden sonra meftuh olan لام gelirse, şeddeli ان den muhaffeftir.

d- Bazan da ziyade olarak gelir. فيما ان مكناكم فيه **«..size vermediğimiz kuvveti vermiştik..»** (Ahkâf, 26.) âyeti buna misaldir.

e- Kûfelilere göre, bazan da talil için gelir. واتقوا الله ان كنتم مؤمنين **«..inanıyorsanız Allah'dan korkun.»** (Maide, 57.), لتدخلن المسجد الحرام ان شاء الله آمنين **«..Allah dilerse güven içinde Mescidi Harama gireceksiniz..»** (Fetih, 27.) وأنتم الأعلون ان كنتم مؤمنين **«..eğer (gerçekten) inanıyorsanız mutlaka siz üstün geleceksiniz.»** (Âl-i İmrân, 139.) âyetlerini buna misal göstermişlerdir. Kesinlik ifade eden cümleler de, bu kabildendir.

Cumhur, Fetih suresi 27. âyetini bu misallerin dışında mütalâa ederek, gayenin kullara, istikbalden söz ettiklerinde nasıl konuşacaklannı öğretmek olduğunu, bu kelime aslında şart edatı olmasına rağmen, teberrük için kullanıldığını, âyetteki mânanın; **hepiniz Mescidi Harama gireceksininz, inşaâllah hiç biriniz oraya girmeden ölmezsiniz** olduğunu, bazı âyetlerde şart edatı olduğu halde, heyecan ve korku verme maksadiyle kullanıldığını, nitekim insan, oğluna: **Eğer oğlum isen bana itaat et** dediğini söyler.

f- Kutrub'un zikrettiğine göre bu kelime bazan قد mânasında kullanılır. فذكر ان نفعت الذكرى **«O halde eğer hatırlatmak fayda verirse hatırlat.»** (A'lâ, 9.) âyeti buna misaldir. ان نفعت in mânası, قد نفعت dir. Burada şart mânası doğru olmaz. Çünkü her hal ü kârda, hatırlatmakla mükelleftir.

Bir kısım ulema da şöyle der: ان kelimesi, bu âyette şart ifade eder. Mânası; Resulullah'ın (s.a.v.) muhatabı olanları zemmetmek, hatırlatmanın kendilerine fayda vermeyeceğini bildirmektir. Bir kavle göre de وجعل لكم سرابيل تقيكم الحر **«..ve sizi sıcaktan koruyan (elbiseler) var eyledi.»** (Nahl, 81.) âyetine benzetilerek وان لم تنفع şeklinde takdir yapılır.

Bazı ulema da şu görüştedir: ان kelimesi, Kur'an-ı Kerimde şart sigası ile

gelir. Ancak şu altı âyette, şart mânası mevcut değildir. لاتكرهوا فتياتكم على البغاء ان اردن تحصنا «..namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın...» (Nur, 33.), واشكروا نعمة الله ان كنتم اياه تعبدون «Allah'ın nimetine şükredin, eğer kulluk ediyorsanız.» (Nahl, 114.), وان كنتم على سفر ولم تجدوا كاتبا فرهان مقبوضة «ve eğer seferde olur da yazacak birini bulamazsanız alınan rehinler (yeter)..» (Bakara, 283.), ان ارتبتم فعدتهن ثلثة اشهر «..şüphe ederseniz (bilin ki) onların bekleme süresi üç aydır..» (Talâk, 4.), ان تقصروا من الصلاة ان خفتم «..korkarsanız namazı kısaltmanızda..» (Nisa, 101.) ve وبعولتهن احق بردهن فى ذلك ان ارادوا اصلاحا «..kocaları da bu arada barışmak isterlerse onları geri almaya daha çok hak sahibidirler..» (Bakara, 228.)

18- أن Kelimesi

Hemzenin fethası, nun'un sükûnu ile okunan bu kelime, çeşitli şekil ve mânalarda kullanılır.

a- Muzari fiili nasbeden masdar harfi olur. İki yerde kullanılır. İbtida olarak kullanılışında; ان تصوموا خير لكم «..oruç tutmanız sizin için (daha) hayırlıdır..» (Bakara, 184.) ile وان تعفوا اقرب للتقوى «..böyle yapmanız takvaya daha yakındır..» (Bakara, 237.) âyetlerinde olduğu gibi, mahallen merfu olur.

Zan ifade eden kelimeden sonra kullanılışında الم يان للذين امنوا ان تخشع قلوبهم لذكر الله وما نزل من الحق «İnananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun..» (Hadid, 16.) ile وعسى ان تكرهوا شيئا وهو خير لكم «..bazan hoşunuza gitmeyen şey hakkınızda iyi olabilir..» (Bakara, 216.) âyetlerinde olduğu gibi mahallen merfu, نخشى ان تصيبنا دائرة «Bize bir felâket gelmesinden korkuyoruz..» (Maide, 52.), وما كان هذا القرآن ان يفترى من دون الله «..Bu Kur'an Allah'dan başkası tarafından uydurulacak bir şey değildir..» (Yunus, 57.) فاردت ان اعيبها «..onu kusurlu yapmak istedim..» (Kehf, 79.) âyetlerinde olduğu gibi mahallen mensub, اوذينا من قبل ان تأتينا ومن بعد ما جئتنا «..sen gelmezden önce de sen geldikten sonra da bize işkence edildi..» (Araf, 129.), من قبل ان يأتى احدكم الموت «..birinize ölüm gelmeden önce..» (Münafikun, 10.) âyetlerinde olduğu gibi, mahallen mecrur olur.

Bu kelime, mevsûl harfidir. Sıla cümlesi, yukarıda geçtiği gibi, muzari fiil olarak gelir. لولا ان من الله علينا لخسف بنا «..Allah bize lütfetmiş olmasaydı bizi yere batırırdı..» (Kasas, 82.), ولولا ان ثبتناك «..Seni sabitleştirmeseydik..» (İsrâ, 74.) âyetinde olduğu gibi, mazi fiil olarak da gelir. Bazan, İbnu Muhaysın'ın kıraatına göre; لمن اراد ان يتم الرضاعة «..emzirmeyi tamamlamak isteyen kimse için..» (Bakara, 233.) âyetinde olduğu gibi, benzeri kelime olan ما ya hamledilerek ameli ihmal edilir, kendisinden sonra gelen muzari fiili, merfu olur.

b- Bu kelime bazan, şeddeli أنّ den tahfifle gelir, yakın ifade eden keli-

me ve benzerlerinden sonra vaki olur. افلايرون الا يرجع اليهم قولا **«Onlar görmüyorlar mı ki o (buzağı) kendilerine söz söyleyemez..»** (Tâhâ, 89.), علم ان سيكون منكم مرضى **«..(Allah) içinizdeki hastaları bilir..»** (Müzemmil, 20.) merfu kıraata göre, وحسبوا الا تكون فتنة **«Bir fitne kopmayacak sandılar...»** (Maide, 71.) âyetleri buna misal teşkil eder.

c– أي Kelimesi gibi tefsir ifade eden harf olur. فاوحينا اليه ان اصنع الفلك باعيننا ووحينا **«Biz ona vahyettik ki; 'Gözlerimizin önünde ve vahyimizle (öğrettiğimiz) le o gemiyi yap.»** (Mü'minun, 27.), ونودوا ان تلكم الجنة اورثتموها بما كنتم تعملون **«..onlara 'işte size cennet; yaptıklarınıza karşılık o size miras verildi' diye seslenildi.»** (Araf, 43.) âyetleri buna misaldir. Bu mânada kullanılan ان nin şartı kendisinden önce bir cümlenin gelmesidir. Bu yüzden; وآخر دعواهم ان الحمد لله رب العالمين **«..dualarının sonu da: 'Alemlerin Rabbı Allah'a hamdolsun' sözleridir..»** (Yunus, 10.) âyetindeki ان kelimesini bu kabilden sayanlar hataya düşmüşlerdir. Diğer bir şart da, kendisinden sonra cümlenin gelmesi ve kendisinden önceki cümlede kavil mânasının bulunmasıdır. وانطلق الملأ منهم أن امشوا واصبروا على آلهتكم **«Onlardan bir grup fırladı: 'yürüyün, tanrılarınıza bağlı kalın..»** (Sad, 6.) âyeti buna misaldir. Âyetteki انطلاق kelimesinden murad, bilinen yürümek değil, söyledikleri sözdür. Nitekim المشي kelimesinden, bilinen yürümek değil, **yürümeğe devam etmek** mânası anlaşılır.

Zemahşeri'ye göre; أن اتخذى من الجبال بيوتا ومن الشجر ومما يعرشون **«Dağlardan, ağaçlardan ve kurdukları çardaklardan evler edin!»** (Nahl, 68.) âyetindeki أن kelimesi, tefsir harfidir. Çünkü bu âyetteki ان den önce, واوحى ربك الى النحل **«Rabbın bal arısına (şöyle) vahyetti..»** âyeti gelmiştir. Âyetteki vahiyden maksat, ittifakla, ilham mânasındadır. İlhamda ise te'vil mânası mevcut değildir, ancak masdar harfi mânasındadır. Yani; باتخاذ الجبال **dağları edinmekle** demektir.

ان kelimesinin bir diğer şartı da, kendisinden önce gelen cümlede, kavil harflerinden birinin bulunmamasıdır. ما قلت لهم الا ما امرتنى به أن اعبدوا الله ربى وربكم **«Ben onlara: Benim ve sizin Rabbınız olan Allah'a kulluk edin, diye senin bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim..»** (Maide, 117.) âyetinde Zemahşerî, emir sigasına te'vil etmek suretiyle âyetteki kavli, tefsir eden kelime olabileceğini söyler. İbnu Hişam da bunun doğru olduğunu ifade eder. Buna göre kaide; kendisinde kavil harflerinden birinin bulunması, bulunduğu takdirde başkasıyla te'vil edilmesidir.

Burada şunu ilave etmek isterim: Nahiv uleması bu kelimede kavil mânasını şart koştukları halde, kavil mânası geldiğinde, açıkça zikredilmesine rağmen bunu te'vil etmeleri, gerçekten gariptir. Yukarıda da görüldüğü üzere bu husus aynen الآن kelimesindeki ال mânasını tazammun etmiştir, demelerine rağmen bunu ziyade kabul etmeleri gibidir. Şartlardan biri de, başına harfi cer gelmemesidir.

d– Bu kelime bazan, ziyade olarak gelir. Çoğu zaman vakit bildiren لمّا

dan sonra bulunur. ولما أن جاءت رسلنا لوطا **«Elçilerimiz Lut'a gelince..»** (Ankebut, 33.) âyeti buna misaldir.

Ahfeş bu kelimenin, ziyade kelime olarak muzari fiili nasbettiği görüşündedir. وما لنا ألا نقاتل فى سبيل الله **«..Bizler neden Allah yolunda savaşmıyalım ki..»** (Bakara, 246.) ile ..وما لنا ألا نتوكل على الله وقد هدينا **«Bize yollarımızı göstermişken neden biz Allah'a dayanmıyalım?..»** (İbrahim, 12.) âyetlerini buna misal gösterir, وما لنا لا نؤمن بالله **«Allah'a neden iman etmeyelim ki»** (Maide, 84.) âyetini de, bu kelimenin ziyade kelime olduğuna delildir, der.

e– Küfe uleması bu kelimenin hemzenin kesriyle okunan إن kelimesi gibi şart edatı olduğunu söyler. أن تضل احداهما **«..Ta ki (kadınlardan) biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatsın..»** (Bakara, 282.) أن صدوكم عن المسجد الحرام **«..Mescidi Haramdan çevirdiklerinden dolayı..»** (Maide, 2.), صفحا ان كنتم قوما مسرفين **«Siz, haddi aşan bir kavim oldunuz diye..»** (Zuhruf, 5.) âyetlerini buna misal olarak gösterirler. İbnu Hişam: إن ve أن kelimelerinin aynı cümlede gelmeleri, bana göre•mümkündür. Burada asıl olan, birbirine uygunluğu, kendisinden sonra gelen kelimeye فتذكر **«hatırlatır»** (Bakara, 282.) âyetinde olduğu gibi ف nin dahil olmasıdır. Yukarıdaki âyetler de bu iki vecih üzere okunmuştur.

f– إن kelimesi bazan da nefiy harfi olur. Bazı ulema: ان يؤتى أحد مثل ما أوتيتم **«..Birine size verilenin misli veriliyor.»** (Âl-i İmrân, 73.) âyetini buna misal göstermişlerdir. Yani; لا يؤتى **verilmez** mânasındadır. Doğru olan, bu kelimenin masdar mânasında olmasıdır. Yani; ولا تؤمنوا أن يؤتى احد **kimseye verilene inanmayın,** demektir. Bu da بايتاء أحد **bir kimseye verilmekle** mânasındadır.

g– Bazı ulemanın ifadesine göre bu kelime ل gibi, sebep mânası taşır. بل عجبوا أن جاءهم منذر منهم **«İçlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar da..»** (Kaf, 2.), يخرجون الرسول وإياكم أن تؤمنوا بالله ربكم **«..Rabbınız Allah'a inandığınızdan dolayı Resulü ve sizi (yurdunuzdan) çıkardıkları halde..»** (Mümtehine, 1.) âyetleri buna misaldir. doğru olan, bu kelimenin masdar mânası taşıması, kendisinden önce sebep bildiren ل ın takdir edilmesidir.

h– Bazı ulemanın ifadesine göre bu kelime, لئلا mânasını taşır. يبين الله لكم ان تضلوا **«..şaşırmamanız için Allah size (hükmünü) açıklıyor..»** (Nisa, 176.) âyeti buna misaldir. Doğru olan, masdar mânasını taşımasıdır. Bu durumda âyetin takdiri; كراهة أن تضلوا şeklindedir.

19– إنّ Kelimesi

Hemzenin kesresi, nunun şeddesi ile okunan bu kelime üç mânaya gelir.

a– Ekseriyetle, te'kid ve tahkik mânasında kullanılır. ان الله غفور رحيم **«..Muhakkak ki Allah çok bağışlayandır, çok affedendir.»** (Bakara, 173.) ile قالوا ربنا يعلم انا اليكم لمرسلون **«..ki biz size gönderilmiş elçileriz..»** (Yâsin, 16.)

âyetleri buna misaldir. Abdulkahir el-Curcani: Bu harflerle yapılan tekid لام harfi ile yapılan tekidden daha kuvvetlidir. Yapılan incelemeye göre bu kelime ekseriyetle, soran kimsenin sorusunda zan bulunduğunda açık veya gizli sorunun cevabı olarak gelir, der.

b- İkinci mânası, sebep bildirir. Bunu, İbnu Cinnî ve İlm-i Beyân uleması ifade etmişlerdir. واستغفروا الله إنّ الله غفور رحيم «..**Allah'dan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allah çok esirgeyen çok bağışlayandır.**» (Müzzemmil, 20.) وصل عليهم إنّ صلاتك سكن لهم «..**ve onlara dua et çünkü senin duan onları yatıştırır..**» (Tevbe, 103.) ve وما أبرّئ نفسى إنّ النّفس لأمّارة بالسوء (Yusuf, 53.) âyetlerini buna delil olarak göstermişlerdir. Bu mânada kullanılışı, te'kid nevilerinden biri olur.

c- Ekser ulemanın belirttiğine göre إن **evet** mânasına da gelir. إن هذان لساحران «..**bunlar iki büyücü..**» (Tâhâ, 63.) âyetini bu kabilden saymışlardır. Aralarında Muberred olmak üzere bazı ulema da buna karşı çıkmışlardır.

20- أنّ Kelimesi

Hemzenin fethası, nun'un şeddesi ile okunan bu kelime, iki mânaya gelir.

a- Te'kid harfidir. Doğru olan, hemzenin kesresi ile okunan إنّ nin bir benzeri olup mevsûl harfidir. İsmi ve haberiyle birlikte, masdar mânası verilir. Şayet haberi müştak kelime olursa, te'vil edilen masdar kendi lafzından alınır. لتعلموا انّ الله على كل شيئ قدير «..**Allah'ın bilgisinin her şeye kadir olduğunu..**» (Talak, 12.) âyeti buna misaldir. Yani; قدرته **onun kudreti** demektir. kelime camid ise, umumîlik ifade eden كون masdarı takdir edilir. Bu durumda te'kid mânası taşıması biraz zordur. Zira, kendisiyle yapılan masdar açıkça zikredildiğinde, te'kid ifade etmez. Buna şu cevabı veririm: Buradaki te'kid, cümleden çevrilen masdara aittir. Bu yüzden, kendisiyle, meksûr okunan إن arasındaki fark ortaya çıkar. Çünkü meksûr إن ile yapılan te'kid, cümlenin hükmüne aittir. Halbuki أن, cümleyi meydana getiren unsurlardan birini te'kid etmektedir.

b- لعلّ mânasında kullanılmasıdır. Hemzenin fethası ile okunan kıraata göre; وما يشعركم أنها اذا جاءت لا يؤمنون «...**Hem bilir misiniz. O (mucize) gelmiş olsa da onlar yine inanmazlar.**» (Enâm, 109.) âyeti buna misaldir. Yani, لعلّها demektir.

21- أنّى Kelimesi

Bu kelime, istifham ve şart mânasında müşterek olarak kullanılan bir isimdir. İstifham olarak, كيف **nasıl?** mânasını taşır. أنّى يحيى هذه الله بعد موتها «..**Allah bunu öldükten sonra nasıl diriltecek?..**» (Bakara, 259.), أنّى يؤفكون «..**nasıl da (hakdan batıla) çevriliyorlar?..**» (Tevbe, 30.) âyetleri buna misaldir. Ayrıca, من أين **nereden** mânasına da kullanılır. قال يا مريم أنّى لك هذا (Âli İmrân, 37.) âyeti

buna misaldir. Mânası «..'**Ey Meryem bu sana nereden geldi..**» yani «**o bize nereden geldi**» demektir.

Kazvinî, «A r u s u' l - E f r â h» adlı eserinde şöyle der: أين ile من أين arasındaki fark şudur; أين **neresi?** bir şeyin bulunduğu yeri, من أين **nereden** de bir şeyin çıktığı yeri sormada kullanılır. Bu mânadan dolayı انا صببنا الماء صبّا «**(nasıl) biz suyu döktükçe döktük.**» (Abese, 25.) âyeti şâz olarak okunmuştur.

Bundan başka, متى **ne zaman** mânasına da gelir. Zikredilen bu üç mâna, فأتوا حرثكم أنى شئتم «**..o halde tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın..**» (Bakara, 223.) âyetinde bir arada bulunur. İbnu Cerîr; bunlardan birinci mânayı İbnu Abbas tarikı ile, ikinci mânayı Rabi' b. Enes tarikı ile, (ki kendi tercihi de budur.) üçüncü mânayı Dahhâk tarikı ile nakleder. Ayrıca; İbnu Ömer tarikı ile حيث شئتم **dilediğiniz gibi** mânasında bir dördüncü rivayette bulunmuştur. Ebu Hayyân ve diğer ulema, âyetteki bu kelimenin şart mânasında olduğunu, kendisinden önceki kelimenin delâletiyle cevabının hazfedildiğini, şayet istifham mânasında olsaydı, istifham ifade eden durumlarda olduğu gibi, kendisinden sonra gelen kelime ile yetinilirdi, der. Yani bu kelimeden sonra isim veya fiil olsun, dinleyenin bir başka kelime beklemesine hacet bırakmaz.

22- أو Kelimesi

Bu kelime atıf harfidir, bazı mânaları vardır:

a- Konuşanın şüphede olduğunu gösterir. قالوا لبثنا يوما او بعض يوم «**(Her halde) bir gün yahut günün bir kısmı kadar kaldık...**» (Mu'minun, 113.) âyeti buna misaldir.

b- Dinleyende müphemlik bırakır. و انا او اياكم لعلى هدى او فى ضلال مبين «**..O halde ya siz veya biz (ikimizden biri) doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindeyiz.**» (Sebe' 24.) âyeti buna misaldir.

c- Aralarını birleştirme imkânı olmayan, birbirine atfedilen iki mânadan birini seçmede kullanılır. انّما جزاء الذين يحاربون الله و رسوله و يسعون فى الارض فسادا ان يقتّلوا او يصلّبوا او تقطع ايديهم و ارجلهم من خلاف.. «**Allah ve Resulüne (Müminlere) harp açanların, yer yüzünde (yol kesmek suretiyle) fesatçılığa koşanların cezası, ancak öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çaprazvarî kesilmesi, yahut da (bulundukları) yerden sürülmeleridir.** (Maide, 33.) âyeti buna misaldir. Ölüm, asılma veya sürgün cezalarından ancak birini uygulamak mümkündür. İkisi aynı anda uygulanamaz mutlaka biri tercih edilecektir.

d- Aralarına birleştirme imkânı bulunan, birbirine atfedilen iki mânayı mubah kılmada kullanılır; و لا على انفسكم ان تأكلوا من بيوتكم او بيوت آبائكم «**..size kendi evlerinizden, yahut babalarınızın evlerinden yemenizde bir günah yok**» (Nur,

61.) âyeti buna misaldir.

e– Bu kelime, icmâlden sonra tafsil ifade eder. وقالوا كونوا هودا او نصارى تهتدوا «**Kitap ehli: Yahudi ve Hıristiyanlar olun ki doğru yolu bulasınız, dediler..»** (Bakara, 135.) ..الاقالوا ساحر او مجنون «**..mutlaka büyücü ve cinlenmiş, dediler..»** (Zâriat, 52.) âyetleri buna misaldir. Yani; **bazısı şöyle, bazısı böyle dedi**, demektir.

f– Bu kelime, بل kelimesi gibi ıdrab (kendinden öncekinin hükmü hilafına hüküm getirmek) mânası ifade eder. وارسلناه الى مائة الف او يزيدون «**ve onu yüz bin insana, ya da daha fazla olanlara peygamber gönderdik.»** (Sâffât, 147.) فكان قاب قوسين أو أدنى «**Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar yahut daha az kaldı.»** (Necm, 9.) bazı kıraata göre vav'ın sükûnu ile أوكلما عاهدوا عهدا نبذه فريق منهم «**Ne zaman bir ahit (anlaşma) yaptılarsa onlardan bir grup o ahdi bozup atmadı mı?** (Bakara, 100.) âyetleri buna misaldir.

g– أو kelimesi, واو gibi **mutlak cem'** mânasına gelir. لعله يتذكر او يخشى «**..belki öğüt alır da korkar.»** (Tâhâ, 44.), لعلهم يتقون او يحدث لهم ذكرا «**..ki (günahlarından) korunsunlar, yahut (Kur'an) onlara bir hatırlama yaptırsın.»** (Tâhâ, 113.) âyetleri buna misaldir.

h– أو kelimesi, Harîrî ve Ebu'l-Bekâ'nın ifadesine göre, **yakınlık** mânası ifade eder. وماأمر السّاعة الاّكلمح البصر او هو اقرب «**..o (kıyamet) saatinin işi, bir göz açıp yumma gibi, yahut daha yakın (kısa)dır..»** (Nahl, 77.) âyeti buna misaldir. Yakınlık mânasının أو kelimesinden değil, başka bir kelimeden geldiği ileri sürülerek, bu görüş kabul edilmemiştir.

ı– أو kelimesi, istisnâ edatı olan الاّ ile الى mânasında kullanılır. Bu iki mânaya gelen أو kelimesinden sonraki muzari fiil gizli أن ile mensûb olur. لاجناح عليكم ان طلّقتم النساء مالم تمسّوهنّ أو تفرضوا لهنّ فريضة «**Henüz dokunmadan, ya da mehir kesmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur..»** (Bakara, 236.) âyeti buna misaldir. Âyetteki تفرضوا **mehir kesmek** fiili, mensûbdur, تمسّوهنّ **onlara dokunmak** fiiline atıfla, meczûm değildir. Şayet böyle olsaydı mâna; **bu iki husustan birinin sona erme müddetinde kadınları boşarsanız, mehirleriyle ilgili hususlarda size bir günah yoktur,** olurdu. Halbuki, temas olmaksızın mehir tayin edilmemişse, mehri misil gerekir. Eğer mehir tayin edilmemiş, temas gerçekleşmemişse, takdir edilen mehrin yarısını vermek gerekir. Bu durumda, iki halden birinin kalkması ile günah olmaması ve وان طلقتموهنّ «**..onları boşamışsanız..»** (Bakara, 237.) âyetinde mehir tayin edilerek boşanmış kadınların durumu tekrar zikredilmesine, âyetin mefhumunda geçtiği üzere temas edilmiş kadınlardan söz edilmemesine rağmen nasıl doğru olur? Şayet âyetteki تفرضوا **mehir kesmek** fiili meczûm olsaydı, temas edilen ve kendilerine mehir takdir edilen kadınların zikri, eşit olurdu. Eğer او ، الاّ mânasında kullanılsaydı, kendi-

lerine mehir takdir edilen kadınlar zikirde, temas edilenlerden ayrılırdı. او kelimesi الى mânasında kullanılsaydı, durum aynı olurdu. gaye, teması nefyetmek değil, günahı kaldırmaktır.

Birinci durumu İbni Hacib şöyle cevaplandırır: İki durumdan birinin sona erme mânasında değil, bilâkis her ikisinin nefyedilmesi mânasındadır. Çünkü açıkça ifade edilen nefiyden sonra, kelime nekre olarak gelirse **umum** ifade eder.

İkinci durum da, bazıları şöyle cevaplandırır: Kendilerine mehir takdir edilenler in zikredilmesi, mehrin yarısının kendilerine verilmesidir, yoksa, genel mânada kendilerine mehir verilmesini beyan etmek için değildir. Ubey b. Kâbın تقاتلونهم او يسلمون **«..onlarla (ya) dövüşürsünüz, yahut (onlar) müslüman olurlar..»** (Fetih, 16.) âyetindeki kıraat, bu mânada olduğuna misal getirilmiştir.

او Kelimesiyle İlgili Diğer Görüşler

a- Mütekaddimûn uleması او kelimesindeki bu mânaları zikretmemişler, aksine, kelimenin iki veya daha fazla ihtimalden birinin seçiminde kullanılır demişlerdir. İbnu Hişam: Gerçek de budur, zikredilen mânalar karîne ile çıkarılmıştır, der.

b- Ebu'l-Beka şöyle der: Nehiy mânasında kullanılan او, mübah mânasında kullanılan او in zıddıdır. Bu iki hususu, dikkate almak gerekir. Buna; ولاتطع منهم آثما او كفورا **«..ve onlardan hiç bir günahkâra yahut nanköre itaat etme..»** (İnsan, 24.) âyeti misaldir. Âyetteki iki fiilden birini işlemek caiz değildir. Şayet ikisi de yapılmış olursa, yasak edilen bir işi, üst üste işlemek olurdu. Çünkü bu iki fiilden her biri, diğerinin aynıdır. Bazıları da: Bu durumdaki او kelimesi mutlak cemi' ifade eden واو mânasındadır, derler.

Tibî şöyle der: او kelimesinin en uygun mânası, sadece atıf edatı olmasıdır. Kendisinde umumilik mânasının bulunması, nefiy mânasında olan nehiyden gelmektedir. Çünkü bu nehiyden sonra gelen nekre kelime, umumilik ifade eder, nehiyden önceki mâna **günahkâr veya kafirden birine itaat edersin** olur. Eğer başına nehiy edatı gelirse, daha önce müsbet durumda olanı etkiler **hiçbirine itaat etme** mânasına gelir. Bu durumda umumilik, nehiy edatından gelmektedir. او kelimesi, asıl mânasında kullanılmıştır.

c- او kelimesi, kendisinden sonra geleni, önceden gelene ortak etmediği için, واو ın aksine, her iki kelimeye müstakil zamir gönderilir, fakat ان يكن غنيا او فقيرا فالله اولى بهما **«..zengin veya fakir de olsalar..»** (Nisa, 135.) âyetinde durum, farklıdır. Âyetteki او in, واو mânasında olduğu söylendiği gibi, âyetin mânasının **'zengin olsun, fakir olsun, iki hasım'** olduğu da söylenir.

İbnu Ebi Hâtim, İbnu Abbas'dan şöyle rivayet eder: Kur'an'da mevcut

bütün أو ler, **tercih** mânasındadır. Şayet âyette فمن لم يجد ibaresi bulunursa tercih, sırasıyla yapılır. Beyhaki «e s - S u n e n» adlı eserinde İbnu Cureycin şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da geçen her أو kelimesi, ان يقتّلوا او يصلبوا «..(ya) **öldürülmeleri, ya asılmaları..»** (Maide, 33.) âyeti hariç, tercih mânasında kullanlır, bu âyette tercih mânası mevcut değildir. İmam Şafii de, aynı görüşte olduğunu ifade eder.

23- أَوْلَى **Kelimesi**

Bu kelime Kur'anı Kerim'de ثم أولى لك فأولى **«Yine gerektir sana belâ gerek...»** (Kıyame, 35.) ile فأولى لهم (Muhammed, 20.) âyetlerinde geçmektedir. Cevherî «e s - S a h a h»ında şöyle der: أولى لك kelimesi, **tehdid ve vaîd** mânasındadır. Bunu, şairin şu sözü de desteklemektedir:

فأولى له ثم أولى له **Yazıklar olsun ona, yazıklar!!..**

el-Esmaî şöyle der: Bu kelimenin mânası kendisini helâk edecek felâket günü yaklaştı, yani felakete uğradı, demektir. Cevherî; el-Esmai'nin verdiği mânadan daha güzelini kimse söylememiştir, der. Bazı ulema: Kelimenin mebnî bir isim-fiil olduğunu, **şerden kurtulamayasın,** mânasına geldiğini, لك ise, şerre uğrayanı belirtmek için kullanıldığını söyler. Bu kelimenin vaîd için kullanıldığı, gayri munsarif olduğu, bu yüzden tenvin almadığı, mübteda olarak mahallen merfu, لك nin haberi olduğu söylenir. Bu görüşe göre vezni, فعلى ölçüsündedir, sonundaki elif, ilhak elifidir. افعل vezninde de geldiği söylenir. Kelimenin ayrıca **yazıklar olsun sana** mânasına geldiği söylenir. Esasen الويل kelimesinden maklûbdur, aslı أويل dir, illetli harf yer değiştirerek sona gelmiştir. el-Hansâ'nın beyti de bu mânadadır:

هممت بنفسى بعض الهموم فأولى أولى لها

Bir takım düşüncelere daldım nefsim hakkında;

Ancak, nefsim layık olduğu şeye kavuşacaktır kendi hakkında

Dendi ki أولى nin mânası: **Seni yermek, övmekten daha iyidir.** Müpteda, konuşurken çokça tekrar edildiği için, hazfolunmuştur.

Sa'leb şöyle der: Arab'ın konuşmasında geçen أولى لك kelimesi, helakin yakındır, mânasındadır. Bu, **helâk oldun veya helâk olmak üzeresin** demek gibidir. Kelimenin aslı, **yakınlık** mânasında الويل masdarından gelmektedir. قاتلوا الذين يلونكم من الكفار **«..kafirlerden size yakın olanlarla savaşın...»** (Tevbe, 123.) âyeti, buna misaldir. Yani; **size yaklaşanlarla** mânasındadır. Nahhâs şöyle der: أولى لك ifadesini Araplar, **helak olayazdın** mânasında kullanırlar, takdiri; أولى لك الهلكة **helak oldun** şeklindedir.

24- إِيْ Kelimesi

Hemzenin kesri, ya'nın sükunuyla okunan bu kelime **evet** mânasında kullanılan cevap harfidir. Bu yüzden **söylenen sözü doğrulamak, öğrenilmek istenen şeyi öğrenmek isteyene bildirmek** mânasını taşır. Nahiv uleması; kelimenin ancak kasemden önce geldiğini söylerken İbnu Hacib de istifham'dan sonra geldiğini söyler. Buna يستنبئونك أحق هو قل إى وربى «**Sahiden (bize söylediğin) gerçek midir?...**» (Yunus, 53.) âyetini delil getirir.

25- أَيّ Kelimesi

Hemzenin fethası, ya'nın şeddesiyle okunan bu kelime, çeşitli mânalara gelir.

a- أيما الأجلين قضيت فلا عدوان على «**..Demek hangi süreyi yerine getirsem bana düşmanlık yok..**» (Kasas, 28.), أيّاما تدعوا فله الأسماء الحسنى «**..Hangisiyle çağırırsanız, nihayet en güzel isimler O'nundur...**» (İsrâ, 110.) âyetlerinde olduğu gibi şart mânasındadır.

b- أيّكم زادته هذه ايمانا «**...'Bu hanginizin imanını artırdı?'...**» (Tevbe, 124.) âyetinde olduğu gibi, istifham mânasındadır. Bu kelime, aynı işde ortak yönü bulunan iki kişiden birinin, diğerinden temyiz edilmesi için kullanılır. أى الفريقين خير مقاما «**..'iki topluluktan hanginizin makamı daha hayırlı?..**» (Meryem, 73.) âyeti buna misaldir. Yani; **biz mi yoksa Muhammed (s.a.v.) in ashabı mı? demektir.**

c- لننزعنّ من كل شيعة أيهم أشدّ على الرحمن عتيا «**Sonra her milletten Rahmana en çok karşı geleni ayıracağız.**» (Meryem, 69.) âyetinde olduğu gibi, ism-i mevsûldür. Bu kelime, her üç durumda mu'rabdır. Üçüncü durumda, aidi hazfedilip muzaf olduğunda, zamme üzere mebnî olur. Ahfeş'de irabını bu şekilde yapmıştır. Bazı kurrânın mensûb kıraatını buna misal getirmiş, zamme ile okunan kıraatı da hikaye olarak te'vil etmiştir. Zemahşerî ise, mahzuf mübtedanın haberi olarak te'vil etmiştir. Bu durumda âyetin takdiri: لننزعن عن بعض كل شيعة **'her milletten bir kısmını ayıracağız.'** şeklindedir. Bu sanki; bazıları dediğiniz kimdir? denildiğinde, en şiddetli olandır, demek gibidir. Sonra da أىّ kelimesinin iki gizli mübtedası hazfolunmuştur.

İbnu't-Tarava, Meryem suresi 69. âyetindeki bu kelimenin izafet terkibinden çıktığı, mebni olduğu görüşündedir. Âyetteki هم أشدّ terkibi ise, mübteda ve haberdir. هم zamiri أىّ kelimesine bitişmiştir, muzaf olmadığı zamanda da bu şekildeki irabı, icmaen kabul edilmiştir.

d- ياأيّها الناس **'Ey insanlar...'** ve ياأيّها النّبى **'Ey Nebi...'** ifadelerinde olduğu gibi, kendisinde lâmı tarif bulunan münadaya köprü vazifesi görür.

26- ايّا **Kelimesi**

Zeccâc'a göre bu kelime, gerçek isimdir. Cumhura göre de, zamirdir. Bu konuda ulema arasında farklı görüşler mevcuttur.

a- Bitiştiği kelime ile birlikte, zamir olur.

b- Tek başına zamirdir, soraki isim kendisine izafe edilmiştir. İzafe edilen bu isim, mütekellim veya gaib veya muhatabı belirler. فايّاى فارهبون **«...Yalnız benden korkun.»** (Nahl, 51.), بل ايّاه تدعون **«..Hayır, yalnız Ona yalvarırsınız..»** (Enâm, 41.) ايّاك نعبد **«Yalnız Sana ibadet ederiz...»** (Fatiha, 4.) âyetleri buna misaldir.

c -Tek başına zamirdir, kendisinden sonraki kelime, murad edileni açıklayan bir harftir.

d- Kendisinden sonra gelen zamire destek olur. Bu kelimenin müştak olduğunu iddia edenler, hataya düşmüştür. Yedi türlü okunması caizdir. Bunlar; hemze ile beraber ya'nın şeddesi ve tahfifi ile dört, hemzenin ها ya ibdali ile birlikte ها nın kesri ve fethi ile dört olmak üzere, sekiz vecihtir. Ancak ها nın fethi, يا nın şeddesi ile okunan şekli bundan istisna edilince, geride yedi vecih kalır.

27- أيّان **Kelimesi**

İstifham için kullanılan kelimedir. Bu kelime ile, İbnu Malik ve Ebu Hayyan'ın dediğine göre, sadece gelecek zamana ait soru sorulur. Mânası hakkında, ihtilaf edilmemiştir.

«e l - M a â n i» adlı eserde, mazi sigasında da kullanıldığı belirtilmiştir. Sekkâki ise; أيّان مرساها **«..gelip çatması ne zaman?..»** (Araf, 187.), أيّان يوم الدين **«Din günü ne zaman.»** (Zâriyât, 12.) âyetlerinde olduğu gib, yüceltme (tefhim) mevkiinde kullanılır. Nahviyyuna göre meşhur olan; kelimenin متى gibi tefhim ve başka maksatla da kullanılmasıdır. Nahviyyundan Ali b. İsa er-Rabaî, birinci görüştedir. Bunu «e l - B a s i t» adlı eserin müellifi de kabul etmiş, şânı yüce olan bir şey hakkında soru sormak için kullanılmıştır, demiştir.

Zemahşeri «K e ş ş â f»ında şöyle der: Bu kelime, أىّ kelimesinden müştak olup, فعلان vezninde gelmiştir, mânası أىّ وقت **'hangi vakit'** demektir. Aynı zamanda أوى fiilinden müştak olduğu da söylenir, أىّ فعل **'hangi iş'** mânasına gelir. Çünkü parça, bütüne bağlıdır ve ona dayanır. Bu görüş kabule şayan değildir. Kelimenin aslı أىّ آن veya أى أوان olduğu söylenir. أوان kelimesindeki hemze ile أىّ kelimesindeki ى hazfedilmiş vav ya'ya kalbolunmuş, sakin ya'da buna idgam edilmiştir. Bu kelime, إيّان şeklinde hemzenin kesri ile de okunmuştur.

28- أين Kelimesi

فأين تذهبون «**...nereye gidiyorsunuz?**» (Tekvîr, 26.) âyetinde görüldüğü gibi, mekân belirten sorudur. Mekân'da umumî şart olarak da kullanılır. أينما kelimesi, أينما يوجهه لا يأت بخير «**...onu nereye gönderse bir hayır getirmez.**» (Nahl, 76.) âyetinde görüldüğü gibi أين den daha umumî mânadadır.

29- ب Kelimesi

Harfi cerrdir, çeşitli mânaları vardır.

a- Bunların en meşhuru, ilsak mânasıdır. Sibeveyh buna sadece, ilsak mânası vermiştir. Başka mânalar verilirse bile, ilsak mânasından ayrılmayacağı söylenmiştir. «Ş e r h u' l - L u b b» adlı eserde müellif şöyle der: İlsak, fiilin mefulu bihe isalidir (bitişmesidir). İlsak bazen hakiki olur; مسحت يدى بالمنديل «**elimi mendile sildim**», فامسحوا برؤوسكم «**..ve başınızı meshedin..**» (Yani elinizle başınızı iyice meshedin.) فامسحوا بوجوهكم وايديكم منه... وامسحوا برؤسكم «**...ellerinizi ve yüzünüzü meshedin..**» (Mâide, 6.) örneklerinde olduğu gibi. Bazen de mecazi olur. واذا مرّوا بهم يتغامزون «**Onların yanlarından geçtikleri zaman bibirine kaş göz eder (ek onları küçümser)lerdi**». (Mutaffifîn, 30.) âyetinde olduğu gibi; yani onların yanlarından demektir.

b- Hemze gibi, lâzım fiili müteaddi yapmak için kullanılır. ذهب الله بنورهم «**Allah onların (gözlerinin) nurlarını giderdi.**» (Bakara, 17.) ولو شاء الله لذهب بسمعهم وابصارهم «**..Allah dileseydi elbette işitmelerini ve görmelerini de (alıp) götürürdü..**» (Bakara, 20.) âyetleri buna misaldir. انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت «**Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister.**» (Ahzâb, 33.) âyetinde olduğu gibi ليذهب fiili **giderdi, kaldırdı** demektir.

Müberred ve Suheyli; ب ile yapılan müteaddi ile, » ا « ile yapılan müteaddi arasında fark olduğu görüşündedir. ذهبت بزيد denildiğinde, **beraber gittiniz** mânası anlaşılır. Bu görüş, âyetle reddedilmiştir.

c- **Yardım dileme** mânasında kullanılır. Besmele'deki ب gibi, yapılacak bir işde kullanılan alete dahil olur. كتبت بالقلم **kalemle yazdım,** gibi

d- Sebeb bildirmede kullanılır. فكلا اخذنا بذنبه «**Hepsini günahlarıyla yakaladık..**», (Ankebut, 40.) انكم ظلمتم انفسكم باتخاذكم العجل «**..sizler buzağıyı (tanrı edinmekle kendinize) zulmettiniz**» (Bakara, 54.) âyetlerinde olduğu gibi, bir işin sebebini bildiren kelimeye dahil olur. Buna, bâ-i ta'lil adı da verilir.

e- مع gibi **beraberlik** mânasında kullanılır. اهبط بسلام منا وبركات عليك «**..esenlik ve bereketlerle (gemiden) in..**» (Hud, 48.) قد جاءكم الرسول بالحق «**..Resûl size Rabbinizden gerçeği getirdi..**» (Nisa, 170.) فسبح بحمد ربك «**Sen Rabbini hamd ile tesbih et..**» (Hicr, 98.) âyetleri buna misaldir.

f- في gibi **zaman ve mekân olarak, zarf** mânasında kullanılır. الآل لوط

نجيناهم بسحر **«yalnız Lût ailesini seher vakti kurtardık»** (Kamer, 34.) و لقد نصركم الله ببدر **«Nitekim Allah size Bedir'de de yardım etmişti..»** (Âl-i İmrân, 123.) âyetleri buna misaldir.

g– على gibi, **istilâ** mânasında kullanılır. من ان تأمنه بقنطار **«..yüklerle emanet bıraksan..»** (Âl-i İmrân, 75.) âyeti buna misaldir. Yani; عليه demektir. Bu mânaya geldiğine delil, قال هل آمنكم عليه الا كما امنتكم على اخيه من قبل **«Yakub dedi ki: Daha önce kardeşini size inandığım gibi onu da size inanayım, öyle mi?.»** (Yûsuf, 64.) âyetidir.

h– عن gibi, **mücaveze** mânasında kullanılır. فسأل به خبيرا **«..bunu, bir bilene sor.»** (Furkan, 59.) âyeti buna misaldir. Yani, عنه demektir. Bu manaya geldiğine delil, يسألون عن انبائكم **«..sizin haberlerinizi sorsunlar.»** (Ahzab, 20.) âyetidir. Bu harfin sadece istek için kullanıldığı da söylenir. Ayrıca bu mânaya gelmeyeceği de ifade edilir. نورهم يسعى بين أيديهم وبأيمانهم **«..onların nuru, önlerinden ve yanlarından koşar..»** (Tahrim, 8.), ويوم تشقق السماء بالغمام **«O gün ki gök beyaz bulutlarla parçalanır..»** (Furkan, 25.) âyetleri buna misaldir. âyetlerdeki takdir; عن أيمانهم ve عنه demektir.

ı– من gibi **teb'îz** mânasında kullanılır. عينا يشرب بها عباد الله **«bir kaynak ki Allah'ın kulları ondan içerler..»** (İnsan, 6.) âyeti buna misaldir. Yani, منها demektir.

i– الى gibi **gaye** mânasında kullanılır. وقد احسن بى **«..bana iyilik yaptı..»** (Yusuf, 100.) âyeti buna misaldir. Yani; الىّ demektir.

j– **Mukabele** mânasında kullanılır ve ivaz olan kelimelerin başına gelir. ادخلوا الجنة بما كنتم تعملون **«..yaptıklarınıza karşılık cennete girin..»** (Nahl, 32.) âyeti buna misaldir. Mutezilenin dediği gibi bunu, sebebiyet mânasına almadık. Çünkü ivaz olarak veren meccanen de verebilir. Müsebbib ise, sebebsiz gerçekleşmez.

k– **Tevkîd** mânasında kullanılır, ziyade harf olarak gelir. أسمع بهم وأبصر **«..ne güzel işitir, ne güzel görürler..»** (Meryem, 38.) âyetinde olduğu gibi, failde vucuben zaid olur. كفى بالله شهيدا **«..Allah'ın şahadeti kâfidir.»** (Nisa, 79.) âyetinde olduğu gibi, çoğunlukla caiz olarak gelir. Çünkü bu âyette lafza-i Celâl fail, شهيدا kelimesi ise hal veya temyiz olarak mansûb, ب harfi ise zaiddir, cümledeki bağı kuvvetlendirmek için dahil olmuştur. كفى بالله âyetinde الله kelimesi, fail olarak fiile bağlıdır.

İbnu'ş-Şecerî şöyle der: Âyetteki ب harfinin ziyade olarak gelmesi; Allah'ın destek olmasının, yücelik bakımından başkasının destek olmasına benzemediğini gösterir. Bu yüzden mânayı dikkate olarak, lafzı takviye edilmiştir. Zeccâc ise; ب harfinin كفى fiiline dahil olması, اكتفى mânasını kazandırmak için getirilmiştir, der.

miştir, der. İbnu Hişam; âyetteki bu harfin cümlede bir güzellik sağladığını ifade eder. Denilir ki; âyetteki fail mukadderdir. Takdiri: كفى الاكتفاء بالله **Yeterlilik bakımından Allah kafidir,** şeklindedir. Masdar hazfedilmiş, hazfedilene delâlet olmak üzere, mamulü kalmıştır. و فى mânasında كفى fiilinin failine harf ilave edilmez. فسيكفيكهم الله **«..onlara karşı Allah sana yeterlidir..»** (Bakara, 137.), و كفى الله المؤمنين القتال **«..Allah savaşta Müminlere (yardımıyla) yetti..»** (Ahzab, 25.) âyetleri buna misaldir.

ب harfi zaid olarak mefulun önüne gelir. و لاتلقوا بأيديكم الى التهلكة **«..kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız..»**(Bakara, 195.), و هزى اليك بجذع النخلة **«Hurma dallarını sana doğru silkele.»** (Meryem, 25.), فليمدد بسبب الى السماء **«..tavana bir ip uzatsın..»** (Hac, 15.), و من يرد فيه بالحاد بظلم **«..kim orada zulüm ile haktan sapmak isterse..»** (Hac, 25.) âyetleri buna misaldir.

Ayrıca, zaid olarak mübtedanın önüne gelir. بايكم المفتون **«Hanginizin fitnelenmiş olduğunu...»** (Kalem, 6.) âyeti buna misaldir. Yani أيكم **Hanginizin?** demektir. Âyetteki ب nin zarf olduğu söylenir. Yani; فى أى طائفة منكم **siz hangi taifedensiniz?** demektir.

ليس fiilinin ismine, ب harfi dahil olur. البرّ kelimesini mansub okuyan kurrâya göre, ليس البرّ أن تولوا وجوهكم **«Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir..»** (Bakara, 177.) âyeti buna misaldir.

ب harfi, menfi haberin önüne, zaid olarak gelir. و ما الله بغافل **«..Allah bilmez değildir..»** (Bakara, 74.) âyeti buna misaldir. Muceb (olumlu) haberin önüne geldiği de söylenir. جزاء سيئة بمثلها **«..(yaptıkları) kötülüğün cezası aynen verilir..»** (Yunus, 27.) âyeti, buna misal getirilmiştir.

ب harfi te'kid lafzına da dahil olur. يتربصن بأنفسهن **«..üç temizlik süresi kendilerini gözetenler..»** (Bakara, 228.) âyeti buna misal olarak gösterilmiştir. و امسحوا برؤسكم **«..başınızı meshedin..»** (Maide, 6.) âyetindeki ب harfinde ihtilaf edilmiştir. **İlsak, teb'îz, ziyade ve istiane** mânasına geldiği, kelâmda, hazif ve kalb olduğu söylenmiştir. Çünkü مسح fiili, kendisinden izale edilenne vasıtasız, izale edene ise ب harfi vasıtasıyla müteaddi olur. Bunun aslı, و امسحوا رؤسكم **başınızı da meshedin** şeklindeki takdirledir.

30- بل Kelimesi

Kendisinden sonra cümle geldiğinde **ıdrab** mânasında olur. و قالوا اتخذ الرحمن ولدا سبحانه بل عباد مكرمون **«Rahman çocuk edindi, dediler. O, (böyle şeylerden) yüce (münezzeh)tir. Hayır, onlar (melekler) ikram edilmiş kullardır.»** (Enbiya, 26.) أم يقولون به جنة بل جاءهم بالحق **«Yoksa onda bir delilik var mı, diyorlar? Hayır O hakkı getirdi..»** (Mü'minûn, 70.) و لدينا كتاب ينطق بالحق و هم لا يظلمون **«...katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır. -Herkesin yaptığı**

onda tesbit edilmiştir.) Onlara asla haksızlık edilmez.» (Mü'minûn, 62.) âyetlerinde olduğu gibi, idrabın mânası bazan, makablinin (kendinden öncekinin) hükmünü ibdal için, bazan da بل قلوبهم فى غمرة من هذا **«Fakat onların (inkarcıların) kalbleri, bundan gaflet içindedir..»** (Mü'minûn, 63.) âyetinde olduğu gibi, bir mânadan diğer mânaya intikal için gelir, kendisinden önceki cümle, eski halini korur. قد افلح من تزكى وذكر اسم ربه فصلى بل تؤثرون الحياة الدنيا **«Doğrusu mutluluğa ermiştir arınan; Rabbinin adını anan ve namaz kılan. Ama siz dünya hayatını üstün tutuyorunuz.»** A'lâ, 14-16.) âyetleri de buna misaldir.

İbnu Malik, «K â f i y e Ş e r h i n»de şöyle der: بل harfi, Kur'anda sadece bu mânada kullanılır. İbnu Hişam, bunu şüphe ile karşılar. Bu konuda İbnu Malik «e l - B a s î t» adlı eserin sahibinden önce, açıklamada bulunmuştur. İbnu Hacib, İbnu Malik'in görüşüne katılarak, «Ş e r h u' l - M u f a s s a l» adlı eserinde şöyle der: Müsbet cümlelerde birincinin ibdali, ikincinin isbatını düşünmek yanlıştır. Buna dair Kur'anda herhangi bir misal mevcut değildir. Eğer بل harfinden sonra müfred kelime gelirse بل, atıf harfi olur. Bunun da Kur'anda bir misali yoktur.

31- بلى **Kelimesi**

Elifi, aslından olan bir harftir. Aslının بل olduğu, ziyade bir elif ilave edildiği, imalesinden dolayı, müennes olduğu da söylenir.

Cümle içinde iki yerde kullanılır.

A- Kendisinden önceki nefyi reddeder. ما كنا نعمل من سوء بلى ان الله عليم بما كنتم تعملون **«..Biz hiç bir kötülük yapmıyorduk, (Melekler cevap olarak): Hayır, Allah sizin yaptıklarınızı biliyor.»** (Nahl, 28.) Yani, kötülüğü işlediniz, demektir. لا يبعث الله من يموت بلى وعدا عليه حقا **«..Allah ölen kimseyi diriltmez diye yemin ederler. Hayır diriltecektir, (bu) O'nun gerçek olarak üzerine vaittir..»** (Nahl 38.) Yani onlara yeniden can verir, demektir. زعم الذين كفروا ان لن يبعثوا قل بلى وربى لتبعثن **«İnkâr edenler, katiyen diriltilmeyeceklerini sandılar. De ki, Rabbım hakkı için mutlaka dirileceksiniz..»** (Teğabûn, 7.), قالوا ليس علينا فى الأميين سبيل.. بلى من أوفى بعهده واتقى.. **«..'ümmilere karşı bize bir sorumluluk yoktur' dedikleri için..», «Hayır, kim sözünü yerine getirir ve (günahtan) korunursa..»** (Âli İmrân, 75-76.), قالوا لن يدخل الجنة الا من كان هودا أو نصارى... بلى من اسلم وجهه لله وهو محسن **«Yahudi ve Hıristiyan olandan başkası cennete girmeyecek, dediler. Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse..»** (Bakara, 111-112.) وقالوا لن تمسنا النار الا اياما معدودة... بلى من كسب سيئة **«Bir de dediler ki: Sayılı bir kaç günün dışında bize asla ateş dokunmayacaktır.. Hayır, kim kötülük kazanır da..»** (Bakara, 80-81.) âyetleri buna misaldir.

b- Nefye dahil olan istifhama dahil olur. Bu durumda nefyin ibdalini ifade

eder. Ya: أليس زيد بقائم **Zeyd ayakta mıdır?** sorusuna بلى ile cevap verilen misalde olduğu gibi hakıki istifham olur veya ام يحسبون انالانسمع سرّهم و نجواهم بلى و رسلنالديهم يكتبون **«Yoksa biz onların sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmez miyiz sanıyorlar? Hayır, işitiriz ve yanlarında bulunan elçilerimiz de her yaptıklarını yazarlar.»** (Zuhruf, 80.), أيحسب الانسان ألّن نجمع عظامه . بلى **«İnsan bizim kendisinin kemiklerini bır araya toplamıyacağımızı mı sanıyor? Evet, toplarız..»** (Kıyame, 3-4.) âyetlerinde olduğu gibi, tevbihi istifham olur, veya ألست بربّكم قالوا بلى شهدنا **«..Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (demişti) 'Evet, (buna) şahidiz' dediler..»** (Araf, 172.) âyetinde olduğu gibi, takriri istifham olur. İbnu Abbas ve diğer sahabe şöyle der: Şayet bu âyetteki soruya نعم ile cevap verselerdi, kafir olurlardı. Şöyle ki: نعم kelimesi, haber verilen bir şeyin, menfi veya müsbet tasdik etmek için kullanılır. بلى kelimesini kullanmayıp نعم deselerdi, لست ربّنا **Hayır, Rabbımız değilsin,** demiş olacaklardı. Çünkü, بلى kelimesi nefyi iptal içindir. بلى cümlesindeki takdir, أنت ربنا **Sen Rabbımızsın** şeklinde olur.

Suheylî ve diğer ulema, takrîrî istifhamın muceb (olumlu) bir haber olup olmadığı hususunda tereddüde düşmüşlerdir. Bu yüzden Sibeveyh, أفلاتبصرون أم أنا خير **«..Görmüyor musunuz? Ben hayırlı değil miyim?»** (Zuhruf, 51-52.) âyetlerindeki أم kelimesini, bir önceki kelimeye bağlamaktan kaçınmıştır. Çünkü bu أم , müsbet ifadeden sonra gelmemiştir. Şayet müsbet cümleden sonra gelseydi, müsbeti tasdik bakımından نعم ile cevap verilirdi.

İbnu Hişam; müsbet cümleye ittifaken بلى ile cevap verilmez, sözü ulemayı müşkil durumda bırakmıştır, der.

32- بئس Kelimesi

Çekimi olmayan zem fiilidir.

33- بين Kelimesi

Rağıb: Bu kelime, iki şey arasındaki mesafeyi belirtmek için kullanılır, der. و جعلنابينهما زرعا **«..ortalarında da ekin bitirmiştik.»** (Kehf, 32.) âyeti buna misaldir. Bazan zarf, bazan da isim olarak kullanılır. لاتقدموا بين يدى الله و رسوله **«..Allah'ın ve Resulunün huzurunda öne geçmeyin..»** (Hucurat, 1.) فقدّموا بين يدى نجواكم صدقة **«..gizli konuşmanızdan önce sadaka verin..»** (Mücadele, 12.) فاحكم بيننا بالحقّ **«..Sen aramızda hak ile hükmet..»** (Sâd, 22.) âyetleri, zarf olarak geldiğine misaldir.

Bu kelime ancak, بين البلدين **'iki belde arasında'** misalinde olduğu gibi, mesafede, بين الرّجلين **'iki adam arasında'** ve بين القوم **iki kavim arasında** misallerinde olduğu gibi, sayısı iki veya daha yukarı olanlarda kullanılır. و من بيننا

وبينك حجاب «..ve seninle bizim aramızda bir perde var..» (Fussilet, 5.) فاجعل بيننا وبينك موعدا «..seninle bizim aramızda bir buluşma yeri ve zamanı tayin et..» (Tâhâ, 58.) âyetlerinde olduğu gibi, tekrar ettiği takdirde, vahdet mânasını gerektiren kelimeye izafe edilir. لقد تقطع بينكم «..aranızdaki bağlar kesilmiş..» (Enâm, 94.) âyetindeki بين kelimesi, zarf olarak mansub okunduğu gibi birleştirme mânasında, masdar ismi olarak merfû da okunur. ذات بينكم «..aranızı düzeltin..» (Enfâl, 1.), فلما بلغا مجمع بينهما «..iki denizin birleştiği yere varınca..» (Kehf, 61.) âyetlerinde olduğu gibi merfu veya mensup olarak okunması muhtemeldir.

34- ت Kelimesi

Kasem mânasında kullanılan, harfi cerdir. Sadece taaccüb ifade eder, الله lafzının önüne gelir. Zemahşerî «K e ş ş â f»ında; وتالله لأكيدن أصنامكم «**Allah'a yemin ederim ki, putlarınıza tuzak kuracağım..**» (Enbiya, 57.) âyetinin tefsirinde şöyle der: Kasem harflerinde asıl olan ب harfidir. واو ، ب nin yerine ت ise واو ın yerine kasem maksadiyle kullanılır. Âyetteki ت ise taaccüb mânasında ziyade harftir. Sanki; Hz. İbrahim(a.s.)'in وتالله لأكيدن أصنامكم ifadesi, Nemrud'un kuvveti zorbalığı karşısında söylenmiş çok cesaretli, insanı hayrete sürükleyen bir söz olmuş oluyor.

تبارك **kutludur,** mazi sigasında kullanılan bir fiildir. Ancak, الله lafzıyla birlikte gelir, çekimi de yapılmaz. Bu yüzden isim-fiil olduğu söylenir.

35- ثمّ Kelimesi

Hükümde ortaklık, tertib ve mühlet gibi üç hususu kendinde toplayan bir harftir. Bunların herbirinde ihtilaflı yönler vardır.

Hükümde ortak olma hususunda Kûfe uleması ve Ahfeş, bu kelimenin bazen ortaklık mânasına gelmeyip, ziyade olduğu inancındadır. Bu yüzden asla atıf edatı olmaz. حتى اذا ضاقت عليهم الارض بما رحبت وضاقت عليهم انفسهم وظنوا ان لا ملجا من الله الا اليه ثم تاب عليهم ليتوبوا «**...tevbelerini kabul buyurdu. Bütün genişliğiyle beraber arz başlarına dar gelmiş ve canları kendilerini sıktıkça sıkmış ve Allah'dan, yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı..**» (Tevbe, 118.) âyeti buna misaldir. Kûfelilerin bu görüşüne karşılık âyetteki اذا nın cevabı, mukadderdir şeklinde cevap verilir.

Tertib ve mühlet ifade etme özelliği konusunda, bir kısım ulema şu âyetlere dayanarak ثم kelimesinin sadece bu iki özelliği taşımadığı inancındadırlar: خلقكم من نفس واحدة ثم جعل منها زوجها «**Sizi bir tek candan yarattı, sonra ondan eşini meydana getirdi...**» (Zümer, 6.), وبدأ خلق الانسان من طين ثم جعل نسله من سلالة من ماء مهين ، ثم سوّيه «**..ve insanı yaratmağa çamurdan başladı. Sonra onun nes-**

lini bir özden, hakir bir sudan yaptı. Sonra onu düzeltti..» (Secde, 7-9.), وانى لغفار لمن تاب و آمن و عمل صالحا ثمّ اهتدى **«ve Ben, tevbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra da yola gelen kimseyi elbette çok bağışlayanımdır.** (Tâhâ, 82.) ذلكم وصّاكم به لعلّكم تتّقون ثمّ آتينا موسى الكتاب **«Korunmanız için size böyle tavsiye etti. Sonra Musa'ya kitap verdik ki..»** (Enâm, 153-154.)

Bu âyetlerdeki ثمّ kelimesi hüküm tertibi için değil, âyetlerde mevcut haberleri sıralamak için geldiği şeklinde cevap verilmiştir.

İbnu Hişam şöyle der: Buna başka türlü cevap vermek, daha uygun olur. Çünkü bu cevap, sadece tertibde geçerli olup, mühlet için geçerlilik yönü yoktur. Bu durumda iki haber arasında mühlet mevcut değildir. Tertib ve mühletin uygunluğunu doğrulayan cevap, birinci âyette ise سوّاه kelimesinin ikinciye değil birinci cümleye atfedildiğini, üçüncü âyette ise, hidayete devamın murad edildiğini belirten görüşlerdir.

Küfe uleması, ثمّ kelimesinin şart fiilinden sonraki muzari fiilinin önüne gelip nasbetmesinin cevazına dayanarak واو ve ف harfleri hükmünde kabul ederler. el-Hasan'ın kıraatına göre okunan şu âyeti, buna misal gösterirler: ومن يخرج من بيته مهاجرا الى الله ورسوله ثمّ يدرك الموت **«...Kim Allah ve Resulü için göç etmek amacıyla evinden çıkar da kendisine ölüm yetişirse..»** (Nisa, 100.) Bu âyetteki يدركه fiili, mensûb olarak okunmuştur.

36- ثَمّ **Kelimesi**

ث harfinin fethasıyla okunan bu kelime, uzaklık ifade eden bir isimdir. وازلفنا ثمّ الآخرين **«Ötekileri de buraya yaklaştırdık.»** (Şuara, 64.) âyeti buna misaldir. Bu kelime aynı zamanda çekimi yapılmayan bir harftir. Bu yüzden واذا رأيت ثمّ رأيت **«Nereye bakarsın (ki) görürsün.»** (Dehr, 20.) âyetindeki رأى kelimesini fiilinin mefulu olarak irab eden hataya düşmüştür. فالينا مرجعهم ثمّ الله شهيد على ما يفعلون **«...nihayet bize dönecekler. Sonra da Allah onların yaptıklarına şahittir.»** (Yunus, 46.) âyetindeki ثمّ kelimesi, bir kıraata göre ثَمّ şeklinde ث nin fethasıyla okunmuştur. Buna göre mâna; **orada Allah şahid olacaktır** demektir. Bu mânaya geldiğine delil هنالك الولاية لله الحقّ **«İşte böyle bir durumda hakimiyet, varlığından şüphe olmayan Allah'ındır..»** (Kehf, 44.) âyetidir.

Taberî; أثمّ اذا ما وقع آمنتم به **«..(azab) başınıza geldikten sonra mı inanacaksınız?»** (Yunus, 51.) âyetindeki ثمّ ye, هنالك mânasını verir, atıf edatı olmadığını söyler. Taberî burada, zamme ile okunan ثُمّ ile, fetha ile okunan ثَمّ yi birbirine karıştırmıştır.

Hattâb; «T e r ş î h» adlı eserinde şöyle der: ثمّ kelimesi, الى حيث **nereye kadar?** mânasında bir zarftır.

37- جعل Kelimesi

Ragıb şöyle der: جعل bütün fiillerde, umumî mâna taşıyan bir lafızdır. صنع . فعل ve benzeri fiillerden daha umumidir. Cümlede beş ayrı şekilde kullanılır:

a- صار ve طفق fiilleri gibi lâzım olur, müteadî olmaz. جعل زيد يقول كذا **Zeyd şöyle demeye başladı,** cümlesi buna misaldir.

b- أوجد fiili yerinde kullanılır. و جعل الظلمات والنور **«..karanlıkları ve aydınlığı var etti..»** (Enâm, 1.) âyetinde olduğu gibi, yalnız bir meful alır.

c- جعل لكم من أنفسكم أزواجا **«..size kendi nefislerinizden eşler yarattı.»** (Nahl, 72.), و جعل لكم من الجبال أكنانا **«..Dağlarda sizin için barınaklar yarattı..»** (Nahl, 81.) âyetlerinde olduğu gibi, bir şeyden başka bir şey meydana getirmek için kullanılır.

d- الذى جعل لكم الأرض فراشا **«O (Rab) ki, yeri sizin için döşek yaptı..»** (Bakara, 22.), و جعل القمر فيهن نورا **«Ve ayı bunların içinde bir nur yaptı..»** (Nuh, 16.) âyetlerinde olduğu gibi, bir halden diğerine geçişte kullanılır.

e- Bir şeyle başka bir şeye hükmetmekte kullanılır. Bu; و جاعلوه من المرسلين **«..onu Peygamberlerden yapacağız..»** (Kasas, 7.) âyetinde olduğu gibi ya hakikidir, و يجعلون لله البنات **«..Allah'a kızlar mal ediyorlar..»** (Nahl, 57.), الذين جعلوا القرآن عضين **«Onlar Kur'an'ı bölük bölük ettiler.»** (Hicr, 91.) âyetlerinde olduğu gibi ya da batıldır.

38- حاشا Kelimesi

حاش لله ما هذا بشرا **«..Allah için, hâşâ bu insan değildir..»** (Yusuf, 31.),حاش لله ما علمنا عليه من سوء . **«Hâşâ, Allah için (doğru söylemek lâzım) biz ondan hiçbir kötülük görmedik..»** (Yusuf, 51.) âyetlerinde olduğu gibi, tenzih mânasını taşıyan bir isimdir. Bu kelime; tenvinle okunan حاشالله kıraatına göre, براءة من الله **«Allah'dan bir savaş ilanıdır..»** (Tevbe, 1.) âyetinde olduğu gibi ne fiil, ne harftir. İbnu Mes'ud bu kelimeyi معاذالله ve سبحان الله gibi حاشا الله şeklinde izafetle okumuştur. Kıraatı seb'aya göre لام a dahil olur. Halbuki cer harfi, başka cer harfinin önüne gelmez. Kıraatı seb'aya göre bu kelimenin tenvinsiz okunması, lafız bakımından harfi cer olan حاشا ya benzediği için, mebnî olmasındandır. Bazı ulema bu kelimenin mebniliğinden dolayı isim-fiil olduğunu, أتبرأ **çekiniyorum** ve تبرأت **(o kadın) çekindi**, mânasına geldiği kanaatındadır. Bazı lehçelerde irabı yapıldığından, mebnî oluşu reddedilmiştir.

Muberred ve İbnu Cinnî; حاشا kelimesinin fiil olduğunu, yukardaki âyetin mânası; **'Yusuf (a.s.) Allah rızası için günah işlemekten uzak kaldı'** şeklinde olduğunu söylerler. Bu şekildeki tefsir, diğer âyet için geçerli değildir.

el-Fârisi şöyle der: حاشا kelimesi, cihet mânasında olan .الحشا kökünden

gelen bir fiildir. Mânası; **Yusuf (a.s.) bir köşeye çekilerek kendisinden istenileni yapmadı, mâsiyetten korunmuş oldu,** demektir. Kur'anda mevcut bütün حاشا kelimeleri, ancak istisnâ mânasında kullanılmıştır.

39- حتّى Kelimesi

الى gibi, bir şeyin son noktasını gösteren harftir. Fakat ikisi arasında bazı farklar vardır. حتى kelimesi ancak gerçek ismi, parçaları bulunan bir şeyin sonunu veya ona bitişik olan kelimeyi cer eder. سلام هي حتى مطلع الفجر «**O gece, ta tan yeri ağarıncaya kadar, emniyetlidir ve esenliktir.**» (Kadr, 5.) âyeti buna misaldir. Kendinden önceki fiil, yavaş yavaş gerçekleşir. حتى kelimesi, bir şeyin başlangıcına dayanmaksızın sonunu bildirir. Kendisinden sonra mukadder أن ile, mansûb muzari gelir, her ikisi birden mecrûr masdar ile te'vil edilir. Bu durumda حتى, üç mânada kullanılır.

a- الى harfine müradif olur. قالوا لن نبرح عليه عاكفين حتى يرجع الينا موسى «**(Hayır) dediler: Musa bize dönünceye kadar buna tapmaktan vaz geçmiyeceğiz!**» (Tâhâ, 91.) âyeti buna misaldir. Yani; **dönünceye kadar,** demektir.

b- Sebep bildiren كى harfine müradif olur. ولا يزالون يقاتلونكم حتى يردوكم عن دينكم «**..onlar yapabilseler sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşırlar..**» (Bakara, 217.), لا تنفقوا على من عند رسول الله حتى ينفضوا «**..Allah'ın elçisinin yanında bulunanlara infak etmeyin ki dağılıp gitsinler..**» (Munafikûn, 7.) âyetleri veya her iki mânayı ihtiva eden, فقاتلوا التى تبغى حتى تفئ الى أمر الله «**..Allah-ın buyurduğuna dönünceye kadar saldıran tarafla vuruşun..**» (Hucurat, 9.) âyeti buna misaldir.

c- İstisna edatı olan الا ya müradif olur. İbnu Malik ve diğer ulema; وما يعلمان من أحد حتى يقولا انّما نحن فتنة فلا تكفر «**..Biz bir fitneyeyiz, küfre gitmeyin, demedikçe kimseye bir şey öğretmiyorlardı..**» (Bakara, 102.) âyetini buna misal gösterirler.

الى ve حتى dan sonra gelen kelimenin, önceki kelimenin hükmüne girip girmediğini gösteren bir delil bulunursa, onunla amel edilir. Birinciye misal; وأيديكم الى المرافق «**..dirseklere kadar ellerinizi..**» (Maide, 6.) وأرجلكم الى الكعبين «**..topuklara kadar ayaklarınızı..**» (Maide, 6.) âyetidir. Çünkü sünneti nebeviyye, abdest alırken dirseklerle topukların abdest uzvuna dahil olduğunu beyan etmiştir. İkinciye misal: ثم أتموا الصيام الى الليل «**..Sonra ta gece oluncaya dek orucu tamamlayın..**» (Bakara, 187.) âyetidir. Çünkü oruçta müddet, gecenin başlaması vaktine kadardır. فنظرة الى ميسرة «**...bir kolaylığa çıkıncaya kadar beklemek..**» (Bakara, 280.) âyeti de buna misaldir. Şayet gaye olan ميسرة kelimesi hükme dahil olsaydı, bolluk anında da beklemek gerekirdi. Bu durum, alınacak meblağın istenmesine, alacaklının hakkının zayi olmasına sebeb olurdu.

Bu iki husustan birine delâlet eden herhangi bir durum bulunmazsa, şu dört ihtimal ortaya çıkar.

a- Her iki durumda galip olanı dikkate alarak حتى ile gelen gaye, makablinin hükmüne dahil olur. Çoğunlukla karine, الى dan sonra gelen gayenin önceki hükme dahil olmadığını, حتى dan sonra gelen gayenin, önceki hükme dahil olduğunu gösterir. Bu yüzden tereddüd anında hükmü buna hamletmek gerekir. Doğru olan da budur.

b- Gaye, her ikisinde de hükme dahil olur.

c- Gaye, her ikisinde de hükme dahil olmaz.

Bu iki durumun birbirine eşit olduğunun delili ومتّعناهم الى حين «..**ve onları bir süre daha yaşatmıştık..**» (Yunus, 98.) âyetidir. İbnu Mes'ud bunu حتى حين şeklinde okumuştur.

d- حتى harfi, ibtida-i kelamda (sözün başlangıcında) vaki olur, kendisinden sonra cümle gelir. Bu cümle isim cümlesi olduğu gibi, mazi veya muzari olmak üzere fiil cümlesi de olabilir. Merfû kıraata göre: وزلزلوا حتى يقول الرسول «..**Öyle sarsılmışlardı ki, nihayet peygamberle demişlerdi..**» (Bakara, 214.) ثم بدلنا مكان السيئة الحسنة حتى عفوا «**Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik de (insanlar) çoğaldılar.**» (Araf, 95.) حتى اذا فشلتم وتنازعتم فى الامر «..**Ne zaman ki, başarısızlığa düştünüz, savaş hususunda münakaşa ettiniz..**» (Âli İmrân, 152.) âyetleri buna misaldir.

İbnu Malik'e göre حتى, yukarıdaki âyetlerde harfi cer'dir. Son iki âyette muzmer ان ile اذا'yı cer etmiştir. Diğer ulema, bu görüşe karşıdır. حتى bazan atıf edatı olarak da gelir. Ancak, Kur'anda bunun örnekleri yoktur. Bununla çok az atıf yapılır. Bu bakımdan Küfe uleması حتى ile yapılan atfı kesinlikle reddederler. Huzeyl lehçesinde حتى nın ح sı ع na ibdâl edilir. İbnu Mes'ud da harfi bu şekilde okumuştur.

40- حيث Kelimesi

Zarf-ı mekândır. Ahfeş şöyle der: Gaye ifade eden kelimelere benzetilmek suretiyle, zamme üzere mebnî olarak zaman zarfı mânasında kullanılır. Cümlelere izafe edilmesi, izafet olmamış gibidir. Bu yüzden Zeccâc: من حيث لا ترونهم «..**sizin onları göremediğiniz yerden..**» (Araf, 27.) âyetinin irabını yaparken حيث dan sonra gelen cümlenin muzafun ileyh olmayıp, حيث ya sıla cümlesi olduğunu söyler. Yani حيث kelimesi, kendisinden sonra gelen cümleye muzaf da değildir, sıladır; cümle onun bir parçası da sayılmaz. el-Farisi, Zeccac'ın bu sözünden, cümlenin حيث ye sıla cümlesi olduğunu anlamışsa da, bu görüşü kabul edilmemiştir.

Bazı dilciler bu kelimeyi mureb kabul ederken, bazıları da iki sakinin bir

arada bulunmasından dolayı kesre üzerine, metni tahfif için de fetha üzerine mebnî kılarlar. من حيث لا يعلمون **«..bilmedikleri yerden..»** (Araf, 182.) âyetindeki حيث yü kesre, الله اعلم حيث يجعل رسالته **«Allah elçiliğini nereye koyacağını (el-çilik görevini kime vereceğini) bilir..»** (Enâm, 124.) âyetindeki حيث yü fetha okuyan kıraatlara göre bu âyetler, her iki görüşe misaldir. Meşhur olan حيث kelimesinin tasrîf edilmemesidir.

Bir kısım ulema son âyetteki حيث kelimesinin mefulu bih olabileceğine cevaz vermişler, zarf olamayacağını söylemişlerdir. Zira Cenab-ı Hak'kın bilgisi, şu veya bu mekâna göre değişmez. Bu yüzden âyetin mânası **Allahu Tealâ emir ve yasaklarını, göndereceği uygun yeri bilir,** şeklindedir. Bu bakımdan حيث yü nasbeden اعلم değil, onun delâletiyle gizli olan يعلم fiilidir. Çünkü ism-i tafdil, alim sigasıyla te'vil edilmedikçe mefulun bih olamaz.

Ebu Hayyan şöyle der: Zahir olan, âyetteki حيث kelimesini mecazî zarf olarak kabul etmek, اعلم kelimesini zarfa müteaddi olan âmil değerinde tutmaktır. Buna göre âyetin takdiri; الله انفذ علما حيث يجعل şeklindedir. Yani; **Allah emir ve yasaklarını nereye indireceğini bilir,** demektir.

41- دون **Kelimesi**

Bu kelime, فوق kelimesine zıd mânada, zarf olarak kullanılır. Meşhur kavle göre, fiil gibi çekimi yapılmaz. Bir rivayete göre de çekimi yapılır. ومنّا دون ذلك **«...ve bizden bunun dışında olan da var...»** (Cin, 11.) âyetinde merfû ve mansûb olarak iki şekilde okunur. Bu kelime bazan, غير mânasında isim olarak da gelir. أم اتخذوا من دونه آلهة **«...yoksa Ondan başka tanrılar mı edindiler?...»** (Enbiya, 24.) âyeti buna misaldir. Burada دونه ، غيره mânasındadır. Zemahşerî; **bir şeyin altında bulunan,** mânasına geldiğini söyler. حيث kelimesi bazen, durumda mevcut farklılık için kullanılır. Meselâ; زيد دون عمر **Zeyd değil Amr,** denildiğinde, şeref ve ilim bakımından aralarında fark olduğu anlaşılır. Kelime aynı zamanda daha geniş mânada kabul edilerek, **haddi aşma,** mânasında kullanılır. لا تتخذوا الكافرين أولياء من دون المؤمنين **«Mü'minleri bırakıp da kafirleri dost edinmeyin..»** (Nisa, 144.) âyeti buna misaldir.

42- ذو **Kelimesi**

Sahip mânasında bir isimdir. Marife isimleri cümlelerle nitelendirmek için الذى kullanıldığı gibi, cins isimlerle zevatı nitelemek için de ذو kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime, zamir ve müştak isimler dışında, sadece muzaf olarak kullanılır. Bazı ulema buna cevaz vermiş, İbnu Mesud'un kıraatı üzere okunan وفوق كلّ ذى عالم عليم (Yûsuf, 76.) âyetini buna misal getirmişlerdir. Ulemanın çoğu, âyetteki عالم kelimesini باطل kelimesi gibi masdar veya ذى kelimesinin, ziyade

kelime olduğunu söylemişlerdir.

Suheylî şöyle der: ذو ile izafe, صاحب ile izafeden daha şereflidir. Çünkü ذو kelimesi tâbie, صاحب kelimesi ise metbûa muzaf olur. أبو هريرة صاحب النبىّ **Ebu Hureyre, Peygamberin sahabesidir,** denildiği halde, النبىّ صاحب ابى هريرة **Peygamber, Ebu Hureyre'nin arkadaşıdır** denilmez. ذو kelimesinde ise ذو المال **mal sahibi,** ذو العرش **arşın sahibi,** denildiğinde, birinci ismin tâbi değil, metbu olduğunu görürüz. Böylece fark, kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Allahu Taâlâ Enbiya sûresinde وذاالنون **«..Balık sahibi..»** (87.) buyurmuştur. Bu âyette ذا kelimesi, balık mânasındaki نون kelimesine izafe edilirken, Nûn sûresinde ولاتكن كصاحب الحوت **«..Balık sahibi gibi olma..»** (48.) buyurmuştur. Her ikisinde de mâna aynıdır. Fakat her iki âyetteki ifadenin güzelliğine bakılırsa, ذا ile صاحب arasındaki farkın büyüklüğü ortaya çıkar. Çünkü Cenab-ı Hak balığı överken, izafeti daha şerefli olan ذا yı, الحوت yerine de النون u kullanmıştır. Çünkü bu kelime, surelerin evvelinde bulunuşundan dolayı, diğerinden daha şereflidir. الحوت kelimesinde ise bu özellik mevcut değildir. Bu yüzden Allahu Taâlâ Hz. Muhammed'e (s.a.v) Yunus aleyhisselâma benzemeyi yasakladığında صاحب ve الحوت kelimelerini kullanmıştır.

43- رُوَيْدًا Kelimesi

رود fiilinden, **mühlet** mânasında, ancak ism-i tasgîr olarak kullanılan bir isimdir.

44- رُبَّ Kelimesi

Bu kelime, harftir, hakkında sekiz ayrı görüş vardır.

a- Çoğu ulemanın benimsediğine göre, daima **taklîl (azlık)** mânasında kullanılır.

b- Daima **teksîr (çokluk)** mânasında kullanılır. ربّمايود الذين كفروا لو كانوا مسلمين **«Bir zaman gelir ki inkâr edenler, 'keşke müslüman olsaydık' derler.»** (Hicr, 2.) âyeti buna misaldir. Çünkü kâfirler, çoğu zaman Müslüman olmayı temenni ederler. Birinci görüşte olanlar, kâfirlerin dünyevî güzelliklere dalarak böyle bir temennide pek az bulunduklarını söylerler.

c- Çokluk ve azlıkta kullanılması müsavidir.

d- Çoğu zaman azlık, bazan da çokluk için kullanılır. Ben de bu görüşteyim.

e- Çoğu zaman çokluk, bazan da azlık için kullanılır.

f- Bu kelime, ne çokluk; ne de azlık için kullanılmıştır, aksine isbat harfidir, mânası ifadeden anlaşılır.

g- İftihar mevzûunda kullanıldığı zaman çokluk, onun dışındakilerde ise,

taklîl (azlık) ifade eder.

h- Belirsiz sayılarda taklil veya teksîr mânasında kullanılır. Bu durumda önüne ما gelerek cer ameline engel olur ve cümlenin başında bulunur. Bu takdirde, lafız ve mâna bakımından, çoğunlukla mazi fiillere dahil olur. Bazan de Hicr sûresi 2. âyetinde olduğu gibi, muzari fiile dahil olur. Bir rivayete göre; ونفخ فى الصور «..sûra da üflenmiştir..» (Kehf, 99.) âyetinde mâzi sigası muzari mânasına, Hicr sûresindeki âyette de, muzari sigası mâzi mânasında olduğu söylenir.

45- سين Kelimesi

Muzari fiile has, mânasını isikbale çeviren, onun bir parçası sayılan harftir. Bu yüzden fiile amil olma yönünden tesiri olmaz. Basra uleması; السين harfinin istikbale delaleti سوف ye göre daha yakın zaman ifade ettiği görüşündedir. İrabla uğraşanlar buna **tenfis** harfi derler. Mânası geleceğe ait olduğundan genişleme harfidir. Zira bu harf muzari fiilini zaman bakımından hâle bağlılıktan çıkarıp, geniş zamanı içine alan istikbale aktarır.

Bazı ulema da istikbale değil, devamlılık ifade ettiğini söylemiştir. ستجدون آخرين **«Başka bir takım insanlar da bulacaksın...»** (Nisa, 91.), سيقول السفهاء **«..bazı beyinsizler diyecekler..»** (Bakara, 142.) âyetleri buna misaldir. Çünkü bu son âyet, ما ولهم kavlinden sonra nâzil olmuştur. Bu yüzden âyetteki سين harfi istikbale değil, devamlılığı işaret için gelmiştir.

İbnu Hişam şöyle der: Nahivciler bu görüşe katılmazlar. Devamlılığın bilakis muzariden geldiğini, سين harfinin istikbal mânasını koruduğunu, devamlılığın ancak istikbalde gerçekleştiğini söylerler.

İbnu Hişam ayrıca; Zemahşerî'nin şöyle dediğini nakleder: Bu harf arzu veya nefret edilen işde kullanılırsa, bu işin muhakkak gerçekleşeceğini ifade eder. Fakat, bunu bu şekilde anlayana rastlamadım. Bu şöyle izah edilebilir: السين harfi fiilin husule gelmesinde vaad ifade eder. Vaad veya vaîd ifade eden fiile dahil oluşu; fiilin kuvvetlenmesini, mânasının gerçekleşmesini sağlar. Cenab-ı Hak Bakara sûresinde فسيكفيكهم الله **«..Onlara karşı Allah sana yeter..»** (137.) âyetiyle buna işaret etmiştir. Ayetteki سين nin mânası, bir müddet tehir edilse bile mutlaka gerçekleşeceğini ifade eder. Bunu Tevbe sûresinde açıklayarak اولئك سيرحمهم الله **«..Onlara Allah rahmet edecektir..»** (âyet, 71.) buyurmuştur. Bu âyetteki سين mutlak olarak rahmetin gerçekleşeceğini ifade eder. Bu kelime; سانتقم منك ifadesinde vaidi tekit ettiği gibi, vaadi de tekid eder.

46- سوف Kelimesi

Basra ulmasına göre سين gibidir. Ancak zaman bakımından daha geniş

bir mâna taşır. Çünkü bir kelimede harfin çokluğu, mânanın genişliğine delalet eder. Bazı ulemaya göre de, birbirine müradiftir. سوف kelimesi, başına لام harfi almakla سين den ayrılır. ولسوف يعطيك «**Sana elbette verecek..**» (Duha, 5.) âyeti buna misaldir.

Ebu Hayyân şöyle der: لام harfinin سين harfine dahil olması, لسيتدحرج misalinde olduğu gibi harekelerin ardarda gelmesiyle telaffuz ağırlığı hissedileceğinden mahzurlu görülmüştür.

İbnu Bâşbâz: سوف kelimesi çoğunlukla, tehdid ve vaid ifade eden sözlerde, سين de vaad ifade eden cümlelerde kullanılır. سوف bazan vaad ifade eden cümlelerde, سين de vaid ifade eden cümlelerde bazan kullanılır, der.

47- سواء Kelimesi

Eşit mânasında kullanılan bir kelimedir. مكانا سوى «**..uygun bir yerde olsun.**» (Tâhâ, 58.) âyetinde olduğu gibi سين kesre ile okuyan kıraata göre meksûr, سواء عليهم أأنذرتهم أم لم تنذرهم «**..onları korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir..**» (Bakara, 6.) âyetinde olduğu gibi fetha ile memdûd olur.

Vasıl mânasında kullanılır. فى سواء الجحيم «**..cehennemin ortasında.**» (Saffât, 55.) âyetinde olduğu gibi سين nin fethası ile memdûd okunur. سين nin fethası ile aynı şekilde **tamam** mânasına gelir. فى أربعة أيام سواء «**..tam dört günde takdir etti.**» (Fussilet, 10.) âyeti buna misaldir, yani tam dört günde demektir. واهدنا الى سواء الصراط «**..Bizi yolun ortasına (adalete) götür..**» (Sâd, 22.) âyeti de buna misaldir.

Kur'anı Kerim'de bu kelime, غير mânasında kullanılmamıştır. Bir rivayete göre kullanıldığı da söylenir. «e l - B u r h a n» sahibi Zerkeşî; فقد ضل سواء السبيل «**..düz yolu sapıtmış olur.**» (Maide, 12.) âyetini buna misal getirmiştir. Bu görüş, vehimden ibarettir. Kelbî'nin لا نخلفه نحن ولا انت مكانا سوى «**..ne senin ne de bizim caymıyacağımız uygun bir yerde olsun.**» (Tâhâ, 58. âyetindeki bu kelimenin istisna edatı olduğu, müstesnanın mahzuf bulunduğu şeklindeki sözü, bundan daha makbuldür. Âyetin takdiri; مكانا سوى هذا المكان **Bu mekândan başka bir mekân,** şeklindedir. Kirmanî bunu «e l - A c a i b» adlı eserinde zikrederek bu ihtimalin uzak olduğunu, kelimenin izafetsiz kullanılmadığını belirtir.

48- ساء Kelimesi

Bu kelime, çekimi yapılmayan, zem için kullanılan bir fiildir.

49- سبحان Kelimesi

Cenab-ı Hak'ka tesbih mânasında, masdardır. Daima mansûb olur, ya zahir müfred bir isme izafe edilir; سبحان الله وما انا من المشركين «**Allah'ı tenzih ede-**

rim, ben müşriklerden değilim.» (Yusuf, 108.), سبحان الذى اسرى **«Eksiklikten uzaktır O (Allah)..»** (İsra, 1.) âyetleri buna misaldir. Ya da zamire izafe edilir. سبحانه أن يكون له ولد **«..Haşa o çocuk sahibi olmaktan uzaktır..»** (Nisa, 171.), سبحانك لا علم لنا **«..bir bilgimiz yoktur, şüphesiz sen bilensin..»** (Bakara, 32.) âyetleri buna misaldir. سبحان kelimesi, fiili bulunmayan kelimelerdendir. Kirmanî «e l - A c a i b» adlı eserinde; Mufaddal'ın sesi yükselterek dua ve zikirde kullanıldığında سبّح fiilinden masdar olduğunu söylemesi, gariptir, der ve şu beyti nakleder.

قبح الاله وجوه تغلب كلّما سبح الحجيج وكبروا اهلالا

Hacıların her tesbih, tekbir, tehlil getirişlerinde Allah Taglib kabilesinin yüzünü karartsın.

İbnu Ebi Hatim; سبحان الله âyetinin mânasında İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Allahu Taâlâ zatını, kötülükten tenzih eder.

50- ظنّ **Kelimesi**

ان ظنّا أن يقيما حدود الله **«..Allah'ın sınırları içinde duracaklarına inandıkları takdirde..»** (Bakara, 230.) âyetinde olduğu gibi asıl mânası, tercihe dayanan itikattır. الذين يظنّون أنّهم ملاقو ربّهم وانهم اليه راجعون **«onlar ki, Rablerine kavucaklarını ve gerçekten ona döneceklerini bilirler.»** (Bakara, 46.) âyetinde olduğu gibi, kesinlik mânasında da kullanılır.

İbnu Ebi Hatim, Mucahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'anda mevcut her **zan** kelimesi, **yakîn** ifade eder.

Yukarıdaki birinci âyette olduğu gibi her zaman yakîn mânasında kullanılmaması, bu kelimenin geçtiği bir çok âyette müşkilât çıkarmaktadır. Zerkeşî «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Kur'anda bu iki mânayı birbirinden ayırmak için iki yol vardır;

a- Zan kelimesi, şükür ve sevap ifade eden cümlelerde **yakîn,** zem ve vaîd ifade eden cümlelerde **şek** mânasını taşır.

b- Kendisinden sonra ان i muhaffefe gelen her zan kelimesi, **şek** mânasındadır. بل ظننتم أن لن ينقلب الرسول **«Her halde siz zannetiniz ki resül dönmeyecek..»** (Fetih, 12.) âyeti buna misaldir. Kendisinden sonra ان i müşeddede gelen her **zan** kelimesi de **yakîn** mânasındadır. انى ظننت أنى ملاق حسابيه **«Ben hesabımla karşılaşacağımı sezmiştim zaten.»** (Hakka, 20.), وظنّ أنّه الفراق **«ve kendisi bunun ayrılık saati olduğunu anlar.»** (Kıyame, 28.) âyetleri buna misaldir. Bu âyet; وأيقن أنّه الفراق **Bunun ayrılık olduğunu yakîn kesbeder,** şeklinde de okunur. Bunun izahı şöyledir; ان yi müşeddede tekit ifade eder. **yakin** mânasına gelen kelimelere dahil olur; ان i muhaffefe ise bunun aksinedir, **şek** mânasına gelen kelimelere dahil olur. Bu yüzden ان i müşeddede علم fiilinden sonra gelmiştir. فاعلم أنه لا اله الا الله **«Bilin ki Allah'dan başka (gerçek) ilah yoktur.»** (Mu-

hammed, 19.), وعلم ان فيكم ضعفا «..sizde zaaf olduğunu bildi...» (Enfal, 66.) âyetleri buna misaldir. ان i muhaffefe ise, zan ifade eden fiilden sonra gelmiştir. وحسبوا الاّ تكون فتنة «Bir fitne kopmayacak sandılar...» (Maide, 71.) âyeti buna misaldir. Bunu Rağıb «M ü f r e d a t»ında zikreder. Bu kaideye uygun düşen وظنّوا ان لا ملجأ من الله «..yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı..» (Tevbe, 118.) âyetini misal getirir.

Bu âyette ان i muhaffefe ismin önüne, diğer âyetlerde ise fiilin önüne geldiği şeklinde cevap verilmiştir. Bunu Zerkeşî «e l - B u r h a n»ında zikreder ve «Kur'anın esrarından olan bu kaideyi unutma» şeklinde tavsiyede bulunur.

İbnu'l-Enbârî, Sa'leb'in şöyle dediğini nakleder: Araplar zan kelimesini; **ilim, şek ve kizb** mânasında kullanırlar. Şayet ilim ifade eden deliller, şek ifede eden delillerden kuvvetli ise zan kelimesi, aynen yakîn mânasını taşır, şek ifade eden deliller, yakîn ifede eden delillerden kuvvetli ise zan kelimesi, kizb mânasındadır. ان هم الاّ يظنّون «..**onlar sadece zannediyorlar.**» (Casiye, 24.) âyetinde olduğu gib يظنّون fiili, يكذبون **'yalancılar'** mânasındadır.

51– على Kelimesi

Bu kelime harf-i cerrdir, muhtelif mânalar taşır;

a– Bunların en meşhuru, **maddî ve manevî yönden i s t i l â** mânasını taşımasıdır. وعليها وعلى الفلك تحملون «**O (hayvanların) üzerinde ve gemilerin üzerinde taşınırsınız.**» (Mü'minûn, 22.), كل من عليها فان **(yer) üzerinde bulunan her şey yok olacaktır.**» (Rahman, 26.), فضّلنا بعضهم على بعض «..**kimini kiminden üstün kıldık..**» (Bakara, 253.) ولهم علىّ ذنب «**Hem benim üzerimde onlara karşı işlediğim bir günah vardır..**» (Şuarâ, 14.) âyetleri buna misaldir.

b– مع kelimesi gibi **beraberlik** mânası taşır. وآتى المال على حبّه «**...sevdiği malından verdi...**» (Bakara, 177.), وانّ ربّك لذو مغفرة للناس على ظلمهم «**...şüphesiz Rabbın, o (insan)ların zulümlerine karşı mağfiret sahibidir.**» (Ra'd, 6.) âyetleri buna misaldir.

c– من kelimesi gibi **ibtida** mânası taşır. اذا اكتالوا على الناس «..**İnsanlardan bir şey ölçüp aldıkları zaman..**» (Mutaffifîn, 2.) لفروجهم حافظون الا على أزواجهم «..**ırzlarını korurlar, ancak eşleri..**» (Mü'minûn, 5-6.) âyetleri buna misaldir. Bu iki âyetteki على kelimeleri من mânasındadır. احفظ عورتك الا من زوجتك **Eşinden başkasına yaklaşma,** sözü son âyetteki على nın من mânasına geldiğine bir delildir.

d– لام gibi, **ta'lîl** mânasına gelir. ولتكبّروا الله على ما هداكم «..**size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı tekbir etmenizi..**» (Bakara, 185.) âyeti buna misaldir. Buradaki على ، لام mânasında kullanıldığından لهدايته اياكم demektir.

e- فى gibi **zarfiyet** mânası taşır. ودخل المدينة على حين غفلة من اهلها **«Halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi..»** (Kasas, 15.), واتبعوا ما تتلو الشياطين على ملك سليمان **«Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar şeytanların uydurdukları sözlere uydular...»** (Bakara, 102.) âyetleri buna misaldir. Âyetteki على ملك **hükümranlığına** ifadesi, فى زمن ملكه **hükümranlığı zamanında,** demektir.

f- Bu kelime, الباء mânasını taşır. Ubeyy'in kıraatında olduğu gibi, حقيق على ان لا اقول على الله الا الحق **«Allah'a karşı gerçekten başkasını söylemek benim üzerime borçtur.»** (Araf, 105.) âyeti, ان şeklinde على nın ب mânasına geldiğine bir delildir.

على kelimesi; وتوكل على الحى الذى لايموت **«ve ölmeyene (diriye) tevekkül et..»** (Furkan, 58.) âyetinde **izafet** ve isnad mânasındadır. Yani **tevekküllünü Allah'a bağla ve O'na isnad et'** demektir. Buna göre âyetteki على istisna için kullanılan باء mânasındadır. كتب على نفسه الرحمة **«...O rahmet etmeyi kendi üstüne yazmıştır..»** (Enâm, 12.) âyetindeki على kelimesi, icab ve istihkâkı değil, Cenab-ı Hak'ın fad-lü keremini te'kid mânasında kullanılmıştır. ثم ان علينا حسابهم **«Sonra onların hesabını görmek bize düşer..»** (Gaşiye, 26.) âyetinde de cezalandırma, te'kid mânasında kullanılmıştır.

Bazı ulema şöyle der: Şayet nimet ile hamd birlikte zikredilirse, böyle bir cümlede على kelimesi kullanılmaz. Şayet yalnız nimet zikredilirse cümlede على kelimesi kullanılır. Bu yüzden Resulullah (s.a.v.) hoşuna giden bir şeyle karşılaştığında الحمد لله الذى بنعمته تتم الصالحات, hoşuna gitmeyen bir şeyle karşılaştığında ise الحمد لله على كل حال şeklinde niyazda bulunurdu.

Ahfeş'in belirttiğine göre على kelimesi, cerr ettiği zamir ile müteallikinin faili olan her iki zamir, aynı şahsa dönüyorsa, امسك عليك زوجك **«..eşini yanında tut..»** (Ahzab, 37.) âyetinde olduğu gibi isim olarak gelir. Bu konuya الى bahsinde, yukarıda temas edilmişti. ان فرعون علا فى الارض **«Firavun o yerde ululandı..»** (Kasas, 4) âyetinde görüldüğü üzere büyüklük mânasında kullanıldığında fiil olur.

52- عن **Kelimesi**

Harf-i cer'dir, çeşitli mânaları vardır;

a- فليحذر الذين يخالفون عن امره (Nur, 63.) âyetinde olduğu gibi en meşhur mânası, **mücavezedir.** Buna göre âyetin mânası; **Allah'ın emrine uymayıp ondan uzaklaştılar,** şeklindedir.

b- لاتجزى نفس عن نفس شيئا **«..o gün hiç kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez..»** (Bakara, 48.) âyetinde olduğu gibi **bedel** mânasındadır.

c- وماكان استغفار ابراهيم لأبيه الا عن موعدة «**İbrahimin babasına dua etmesi, sadece ona yaptığı bir vaadden ötürü idi..**» (Tevbe, 114.), ومانحن بتاركى آلهتنا عن قولك «**..Biz senin sözünle tanrılarımızı terk edecek değiliz...**» (Hud, 53.) âyetlerinde olduğu gibi, **sebep** mânasındadır. Birinci âyette لأجل موعدة **'vaad edilen vakit.'** ikinci âyette لقولك **'sözünle'** yerine geçmektedir.

d- فانّما يبخل عن نفسه «**..o ancak kendi nefsine cimrilik eder.**» (Muhammed, 38.) âyetinde olduğu gibi على mânasındadır.

e- يقبل التوبة عن عباده «**..kullarından tevbeyi kabul eden..**» (Tevbe, 104.) âyetinde olduğu gibi من mânasındadır. فتقبل من أحدهما «**..birinden kabul edilmiş...**» (Maide, 27.) âyeti, kelimenin bu mânaya geldiğine delildir.

f- يحرفون الكلم عن مواضعه «**..kelimeleri yerlerinden değiştiriyorlar..**» (Maide, 13.) âyetinde olduğu gibi بعد mânasındadır. من بعد مواضعه «**..yerlerinden..**» (Maide, 41.) âyeti, kelimenin bu mânaya geldiğine delildir. لتركبن طبقا عن طبق «**Siz mutlaka tabakadan tabakaya gireceksiniz.**» (İnşikâk, 19.) âyeti de عن kelimesinin بعد mânasına geldiğine dair başka bir misaldir.

عن kelimesinin önüne من harfi geldiğinde, isim olur. İbnu Hişam ثم لآتينهم من بين أيديهم ومن خلفهم وعن أيمانهم وعن شمائلهم «**Sonra (onların) önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım...**» (Araf, 17.) âyetini buna misal getirir ve âyetteki من harflerinin من nin kendisine değil, mecruruna atfedilmiştir, der.

53- عسى Kelimesi

Camid fiildir, çekimi yapılmaz. Bu yüzden bazı ulema bunun harf olduğunu iddia etmişlerdir. Mânası; sevilen bir şeyde temennî, sevilmeyen bir şeyde ise şefkat ifade eder. Şu âyette her iki mâna bir arada kullanılmıştır. وعسى أن تكرهوا شيئا وهو خير لكم وعسى أن تحبوا شيئا وهو شر لكم «**..Bazan hoşunuza gitmeyen şey hakkınızda iyi olabilir ve hoşunuza giden şeyde hakkınızda kötü olabilir..**» (Bakara, 216.)

İbnu Faris şöyle der: قل عسى أن يكون ردف لكم بعض الذى تستعجلون «**De ki; Belki de acele ettiğinizden bir kısmı ardınıza takılmıştır..**» (Neml, 72.) âyetinde olduğu gibi yakınlık ifade eder.

Kisâî ise; Kur'anda geçen haber durumundaki her عسى kelimesi, yukarıdaki âyette olduğu gibitek başına gelir, **umulur ki durum şöyle olur,** mânasını taşır. İstifham mevkiinde olursa فهل عسيتم ان توليتم «**Demek iş başına gelecek olursa..**» (Muhammed, 22.) âyetinde olduğu gibi müfred olarak gelmez, der. Ebu Ubeyde; bu durumda âyet **bunu öğrendiniz, başkalarına duyurdunuz mu,** mânasına gelir, der.

İbnu Ebi Hâtim ve Beyhaki, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler:

Kur'anda geçen her عسى kelimesi, gereklilik ifade eder. İmam Şafiî ise; Allah ile ilgili olduğunda, gereklilik ifade eder denildiğini belirtir.

İbnu'l Enbarî; Kur'an'daki عسى kelimeleri iki yer hariç, gereklilik ifade ettiğini söyler. Birincisi عسى ربكم أن يرحمكم **«..belki Rabbınız size acır..»** (İsra, 8.) âyetidir. Âyette, Beni Nadr kabilesi kastedilmektedir ki Allahu Taâlâ onlara merhamette bulunmadı, bilakis Resulullah (s.a.v.) kendileriyle savaşarak layık oldukları cezayı verdi, şeklindedir. İkincisi; عسى ربّه ان طلقكن أن يبدله أزواجا **«O sizi boşarsa, Rabbı ona sizden hayırlı, zevceler verir.»** (Tahrim, 5.) âyetidir. Fakat ifade edilen tebdil vaki olmamıştır. Bazı ulema, iki yerde yapılan bu istisnayı yersiz bularak, kaideyi umum mânada kabul etmişlerdir. Çünkü İsra âyetinde geçen merhamet, tevbelerinden dönmemeleri şartına bağlanmıştır. Nitekim aynı ayette: وان عدتم عدنا **«..Ama siz (bozgunculuk yapmaya) dönerseniz, biz de (sizi cezalandırmaya) döneriz..»** (İsra, 8.) buyurulmuştur. Tevbelerinden döndükleri için, Allah'ın azabını hak ettiler.

Tahrim suresinedeki âyette geçen tebdil ise, boşanma haline bağlı idi. Oysa talâk vaki olmadı, bu yüzden tebdil gerekmedi.

«K e ş ş â f», Tahrim sûresindeki عسى kelimesinin tefsirinde şöyle der: Bu kelimenin mânası; Allah'ın kullarını imrendirmesidir. Burada iki vecih vardır. Birincisi; zorbaların adeti üzere verdikleri cevaptır; belki, umulur ki gibi ifadeleri kullanmalarıdır. Onların bu gibi sözleri kesinlik ve katiyyet ifade eder. İkincisi عسى kelimesi, kulların ümitle korku arasında olmalarını öğretmek için kullanır.

Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında şöyle der: عسى ve لعل kelimeleri, Allahu Taâlâ'nın kelamında gereklilik, kulların kelamında ise ümit ve arzu ifade eder. Çünkü şek ve zan, kullarda görülen bir vasıftır. Halbuki Allahu Taâlâ bu gibi vasıflardan münezzehtir. Bu gibi lafızların kullanılma şekli nisbidir. Vukuu mümkün işlerde kullar şüpheye düştükleri, gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini kesinlikle ifade edemediklerinden, Allahu Taâlâ ise vukuu mümkün olan şeylerin vuku bulacağını kesinlikle bildiğinden, bu lafızlar iki ayrı mânaya nisbet edilirler. Bunlar Allah'a nisbeti, kesin ve kat'î nisbettir. Kullara nisbeti ise, şek ve zanna dayanan nisbettir. Bu yüzden عسى mânasındaki kelimeler bazan Allah katında mevcut gerçeklere göre, kesinlik mânası taşır. فسوف يأتى الله بقوم يحبهم ويحبونه **«..Allah yakında bir kavim getirir ki (O) onları sever, onlar da O'nu severler..»** (Mâide, 54.) âyeti buna misaldir. Bazen de kulların durumuna göre, şek mânasını taşır. فعسى الله أن يأتى بالفتح أو أمر من عنده **«...Belki Allah fethi getirir ya da kendi katından bir azab...»** (Maide, 52.) فقولا له قولا ليّنا لعلّه يتذكر أو يخشى **«Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır veya korkar.»** (Tâhâ, 44.) âyetleri buna misaldir.

Allahu Taâlâ, Hz. Musa ve Harun'u elçi olarak gönderdiğinde, Firavun'un

takınacağı tavrı biliyordu. Fakat âyet, Hz. Musa ile Harun'un içinden geçen ümit ve tamaha uygun olarak nazil olmuştur. Kur'an, Arap diliyle nazil olduğundan, onların diline uygun ifadelerle gelmiştir. Araplar bazan kesinlik ifade eden sözleri, belirli maksatlar için şek ifade eden lafızlarla birlikte kullanırlar.

İbnu Dahhâk şöyle der: عسى lafız ve mâna olarak mazi fiildir. Çünkü ilerde gerçekleşecek olan bir arzu, fiilen mevcuttur. Bazı ulema ise lafzan mazi, mânen müstakbel olduğunu söyler. Zira bu, gerçekleşmesi istenilen bir arzuyu dile getirir.

عسى kelimesi Kur'anda iki şekilde kullanılmıştır.

Birincisi açık ismi ref eder, bu isimden sonra أن ile birlikte, muzari fiil gelir. Bu durumda meşhur olan irabı, كان gibi amel eden nakıs mazi fiilin irabıdır. Ref ettiği kelime ismi, sonraki de haberi olur. Amel ve mâna bakımından قارب fiiline benzetilerek müteaddi veya قرب من أن يفعل terkibi menzilesinde ise, lazım fiil olduğunu, Sibeveyh ve Muberred ifade ederler. قرب menzilesinde lazım fiil olduğu ان يفعل ise failinden bedel-i iştimal yapıldığı da söylenir.

İkincisi; kendisinden sonra ان ile birlikte fiil gelir. Bu durumda olan عسى, Arapçada tâm fiildir. أن ve sılası أحسب الناس أن يتركوا ان يقولوا آمنا **«İnsanlar inandık demekle bırakılacaklarını mı sandılar?...»** (Ankebût, 2.) âyetinde olduğu gibi, عسى nın isim ve haberi yerine geçer.

54- عند Kelimesi

Zarf-ı mekândır. Bir yerde hazır olma ve kurbiyet mânasında kullanılır. Hazır olma ve yakınlık (kurbiyet) فلمّا رآه مستقرّا عنده قال هذا من فضل ربى **«(Süleyman) tahtı yanına yerleşmiş görünce dedi; 'Bu, Rabbimin lutfundandır.'..»** (Neml, 40.) سدرة المنتهى عندها جنّة المأوى **«Sidretü'l-Müntehada ki barınılacak cennet, onun yanındadır.** (Necm, 14-15.) âyetlerinde görüldüğü gibi ya hissî olur, veya فى مقعد صدق عند مليك مقتدر **«Güçlü padişahın huzurunda doğruluk koltuklarında (memnunluk içinde) dirler.»** (Kamer, 55.), قال الذى عنده علم من الكتاب **«Yanında kitabdan bir ilim bulunan kimse de ... dedi...»** (Neml, 40.) و انهم عندنا لمن المصطفين الاخيار **«Onlar bizim yanımızda seçkin ve hayırlı kimselerdir.»** (Sâd, 47.) بل أحياء عند ربهم يرزقون **«...bilâkis onlar diridirler. Rabbleri katında rızıklandırılmaktadırlar.»** (Âli İmrân, 169.) ابن لى عندك بيتا فى الجنة **«..o şöyle demişti: 'Rabbim, bana yanında cennetin içinde bir ev yap'...»** (Tahrîm, 11.) â-âyetlerinde görüldüğü gibi, mânevi olur. Bu âyetlerdeki عند kelimesinden murad; teşrifin yakınlığı, makamın yüceliğidir.

Bu kelime ayrıca zarf veya özeilikle من ile mecrur olarak kullanılır. فمن عندك (Kasas, 27.) و لما جاءهم كتاب من عند الله **«Ne zaman ki onlara Allah katından, yanlarında bulunan (Tevrat)ı doğrulayan bir kitab geldi..»** (Bakara, 89.) âyet-

leri buna misaldir. اذالقلوب لدى الحناجر كاظمين «..yürekler, gırtlaklara dayanmıştır.» (Mümin, 18.), لدى الباب «..kapının yanında..» (Yusuf, 25.), وما كنت لديهم اذ يلقون اقلامهم ايهم يكفل مريم «...Meryem'e hangisi kefil olacak diye kalemlerini atıp kur'a çekerlerken sen onların yanında değildin..» (Âl-i İmrân, 44.) وماكنت لديهم اذ يختصمون «..çekiştikleri zaman da sen yanlarında değildin.» (Âl-i İmrân, 44.) âyetlerinde olduğu gibi لدى ve لدن kelimeleri, عند kelimesi yerine kullanılır اتيناه رحمة من عندنا وعلمناه من لدنا علما «...biz ona katımızdan bir rahmet vermiştik ve ona katımızdan bir ilim öğretmiştik.» (Kehf, 65.) âyetinde olduğu gibi, müştereken kullanılmıştır. Şayet âyetteki bu kelimeler عند yahut لدن ile gelmiş olsalardı gene de doğru olurdu. Fakat tekrardan kaçınmak için aynı lafızla gelmiştir. وما كنت لديهم «...yanlarında değildin...» (Âl-i İmrân, 44.) âyetinde aralarındaki mesafenin uzaklığından dolayı لدى nin tekerrür etmesi uygun düşmüştür.

لدى ، عند ve لدن arasında, kullanıldıkları yer ve mâna bakımından altı yönden birbirlerinden ayrılırlar.

عند ve لدى kelimeleri, ibtidai gaye için kullanıldıkları gibi başka mânada da kullanılır, لدن kelimesi ise, sadece ibtidai gaye için kullanılır.

عند ve لدى kelimeleri, cümlede bazan fazla olarak gelir. وعندنا كتاب حفيظ «..yanımızda zapteden (tescil eden) bir kitap vardır.» (Kaf, 4.) ولدينا كتاب ينطق بالحق «...Katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır.» (Mü'minun, 62.) âyetleri buna misaldir. Fakat لدن kelimesi cümlede fazla olarak gelmez.

لدن kelimesinin من ile cerri, nasbından daha çoktur. Hatta Kur'an'da mansûb olarak gelmemiştir. عند kelimesinin mecrûr olarak gelmesi çok görüldüğü halde, لدى kelimesi asla cer kabul etmez. عند ve لدى kelimeleri murab olurken, لدى kelimesi çoğu lehçelerde mebnî olur.

لدن kelimesi, لدى ve عند kelimelerinin aksine cümleye bazan ilave edilir, bazan da ilave edilmez.

Ragıb şöyle der: لدن kelimesi, عند kelimesinden daha mânalı ve daha beliğdir. Zira bu, bir işin son bulmak üzere olduğuna delalet eder. عند kelimesi iki yönden لدن kelimesinden daha kuvvetlidir. لدى nin aksine, zât ve mânalara zarf olur. عند kelimesi, şimdiki zaman ile geçmiş zamanda kullanılır. لدى ise ancak şimdiki zamanda kullanılır. Bunu İbnu'ş-Şecerî ve başkaları zikretmiştir.

55- غير Kelimesi

Devamlı olarak muzaf halinde gelen, müphem bir isimdir. iki zıt arasına girmedikçe marife olarak gelmez. Bu yüzden غير المغضوب عليهم «Kendilerine gazap edilmişlerin...» (Fatiha, 7.) âyetinde marife isme sıfat olması caiz olmuştur. Halbuki aslında, nekre kelimeye sıfat olarak kullanılır. فنعمل غير الذى كنا نعمل «(orada eski) yaptıklarımızdan başkasını yapalım.» (Âraf, 53.) âye-

ti buna misaldir.

Eğer yerine لا harfinin gelmesi uygun düşerse, hâl mevkiinde olur, yerine الا nın gelmesi uygun düşerse, istisnâ mevkiinde olur. Bu durumda الا dan sonra gelen ismin irabı gibi irab edilir. غير kelimesi, القاعدون nun sıfatı olduğu için; لايستوى القاعدون من المؤمنين غير اولى.. **«İnananlardan özürsüz olarak yerlerinde oturanlar ile...bir olmaz...»** (Nisa, 95.) âyetinde merfu okunmuştur. Veya; مافعلوه الا قليل **«...pek azı hariç bunu yapmazlardı...»** (Nisa, 66.) âyetinde olduğu gibi istisna kabul edilerek bedel olmak üzere merfu okunmuştur. Veya bedel olmaksızın, istisna edatı ile mensûb, veya مؤمنين kelimesinin sıfatı olarak mecrur okunmuştur.

Ragıb «M ü f r e d a t»ında غير kelimesinin değişik mânalarda kullanıldığını söyler:

a- Müsbet mâna ifade etmeksizin, sadece menfi mânada kullanılır. مررت برجل غير قائم cümlesi buna misaldir. Yani; لاقائم demektir. و من أضل ممن اتبع هواه بغير هدى من الله **«...Allah'dan bir yol gösterici olmadan yalnız kendi keyfine uyandan daha sapık kim olabilir?..»** (Kasas, 50.) و هو فى الخصام غير مبين **«...mücadelede, açık olmayan,...»** (Zuhruf, 18.) âyetleri buna dair misallerdir.

b- غير kelimesi الا mânasında kullanılır, kendisiyle istisna yapılır, nekreye sıfat olur. مالكم من اله غيره **«...sizin ondan başka tanrınız yoktur...»** (Araf, 85.) هل من خالق غير الله يرزقكم **«...Allah'dan başka size rızık verecek bir yaratıcı var mı?...»** (Fatır, 3.) âyetleri buna misaldir.

c- Bir şeyin maddesini değil, şeklini nefiy için kullanılır. الماء حار غيره اذا كان باردا **Sıcak su, vasfı itibariyle soğuk suyun aynı değildir,** cümlesi ile كلما نضجت جلودهم بدلناهم جلودا غيرها **«..derileri piştikçe onlara başka deriler vereceğiz ki...»** (Nisa, 56.) âyeti buna misaldir.

d- Zatı ilgilendiren mânalarda kullanılır. بما كنتم تقولون على الله غير الحق **«...Allah'a gerçek olmayanı söylemenizden...ötürü...»** (Enâm, 93.), أغير الله أبغى ربا **«...Ondan başka Rabb mı arayayım?...»** (Enâm, 164.), ائت بقرآن غير هذا او بدله **«...'Bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir'...»** (Yunus, 15.) يستبدل قوما غيركم **«...yerinize başka bir kavim getirir de...»** (Muhammed, 38.) âyetleri buna misaldir.

56- ف Kelimesi

Bu kelime değişik şekillerde kullanılır.

a- Atıf edatıdır. Bu da üç mânaya gelir.

1- Tertîb içindir. فوكزه موسى فقضى عليه **«...Musa' da ötekine bir yumruk indirip işini bitirdi...»** (Kasas, 15.) âyetinde olduğu gibi ya manevi olur, ya da فازلهما الشيطان عنها فاخرجهما مما كانا فيه **«Derken şeytan onları(n ayağını) oradan**

kaydırdı, içinde bulundukları (nimet yurdu)ndan çıkardı..» (Bakara, 36.), سألوا موسى أكبر من ذلك فقالوا أرنا الله جهرة **«..Musa'dan, bundan daha büyüğünü isteyip, 'Allah'ı bize açıkca göster'.»** (Nisa, 153.), ونادى نوح ربه فقال رب **«Nuh seslendi: 'Rabbım' dedi..»** (Hud, 45.) âyetlerinde olduğu gibi, mufassal cümleyi mücmele atfetmek üzere zikrî olur. el-Ferrâ, ف kelimesinin tertib mânasına geldiğini ka-kabul etmez, وكم من قرية أهلكناها فجاءها بأسنا **«Nice kent(ler) helak ettik, gece yatarlarken...»** (Araf, 4.) âyetini buna delil getirir. el-Ferrâ'nın bu itirazına, âyetin; **«Onun helakini murad ettik»** mânasında olduğu şeklinde cevap verilir.

2– Takip içindir. Bu, her cümlenin özelliğine göre değişir. Bu yönüyle أنزل من السماء ماء فتصبح الارض مخضرة **«...gökten su indirdi de arz yeşeriyor..»** (Hac 63.), خلقنا النطفة علقة فخلقنا العلقة مضغة **«...nutfeyi alakaya çevirdik, alakayı da bir çiğnemlik ete çevirdik...»** (Mü'minun, 14.) âyetlerinde olduğu gibi, terâhî (zaman farkı) nazarı itibara alınmaz.

3– Ekseriyetle sebep bildirir. فوكزه موسى فقضى عليه **«...Musa da ötekine bir yumruk indirip işini bitirdi...»** (Kasas, 15.) فتلقى آدم من ربه كلمات فتاب عليه **«Adem, Rabbından bir takım kelimeler aldı, bunun üzerine onun tevbesini kabul etti.»** (Bakara, 37.) لآكلون من شجر من زقوم - فمالئون منها البطون - فشاربون عليه من الحميم **«Elbette, bir ağaçtan, bir zakkum ağacından yiyeceksiniz. Onunla karınları dolduracaksınız üzerine de kaynar su içeceksiniz.»** (Vakıa, 52-54 âyetleri buna misaldir. فراغ إلى أهله فجاء بعجل سمين فقربه اليهم **«..gizlice ailesinin yanına gitti, semiz bir buzağı getirdi. Onu önlerine yaklaştırdı.»** (Zâriyat 26-27) فأقبلت امرأته في صرة فصكت وجهها **«Karısı çığlık içinde geldi. Yüzüne vurarak:..»** (Zâriyat, 29.), فالزاجرات زجرا فالتاليات ذكرا **«Bağırıp sürenlere... Zikir okuyanlara** (Sâffât, 2-3.) âyetlerinde olduğu gibi bazen, yalnız tertib için kullanılır.

b– Atıf kastedilmeksizin, sadece sebep bildirmek için kullanılır. انا أعطيناك الكوثر فصل **(Sana Kevseri vermedik mi, namaz kıl..»** (Kevser, 1-2.) âyetleri buna misaldir. Zira inşâi cümle haber cümlesine veya bunun aksi, birbirine atfedilmez.

c– Şart cümlesi olarak gelmesi uygun olmadığından, cevap cümlesini şarta bağlamak için kullanılır. Bu da; ان تعذبهم فانهم عبادك **«Eğer onlara azab edersen, onlar senin kullarındır...»** (Maide, 118.) وان يمسسك بخير فهو على كل شئ قدير **«...eğer sana bir hayır dokunursa, şüphesiz o, her şeyi yapabilendir.»** (Enâm, 17.) âyetlerinde olduğu gibi ya isim cümlesi, ان ترنى أنا أقل منك مالا وولدا فعسى ربى أن يأتين **«...Gerçi sen beni malca ve evlatca senden az görüyorsun ama Rabbim bana senin bağından daha iyisini verebilir.»** (Kehf, 39-40.) ومن يفعل ذلك فليس من الله في شيء **«...Kim böyle yaparsa Allah'dan bir şeyi kalmaz...»** (Âli İmrân, 28.), ان تبدوا الصدقات فنعما هي **«Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel»** (Bakara, 271.), ومن يكن الشيطان له قرينا فساء قرينا **«kimin arkadaşı şeytan olursa,**

arkadaş bakımından hali çok yamandır.» (Nisa, 38.) âyetlerinde olduğu gibi fiili câmid olan fiil cümlesi veya قل ان كنتم تحبون الله فاتبعونى **«De ki, Allahı seviyorsanız bana tabi olun ki..»** (Âli İmrân, 31.), فان شهدوا فلا تشهد معهم **«...eğer (onlar) şahitlik ederlerse sen onlarla beraber şahitlik etme..»** (Enâm, 150.) âyetlerinde olduğu gibi inşâî cümle, ان أصبح ماؤكم غورا فمن يأتيكم بماء معين **«..eğer suyunuz çekilirse, size kim bir akarsu getirebilir?..»** (Mülk, 30.) âyetinde hem isim, hem de inşâî cümle bir araya gelmiştir, veya: ان يسرق فقد سرق أخ له من قبل **«...eğer çaldıysa bundan önce de kardeşi çalmıştı»** (Yusuf, 77.) âyetinde olduğu gibi lafzan ve mânen mazi fiili, veya من يرتد منكم عن دينه فسوف يأتى الله بقوم **«..sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah yakında öyle bir kavim getirecek ki...»** (Maide, 54.) وما يفعلوا من خير فلن يكفروه **(Yaptıkları hiç bir iyilik inkar edilmeyecektir...»** (Âli İmrân, 115.) âyetlerinde olduğu gib istikbal harfi bulunan cümle olur.

ف Kelimesi, cevabı şarta bağladığı gibi, cevaba benzeyen cümleyi, şarta benzeyen cümleye de bağlar. ان الذين يكفرون بايات الله ويقتلون النبيين **«O, Allah'ın âyetlerini inkâr edenler haksız yere Peygamberleri öldürenler...»** (Âl-i İmrân, 21.) âyeti buna misaldir.

d- ف Kelimesi, ziyade olarak gelir. Zeccâc, هذا فليذوقوه حميم وغسّاق **«İşte onu tadsınlar: (O) kaynar su ve irindir!»** (Sâd, 57.) âyetini bu kabilden sayar. Âyetteki حميم kelimesinin haber olduğu, mübteda ile arasındaki cümlenin mutarıza cümlesi durumunda bulunduğundan Zeccâc'ın bu görüşü reddedilmiştir. el-Farisi; بل الله فاعبد **«Hayır, yalnız Allah'a kulluk et...»** (Zümer, 66.) âyetini, başkaları da ولمّا جاءهم كتاب من عند الله ... فلمّا جاءهم ما عرفوا **«Ne zaman ki onlara Allah katından, yanlarında bulunanı (Tevrat'ı) doğrulayıcı bir kitap geldi... o bildikleri (Kur'an) kendilerine gelince..»** (Bakara, 89.) âyeti buna misal getirirler.

e- ف Kelimesi, isti'naf için gelir. كن فيكون **«...o da hemen oluverir.»** (Bakara, 117.) âyeti nun'un ref'i ile buna misaldir.

57- فى Kelimesi

Harfi cer'dir. Çeşitli mânaları vardır.

En meşhuru, mekân veya zaman zarfı olmasıdır. غلبت الروم فى أدنى الارض وهم من بعد غلبهم سيغلبون فى بضع سنين **«Rum(lar) yenildi; en yakın bir yerde. Onlar, (bu) yenilgiden sonra yeneceklerdir. Bir kaç yıl içinde...»** (Rum, 2-3.) âyetlerinde olduğu gibi hakiki zarf, veya ولكم فى القصاص حياة **«...kısasta sizin için hayat vardır...»** (Bakara, 179.), لقد كان فى يوسف واخوته آيات **«Andolsun, Yusuf ve kardeşlerinde ibretler vardır...»** (Yusuf, 7.), انا لنراك فى ضلال مبين **«...Biz seni açık bir sapıklık içinde görüyoruz.»** (Araf, 60.) âyetlerinde olduğu gibi mecazi zarf olur.

b- مع kelimesi gibi **beraberlik** mânasında kullanılır. ادخلوا في أمم «..**sizden önce geçenlerle girin...**» (Araf, 38.) في تسع آيات «...**dokuz mucize içindedir...**» (Neml, 12.) âyetleri buna misaldir.

c- **Sebep** mânasında kullanılır. فذلكن الذي لمتنني فيه «...**işte siz beni bunun için kınamıştınız!**» (Yusuf,32.) لمسكم في ما أفضتم فيه (Nur, 14) âyetleri buna misaldir.

d- **İstilâ** mânasında kullanılır. ولأصلبنكم في جذوع النخل «...**ve sizi hurma dallarına asacağım...**» (Tâhâ, 71.) âyeti buna misaldir.

e- Sebep bildiren باء mânasında kullanılır. يذرؤكم فيه «..**Bu (düzen içi)nde sizi üretiyor..**» (Şurâ, 11.) âyeti buna misaldir.

f- الى mânasında kullanılır. فردوا أيديهم في أفواههم «..**(öfkelerinden) ellerini ağızlarına koydular.**» (İbrahim, 9.) âyeti buna misaldir.

g- من mânasında kullanılır. ويوم نبعث في كل أمة شهيدا «**Her ümmet içinde, kendilerinden kendi üzerlerine bir şahit getirdiğimiz gün..**» (Nahl, 89.) âyeti, diğer bir âyetin delâletiyle buna misaldir.

h- عن mânasında kullanılır. فهو في الآخرة أعمى «...**ve o, ahirette de kördür...**» (İsrâ, 72.) âyeti buna misaldir. Yani, ahiret ve güzelliklerinden demektir.

ı- **Mukayese** mânasında kullanılır. Bu durumda في harf-i cerri tercih edilenle, kendisine tercih olunan iki kelime arasına girer. فما متاع الحياة الدنيا في الآخرة الا قليل «...**Ama dünya hayatının geçimi, ahiretin yanında pek azdır.**» (Tevbe, 38.) âyeti buna misaldir.

i- Ziyade harf olarak te'kid için kullanılır. وقال اركبوا فيها «**'Haydi, (geminin içine) binin' dedi...**» (Hud, 41.) âyeti buna misaldir, yani اركبوها **'ona binin'** demektir.

58- قد Kelimesi

İster mâzi, ister muzari olsun önüne nasb, cezm ve istikbal ifade eden harflerden mücerred, müsbet, haberî ve mutasarrıf fiillere mahsus bir harftir. Bu harfin çeşitli mânaları vardır.

a- Mazi fiil ile kullanıldığında, **tahkîk** ifade eder. قد أفلح المؤمنون «**Felaha ulaştı o Mü'minler.**» (Mü'minun, 1.), قد أفلح من زكاها «**Nefsini temizleyen iflah olmuş.**» (Şems, 9.) âyetleri buna misaldir. Bu mânada kullanılan قد, kaseme cevap olarak vaki olan fiil cümlelerinde, te'kid yönünden cevap olarak kullanılan isim cümlelerindeki انّ ve لام gibidir.

b- Ayrıca mazi fiil ile geldiğinde, yapılacak işin yaklaştığını göstermek üzere, takrîb mânasında kullanılır. Meselâ; قام زيد denildiğinde Zeyd'in kalkışının yakın veya uzak maziye delaleti muhtemeldir. Şayet; قد قام denilecek olursa, Zeyd'in yakında kalktığı anlaşılır.

Nahiv uleması: Bazı hükümler, harfin bu özelliğine dayanır, demiştir. نعم ،

ليس ، عسى ve بئس fiillerine dahil olmaması, bu özelliklerinden biridir. Çünkü bu fiiller, durum bildirir. Hasıl olan bir şeyin yaklaştığını zikretmenin lüzumu yoktur. Ayrıca bu fiiller, zaman mefhumu taşımazlar.

Hâl mevkiinde olan mazi fiile dahil olmasının vucubiyeti de diğer bir özelliğidir. Bu, ومالنا الا نقاتل فى سبيل الله وقد اخرجنا من ديارنا **«Dediler: Bizler neden Allah yolunda savaşmıyalım ki, oysa biz yurtlarımızdan sürüldük...»** (Bakara, 246.) âyetinde olduğu gibi ya zahiridir veya هذه بضاعتنا ردّت الينا **«...İşte sermayemiz de bize geri verilmiş...»** (Yusuf, 65.), أو جاؤكم حصرت صدورهم **«...yürekleri sıkılarak size gelenler...»** (Nisa, 90.) âyetlerinde olduğu gibi, mukadderdir. Küfe uleması ile Ahfeş, bunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: قد harfi olmaksızın, ekseriyetle hâl vaki olduğundan buna ihtiyaç yoktur.

Seyyid Cürcanî ve hocamız Kâfiyeci, Basra ulemasının bu konudaki görüşlerinin yanlış olduğunu söyler. Bunun sebebi; hâl lafzının mahiyetini ayırt edememeleridir. Çünkü قد ile ifade edilen yakınlık durumu, zamanla ilgilidir. Bir şeyin durumunu bildiren hâl ise, sıfatla ilgilidir. Bu iki mâna, bu yüzden birbirinden farklıdır.

c- Muzari fiili ile birlikte, azlık ifade eder. İbnu Hişam, «e l - M u ğ n î» adlı eserinde bunun ikiye ayrıldığını قد يصدق الكذب **Yalancılar bazen doğru söyler** misalinde olduğu gibi fiilin az vuku bulduğunu, قد يعلم ما أنتم عليه **«O, sizin ne üzerinde bulunduğunuzu bilir...»** (Nur, 64.) âyetinde olduğu gibi, müteallıkın azlığını belirtir. Buna göre âyetin mânası; **«onların içinde bulundukları durumla ilgili malumatı, Allah'ın ilmine nazaran azdır»** demektir. İbnu Hişam'a göre bazıları, bu ve benzeri âyetlerde geçen قد kelimesinin tahkik için olduğu kanaatındadır. Bu görüşte olanlardan biri de Zemahşerî'dir. O şöyle der: قد harfi, bu âyette ilmi te'kid için getirilmiştir, bu aynı zamanda vaid'in te'kidini ifade eder.

d- Sibeveyh ve diğer ulemaya göre bu harf, çokluk ifade eder. Zemahşerî; قد نرى تقلب وجهك فى السماء. **«(Ey Muhammed) biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu (gökten haber beklediğini) görüyoruz.»** (Bakara, 144.) âyetini buna misal getirir, **«çoğu kez görürüz»** şeklinde tefsir eder.

e- Bir işin vukuunu beklemek mânasına gelir. Gelmesi beklenen ve yolu gözlenen kimse için قد يقدم الغائب **'Kaybolmuş kişi bazan çıkagelir.'** cümlesi, cemaatın namaza durmayı gözlediği için قد قامت الصلاة **'Namaz başlıyor'** cümlesi buna misaldir. Bazıları قد سمع الله قول التى تجادلك **«Allah, seninle tartışanın sözünü işitti...»** (Mücadele, 1.) âyetini bu kabilden saymışlardır. Çünkü mücadele hâlinde olan kadın, Allah'dan duasının kabulunu beklemiştir.

59- الكاف Kelimesi

Harfi cerr'dir, çeşitli mânaları vardır.

a- En meşhuru, teşbih içindir. وله الجوار المنشآت في البحر كالأعلام **«Denizde koca dağlar gibi giden yüksek gemiler de onundur.»** (Rahmân, 24.) âyeti buna misaldir.

b- Sebep mânasında kullanılmasıdır. كما أرسلنا فيكم رسولا منكم يتلو عليكم آياتنا **«Nitekim kendi içinizden, size âyetlerimizi okuyan bir Resul gönderdik...»** (Bakara, 151.) âyeti buna misaldir. Ahfeş bu âyeti şöyle tefsir eder: **«aranızdan birini size elçi gönderdiğimiz için...»** واذكروه كما هداكم «...**Onun size gösterdiği biçimde Onu anın.»** (Bakara, 198.) yani **«size hidayeti verdiği için...»** ويكأنه لا يفلح الكافرون **«..'Demek gerçekten kafirler iflah olmaz' demeye başladılar.»** (Kasas, 82.) yani **«kurtulamadıkları için taaccüb ederim»** اجعل لنا إلها كما لهم آلهة **«...bunların nasıl tanrıları var, bize de öyle bir tanrı yap...»** (Araf, 138.) âyetleri buna misaldir.

c- Ziyade olarak te'kid için kullanılır. Çoğu ulema ليس كمثله شيء **«...Zatına benzer hiçbir şey yoktur...»** (Şurâ, 11.) âyetini bu kabilden sayar. Yani **«O'nun benzeri yoktur.»** Şayet ziyade kabul edilmeseydi, Allah'ın bir benzeri olması gerekirdi ki, bu da muhaldir. Bu ifadeden maksat; benzeri nefyetmektir.

İbnu Cinnî şöyle der: Âyetteki ك harfi, misli nefyetmeyi te'kid için gelmiştir. Çünkü harfin ziyadesi, cümlenin tekrar zikredilmesi demektir. Ragıp el-İsfahanî de şöyle der: مثل ve ك kelimelerini kullanmanın doğru olmadığını belirtmek üzere Cenab-ı Hak, nefyi te'kid için مثل ve ك kelimelerini birlikte kullanarak, her ikisini birden ليس fiili ile nefyetmiştir.

İbnu Furak da şöyle der: Âyette geçen ك, ziyade değildir. Âyetin mânası; **«Allah'ın mislinin misli olan bir şey yoktur.»** Misille benzeyiş nefyedilince, hakikatte Allah'ın misli yoktur demek olur.

İzzüddîn b. Abdisselâm ise şöyle der: مثل kelimesi söylendiğinde bundan zât kastedilir, mesela; مثلك لا يفعل هذا cümlesinde **'sen bu işi yapmazsın'** anlaşılır. Şairin şu beyti, buna misaldir:

ولم أقل مثلك أعني به سواك يا فردا بلا مشبه

Ey benzeri olmayan, ulûhiyette Tek olan Allahım, Senden başkasına yalvarmam.

Allahu Taâlâ şöyle buyurur: فان آمنوا بمثل ما آمنتم به فقد اهتدوا **«Sizin inandığınız gibi inanırlarsa, doğru yolu bulmuş olurlar..»** (Bakara, 137.) yani, **«bizzat kendisine inandığınız»** demektir. Çünkü iman etmelerinin bir benzeri yoktur. Bu durumda âyetin takdir; ليس كذاته شيء **«O'nun zatının bir benzeri yoktur.»** şeklinde olur.

Ragıp İsfahanî şöyle der: Bu âyetteki مثل kelimesi, sıfat mânasındadır. Buna göre âyetin mânası; **«Allah'ın sıfatı gibi bir sıfat yoktur.»** şeklindedir. Bu ifadenin inceliği şudur: Her ne kadar beşerin vasıflandırıldığı birçok sıfatlarla

Allah (c.c.) da vasıflandırılsa bile, bu sıfatları beşerde kullanıldığı şekliyle değildir, çünkü en yüce vasıflar Allah'ındır.

ك harfi bazan مثل mânasında isim olarak gelir, irabdan mahalli olur ve kendisine zamir döner. Zemahşerî; كهيئة الطير فأنفخ فيه **«...kuş yapar, ona üflerim.»** (Âl-i İmrân, 49.) âyetinin tefsirinde şöyle der: Âyette geçen فيه kelimesindeki zamir كهيئة kelimesindeki ك ye döner. Yani; benzer olan o şeye üflerim, böylece o da diğer kuşlar gibi olur.

İsmi işaret olan ذلك ve benzeri ismi işaretlerdeki ك, muhatabı belirleyen harftir, irabdan mahalli yoktur. اياك kelimesindeki ك nin ise harf veya muzafun ileyh olan bir isim olduğu söylenir. ارأيتك kelimesindeki ك nin ise, harf veya mahallen merfu veya mahallen mansûb bir isim olduğu söylenir. Bunlardan doğru olanı, birincisidir.

60- كاد Kelimesi

Nakıs fiildir. Yalnız mazi ve muzari sigalarının çekimi yapılır. Bu fiil, merfû isim alır, haberi أن den mücerred olan muzari fiili gelir. Mânası; **yakın oldu,** şeklindedir. Nefiy halinde yakınlık mânası kalkar, müsbet halinde ise yakınlık mânasını taşır. Birçok lehçelerde meşhur olan, nefiy haline müsbet mâna, müsbet halinde menfi mâna taşımasıdır. Mesela; كادزيديفعل **Zeyd bunu yapamayayazdı,** denildiğinde cümlenin mânası, **«yapmadı»** demek olur. وان كادوا ليفتنونك **«Az daha onlar seni ayırarak...»** (İsra, 73.) âyeti ile وماكاديفعل **'yapmaya da yaklaşmadı'** cümlesi, bunun bir delilidir. وماكادوا يفعلون **«...mutlaka yol buluruz (yaparız)..»** (Bakara, 71.) âyetinden anlaşılacağı üzere mânası **'yaptı, işledi'** demektir,

İbnu Ebi Hatim, Dahhâk tariki ile İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'anda mevcut her كاد ، أكاد ve يكاد fiili, **'asla olmadı'** mânasındadır. Bir işin zorlukla elde edildiğini ifade ettiği de söylenir. وماكادوا يفعلون **«...mutlaka yol buluruz, (yaparız).»** (Bakara, 71.) âyetine dayanarak mazi sigasında menfi oluşu, mânasını müsbete çevirmiş, لم يكد يرها **«nerdeyse onu dahi göremez.»** (Nur, 40.) âyetine dayanarak muzari sigasında menfi oluşu ise hiçbir şeyi görmediğinden, mânası menfi olarak kalmıştır. Doğru olan, birincisidir. Çünkü bu kelime, diğerlerinden farksızdır. Menfi halinde menfi, müsbet halinde müsbettir. كاديفعل cümlesinin mânası, **'bir işi neredeyse yapıyordu, fakat yapmadı** şeklindedir. وماكاديفعل cümlesi ise, **yapması şöyle dursun, yapmaya yaklaşmadı,** demektir. Fiilin menfi oluşu, aklen yaklaşmanın menfi oluşunu gerektirir. فذبحوها وماكادوا يفعلون **«..ineği boğazladılar; az daha yapamayacaklardı.»** (Bakara, 71.) âyeti, Yahudilerin buzağıyı kesmeden önceki tutumlarını bildirir. Zira onlar, başlangıçta buzağıyı kesme niyetinde değillerdi. Kesme fiilinin gerçekleşmesi

فذبحوها **'onu kestiler'** kelimesiyle anlaşılmıştır. ولولا ان ثبتناك لقدكدت تر كن اليهم شيئا قليلا **«Eğer biz seni sağlamlaştırmamış olsaydık, onlara bir parça meyledecektin.»** (İsra, 74.) âyeti ise, Resulullah'ın (s.a.v.) ne az, ne de çok meyletmediği halde, müsbet şeklinde gelmiş, لولا kelimesinden dolayı, mânası menfi olmuştur.

كاد fiili bazan اراد mânasında kullanılır. كذلك كدنا ليوسف **«..İşte Yusuf'a böyle bir çare öğrettik..»** (Yusuf, 76.), اكاداخفيها **«...nerdeyse onu gizleyeceğim.»** (Tâhâ, 15.) âyetleri buna misaldir. Bazan da اراد fiili كاد mânasına gelir. جدارا ير يدأن ينقض **«...yıkılmak isteyen bir duvar (yıkılmak üzere olan)..»** (Kehf, 77.) âyeti buna misaldir.

61- كان Kelimesi

Çekimi yapılan nakıs fiildir. İsmini ref, haberini nasbeder. Asıl mânası; **hâl ve istikbalden münkatı' olarak, geçmiş zamanı** ifade etmesidir. كانوا اشد منكم قوة واكثر اموالا واولادا **«..onlar kuvvetce sizden daha yaman, mal ve evlatça sizden daha çok idiler..»** (Tevbe, 69.) âyeti buna misaldir. Bazan da devamlılık ve süreklilik mânasında kullanılır. وكان الله غفورا رحيما **«..Allah bağışlayıcı, esirgeyicidir.»** (Nisa, 96.) وكنا بكل شيئ عالمين **«Biz her şeyi (yapmasını) biliriz.»** (Enbiya, 81.) âyeti buna misaldir. Yani; **'halen de böyleyiz'** demektir. Bu mânaya göre Allah'ın bütün zatî sıfatları ile birlikte gelen كان, devamlılık ve süreklilik ifade eder.

Ebu Bekr er-Razi; Kur'an'da mevcut كان fiilinin beş mânaya geldiğini söyler

وكان الله عليما حكيما **«..Allah bilendir, hikmet sahibidir.»** (Nisa, 17.) âyetinde olduğu gibi **ezel** ve **ebed,** وكان فى المدينة تسعة رهط **«Şehirde dokuz kişi vardı ki..»** (Neml, 48.) âyetinde olduğu gibi sadece **geçmiş zaman** mânasındadır; ki asl olan da budur,

كنتم خير أمة أخرجت للناس **«Siz, insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmet oldunuz.»** (Âl-i İmrân, 110.) انّ الصلاة كانت على المؤمنين كتابا موقوتا **«..Çünkü namaz, Müminlere vakitli olarak farz kılınmıştır.»** (Nisa, 103.) âyetlerinde olduğu gibi sadece **hal** mânasında,

يخافون يوما كان شرّه مستطيرا **«..şerri salgın olan bir günden korkarlar.»** (İnsan, 7.) âyetinde olduğu gibi, sadece **istikbal** mânasında,

وكان من الكافرين **«...inkârcılardan oldu.»** (Bakara, 34.) âyetinde olduğu gibi صار **oldu** mânasında kullanılır.

İbnu Ebi Hatim, Suddî tarikiyle Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini rivayet eder: Âl-i İmrân sûresinin 110. âyetinde Allah (c.c.) dileseydi أنتم derdi, hepimiz muhatap olurduk. Fakat Cenab-ı Hak, Ashabın özelliğini göstermek için كنتم

şeklinde hitap buyurmuştur.

كان fiili bazan ينبغى **gerekir** mânasında kullanılır. ماكان لكم أن تنبتوا شجرها **«..bir ağacını dahi bitiremeyeceğiniz..»** (Neml, 60.) مايكون لنا أن نتكلم بهذا **«..bunu konuşmamız bize yakışmaz..»** (Nur, 16.) âyetleri buna misaldir.

كان fiili bazan da حضر **hazır olmak** veya وجد **bulmak** mânasında kullanılır. وان كان ذو عسرة **«Eğer (borçlu) darlık içindeyse..»** (Bakara, 280.), الا أن تكون تجارة حاضرة **«..peşin ticaret olursa..»** (Bakara, 282.) وان تك حسنة يضاعفها **«..zerre miktar bir iyilik olsa..»** (Nisa, 40.) âyetleri buna misaldir. Bazan da ziyade olarak te'kid için gelir. قال وما علمى بما كانوا يعملون **«Dedi ki: 'Ben onların yaptıklarının (iç yüzünü) bilmem.»** (Şuarâ, 112.) âyeti buna misaldir.

62- كأنّ Kelimesi

Nûn'un şeddesiyle okunan bu kelime, **te'kid** ve **teşbih** için kullanılan bir harftir. Çoğu ulemaya göre bu kelime, teşbih edatı olan ك ile, te'kid edatı olan أنّ den meydana gelmiştir. كأن زيدا أسد **'Zeyd aslan gibidir'** cümlesinin aslı, ان زيدا كاسد **'muhakkak Zeyd aslan gibidir.'** şeklindedir. Önemine binaen teşbih harfi başa alınmış, önüne harfi cer geldiği için ان nin hemzesi fetha kılınmıştır.

Hazim: Bu kelime, benzeme kuvvetli olduğunda kullanılır. Şöyle ki benzeyen ile kendisine benzetilene bakan kimse, aradaki farkı ayırt edilemiyecek kadar şüpheye düşer. Bu yüzden Belkıs, Süleyman (a.s.) için كأنه هو **«..tıpkı o..»** (Neml, 42.) sözünü kullanmıştır, der.

Haberi camid kelime olmadığı zaman كان nin, zan ve şek ifade ettiği söylenir. كأن لم يدعنا الى ضرّ مسّه **«...kendisine dokunan bir darlıktan ötürü hiç yalvarmamış gibi (hareket eder).»** (Yunus, 12.) âyetinde olduğu gibi bazan da, nun'u şeddesiz okunur.

63- كأيّن Kelimesi

Bu kelime, teşbih edatı ك ile, sayıda çokluk ifade eden tenvinli أيّ kelimesinden meydana gelmiştir. وكأيّن من نبىّ قاتل معه ربّيّون كثير **«Nice peygamber var ki, kendileriyle beraber bir çok mücahidler çarpıştılar.»** (Âl-i İmrân, 146.) âyeti buna misaldir.

Bu kelime değişik şekillerde kullanılır. بائع vezninde كائن şeklinde okunuşu bunlardan biridir. İbnu Kesir bunu daima böyle okumuştur. Bazan da عيّن vezninde وكأين şeklinde okunur. Yukarıdaki âyet; كأى من نبىّ قتل şeklinde de okunmuştur. Bu kelime; devamlı cümle başında bulunan, temyize muhtaç olarak müphem halde gelen, temyizi çoğunlukla من harfi cerri ile yapılan, mebni bir kelimedir. İbnu Usfûr; temyizin من harfi cerri ile yapılması zaruridir, der.

64- كذا Kelimesi

Kur'anda sedece işaret mânasında kullanılır. هكذا عرشك (Neml, 42.) âyeti buna misaldir.

65- كُلّ Kelimesi

Kendisine muzaf olan ismin bütün fertlerini içine alan bir isimdir. كل نفس ذائقة الموت **«Her nefis ölümü tadacaktır.»** (Âl-i İmrân, 185.) âyeti buna misaldir. Ayrıca cemi olarak muarref olan isme muzaftır. و كلهم آتيه يوم القيامة فردا **«Onların hepsi, kıyamet günü O'na tek başına gelecektir.»** (Meryem, 95.) كل الطعام كان حلا **«..bütün yiyecekler helaldi..»** (Âl-i İmrân, 93.) âyetleri buna misaldir. Bir de, muarraf olan müfredin parçalarına muzaftır. كذلك يطبع الله على كل قلب متكبّر جبّار **«..işte Allah, her kibirli zorbanın kalbini böyle mühürler.»** (Gâfir, 35.) âyeti buna misaldir. Bu âyetteki قلب kelimesi متكبر kelimesine izafe edilmiştir. Buna göre mâna **'kalbin her tarafı'** demektir. قلب ve متكبّر kelimelerinin tenvinle okunması, kalbin tamamını ifade etmek içindir.

Makabli (kendinden öncekine) ve maba'dine (kendinden sonrakıne) nazaran bu kelime üç şekilde kullanılır.

a- Nekre veya marife bir isme sıfat olarak gelir, bunun kemâline işaret eder. Bu durumda lafız ve mâna bakımından kendisine benzeyen zahir bir isme izafesi gerekir. و لا تبسطها كل البسط (İsra, 29.) âyeti buna misaldir, **«tam olarak açıp saçma»** yine فلا تميلوا كل الميل **«...tamamen yönelip te ötekini muallakta (kocasız gibi) bırakmayın..»** (Nisa, 129.) âyeti de buna bir başka misaldir.

b- Marife bir kelimeyi te'kid için kullanılır, umumilik ifade eder. Bu durumda, te'kid edilen kelimeye dönen bir zamire izafe edilmesi gerekir. فسجد الملائكة كلهم أجمعون **«Meleklerin hepsi topluca secde ettiler.»** (Hicr, 30.) âyeti buna misaldir. Ferrâ ve Zemahşeri, bu durumda كل kelimesinin lafzan izafetten kesilmesine cevaz verirler. Bazılarının kıraatına göre; و ان كلا لما ليوفّينّهم ربك اعمالهم **«Şüphesiz Rabbin, hepsinin işlerini(n karşılığını) tam verecektir.»** (Hud, 111.) âyeti, buna misaldir.

c- Bu kelime, tabi olarak gelmez, aksine, amilin tesirinde kalır. Buna göre, ism-i zahire muzaf olduğu gib, olmayabilir. كل نفس بما كسبت رهينة **«Her can kazandığıyla (Allah katında) rehin alınmıştır.»** (Müddessir, 38.), و كل ضربنا له الامثال **«Hepsine de (uyarmak için) misaller anlattık..»** (Furkan, 39.) âyetleri buna misaldir. Nekre bir isme muzaf olduğunda, kendisine dönen zamirde, mânanın dikkate alınması gerekir. و كل شيئ فعلوه **«İşledikleri her şey..»** (Kamer, 52.) و كل انسان الزمناه طائره في عنقه **«Her insanın (amel) kuşunu boynuna doladık..»** (İsra, 13.) كل نفس ذائقة الموت **«Her nefis ölümü tadacaktır...»** (Âli İmrân, 185.) كل نفس بما كسبت رهينة **«Her can kazandığıyla (Allah katında) rehin alın-**

mıştır.» (Müddessir, 38.), وعلى كل ضامر يأتين من كل فج عميق «..**gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde..»** (Hac, 27.) âyetleri buna misaldir. Veya marife bir isme muzaf olduğunda, müfred ve müzekkerlikte lafzın mânasına riayeti caiz olur. Her ikisi de şu âyette bir arada bulunur. ان كل من فى السماوات والارض الا آتى الرحمن عبدا لقد احصاهم وعدهم عدا وكلهم آتيه يوم القيامة فردا **«Göklerde ve yerde bulunan herkes Rahmana kul olarak gelecektir, Onların hepsini kuşatmış ve onları saymıştır. Onların hepsi, kıyamet günü ona tek başına gelecektir.»** (Meryem, 93-95.) Veya izafet terkibine girmeden gelir. كل يعمل على شاكلته **«..herkes kendi (hali)ne uygun hareket eder..»** (İsra, 84.) فكلا أخذنا بذنبه **«Hepsini günahlarıyla yakaladık..»** (Ankebut, 40.) وكل أتوه داخرين **«..hepsi boyun bükerek ona gelir.»** (Neml, 87.), وكل كانوا ظالمين **«..Hepsi de zulmedicilerdi.»** (Enfâl, 54.) âyetleri buna misaldir.

كل kelimesinin önüne nefiy edatı veya menfi bir fiil geldiğinde, menfilik özellikle umum mânaya yönelir, mefhumundan, bazı fertleri için fiilin, müsbet mânaya geldiği anlaşılır. Şayet menfilik kendisinden sonra gelirse, bu defa, hüküm bütün fertlere yönelik olur. İlmi beyân ulemasının ifadesi, aynen böyledir. Bu kaideye göre ان الله لايحب كل مختال فخور **«..Zira Allah kendini beğenip övünen kimseyi sevmez..»** (Lokman, 18.) âyetinin mânasını anlamak güçleşir. Zira, âyetteki bu iki vasıftan birine sahip olan kimsede Allah'ın sevgisi mevcuttur mânası ortaya çıkar. Bu görüşe şöyle cevap verilir: Mefhumun delaleti ile çıkarılan mâna, ancak engel bulunmadığı takdirde gerçekleşir. Oysa ki bu engel, burada mevcuttur. Zira, âyetteki kibir ve övünmenin, mutlak surette haram olduğuna dair deliller mevcuttur.

كلما رزقوا منها من ثمرة رزقا **«Onlardaki her hangi bir rızıktan rızıklandırıldıklarında:..»** (Bakara, 25.) âyetinde olduğu gibi كل kelimesine ما harfi bitişebilir. Bu harf, masdariyet ifade eder, gerçek masdarın yerini tuttuğu gibi, sılasıyla birlikte zaman zarfının yerini tutar. Buna göre âyetin mânası; **'her zaman'** şeklinde anlaşılır. Bu yüzden adı geçen ما harfine, zarfın yerini tutan zarf masdarı adı verilir. Gerçekte bu, bizatihi değildir. Her كلما kelimesi, kendi yerine kaim olduğu kelimeye izafetinden dolayı, zarfiyet üzere mansûb olur. Kendisini nasbeden fiil, mânada cevabı olan fiildir.

Fukaha ve usülcüler, كلما kelimesinin **tekrar** mânası ifade ettiğini söylerler. Ebu Hayyan; tekrar mânasına gelmesi, كلما nın umumilik ifade etmesindendir. Çünkü zarfiyetten murad, umumiliktir. كل kelimesi de bunu tekid eder.

66- كلا ve كلتا Kelimeleri

Bu kelilmeler; lafzan müfred, mânen tesniye olan birer isimdir. Tesniye ifade eden, marife olan her kelimeye lafzan ve manen daima muzaftırlar. Ragıb

el-İsfahanî: Bu iki kelimenin tesniyelerde kullanılması aynen, cemi mânasında كل kelimesi gibidir. ..كلتا الجنّتين آتت **«Her bağ, yemişini vermiş...»** (Kehf, 33.) احدهما او كلاهما **«..ikisinden birisi, yahut her ikisi..»** (İsra, 23.) âyetleri buna misaldir.

67–كلاّ Kelimesi

Sa'lebe göre bu kelime; teşbih edatı olan ك ile, nefiy edatı olan لا dan meydana gelmiştir. Mânayı takviye, her iki edatın asıl mânalarını taşıdığı vehmini kaldırmak için لا edatı, şeddelenmiştir. Diğer ulemaya göre, mürekkeb değildir. Sibeveyh ve çoğu ulemaya göre bu kelime, harftir, **azarlama** ve **tehdid** mânasındadır. Bunun dışında başka mânası yoktur. Sibeveyh ve onun görüşünde olanlar, كلا üzerinde daima vakf edilmesini, kendisinden sonraki kelime ile ibtidayı, caiz görürler. Bunlardan bazıları; bir sûrede كلا mevcutsa o sûrenin Mekki olduğuna hükmedilir, çünkü bu kelimede tehdid ve vaîd mevcuttur, bu kelimenin bulunduğu âyetler ekseriyetle Mekke'de nazil olmuştur, azgınlık ve sapıklık daha ziyade Mekke'de zuhur etmiştir, derler.

İbnu Hişam; bu görüşe katılmayarak, üzerinde durulması gerektiğini söyler. Zira; ماشاء ركبك كلابل تكذبون **«..Seni terkib etti, hayır siz yalanlıyorsunuz...»** (İnfitar, 8-9.) يوم يقوم الناس لرب العالمين **«O gün insanlar, alemlerin Rabbı huzurunda dururlar, hayır...»** (Mutaffifin, 6.) ثم ان علينا بيانه كلا **«Sonra onu açıklamak bize düşer..Hayır...»** (Kıyame, 19-20.) âyetlerinde **zecr** mânası açıkca görülmemektedir. Insanlann Allah'ın istediği şekilde yarattığı surette öldükten sonra dirilmeye, imanı bırakma, Kur'anı okurken acele etme! şeklindeki sözleri zecr değil, doğru olanı kabul etmemektir. Zira ilk iki âyette sözü edilen bu hususlar, kimseye yasaklanmamıştır. Üçüncü âyette ise, acele kelimesiyle كلا arasında uzun bir fasıla mevcuttur. Aynı zamanda Alâk suresinin ilk beş âyeti önce nazil olmuş, sonra da كلا ان الانسان ليطغى **«Hayır (muhakkak okumaz ise) insan azar.»** (Alâk, 6.) âyeti inmiştir. Böylece كلا kelimesi, ayrı bir âyet grubunun başında yer almıştır, der.

Diğer ulema ise; azarlama ve zecr mânasının bu âyetlerde devam etmediğini söyler buna, kendinden önceki kelimede vakf, kendisiyle de ibtidanın caiz olabileceği ikinci bir mâna ilave etmişlerdir. Fakat bu mânanın tayininde görüş birliğine varamamışlardır, der. Kisâî, kelimenin حقّا **gerçekten,** Ebu Hatim ise başlangıç için kullanılan الا mânasında olduğunu söyler. Ebu Hayyan: Ebu Hatim'den önce, kimse bu hususa temas etmemiştir. Aralarında Zeccâc'ın bulunduğu bazı ulema bunu, sonradan ele almışlardır, der. Nadr b. Şumeyl; كلا nın, نعم ve اى mânasında cevap harfi olduğunu söyler, كلا والقمر **«Hayır, andolsun aya.»** (Müddessir, 32.) âyetini buna misal getirir.

Ferrâ ve İbnu Sa'dân; kelimenin سوف mânasında olduğunu söylerler. Bunları, «e t - T e z k i r a» adlı eserinde Ebu Hayyân zikretmiştir.

Mekkî'nin belirttiğine göre كلا kelimesi حقا mânasında kullanıldığında isim olur. كلاسيكفرون بعبادتهم **«Hayır, bunların tapmalarını inkar edecekler...»** (Meryem, 82.) âyetindeki كلا, tenvinle okunmuştur. Bu kelime ile ilgili bir husus da, **'yorulmak ve bıkmak'** mânasında kullanılan كلا fiilinin masdarından geldiği, **'davalarında bıkıp usandıkları'** mânasında olduğu veya **'ağırlık'** mânasında الكل masdarından geldiği, **'ağır yük yüklendiler'** mânasında olduğudur.

Zemahşerî bu kelimenin **'tehdîd'** ifade ettiğini سلاسل **«demir halkalar»** (İnsan, 4.) âyeti gibi, tenvinlenmesinin caiz olduğunu söyler. Ebu Hayyân bu görüşü reddeder. سلاسل kelimesinin tenvin alması doğrudur. Zira aslı tenvinli olan bir isimdir. Bu yüzden uygunluk sağlamak için aslına dönülmüştür, der. İbnu Hişam da; Zemahşerî, كلا kelimesinin tenvin alması caizdir demekle kalmamış, ayrıca bu tenvinin, âyetin önünde, ziyade mutlak bir harfin yerine geldiğini, sonra da vakf kasdiyle birleştirildiğini söylemiştir, der.

68- كم Kelimesi

Mebnî bir isimdir, daima cümle başında bulunur. Müphemdir, temyize muhtaçtır. İstifham mânasını taşır, fakat Kur'an'da bu mânada kullanılmamıştır. **'Pek çok'** mânasında, haber olarak gelir, ekseriyetle **'iftihar'** makamında kullanılır. وكم من ملك فى السموات **«Göklerde nice melek vardır ki...»** (Necm, 26.) وكم من قرية أهلكناها **«Nice kentler helak ettik...»** (Araf, 4.), وكم قصمنا من قرية **«(Halkı) zulmeden nice şehirleri kırıp geçirdik.»** (Enbiya, 11.) âyetleri buna misaldir.

Kisâî'nin ifadesine göre كم in aslı, كما dir, بم ve لم gibi elifi hazfedilmiştir. Bunu Zeccâc rivayet etmiştir; ancak kendisi bu görüşe katılmayarak, eğer böyle olsaydı kelimenin كم in mimi, meftuh olurdu, demiştir.

69- كى Kelimesi

Harftir, iki mânası vardır.

a- كى لا يكون دولة بين الأغنياء منكم **«Ta ki (o mallar) içinizden.. zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın.»** (Haşr, 7.) âyetinde olduğu gibi sebep mânasında kullanılır.

b- لكيلا تأسوا على ما فاتكم **«(Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeyesiniz...»** (Hadid, 23.) âyetinde olduğu gibi, masdariyet ifade eden أن mânasında kullanılır. Çünkü âyetteki كى yerine أن in gelmesi doğrudur. Şayet sebebiyet bildirmiş olsaydı, önüne sebep bildiren ل harfi gelmezdi.

70- كيف Kelimesi

İsimdir, iki mânada kullanılır.

a- Şart mânasını taşır. ينفق كيف يشا، **«..dilediği gibi verir..»** (Mâide, 64.), هو الذى يصور كم فى الار حام كيف يشا، **«Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O-dur..»** (Âl-i İmrân, 6.) فيبسطه فى السما، كيف يشا، **«..onu gökte dilediği gibi yayar...»** (Rum, 48.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerdeki şartın cevabı, makablinin delaletinden dolayı mahzuftur.

b- İstifham mânasını taşır. Ekseriyetle kullanılan da budur. Bununla bir şeyin zatından değil, durumundan sual edilir. Ragıb şöyle der: كيف ile sorulan sual ancak, kendisinde benzeri vardır, veya yoktur denilebilecek hususlarda yapılır. Bu yüzden Allah'ın zatı hakkında كيف ile soru sorulmaz. Cenab-ı Hak, kendi zatından كيف lafzıyla ifade buyurduğunda, muhatabı uyarmak veya onu azabla korkutmak istemiştir. كيف تكفرون **«Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki..»** (Bakara, 28.), كيف يهدى الله قوما كفروا **«inkar eden kavme Allah nasıl yol gösterir.»** (Âl-i İmrân, 86.) âyetleri buna misaldir.

71- لام Kelimesi

Cer, nasb, cezm etmek ve amelsiz olmak üzere, dört kısma ayrılır.

Cer eden ل, zahir isimle meksur olarak gelir. Bazı kurranın الحمدُلله şeklindeki kıraatında bu harfin zamme ile okunuşu, önceki kelimenin harekesine uyarak, arızidir. يا nın dışında, zamirle birlikte fetha ile okunur. Cer durumuna göre bu harf, çeşitli mânalar alır.

a- İstihkâk içindir. Mâna ile zat arasında vaki olur. . الحمدلله . الملك لله لله الأمر (Rum, 4.), و يل للمطففين **«Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline.» (Mutaffifîn, 1.)**, لهم فى الدنيا خزى **«..bunlar için dünyada rezillik ..(vardır)»** (Bakara, 114.) âyetleri buna misaldir.

b- İhtisas içindir. ان له أبا شيخا كبيرا **«..onun yaşlı bir babası var..»**, (Yusuf, 78.), فان كان له اخوة **«..eğer onun kardeşleri varsa..»** (Nisa, 11.) âyetleri buna misaldir.

c- Mülkiyet içindir. له ما فى السموات و ما فى الارض **«...Göklerde ve yerde olanların hepsi onundur..»** (Bakara, 255.) âyeti buna misaldir.

d- Sebep içindir. انه لحب الخير لشديد **«Mal sevgisinden dolayı cimridir.»** (Âdiyat, 8.) âyeti buna misaldir. و اذ أخذ الله ميثاق النبيين لما آتيتكم من كتاب و حكمة **«Allah Peygamberlerden söz almıştı: 'Bakın size kitap ve hikmet verdim..»** (Âl-i İmrân, 81.) âyeti de Hamza'nın kıraatına göre, buna misaldir. Yani, **'size Kitap ve Hikmetin bir kısmını verdiğim, kendisine inanasınız diye nezdinizdeki Kitabı tasdîk eden Muhammed (s.a.v.)i gönderdiğim için'** demektir. Ayetteki ما, masdariyet, ل da sebebiyet içindir. لايلاف قريش **«Kureyş'in (güvenini sağlayıp) onları alıştırdığı için.»** (Kureyş, 1.) âyetinde geçen ل ın mütealliki ise فليعبدوا fiilidir. Ya da kendisinden önceki bir kelimedir. Yani فجعلهم كعصف ماكول لايلاف قريش

şeklinde takdir edilir. Zaten Ubeyy b. Kâb'ın Mushaf'ında fîl suresinin son âyeti Kureyş sûresinin ilk âyeti olarak tercih edilmiştir.

e- الى mânasındadır. بأن ربّك أوحى لها **«Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir.» (Zilzal, 5.)** كل يجرى لاجل مسمّى **«..Hepsi belli bir süre için akıp gitmektedir..»** (Ra'd, 2.) âyetleri buna misaldir.

f- على mânasındadır. ويخرون للأذقان يبكون **«Ağlıyarak çeneleri üstüne kapanırlar..»** (İsra, 109.), دعانا لجنبه **«..yanı üstü yatarken..»** (Yunus, 12.) وتله للجبين **«..onu alnı üzerine yıktı..»** (Saffât, 103.) وان أسأتم فلها **«..kötülük ederseniz o da kendi aleyhinizedir..»** (İsra, 7.) لهم اللعنة **«..işte lanet onlara..»** (Ra'd, 25.) âyetleri buna misaldir. Şâfiî'ye göre son âyet, اللعنة عليهم **'onlara lanet olsun..'** şeklindedir.

g- فى mânasındadır. ونضع الموازين القسط ليوم القيامة **«Kıyamet günü için adalet terazileri kurarız...»** (Enbiya, 47.) لايجليها لوقتها الاهو **«..onu tam zamanında açığa çıkaracak olan, yalnız O'dur...»** (Araf, 187.) ياليتنى قدمت لحياتى **«..Ah keşke ben bu hayatım için (iyi şeyler) gönderseydim...»** (Fecr, 24.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetteki لحياتى kelimesinin ل ı sebebiyet bildirdiği, **'ahiretteki hayatım için'** mânasına geldiği söylenir.

h- عند mânasındadır. Cuhterî'nin kıraatına göre; بل كذبوا بالحق لما جاءهم **«Doğrusu onlar, hak kendilerine gelince onu yalanladılar...»** (Kâf, 5.) âyeti buna misaldir.

ı- بعد mânasındadır. أقم الصلاة لدلوك الشمس الى غسق اليل **«Güneşin kaymasından gecenin kararmasına kadar namaz kıl...»** (İsra, 78.) âyeti buna misaldir.

i- عن mânasındadır. وقال الذين كفروا للذين آمنوا لو كان خيرا ماسبقونا اليه **«İnkâr edenler inananlar için dediler ki: 'iyi bir şey olsaydı, onlar ona gitmede bizi geçmezlerdi...»** (Ahkâf, 11.) âyeti buna misaldir. Bu âyetteki ل ، عن mânasındadır. Çünkü kafirler mü'minlere hitab etmemektedir, şayet hitab etmiş olsalardı ماسبقتمونا, denilirdi.

j- **Tebliğ** mânasındadır. Kulak gibi, söz veya sesleri duyan aza ismini cer eder.

k- **Sayrûret** mânasındadır. Buna akıbet lâmı da denilir. فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدوا وحزنا **«Nihayet onu Firavun ailesi aldı ki kendilerine bir düşman ve başlarına derd olsun..»** (Kasas, 8.) âyeti buna misaldir.

Bu âyetteki ليكون **'olsun'** nin ل ı, evlad edinme sebebini bildirmek için değil, ileride vukû bulacak akıbeti bildirmek içindir. Bazı ulema, harfin bu mânaya geldiğini kabul etmezler, mecazî olarak sebep bildirmek için geldiğini söylerler. Çünkü Hz. Musa'nın onlara düşman oluşu, kendisini evlad edinmelerinden dolayı değildir. Her ne kadar gayeleri bu olmasa bile, mecaz yoluyla gaye kabul edilmiştir.

Ebu Hayyan şöyle der: Bana göre bu harf, gerçekten sebep mânasındadır. Firavun ailesi onu, kendilerine düşman olması için yanlarına aldılar. Bu durumda, muzaf hazfedilmiş, takdiri: لمخافة أن يكون لهم **'onlara korku sebebi olsun diye..»** şeklinde yapılmıştır. Bu tıpkı; يبين الله لكم أن تضلوا **«..Allah, sapıklığa düşmemeniz için size bunları açıklar..»** (Nisa, 176.) âyetinde olduğu gibidir.

ل- Te'kid mânasındadır. Ya ziyade bir harftir, ya zayıflığından veya te'hirinden dolayı amilini takviye için kullanılır. أن يكون ردف لكم **«..bir kısmı ardınıza takılmıştır..»** (Neml, 72.), يريد الله ليبين لكم **«..Allah size açıklamak istiyor ki..»** (Nisa, 26.), وأمرنا لنسلم **«..teslim olmanız emredildi..»** (Enâm, 71.) فعّال لما يريد **«..istediğini yapandır.»** (Hud, 107.) أن كنتم للرؤيا تعبرون **«..rüyamın tabirini bana anlatın.»** (Yusuf, 42.) وكنا لحكمهم شاهدين **«..biz de onların hükümlerine şahit idik.»** (Enbiya, 78.) âyetleri buna misaldir.

m- Fail veya mefulu beyan mânasındadır. فتعسا لهم **«..yıkım onlara!...»** (Muhammed, 8.), هيهات هيهات لما توعدون **«Heyhat, o size vaadolunan şey ne kadar uzak!...»** (Mü'minun, 36.) هيت لك **«..haydi gelsene..»** (Yusuf, 23.) âyetleri buna misaldir.

Nasbetmesi halinde, sebep bildiren ل dır. Kûfe ulemasına göre fiilin nasbı ل iledir. Fakat başkaları, fiil mukadder أن ile mansubtur, takdir edilen أن, ile mahallen mecrurdur, derler.

Cezmetmesi halinde, talep bildiren ل dır, harekesi kesredir. Suleym, harekesinin fetha olduğunu söyler. Vav ve fâ harflerinden sonra umumiyetle hareke almadan, sakin olarak gelir. فليستجيبوا لي وليؤمنوا بي **«..bana karşılık versinler, bana inansınlar ki..»** (Bakara, 186.) âyeti buna misaldir. Bazan; ثم den sonra sakin olarak gelir. ثم ليقضوا تفثهم **«Sonra kirlerini gidersinler..»** (Hac, 29.) âyeti buna misaldir. Taleb, لينفق ذو سعة من سعته **«Eli geniş olan genişliğine göre nafaka versin..»** (Talak, 7.) âyetinde olduğu gibi ya emir şeklindedir, ليقض علينا ربك **«..Rabbin işimizi bitirsin..»** (Zuhruf, 77.) âyetinde olduğu gibi ya dua şeklinde gelir. فليمدد له الرحمن مدا **«..Rahman ona mühlet versin..»** (Meryem, 75.) ولنحمل خطاياكم **«..sizin hatalarınızı biz taşırız..»** (Ankebut, 12.) âyetlerinde olduğu gibi emir sigası ile haber cümlesi durumunda olursa, ومن شاء فليكفر **«..dileyen inkâr etsin.»** (Kehf, 29.) âyetinde olduğu gibi, tehdîd şeklinde gelirse, ل sakin olur.

ل , ekseriyetle gaib fiilleri cezmeder. وليأخذوا أسلحتهم فإذا سجدوا فليكونوا من ورائكم ولتأت طائفة أخرى لم يصلوا فليصلوا معك **«...Silahlarını da yanlarına alsınlar. (Namazdakiler,) secdeye vardıklarında arkanıza geçsinler, bu kez namaz kılmayan öteki bölük gelsin, seninle beraber namaz kılsınlar..»** «Nisâ, 102.) âyeti buna misaldir. Muhatab fiilini cezmetmesi, nadiren vukubulur. Bir kıraata göre فبذلك فلتفرحوا **«..onunla ferahlansınlar.»** (Yûnus, 58.) âyeti, buna misaldir.

Amel etmeyen لام ise dörde ayrılır;

a– İbtida lâmıdır. İki faydası vardır. Cümlenin mânasını kuvvetlendirir. Bu yüzden iki te'kid edatının arka arkaya gelmesinden kaçınmak için, إن ile te'kid edilen cümlelerde, cümle başında kullanılmamıştır. Diğer faydası ise: muzari fiilini zaman bakımından hale bağlar. لانتم أشد رهبة فى صدورهم من الله **«Onların kalblerinde sizin korkunuz, Allahınkinden fazladır...»** (Haşr, 13.) âyetinde olduğu gibi mübtedanın başına, ان ربى لسميع الدعاء، **«..şüphesiz Rabbim duayı işitendir.»** (İbrahim, 39.) ان ربك ليحكم بينهم **«...Rabbim elbette aralarında hükmünü verecektir..»** (Nahl, 124.), وانك لعلى خلق عظيم **«Ve sen, büyük bir ahlak üzerindesin.»** (Kalem, 4.) âyetlerinde olduğu gibi ان nin haberi başına ان علينا للهدى وان لنا للآخرة والاولى **«Doğru yola iletmek bize aittir. Son da ilk de elbette bizimdir.**(Leyl, 12-13.) âyetinde olduğu gibi ان nin muahhar isminin başına gelir.

b– Ziyade ola rak gelen lâmdır. Said b. Cubeyr'in kıraatına göre, وما ارسلنا قبلك من المرسلين الا انهم ليأكلون الطعام **«Ey Muhammed, biz senden önce hiç bir peygamber göndermedik ki, yemek yememiş..»** (Furkan, 20.) âyetinde olduğu gibi hemzenin fethasıyla ان nin haberi başına gelir. يدعو لمن ضره أقرب من نفعه **«Zararı, faydasından yakın olana yalvarır...»** (Hacc, 13.) âyetinde olduğu gibi, mefulun başına gelir.

c– Cevap olarak gelen lâmdır. Bu; kasemin, لو in veya لولا nın cevabı başına gelir. قالو تالله لقد آثرك الله **«'vallahi, dediler Allah seni bizden üstün kıldı...»** (Yusuf, 91.) وتالله لأكيدن أصنامكم **«Allah'a and içerim putlarınıza bir tuzak kuracağım...»** (Enbiya, 57.), لو تزيلو العذبنا **«...şayet ayrılsalardı azaplandırırdık...»** (Fetih, 25.) ولولا دفع الله الناس بعضهم ببعض لفسدت الارض **«..Eğer Allah, insanların bir kısmıyla diğerlerini savmasaydı, dünya bozulurdu..»** (Bakara, 251.) âyetleri buna misaldir.

d– Muvattıe olarak gelen lâmdır. Buna lâm-ı muezzine adı da verilir. Lâmı müezzine; şart cümlesinin edatına إن e dahil olup cümlenin şarta değil, kasem bina edilmiş olduğunu açıklayan lâmdır. لان أخرجو الا يخرجون معهم ولئن قوتلوا لاينصرونهم ولئن نصروهم ليولون الادبار **«Andolsun, eğer onlar çıkarılsalar, (bunlar) onlarla beraber çıkmazlar, eğer onlarla savaşılsa onlara yardım etmezler, yardım etseler bile arkalarını dönüp kaçarlar..»**(Haşr, 12.) âyeti buna misaldir. لما آتيتكم من كتاب وحكمة **«..Bakın size kitap ve hikmet verdim..»** (Âli İmrân, 81.) âyeti de bu kabildendir.

72– لا Kelimesi

Bu kelimenin çeşitli mânaları vardır.

a– Nefiy ifade eder. Bu da çeşitli neviler ayrılır.

b– Tahsis olmak üzere, cinsin nefyi murad edildiğinde ان gibi amel eder.

Bu durumda kendisine tebrie lâ'sı adı verilir. Ancak nasbı, ismi muzaf veya şibh-i muzaf olduğunda ortaya çıkar, aksi halde ismiyle birlikte mürekkeb olur. لاالهالاهو «..Ondan başka ilah yok.» (Bakara, 255.), لاريب فيه «..kendisinde hiç şüphe yoktur.» (Bakara, 2.), فلارفث ولافسوق ولاجدال «..hacda kadına yaklaşmak, günaha sapmak kavga etmek yoktur..» (Bakara, 197.), و لا خلة ولا شفاعة «..ne dostluğun, ne de iltimasın olmadığı..» (Bakara, 254.) لا لغو فيها ولاتأثيم «..orada ne saçmalama var, ne de günaha sokma..» (Tûr, 23.) âyetlerinde olduğu gibi, caizdir.

2- ليس gibi amel eder. ولاأصغر من ذلك ولاأكبر الافي كتاب مبين «Ne bundan küçük, ne de büyük hiç bir şey yoktur ki, hepsi apaçık bir kitapta olmasın.» (Yunus, 61.) âyeti, buna misaldir.

3 - 4- Atıf veya cevap edatıdır. Fakat Kur'an'da bunun misali yoktur.

5- Yukarıdaki özellikler dışında kullanılır. Şayet kendisinden sonra gelen cümle isim cümlesi olur, cümle başında marife veya nekre isim bulunur ve amel etmezse, lafzan veya takdîren mazi fiil gelirse, lâ'nın tekrarı vacip olur. لافيها غول ولاهم عنها ينزفون «Onda ne sersemletme var, ne de onunla sarhoş olurlar..» (Saffât, 47.) فلاصدق ولاصلى «ne doğruladı, ne de namaz kıldı.» (Kıyame, 31.) âyetleri buna misaldir. Veya kendisinden sonra muzari fiil gelirse, tekrarı vacib olmaz. لايحب الله الجهر بالسوء من القول «Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez..» (Nisa, 148.) قل لاأسألكم عليه اجرا «..De ki: Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum.» (Şurâ, 23.) âyetleri buna misaldir.

Lâ harfi bazan لئلايكون للناس على الله.. «Allah'a karşı bahaneleri kalmasın.» (Nisâ, 165.) âyetinde olduğu gibi, nasb edatı ile mensubu arasında, bazan da الاتفعلوه «..eğer bunu yapamazsanız..» (Enfâl, 73.) âyetinde olduğu gibi, cezm edatı ile meczûm arasına girer.

b- Bir şeyi terketme talebi için kullanılır, sadece muzari fiilin önüne gelir. لاتتخذوا عدوى «..benim de düşmanım (olanı dost) edinmeyin..» (Mümtehine, 1.) لايتخذ المؤمنون الكافرين اولياء «Mü'minler kafirleri dost edinmesin..» (Âl-i İmrân 28.) ولاتنسوا الفضل بينكم «...aranızda birbirinize iyilik etmeyi unutmayın..» (Bakara, 237.) âyetlerinde olduğu gibi gerek nehiy, لاتؤاخذنا «..bizi sorumlu tutma..» (Bakara, 286.) âyetinde olduğu gibi gerek dua olsun, fiilin cezmini ve istikbal mânasını gerektirir.

c- Ziyade olarak te'kid için kullanılır. مامنعك الاتسجد اذامرتك «..Sana emrettiğim zaman seni secde etmekten alıkoyan nedir?..» (Araf, 12.) مامنعك اذ رأيتهم ضلوا الاتتبعن «..onların sapıklıklarını gördüğün zaman sana ne engel oldu. Neden bana uymadın?..» (Tâhâ, 92-93.) لئلايعلم أهل الكتاب «Böylece kitap ehli bilsin ki.» (Hadid, 29.) âyetleri buna misaldir. Son âyetin takdiri ليعلموا şeklindedir. İbnu Cinni; bu âyetteki la, tekid lâ'sıdır, cümlenin takrarı yerindedir, der.

لاأقسم بيوم القيامة **«Yoo, kıyamet gününe and içerim.»** (Kıyame, 1.) âyetindeki lâ'da ihtilaf edilmiştir. Bir rivayete göre, ziyade olduğu söylenir. Te'kidle birlikte faydası, cevabın nefyedileceğini göstermektedir. Âyetin takdiri; لاأقسم بيوم القيامة لايتركون سدى **«Kıyamet gününe and içerim ki başıboş bırakılmazlar.»** şeklindedir. فلا وربك لايؤمنون حتى يحكموك **«Hayır, Rabbin hakkı için onlar, seni hakem yapıp..»** (Nisa, 65.) âyeti de aynen bunun gibidir. لأقسم kıraatı da bunu doğrulamaktadır. Bir rivayete göre de, nefiy mânasındadır. Önceden nazil olan âyetlerde, tekrar dirilmeyi inkâr ettiklerinden dolayı kendilerine: Gerçek böyle değildir, denilir. Bundan dolayı âyetteki kasem tekrar edilmiştir. Bunu kabul edenler şöyle demiştir: Bu izah doğrudur. Çünkü Kur'anı Kerim'in tamamı bir tek sûre gibidir. Bu yüzden, bir sûrede zikredilen bir hususun cevabı, diğer bir sûrede bulunur. وقالوا ياايها الذى نزّل عليه الذكر انك لمجنون **«Dediler ki: 'Ey kendisine zikir indirilmiş olan, sen mutlaka cinlenmişsin.»** (Hicr, 6.), ما أنت بنعمة ربك بمجنون **«Sen Rabbin nimetiyle cinlenmiş değilsin.»** (Kalem, 2.) âyetleri buna misaldir.

Cümlenin inşâî olmayıp haberî olmasından dolayı, لاأقسم deki lâ'nın menfiliği, **'iddia ettiğiniz gibi olmadığına yemin ederim'** şeklinden gelmektedir. Zemahşerî bu görüşe katılarak şöyle der: Bunun mânası; 'Allahu Tealâ bir şeye ancak, büyüklüğünden dolayı yemin eder' demektir. لاأقسم بمواقع النجوم وانه لقسم لو تعلمون عظيم **«Yoo, yıldızların yerlerine yemin ederim. Bilirseniz, bu, büyük bir yemindir.»** (Vakıa, 75-76.) âyeti bunun delilidir. Bu âyette şu denilmek istenmiştir: Allah'ın bunu yeminle tazimi, tazimin yokluğu gibidir. Çünkü Cenabı Hak, yeminin ifade ettiği ta'zimin fevkinde bir tazime lâyıktır. قل تعالوا أتل ما حرّم ربكم عليكم ألاّ تشركوا **«De ki: Gelin, Rabbinizin size (neleri) haram kıldığını okuyayım; Ona hiç bir şeyi ortak koşmayın..»** (Enâm, 151.) âyetindeki lâ'nın nefiy nehiy veya ziyade olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. وحرام على قرية أهلكناها أنهم لايرجعون **«Helâk ettiğimiz bir ülkeye, artık (dünya hayatı) haramdır. Onlar bir daha hayata dönemezler.»** (Enbiya, 95.) âyetindeki lâ'nın, ziyade yahud nefiy lâ'sı olup olmadığı hususunda ihtilâf edilmiştir. Nefiy kabul edildiği takdirde mânası; **'ahirete dönmeleri imkânsızdır'** şeklindedir.

Lâ, gayr mânasında isim olarak gelir. İrabı, önünde bulunduğu kelimede görülür. غير المغضوب عليهم ولاالضالين **«Gazab edilmiş olanların ve sapıkların yoluna değil.»** (Fatiha, 7.) لامقطوعة ولاممنوعة **«Tükenmeyen ve yasaklanmayan.»** (Vakıa, 33.), لافارض ولابكر **«..ne yaşlı ne de körpe..»** (Bakara, 68.) âyetleri buna misaldir. Bazan bu harfteki elif hazfedilir. İbnu Cinnî; واتقوا فتنة لاتصيبن الذين ظلموا منكم خاصة **«..(Öyle) bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz..»** (Enfâl, 25.) âyetini buna misal gösterir.

73- لاتَ Kelimesi

Bu kelimenin aslı hakkında ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre; نقص mânasında mazi fiildir. Bir görüşe göre de aslı, ليس dir. Yâ harfine hareke verilmiş, mâkabli meftûh olduğundan elife kalbolunmuştur. Sin harfi de te harfine ibdâl edilmiştir. Bir görüşe göre, iki kelimeden meydana gelmiştir. Nefiy lâ'sına müenneslik te'si ilâve edilmiş, iki sakin bir araya geldiğinden, ilave edilen te harfi harekelenmiştir. Cumhur bu görüştedir. Bir görüşe göre de, lâ nefiy edatı, te harfi de حين kelimesinden önce ziyade olarak gelmiştir. Ebu Ubeyde; Hz. Osman'ın Mushaf'ında te harfinin حين kelimesiyle yazıda birleşmiş olarak gördüğünü, buna delil getirir.

Bu kelimenin ameli hususunda ihtilaf edilmiştir. Ahfeş: ameli yoktur, kendisinden sonraki kelime merfu olursa, mübteda ya da haber olur. Mansûb olursa, mahzûf bir fiilin mefuludür. و لات حين مناص **«..fakat artık kurtuluş zamanı değildi.»** (Sâd, 3.) âyetindeki حين merfu okunursa, takdiri; كائن لهم olur. Eğer mansûb okunursa takdiri; لاأرى حين مناص **«kurtuluş zamanını göremiyorum.»** şeklindedir, der.

ان gibi amel ettiği de söylenir.

Cumhurun ifadesine göre, ليس gibi amel eder.

Bütün bu görüşlere rağmen, kendisinden sonra ancak, iki mamülden biri zikredilir. Sadece حين lafzında amel eder. Ayrıca, buna müradif olan kelimelerde de amel ettiği söylenir. Ferrâ şöyle der: Özellikle ism-i zamanı cer eden harf olarak kullanılır. حين kelimesinin cerri ile ولات حين âyetini buna misal getirir.

74- لاجَرَم Kelimesi

Bu kelime Kur'anı Kerimde أن ve ismiyle birlikte beş yerde geçer. Kendisinden sonra fiil gelmez. Kelimenin aslı hakkında ihtilaf edilmiştir.

Bir görüşe göre yukarıda geçtiği gibi, kelimedeki lâ'nın nefiy için olduğu, cümlesiyle birlikte faili mahallen merfu olduğu söylenir. Bir görüşe göre; lâ'nın ziyade harf, جرم nin de كسب mânasında olduğu, **yaptıkları iş kendilerine pişmanlık kazandırdı**, mânasını taşıdığı, أن nin cümlesiyle birlikte nasb mevkiinde olduğu söylenir. Bir diğer görüşe göre, iki ayrı kelimeden meydana geldiği, **gerçekten** mânasını taşıdığı söylenir: Bir diğer görüşe göre de, **elbette** mânasında olduğu, kendisinden sonraki cümlenin, harfi cerrinin düşmesiyle mahallen mansûb olduğu söylenir.

75- لكن Kelimesi

Nun'un şeddesiyle okunan bu kelime, ismini nasb, haberini raf eden bir harftir. İstidrak mânasında kullanılır. Kendisinden sonra gelen cümleye, önceki

cümlenin hükmüne muhalif bir hüküm kazandırır. Bu yüzden kendisinden önce, sonradan gelecek cümleye muhalif veya mütenakız bir sözün geçmesi lazımdır. وما كفر سليمان ولكن الشياطين كفروا (Bakara, 102.) âyeti buna misaldir.

«e l - B a s i t» adlı eserin müellifi, kelimenin bazan istidrak mânasını taşımaksızın te'kid için kullanıldığını söyler. İstidrakin, bir şeyin vuku bulacağı vehmini ortadan kaldıran bir mâna ifade ettiğini açıklar. Buna, ما زيد شجاعا لكنه كريم **'Zeyd cesaretli değildir, ama kerimdir.'** cümlesini misal getirir, şecaat ve keremin birbirine yakın sıfatlar olduğunu, birini nefyetmekle, diğerinin de nefyi anlaşılacağını belirtir. Te'kide misal olarak şu cümleyi verir: لو جانى أكرمته لكنه لم يجئ **'Şayet o bana gelseydi kendisine ikramda bulunurdum, ama gelmedi.'** Bu cümlede لكن . لو in ifade ettiği imtina mânasını te'kid etmiştir, der.

İbnu Usfûr'a göre bu kelimede her iki mâna mevcuttur. كأن kelimesinin teşbihi te'kid ettiği gibi, bu kelimede de muhtar olan bu görüştür. Bu yüzden bazı ulema لكن kelimesini لكن ve أن den meydana geldiğini, tahfif için hemzenin, iki sakinden dolayı da لكن deki nûn'un hazfedildiğini söyler.

76- لكن Kelimesi

Nûn'un sükunu ile okunan bu kelime, iki kısma ayrılır.

a- Şeddeden muhaffeftir, ibtida harfidir, amel etmez. Sadece istidrak ifade eder. ولكن كانوا هم الظالمين **«..fakat onlar kendileri zalim idiler.»** (Zuhruf, 76.) âyetinde olduğu gibi, kendisinden önce atıf edatı geldiğinden, atıf harfi olamaz.

b- Kendisinden sonra müfred kelime geldiğinde, atıf edatı olmakla beraber, istidrak mânasını da korur. لكن الله يشهد **«..Allah'ın şahitliğini..»** (Nisa, 166.), لكن الرسول **«Fakat resûl...»** (Tevbe, 88.), لكن الذين اتقوا ربهم **«Fakat Rablerinden korkanlar için...»** (Âli İmrân, 198.) âyetleri buna misaldir.

77- لدى ve لدن Kelimeleri

Bu iki kelime عند bahsinde anlatılmıştır.

78- لعل Kelimesi

İsmini nasb, haberini raf eder. Çeşitli mânaları vardır.

a- Bunların en meşhuru, temennide bulunarak, arzu edilen bir şeyi beklemek mânasıdır. لعلكم تفلحون **«...umduğunuzu bulasınız.»** (Bakara, 189.) âyeti buna misaldir. Vukuu kerih görülen bir şeyde şefkat ifade eder. لعل الساعة قريب **«...ne bilirsin, belki (kıyamet) saati yakındır.»** (Şurâ, 17.) âyeti buna misaldir. et-Tenûhi; لعل nin, vukuu umulan bir şeyi te'kid ettiğini söyler.

b- Sebebiyet mânası taşır. فقولا له قولا لينا لعله يتذكر او يخشى **«Ona yumuşak**

«söz söyleyin, belki öğüt alır veya korkar..» (Tâhâ, 44.) âyeti buna misaldir.

c- İstifham mânası taşır; لاتدرى لعل الله يحدث بعد ذلك امرا «**Bilmezsin belki Allah, bundan sonra yeni bir iş ortaya çıkarır.»** (Talâk, 1.), وما يدريك لعله يزكى «**Ne bilirsin belki o arınacak?»** (Abese, 3.) âyetleri buna misaldir. Bu yüzden iki âyette de müteallakı درى fiili olmuştur.

Zerkeşî «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Beğavî, Vakıdî'den; Kur'anda mevcut bütün لعل kelimeleri لعلكم تخلدون «**..belki ebedî yaşarsınız..»** (Şuarâ, 129.) âyeti dışında sebebiyet ifade ettiğini, bu âyet ise, teşbih olarak kullanıldığını naklederek teşbih mânasında kullanmanın garib olduğunu, nahiv ulemasının böyle bir şey zikretmediğini söyler. Sahihu'l-Buhari; لعلكم تخلدون âyetindeki لعل nin, teşbih mânasında vaki olduğunu, bir başka kaynakta da kelimenin kendilerine nisbetle yalnız recâ mânasını taşıdığını zikreder.

Burada şunu ilave etmek isterim: İbnu Ebi Hatim, Suddî tarikiyle Ebu Malik'in şöyle dediğini rivayet eder: Şuarâ sûresindeki لعلكم تخلدون âyeti hariç, Kur'andaki bütün لعل kelimeleri, كى mânasındadır. Hariç tutulan bu âyetteki لعل kelimesi, كأنكم mânasındadır. İbnu Ebi Hatim'in Katade'den yaptığı rivayette, bazı kıraatlara göre bu âyet, وتتخذون مصانع كأنكم تخلدون **'Sanki ebedî yaşayacakmış gibi sağlam köşkler ediniyorsunuz.'** şeklinde okunmuştur.

79- لم Kelimesi

Muzari fiili nefyeden, mânasını mazi fiile çeviren, cezm harfidir. لم يلد ولم يولد «**Ne doğurmuş ve ne de doğmuştur.»** (İhlâs, 3.) âyeti buna misaldir. Lihyanî'nin rivayet ettiğine göre, muzari fiili nasbettiğine dair bir görüş mevcuttur, ألم نشرح kıraatı buna misaldir.

80- لمّا Kelimesi

Bu kelime birkaç şekilde kullanılır.

a- Cezim harfi olur. Sadece muzari fiilin önüne gelerek لم gibi nefyeder, mânasını maziye çevirir. Fakat aralarında şu yönlerden fark vardır. لمّا kelimesi, şart edatıyla gelmez, taşıdığı menfilik hale yakın bir zamana kadar devam eder, sübutu beklenir. İbnu Malik; لمّا يذوقوا عذاب «**...Hayır, onlar henüz azabımı tatmadılar...»** (Sâd, 8.) âyetine **'azabı tatmadılar, fakat tatmaları beklenir.'** şeklinde mâna verir. Zemahşerî; ولمّا يدخل الايمان فى قلوبكم «**...fakat henüz iman kalbinize girmedi...»** (Hucurat, 14.) âyetinin tefsirinde şöyle der: لمّا kelimesinde tevakku mânasının bulunması, bu kimselerin daha sonra iman ettiklerini gösterir. لمّا ile yapılan nefiy, لم ile yapılan nefiyden daha kuvvetlidir.

لمّا harfi **'yaptı'** mânasını, لم de **'yapıldı'** mânasını nefyetmek için kullanılır. Bu yüzden Zemahşerî «e l - F a i k» adlı eserinde İbnu Cinnî'nin görüşüne

katılarak لمّا kelimesi, لم ve ما dan mürekkep olduğunu müsbet cümleleri te'kid için قد getirdikleri gibi, menfi cümleleri te'kid için de ما yı getirmişlerdir, der.

لمّا harfi ile nefyedilen kelimenin hazfi, caizdir. لم in nefyettiği kelimenin hazfi ise, bunun hilafınadır. وان كلاً لمّا (Hud, 111.) âyeti bunun en canlı misalidir. Âyetin takdiri لمّا يهملوا أو يتركوا şeklindedir. Bu, İbnu Hacib'in sözüdür.

İbnu Hişam şöyle der: Her ne kadar Kur'an'da benzeri bulunmadığından bazıları bu ihtimali uzak görseler bile, bu âyette, bu görüşten daha uygununu düşünemedim. Doğru olan, bu ihtimalin uzak tutulmasıdır. Âyette, yerinde olan takdir; لمّا يوفّوا اعمالهم takdiridir. Mânası: **'Onlar bu ana kadar görevlerini yerine getirmediler fakat, ilerde yerine getireceklerdir'** şeklindedir.

b– Mazi fiile dahil olur, iki ayrı cümlenin varlığını gerektirir. Birinci cümlenin bulunması, ikinci cümlenin bulunmasını gerektirir. فلمّا نجّاكم الى البرّ أعرضتم **«..fakat sizi kurtarıp karaya çıkarınca yine yüz çevirirsiniz..»** (İsra, 67.) âyeti buna misaldir. لمّا harfi var olan bir şeyden dolayı, var olmayı gerektiren harftir. Bazı ulema, bu takdirde لمّا nın, حين mânasında zarf olduğunu kabul eder.

İbnu Malik şöyle der: لمّا harfi, اذ mânasındadır. Mazi fiilinin önüne gelir ve cümleye izafe edilir. Cevabı da önceden geçtiği gibi ya mazi fiili ya fâ harfi veya اذا yı fücaiyye ile başlayan isim cümlesi olur. فلمّا نجّاهم الى البرّ فمنهم مقتصد **«..onları kurtarıp karaya çıkarınca..»** (Lokman, 32.), فلمّا نجّاهم الى البرّ اذا هم يشركون **«..onları salimen karaya çıkarınca ortak koşmaya başlarlar.»** (Ankebut, 65.) âyetleri buna misaldir.

İbnu Usfûr; cevap cümlesinin muzari fiille başlamasını caiz görür, فلمّا ذهب عن ابراهيم الروع وجاءته البشرى يجادلنا **«...İbrahim'den korku gidip, kendisine müjde gelince...»** (Hûd, 74.) âyetini buna misal getirir. İbnu Usfûr dışındakiler يجادلنا kelimesini, جادلنا mazi olarak tevil etmişlerdir.

c– İstisna harfi mânasını taşır. Bu durumda isim cümlesi veya mazi fiille başlayan cümleye dahil olur. لمّا nın şeddesi ile okunan; ان كل نفس لمّا عليها حافظ **«Hiçbir can yok ki başında bir koruyucu olmasın..»** (Tarık, 4.), وان كل ذلك لمّا متاع الحياة الدنيا **«Bütün bunlar, sadece dünya metaından ibarettir...»** (Zuhruf, 35.) âyetleri bunun, الا mânasına geldiğine misal teşkil eder.

81– لن Kelimesi

Bu kelime; nefiy, nasb ve istikbal ifade eden bir harftir. Bununla yapılan nefiy lâ ile yapılan nefiyden daha kuvvetlidir. Zemahşeri İbnu'l-Habbâz'ın ifade ettiğine göre bu harf, nefyi te'kid için kullanılır. Öyle ki bazı ulema; bu harfin nefyedişi, mükabere içindir, لن harfi, انّى أفعل gibi müekked cümleyi nefyeder. Halbuki لم ve لمّا harfleri هل

leri لن ile, şüphe mânası taşıyan cümleleri de lâ harfi ile nefyederler.

Zemahşeri bu harfin; لن يخلقوا ذبابا **«...bir sinek dahi yaratamazlar...»** (Hacc, 73.) و لن تفعلوا **«..yapamazsınız...»** (Bakara, 24.) âyetlerinde olduğu gibi, nefyin devamlılığını göstermek için kullanıldığını iddia eder.

İbnu Malik; Zemahşeri'nin harfi bu mânaya hamli, لن ترانى **«...göremezsin.»** (Araf, 143.) âyetindeki, Allah'ın görülemeyeceği itikadına dayanır, der. Başkaları bunu şöyle reddeder: Şayet, âyet bu mânaya gelseydi فلن أكلم اليوم **«...hiçbir insanla konuşmayacağım.»** (Meryem, 26.) âyetinde olduğu gibi nefyetmesi **bugün** kelimesi ile kayıtlanamaz, لن نبرح عليه عاكفين حتى يرجع الينا موسى **«..Musa bize dönünceye kadar buna tapmaktan vazgeçmeyeceğiz..»** (Tâhâ, 91.) âyetinde olduğu gibi, vakit tayin etmek de doğru olmazdı. Ayrıca; و لن يتمنوه أبدا **«...(ölümü) asla istemezler.»** (Bakara, 95.) âyetindeki أبدا kelimesinin zikri, tekrar kabul edilirdi. Halbuki gerçek, bunun aksinedir. لن يخلقوا ذبابا **«..bir sinek dahi yaratamazlar...»** âyeti ile benzerlerindeki ebedîlik, harfin kendisinden gelmemiştir.

İbnu Atiyye, Zemahşeri'nin لن يخلقوا ذبابا âyetindeki لن nin ebedilik ifade ettiği görüşüne katılır ve لن ترانى (Araf, 143.) âyetinin tefsirinde şöyle der: Şayet bu âyetteki menfiliği aynı mânada kabul edecek olursak, Hz. Musa'nın Cenab-ı Hak'kı, ne dünyada, ne de ahirette göremeyeceği anlaşılır. Fakat mütevatir bir hadisde sabit olduğuna göre cennet ehli, Allah'ı görecektir.

İbnu'z-Zemlekâni, Zemahşeri'nin görüşünü reddederek, aksini söyler. لن harfi, yakın mânayı nefyettiği halde, uzak mânayı nefyetmez. لا ile yapılan nefiyde ise, menfilik uzar. Bunun sırrı şudur: Mânalar lafızlara uygun olur. Halbuki لا nın sonunda elif vardır. Elifle sesi uzatmak mümkün olduğu halde, nûn harfiyle uzatılmaz. Böylece her lafız, mânasına uygun düşmüş olur. Bu yüzden Cenab-ı Hak mutlak nefyi murad etmediğinden, nefyin sadece dünyada olmasından dolayı لن ترانى **göremezsin** âyetinde لن, idrakin mutlak olarak nefyi murad edildiğinden لاتدركه الأبصار **«...gözler onu görmez...»** (Enâm, 103.) âyetinde لا harfi gelmiştir. İdrak, ru'yete mugayirdir.

لن harfinin رب بما أنعمت على فلن أكون **«...Rabbim bana lutfettiğin nimetler hakkı için..»** (Kasas, 17.) âyetinde olduğu gibi dua için kullanıldığı da söylenir.

82- لو Kelimesi

Bu kelime; mazi mânasında, şart harfidir. Şart edatı olan إن nin aksine, muzari fiili maziye çevirir.

İmtina mânası ifade etmesi ve bu mânayı taşımasında, şu noktalarda ihtilaf edilmiştir.

a- Bu harf, hiçbir surette imtina mânası ifade etmediği gibi ne şart, ne

de cevabın imtinaını ifade eder. İcmaen; imtina ve sübut ifade etmeyen ان harfinin, mânayı müstakbele çevirdiği gibi, لو harfi de mânayı maziye çevirerek cevap cümlesini şart cümlesine bağlar.

İbnu Hişam; Bu görüş, zaruri olanı inkâr etmek gibidir. Çünkü bu harften imtina mânasını anlamak, gayet basittir. لو فعل sözünü duyan herkes, tereddütsüz bu fiilin henüz gerçekleşmediğini anlar. Bu yüzden önüne لو gelen cümleye istidrak caiz olur. لو جاء زيد أكرمته لكنه لم يجئ **'Şayet Zeyd bana gelseydi, kendisine ikramda bulunurdum, ama gelmedi.'** cümlesi, buna misaldir, der.

b- Sibeveyh'e göre bu harf, başka bir işin vukuuna bağlı olarak, ileride vukuû bulacak bir işde kullanılan harftir. Yani; bir başka işin geçmişte vukû bulmasıyle, vukû bulması gerekli olan fakat vukû bulmayan bir iş demektir. Sibevyh şunu demek ister: Sübutu başka bir şeye bağlı olanın imtina edilmesine bağlı olarak, bir işi meneden harftir.

c- Nahiv ulemasınca meşhur olan, aynı zamanda irab ulemasınca benimsenen görüşe göre لو kelimesi, imtinadan dolayı imtinadır. Yani; şartın imtinasından dolayı cevabın imtinasına delalet eden harftir. Meselâ; لو جئت لأكرمتك cümlesi, gelme işi gerçekleşmediğinden, ikramın da gerçekleşmediğini gösterir. Gelme işinin gerçekleşmemesi ile, pek çok cümlede cevabın şarta bağlı olarak gelmesine itiraz edilmiştir. Meselâ; و لو أنّ ما فى الأرض من شجرة أقلام و البحر يمده من بعده سبعة ابحر ما نفدت كلمات الله **«Yer yüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa denizler de (mürekkeb) arkasından yedi deniz ona yardım etse de yine Allah'ın kelimeleri tükenmez.»** (Lokman, 27.) ve و لو أسمعهم لتولوا **«..onlara işittirseydi de yine aldırış etmezlerdi..»** (Enfâl, 23.) âyetlerinde, zikri geçen deniz ve kalemlerin tükenmesiyle, Allah kelamının tükenmemesi; kendilerine haber verilmeden önce dönmeleri mânası, âyetlerin ihtiva ettiği en uygun mânadır.

d- İbnu Malik'e göre لو kelimesi, önünde bulunduğu cümlenin imtinaına ve cevap cümlesinin nefyine taarruz etmeksizin bu cümleyi kendine bağlayan harftir. Meselâ; لو قام زيد قام عمرو **Zeyd ayağa kalksaydı, Amr da kalkardı,** cümlesinde Zeyd'in ayağa kalkması, Zeyd'in henüz ayağa kalkmadığını, Zeyd'in ayağa kalkmasiyle Amr'ın da ayağa kalkması gerekeceğini gösterir. Acaba Amr, Zeyde bağlı olarak ayağa kalkmanın dışında, kendiliğinden ayağa kalkmış mıdır? Cümleden kastedilen bu değildir. İbnu Hişam, لو ile ilgili ifadenin en sağlamı budur, der.

İbnu Ebi Hatim, Dahhâk tarikiyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'anda لو harfiyle başlayan her cümlenin mânasında, gerçekleşme ihtimali yoktur.

لو harfi, daima fiilin önüne gelir. قل لو أنتم تملكون **«Eğer siz sahib olsaydınız..»** (İsrâ, 100.) âyetinde fiil takdiridir. Zemahşeri; لو den sonra ان gelirse,

mahzuf olan fiilin yerini tutması için haberin fiili olması gerektiğini söyler. İbnu'l-Hacib bunu ولو انّ ما فى الارض «yeryüzünde bulunan ne varsa..» (Lokman, 27.) âyetiyle reddederek, bu sadece camid isimler dışında, müştak isim olduğunda gerçekleşir. der. İbnu Malik de şu beytiyle Zemahşerî'nin görüşünü reddeder.

لو أنّ حيّا مدرك الفلاح أدركه ملاعب الرّماح

İbnu Hişam şöyle der: Kur'anı Kerim'de لو den sonra أنّ nin haberi müştak isim olarak gelen bir âyet gördüm. Zemahşerî, Lokman sûresindeki âyeti görmediği gibi, bu âyeti de görmemiştir. İbnu Hacib de görmemiştir. Şayet görseydi bunu menetmezdi. Aynı şekilde İbnu Malik'de görmemiş olacak ki, şiirle delil getirmiştir. Gördüğüm âyet şudur; يودّوا لو أنّهم بادون فى الأعراب «..İsterlerdi ki..kendileri çölde bedevi Araplar arasında olsunlar...» (Ahzâb, 20.). Gördüğüm bir başka âyette أنّ nin haberi zarf olarak gelmiştir. Bu لو أنّ عندنا ذكرا من الأوّلين «Eğer yanımızda evvelkilerden bir kitab olsaydı.» (Sâffât, 168.) âyetidir.

ed-Demâmînî gibi Zerkeşî de «e l - B u r h a n»ında bu görüşü reddederek şöyle der: Birinci âyetteki لو temenni içindir, imtina mânası taşır. Zemahşerî'den önce bu sözü Sîrafî'nin söylemiş olması daha garibtir. Sonradan söylenen bu söz, İbnu Habbaz'ın Şerhi'l-İzah'ında daha önce nakledilmiş, fakat başka bir mevzu içinde söylenmiş bir sözdür. İbnu Habbaz, Sîrafî'nin أنّ ve benzerleri babında şöyle dediğini nakleder. لو أنّ زيدا حاضر لأكرمته 'Keşke Zeyd hazır bulunsaydı kendisine ikramda bulunurdum.' sözü doğru olduğu halde, لو أنّ زيدا اقام لأكرمته 'Şayet Zeyd ikamet etseydi kendisine ikramda bulunurdum.' sözü doğru değildir. Çünkü bu cümlede mukadder fiilin yerini tutacak bir fiil gelmemiştir. Halbuki Cenab-ı Hak şöyle buyurur: وان يأت الأحزاب يودّوا لو أنّهم بادون فى الأعراب (Ahzâb, 20.) Bu âyette أن nin haberi, müştak isim olarak gelmiştir. Bu konuda görüş beyan edenler bilmelidirler ki, âyetteki لو, temenni için dir. ليتهم بادون 'keşke onlar çölde bedeviler içinde olsalardı' sözünde olduğu gibi, ليت mevkiinde kullanılmıştır.

لو harfinin cevabı; ya لم ile menfi muzari olur, ya müsbet mazi veya ما ile menfi mazi olur. Müsbet mazi olduğunda ekseriyetle önüne ل gelir. لو نشاء لجعلناه حطاما «Dileseydik, onu kuru bir çöp yapardık...» (Vakıa, 65.) âyeti buna misaldir. Bazan da ل almadan gelir; لو نشاء جعلناه أجاجا «Dileseydik onu tuzlu yapardık...» (Vakıa, 70.) âyeti buna misaldir. Menfi mazide umumiyetle ل sız gelir. ولو شاء ربك ما فعلوه «Rabbın dileseydi onu yapamazlardı...» (Enâm, 112.) âyeti de buna misaldir.

Zemahşerî şöyle der: لو جاءنى زيد لكسوته 'Zeyd bana gelseydi, onu giydirip kuşandırırdım' ve لو زيد جاءنى لكسوته 'Bana Zeyd gelseydi, onu giydirirdim' sözleri ile و لو انّ زيدا جاءنى لكسوته sözü arasındaki fark şudur. Birinci cümle-

de لو in vazifesi, iki fiili birbirine bağlamak, birinin gerçekleşmesini başka bir mâna aramadan diğerine hamletmektir. İkinci cümlede لو in vazifesi, iki fiili birbirine bağlamanın dışında ya, elbise giydirme söz konusu olduğunda şek ve şüpheyi nefyeder, ya da giydirilecek olanın sadece Zeyd olduğunu beyan eder. لو أنتم تملكون خزائن رحمة.. **«De ki: Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız»** (İsra, 100.) âyeti buna misal getirilmiştir. Üçüncü cümle, ikinci cümlede mevcut özelliklerle birlikte أن nin sağladığı te'kid mânasını, Zeyd'in gelmesini, gelmediği takdirde hakkını kaybedeceğini ifade eder. ولو أنهم صبروا **«Onlar, sen kendilerinin yanına çıkıncaya kadar bekleselerdi»** (Hucurat, 5.) âyeti ve benzerî âyetler buna misal getirilmiştir. Bu hususları gözönünde tutarak her üç misale dair Kur'andan âyetler bulmaya çalış.

لو harfi, müstakbel mânasında şart olarak gelir. Yerine şart edatı ان nin de gelmesi mümkündür. ولو كره المشركون **«...müşrikler istmeseler de...»** (Tevbe, 33.) ولو أعجبك حسنهن **«...onların güzelliği senin hoşuna gitse bile...»** (Ahzab, 52.) âyetleri buna misaldir.

Bu harf, masdariyet mânası taşır, yerine, hemzenin fethası ile, masdariyet أن nin gelmesi de mümkündür. Bu mânadaki لو, en çok ود ve benzeri fiillerden sonra kullanılır. ودّ كثير من أهل الكتاب لو يردّونكم من بعد ايمانكم كفارا حسدا من عند انفسهم **«Sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler...»** (Bakara, 109.) يودّ أحدهم لو يعمّر **«...her biri ister ki bin yıl yaşatılsın...»** (Bakara, 96.) يودّ المجرم لو يفتدى (Mearic, 11.) âyetleri buna misaldir.

Ayrıca temenni mânası da taşır, yerine, ليت nin gelmesi mümkündür, فلو أنّ لنا كرة **«Ah keşke bir kere daha olsa da...»** (Şuarâ, 102.) âyeti buna misaldir. Bu yüzden cevabı, mansub olarak gelmiştir.

Bir de sebebiyet mânası taşır. ولو على أنفسكم **«...nefsinize de olsa...»** (Nisa, 135.) âyeti buna misaldir.

83- لو لا Kelimesi

Bu kelimenin çeşitli mânaları vardır;

a- Bir şeyin mevcudiyetinden dolayı, imtina harfi olur. İsim cümlesine dahil olur. Şayet müsbet mâna taşıyorsa cevabı önünde لام bulunan fiil olarak gelir. فلو لا أنه كان من المسبّحين للبث فى بطنه الى يوم يبعثون **«Eğer tesbih edenlerden olmasaydı, yeniden dirilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı.»** (Saffât, 143-144.) âyetleri buna misaldir. Şayet fiil menfi mâna taşıyorsa cevabı لام sız gelir.

ولو لا فضل الله عليكم ورحمته ما زكى منكم من أحد أبدا **«..eğer size Allah'ın lütuf rahmeti olmasaydı, hiç birinizi asla temizlemezdi...»** (Nûr, 21.) âyeti buna misaldir. Şayet akabinde zamir gelirse, zamirin merfu olması uygundur. لو لا أنتم لكنا

مؤمنين **«Siz olmasaydınız elbette biz inananlar olurduk...»** (Sebe, 31.) âyeti buna misaldir.

b- Muzari ve muzariye te'vil edilmiş fiillerde, arz ve tahdîd için kullanılan هلا mânasını taşır. لولا تستغفرون الله **«...Allah'dan mağfiret dilemelisiniz...»** (Neml, 46.), لولا أخرتني إلى أجل قريب **«...yakın bir süreye kadar erteleseydin de...»** (Münafikun, 10.) âyetleri buna misaldir. Azarlama ve nedamet mânasında kullanılır. لولا جاءوا عليه بأربعة شهداء **«...ona dört şahit getirmeleri gerekmez miydi?..»** (Nur, 13.), فلولا نصرهم الذين اتخذوا من دون الله قربانا آلهة **«Allah'tan başka, kendilerine yakınlık sağlamak için tanrı edindikleri şeyler...»** (Ahkaf, 28.), ولولا إذ سمعتموه قلتم **«Onu işittiğiniz zaman demeliydiniz ki...»** (Nûr, 16.) فلولا إذ جاءهم بأسنا تضرعوا **«Hiç olmazsa kendilerine böyle baskınımız geldiği zaman.»** (Enâm, 43.), فلولا ان كنتم غير مدينين ترجعونها ان كنتم صادقين **«Eğer cezalandırılmayacak iseniz o canı geri döndürsenize!»** (Vakıa, 86-87.) âyetleri buna misaldir.

c- Herevî'nin zikrettiğine göre, istifham mânasında kullanılır. لولا أخرتني **«..erteleseydiniz ya..»** (Münafikûn, 10.) ......لولا أنزل **«O'na bir melek indirilmeli değil miydi?»** (Enâm, 8.) âyetlerini buna misal getirir. Bu iki âyette هلا mânası mevcuttur.

d- Gene Herevî'nin zikrettiğine göre, nefiy mânasında kullanılır. فلولا كانت قرية آمنت **«...Keşke inanan bir belde olsaydı...»** (Yûnus, 98.) âyetini buna misal getirir. Yani, **'azab geldiğinde şehir halkı iman etmedi'** demektir. İman etselerdi, menfaatlarına olurdu. Fakat cumhur bu mânayı uygun bulmayarak âyette, azabın gelişinden önce iman etmeyişlerine ihtar olduğunu belirtir. Ubey, b. Kâb'ın فهلا kıraatı da, bunu doğrulamaktadır. Bu durumda âyetteki istisna, munkatıdır.

el-Halil'den nakledildiğine göre, Kur'anda mevcut bütün لولا kelimeleri هلا mânasındadır. Ancak فلولا أنه كان من المسبحين **«eğer tesbih edenlerden olmasaydı..»** (Saffât, 143.) âyeti, müstesnadır. Yukarıda geçen âyetlerden dolayı, üzerinde düşünmek gerekir. Aynı şekilde لولا أن رأى برهان ربه **«...eğer Rabbinin doğruyu gösteren delilini görmeseydi..»** (Yusuf, 24.) âyeti de bu istisnalar arasındadır. Burada لولا imtina mânasındadır. لهم بها **«O da onu istemiş gitmişti...»** veya لواقعها takdiri ile cevabı mahzuftur. لولا أن من الله علينا لخسف بنا **«...Allah bize lütfetmemiş olsaydı, bizi yere batırırdı...»** (Kasas, 82.) لولا أن ربطنا على قلبها **«.Onun kalbini iyice pekiştirmemiş olsaydık...»** (Kasas, 10.) âyetleri de bu kabildendir. Âyetin takdiri; لأبدت به şeklindedir.

İbnu Ebi Hatim; bize Musa el-Hutami, ona Harun b. Ebi Hatim, ona Abdurrahman b. Hammad, o Esbat'dan, o da Suddi'den naklen Ebu Mâlik'in şöyle dediğini rivayet eder: Yûnus sûresindeki; فلولا كانت قرية آمنت فنفعها إيمانها

«Keşke inanıp da, inanması kendisine fayda veren bir belde olsaydı.» (98.) âyeti hariç, Kur'anda mevcut bütün فلو لا harfleri فهلاّ mânasındadır. Ancak bu âyetteki فلو لا كانت قرية : فماكانت قرية **«Hiç bir belde halkı olmadı.»** mânasındadır. İstisna edilen diğer âyet de فلو لاأنّه كان من المسبحين âyetidir. Bu açıklamalarla, el-Halil'in, önünde ف bulunan لو لا yı murad ettiği ortaya çıkar.

84- لوما Kelimesi

Bu kelime, لوماتأتينابالملائكة **«Bize melekler getirmeli değil miydin?»** (Hicr, 7.) âyetinde olduğu gibi لو لا mânasındadır. el-Maliki'nin ifadesine göre ancak tahdîd mânasına gelir.

85- ليت Kelmesi

İsmini nasb, haberini ref eden bir harftir, **temennî** mânasını taşır. Tenûhî, cümleyi te'kid ettiğini söyler.

86- ليس Kelimesi

Câmid fiildir. Bu yüzden bazı ulema harf olduğunu iddia eder. Mânası; şimdiki zamanda cümlenin mefhumunu nefyetmektir. Diğer zamanlardaki nefyi karîne ile anlaşılır. Hal'i nefyettiği gibi, başka zamanları da nefyeder. İbnu'l-Hacib bunu, ألا يوم يأتيهم ليس مصروفا عنهم **«..o başlarına geldiği gün, bir daha onlardan geri çevrilmez..»** (Hûd, 8.) âyetiyle doğrular. Zira, buradaki ليس, gelecek zamanı nefiy içindir.

İbnu Malik; tebrie لا sında olduğu gibi, bu kelimenin bazan cins murad edilen umumî mânayı nefy için kullanıldığını, çoklarının bu mânaya dikkat etmediğini söyler. Buna; ليس لهم طعام الاّ من ضريع **«Onlar için kuru dikenden başka yiyecek de yoktur.»** (Gaşiye, 6.) âyetini misal getirir.

87- ما Kelimesi

Bu kelime; hem isim, hem de harftir.

İsim olduğunda الذى mânasında mevsûldür. ماعندكم ينفد وماعندالله باق **«Sizin yanınızdakiler tükenir, Allah'ın yanındakiler bakidir..»** (Nahl, 96.) âyeti buna misaldir. Bu mânada kullanılan ما da; müzekkerlik-müenneslik, müfret, tesniye ve cemilik müsavidir. Ekseriyetle, bilinmeyen şeylerde kullanılır. Bazan da والسماء ومابناها **«Göğe ve onu yapana andolsun.»** (Şems, 5.) ولاأنتم عابدون ماأعبد **«Siz de benim taptığıma tapıcılar değilsiniz.»** (Kâfirûn, 3.) âyetlerinde olduğu gibi, bilinen şeylerde kullanılır. Kendisine dönen zamirde, lafız ve mâna uygunluğu caizdir. Şu âyette ikisi de beraberce bulunur; ويعبدون من دون الله مالايملك لهم رزقا من السموات والأرض شيئا ولايستطيعون **«Allah'ı bırakıp göklerden ve yerden**

kendileri için hiç bir rızık vermeyecek ve bunu asla yapamayacak olan şeylere mi tapıyorlar?» (Nahl, 73.). İsm-i mevsûl mânasındaki ما , marifedir.

أيّ شيء mânasında, istifham edatı olarak kullanılır. Bu edatla gayrı âkillerin cinsleri ve sıfatları, âkillerin de nevileri, cinsleri ve sıfatları sorulur. ما هي **«...ne olduğunu...»** (Bakara, 68.), ما لونها **«...renginin ne olduğunu...»** (Bakara, 69.) ما ولّيهم **«...çeviren nedir?»** (Bakara, 142.), وما تلك بيمينك **«sağ elindeki nedir?...»** (Tâhâ, 17.) وما الرّحمن **«..Rahman nedir?..»** (Furkan, 60.) âyetleri buna misaldir.

Bu harfle, bilinen şeylerden sual edilmez. Fakat bunu caiz görenler vardır. Firavn'ın وما ربّ العالمين **«..âlemlerin Rabbi nedir?»** (Şuarâ, 23.) sözü, cehaletinden dolayı söylediği bir sözdür. Bu yüzden Hz. Musa, kendisine sıfatlarla cevap vermiştir.

Önüne harfi cer geldiğinde, ism-i mevsûl mânasında olan ما ile, istifham mânasındaki ما yı, birbirinden ayırmak için elifi hazfedilir, buna delil olarak fetha kalır. عمّ يتساءلون **«Birbirlerine hangi şeyden soruyorlar?»** (Nebe, 1.) فيم أنت من ذكراها **«Sen nerede onun vaktini söylemek nerede?»** (Naziât, 43.) لم تقولون ما لا تفعلون **«...niçin yapamıyacağınız şeyi söylüyorsunuz?»** (Saf, 2.) بم يرجع المرسلون **«...elçiler ne ile dönecekler...»** (Neml, 35.) âyetleri buna misaldir.

Bu isim, şart mânasında da kullanılır. ما ننسخ من آية أو ننسها **«Yürürlükten kaldırmaz veya onu unutturmayız ki...»** (Bakara, 106.), وما تفعلوا من خير يعلمه الله **«..siz ne iyilik ederseniz Allah onu bilir...»** (Bakara, 197.) فما استقاموا لكم فاستقيموا لهم **«...onlar size dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın.»** (Tevbe, 7.) âyetleri buna misaldir. Şart mânasında olan bu ما , kendisinden sonraki fiille mansûbtur.

Bu isim, taaccüb mânasında kullanılır. فما أصبرهم على النار **«..onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıdırlar!»** (Bakara, 175.), قتل الانسان ما أكفره (Abese, 17.) âyetleri buna misaldir. Kur'an'da bu iki misalin dışında, bir üçüncüsü yoktur. Ancak, Said b. Cubeyr'in kıraatına göre ما غرّك بربّك الكريم **«..seni engin kerem sahibi Rabbine karşı ne aldatıp isyana sürükledi?..»** (İnfitar, 6.) âyeti bundan müstesnadır. Bu âyetteki ما mübteda olduğundan mahallen merfu, kendisinden sonra gelen de haberidir. Bu mânadaki ما tâm nekredir.

ما بعوضة فما فوقها **«..hatta onun da üstünde olan..»** (Bakara, 26.), نعمّا يعظكم به **«...ne güzel öğüt veriyor.»** (Nisa, 58.) âyetlerindeki ما ise, mevsûf nekredir. Yani; **"size verdiği öğüt, ne güzel öğüttür"** demektir.

فنعمّا هي **«..o ne güzel..»** (Bakara, 271.) âyetindeki ما ise, gayr-i mevsûf nekredir. Harf olarak kullanılan ما , masdariyet için kullanılır. Bu da ya; فاتّقوا الله ما استطعتم **«O halde gücünüz yettiği kadar Allah'dan korkun...»** (Tegâbun, 16.) âyetinde olduğu gibi zaman ifade eder. Buna göre âyetin mânası: **"gücünüz yettiği müddetçe"** demektir. Ya da zaman ifade etmez. فذوقوا بما نسيتم (Secde,

14.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası: **'nisyanınızdan dolayı'** demektir.

Harf olarak kullanılan ما, nefiy mânasında da kullanılır. Bu; ماهذابشرا **«...bu insan değildir!..»** (Yusuf, 31.), ماهنّ أمّهاتهم **«..onların anaları değildirler..»** (Mücadele, 2.), فمامنكم من أحد عنه حاجزين **«Sizden hiç kimse buna engel olamazdı.»** (Hakka, 47.) âyetlerinde olduğu gibi, ya ليس gibi amel eder (ki Kur'an'da bir dördüncü misali yoktur), ya da وماتنفقون الاابتغاء وجه الله **«..yalnız Allah'ın rızasını kazanmak maksadiyle verirseniz..»** (Bakara, 272.) فماربحت تجارتهم **«ticaretleri kâr etmedi..»** (Bakara, 16.) âyetlerinde olduğu gibi, amel etmez.

İbnu'l-Hacib; bu kelime, şimdiki zamanı nefiy için kullanılır. Sibeveyhin ifadesine göre, bunda te'kid mânası mevcuttur. Çünkü Sibeveyh bu keli-, meyi müsbet cümlelerdeki قد e, menfilikte cevap olarak getirmiştir. Müsbet cümlede قد te'kid ifade ettiğine göre, kendisine cevap olarak gelen ما da, aynı şekilde te'kid ifade eder, der.

Bu kelime, te'kid manasında, ziyade kelime olarak kullanılır. Bu; انّماهو الله واحد **«O ancak tek bir tanrıdır.»** (Enâm, 19.), يوحى اليّ انّما الهكم اله واحد **«Tanrının bir tek tanrı olduğu bana vahyediliyor.»** (Kehf, 110.), كانّما اغشيت وجوههم **«sanki yüzleri karanlık geceden parçalara bürünmüştür..»** (Yunus, 27.), ربّما يودّ الذين كفروا **«bir zaman gelir, kafirler arzu ederler ki..»** (Hicr, 2.) âyetlerinde olduğu gibi, ya amele engel olur, ya da فامّا ترينّ **«gözün aydın»** (Meryem, 26.), أياماتدعوا **«hangisiyle çağırırsanız,»** (İsra, 110.), أيما الأجلين قضيت **«..demek hangi süreyi yerine getirsem»** (Kasas, 28.) فبمارحمة من الله **«Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki..»** (Âl-i İmrân, 159.) ممّاخطيئاتهم **«..hatalarından dolayı...»** (Nuh, 25.) مثلامابعوضة **«..başka misali vermekten..»** (Bakara, 26.) âyetlerinde olduğu gibi, amele engel olmaz.

el-Farisî şöyle der: Kur'an-ı Kerimde امّا dan sonra gelen bütün şartlar, nûni te'kid alır. Bunun sebebi, ما nın kasemde لام gibi te'kid ifade etmesi ve kasem cümlesinin önüne gelmesiyle, şart fiiline benzemesidir. Ebu'l-Bekâ da şöyle der: ما nın ziyade olarak gelmesi, şiddetli bir te'kid istenildiğini gösterir.

ما harfi; ليس، لم ve لا dan önce veya الا dan sonra gelirse, mevsûl olur. ماليس لى بحقّ **«..hak olmayan bir şeyi..»** (Maide, 116.), مالم يعلم **«..bilmediği bir şeyi..»** (Alak, 5.) مالاتعلمون **«..bilmediklerinizi..»** (Bakara, 30.), الاّ ماعلّمتنا **«..başka bir bilgimiz yoktur...»** (Bakara, 32.) âyetleri buna misaldir. Şayet teşbih كاف dan sonra gelirse, masdariyet ifade eder. ب den sonra gelirse, hem masdariyet, hem de teşbih ifade eder. بماكانوايظلمون **«zulmetmeleri sebebiyle...»** âyeti buna misaldir. Şayet iki fiil arasına gelir, birinci fiil ilim, dirayet veya nazar ifade ederse, ما nın mevsul ve istifham ifade etmesi muhtemeldir. واعلم ماتبدون وماكنتم تكتمون **«..sizin açıkladığınızı ve içinizde gizlediğinizi bilirim..»** (Bakara, 33.), وماأدرى مايفعل بى ولابكم **«...Bana ve size ne yapılacağını da bilmem.»** (Ahkaf, 9.) ولتنظر نفس ماقدمت لغد **«ve kişi, yarın için ne 'yapıp' gönder-**

diğine baksın..» (Haşr, 18.) âyetleri buna misaldir. Kur'anda الا dan önce gelen bütün ما lar, aşağıdaki on üç âyet hariç, nefyedici ما dır.

مما آتيتموهن شيئا الا أن يخافا **«Onlara verdiklerinizden bir şeyi geri almanız size helal değildir.»**(Bakara, 229.)

فنصف ما فرضتم الا أن يعفون **«..kestiğinizin yarısını (verin). Ancak kadınlar vazgeçerlerse başka..»** (Bakara, 237.)

و لا تعضلوهن لتذهبوا ببعض ما آتيتموهن الا أن يأتين **«Onlara verdiklerinizin bir kısmını 'onlardan' alıp götürmek için onları sıkıştırmayın. Şayet açık bir edepsizlikle gelirlerse başka..»** (Nisâ, 19.)

و لا تنكحوا ما نكح آباؤكم من النساء الا ما قد سلف **«Geçmişte olanlar hariç, 'bundan böyle' babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin.»** (Nisa, 22.)

و ما أكل السبع الا ما ذكيتم **«..ve canavar parçalayarak ölmüş olan hayvanlar (henüz canları çıkmadan kesmeniz hariç)..»** (Maide, 3.)

و لا أخاف ما تشركون به **«..Ben, sizin ortak koştuğunuz şeylerden korkmam»** (Enâm, 80.)

و قد فصل لكم ما حرم عليكم الا **«Çaresiz yemek zorunda kaldıklarınız dışında, size haram kıldığı şeyleri, (Allah) size açıklamıştır.»** (Enâm, 119.)

خالدين فيها ما دامت السموات و الارض الا **«Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır.»** (Hud, 107-108.)

فما حصدتم فذروه في سنبله الا قليلا **«...Biçtiğinizi başında bırakırsınız...»** (Yusuf, 47.)

يأكلن ما قدمتم لهن الا **«..sakladığınız az miktar dışında.. önceden biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek.»** (Yusuf, 48.)

و ما خلقنا السموات و الارض و ما بينهما الا بالحق **«Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları hak olarak yarattık.** (Hicr. 85.)

و اذ اعتزلتموهم و ما يعبدون الا الله **«Madem ki siz onlardan ve Allah'dan başka taptıkları şeylerden ayrıldınız..»** (Kehf, 16.)

88- ماذا Kelimesi

Bu kelime, değişik mânalara gelir.

a- ما harfi istifhamı, ذا da ismi mevsulü bildirir. و يسألونك ماذا ينفقون قل العفو **«ve sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar. De ki, af...»** (Bakara, 219.) âyetinde, iki kıraattan biri olan العفو kelimesindeki merfû kıraat, ماذا kelimesinin bu mânada kullanılışının müraccah olduğunu gösterir. Bu durumda âyetin mânası; الذين ينفقونه العفو şeklindedir. Zira isim cümlesine karşılık isimle, fiil cümlesine karşılık fiille verilir.

b- ما harfi istifhamı, ذا da işaret zamirini belirtir.

c- ماذا kelimesi terkib olarak istifham harfidir. ماذا ينفقون قل العفو (Bakara,

219.) âyetinde العفو kelimesini mansûb okuyan kıraata göre iki vecihten tercih edileni budur.

d- الذى kelimesi **'şey'** mânasında cins isim veya الذى mânasında ismi mevsuldür.

e- ما harfi ziyade, ذا da işaret zamiridir.

f- ما harfi, istifham, ذا da ziyade harftir.

89- متى Kelimesi

Zaman tayininde istifham olarak gelir متى نصر الله **«Allah'ın yardımı ne zaman?»** (Bakara, 214.) âyeti buna misaldir. Aynı zamanda şart olarak da gelir.

90- مع Kelimesi

Bu kelimenin من harfi ile cerr edilmesi, isim olduğunu gösterir. Bazı kurranın kıraatına göre هذا ذكر من معى **«..işte benimle olanların öğütü..»** (Enbiya, 24.) âyeti buna misaldir. Âyetteki مع kelimesi عند mânasındadır. Kelimenin aslı, **toplantı yeri veya vakti** mânasındadır. ودخل معه السجن فتيان **«Onunla beraber iki delikanlı daha zindana girdi...»** (Yusuf, 36.) وأرسله معنا **«...onu da bizimle beraber gönder..»** (Yusuf, 12.), لن أرسله معكم **«...onu asla sizinle gönderemem...»** (Yusuf, 66.) âyetleri buna misaldir.

Mekân ve zaman düşünülmeden, sadece **içtima ve iştirak** mânasına gelir. وكونوا مع الصادقين **«...doğrularla beraber olun...»** (Tevbe, 119.) واركعوا مع الراكعين **«...rükû edenlerle beraber rükû edin...»** (Bakara, 43.) âyetleri buna misaldir. Fakat; انّى معكم **«...Ben sizinle beraberim...»** (Maide, 12.) ان الله مع الذين اتقوا **«...çünkü Allah korunanlarla beraberdir...»** (Nahl, 128.) هو معكم أينما كنتم **«...nerede olsanız o sizinle beraberdir...»** (Hadid, 4.) انّ معى ربّى سيهدين **«...Rabbim benimle beraberdir. Bana yol gösterecektir.»** (Şuarâ, 62.) âyetlerinde mecazî olarak **ilim, hıfz ve yardım** murad edilir.

Ragıb şöyle der: Mezkür âyetlerde olduğu gibi, مع kelimesi, bulunduğu cümlede, kendisine yardım edilenlerle ilgili kelimeye muzaf olur.

91- من Kelimesi

Harfi cer'dir, çeşitli mânaları vardır.

a- En meşhur olan; **mekân ve zaman** bakımından olduğu gibi, bunların dışında da **ibtida-i gaye** mânası taşımasıdır. من المسجد الحرام **«..Mescidi Haramdan...»** (İsra, 1.), من أوّل يوم **«...ilk gününde...»** (Tevbe, 108.), انّه من سليمان **«O, Süleyman'dan (geliyor)..»** (Neml, 30.) âyetleri buna misaldir.

b- بعض mânasında olmak üzere **kısmiyet** mânası taşır. حتى تنفقوا ممّا تحبون **«sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça asla iyiliğe eremezsiniz.»** (Âl-i İmrân, 92.) âyeti buna misaldir. İbnu Mesud bu âyeti بعض ممّا تحبون şeklinde

okumuştur.

c- Ekseriyetle ما ve مهما kelimelerinden sonra gelerek **tebyîn** mânasını taşır. ما يفتح الله للناس من رحمة **«Allah insanlara bir rahmet açtı mı..»** (Fatır, 2.) ما ننسخ من آية **«Bir âyeti yürürlükten kaldırmaz...»** (Bakara, 106.) مهما تأتنا به من آية **«..ne kadar mucize getirirsen getir»** (Araf, 132.) âyetleri buna misaldir. Ayrıca bu iki kelime dışında başka bir kelimeden sonra da gelebilir. فاجتنبوا الرجس من الأوثان **«...artık o pis putlardan kaçının...»** (Hac, 30.) من أساور من ذهب **«...altın bileziklerle bezenirler...»** (Kehf, 31.) âyetleri buna misaldir.

d- مما خطيئاتهم أغرقوا **«Hatalarından dolayı boğuldular...»** (Nuh, 25.) يجعلون أصابعهم في آذانهم من الصواعق **«...yıldırımlardan ölüm korkusuyla parmaklanı kulaklarına tıkarlar...»** (Bakara, 19.) âyetlerinde olduğu gibi **sebep** mânası taşır.

e- يعلم المفسد من المصلح **«...bozanı düzeltenden ayırır.»** (Bakara, 220.) حتى يميز الخبيث من الطيب **«...pisi temizden ayıklayacaktır...»** (Âl-i İmrân, 179.) âyetlerinde olduğu gibi, birbirine zıt iki şeyden ikincisine dahil olur, **fasl (ayırmak)** mânasını taşır.

f- أرضيتم بالحياة الدنيا من الآخرة **«..ahirettense dünya hayatına mı razı oldunuz?...»** (Tevbe, 38.), ولو نشاء لجعلنا منكم ملائكة في الأرض يخلفون **«Eğer dileseydik, sizden melekler yapardık, sizden sonra dünyada yerinize geçerlerdi.»** (Zuhruf, 60.) âyetlerinde olduğu gib **yerine** mânasını taşır. Yani; **'ahiret yerine', 'sizin yerinize'** mânasına gelir.

g- وما من إله إلا الله **«Allah'dan başka tanrı yoktur.»** (Âl-i İmrân, 62.) âyetinde olduğu gibi umumî mânayı tahsis için kullanılır. Zemahşerî «e l - K e ş ş â f»ında لا إله إلا الله sözünde, istiğrak mânasını ifade etme bakımından fetha üzere mebnî olma mesabesindedir, der.

h- ينظرون من طرف خفي **«...göz ucuyla gizli gizli bakarlar...»** (Şûrâ, 45.) âyetinde olduğu gibi, ب harfi cer'ri mânasındadır.

ı- ونصرناه من القوم الذين كذبوا بآياتنا **«Âyetlerimizi yalanlayan kavme karşı biz ona yardım etmiştik...»** (Enbiya, 77.) âyetinde olduğu gibi, على harfi cerri mânasındadır.

i- إذا نودي للصلاة من يوم الجمعة **«...cuma günü namaz için çağrıldığınız zaman...»** (Cuma, 9.) âyetinde olduğu gibi, في harfi cerri mânasını taşıdığı zikredilir.

j- قد كنا في غفلة من هذا **«...biz bunda gaflet içinde idik...»** (Enbiya, 97.) âyetinde olduğu gib, عن mânasındadır.

k- لن تغني عنهم أموالهم ولا أولادهم من الله شيئا **«...ne malları, ne çocukları onlara Allah'a karşı hiç bir fayda sağlamaz...»** (Âli İmrân, 10.) âyetinde olduğu gibi, عند mânası taşır.

l- Nefiy, nehiy veya istifham cümlelerinde, ziyade harf olarak te'kid mâ-

nasını taşır. وماتسقط من ورقة الا يعلمها «...düşen bir yaprakki ancak mutlaka onu bilir...» (Enâm, 59.), ماترى فى خلق الرحمن من تفاوت «...Rahman'ın yaratmasında bir aykırılık (göremezsin)..» (Mülk, 3.), فارجع البصر هل ترى من فطور «...gözünü döndür de bak, bir bozukluk görüyor musun?» (Mülk, 3.) âyetleri buna misaldir.

Bazı ulema bunun müsbet cümlelerde de ziyade olarak geldiğine cevaz vermiş, ولقد جاءك من نبأ المرسلين «..Sana da Resüllerin haberinden bir parça geldi.» (Enâm, 34.) يحلون فيها من أساور من ذهب «...orada altın bileziklerle bezenirler...» (Kehf, 31.) من جبال فيها من برد «...oradaki dağlardan bir dolu (indirir)..» (Nur, 43.), يغضوا من أبصارهم «...gözlerini (haramdan) sakınsınlar...» (Nur, 30.) âyetlerini buna misal getirmiştir.

İbnu Ebi Hatim, Suddî tarikiyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Şayet Hz. İbrahim dua ederken فاجعل أفئدة الناس تهوى اليهم **'Ya Rabbi, insanların kalplerini onlara meylettir'** şeklinde bir ifade kullansaydı, Yahudi ve Hıristiyanlar akın akın Kâbe'ye dolarlardı. Fakat O, فاجعل أفئدة من الناس «**...insanlardan bir kısmının kalplerini...**» (İbrahim, 37.) şeklinde dua ettiğinden bunu sadece Mü'minlere tahsis etmiş oldu.

İbnu Ebi Hatim, Mücahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Şayet Hz. İbrahim, insanların kalplerini onlara meylettir, diye dua etmiş olsaydı, Rumlar ve İranlılar sizi, ziyarette sıkışık duruma sokarlardı. Bu rivayetler, sahabe ve tabiunun من harfini **tebîz** mânasında kullandıklarına dair, açık bir misal teşkil eder.

Bazı ulema şöyle der: Mü'minlere hitaben يغفر لكم ifadesi bulunduğunda, من harfi zikredilmez. يأيها الذين آمنوا اتقوا الله وقولوا قولا سديدا ، يصلح لكم أعمالكم ويغفر لكم ذنوبكم «**...Ey iman edenler, Allah'dan korkun ve doğru söz söyleyin ki, Allah işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın...**» (Ahzab, 70-71.), يأيها الذين آمنوا هل أدلكم على تجارة تنجيكم من عذاب أليم ... يغفر لكم «**Ey iman edenler, size, sizi acı azabdan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi? .... sizi bağışlar...**» (Saf, 10 ve 12.) âyetleri buna misaldlir. Küffara hitaben ise, يغفر لكم من ذنوبكم «**...günahlardan sizi bağışlar...**» (Nuh, 4.) âyetiyle, İbrahim ve Ahkaf sûrelerinde geçen âyetlerde olduğu gib, من harfi zikredilir. Zemahşerî'nin «e l - K e ş- ş â f»da belirttiğine göre; bu durum ancak vaadde, her iki zümreyi eşit tutmayıp birbirinden ayırt etmek için âyetlerde yer almıştır.

92- مَن Kelimesi

Bu kelime cümlede ancak isim olarak vaki olur.

عنده لا يستكبرون «**...O'nun yanında büyüklenmezler...**» (Enbiya, 19.) âyetinde olduğu gibi ismi mevsul, من يعمل سوءا يجز به «**...kötülük yapan cezasını çeker...**» (Nisa, 123.) âyetinde olduğu gibi şart edatı, من بعثنا من مرقدنا «**...bizi yattı-**

ğımız yerden kim kaldırdı?" (Yâsin, 52.) âyetinde olduğu gibi istifham edatı, ومن الناس من يقول **«İnsanlardan kimi derler ki...»** (Bakara, 8.) âyetinde olduğu gibi mevsûf nekre olarak gelir.

Bu kelime, müfred-müzekkerlik ve diğer hallerde müsavî olduğu gibi, ما nın aksine, çoğunlukla âkiller için kullanılır. Bunun sırrı; ما harfinin cümlede من harfinden daha çok kullanılması, gayr-ı âkillerin âkillerden daha çok olmasıdır. Bu yüzden daha çok yerde kullanılan, sayıca daha çok olana, az kullanılan da sayıca az olana verilmiştir.

İbnu'l-Enbari şöyle der; من in âkillere, ما nın gayr-i âkillere tahsisi, şart mânası dışında ismi mevsul olmasına bağlıdır. Çünkü şart, isme değil, fiile dahil olur.

93- مهما Kelimesi

مهما تأتنا به **«...ne kadar getirirsen getir...»** (Araf, 132.) âyetinde olduğu gibi, zamir kendisine döndüğünde isimdir. Zemahşerî şöyle der: Lafız ve mâna dikkate alınarak kendisine, hem müzekker hem de müennes zamir döner. Mezkûr âyette olduğu gibi, zaman dışında gayr-ı âkiller için şart edatı olur.

مهما kelimesinde ayrıca, te'kid mânası vardır. Bu yüzden bazı ulema aslının, şart edatı olan ما ile, ziyade harf olan ما dır. Birinci elif tekrarı kaldırmak için ها ya ibdal edilmiştir, der.

94- النون Kelimesi

Cümlede çeşitli şekillerde gelir. فلمّا رأينه أكبرنه وقطعن أيديهنّ وقلن **«...Onu görünce, onu (gözlerinde) büyüttüler, ellerini kestiler ve dediler ki:...»** (Yûsuf, 31.) âyetinde olduğu gibi, **nun-i nisve zamiridir.** Ayrıca harf de olur, hafife ve sakîle olmak üzere nun-i tekîd'dir. ليسجنن وليكونا **«...zindana atılacak...»** (Yusuf, 32.) لنسفعا بالناصية **«...perçeminden yakalarız...»** (Alak, 15.) âyetleri buna misaldir. Kur'anda bu iki âyet dışında hafife olarak başka misali mevcut değildir. Şâz kıraat olarak bir üçüncü misal, فاذا جاء وعد الآخرة ليسوءا وجوهكم **«...sonuncunuzun zamanı gelince yüzlerinizi kötü duruma soksunlar...»** (İsra, 7.) âyetidir. el-Hasan'ın kıraatına göre bir dördüncüsü القيا في جهنّم كل كفّار عنيد **«Haydi ikiniz atın cehenneme her inatçı nankörü...»** (Kâf, 24.) âyetidir. Bunu İbnu Cinnî «e l - M u h t e s i b» adlı eserinde zikretmiştir.

Harf olarak bir diğer şekli de nun-i vikâyedir. Ya fiile mansûb olan mütekellim ya'sına bitişir, فاعبدني **«...bana kulluk et...»** (Tâhâ, 14.) ليحزنني **«...beni üzer...»** (Yusuf, 13.) âyetleri buna misaldir. Ya harfe bitişir. ياليتني كنت معهم **«...keşke onlarla beraber olsaydım...»** (Nisa, 73.), انّني أنا الله **«...muhakkak ben Allahım...»** (Tâhâ, 14.) âyetleri buna misaldir. Veya لدن kelimesiyle mecrûr olan

zamire bitişir. من لدنّى عذرا «**...tarafımdan sana özür ulaşmıştır...**» (Kehf, 76.) âyeti buna misaldir. Veyahut من veya عن harfleriyle mecrûr olan zamire bitişir. مااغنى عنى ماليه «**Malım bana fayda vermedi...**» (Hakkâ, 28.) و القيت عليك محبّة منّى «**...Senin üzerine benden bir sevgi koydum.**» (Tâhâ, 39.) âyetleri buna misaldir.

95- Tenvin

Yazıda değil, telaffuzda sabit olan nûn harfidir. Çeşitli kısımları vardır.

a- Mu'reb isimlerin sonuna gelen, irab tenvinidir. هدى ورحمة (Enâm, 154.) والى عاد اخاهم هودا «**Ad (kavmin)e de kardeşleri Hud'u gönderdik...**» (Hud, 50.), انّا ارسلنا نوحا.. «**Biz Nuh'u kavmine gönderdik**» (Nuh, 1.) âyetleri buna misaldir.

b- Marifeliği ve nekreliğini ayırmak için, isim - fiillerin sonuna gelen nekre tenvinidir. Tenvinli okuyan kıraata göre افّ kelimesindeki tenvin ile, tenvinli okuyan kıraata göre هيهات kelimesindeki tenvin buna misaldir.

c- Cemi müennes salimlerin sonuna gelen mukabele tenvinidir. مسلمات مؤمنات قانتات تائبات عابدات سائحات «**Kendisini (Allah'a) teslim eden, inanan, gönülden itaat eden, tevbe eden, ibadet eden...**» (Tahrim, 5.) âyeti buna misaldir.

d- İvaz tenvinidir. Bu, ya والفجر وليال عشر «**Andolsun fecre on geceye.**» (Fecr, 1.), ومن فوقهم غواش «**...üstlerinde (ateş) örtüler vardır...**» (Araf, 41.) âyetlerinde olduğu gibi, illetli fiillerden مفاعل vezninde gelen kelimelerin sonundan hazfedilen illetli harfin yerine gelen tenvindir. Ya da أىّ . بعض . كل kelimelerine muzafun ileyh olup da hazfedilen ismin yerine geçen tenvindir. كل فى فلك يسبحون «**...hepsi bir felekde yüzerler.**» (Yasin, 40.) فضلنا بعضهم على بعض «**...bazısını bazısına efdal kıldık...**» (Bakara, 253.), أيّاما تدعوا «**...hangisiyle çağırırsanız...**» (İsra, 110.) âyetleri buna misaldir. Veya اذ in muzaf olduğu cümlenin yerine gelen tenvindir. وانتم حينئذ تنظرون «**Ki o zaman siz bakar durursunuz...**» (Vakıa, 84.) âyeti buna misaldir. Yani; حين اذ بلغت الروح الحلقوم **'can boğaza dayandığında'** demektir. Veyahut, hocamız Kâfiyeci ve onun görüşünde olanlardan, yukarıda naklettiğimiz üzere اذا daki tenvindir. وانّكم اذا لمن المقربين «**...siz yakınlarımdan olacaksınız...**» (Şuara, 42.) âyeti buna misaldir yani, اذا غلبتم **'eğer galip gelirlerse'** demektir.

e- Kur'anı Kerim dışında, terennüm diye adlandırılan âyetlerin sonuna gelen, fasıla tenvinidir. Bu tenvin; isim, fiil ve harflerde olur. Zemahşeri ve başkalarının belirttiğine göre قواريرا «**..gümüşten..**» (İnsan, 15.) والليل اذا يسر «**Yürüyüp gitmeye yüz tutan geceye.**» (Fecr, 4.) كلا سيكفرون «**Hayır inkâr edecekler...**» (Meryem, 82.) âyetleri, her üçüne misaldir.

96- نعم Kelimesi

Cevap harfidir. Söyleneni tasdik, istekde bulunana vaad, bir şey sorana müsbet cevap verme halinde kullanılır. Kelimenin aynel fiili (ortadaki harfi) حاء ya ibdal edilerek kesre okunması, nun'un da buna bağlı olarak kesre olması, نعم in bir başka lehçede okunuş şeklidir.

97- نعم Kelimesi

Medih etme (övme) ifade eden fiildir, çekimi yapılmaz.

98- الهاء Harfi

Gaib zamirin ismidir. Cer ve nasb halinde kullanılır. فقال لصاحبه وهو يحاوره **«...Arkadaşıyla konuşurken dedi ki...»** (Kehf, 34.) âyeti buna misaldir. أيًا ya bitişen ve sekte için kelime sonuna gelen harftir. ماهيه **«...onun ne olduğunu...»** (Karia, 10.) اقرؤا كتابيه **«..kitabımı okurmusunuz?»** (Hakka, 19.) و لم ادرما حسابيه **«Şu hesabımı hiç görmemiş olsaydım.»** (Hakka, 26.) هلك عني سلطانيه **«Gücüm benden yok olup gitti...»** (Hakka, 29.) لم يتسنه **«...bozulmamış...»** (Bakara, 259.) ما اغنى عني ماليه **«Malım bana hiç fayda vermedi.»** (Hakka, 28.) âyetleri buna misaldir. Daha önceden geçtiği gibi vakf halinde cem' âyetlerinin sonunda okunur.

99- ها Harfi

خذ **'al'** mânasına gelen isim - fiildir. Elifini med ile okumak caizdir. Bu durumda tesniye ve cemi sigaları yapılır. هاوم اقرؤا كتابية **«...alın kitabımı okuyyun.»** (Hakka, 19.) âyeti buna misaldir. Müennes zamirin ismi olur. فالهمها فجورها و تقواها **«Ona bozukluğunu, korunmasını ilham edene andolsun ki.»** (Şems, 8.) âyeti buna misaldir. هؤلاء ، هذان خصمان ve هاهنا kelimelerinde olduğu gibi, tenbih harfi olarak ismi işaretin önüne gelir. هاأنتم اولاء misalinde olduğu gibi kendisinden söz edilen merfû zamirin önüne işaret olarak gelir. ياايها الناس misalinde olduğu gibi nidada أي nin sıfatına dahil olur.

Benî Esed lugatında bu harfteki elifi hazfetmek, أيه الثقلان (Rahman, 31.) âyetindeki kıraatta olduğu gibi, أي nin zammesine uyarak ötre okunmak caizdir.

100- هات Kelimesi

Emir fiilidir, çekimi yoktur. Bu yüzden bazı ulema, isim - fiil olduğunu iddia eder.

101- هل Kelimesi

Tasavvur yapılmadan tasdiki arzulanan bir cümlede istifham harfi olur.

Menfi ve şart cümlelerine, إنْ ye, kendisinden sonra ekseriyetle fiil gelen isme ve atıf edatı önüne gelmez. İbnu Side şöyle der: Kendisinden sonra gelen fiil ancak müstakbel fiil olur. Fakat bu فهل وجدتم ما وعد ربكم حقا **«...siz de Rabbınızın size vaadettiğini gerçek buldunuz mu?..»** (Araf, 44.) âyetiyle reddedilmiştir. قد mânasında kullanılır. هل أتى على الانسان **«Uzun süre geçmedi mi insan üzerinden ki...»** (İnsan, 1.) âyetindeki هل, bununla tefsir edilir. هل جزاء الاحسان الا الاحسان **«İyiliğin karşılığı yalnız iyilik değil midir?.»** (Rahman, 60.) âyetinde olduğu gibi, nefiy mânasında kullanılır. Bu harfin diğer mânaları, istifham bahsinde verilecektir.

102- هلمّ Kelimesi

Bir işe çağırmada kullanılır, hakkında iki görüş vardır;

a- Aslı; هاولمّ dir, **'düzelttim, islah ettim'** mânasına gelen لممت الشيء cümlesinden alınarak ها nın elifi hazfedilmiş, لمّ ile terkib haline getirilmiştir.

b- Aslı; هل أمّ olduğu söylenir. Bu sanki; bu konuda bir diyeceğin var mı? cümlesi gibidir. Bu cümle, أقصد mânasındadır. Bu da **'kasdetti'** demektir. Bu yüzden هل ile أمّ kelimesi tertîb edilmiştir. Hicaz lügatına göre, tesniye ve cemi kelimelerde terkib edilmeden kendi haline bırakılmıştır. Kur'anda, bu şekilde nazil olmuştur. Temîm lügatına göre bu kelimeye, bazı alametler ilhak edilir.

103- هنا Kelimesi

Yakın bir yer işaret eden isimdir. انا ههنا قاعدون **«...biz burada oturuyoruz.»** (Maide, 24.) âyeti buna misaldir. هنالك ابتلى المؤمنون **«İşte orada Mü'minler denenmiş...»** (Ahzab, 11.) âyetinde olduğu gibi kendisine لام ve كاف harfleri ilave edilerek uzaklık ifade eder. هنالك تبلوا كل نفس ما أسلفت **«İşte orada her can, geçmişte (yaptıklarını) dener...»** (Yunus, 30.) هنالك دعا زكريا ربه **«Orada Zekeriyya Rabbine dua etmişti...»** (Âli İmrân, 38.) âyetlerinde olduğu gibi umumi mânada zamana işaret eder.

104- هيت Kelimesi

Acele et, mânasında isim - fiildir. «e l - M u h t e s i b» adlı eserin müellifi şöyle der: Bu kelimenin değişik okunuşları vardır. Bunlar; ها ve تا nın fethiyle هَيتَ ، ها nın kesri تا nın fethiyle هيتَ ، ها nın fethi تا nın kesri ile هيتِ ، ها nın zammı ile هيتُ okunuşlarıdır. Ayrıca; جئت vezninde هئت şeklinde okunur, تهيأت mânasına gelir. Bir başka kıraatta da هيّئت (Yusuf, 23.) şeklinde okunur, **islah edildim** mânasını taşır.

105- هيهات Kelimesi

Uzak oldu, mânasında isim - fiildir. هيهات هيهات لما توعدون **«Heyhat, o size vaadedilen ne kadar uzak!»** (Mü'minun, 36.) âyeti buna misaldir. Zeccâc bu âyeti البعد لما توعدون **O size vaadedilen ne kadar uzaktır!** şeklinde tefsir eder. Bu tefsirin yanlış olduğu, بعد kelimesine lâm-ı tarif getirdiği söylenir. Zira âyetin takdiri; بعد الأمر لما توعدون **'size vaad olunan ne kadar uzaktır.'** şeklindedir. لمّا daki لام, sebep mânasındadır. Bunun daha güzeli, bu لام ın faili beyan eden لام olmasıdır. هيهات kelimesinde, tenvinli tenvinsiz olarak fetha, zamme ve kesre kıraatları mevcuttur.

106- واو Harfi

Cer ve nasb etmesi yanında, amel etmeyen bir harf olarak üç özelliği vardır.

Cerri, kasem vavında olur. و الله ربّنا ما كنّا مشركين **«...Rabbımız Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlardan değildik...»** (Enâm, 23.) âyeti buna misaldir.

Nasbı, مع mânasındaki vav'la olur. Bazı ulemaya göre bu harf, mef'ulü maa'yı nasbeder. فأجمعوا أمركم و شركاءكم **«...siz de ortaklarınızla beraber toplanınız da...»** (Yunus, 71.) âyeti buna misaldir. Kur'anda bir ikinci misali yoktur. Kufe ulemasına göre, nefiy veya talebden sonra cevap olarak gelen muzari fili nasbeder. و لمّا يعلم الله الذين جاهدوا منكم و يعلم الصابرين **«...Allah içinizden cihad edenleri (sınayıp) bilmeden, sabredenleri (sınayıp) bilmeden...»** (Âli İmrân, 142.) يا ليتنا نردّ و لا نكذّب بآيات ربّنا و نكون.. **«..keşke biz dünyaya geri çevrilseydik de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasaydık..»** (Enâm, 27.) âyetleri buna misaldir. Yine Kufe ulemasına göre sarf vav'ıdır. Bu harf, fiilin başka bir irab alması gerekirken onu mansûb hale çevirmiştir. Mansûb okunan kıraata göre; أتجعل فيها من يفسد فيها و يسفك الدماء **«...orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek...»** (Bakara, 30.) âyeti buna misaldir.

Amel etmeyen vav da bölümlere ayrılır.

a- Mutlak cem' için gelen atıf vav'ıdır. فأنجيناه و أصحاب السفينة **«onu ve gemi halkını kurtardık...»** (Ankebut, 15.) âyetinde olduğu gibi, beraber olanların birbirine atfedilmesini sağlar. (Hadid, 26.), و لقد ارسلنا نوحا و ابراهيم **«Andolsun Nuh'u ve İbrahim'i elçi gönderdik...»** âyetinde olduğu gibi, sonrakini öncekine atfeder. يوحي اليك و الى الذين من قبلك **«...Sana ve senden öncekilere böyle vahyeder..»** (Şûrâ, 3.) âyetinde olduğu gibi öncekini sonrakine atfeder.

Bu harf, diğer atıf harflerinden امّا شاكرًا و امّا كفورًا **«...ister şükredici, ister kafir...»** (İnsan, 3.) âyetinde olduğu gibi, kendisinden sonra امّا nın gelmesi ile, و ما أموالكم و لا أولادكم بالتي تقربكم **«Ne mallarınız, ne de evlatlarınız, size huzurumuzda bir yakınlık sağlamaz...»** (Sebe', 37.) âyetinde olduğu gibi nefiyden

sonra gelen لا ile, ولكن رسول الله **«...fakat Allah'ın Resulüdür...»** (Ahzab, 40.) âyetinde olduğu gibi لكن ile, وملائكته ورسله وجبريل وميكال **«...meleklerine, peygamberlerine, Cebraile ve Mikaile...»** (Bakara, 98.) رب اغفر لى ولوالدىّ ولمن دخل بيتى مؤمنا وللمؤمنين والمؤمنات **«Rabbim, beni, anamı, babamı, inanarak evime gireni, inanan erkek ve kadınları bağışla...»** (Nuh, 28.) âyetlerinde olduğu gibi tam sayıyı küsûra, umumu hususa veya bunun aksine atıfla, اولئك عليهم صلوات من ربهم ورحمة **«İşte Rabblerinden bağışlanmalar ve rahmet hep onlaradır...»** (Bakara, 157) انما أشكو بثى وحزنى الى الله **«Ben üzüntümü ve tasamı yalnız Allah-a şikayet ederim.** (Yusuf, 86.) âyetlerinde old'ığu gibi, bir şeyin müradifine atıfla, برؤسكم وارجلكم **«...başlarınızı meshedin ve ayaklarınızı da topuklara kadar...»** (Maide, 6.) âyetinde olduğu gib, mecruru yakınına atıfla ayrılır.

Vav harfinin أو mânasına geldiği söylenir. İbnu Malik; انما الصدقات للفقراء والمساكين **«...fakirlere ve miskinlere...»** (Tevbe, 60.) âyetini buna misal getirir.

Talîl için geldiği de söylenir. Harzencî, mansûb fiillerin önüne gelen vavın sebep bildirdiğini ifade eder.

b- İsti'naf vavıdır. ثم قضى أجلا وأجل مسمى عنده **«...sonra (da hayatınıza) belli bir süre koymuştur. Belli bir (kıyamet süresi) de kendi katında vardır..»** (Enâm, 2.) لنبين لكم ونقرّ فى الأرحام ما نشاء الى أجل مسمى **«Dilediğimizi belirtilmiş bir süreye kadar rahimlerde tutuyoruz...»** (Hacc, 5.) واتقوا الله ويعلمكم الله **«Allah'tan korkun Allah size öğretiyor...»** (Bakara, 282.) من يضلل الله فلا هادى له ويذرهم فى طغيانهم يعمهون **«Allah kimi saptırırsa artık onun için yol gösteren olmaz. Ve bırakır onları, azgınlıkları içinde bocalayıp dururlar...»** (Araf, 186.) âyetleri buna misaldir. Bu misallerde vavdan sonra gelen fiiller, merfu olarak okunmuştur. Şayet bu harf atıf edatı olsaydı, نقرّ fiili mansûb, sonraki fiiller meczum, أجل kelimesi de mansub olurdu.

c- İsim cümlesine dahil olan hâl vavıdır. لئن أكله الذئب ونحن عصبة **«Dediler ki: 'Bizler topluluk olduğumuz halde onu kurt yerse...»** (Yusuf, 14.) âyeti buna misaldir.

Zemahşerî'ye göre bu harf, hal cümlesine dahil olduğu gibi sıfatla mevsûf arasındaki bazı te'kid etmek için sıfat olan cümlelere dahil olur. ويقولون سبعة وثامنهم كلبهم **«yedidir, sekizincileri köpekleridir, diyecekler...»** (Kehf, 22.) âyetini buna misal getirir.

d- Sekiz sayısından önce gelen vavdır. Aralarında Harîrî, İbnu Hâleveyh ve Sa'lebî'nin bulunduğu bazı ulemaya göre, Araplar, sayı sayarken adedin tamamlandığını belirtmek üzere yedi sayısından sonra vav harfi getirirler. Bundan sonraki sayıyı isti'naf sayarlar. Buna, سيقولون ثلاثة رابعهم كلبهم... سبعة وثامنهم كلبهم **«Onlar üç (kişidir) dördüncüleri köpekleridir... (Hayır) yedidir, sekizincileri köpekleridir, diyecekler...»** (Kehf, 22.) التائبون العابدون.. والناهون عن المنكر **«Tev-**

be eden, ibadet eden... kötülükten men eden...» (Tevbe, 112.) مسلمات...وابكارا «**Müslüman... bakire kadınlar...**» (Tahrim, 5.) âyetlerini buna misal getirirler. Doğru olan bu değildir, âyetlerdeki bütün vavlar, atıf vavıdır.

e- Ziyade vavıdır. Kur'anda mevcut bir tek misali وتله للجبين وناديناه «**..ve (İbrahim, kurban etmek için) onu alnı üzerine yıktı. Biz ona: 'İbrahim' diye seslendik.**» (Saffât, 103-104.) âyetleridir.

f- واذا سمعوا اللغو اعرضوا عنه «**Boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler...**» (Kasas, 55.) قل لعبادى الذين آمنوا يقيموا «**Mü'min kullarıma söyle: Namazı kılsınlar...**» (İbrahim, 31.) âyetlerinde olduğu gibi, isim veya fiillerde bulunan cemi müzekkerlik vavıdır.

g- واسرّوا النجوى الذين ظلموا «**O zulmedenler, aralarında şu konuşmayı gizlediler...**» (Enbiya, 3.) ثم عموا وصموا كثير منهم «**...sonra yine çokları kör, sağır kesildiler...**» (Maide, 71.) âyetlerinde olduğu gibi Tayy lügatında sözü edilenlere alâmet olarak gelen vavdır.

h- Makabli (kendinden önceki) mazmum olan istifham hemzesinden ibdal edilen vavdır. Kunbul'un kıraatına göre واليه النشور وامنتم (Mülk, 15.) قال فرعون آمنتم به (Araf, 123.) âyetleri buna misaldir.

107- وَيْكَأَنَّ Kelimesi

Kisâî; nedamet ve taaccüb ifade ettiğini, aslının ويلك olduğunu, كاف ın da mecrur zamir olarak bulunduğunu söyler. Ahfeş; وى in, اعجب mânasında isim - fiil, كاف ın da hitap harfi olduğunu ve أن den önce mukadder bir lâm bulunduğunu, اعجب لأن الله mânasına geldiğini söyler. el-Halîl; وى in ayrı, كأن nin de teşbih için değil, tahkik mânasında müstakil bir kelime olduğunu söyler. İbnu'l Enbari ise şunu belirtir: ويكأن kelimesinde üç vecih vardır. Bunlar; ويك bir harf أنّه başka bir harftir. Mânası **'görmedin mi'** demektir. İkincisi; birincinin aynıdır, fakat mânası **'yazıklar olsun sana'** demektir. Üçüncüsü; وى in taaccüp mânasında bir harf, كأنّه nin de başka bir harf olmasıdır. Bu iki harf يبنؤم misalinde olduğu gibi fazla kullanıldığında yazıda birleştirilmiştir.

108- ويل Kelimesi

el-Asma'î, kelimenin takbih mânasına geldiğini, ولكم الويل مما تصفون «**...Allah'a yakıştırdığınız niteliklerden ötürü de vay siz(in haliniz)e** (Enbiya, 18.) âyetinin buna misal olduğunu söyler.

ياويلتنا «**...yazık bana...**» (Kehf, 49.) ياويلتى أعجزت «**...yazık bana acizmiyim (ben)...**» (Maide, 31.) âyetlerinde olduğu gibi, keder ve üzüntü ifade eden cümlelerde kullanılır.

el-Harbî «F e v a i d» adlı eserinde İsmail b. Ayyaş tarikıyle Hişam b. Urve'den, o da babasından rivayet ettiğine göre Hz. Aişe şöyle demiştir: Resulullah (s.a.v.) bana ويحك **'yazıklar olsun'** demişti. Bu sözden ürperdiğimi görünce, Ya Hümeyrâ, ويحك veya ويسك kelimeleri rahmet ifade eder. Bunlar seni ürkütmesin; fakat, الويل kelimesinden kork.

109- يا Harfi

Hakiki veya hükmi olarak uzaktakini seslemek için kullanılan nida harfidir. Nidada en çok bu harf kullanılır. Bu yüzden hazfedilecek olursa, yerine bir başka nida harfi takdir edilmez. ربّ غفرلى **«...Rabbim beni bağışla...»** (Nuh, 28.) يوسف أعرض (Yusuf, 29.) âyetleri buna misaldir. Lafzatullah, أيّها ve أيّتها kelimeleri, ancak bu harfle nida edilir.

Zemahşerî şöyle der: Bu harf, hitaptan sonra gelen sözün, gerçekten önemli olduğunu belirtmek üzere te'kid olarak kullanılır. Veya tenbih mânasında gelir. Bu durumda fiil veya harfe dahil olur. الايسجدوا لله **«..Allah'a secde etmeleri gerekmez miydi?...»** (Neml, 25.) ياليت قومى يعلمون **«Ne olurdu, kavmim bilseydi...»** (Yâsin, 26.) âyetleri buna misaldir.

Buraya kadar Kur'an'da bulunan bazı edatların mânalarını, gayeye cevap verecek şekilde, kısa ve özlü olarak şerhe çalıştım. Bu konuda genişlikten kaçındım. Çünkü teferruatlı bilgiyi Arap dili ve Nahivle ilgili eserlerimizde verdik. Bu kitapta geçen konulardaki gayemiz, fer'î ve cüz'î meseleleri ele almaktan çok, kaide ve usûle ait meseleleri zikretmekten ibarettir.

KIRK BİRİNCİ BÖLÜM

İ'RABU'L - KUR'AN

Bu mevzuya dair bazı ulema müstakil eserler yazmıştır. Bunlar; Mekkî-nin, Havfî'nin, Ebu'l-Bekâ el-Ukberî'nin ve es-Semin'in eserleridir. Bunlar arasında Havfi'ninki en vazıh, Ebu'l-Beka'nınki en meşhur, es-Semî'ninki geniş ve teferruatlı olması bakımından en değerlisidir. es-Semî'nin bu eserini es-Sefakusî, telhis ederek yeniden yazmıştır. Ebu Hayyan'ın tefsiri de bu mevzuyu genişçe ele alan misallerle doludur.

Kur'anın irabını öğrenmenin faydası, Kur'anın mânasına kavramaktır. Çünkü irab, mânayı açıklığa kavuşturur konuşanın maksadını anlamaya yardımcı olur.

Ebu Ubeyde «F e d a i l» adlı eserinde Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an okumasını öğrendiğiniz gibi lügatını, farzlarını ve sünnetlerini de öğreniniz. Yahya b. Atik'in şöyle dediğini de rivayet eder: Yahya b Atik, Hasanu'l-Basrî'ye: Ya Eba Said, bir kimse Arap dilini öğrense, telaffuzunu en iyi şekilde yapsa, kıraatını düzgünce okusa, ne dersin? deyince, Hasenu'l-Basri iyi olur derim; bu sebeble onu sende öğren; çünkü bir kimse Kur'an okurken yalnış bir vecihle okursa, bundan dolayı helâk olur.

Kur'anı okuyan, ondaki esrarı ortaya çıkarmak isteyen müfessirin, kelimeye, sigasına, mübteda veya haber, fail veya meful olup olmadığına, cümlenin kuruluşuna veya cevap cümlesi olup olmadığına dikkat eder. Bunun için şu hususlara riayet etmesi gerekir.

1- Müfessirin yapacağı ilk iş, i'rabına geçmeden önce kelime veya cumlenin mânasını kavramaktır. Çünku i'rab, mananın bir parçsıdır. Bu yüzden bazı surelerin başında bulunan, Allah'ın, ilmini kendisine sakladığı, müteşabihattan saydığımız huruf-i mukattaanın i'rabı, caiz değildir.

İ'raba geçmeden önce mânayı kavramanın önemi şu misallerde açıkça görülür.:

وان كان رجل يورث كلالة **«...eğer (ölen) erkek veya kadının mirascısı, evladı ve ana babası olmayıp...»** (Nisa, 12.) âyetinde geçen كلالة kelimesinin

mansub okunuşu hakkında bazı ulema şöyle der: Kelimenin mansub okunması, kendisinden murad edilenin ne olduğuna bağlıdır. Şayet ölen kimsenin adı ise, hâl makamında olur, يورث cümlesi de كان nin haberidir. Veya sıfatı ise, كان tam fiildir. كان nakıs fiil ise, كلالة kelimesi onun haberidir. Şayet veresenin ismi ise, muzaf takdir edilir. Yani ذاكلالة demektir. Bu durumda kelime yukarıdaki gibi hâl veya haber olur. Şayet akraba kasdediliyorsa, kelime, mefulun lieclih durumundadır.

سبعامن المثاني **«ikişerlerden yedi...»** (Hicr, 87.) âyetindeki المثاني kelimesinden Kur'an murad edildiği düşünülürse, من harfi cerri teb'iz mânasını taşır. Veya Fatiha sûresi murad edilirse bu harf, cinsi beyan mânasını taşır.

الاأن تتقوا منهم تقاة **«...ancak onlardan korunmanız başka...»** (Âli İmrân, 28.) âyetindeki تقاة kelimesi, ittika mânasında ise, masdar; mutteka mânasında ise mefulun bih; رماة kelimesi gibi cemi ise, hâl olur.

المرعى فجعله غثاء أحوى **«Kupkuru siyah bir çöpe çevirdi.»** (Alâ, 5.) âyetindeki أحوى kelimesinden **'kuru siyah'** murad edilirse, غثاء kelimesinin sıfatı; **'koyu yeşillik'** murad edilirse المرعى kelimesinin hali olur.

İbnu Hişam şöyle der: İ'rabda mânayı dikkate almaksızın lafzın zahirine riayet eden pek çok i'rab erbabı, hataya düşmüştür. أصلوتك تأمرك أن نترك مايعبد آباؤنا أو أن نفعل في أموالنا ما نشاء. **«...senin namazın mı, babalarımızın taptığı şeylerden, yahut mallarımız üzerinde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi emrediyor...»** (Hûd, 87.) âyeti bu kabildendir. Çünkü ilk bakışta, أن نفعل cümlesinin أن نترك cümlesine atfı akla gelir. Bu ise doğru değildir. Çünkü Cenab-ı Hak âyette muhatap olanlara, mallarında diledikleri yapmayı emretmemiştir? Doğru olan, نترك fiilinin mamulu durumundaki ما ya atfedilmesidir. Bu durumda âyetin mânası **'yapmayı terketmemize'** şeklindedir. Yapılan yalnış atfın sebebi, i'rab yapanın أن ile fiilin tekrar ettiğini görmesi, aralarında atıf harfinin bulunmasıdır.

2- Edebî sanatın gereğine riayet etmesi gerekir. İ'rab eden i'rabın sahih yönüne riayet etse bile, edebî sanatın inceliğine dikkat etmezse, hataya düşmüş olur.

وثمودافما أبقى **«Semudu koymadı (onları)...»** (Necm, 51.) âyetindeki ثمودا kelimesini bazı i'rab ehlinin mukaddem meful kabul etmesi, bu kabildendir. Halbuki bu i'rab şekli yalnıştır. Çünkü âyetteki nefiy edatı olan ما nın sadaret hakkı vardır. Mabadi makabline amel etmez, aksine عادا kelimesine matuf olur, veya وأهلك ثمود **'Semudu helak etti'** şeklinde takdiri yapılır.

لاعاصم اليوم من أمر الله **«...bugün Allah'ın emrinden koruyacak bir şey yoktur...»** (Hud, 43.) لاتثريب عليكم اليوم **«...Bugün size kınama yok...»** (Yusuf, 92.) âyetlerindeki لا nın ismine atfedilmesi doğru değildir. Şayet böyle olsaydı, لا nın

ismi mansub ve tenvinli olurdu. Doğru olan, zarfın mahzuf olan bir müteallaka bağlı olmasıdır.

فناظرة بم يرجع المرسلون «...bakayım elçiler ne ile dönecekler...» (Neml, 35.) âyetinde el-Havfî, بما nın ناظرة kelimesine müteallik olduğunu söyler. Bu söz doğru değildir. Çünkü istifham mânasında olan edatların sadaret hakkı vardır. Doğru olan, بما harfinin kendisinden sonraki kelimeye müteallik olmasıdır.

ملعونين أينما ثقفوا أخذوا «**Lanetliler, nerede rastlansalar, yakalanır...**» (Ahzab, 61.) âyetindeki ملعونين kelimesini ثقفوا veya أخذوا fiilinin mamulundan hal mevkiinde olduğu sözü, doğru değildir. Çünkü şart edatının sadaret hakkı vardır. Halbuki doğru olan ملعونين kelimesinin zem üzere mansub olmasıdır.

3- Kaide dışı bir hataya düşmemek için Arapçayı iyi bilmesi gerekir. Ebu Ubeyde'nin كما أخرجك ربك من بيتك بالحق «**Nitekim hak uğruna Rabbin seni evinden çıkardığı zaman...**» (Enfal, 5.) âyetindeki كاف ı kasem olarak kabul etmesi, bu kabildendir. Bu sözü Mekkî rivayet etmiş, her hangi bir tenkitte bulunmamıştır. İbnu'ş-Şecerî, Mekkî'nin bu konudaki sükûtunu şiddetle tenkid etmiş, كاف ın kasem vavı mânasında kullanılmayacağını belirtmiştir. Âyetteki ما mevsulenin Allah'a ıtlakı, mevsulun أخرى fiilinin faili olan açık isimle bağlanması gibi hususlar, ancak şiirde geçerlidir, demiştir.

Bu âyetin i'rabında en makul olan, mecruru ile birlikte mahzuf mübtedanın haber olmasıdır. Bu durumda âyetin mânası; **'Savaşanların savaşa karşı isteksiz olduklarını gördükten sonra, teşvik için kendilerine bolca ganimet vaadetme durumu, savaşı kerih görmelerine rağmen kendilerini savaşa sevketmen'** şeklindedir.

İbnu Mihran'ın ان البقر تّشابهت «**...Zira inek bize (başka ineklere) benzer geldi...**» (Bakara, 70.) âyetini, mazi fiilinin önündeki تا yi ziyade kabul ederek, تا yi şeddeli okuması, buna ayrı bir misaldir. Çünkü böyle bir kaide mevcut değildir. Bu kıraatın aslı انّ البقرة تشابهت şeklindedir. Bakara kelimesindeki bir sayısını ifade eden تا ، تشابهت fiilindeki تا ya idgam edilmiştir.

4- Uzak ihtimallerden, zayıf vecihlerden, şâz lügatlardan kaçınmalı, yakın, kuvvetli ve fasih mânalara bağlı kalmalıdır. İbarede sadece uzak vecih mevcutsa, bunu nakletmekte mazurdur. İfadeyi açıklığa kavuşturmak maksadiyle bütün vecihleri zikretmesi, oldukça güçtür. Âyetler dışında muhtemel manayı beyan ve talebeyi aydınlatma gayesiyle, bütün vecihlerin zikri, yerinde olur. Fakat murad edilen, zann-ı galibe dayanıyorsa, bunu Kur'an âyetlerine tatbik edebilir.

Şayet, zannı galip mevcut değilse, gerçekten uzaklaşmadan muhtemel

vecihleri zikreder. Bu yüzden mansub veya mecrur olarak وقيله (Zuhruf, 88.) âyetini okuyan, hatadadır. Çünkü birbirine yakın olmamasına rağmen bu kelimeyi önceki âyette geçen الساعة kelimesinin lafzı ve mahalline atfetmiştir. Doğru olan bu kelimenin kasem veya mukadder قال fiilinin masdarı olmasıdır.

ان الذين كفروا بالذكر **«O (yanlış yola sapan)lar kendilerine gelen Kuranı inkâr ettiler...»** (Fussilet, 41.) âyetindeki ان nin haberi اولئك ينادون من مكان بعيد **«...Onlar uzak bir yerden çağrılıyorlar...»** (Fussilet, 44.) âyeti olduğunu söyleyen, hatadadır. Doğru olan, haberin mahzuf olmasıdır.

ص . والقرآن ذى الذكر **«Sâd. (Öğüt veren) şerefli Kur'ana andolsunki...»** (Sâd, 1.) âyetindeki kasemin cevabı, aynı surenin ان ذلك لحق (64.) âyetidir diyen de, hataya düşmüştür. Doğru olan, cevabın mahzuf olmasıdır. Yani 'durum iddia ettikleri gibi değildir.' veya 'Kuran muciz bir kitabtır.' veya 'Sen gönderilen elçilerdensin' şeklinde takdiridir.

فلا جناح عليه ان يطوّف **«...tavaf etmesinde bir günah yoktur...»** (Bakara, 158.) âyetinde, جناح ve عليه üzerinde vakf etmek, iğra sayılır. Gaib'in iğrası ise zayıftır. Fakat ...اتل عليكم الا تشركوا به شيئا **«De ki, 'Gelin Rabbinizin size (neleri) haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın..»** (Enâm, 151.) âyetindeki عليكم üzerinde vakf, muhatabın iğrası fasih olduğundan uygundur.

ليذهب عنكم الرجس أهل البيت و يطهركم تطهيرا **«Ey Ehli Beyt Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.»** (Ahzab, 33.) âyetindeki أهل kelimesinin ihtisas üzere mansûb olması, uygun değildir, çünkü zamirden sonra ihtisas olarak gelmesi zayıftır. Doğru olan, münada olmasıdır.

تماما على الذى أحسن **«Sonra iyilik edenlere (nimetlerimizi) tamamlamak.»** (Enâm, 154.) âyetindeki أحسن kelimesinin aslını أحسنوا şeklinde kabul edip, vavı hazfettikten sonra, yerine geçmek üzere zamme ile okumak, hatadır. Bu ancak şiirde caizdir. Doğru olan, هو أحسن şeklinde mübteda takdir etmektir.

و ان تصبروا و تتقوا لا يضركم كيدهم شيئا **«...eğer sabreder, Allah'dan korkarsanız, onların hilesi size hiçbir zarar vermez...»** (Âli İmran, 120.) âyetinde يضرّكم kelimesindeki şeddeli râ'nın merfû okunuşu hatalıdır. Bu ancak انك ان يصرع أخوك تصرع **'Kardeşinin yenilmesi senin de yenilmen demektir, mısraında olduğu gibi, sadece şiire has bir özelliktir. Doğru olan,** يضرّكم kelimesindeki zammenin bir önceki kelimeye bağlı olarak meczum halinde gelen zamme olduğudur.

و أرجلكم (Mâide, 6.) âyetinde en yakına bağlı olarak mecrurdur, demek yanlıştır. Çünkü cerri en yakın mecrura atfetmek, esasen zayıf ve şâzdır. Bu durum pek nadir görülür. Doğru olan, bu kelimeyi aynı âyette geçen, mes üzerine mesh etme mânasını kasdetmek suretiyle برؤسكم kelimesine atfetmektir.

İbnu Hişam şöyle der: Cümlede öyle durumlar vardır ki bunlardan ancak, tercih edilmemesi gerekenin tercih zarureti ortaya çıkar. وكذلك ننجى المؤمنين **«...İşte biz inananları böyle kurtarırız.»** (Enbiya, 88.) âyetinde olduğu gibi bu tercihi yapan mazur karşılanır. Bu âyetteki fiilin mazi fiil olduğu söylenir. Fiilin sonu sakin olması, mefulu bihin mevcudiyetine rağmen failin yerine masdara ait zamirin gelmesi, bu görüşün zayıf olduğunu gösterir. Ayrıca fiilin muzari, aslının, ikinci nunun sükunu ile ننجى olduğu söylenir. Nunun cime idgam edilmeyişi, bu görüşün de zayıflığını ortaya koyar. Bir rivayete göre de aslının, ikinci nunun fethası, üçüncü harfin şeddesiyle olduğu, ikinci nunun hazfedildiği söylenir. Bunun sadece tâ harfinde caiz olması yüzünden, zayıflığı ortadadır.

5- Lafızda muhtemel olan bütün vecihleri ihtiva edecek şekilde düşünmelidir. سبّح اسم ربّك الاعلى **«Rabbının yüce adını tesbih et.»** (Alâ, 1.) âyetindeki الاعلى kelimesi, ربّ kelimesine sıfat olabildiği gibi, اسم kelimesinin de sıfatı olabilir.

هدى للمتّقين الذين **«...yol göstericidir, onlar ki...»** (Bakara, 2-3.) âyetlerindeki الذين ismi mevsulü, bir önceki kelimeye tabi olabildiği gibi, müstakil olması da caizdir. Bu durumda اعنى veya أمدح fiillerinin takdiri ile mansub, هو takdiri ile de merfudur.

6- Bablara göre muhtelif şartlara riayet etmesi gerekir. Bu hususlara dikkat etmezse, bab ve şartları karıştırabilir. Bu yüzden Zemahşerî ملك الناس اله الناس **«İnsanların melikine, inananların ilahına...»** (Nas, 2-3.) âyetinde, her iki kelimeyi atf-i beyan kabul etmekle hataya düşmüştür. Halbuki doğrusu, bu iki kelimenin sıfat olmasıdır. Çünkü sıfatlarda isim müştak, atf-ı beyanda ise camid olması şarttır. ان ذلك لحق تخاصم أهل النار **«Bu mutlaka gerçektir, ateş halkının tartışmasıdır.»** (Sâd, 64.) âyetinde تخاصم kelimesinin, işaret zamirine sıfat olmak üzere mansub okunması yanlıştır. Çünkü ismi işaretin aldığı sıfat, cins ifade eder, لام almalıdır. Doğru olan bu kelimenin, bedel olarak gelmesidir. فاستبقوا الصراط فانى يبصرون **«...yola dökülürlerdi, ama nereden bilecekler?»** (Yasin, 66.) سنعيدها سيرتها الاولى **«...biz onu, yine ilk durumuna sokacağız.»** (Tâhâ, 21.) âyetlerindeki her iki kelimenin zarf olarak mansub okunması doğru değildir. Çünkü zarf-i mekânın müphem olması gerekir. Doğru olan; her ikisindede الى harfinin hazfedilmesidir.

ماقلت لهم الا ما أمرتنى به أن اعبدالله ربى و ربّكم **«Ben onlara; benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, diye senin bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim..»** (Maide, 117.) âyetindeki أن masdariye ile sıla cümlesini zamire atf-ı beyan yapmak, doğru değildir. Çünkü, zamirin sıfatında olduğu gibi

atfı beyanın zamir üzerine atfı mümtenidir. Bu hususu İbnu Hişam, «e l - M u ğ-n i» adlı eserinde zikretmiş, bunun 2. hususa da dahil edilmesi mümkündür, demiştir.

7- Her terkibde, benzeri terkiblere riayet etmesi gerekir. Aksi halde, cümleyi bir mânada alır, benzeri diğer bir cümlede bunun aksi olan başka bir mâna kullandığına şahid olur. Bu bakımdan Zemahşerî, ismin isme atfı evlâ olduğundan و مخرج الميت من الحي **«...diriden de ölüyü çıkarır...»** (Enâm, 95.) âyetini فالق الحبّ و النوى **«...taneyi ve çekirdeği yaran...»** âyetine atfettiği halde يخرج الحيّ من الميّت **«...ölüden diriyi çıkarır...»** âyetine atfetmemekle, hataya düşmüştür. Fakat يخرج الحيّ من الميت و يخرج الميّت من الحي **«...(Allah) ölüden, diri çıkarır, diriden de ölü çıkarır...»** (Rum, 19.) âyetine atıfla matufun fiil olarak gelmesi, yukarıda yapılan atfın aksini gösterir. Bu yüzden ذلك الكتاب لاريب فيه **«İşte o kitap, kendisinde hiç şüphe yoktur.** (Bakara, 2.) âyetinde, فيه yi هدى kelimesinin haberi kabul edip ريب kelimesinde vakf eden de, hatalıdır. تنزيل الكتاب لاريب فيه من ربّ العالمين **«Şüphe yok ki, bu kitabın indirilişi alemlerin Rabbı tarafındandır.»** (Secde, 2.) âyeti bunun aksini gösterir.

و لمن صبر و غفر ان ذلك لمن عزم الأمور **«Fakat kim sabreder, affederse, şüphesiz bu, çok önemli işlerden biridir.»** (Şûrâ, 43.) âyetinde ذلك yi rabıt kabul eden, sabreden ve bağışlayanı mübalağa olarak azimli işlerden sayan, hataya düşmüştür. Bu âyette doğru olan; işaret zamirinin sabır ve gufran kelimelerine dönmesidir. و ان تصبروا و تتقوا فانّ ذلك من عزم الأمور **«...Ama sabreder korunursanız, işte bunlar, yapmaya değerli işlerdendir.»** (Âl-i İmrân, 186.) âyeti bunun delilidir. Çünkü Cenâb-ı Hak ذلك yerine انكم buyurmamıştır.

و ما ربّك بغافل عمّا يعملون **«...Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir.»** (Enâm, 132.) âyetinde, mecrur kelimeyi merfu mahallinde kabul etmek, doğru değildir. Doğrusu, mansub mahallinde olmasıdır. Çünkü Kur'anı Kerimde با. ile mecrur olarak gelen haber, ancak, nasb mahallinde olur.

و لئن سألتهم من خلقهم ليقولن الله **«Andolsun onlara, "Kendilerini kim yarattı?" diye sorsan "Allah" derler.»** (Zuhruf, 87.) âyetinde الله kelimesinin mübteda olduğunu söyleyen hatalıdır. Doğrusu, ليقولن خلقهن العزيز العليم **«...diyecekler ki: "Onları çok üstün çok bilen (Allah) yarattı."»** (Zuhruf, 9.) âyetinin delaletiyle, fail olarak gelmesidir.

İ'rabında iki vecih bulunan bir âyette, diğer bir kıraat bunlardan birini destekliyorsa, desteklenen i'rab vechinin tercih edilmesi gerekir. و لكن البرّ من آمن بالله **«...Asıl iyilik, o (kimsenin iyiliği)dir ki, Allah'a iman...»** (Bakara, 177.) âyeti buna misaldir. Bu âyetin و لكن ذا البرّ **"asıl iyilik odur ki"** ve و لكن البرّ برّ من آمن "asıl iyilik o iyiliktir ki" şeklide iki takdiri yapılmıştır. و لكن البار kıraatı, birinci tak-

diri teyid eder.

Bir âyette, bazan muhtemel vecihlerden herbirini tercih ettirecek bir husus bulunabilir. Bu durumda, aralarında en uygun olanı tercih edilir.

فاجعل بيننا وبينك موعدا **«...şimdi sen, seninle bizim aramızda bir buluşma zamanı ve yeri tayin et...»** (Tâhâ, 58.) âyetindeki موعدا kelimesinin لانخلفه نحن و لاأنت مكانا سوى **«...ne senin, ne de bizim caymıyacağımız uygun yerde olsun.»** (Tâhâ, 58-59.) âyetinin delaletiyle masdar olması, قال موعدكم يوم الزينة **«...süs günü...»** (Tâhâ, 59.) âyetinin delaletiyle zaman ifade etmesi, مكانا سوى **«...uygun bir yerde...»** (Tâhâ, 59.) âyetinin delaletiyle, mekân ifade etmesi muhtemeldir. نخلفه **'ondan caymıyacağımız'** fiilinde zarf olarak değil de مكان **'yerde'** kelimesinden bedel olarak i'rab edilirse, bu vechin kesinlik kazandığı ortaya çıkar.

8- Kelimenin yazılışına riayet etmesi gerekir. Bundan dolayı تسمى سلسبيلا **«...adına 'selsebil' (denir)...»** (İnsan, 18.) âyetini emir cümlesi, yani سل طريقا موصلا اليها **'Oraya ulaştıran bir yolu sor'** şeklinde kabul eden, hataya düşmüştür. Şayet böyle olsaydı, her iki kelime ayrı yazılırdı.

ان هذان لساحران **«...bunlar iki büyücü...»** (Tâhâ, 63.) âyetinde انها okuyan kıraata göre kıssa'ya dönen ها zamiri ان in ismi, ذان da ikinci mübteda, لساحران de ikinci mübtedanın haberidir. Böylece cümleyi انّ nin haberidir diyen, hataya düşmüştür. Çünkü âyette انّ ayrı, هذان ise bitişik yazılmıştır.

ولاالذين يموتون وهم كفّار **«...kafir olarak ölenlere tevbe yoktur...»** (Nisa, 18.) âyetindeki لا yı ibtida, الذين yi mübteda, bundan sonraki cümleyi de haberi kabul eden hataya düşmüştür. Çünkü âyetin yazılışı ولا şeklinde ayrıdır.

أيّهم أشد **«...en çok karşı geleni...»** (Meryem, 69.) âyetindeki هم أشد **'onlar en çok karşı gelenler.'** terkibini mübteda - haber, أىّ kelimesini de izafetten ayrı düşünen, hatadadır. Çünkü âyetin yazılışı أيّهم şeklinde bitişiktir.

واذاكالوهم أووزنوهم يخسرون **«Kendileri onlara bir şey ölçtükleri veya tarttıkları zaman eksik yaparlar...»** (Mutaffifîn, 3.) âyetindeki هم zamirini cemîlik vavını tekit eden merfu zamir olarak kabul eden, hatalıdır. Çünkü her iki zamirden önce yer alan vav, elifsiz olarak gelmiştir. Doğru olan, bu zamirlerin meful olmasıdır.

9- Hem isim, hemde fiil kabul edilebilecek kelimelerde, dikkatli olması gerekir. Bu bakımdan أحصى لما لبثوا أمدا **«...kaldıkları süreyi daha iyi hesabedeceğini bilelim.»** (Kehf, 12.) âyetinde أحصى kelimesini ismi tafdil kabul ederek أمدا kelimesini temyiz olmak üzere mansûb okuyan, hataya düşmüştür. Çünkü أمدا kelimesi, sayan değil, sayılandır. أفعل veznindeki ismi tafdilden sonra gelen

mansub olan temyîzin şartı, mânada fail olmasıdır. Doğru olan و أحصى كل شيئ عددا «...her şeyi bir bir saymıştır.» (Cin, 28.) âyetinde olduğu gibi, أحصى nın fiil, أمدا nın da meful olmasıdır.

10– Aslın veya gerekli bir sebep olmaksızın zahirin dışına çıkmaması gerekir. Bu yüzden Mekkî'nin لاتبطلوا صدقاتكم بالمن والأذى كالذى ينفق ماله رئاء الناس «..İnsanlara gösteriş için malını verip Allah'a ve âhiret gününe inanmayan adam gibi, başa kakmak ve eziyet etmekle sadakalarınızı boşa çıkarmayın.» (Bakara, 264.) âyetindeki كاف ı masdara sıfat kabul etmesi yani ابطالا كابطال الذى şeklinde takdirde bulunması, hatalıdır. Doğru olan; bunun vavdan hâl olmasıdır. Yani لاتبطلوا صدقاتكم مشبهين الذى «O kimseye benzeyerek sadakanızı boşa çıkarmayın.» şeklinde olmasıdır. Bu durumda cümlede hazif yoktur.

11– Aslî ve ziyadeli kelimeleri ayırması gerekir.

الا أن يعفون أو يعفو الذى بيده عقدة النكاح «...ancak kadınlar vazgeçer yahut nikah bağı elinde olan erkek vazgeçerse başka...» (Bakara, 237.) âyetindeki يعفون fiilinin vavı, cemi müzekkerlik zamiri olduğu zannına götürebilir. Bu durumda nunun tesbitini zorlaştırır. Halbuki, bu yanlıştır. Doğrusu bu vav, kelimenin aslında mevcut olan lâme'l-fiildir, nun ise nun-i nisvedir. Kendisiyle birlikte fiil, mebni olup, vezin يفعلن dir. وان تعفوا أقرب âyetinde ise vav, fiilin aslından değil, cemi müzekker vavıdır.

12– Kur'an-ı Kerim'de ziyade kelime olduğunu söylemekten kaçınması gerekir. Çünkü ziyade kelimeden, lüzumsuz kelime olduğu anlaşılabilir. Allah'ın Kitabı bundan münezzehtir. Bu yüzden bazı müfessirler bu tabirden sakınarak yerine tekid, sıla ve mukham (siyaka uymayan ziyade lafız) gibi tabirler kullanır.

İbnu Haşşâb şöyle der: Ekseriyet, Kur'anın Arapça ve Arapların bildiği bir dille nazil olmasından dolayı, ziyade kelime bulunduğunu söylemenin caiz olduğu görüşündedir. Zira ziyadelik Arapçada, hazfin karşılığında kullanılır. Hazif; ifadede ihtisar ve hafiflik, ziyade ise tekid demektir. Bazı ulema da bundan kaçınarak: Ziyadeliğe hamledilen bu harflerin belirli faide ve mânaları vardır, ziyadeliğine hükmedemeyiz, derler.

İbnu Haşşâb şu açıklamada bulunur: Ziyadeden, ihtiyaç olmayan bir mânanın varlığı murad ediliyorsa, bu doğru değildir, böyle bir tevile gitmek abestir. Böyle bir şey olmayacağına göre, ziyade kelimeye olan ihtiyaç, kesinlik kazanır. Fakat bu ihtiyaç, gayelere göre değişir. Bazılarının ziyade saydığı kelimeye duyulan ihtiyaç, kelimenin mezid şekle sokulmasındaki ihtiyaç gibi değildir.

Buna şu ilavede bulunmak isterim: Fesahat ve belağat açısından ziyade

kelimeye duyulan ihtiyaçla, mezid kelimeye duyulan ihtiyaç aynıdır. Şayet ziyade kabul edilen kelime terkedilirse cümle, maksud olan mânayı ifade etmekle birlikte, edebî güzelliğini kaybedeceğinde şüphe yoktur. Bunu, üstün kalem sahiplerinin eserlerini okuyan, kullandığı ifadenin yerini bilen, kelimenin zevkine eren ilm-i Beyan ehli bilir. Bu zevkten uzak nahiv uleması, bu inceliği kavrayamaz.

1- Mâna - İrab Münasebeti

Bu konuda şu görüşler ileri sürülür:

a- Aynı kelimede, mâna ve irab birbirine ters düşebilir. Meselâ bir cümlede mâna belirli bir durum gerektirirken, irab buna engel olduğu gibi, iraba bağlı kalmak da, mânanın sıhhatına engel olur. Bu durumda mâna sıhhatını sağlamak için, irabın teviline gidilir. انه على رجعه لقادر يوم تبلى السرائر **«O (Allah) onu tekrar döndürmeğe kadirdir. Gizlilerin (ortaya dökülüp) yoklanacağı gün.»** (Tarık, 8-9.) âyeti buna misaldir. Âyetteki يوم zarfı, mâna yönünden masdar olan رجع kelimesine bağlı olması gerekir. Bu da انه على رجعه فى ذلك اليوم لقادر **'O günde Allah onu tekrar döndürülüp yaratmaya kadirdir.'** demektir. Fakat, masdarla mamulü arasını ayırmak caiz olmadığından, irab buna engel olur. Bu yüzden masdarın delaletiyle amil durumunda olan bir fiil takdir edilir. لمقت الله اكبر من مقتكم انفسكم اذ تدعون **«Allah'ın (size) kızması, sizin kendi kendinize kızmanızdan daha büyüktür.»** (Gâfir, 10.) âyeti de bu kabildendir. Mâna, اذ in masdar olan المقت kelimesine bağlanmasını gerektirir. İrab ise, aynı sebepten dolayı buna mani olur. Bu durumda yukarıdaki gibi, masdarın delaletiyle bir fiil takdir edilir.

b- Müfessirler arasında: Bu 'mâna yönünden tefsir', bu da 'irab yönünden tefsir' şeklinde ifade kullanılır. Bu iki ifade arasındaki fark şudur: İrabla tefsirde nahiv kaideleri dikkate alınır, mâna tefsirinde ise bu kaidelere uyulmaz.

c- Ebu Ubeyd «F e d a i l u' l - K u r' a n» adlı eserinde şöyle der: Bize Ebu Muaviye, o Hişam b. Urve, o da babasının şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Âişe'ye: ان هذان لساحران **«Bunlar iki büyücü, başka bir şey değil...»** (Tâhâ, 63.) والمقيمين الصلاة والمؤتون الزكاة **«...o namazı kılanlar, zekâtı verenler...»** (Nisa, 162.) ان الذين آمنوا والذين هادوا والصابئون **«...inananlar, Yahudiler, sabiiler...»** (Maide, 69.) âyetlerinin yazılışındaki hatayı sordu. O da şu cevabı verdi: Bu, kâtiblerin hatasıdır, Kur'an-ı yazarken hata etmişlerdir. Bu isnad, Buharî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir.

Ebu Ubeyd, başka bir tarikle şu nakilde bulunur: Bize Haccâc, ona Harun b. Musa, ona Zubeyr b. Hirrît o da İkrime'den rivayetle şöyle dediğini nakleder: Mushaflar yazılınca, Hz. osman'a arzedildi, içinde bazı harf hataları bu-

lundu. Bunun üzerine Hz. Osman: Kur'an harflerini değiştirmeyin. Çünkü Araplar, gelecekte bunları dillerine göre değiştirecek, (bir rivayete göre de) irab edeceklerdir, cevabını verir. Şayet katip Sakif kabilesinden, imla ettiren de, Huzeyl kabilesinden olsaydı, Mushaf'da bu hatalı harfler bulunmazdı, der. Bu rivayeti İbnu'l-Enbari «K i t a b u' r - R e d d i Â l â M e n H a l e f e M u s h a f e O s m a n» adlı eserinde, İbnu Eşte ise «K i t a b u' l - M e s a h i f»inde nakletmişlerdir.

İbnu'l-Enbari; Abdu'l-Âla b. Abdillah b. Amir tarikiyle, İbnu Eşte de Yahya b. Yamer tarikiyle benzeri bir rivayette bulunmuşlardır.

İbnu'l-Enbari, Ebu Bişr tarikiyle Said b. Cubeyr'in والمقيمين الصلاة 'namazı kılanlar' âyetini okuyup: 'bu, katibin hatasıdır' dediğini rivayet eder.

Bu rivayetlerde bazı müşkiller vardır. Bunlar:

1- Arapçayı en fasih konuşan, ashab-ı kiramın Kur'anı Kerim'de hata etmesi şöyle dursun, kendi dillerinde hata ettikleri nasıl düşünülür?

2- Kur'anı Kerim'i Resulullah (s.a.v.)'dan, nazil olduğu gibi öğrenen, O'nu ezberleyen, O'nu aynen koruyan ve üzerinde titizlikle duran sahabe-i kiramın Kur'anda hata ettikleri nasıl söylenir?

3- Bütün sahabenin, Kur'anın okunuş ve yazılışında aynı hatada birleştikleri nasıl düşünülebilir?

4- Böyle bir hatanın farkına varmamaları, bu hatadan dönmemeleri, nasıl söylenebilir?

5- Hz. Osman'ın görülen hatayı düzeltmek isteyenlere mâni olduğu, nasıl söylenebilir?

6- Seleften halefe tevatüren rivayet edildiği halde, hatalı kıraatın sürüp gittiği, nasıl söylenebilir?

Bütün bunlar ashabı kiram için aklen, şer'an ve örfen muhaldir. Ulema buna üç şekilde cevap vermiştir:

a- Yukarıda, İkirime'den yapılan rivayette, Hz. Osman'a izafe edilen sözler, doğru değildir. Bu rivayetin senedi, zayıf, muztarib ve munkatı'dır. Hz. Osman, kendisine uyulan bir İmam olarak tayin edilmişti. O nasıl olur da, Kur-anda gördüğü bir hatayı düzeltmek üzere, Arapların dil maharetine terkedebilir? Kur'anın cem'ini ve yazma işini üzerine alan seçkin kimseler bu hatayı düzeltmemişse, başkaları bunu nasıl düzeltebilir? Ayrıca bir tek mushaf değil, belli sayıda mushaflar yazılmıştır. Şayet bu mushaflarda hata vaki olduğu söylense bile, hepsinin aynı hataya düşmeleri, uzak bir ihtimal olur. Şayet mushaflardan bazlarında hata vaki olduğu söylense bile bu, diğerlerinin hatasız olduğunu itiraf etmektir. Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushafların bir kısmı hatalı, bir kısmı da hatasız diyen bir sahabe yoktur. Kıraat vecihleri dışında mushaf-

larda hiçbir ihtilaf da mevcut değildir. Kıraatlar ise, hata cinsinden sayılmaz.

b– İkrime'den yapılan rivayetin sıhhatı kabul edilecek olursa, bunun الصابرين ، الكتب ve benzeri kelimelerde olduğu gibi, hazif, işaret ve remz olduğuna hamledilir.

c– Ebu Bişr tarikiyle yapılan rivayette, okunuşu yazılışına uymayan bazı kelimeler, tevil edilmiştir. Mesela: لااوضعوا (Tevbe, 47.) لااذبحنه (Neml, 21.) âyetlerinde لا dan sonra elif, ذلك جزاوا الظالمين «bu zalimlerin cezasıdır.» **(Mâide,** 29.) âyetinde vavla birlikte elif, بايد (Zâriyat, 47.) âyetinde iki ye harfinin yazılışı, bu kabildendir. Şayet kelimeler yazıldığı gibi okunsaydı, hata sayılırdı. İbnu Eşte, «K i t a b u' l - M e s a h i f» adlı eserinde, bu ve önceki cevaplara yer vermiştir.

İbnu'l-Enbari, «K i t a b u' r - R a d d i A l â M e n H a l e f e M u s h a f e O s m a n e» adlı eserinde bu konuda Hz. Osman'dan rivayet edilen haber hakkında şöyle der: Bu haber hüccet (delil) olamaz. Zira muttasıl değil, munkatı'dır. Zamanında Müslümanların İmamı ve önderi, devletin reisi olan, İmam mushafı ortaya koyan, Hz. Osman'ın, bu mushafta bazı hataları görmesi, yanlış yazıldığı halde bunları düzeltmemesi, akıl ve mantığa sığacak bir şey değildir. Asla. Yemin ederim ki, akıl ve insaf sahibi bir kimse, Hz. Osman hakkında böyle bir vehme kapılamaz, Kur'anda mevcut hatanın sonradan gelenlerce düzeltilmek üzere geciktirdiğine, inanamaz. Hz. Osman'ın 'Mushafta bazı hatalar gördüm' sözünden, yazısında bazı hatalar gördüm. Şeklinde murad ettiğini, şayet bunu dilimize uygularsak yazıdaki hata, irabı bozacak, kelimeleri tahrif edecek derecede hata sayılmadığını iddia eden, görüşünde haklı ve isabetli değildir. Çünkü yazı, telaffuza bağlıdır. Yazıda hata eden, telaffuzda da hata eder. Hz. Osman'ın Kur'anın yazılışı ve okunuşunda ifsad derecesindeki hataları tehir etmesi, imkansızdır. Bilindiği gibi o, Kur'anı devamlı okur beldelere gönderilen mushaflardaki yazı şekline uyar, âyetlerdeki mânayı yeterince kavrardı.

Ebu Ubeyd'in rivayet ettiği de bunu doğrular. Ebu Ubeyd, bize Abdurrahman b. Mekkî, ona Abdullah b. Mübarek, bize Yemen şeyhi Ebu Vail, ona Hz. Osman'ın mevlası Hani el-Berberî rivayet ederek şöyle der: Hz. Osman'ın yanında bulunduğum bir sırada, sahabe mushafları karşılaştırıyordu. Bu arada Hz. Osman beni, üzerinde لم يتسن (Bakara, 259.) لاتبديل للخلق **«yaratmak değiştirilemez.»** (Rum, 30.) فامهل الكافرين **«Kafirleri bırak»** (Târık, 17.) âyetleri yazılı bulunan koyunun kürek kemiği ile, Ubey b. Kab'a gönderdi. Kendisine bu âyetleri gösterdiğimde kalemi istedi, للخلق kelimesindeki ل harflerinden birini silerek لاتبديل لخلق الله **«Allah'ın yaratması değiştirilemez.»** فامهل kelimesini silerek فمهل şeklinde yazdı, لم يتسن kelimesinin sonuna da **ها**, ilave etti.

İbnu'l-Enbarî şöyle der: Yazılan mushaflar kendisine arzedilen müstensihler arasında vuku bulan ihtilafı kaldırmak için kendisine müracaat edilen, onlardan doğru olanı ortaya koymayı isteyen Hz. Osman'ın, hatayı görüp de buna göz yumduğu, nasıl iddia edilebilir?

Buna, İbnu Eşte'nin «K i t a b u' l - M e s a h i f»teki şu rivayetini de ilave etmek isterim: Bize el-Hasan b. Osman, ona Rabi b. Bedr, ona da Sevvâr b. Şebîb rivayet ederek şöyle dedi: Abdullah b. Zubeyr'e mushaflar hakkında soru sordum. Bana şöyle cevap verdi. Bir kimse Hz. Ömer'e giderek ya emire'l-mü'minîn, bazı kimseler Kur'an hakkında ihtilafa düştüler dedi. Hz. Ömer o sırada Kur'anı, tek bir kıraat üzere toplama hazırlığı içinde iken ölümüne sebep olan bıçaklama olayı cereyan etti. Aynı şahıs, Hz. Osman'ın hilafeti sırasında, bu durumu kendilerine arz etti. Hz. Osman da mushafların cem'ine başladı. Beni, sahifelerle birlikte Hz. Aişe'ye gönderdi. Bunları kendisine arzederek tahkikini yaptık. Sonra geri kalanları da aynı şekilde Hz. Aişe'ye göstererek karşılaştırdık. Bu da gösteriyor ki sahabe, Kur'anın cem'inde büyük bir titizlik göstermiş, vahyi aynen zaptetmişler, tashih ve ıslaha muhtaç olacak durumda bırakmamışlardır.

Ayrıca İbnu Eşte şöyle der: Bize Muhammed b. Yakub, ona Ebu Davud Süleyman b. Eş'as, ona Ahmed b. Mes'ade, ona İsmail, ona Haris b. Abdirrahman, ona da Abdu'l-Elâ b. Abdillah b. Amir rivayet ederek, şöyle demiştir: Mushaf'ın cem'i tamamlandığında Hz. Osman'a arzedildi. Hz. Osman elindeki nüshaya bakarak: Aman ne güzel, ne hoş yapmışsınız! Küçük bir yanlışlık gördüm ki bunu ilerde düzeltiriz, şeklinde mukabelede bulundu. Bu rivayette, herhangi bir güçlük yoktur, yukarıda geçeni açıklığa kavuşturmaktadır. Bundan da anlaşılıyor ki, mushaflar yazılır yazılmaz kendisine sunulunca Kureyş lehçesi dışında yazılan التابوة ve التابوت kelimelerini görmüş, bunları ilerde bu lehçeye göre düzeltileciğini vaadetmiştir. Sonra da bu vaadi yerine getirerek, Mushafta herhangi bir hatalı kelime bırakmamıştır. Bu rivayetleri nakleden, Hz. Osman'ın sözünü tam olarak anlamadan, muhtemelen yanlış bir şekilde aktarmıştır. Bu durum, görülen zorluklara sebep olmuştur. Bu konuda verilen en uygun ve kuvvetli cevap, budur.

Yukarıda verilen bu cevaplar Hz. Aişe'den rivayet edilen hadislerle uzaktan - Yakından bir ilgisi yoktur. Bu hadisin zayıf olduğu iddiası doğru değildir, görüldüğü gibi rivayet senedi, sahihtir. Remz, hazif ve işaret şeklinde verilen cevap da, yerinde değildir. Çünkü Urve'nin mezkur harfler hakkında sorusu, mevzu ile alakalı değildir. Buna İbnu Eşte cevap vermiş, «Ş e r h u' r - R â i y e» adlı eserinde İbnu Cubara bu görüşe katılarak Hz. Aişe'nin 'hata ettiler' sözü, sahabenin üzerinde ittifak ettiği ahruf's-Seb'adan evla olanı seçmede

hata ettiler mânasındadır, yoksa bu harflerle yazdıkları kelimelerdeki hata, bağışlanmayacak derecede değildir. Bunun delili; aradan zaman geçse bile bağışlanmayacak derecede olan hatalar, icmaen merdûd olmuştur. Said b. Cubeyr, 'katibin hatasıdır' sözüyle, kıraat ve lügat hatasını kasdeder. Yani; yazanın lehçesi ve kıraatı budur, burada başka bir kıraat da vardır demektir.

İbnu Cubara, İbrahim en-Nehaî'nin şöyle dediğini rivayet eder: ان هذان لساحران **'Bunlar ancak iki sihirbazdır'** âyetinin ان هذين لساحران **'Bunlar iki büyücü, başka bir şey değil,'** şeklinde yazılması, arasında bir fark yoktur. Muhtemelen katibler ى harfi yerine elif, والصابئون âyetinde ise يا. yerine واو koymuşlardır. İbnu Eşte şöyle der: Bu; الصلاة ، الزكاة ve الحيوة kelimelerinde olduğu gibi, bir harfi diğer harfin yerine ibdal etmektir.

Buna şu cevabı vermek isterim: Verilen bu cevap, yazının aksine kıraatın يا. ile olması halinde uygun olur. Fakat kıraat, yazıya uygunsa, cevap yerinde değildir. Dil uleması bu harfler üzerinde durmuş, en güzel bir şekilde tevcihatta bulunmuşlardır.

ان هذان لساحران **'Bunlar iki büyücü başka bir şey değil.'** âyetinde değişik vecihler vardır:

a- Âyetin bu şekilde yazılışı, irabın üç halinde tesniye kelimeleri elifle yazan lügata göredir. Bu, Kinane kabilesinin meşhur lügatıdır. Bunun, Haris lügatı olduğu da söylenir.

b- ان nin ismi, mahzuf şân zamiridir. Cümle, mübteda haber olarak, ان nin haberidir.

c- Bu da, görüşün aynısıdır. Ancak ساحران kelimesi, mahzuf mübtedanın haberidir. Takdiri: لهما ساحران **'o ikisinin sihirbazları'** şeklindedir.

d- Âyetteki ان ، نعم mânasındadır.

e- Âyetteki ها kıssaya dönen zamir olarak ان nin ismi, ذان لساحران **'bu iki sihirbaz'** ise, mübteda ve haberdir. ان nin ayrı, ها nın ذا ile bitişik yazılmış olması sonucu ortaya çıkan durumun reddedildiği, yukarıda geçmişti.

Bu konuda başka bir izah şekli aklıma geldi. اغلالا **'zincirler'** (İnsan, 4.) âyetine uyurak سلاسلا kelimesi tenvinli, سبا (Neml, 22.) âyetine uyarak سبا kelimesi esre okunduğu gibi, هذان kelimesi de ساحران يريدان **'o iki sihirbaz istiyorlar.'** âyetine uyarak, elifle okunmuştur.

و المقيمين الصلاة «**namaz kılanlar...**» âyetinde de değişik vecihler vardır:

a- أمدح fiilinin takdiriyle medih olmak üzere mansubdur. Zira bu takdi daha uygundur.

b- يؤمنون بما انزل اليك «**Sana indirilene inanıyorlar**» âyetindeki mecrur

olan ما ya matuftur. Yani و يؤ منون بالمقيمين الصلاة **'Namaz kılanlara inanırlar.'** demektir. İnananların, enbiya veya melaike olduğu söylenir. Bu durumda takdir: يؤ منون بدين المقيمين الصلاة **'Namaz kılanların dinine inanırlar.'** şeklinde olur, bunlardan da Müslümanlar anlaşılır. Ayrıca, باجابة المقيمين الصلاة **'Namaz kılanların duasına icabet olunacağı'** takdiri yapılabileceği de söylenir.

c– المقيمين kelimesi, قبل kelimesine matuftur, yani: و من قبل المقيمين demektir. قبل kelimesi hazfedilmiş, muzafun ileyh olan المقيمين kelimesi yerine ikame edilmiştir.

d– من قبلك kelimesindeki كاف a matuftur.

e– اليك kelimesindeki كاف a matuftur.

f– منهم kelimesindeki zamire matuftur.

Bu vecihleri Ebu'l-Bekâ el-Ukberî zikretmiştir.

الصابئون **'Sabiîler...'** kelimesinde bazı vecihler vardır.

a– Haberi mahzuf olan mübtedadır. و الصابئون كذلك **'Sabiîler de böyledir.'** şeklindedir.

b– İsmiyle birlikte, ان nin mahalline matuftur, çünkü ان ve isminin mahalli, mübteda olarak merfudur.

c– هادوا fiilinin failine matuftur.

d– Âyetteki ان kelimesi نعم mânasındadır. فالذين آمنوا **'iman edenler'** ve bundan sonraki cümle, merfu makamındadır. و الصابئون **'Sabiîler'** kelimesi de buna matuftur.

e– Kelimenin cem'i olan siygası, müfred yerinde tutularak, sonundaki nun'un irab harfi olduğu kabul edilmiştir.

Yukarıda geçen Hz. Aişe'den yapılan rivayetlere benzer, bazı rivayetler de vardır. Bunları Ahmed b. Hanbel «M u s n e d»inde İbnu Eşte «K i t a b u' l-M e s a h i f»inde, İsmail el-Mekki tarikiyle, Beni Cumah'ın mevlası Ebu Halef-den şöyle rivayet etmiştir: Ebu Halef Ubeyd b. Umeyr'le birlikte Hz. Aişe'ye geldi ve ona Kur'andaki bir âyeti Resulullah (s.a.v.) ın nasıl okuduğunu size sormak istiyorum, dedi. Hz. Aişe bunun hangi âyet olduğunu sorunca و الذين يؤ تون ما آتوا و قلو بهم و جلة انهم الى ربهم راجعون **«Verdiklerini, Rablerinin huzuruna dönecekler diye kalbleri korku ile ürpererek verirler.»** veya و الذين يأتون ما آتوا (Mu'minun, 60.) âyetidir, dedi. Hz. Aişe'nin: Bu iki âyetten hangisi hoşunuza gidiyor? sorusuna: Yemin ederim ki bunlardan biri, bana dünyada mevcut olan bütün şeylerden daha sevimlidir, dedim. Bunun üzerine Hz. Aişe: Peki bu hangisidir diye sordu: Ben de: و الذين يأتون ما آتوا şeklinde olanı dedim. Bu sözüme karşılık Hz. Aişe: Şahedet ederim ki âyet böyle nazil olmuş, Resulullah (s.a.v.) de böyle okumuştur. Fakat kelimenin bir hecesi değiştirilmiştir, dedi.

Taberî, «T e f s i r»inde, Said b. Mansur da «S u n e n»inde, Said b. Cubeyr tarikiyle, يا أيها الذين آمنوا لا تدخلوا بيوتا غير بيوتكم حتى تستأنسوا وتسلموا «**Ey iman edenler, kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp halkına selam vermeden girmeyin...**» (Nur, 27.) âyeti hakkında İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Bu, katibin yaptığı bir hatadır. Âyet: حتى تستأذنوا وتسلموا '**izin alıp selâm vermeden**' şeklindedir. İbnu Ebi Hatim aynı rivayeti 'tahminime göre bu katiplerin hatasıdır' şeklinde farklı bir ifadeyle nakletmiştir.

İbnu'l-Enbari, İkrime tarikiyle İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunur: İbnu Abbas: أفلم يتبين الذين آمنوا أن لو يشاء الله لهدى الناس جميعا «**İnananlar bilmediler mi ki, Allah dileşeydi bütün insanları hidayete erdirirdi.**» (Ra'd, 31.) âyetini bu şekilde okuyunca kendisine, Mushafta, أفلم ييأس "**bilmediler mi**" şeklinde yazılıdır diye soruldu. O da: Zannedersem bunu yazan katib, uykulu iken yazmış olabilir, cevabını verdi.

Said b. Mansur Said b. Cubeyr tarikiyle İbnu Abbas'ın وقضى ربك «**Rabbın hükmetti...**» (İsra, 23.) âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Bu âyet ووصى ربك şeklindedir, vav harfi sad harfiyle birleşmiştir. İbnu Eşte bu rivayeti: "katip mürekkebi hokkadan çokça çektiğinden, yazıda vav harfi sad harfine birleşmiştir" şeklindeki ifadeyle nakletmiştir.

Said b. Mansur, Dahhak tarikiyle İbnu Abbas'dan naklettiği bir rivayette İbnu Abbas âyeti ووصى ربك şeklinde okumuş, وأمر ربك "**Rabbin emretti**" diye tefsir etmiş, bunlar iki vavdır, birisi sad harfine bitiştirildi, demiştir.

Said b. Mansur, başka bir tarikle Dahhak'dan yaptığı rivayette kendisine: Şu âyetteki harfi nasıl okursun? diye sorulunca وقضى ربك şeklinde okurum dedi. Kendisine soru tevcih eden kimse de: Ne biz, ne de İbnu Abbas, âyeti böyle okumuyoruz şekli ووصى ربك dir. Âyet böyle okunuyor ve yazılıyordu. Katibiniz kalemini hokkaya çokça batırdığından kalem bol mürekkeb aldı. Bu yüzden yazı esnasında vav harfi sad harfine bitişti, diyerek ولقد وصينا الذين أوتوا الكتاب من قبلكم وإياكم أن اتقوا الله «**..sizden önce kitap verilenlere de, size de "Allah dan korkun" diye tavsiye ettik.**» (Nisa, 131.) âyetini okudu. Şayet âyet قضى fiiliyle **emretti** şeklinde olsaydı, Allah'ın emrini kimse reddedemezdi. Fakat bu, Allah'ın kullarına yaptığı bir vasiyettir, demiştir.

Said b. Mansur ve diğer sünen sahiplerinin Amr b. Dinar tarikiyle İkrime'nin, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayette İbnu Abbas ولقد آتينا موسى وهارون الفرقان ضياء (Enbiya 48.) âyetinin başındaki vav harfini alıp الذين قال لهم الناس إن الناس قد جمعوا (Âl-i İmrân, 173.) âyetindeki الذين ismi mevsulünün başına koyunuz, demiştir.

İbnu Ebi Hatim, Zubeyr b. Hirrît tarikiyle İkrime'nin, İbnu Abbas'dan şöyle dediğini rivayet eder: Bu vavı alın, الذين يحملون العرش ومن حوله «**Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar..**» (Gâfir, 7.) âyetindeki الذين nın onüne koyun.

İbnu Eşte ve İbnu Ebi Hatim Ata tarikiyle, İbnu Abbas'ın مثل نوره كمشكاة (Nur, 35.) âyetinde şöyle dediğini rivayet ederler: Âyetin bu şekilde yazılışı, katibin hatasıdır. Allahu Tealânın nuru, kandilin nuruna benzetilmekten daha yücedir. Bu ancak, مثل نور المؤمن كمشكاة **"Mü'minin nuru penceresiz oyuğa benzer"** şekliyle mümkün olabilir.

İbnu Eşte bu rivayetlerin hepsine şu cevabı verir: Katipler **ehrufu's-Seb-a'dan**, sahabenin üzerinde ittifak ettiği harflerden en layık olanı seçmede hata ettiler. Yoksa bu, Kur'an'a hariçten ilave edilen bir hata değildir. Hz. Aişe'nin "hecelerdeki harfin" sözü ise, katibe, ehrufu's-Seb'a'dan olan harflerin dışında başka harflerin yazdırılması mânasındadır. Aynı şekilde İbnu Abbas'ın 'onu uykulu iken yazmış olabilir' sözü, 'daha uygun olan vechi düşünmeden yazdı', mânasındadır. Diğerleri de böyledir.

İbnu'l-Enbari, ehrufu's-Seb'a'nın kıraatta sabit olmasından dolayı, nakledilen rivayetlerin, İbnu Abbas ve diğer sahabeden gelen rivayetleri muarız ve zayıf olduğuna kanidir. İbnu Eşte'nin verdiği ilk cevap, bunların en uygun ve en sağlamıdır.

İbnu Eşte şöyle der: Bize, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yakub, ona Ebu Davud, ona İbnu'l-Esved, ona Yahya b. Adem, o Abdurrahman b. Ebi Zinad, o babasından, o da Harice b. Zeyd'den rivayet ederek şöyle dediğini nakleder: Harice b. Zeyd'e: Ya Eba Said: ثمانية أزواج من الضأن اثنين اثنين ومن المعز اثنين اثنين ومن الابل اثنين ومن البقر اثنين اثنين **«Sekiz çift (hayvan): Koyundan ikişer ikişer, keçiden ikişer ikişer, deveden ikişer ikişer, sığırdan ikişer ikişer...»** (Enâm, 143.) âyetini bu şekilde okuduğunu sanarak mı böyle okudun denilince o da: Cenabı Hak: فجعل منه الزوجين الذكر والانثى **«ondan iki çifti, erkeği ve dişiyi var etti.»** (Kıyame, 39.) buyurmuştur. Âyette zikredilen kadın ve erkekten her biri eşdir. Erkek ayrı bir eş, kadın ayrı bir eşdir, cevabını vermiştir.

İbnu Eşte: Bu haber, Arapların mâna bakımından harflerin en zengin, lisana en kolay, aslına en yakın olanı seçtikleri gibi, mushafları yazanların da Araplarca en meşhur harfleri seçtiklerini gösterir. Ayrıca diğer harflerle yapılan kıraat, bunlarca bilinmekteydi. Benzeri hususlar da aynen böyleydi.

2- Üç Şekilde İrab Edilen Âyetler

Ahmed b. Yusuf b. Malik er-Ruaynî'nin «Tuhfetu'l-Akrân fî Mâ Kurihe bi't-Teslisi Min Hurûfi'l-Kur'an» adlı kıymetli eserinde, bazı âyetlerin mebnî veya murab olmaları bakımından, üç şekilde okunduklarını gördüm. Bu eserden naklettiğim misaller şunlardır.

الحمد لله (Fâtiha, 1.) âyeti, müpteda olmak üzere merfu, masdar olmak üzere mensup harekede lâm'a uyarak dal harfinin kesresiyle okunur.

ربّ العالمين «**Alemlerin Rabbi** » (Fatiha, 2.) âyeti, sıfat olarak mecrur, önceki âyetten ayırıp mübteda takdir ederek merfu, gizli fiil veya nida edatı takdir ederek mansub okunur.

الرحمن الرحيم «**Rahman ve Rahimdir**» (Fatiha, 3.) âyeti, aynı şekilde üç türlü irab edilir.

اثنتا عشرة عينا «**on iki pınar**» (Bakara, 60.) âyeti, Temîm Lügatına göre, Şîn harfinin sükûnu, Hicaz Lügatına göre kesresi, başka lügata göre de fethasiyle okunur.

بين المرء وقلبه «**kişi ile kalbi arası**» (Enfal, 24.) âyeti, değişik lügatlarde Mîm harfinin üstün, esre ve ötresiyle üç şekilde okunur.

فبهت الذى كفر «**o kafir kişi şaşırıp kaldı**» (Bakara, 258.) âyeti, cumhurun kıraatında mechul, bir kıraata göre de ضرب . علم ve حسن vezninde malum olarak okunur.

ذرّية بعضها من بعض «**birbirinden türeyen bir nesildir.**» (Âli İmran, 34.) âyetindeki ذ harfinin üstün, esre ve ötresiyle üç şekilde okunur.

واتقوا الله الذى تسا.لون به والأرحام «**...adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının..**» (Nisa, 1.) âyetindeki الأرحام kelimesi, Lafza-i Celâl'e atfen mansub, به zamirine atfen mecrur, haberi mahzuf mübteda olmak üzere merfu okunur. Yani; والأرحام مما يجب أن تتقوه وأن تحتاطوا لأنفسكم '**Kendi hakkınızda akrabalarınıza karşı uyanık ve ihtiyatlı olmanız gereklidir.**' şeklindedir.

لايستوى القاعدون من المؤمنين غير اولى الضرر والمجاهدون فى سبيل الله «**İnananlardan özürsüz olarak yerlerinde oturanlar ile, mallarıyla canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz.**» (Nisa, 95.) âyetindeki غير kelimesi القاعدون kelimesinin sıfatı olarak merfu, المؤمنين kelimesinin sıfatı olarak mecrur, istisna olmak üzere mansub okunur.

وامسحوا برءوسكم وأرجلكم «**...başınızı meshedin, ayaklarınızı yıkayın...**» (Maide, 6.) âyetindeki أرجلكم kelimesi, الأيدى kelimesine atfen mansub, yakınına veya uzağına atfen mecrur, makablinin delaletiyle haberi mahzuf mübteda olmak üzere merfu okunur.

فجزاء مثل ما قتل من النعم «**...öldürdüğünün dengi olan bir hayvan cezası vardır ki...**» (Maide, 95.) âyetindeki مثل kelimesi, جزاء kelimesine muzafun ileyh olarak mecrur, جزاء kelimesine sıfat olarak tenvinle merfu, جزاء kelimesinin mefulü olmak üzere mansub okunur.

والله ربنا ماكنّا مشركين «**..vallahi Rabbimiz biz şirk koşanlardan değildik..**» (Enam, 23.) âyetindeki ربنا kelimesi sıfat veya bedel olarak mecrur, nida veya امدح fiilinin takdiri ile mensup, Lafzatullah'ın da rafi ile müpteda haber olarak merfu okunur.

و يذرك وآلهتك **«seni ve senin ilahlarını terkedecek»** (Araf, 127.) âyetindeki يذر fiili merfu, mansub ve tahfif için meczum okunur.

فأجمعوا أمركم وشركاءكم **«...siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınız işi (iyice) kararlaştırın...»** (Yunus, 71.) âyetindeki شركاء kelimesi, mefulu maah veya matuf veyahut ادعوا fiilini takdir ederek mansub, أجمعوا fiiline bitişen zamire atfen veya haberi mahzuf mübteda olmak üzere merfu, أمركم kelimesindeki zamire atfen mecrur okunur.

و كأيّن من آية في السموات والأرض يمرّون عليها وهم عنها معرضون **«Göklerde ve yerde nice âyet(ler) varki onların yanından yüzlerini çevirerek geçerler.»** (Yusuf, 105.) âyetindeki الأرض kelimesi, makabline atfen mecrur, iştigal olmak üzere mansub, kendisinden sonra gelen habere de mübteda olmak üzere merfu okunur.

قالوا ما أخلفنا موعدك بملكنا **«Dediler ki: 'Sana verdiğimiz sözden kendi başımıza caymadık...»** (Tâhâ, 87.) âyetindeki بملكنا kelimesinin ميم harfi zamme, fetha ve kesre ile üç şekilde okunur.

و حرام على قرية **«Helak ettiğimiz bir ülkeye artık (dünya hayatı) haramdır.»** (Enbiya, 95.) âyetindeki حرام kelimesi, mazi sigasıyle را. nın fethi, kesri ve zammiyle, ismi fail sigasında ise حا. nın fethasıyla birlikte را. nın kesri ve sükunu, حا. kesri ile birlikte را. nın sükunu ile okunur. حرام şekli de elifle birlikte حا. nın fethasiyle okunur. Bunların hepsi, kıraatı Seb'a'dandır.

كأنها كوكب درّيّ **«Cam sanki inciden bir yıldız.»** (Nur, 35.) âyetindeki درّيّ kelimesinin دال harfi, zamme, fetha ve kesre ile üç şekilde okunur.

يس (Yasin, 1.) âyetindeki نون, meşhur kıraata göre sakin, şâz kıraata göre tahfif için mansub, iltikai's-sakineyn'den dolayı meksur, münada olmak üzere de mazmum okunur.

سواء للسّائلين **«bütün araştıranlar için müsavi.»** (Fussilet, 10.) âyetindeki سواء. kelimesi, hâl olarak mansub, هو takdiriyle şâz olarak merfu, الأيّام kelimesine hamledilerek mecrur okunur.

و لات حين مناص **«zaman kurtuluş zamanı değildi.»** (Sâd, 3.) âyetinde حين kelimesi, zamme, fetha ve kesre ile üç şekilde okunur.

وعنده علم السّاعة . و قيله يا ربّ انّ هؤلاء قوم لا يؤمنون **«kıyametin ne zaman kocağı ilmi ona aittir. Resulün, (kıyamet günü) 'Ya Rab, bunlar inanmayan bir kavimdi' demesini de (Allah biliyor).»** (Zuhruf, 85 ve 88.) âyetindeki قيله kelimesi masdar olarak mansub, tevcihi daha önce geçtiği üzere mecrur, علم السّاعة âyetine atfen şâz olarak merfu okunur.

ق (Kâf, 1.)'ın meşhur kıraata göre okunuşu sükun iledir. Önceden geçtiği gibi şaz olarak meftuh veya meksur okunur.

الحبك (Zâriyât, 7.) âyeti, bu kelimede yedi kıraat mevcuttur. حا. ve با.

harflerinin zammı, fethi ve kesresiyle, حا. nın zammı, با. nın sükunu, ve zammesi ile, با. nın fethi ve kesri ile, با. nın sükunu ve kesri ile ve با. nın zammı ile okunur.

و الحبّ ذو العصف و الريحان **«Yapraklı taneler ve hoş kokulu bitkiler var.** (Rahman, 12.) âyetindeki her üç kelime, merfu, mansub ve mecrur olarak okunur.

حور عين كأمثال اللؤلؤ **«İri gözlü huriler, saklı inciler gibi.»** (Vakıa, 22-23.) âyetindeki حور عين kelimeleri merfu, mecrur ve يزوجون **'evlendirilirler'** fiilinin takdiriyle mansub okunur.

Bazı ulema, Kur'anda mansubatla ilgili pek çok kelime bulunduğu halde, aralarında mef'ulu maah olmadığını söyler. Kur'anın çeşitle âyetlerinde, mef'ulu maah olarak irab edilen kelimeler vardır. Bunlar:

a- فاجمعوا أمركم و شركاءكم **«...sizin ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınız işi (iyice) kararlaştırın da...»** (Yunus, 71.) âyeti bu misallerin en meşhurudur. Yani أجمعوا أنتم مع شركاءكم أمركم **'...siz ve ortaklarınız toplanıp işinizi kararlaştırın...'** şeklindedir. Bu misali, onlardan bir kısmı zikretmiştir.

b- قوا أنفسكم و أهليكم نارا **«...kendinizi ve çoluk çocuğunuzu ateşten koruyun...»** (Tahrim, 6.) âyetinde Kirmanî, «G a r a i b» adlı tefsirinde مع أهليكم **'ehlinizle beraber'** şeklinde mef'ulu maah olduğunu zikreder.

c- لم يكن الذين كفروا من أهل الكتاب و المشركين منفكين **«Kitap ehlinden ve puta tapanlardan (Hakkı) tanımayanlar, kendilerine açık delil gelinceye kadar (bulundukları halden) ayrılacak değillerdi.»** (Beyyine, 1.) âyetinde Kirmani, و المشركين kelimesinin الذين veya كفروا fiilindeki واو dan mef'ulu maah olması muhtemeldir, der.

KIRK İKİNCİ BÖLÜM

MÜFESSİRİN BİLMESİ GEREKEN ÖNEMLİ KAİDELER

1– Zamirlerle İlgili Kaideler

İbnu'l-Enbari, Kur'anda mevcut zamirlerle ilgili iki ciltlik bir eser telif etmiştir. Cümlede zamir kullanmanın asıl sebebi, cümleyi kısaltmaktır. Mesela, أعدّ الله لهم مغفرةً وأجراً عظيما **«...Allah bunlar için bağış ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.»** (Ahzab, 35.) âyetindeki لهم zamirinin ifade ettiği kimseleri Cenab-ı Hak açıkça zikretmiş olsaydı, bunun yerine yirmi beş isim vermesi gerekecekti. وقل للمؤمنات يغضضن من أبصارهن **«Mü'min kadınlara söyle: 'Gözlerini haramdan sakınsınlar...»** (Nur, 31.) âyeti de bunun gibidir. Mekkî şöyle der: Kur'anı Kerimde bu âyette olduğu kadar hiçbir âyette yirmi beş zamir bir arada bulunmamıştır. Bu yüzden mazeret olmadıkça muttasıl zamirden munfasıl zamire dönülmez. Mesela zamirin إيّاك نعبد **«Ancak Sana ibadet ederiz»** (Fatiha, 5.) âyetinde olduğu gibi ibtida veya وقضى ربّك ألّا تعبدوا إلّا إيّاه **«Rabbin yalnız kendisine ibadet etmenizi emretti...»** (İsra, 23.) âyetinde olduğu gibi إلّا istisna edatından sonra munfasıl olarak gelmesi, mazeretten dolayıdır.

2– Zamirlerin Mercii

Her zamirin mutlaka bir mercii vardır. ونادى نوح ابنه **«...Nuh oğluna seslendi...»** (Hud, 42.) وعصى آدم ربّه **«...Adem, Rabbinin buyruğuna karşı geldi...»** (Tâhâ, 121.) إذا أخرج يده لم يكد يراها **«...elini çıkarsa nerdeyse onu dahi göremez...»** (Nur, 40.) âyetlerinde olduğu gibi zamir, kendisinden önceki kelimeye,

Veya اعدلوا هو أقرب للتقوى **«...adil davranın takvaya yakışan budur...»** (Maide, 8.) âyetinde olduğu gibi, muhtevaya uygun olarak gelmiştir. Bu âyetteki هو zamiri, اعدلوا mânasını ihtiva ettiğinden العدل kelimesinin yerini tutmaktadır. وإذا حضر القسمة أولو القربى واليتامى والمساكين فارزقوهم منه **«...akrabalar, öksüzler, yoksullarda (miras) taksiminde hazır bulunursa bir şeyler vererek onları da ondan rızıklandırın...»** (Nisa, 8.) âyetindeki منه kelimesinin zamiri, yapılan taksimin delaletiyle taksim edilenin yerini tutmaktadır.

انّا انزلناه **«Muhakkak ki onu biz indirdik.»** (Kadr, 1.) âyetinde olduğu gibi zamir, zaruri olarak merciine delalet eder. Bu da Kur'an kelimesidir. Âyetteki inzal zamirinin, zaruri olarak Kur'an kelimesinin yerine geçtiğini gösterir. فمن عفى له من أخيه شيئ فاتّباع بالمعرو وف و أداء اليه باحسان **«...Ama kim (yani katil) kardeşi tarafından affedilirse, o zaman uygun olanı yapması güzelce onu (diyeti) ödemesi gerekir...»** (Bakara, 178.) âyetindeki عفى fiili, affedenin varlığını gerektirir. Bu yüzden اليه deki zamir, zaruri olarak bu fiile rücû eder.

فأوجس فى نفسه خيفة موسى **«Bu yüzden Musa içinden bir korku duydu.»** (Tâhâ, 67.) و لايسئل عن ذنو بهم المجرمو ن **«...suçlulara günahlarından sorulmaz.»** (Kasas, 78.) فيو مئذ لايسئل عن ذنبه انس و لاجان **«O gün ne insana ne de cinne günahından sorulmaz.»** (Rahman, 39.) âyetinde olduğu gibi zamirler, cümledeki yerine göre değil, lafzan müteahhir olan kelimeye uygun olarak gelmiştir

Şan ve kıssa zamiri, نعم ve بئس fiilleri ile tenazu babında, hem lafzan hem de cümledeki yerine göre sonra gelen kelimeye uygun şekilde kullanılmıştır.

فلو لااذابلغت الحلقوم **«Ya can boğaza dayandığı zaman?»** (Vakıa, 83.) كلا اذابلغت التراقى **«Hayır, ne zaman ki canı köprücük kemiklerine dayanır»** (Kıyame, 26.) âyetlerinde olduğu gibi, zaruri olarak müteahhir kelimeye delalet etmek üzere gelmiştir. Bu iki âyette ruh veya nefis kelimeleri, الحلقوم ve التراقى kelimelerinin delaletiyle gizlenmiştir. حتى توارت بالحجاب **«..nihayet atlar perdenin arkasında gizlendi.»** (Sâd, 32.) âyetinde ise الحجاب kelimesinin delaletiyle, الشمس kelimesi muzmar olmuştur.

كل من عليها فان **«(yer) üzerinde bulunun her şey yok olacaktır.»** (Rahman 26.) ماترك على ظهرها من دابة **«...yer yüzünde hiçbir canlı varlık bırakmazdı...»** (Fâtır, 45.) âyetlerinde görüldüğü gibi zamir, dinleyenin, anlayabileceği düşüncesiyle, zahir ismin yerine getirilmiştir. Bu âyetlerde arz ve dünya kelilimeleri gizlenmiştir. و لأبويه (Nisa, 11.) âyetindeki zamir, önceden zikri geçmeyen الميت **"ölenin"** kelimesinin yerine gelmiştir.

Zamir bazan mânası dışında, mezkur olan lafza raci olur. و مايعمر من معمر و لاينقص من عمره الافى كتاب **«Bir canlıya ömür verilmesi de, onun ömründen kısaltılması da mutlaka bir kitapta yazılıdır.»** (Fâtır, 11.) âyeti buna misaldir. Yani, bir başkasına verilen ömür, uzun ömür verilenin ömründen eksiltmez demektir.

Zamir bazan önceden geçen kelimenin bir kısmına raci olur. يو صيكم الله فى أولادكم فان كنّ نسا **«Allah size, çocuklarınızın (alacağı miras) hakkında, erkeğe kadının payının iki mislini tavsiye eder...»** (Nisa, 11.), و المطلقات dan sonra و بعولتهنّ أحقّ بردهنّ **«kocaları da bu arada barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler.»** (Bakara, 228.) âyetleri buna misaldir. Bu

son âyetteki المطلقات kelimesi, rici' talak ile boşanan kadınlara mahsustur, halbuki bu kelimeye dönen zamir, hem bunlar, hem de diğerlerine racidir.

Zamir bazan mânaya döner. فان كانتا اثنتين **«ölenin iki kız kardeşi varsa.»** (Nisa, 176.) kelâle âyeti buna misaldir. Âyetteki tesniye, zamirin kendisine döneceği kelime, önceden geçmemiştir. Ahfeş burada şu açıklamada bulunur: Âyetteki kelâle kelimesi, müfred, tesniye ve cemi mânasındadır. Bu yüzden, mânaya hamledilerek من ismi mevsülü, yerini tutan cemi zamiri geldiği gibi, aynı şekilde kelâle'nin mânasına hamledilerek âyetteki zamir, tesniye gelmiştir

Zamir bazan bir şeyin lafzına döner, bu şeyden de cins murad edilir. Zemahşerî; ان يكن غنيا او فقيرا فالله اولى بهما **«...(şahitlik ettiğiniz kimseler) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah, ikisine de daha yakındır.»** (Nisa, 135.) âyetini buna misal getirir. Âyetteki غنيا او فقيرا **'ister zengin ister fakir olsun'** kelimelerinin delaletiyle zamir, zengin ve fakır cinsine racidir. Eğer, sözü söyleyene dönmüş olsaydı, zamir müfred olurdu.

Cümlede bazan iki şey zikredilir, zamir bunlardan birine döner. Bu durumda zamirin mercii, ekseriyetle ikinci kelime olur. واستعينوا بالصبر والصلاة وانها لكبيرة الا على الخاشعين **«Sabırla, namazla yardım dileyin, şüphesiz bu (Allah'a) saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir.** (Bakara, 45.) âyeti buna misaldir. Âyetteki zamir الصلاة kelimesine racidir. استعينوا fiilinin mefhumundan hareketle استعانة kelimesine raci olduğu da söylenir. هو الذى جعل الشمس ضياء والقمر نورا وقدره منازل **«Güneşi ışık, ayı nur yapan, yılların sayısını ve (vakitlerin) hesabını bilmeniz için ay(a dolaşma) konaklar(ı) düzenleyen O'dur.»** (Yunus, 5.) âyeti de buna misaldir. Âyetteki zamir القمر kelimesine racidir. Çünkü aylar, ayın menzili ile bilinir. والله ورسوله احق ان يرضوه ان كانوا مؤمنين **«...Halbuki inanmış olsalardı, Allah'ı ve Resulünün hoşnud etmeleri daha uygundu.»** (Tevbe, 62.) âyetinde يرضوه fiiline bitişen zamir, tesniye olması gerekirken müfred halde gelmiştir. Çünkü Resulullah (s.a.v.) kulları imana davet ettiği, onlara doğrudan muhatab olduğundan, Resulün rızası Allah'ın rızasını gerektirir.

Zamir bazan, tesniye olarak gelir, zikredilen iki husustan birine rücu eder. يخرج منهما اللؤلؤ والمرجان **«İkisinden de inci ve mercan çıkar.»** (Rahman, 22.) âyeti buna misaldir. Lu'lu' ve mercan bunların birinden çıkar.

Zamir bazan bir kelimeye bitişik olarak gelir, fakat başka kelimeye ait olur. ولقد خلقنا الانسان من سلالة من طين **«Andolsun biz insanı çamurdan (meydana gelen) bir süzmeden yarattık.»** (Mü'minun, 12.) âyetindeki insandan Hz. Adem kasdedilmişken ثم جعلناه نطفة فى قرار مكين **«Sonra onu bir nutfe (sperm) olarak sağlam bir karar yerine koyduk.»** (Mü'minun, 13.) âyetindeki zamirden de, adem oğlu kasdedilmiştir. Çünkü Hz. Adem, meniden yaratılmamıştır.

Buraya kadar verilen misallerde istihdam sanatı görülür. ياايها الذين امنوا

لاتسألوا عن اشياء ان تبد لكم تسؤكم **«Ey iman edenler, açıklandığında hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın.»** (Maide, 101.) âyetinden sonra قد سألها âyetindeki zamir, önceki âyetteki اشياء lafzının mefhumundan anlaşılan başka şeylere de racidir.

Zamir bazan birbirine yakın iki mânadan birine döner. الا عشية او ضحاها (Nâziat, 46.) âyeti buna misaldir. Ayetteki zamir, akşamın kuşluğu olmadığından o günün kuşluğuna racidir.

Zamir bazan, görülmeyen hissi bir mânaya bağlı olur. Halbuki gerçek, bunun aksidir. اذا قضى امرا فانما يقول له كن فيكون **«..Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir.»** (Bakara, 117.) âyetindeki له zamiri الامر kelimesine racidir, halbuki bu durum henüz gerçekleşmiş değildir. Fakat zuhuru Allah'ın ilminde malûm olduğundan, mevcudiyeti müşahede edilen bir gerçek mesabesindedir.

3- Zamirle İlgili Önemli İki Kaide

a- Zamirde esas olan, en yakın kelimeye bağlı olmasıdır. Bu yüzden وكذلك جعلنا لكل نبى عدوا شياطين الانس والجن يوحى بعضهم الى بعض **«Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. (Bunlar), aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar.»** (Enam, 112.) âyetindeki zamirin en yakına dönmesi için, birinci meful tehir edilmiştir. ancak meful, muzaf-muzafun ileyh durumunuda olursa, zamir en yakın kelimeye dönmez. Bu durumda zamirde asıl olan, muzafa dön mesidir; çünkü söz konusu olan kelime, muzaftır. وان تعدوا نعمة الله لاتحصوها **«Allah'ın nimetlerini saymakla bitiremezsiniz..»** (İbrahim, 34.) âyeti buna misaldir. Zamir bazan da muzafun ileyh'e döner. فاطّلع الى اله موسى وانى لاظنّه كاذبا **«..Musa'nın tanrısına çıkıp bakayım; çünkü ben onu (Musa'yı peygamberlik davasında) yalancı sanıyorum.»** (Gâfir, 37.) âyeti buna misaldir.

او لحم خنزير فانّه رجس **«..yahut domuz eti ki pistir..»** (Enam, 145.) âyetindeki zamirde ihtilaf edilmiştir. Bunu bazıları muzaf'a bazıları da muzafun ileyh durumundaki kelimeye bağlamıştır.

b- Dağınıklıktan sakınmak için zamirin, merciine uygun olması gerekir. Bu yüzden bazı ulema ان اقذفيه فى التابوت فاقذفيه فى اليمّ **«Onu sandığa koy, suya at; su onu sahile bıraksın..»** (Tâhâ, 39.) âyetindeki ikinci اقذفى fiilinin zamirini Tâbut'a birinci fiildekini ise Hz. Musa'ya göndermiştir. Zemahşeri bu görüşe, Kur'an'ın icazına ters düştüğünden katılmamış, âyetteki zamirlerin Hz. Musa'ya döndüğünü söylemiş, zamirlerden birinin Hz. Musaya, diğerinin Tâbut'a gönderilmesini, nazmıyle muciz olan Kur'an'a ters düştüğünden büyük hata saymıştır. Zamirlerin gerçek merciini tesbit etmek müfessirin en önemli vazifelerinden bi-

ridir, demiştir.

لتؤمنوا بالله ورسوله وتعزروه وتوقروه «**Ki Allaha ve Resulüne inanasınız, O'nun (dinini) destekleyesiniz. Ona saygı gösteresiniz ve sabah akşam Onu tesbih ed(ip şanını yücelt)esiniz...**» (Fetih, 9.) âyetinde Zemahşeri, zamirlerin Allahu Tealâ'ya raci olduğunu, Allah'a destek olmanın, dinine ve Resulüne destek olma mânasına geldiğini, âyetteki zamirleri ayıranın, bu mânadan oldukça uzaklaşacağını ifade eder.

و لاتستفت فيهم منهم احدا «**...ve onlar hakkında bunlardan hiç birine bir şey sorma.**» (Kehf, 22.) âyetindeki فيهم in Asahab-ı Kehf'e منهم un da, Yahudilere ait olduğunu söylemiştir. و لما جاءت رسلنا لوطا سيئ بهم وضاق بهم ذرعا «**Elçilerimiz Lut-a gelince onlar yüzünden kaygılandı...**» (Hud, 77.) âyeti de aynen böyledir.

İbnu Abbas hazretleri bu âyetin tefsirinde: Lut (a.s.) kavminin kötülük yapmasından endişelendi; misafirleri sebebiyle kalbi daraldı, mânasını vermiştir.

Süheylî'nin ulemadan yaptığı nakle göre الا تنصروه (Tevbe, 40.) âyetinde geçen on iki zamirden, Hz. Ebu Bekir'e aid olan biri müstesna, hepsi de Resulullah'a (s.a.v.) racidir. Çünkü sekinet Peygamber'e (s.a.v.) değil, Hz. Ebu Bekir-e gelmiştir. Âyetteki جعل fiilinin zamiri, Allah'a racidir.

منها اربعة حرم «**...bunlardan dördü haram (ay) lardır.**» (Tevbe, 36.) âyetinde görüldüğü gibi, zıddıyetten sakınmak için zamirler değişik gelebilir. Bu âyetteki zamir, on iki sayısına, فلا تظلموا فيهن انفسكم «**...O aylar içinde kendinize zulmetmeyin...**» (Tevbe, 36.) âyetindeki ise, dört sayısına racidir. Zamirin bu âyette cemi sigasıyla gelişi, önceki zamirin merciine muhaliftir.

4- Fasıl Zamiri

Mütekellim, muhatab, gaib, müfred ve benzeri sigalarda, önceki kelimeye uygun olarak merfu sigasıyla gelen zamirdir. و أولئك هم المفلحون «**işte bunlar felaha kavuşanlardır.**» (Bakara, 5.), و انا لنحن الصافون «**Biziz o saf saf dizilenler biz.**» (Saffât, 165.) فلما توفيتنى كنت أنت الرقيب عليهم «**...fakat Sen beni vefat ettirince onları gözetleyen sen oldun.**» (Maide, 117.), و ماتقدموا لانفسكم من خير تجدوه هو خيرا و اعظم اجرا «**Kendiniz için verdiğiniz hayırları, Allah katında verdiğinizden daha hayırlı ve mükafatca daha büyük bulacaksınız.**» (Müzzemmil, 20.) ان ترن انا اقل منك مالا «**...gerçi sen beni malca ve evlatça senden az görüyorsun ama...**» (Kehf, 39.) هؤلاء بناتى هن أطهر لكم «**...işte kızlarım, onlar sizin için daha temiz...**» (Hud, 78.) âyetlerinde görüldüğü gibi, mübtedadan sonra, veya aslı mübteda olan kelimeden sonra veya haberden önce gelir.

Ahfeş, bu zamirin hal ile sahib-i hal arasına gelebileceğini söyler, mansub kıraata göre okunan هن اطهر لكم âyetini buna misal getirir.

el-Cürcani bu zamirin muzari fiilden önce gelebileceğini söyler, buna انه هو يبدئ و يعيد **«İlkin var eden, sonra geri çevirip yeniden yaratan O'dur.»** (Buruc, 13.) âyetini misal getirir. Ebu'l-Beka ise و مكر اولئك هو يبور **«...ve onların tuzağı bozulacaktır.»** (Fatır, 10.) âyetinin buna ayrı bir misal olduğunu söylemiştir.

Fasıl zamirinin irabda mahalli yoktur; cümlede üç ayrı vazifesi vardır.

a- Kendisinden sonraki kelimenin tâbi değil, haber olduğunu bildirir.

b- Cümleyi tekid eder. Bu yüzden Küfe uleması buna, sözü kuvvetlendirdiği için دعامة adını vermişlerdir. Buna dayanarak bazıları, mübtedaya bağlı zamirle, fasıl zamirinin birlikte gelemiyeceğini söylemişlerdir. Bu bakımdan زيد نفسه هو الفاضل **'Faziletli olan Zeyd'in kendisidir.'** denemez.

c- İhtisas ifade eder.

Zemahşeri و اولئك هم المفلحون **'Felaha kavuşanlar işte onlardır'** âyetinde bu üç mânanın mevcut olduğunu zikrederek هم zamiri, sonraki kelimenin sıfatı değil, haber olduğunu, cümleyi tekid ettiğini, haberi mübtedaya tahsis ettiğini ifade eder.

5- Kıssa ve Şân Zamirleri

Bu zamire meçhul zamiri adı da verilir. İbnu Hişam «e l - M u ğ n î» adlı eserinde, bu zamirin beş yönden kıyasa muhalif olduğunu söyler:

a- Kendinden sonraki ifadeye zarurî olarak dönmesidir. Bu yüzden, kendisini tefsir eden cümle veya bir kısmının, önceden gelmesi gerekir.

b- Kendisini tefsir eden ifade, ancak cümle olur.

c- Bu zamir herhangi bir tabiye bağlı kalmaz. Ne tekid eder, ne kendisine atf edilir, ne de kendisinden bedel yapılır.

d- Bu zamirin amili, ya mübteda, ya da mübtedanın önüne gelen amillerdir.

e- Zamir sadece müfred olarak gelir. قل هو الله احد **«De ki: O Allah birdir.»** (İhlas, 1.) فاذا هي شاخصة ابصار الذين كفروا **«...inkar edenlerin gözü birden donup kalır...»** (Enbiya, 97.) فانها لا تعمى الابصار **«...zira gözler kör olmaz...»** (Hac, 46.) âyetleri bunlara misaldir.

Bu zamirin vazifesi, önceden mübhem olarak zikredilip sonra da açıklanan bir sözün yüceliğini ve değerini göstermektir.

İbnu Hişam şöyle der: Zamirin, şan zamiri dışında bir zamire hamli mümkün olduğunda, bu zamirin şân zamiri olması gerekmez. Bu yüzden Zemahşeri-nin انه يراكم **«...O sizi görür...»** (Araf, 27.) âyetinde ان nin ismini şân zamiri olarak kabul etmesi, zayıf görülmüştür. En doğrusu bu zamiri, âyetteki şeytan kelimesine göndermektir. Bu esası, aynı âyette geçen و قبيله kelimesinin mansub okunuşu teyid eder. Bu bakımdan şan zamirine atıf yapılmaz.

6– Âkıl ve Gayrı Âkıl Cemî Kelimelere Ait Zamirler

Akil olan cemi müennes kelimelerin zamiri, ister cemi killet, ister cemi kesret olsun umumiyetle cemi sigasıyla gelir. والوالدات يرضعن **«Anneler, çocuklarını (emzirmeyi tamamlamak isteyen kimse için) tam iki yıl emzirirler...»** (Bakara, 233.) والمطلقات يتربصن بانفسهن ثلاثة قروء **«Boşanmış kadınlar, üç hayız müddeti kendilerini gözetlerler..»** (Bakara, 228.) âyetlerinde cemi sigasiyle, أزواج مطهّرة **«temiz zevceler.»** (Bakara, 25.) âyetinde ise مطهّرات **«temiz hanımlar»** şekli kullanılmadan müfred sigasıyla gelmiştir.

Âkil olmayan cemi müenneslere ait olan zamir, ekseriyetle cemi kesretlerde müfret, cemi kılletlerde de cemi sıgasiyle gelir. Bu iki özellik انّ عدّة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا **«...Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır...»** (Tevbe, 36.) âyetinde bir arada bulunmaktadır. منها daki müfred zamir, cemi kesret kelime olan aylara فلا تظلموا فيهن انفسكم **«...o aylarda kendinize haksızlık etmeyin...»** âyetinde ise, cemi sigasiyle gelen zamir, cemi killet kelime olan أربعة أشهر terkibine döner.

Ferrâ bu kaide ile ilgili şu latif açıklamada bulunur. On ve onun üstündeki sayılarda temyiz müfred geldiğinden, cemi kesretlerde de müfred, on sayısından önceki sayılarda temyiz cemi sigasıyla geldiğinden, cemi kılletlerde de zamir, cemi sigasiyle gelir.

7– Lafız ve Mânaya Göre Kullanılan Zamirler

Lafız ve mânaya uygunluğu olan cümlelerde zamirler, önce lafza sonra mânaya hamlolunur. Kur'an'da mevcut olan da budur. ومن الناس من يقول ... وما هم بمؤمنين **«İnsanlardan bir kısmı şöyle der...halbuki onlar iman etmemişlerdir.»** (Bakara, 8.) âyetinde zamirler, lafza bağlı olarak önce müfred, sonra da bağlı olarak cemi sigasıyla gelmiştir. ومنهم من يستمع اليك وجعلنا على قلوبهم أكنة **«İçlerinden Seni dinleyenler vardır. Fakat, biz onu anlamalarına engel olmak için kalblerinin üstüne örtüler ...koyduk...»** (Enâm, 25.), ومنهم من يقول ائذن لى ولا تفتنى الا فى الفتنة سقطوا **«İçlerinden öylesi var ki: 'Bana izin ver, beni fitneye düşürme der' iyi bilin ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir...»** (Tevbe, 49.) âyetleri de bunun gibidir.

Şeyh Alemuddîn el-Irakî şöyle der: Kur'an-ı Kerim'de zamirin önce mâna sonra da lafza hamledildiği ancak bir âyette görürülür. Bu, وقالوا ما فى بطون هذه الانعام خالصة لذكورنا ومحرم على أزواجنا **«Dediler ki: 'Bu hayvanların karınlarında olanlar, yalnız erkeklerimize aittir..»** (Enam, 139.) âyetidir. Bu âyette ما nın mânasına hamlen خالصة kelimesi müennes gelmiş, sonra da lafzına uyularak محرم kelimesi müzekker gelmiştir.

İbnu'l-Hacib, «E m â l i» adlı eserinde şöyle der: Zamir lafza hamledilirse bundan sonra mânaya hamli caiz olur. Mânaya hamledilirse, bundan sonra laf-

za hamledilmesi zayıf düşer. Çünkü mâna lafızdan daha kuvvetlidir. Lafız dikkate alındıktan sonra, zamirin mânaya hamledilmesi mümkün olduğu halde kuvvetli mânayı dikkate aldıktan sonra zamirin zayıf lafza hamledilmesi, mümkün görülmemektedir.

Ibnu Cinnî «e l - M u h t e s i b» adlı eserinde şöyle der: Zamirin lafza hamlinden sonra mânaya hamli caizdir. ومن يعش عن ذكر الرحمن نقيض له شيطانا فهو له قرين . وانهم ليصدونهم عن السبيل ويحسبون انهم مهتدون **«Kim Rahmanın zikrini görmezlikten gelirse, ona bir şeytanı sardırırız; artık o, onun arkadaşı olur. O (şeytan)lar, bunları doğru yoldan çıkardıkları halde bunlar doğru yolda olduklarını sanırlar.»** (Zuhruf, 36-37.) âyetleri ile حتى اذا جاءنا **«Kıyamet günü bize geldiği zaman...»** (Zuhruf, 37.) âyetini buna misal getirmiştir. Birinci âyetteki zamirler lafza, ikincidekiler mânaya, üçüncüdekiler ise tekrar lafza hamledilmiştir.

Mahmud b. Hamza, «K i t a b u' l - A c a i b» adlı eserinde şöyle der: Bazı nahiv uleması, zamirin lafza hamlinden sonra mânaya hamlinin caiz olmadığı görüşündedir. Fakat Kur'an-ı Kerim'de bunun aksini gösteren âyet mevcuttur. Bu: خالدين فيها ابدا قد احسن الله له رزقا **«orada ebedi kalacaklardır. Allah ona gerçekten ne güzel rızık vermiştir.»** (Talak, 11.) âyetidir. İbnu Haleveyh, «K i t a b u L e y s e» adlı eserinde şöyle der: من ve benzerlerine ait zamirlerdeki kaide, lafızdan mânaya, müfredden cem'e, müzekkerden müennese, geçiş yapmaktır. ومن يقنت منكن لله ورسوله وتعمل صالحا نؤتها اجرها مرتين **«Fakat sizden kim Allah'a ve Resulüne itaate devam eder ve yararlı iş yaparsa ona da mükafatını iki defa veririz..»** (Ahzab, 31.), بلى من اسلم وجهه لله وهو محسن فله اجره عند ربه ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون **«Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse onun mükafatı, Rabbi yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.»** (Bakara, 112.) âyetleri buna misaldir. Nahiv ulemasının üzerinde ittifak ettiği görüş budur.

İbnu Haleveyh şunu da ilave eder: Ne Arapların sözünde, ne Arap dilinde İbnu Mucahid'in misal getirdiği: ومن يؤمن بالله ويعمل صالحا يدخله جنات (Talak, 11.) âyet hariç, zamirin mânaya hamlinden sonra, lafza hamli görülmemiştir. . يعمل يؤمن ve يدخله fiillerindeki zamir müfred iken, خالدين kelimesinde cemi olarak gelmiş, sonra da احسن الله له رزقا **'Allah ona gerçekten ne güzel rızık vermiştir.'** âyetinde müfrede dönmüştür.

8- Müzekkerlik ve Müenneslik

Müennes, hakiki ve gayri hakiki olmak üzere iki kısımdır:

a- Hakiki müennes kelimenin fiiline bitişen müenneslik ta'sı, fasıl olmadıkça hazfedilmez. Fasıl olduğunda hazfı caizdir, fasıllar çoğaldıkça hazif de buna bağlı olarak çoğalır. Cemi hâli olmadıkça, hakiki müennesle birlikte fiilde-

ki müenneslik ta'sının sabit kalması evladır.

b– Gayri hakiki müennes kelimenin fiildeki müenneslik ta'sının fasıl halinde hazfi yerinde olur. فمن جاءه موعظة من ربه **«...kime Rabbinden bir öğüt gelir de..»** (Bakara, 275.), قدكان لكم آية **«..sizin için ibret vardı..»** (Âl-i İmrân, 13.) âyetleri buna misaldir. Fasıl çoğaldıkça hazfin de çoğalması, cümleye akıcılık kazandırır. وأخذ الذين ظلموا الصيحة **«Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı...»** (Hud, 67.) âyeti buna misaldir. Fiilde müenneslik ta'sının kalması da, uygundur. وأخذت الذين ظلموا الصيحة **«...o zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı...»** (Hud, 94.) âyeti buna misaldir. Her iki özellik aynı sûrede birlikte gelmiştir. Bazı ulema hazfi tercih etmiş, her iki âyetin aynı sûrede bulunması ve Allahu Tealâ'nın önceki âyetteki bu ta'yı hazfetmesini delil göstermişlerdir.

Zahirine isnad etmek suretiyle fasıl olmaksızın hazfi de caizdir. Şayet zamirine isnad edilmişse, caiz olmaz.

Mübteda ile haber arasında zamir veya ismi işaret gelir, biri müzekker diğeri müennes olursa zamir ve ismi işarette müzekkerlik veya müenneslik caiz olur. قال هذا رحمة من ربي **«...dedi: "Bu Rabbimden (kullarına) bir rahmettir."..»** (Kehf, 98.) âyeti buna misaldir. Bu âyette, haber müennes olmasına rağmen mübteda takaddüm ettiğinden, ism-i işaret müzekker gelmiştir. فذانك برهانان من ربك **«...Rabbinden sana (verilen) iki delildir...»** (Kasas, 32.) âyetinde, müşarun ileyh olan اليد ve العصا müennes kelimelerine rağmen, haber durumundaki برهان kelimesinin müzekkerliği sebebiyle, ismi işaret müzekker olarak gelmiştir.

Bütün cins isimler, cinsine hamlen müzekker, çokluğa hamlen müennes gelmesi caizdir. أعجاز نخل خاوية **«...hurma kütükleri gibi yere serilmiş...»** (Hakka, 7.), أعجاز نخل منقعر **«...sökülmüş hurma kütükleri gibi...»** (Kamer, 20.) انّ البقر تشابه علينا **«...zira o inek bize benzettiğimiz gibi geldi...»** (Bakara, 70.) bir kıraata göre bu kelime تشابهت şeklinde okunmuştur. السماء منفطر به **«Gök onun dehşetinden yarılır...»** (Müzzemmil, 18.), اذا السماء انفطرت **«Gök yarıldığı zaman.»** (İnfitar, 1.) âyetleri buna misaldir. Bazı ulema جاءتها ريح عاصف **«...hoş bir rüzgarla alıp götürdüğü...»** (Yunus, 22.) ولسليمان الريح عاصفة تجري بامره **«Süleyman'ın emriyle de fırtına akıp giderdi...»** (Enbiya, 81.) âyetlerini bu kabilden saymışlardır.

فمنهم من هدى الله ومنهم من حقّت عليه الضلالة **«...onlardan kimine Allah hidayet etti, onlardan kimine de sapıklık hak oldu...»** (Nahl, 36.) âyeti ile فريقا هدى وفريقا حقّ عليهم الضلالة **«(O), bir topluluğu doğru yola iletti, bir topluluğa da sapıklık müstahak oldu...»** (Araf, 30.) âyeti arasındaki farkın ne olduğu sorulduğunda, buna lafzî ve manevi olmak üzere iki yönden cevap verilmiştir. Birinci cevap, lafzidir. Lafzilik, ikinci âyette fasıla harfleri olan عليهم in çokluğudur. Fasıla harfleri fazla olursa, hazif çoğunlukla yapılır. İkincisi de manevidir. من حقّت

cümlesindeki من cemaat mânasındadır. Bu da lafzen müennestir. Delili de ولقد بعثنا في كل امة رسولا ان اعبدوا الله **«Andolsun, biz her millet içinde: "Allaha kulluk edin taguta itaatten kaçının" diye bir elçi gönderdik.»** (Nahl, 36.) âyetindeki امة lafzıdır Cenabı Hak bu cümleden sonra ومنهم من حقت عليه الضلالة buyurmuştur **o ümmetlerden** demektir. Şayet Cenab-ı Hak âyette حقت yerine ضلت buyursaydı, fiil müennes olarak gelirdi. Çünkü bu iki fiil, aynı mânadadır. Her iki mâna aynı olunca, müenneslik ta'sının varlığı yokluğundan daha uygun olur. Zira müenneslik ta'sı, bu mânada olan her kelimede mevcuttur. Fakat, فريقا هدى (Araf, 30.) âyetindeki الفريق kelimesi müzekkerdir. Şayet Allahu Tealâ, فريقا ضلوا buyursaydı, fiil, müenneslik alameti almazdı, حق عليهم الضلالة âyeti de bu durumda olduğundan, fiili müzekker gelmiştir.

Bu özellik, Arap dilinin inceliklerinden biridir. Eğer bir kelimenin lazımî bir hükmü yoksa Araplar lafzın gereği olan hükmü, dillerinin yapısına bırakmışlardır.

9- İsimlerde Marife ve Nekrelik

İsimlerdeki bu iki özellikten her birinin, farklı yerleri vardır. Kelimenin nekre oluşu, değişik sebeplere dayanır.

a- Vahdet bildirir. وجاء رجل من اقصى المدينة يسعى **«Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi.»** (Kasas, 20.) ضرب الله مثلا رجلا فيه شركاء متشاكسون ورجلا سلما لرجل **«Allah, bir misal getirdi: Birbiriyle çekişen bir çok ortakların sahip olduğu bir adam ile yalnız bir kişiye bağlı bir adam...»** (Zümer, 29.) âyetlerinde olduğu gibi رجل kelimesinin bir tek kişi mânasına geldiği görülür.

b- Nev'i bildirir. هذا ذكر **«Bu bir hatırlatmadır...»** (Sâd, 49.) وعلى ابصارهم غشاوة **«...gözlerinde de perde vardır...»** (Bakara, 7.) ولتجدنهم احرص الناس على حياة **«Onları insanların hayata en düşükünü... bulacaksın...»** (Bakara, 96.) âyetleri buna misaldir. Birinci âyette zikrin bir nevi, ikinci âyette gözleri her hangi bir perdenin örtmediği bir perde ile insanlarca bilinmeyen garip bir perde nevi, üçüncü âyette ise hayatın bir nevi murad edilir. Hayatın nevilerinden biri demek, ilerisi için devamlı bir artış istemektir. Bu istek, ne geçmişe, ne de şimdiki zamana bağlıdır.

والله خلق كل دابة من ماء **«Allah her canlıyı sudan yarattı...»** (Nur, 45.) âyeti, hem vahdet, hem de nevi mânasında olması muhtemeldir. Yani, hayvan nevilerinden her birini su nevilerinden her biriyle, hayvanlardan her birini de, nutfelerden her biriyle yarattık, demektir.

c- Tayin ve tarifi mümkün olmayan bir azamet bildirir. فأذنوا بحرب **«...Allaha harb ilan edin...»** (Bakara, 279.) ولهم عذاب اليم **«...onlara can yakıcı bir azap vardır.»** (Bakara, 10.) وسلام عليه يوم ولد **«Doğduğu günde ona selam olsun...»** (Meryem, 15.) سلام على ابراهيم **«İbrahim'e selam olsun..»** (Saffat, 109.),

أنّ لهم جنات (Bakara, 25.) âyetleri buna misaldir.

d– Çokluk bildirir. أئنّ لنا لأجرا «...bize mutlaka bir ücret var mı?...» (Şuarâ, 41.) âyeti buna misaldir, yani çokca mükafat demektir. و ان يكذبوك فقد كذبت رسل من قبلك «Eğer seni yalanlıyorlarsa (üzülme) senden önceki elçiler de yalanlandı...» (Fatır, 4.) âyetinde, hem ta'zîm hem de çokluk mânasında alınabilir. Yani, çok sayıda yüce peygamberler, demektir.

e– Tarifi mümkün olmayacak derecede kişiliğini alçaltma mânasında, tahkir bildirir. ما ندرى ما الساعة ان نظنّ الا ظنّا و ما نحن بمستيقنين «...Saat nedir, bilmiyoruz, (onu) sadece (bir kuruntu) sanıyoruz, biz ona inanmıyoruz.» (Casiye, 32.) âyeti buna misaldilr. Yani, değeri olmayan hakir bir zandır. Şayet değeri olsaydı, ona uyarlardı. ان يتبعون الا الظن «...onlar ancak zana uyarlar...» (Enâm, 116.) âyetinin delaletiyle bu tutum, onların huyu olduğunu gösterir. من أى شيئ خلقه «(Allah) onu hangi şeyden yarattı.» (Abese, 18.) âyeti de buna misaldir. Yani hakir bir şeyden demektir. من نطفة خلقه «Nutfeden onu yarattı...» (Abese, 19.) âyeti, bu şeyin ne olduğunu açıklamıştır.

f– Azlık bildirir. و رضوان من الله أكبر «Allahın (onlardan) razı olması ise hepsinden büyüktür...» (Tevbe, 72.) âyeti buna misaldir. Yani Allah'ın azıcık rızası, cennetten daha değerlidir. Çünkü Allah'ın rızası, her saadetin temelidir. Şairin şu beyti buna işaret etmektedir:

قليل منك يكفينى و لكن قليلك لا يقال له قليل

'Senden gelen azıcık bir şey bana yeter, ama senin azına az denmez.'

Zemahşeri سبحان الذى أسرى بعبده ليلا من المسجد الحرام الى المسجد الاقصا «Eksiklikten uzaktır O (Allah) ki geceleyin kulunu Mescidi Haram'dan, ...Mescid'i Aksa'ya yürüttü...» (İsra, 1.) âyetini bu kabilden sayar. ليلا kelimesine, **gecenin çok az bir kısmı** mânasını verir.

Bu konuda Zemahşerî'ye; azlığın eksiltmek değil, cinsin kısımlarından birine hamletmektir; böylece, parçalardan birine hamletmek mânası anlaşılır şeklinde, itiraz edilmiştir. «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserin sahibi Şeyh Bahauddîn buna şu cevabı vermiştir: Âyette geçen gece kelimesinden, gecenin bütünü kasdedildiğini kabul edemeyiz. Aksine, gecenin saatlerinden her birine gece adı verilir.

Sekkâkî, hakikatı bildiği halde bilmemezlikten gelmeyi, nekreliğin sebeplerinden sayar. İnsan suretindeki hayvanın size şöyle dediğini duydunuz mu? cümlesinde olduğu gibi, şahsen tanıdığın halde tanımamazlıktan gelmeyi, bu kabilden sayar. Hz. Peygamberi tanımıyorlarmış gibi kafirlere: Size haber verilecek birini gösterelim mi? sözünde de, tecâhu'l-i ârif vardır.

Diğer ulema, لاريب فيه «...kendisinde hiç şüphe yoktur...» (Bakara, 2.) فلا رفث.. «..hacda kadına yaklaşmak yoktur...» (Bakara, 197.) âyetlerinde ol

duğu gibi, nefyin siyakında bulunan kelimeden umumilik kasdını, و ان أحد من المشركين استجارك **«Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse...»** (Tevbe, 6.) âyetinde olduğu gibi şart durumunda olmasını, و أنزلنا من السماء ماء طهورا **gökten tertemiz bir su indirdik.»** (Furkan, 48.) âyetinde olduğu gibi nimetlen dirmeyi, nekreliğin sebeplerinden sayarlar.

Kelimenin Marife Oluşunun da Çeşitli Sebepler Vardır:

a- Mütekellim, muhatab ve gaib sigasında gelen zamirler marifedir.

b- İlk bakışta dinleyenin zihninde bizzat kendisi olduğunu hatırlatan alem isimler de marifedir. قل هو الله أحد **«De ki: O Allah birdir.»** (İhlas, 1.) محمد رسول الله **«Muhammed Allahın elçisidir...»** (Fetih, 29.) âyetleri bu kabildendir.

c- Kişilere göre ta'zim veya ihanet kabul edilen kelimeler de marifedir. Yakub (a.s.)'ı İsrail lakabıyla zikretmek, ta'zimdir. Bu da, lakablar bahsinde mânası verileceği gibi, Allah'ın sırrı ve mümtaz kulu olması bakımından, ta'zim ve medih ifade eder.

تبت يدا أبي لهب **«Ebu Leheb'in eli kurusun.»** (Tebbet, 1.) âyeti, ihanete misaldir. Âyette Ebu Leheb'in cehennemlik olduğunu gösteren ayrı bir nükte mevcuttur.

d- Dinleyenin zihninde canlı olarak belirmesi bakımından daha mükemmel temyizi sağlayan ismi işaretler de marifedir. هذا خلق الله فأروني ماذا خلق الذين من دونه **«İşte Allah'ın yarattıkları bu(nlar). Görelim bana, O'ndan başka (tanrı dedik) leriniz ne yarattı?...»** (Lokman, 11.) âyeti buna misaldir.

e- Dinleyenin ancak hissî bir işaretle temyiz edebileceğini göstermek için kullanılan kelimeler de, marifedir. Yukarıdaki Lokman suresinin 11. âyeti, buna uygun bir misaldir. Yakınlık ve uzaklık durumunu belirtmek için, birinde هذا **'işte bu'**, diğerinde de أولئك **'şunlar'** ذلك **'şu'** kelimeleri kullanılır.

f- Yakına işaret ederek tahkir mânası ifade eden kelimeler de, marifedir. Küffarın sözleriyle nazil olan şu âyetler buna misaldir. أهذا الذي يذكر آلهتكم **«...sizin ilahlarınızı diline dolayan bu mu?..»** (Enbiya, 36.) أهذا الذي بعث الله رسولا **«...Allah-ın Peygamber olarak gönderdiği bu mu?»** (Furkan, 41.) ماذا أراد الله بهذا مثلا **«Allah bu misalle ne demek istedi?»** (Bakara, 26.). Keza وما هذه الحياة الدنيا إلا لهو ولعب **«Bu dünya hayatı oyun ve oyuncakdan başka bir şey değildir.»** (Ankebut, 64.) âyeti de buna misaldir.

g- Tazim kasdıyla uzağı işaret eden kelimeler de, marifedir. ذلك الكتاب لاريب فيه (Bakara, 2.) âyeti buna misaldir. Âyetteki Kitab, derecesi yüce olması bakımından, uzağı ifade eden ismi işaretle gelmiştir.

h- Kendinden önce vasfedilenleri zikrettikten sonra buna bağlı olarak gelen ifadenin değer kazandığını gösteren müşarun ileyh de, marifedir. أولئك

على هدى من ربهم واولئك هم المفلحون **«İşte onlar, Rablerinden bir hidayet üzeredirler ve umduklarına erenler, işte onlardır.»** (Bakara, 5.) âyeti buna misaldir.

ı– Kusurunu örtmek, ihanet etmek veya başka sebeplerden dolayı ismini açıkca zikretmekten kaçınmak için, ismi mevsule ifade edilen isimler de, marifedir. Marifelik kendisinden sadır olan fiil veya sözle, الذى ve benzeri ismi mevsullerle gelir. والذى قال لوالديه أف لكما **«Fakat o kimse ki anasına babasına öf size...»** (Ahkâf, 17.) وراودته التى هو فى بيتها **«Yusuf'un evinde kaldığı kadın, onun nefsinden murad almak istedi...»** (Yusuf, 23.) âyetleri buna misaldir.

İsmi mevsuller bazan umumilik ifade etmek için gelir. ان الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا **«Rabbımız Allahdır deyip sonra dosdoğru hareket edenler...»** (Fussilet, 30.) والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا **«Bizim uğrumuzda mücadele verenleri yollarımıza ulaştırırız...»** (Ankebut, 69.) الذين يستكبرون عن عبادتى سيدخلون جهنم داخرين **«...bana ibadet etmeye tenezzül etmeyenler aşağılık olarak cehenneme gireceklerdir.»** (Gafir, 60.) âyetleri buna misaldir.

İsmi mevsuller bazan ihtisar için gelir. لاتكونوا كالذين آذوا موسى فبرأه الله مما قالوا **«..Şu kimseler gibi olmayın ki, Musa'ya eziyet ettiler de Allah O'nu onların iftiralarından temize çıkardı...»** (Ahzab, 69.) âyeti buna misaldir. Yani, Hz. Musa'ya uzvî bir arızası var diyen Yahudiler demektir. Şayet Cenab-ı Hak bunların isimlerini saymış olsaydı, söz uzardı. Âyetteki ismi mevsul umumilik ifade etmez. Çünkü Benî İsrail'in hepsi, Hz. Musa'ya bu sözü söylememiştir.

i– İsim, harici, zihnî veya hudûrî, ahd'e işaret için, elif lâm'la geldiğinde, marife olur. Hakiki veya mecazi olarak istiğrak ifade eder veya mahiyetini belirtir. Buna dair misaller, edatlar bahsinde geçmişti.

j– İsimler izafetle marife olur. Bu, muzafın değerini artırdığı gibi, marifeliğini en kısa yoldan sağlar. ان عبادى ليس لك عليهم سلطان **«Senin, benim kullarım üzerinde bir etkinliğin yoktur.»** (Hicr, 42.) ولا يرضى لعباده الكفر **«...(Allah) kullarının küfrüne razı olmaz...»** (Zümer, 7.) âyetleri buna misaldir. العباد kelimesi her iki âyette temiz kullar mânasındadır.

İzafetten, umumilik de İbnu Abbas ve sahabenin dediği gibi, kasdedilir. فليحذر الذين يخالفون عن أمره **«...O(Allah Resulü) nun emrine aykırı davrananlar ...korksunlar.»** (Nur, 63.) âyeti buna misaldir. Yani Allah'ın her emrine demektir.

Ehad Kelimesinin Nekre, Samed Kelimesinin Marife Oluşu

قل هو الله أحد الله الصمد **«De ki: 'O Allah birdir. Allah Sameddir.»** (İhlas, 1-2.) âyetlerindeki أحد kelimesinin nekre, الصمد kelimesinin marife oluşunun hikmeti, benden sorulmuştu. «e l - F e t e v â» adlı eserimde buna cevap olarak genişçe yer verdim. Bu cevaplardan özetle buraya aldığım bazıları şunlardır.

a– Âyette أحد kelimesinin nekre gelmesi, ta'zim için olduğu kadar, tarifi

veya ihatası mümkün olmayan Cenab-ı Hak'kın zatına işaret içindir.

b- غير ، كلّ ve بعض kelimeleri gibi أحد kelimesine ال in dahil olması, caiz değildir. Bunun dahil olması, dil kaidelerine aykırıdır. Ebu Hatim'in «K i t a- b' u z - Z î n e» adlı eserinde, Cafer b. Muhammed'den yaptığı (naklettiği) bir kıraatta âyet, قل هو الله الأحد الله الصمد **«De ki: 'O Allah birdir. Allah Sameddir.»** şeklinde şâz olarak okunmuştur.

c- Bildiğim kadarıyla هو kelimesi mübteda, الله kelimesi de haberdir. Her iki kelime marifedir, hasr-ı gerektirir. Hasr ifade etmesi, birinci cümleye uygun düşmesi için الله الصمد ifadesinde her iki kelime, marife olarak gelmiştir. ال sız hasr ifade etmesi için âyetteki أحد kelimesi, marife olmamış, هو nin ikinci haberi durumunda, aslına uygun olarak nekre gelmiştir. Şayet Lafzatullah mübteda, أحد kelimesi de haber kabul edilseydi, هو şân zamiri olur, tefhîm ve ta'zim ifade ederdi. Bu yüzden, tefhîm ve ta'zim yönünden birinci cümleye benzemesi için, ikinci cümlenin her iki kelimesi marife gelmiştir.

10- Marife ve Nekrelikle İlgili Diğer Kaide

Bir cümlede isim iki kere geçerse, bu ismin dört hali bulunur. Bu iki isim: Ya her ikisi marifedir veya nekredir, veya birincisi nekre ikincisi marifedir veya bunun aksidir.

a- Şayet her iki isim marife olursa, aslında lâm veya izafet bulunduğunu göstermek üzere, ekseriyetle ikinci isim, birinci ismin aynı olur. اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين أنعمت عليهم **«Bizi doğru yola ilet, nimet verdiğin kimselerin yoluna.»** (Fatiha, 6-7.) فاعبد الله مخلصا له الدين ألا لله الدين الخالص **«Dini Allah'a tahsis ederek O'na kullukta bulun. İyi bilin ki katışıksız din yalnız Allah'ındır...»** (Zümer, 2-3.) وجعلوا بينه وبين الجنة نسبا ولقد علمت الجنة **«O'nunla (Allah ile) cinler arasında bir nesep (soy birliği) uydurdular. şüphesiz cinlerde bilir..»** (Saffât, 158.) وقهم السيئات ومن تق السيئات يومئذ فقد رحمته **«Onları kötülükten koru. O gün sen, kimi kötülükten korumuşsan ona rahmet etmişsindir...»** (Gafir, 9.) لعلى ابلغ الاسباب اسباب السموات **«..o sebeplere erişeyim: (Hani) göklerin yollarına...»** (Gâfir, 36-37.) âyetleri buna misaldir.

b- Şayet her iki isim nekre olursa, ekseriyetle ikincisi birincisinden değişik olur. Aksi takdirde, ikincisi marife gelirdi. الله الذى خلقكم من ضعف ثم جعل من بعد ضعف قوة ثم جعل من بعد قوة ضعفا وشيبة **«(O) Allah'dır ki sizi zaaftan yarattı. Sonra zayıflığın ardından (size) bir kuvvet verdi. Sonra kuvvetin ardından zayıflık ve ihtiyarlık verdi...»** (Rum, 54.) âyeti buna misaldir. Âyetteki birinci ضعف nutfeye, ikincisi çocukluk, üçüncüsü de ihtiyarlık devresine işarettir.

İbnu Hacib غدوّها شهر ورواحها شهر **«...sabah gidişi bir aylık, akşam dönüşü bir aylık...»** (Sebe', 12.) âyetinde الشهر kelimesinin iki kere tekrarının fay-

dası, gidiş-dönüş müddetini belirlemektir. Mikdarı açıklanmak üzere gelen lafızların izmarı, uygun değildir. Şayet izmar yapılacak olursa, özelliği dolayısıyla, zamir, makabline raci olur. Kendisine döneceği kelime mevcut değilse, zamir getirilmeden, tekrar isim gelmesi gerekir.

فانّ مع العسر يسرا انّ مع العسر يسرا **«Muhakkak her güçlükle beraber bir kolaylık vardır. Evet, her güçlükle beraber bir kolaylık vardır.»** (İnşirah, 5-6.) âyetinde, her ikisi bir arada bulunmaktadır. Âyetteki ikinci عسر kelimesi birincinin aynı değildir. Bu yüzden Resulullah (s.a.v.): **"Bir zorluk iki kolaylığı yenemeyecektir"** buyurmuşlardır.

c- Şayet birinci isim nekre, ikincisi marife olursa, ikincisi, aralarında bir irtibat bulunduğundan birincisinin aynıdır. كما ارسلنا الى فرعون رسولا فعصى فرعون الرسول **«...nasıl ki Firavn'a da bir elçi göndermiştik, Firavn elçiye karşı geldi..»** (Müzzemmil, 15-16.) مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح فى زجاجة الزجاجة **«O'nun nuru, içinde lamba bulunan, penceresiz bir oyuğa benzer. Lamba cam içerisindedir...»** (Nur, 35.), الى صراط مستقيم صراط الله **«...dosdoğru bir yolu gösteriyorsun..O yol..Allah'ın yoludur.»** (Şurâ, 52- 53.), ما عليهم من سبيل انّما السبيل **«...onlar için ne bir kınama, ne de bir cezalandırma vardır. Kınama ve cezalandırma...»** (Şurâ, 41-42.) âyetleri buna misaldir.

d- Şayet birinci isim marife, ikincisi nekre olursa, ikinci ismin tayini, cümledeki karineye bağlıdır. و يوم تقوم الساعة يقسم المجرمون مالبثوا غير ساعة **«(Kıyamet) saati, koptuğu gün, suçlular (dünyada) bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler..»** (Rum, 55.), يسألك اهل الكتاب ان تنزل عليهم كتابا **«Kitap ehli senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar...»** (Nisa, 153.), ولقد آتينا موسى الهدى و اورثنا بنى اسرائيل الكتاب هدى **«Andolsun biz Musa'ya hidayet verdik ve İsrail oğullarına o kitabı miras kıldık.»** (Gâfir, 53-54.) âyetlerinde olduğu gibi bazan birbirinden farklı olarak gelir. Zemahşerî; bu son âyette Hz. Musa'ya verilen din, mucize, şeriat ve hidayet, bütünüyle irşad olarak verilmiştir, der. Karine bazan, و لقد ضربنا للناس فى هذا القرآن من كل مثل لعلهم يتذكرون قرآنا عربيا **«Andolsun biz, bu Kur'an'da insanlara öğüt almaları için her temsili anlattık. Arapça bir Kur'an indirdik...»** (Zümer. 27-28.) âyetinde olduğu gibi, ikincisinin, birincinin aynı olduğunu gösterir.

Şeyh Bahauddîn «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde: Gerçek şudur ki bu kaide sağlam değildir. Çünkü pek çok âyetler bunun zıddını göstermektedir.

Birinci kısma getirilen misallerin aksi şunlardır: هل جزاء الاحسان الا الاحسان **«İyiliğin karşılığı yalnız iyilik değil midir?»** (Rahman, 60.) âyetinde olduğu gibi marife olarak gelen الاحسان kelimelerinden ikincişi mâna bakımından birincisinden farklıdır. Çünkü birinci الاحسان kelimesinde **amel**, ikincisinde ise **sevap** murad edilmektedir. ان النفس بالنفس **«...cana can...»** (Mâid · 45.) âyetinde de durum

aynıdır. Birinci النفس kelimesinden; öldüren kimse, ikincisinden ise öldürülen kimse kastedilir. الحرّ بالحرّ «...**hür insana hür...**» (Bakara, 178.) âyeti bu kabildendir. هل أتى على الانسان حين من الدهر لم يكن شيئا مذكورا «**İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan birşey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?**» (İnsan, 1.) âyeti ile انا خلقنا الانسان من نطفة أمشاج «**Doğrusu biz insanı halden hale geçirdiğimiz bir nutfeden yarattık...**» (İnsan, 2.) âyeti buna misaldir. İlk âyetteki insandan maksat Âdem (a.s.) ikinci âyettekinden maksat da insanoğludur.

وكذلك أنزلنا اليك الكتاب فالذين آتيناهم الكتاب يؤمنون به «**İşte sana böyle bir kitap indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz ona inanırlar...**» (Ankebut, 47.) âyeti الشهر الحرام قتال فيه قل قتال فيه كبير «**Sana haram ayından, onda savaştan soru-** se Tevrat ve İncil'dir.

İkinci kısma misal olarak getirilen âyetlerin aksi, وهو الذي في السماء اله وفي الارض اله «**O (Allah) gökte de ilahtır, yerde de...**» (Zuhruf, 84.) يسألونك عن الشهر الحرام قتال فيه قل قتال فيه كبير «**Sana haram ayından, onda savaştan soruyorlar. De ki: 'onda savaş büyük günahtır...**» (Bakara, 217.) âyetleridir. Bu âyetlerde tekrar eden her iki isim nekre olduğu halde, ikinci isim birincinin aynıdır.

Üçüncü kısma misal olarak getirilen âyetlerin aksi: ان يصلحا بينهما صلحا والصلح خير «..**anlaşma ile aralarını düzeltmelerinde ikisine de günah yoktur. Barış daha iyidir.**» (Nisa, 128.) ويؤت كل ذي فضل فضله «...**ve her lütuf sahibine lütuf (ve kerem)ini verirsin...**» (Hud, 3.), ويزدكم قوة الى قوتكم «**(Allah) gücünüze güç katar.**» (Hud, 52.) ليزدادوا ايمانا مع ايمانهم «**O imanlarına iman katsınlar diye Müminlerin kalplerine huzur indirdi.**» (Fetih, 4.), زدناهم عذابا فوق العذاب «...**onlara azab üstüne azab artırdı ki.**» (Nahl, 88.), وما يتبع اكثرهم الا ظنا انّ الظن **Onların çoğu zandan başka şeye uymuyorlar. Zan ise gerçekten bir şey kazandırmaz...**» (Yunus, 36.) âyetleridir. Bu âyetlerde tekrar eden ikinci isim marife, birincisi nekre olduğu halde, ikin ci isim, birincinin aynı değildir.

Derim ki; Bu misaller üzerinde düşünülecek olursa, bir tenakuz bulunmadığı görülür. Çünkü الاحسان kelimesinde اللام, görüldüğü kadariyle cins ifade eder. Bu durumda, mâna bakımından nekre olur. Aynı şekilde tekrarlanan النفس ve الحر kelimeleri, İnşirah, 5. ve 6. âyetlerde geçen العسر kelimesinin hilafınadır. Çünkü bu kelimedeki ال takısı hadis'in ifade ettiği gibi, ya ahd, ya da istiğrak içindir. Yunus sûresinin 36. âyeti aynen böyledir. Bu âyette geçen ikinci zan kelimesi, birinciden farklı değil, kesinlikle birincinin aynıdır. Çünkü her zan, mazmum olamaz. Şeriat ahkâmı zannî olmasına rağmen, bütün zanlar nasıl mazmum olabilir? Yukarda geçen sulh âyeti de aynıdır. Bu âyetteki ikinci sulh kelimesinden, karı-koca arasındaki sulh anlaşılmaktadır. Başka şeylerde sulh istemek; sünnet ve kıyas yoluyla bu âyetten alınmıştır. Aksine âyeti umumî mâ-

nada alıp, her sulh, bir hayırdır demek doğru değildir. Sulhta haram olanın helâl kılınması, helâl olanın haram kılınması, memnudur. Yukarıdaki kıtal âyeti de böyledir. Bu âyetteki ikinci قوة kelimesi, birincinin aynısı değildir. Âyetteki birinci kıtal kelimesinden murad, hicretin ikinci yılında vuku bulan İbnu'l-Hadremî seriyyesindeki kıtaldır, âyetin sebeb-i nüzûlü budur. Âyetteki ikinci kıtal kelimesinden murad, birincinin aynısı değil, her hangi bir kıtaldır.

وهو الذى فى السماء اله **«(yalnız) O'dur ki gökte de tanrıdır..»** (Zuhruf, 84.) âyetinde et-Tîbî, bundan iki âyet önceki رب السموات والارض رب العرش **«Göklerin ve yerin Rabbi, Arşın Rabbi...»** (Zuhruf, 82.) âyette الرب kelimesinin tekrarını delil göstererek, bu âyette de ziyade bir husus ifade etmek için, kelimenin tekrar ettiğini söylemiştir. Âyetteki bu tekrarın sebebi, Cenab-ı Hakka evlad isnadından tenzih etmede, sözü uzatmadır. Halbuki kaidedeki şart, kelimenin tekrarı kasdıyla kullanılmamasıydı

Şeyh Bahauddîn sözünün sonunda şöyle der: Bir isimin cümlede iki kere tekrarı, bir veya birbirine bağlı iki ayrı cümlede bulunuşudur. İki cümle arasındaki bağ ya atıfla sağlanır veya iki cümlenin birbirine açık bir taalluku ve tenasübü vardır. Veya ikisi de bir kişiden sadır olmuştur. Bu açıklama, kıtal âyetinden murad edileni ortaya koyar. Bu âyetteki birinci kıtal kelimesi soru soranın sözünden, ikincisi Peygamberi Zişan'ın sözünden alınmıştır.

11- Bazı Kelimelerde Müfred ve Cemilik

الارض **'Yer'** ve السماء **'semalar'** kelimelerinin müfred ve cemi şekilleri buna bir misaldir. الارض kelimesi Kur'anı Kerim'de daima müfred olarak gelmiş, أرضون **'yerler'** şeklindeki cem'i, dile ağır geldiğinden السموات kelimesi gibi cem'i kullanılmamıştır. Bu yüzden الارض kelimesinin cem'i ومن الارض مثلهن **«..yerden de (sayıca) onlar kadarını...»** (Talak, 12.) âyetinde olduğu şekliyle gelmiştir. Fakat السماء kelimesi, «E s r a r u' t - T e n z î l» adlı eserimde izah ettiğim gibi yerine göre bazan cemi sıgası, bazan da müfred sigasiyle kullanılır. Bu kelime ile sayı kasdedilirse, çokluk ve azamet sınırını göstermek üzere, cemi sigası kullanılır. سبح لله ما فى السموات وما فى الارض **«Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah'ı tesbih etmiştir...»** (Saf, 1.) ayetinde, semada mevcut bütün varlıklar,...يسبح لله ما فى السموات **«...Göklerde ...olanların hepsi Allah'ı tesbih etmektedir.»** (Cum'a, 1.) âyetinde sayılarının çokluğuna rağmen bu varlıklardan her biri, قل لا يعلم من فى السموات والارض الغيب الا الله **«De ki: Göklerde ve yerde Allah'dan başka kimse gaybı bilmez...»** (Neml, 65.) âyetinde ise, her gök tabakasında mevcut olan canlıya ait gaybı, ancak Allah'ın bildiği murad edilmektedir.

Cihet kasdedildiğinde السماء kelimesi, daima müfred siygası ile gelmiştir.

وفى السماء رزقكم وما توعدون **«Göklerde rızkınız ve size söz verilen var.»** (Zariyat, 22.) أأمنتم من فى السماء أن يخسف بكم الارض **«Göklerde olanın sizi yere batırmayacağından emin misiniz?...»** (Mülk, 16.) âyetleri buna misaldir. Bu kelimeden kasdedilen; **yukarıdan üstünüzden** mânasınadır.

الريح **'rüzgar'** kelimesi de Kur'anda hem müfred hem de cemi olarak kullanılır. Şayet Allah'ın rahmetini ifade ediyorsa cem, azabını ifade ediyorsa müfred gelir. İbnu Ebi Hatim Ubeyy b. Kâb'ın şöyle dediğini rivayet eder. Kur-anı Kerim'de الرياح şeklinde geçen her kelime **rahmet,** الريح şeklindeki her kelime de **azab**'dır. Bu yüzden hadisde اللهم اجعلها رياحا ولا تجعلها ريحا **'Allahım, bize Rahmetini gönder, azabını gönderme.'** şeklinde dua vaki olmuştur.

Kelimenin bu iki şekilde kullanılışındaki hikmet, rahmet rüzgarlarının değişik vasıflarda, değişik yönlerden, değişik faydalar için esmesidir. Bir yerde şiddetli bir rüzgar esmeğe başladığında, karşısına mukabil bir rüzgar çıkarak hızını keser. Bu iki rüzgarın karşılaşmasından, hayvan ve nebatata büyük faydası dokunan üçüncü bir rüzgar hasıl olur. Böylece الريح kelimesi rahmet mânasında kullanılınca, رياح şeklini alır.

Kelimenin azab mânasında kullanılışı ise, tek yönde esen karşısına ikinci bir rüzgar veya engel çıkmayan rüzgar olur. Fakat وجرين بهم بريح طيبة **«...hoş bir rüzgarla alıp götürdüğü...»** (Yunus, 22.) âyeti iki yönden bu kaidenin dışındadır.

a- Lafız itibariyle aynı âyetteki جاءتها ريح عاصف **«...şiddetli bir kasırga gelip de...»** (Yunus, 22.) âyetin mukabili olmasıdır. Mukabili caiz olan her şeyin, müstakil olabilmesi bazan mümkün değildir. ومكروا ومكر الله **«...Allah da onların tuzaklarına karşılık verdi...»** (Âli İmrân, 54.) âyeti buna misaldir.

b- Mâna itibariyle bu âyette rahmetin tamamlanması, rüzgarın tek yönlü esmesine bağlıdır, çünkü gemiler tek yönde esen rüzgarla seyreder. Şayet değişik yöndeki rüzgarla karşılaşırsa, bu hal batmasına sebep olur. Âyette matlup olan, rüzgarın tek yönde esmesidir. Bu yüzden rüzgarın طيبة sıfatıyla vasfı, mânayı kuvvetlendirmiştir. ان يشأ يسكن الريح فيظللن رواكد على ظهره **«Dilerse rüzgarı durdurur. Gemiler denizin sırtında durakalır.»** (Şurâ, 33.) âyeti de bu kabildendir.

İbnu'l-Muneyyir şöyle der: Bu âyet de kaideye uygundur. Zira, rüzgarın esmemesi gemidekiler için sıkıntı ve azabdır. Âyetlerde النور kelimesinin müfred, الظلمات kelimesinin cemi, gelmesi de bu kabildendir. ولا تتبعوا السبل فتفرق بكم عن سبيله **«(başka) yollara uymayın ki sizi onun yolundan ayırmasın...»** (Enâm, 153.) âyetinde سبيل kelimesi müfred gelerek hak'kı, سبل şeklinde cemi gelerek bâtılı ifade etmiştir. Çünkü hak yolu tektir bâtılın yolları ise değişik ve çok sayıdadır. Zulumât bâtıl yollar, nur da hak yolu menzilesindedir, hatta menzile

değil, bizzat kendisidir. Bu yüzden الله ولى الذين آمنوا يخرجهم من الظلمات الى النور والذين كفروا اولياءهم الطاغوت يخرجونهم من النور الى الظلمات **«Allah, inananların dostudur. Onları karanlıktan aydınlığa çıkarır. Kafirlerin dostu da tağutdur. (O'da) onları aydınlıktan karanlığa götürür.»** (Bakara, 257.) âyetinde Mü'minlere izafe edilen ولى kelimesi müfred, kafirlere izafe edilen ولى kelimesi, اولياء şeklinde cemi gelmiştir.

النار kelimesi Kur'anda daima müfred olarak gelirken, الجنة kelimesi ise müfred geldiği kadar cemi de gelmiştir. Çünkü cennetin çeşitli nevileri vardır, cemi gelmesi uygundur, cehennim ateşi ise tek bir maddeden ibarettir. Cennet rahmeti, ateş ise azabı gerektirir. رياح ve ريح kelimelerinde olduğu gibi, الجنة kelimesinin cemi, النار kelimesinin müfred gelmesi uygundur.

Kur'anda السمع kelimesinin müfred, البصر kelimesinin cemi olarak gelmesi de buna ayrı bir misaldir. السمع kelimesi ekseriyetle masdar olarak kullanılır. Bu yüzden البصر kelimesinin hilafına, müfred gelir. Zira bu kelime, uzuvlarla ilgili iken السمع de, tek bir hakikat olan seslerle ilgilidir. Görme, değişik renkler ve yaratıklarla ilgilidir. Bu yüzden her iki kelime, ilgili olduğu gerçeklere göre müfred veya cemi olmuştur. فما لنا من شافعين ولا صديق حميم **«Şimdi artık bizim ne şefaatçimiz var. Ne de samimi bir dostumuz.»** (Şuara, 100-101.) âyetindeki الصديق kelimesi müfred, شافعين kelimesi ise cemi olarak gelmiştir. Bunun hikmeti, acıyanın umumiyetle çok, gerçek dostun az olmasıdır. Zemahşerî şöyle der: Bir kimse zalimin zulmüne uğradığında, tanısın tanımasın kendisine acıdığından belde halkı yardıma koşar. Fakat böyle bir durumda gerçek dost, yardımına koşanlardan daha candan davranır.

الألباب kelimesi Kur'anda, müfredinin telaffuzu sakin olduğundan, ancak, cemi olarak kullanılır.

مشرق ve مغرب kelimelerinin müfred, tesniye ve cemi olarak gelmeleri de bu kabildendir. Müfred olduklarında yön, tesniye olduklarında yaz ve kış günlerinde güneşin doğup battığı yer, cemi olduklarında, iki mevsimde de güneşin değişik yerden doğup battığına işaret eder.

مشرق ve مغرب kelimeleri, bulundukları yere göre şu özel durumları alırlar. Bu iki kelime, Rahman sûresinde tesniye gelmişlerdir. Çünkü sûrenin akışı, sûrede zikredilen her şeyin çift olarak zikrini gerektirmişti. Cenbab-ı Hak bu sûrede önce; icad'ın nevi olan yaratma ve öğretmeyi, sonra dünyayı aydınlatan güneş ve ayı, sonra gövdeli ve gövdesiz bütün nebatat nevilerini, sonra yeri ve göğü, adalet ve zulmü, yerden biten hoş kokulu bitki ve taneli nebatat nevilerini, ins ve cinden meydana gelen mükellefleri, doğuyu batıyı, tatlı ve tuzlu suları zikretmiştir. Bu yüzden sûredeki المشرق ve المغرب kelimelerinin tesniye gelmesi uygun düşmüştür. فلا أقسم برب المشارق والمغارب انا لقادرون **«Yoo, doğu-**

«ların ve batıların Rabbine yemin ederim ki bizim gücümüz yeter.» (Mearic, 40.) âyeti ile رب السموات والارض وما بينهما ورب المشارق **«Göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunanların Rabbi doğuların da Rabbidir.»** (Saffat, 5.) âyetinde, kudret ve azametin genişliğine delalet etmesi için, her iki kelime cemi olarak gelmiştir.

Rağıb «M ü f r e d a t»ında zikrettiğine gore البار kelimesi insana sıfat olarak kullanıldığında ابرار, melaikeye sıfat olarak kullanıldığında بررة şeklinde cemi sıgasında gelir. بررة kelimesi ابرار kelimesinden daha beliğdir. Çunku bu بر kelimesinden daha beliğ olan البار kelimesinin cemidir.

İbnu Faris'in belirttiğine gore اخ kelimesi nesebde kullanıldığında اخوان, sadakatda kullanıldığında اخوة şeklinde gelir. Sadakate misal انما المؤمنون اخوة **«Ancak Mü'minler kardeştirler..»** (Hucurat, 10.) âyeti, nesebe misal او اخوانهن او بني اخوانهن او بني اخواتهن **«...yahut kardeşlerine, yahut kardeşlerinin oğullarına, yahut kız kardeşlerinin oğullarına...»** (Nur, 31.) ayetidır.

12- Bazı Kelimelerin Müfred ve Cemi Şekilleri

Ebu el-Hasan el-Ahfeş «M u f r e d ve C e m i» kelimelerle ilgili bir eser telif etmiş, burada Kur'anda mevcut cemi sıgasında mufred, mufred sıgasın da gelen cemi kelimeleri ele almıştır. Bu kelimelerin çoğu, izahı gerektirmeye kelimelerdir. İzahı gerektiren bazıları şunlardır:

المن **«kudret helvası»** kelimesinin mufredi yoktur.

السلوى **«bıldırcın»** kelimesinin mufredı duyulmamıştır.

النصارى **«Hıristiyan»** kelimesi, نصراني veya ندمان ve فعيل vezninde olan نصير kelimesinin cemi olduğu söylenir.

العوان **«orta»** kelimesinin cemi عون dur.

الهدى **«hidayet»** kelimesinin mufredı yoktur.

الاعصار **«kasırga»** kelimesinin cemi اعاصير dır.

الانصار **«yardımcılar»** **kelimesinin müfredi** اشراف شريف vezninde olduğu gibi نصير dır.

الازلام **«şans oku»** kelimesinin mufredi زلم dır, zanın zammı ile زلم olduğu da söylenir.

مدرار **«bol yağmur»** kelimesinin cemi, مداريد dır.

أساطير **«masallar»** kelimesinin mufredi اسطورة dır. سطر rın cemi olan اسطار olduğu da söylenir.

فرادى **«tek olarak»** kelimesinin mufredi, فرد dır, cemi افراد olarak gelir.

قنوان **«salkımlar»** kelimesinin müfredi, قنو dur.

صنوان **«çatallı»** kelimesinin mufredi, صنو dur. Lugatte ancak tek sıgada,

tesniye ve cemi olarak, bu iki kelimede gelir. Kur'an-ı Kerimde bir üçüncüsü mevcut değildir. Bunu İbnu Hâleveyh, «Kitâbun Leyse Fî Kelâmi'l Arab»da söylemiştir.

الحوايا **«bağırsakların taşıdığı»** kelimesinin müfredi, حاوية dir. حاويا، şeklinde kullanıldığı da söylenir.

نشرا **«yayılanlar»** kelimesinin müfredi, نشر dur.

عضين **«bölük bölük»** ve عزين **«ayrı ayrı gruplar halinde»** kelimelerinin müfredi, عضة ve عزة dur.

المثاني **«karşılıklı, ikişerli»** kelimesinin müfredi, مثنى dır.

تارة **«bir kez»** kelimesinin cemi, تارات ve تير dur.

أيقاظا **«uyuklayanlar»** kelimesinin müfredi, يقظ dur.

الأرائك **«koltuklar»** kelimesinin müfredi, أريكة dir.

سرى **«büyük önder»** kelimesinin cemi, خصيّان - خصىّ vezninde olduğu gibi سريان dır.

أناء الليل **«gece saatleri»** kelimesinin müfredi, معى gibi kasırla انا dir. قرد gibi انى ، فرقة gibi انوة olduğu da söylenir.

الصّياصىّ **«kaleler»** kelimesinin müfredi, صيصية dır.

منسأة **«değnek»** kelimesinin cemi, مناسى dur.

الحرور **«hararet»** kelimesinin cemi, hanın zammesiyle حرور dur.

غرابيب **«simsiyah»** kelimesinin müfredi, غربيب dir.

أتراب **«yaşıt kızlar»** kelimesinin müfredi, ترب dur.

الآلاء **«nimetler»** kelimesinin müfredi, معى gibi الى dir. قفى gibi ألى, قرد gibi الى ve ألو olduğu da söylenir.

التراقى **«köprücük kemiği»** kelimesinin müfredi ta'nın fethasıyla ترقوة dir.

أمشاج **«karışıklar»** kelimesinin müfredi, مشيج dur.

الفافا **«birbirine sarmaş dolaş»** kelimesinin müfredi, lâm'ın kesriyle لفّ dur.

العشار **«on aylık gebe develer»** kelimesinin müfredi, عشراء dır.

الخنّس **«geri dünüp ışık verenler»** müfredi, خانسة dır, الكنّس de böyledir.

الزبانية **«zebaniler»** kelimesinin müfredi, زبينة dır. زبينة ve زبانى olduğu da söylenir.

أشتاتا **«ayrı ayrı»** kelimesinin müfredi, شتّ ve شتيت dır.

أبابيل **«sürü sürü kuşlar»** kelimesinin müfredi yoktur. Bu kelimenin عجول kelimesi gibi ابول ، اكليل kelimesi gibi ابيل olduğu da söylenir.

13- Kur'anda Ma'dul Kelimeler

Kur'an-ı Kerimde ma'dul kelimelerden ancak, sayı bildiren مثنى ، ثلاث ve رباع kelimeleri mevcuttur. Ahfeşin yukarıda adı geçen kitabında zikrettiğine

göre طوى kelimesiyle واخر متشابهات «..diğerleri de birbirine benzer...» (Âli İmran, 7.) âyetindeki اخر kelimesi sıfat olarak ma'dûlden sayılır.

Ragıb ve diğer ulema şöyle der: Bu kelime, elif-lâm takdir edilen kelimeden ma'dûldür. Arapçada bunun diğer bir misali yoktur.

افعل vezni, lafzan veya takdiren من ile birlikte geldiğinde ne tesniye, ne cemi, ne de müennesi yapılır. من harfi cerri hazfedilirse kelimeye elif-lâm dahil olur. Bu durumda tesniyesi ve cemi yapılır. Benzerleri arasında bu kelimenin, elif-lâmsız olarak gelmesine cevaz verilir.

Aynı âyette Kirmanî şöyle der: Nekre kelimeye sıfat olmakla beraber, kelimenin elif-lâmlı olarak ma'dûl gelmesi mümkündür. Çünkü elif-lâm bir bakıma mukadder, bir bakıma da mukadder değildir.

14- Cem'e Mukabil Cem'in Gelmesi

Cem'e mukabil cem'in gelmesi, her cemideki sayıya mukabil, diğer cemide bazan aynı sayının bulunmasıdır. Aşağıdaki âyetler buna misaldir.

و استغشوا ثيابهم **«...örtülerini başlarına çektiler...»** (Nuh, 7.) âyeti, herkes kendi elbisesine büründü mânasındadır.

حرمت عليكم امهاتكم **«Size (şunlarla evlenmek) haram kılındı: Analarınız...»** (Nisa, 23.) âyeti, muhatablardan her birinin annesi, kendisine haram kılınmıştır, mânasındadır.

يوصيكم الله في اولادكم للذكر مثل حظ الانثيين **«Allah size çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe kadının payının iki katını tavsiye eder...»** (Nisa, 11.) âyeti herkesin kendi evladına vasiyet eder, mânasındadır.

و الوالدات يرضعن اولادهن حولين كاملين **«Analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler...»** (Bakara, 233.) âyeti her anne kendi çocuğunu emzirir, mânasındadır.

Bazan da, hüküm giyen fertlerden herbiri için cem'in subutu gerekir. فاجلدوهم ثمانين جلدة **«Dört şahit getiremeyenlere, seksen değnek vurun...»** (Nur, 4.) âyeti buna misaldir. Şeyh İzzüddin, و بشر الذين امنوا و عملوا الصالحات ان لهم جنات تجري من تحتها الانهار **«İman edip gereğini yerine getirenlere, içlerinden ırmaklar akan cennetlerin kendilerinin olduğunu müjdele...»** (Bakara, 25.) âyetini, bu kabilden saymıştır.

Bazan da her iki hal, muhtemel olur. Bu durumda ikisinden birini tayin için delil gerekir.

Cem'e karşılık müfred gelmesi ise, çoğunlukla müfredin umumiliğini gerektirmez. و على الذين يطيقونه فدية طعام مسكين **«oruca güçlükle dayananların fidye vermesi bir yoksulu doyurması lazımdır...»** (Bakara, 184.) âyetinde olduğu gibi bazan umumiliği, gerekebilir. Bu durumda âyetin mânası; sözü edilen kişilerden herbirinin hergün bir fakiri yedirmesi gerekir demektir. والذين يرمون المحصنات

ثم لم يأتوا بأربعة شهداء فاجلدوهم ثمانين جلدة «**Namuslu kadınlara iftira edip, sonra dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun...»** (Nur, 4.) âyeti de buna bir misaldir. Âyetin mânası; iffetli kadınlara iftira edenlerin herbirine seksen değnek vurulur, demektir.

15- Müteradif Zannedilen, Aslında Müteradif Olmayan Kelimeler

Müteradif zannedilen, fakat müteradif olmayan kelimelerden bazıları şunlardır:

الخوف ve الخشية : Dilciler, bu iki kelimeyi mâna bakımından ayırmakta güçlük çekerler. Şüphe yok ki الخشية kelimesi korku ifade etmede الخوف kelimesinden daha kuvvetlidir. Zira bu kelime Arapların شجرة خشية sözlerinden alınmıştır, mânası **tamamiyle kurumuş, canlılık alâmetini tamamen kaybetmiş ağaç** demektir. الخوف kelimesi ise ناقة خوفاء sözlerinden alınmıştır, mânası **hastalıklı deve** demektir. Bu durum bir eksikliktir, aslında tamamiyle ümit kesilmiş değildir. Bu yüzden ويخشون ربهم ويخافون سوء الحساب «**Rablerine karşı saygılı ve en kötü hesaptan korkarlar.»** (Ra'd, 21.) âyetinde Allah korkusu الخشية kelimesiyle ifade edilmiştir.

Ayrıca aralarında şu fark vardır. الخشية kelimesiyle ifade edilen korku, korkan kimse kuvvetli olsa bile, korkulan şeyin gerçekten büyük olduğunu gösterir. الخوف kelimesi ile ifade edilen korku, korkulan, küçük bir şey olsa bile, korkan kişinin zayıflığını gösterir. Bu yüzden خا ، شين ve يا harflerinin yer değiştirmesi, azameti ifade eder. Büyük öndere شيخ, kalın yünden yapılan elbiseye خيش denilmesi buna misaldir. Bu bakımdan Allahu Tealâ hakkında ekseriyetle الخشية kelimesi kullanılmıştır. من خشية الله «**Allah korkusundan.»** (Bakara, 74.) انما يخشى الله من عباده العلماء «**...kulları içinden ancak bilginler, Allah'tan (gereğince) korkar...»** (Fatır, 28.) âyetleri buna misaldir. يخافون ربهم من فوقهم «**Kadir olan Rabblerinden devamlı korkarlar...»** (Nahl, 50.) âyetinde Allahu Tealâ hakkında الخوف kelimesinin kullanılmasında, ince bir nükte vardır. Çünkü bu kelime, meleklerin tavsiyesinde kullanılmıştır. Melekler yaratılış itibariyle güçlü ve şiddetli olsalar bile Cenab-ı Hak onların kuvvet ve yaratılışlarındaki şiddeti zikrederken, kendi kudreti karşısında zayıf olduklarını belirtmek için, الخوف kelimesini kullanmış, âyette azametini gösteren fevkaniyeti hemen akabinde getirmiştir. Böylece kelimelerdeki her iki özelliği bir arada toplamıştır. İnsanın zayıf yaratılışta olduğu bilindiği için, ayrıca bunu hatırlatma ihtiyacını duymamıştır.

الشُّحّ ve البُخل : Bu iki kelimeden birincisi, cimriliği ifade etmede diğerinden daha kuvvetlidir. Rağıb, الشّح kelimesinin hırsla birlikte cimrilik olduğunu söyler. Ebu Hilâl el-Askerî البخل ve الضن kelimelerini mâna bakımından ayırarak şöyle der: الضن kelimesi aslında istifade edilen şeylerde, البخل ise hibelerde

kullanılır. Bu bakımdan ilmini sakladı denir, cimrilik yaptı denmez. Çünkü ilim hibeden ziyade, istifadeye dayanır. Hibe eden, istifadenin ötesinde hibe ettiği şeyi, kendi mülkünden çıkarır. Bu yüzden Cenab-ı Hak و ماهو على الغيب بضنين «O (peygamber) **gayba ait haberlerde cimrilik etmez.»** (Tekvîr, 24.) âyetinde بخيل kelimesini değil, ضنين kelimesini kullanmıştır.

السبيل ve الطريق : Bu iki kelimeden birincisi, daha ziyade hayır işlerinde kullanılır. الطريق kelimesinden hayır murad edilmesi ancak, bu kelime ile hayır kasdedildiğini gösteren vasıf veya izafetin bulunması gerekir. يهدى الى الحق و الى طريق مستقيم «**...Hakka ve doğru yola götüren...**» (Ahkaf, 30.) âyeti buna misaldir. Ragıb, السبيل kelimesini, içinde kolaylık bulunan yol olarak tarif eder ki السبيل kelimesi, الطريق kelimesinden mânaca daha hususidir.

جاء ve أتى :Bu iki kelimeden birincisi, madde ve cevherde, ikincisi ise mâna ve zamanda kullanılır. Bu yüzden و لمن جاء به حمل بعير «**Onu getirene bir deve yükü (mükafat) var...**» (Yusuf, 72.) و جاءوا على قميصه بدم كذب «**(Yusuf'un) gömleğinin üstünde yalan kan getirdiler...**» (Yusuf, 18.), و جيئ يومئذ بجهنم «**İşte o gün cehennem getirilecek...**» (Fecr, 23.) âyetlerinde جاء , أتى أمر الله «**Allahın emri geldi...**» (Nahl, 1.), أتاها أمرنا ليلا او نهارا «**...birden emrimiz ona gece veya gündüz geldi...**» (Yunus, 24.) âyetlerinde ise أتى fiili gelmiştir.

و جاء ربّك «**Rabbin geldi...**» (Fecr, 22.) âyetinin mânası, Rabbin emri geldi demektir. Bu âyette geçen emirden murad, müşahade edilen Kıyamet ahvalidır.

فاذا جاء أجلهم «**Ecelleri geldiğinde...**» (Araf, 35.) âyeti de bu kabildendir. Çünkü ecel, görülen bir şeydir. Arapların حضره الموت «**Ona ölüm (hali) geldi...**» sözü ile ölümü ifade etmeleri, ecelin görülen bir şey olduğunu gösterir. Bu yüzden Cenab-ı Hak قالوا بل جئناك بما كانوا فيه يمترون و اتيناك بالحق «**Hayır, biz onların hakkında şüphe ettikleri şeyi sana getirdik...**» (Hicr, 63-64.) âyetlerinde her iki kelimeyi ayrı mânada kullanmıştır. جاء kelimesiyle gözle görülen azabı, أتى kelimesiyle de bunun hilafına, gözle görülmeyen hakkı ifade etmiştir.

Ragıb şöyle der: الاتيان, rahatlıkla gelmektir. Bu kelime, mutlak gelme fiilinden daha hususidir. Gelip geçen dilenciye أتىّ ve أتاوى denilir.

مدّ ve أمدّ : Ragıb; hoşa giden şeylerden ekseriya أمدّ fiili kullanılır. و أمددناهم بفاكهة و لحم مما يشتهون «**ve onlara canlarının istediği meyveden ve etten bol bol vermişizdir.**» (Tûr, 22.) âyeti buna misaldir. Sevilmeyen şeylerde de مدّ fiili kullanılır, der. و نمدّ له من العذاب مدا «**..ve onun azabını uzattıkça uzatacağız.**» (Meryem, 79.) âyeti buna misaldir.

سقى ve أسقى : Bu iki kelimeden birincisi, külfeti olmayan şeylerde kullanılır. و سقاهم ربّهم شرابا طهورا «**...Rableri, onlara tertemiz bir içki içirmiştir.**» (İnsan, 21.) âyetinde olduğu gibi fiili, cennet şarabı için kullanılmıştır. İkincisi ise, külfetli olan şeylerde kullanılmıştır. لأسقيناهم ماء غدقا «**...onlara bol su verirdik.**» (Cin, 16.)

âyetinde olduğu gibi أسقى fiili, dünyadaki sular için kullanılmıştır. Ragıb, الاسقاء kelimesinin السقى kelimesinden daha beliğ olduğunu söyl . الاسقاء kelimesi içirilip doyurulan, القى kelimesi ise içilecek suyu verme mânasındadır.

عمل ve فعل : Birinci fiil, zaman isteyen işlerde kullanılır. يعملون له مايشاء من محاريب **«Ona dilediği gibi kaleler...yaparlardı.»** (Sebe, 13.) مما عملت ايدينا **«..ellerimizin yaptıklarından...»** (Yasin, 71.) âyetleri buna misaldir. Zira, çeşitli hayvanların, meyvelerin, bitkilerin meydana gelişi, zamana bağlı şeylerdir, bunlarda عمل fiili kullanılır, فعل fiili bunun aksine, zamana bağlı olmayan şeylerde kullanılır. الم تر كيف فعل ربك باصحاب الفيل **«Görmedin mi, Rabbin fil sahiplerine ne yaptı.»** (Fil, 1.) الم تر كيف فعل ربك بعاد **«Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Ad (kavmin)e.»** (Fecr, 6.) كيف فعلنا بهم **«...onlara nasıl yaptığımız...»** (İbrahim, 45.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerdeki bütün fiiller, aniden meydana gelen helâkı ifade eder. و يفعلون مايؤ مرون **«...emrolundukларını hemen yerine getirirler.»** (Nahl, 50.) âyetinin mânası, verilen emri göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir zamanda yerine getirirler, demektir. Bu yüzden iyi ameller hemen veya süratle yapılamadığından, sabır ve metanet gerektirdiğinden و عملوا الصالحات **«...salih amel işleyenlere...»** (Bakara, 25.) âyetinde, عمل fiili kullanılmıştır. Acele ediniz mânasını taşıması bakımından و افعلوا الخير **«...hayır işleyin...»** (Hacc, 77.) âyetinde فعل fiili kullanılmiştır. فاستبقوا الخيرات **«...o halde hayır işlerine koşun...»** (Bakara, 148.) ve و الذين هم للزكاة فاعلون **«...onlar zekatı verirler...»** (Mü'minun, 4.) âyetleri de bu mânadadır. Âyetlerde emredilen işin, beklemeden süratle yapılması istenmektedir.

القعود ve الجلوس : Birinci kelime, ikincinin aksine uzun zaman bekleme mânasındadır. Bu yüzden kalıcı ve lüzumlu olması bakımından قواعد البيت **'evin temelleri'** denir, جوالس البيت denmez. Aynı şekilde جليس الملك **'hükümdarın meclis arkadaşı'** denilir, قعيد الملك **'hükümdarla devamlı oturan'** denilmez. Çünkü padişahın meclisinde az oturmak makbuldür. Bu yüzden devamlılığına işaret için مقعد صدق **«..doğruluk koltuklarında»** (Kamer, 55.) âyetinde قعد kökünden gelen kelime kullanılmıştır. تفسحوا فى المجالس **«...meclislerde yer açın...»** (Mücadele, 11.) âyeti bunun hilafınadır. Zira meclislerde geçirilen zaman kısadır.

التمام ve الكمال : Bu iki kelime, اليوم أكملت لكم دينكم و أتممت عليكم نعمتى **«...Bugün size, dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım...»** (Maide, 3.) âyetinde, beraberce kullanılmıştır. الاتمام kelimesi temelde mevcut eksikliği gidermek, الاكمال kelimesi ise, asıl olan şeyin tamamlanmasından sonra meydana gelen eksikliği kaldırmak için kullanılır. تلك عشرة كاملة **«...tam on gün...»** (Bakara, 196.) âyetindeki كاملة kelimesi, تامة kelimesinden mânaca daha uygundur. Çünkü sayının tamamlanması, bilinen bir şeydir. Burada sadece sayının vasfında

görülen muhtemel eksiklik nefyedilmiştir. تمّ fiili, kendinden önceki noksanlığın meydana gelişini bildirir. كمل fiilinde ise bu husus, söz konusu değildir. Ebu Hilâl el-Askerî : الكمال kelimesi, vasfedilen şeylerin bütününü cemeden bir isim, التمام ise, vasfedileni tamamlayan parçalara verilen bir isimdir, der. Bu yüzden kafiyeye, beytin tamamı denilirken, beytin kemali denilmez. Araplar, bir arada bulunduğundan dolayı, البيت بتمامه **'beytin tamamı'** tabirini kullanırlar.

الاعطاء ve الايتاء : el-Cüveynî şöyle der: Dil uleması bu iki kelimeyi mâna bakımından birbirinden ayırmada güçlük çekmişlerdir. Bana göre aralarında, Kitabullahın belağatına dayanan bir fark mevcuttur. Bu fark, الايتاء kelimesinin aldığı meful, الاعطاء kelimesinin mefulunden daha kuvvetlidir. Zira الاعطاء kelimesinin mefulu mutavaat içindir. أعطاني فعطوته **'o bana ihsanda bulundu ben de kabul ettim' denilir, fakat** آتاني فأتيت **'o bana verdi ben de gittim'** denilmez. Ancak آتاني فأخذت **'o verdi ben de aldım'** şekli kullanılır. Mefulu mutavaat ifade eden fiil, mefulu mutavaat ifade etmeyen fiilden zayıftır. Sözgelimi قطعته فانقطع **'ben onu kestim o da kesildi'** denildiğinde, failin yaptığı iş, yapılan işin kabulune bağlıdır. Şayet yapılan iş mevcut olsaydı, mefulun varlığından söz edilemezdi. Bu yüzden قطعته فما انقطع **kesmeye çalıştım, fakat kesilmedi** sözü doğru olmaz ضربته فانضرب **'dövdüm fakat dövülmedi'** veya فما انضرب ، فقتلته فانقتل veya فما انقتل demek doğru değildir. Bu fiiller fail tarafından işlendiğinde, mefulu cümledeki yerini alır, fail ise mutavaatı bulunmayan fiilleri yapmakta müstakildir. Bu yüzden الايتاء kelimesi, الاعطاء kelimesinden mânaca daha kuvvetli olur. Meseleyi iyice düşündüm, Kur'anda buna uygun olan şu âyetleri buldum. تؤتي الملك من تشاء **«...mülkü dilediğine verirsin...»** (Âl-i İmrân, 26.) âyetindeki mülk, ancak kuvvetli olana verilen kıymetli bir şeydir. Kur'an'ın şânını ve azametini gösteren يؤتي الحكمة من يشاء **«...hikmeti istediğine verir...»** (Bakara, 269.) ve ولقد آتيناك سبعا من المثاني **«Andolsun sana ikişerlerden yediyi...verdik...»** (Hicr, 87.) âyetleri, buna ayrı bir misaldir. انا أعطيناك الكوثر **«Biz sana kevseri verdik.»** (Kevser, 1.) âyeti ise, الاعطاء kelimesine misaldir. Mahşerde havzı kevsere kavuşulduktan sonra cennetteki yüce mevkilere geçileceğinden, âyette أعطى fiili kullanılmış, bu kısa süre terkedilerek, bundan daha yüce mevkilere ulaşılacağı ifade edilmiştir. Keza, Allahın rızası tamamiyle gerçekleşinceye kadar, i'tâ ve ziyadelik tekrarlandığı için Cenab-ı Hak يعطيك ربك فترضى **«Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın (üzülme).»** (Duha, 5.) âyetini buyurmuştur. Bu âyetteki Allah'ın i'tası, aynı zamanda şefaatiyle tefsir edilmiştir. Şefaat ise, kevserden yeterince istifade ettikten sonra, başka bir makama geçişte, kevsere benzetilmiştir. أعطى كل شيء (Tâhâ, 50.) âyeti, bu fiilin kullanılışına dair başka bir misaldir. Bu âyette mevcudat, üzerlerine düşeni yerine getirinceye kadar, Allahın hilkati tekrar etmiştir. Ancak mevcudat bunu istemiyerek kabul ederken, yerine getirilmesi

gereken bu vazife, biz insanların kabulüne kalmıştır.

Ragıb şöyle der: Kur'anı Kerimde zekatın verilmesinde özellikle الايتاء kelimesi kullanılır. واقيموا الصلاة وآتوا الزكاة «...namazı kılın, zekatı verin...» Müzemmil, 20.) واقام الصلاة واتى الزكاة «..namazı kılar, zekatı verir.» (Bakara, 177.) âyetleri buna misaldir. Kitabın vasfı geçen her âyette آتينا fiili, اوتوا şeklinde gelen fiilden daha beliğdir. Zira اوتوا fiilli, Kur'anı Kitab olarak kabul etmeyenlere, آتيناهم fiili ise, Kur'anı Kitab olarak kabul edenlere hitabda kullanılır.

السنة ve العام : Ragıb şöyle der: Sene kelimesi umumiyetle kıtlık ve sıkıntı içinde geçen seneler için kullanılır. Bu yüzden kıtlık görülen yıllar, السنة kelimesiyle ifade edilir, bolluk ve refahlı seneler için العام kelimesi kullanılır. Bu bakımdan الف سنة الاخمسين عاما «...dokuz yüz elli sene...» (Ankebut, 14.) âyetindeki incelik, kendiliğinden ortaya çıkar. Bu âyette müstesna العام kelimesi, müstesna minh de السنة kelimesiyle ifade edilmiştir.

16- Sual ve Cevapda Kaide

Şayet soru sorulmuşsa, cevabın soruya uygun olması gerekir. Sorulan soruya gerekli cevap verilmediğinde, soru şu şekilde olmalıydı diye hatırlatılarak soruya uygun cevap verilmez. Sekkâki, dildeki bu özelliğe, uslubu'l-hakim adını verir.

Sorunun muhtevası gereği cevap, sorudan daha umumi olabildiği gibi, yerine göre daha da kısa olabilir.

Soruya uygun olarak verilmeyen cevaba misal: يسألونك عن الاهلة قل هى مواقيت للناس والحج «**Sana doğan aylardan soruyarlar De ki: 'Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir...**» (Bakara, 189.) âyetidir. Bu âyette ayın durumu ile ilgili: Niçin ay önce iplik gibi ince görünür, niçin yavaş yavaş büyüyerek dolunay olur, niçin yavaş yavaş küçülerek ilk haline döner? diye soru soranlara, sorunun bu şekilde sorulmaması gereği hatırlatılarak, aynı değişik hallerindeki hikmeti belirten bir cevap verilmiştir. Bu, Sekkâkî ve aynı görüşte olanların cevabıdır. Taftazanî bunu biraz daha açarak şöyle demiştir: Bu soruyu soranlar, ayın değişik hallerindeki inceliği, kolaylıkla kavrayacak güçte olmayan kimselerdir.

Ben burada şu açıklamada bulunmak isterim: Âyeti böyle izah edenler, cevabın soruya uygun düşmediğini, acaba neye dayanarak söylemişler dir? Bu soruyu soranlar, ayın değişik hallerindeki hikmeti öğrenmek için, sormuş olamazlar mıydı? Âyetin nazmı, hem buna, hem de izahda bulunanların dediklerine uygundur. Aydaki bu hikmeti açıklamak için verilen cevap, ileri sürdüğümüz ihtimalin tercihine bir delil, buna işaret eden bir karinedir. Şu halde cevapda as.' olan, suale uygun olmaktır. Şayet asıldan uzaklaşılacaksa, buna delil gerekir.

Oysa Sekkâkî ve Taftazanî gibi ulemanın ileri sürdüğü görüşü destekleyecek, sahih veya gayri sahih bir sened mevcud değildir. Aksine, ileri sürdüğümüz ihtimali destekleyen deliller mevcuttur.

İbnu Cerir, Ebu'l-Âliye'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bildiğimiz kadariyle bu kimseler Resulullah'a: Ay, niçin böyle yaratıldı diye sorduklarında يسألونك عن الأهلة **«sana doğan aylardan soruyorlar»** âyeti nazil olmuştur. Burada açıkça görülüyor ki soru soranları, ayın bu şekilde yaratılış keyfiyetini değil, aydaki bu hikmeti sormuşlardır. İman sahibi olanlar, geniş bir ilim, kuvvetli bir zekaya sahip olan sahabe hakkında bu soruyu soranlar, ayın değişik hallerindeki inceliği, kolaylıkla kavrayacak güçte olmayan kimselerdi diyemez. Halbuki Araplardan daha zeki olmadıkları herkesçe kabul edilen diğer milletlerden olanlar bile, ayın bu durumuna muttali olmuşlardır. Ayın durumuyla ilgili muteber olan asıl bu olduğuna göre, ekserisi asılsız ve delilsiz olan görüşlere ne denir?

Sual-cevapla ilgili birçok meseleyi tenkid eden bir kitab telif ettim. Semaya yükseldiğinde melekût âlemini yakinen gören bunları bizzat müşahede ederek sema âleminin sırrına vakıf olan, Rabbinden vahyi alan Resulullah'ın (s.a.v.) sözlerini, bu kitabımda delil olarak kullandım. Şayet sorulan sual, onların dediği şekilde vaki olsaydı, soranların anlayacağı bir ifade ile cevap verilebilirdi. Nitekim felekiyatla ilgili samanyolu ve benzeri konularda soru sorduklarında, sorularına uygun cevap almışlardır. وما ربّ العالمين. قال ربّ السموات والارض وما بينهما **«(Ey Musa) Âlemlerin Rabbi nedir? (Musa) "Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir..."»** (Şuarâ, 23-24.) âyetlerinde Hz. Musa'nın Firavn'a verdiği cevap, buna verilen en güzel bir misaldir! Âyetteki ما harfi, mahiyet veya cinsten sual edildiğini gösterir. Cinsi olmayan Allahu Tealâ hakkında, bu şekilde soru sormak hata olduğundan, adından söz edilip Zat-ı ilahisi idrak edilmediğinden, Hz. Musa, Allahı tanıtan vasfını beyanla, doğru olan cevabı vermiştir. Firavn, Hz. Musa'dan aldığı cevabın sorduğu soruya uygun düşmemesine şaşarak çevresindekilere: ألا تستمعون (Şuarâ, 25.) işittiniz değil mi, soruma uygun cevap vermedi, deyince Hz. Musa: Firavn'un rububiyetine inananların inancını bizzat iptal eden ربّكم وربّ آبائكم الأوّلين **«O sizin de Rabbiniz, evvelki atalarınızın da Rabbidir.»** (Şuarâ, 26.) âyetiyle cevap vermiştir. Firavn, bu cevap karşısında alayını artırınca Hz. Musa, Firavn'a inananların meseleyi kavrayamadıklarını görmüş, üçüncü cevabını ان كنتم تعقلون **«Eğer düşünürseniz...»** (Şuarâ, 28.) âyetiyle daha ağır bir şekilde cevap vermiştir.

Cevaptaki ziyadeliğe misal من ينجيكم من ظلمات البرّ والبحر **«Sizi kara ve denizin karanlıklarından kim kurtarıyor?.»** (Enâm, 63.) âyetine قل الله ينجيكم منها ومن كلّ كرب **«De ki: "Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarıyor..."»** (Enâm, 64.) âyetinin cevap olarak gelmesidir.

وما تلك بيمينك يا موسى «**Sağ elindeki nedir ey Musa.**» (Tâhâ, 17.) âyetine هى عصاى أتوكأ عليها وأهش بها على غنمى «**O, asamdır. Ona dayanıyorum ve onunla davarıma yaprak silkeliyorum...**» (Tâhâ, 18.) âyetinin cevap olarak gelmesidir. Hz. Musa'nın soruya karşılık cevabı uzatması, Allahu Tealâ'nın hitabından zevk almasıdır.

Hz. İbrahim'in kavmine ما تعبدون «**neye kulluk ediyorsunuz.**» (Şuarâ, 70.) sorusuna karşılık kavminin نعبد أصناما فنظل لها عاكفين «**putlara tapıyoruz, onlara kulluk ediyoruz...**» (Şuarâ, 71.) şeklinde cevap vermesidir. Kavmin cevabı uzatması, putlara ibadetten gurur duyduklarını, Hz. İbrahim'i daha çok kızdırmak için putlara ibadette devam edeceklerini bildirmektir.

Cevabın sorudan kısa olduğuna misal, ائت بقرآن غير هذا أو بدله «**Bundan başka Kur'an getir, yahut bunu değiştir...**» (Yunus, 15.) âyetindeki soruya قل ما يكون لى أن أبدله من تلقاء نفسى «**De ki, 'Onu kendi tarafımdan değiştirmem imkansızdır...**» (Yunus, 15.) âyetiyle cevap verilmesidir. Resulullah (s.a.v.) kendisine tevcih edilen sorudan sadece Kur'anı tebdile dair olana cevap vermiş, kendiliğinden uydurmayı cevapsız bırakmıştır. Bu âyetin tefsirinde Zemahşerî şöyle der: Beşerin, bir âyet uydurması imkansız olduğu halde bir âyeti tebdil etmesi mümkündür. Resulün uydurma ile ilgili soruyu cevapsız bırakması, böyle bir sorunun sorulamıyacağını hatırlatmasıdır. Diğer müfessirler de: Âyetin tebdili, benzerini uydurmaktan daha kolaydır. Resulullah; beşer için mümkün olanı nefyetmekle, âyet uydurmanın nefyini de zimnen ifade etmiştir.

Soru soranın sorusunda isnad ve kasıd olduğunda, cevap tamamiyle sorunun dışında olur. ويسألونك عن الروح قل الروح من أمر ربى «**Sana ruhtan sorarlar. De ki: 'Ruh, Rabbimin emrindedir...**» (İsra, 85.) âyeti buna misaldir. «e l - İ f s a h» adlı eserin müellifi bu konuda şu açıklamada bulunur: Yahudiler bu soruyu, Resulullahı ta'ciz etmek ve kendisini zor durumda bırakmak için sormuşlardı. Ruh denilince insan ruhu, Kur'an, İsa, (a.s.), Cebrail, (a.s.) başka bir melek veya meleklerden bir sınıf akla gelebilir. Yahudilerin maksadı, bunlardan hangisi olduğunu öğrenmekti. Resulullah bunlardan hangisini söyledi ise, bu değildir, dediler. Bu yüzden sorularının cevabı mücmel olarak verildi. Cevabın mücmel olması, Yahudilerin hilelerine karşılık vermektir.

Verilen cevapta asıl olan, soruya uygun düşmesi için, cevapta sorunun aynen tekrar edilmesidir. قالوا أئنك لأنت يوسف قال أنا يوسف «**'Aa, yoksa sen, sen Yusuf musun?' dediler. Ben Yusuf'um...dedi.**» (Yusuf, 90.) âyeti buna misaldir. Âyetteki أنا zamiri, sorularındaki **'o sen misin'** ifadesine cevaptır. قال أأقررتم وأخذتم على ذلكم إصرى قالوا أقررنا «**Bunu kabul ettiniz mi? ve bu husussda ağır ahdimi üzerinize aldınız mı?' demişti.**» (Âli İmrân, 81.) âyeti, buna ayrı misaldir Sorunun aslı budur, cevap verenler tekrardan kaçınarak kısa cevap vermişlerdir.

Muhatabın anlayış ve takdirine güvenerek sual, bazan hazfedilir. قل هل من شركائكم من يبدأ الخلق ثم يعيده قل الله يبدأ الخلق ثم يعيده «**De ki: 'Sizin koştuğunuz ortaklarınızdan ilk defa yaratacak, sonra yarattığını çevirip yeniden yaratacak olan var mı?' De ki: 'Allah ilk defa yaratır, sonra onu çevirip yeniden yaratır...**» (Yunus, 34.) âyeti buna misaldir. Sual ve cevabın aynı kişiden olması, uygun değildir. Âyetteki قل الله ifadesi, sorunun cevabıdır. Muhatap olanlar sanki bu cevabı duyduktan sonra, ilkin yaratan sonra eski haline iade eden kimdir? sorusunu sormuşlardır.

Verilen cevabta aranan bir diğer husus, soruya uygun olmasıdır. Soru şayet isim cümlesi ise, cevap da aynı şekilde isim cümlesi olur. Cevap, mukadder olarak gelirse, soru da buna uygun olarak gelir. Ancak İbnu Malik buna katılmayarak şu açıklamada bulunur. 'Kim okudu?' diye sorulduğunda 'Zeyd' şeklinde cevap verilir. Bu durum cevabı fiil cümlesi kabul ederek fiilin hazfedilmesinden ibarettir. Mübteda takdir etme ihtimali olmakla beraber fiil takdir edilmesi, cevabın tamamını kasdettiklerinde Arapların cevap verme usulüne uygundur. قال من يحيي العظام وهي رميم قل يحييها الذي أنشأها أول مرة «**'Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek,' dedi. De ki: 'onları ilk defa yaratan diriltecek...**» (Yasin, 78-79.) ولئن سألتهم من خلق السموات والارض ليقولن خلقهن العزيز العليم «**Andolsun onlara: 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan elbette diyecekler ki: 'Onları çok üstün, çok bilen (Allah) yarattı'.**» (Zuhruf, 9.) يسألونك ماذا أحل لهم قل أحل لكم الطيبات «**Sana kendilerine neyin helal kılındığını soruyorlar. De ki: 'Size iyi ve temiz şeyler helal kılındı..**» (Mâide, 4.) âyetleri buna misaldir. Suale uygun olmamakla birlikte cevap fiil cümlesiyle gelince, suale fiil takdir edilmesinin evla olacağı anlaşılır.

İbnu'z-Zemlekanî «e l - B u r h a n» adlı eserinde şöyle der: Nahiv uleması 'kim kalktı?' sorusuna cevap olarak 'Zeyd' demekle, 'Zeyd kalktı' şeklinde takdir ederek, Zeyd'in fail olduğuna işaret ederler. İlm-i Beyan kaidesine göre, cevap durumunda olan Zeyd kelimesinin, iki yönden mübteda olması gerekir:

a- وقيل للذين اتقوا ماذا أنزل ربكم قالوا خيرا «**Allah'ın azabından korunanlara da: Rabbiniz ne indirdi? dendi.**» (Nahl, 30.) âyetinde fiil cümlesiyle gelen sorguya fiil cümlesiyle cevap verildiği gibi Zeyd ile ilgili cümlede de isim cümlesiyle gelen soruya, isim cümlesiyle cevap verilmiştir. Fakat: ماذا أنزل ربكم قالوا أساطير الأولين «**Onlara: 'Rabbiniz ne indirdi?' dendiği zaman, 'Evvelkilerin masalları' derler.**» (Nahl, 24.) âyetinde, bu uygunluk mevcut değildir. Çünkü soru soranlar buna uysalardı, Allah'ın indirdiğini kabul etmiş olurlardı. Halbuki onlar, bunu kabul etmekten kaçmışlardır.

b- Karşılık, soruyu soranda değil, fiili işleyende görülür. Bu yüzden soru

soranın gayesi buna bağlı olduğundan mânaca failin tekaddüm etmesi gerekir. Yapılan iş ise, soru soranca malumdur, tekrar soru sormasına hacet yokt.. İfadeyi tamamlayıcı durumda olan mefulun cümle sonunda gelmesi, daha uygundur.

أأنت فعلت هذا بالهتنا **«...tanrılarımıza sen mi yaptın bunu...»** (Enbiya, 62.) sorusuna karşılık بل فعله كبيرهم هذا **«Hayır, işte şu büyükleri yapmış...»** (Enbiya, 62.) âyetiyle verilen cevapta bir müşkil mevcuttur. Âyetteki sual, işin kendisine değil, işi yapan faile aittir.

Müşrikler bu âyette, kırılan putlardan değil, bunları kıranın kim olduğunu sormaktadır. Buna rağmen cevap, fiille gelmiştir. Bu müşkile şöyle cevap verebilirim: Âyetteki cevap, siyakın delaletiyle mukadder cevaptır. Burada geçen بل kelimesinin cümle başında bulunması, uygun değildir. Bu durumda âyetin takdiri مافعلت بل فعله **'Bu işi ben yapmadım, doğrusu bu iş o büyük putun marifetidir.'** şeklindedir.

Şeyh Abdulkadir şöyle der: Soruda cevap bulunduğunda, cevapta fiil ekseriyetle terkedilir, sadece isim zikredilir. Cevap muzmer olduğunda, kendisine delaletin zayıflığından dolayı, ekseriyetle tasrih edilir. Meçhul okuyan kıraata göre يُسَبَّحُ له فيها بالغدو والآصال **«...o evlerin içinde sabah akşam O (Allah) tesbih olunur...»** (Nur, 36-37.) âyeti cevabın tasrih edilmediğine misaldir.

Bezzar, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ashabından daha hayırlı bir kavim görmedim. Şu on iki meselede sordukları her soru, Kur'anda yer almıştır.

Fahruddin Razi bu sayıyı, on dört soruya çıkarmış, bunları şöyle sıralamıştır.:

1- وإذا سألك عبادى عنى **«Kullarım, sana benden sorarlarsa.»** (Bakara, 186.)

2- يسألونك عن الأهلة **«Sana doğan aylardan soruyorlar...»** (Bakara, 189.)

3- يسألونك ماذا ينفقون قل ما انفقتم من خير **«Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Verdiğiniz hayır (mal)...»** (Bakara, 215.)

4- يسألونك عن الشهر الحرام **«...Sana haram aylardan... soruyorlar...»** (Bakara, 217.)

5- يسألونك عن الخمر والميسر **«Sana içki ve kumardan soruyorlar...»** (Bakara, 219.)

6- يسألونك عن اليتامى **«Sana yetimlerden...soruyorlar...»** (Bakara, 220.)

7- يسألونك ماذا ينفقون قل العفو **«Sana (Allah yolunda) ne vereceklerini soruyorlar. De ki: 'Af...»** (Bakara, 219.)

8- ويسألونك عن المحيض **«Sana kadınların hayız halinden soruyorlar...»** (Bakara, 222.)

9- يسألونك ماذا احل لهم **«Sana kendilerine neyin helal kılındığını soru'..lar...»** (Maide, 4.)

10- يسألونك عن الأنفال **«Sana savaş ganimetlerinden soruyorlar...»** (Enfal, 1.)

11- يسألونك عن الساعة أيان مرساها **«Sana (kıyamet) saat(in)den soruyorlar...»** (Naziat, 42.)

12- و يسألونك عن الجبال **«Sana dağlardan soruyorlar...»** (Tâhâ, 105.)

13- و يسألونك عن الروح **«Sana ruhtan soruyorlar..»** (İsra, 85.)

14- و يسألونك عن ذي القرنين **«Sana Zülkarneyn'den sorarlar...»** (Kehf, 83.)

Verilen bu âyet sayısı hakkında şunu söylemek isterim: Ruh ve Zülkarneyn'den soru soranlar, bu âyetlerin sebebi nüzûlünden anlaşıldığına göre, sahabe-i kiram değil, Mekke Müşrikleri veya Yahudilerdir. Bezzar'ın rivayetinde ifade edildiği gibi doğru olan, sahabeden varid olan soru sayısının, Kur'anı Kerimde on iki yerde bulunmasıdır.

Ragıb şöyle der: Şayet soru, bir şeyin tarifini gerektiriyorsa fiil, ikinci mefulünü, ya bizzat kendisi, ya da من harfi cerri ile alır. من harfi cerri ile alması, daha çok görülür. و يسألونك عن الروح **«Sana ruhtan sorarlar...»** (İsra, 85.) âyeti buna misaldir. Eğer soruda mal talebi varsa, bu durumda fiil, ikinci mefulünü ya bizzat kendisi, ya da من harfi cerri ile alır. Bizzat kendisinin alması, daha çok görülür. و اذا سألتموهن متاعا فاسألوهن من وراء حجاب **«onlardan (yani Peygamberin hanımlarından) bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin...»** (Ahzab, 53.) و اسألوا ما أنفقتم **«...harcadığınız (mehr)i isteyin...»** (Mümtehine, 10.) و اسألوا الله من فضله **«...Allahın lütfunu isteyin...»** (Nisa, 32.) âyetleri buna misaldir.

17- İsim Veya Fiille Hitab

İsimle hitab, sükut ve istimrarı, fiille hitab ise, teheccüd ve hüdusu gösterir. Bunlardan birinin diğeri yerine kullanılması, doğru değildir. و كلبهم باسط ذراعيه بالوصيد **«..köpekleri de girişte iki kolunu (ön ayaklarını) uzatmıştır...»** (Kehf, 18.) âyeti buna misaldir. Şayet âyetteki باسط kelimesi yerine يبسط fiili kullanılsaydı, istenilen gaye gerçekleşmezdi. Çünkü, kelimenin âyette isim olarak gelmesi, köpeğin ayaklarını uzatarak yattığını ve ayaklarını sık sık değiştirdiğini gösterir. Bu bakımdan باسط şeklinde isim olarak gelmesi, köpekteki bu vasfın devamlı olduğunu ifade etmede, fiille gelmesinden daha mânalıdır.

هل من خالق غير الله يرزقكم من السماء و الارض **«...Allah'dan başka size gökten ve yerden bir rızık verecek bir yaratıcı var mı?...»** (Fatır, 3.) âyetinde şayet رازقكم denilseydi, rızkın devamlı olarak yenilenmesinde fiilin ifade ettiği mâna. ortadan kalkardı. Bu yüzden و جاؤ اباهم عشاء يبكون **«Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler...»** (Yusuf, 16.) âyetinde amilin mazi ifade etmesine rağmen,

hal makamında olan kelime, muzari fiili sıgasında gelmiştir. Şu halde ayetten murad, oğulların babalarına geldikleri andaki durumlarını, devamlı ağlamakta olduklarını, ifade etmektir. Bu şekildeki cumleye, geçmiş zamanın hikayesi adı verilir. Âyette, ismi fail ve mefulden dönuşun sırrı, burada yatmaktadır.

Aynı sır, الذين ينفقون **'harcıyorlar'** âyetinde de mevcuttur. المؤمنون ve المتقون denildiği gibi, bu âyette ينفقون yerine, المنفقون denilmemiştir. Çunku nafaka, fiili bir iştır, bazan kesilir bazan devam eder. İman ise bunun aksidir. Hakikat olarak kalpte bulunur ve buna bağlı ameller devam eder. Takva, Musluman olma, sabır, şukur, hidayet, körluk, dalalet ve görme gibi hallerin tamamı, hakiki veya mecazı isimlerdir. Bunlarda bir devamlılık vardır, fiilleri, devamlı olduğu gibi olmayabilir de, bu yuzden her iki halde de kullanılırlar.

يخرج الحى من الميت و مخرج الميت من الحى «..(O), **ölüden diriyi çıkarır, diriden ölüyü çıkarır...»** (Enâm, 95.) âyetinin tefsirinde Fahruddın Razı şoyle der: Ölüden dirinin çıkarılması, önemli ve zor olduğundan fiil, الله يستهزئ بهم «**Allah'da kendileriyle alay eder...»** (Bakara, 15.) âyetinde olduğu gibi, teceddude işaret etmek için muzari sigasıyla gelmiştir.

18- Fiilin Teceddüd İfade Etmesine Dair Bazı Esaslar

a- Mazi fiilde teceddudden murad, bir şeyin meydana gelmiş olmasıdır. Muzaride ise bu iş devamlılığını korur, ard arda tekrar eder. Aralarında Zemahşeri'nin de bulunduğu bazı mufessirler, الله يستهزئ بهم âyetinde bunu açıkca ifade etmişlerdir.

Şeyh Bahauddin es-Subki bu konuda şöyle der: Mazi fiildeki teceddud vasfı ile, علم الله كذا **'Allah bilir'** cumlesinde varid olabilecek sorunun cevabı açıkça bilinir. Çunku Allah'ın ilminde olduğu kadar, fiili sıfatlarında da teceddud mevcut değildir. علم الله كذا cumlesinin mânası, **mazide Cenab-ı Hak bunu bildi** demektir. Bu, bundan önce bılmezdi mânasını gerektirmez. Bir şeyin geçmişte bilinmesi, bunun daha önce veya daha sonra devam etmesinden daha umumidir. Bu bakımdan Allahu Tealâ, İbrahim (a.s.) dan bahsederken الذى خلقنى فهو يهدين «**Beni yaratan ve bana yol gösteren O'dur...»** (Şuarâ, 79.) buyurmuştur.

b- Yukarıda zikredildiği üzere fiilin muzmer olması, zahir olarak gelmesi gibidir. Bu yüzden, İbrahim, (a.s.) ın selamı, melaikenin selamından daha belig olduğu söylenir. قالوا سلاما قال سلام «**Selam dediler. O da selam dedi...»** (Hud, 69.) âyetinde meleklerin selamı mansub, Hz. İbrahim'in selamı ise merfu olarak gelmiştir. سلاما kelimesinin mansub olarak gelmesi, muzmer bir fiili gerektirir, bu da سلمنا fiilinin takdiriyle olur. Bu ifade, selamın melaikeden geldiğini gösterir. Bu durumda fiil, Hz. İbrahim'in selamı hilafına, failden sonra gelmiştir. Hz. İbrahimın selamında سلام kelimesi, mübteda olarak merfu şekilde gelmiştir. Bu

da selamın mutlak olarak subutunu gerektirir. Cümlenin selamla başlaması, cümle içinde geçen selamdan daha üstündür. Sanki Hz. İbrahim meleklerin selamına mukabelede bulunurken, onların selamından daha güzel bir selamla onları selamlamayı kasdetmiştir.

c- Yukarıda zikrettiğimiz gibi isim, bir şeyin subutuna, fiil ise bir şeyin teceddüd ve hudusuna delalet eder. Ilmi beyan ulemasınca meşhur olan da budur. Bu görüşe Ebu'l-Mutarrif b. Umeyre, Ibnu Zemlekanî'nin «e t - T ı b y a n» adlı eserine yazdığı «e t - T e n b i h a t a l â m â f i' t - T i b y a n m i n e' t- T e m v i h a t»ında katılmadığını ifade ederek şöyle der: Bu, mesnedi olmayan garib bir iddiadır. Çünkü isim, sadece kendi mânasına delalet eder, başkasının mânasını tesbit etmesi mümkün değildir. Bu görüşünü şu âyetlerle isbat eder. ثم انكم بعد ذلك لميتون ثم انكم يوم القيامة تبعثون «**Sonra siz, bunun ardından öleceksiniz. Sonra siz kıyamet günü muhakkak diriltileceksiniz.** (Mü'minun, 15-16.) ان الذين هم من خشية ربهم مشفقون والذين هم بايات ربهم يؤمنون «**Onlar ki Rablerinin korkusundan titrerler. Onlar ki, Rablerinin âyetlerine inanırlar.**» (Mü'minun, 57-58.)

İbnu'l-Muneyyir ise şöyle der: Kelamı değişik ifadelerle kullanmak, bir tekellüf olmaksızın bazan fiil, bazan da isim cümlesiyle ifade etmek, Arap dilinin özelliklerindendir. Arap diline hakim olan dilcilerin, maksudun tekit olmaksızın hasıl olacağına dayanarak fiil cümlesi kullandıklarını görürüz. ربنا آمنا «**Rabbimiz inandık**» (Âli İmrân, 53.) ile آمن الرسول «**Resul inandı...**» (Bakara, 285.) âyetlerinde tekit mevcud değildir. Fakat انما نحن مصلحون «**biz ancak düzelticiyiz...**» (Bakara, 11.) âyetinde olduğu gibi, münafıkların sözünde tekit mevcuttur.

Masdarla İlgili Kaide

İbnu Atiyye bu konuda şöyle der: Vacib olan emirler, merfu olarak gelen masdarla ifade edilir. فامساك بمعروف أو تسريح باحسان «**...ya iyilikle tutmak, ya da güzelce salıvermek (lazımdır)..**» (Bakara, 229.) فاتباع بالمعروف وأداء اليه باحسان «**...o zaman (affedenin, örfe göre) uygun olanı yapma(sı uygun diyeti istemesi, affedileninde) güzelce onu ödemesi gerekir...**» (Bakara, 178.) âyetleri buna misaldir. Mendup emirler ise, mansub masdarla ifade edilir. فضرب الرقاب «**...boyunlarını vurun...**» (Muhammed, 4.) âyeti buna misaldir. Buna rağmen, mansub veya merfu okuyan kıraatlara göre وصية لأزواجهم «**..(erkekler)eşleri ...için vasiyet etsinler...**» (Bakara, 240.) âyetinde, zevcelere yapılan vasiyetin vacip olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir.

Ebu'l-Hayyan şöyle der: İsim ve fiil cümlesindeki farkın esası فقالوا سلاما قال سلام «**'Selam' dediler. O'da 'selam' dedi.**» (Zariyat, 25.) âyetine dayanmaktadır. Âyetteki birinci selam, mendup ikincisi ise vaciptir. Bundaki incelik, isim cümlesinin fiil cümlesinden daha kuvvetli ve daha sağlam olmasıdır.

20- Atıfla İlgili Kaide

Atıf üç kısımdır:

a- Lafza atıftır. Atıfta esas olan da budur. Şartı, amilin matufa tevcih edilebilmesidir.

b- Mahalle atıftır. Bunun üç şartı vardır:

1- Gerçekte bu mahallin zahirine atfın yapılabilmesidir. Mesela مررت بزيدو عمرا **«Zeyd'e ve Amr'e uğradım»** denilmesi doğru değildir. Çünkü مررت زيدا **«Zeyd'e uğradım»** demek caiz değildir.

2- Gerçekte bu mahallin, asalet hakkı olmalıdır. Mesela هذا الضارب زيدا وأخيه **«Bu, Zeyd'i ve kardeşini döven adamdır.'** demek doğru değildir. Çünkü amel etme şartına haiz olan ismi failin ameli izafet yapılmadan olur.

3- Bu mahalle talib olan bir esasın bulunmasıdır. Mesela: ان زيدا و عمرو قاعدان **«Zeyd ve Amr ayaktadırlar.»** demek doğru değildir. Çünkü Amr'ın merfu okunması, mübtedalık durumunda olmasındandır. Halbuki cümle ان ile başladığından, mübtedalık kalkmıştır. Kisâî, ان الذين آمنو او الذين هادو او الصابئون **«İnananlar, Yahudiler, Sabiîler...»** (Maide, 69.) âyetini delil göstererek bu kaideye muhalefet etmiştir.

Kisâî'ye şu cevabı vermek isterim: Âyetteki ان nin haberi mahzuftur. مأجورون veya آمنون şeklinde takdiri yapılabilir. Amilin lafzında zaid olması, mahalline uymayı gerektirmez. Fakat Ebu Ali el-Farisi; وأتبعوا فى هذه الدنيا لعنة ويوم القيامة **«Böylece hem dünyada, hem de ahirette peşlerine lanet takıldı...»** (Hud, 60.) âyetine dayanarak, mahalle atfın caiz olduğunu söyler. Bu âyetteki يوم القيامة kelimesi, هذه kelimesine atfedilmiştir.

c- Tevehhüm atfıdır. ليس زيد قائما ولا قاعد **«Zeyd ne ayakta ne de oturuyor.»** cümlesinde قاعد kelimesi, ليس fiilinin haberine ب harfi cerrinin dahil olma tevehhümüne dayanarak, mecrur okunmuştur. Bunun caiz olma şartı, amilin mütevehhem olan kelimeye dahil olabilmesidir. Tevehhüm atfındaki şartın yerinde oluşu, ليس nin haberine çoğu zaman harfi cerrin dahil olmasıdır. Zuheyr-in şu beytinde bu atıf, mecrur halinde vaki olmuştur.

بدا لى أنى لست مدرك مامضى ولا سابق شيئا اذا كان جائيا

«Anladım ki, geçmişe ulaşamam, geleni de geçemem.»

el-Halil ve Sibeveyh'in, tevehhüme atıf olarak misal getirdikleri رب لولا أخرتنى الى أجل قريب فأصدق و أكن من الصالحين **«...Rabbim, (ne olur) beni yakın süreye kadar erteleseydin de sadaka verip salihlerden olsaydım.»** (Münafikun, 10.) âyetinde, Ebu Amr dışındaki kıraata göre, atıf meczum'a yapılmıştır. Çünkü لولا أخرتنى فأصدق cümlesinin mânası ile أخرنى أصدق cümlesinin mânası aynıdır. el-Farisi, Kunbul'un kıraatına göre okunan انه من يتق و يصبر **«Kim (Allah'dan) korkar ve sabrederse...»** (Yusuf, 90.) âyetini buna misal getirmiştir. Âyetteki

ismi mevsul olan من, şart mânasındadır.

Hamza, İbnu Amir ve Hafs'ın kıraatına göre ب nın fethiyle okunan ومن وراء اسحاق يعقوب «**İshak'ın ardından da (torunu) Yakub'u...**» (Hud, 71.) âyetinde atıf, mansub kelimeye yapılmıştır. Çünkü âyetin mânası وهبنا له اسحاق ومن وراء اسحاق يعقوب «**Biz ona İshak'ı onun ardından da (torunu) Yakub'u armağan ettik.**» şeklindedir.

Bazı müfessirler, وحفظا من كل شيطان مارد «**(Göğü) itaat dışına çıkan her türlü şeytandan korumak için (yıldızlarla) donattık).**» (Saffât, 7.) âyetini انا زينا السماء الدنيا (Saffât, 6.) âyetinin mânasına atfedildiğini söyler. Âyetin mânası, «**Biz azimüşşan dünya semasındaki yıldızları, gökyüzünü süslemek için yarattık**» demektir.

Bazı müfessirler ودوا لو تدهن فيدهنون «**Onlar isterler ki sen yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar.**» (Kalem, 9.) şeklindeki kıraate göre âyetin mânası ان تدهن şeklinde kabul etmişlerdir.

Hafsın kıraatına gore لعلي ابلغ الاسباب اسباب السموات فاطلع «**o sebeple yollara erişeyim: (Yani) göklerin yollarına...**» (Mü'min, 36-37.) âyetinde لعلي ان ابلغ «**ihtimal erişirim**» nun mânasına atfetmek üzere ikinci اسباب kelimesi, mansub okunmuştur. Çünkü لعل nin haberi ekseriyetle ان ile gelir. ومن آياته ان يرسل الرياح مبشرات وليذيقكم من رحمته «**..Rüzgarları (yağmurun) müjdecileri olarak gönderir ki, size rahmetinden biraz tattırsın...**» (Rum, 46.) âyetindeki ليذيقكم kıraatı, ليبشركم وينذركم takdirine göre mansub okunmuştur.

İbnu Malik yukarıda zikredilen tevehhüm, galat mânasına geldiğini zannetmiştir. Ebu Hayyan ve İbnu Hişam'ın işaret ettikleri gibi tevehhüm, bu mânada değildir. Bilakis tevehhüm; kelimenin mânaya atfıdır. Araplar zihinlerinde bu mânanın matufun aleyhde var olduğunu tasavvur ederek, hata ettiğinden dolayı değil, bu mânayı düşündüğünden atfetmişlerdir. Bu yüzden Kur'anı Kerim'de bu gibi atıflarda söylenecek söz, atfın mânaya yapılmasıdır.

Haber cümlesinin, inşa cümlesine, inşa cümlesinin haber cümlesine atfedilmesinin caiz olup olmayacağı hususunda, ulema arasında ihtilaf mevcuttur. İlmi Beyan uleması yanında, İbnu Malik ve İbnu Usfûr, böyle bir atfın yapılamıyacağını söylemiştir, bu görüşlerini cumhurun görüşü olarak nakletmişlerdir. es-Saffâr ve bir kısım ulema وبشر الذين آمنوا «**Mü'minleri müjdele...**» (Bakara, 25.) وبشر المؤمنين «**Mü'minleri müjdele...**» (Saf, 13.) âyetlerini delil göstererek, buna cevaz vermişlerdir.

Zemahşerî, Bakara sûresindeki bu âyetin tefsirinde şöyle der: Karşılığı talep edilmediğinden âyetteki atıf, emir sigasına dayanmaz. Bilakis âyetten murad, Mü'minlerin bütün sevabının, kâfirlerin cezasına atfedilmesidir.

İkinci âyette ise atıf, aynı sûrenin 11. âyetindeki تؤمنون fiiline yapılmıştır.

Bu fiil, امنوا mânasındadır. Zemahşeri'nin bu görüşü reddedilerek, âyetteki امنوا ile hitap Müminlere, بشر fiiliyle hitap da, Resulüllah'adır. تؤمنون fiili ise, talep mânasında değil, ticareti tefsir etmek için gelmiştir.

21- İsim Veya Fiil Cümlesinde Atıf

İsim cümlesinin fiil cümlesine, fiil cümlesinin isim cümlesine atıf edilmesinin caiz olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Cumhur buna cevaz verirken bazıları da karşı çıkmıştır. Razi tefsirinde bunu çokça kullanmıştır. ولاتاكلوا مما لم يذكر اسم الله عليه وانه لفسق **«(Kesilirken) üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü o(nu yemek) yoldan çıkmadır...»** (Enâm, 121.) âyetine dayanarak, Allah'ın ismi anılmadan kesilen hayvanların tahrimine inanan hanefiye ulemasını bununla reddetmiş ve şöyle demiştir: Âyet, tahrime değil, cevaza bir delildir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: وانه لفسق cümlesindeki واو harfi, âyetteki cümlelerin isim ve fiil cümlesi olması bakımından, birbirine muhalefetinden dolayı, atıf edatı değildir. Aslında vav, sonraki cümleyi önceki cümleye bağladığından, isti'naf vavı da değildir. Şu halde âyetteki vav, vav-ı haliyedir. Bu durumda hal cümlesi, nehye bağlı cümle olmuştur. Buna göre âyetin mânası; **«Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların etinden fısk durumunda olanını yemeyiniz.»** demektir. Bundan, fısk durumunda olmayan etlerin yenileceği anlaşılır. Cenab-ı Hak fıskı او فسقا اهل لغير الله **«...ya da Allah'dan başkası adına bir fısk (hayvan) olursa başka...»** (Enâm, 145.) âyetiyle tefsir etmiştir. Buna göre, mâna, **«Allah'dan başkasının adı anıldığında, bu etlerden yemeyiniz,»** olur. Bu da: Allah'dan başkasının adı anılmadığı takdirde yeyiniz, mânasındadır.

İbnu Hişam şöyle der: İnşa ve Haber cümlelerinin birbirine muhalif olmasıyla atıf iptal edilecek olursa, bu iptal yerinde olur.

22- İki Amilin Mamulü Üzerine Atfı

İki amilin mamulleri üzerine atfının caiz olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Sibeveyh'in meşhur kavline göre bu atıf caiz değildir. Muberred, İbnu-s-Serrâc ve Hişam bu görüştedirler. Ahfeş, Kisâî, Ferrâ ve Zeccac buna cevaz vermişlerdir. Zeccac buna son آيات kelimesini mansub okuyan kıraata göre ان فى السموات والارض لآيات للمؤمنين. وفى خلقكم وما يبث من دابة آيات لقوم يوقنون. واختلاف الليل والنهار وما انزل الله من السماء من رزق فاحيا به الارض بعد موتها وتصريف الرياح آيات لقوم يعقلون **«Şüphesiz göklerde ve yerde inananlar için, (Allah'ın varlığına birliğine) işaretler vardır. Sizin yaratılışınızda ve (yeryüzünde) yaydığı canlılarda, kesin olarak inananlar için âyetler vardır. Gecenin ve gündüzün değişmesinde Allah'ın gökten rızık (sebep) indirip onunla ölümden sonra yeri**

diriltmesinde, rüzgarları yönetmesinde aklı başında bir toplum için işaretler vardır.» (Casiye, 3-5.) âyetlerini delil getirmiştir.

23- Mecrur Zamire Atıf

Mecrur zamire, harfi cer iade edilmeksizin atıf yapılıp yapılamıyacağı hususunda ihtilaf edilmiştir. Basra ulemasının çoğu bunun yapılamıyacağı görüşündedir. Kufe uleması, Hamza'nın kıraatına göre okunan واتقوا الله الذى تساءلون به والارحام **«...adına birbirinize dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının...»** (Nisa, 1.) âyetini buna misal getirmişlerdir.

Ebu Hayyan, وصد عن سبيل الله وكفر به والمسجد الحرام **«...Fakat (insanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'a ve Mescidi Haram'a karşı nankörlük etmek...»** (Bakara, 217.) âyetinin tefsirinde şöyle demiştir. Âyetteki المسجد kelimesi, harfi cer iade edilmemekle beraber, به ye matuftur. Tercihimiz, Arap dilinin nazım ve nesrinde çokça kullanıldığından, bunun caiz olduğu şeklindedir. Basra ulemasının görüşüne katılmaktan ziyade, delillere bağlı kalmayı tercih ederiz.

****
*****
***
*

BİRİNCİ CİLDİN SONU

İÇİNDEKİLER

Konu **Sahife**

ONUNCU BÖLÜM

ONBİRİNCİ BÖLÜM

ONİKİNCİ BÖLÜM

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

ONALTINCI BÖLÜM

ONYEDİNCİ BÖLÜM

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

YİRMİNCİ BÖLÜM

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

YİRMİİKİ, YİRMİÜÇ, YİRMİDÖRT, YİRMİBEŞ, YİRMİALTI ve YİRMİYEDİNCİ BÖLÜMLER

YİRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM

YİRMİDOKUZUNCU BÖLÜM

OTUZUNCU BÖLÜM

OTUZBİRİNCİ BÖLÜM

OTUZİKİNCİ BÖLÜM

OTUZÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OTUZDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OTUZBEŞİNCİ BÖLÜM

OTUZALTINCI BÖLÜM

OTUZYEDİNCİ BÖLÜM

OTUZSEKİZİNCİ BÖLÜM

OTUZDOKUZUNCU BÖLÜM

KIRKINCI BÖLÜM

KIRKBİRİNCİ BÖLÜM

KIRKİKİNCİ BÖLÜM

